

TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TOPLULUKLARI YILLIĞI

2013

AZERBAYCAN • KAZAKİSTAN • KIRGIZİSTAN • KKTC
ÖZBEKİSTAN • TÜRKİYE • TÜRKMENİSTAN
TÜRK TOPLULUKLARI
TÜRK DÜNYASI KURUMLARI

ANKARA, 2015

TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TOPLULUKLARI YILLIĞI 2013

AZERBAJCAN • KAZAKİSTAN • KIRGIZİSTAN • KKTC
ÖZBEKİSTAN • TÜRKİYE • TÜRKMENİSTAN
TÜRK TOPLULUKLARI • TÜRK DÜNYASI KURUMLARI

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. M. TURGUT DEMİRTEPE
DR. MURAT YILMAZ

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

HALİL ULUSOY

TEKNİK REDAKSİYON

DOÇ. DR. M. AKİF OKUR
M. KÜRŞAT BİRİNCİ

Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013 / editör: Murat Yılmaz, Turgut Demirtepe . – Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015

648 s: 16x24 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi inceleme-araştırma dizisi; yayın no: 18

ISBN: 978-9944-237-24-6

1.Türki Cumhuriyetler – Almanaklar I. Yılmaz, Murat II. Demirtepe, Turgut 909.04943

İLETİŞİM

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı
Taşkent Caddesi, Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak, No: 30 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +90 312 216 06 00 • Faks: +90 312 216 06 09
www.ayu.edu.tr • yayınlar@yesevi.edu.tr

TASARIM & BASKI

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
Cevizlidere Cad. 1237. Sok. No: 1/17 Balgat / ANKARA
Tel: +90 312 472 37 73-74
www.sfn.com.tr

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

Ön Söz..... VI

I. BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ..... 1

AZERBAYCAN..... 3

ÖZET 4

İÇ POLİTİKA 6

DIŞ POLİTİKA 17

EKONOMİ 38

SOSYAL DİNAMİKLER 58

KAZAKİSTAN..... 69

ÖZET 70

İÇ POLİTİKA 72

DIŞ POLİTİKA 83

EKONOMİ 97

SOSYAL DİNAMİKLER 111

KIRGIZİSTAN 127

ÖZET 128

İÇ POLİTİKA 130

DIŞ POLİTİKA 147

EKONOMİ 162

SOSYAL DİNAMİKLER 175

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ..... 187

ÖZET 188

İÇ POLİTİKA 190

DIŞ POLİTİKA 209

EKONOMİ 215

SOSYAL DİNAMİKLER 226

ÖZBEKİSTAN	235
ÖZET	236
İÇ POLİTİKA	238
DIŞ POLİTİKA	253
EKONOMİ	267
SOSYAL DİNAMİKLER	277
TÜRKİYE	293
ÖZET	294
İÇ POLİTİKA	296
DIŞ POLİTİKA	327
EKONOMİ	346
SOSYAL DİNAMİKLER	372
TÜRKMENİSTAN	401
ÖZET	402
İÇ POLİTİKA	404
DIŞ POLİTİKA	419
EKONOMİ	434
SOSYAL DİNAMİKLER	447

II. BÖLÜM

TÜRK TOPLULUKLARI	469
MİLLETLER MESELESİ ÇERÇEVESİNDE RUSYA TÜRKLERİ	470
ASİMİLASYON İLE DİRENİŞ ARASINDA ÇİN'DE	
TÜRK TOPLULUKLARI: UYGUR TÜRKLERİ ÖRNEĞİ	499
TÜRK ASILLI AMERİKALILAR ve ABD'DEKİ SOSYO-POLİTİK	
KONUMLARI	516
AVRUPA'DAKİ TÜRKLER	535
ORTADOĞU TÜRKLERİ	554

III. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI KURUMLARI	575
TÜRK KONSEYİ (TÜRK KENEŞİ)	576
TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTER ASAMBLESİ	
(TÜRKPA)	589

ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI (TÜRKSOY).....	593
ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ	599
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI (TİKA).....	607
YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ	611
HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ	616
KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ.....	621
YAZARLAR.....	627

Ö N S Ö Z

1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması uluslararası sistemde sismik bir depreme yol açarken Türk Dünyası açısından da pek çok sonuç doğurdu. İsmail Gaspıralı ve diğer öncü Türk aydınlarının bir asır öncesinde dillendirdiği, ancak yaşanan tarihî süreç nedeniyle akim kalan “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” anlayışının somuta geçebilmesi için yeni bir fırsat penceresi açıldı. Geçen 22 yıllık süre içinde Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler önemli bir mesafe kaydetmekle birlikte gelinen noktanın beklentileri karşılayamamasında uluslararası faktörler kadar bu cumhuriyetlerin kendi öncelikleri ile imkan ve kabiliyetlerinin sınırlılığı etkili oldu. Bu durum, süreç içinde idealleri geriletken ulus-devlet ekseninde tanımlanmış çıkar eksenli pragmatik bir ilişki biçimini ortaya çıkardı. Kuşkusuz bu görüntü, Türk Cumhuriyetleri arası ilişkilere idealizm penceresinden bakan ve bu cumhuriyetlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin - sözgelimi - Almanya ya da Japonya ile olan ilişkileri ile aynı çerçevede değerlendirilemeyeceğini savunanlar açısından belli ölçülerde hayal kırıklığına yol açtı.

Bununla birlikte mevcut durumun ne olduğunun tespiti, idealler doğrultusunda atılacak adımları tayin etme ve sorunlar karşısında bunları aşmaya yönelik yol güzergahı belirleme adına oldukça önemli. Bu bağlamda, Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin hayırhah temennilerin temelinde değerlendirmelere konu yapılmaksızın objektif bir gözle ve çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınması gerekiyor. Mevcut denklem Türk cumhuriyetlerinin birbirleriyle ilişkilerinde, her ülkenin sosyo-politik ve ekonomik farklılıklarını gözetken ve karşılıklı saygı temelinde işbirliğini güçlendirmeyi amaçlayan bir politikayı zorunlu kılıyor.

Öte yandan, Almanya'daki diaspora Türklerinden Doğu Türkistan'a kadar dünya üzerindeki tüm Türk topluluklarının sorunlarını ve işbirliği imkanlarını görüşmek, aralarındaki bağları güçlendirebilmek için ortak platformların ve ortak kurumların varlığı hayati önem arz ediyor. Bu bağlamda TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk Keleş ve TÜRKPA gibi kurumlar yaptıkları çalışmalar ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları arasında kültürel, bilimsel, sosyal ve siyasal entegrasyonu sağlama noktasında önemli bir işlev görüyor. Ancak 1991'den buyana geçen 22 yılda ikili ve çok taraflı ilişkiler çerçevesinde alınan önemli mesafelere ve bu ilişkileri somutlaştıran kurumsallaşma çabalarına karşın, Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarının birbirlerini

yeterince tanıdığını ve Türk Dünyası bütünselliğini oluşturan parçalar hakkında nitelikli bir bilgi birikimine sahip olduğunu iddia edebilmek oldukça güç. Bu konuda Türk halklarına ilişkin akademik düzeyde geniş çaplı ve yetkin çalışmalar hala son derece sınırlı olduğu gibi Türk Dünyasında siyasal, ekonomik ve sosyal açılardan ne tür gelişmelerin yaşandığı konusunda bile ciddi ölçüde bilgi eksikliği söz konusu.

Bu ihtiyacı gözeterek Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Çalışmaları Grubu “*Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*” adıyla Türk Dünyasında son bir yıl içinde yaşanan gelişmeleri değerlendiren bir çalışma yapılmasına karar vermiş ve sonuçta elinizdeki eser ortaya çıkmıştır. Eserde Türk Cumhuriyetleri 2013 yılında yaşanan gelişmeler itibarıyla “İç Politika”, “Dış Politika”, “Ekonomi” ve “Sosyal Dinamikler” başlıkları altında incelenmiştir. Çalışmada bağımsız devlet olma özelliğine sahip olmayan ve başka devletlerin çatısı altında yaşayan Türk toplulukları da buldukları coğrafyalarda tarihî varlıkları ve günümüzdeki durumları, hakim devlet/devletler ve çoğunluğu teşkil eden topluluklar ile ilişkileri gibi boyutları da içerecek çerçevede incelemeye konu olmuştur. Son olarak çalışmada Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları arasında ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen ve bu yönde faaliyet gösteren TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, Türk Konseyi, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar ile Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumları “Türk Dünyası Kurumları” başlığı altında değerlendirilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı’nın ortaya çıkış sürecinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, başta Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Osman Horata olmak üzere tüm yetkili ve ilgililere teşekkürü bir borç biliriz. Çalışmanın bundan sonraki yıllarda da yayınlanarak zamanına tanıklık eden bir seriye dönüşmesi amaçlanmaktadır. Umarız Yıllık, Türk Dünyası ile ilgilenenler ve alana ilişkin çalışan akademisyenler için başvuru kaynağı niteliğinde bir eser olarak hizmet eder.

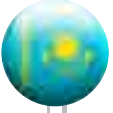
Doç. Dr. M. Turgut Demirtepe
Dr. Murat Yılmaz

TÜRK CUMHURİYETLERİ TÜRK TOPLULUKLARI TÜRK DÜNYASI KURUMLARI

AZERBAYCAN

AZERBAIJAN

KAZAKİSTAN

KAZAKHISTAN

KIRGIZİSTAN

KYRGYZISTAN

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

NORTHERN CYPRUS TURK REPUBLIC

ÖZBEKİSTAN

UZBEKISTAN

TÜRKMENİSTAN

TURKMENISTAN

TÜRKİYE

TURKEY

TÜRK TOPLULUKLARI

TURKIC COMMUNITIES

TÜRK DÜNYASI KURUMLARI

TURKIC WORLD ORGANIZATIONS

I.BÖLÜM

TÜRK CUMHURİYETLERİ

AZERBAJCAN

KAZAKİSTAN

KIRGIZİSTAN

KKTC

ÖZBEKİSTAN

TÜRKİYE

TÜRKMENİSTAN

AZERBAIJAN

AZERBAIJAN

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ölkeler arasında çok ciddi güvenlik risklerine sahip bir ortamda bağımsızlığa adım atan Azerbaycan, kısa sürede uluslararası sistemde kendine iyi bir yer edinmiştir. Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz ve petrol kaynakları ve bunların uluslararası pazarlara iletilmesi için ortaya konan projeler Azerbaycan'ı diğer bölge ölkelerinden ayırmaktadır. Azerbaycan enerji satışı ağırlıklı ekonomisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan'ın ileride petrol satışından elde ettiği gelirler azalırken, doğalgaz satışı ve petrokimya sanayinden elde ettiği gelirlerin artacağı düşünölmektedir. Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerden elde edilen gelirler artmaktadır ve petrol dışı sektörün bütçenin cari harcamalarını yakın gelecekte finanse edebilecek düzeye gelebileceği düşünölmektedir.

Azerbaycan'ın hem iç hem de dış politikasında öncelikli konu Dağlık Karabağ sorunu ve işgal altındaki topraklarının durumudur. AGIT Minsk Grubu çerçevesindeki görüşmelerden sonuç çıkmamakta ve Azerbaycan 4 milyar doları bulan savunma bütçesiyle işgali sonlandırmak için askeri seçeneğin de masada olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki dondurulmuş çatışma durumunun sıcak çatışmaya dönme riski taşıdığı gerçeği zaman zaman yapılan ateşkes ihlalleriyle ortaya çıkmaktadır. Enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında Rusya'ya bağımlı olmamak için doğu-batı enerji koridorundan yana tercihini kullanan Azerbaycan, Rusya ve İran'a yönelik de bir denge politikasını izlemektedir. Azerbaycan'ın dış politikasında Türkiye'nin stratejik ortak olarak ayrı bir yeri vardır. Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller sonrası gelişmeler Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorunundan ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinden ayrı düşünölemeyece-

ğini göstermiştir. Süreçte Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapısını Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden açmayacağını vurgulaması da Azerbaycan açısından önemli olmuştur.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü Azerbaycan'ın iç dinamiklerinin daha sağlıklı gelişmesi açısından da önemlidir. Ancak bu konu bölgesel ve uluslararası dengelerle ilgilidir. Azerbaycan güçlendikçe Dağlık Karabağ sorunu ve bu bağlamda Hocalı katliamıyla ilgili sesini daha fazla duyurmaktadır. Azerbaycan'ın Orta Asya ile olan bağları da elini güçlendirici bir etki yapacaktır. Azerbaycan ve Türkmenistan arasında enerji alanındaki işbirliğinin önündeki engellerin kaldırılması bu açıdan önemlidir. Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar adını verdiği saha üzerinde iki ülke anlaşabilirlerse Hazar'ın iki yakası daha kuvvetli bağlarla birbirine bağlanmış olacaktır. Azerbaycan'ın TANAP gibi devasa projelerle Türkiye ve diğer Avrupa ülkelerine doğalgaz tedarikinde önemli hâle gelmesi iç istikrarının ve güvenliğinin gaz alan ülkeler bakımından önemli olması anlamına gelmektedir. Bu durum Azerbaycan'ın uluslararası sisteme entegre bir devlet olması anlamına da gelmektedir.

Azerbaycan ekonomisindeki gelişmenin yanı sıra, ülkenin sosyal dinamikleri de oldukça sağlıklı seyretmekte, nüfusta düzenli bir artış eğilimi gözlenmekte, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda ciddi bir ilerleme görülmektedir. Demokratikleşme ve elde edilen gelirlerin ülkenin geneline yayılabilmesi gibi konularda başarı göstermesi durumunda Azerbaycan'ın bölgede cazibe merkezi olması kuvvetle olasıdır. Azerbaycan'ın başarılarının devamında Türkiye ile olan stratejik ortaklığın geliştirilerek sürmesi ve enerji hatları yanında, ulaşım bakımından da iki ülkenin birbirine daha sağlıklı hatlarla bağlanması önem taşımaktadır.

İÇ POLİTİKA

Prof. Dr. Kamer Kasım

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

IIBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

kamerkasim@yahoo.com

Siyasi Arka Plan

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunundan dolayı toprak bütünlüğü tehdidi altında hem bağımsızlığını konsolide etme hem de devlet inşası sürecini yaşamıştır. Dağlık Karabağ sorununda 1994 yılındaki ateşkese kadar sürekli çatışma halinde olan Azerbaycan için sonraki süreçte de en önemli konu işgal altındaki topraklar ve ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalanların (Internally Displaced Persons IDP) durumu olmuştur. Dağlık Karabağ sorununun iç politikada oluşturduğu istikrarsızlık 1991-1993 yıllarında iki devlet başkanının değişiminde ana etkenlerden birisidir. Azerbaycan'ın ilk Başkanı Ayaz Mutalibov 25-26 Şubat 1992'de Ermeni kuvvetlerin yaptığı Hocalı katliamı sonrası gerçekleştirilen gösteriler üzerine istifaya edip Moskova'ya gitmiştir. 7 Haziran 1992'de yapılan seçimlerden sonra ise Ebulfeyz Elçibey Başkan olmuştur. Elçibey ile birlikte Azerbaycan Parlamentosu tarafından BDT üyeliği reddedilmiştir. Azerbaycan 1991'de Alma-Ata Bildirisi'ni imzalamasına rağmen Azerbaycan Sovyeti'nin altında oluşturulan Meclis tarafından Azerbaycan'ın BDT üyeliğinin onaylanması kabul edilmemişti. Halk Cephesi böylece önemli bir amacını gerçekleştirmiştir. Elçibey yönetimi Rus askeri varlığını Azerbaycan topraklarında istememesinin yanında Azerbaycan enerji kaynaklarının taşınmasında da Rusya'yı dışlayan seçeneklere öncelik vermiştir. Elçibey Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine geçişi gerçekleştirmiştir. Elçibey ve Azerbaycan Halk Cephesi içeride demokratikleşme ve insan hakları alanında adımlar atsa da Karabağ Savaşı'ndan kaynaklanan ekonomik sorunlarla baş edememiştir. Özellikle işgal edilen topraklardan gelen Azerbaycan vatandaşlarının sorunları giderek Elçibey yönetimini zorlamıştır. Karabağ'daki savaşta kısa süreli bir başarı sağlansa da Mart 1993'de Kelbecer Ermeni kuvvetler tarafından işgal edilmiştir. Elçibey Suret Hüseyinov'ın desteğinde bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Süreç içerisinde Nahçıvan'da bulunan Haydar Aliyev ve onun lideri olduğu Yeni Azerbaycan Partisi'nin popülaritesi artmıştır (Fuller, 1994: 6-7, Kasım, 2011: 20-23).

Elçibey'in iktidardan düşürülmesinden sonra Haydar Aliyev'in Başkan olmasıyla Azerbaycan'da yeni bir dönem başlamıştır. Karabağ'da ateşkesin ardından Azerbaycan enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik çabalara hız verilmesiyle gelişen ekonomi ve siyasi istikrar ortamı devlet mekanizmasında kurumsallaşmanın sağlanması için gerekli zamanı kazandırmıştır. Azerbaycan petrolünün taşınması konusunda "Asrın Anlaşması" olarak bilinen anlaşma ile petrol konsorsiyumunun oluşturulması önemli bir adım oldu. Haydar Aliyev Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylamasına rağmen Azerbaycan topraklarında Rus askeri varlığını kabul etmemiştir. Haydar Aliyev Rusya'daki iç politik çekişmelerden de faydalanmıştır. Rusya Dışişleri Bakanlığı Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmaya varılmadan enerji kaynakları ile ilgili anlaşma yapılmasına karşı çıkarken Rusya Başbakanı anlaşmanın imzalanmasında sakınca görmemiştir. Rusya Enerji Bakanlığı Rus petrol şirketi Lukoil'in Azerbaycan petrol konsorsiyumuna girmesinde sakınca görmemiştir (Socor, 1994; Robetts, 1996: 51). Haydar Aliyev hem bölge dengelerini gözetmiş hem de ülke içinde tam olarak kontrolü sağlamıştır.

Haydar Aliyev'in ardından 2003'de İlham Aliyev'in Başkan olması sorunsuz bir geçiş olarak değerlendirilebilir. Haydar Aliyev'in sağlık sorunlarının gündeme gelmesiyle İlham Aliyev Devlet Başkanlığına hazırlanmaya başlamıştır. Ağustos 2003'te Başbakan olarak atanan İlham Aliyev 15 Ekim 2003'deki seçimlerde %79,53 oy almıştır. İlham Aliyev 2008'deki seçimlerde %88,73 oranındaki oyla ikinci defa seçilmiştir. Muhalefetin oluşturduğu bloğun seçime hile karıştırılacağı iddiasıyla boykot ettiği 2008 Başkanlık seçimlerine katılım da %75,1 olmuştur. Muhalefetin boykotunun katılım oranını düşürmediği görülmüştür. Anayasada 2009 yılında yapılan değişiklikle daha önce yer alan aynı kişinin iki defadan fazla Başkan seçilemeyeceği kuralı kaldırılmıştır. Bu durum İlham Aliyev'e 2013 yılında yeniden aday olma imkanı sağlamıştır. 9 Ekim 2013'de yapılan başkanlık seçimlerinde %84,54 oy alan İlham Aliyev yeniden Başkan olmuştur (Merkez Seçim Komisyonu İnfomasyon Merkezi, 2013). Azerbaycan'da Haydar Aliyev sonrasında İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı olması siyasi ve ekonomik alanda tam bir sürekliliğe yol açmıştır.

Siyasi Sistem, Anayasa ve Kurumlar

Azerbaycan başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Başkan seçilebilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak, 10 yıl süreyle Azerbaycan'da sürekli ikamet etmek, üniversite mezunu olmak ve çifte vatandaşlığı bulunmamak gibi şartlar vardır. Başkan 5 yıl için seçilir. Başkanın ağır bir suç işlemesi nedeniyle görevden alınabilmesi için Parlamentonun (Azerbaycan Milli Meclisi) $\frac{3}{4}$ oranında kabul oyu vermesi ve Anayasa Mahkemesi Başkanının da bunu onaylaması gerekir. Ayrıca Parlamentonun iki

ay içinde konu ile ilgili karar vermesi gerekir. İki ay içinde karar çıkmadığı takdirde suçlama reddedilmiş olacaktır. Sağlık nedeniyle Cumhurbaşkanının görevden alınabilmesi için de Parlamentodan gelen talep üzerine Anayasa Mahkemesi'nde 9 üyenin 6'sının olumlu oyu gereklidir. Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı Parlamentonun onayıyla Başbakanı atar, görevden alabilir. Bakanlar Kurulu üyelerini Parlamento onayı olmaksızın atayabilir ve görevden alabilir. Azerbaycan'daki sistemde Başkan sadece merkezi yönetimde değil yerel yönetimlerde de oldukça güçlüdür. Başkan merkezi yürütme organlarının yanı sıra yerel organların kararlarını da iptal edebilir. Yasama sürecinde Başkanın çok belirleyici bir rolü vardır. Parlamentoda kabul edilen yasa tasarıları Başkan tarafından 56 gün içinde imzalanmaz ve geri gönderilirse yasa tasarısı nitelikli çoğunlukla kabul edilmesi gereken bir konuda ise 95 vekilin, basit çoğunlukla kabul edilen bir konuda ise 83 vekilin oyuyla tekrar değiştirilmeden kabul edilmesi gereklidir. Ancak bu durumda Başkan onaylamak zorundadır (Alkan, 2010: 89-97).

Azerbaycan'da Milli Meclis 125 üyeden oluşmaktadır ve seçimler 5 yılda bir Kasım ayının ilk Pazar günü yapılır. Seçilebilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak, çifte vatandaşlığa sahip olmamak gibi şartları vardır. Milletvekili adaylarının onaylanması yetkisi Anayasa Mahkemesi'ndedir ve Anayasa Mahkemesi üyelerini Cumhurbaşkanı seçerek Parlamentonun onayına sunmaktadır. Bu durum da Başkanın yasama üzerindeki etkisini artırıcı bir niteliktedir. Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti İktisat Mahkemesi üyelerini de seçerek Parlamentonun onayına sunar. Parlamento yasa önerisi sunma yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Parlamento üyelerinin yanı sıra Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi'ne de tanınmıştır. Azerbaycan'da Başbakan Parlamentonun onayıyla Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Ancak Parlamento Cumhurbaşkanının gösterdiği adayı üç defa reddederse Cumhurbaşkanı Başbakanı atayabilir (Alkan, 2010: 89-97).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi yapısını tanımlamaya yönelik farklı değerlendirmeler olmakla birlikte her ülkenin kendine özgü şartlarının olduğu unutulmamalıdır. Azerbaycan'da anayasal yapı temelde kuvvetler ayrılığına dayanmasına rağmen Başkanın pek çok konuda belirleyici bir rolü vardır ve Parlamentonun Başkanının otoritesi dışında hareket imkanı sınırlıdır. Bu durumun bir nedeni de Başkanın partisinin aynı zamanda Parlamentoda da çoğunluğa sahip olmasıdır. Kendisini Merkez Sağ Parti olarak tanımlayan Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) 1992 yılında Haydar Aliyev'in liderliğinde kurulmuştur. 1995 yılından itibaren girdiği seçimleri kazanan YAP Azerbaycan'daki en büyük siyasi parti ve siyasi akım haline gelmiştir. İlham Aliyev YAP'ın

önce Birinci Başkan Yardımcısı olmuş ve YAP'ın adayı olarak 2003 Devlet Başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. 26 Mart 2005'deki 3. YAP Kongresinde YAP'ın Başkanı seçilmiş ve 2008 ve 2013 Devlet Başkanlığı seçimlerine YAP'ın adayı olarak girmiştir (New Azerbaijan Party, 2013). YAP 2010 yılında yapılan Parlamento seçimlerinde 125 üyeli Milli Meclis'te 69 sandalye kazanmıştır. Ayrıca çoğunluğu YAP çizgisinde olan 46 bağımsız aday da Parlamento'ya girmiştir (OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report, 25 Ocak 2011).

Azerbaycan'da 1995 yılında kabul edilen Anayasa'da 2002 ve 2009 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Parlatentonun yapısı açısından en önemli değişiklik 2002 yılında seçimlerdeki ikili sistemin kaldırılması ve Parlatentonun tamamının dar bölge çoğunluk sistemiyle seçilmesidir. Ayrıca Başkanlık seçiminde de ilk turdaki üçte iki çoğunluk koşulu yerine salt çoğunluk getirilmiştir. 2009 yılındaki Anayasa değişikliği ile Başkanın iki defadan fazla seçilemeyeceği kuralı kaldırılmıştır. Ayrıca savaş durumunda Başkanlık seçimlerinin yapılmasının imkansız olması durumunda Başkanın görev süresi operasyonlar süresince Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla uzatılabilecektir. Aynı gerekçelerle Parlatento seçimleri de ertelenebilecektir (Alkan, 2010: 181-182, 217).

Siyasal Aktörler ve Siyasal Gelişmeler

Azerbaycan'da güçlü Devlet Başkanı ve onun başkanı olduğu partinin egemen olduğu Parlatentodan oluşan yapı içerisinde diğer siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları var olmaya ve zaman içerisinde güçlenmeye çalışmaktadırlar. Ancak muhalefetin dağınıklığı ve ekonomik açıdan zayıflığı gibi nedenler iktidardaki partiyi ve onun başkanını daha güçlü kılmaktadır. 2005 yılındaki Parlatento seçimlerinden önce Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki devrimlerden de cesaret alan muhalefet Azatlık Bloğu ve Yeni Siyaset Bloğu olmak üzere iki büyük blok oluşturmuştur. Dışarıdan da muhalefetin destek bulduğu iddiaları altında 6 Kasım 2005'de yapılan seçimlerde 125 sandalyeden YAP 65 ve muhalefet 7'sini kazanırken diğerlerini bağımsız adaylar almıştır. Seçimlerden sonra ABD tarafından yapılan açıklamalarda seçimlerin AGİT ilkelerine uymadığı ifade edilmiştir. Azerbaycan Başkanı İlham Aliyev seçim sonuçlarının bir komisyon ile araştırılmasını istemiş ve 3 ilin valisi seçim sonuçlarına müdahale ettikleri gerekçesiyle görevden alınırken, 4 seçim bölgesinde Merkezi Seçim Komisyonu ve 6 bölgede Anayasa Mahkemesi seçimleri iptal etmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada bu durumdan duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Azerbaycan'ın Gürcistan ve Ukrayna'daki iç gelişmelerin bir benzerine en çok yaklaştığı iddia edilen dönem bu şekilde aşılmıştır (Veliyev ve Erhan, 2013: 180-181).

Azerbaycan iç siyasetinde Başkanın ağırlığı ve belirleyici rolü Başkanlık seçimlerini hem iç siyaset hem de dış siyaset bakımından önemli kılmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan iç politikasında 2013 yılının en önemli olayı 9 Ekim'deki Başkanlık seçimleridir. Azerbaycan'da Başkan olabilmek için 35 yaşından büyük olmak 10 yıldan fazla Azerbaycan'da yaşıyor olmak, üniversite mezunu olmak, 7 yıldan fazla ceza almamış olmak ve çifte vatandaşlığa sahip olmamak gibi şartların yerine getirilmiş olması gereklidir (Demirtepe, 2013: 57). Merkezi Seçim Komisyonu 10 adayın seçimlere girmesini onaylamıştır. Başkan İlham Aliyev'in dışında Cemil Hasanlı, İqbal Agazade, Qudret Hasanguliyev, Zahid Oruc, İlyas İsmayılov, Araz Alizade, Ferec Quliyev, Hafız Hacıyev ve Serdar Memedov seçimlere girmişlerdir. Seçimleri İlham Aliyev %84,54 oyla kazanırken Cemil Hasanlı %5,53, İqbal Agazade %2,40, Qudret Hasanguliyev %1,99, Zahid Oruc %1,46, İlyas İsmayılov %1,07, Araz Alizade %0,87, Ferec Quliyev %0,86, Hafız Hacıyev %0,66 ve Serdar Memedov %0,62 oy almışlardır (Merkezi Seçki Komissiyası İnformasiya Merkezi, 2013).

Azerbaycan'da muhalefi oluşturan Musavat ve Halk Cephesi gibi ana partilerin 2008 Başkanlık seçimlerindeki boykotları sonuç vermeyince bu kez muhalefet ortak bir adayda birleşme stratejisi izlemiştir. Ancak en yüksek oyu alan muhalif Cemil Hasanlı %5,53'de kalmıştır. Seçimden sonra Cemil Hasanlı muhalefetin seçim sonuçlarını kabul etmeyeceğini seçimlerin özgür ve adil bir ortamda yapılmadığını açıklamıştır (Deloy, 2013: 1). Cemil Hasanlı'nın bazı seçim sandıklarında tutanakların düzenlenmesi sırasında kanuna uyulmadığı yönündeki itirazı ise Merkezi Seçim Komisyonu tarafından geçersiz bulunmuştur (1 News.com.tr, 17 Ekim 2013). Ulusal ve uluslararası gözlemcilerin takip ettiği seçimlerde muhalefet, halkın bazı yöneticilere yönelik tepkisini kullanıp oy alma, İlham Aliyev'e karşı karizmatik bir aday çıkarma ve uluslararası alanda Azerbaycan'ın demokratikleşmesi için muhalefetin desteklenmesi gerektiği mesajının verilmesi stratejilerini izlemiştir. İlham Aliyev ise Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi, yürütülen reformist politikalar ve rüşvet ve yolsuzlukla mücadeleye vurgu yapmıştır. Azerbaycan'ın enerji alanında ilerlemesi ve dış politika başarıları da bu çerçevede ifade edilmiştir. Aliyev ayrıca muhalefetin ülke sorunlarına ilişkin somut bir politika üretmeyip reaksiyoner davranarak bir alternatif sunmadığını vurgulamıştır. İktidarın muhalefete yönelik bir diğer söylemi de muhalefetin dış bağlantılarından medet ummaya çalıştığıdır (Aras, 2013: 11-13).

Azerbaycan seçimleri Kafkasya'da etkili olmak isteyen güçlerin de her zaman ilgisini çekmiştir. Petrol ve doğalgaz zengini Azerbaycan yönetimi üzerinde söz sahibi olmak ya da Azerbaycan'ı yönlendirmek isteyen güçler bir şekilde seçimlere müdahale etmek isteyebilirler. Bu noktada Rusya özellikle bölgedeki konumuyla bu tarz strateji-

leri uygulamada kendini daha rahat hissetmektedir. Azerbaycan'ın gelişen ekonomisi ve enerjideki rolüyle artan ağırlığına paralel olarak daha bağımsız bir dış politika izlemeye başlaması Rusya ile ilişkilerinin de yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Azerbaycan, Gebele Radar İstasyonu'nun süresini 2025 yılına kadar uzatmak isteyen Rusya'dan yıllık 7 milyon dolar kira bedelinin artırılmasını istemiş ve 300 milyon dolar talep etmiştir. Rusya tarafından istenen paranın fazla bulunması üzerine anlaşma sağlanamamıştır. Azerbaycan'ın 2013 yılındaki durumu Gebele ile ilgili anlaşmanın yapıldığı 2002 yılından farklıdır. Azerbaycan artık topraklarında Rusya'nın kontrolünde bir üs istememektedir ve yıllık 7 milyon dolar Azerbaycan açısından önemli bir para olmaktan çıkmıştır (Kasım, 2013a: 72-73).

Rusya Azerbaycan'ın giderek daha bağımsız hareket etmesinden duyduğu rahatsızlıkla, Azerbaycan'da Başkanlık seçimlerinde Gürcistan örneğini uygulamak istemiştir. Gürcistan'da Saakaşvili yönetiminden rahatsız olan Rusya, Parlamento seçimlerinde muhalif Gürcistan Rüyası hareketini desteklemiş ve İvanaşvili Başbakan olmuştur (Kasım, 2012: 58-59). Azerbaycan Başkanlık seçimlerinde de Azerbaycan Örgütleri İttifakı vasıtasıyla Rusya'nın Başkanlık seçimlerini etkilemeye çalıştığı yolunda değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim Rusya Azerbaycan Örgütleri İttifakı ile ilişkili olduğu ifade edilen Rüstem İbrahimbeyov'un önderliğinde Demokratik Güçler Milli Şurası kurulmuştur.

Demokratik Güçler Milli Şurası'na muhalif partilerden Musavat ve Halk Cephesi'nin yanı sıra Vatandaş Dayanışma Partisi, Büyük Azerbaycan Partisi, Vahit Azerbaycan Milli Birlik Partisi ve Azerbaycan İslam Partisi gibi partiler destek vermiştir. Destek veren bu partilerin yanı sıra El Hareketi, Entelektüeller Forumu, Özgür Gençlik ve Nida Gençlik Hareketi gibi gruplar da Şura'da yer almaktaydı (Demirtepe, 2013: 56-57). Şura için hazırlanan tüzükte Rusya lehine iki değişiklik yapılmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri Rusya kuvvetlerinin güney Kafkasya'dan çıkarılması talebinin Rusya'yı rahatsız etmemek için konmaması, diğeri ise Azerbaycan'ın Avro-Atlantik dünya ile bütünleşmesi maddesinin değiştirilmesi talebidir. Bu ikincisi bazı üyelerin itirazı ile mümkün olmamıştır. Azerbaycan'da iktidar ise Rusya'nın 2013 seçimlerine yönelik girişimi karşısında dengeleme düşüncesiyle ABD'ye yönelmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Thomas Melia'nın İlham Aliyev'in üçüncü defa adaylığının önemli olmadığı, önemli olanın seçimlerin demokratik ve adil yapılması gerektiği yönündeki açıklaması İlham Aliyev'e destek olarak yorumlanmıştır. Yine Düşünce Kuruluşu Ulusal Demokratik Enstitüsü'nün (*National Democratic Institute*) Azerbaycan'daki faaliyetine devam edeceğinin ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi Richard Morningstar tarafından açıklanması da mevcut yönetime destek olarak değerlendirilebilir. İlham Aliyev

de Mayıs 2013'de Azerbaycan-ABD Forumu'nda ABD'nin her zaman Azerbaycan'ın yanında olduğunu ve reformların yapılması ve bölgesel güvenliğin güçlendirilmesinde işbirliğinin devam ettiğini açıklamıştır (Veliyev ve Erhan, 2013: 197-199).

Rüstem İbrahimbeyov'un adaylığı Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu tarafından çifte vatandaşlığı ana gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Meşhur film yönetmeni İbrahimbeyov aynı zamanda Rusya vatandaşıdır ve Azerbaycan yasalarına göre adayların sadece Azerbaycan vatandaşı olması gerekmektedir. Seçimden önce İbrahimbeyov Rusya vatandaşlığını bırakma girişiminde bulunsa da Rusya bürokrasisi bu konuda gönülsüz davranmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç Rusya'nın İlham Aliyev'e sürekli ve koşulsuz bir desteğinin olmadığı ancak görüşme yapacağı hususların da masada olduğudur. Azerbaycan'ın Avrasya Gümrük Birliği'ne girmeyi reddetmesi, TANAP projesi başta olmak üzere enerji projelerindeki politikası ve genel olarak Batı ile ilişkileri Rusya'da rahatsızlık unsurudur (Balçı, 2013). İbrahimbeyov'un adaylığı mümkün olmayınca muhalefet, tarihçi ve milletvekili Cemil Hasanlı'yı aday göstermiştir. Seçimleri İlham Aliyev'in kazanması sürpriz olmazken, muhalefetin aldığı oylardan daha yüksek oy alma beklentisi gerçekleşmemiştir.

Seçimlerden sonra yapılan değerlendirmelerde Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi özgür, adil ve şeffaf bir seçim süreci yaşandığını açıklamıştır. Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası çok sayıda gözlemciye izin vermesi, seçim sürecinin profesyonel ve barışçı olması vurgulanmıştır. Seçim günü oy verenleri etkilemeye yönelik herhangi bir davranış, oy verme merkezlerinin çevresinde polis ve herhangi bir kampanya materyaline rastlanmadığı ifade edilmiştir. Seçim sürecinin mükemmellikten uzak olduğu, ancak Azerbaycan yöneticilerinin ülkenin demokratikleşmesi yolunda çabalara devam etmeleri konusunda teşvik ettikleri de Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi tarafından vurgulanmıştır (Council of Europe Parliamentary Assembly, 10 Ekim 2013). AGİT Seçimleri İzleme Misyonu ise seçimlere yönelik daha eleştirel bir değerlendirme yapmış ve Merkezi Seçim Komisyonu'nun yasal sürelere uyma ve teknik hazırlıklar konusunda başarılı olduğunu belirtirken, ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar ve adayların medyada yer bulamadıkları yönünde şikâyetleri rapora taşımıştır (OSCE, 10 Ekim 2013).

Azerbaycan'da 10 yıllık İlham Aliyev yönetimi boyunca gayri safi milli hasıla 3 kat artmış alt yapı, sağlık, eğitim, tarım ve bir çok alanda kayda değer ilerlemeler olmuştur. Petrol gelirlerindeki artışın yanında doğalgaz gelirlerinde de 5,6 kat artış gerçekleşmiştir. İlham Aliyev döneminde faaliyete geçen enerji projeleri ve planlanan enerji projeleri Azerbaycan'ı uluslararası alanda ön plana çıkarmıştır. Şah Deniz-2 projesi, İzmir'de Star rafinerisi, Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP), Trans

Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projeleri, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi uluslararası alanda ses getirmiştir (Hazar World, 2013: 10-16). Bu ortamda muhalefetin de etkili bir program ortaya koyamaması seçmeni istikrarın devamına yönlendirmiştir.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Azerbaycan iç gelişmeleri ve özellikle de Başkanlık seçimleri, bölgesel güçleri ve bölge dışı bir güç olarak da ABD'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle mevcut durumdan memnun olan ve enerji projelerinin sekteye uğramasını istemeyen ülkeler istikrarın korunmasını tercih etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'da istikrar bozulmadan demokratik reformların yapılması ve her seçimde demokratikleşme ve seçimlerin adil ve özgür bir ortamda yapılması yolunda adımların atılması beklentisi vardır. Azerbaycan demokratikleştikçe daha çok Batıya yaklaşacak ve bu durum bölgede daha bağımsız hareket etmesini sağlayacaktır. Kendine güvenen bir ülke profili çizen Azerbaycan petrol ve doğalgaz zenginliklerini daha akılcı kullanma gayreti içerisinde. Azerbaycan rentier devlet olmayı reddetmekte ve enerji dışı sektörlerle de yatırım yapmaktadır. Ayrıca enerjisi işleyerek satma çabası içerisinde. Azerbaycan istikrarlı iç yapısı ile gelişmeye devam edebilmek için bölgesel güçlere ve özellikle Türkiye ile ilişkilerine önem vermiştir.

Azerbaycan'ın gerek iç gerekse dış politikada istikrarını koruyabilmesi belirli ölçülerde halkla ilişkiler çalışması yapmasını da gerektirmektedir. Nitekim Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller sürecinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin bozulması böyle bir gerekliliği ortaya koymuştur. Azerbaycan iç ve dış politikasında Dağlık Karabağ sorunu en önemli konudur. İktidarda olanların içeride bulacakları destek Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmelerle ilgilidir. Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın destek bakımından en güvendiği ülke Türkiye'dir. Dağlık Karabağ ve onu çevreleyen diğer Azerbaycan toprakları Ermeni kuvvetler tarafından işgal edilirken en somut desteği doğal olarak Türkiye vermiş ve Kelbecer'in işgalinden sonra Ermenistan ile olan sınırını kapatmıştı. Türkiye Başbakanı tarafından Bakü'de Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye'nin sınırı açmayacağı ifade edilmesine rağmen, protokollerde Dağlık Karabağ sorunundan bahsetmeden yürürlüğe girmesinden sonra 60 gün içinde sınırın açılacağı maddesinin yer alması Azerbaycan'da kaygıya neden olmuştur.(Kasım, 2011: 107-111; Kasım 2013-b-: 152-156). Süreç içerisinde karşılıklı yanlış anlaşımaları düzeltmek için çaba sarf edilmiştir. Protokoller sürecinde yaşananlar, Dağlık Karabağ sorununun sadece Azerbaycan ile Ermenistan arasında olduğu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bu sorundan bağımsız olduğu şeklindeki özellikle ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin görüşünün geçerli olmadığını göstermiştir.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü Azerbaycan'ın iç dinamiklerinin de daha sağlıklı gelişmesini sağlayacak ve Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleri arasındaki entegrasyonun önü açılacaktır.

Azerbaycan Batı ile ilişkilerini geliştirirken Orta Asya'yı da ihmal etmemesi durumunda diğer Türk Cumhuriyetleriyle kuracağı yapıcı ilişkilerle Kafkasya-Orta Asya bütünleşmesinin ana aktörü konumunda olacaktır. Bu noktada Azerbaycan'ın Türkmenistan'la ilişkilerini geliştirmesi ve özellikle de enerji alanında etkin işbirliği içerisine girmesi Azerbaycan'ın çıkarınıdır. Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar adını verdiği saha üzerinde iki ülkenin anlaşma sağlaması önemli bir adım teşkil edecektir. İki ülke 2008'deki mutabakatı ileriye götürüp sahanın kullanımı konusunda bir uzlaşma formülü üretebilirlerse Hazar'ın iki kıyası daha kuvvetli bağlarla birbirine bağlanacaktır. (Aliyev, 2012). Azerbaycan'ın enerji tüketicisi ülkelerle olduğu kadar Türkmenistan gibi enerji üreticileriyle de verimli ilişkiler kurması kalıcı iç politik istikrar açısından önemlidir.

Azerbaycan petrol ve doğalgaz gelirleri ve büyüyen ekonomisi ile dış politikada da etkili olmaya başlamıştır. Bu durum bölgesel ve küresel güçlerin Azerbaycan iç yapısına olan ilgisini de artırmaktadır. Azerbaycan ülkede her siyasi grubu ilgilendiren millî mesele olarak görülen konularda daha aktif olabilmektedir. Türkiye'de tek bir projeye 5 milyar dolar yatırım yapabilen Azerbaycan, Hocalı soykırımının dünyada duyulması noktasında etkili olabilmektedir. Demokratikleşme ve elde edilen gelirlerin ülkenin geneline yayılabilmesi gibi konularda başarı göstermesi durumunda Azerbaycan'ın bölgede cazibe merkezi olması kuvvetle olasıdır.

KAYNAKLAR

Aliyev, Natig, "Bazı Güçler Azerbaycan-Türkmenistan İlişkilerinin İyileşmesini Engellemeye Çalışıyor", *INews*, 27 Haziran 2012, (<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20120627063037541.html>)

Alkan, Haluk, *Azerbaycan Paradoksu*, (Ankara: USAK Yayınları, 2010).

Aras, Bülent, *Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 2013*, (İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü, 2013).

Balcı, Bayram, "Presidential Elections in Azerbaijan: What for?", Carnegie Moscow Center, 11 Ekim 2013, (<http://carnegie.ru/eurasiaoutlook/?fa=53287>).

- Deloy, Corinne, “Presidential Election in Azerbaijan, 9 October 2013”, Foundation Robert Schuman, 2013, (<http://www.robert-schuman.eu/en/doc/oe/oe-1469-en.pdf>).
- Demirtepe, Turgut, “Azerbaycan’da Yaklaşan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, *Analist*, Ekim 2013.
- Fuller, Elizabeth, *Azerbaijan at the Crossroads*, (London: The Royal Institute of International Affairs and Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute, 1994).
- Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).
- _____, “Gürcistan Parlamento Seçimleri: Değişim Ama Nereye Kadar?”, *Analist*, Sayı: 21, Kasım 2012.
- _____, “Azerbaycan’ın Gebele Tercihi”, *Analist*, Sayı: 26, Nisan 2013.
- _____, “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, Çağrı Erhan (Der.), *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013).
- Merkezi Seçki Komisiyası İnfomasiya Merkezi, 2013, (<https://www.infocenter.gov.az/e-services/prezident2013.aspx?i=3>).
- Roberts, John, *Caspian Pipelines*, (London: The Royal Institute of International Affairs, 1996).
- Socor, Vladimir, “Russian Foreign Ministry Attacks Energy Ministry Over Azerbaijan”, *Radio Free Europe/Radio Liberty Daily Report*, Sayı: 191, 7 Ekim 1994.
- Veliyev, Cavid ve Erhan Çağrı, “Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu”, Çağrı Erhan (Der.), *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013).
- “Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine Doğru: Son 10 Yıldaki Büyük Değişim”, *Hazar World*, Kapak Dosyası, Sayı: 10, Eylül 2013.
- “History”, New Azerbaijan Party Web Site, 2013, (<http://www.yap.org.az/view.php?lang=en&menu=4>).
- “Merkez Seçim Komisyonu Cemil Hesenli’nin Müracaatını Esassız Saydı”, *1 News.com.tr*, 17 Ekim 2013, (<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20131017104619943.html>).
- “Presidential Election in Azerbaijan: Joint Statement by PACE and EP Delegations”, Council of Europe Parliamentary Assembly, 10 Ekim 2013, (<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/News/News-View-EN.asp?newsid=4699&lang=2&cat=31>).

“Republic of Azerbaijan Parliamentary Elections, 7 November 2010”, *OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, Warsaw, 25 Ocak 2011, (<http://www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/75073>).

“Republic of Azerbaijan - Presidential Election, 9 October 2013: Statement of Preliminary Findings and Conclusions”, *OSCE/ODIHR*, 10 Ekim 2013, (<http://www.osce.org/odihr/elections/106901>).

DIŞ POLİTİKA

Yrd. Doç. Dr. Güner Özkan

*Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
gunerozkan005@yahoo.com*

Azerbaycan, dış politikası itibarıyla her zaman ilgi uyandıran ülkelerden biri olmuştur. Azerbaycan, başta Rusya, Türkiye, İran ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere birçok büyük ülke ile yoğun sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkiler geliştirirken, Avrupa Birliği (AB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), NATO gibi çok taraflı aktörler ve komşusu Gürcistan ile de sıcak ilişkiye sahiptir. Azerbaycan'ın bu devletlerin çoğu ile ve uluslararası çok taraflı örgütlerle karşılıklı yarara dayanan yoğun ilişkilerinin olması yanında, bazı ülkelerle ilişkilerinin kopuk olduğu ve birçok güvenlik sorunları yaşadığı durumlar da mevcuttur. Bu bağlamda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu Bakü-Erivan ilişkilerini kopuk tutan en önemli sorun olmayı sürdürmüştür. Yine, Azerbaycan-İran ilişkileri iki ülkenin dış politikalarının yönü ve Hazar su alanının paylaşımı gibi ikili bazı bölgesel sorunlardan dolayı her zaman sancılı bir süreç takip etmiştir. Benzer şekilde, Azerbaycan-Rusya ilişkileri ekonomik, siyasi ve diğer alanlarda çoğu zaman olumlu bir seyir izlerken, Ermenistan'da bulunan Rus askeri üssünün varlığı Bakü-Moskova ilişkilerini her zaman tehdit edebilecek bir unsur olma özelliği taşımıştır.

Her ülke için geçerli olduğu gibi, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkiler alanında gerek ikili gerekse çok taraflı dış politika davranışlarına sayısız örnekler verilebilir. Ancak güvenlik ve savunma konuları başta olmak üzere, Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ilişkilerinde en fazla önem verdiği aktörler Rusya, ABD, Türkiye, İran, Gürcistan, AB, AGİT, NATO ve BM olarak ifade edilebilir. Daha bağımsızlığın elde edildiği 1991 sonundan bu yana Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu üzerinde Ermenistan'dan kaynaklanan güvenlik endişesi ile yüzleşmiş, bu güvenlik sorunu da geçen yirmi yılı aşkın bir süredir giderilememiştir. Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın hem uluslararası örgütler hem de ikili ve çok taraflı hükümetler arası ilişkilerinde önemli bir güvenlik gündemini oluştururken, aynı güvenlik soru-

nunun giderilmesinde ve ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde Azerbaycan enerji (petrol ve doğalgaz) kaynaklarının işletilmesi ve bu kaynakların hangi yönü izleyerek uluslararası piyasalara taşınacağı konuları önemli bir etken konumunda olmuştur. Bu anlamda, örneğin, Azerbaycan enerji kaynaklarının işletilmesi ve enerji boru hatlarının yönü, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ilişkilerinin daima olumlu bir seyir izlemesine neden olmuş, ABD'nin Azerbaycan ve genel olarak Güney Kafkasya politikalarına aktif olarak katılmasını sağlamıştır. Yine, enerji gelirleri sayesinde Azerbaycan, 2012 Gayri Safi Milli Hasılasının %6,2'sini (4,4 milyar dolar) oluşturan bir miktarı askeri bütçesine ayırmıştır (Weitz, Eylül 2012). Azerbaycan'ın oluşturduğu bu askeri bütçe, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle derin güvenlik sorunu yaşadığı Ermenistan'ın hem askeri bütçesinden (400 milyon dolar) hem de ulusal bütçesinden çok daha fazlasına tekabül etmiştir (Armenia 2012, 11-12; Abrahamyan, Kasım 2011).

Azerbaycan'ın ülke topraklarının %20'sinin Ermeni işgalinde olması ve bu işgal neticesinde ortaya çıkan bir milyon yerlerinden edilmiş Azerbaycanlının varlığı, Bakü'nün güvenlik anlayışını büyük ölçüde bu sorun üzerinde yoğunlaştırmıştır. Dağlık Karabağ konusunun ortaya çıkardığı güvenlik sorunu sadece işgalci konumunda olan Ermenistan ile ilgili bir sorun olarak da kalmamaktadır. Aynı sorun, güvenlik refleksiyle hareket etme zorunluluğunun doğal sonucu olarak, Azerbaycan'ın diğer bölgesel ve uluslararası aktörlerle olan ikili ve çok taraflı ilişkilerine de doğrudan ya da dolaylı olarak yansımaktadır. Bu anlamda örneğin, Azerbaycan-İran ilişkilerinin gerginleşmesinde Tahran-Erivan ilişkilerinin sıcak ve sorunsuz devam etmesinin payının yüksek olduğu söylenebilir.

En önemli global iki aktör olan ABD ve Rusya'nın Azerbaycan ile olan ilişkilerinde de Dağlık Karabağ sorununun oluşturduğu güvenlik endişesi kendisini açıkça sergilemiştir. Dağlık Karabağ sorununun diplomatik yolla çözümü için 1992'de kurulmuş olan AGİT Minsk Grubu'nun üç daimi üyesinden ikisini ABD ve Rusya oluşturmaktadır. Bunun yanında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik hem ABD hem de Rus hükümetleri çeşitli dönemlerde hem birlikte hem de bireysel olarak Azerbaycan ile Ermenistan arasında arabuluculuk faaliyeti yürütmüşlerdir. Ayrıca ABD hükümeti 2001'de Afganistan'a karşı başlatılan savaşa kadar ABD Kongresi'nin kararına dayanarak Ermenistan yanlısı bir tavır sergileyerek Azerbaycan'a resmi ekonomik yardımların verilmesini yasaklamıştır. Rusya da, hem Ermenistan'daki askeri üssü hem de Erivan ile gerçekleştirdiği yoğun ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğiyle Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı Dağlık Karabağ sorununda direnç gösterebilmesinin en önemli kaynağı konumunu sürdürmüştür.

Azerbaycan'ın genel olarak uluslararası ilişkiler özel olarak da güvenlik alanlarında sergilediği davranışlarını 2013 yılında da, yukarıda çeşitli yönleriyle belirtilen Bakü'nün Dağlık Karabağ ve enerji ilişkileri belirlemiştir. Bu çalışma ilk olarak aynı aktörün ikili ilişkileri kapsamında Ermenistan ve İran ile ilişkilerine ve çok taraflı ilişkiler kapsamında da İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BM Güvenlik Konseyi) geçici üyeliğine değinecektir. İkinci olarak, çalışma, Azerbaycan'ın bölgesel organizasyonlarla olan ilişkileri kapsamında AGİT ve Avrupa Konseyi'ni ele alacaktır. Üçüncü konu Azerbaycan'ın küresel aktörler olan Rusya, ABD ve AB ile olan ilişkilerini kapsayacaktır. Çalışma dördüncü olarak Azerbaycan'ın Türkiye ile olan ilişkilerine yoğunlaşacaktır ve son bölümde de geleceğe ilişkin çeşitli öngörülerini ve önerilerini belirtecektir.

İkili ve Çok Taraflı İlişkiler

Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde süreklilik gösteren ve göze çarpan en önemli husus, bir yandan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik üst düzey ikili görüşmeler farklı başkentlerde devam ederken, aynı zamanda iki ülke arasında işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında bulunan cephe hattında değişen yoğunlukta süren silahlı çatışmalardır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan arasında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik 2013 yılında ilk ikili görüşme 28 Ocak'da Paris'te yapıldı. AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yapılan bu görüşme sonrasında aynı grubun eş başkanları olan ABD, Rusya ve Fransa temsilcileri, tarafların sorunu barışçıl yolla ve müzakerelere devam ederek çözüme iradelerinin güçlü biçimde sürdürdüğünü içeren iyimser bir açıklama yaptılar (Reuters, 28 Ocak 2013). Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan da iki yıl aradan sonra ilk defa 19 Kasım 2013'de Viyana'da biraraya geldiler (Asbarez.com, 22 Kasım 2013). Uzun aradan sonra iki devlet başkanının görüşmeleri olumlu bir gelişme olarak ifade edilse de, bu durum görüşme iradesinin varlığı ve müzakere ile sorunun çözümüne yönelik görüşmelerin sürdürülmesi beyanı ötesine geçememiştir. Bu beyan doğrultusunda, kısa süre sonra Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları 4 Aralık 2013'de Kiev'de, AGİT Bakanlar Konseyi toplantısı sırasında görüşmeleri de Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yolla çözümüne yönelik görüşmelerin sürdürülmesi arzularının beyanı niteliğinde olmuştur (Azernews, 5 Aralık 2013). Azerbaycan ve Ermenistan aralarında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik üst düzey görüşmeleri sürdürmelerine rağmen, 2013 yılı boyunca Dağlık Karabağ cephe hattında ortaya çıkan gelişmeler tarafların olası bir çözümden hâlâ oldukça uzak olduklarına işaret etmiştir.

Mammadyarov ile Nalbandyan arasında 28 Ocak görüşmesi üzerinden daha bir hafta bile geçmeden, Ermeni işgali altında bulunan ve silahlı güçleri ayıran cephe hattında 5 Şubat'ta iki Azerbaycan askeri Ermeni güçleri tarafından öldürülmüştür (RFE/RL, 06 Şubat 2013). Cephe hattında ateşkesi bozan karşılıklı küçük çaplı çatışmalar 2013 yılı boyunca devam etmiş ve bu da Azerbaycan ile Ermenistan arasında daha geniş çaplı bir savaşın ortaya çıkma riskinin devam ettiğini göstermiştir. Örneğin, Azerbaycan, Ermenistan tarafının 9 Nisan'da ve 27 Mayıs'da ateşkesi bozarak iki Azerbaycan askerini öldürdüğünü duyururken, Ermenistan bu açıklamaların kamuoyunu yanıltma amacı güttüğünü söyleyip Azerbaycan tarafının 23 Ağustos ve 14 Aralık'da ateş açarak iki Ermeni askerini öldürdüğünü açıklamıştır (RFE/RL, 09 Nisan 2013; RFE/RL, 27 Mayıs 2013; RFE/RL, 23 Ağustos 2013; RFE/RL, 16 Aralık 2013). Cephe hattında çıkan çatışmalara ek olarak, 25 Haziran'da Ermenistan'ın üç Ermeni'yi Azerbaycan adına casusluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklaması, Azerbaycan'ın 14 Mayıs'ta Dağlık Karabağ bölgesine yakın alanlarda geniş çaplı bir askeri tatbikat yapması, 8 Ağustos'ta Azerbaycan'ın bir Ermeni askerini yakaladığını duyurması, 12 Kasım'da Sarkisyan'ın ayrılıkçı Dağlık Karabağ bölgesini ziyaret etmesi Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin devam eden gergin seyrinin belirleyenleri olmuştur (Asbarez.com, 25 Haziran 2013; RFE/RL, 14 Mayıs 2013; RFE/RL, 12 Kasım 2013; RFE/RL, 08 Ağustos 2013). Sonuç itibarıyla 2013'de Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorununu çözerek normalleştirilmesi çabaları diplomatik düzeyde devam etse de, işgal edilmiş Azerbaycan toprakları üzerinde düşük düzeyli çatışmalar ve diğer askeri gelişmeler diplomatik çabaların yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu gelişmeler de Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin 2014 yılında da benzer çatışmacı durumunu koruyacağı düşüncesini beraberinde getirmektedir.

Ermenistan ile olan gergin durum kadar olmasa da, Azerbaycan-İran ilişkileri de 2013'de, daha önceki yıllara benzer zorlu ve kırılgan bir dönem geçirmiştir. Azerbaycan-İran ilişkilerini çoğu zaman olumsuz yönde etkileyen birçok konu mevcuttur. Bu konular genel olarak; İran'da Azerbaycan Türk milliyetçiliğinin yükselişi ve İran yönetiminin karşı önlemleri, Azerbaycan'da muhafazakâr Şii Azerbaycanlılar ve İran istihbaratı tarafından yürütülen gizli faaliyetler ve bunlara karşı Azerbaycan hükümetinin aldığı önlemler, Hazar'ın paylaşımı, İran-Ermenistan ilişkilerinin olumlu seyri ve Azerbaycan'ın ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler ve İsrail ile sıcak ilişkileri verilebilir. Bu sorunlar 2013 yılında da değişik düzeylerde gündeme gelerek Azerbaycan-İran ilişkilerinin ne kadar sorunlu olduğu gerçeğini su yüzüne çıkarmıştır. Örneğin, 30 Mart 2013'de Bakü'de Güney Azerbaycan Ulusal Özgürlük Cephesi akademisyen, eski devlet yetkilileri ve aktivistlerin katılımıyla "Çağdaş Güney Azerbaycan'ın Geleceği" konulu bir konferans düzenlemiştir (Muradova, 15 Mayıs 2013). Azerbaycan

yönetiminden hiçbir yetkilinin bu toplantıya katılmaması ve görüş bildirmemesine rağmen, İran'da bazı medya mensupları ve İran Meclisi konuyu gündemlerine taşımıştır. Muhafazakâr görüşleri ve İran Ruhani Lideri Ali Hamaney'e yakınlığı ile bilinen günlük Kayhan gazetesi bağımsız Azerbaycan'ın İran'a katılmasına yönelik bir referandum önerisinde bulunmuştur. Bunun devamı olarak Nisan'da İran Meclisi'nde bazı milletvekilleri Azerbaycan'ı İran'dan kopararak Rusya'ya veren 1828 Türkmençayı Antlaşması'nın sadece yüz yıl geçerli olduğunu iddia ederek, Azerbaycan'ın İran'a tekrar bağlanması gerektiğini iddia etmişlerdir. İran Dışişleri Bakanlığı da Azerbaycan'ın Tahran büyükelçisini çağırarak bu tür toplantıların “provokatif ve sadece Siyonistlerin çıkarlarına hizmet eden bir davranış” olduğu ve ikili ilişkilere zarar verebileceği uyarısında bulunmuştur. 4 Nisan'da Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı ise, konferansta dile getirilen görüşlerin Bakü'nün resmi pozisyonunu yansıtmadığını açıklamıştır (Caspian Research Institute, 25 Nisan 2013; Esfandiari, 04 Nisan 2013). Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mammadyarov da bazı İran milletvekillerinin ifade edilen söylemlerinin ciddiye alınmaması gerektiğini, çünkü İran hükümetinin mantık dahilinde hareket ettiğini ifade etmiştir. Mammadyarov'un, İran yönetiminin bu konuda nasıl davranacağı yönünde doğru bir öngöründe bulunduğu söylenebilir. Ancak bu öngörü iki ülke arasında Azerbaycan-Türk etnik kimliğine bağlı temel bir sorunun hâlâ devam ettiğine ve bunun da zaman zaman Bakü-Tahran ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği gerçeğini değiştirmemiştir.

Azerbaycan-İran ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir konu da son yıllarda yoğunlaşan Azerbaycan-İsrail yakınlaşmasıdır. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemin, ABD ve İsrail'in İran'ın nükleer faaliyetlerini engellemeye yönelik baskılarının arttığı bir döneme rastlaması doğrudan Bakü-Tahran ilişkilerinin gerginleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu döngü içerisinde Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde atılan her işbirliği adımı Azerbaycan-İran ilişkilerinde olumsuzluk sonucu doğurmaktadır. Bu denklem içinde Azerbaycan-İran ilişkileri, 2013 yılında önemli sayılabilecek gelişmelere sahne olmuştur. Herşeyden önce Azerbaycan-İran ilişkileri 2013'e, Bakü'nün 2012'de İsrail'den 1,6 milyar dolar değerinde gelişmiş silah satışının gerçekleşmesiyle ve askeri işbirliğinin daha da artmasıyla yükselen karşılıklı şüphe ve güvensizlikle girmiştir.

Her ne kadar Azerbaycan, savunma gücüne harcadığı sermayeyi büyük ölçüde Ermenistan'ı barış masasına oturtmak için yaptığını ima etse de, Bakü-Tel Aviv askeri ilişkilerinin artması daha çok Tahran'ı endişelendirmektedir. Aralık 2012 sonunda İran, Azerbaycan-İran sınırında uçan Azerbaycan tarafından havalanan insansız hava araçlarının İran aleyhine İsrail adına casusluk faaliyetlerinde bulunduğu suçlamasında

bulunmuştur. Bakü ve Tel Aviv İran'ın iddialarını reddetse de, İran Meclisi Savunma Komitesi Başkanı İran'ın Bakü'nün yasadışı ve İran karşıtı davranışlarına gerekli sert cevabı vereceği tehdidini dile getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan'ın Aralık sonunda, ülkede bulunan bazı İranlıları casusluk faaliyetinde buldukları gerekçeyle gözaltına aldığı haberleri yayılmıştır (Caspian Research Institute, 11 Ocak 2013).

Azerbaycan ile İsrail arasında askeri stratejik ilişkiler gelişmiş olmasına ve Azerbaycan'ın aynı ülkenin yıllık petrol ihtiyacının %40'ını sağlamasına rağmen, iki ülke ilişkileri hâlâ İran'ın olası tepkisinin gölgesi altında devam etmektedir. İsrail'in tersine Azerbaycan İsrail de henüz büyükelçilik açmamış, dahası, İran endişesi nedeniyle, Azerbaycan'dan hiçbir Bakanlar Kurulu üyesi İsrail'e 2013 yılına kadar ziyarette dahi bulunmamıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mammadyarov'un 21-24 Nisan arasında üç günlük İsrail ziyareti bu anlamda önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Mammadyarov ziyareti sırasında İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez, Başbakan Benyamin Netenyahu, Savunma Bakanı Moşe Yaalon ve diğer üst düzey yetkililerle, İran'ın nükleer sorunu ve iki ülke arasında askeri, ekonomik ve siyasal meseleleri ele almıştır. Hiçbir belgeye imza atılmamasına rağmen, Mammadyarov 26 Nisan'da Bakü'de düzenlediği basın toplantısında, İsrail'de Azerbaycan büyükelçiliğinin açılmasını kasederek bunun kısa bir süre sonra gerçekleşebileceği mesajını vermiştir (Abbasov, 01 Mayıs 2013; Cashman, 22 Nisan 2013). Bu ziyaret, Azerbaycan dış politikasının İsrail ile ilişkileri daha ileriye taşıma anlamında cesur bir adımı olarak değerlendirilse de, aynı ziyaretin bazı detayları iki ülke ilişkilerinin daha uzun süre İran gölgesinde devam edeceği sinyalini vermiştir. Herşeyden önce Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Mammadyarov'un İsrail ziyaretini, Azerbaycan Dışişleri Bakanı'nın bu ülkeye yaptığı resmi bir ziyaretten ziyade, Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi olması sıfatıyla yaptığını açıklama ihtiyacı duymuştur. Buna ek olarak, Mammadyarov'un İsrail ziyaretinden hemen sonra, 29 Nisan'da Azerbaycan Ulusal Güvenlik Konseyi Sekreteri ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı'nı da yapan etkili bir isim olan Ramiz Mehdiyev Tahran'ı ziyaret etmiştir. Mehdiyev'in ziyaret sebebi açıklanmasa da, orada İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ve diğer üst düzey yetkililerle görüşmesinde Azerbaycan'ın, Mammadyarov'un İsrail ziyareti sonrası İran'ı yatıştırma gayreti ve İran'a karşı ABD veya İsrail'den gerçekleşecek bir saldırıda Azerbaycan topraklarının kullanılmasına mücade edilmeyeceği garantisinin tekrar dile getirilmesi çabası olarak yorumlanmıştır (Abbasov, 01 Mayıs 2013). Bütün bunlar Azerbaycan'ın İsrail ile ilişkilerinde İran'ı daha uzun süre dikkate almaya devam edeceği, Bakü-Tahran ilişkilerinin seyrinin Bakü-Tel Aviv ilişkilerinin seyriyle de yakından ilişkili olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. İran ile İsrail arasında yakın zamanda Hindistan ve Gürcistan gibi ülke-

lerde İsrail hedeflerine İranlı ajanların saldırı planlarının olduğunu iddia edilmesi ve İran'ın nükleer faaliyetlerinde çalışan bazı bilim adamlarının öldürülmesi, İran'a komşu Azerbaycan'ın dikkatleri uzun süre üzerinde tutacağı haberini vermektedir. Azerbaycan polisinin Kasım 2013'de Bakü'de İran vatandaşı Hasan Farajı'yı, İsrail Büyükelçiliği yakınlarında şüpheli davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle tutuklaması (Kucera, 27 Kasım 2013), Azerbaycan-İran ilişkilerinin 2014'de de kırılgan bir seyir izleyeceğine işaret etmektedir.

Ermenistan ve İran ile ikili ilişkilerin gergin geçen seyrinin aksine Azerbaycan, çok taraflı ilişkilerinde 2013'de oldukça pozitif bir dönem geçirmiştir. Azerbaycan için 2013'de çok taraflı ilişkilerin geliştirilmesi veya yönetilmesi bağlamında en önemli örnek olarak Bakü'nün BM Güvenlik Konseyi Geçici üyeliği verilebilir. Kuşkusuz, Azerbaycan, sadece BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği ile değil, İİT gibi çok taraflı ilişkilere katkı sağlayan birçok uluslararası örgüte üyeliğiyle de dış politika hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu örgütlerden örneğin İİT'de Azerbaycan özellikle Dağlık Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi durumunu kınayan birçok karar alınmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, Aralık 2013'de İİT Dışişleri Bakanları Konseyi Gine Cumhuriyeti'nin başkenti Konakri'de yapılan 40. Toplantısında, Ermenistan'a, işgal ettiği Azerbaycan topraklarından BM Güvenlik Konseyi, İİT ve diğer uluslararası örgütlerin geçmişte aldıkları ilgili kararlarına uyararak derhal ve koşulsuz olarak çekilmesi çağrısında bulunmuştur (News.Az, 10 Aralık 2013). İİT'nin geçmiş yıllarda benzer çağrılarının sonuç doğurmadığı düşünülürse, aynı çağrının 2013'de de etkili olması beklenmemiştir. Ancak, Azerbaycan dış politikası bakımından İİT'nin çağrısının öneminin, Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak Azerbaycan topraklarını işgal altında tutmayı sürdürdüğünün başta İslam dünyası olmak üzere dünya kamuoyuna hatırlatılmasında yattığı söylenebilir.

İİT dışında, Azerbaycan'ın 2013'de BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğinin ikinci ve son yılında gerçekleştirdiği bazı faaliyetlerin, Azerbaycan dış politikasına hem deneyim hem somut veriler olarak önemli faydalar sağladığı söylenebilir. İlkini Mayıs 2012'de ikincisini de Ekim 2013'de yaptığı BM Güvenlik Konseyi Başkanlığı sırasında Azerbaycan, dünya barışının sağlanması ve üye ülkelerin ortak sorunlarda işbirliği çabalarını arttırmaları vurgusu yapmıştır. Özellikle Konsey'e ikinci başkanlık yaptığı dönemde Azerbaycan, Konsey gündemine uluslararası kalıcı barışa ancak siyasal, insani, kalkınma ve kültürler arası doğal bağların doğru biçimde anlaşılmasıyla ulaşılabileceği temasını taşımıştır. Bu tema ile birlikte Azerbaycan'ın insiyatifi sayesinde BM Güvenlik Konseyi ile İİT arasında işbirliğini güçlendirme amacı güden ilk defa özel bir oturum yapılmıştır (The Washington Times, 10 Aralık 2013; News.az, 05 Kasım 2013). İİT

örneğinde olduğu gibi, BM Güvenlik Konseyi Geçici üyeliği sırasında da Azerbaycan kendi güvenliğini doğrudan ilgilendiren Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal altında tutmasını doğrudan veya dolaylı olarak gündeme getirmiştir. Ancak dünya üzerinde başka birçok güvenlik sorununun çözümünde veya çözümsüzlüğünde olduğu gibi, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelik yapısı Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununu uluslararası hukuk yoluyla çözme çabasını sonuçsuz bırakmıştır.

Bölgesel Organizasyonlar ile İlişkiler

Azerbaycan güvenlik ihtiyacını karşılamak ve işbirliği olanaklarını arttırmak amacıyla, bu anlamda bağımsızlığını daha da güçlendirmek için, birçok bölgesel örgüte üye olmuştur. Azerbaycan'ın üyesi olduğu öne çıkan bölgesel örgütlere AGIT, Avrupa Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) verilebilir. Ermenistan ile Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan, bu örgütlere herşeyden önce güvenlik sorununun giderilmesi amacıyla üye olmuştur. Güvenlik ihtiyacına katkı sağlamak yanında Azerbaycan, aynı örgütlere üye olmakla özellikle Rusya ve İran'dan gelen ve gelebilecek baskıları dengelemeyi ve dış politikada daha bağımsız hareket etme imkanı bulabilmeyi düşünmüştür. Bu örgütlerden birçoğu başlangıçta Azerbaycan ve diğer üyelerin benzer arzularına cevap verme potansiyeli taşıırken, zaman içerisinde sorunların ve işbirliği olanaklarının tartışıldığı birer forum niteliğinde kalmıştır. Ancak, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne aktif katılımı nedeniyle AGIT; insan hakları, özgürlükler, hukukun üstünlüğü, yolsuzluklar, şeffaflık ve demokrasi söylemleriyle Avrupa Konseyi, daha fazla etki oluşturdukları için Azerbaycan dış politikasında bölgesel örgütler olarak daha fazla öneme sahip olagelmıştır.

AGIT'i Azerbaycan dış politikası için önemli kılan en önemli unsur, daha bağımsızlıktan hemen sonra, 1992'de, örgüt çerçevesinde kurulan Minsk Grubu'dur. Doğrudan sadece Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla arabuluculuk faaliyeti görevi olan Minsk Grubu, ortaya koyduğu çözüm önerileriyle diğer bölgesel örgütlerden çok daha başarılı bir karneye sahiptir. Minsk Grubu'nun özellikle 2006'da açıkladığı Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik Temel Prensipler veya diğer adıyla Madrid Prensipleri, bugüne kadar sadece AGIT'in kendisi için değil diğer G8 gibi çok taraflı veya bireysel ülkelerin insiyatifleri ile sorunu çözüme kavuşturma çabalarına da temel teşkil etmiştir (RFE/RL, 22 Kasım 2013). Her ne kadar 2006'dan bu yana Minsk Grubu'nun ortaya koyduğu Temel Prensipler Dağlık Karabağ sorununun çözümü sonucunu doğurmasa da, en azından olası bir çözüm çerçevesi belirlemiş olması ve tarafların bunun üzerinden müzakerelere devam etmeleri önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir. Yine, Minsk Grubu'nun, Dağlık

Karabağ sorununun doğrudan tarafı olarak Azerbaycan ve Ermenistan'ı, dolaylı ancak son derece etkili aktörler olan Rusya, ABD ve Fransa'yı eşbaşkanlar olarak çözüm süreci içinde tutması, sorunun daha da çıkmaza girmesini engelleyen pozitif bir unsur olarak görülebilir.

Kasım 2013'de Aliyev-Sarkisyan arasında Viyana'da yapılan görüşme de Minsk Grubu çerçevesinde yapılmıştır ve iki lider de görüşme sonrası aynı grup dahilinde daha fazla görüşme niyetlerini belirterek, en azından sorunun çözümü yönünde pozitif niyetlerini sergilemişlerdir (RFE/RL, 22 Kasım 2013; RFE/RL, 19 Aralık 2013). Diğer bölgesel örgütlerin arabuluculuk kapasitelerinin daha zayıf olduğu; Rusya, ABD, Türkiye veya AB gibi aktörlerin bireysel çözüm girişimlerinin ya Azerbaycan ya da Ermenistan tarafından taraflı bulunduğu, BM Güvenlik Konseyi'nin de gerekli ilgiyi göstermediği bir durumda, AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ sorununun çözümünde aktif arabuluculuk faaliyeti, hem Azerbaycan hem de Ermenistan dış politikalarına diplomatik manevra alanı vermektedir. Ayrıca, AGİT Minsk Grubu, Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan'na dış politikasında Ermenistan'a göre daha fazla ihtiyaç duyduğu Avrupa veya daha geniş anlamda Batı ile ilişkilerini canlı tutma ve sıkılaştırma olanağı sunmaktadır. Bu canlılık ile Azerbaycan, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorununda büyük bir rahatlıkla kabul edebileceği Rusya ve İran'ın arabuluculuk etkilerini dengeleme veya etkisizleştirme olanağı bulmaktadır.

Azerbaycan için Minsk Grubu'nun arabuluculuk faaliyeti kabul edilse de, aynı grubun çatı örgütü olan AGİT'in Bakü'ye yönelik demokrasi, insan hakları, medya özgürlüğü ve yolsuzluklar konularında eleştirisi çoğu zaman kabul edilebilir bulunmamaktadır. En son Ekim 2013'de yapılan Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimleri de, geçmiş örnekleri gibi, AGİT tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi, ilgili seçim sürecinde medya özgürlüğünün sınırlandığı, aday ve seçmenlerin tehdit edildiği ve oyların sayılması sırasında ciddi ihlallerin yapıldığı eleştirilerini dile getirmiştir (OSCE, 10 Ekim 2013). Ancak, Azerbaycan'ın Batı ülkeleri için taşıdığı stratejik önem, yapılan eleştirilerin her zaman önüne geçmiştir. Azerbaycan'ın Doğu-Batı enerji, ticaret ve güvenlik kuşağında Avrupa ülkeleri için oldukça değerli bir konuma sahip olması ve Azerbaycan'ın dış politikasında Moskova başta olmak üzere başka merkezlere kayma olasılığı Batı için oldukça önem arz etmektedir.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

Rusya, ABD ve AB, Güney Kafkasya dahil dünyanın herhangi bir bölgesinde etkili sonuç doğurabilen ve siyasal, ekonomik ve güvenlik davranış pratiği ve kapasitesi olan küresel aktörlerdir. Rusya, Azerbaycan'ın komşusu olarak bu ülke üzerinde

siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında en etkili aktör konumunu sürdürmektedir. ABD de küresel süper güç olarak Güney Kafkasya bölgesinde her zaman etki doğuran bir aktör olmayı sürdürmüştür. AB de gerek enerji kaynakları gerek diğer konularda sergilediği ve geleceğe ilişkin hedefleriyle genel olarak Güney Kafkasya bölgesinde ve özel olarak da Azerbaycan üzerinde etkili bir aktör özelliği taşımaktadır. Azerbaycan'ın bu üç aktöre yönelik politikası da, bunlar arasında dengeli bir davranış sergileyerek kendi güvenliği başta olmak üzere diğer çıkarlarını maksimize etme hedefini içermektedir.

2013 yılında Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde öne çıkan örneklerle bakıldığında, Bakü'nün Moskova ile pozitif ilişkisini korumaya çalıştığı ve dengeli bir davranış sürdürdüğü göze çarpmaktadır. Örneğin 9 Aralık 2013'de Azerbaycan'da Rusya ile ortak kullanılan Gebele Radar Üssü'nün Moskova tarafından kullanım süresi dolmuştur. Azerbaycan'ın daha önce yıllık 7 milyon dolara Rusya'ya kiraladığı üs için yıllık 300 milyon dolar talep etmesi üzerine müzakereler sonuç vermemiş ve 2013'te de kapatılmasına karar verilmiştir (Eurasianet, 16 Aralık 2012). Rusya'nın Azerbaycan'ın talep ettiği miktarı ödemek istememesi nedeniyle üssü kapatmasından, üssün Rusya bakımından stratejik değerinin azaldığı anlamı çıkarılabilir. Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminden kalma en son Rus askeri varlığının da ülkeden çekilmesi, Bakü bakımından bağımsızlığın daha da güçlendiği sonucunu verebilir. Yine, Azerbaycan'ın yüksek miktarda kira bedeli isteyerek Rusya'yı üssü kapatmaya zorladığı ve bununla Bakü'nün Moskova'ya, Rusya'nın Ermenistan'ı askeri bakımdan sürekli desteklemesi- ne karşı, sınırlı da olsa bir tepki verdiği de söylenebilir.

Ancak Gebele Üssü'nün kapatılması, Rusya'nın bölgedeki hareket kabiliyetini engelleyici bir sonuç doğurmaktan uzak bir gelişmedir ve bunu bilen Azerbaycan diğer askeri ve ekonomik alanlarda Rusya ile işbirliğini arttırmayı ihmal etmemektedir. Askeri işbirliği konusunda Rusya'dan Azerbaycan'a yaklaşık 1 milyar dolar değerinde olduğu iddia edilen silah tesliminin Haziran 2013'de tamamlandığı Reuters tarafından bildirilmiştir. Dünya çapında önemli silah satıcı ülkelerden olan Rusya'nın Azerbaycan'a 100 adet T-90C tankı, Smerc ve TOS-1A çok başlıklı roket fırlatıcısı ile Msta-A ve Vena toplarını sattığı ifade edilmektedir (Reuters, 18 Haziran 2013). Azerbaycan'ın yüklü miktarda Rus yapımı silah alması, Bakü'nün Moskova'yı bölgede yatıştırılması gereken önemli bir aktör olarak görmeye devam ettiğine işaret etmektedir. Aksi halde, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan ile herhangi bir çatışmada Rusya'nın desteğini arkasına almış bir Ermenistan'a karşı Bakü'nün bu silahları kullanarak sonuç alabilmesi son derece zor gözükmektedir.

Vladimir Putin'in son 7 yıl içerisinde Devlet Başkanı sıfatıyla 13 Ağustos 2013'de gerçekleştirdiği ilk Bakü ziyareti de iki taraf bakımından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Aliyev ile Putin arasında Hazar'ın statüsünün nasıl çözüme kavuşturulabileceği ve Dağlık Karabağ sorununun barışçı yolla çözülmesi gibi konular yanında, başta enerji alanında işbirliği olmak üzere birçok konu ele alınmıştır. Ancak taraflar, ele alınan konular içinde sadece enerji alanında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Rusya'nın en büyük petrol üreticisi ve devlet kontrolünde olan Rosneft arasında somut bir antlaşma imzalamış, gerek Hazar'ın statüsü gerekse Dağlık Karabağ sorunu konularında barışçı çözüm niyetlerini tekrarlamakla yetinmişlerdir. Rosneft'in açıklamasına göre, enerji alanında yeni işbirliği Rusya ve Azerbaycan'ın hem kendi hem başka ülkelerde petrol ve gaz projelerinde ortak şirket kurarak birlikte çalışmalarını içermektedir. Aliyev, Rusya ile enerji alanında işbirliğinde yeni bir aşamaya geçtiklerini ifade ederek, Rusya'ya ve imzalanan antlaşmaya verdiği önemi dile getirmiştir (RFE/RL, 13 Ağustos 2013). Ancak bu, Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde daha tarafsız olacağı veya Azerbaycan tarafına destek vereceği anlamı taşımamaktadır. Putin'in Aralık 2013'de Ermenistan ziyareti her ne kadar Moskova'nın Erivan'ı Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği'ne ikna etme çabası olarak değerlendirilse de, Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı yalnız bırakmayacağına da bir göstergesi niteliği taşımıştır. Ermenistan'da bulunan Rus askeri üssünün komutanı Putin'in ziyaretinden daha birkaç ay önce, olası bir Ermenistan-Azerbaycan savaşında Ermenistan'ın yanında yer alacakları yönünde açıklamasına yönelik soruyu Putin sadece geçiştirmekle kalmıştır (Kucera, 06 Aralık 2013). Bu da Rusya'nın, Ermenistan'ın başta ABD ve AB ile ilişkilerinde Moskova'nın istediği yönde davrandığı sürece, Azerbaycan ile mevcut sorunlarda desteğine esirgemeyeceğine işaret etmektedir.

Rusya'nın Ermenistan yanlısı tutumuna karşı, Azerbaycan her zaman ABD ve AB'yi özellikle ekonomik konularda işbirliği yapılması gereken küresel aktörler olarak görmüştür. ABD ve AB'nin de Azerbaycan politikalarında, Bakü'nün yalnızlaşmasını önlemeyi ve böylece tamamen Rusya'nın kontrolüne girmesini engellemeyi amaçladığı görülmektedir. ABD ve AB, Azerbaycan'a yönelik bu siyasal davranışlarını özellikle aynı ülkenin enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa piyasalarına taşınması için verdikleri destekle ortaya koymaktadırlar. Yine, aynı aktörler, Gürcistan ve Ermenistan için olduğu gibi, Azerbaycan'ın da siyasal sisteminin daha fazla demokratikleşmesini ve böylece Batılı değerlere yaklaşmasını savunmakta, AB'nin Doğu Ortaklığı projesine katılımını ve NATO ile daha fazla işbirliğine gitmesini istemektedirler. Azerbaycan ise Rusya'nın vereceği tepkiyi dikkate alarak, bu Batılı aktör ve örgütler ile ilişkilerini Moskova'yı kızdırmayacak bir düzeyde tutmaya özen göstermektedir.

Yukarıda ifade edilen adeta geleneksel hale gelmiş Azerbaycan-Batı ilişkisi 2013 yılında da benzer niteliğini korumuştur. Dağlık Karabağ sorununun çözümü için Haziran 2013'de biraraya gelen Mammadyarov-Nalbandyan görüşmesine ABD Dışişleri Bakanı John Kerry tam desteğini açıklamıştır (RFE/RL, 04 Haziran 2013). Benzer şekilde aynı yıl sonunda, ABD Başkanı Barack Obama, Dağlık Karabağ sorununu görüşmek için Aralık ayında biraraya gelen Aliyev-Sarkisyan görüşmesine desteğini ilemiştir (Apa.az, 07 Kasım 2013). AB de ABD gibi, Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi durumunda bunun Avrupa'nın enerji güvenliği ile siyasal ve ekonomik etki alanının genişlemesine hizmet edeceğini bilerek, hem Azerbaycan hem de Ermenistan'ı sürekli aralarındaki sorunu çözmeye teşvik edici davranışlar göstermektedir. Azerbaycan ise, ABD ve AB'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne verdikleri desteği takdir etmekle beraber, uluslararası hukukun Ermenistan tarafından ihlal edilmesine karşı daha fazla çaba harcamalarının gerekliliğine inanmaktadır.

Azerbaycan'ın denge anlayışı içeren dış politikasına ABD ve AB'den gelen belki de en büyük destek, Bakü'nün Rusya etkisine tekrar girmemek için ısrarlı biçimde Doğu-Batı petrol ve doğalgaz boru hatlarına verdiği destekte yatmaktadır. NABUCOCO projesinin rafa kaldırılmasından sonra, Azerbaycan için Şahdeniz II projesinden Avrupa'ya Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üzerinden doğalgaz taşıyacak olan Trans-Anadolu hattı büyük önem kazanmıştır. AB başta Rusya'ya olan doğalgaz bağımlılığını azaltmak için, ABD de öncelikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın ekonomik ve siyasal açıdan daha güçlü ayakta durabilmeleri gerekçesiyle Trans-Anadolu projesine destek vermektedirler (RFE/RL, 14 Ekim 2013; RFE/RL, 29 Haziran 2013).

Azerbaycan ile ABD ve AB arasındaki ilişkileri en olumsuz etkileme potansiyeline sahip olgu, Batılı ülkelerin sürekli olarak Azerbaycan'ı insan hakları, demokrasi pratiği, medya özgürlüğü ve yolsuzluk üzerinden eleştirmeleridir. Benzer konularda Rusya Azerbaycan'ı hemen hemen hiç eleştirmemektedir. Bu da ABD ve AB'yi Azerbaycan politikalarında daha pragmatik davranmaya itmekte, Bakü ise dış politikasında daha serbest hareket edebileceği bir alan kazanmaktadır. Buna ek olarak, Azerbaycan'ın Rusya ve İran arasında ve Güney Kafkasya ve Orta Asya arasında önemli bir stratejik coğrafyada konumlanmış olması, Batılı ülkeleri Azerbaycan'a karşı pragmatik davranmaya iten diğer önemli nedenler arasındadır. ABD ve AB, Azerbaycan'a yönelik pragmatik davranmaması durumunda Hazar bölgesinden Avrupa enerji pazarına Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum enerji boru hatlarının hayata geçirilmesinin geçmişte son derece zor olacağını, gelecekte de Trans-Anadolu hattının gerçekleştirilmesinin zorluğunun farkındadır. Azerbaycan'da Ekim 2013'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce ve sonra, hem ABD hem de AB, seçimlerin

demokratik kurallara uygun biçimde yapılmadığı ve ülkede insan hakları sorunlarının yoğun biçimde yaşandığı eleştirilerini tekrar ettiler (Mamedov, 07 Ağustos 2013; RFE/RL, 03 Mayıs 2013; Hürriyet Daily News, 10 Ekim 2013). Ancak yine son tahlilde, gerek Azerbaycan'ın stratejik konumu gerekse Rusya'nın etkisini bölgede dengelemek amacıyla hem ABD hem de AB, Azerbaycan'ı dışlamaktan ziyade işbirliğini tercih etmişlerdir (Apa.az, 21 Ekim 2013). Bu da Azerbaycan'a, önceki yıllarda olduğu gibi; Rusya, ABD, AB ve diğer bölgesel ve bölge dışı aktörlere yönelik daha rahat hareket etme olanağı sunmaktadır.

Türkiye ile İlişkiler

Azerbaycan için Türkiye, yirmi yılı aşkın bağımsızlık döneminde kendisine ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında her zaman yardım eden en önemli aktör konumunda olmuştur. Bunun en önemli nedeni iki ülkenin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal ve güvenlik çıkarlarının büyük ölçüde örtüşüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye, Rusya ve İran'ı bölge üzerinde etkileri azalmış olarak görmek isterken, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmiş, Bakü ve Ankara ile ilişkiler geliştirmiş bir bölge ülkesi olmasını arzulamaktadır. Ankara ile Erivan arasında Ekim 2009'da iki ülke arasında sorunların çözülerek ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla güden Protokollerin imzalanması, Bakü-Ankara arasında ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluğun ilgili Protokollerin hem Ermenistan hem de Türkiye tarafından dondurulmasıyla ortadan kalkması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine 2009 öncesi dönemden de yoğun yeni bir dinamizm getirmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin 2013 yılında ortaya koyduğu resim de, Protokoller sonrası dinamik işbirliğinin devam ettiğini göstermektedir.

Diğer seçim sonrası dönemlerde olduğu gibi, Aliyev'in Ekim 2013'de tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ilk yurt dışı resmi ziyaretini Kasım'da Türkiye'ye yapması, Bakü'nün Türkiye'ye verdiği stratejik önemin devam ettiğinin önemli bir göstergesi olmuştur (Trend News Agency, 12 Kasım 2013; Hürriyet, 13 Kasım 2013). Mart'ta Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanlarının Batum'da İşbirliği Antlaşması imzalamaları ve Ağustos'da da Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türk Dili Konuşan Ülkeler Cumhurbaşkanı Zirvesi vesilesiyle Azerbaycan'a gitmesi Bakü-Ankara ilişkilerinin yoğunluğuna işaret eden diğer ziyaretler olarak dikkat çekmiştir (RFE/RL, 28 Mart 2013).

Yukarıda ifade edilen ziyaretlerde ve Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları İşbirliği Antlaşması, yaklaşık yirmi yıldır Türkiye-Güney Kafkasya-Hazar Bölgesi hattında inşa edilen güvenlik, ekonomik, siyasi ve sosyal işbirliğinin bugün ve gelecekte sağlayacağı faydalara işaret etmiştir. Azerbaycan-Tür-

kiye ilişkilerinde bu vurgu güvenlik alanında Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi çağrılarını biçiminde kendisini göstermiştir. Yine aynı üçlü İşbirliği Antlaşması, Güney Kafkasya'da diğer bölgesel aktör olan Ermenistan'ın çatışmacı tutumundan vazgeçerek Bakü-Ankara-Tiflis arasında yapılan işbirliğine dahil olarak daha kazançlı çıkacağı mesajlarını içermektedir (Caspian Research Institute, 09 Nisan 2013). Dolayısıyla imzalanan antlaşmanın, 2012'de Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında daha güçlü ekonomik ve enerji işbirliği ile daha yakın siyasi işbirliğini öngören Trabzon Deklarasyonu'ndan sonra kısa sürede imzalanan ikinci belge olması Bakü-Ankara-Tiflis ekseninin artan önemine işaret etmiştir.

Netice itibarıyla, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında başta ekonomik ve siyasi alanlarda işbirliği olmak üzere her türlü yakınlaşma, jeopolitik rekabet açısından Erivan-Moskova-İran eksenini etkisizleştirme çabası olarak algılanmaktadır. Her ne kadar Bakü-Ankara-Tiflis arasında artan işbirliği, özellikle Moskova-Erivan arasında olduğu gibi, formal bir ittifak ilişkisi doğurmasa da, uzun vadede en az Rusya-Ermenistan eksenine kadar etkili olabilecek somut işbirliğinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında güvenlik işbirliği buna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bakü-Ankara-Tiflis arasında daha çok yumuşak güvenlik sorunlarıyla mücadele olarak tanımlanabilecek enerji hatlarının güvenliklerinin sağlanması konusundaki çabalar her geçen gün artmaktadır. Bu amaç için, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'dan özel kuvvetlerin katılımıyla Kasım 2012'de, her yıl tekrarlanması öngörülen, Kafkas Kartalı-2012 askeri tatbikatı yapılmıştır (Zaman, 04 Ocak 2013). Daha sonraki süreçte, bölge ve uluslararası koşulların uygun olması durumunda, ABD ile Gürcistan'ın Gürcistan'da her yıl gerçekleştirdikleri askeri tatbikata Azerbaycan ve Türkiye'nin birlikte katılmaları da güvenlik alanında yapılabilecek işbirliğinde seçenekler arasında durmaktadır.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin özellikle ekonomi boyutu her zaman stratejik ortaklığın en önemli ayaklarından birisi olmuştur. Azerbaycan-Türkiye arasında ekonomik işbirliği denince ilk akla gelen de kuşkusuz enerji alanında gerçekleştirilen (BTC ve BTE) ve planlanan projelerdir. Güney Kafkasya gibi dar bir coğrafi alanda Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir kara bağlantısının olmaması, yukarıda da değişik vesilelerle belirtildiği üzere, sert ve yumuşak güvenlik ve geniş jeopolitik işbirliğinde, Gürcistan'ı bölgede kilit ülke konumuna getirmektedir. NABUCCO projesinin gündemden düşmesi sonrası Haziran 2012'de Azerbaycan ile Türkiye'nin Trans-Anadolu doğalgaz boru hattı projesini imzalamaları, Bakü-Ankara stratejik ortaklığının devamı konusunda iki tarafın kararlılığını ortaya koyan somut bir örnektir. Azerbaycan Meclisi tarafından Kasım 2012'de imzalanan ve başlangıçta 6 milyar

metreküp Türkiye'nin, 10 milyar metreküp de Avrupa'nın ihtiyacını karşılayacak olan proje, sadece Bakü-Ankara değil, Brüksel'in de yoğun biçimde katıldığı Doğu-Batı stratejik işbirliğini somutlaştıran önemli bir birleştirici araç haline gelmiştir (Caspian Research Institute, 30 Kasım 2012). Azerbaycan, enerji boru hatlarının kendisine sağladığı avantajlardan yararlanmak ve aynı zamanda komşuları Rusya ve İran'ın sert tepkisini çekmemek için, AB ve NATO ile olan ilişkilerini, örneğin Gürcistan'a göre, çok daha alt seviyede tutmayı tercih etmektedir.

Azerbaycan bakımından Trans-Anadolu hattının Türkiye ile olan ilişkilere dair başka katkıları da vardır. Bu proje Azerbaycan'ın Türkiye'de devlet ve özel şirketlerle işbirliği olanaklarını daha da artıracak ve AB'nin düzenleyici kurallarına adaptasyonunu hızlandıracak bir özelliğe sahiptir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin Türkiye'de 5 milyar dolar değerinde bir rafineri satın alması, iki elektrik santrali ve bir liman projesini üstlenmesi Azerbaycan'ın Türkiye'de iş alanını genişletmeye başladığına işaret etmektedir. Bütün bunların Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini daha sağlam bir zemine taşıması yanında, Bakü'ye dış politikasında daha bağımsız hareket etme imkanı ve Ankara'ya da Rusya ve İran'dan ithal ettiği doğalgaza daha az bağımlı kalma olanağı sunmaktadır.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Azerbaycan dış politikasının yirmi yılı aşan bağımsızlık döneminde ortaya çıkan temel karakteri bölgesel ve küresel aktörler arasında denge politikasını başarılı biçimde uygulama anlayışına dayanmaktadır. Azerbaycan'ın bu denge siyasetinin en önemli alanlarını da güvenlik ve ekonomi konuları oluşturmaktadır. Azerbaycan güvenliği açısından en önemli unsur Ermenistan'a karşı toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak, ekonomi açısından ise petrol ve doğalgaz ihracatında tek bir ülkeye, özellikle de Rusya'ya, bağımlı olmamaktır. Azerbaycan'ın 2013'de de gerek Ermenistan ile olan Dağlık Karabağ sorunu konusunda gerekse diğer ikili ve çok taraflı ilişkilerinde benzer bir dış politika izlediği görülmüştür. Gelecek dönemlerde de Azerbaycan'ın benzer bir dış politika dairesinde hareket edeceğini ileri sürmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Ancak Azerbaycan'ın denge siyasetini daha ne kadar sürdürülebileceği sadece Bakü'nün dış politikasına değil aynı zamanda diğer bölgesel ve küresel aktörlerin davranışlarına bağlıdır. Bu anlamda geleceğe ilişkin bir çok riskten bahsetmek mümkündür.

Son birkaç yıldır görüldüğü gibi, Azerbaycan ile Ermenistan Dağlık Karabağ cephe hattında sık sık silahlı çatışmaya girmektedir. Bireysel insiyatifler ve Minsk Grubu'nun çabaları Dağlık Karabağ sorununun çözümünü sağlamamıştır. Düşük yoğunluklu Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının daha kapsamlı bir çatışma riskini taşı-

diği söylenebilir. Azerbaycan'ın savunma bütçesinin yaklaşık 4 milyar dolara ulaştığı göz önüne alınacak olursa, muhtemel bir savaş durumunda işgal altındaki topraklarını kurtarabileceği düşünülebilir. Ancak böyle bir çatışmada Rusya'nın Ermenistan yanında savaşa girmesi veya desteklemesi Azerbaycan'ın sonuç elde etmesini zorlaştıracaktır. Ermenistan toprakları üzerinde Rus askeri üssü olması ve en son Erivan'ın AB Ortaklık Antlaşmasını imzalamak yerine Rusya'nın istediği Gümrük Birliği ve Avrasya Birliği'ni tercih etmesi, Dağlık Karabağ sorunu üzerinde olası büyük bir çatışmada Rusya'nın Ermenistan'ı yalnız bırakmayacağı fikrini güçlendirmektedir.

Ermenistan ile olası bir savaşta İran'ın Azerbaycan'ı destekleyeceğini düşünmek oldukça zor gözükmemektedir. Bu durumda Ermenistan'ı desteklemez ise İran'ın en fazla yapacağı 1990'ların başında sergilediği gibi arabuluculuk faaliyetinde bulunmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu bir kenara bırakılırsa, Azerbaycan-İran ilişkilerinin zaten kısa sürede normalleşmesi son derece zor görünmektedir. İki ülkenin farklı siyasal rejimlere sahip olması, İran'da 20 milyonun üzerindeki Azeri'nin varlığı, Azerbaycan'ın başta ABD ve AB olmak üzere Batı dünyası ile sıkı ilişkileri, Bakü-Ankara ilişkilerinin yoğunluğu ve Bakü-Tel Aviv stratejik işbirliği, Bakü-Tahran ilişkilerinin belirleyeni olmaya devam edecektir. İran, Azerbaycan'ın yukarıda ifade edilen ilişkilerinden hep rahatsız olmuştur, ancak bu durum Bakü-Tahran ilişkilerini yönetilemez kılmamıştır. İsrail'in İran'ın nükleer programına verebileceği sert bir askeri yanıt Bakü-Tahran ilişkilerini daha çatışmacı bir noktaya taşıyabilir. Bunun dışında yine İran içinde etnik topluluklar ve rejimin bu gruplar ile olan ilişkileri de Azerbaycan-İran ilişkilerinin geleceğini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilecek önemli unsurlar arasındadır.

Azerbaycan takip ettiği çok taraflı ilişkilerle hem deneyim hem de çıkarlarını uluslararası alanda savunma imkanı bulmaktadır. Azerbaycan'ın 2013'de sona eren BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği buna verilebilecek bir örnektir. Bakü'nün benzer amaçlarla yeni çok taraflı ilişkiler içine gireceği ve bu sayede Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde toprak bütünlüğünü koruyacak biçimde çözülmesinde kendisine yararlar sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

AGİT ve Avrupa Konseyi'nin demokrasi, şeffaflık, insan hakları, basın özgürlüğü ve yolsuzluk konularında Azerbaycan'a yönelik eleştirilerinin kısa sürede sona ereceğini düşünmek zordur. Ancak bu bölgesel örgütlerin eleştirilerinin kısa vadede sonuç doğurmasını beklemek de düşük bir olasılıktır. Azerbaycan'ın stratejik konumu, Avrupa'nın petrol ve doğalgaz ihtiyacına güvenli bir kaynak ülke olması AGİT ve Avrupa Konseyi'nin eleştirilerini etkisizleştiren nedenlerdir. Azerbaycan'ın bu stratejik önemi nedeniyle, AGİT ve Avrupa Konseyi'nin eleştirilerinin Washington, Londra, Berlin ve Paris gibi başkentler tarafından çok dikkate alınmayacağı söylenebilir.

Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin geleceği Moskova'nın kendi başına ortaya koyacağı davranışlara bağlı olduğu kadar bölgesel ve bölge dışı gelişmelere de bağlıdır. Azerbaycan, Rusya ile olan ilişkilerinde Moskova'yı kızdırmamak üzerine kurulu bir denge politikası gütmektedir. Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin geleceği, Dağlık Karabağ sorununa ve Bakü'nün NATO, AB ve ABD ile olan ilişkilerine bağlı olacaktır. Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorununu silahla çözme yoluna giderse, Rusya'nın Ermenistan'ın yanında doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olması kuvvetle muhtemeldir.

Azerbaycan dış politikasında Türkiye kilit ülke olma özelliğini, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de sürdürecektir. İki ülkenin de son derece yoğun ilişkilerini riske atacak davranışlardan kaçınmaları her iki tarafın çıkarları için elzemdir. Türkiye olmadan Azerbaycan'ın Batı yönlü stratejik ve ekonomik ilişkileri ciddi bir anlam taşımayaacağı gibi, Azerbaycan olmadan Türkiye'nin Kafkasya, Hazar ve Orta Asya politikaları da son derece zor bir konumda olacaktır. Örneğin gelecekte, Azerbaycan'ın rızası olmadan ve Dağlık Karabağ sorununda Bakü'nün olurluğunu alacak bir sonuç görünmeden Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkileri normalleştirmeye çalışmak sadece ikili ilişkilere değil, Ankara'nın Kafkasya, Hazar ve Orta Asya politikalarına da zarar verecektir. Bu durumda Azerbaycan ve Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi gelecekte de bölgesel ve uluslararası konularda yakın işbirliği gerekmektedir. Bu işbirliğinde de Azerbaycan ve Türkiye'nin, başta Rusya'dan kaynaklanan nedenlere bağlı olarak zor bir süreçten geçen Gürcistan'ı hem siyasi hem de ekonomik olarak desteklemeye devam etmeleri gerekmektedir. Mikail Şaakaşvili sonrası yeni Gürcistan yönetici elitinin de Azerbaycan ve Türkiye ile işbirliğinde istekli olması, hem Bakü hem de Ankara için önemli bir gelişmedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin bunu daha fazla fırsata çevirmek için Gürcistan'ın da içinde olduğu ortak projeleri en kısa zamanda hayata geçirmeleri ve yenilerini planlamaları, Bakü-Ankara stratejik ortaklığının daha da güçlenmesi için vazgeçilmez bir gereklilik olarak durmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abbasov, Shahin, “Azerbaijan: Israel Diplomatic Trip Tweaks Tehran”, *Eurasianet.org*, 01 Mayıs 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66911>).
- Abrahamyan, Gayane, “Armenia: Flying Blind with \$400 Million Defense Budget”, 10 Kasım 2011, *Eurasianet.org*, (<http://www.eurasianet.org/node/64489>).
- Cashman, Greer Fay, “Peres Hails ‘Historic Visit’ by Azerbaijani FM”, *The Jerusalem Post*, 22 Nisan 2013, (<http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Peres-hails-historic-visit-by-Azerbaijani-FM-310667>).
- Esfandiari, Golnaz, “Hard-Line Tehran Daily Says Azerbaijan Should Hold Referendum on Joining Iran”, 04 Nisan 2013, (<http://www.rferl.org/content/shariatmadari-hard-line-daily-referendum-azerbajain-joining-iran/24948274.html>).
- Kucera, Joshua, “Putin’s Armenia Visit Alarms Azerbaijan”, *Eurasianet.org*, 06 Aralık 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67841>).
- _____, “Azerbaijan-Again-Accuses Iran of Terror Plot”, *Eurasianet.org*, 27 Kasım 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67805>).
- _____, “What Will Gabala Closure Mean For Russia-Azerbaijan Ties?”, *Eurasianet*, 16 Aralık 2012, (<http://www.eurasianet.org/node/66307>).
- Mamedov, Eldar, “EU and Azerbaijan: Setting the Record Straight”, *Eurasianet.org*, 07 Ağustos 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67362>).
- Muradova, Mina, “New Tensions Between Azerbaijan And Iran”, *The Central Asia-Caucasus Analyst*, 15 Mayıs 2013, (<http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12733-new-tensions-between-azerbaijan-and-iran.html>).
- Weitz, Richard, “Strategic Posture Review: Azerbaijan”, *World Politics Review (WPR)*, 19 Eylül 2012, (<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12349/strategic-posture-review-azerbaijan>).
- “Are Armenia, Azerbaijan Closer to Signing Basic Principles of Karabakh Peace Agreement?”, *RFE/RL*, 22 Kasım 2013, (<http://www.rferl.org/content/armenia-azerbaijan-karabakh-agreement/25177111.html>).
- “Armenia Condemns Azerbaijani Cease-Fire Violations”, *RFE/RL*, 16 Aralık 2013, (<http://www.rferl.org/content/armenia-azerbaijan-karabakh-violations/25202463.html>).
- “ARMENIA 2012: a Year of Choices”, *The Civilitas Foundation*, Yerevan, 2013, (<http://www.civilitasfoundation.org>).

- “Armenian President Visits Breakaway Nagorno-Karabakh”, *RFE/RL*, 12 Kasım 2013, (<http://www.rferl.org/content/armenia-nagorno-karabakh-sarkisian-visit/25165807.html>).
- “Armenian Soldier Reported Killed On Azerbaijani Border”, *RFE/RL*, 23 Ağustos 2013, (<http://www.rferl.org/content/armenia-azerbaijan-karabakh-casualty/25084193.html>).
- “Azerbaijan Accuses Armenians after Two Soldiers Killed”, *RFE/RL*, 06 Şubat 2013, (<http://www.rferl.org/content/nagorno-karabakh-soldiers-killed/24894230.html>).
- “Azerbaijan, Armenia Hold Talks over Disputed Nagorno-Karabakh”, *Reuters*, 28 Ocak 2013, (<http://www.reuters.com/article/2013/01/28/us-azerbaijan-armenia-conflict-idUSBRE90R0YQ20130128>).
- “Azerbaijan-Iran Dispute Enters Historical Territory”, *Caspian Research Institute*, 25 Nisan 2013, (<http://caspiaresearch.com/2013/04/25/azerbaijan-iran-dispute-enters-historical-territory/>).
- “Azerbaijan Reportedly Captures Karabakh Soldier”, *RFE/RL*, 08 Ağustos 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-karabakh-soldier-captured/25070305.html>).
- “Azerbaijan Starts Military Exercises Near Nagorno-Karabakh”, *RFE/RL*, 14 Mayıs 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-armenia-military-exercises-karabakh-nagorno/24985746.html>).
- “Azerbaijan’s Successful Journey as a Non-permanent Member of the U.N. Security Council”, *The Washington Times*, 10 Aralık 2013, (<http://www.washingtontimes.com/news/2013/dec/10/azerbaijans-successful-journey-non-permanent-member/>).
- “Azerbaijani, Armenian FMs to Meet in Early 2014 for High Level Talks”, *Azernews*, 05 Aralık 2013, (<http://www.azernews.az/azerbaijan/62272.html>).
- “Azerbaijani FM thanks OIC for Supporting Territorial Integrity of Azerbaijan”, *News. Az*, 10 Aralık 2013, (<http://www.news.az/articles/politics/85012>).
- “Azerbaijani Soldier Shot Dead Near Nagorno-Karabakh Border”, *RFE/RL*, 27 Mayıs 2013, (<http://www.rferl.org/content/nagorno-karabakh-pace/24998802.html>).
- “Barack Obama Sends Letter of Congratulations to Azerbaijani President Ilham Aliyev”, *Apa.az*, 07 Kasım 2013, (http://en.apa.az/xeber_barack_obama_sends_letter_of_congratulat_202365.html).

- “Council of Europe Tells Baku It Needs Greater Freedom of Expression, *RFE/RL*, 27 Mayıs 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-freedom-of-expression/24998687.html>).
- “Deadly Shooting Reported Near Nagorno-Karabakh”, *RFE/RL*, 09 Nisan 2013, (<http://www.rferl.org/content/deadly-shooting-reported-near-nagorno-karabakh/24952111.html>).
- “Election in Azerbaijan Undermined by Limitations on Fundamental Freedoms, Lack of Level Playing Field and Significant Problems on Election Day, International Observers Say”, *OSCE*, 10 Ekim 2013, (<http://www.osce.org/odihr/elections/106908>).
- “Energy Projects Eligible for EU Funds”, *RFE/RL*, 14 Ekim 2013, (<http://www.rferl.org/content/eu-energy-projects-funding/25136461.html>).
- “EU Commissioner Urges Azerbaijan to Meet Democracy Commitments”, *RFE/RL*, 03 Mayıs 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-eu-fuele-visit/24975933.html>).
- “European Rights Official Calls on Baku to Reform”, *RFE/RL*, 01 Kasım 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-council-of-europe-rights-official-reform/25155177.html>).
- “Georgia, Azerbaijan, Turkey Sign Cooperation Plan”, *RFE/RL*, 28 Mart 2013, (<http://www.rferl.org/content/georgia-azerbaijan-turkey-to-sign-cooperation-plan/24940985.html>).
- “Iran Seeks a Role in Nagorno-Karabakh Conflict”, *Caspian Research Institute*, 11 Ocak 2013, (<http://caspiaresearch.com/2013/01/11/iran-seeks-a-role-in-nagorno-karabakh-conflict/>).
- “Kerry: Nagorno-Karabakh Solution ‘Critical’”, *RFE/RL*, 04 Haziran 2013, (<http://www.rferl.org/content/us-nagorno-karabakh/25006124.html>).
- “Minsk Co-Chair Cites Mutual Armenian, Azerbaijan ‘Respect’ on Karabakh”, *RFE/RL*, 19 Aralık 2013, (<http://www.rferl.org/content/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan-respect/25206175.html>).
- “President Aliyev: Turkey Always Supports Azerbaijan in Nagorno-Karabakh Conflict, *Trend News Agency*, 12 Kasım 2013, (<http://en.trend.az/news/politics/2210520.html>).
- “Rosneft Signs Deal with SOCAR during Putin’s Visit”, *RFE/RL*, 13 Ağustos 2013, (<http://www.rferl.org/content/azerbaijan-russia-energy-deal/25074620.html>).

- “Russia Starts Delivering \$1 Bln Arms Package to Azerbaijan”, *Reuters*, 18 Haziran 2013, (<http://www.reuters.com/article/2013/06/18/russia-azerbaijan-arms-idUSL5N0EU16820130618>).
- “Sarkisian Calls Talks with Aliyev ‘Positive’”, *Asbarez.com*, 22 Kasım 2013, (<http://asbarez.com/116537/sarkisian-calls-talks-with-aliyev-%E2%80%98positive%E2%80%99/>).
- “Security Council Presidency Was a Challenging Exam for Azerbaijan-Spokesperson”, *News.az*, 05 Kasım 2013, (<http://www.news.az/articles/politics/84007>).
- “TANAP Ratification Seals the Southern Corridor in Place”, *Caspian Research Institute*, 30 Kasım 2012, (<http://caspiaresearch.com/2012/11/30/tanap-ratification-seals-the-southern-corridor-in-place/>).
- “The Baku-Tbilisi-Ankara Axis Grows Stronger”, *Caspian Research Institute*, 09 Nisan 2013, (<http://caspiaresearch.com/2013/04/09/the-baku-tbilisi-ankara-axis-grows-stronger/>).
- “Türkiye ve Azerbaycan Ortak Askeri Tatbikat Yapacak”, *Zaman*, 04 Ocak 2013, (http://www.zaman.com.tr/dunya_turkiye-ve-azerbaycan-ortak-askeri-tatbikat-yapacak_2036743.html).
- “U.S. Ambassador’s Statement on the Inauguration of President Ilham Aliyev”, *Apa.az*, 21 Ekim 2013, (<http://en.apa.az/news/201427>).
- “U.S. Backs Trans-Adriatic Pipeline Choice”, *RFE/RL*, 29 Haziran 2013, (<http://www.rferl.org/content/caspian-energy/25031330.html>).
- “US ‘Disturbed’ by Flaws in Azerbaijan Polls”, *Hürriyet Daily News*, 10 Ekim 2013, (<http://www.hurriyetaidailynews.com/us-disturbed-by-flaws-in-azerbaijan-polls.aspx?pageID=238&nID=56072&NewsCatID=359>).
- “Yaşasın Can Azerbaycan”, *Hürriyet*, 13 Kasım 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25105581.asp>).
- “3 Armenians Arrested for Spying”, *Asbarez.com*, 25 Haziran 2013, (<http://asbarez.com/110834/3-armenians-arrested-for-spying/>).

EKONOMİ

Doç. Dr. Vüsal Gasımlı

*Azərbaycan Cumhurbaşkanı Himayesinde
Stratejik Araştırmalar Merkezi Ekonomik Analiz
ve Küreselleşme Şubesi Başkanı
vusal.gasimli@sam.gov.az*

Ekonomik Yapı

Azərbaycan Sovyetler Birliği'nin çözülüşünün ardından bağımsızlığını elde ettiği günden buyana egemenliğini korumak ve güçlü bir devlet olmak için ekonomik kalkınmayı esas alan bir politika izlemektedir. Bu çerçevede Batı yanlısı enerji ihracatı stratejisi ve dengeli dış politika Azərbaycan'ı Güney Kafkasya'nın en istikrarlı ve lider ülkesi konumuna getirmiştir.

Azərbaycan nüfusu Güney Kafkasya'daki toplam nüfusun %55'ini oluştururken, ülke bölgedeki rezervlerin %91'ine sahiptir ve GSYİH'nın %73'ünü ve ihracatın ise %86'sını oluşturmaktadır. Ermenistan ve Gürcistan'ın toplam GSYİH'sı Azərbaycan'ın petrol dışı sektörünün yalnızca %70'ine tekabül etmektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013; Armenian Statistical Service of Republic of Armenia, 2013; National Statistics Office of Georgia, 2013). Zorlu güvenlik koşulları, topraklarının Ermenistan tarafından işgali, nüfusun dokuzda birini oluşturan mülteciler ve ülke içinde göç etmek zorunda kalmış insanlar ve güvenlik gerekçesiyle oluşturulan zorunlu savunma bütçesine rağmen, Azərbaycan son on yılda çarpıcı bir ekonomik büyüme yaşamıştır.

Petrol gelirlerinin de katkısıyla güçlenen Azərbaycan ekonomisi yeni niteliksel değişikliklerin eşiğindedir. 2004-2006 döneminde GSYİH'sını ikiye katlamasının ardından Azərbaycan'ın ekonomik büyüme hızı istikrarlı hale gelmiş, küresel ekonomik krizin zirve yaptığı 2009-2010 yıllarında bile sırasıyla %9,3 ve %5 oranında büyüme gerçekleştirmiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bir yandan küresel ekonomik krizin etkisiyle yaşanan dış ekonomik şok, diğer yandan ise petrol üretiminin belirli bir çizgiyi yakalaması Azərbaycan hükümetinin ekonomi alanında yeni hedefler belirlenmesine neden olmuştur. Azərbaycan'ın böl-

gesel ve küresel jeoekonomik rolünün güçlendirilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik, Avrupa Birliği ile Serbest Ticaret Anlaşması ve Gümrük Birliği arasında rasyonel tercih, ülke ekonomisinin gelişme önceliklerinin dünyadaki ekonomik önceliklerle uyumlu hale getirilmesi, makroekonomik istikrarı korumak suretiyle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, ekonominin çeşitlendirilmesi ve orta sınıfa dayalı sosyal politikalar uygulanması temel öncelikler olarak belirlenmiştir. "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" stratejik kalkınma belgesi ülke ekonomisinin ölçülebilir hedeflerini ve öncelikli kalkınma alanlarını orta vade için ortaya koymaktadır.

Azerbaycan ekonomisi 2012 yılında ilk kez Davos Ekonomik Forumu'nun değerlendirmelerine göre satın alma gücü paritesi itibariyle yaklaşık 100 milyar dolarlık GSYİH'ye ulaşmıştır (The Global Competitiveness Report 2013 - 2014, World Economic Forum, 2013). Sürekli olarak dış ticaret fazlasına sahip olması Azerbaycan'a 2013 yılında 50 milyar dolar değerinde "güvenlik yastığı", stratejik döviz rezervleri oluşturma olanağı sağlamıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası yatırım pozisyonu iyileşmiş ve Azerbaycan Avrupa, Afrika ve Güneydoğu Asya ülkelerine yatırım yapan, özellikle, Türkiye ve Gürcistan'da lider yabancı yatırımcı konuma sahip olan bir ülkeye dönüşmüştür. 2003-2012 döneminde Azerbaycan yurt dışında 7,4 milyar dolar tutarında yatırım yapmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bağımsızlığının ilk yıllarında yabancı yatırımlara ve kredilere bağımlı bir ülke olan Azerbaycan günümüzde ek sermaye kaynaklarını kullanmak üzere uygun pazarları, finansal araçları ve projeleri değerlendirmektedir.

Tablo 1. Azerbaycan'ın Yurtdışına Yaptığı Yatırımlar

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Yurtdışına Sermaye Yatırımı (milyon dolar)	933,2	1205	1221	705,5	520,6	555,8	326,1	235,7	554	1.129

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

Buna rağmen petrol ve doğalgaz sektörü hariç Azerbaycan'ın dış ticaret açığı ve konsolide bütçe açığı yüksek olmayı sürdürmekte ve hükümet bu konuya büyük önem vermektedir. Azerbaycan hükümeti petrole bağımlılığı azaltmak için ihracatın ve genel olarak ekonominin çeşitlendirilmesi, vergi gelirlerinin tabana yayılması yönünde çok bileşenli ve sistemli bir politika izlemektedir. 2011 yılından itibaren Azerbaycan'da petrol üretimi azalsa da, petrol fiyatlarının yüksek olması nedeniyle Azerbaycan'ın bu sektörden kaynaklanan gelirlerinde ciddi bir azalma yaşanmamış-

tır. Öte yandan, 2013 ortalarından itibaren BP ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) ortak çabaları sonucunda petrol üretimi yeniden artmaya başlamıştır ve bu çabaların petrol üretiminin istikrarlı bir çizgide seyretmesini sağlaması beklenmektedir. 2019 yılından itibaren, "Şahdeniz" doğalgaz yatağının ikinci aşamasında Azerbaycan doğalgazının Avrupa'ya tedarikine ilişkin olarak imzalanan anlaşmalardan kaynaklanan gelirlerin hacminin yaklaşık 200 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir (Trend, 19 Eylül 2013).

Azerbaycan ayrıca, "Azeri-Çırag-Güneşli" yatağının derin tabakalarındaki doğalgaza, "Abşeron" yatağına, "Şafak- siman" perspektif yataklarında tahmin edilen kaynaklara da sahiptir. Tüm bunlar Avrupa doğalgaz piyasasından ek gelir elde etme olanağı sağlayacaktır.

21. yüzyılın yirmili yıllarının ortalarından itibaren Azerbaycan'ın enerji gelirlerinin yapısında iki yönde değişiklik yaşanması beklenmektedir. Zamanla, doğalgaz satışından gelirler artacak ve petrol gelirleri azalacaktır ve SOCAR'ın satışa dönük (downstream) ve üretime dönük (upstream) projelerinden (özellikle, Türkiye'deki) gelirleri artacaktır. Bu nedenle, Azerbaycan 21. yüzyılın üçüncü onyılında azalacağı tahmin edilen petrol gelirlerini artan doğalgaz ve petrokimya sanayisi gelirleriyle telafi etmeyi stratejik bir hedef olarak belirlemiştir.

21. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar enerji gelirlerinin güvence altına alınması açısından pratik önlemler alınmasına rağmen, hükümet 2011 yılından itibaren petrol ve doğalgaz dışı sektörün yıllık %10 oranında büyümesine özel önem vermektedir. Her ne kadar, Uluslararası Para Fonu (IMF) bu artışın büyük ölçüde inşaat ve hizmet sektöründeki kamu harcamalarından kaynaklandığını öne sürse de, petrol dışı sektörün gerçekleştirdiği ihracattaki artış oranının çift haneli rakamlara ulaşması IMF'nin itirazlarına karşı delil olarak ileri sürülebilir.

Ekonomi Politikası

Petrol dışı sektörün hızlı gelişimi, stratejik döviz rezervlerinin GSYİH'nin $\frac{3}{4}$ 'üne yaklaşması ve dış borcun ise GSYİH'nin sadece %8'ini oluşturması Azerbaycan hükümetinin mali politikalarının temel çizgilerini göstermektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Azerbaycan hükümetinin yaptığı mali genişleme politikası ekonomik gelişme açısından önemli rol oynamıştır. Son 10 yılda merkezi yönetim bütçe harcamalarının 19 kat artması sonucunda önemli hedeflere ulaşılmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bu çerçevede iç talepte artış sağlanmış (özellikle de hanehalkı gelirleri 7 kattan fazla arttı); arz artışı yaşanmış (kamu hizmetlerinin miktarı arttı); altyapı geliştirilmiş

(ekonominin ve sosyal alanların gelişmesi için %49'u kamu yatırımları olmak üzere 106 milyar dolar tutarında yatırım yapıldı); savunma sektörü bu yatırımlardan nasibini almış (ihracat potansiyeli yüksek askeri sanayi oluşturuldu) ve kamu ihalelerinden pay alan özel sektör daha da güçlenmiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013).

Azərbaycan hükümeti, gelecekte bütçe kaynaklarının oluşumu ve kullanımı açısından, mali disiplinin sağlanması ve kaynak kullanımı ve dağılımında etkinliğin sağlanmasına daha fazla önem vermeyi planlamaktadır. Çeşitli bütçe riskleri (dış, finansman, sapmalar, operasyonel riskleri vb.) açısından yapılan değerlendirmelere göre, Azərbaycan'ın orta vadede mali sürdürülebilirliği sağlanması beklenmektedir. Örneğin, 2014 yılı bütçesi son yıllarda petrole en az bağımlı olan ve bağımsızlık döneminin en büyük devlet bütçesi olmuştur. Maliye Bakanlığı kanalıyla petrol dışı sektörden devlet bütçesine sağlanacak gelirler 2014'te önceki yıla kıyasla %14,4 oranında arttığı halde, Devlet Petrol Fonu'ndan devlet bütçesine transferlerin tutarı 2,5 milyar dolar, bir başka ifadeyle %18 oranında azalmıştır (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013). Böylece, devlet bütçesinin petrole bağımlılığının her yıl daha fazla artması eğilimi ilk kez 2014'te durmuş olmaktadır. Petrol dışı sektörün 2014'te devlet bütçesine yaklaşık 8 milyar dolar civarında gelir sağlanması öngörülmektedir, ki bu da yakın gelecekte petrol dışı sektörün bütçenin cari harcamalarını finanse edebilecek düzeye geldiğini göstermektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013). Orta vadede temel mali hedef, bütçesinin cari harcamalarının petrol dışı sektör vergi gelirleriyle karşılanması, kamu sabit sermaye yatırımlarına yönelik harcamaların finansmanının ise Devlet Petrol Fonu'ndan yapılan transferlerle sağlanması şeklinde belirlenebilir.

Dünya Bankası (WB), Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve bağımsız mali denetim kurumu olan PwC'nin (PricewaterhouseCoopers) işbirliğiyle hazırlanan "Paying Taxes 2012" (Vergi Ödemeleri 2012) isimli çalışmada Azərbaycan 183 ülke arasında 77. sırada yer almaktadır (Paying Taxes 2012, The Global Picture, PwC, 2012). Azərbaycan bir önceki yıla göre vergi ödeme sisteminin kolaylığı açısından durumunu 26 basamak iyileştirmiştir. Orta vadede ekonomik sistemin rekabet kabiliyetinin daha da artırılması amacıyla pasif vergi politikasından aktif vergi politikasına geçiş sağlanması, vergi oranlarının optimizasyonu doğrultusunda hayata geçirilecek önlemlerin girişimcilik faaliyetleri için daha uygun ortam oluşturulmasına yardımcı olması beklenmektedir.

Azərbaycan'da öncelik mali politikalara verilse de, para politikası açısından enflasyonun tek haneli rakamlarda tutulması, manatın (ulusal para biriminin) istikrarı,

mali istikrarın güçlendirilmesi ve finansal aracılığın geliştirilmesi önem arz etmektedir. Azerbaycan'da 2012 yılında %1,1 düzeyindeki enflasyonun orta vadede %5'i aşmaması hedeflenmektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013).

Azerbaycan'da fiyat artışları 2012 yılında son 14 yılda en aşağı düzeye inmiş ve ulusal para biriminin istikrarı küresel kriz ortamında bile korunabilmiştir. 2012 yılında nüfusun tüketim sepetinde önemli yer tutan gıda ürünlerinin fiyatları yalnızca %0,8 oranında artış göstermiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2012). Küresel kriz sırasında Rusya rublesi, Kazakistan tengesi, Ermenistan dramı, Ukrayna grivnası ve Belarus rublesi hızla değer kaybederken Azerbaycan hükümetinin uyguladığı para politikası sonucu manat istikrarını korumuş, bireyler ve iş dünyası herhangi bir kayıp yaşamamıştır.

Tablo 2. Tüketici Fiyatları Endeksi (Bir Önceki Yıla Oranla, Yüzde Olarak)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Enflasyon	102,2	106,7	109,6	108,3	116,7	120,8	101,5	105,7	107,9	101,1

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

2012 yılında bir yandan cari işlemler fazlasının GSYİH'ya oranının %15 olması (Azerbaycan bu orana göre dünyada ilk 10 ülke arasına giriyor), diğer yandan ise yurt dışından ülkeye para transferlerinin (resmi olmayan tahminlere göre, yaklaşık 2 milyar dolar) ve sermaye akımlarının (yaklaşık 4,2 milyar dolar) pozitif dinamiği ülkede gerekli miktarda döviz arzını sağlamaktadır. Tüm bunların sonucunda ülkede hem kamu, hem özel sektör, hem de hanehalkı açısından tasarruflar artmaktadır. 2013 yılının sonunda Azerbaycan'ın stratejik döviz rezervleri 50 milyar doları aşmış, vatandaşların mevduatları ise bir yılda 1,5 kat artarak 9 milyar dolara ulaşmıştır. Manatın aşırı değerlenmesini önlemek ve böylece petrol dışı sektörün rekabet gücü üzerindeki olumsuz etkisini bertaraf etmek için Merkez Bankası sadece 2012 yılında piyasadan 1,6 milyar dolar tutarında döviz alımı gerçekleştirmiştir (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 2013).

Azerbaycan'da bankacılık sisteminde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 2003-2012 yılları arasında vatandaşların bankalardaki mevduatları 20,3 kat artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 2013). Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla yaklaşık 2 milyon 400 bin mevduat sahibine Sovyet döneminden kalan paralarının iadesi için yaklaşık 1 milyar manat ödenmiştir. Eski Sovyet coğrafyasında Sovyetler Birliği'nden kalan mevduatların en iyi şartlarla iadesinin Azerbaycan devle-

ti tarafından gerçekleştirilmesi insanlarda bankalara olan güveni daha da güçlendirmiştir. Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında en gelişmiş mevduat sigorta sistemini uyguluyor olması da bankalara olan güveni artıran etkenlerdendir. Hanehalkı tasarruflarının artmasının en temel nedeni olarak ise kişi başına düşen gelirin 2003 yılında 700 manat iken 2012 yılında 3.784 manata ulaşması, yani 5,4 kat artması gösterilebilir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2012).

Ekonomik Performans

Azerbaycan, Dünya Ekonomik Forumu'nun hazırladığı "Küresel Rekabet Gücü 2013-2014" raporunda 4,51 puanla 39. sıraya yükselmiştir. Azerbaycan ekonomisinin rekabet gücü son 4 yılda sürekli artış göstermektedir. Azerbaycan rekabet gücü sıralamasında 2010-2011 yıllarında 57. basamakta yer aldığı halde, 2011-2012 yıllarında 55. basamakta, 2012-2013 yıllarında 46. basamakta, 2013-2014 yıllarında ise 39. basamakta yer almıştır (The Global Competitiveness Report 2013 - 2014, World Economic Forum, 2013).

Azerbaycan makroekonomik ortam göstergesi bakımından 148 ülke içinde 8., işgücü piyasasının etkinliği bakımından 30., teknolojik hazırlık düzeyi bakımından 50. ve yenilikler bakımından 50. sırada bulunmaktadır. Raporda da belirtildiği üzere Azerbaycan özellikle makroekonomik istikrarın farklı bileşenleri bakımından daha güçlü konuma sahiptir. Örneğin, Azerbaycan 148 ülke içinde en düşük enflasyon oranına sahip olan ülke konumundadır. Aynı zamanda toplam tasarrufların GSYİH'ya oranı bakımından 10., devlet borcunun GSYİH'ya oranı itibariyle 13., konsolide bütçenin harcamalarının GSYİH'ya oranı itibariyle ise 15. sırada yer almaktadır (The Global Competitiveness Report 2013 - 2014, World Economic Forum, 2013).

Rapora göre Azerbaycan, Çin hariç tüm BRICS (en hızlı büyüyen beş ekonomi olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika kastedilmektedir) ülkelerini geride bırakmıştır. BDT'deki en rekabetçi ekonomiye sahip olan Azerbaycan bu coğrafyadaki en yakın rakibi olan Kazakistan'dan 11 basamak öndedir. Listede BDT ülkelere göre Azerbaycan arasında 82 ülke yer almaktadır. Doğu Avrupa'daki tüm devletler "Küresel Rekabet Gücü 2013-2014" raporunda Azerbaycan'dan daha alt sıralarda yer almaktadırlar. Azerbaycan hatta Avrupa'nın en önemli ekonomilerinden birine sahip olan İtalya'yı bile rekabet gücü açısından geride bırakmayı başarmıştır (The Global Competitiveness Report 2013 - 2014, World Economic Forum, 2013). Ayrıca, Fitch, Standard & Poor's, Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşları Azerbaycan'ın kredi notunu sürekli olarak yükseltmişlerdir.

Azerbaycan ekonomisinin rekabet gücünün artması petrol dışı sektörün büyümesini ve böylece petrol gelirlerinin beşeri sermayeye dönüşmesi sürecini hızlandırmaktadır. Rekabet gücünün artması ülkenin bağımsız ekonomi politikası yürüttüğünün, ekonomide çeşitlendirme politikasının ülkeye ek ekonomik ve politik kazanımlar sağladığının en önemli göstergesidir.

Azerbaycan'ın modern ekonomik görüntüsünü ortaya çıkaran en temel etken ülkeye yapılan yatırımlar olmuştur. 2003-2012 yıllarında Azerbaycan'a, 64,1 milyar doları yabancı yatırımlar olmak üzere, toplam 131,9 milyar dolar tutarında yatırım yapılmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2012). Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomiyi geliştirmek için dış yatırımlara ve kredilere bağımlı durumdaydı. Ancak İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığı döneminde iç yatırımlar ilk defa tutar olarak yabancı yatırımların üzerine çıkmıştır. 2012 yılında kişi başına düşen toplam yatırım hacmi 4,6 kat artarak 2003 yılındaki 528,3 dolar düzeyinden 2809,3 dolara ulaşmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2012). Azerbaycan kişi başına düşen yabancı yatırım miktarına göre eski Sovyet coğrafyasında ve Doğu Avrupa'da en önde gelen ülkelerden biridir.

Hükümetin izlediği yatırım politikası oldukça olumlu sonuçlar vermektedir. 2003-2012 döneminde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 3 kat artış göstermiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2012). 2010-2013 yıllarında petrol dışı sektördeki Gayri Safi Yurt İçi Hasıla her yıl için yaklaşık %10 oranında artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bu eğilim Azerbaycan ekonomisinin ağırlık merkezinin doğal kaynak dışı sektörlerle kaymasını sağlamaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) Azerbaycan'ı son 10 yılda dünyada en hızlı büyüyen ekonomilerden biri olarak nitelendirmektedir. IMF'nin verilerine göre, Azerbaycan 15 eski Sovyet cumhuriyeti içinde GSYİH'nın büyüklüğü itibarıyla 4. sırada yer almaktadır (World Economic and Financial Surveys, Nisan 2013). IMF'nin tahminlerine göre, Azerbaycan'ın GSYİH'sı 2018 yılında, Orta Asya'daki dört ülkenin (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) GSYİH toplamı ile karşılaştırılabilir düzeyde olacaktır (World Economic and Financial Surveys, Nisan 2013: 171).

Tablo 3. Azerbaycan'ın Gayri Safi Yurt İçi Hasılası

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSIYH (milyon manat)*	7146,5	8530,2	12522,5	18746,2	28360,5	40137,2	35601,5	42465,0	52082,0	53995,0
Petrol Dışı Sektör GSIYH (milyon manat)	4447,6	5242,5	6055,1	7630,0	10576,1	15197,3	16726,0	21363,9	25431,5	28474,9
Kişi Başına Düşen GSIYH (manat)	872,7	1030,4	1494,3	2208,2	3296,6	4603,7	4033,2	4753,0	5752,9	5884,5
Kişi Başına Düşen Petrol Dışı Sektör GSIYH (manat)	543,1	633,3	722,5	898,8	1229,4	1743,1	1894,8	2391,2	2809,1	3103,3

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

* 1 dolar = 0,79 manat

Azerbaycan'da işgücü artışının yanı sıra, ortalama aylık reel ücretler de yükselmektedir.

Tablo 4. Azerbaycan'da Nominal Ortalama Aylık Ücret Dinamikleri (manat*)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Nominal Ortalama Aylık Ücret (manat)	77.4	99.4	123.6	149.0	215.8	274.4	298.0	331.5	364.2	398.4

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

* 1 dolar = 0,79 manat

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iktidarı döneminde 1,2 milyon yeni istihdam sağlanmış ve 2003 yılında 77,4 manat olan nominal ortalama aylık ücret 5,1 kat artarak, 2012 yılında 398,4 manata ulaşmıştır. Ücretlerin düzeyi bakımından Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile birlikte BDT'de ilk üç sırayı paylaşmaktadır.

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Azerbaycan'da Yeni Sağlanan İstihdam Sayısı

Yıllar	2003-04	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Yeni Sağlanan İstihdam Sayısı	153.584	169.013	173.886	146.870	122.924	73.613	73.009	94.111	120.355
Bunlardan Sürekli Olanlar	114.743	109.802	127.860	105.611	89.557	54.515	52.721	72.353	95.685

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

Devlet Sosyal Güvenlik Fonu verilerine göre, 2003 yılında 18,4 manat olan emekli maaşları ortalama 9,2 kat artarak 2013 yılında 170 manata yükselmiştir (Azerbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiye Fondu, 2013). Günümüzde ortalama emekli maaşı, ortalama ücretin %40'ına tekabül etmektedir. Bu oran Avrupa'nın gelişmiş ülkelerindeki oranla aynıdır. Gerçekleştirilen sürekli sosyal güvenlik önlemleri sonucunda emeklilerin %97'sinin emekli maaşı yoksulluk sınırının üzerine çıkmıştır (Azerbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiye Fondu, 2013). Sigortalı çalışanların sayısı yaklaşık 2 kat artarak 1 milyon 303 binden 2 milyon 581 bine yükselmiştir. Bu dönemde Devlet Sosyal Güvenlik Fonu bütçesinde, sosyal sigorta prim gelirleri 7 kat artarak 223 milyon manattan 1 milyar 550 milyon manata çıkmıştır. Halihazırda 1 emekliye ortalama 2,1 sigortalı çalışan düşmektedir (Azerbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiye Fondu, 2013). Gelecekte sigorta ve emeklilik sisteminin mali sürdürülebilirliğinin sağlanması için bu oranın daha da artırılması planlanmaktadır.

Tablo 6. Yıllar İtibariyle Azerbaycan'da Ortalama Aylık Emekli Maaşı (Manat*)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ortalama Aylık Emekli Maaşı	23,8	24,0	28,5	41,1	62,9	95,8	100,4	112,9	145,1	152,0	170

Kaynak: Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

* 1 dolar = 0,79 manat

Doğrudan devlet sosyal yardımı alan ailelerin sayısı son 7 yılda 2,7 kat artmıştır (Azerbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Bu, ülkede düşük gelirli ailelerin sosyal koruma altına alınması çalışmalarına ciddi katkıda bulunmuştur. Doğrudan sosyal yardım alacak ailelerin belirlenmesi çalışmalarında gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşılması açısından %90 oranında bir başarı düzeyi yakalanmıştır. Bu oran

sosyal yardım programı uygulayan ülkeler arasında en iyi oranlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Doğrudan sosyal yardımların yanı sıra Azerbaycan'da 2011-2012 yıllarını kapsayan Düşük Gelirli Ailelerin Sosyal Rehabilitasyonu Devlet Programı da onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. Programın uygulanması sonucunda ülkede düşük gelirli ailelerin sayısının daha da azalacağı beklenmektedir.

Tablo 7. Azerbaycan'da Doğrudan Sosyal Yardım Alan Ailelerin Sayısı

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Doğrudan Sosyal Yardım Alan Aileler	48.705	78.092	163.409	144.844	122.781	120.478	133.613
Doğrudan Sosyal Yardım Alan Kişiler	218.673	364.059	749.965	657.317	552.514	541.989	589.922

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).*

Devletin uyguladığı sosyal politikalar sonucunda yoksulluk oranı 2011 yılında %49 iken, 2013 yılında %6'ya gerilemiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Azerbaycan'da yoksulluğun azalmasına paralel olarak orta sınıf da genişlemiştir. Sonuçta Azerbaycan'da eşkenar dörtgene benzer bir gelir yapısı oluşturulmuştur: bu dörtgenin ince olan yukarı ve aşağı uç kısımları zenginler ile fakirleri, kalın olan orta kısmı ise orta sınıfı temsil etmektedir. 2006-2011 yıllarında Azerbaycan ekonomisinin hızlı gelişmesi ile orta sınıfın güçlenmesi arasında pozitif bir korelasyon olduğu gözlenmektedir.

Ekonominin Sektörleri

Azerbaycan ekonomisinin sektörel bazda gelişimini belirleyen temel faktörler; sektörün rekabetteki avantaj durumu, ihracat ve ithal ikamesi potansiyeli, istihdam olanakları, bölgesel dengeler üzerindeki etkisi ve bilimsel yeniliklerle uyumluluğudur.

Sürekli ekonomik gelişmenin temeli olarak Azerbaycan enerji sektöründe olduğu kadar enerji dışı sektörde de sanayileşme politikasına özel önem vermektedir. Azerbaycan'da son 10 yıl içinde genel olarak sanayi üretiminin hacmi 6,9 kat, petrol dışı sektördeki üretimin hacmi ise 3,3 kat artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Bu rakam, Azerbaycan'da güçlü sanayileşme sürecinin yaşandığının göstergesidir. 2012 yılında petrol üretiminin hacmi 2003 yılına kıyasla 2,8 kat, doğalgaz üretiminin hacmi ise 5,3 kat artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Bunun sonucunda Azerbaycan kendi enerji

güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bölge ülkeleri açısından da güvenilir enerji sağlayıcısına dönüşmüştür.

Yeni sanayi tesislerinin açılmasının toplam üretim kapasitesini arttırması ve yeni rekabetçi ürünlerin üretimi petrol dışı sanayinin Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla'daki özgül ağırlığının artmasına neden olmuştur. 2010 yılında petrol dışı sanayinin reel büyüme oranı %6,2 olduğu halde, 2011 yılında daha yüksek (%11,7) bir artış kaydedilmiştir. 2012 yılında ise petrol dışı sanayide %8 oranında bir artış yaşanmıştır. Önümüzdeki yıllarda da artışın yıllık ortalama %11,2 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013). Geçtiğimiz yıllarda temeli atılan ve yabancı yatırımları çekebilecek nitelikteki sanayi parklarının yeni teknolojiler temelinde tam kapasite ile faaliyete başlaması yakın gelecekte ülkenin petrol dışı sanayisinin gücünü daha da arttıracaktır.

Tablo 8. *Azərbaycan'ın Toplam Sanayi Üretimi*

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam Sanayi Üretimi (milyonmanat*)	4982	5961	9309	15544	22496	29773	22564	27978	35027	34565
Petrol Sektörü (milyon manat*)	2970	3654	6486	12359	18482	24981	18262	22901	29221	27849
Petrol Dışı Sektör (milyon manat*)	2012	2307	2823	3185	4014	2792	4302	5077	5806	6716

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).*

* 1 dolar = 0,79 manat

Sumgayıt'ta petrokimya ürünlerinin üretimi, Balahanı'da atık işleme ve Gence'de metal (alüminyum) ürünlerin üretimiyle ilgili sanayi sitelerinin ve diğer teknoloji parklarının oluşturulması, Azərbaycan'ın sanayileşme politikasına ciddi katkılar yapacaktır.

2003-2012 yıllarında ulaşım sektöründe yük taşımalarının hacminin yaklaşık 2 kat, yolcu taşımalarının hacminin ise yaklaşık 18 kat artması Azərbaycan'ın Avrasya coğrafyasının merkezinde önemli stratejik üsse dönüşmeye başladığını göstermektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013).

Tablo 9. *Azərbaycan'da Ulaşırma Sektörünün Temel Göstergeleri*

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ulaşırma Sektöründe Yük Taşınması (Bin Ton)	110001	117314	128328	145596	167533	183093	190372	196452	203586	210862
Ulaşırma Sektöründe Yolcu Taşınması (Bin Yolcu)	920988	954079	1000278	1063347	1148328	1242161	1328073	1387308	1491905	1617339

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).*

Azərbaycan rotasını bilgi ekonomisine doğru belirlediğinden petrol sonrası dönem için öncelik BIT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) alanıdır.

Azərbaycan'ın gıda güvenliği, bölgelerin gelişmesi, yoksulluğun azaltılması ve istihdam açısından büyük önem arz eden tarım sektörünün geliştirilmesi konusu da devlet tarafından sürekli kontrolde tutulmakta ve desteklenmektedir. Devlet tarafından verilen düşük faizli krediler, teşvikler, ıslah ve sulama çalışmaları ve bölgesel altyapının iyileştirilmesi tarım sektörünün gelişmesini hızlandırmıştır. 2012 yılında 2003 yılına oranla toplam tarımsal üretim %42,9 oranında artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Bu artışla birlikte, daha önce 177 manat olan kişi başına tarımsal üretim 528 manata ulaşmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Azərbaycan'da yaşayanların temel gıda ürünlerine olan talebi yerel üretim ile karşılanmaktadır. 2003-2012 yılları arasında tahıl üretimi %36,2, patates üretimi %25,9, sebze üretimi %16,2, bahçe ürünleri üretimi %20, meyve üretimi %41,6, et üretimi %53,9, süt üretimi %47,3, yumurta üretimi ise %79,9 oranında artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Azərbaycan'ın gıda ürünleri bakımından kendine yeterli düzeyi son 6 yılda önemli ölçüde artmış ve Azərbaycan 10 ana ürün grubundan 6'sında en az %92 oranında, 2 ürün grubunda ise %100 oranında kendisine yeterli hale gelmiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Bağımsızlığın ilk yıllarında insani yardım olarak yurt dışından gıda ürünleri alan Azərbaycan günümüzde gıda yardımı yapan ülke haline gelmiştir.

Tablo 10. Azerbaycan'ın Temel Gıda Ürünleri Açısından Kendine Yeterlik Oranı (%)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Buğday	48	56	69	49	58	66
Patates	98	104	105	101	102	98
Diğer Sebzeler	99	104	102	99	95	99
Meyve	138	161	136	108	117	126
Et ve Et Ürünleri	85	86	91	88	88	92
Yumurta	98	99	98	98	77	96
Bitkisel Yağlar	40	38	39	38	35	43
Tereyağı	77	84	66	50	50	50
Tuz	12	10	14	33	47	71
Şeker	619	186	165	154	183	174

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).*

* Bitkisel yağlar kategorisinde, hidrojenize edilmiş bitkisel yağlar yer almıyor.

Azerbaycan devletinin yürüttüğü çeşitlendirme politikasının temel yönlerinden biri de, ülkenin bölgeleri arasındaki denge oluşturulması ve coğrafi dengenin korunmasıdır. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Sovyet döneminde oluşmuş olan bölgesel düzey farkı daha da derinleşmiştir. Ermenistan'ın işgalci saldırısı ise Azerbaycan'ın batı bölgelerinden kitlesel göçleri hızlandırmış, bölgenin altyapısını zayıflatmış ve ekonomisini geriletmiştir. Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanması ile bölgesel dengenin korunmasına odaklanan kalkınma politikasına geçilmesi mümkün olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyal ve ekonomik gelişmesini öngören 2004-2008 ve 2009-2013 yıllarına ilişkin devlet programlarının uygulanması sonucunda bölgesel kalkınma sistemli bir hal almıştır. Devlet programlarının kabul edilmesi ve uygulanması sonucunda tarım ürünleri üreticileri toprak vergisi dışındaki tüm vergilerden muaf tutulmuş, ekim alanlarının her hektarı (10 dönümü) için 40 manat, buğday ve çeltik ekimi için ise 80 manat destek verilmiş, sulama suyu üreticilere düşük fiyatla satılmış, gübre ve damızlık hayvanlar çiftçilere %50 indirimle sağlanmıştır (Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2013). Ayrıca, 1. ve 2. reproduksiyon tohumların satışı için devlet bütçesinden üreticilere sübvansiyon ödenmiş, Agrolizing A.Ş. tarafından tarım makineleri 10 yıl süreyle üreticilere leasing yoluyla verilmiş, Girişimciliğe Yardım Ulusal Fonu'ndan ve Tarım Bakanlığı bünyesindeki Tarımsal Krediler Devlet Ajansı tarafından üreticilere avantajlı krediler sağlanmıştır (Azərbaycan

Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2013). Son 10 yılda ölkədə 5 uluslararası havaalanı və 4 otobüs terminali hizmete açılmışdır. 2003-2012 yılları arasında inşa edilmiş olan 14 elektrik santrali bölgesel dağılım gözetilerek yapılmıştır. Son 10 yıl içinde çoğunluğu Bakü dışında olmak üzere 11 devlet koru alanı, 9 milli park ve 24 doğayı koruma bölgesi yapılmış ve sonuçta ülkeye gelen turist sayısı 4,6 kat artmıştır (Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 2013).

Azərbaycan hökuməti aşamalı olaraq kiçik və orta böyüklükteki şəhirlərin mali özerkliğe kavuşmalarını desteklemektedir. Nitekim, bu politika çərçevesində 2014 yılından itibaren Sumgayıt, Şirvan, Mingeçevir, Abşeron və İmişli'nin kendi giderlerini kendi gelirleri ile karşılayacak duruma gelmesi öngörülmektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013).

Dış Ticaret

2003-2012 yılları arasında Azərbaycan'da dış ticaret hacmi 6,4 kat, ihracat 9,2 kat ve ithalat 3,7 kat artmıştır. Dış ticaret dengesi ise bu yıllarda 35,8 milyon dolarlık dış ticaret açığından 14,3 milyar dolar dış ticaret fazlasına kadar değişim göstermiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). İhracat hacmi 2008 yılında petrolün varil başına fiyatının 148 dolara kadar artması sonucu 47,8 milyar dolarla zirve yapmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). Hatta 2008 yılında Azərbaycan petrolünü dünya pazarına taşıyan Bakü-Ceyhan petrol boru hattının geçici olarak durdurulması dahi ihracat gelirlerinin tarihi rekor düzeyine çıkmasına engel oluşturmamıştır.

Tablo 11. Dış Ticaret Hacmi (milyon dolar)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dış Ticaret Hacmi	5216,6	7131,4	8558,4	11638,9	11771,7	54926,0	20824,5	27960,8	36326,9	33560,9
İthalat	2626,2	3515,9	4211,2	5266,7	5713,5	7170,0	6123,1	6600,6	9756,0	9652,9
İhracat	2590,4	3615,5	4347,2	6372,2	6058,2	47756,0	14701,4	21360,2	26570,9	23908,0

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

Azərbaycan Devlet Gümrük Komitesi'nin verilerine göre, 2013 yılında en fazla ihracat kalemleri; petrol, doğalgaz ve petrol ürünlerinin yanı sıra kimya sanayi ürünleri, pamuk lifi, demir-çelik ve demir mamuller, alüminyum ve alüminyum mamuller, meyve-sebze, çay, bitkisel ve hayvansal yağlar, şeker, alkollü ve alkolsüz içecekler olmuştur (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013). 2012 yılında

petrol dışı sektör ürünlerinin ihracatındaki %10'luk artışta başkent Bakü'nün yanı sıra bölgelerin de önemli katkısı gözlenmektedir. Bu ise, Azerbaycan'da ekonomik çeşitlendirmenin bölgeleri de kapsayacak şekilde ülke geneline yayıldığına göstergesidir.

Azerbaycan'da Bakü dışındaki bölgelerin petrol dışı sektör GSYİH'sı içindeki payı %35'e ulaşmıştır. Petrol dışı sektör ürünlerinin ihracatında da (pamuk lifi, meyve-sebze, bitkisel ve hayvansal yağlar, alkollü ve alkolsüz içecekler) bölgelerin payı yaklaşık aynı düzeydedir. 2003-2012 yılları arasında gıda güvenliğinin sağlanmasında bölgelerde önemli başarıya imza atılmıştır. 2003 yılına kıyasla 2012 yılında gıda üretiminin genelinde %36,2 artış kaydedilirken, buğday üretimi %19,4, patates %25,9, sebze %16,2, bahçe bitkileri %20,0, meyve %41,6, et %53,8, süt %47,2, yumurta %79,9 ve yün üretimi %36,3 artmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2013). Bakü dışındaki bölgelerde oluşturulan gıda üretimi zinciri sadece iç talebi karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda ihracatın artışına da katkı sağlamaktadır. Örneğin, Kafkasya'nın en büyük şeker üretim işletmesi olan İmişli Şeker Fabrikası'nın faaliyeti sonucu, şeker 2013 yılında 123 milyon dolarlık ihracat ile Azerbaycan'ın en fazla ihracatı yapılan petrol dışı sektör ürünü olmuştur. 2003-2012 yılları arasında Azerbaycan'ın petrol dışı sektör ürünlerinin ihracatı 4,5 kat artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2013).

Tablo 12. Azerbaycan'ın Petrol Dışı Sektör Ürünlerinin İhracatı

Yıllar	Toplam İhracat (bin dolar)
2003	373932,4
2004	647710,8
2005	1030873,2
2006	1000852,6
2007	1136678,5
2008	1420528,7
2009	1089829,0
2010	1265275,7
2011	1521683,4
2012	1673542,0

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi'nin verilerine göre, 2013 yılında en fazla ithalat kalemleri; gıda ürünleri, tütün ve tütün mamulleri, imento, makine, ekipman, elektrikli cihazlar, araç-gereçler ve bunların yedek parçaları, taşıtlar ve bunların yedek parçaları, demir ve demir mamuller, kereste ve ahşap ürünleri, mobilya ve aksesuarları, farmakolojik ürünlerdir (Azrbaycan Respublikasının Dvlt Statistika Komitesi, 2013). İthal edilen ürünlerin büyük bölümünü yatırım ürünlerinin (makine, ekipman, araç-gereç vb.) oluşturması ülkede devam eden yapım ve yenileme çalışmalarıyla ilgilidir.

2013 yılında bazı gıda ürünlerinin ithalatında azalmaların kaydedilmesi i üretim geliştiğinin göstergesidir. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin verilerine göre, Azerbaycan'ın ihracatını yaptığı ürünlerin fiyatları, ithal ettiği ürünlerin fiyatlarına kıyasla daha hızlı artmaktadır ((Azrbaycan Respublikasının Dvlt Statistika Komitesi, 2013). Bu, daha az ihracatla daha fazla mal ve hizmet ithal etme olanağı sağlamakta, başka bir deyişle ticaret hadlerinin ülke lehinde geliştiğini ifade etmektedir.

Azerbaycan dış ticaretinin çerçevesini çizerken Avrupa Birliği ile Serbest Ticaret Bölgesi ve Moskova'nın desteklediği Gümrük Birliği gibi dış faktörleri dikkate almaktadır. Brüksel ve Moskova eski Sovyet cumhuriyetlerini kendilerinin oluşturdukları ekonomik birliklere çekebilmek için kıyasıya mücadele etmektedir. 2013 yılında Brüksel Ukrayna'nın, Moskova ise Ermenistan'ın kendilerinin oluşturdukları ticaret bölgesine katılımlarını sağlamayı başardılar. Azerbaycan'ın gerek Rusya, gerekse Avrupa Birliği'ne fazla bağımlı olmaması, daha bağımsız bir ekonomi diplomasisi yürütme bağlamında Bakü yönetiminin elini güçlendirmektedir.

Gelecek Döneme İlişkin ngrler

"Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" kalkınma belgesinde Azerbaycan'ın, hanehalkı gelirlerinin yüksek, işsizliğin minimum düzeyde olduğu, gelişmiş insan kaynaklarına, korunan ve sağlıklı çevreye sahip ve her bir vatandaşına geniş olanaklar sağlayan bir ülke olacağı ifade edilmektedir. Belgede ngrlen projeksiyonların gerçekleştirilmesi durumunda belirtilen dönem sonunda ülkede kişi başı düşen GSYİH'nın iki kat artarak 13 bin dolara ulaşması beklenmektedir (Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış Konsepsiyası, 2012: 10). 2020 yılına kadar Azerbaycan'ın Dünya Bankası'nın Kişi Başına Milli Gelir sınıflandırmasına göre "st-Orta Gelirli" lkeler arasında yer alan ülke olması ve hidrokarbon ihracatına bağımlılığın ortadan kaldırılması, ayrıca Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişme Endeksi sınıflandırmasına göre "Yüksek İnsani Gelişme" endeksine sahip ülkeler sıralamasında üst sıralarda yer alması hedeflenmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınma bağlamında bölgenin lider devletinden uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminde rekabet gücü yüksek ülke statüsüne doğru evrilmesi önem kazanmaktadır. Bu amaçla ülkenin uygun coğrafi konumu, geniş potansiyeli göz önünde bulundurularak, Azerbaycan'ın bölgenin ticaret merkezine dönüşmesi ve petrol dışı sektörün kişi başına düşen ihracat hacminin 1000 dolar olması planlanmaktadır (Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış Konsepsiyası, 2012: 10). Azerbaycan ihracata dayalı ekonomi oluşturma doğrultusunda gelecekte Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği ülkelerinin pazarlarını hedef olarak seçmektedir.

Azerbaycan'ın açık denizlere doğrudan çıkışının bulunmaması ülkenin bazı hizmet türlerinin ihracatını artırmasını zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan'ın ulaştırma ve lojistik merkezine dönüşmesi için geniş kapsamlı projeler gerçekleştirilmektedir. Başta Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ve Elet uluslararası deniz limanı olmak üzere, ulaştırma altyapısının modernleştirilmesi Azerbaycan'ı Avrupa ve Asya kıtaları arasında önemli nakliyat kavşağına dönüştürmüştür. Azerbaycan, TRACECA (4.577 km) güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Bu ise Avrupa ile Asya'yı birleştiren Kuzey-Güney (6.978 km), Transsib (9.200 km) ve Güney Koridoru (11.700 km) güzergahlarına kıyasla daha kısadır. Ayrıca Türkiye'de İstanbul Boğazı'ndan geçen Marmaray Projesi, yük ve yolcuların Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üzerinden Avrupa ve Asya arasında zaman ve mesafe açısından daha uygun koşullarda taşınmasını sağlayacaktır.

Azerbaycan'ın uygun coğrafi konumu ve bilişim ekonomisinin stratejik hedef olarak seçilmesi, ülkenin aynı zamanda BIT alanında da Avrupa ve Asya arasında kavşak rolünü üstlenmesini şartlandırmaktadır. Azerbaycan'ın fırlatığı "Azerspace-1" telekomünikasyon uydusu 2013 yılının sonuna kadar 10 milyon dolar hacminde hizmet ihracatı gerçekleştirmiştir (Turkel TV, 24 Ocak 2013). Azerbaycan fırlatmayı planladığı iki yeni uydu sayesinde dünya uzay hizmetleri piyasasındaki yerini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.

2014 yılından başlayarak 2017 yılına kadar Azerbaycan'da petrol üretimi "W-biçimli" dinamiklere sahip olacak ve petrol üretim hacmi yaklaşık 40 milyon ton civarında gerçekleşecektir. Azerbaycan orta vadede petrol gelirlerinin istikrarını sağlayacak, 2019 yılından itibaren "Şahdeniz 2" aşaması kapsamında doğalgaz ihracatında artışı sağlayarak azalan petrol gelirlerini telafi edecektir. Düzenli petrol-doğalgaz gelirleri, Azerbaycan'da hidrokarbon dışı sektörün gelişmesine sağlam temel oluşturmaktadır. Örneğin, petrol dışı sektörün GSYİH içerisindeki payının 2011 yılındaki %48,8 iken, 2017 yılında %72,4'e ulaşması planlanmaktadır. 2014 -2017 yılları arasında petrol dışı sektörün %40 civarında büyümesi ve ortalama yıllık büyüme hızının %8,6 düzeyinde gerçekleşmesi öngörülmektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013). Petrol dışı sektörün hızla gelişen alanlarının, inşaat, turizm, BIT ve gıda üretimi olması beklenmektedir.

2014-2017 yılları arasında yıllık ortalama büyüme hızının %5'in üzerinde gerçekleşeceği öngörülmektedir (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, 2013). Bu ise ülkenin "orta gelir tuzağından" (middle income trap) hızla kurtulmasını sağlayacak bir büyüme hızıdır. Çünkü "üst-orta gelirli" ülkelerin orta gelir tuzağından kurtulması için yıllık büyümenin en az %3,5 olarak gerçekleşmesi gerekmektedir.

Tablo 13. 2011-2017 Yılları Arasında Makroekonomik Göstergelerin Dinamikleri

Göstergeler	Ölçü Birimi	Gerçekleşme		Beklenti		Tahmin		
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSYİH Piyasa Fiyatları İle	Milyon Manat*	52082,2	53995,0	54740,8	58568,9	59380,4	63057,6	67317,2
Reel Büyüme Hızı	%	0,1	2,2	4,5	5,2	5,8	4,8	6,0
Deflatör	%	22,5	1,5	-3,0	1,7	-4,2	1,3	0,8
Özel Sektörün GSYİH İçindeki Payı	%	82,5	81,5	82,3	83,2	82,1	81,8	81,8
Petrol Sektörü, GSYİH, Piyasa Fiyatları İle	Milyon Manat	26650,5	25520,1	22798,3	22541,1	19024,5	18305,2	18606,9
Reel Büyüme Hızı	%	-9,3	-5,0	-1,2	-1,5	2,1	-3,2	1,5
Deflatör	%	40,6	0,8	-9,6	0,4	-17,4	-0,6	0,2
GSYİH İçindeki Payı	%	51,2	47,3	41,6	38,5	32,0	29,0	27,6
Petrol Dışı Sektör, GSYİH, Piyasa Fiyatları İle	Milyon Manat	25431,5	28474,9	31942,6	36027,8	40355,9	44752,4	48710,3
Reel Büyüme Hızı	%	9,4	9,7	9,7	10,0	8,1	8,6	7,8
Deflatör	%	8,0	2,1	2,3	2,6	3,7	2,1	1,0
GSYİH İçindeki Payı	%	48,8	52,7	58,4	61,5	68,0	71,0	72,4
Hane Halkı Gelirleri	Bin Manat	30524,6	34723,9	38388,9	42276,8	47165,1	51576,6	55943,6
Reel Artış Oranı	Yıllık %	10,5	12,5	7,0	6,4	7,5	5,2	4,2
Hane Halkı Harcamaları	Bin Manat	22184,0	24534,2	26735,0	29243,8	32430,3	35262,5	38136,1
Reel Artış Oranı	Yıllık %	6,8	9,4	5,5	5,7	6,8	4,7	3,9

Ortalama Maaş	Manat	364,2	398,4	439,3	479,4	520,1	566,0	618,1
Reel Artış Oranı	%	1,8	8,2	6,7	5,4	4,5	4,7	4,9
Enflasyon	%	7,9	1,1	3,3	3,5	3,8	3,9	4,1

Kaynak: *Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Bütçə Layihələrinin Təqdimatı 2013, Bakü, (http://maliyye.gov.az/node/1128).*

* 1 dolar = 0,79 manat

Azərbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgali sadece bu ülke için değil, tüm bölge için büyük sorun oluşturmaktadır. Azərbaycan, güvenliğini sağlamak ve zorunlu göçmen ve mültecilerin refah düzeyinin iyileştirilmesi için ağır mali yükün altına girmek zorundadır. Azərbaycan toprakları üzerindeki işgalin kalkması durumunda, Bakü yönetiminin tasarruf edeceği kaynaklar, sadece işgalden kurtarılan toprakların değil, genel olarak bölgenin kalkınmasına yönlendirilebilir. Azərbaycan'ın bölgesel ve küresel düzeyde etkin oyuncuya dönüşmesi, siyasi, ekonomik ve insani alanlarda etkinliğinin artması ile gerçekleşecektir. Bağımsız devlet olarak var olduğu 22 yıllık sürede Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üyesi olmuş ve dünyanın en güçlü 40 ekonomisinden birine sahip Azərbaycan, gelecek 10 yılda Avrasya'nın merkezinde önemli bir kavşak olan ve Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli bir rol üstlenen gelişmiş bir ülkeye dönüşmeyi hedeflemektedir.

KAYNAKLAR

Armenian Statistical Service of Republic of Armenia, Yerevan, 2013, (www.armstat.am).

Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Bakü, 2013 (http://www.eco.gov.az).

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Bütçə Layihələrinin Təqdimatı 2013, Bakü, (http://maliyye.gov.az/node/1128).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, "2013-cü il", Bakü, 2013, (http://www.ssp.gov.az/view.php?lang=az&menu=359).

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, Bakü, (www.azstat.org).

Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Bakü, 2013, (http://agro.gov.az).

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Bakü, 2013, (http://cbar.az).

National Statistics Office of Georgia, Tbilisi, 2013, (http://www.geostat.ge).

Paying Taxes 2012, The Global Picture, PwC, 2012, (<http://www.doingbusiness.org/reports/thematic-reports/~/media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2012.pdf>).

The Global Competitiveness Report 2013 - 2014, World Economic Forum, Washington, 2013, (<http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>).

“Azerbaijan 2020: Geleceğe Bakış Konsepsiyası”, Bakü, 2012, (www.president.az/files/future_az.pdf).

“İlk süni peyk 10 milyon gəlir gətirib”, *Turkel TV*, Bakü, 24 Ocak 2013, (<http://www.turkeltv.az/news/economy/6483>).

“Rövnəq Abdullayev: “Şahdəniz”dən qazın satışı üzrə gəlirlərin həcmi 200 milyard dollar olacaq”, *Trend*, 19 Eylül 2013, (<http://az.trend.az/capital/energy/2192288.html>).

“World Economic and Financial Surveys”, IMF, Washington, Nisan 2013, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01/pdf/text.pdf>).

SOSYAL DİNAMİKLER

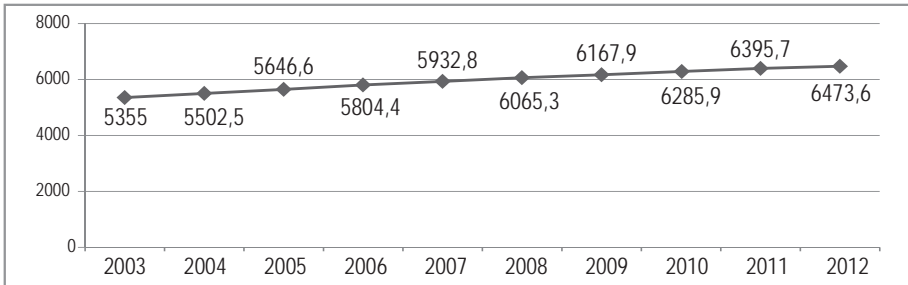
Doç. Dr. Vüsal Gasımlı

*Azərbaycan Cumhurbaşkanı Himayesinde
Stratejik Araştırmalar Merkezi Ekonomik Analiz
ve Küreselleşme Şubesi Başkanı
vusal.gasimli@sam.gov.az*

Nüfus

Azərbaycan nüfusu günümüzde 9,4 milyondur. Nüfus 2003 yılında 8,3 milyon iken son on yılda %13,3 artış göstermiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bu artış doğum oranlarındaki artışın yanı sıra ölüm oranlarındaki azalış ile de ilgilidir. Son 10 yıl için bir karşılaştırma yapıldığında, 1000 kişi başına doğum oranının 13,9'dan 17,4'e çıktığı, ölüm oranının ise 6,0'dan 5,3'e düştüğü görülmektedir. Böylece, nüfusun doğal artış oranı 1000 kişiye 7,9'dan 12,1'e yükselmiştir. 2003 yılında 113 bin bebek doğarken, zaman içinde bu sayı artarak 2012 yılında 174 bine ulaşmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Bir başka açıdan değerlendirildiğinde her yıl Azərbaycan'da doğan bebeklerin sayısının Dağlık Karabağ'ın savaş öncesi dönemdeki nüfusuna eşit olduğu görülmektedir. Aynı dönemde tahmini yaşam süresi de 72,3'den 73,9'a yükselmiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Böylece, Azərbaycan uzun ömürlü insanların ülkesi olarak bilindiği eski ününe yeniden kavuşmaktadır.

Grafik 1. Çalışma Çağındaki Nüfus (Yıl Sonu İtibariyle, Bin Kişi)

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, (<http://www.azstat.org>).

Azerbaycan'da her yıl Lihtenştayn, Monako ve San-Marino gibi ülkelerin nüfuslarının toplamı kadar nüfus artışı kaydedilmektedir. Azerbaycan'da bin kişiye düşen doğal nüfus artışı 13,5'tir. Bu göstergeye göre Azerbaycan; Brezilya, Rusya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Çin gibi geleceğin ülkeleri sayılan BRICS beşliğine dahil olan 5 devletten dördünü geride bırakmayı başarmıştır.

Azerbaycan'da 2003-2012 yılları arasında çalışma çağındaki nüfusun yüzde 20,9 oranında artış göstermesi beşeri sermayenin gelişimi açısından olumlu bir zemin oluşturmaktadır. Yüzde 100'e yaklaşan okuryazarlık oranı ve son 10 yılda devlet bütçesinden bilimsel gelişime ayrılan kaynakların 2,1 kat, eğitime yönlendirilen kaynakların 6,9 kat artması insan kaynaklarının gelişim düzeyini ortaya koymaktadır. Son 10 yılda toplam 408.200 öğrenci kapasiteli 1099 ortaöğretim okulu, 9.780 öğrenci kapasiteli 104 okul öncesi eğitim kurumu inşa edilmiştir, okulların yüzde 87,2'si bilgisayar ve diğer BIT ekipmanıyla donatılmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Azerbaycan devletinin desteği ile yabancı ülkelerin yükseköğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilerin sayısının son 10 yılda 2,8 kat artması petrol gelirlerinin beşeri sermayeye dönüştürülmesinin açık bir örneğidir.

Tablo 1. Azerbaycan'da Yıllara Göre Yapılan Evlilik Sayısı

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sayı	56.091	62.177	71.643	79.443	81.758	79.964	78.072	79.172	88.145	79.065

Kaynak: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, (<http://www.azstat.org>).

2003-2012 yılları arasında Azerbaycan'da evlilik sayısında artış nüfus artış hızı da (%12,1) aşarak %41,2 oranlık bir artışla 56.000'den 79.000'e ulaşmıştır. Evliliklerin artış dinamiği Azerbaycan devletinin siyasetinde ailenin ne denli önemli olduğunu göstermektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013).

Eğitim

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Eğitimin Geliştirilmesine İlişkin Devlet Strateji Belgesi'nde, hızlı bir modernleşme süreci yaşayan Azerbaycan'da eğitim sisteminin beşeri sermayenin gelişimi yolundaki gereksinimleri karşılayabilmesi yönünde yeni adımların atılması ve genel eğitimin kalitesinin Avrupa standartları ile uyumlaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Eğitimin kalitesinin artırılması için eğitim yönetimi sisteminin yeniden yapılandırılması, bu alandaki insan kaynaklarının geliştirilmesi ve öğretmenlik mesleğinin saygınlığının artırılması zorunlu hedef olarak belirlenmiştir.

Strateji Belgesi, Azerbaycan'da sonuçları ve kapsamı itibariyle dünyada lider konumundaki ülkelerle rekabet edebilecek kalifiye eğitimcilere ve ileri teknolojiye dayalı bir altyapıya sahip eğitim sisteminin kurulması için beş stratejik alanda geniş çaplı çalışmaların yapılmasını öngörmektedir. Söz konusu stratejik alanlar şunlardır: Uzmanlığa ve beceriye dayalı birey odaklı eğitim içeriğinin oluşturulması; eğitim alanında insan kaynaklarının modernizasyonu; eğitimde sonuçlardan sorumlu, şeffaf ve etkin yönetim mekanizmalarının oluşturulması; günümüz koşullarına uygun ve ömür boyu eğitimi sağlayan bir eğitim altyapısının kurulması ve nihayet, dünyanın önde gelen eğitim sistemlerinin standartlarına uygun bir eğitim sisteminin finansman modelinin oluşturulması.

Azerbaycan'da halihazırda 15'i özel, 40'ı devlete ait (bunlardan 8'i özel branşlarda eğitim vermektedir) olmak üzere toplam 55 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumlarda 125.000'in üzerinde öğrenci eğitim almaktadır. Bu kurumlarda 13.000'in üzerinde öğretim üyesi görev yapmaktadır. Bunlardan 1.172'si doçent doktor, 5.387'si ise doktor unvanına sahiptir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Azerbaycan'da işgücü piyasasının ekonomik kalkınmanın öncelikleri ile uyumlu hale getirilmesi açısından yükseköğretim büyük önem arz etmektedir. Azerbaycan'da üniversitede okuyan öğrenci sayısı her geçen yıl artmaktadır ve bu da nitelikli işgücünün sayısının artışı anlamına gelmektedir. Örneğin, ülkede 2012-2013 yılında yükseköğretim kurumlarının lisans programlarından mezun olanların sayısı 31.528 olmasına karşın, aynı yıl yükseköğretim kurumlarının lisans programlarına kayıt olanların sayısı 33.327 olmuştur, ki bu da %5,7'lik bir artış anlamına gelmektedir. Aynı dönemde yüksek lisans programlarından 3.600 öğrenci mezun olduğu halde, bu programları kazananların sayısı 4.746 olmuştur; diğer bir deyişle %31,8 oranında bir artış söz konusudur. 2000-2012 döneminde çalışma çağındaki nüfus içinde çalışan nüfusun sayısı %33,4 artarken, üniversite mezunlarının sayısı %43,4 oranında artmıştır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Dolayısıyla, Azerbaycan'ın işgücü piyasasında nitelikli işgücünün payı da göreceli olarak artmaktadır.

2000 yılına oranla 2012 yılında yükseköğretim kurumlarının lisans programlarından mezun olanların sayısı değişik bölümler itibariyle şu oranda artış göstermiştir: doğa bilimleri %9,2; toplumsal ve sosyal bilimler %37,3; eğitim bilimleri %82,4; iktisadi ve idari bilimler %92,5; teknik ve uygulamalı fen bilimleri (mühendislik ve mimarlık) 3,4 kat; çevre ve doğal kaynakların kullanımı %77,9 (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013). Her ne kadar ismi zikredilen branşlardaki uzmanların işgücü piyasasındaki payının artması memnuniyet verici olsa da yükseköğretim ku-

rumları mezunlarının dağılımı ekonominin gereksinimleri ile tam olarak örtüşmemektedir. Eğitim Stratejisi Belgesi'nde de belirtildiği üzere, Azerbaycan için oldukça önem arz eden tarım sektöründe yetişmiş personel ihtiyacını karşılaması beklenen Ziraat Fakültelerinde üniversite öğrencilerinin sadece %1,2'si eğitim almaktadır. 25-34 yaş grubundaki üniversite mezunu işgücünün %67'si kamuda çalışmakta, özel sektör önemli ölçüde nitelikli işgücü açığı sorunu yaşamaktadır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). En fazla işgücü açığının bulunduğu alanlar tarım ve hizmet sektörüdür. Hâlbuki hizmet sektörü ekonominin petrolden sonra ikinci en çok umut veren sektörüdür.

Tablo 2. *Yükseköğretim Kurumlarından Mezun Olanların Sayısı*

Yıllar	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Yükseköğretim Kurumlarından Mezun Olanların Sayısı	24.488	32.508	31.279	32.580	34.591	31.071	30.812	35.128
Mezun Oldukları Programlara Göre:								
Lisans	22.582	28.467	27.287	29.764	32.005	28.289	27.438	31.528
Branşlara Göre:								
Doğa Bilimleri	2.256	2.433	2.499	2.378	2.439	2.230	2.091	2.463
Toplumsal ve Sosyal Bilimler	7.946	9.274	9.034	10.741	11.199	10.157	10.195	10.910
Eğitim Bilimleri	2.107	4.450	4.005	3.816	3.982	3.717	3.131	3.843
İktisadi ve İdari Bilimler	4.027	5.973	5.760	7.283	8.092	6.746	5.983	7.751
Teknik ve Uygulamalı Fen Bilimleri	180	437	409	444	526	267	280	605
Teknik Branşlar	5.396	5.544	5.080	4.697	5.335	4.793	5.235	5.350
Ziraat ve Bahkçılık	498	156	205	154	153	169	274	300
Çevre ve Doğal Kaynak Kullanımı	172	200	295	251	279	210	249	306
Yüksek Lisans	1.906	4.041	3.992	2.816	2.586	2.782	3.374	3.600
Branşlara Göre:								
Doğa Bilimleri	236	440	417	391	417	438	534	560
Toplumsal ve Sosyal Bilimler	785	1.560	1.611	1.150	876	907	1.126	1.034
Eğitim Bilimleri	23	96	117	144	190	92	41	113

İktisadi ve İdari Bilimler	370	1.164	1.391	754	686	855	1.248	1.417
Teknik ve Uygulamalı Fen Bilimleri	12	38	21	30	48	45	42	74
Teknik Branşlar	444	673	402	316	339	405	333	356
Ziraat ve Balıkçılık	35	45	21	8	11	25	18	25
Çevre ve Doğal Kaynak Kullanımı	1	25	12	23	19	15	32	21

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, (http://www.azstat.org).*

Data Market veri tabanının bilgilerine göre, 2010 yılında Azerbaycan'da 100 bin kişiye düşen üniversiteli sayısı 2.042 olmuştur. Zaman içinde kısmi artışa rağmen bu oranlar arzulanan düzeyde değildir. Nitekim, bu oranlar birçok ülkenin gerisinde kalmaktadır. Örneğin, aynı yıl bu rakamlar Çin'de 2.349, Belarus'ta 6.080, ABD'de ise 6.882 idi.

Azerbaycan'da yükseköğretim daima devletin ilgi odağındadır. Azerbaycan Mayıs 2005'te Bologna Sürecine katılarak Bologna Bildirisi'ni imzalamıştır. Ocak 2008'de ise Avrupa Ortak Yükseköğretim Alanına entegrasyonla ilgili Cumhurbaşkanı Kararı yayınlanmıştır. Karar gereğince, "Azerbaycan Cumhuriyeti Yükseköğretim Sistemi 2009-2013 Dönemi Reform Programı" onaylanmıştır. Söz konusu program temel alınarak, yükseköğretimin hukuki altyapısının geliştirilmesi, eğitimin içeriği ve uygulama yöntemleri, yapısı ve yönetimi, teknik altyapısı, ekonomisi, ayrıca eğitimde kalitenin sağlanması, uzmanların yetiştirilmesi, bilimsel araştırma çalışmaları ile ilgili reformların yapılması öngörülmektedir.

Yükseköğretimin yapısı ve yönetimi ile ilgili olarak 2003-2013 döneminde yükseköğretim kurumlarının ağı genişletilmiştir. Bu çerçevede, Bakü Yüksek Petrol Okulu, Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi, Acil Durumlar Bakanlığı Akademisi, Sınır Güvenliği Hizmeti Akademisi, Moskova Lomonosov Devlet Üniversitesi Bakü Şubesi, Azerbaycan Turizm Üniversitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Akademisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Jandarma Yüksek Harp Okulu, Bilgi Teknolojileri Üniversitesi, Azerbaycan Teknik Üniversitesi'nde Özel Donanımlar ve Teknolojiler Fakültesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesi'nde de Askeri Tıp Fakültesi kurulmuştur. Bazı yükseköğretim kurumlarında yeni fakülte ve kürsüler açılmış, Bakü Devlet Üniversitesi ve Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi bünyesinde uzaktan eğitim birimleri oluşturulmuştur.

Tablo 3. Devlet Burslusu Olarak Yurtdışındaki Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Azerbaycanlı Öğrencilerin Sayısı

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Öğrenci Sayısı	804	1 018	1 182	1 225	1 256	1 625	2 041	2 055	2 096	2 270

Kaynak: *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013,* (<http://www.azstat.org>).

Eğitim Bakanlığı ilk ve orta eğitime özel önem vermekte, özellikle uluslararası standartlar çerçevesinde küresel açıdan eğitim alanında rekabet edebilir bir nesil yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede de Azerbaycanlı öğrenciler önemli başarıları imza atmaktadır. Nitekim, Azerbaycan, farklı ülkelerden öğrencilerin okuma-anlama, matematik ve fen bilimleri alanındaki becerilerinin ve çeşitli türden sorunları çözebilme yeteneklerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment, PISA) ve TIMSS ve PIRLS gibi programlara 2006'dan buyana katılmaktadır. Yine, Azerbaycanlı öğrenciler 2003-2013 döneminde Dünya Bilim Olimpiyatları'nda 7 altın, 27 gümüş ve 49 bronz madalya, Uluslararası Mendeleev Kimya Olimpiyatları'nda 1 altın ve 18 bronz madalya kazanmışlardır (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013).

Sağlık

Azerbaycan'da sosyal piyasa ekonomisi modeli kabul edildiği için sağlık sektörünün gelişimine özel önem verilmektedir. Devlet tarafından bu sektöre verilen destek sonucunda sağlıkla ilgili verilerin olumlu bir trend izlediği ortaya çıkmaktadır. Son 10 yıl için bir karşılaştırma yapıldığında, 1000 kişi başına doğum oranının 13,9'dan 17,4'e çıktığı, ölüm oranının ise 6,0'dan 5,3'e düştüğü görülmektedir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013). Böylece, nüfusun doğal artış oranı 1000 kişiye 7,9'dan 12,1'e yükselmiştir.

Ülke bütçesinde sağlık sektörüne tahsis edilen kaynak 2003 yılına oranla 11 katın üzerinde artarak yaklaşık 660 milyon manata ulaşmıştır. Tahsis edilen bütçe kaynaklarının artırılması ve yatırım fonundan sağlanan kaynaklar, ülkede ileri teknoloji ve modern tıbbi araçlarla donatılmış yeni hastane ve tıp merkezlerinin kurulmasına olanak sağlamıştır.

Ülkede sosyal ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasına yönelik önlemlere ilişkin 2004-2008 ve 2009-2013 dönemlerini kapsayan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri sağlık sektörünün gelişimine büyük ivme kazandırmış ve geniş olanaklar sunmuştur. Son 10 yıl içinde toplamda 500 civarında sağlık kurumunda yapım ve onarım

çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunlardan yaklaşık %70'i ilçelerde bulunmaktadır. Bu kurumlar içinde Ulusal Onkoloji Merkezi, Ulusal Talasemi Merkezi, Zarife Aliyeva Ulusal Oftalmoloji Merkezi, Topçubaşov Bilimsel Cerrahiye Merkezi, Ulusal Prenatal Merkezi, Cavadzade Ulusal Üroloji Hastanesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesinin klinikleri, Klinik Tıp Merkezi, Ulusal Klinik Çocuk Hastanesi, Çocuk Nöroloji Hastanesi ve diğer büyük sağlık kurumları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kırsal kesimde yaşayan nüfusa kaliteli sağlık hizmetleri götürülmesi amacıyla 14 bölgesel tanı ve tedavi merkezi faaliyete geçirilmiştir.

Yeni sağlık kurumlarının yapımı ile eşzamanlı olarak eski sağlık merkezlerinin yapısında da kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede tam kapasitede çalışmayan, bekleneni veremeyen, binaları kullanılmaz duruma gelen, halka sağlık hizmetlerinin sunulmasında eksiklikleri olan sağlık kurumları yeniden yapılandırılarak daha fonksiyonel hale getirilmiştir. Sağlık kurumlarının lojistik ve teknik altyapısının iyileştirilmesi ve yapısal reformların yanı sıra, bu kurumlara düzenli olarak gıda maddelerinin, ilaçların, sargı malzemelerinin ve tıbbi araç gereçlerin sağlanması ile ilgili de köklü değişikliklere gidilmiştir. Sağlık Bakanlığının ilgili emri ile 2005 yılından başlayarak hastalara ilaç ve tıbbi cihaz temini konusunda ciddi bir atılım gerçekleştirilmiştir.

Bütçe kaynaklarının daha etkin kullanımı üzerinde denetimin sağlanması, ayrıca sağlık sektörüne tahsis edilen kaynakların bir arada toplanması amacıyla 2008 yılında başlayarak Bakü'de 17 merkezi ikmal ve donatım ofisi oluşturulmuştur.

Ayrıca, sağlık alanında merkezi bir sağlık sistemi ve veri tabanının oluşturulması, uygulamaya geçirilmesi, diğer bilgi sistemleri ve veri tabanları ile bağlantılarının sağlanması ile ilgili faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için Sağlık Sistemi Enformasyon Merkezi kurulmuştur. E-Azerbaycan devlet programı çerçevesinde Vatandaşların Elektronik Sağlık Kartı Sistemi kurularak faaliyete başlamıştır.

Sağlık Sigortası Kanunu'nun 1999 yılında kabul edilmesine rağmen, uygulamada birtakım zorluklar halen devam etmektedir. Bazı kamu ve özel kurumlar sağlık sigortası uygulamasına başlasa da bu henüz dar bir çerçevede kalmaktadır. Sağlık sigortası, sağlık sisteminin finansmanının en başarılı modeli olarak kabul edildiği için Azerbaycan'da da bu sistemin uygulanmasına yönelik çalışmalar sürmektedir.

İletişim ve İnternet

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bilgi ve iletişim teknolojileri alanını petrol ve doğalgaz sektöründen sonra ülke ekonomisinin en öncelikli alanı olarak ilan etmiştir. Bu sektörün yıllık ortalama büyüme hızı son 10 yılda %20 ile %25 arasında

gerçekleşmiş ve sektör her 3 yılda kendini ikiye katlamıştır. 2013 yılına gelindiğinde sektörün büyüklüğü 2 milyar doları aşmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü ekonominin diğer sektörleri üzerinde olumlu dışsallıklar (spillover effect) oluşturmaktadır. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) hazırladığı "Measuring the Information Society - 2012" raporuna göre, BİT Gelişme Endeksi sıralamasında Azerbaycan 155 ülke için 68. sırada yer almaktadır ve 2008 yılına oranla 15 basamak ilerleme kaydetmiş durumdadır. Azerbaycan raporda "En Dinamik Gelişen 10 Ülke" arasında yer almaktadır. Dünya Ekonomik Forumu'nun "The Global Information Technology Report 2013" raporunda Azerbaycan, Ağ Hazırlık Endeksi sıralamasında 5 basamak ilerleyerek 144 ülke içinde 56.lığa yükselmiştir. Rapora göre, internet kullanıcılarının sayısı endeksinde Azerbaycan BDT ülkeleri içinde lider konumda bulunmakta, internete erişilebilirlik endeksinde ise dünya sıralamasında 20. sırada yer almaktadır (The Global Information Technology Report 2013, World Economic Forum, 2013).

Azerbaycan Avrasya'nın tam ortasındaki konumu itibarıyla bugün sadece ulaşım ve lojistik alanında değil, aynı zamanda, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında da önemli bir aktarma merkezi haline gelmeyi hedeflemektedir. Trans Avrasya Yüksek Hızlı Bilgi Hattı (TASIM) projesi ileri düzeyde gelişmiş bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip iki bölgeyi, Batı Avrupa ile Pasifik Okyanus havzasındaki Uzakdoğu'yu birbirine bağlayarak, güzergâhı üzerinde bulunan 20 civarında ülkeyi kapsayacaktır. Bu hat projesinin gerçekleştirilmesinin ilk aşamasında öncelikle Batı Avrupa ile Çin arasındaki topraklarda bulunan ülkelere hizmet verecek ulus ötesi optik ağ kurulacak, Hazar'ın tabanından kablo hattı döşenecek, ikinci aşamada ise başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere, Avrasya ülkelerinin kurulan altyapıya avantajlı fiyatlarla bağlanabilmesine olanak sağlanacaktır. BM Genel Kurulu 2009 yılında yapılan 64. Oturumu'nun 66. Toplantısı'nda alınan özel kararın yanı sıra, Aralık 2012'de 67. Genel Kurul Oturumu'nda alınan özel kararlar da TASIM projesine politik desteğini ifade etmiş ve bu projeye ilgili özel bir birliğin kurulması tavsiyesinde bulunmuştur.

Avrupa'yla Ortadoğu'yu birbirine bağlayacak olan EPEG (Europe-Persia Express Gateway) projesi Almanya'dan Umman'a kadar çok büyük kapasiteli haberleşme hatlarının Asya ülkelerine ulaştırılmasının sağlanmasını öngörmektedir. Bu güzergâh, Avrupa'dan Asya'ya giden denizaltı haberleşme yollarının en kısasıdır. Azerbaycan bu projede transit ülke olarak hem ana, hem de yedek güzergâh olarak seçilmiştir. Azerbaycan'ı bu konsorsiyumda Delta Telekom şirketi temsil etmektedir. Proje çerçevesinde Azerbaycan'da ana ve yedek kavşakların kurulumu tamamlanmış, testler başarıyla gerçekleştirilmiş ve konsorsiyum tarafından kabul edilmiştir.

Cumhurbaşkanının her köye ve yerleşim birimine geniş bant internetin sağlanması ile ilgili 2012 yılında belirlediği hedefin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'da Geniş Bant İnternetin Geliştirilmesi Ulusal Projesi hazırlanmıştır. Projede 2013-2015 dönemi ve sonrasında "Her Eve Optik" sloganıyla ülkenin tüm yerleşim birimlerinde yüksek hızlı fiber optik kablo ağı üzerinden kaliteli geniş bant internet hizmetinin sağlanması ve telekomünikasyon ağının modernizasyonu planlanmaktadır. Proje çerçevesinde 2015 yılından başlayarak vatandaşlara Bakü'de en az 100 Mb/s, diğer büyük kentler ve ilçe merkezlerinde 50 Mb/s, kasaba ve köylerde ise en az 10 Mb/s hızla çalışan geniş bant internet sağlanması öngörülmektedir (Azerbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, 2013). E-Hükümet çözümlerinin bölgelerde daha geniş çapta uygulanması, şehir ve köyler arasındaki dijital farkların ortadan kaldırılması, sektörün geliştirilmesi ve internet servis sağlayıcılarının verimli çalışması için uygun koşulların sağlanması projenin temel amaçlarıdır. Toplam tutarı yaklaşık 433 milyon manat olan projenin finansmanı Devlet Petrol Fonu tarafından sağlanacaktır.

2012 yılında Azerbaycan Haberleşme ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı'nın bünyesinde Bilgi Teknolojilerinin Geliştirilmesi Devlet Fonu kuruldu. Fonun kuruluş amaçları; bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki Azerbaycan'ın devlet politikalarının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak, girişimcilik faaliyetlerini desteklemek, inovasyon ve bilimsel araştırma projelerini teşvik etmek, modern altyapının geliştirilmesine katkı sağlamak, küçük ve orta ölçekli işletmelere finansman desteği sağlamak, sektöre yerli ve yabancı yatırımları çekmek şeklinde ifade edilmektedir.

Son 10 yılda sektöre yaklaşık 3 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu rakamın %28'ini kamu, %72'sini ise yerli ve yabancı özel şirketlerin yaptıkları yatırımlar oluşturmaktadır (Azerbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, 2013). Önümüzdeki 10 yılda BIT sektörüne devlet tarafından 3,5 milyar dolar yatırım yapılması planlanmaktadır. Özel sektörün de yaklaşık aynı tutarda bir yatırım gerçekleştireceği tahmin edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, 2013, (<http://www.mincom.gov.az/>).
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013, (<http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=0>)
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Nihai Rapor 2013, (<http://www.azstat.org>).
- The Global Information Technology Report 2013, World Economic Forum, 2013, (http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2013.pdf).

KAZAKİSTAN

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Kazakistan bağımsızlıktan bu yana geçen 20 yılı aşkın süre zarfında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Bu çalışmada özellikle 2013 yılına ait gelişmeler analiz edilmiş ancak gerekli olduğu yerlerde 1991'den bu yana gerçekleşen dönüşüme ait arka plan bilgisi de sunulmuştur. Siyasi alanda, bağımsızlık sonrası dönemde Cumhurbaşkanı Nazarbayev gücünü giderek arttırarak ülke siyasetinde en belirleyici aktör konumuna yükselmiştir. 2013 yılı Kazakistan iç siyasetine Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 14 Aralık 2012 tarihinde yaptığı geleneksel Ulusa Sesleniş konuşmasında ilan ettiği "Kazakistan 2050 Stratejisi: Olgunlaşan Devletin Yeni Siyasi İstikameti" adlı program damgasını vurmuştur. Bu programda vurgulanan ana mesaj Kazakistan'ın artık ulus-devlet inşası sürecini geride bırakmış ve bağımsızlıktan bu yana geçen 20 yıl içinde egemenliğini ve siyasi itibarını tam anlamıyla kazanmış bir ülke olduğudur. 2013 yılında gündemi meşgul eden bir başka gelişme ise Emeklilik Yasası'ndaki reform girişimi olmuştur. Yerel yönetimlerde adem-i merkeziyetçiliğin sağlanmasına yönelik reformun ilk adımı 5-9 Ağustos tarihinde yapılan vali (akim) seçimleriyle yine 2013 yılında hayata geçirilmiştir. Kazakistan dış siyasetinde 1991'den bu yana hem bölgesel hem de küresel aktörler arasında hassas bir dengely gözetken çok-vektörlü bir politika takip ederek temel aktörlerin tümüyle ilişkilerini belli bir dengede tutmayı başarmıştır. 2013 yılı Kazakistan'ın Rusya, ABD, Çin gibi aktörlerle ikili ve çok taraflı ilişkilerini pekiştirdiği bir yıl olmuştur. Kazakistan Türkiye ilişkileri 2013 yılında hem ikili ilişkiler hem de TÜRKON, TÜRKPA ve TÜRKSOY gibi çok taraflı örgütler çerçevesinde gelişmeye devam etmiştir. Kazakistan ekonomisi ise başlarda piyasa ekonomisine geçişin tüm sıkıntılarına maruz kalsa da, ilerleyen yıllarda düzenli bir büyüme seyretmiştir. Kazakistan ekonomisinin temelini bağımsızlık öncesi dönemde buğday üretimi ve ağır sanayi ürünlerine yönelik hammadde temini oluştururken; sonraki dönemlerde ise başta petrol, doğalgaz ve çeşitli mineraller olmak üzere doğal kaynakların

işlenmesi ile bunların uluslararası ticareti oluşturmuştur. Ülkenin temel ekonomik faaliyetleri, petrol ve doğalgaz üretimi, doğal minerallerin işlenmesi ile tarım ve hayvancılık sektörleridir. Planlı ekonomiden market ekonomisine geçişin ilk yıllarında Kazakistan Cumhuriyeti'nin makroekonomik performansı oldukça düşüktür. Yüksek enflasyon ve düşük büyüme oranlarının görüldüğü bu sürecin ardından, global kriz dönemleri haricinde, Kazakistan ekonomisi uluslararası ticaret imkanlarını değerlendirerek artan oranlı büyüme trendini yakalamış bir market ekonomisi görünümündedir. 2013 yılında da bu trend devam etmiştir. Son olarak sosyal ve kültürel alanlarda Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası süreçte dönüşümü değerlendirildiğinde başlarda sosyal ve kültürel alanlarda ciddi sorunlar yaşansa da bugün itibariyle bu sorunlarda belli ölçüde azalma gözlemlenmektedir.

İÇ POLİTİKA

Yrd. Doç. Dr. Işık Kuşçu

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
kuscu@metu.edu.tr*

Siyasal Arka Plan

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan 15 ülkeden birisi olan Kazakistan 16 Aralık 1991 tarihinde¹ bağımsızlığını ilan ederek egemen devletler dünyasında yerini almıştır. Günümüz Kazakistan siyasetini ve aktörlerini anlayabilmek için Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ülkede yaşanan gelişmeleri çok iyi tahlil etmek gerekir. 1986 yılında Kazak Komünist Partisi Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev'in Gorbaçev tarafından görevinden alınıp yerine bir etnik Rus olan Genadi Kolbin'in getirilmesi, ülkede Kazak nüfus arasında büyük tepkiye yol açmıştır.² Ancak bu Moskova'nın kararını değiştirmemiş ve Kolbin, Nursultan Nazarbayev'in göreve atanacağı 1989 yılına kadar görevine devam etmiştir (Olcott, 1995: 253). Nazarbayev'in 1989 yılında başlayan yükselişi, 1990 yılında Kazak SSC'si Yüksek Sovyeti tarafından başkan seçilmesiyle devam etmiştir. Nazarbayev'in yeni ünvanı 1 Aralık 1991'de yapılan halk oylaması sonucu, tek aday olarak oyların %98,7'sini almasıyla pekişmiştir (Kadyrzhanov, 1999: 145; Cummings, 2005: 22; Alkan, 2011: 41).

Nazarbayev bundan sonra ülkenin siyasi tarihini şekillendiren önemli bir aktör olacaktır. Bağımsızlık sonrası ilk yılları, Nazarbayev ve Sovyet döneminden devralınan yasama organı olan Kazakistan Yüksek Sovyeti (Meclisi) arasındaki çatışma şekillendirmiştir. Bu Meclis bağımsız Kazakistan'ın ilk Anayasasını Ocak 1993 tarihinde kabul etmiştir. Ancak Nazarbayev ve Meclis arasındaki gerginlik 1993 yılı Aralık ayında, milletvekillerinin topluca istifası yoluyla Meclis'in kendini feshetmesiyle son bulmuştur (Cummings, 2005: 25; Olcott, 2002: 101-102; Alkan, 2011: 46).

¹ 16 Aralık 1991 günü Kazakistan'da bağımsızlık günü olarak kutlanmaktadır.

² Jeltoksan (Aralık) olayları olarak da anılan bugünde merkezi hükümetin bu kararna karşı çıkan binlerce Kazak üniversite öğrencisi sokaklara dökülerek kararı protesto etmiş; ancak gösteriler çok sert bir müdahaleyle bastırılmıştır.

1994 Parlamento seçimlerine katılmaya Nazarbayev yanlısı Halkın Birliği Partisi (SNEK) ve iki diğer parti Halk Kongresi ve Sosyalist Parti (eski Komünist Parti) hak kazanmıştır. Ancak bunların dışında bağımsızlık öncesi de aktif olan çeşitli sivil toplum örgütleri de 1994 seçimlerinde yer almıştır. Seçimlerin sonucu Nazarbayev arzu ettiği sonucu tam anlamıyla sağlayamamıştır. Her ne kadar Halkın Birliği Partisi (SNEK) en yüksek sandalye sayısını kazansa da, Halk Kongresi ve Sosyalist Parti de yeni Parlamento'da temsil edilmeye hak kazanmıştır. Bunun dışında Nazarbayev yanlısı olmayan birçok grup ve aday da Meclis'e girmeyi başarmıştır (Kusainov, 2003). Meclis'in bu kompozisyonu Nazarbayev'in beklediği olumsuz sonucu doğurmuş ve Meclis ile Cumhurbaşkanı arasındaki çatışmalar daha ilk aylarda gün yüzüne çıkmıştır. Özellikle özelleştirme ve ekonomi politikası üzerine Cumhurbaşkanının önerdiği tasarıların hiçbirini kabul etmeyen Meclis 1994 yılının sonlarına doğru yasama işlevinin tıkanmasına yol açmıştır (Alkan, 2011: 46).

1995 Mart ayında Anayasa Mahkemesi'nin teknik bir nedenle 1994 seçimlerini geçersiz ilan etmesini takiben Meclis bir kez daha fesh edilmiştir. Mahkeme tüm yasama yetkilerini Cumhurbaşkanıya devretmiş ve yeni seçimlere kadar Nazarbayev ülkeyi 9 ay boyunca kararnamelerle yönetmiştir (Cummings, 2005: 26; Olcott, 2002: 112; Kusainov, 13 Ocak 2003). 1995 yılı Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in yetkilerinin özellikle yasama organı karşısında artarak güçleneceği bir dönemin başlangıcıdır. Nisan 1995 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda 1996 yılında gerçekleşmesi gereken Cumhurbaşkanlığı seçimleri iptal edilerek, Cumhurbaşkanının görev süresi 2000 yılına kadar uzatılmıştır (Cummings, 2005: 26). 30 Ağustos 1995 tarihinde yapılan başka bir halk oylaması sonucunda da bugünkü anayasa olan 1995 Anayasası kabul edilmiştir (Olcott, 2002: 87-88). Bu anayasa ile Kazakistan'da başkanlık sistemi pekiştirilmiş ve Senato ve Meclis olarak 2 kanatlı bir Parlamento oluşturulmuştur. 1995 Anayasası Cumhurbaşkanının yetkilerini belirgin şekilde arttırmıştır. Artık Cumhurbaşkanı Nazarbayev, hükümeti kurma, Başbakanı ve Bakanları atama, hükümet kararnamelerini veto etme gibi pek çok yetkiyle donatılmıştır (Olcott, 2002: 88; Alkan, 2011: 47-48).

Sally Cummings Kazakistan siyasetinde 1995-1998 dönemini merkezileşme dönemi olarak tanımlamıştır (Cummings, 2005: 25). Bu dönem sonunda gücü bir hayli artmış olan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in tek kaygısı rekabetçi sayılabilecek adayların yarışabileceği Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Daha önce yapılan bir referandumla 2000 yılına uzatılan Cumhurbaşkanlığı görev süresinin bitiminden bir yıl önce seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir. Seçimler öncesi Nazarbayev, eski Başbakan Akejan Kajgeldin'i saf dışı bırakmıştır (Olcott, 2002: 115). Ocak 1999'da ya-

pılan seçimler sonucunda Nazarbayev oyların %81'ini alarak, Komünist Parti lideri Serikbolsın Abdildin ve bağımsız Gani Kasimov'u geride bırakmıştır (Olcott, 2002: 120).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini takiben Ekim 1999 tarihinde Meclis seçimleri yapılmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin gözlemci olarak katıldığı seçimler sonucunda Nazarbayev yanlısı Vatan (Otan) Partisi oyların büyük çoğunluğunu alsa da, bazı muhalefet partisi adayları da Parlamento'ya girmeyi başarmıştır (OSCE, 1999). 2004'de yapılan bir sonraki Parlamento seçimleri, AGİT tarafından 1999 seçimlerine nazaran daha şeffaf ve adil olarak değerlendirilse de, seçimlerin yürütülmesinde önemli problemlerin olduğu öne sürülmüştür. Seçimler sonucunda Vatan (Otan) Partisi yine oyların büyük bir çoğunluğunu alırken, geri kalan Meclis sandalyeleri Nazarbayev'e yakın duruşları ile bilinen Asar ve Ziraat-Endüstri Bloğu AİST tarafından paylaşılmıştır. İlmli muhalefetiyle bilinen Ak Jol Partisi sadece bir sandalye kazanırken, sert muhalif partiler olan Kazakistan'ın Demokratik Seçimi ve Kazakistan Komünist Partisi Meclis dışı kalmış ve %7 barajını aşamayan bir sonraki seçimlere katılma hakkını yitirmiştir (OSCE, 2004; Dave, 2005: 4). Bir sonraki Parlamento seçimleri planlanan 2008 tarihi yerine 2007 yılında yapılmıştır. Seçimlerden Nur-Vatan Partisi (Vatan, Asar, Tarım ve Kazakistan Sivil Partisi'nin birleşimiyle oluşan) zaferle çıkmış, %7 oranındaki seçim barajını aşamayan diğer partiler ise Meclis'e girememiştir (OSCE, 2007; Troinavski, 20 Ağustos 2007). Ocak 2012'de gerçekleştirilen son Parlamento seçimlerinde Nur Vatan Partisi'nin yanı sıra, Ak Jol ve Komünist Partileri de %7 barajını aşarak Meclis'e girmeyi başarmıştır, böylece Meclis yapısının bir öncekine göre çoğulculuğu artmıştır (Lillis, 2012).

Bağımsızlık sonrası dönemde 1995 yılında başlayan Nazarbayev'in gücünü pekiştirmesinin göstergesi olarak 2005 ve 2012 Başkanlık seçimlerini ele almakta fayda vardır. 2005 yılı seçimleri AGİT tarafından 1999 yılı sonrası ikinci çok adaylı seçim olarak değerlendirilmiştir. Nazarbayev sürpriz olmayan bir sonuçla oyların %91'ini alarak rakipleri Jarmahan Tüyakbay ve Alihan Beymenov'u geride bırakmıştır. AGİT ise seçim öncesi ve sırasındaki uygulamaların demokratik standartlara uygun olmadığını iddia etmiştir (OSCE, 2005; BBC News, 5 Aralık 2005). 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası seçimlerin 2012 yılında yapılması planlanırken, 2011 Mart ayında bir referandum yapılması suretiyle Cumhurbaşkanının görev süresinin yeniden uzatılması gündeme gelmiştir. Ancak bu öneri Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilince, erken seçime gidilmiştir ve 2011 Başkanlık yarışından Nazarbayev yine zaferle çıkmıştır (Economist, 5 Nisan 2011).

Anayasa, Kurumlar ve Yönetim

Bağımsız Kazakistan'ın ilk anayasası 1993 yılında kabul edilmiştir. İlk anayasa-da güçler ayrılığı vurgulansa da, anayasa kabul sürecinde Nazarbayev Parlamento'ya hitabında Cumhurbaşkanı'nı daha fazla yetkiyle donatan bir anayasanın geçiş süreci sorunlarını atlatmak için elzem olduğunu vurgulamıştır (Anderson, 1997: 302-303). İkinci anayasa olan 1995 Anayasası'nın Nazarbayev'in arzu ettiği şekilde Cumhurbaşkanı yetkilerini artırdığı görülmektedir. Halen geçerli olan 1995 Anayasası (2007 ve 2011'de değişiklikler yapılmıştır) Senato ve Meclis'ten oluşan iki kanatlı bir Meclis sistemi oluşturmuş ve Başkanlık sistemi olarak tanımlanmıştır. Anayasaya göre Kazakistan üniter bir devlettir ve merkezi çıkarlar bölgesel çıkarların üstündedir (Kazakistan Anayasası, Kısım 1, Madde 2). Anayasada Cumhurbaşkanı "devletin iç ve dış politikasının temel yönlerini belirleyen ve Kazakistan'ı ülke içinde ve uluslararası ilişkilerde temsil eden en yüksek yetkili kişi" olarak tanımlanır (Kazakistan Anayasası, Kısım 3, Madde 40 ve 44).

Yasama yetkisi anayasayla Parlamento'ya verilmiştir. Senato 47 sandalyeden oluşur, bunların 32'si 16 yerel meclisin seçtiği ikişer kişiden oluşurken, 15'i Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atanır. Meclis ise 107 üyeden oluşup, 98'i doğrudan seçim yoluyla belirlenir, 9 üye ise Halklar Assamblesi üyeleri arasından seçilir (Kazakistan Anayasası, Kısım 4, Madde 50). Cumhurbaşkanı ayrıca Parlamento'yu feshedebilir (Kazakistan Anayasası, Kısım 4, Madde 63). Anayasa yürütme görevini hükümete vermiştir, hükümet tüm faaliyetlerinden Cumhurbaşkanı karşısında sorumludur. Anayasa hükümeti kurma ve Başbakanı atama yetkisini de Cumhurbaşkanı'na vermiştir; ayrıca Cumhurbaşkanı hükümet üyelerini ya da Başbakanı görevden alabilir (Kazakistan Anayasası, Kısım 5, Madde 64, 65 ve 70). Yargı görevini mahkemeler, Yüksek Mahkeme ve yerel mahkemeler yürütmektedir. Hakimlerin ve Yüksek Mahkeme Başkanının seçimleri hususunda yine Cumhurbaşkanı belirleyici rol oynamaktadır (Kazakistan Anayasası, Kısım 7, Madde 75 ve 82). Anayasanın yerel yönetimlerle ilgili 8. kısmında ise yerel yürütme organları olarak maslahatlar belirlenmiştir. Maslahatlar halk tarafından doğrudan oyla 5 yıl için seçilirler. Toplam 16 yerel birimden (14 vilayet, Astana ve Almatı şehirleri) oluşan yerel yönetimlerin valileri (*akim*ler) ise maslahatların teklifiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Cumhurbaşkanı valileri görevden alma yetkisine sahiptir (Kazakistan Anayasası, Kısım 8, Madde 85 ve 86).

Siyasal Aktörler

Kazakistan'da bağımsızlık sonrası döneme damgasını vuran en önemli siyasi aktör şüphesiz Nursultan Nazarbayev'dir. Ancak zaman içinde birçok farklı siyasi oluşum ve aktörler de ortaya çıkmıştır. Ülkedeki siyasi aktörleri daha iyi tanıyabilmek

için 1980'lerin sonu ve bağımsızlığın ilk yıllarına dönmekte fayda vardır. Bu dönemde genelde milliyetçi çizgilerde olup, resmi parti olmayan gruplar göze çarpmaktadır. Kazak milliyetçisi gruplar içinde Alaş, Azat, Jeltoksan, Kazak Dili ve Nevada-Semipalatinsk Anti-Nükleer Hareketi'ni, Rus milliyetçi gruplar içinde ise Yedinstvo (Birlik), Sivil Sözleşme, ve LAD (Uyum)'ı görmekteyiz. Nazarbayev kendisini yeterince milliyetçi olmakla suçlayan Kazak milliyetçi gruplar (özellikle de Alaş) karşısında sert bir tutum benimseyip, Rus azınlık için özel haklar veya otonomi talep eden Rus milliyetçi gruplara soğuk yaklaşırken, rejim politikalarını destekleyen Kazak Dili ve Anti-Nükleer Hareketi desteklemiştir (Olcott, 2002: 90; Olcott, 1997: 208-209; Alkan, 2011: 44).

Cumhurbaşkanı Nazarbayev bağımsızlığın ilk dönemlerinden itibaren kendisine sadık siyasi partiler kurma çabası içine girdi. Eski Komünist Parti'nin devamı niteliğindeki Sosyalist Parti (SP) bunlardan ilkiydi, ancak parti etkin bir siyasi oluşuma dönüşemedi. SP içerisinde Nazarbayev siyasetine muhaliflerin sesinin yükselmesi partinin sonunu hazırlamıştır. Nazarbayev bu kez Oljas Süleymenov ve Muhtar Şahanov başkanlığındaki Halkın Kongresi Partisi'nin oluşumuna önyak olacaktır. Serik Abdurrahmanov başkanlığındaki Kazakistan Halkın Birliği Partisi ise Nazarbayev'in kuruluşunu desteklediği üçüncü parti olacaktır. Ancak her iki parti de kitle partisi olmayı başaramamış, parti liderlerinin daha sonra benimsediği muhalif ve rekabetçi tutum Cumhurbaşkanının tepkisini çekmiştir (Olcott, 1997: 209; Alkan, 2011: 43; Cummings, 2005: 24-25).

1996 yılında rejime küsmüş, eski bürokratlardan Peter Svoik ve Galim Abilseitov (daha sonra Murat Avezov da katılmıştır) Azamat Hareketi'ni kurdular. 1999 yılında siyasi parti olarak kaydı yapılan bu oluşum da gerçek bir muhalefet gücüne kavuşamayacaktır (Kusainov, 13 Ocak 2003; Cummings, 2005: 25). Aynı dönemde ortaya çıkan bir başka muhalif parti de eski Başbakan Akejan Kajgeldin'in 1999'da kurduğu Kazakistan Cumhuriyetçi Partisi'dir. Ancak seçim yasasında yapılan değişiklikler sonucu Kajgeldin 1999 Başkanlık seçimlerine katılmaktan men edilecektir (Kusainov, 13 Ocak 2003). Kazakistan'ın Demokratik Seçimi Hareketi Kazakistan'ın önde gelen genç işadamları, teknokratları ve parlamenterleri tarafından oluşturulmuştur. Nurlan Kapparov, Uraz Jandosov, Alihan Baymenov, Jannat Ertlesova, Galimjan Jakianov ve Mukhtar Abliazov gibi isimlerden oluşan bu hareket, özellikle, Nazarbayev'in ailesi ve yakın çevresini kayırdığı iddiasıyla yola çıkmıştır. Nazarbayev bu isimlerden hükümette olanların görevlerine derhal son vermiş ve bu grubun demokrasi çağrılarının kendi iş çıkarlarını koruma ötesinde değer taşımadığını vurgulamıştır (Cummings, 2005: 29; Junisbai ve Junisbai, 2005). Daha sonra bu muhalif oluşum bölünerek daha ılımlı bir yol izleyen Ak Jol Partisi'ni kuracaktır (Kusainov, 13 Ocak 2003).

Tüm bu süreç boyunca Nazarbayev rejim yanlısı partilerin oluşumuna destek vermiştir. Burada amaç Kazakistan'ın tek partili, anti-demokratik bir ülke olmadığını özellikle dış dünyaya kanıtlamaktır. 1998'de kurulan Sivil Parti ve 1999'da kurulan Tarım Partisi bu partilerdendir. 1998'de kurulan Vatan (Otan) Partisi gelecek seçimlerde en yüksek oyları alacaktır. 2006 yılında Cumhurbaşkanı'nın kızı Dariga Nazarbayeva tarafından kurulan Asar Partisi, Ziraat Partisi ve Sivil Parti, Vatan partisiyle birleşip Nur-Otan adını alacaktır. Bu birleşme sonrası Nur-Otan 2007 yılında oyların %88'ini, 2012 yılında ise %80'ini alarak Meclis'deki hakimiyetini koruyacaktır (Olcott, 2002: 93-95; Alkan, 2011: 43).

Siyasal Gelişmeler

Kazakistan siyaseti açısından 2013 yılının ses getiren ilk olayı Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 14 Aralık 2012 tarihinde yaptığı geleneksel Ulusa Sesleniş konuşmasında ilan ettiği "Kazakistan 2050 Stratejisi: Olgunlaşan Devletin Yeni Siyasi İstikameti" adlı program olmuştur. Başlıkta da vurgulandığı gibi Kazakistan artık ulus-devlet inşası sürecini geride bırakmış, bağımsızlıktan bu yana geçen 20 yılı aşkın süre içinde egemenliğin ve siyasi itibarın kazanılması hedefine ulaşmıştır. Ayrıca 1997 yılında kabul edilen "Kazakistan 2030: Kalkınma Stratejisi'nde" belirtilen hedeflere de ülke gayretli bir çalışma sonunda ulaşmıştır (Nazarbayev, 2013: 80-82, 91). Programda Kazakistan'ın önce ekonomi, sonra politika" formülü sayesinde siyasi liberalleşme ve demokratikleşme yolunda aşamalı bir şekilde ilerlediği vurgulanmaktadır (Nazarbayev, 2013: 83). Bunun dışında farklı etnik gruplar arasında barış ve uyumun sağlanması, güçlü sosyal politikalar sayesinde eğitim, sağlık, istihdam gibi alanlarda başarı ve istikrarlı gelişmeler, Kazakistan'ın dünya kamuoyu tarafından kabul gören bir ülke olması gibi noktaların da altı bağımsızlıktan beri ne çok yol kat edildiğini göstermek için çizilmiştir. Ekonomik liberalleşme alanında Kazakistan'ın gösterdiği olağanüstü başarı sayesinde Kazakistan dünyanın en gelişmiş ekonomisi listesinde 51. sıraya yükselmiş ve 2050 itibariyle ülkenin ilk 30'a girmesi hedeflenmiştir (Nazarbayev, 2013: 99).

Başarıların tanımlandığı programın ilk bölümünden sonra, Nazarbayev dünyayı ve Kazakistan'ı tehdit eden sorunları sıralayıp, Kazakistan 2030 planının artık yetersiz kaldığını, bu sorunların çözümü için farklı bir siyasi rotanın gerektiğini ve bu yüzden 2050 stratejisine ihtiyaç duyulduğunu açıklamaktadır. Yeni yol haritasında Nazarbayev özellikle yeni bir ekonomi politikasının gerekliliğini ve bu politikanın nasıl olması gerektiğini detaylı şekilde anlatmaktadır. Bunun dışında nüfus, istihdam, sağlık ve eğitim konularındaki sorunlar dikkate alınarak sosyal politikanın yeniden şekillendirilmesi gerektiği de bu programda vurgulanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın programda belirttiği bir başka önemli konu ise milli çıkarların daha iyi takip edildiği, bölgesel ve

küresel güvenliğe daha fazla katkıda bulunan bir dış politika geliştirilmesidir. Son olarak Nazarbayev'e göre çok uluslu ve çok dinli Kazakistan'da yeni bir Kazakistan yurtseverliği kavramı geliştirilmesi de öncelikli işler arasında olmalıdır (Nazarbayev, 2013: 133).

2013 yılında gündemi meşgul eden bir başka gelişme ise Emeklilik Yasası'ndaki reform girişimidir. Nisan ayında yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan bağımsız bir raporda emeklilik sisteminde gerekli düzenlemelerin 2013 yılı sonuna dek yapılmadığı takdirde, 2023 yılında Kazakistan bütçesinde 19.6 milyar dolar tutarında bir açığın ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan yasa tasarısı Parlamento'nun her iki kanadınca onaylanmış ve Cumhurbaşkanının onayına sunulmuştur. Ancak temelde kadınların emeklilik yaşının 2014 itibarıyla 58'den 63'e çıkarılmasını öngören yasa ülkenin dört bir yanında protestolarla karşılanmıştır. Hatta programın tanıtımından sorumlu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Serik Abdenov yumurta atılmak suretiyle protesto edilmiştir. Cumhurbaşkanı bu esnada devreye girip Haziran ayında yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında, Bakan Abdenov'u halka programın yararlarını iyi anlatamadığından dolayı eleştirmiş ve birkaç gün içinde de kendisini görevden almıştır. Yasa tasarısını ise Parlamento'ya geri göndermiş, iki hafta sonunda tasarını 2018 tarihinde yürürlüğe girmek üzere imzalamıştır (Voloshin, 28 Haziran 2013; Soroka, 16 Temmuz 2013).

Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 2050 stratejisinde belirttiği yerel yönetimlerde adem-i merkezîyetçiliğin sağlanmasına yönelik reform 5-9 Ağustos tarihinde yapılan vali (*akim*) seçimleriyle hayata geçirilmiştir. Nazarbayev'e göre demokratikleşme yolunda büyük bir adım olan bu seçimler vatandaşlarla daha yakın temasta olan ve onların katılımına daha geniş imkanlar veren bir sistem ortaya çıkaracaktır (Nazarbayev, 2013: 124). Daha önce valiler merkezi hükümet tarafından atanmaktaydı. Yeni sistemle ise valilerin halk tarafından seçilen yerel meclislerce seçilmesi öngörülmüştür. Seçimlerin ötesinde yerel yönetimlerin idari ve mali anlamda özerkliklerini arttırmaya yönelik değişiklikler Cumhurbaşkanı tarafından 2013 yılı içinde imzalanan değişik kararnamelerle düzenlenmiştir (Kapkızı, 22 Ağustos 2013; Senbay, 12 Ağustos 2013; Orazbekuli, 5 Ağustos 2013).

2013 yılı yazında gündemde olan bir başka siyasi gelişme ise eski Enerji Bakanı ve BTA Bankası'nın eski başkanı Muhtar Abilyazov'un Fransa'da tutuklanması olmuştur (Aripbaev, 1 Ağustos 2013; Bıkay, 6 Ağustos 2013). Abilyazov hakkında Kazakistan, Rusya ve Ukrayna tarafından çıkarılmış tutuklama kararı bulunmaktaydı. Muhtar Abilyazov kendine yönelik iddiaların siyasi temelli olduğunu iddia etmektedir. Abilyazov siyasi aktörler bölümünde bahsedilen Kazakistan Demokratik Hareketi'nin kurucuları arasındaydı. 2002 yılında tutuklanan Abilyazov 2003 yılında affedilmiş

ve 2009 yılına kadar BTA Bankası'nı yönetmiştir. Kazakistan hükümeti Abilyazov'un bankanın içini boşalttığını iddia etmektedir (Lillis, 6 Ağustos 2013). Interpol bülteniyle aranan Abilyazov 31 Temmuz tarihinde Fransa'da yakalanmıştır. Kazakistan'ın Rusya ve Ukrayna'nın aksine AB ile suçluların iadesi üzerine bir anlaşması yoktur. Bu nedenle Abilyazov'un öncelikle Ukrayna'ya ya da Abilyazov'un vatandaşlığı ve suçların işlendiği yer gözetilerek Kazakistan'a iadesi gündemdedir (Kazinform, 6 Ağustos 2013).

Yaz aylarında yaşanan bir başka önemli gelişme ise Ağustos ayında Cumhurbaşkanının yayınladığı terörizmle mücadele kararnamesi olmuştur (Kazinform, 14 Ağustos 2013). Bu kararname Haziran ayında gündeme gelen 2013-2017 Dini Aşırılık ve Terörizmle Mücadele Taslak Programını takip etmiş ve bu konuda hükümetin kararlılığını göstermiştir. Taslak programın nihai hali Ekim ayı başında Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından da onaylanmıştır (Kazinform, 2 Ekim 2013). Bu taslak programa göre dini gruplar ve yayınları, misyonerlik aktiviteleri devlet tarafından yakından gözlemlenecektir. Astana bu program için 1.3 milyar dolar ayırmayı hedeflemektedir. Kazakistan'da 2011 yılından bu yana yaşanan terör saldırıları hükümetin bu yönde adım atmasını tetiklemiştir (Lillis, 19 Haziran 2013).

2013 yılı son aylarında hükümetin ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi'nin işleyişine yönelik bir gelişme yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Nazarbayev hükümetin, bakanlıkların ve çeşitli ajansların icraatlarında sorunların ve eksikliklerin varlığına dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanlığı İdaresi'nin bu tür aksaklıkların tespitinde ve etkin işleyişin sağlanması için gerekli önlemleri almakta önemli bir rolü olduğunu vurgulamış ve bu rolün Cumhurbaşkanlığı İdaresi'nce layıkıyla yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Kazinform, 4 Kasım 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Kazakistan'ın siyasi anlamda geleceğine ilişkin şüphesiz en önemli mesele ülkede halihazırdaki en önemli siyasi aktör olan Cumhurbaşkanı Nazarbayev sonrası dönemde ne olacağı ile ilişkilidir. Özellikle Nazarbayev'in yaşı ve son dönemde ortaya atılan sağlık durumuyla ilgili iddialar göz önüne alındığında bu dönemin çok da uzakta olmadığı aşıkardır. Tüm bunların bilincinde olan tecrübeli siyasetçi Nazarbayev ülkenin geleceğini kendi arzusu istikametinde şekillendirmeye kararlı olacaktır. Örneğin 2013 yılı başında gerçekleşen ülkenin önde gelen siyasi elitlerinin ve bürokratlarının görev yerlerinin Nazarbayev tarafından değiştirilmesi bazı Kazak siyasi analizciler tarafından Nazarbayev sonrası döneme hazırlık olarak değerlendirilmektedir (Mamyrayimo, 4 Şubat 2013). Cumhurbaşkanlığı görevinin Nazarbayev sonrası kimin tarafından devr alınacağına dair çok çeşitli spekülasyonlar vardır. Bu konuda net olan bir nokta Nazarbayev'in tüm bu süreci yakından kontrol edip, belirleyici bir rol oynayacağıdır.

KAYNAKLAR

- Anderson, John, “Constitutional Development in Central Asia”, *Central Asian Survey*, Cilt: 16, Sayı: 3, 1997.
- Alkan, Haluk, *Orta Asya ve Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan*, (Ankara: USAK, 2011).
- Aripbaev, A., “Abilyazov Tutkındaldı”, *Aykın*, 1 Ağustos 2013, (<http://aikyn.kz/articles/view/27277>).
- Bıkay, D., “Abilyazov Fransiyada Tutkındaldı”, *Dala Men Kala*, 6 Ağustos 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/27311>).
- Cummings, Sally, *Kazakhstan: Power and the Elite*, (London: I.B. Tauris, 2005).
- Dave, Bhavna, “September 2004 Parliamentary Elections in Kazakhstan: Managing Loyalty and Support to the Regime”, *Problems of Post-Communism*, Cilt: 51, Sayı: 1, 2005.
- Junisbai, Barbara & Azamat Junisbai, “Democratic Choice of Kazakhstan: A Case Study in Economic Liberalization, Intraelite Cleavage, and Political Opposition”, *Demokratizatsiya*, Cilt:13, Sayı:3, Yaz 2005.
- Kadyrzhanov, Rustem, “The Ruling Elite of Kazakhstan in the Transition Period”, Vladimir Shapelentokh et.al., (Ed.), *The New Elite in Post-Communist Eastern Europe*, (College Station, TX: Texas A&M, 1999).
- Kapkızı, E., “21. Gasır Turki Aleminin Gasırı Bolmak: Turkitildes Memleket Basşı-larının Samitindegi Ortak Oy Osıgan Jeteleydi”, *Turkistan*, 22 Ağustos 2013, (<http://www.turkystan.kz/kz/articles/view/28663>).
- Kusainov, Aldar, “Kazakhstan’s Critical Choice”, *EurasiaNet*, 13 Ocak 2003, (<http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav011303.shtml>).
- Lillis, Joanna, “Kazakhstan: The Oligarch, the Bank, and the Battle with Astana”, *EurasiaNet*, 6 Ağustos 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67354>).
- _____, “Kazakhstan: Astana Mulls Expansion of Anti-Terror Controls”, *EurasiaNet*, 19 Haziran 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67146>).
- _____, “Central Asia: China Flexes Political and Economic Muscle”, *EurasiaNet*, 12 Eylül 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67498>).
- Mamyrayimov, Talgat, “Kazakh President Prepping Power Transition”, *Ferghana Information Agency*, 4 Şubat 2013; (<http://enews.ferghananews.com/articles/2818>).

- Nazarbayev, Nursultan A., *Kazakistan 2050 Stratejisi: Olgunlaşan Devletin Yeni Siyasi İstikameti*, (Almata: Atajurt Yayınları Dünya Kazakları Derneği, 2013).
- Olcott, Martha, *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*, (Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace: Distributor, Brookings Institution Press, 2002).
- _____, “Democratization and the Growth of Political Participation”, Karen Dawisha and Bruce Parrot (Ed.), *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) .
- _____, *The Kazakhs*, (Stanford: Stanford University Press, 1995).
- Orazbekuli, K., “Akimderdi Saylav Uymışıldıkpen Ötti”, *Aykın*, 5 Ağustos 2013, (<http://aikyn.kz/news/view/27473>).
- Senbay, E., “Saylav Demokratiyalık Sipatta Otti”, *Aykın*, 12 Ağustos 2013, (<http://aikyn.kz/articles/view/27989>).
- Soroka, Adam, “Kazakhstan’s President Signs Pension Reform Bill Amid Popular Opposition”, *World Socialist Website*, 16 Temmuz 2013, (<http://www.wsws.org/en/articles/2013/07/16/kaza-j16.html>).
- Troianovski, Anton, “Ruling Party Sweeps Kazakhstan Election”, *Washington Post*, 20 Ağustos 2007, (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/08/19/AR2007081900218.html>).
- Voloshin, Georgiy, “Kazakhstan Adopts Controversial Pension Reform”, *The Central Asian Caucasus Analyst*, 28 Haziran 2013, (<http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12769-kazakhstan-adopts-controversial-pension-reform.html>).
- “Kazakh Election ‘not Democratic’” *BBC News*, 5 Aralık 2005, (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4498994.stm>).
- “Kazakh President Oks State Program of Counteraction to Religious Extremism, Terrorism”, *Kazinform*, 2 Ekim 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2593911>).
- “Kazakhstan to Seek Mukhtar Ablyazov’s Extradition from France: Prosecutor General’s Office”, *Kazinform*, 6 Ağustos 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2579719/>).

“Kazakistan Anayasası”, *Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*, (Ankara: TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi) Yayınları, 2012).

“The Parliamentary Elections in Kazakhstan: 18 August 2007”, OSCE, (<http://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/66679>).

“The Parliamentary Elections in Kazakhstan: 19 September and 3 October 2004”, OSCE, (http://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/parliamentary_2004).

“The Parliamentary Elections in Kazakhstan: 10 and 24 October 1999”, OSCE, (<http://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/14790>).

“The Parliamentary Elections in Kazakhstan: March 7 1994”, OSCE, (http://www.csce.gov/index.cfm?FuseAction=Files.Download&FileStore_id=324).

DIŞ POLİTİKA

Yrd. Doç. Dr. Işık Kuşçu

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
kuscu@metu.edu.tr*

İkili ve Çok Taraflı İlişkiler

Kazakistan ikili ve çok taraflı ilişkilerinde “çok-vektörlü” olarak tanımlanabilecek bir dış politika benimsemiştir. Çok-vektörlü politika, dış ilişkilerin pragmatik, ideolojik olmayan bir temele oturduğu politika biçimidir. Bu türlü bir dış politika-nın esasları büyük ölçüde muhtemel yarar ve zarar hesaplamasına dayanır ve uluslararası ilişkiler teorisinde realizm akımına yakındır (Hanks, 2009: 259). Kazakistan 1991’den bu yana hem bölgesel hem de küresel aktörler arasında hassas bir dengeyi gözetken çok-vektörlü bir dış politika takip etmektedir. Bu dış politika tarzı ülkenin Türk kökenli ve Doğu ile Batı arasında köprü bir Avrasya ülkesi olarak tanımlandığı ulusal kimlik yapısına da uygundur (Cummings, 2003: 141).

Kazakistan bugün Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile hem ikili hem de çok taraflı düzeylerde yakın ilişkiler içindedir. Bu üç küresel aktörle ilişkilerin seyri bağımsızlıktan bu yana iniş ve çıkışlar göstermiştir. İlişkilerin yapısı detaylı olarak bir sonraki bölümde tartışılacaktır. Bugün Kazakistan’ın, zaman zaman zorlansa da, bu üç önemli aktör arasında dengeyi kurarak başarılı bir dış politikaya imza attığını söyleyebiliriz. Bunun dışında Kazakistan diğer Orta Asya ülkeleriyle de hem ikili hem de çok taraflı düzlemde istikrarlı ilişkiler geliştirmiştir. Bağımsızlık sonrası ilk dönemlerde özellikle Özbekistan’la bölge liderliği konusunda çekişme yaşansa da, Kazakistan izlediği çok-vektörlü siyaset sayesinde ve zaman içinde yaşanan başka gelişmelerle bu rekabetten daha üstün olarak çıkmıştır. Kazakistan ayrıca Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerle de hem ikili hem de çok taraflı düzeyde ilişkilerini geliştirmiştir.

Kazakistan’ın aynı anda pek çok farklı ülkeyle dengeli ilişkiler gütmek istemesinin farklı nedenleri vardır. Denize kıyası olmayan bir ülke olarak Kazakistan komşularıyla iyi geçinmek durumundadır, özellikle de bölgenin iki güçlü ülkesi olan

Rusya ve Çin ile ilişkilerini sıcak tutmak zorundadır (Cummings, 2003: 142). Aynı nedenlerle tek başına Rusya, Çin ya da ABD'ye bağlı bir güvenlik politikası gütmek de sakıncalı olacaktır, bu yüzden Kazakistan bu güçlerin tümüyle ikili askeri anlaşmalar imzalamıştır. Farklı aktörlerin dahil olduğu küresel ve bölgesel güvenlik rejimlerinde Kazakistan kendisine yer bulmuştur. Örneğin Kazakistan hem Şanghay İşbirliği Örgütü'nün daimi üyesidir hem de NATO'nun bölgedeki programı olan Barış için Ortaklık (BİO) programına da aktif olarak iştirak etmektedir. Yine bir dizi eski Sovyet cumhuriyetinin üyesi olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün de 1992 yılından beri parçasıdır (Cummings, 2003: 142; Hanks, 2009: 260; İpek, 2007: 1192).

Kazakistan'ın çok-vektörlü bir dış siyaset gütmemesinin bir başka nedeni ise ekonomiktir. Kazakistan ekonomik açıdan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak ve uluslararası ekonomik topluma katılıp, dışa açılmak niyetini ortaya koymuştur. Bu noktada özellikle nükleer mirasını devretme kararı sonrası ABD ile geliştirdiği olumlu ilişkiler ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımların önünü açmıştır (Cummings, 2003: 142, 152-153; İpek, 2007: 1185). Yine ülkenin sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynaklarının işlenmesi ve dış dünyaya ulaştırılmasında da Kazakistan farklı dış aktörlerin rekabet ettiği bir sistemi kendi çıkarına uygun olarak en iyi şekilde kullanmasını bilmiştir (Hanks, 2009: 262; İpek, 2007: 1180). Pınar İpek'e göre ekonomik bağımsızlığın güvencesi olan Rusya'yı baypas edebilecek yeni boru hatları Kazakistan'ın çok-vektörlü dış politikasının uzun vadeli stratejik hedefi haline gelmiştir (İpek, 2007: 1188). Aşağıdaki bölümlerde Kazakistan'ın ikili ve çok taraflı düzeylerde sergilediği denge politikasını daha detaylı inceleyeceğiz.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

Rusya Federasyonu

1991 sonrası Sovyetler Birliği'nin mirasını devralan Rusya Federasyonu'nda Başkan Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev döneminde dış politikada öncelik Batı'yla ilişkilerin geliştirilmesine verilmişti. Bu türlü bir politika bağımsızlığın ilk yıllarında eski Sovyet cumhuriyetlerinin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu durum 1990'ların ortasından itibaren Rusya'nın eski nüfuz alanlarında yeniden güçlenmek istemesiyle, Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov dönemi itibarıyla değişmeye başlamıştır (Goldman, 2009: 2-3). Ancak esas değişim 2000 yılı itibarıyla Vladimir Putin'in Başkanlık görevini devralmasıyla görülmeye başlamıştır. Orta Asya Putin için Rusya'nın nüfuz alanı dahilinde ve stratejik açıdan hayati nitelikte bir bölgedir. 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan ikiz kulelere saldırı ve sonrasında ABD'nin Afganistan operasyonu Orta Asya'yı dünya gündemine taşımıştır. ABD için bölge daha önce de enerji kaynakları ve demokratikleşme gibi nedenlerle önemli olsa da, özellikle 11

Eylül sonrasında bölge ABD'nin "Teröre karşı Savaş" politikasında stratejik öneme haiz, anahtar bölge konumuna yükselmiştir. Başlarda Rusya ABD'nin yanında olduğunu vurgulasa da, ABD'nin uzun vadede bölgedeki varlığı Rusya'yı huzursuz etmeye başlamıştır (Goldman, 2009: 12). Çünkü bu gelişmeler Rusya'nın Orta Asya'da etkin bir dış politika izleyemediği takdirde, boşluğun çok çabuk diğer aktörler tarafından doldurabileceğinin altını çizmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı Orta Asya ve özellikle de Kazakistan ile ilişkiler, Putin döneminde dış politikada öncelikli hale gelmiştir. Kazakistan ve Rusya Gümrük Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı temelinde yakın ilişkiler içindedir (Goldman, 2009: 41). Yine aynı şekilde ikili ilişkilerde de askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ilişkiler oldukça gelişmiştir. Rusya ekonomide ve enerji sektöründe Kazakistan'la ikili ilişkilerini koruyabilmek için önemli çaba sarf etmektedir (İpek, 2007: 1181; Allison, 2004: 280). Kazakistan ikili ve çok taraflı ilişkilerde pasif bir aktör değildir. Özellikle ülkenin enerji kaynakları ve güvenlik açısından önemini artırması, Kazakistan'ı Rusya dışında başka aktörler için de cazip hale getirmiştir. Kazakistan güçlü komşusu Rusya'yı gücendirmeden, uygun manevralarla kendi çıkarlarına uygun bir dış politika gütmeye çalışmaktadır.

2013 yılı Rusya-Kazakistan ilişkileri açısından yukarıda bahsettiğimiz ikili ve çok taraflı ilişkilerin pekiştirildiği bir yıl olmuştur. Cumhurbaşkanı Nazarbayev Şubat ayındaki Moskova ziyareti esnasında Putin'le görüşmüş ve ikili hali hazırdaki entegrasyon sürecinin Ortak Ekonomik Alan ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması sonunda daha da artacağını belirtmiştir. Nazarbayev Mayıs 2014'de imzalanacak bir anlaşmayla Avrasya Ekonomik Birliği'nin 2015 yılında hayata geçirileceğini söylemiştir (Kazworld, 12 Şubat 2013). Temmuz ayında Putin'in Astana'yı ziyareti esnasında da benzer konular vurgulanmış ve iki ülke arasındaki İyi Komşuluk ve Mütteliklik İşbirliği Anlaşması'nın ikili ilişkilerin daha da derinleşmesine olanak verecek şekilde geliştirileceği vurgulanmıştır (Kazworld, 11 Temmuz 2013; Dala Men Kala, 11 Temmuz 2013).

Amerika Birleşik Devletleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte ABD'nin bölgeye olan ilgisi bölge ülkelerinin demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreçlerinde gösterdikleri performans ile ilgiliydi. Fumagalli ABD'nin bölgeye ilgisini üç dönemde incelemektedir. İlk dönem yukarıda bahsettiğimiz ilginin sınırlı olduğu 1990'ların sonuna dek devam eden dönemdir. Ancak bu dönemde bile Kazakistan Sovyetler Birliği döneminden devraldığı nükleer silahlarıyla ABD için öneme haiz bir ülke olmuş-

tur (Fumagalli, 2010: 177). Kazakistan bu nükleer silahlardan arınması karşılığında önemli bir ABD mali yardımı almayı başarmıştır (Golman, 2009: 38; Cummings, 2003: 141; Werner & Purvis-Roberts, 2006: 467).

Kazakistan'daki enerji rezervlerinin muhtemel hacmi ortaya çıkmaya başladığında ABD'nin Kazakistan'a ilgisinin daha da arttığını görmekteyiz. Nazarbayev ülkenin enerji rezervlerinin işlenmesi ve farklı piyasalara ulaştırılmasında rol oynayacak aktörlerin çeşitlenmesini ülkenin elini güçlendiren bir faktör olarak görüyordu. Dolayısıyla Kazakistan bundan sonra özellikle Rusya, ABD ve Çin gibi aktörlerin enerji alanında pay kapma yarışına girdikleri bir ülke olmuştur (Fumagalli, 2010: 177; Goldman, 2009: 40-41). ABD'nin gerçekleşmesini özellikle arzu ettiği bir proje olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Rusya'nın da itirazları nedeniyle uzun yıllar süren kararsızlığın ardından Kazakistan tarafından 2006 yılında kabul edilmiş ve bu karar ABD'yi oldukça memnun etmiştir (EurasiaNet, 18 Haziran 2006).

Nihayet 11 Eylül olayları ve takip eden Afganistan operasyonları, ABD'nin daha önce siyasi ve ekonomik olarak gelişen bölgeye ilgisini güvenlik alanına kaydırmıştır. Kazakistan askeri operasyonların yürütüldüğü Afganistan'a coğrafi uzaklığı nedeniyle ilk yıllarda anahtar bir konumda değildi. Coğrafi açıdan daha avantajlı bir konumda olan Özbekistan, Karşı-Hanabad hava üssünü ABD'nin kullanımına açmasıyla Amerikan politikası için önemli bir konuma yükselmiştir. Ancak 2005 Andican olaylarını takiben ABD'den gelen eleştiriler sonrasında Özbekistan'ın hava üssünü ABD'nin kullanımına kapatmasıyla, Kazakistan Amerika'nın bölgedeki uzun vadeli stratejik ortağı haline gelmiştir (Fumagalli, 2010: 184; Cummings, 2003: 152). Kazakistan ayrıca 2003 yılında ABD'nin Irak operasyonuna tam destek verdiğini açıklamış ve bu desteğini de Mayıs 2003 yılında Kazakistan Meclisi'nin onayladığı 25 Barış Gücü Birliği'ni Irak'a gönderme kararıyla göstermiştir (Goldman, 2009: 43-44).

Amerika-Kazakistan ilişkileri 2003 yılında yaşanan ve *Kazakgate* olarak da adlandırılan petrol ve doğalgaz anlaşmalarında bazı usulsüzlük iddialarıyla sarsılrsa da, ilişkiler günümüze değin istikrarlı bir şekilde ilerlemiştir (EurasiaNet, 7 Nisan 2003). 2013 yılı Haziran ayında ABD Başkanı Obama tarafından yazılan mektup ilişkilerin güncel seyriyle ilgili bilgi vermektedir. Mektupta Amerika ve Kazakistan arasındaki stratejik işbirliğinin önemi vurgulanırken, özellikle Afganistan'dan Amerika birliklerinin çekilmesi sonrasında bölgede oluşacak güvenlik boşluğu için Kazakistan'ın katkılarının beklendiği belirtilmiştir. Obama ayrıca Kazakistan'a nükleer güvenliği sağlamadaki katkıları ve İran nükleer problemini diyalogla çözme yönünde oluşturulan 5+1 toplantısına ev sahipliğinden dolayı teşekkür etmiştir. Son olarak ABD Başkanı Dünya Ticaret Örgütü üyeliği için Kazakistan'ın çabalarını desteklediğini

belirtmiştir (Dala Men Kala, 22 Haziran 2013). Temmuz ayında Kazakistan Dışişleri Bakanı Erlan Idrissov'un Washington'da gerçekleştirdiği bir dizi üst düzey ziyaret de ikili ilişkilerin geldiği noktanın göstergesidir. Görüşmeler sonrası Afganistan ve bölgesel entegrasyon, nükleer güvenlik, güvenlik işbirliği, demokrasi ve kalkınma, ticaret, yatırım ve enerji alanlarında halihazırdaki ilişkilerin daha da geliştirileceği konusunda taraflar görüş birliğine varmıştır (Kazworld, 12 Haziran 2013).

Çin Halk Cumhuriyeti

Kazakistan'ın çok-vektörlü dış politikasında önemli yeri olan aktörlerden biri de Çin'dir. Çin özellikle son birkaç on yıldır artan enerji ihtiyacını karşılayacak bir kaynak olarak gördüğü Kazakistan ile ilişkilerini geliştirme çabasındadır. Kazakistan enerji kaynaklarının keşfi, işlenmesi ve ulaşımı sektörlerinde kendisine yer edinmek isteyen Çin, bu nedenlerle Rusya ve ABD ile rekabet halindedir. Bu rekabeti Kazakistan kendi lehine kullanmaya çalışmaktadır. Bunların yanı sıra Çin ve Kazakistan radikal İslamcı akımların önlenmesi, sınırların ortak korunması gibi konularda da ortak tehditler algıladıklarından, güvenlik alanında da işbirliği içindedir (Goldman, 2009: 21, 54). Son olarak ekonomik ilişkiler de 1990'ların sonu itibarıyla bir ivme kazanmıştır ve iki ülke arasında birçok ekonomik işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Laruelle & Peyrouse, 2012).

2013 yılında da bu ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir dizi resmi ziyaret gerçekleşmiştir. Nisan ayında Nazarbayev'in Çin'i resmi ziyareti esnasında birçok anlaşma imzalanmış ve Kazakistan'da yatırım yapmak isteyen Çin şirketleriyle görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki işbirliğini artırma ve stratejik ortaklık planı da bu ziyaret esnasında kabul edilmiştir. Halihazırda 25 milyar dolar olarak hesaplanan iki ülke arasındaki ticaret hacminin, 2015 yılında 40 milyar dolara çıkarılması hedefi vurgulanmaktadır. Petrol ve gaz endüstrisinde işbirliğini geliştirme planının ise "petrol hizmetleri ve arıtma alanında yatırım karşılığı hammadde" prensibi temelinde yürürlüğe konacağı belirtilmiştir (Dala Men Kala, 8 Nisan 2013). Haziran ayında ise Kazakistan Meclisi Çin ve Kazakistan arasında 2007 yılında imzalanan bir anlaşmada değişikliği öngören bir yasa tasarısını görüşmüştür. Tasarıya göre Kazakistan ve Çin arasındaki petrol boru hattına eklemeler yapılacak ve böylece taşınan petrolün hacmi arttırılacaktır. Projenin Çin Kalkınma Bankası tarafından verilecek krediyle gerçekleşmesi beklenmektedir (Kazpravda, 9 Nisan 2013). Ağustos ayında Kazakistan Başbakanı ve Çin Dışişleri arasında yapılan görüşmede ise özellikle sınır güvenliği konusunda işbirliğinin arttırılacağı konuşulmuştur (Dala Men Kala, 22 Ağustos 2013). 3-13 Eylül tarihlerinde gerçekleşen Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in gerçekleştirdiği Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı kapsayan Orta Asya turu Çin'in bölge-

de önemli bir aktör olma ve enerji ihtiyacını bölgeden karşılama yolunda önemli bir adımdır. Bu resmi ziyaret çerçevesinde Çin dünyada önemli bir petrol rezervi barındıran Kazakistan'daki Kaşagan Petrol Sahası'nın %8,8'lik payını satın almayı başarmıştır (Eurasia.net, 10 Ekim 2013; Lillis, 2013).

Bölgesel Organizasyonlar İle İlişkiler

Kazakistan bağımsızlık sonrası birçok bölgesel organizasyonun üyesi olmuştur. Bunlardan biri Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'dür. 2002 yılında kurulan örgütün üyeleri arasında Rusya, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan bulunmaktadır. Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan örgütün üyeliğinden ayrılmıştır. Örgüt güvenlik tehditlerine karşı bir ittifak olarak kurulsa da, sonradan enerji güvenliği gibi alanlarda da aktif olması hedeflenmiştir (Marat & Murzakulova, 2007). Mayıs 2013 tarihinde Bişkek'te toplanan ve resmi olmayan bir zirvede Kazakistan, Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri bir araya gelmiştir. Toplantıya hakim olan konu 2014 sonrası Afganistan'da yaşanacak gelişmeler ve bunun bölge güvenliğine etkileri olmuştur. Bu bağlamda radikal akımlar, uyuşturucu ticareti gibi konularda sınır güvenliğinin artırılması ve olası tehditlerle mücadele için ortak operasyonlar düzenlenmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Kazpravda, 29 Mayıs 2013). Aralık ayında yapılan bir başka KGAÖ toplantısında da Afganistan'da yaşanacak gelişmelerin özellikle Orta Asya bölgesi için öncelikli bir güvenlik sorunu olarak ele alınması gerekliliğinin önemi vurgulanmıştır (Kazinform, 12 Aralık 2013). Ayrıca örgüt, KGAÖ Kolektif Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda, halihazırda ortak bir kolektif güvenlik stratejisi üzerinde çalışmaktadır (Kazinform, 5 Aralık 2013).

Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA) Nazarbayev'in 1992 yılında ortaya attığı fikirle, 1999 yılında kurulan bir teşkilattir. Türkiye'nin de kurucu üyeler arasında bulunduğu bu örgüt güvenlik alanında işbirliğini hedeflemektedir (Dmitrii Verkhurov, 2012; Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı Web Sitesi, 2013). CICA Başkanlığı 2014-2016 döneminde Çin tarafından yürütülecektir. CICA zirvesinin ise 2014 Mayıs ayında Şanghay'da yapılması planlanmıştır (Kazinform, 27 Aralık 2013). Öncelikli olarak güvenlik alanında aktif olan bir başka örgüt ise Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'dür. 1996 yılında Şanghay İşbirliği Anlaşması olarak başlayan ve temelde üye ülkeler arasındaki sınır sorunlarını düzenleyen teşkilat, 2001 yılında kurumsallaşarak örgüt haline gelmiştir. Üyeleri arasında Çin, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bulunmaktadır (Clarke, 2010: 117-124). Haziran 2013 tarihinde Çin, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan güçleriyle beraber Kazakistan özel hareket güçleri örgütün üçüncü anti-terörizm operasyonuna katılmıştır. Bu türlü askeri işbirliği ve ortak operasyonların modern güven-

lik tehditlerine karşı her daim hazır olmayı beraberinde getireceği düşünülmektedir (Kazpravda, 14 Haziran 2013).

13 Eylül 2013 tarihinde Bişkek'te gerçekleştirilen ŞİÖ zirvesinde üye ülke liderleri ekonomik kalkınma ve bölgesel güvenlik işbirliği konularını tartışmıştır. Özellikle 2014 sonrası NATO güçlerinin aşamalı olarak çekilmesiyle Afganistan'da oluşacak boşluk ŞİÖ liderlerini kaygılandırmaktadır. Liderler olası tehditlere karşı örgütün hazırlıklı olması gerekliliğinin altını çizmiştir. Zirve sırasında Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan liderleri Suriye probleminin dış askeri müdahale olmadan çözülmesi gerektiği konusunda Rusya'ya destek verdiklerini de belirtmişlerdir. Zirvede liderler Bişkek Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Deklarasyon yasa dışı uyuşturucu trafiği, terörizm, ekstremizm ve ayrılıkçılığa karşı işbirliği ve ortak çabaların devam edeceğinin altını çizmiştir. Deklarasyonda ayrıca Suriye'deki krize barışçıl çözüm bulunması, Afganistan'da istikrarı sağlamak için ortak önlemlerin alınması ve ticari, ekonomik ve ulaştırma alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır (Radio Free Europe/Radio Liberty, 13 Eylül 2013).

Kazakistan'ın çok-vektörlü politikasının çok-taraflı ilişkilerde bir yansıması olarak NATO ile ilişkiler gösterilebilir. NATO 1994 yılından itibaren örgüte üye olmayan eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerini Barış İçin Ortaklık programı kapsamında yürütmeyi seçmiştir. Program bu ülkelerin ordularının eğitimi ve ortak askeri etkinlikler çerçevesinde NATO güçleriyle uyumlu hale gelmesini hedeflemektedir (Smith & Kavalski, 2010: 34-35). Kazakistan başından beri Barış İçin Ortaklık programı kapsamında gerçekleştirilen tüm etkinliklere aktif olarak katılmaktadır. 2006 yılında Kazakistan'la imzalanan Bireysel Ortaklık Aksiyon Planı bu ilişkinin çerçevesini detaylı şekilde belirlemiştir (Smith & Kavalski, 2010: 42). Bozkır Kartalı Operasyonu her yıl düzenli olarak Kazakistan ordusu ve NATO üyesi ülkelerin ordularının katılımıyla Kazakistan'da gerçekleşmektedir (İzzet, 15 Mayıs 2013). 2013 yılı başında yapılan görüşmelerde Kazak Askeri Güçlerinin barış gücü potansiyelinin geliştirilmesi için atılacak adımlar konuşulmuştur. Ağustos 2013'de ise Kazakistan, ABD, İngiltere, İtalya, Kırgızistan, Tacikistan, Litvanya ve İsviçre güçlerinin katılımıyla Barış İçin Ortaklık programı kapsamında Kazakistan'da ortak hareket düzenlenmiştir (Kazinform, 10 Ağustos 2013).

Yukarıda bahsettiğimiz bölgesel örgütlerin ekonomi ve çevre gibi başka alanlarda programları olsa da, bu örgütler genelde güvenlik öncelikli örgütlerdir. Bunların dışında Kazakistan ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen bazı organizasyonların da üyesidir. Örneğin Kazakistan, Rusya ve Belarus'la beraber Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasına öncelik etmiş bir ülkedir. 2000 yılında kurulan örgüt-

tün üyeleri arasında Kazakistan, Rusya, Belarus, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan (üyeliği askıya alınmıştır) bulunmaktadır. Topluluk 2010 yılında da Gümrük Birliği yönünde bir adım daha atmıştır (Bobokulov, 2006; Allison, 2004: 289; Suzdaltsev, 2010). Son dönemde Belarus, Rusya ve Kazakistan öncülüğünde yeni ve ekonomik entegrasyonda daha etkin bir oluşumun hazırlıkları yapılmaktadır. 2015 Ocak ayında faaliyete geçmesi planlanan örgütün eski Avrupa Ekonomi Topluluğu modelinde bir yapılanma olacağı iddia edilmektedir (Kazinform, 23 Aralık 2013). Ancak bu gelişmeler Rus emperyalizmine yeniden imkan vereceği endişesiyle Kazakistan'da milliyetçi muhalif çevrelerce eleştirilmektedir (Zhas Alash, 27 Ağustos 2013).

Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası 1992 yılında üye olduğu ekonomik örgütlerden biri de Ekonomik İşbirliği Örgütü'dür. Bu örgüt 1985'te Türkiye, Pakistan ve İran tarafından kurulmuş olup, üye ülkeler arasında ekonomik bütünleşmeyi hedeflemektedir. Bugün Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan da üyeleri arasında bulunmaktadır. 2013 yılı Şubat ayında organizasyon üyesi ülkelerin parlamentoları arasında görüş alışverişini sağlayacak Parlamenterler Asemblisi kurulmuştur. Bu sayede bölgesel entegrasyonun artırılması ve bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasının hızlandırılması hedeflenmektedir. Asemblenin ilk toplantısı da 12 Şubat 2013 tarihinde gerçekleşmiştir (Ekonomik İşbirliği Örgütü Web Sitesi, 2013).

Türkiye ile İlişkiler

Türkiye Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkedir. Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik genel politikası üzerine sıklıkla yazıldığı gibi, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki ilk dönemdeki heyecanı ve beklentileri, 1990'ların sonuna doğru daha gerçekçi bir zemine oturmaya başlamıştır. İlk yıllarda Batı'nın da desteğiyle bölge ülkeleri için model bir ülke olarak anılan Türkiye'nin ekonomik ve siyasi anlamdaki kısıtları ve bölge ülkelerinin de Türkiye'nin etkisi üzerine kuşkuları ilişkilerin daha gerçekçi bir zemine oturmasına yön vermiştir (Winrow, 1996: 136; Sasley, 2010: 205).

İlk dönemlerde başlayan ikili ve çok taraflı ilişkileri kurumsallaştırmaya dönük adımlar meyvelerini ilk on yılın sonu itibarıyla vermeye başlamıştır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TIKA) bu anlamda önemli bir kurumdur. Bunun dışında ilgili bakanlıklar vasıtasıyla kültür, eğitim, ekonomi gibi farklı alanlarda ikili ilişkiler güçlendirilmiştir. 1990'ların sonuna doğru bölgeye yönelik Türk dış politikasının daha gerçekçi ve kurumsal temellere oturduğu, ilk dönemlerdeki duygusalıktan uzaklaştığını görmekteyiz (Aydın, 2004: 5; Aras & Fidan, 2009: 202; Sasley, 2010: 213).

Türkiye ve Kazakistan arasındaki ilişkiler daha ilk yıllardan itibaren üst düzeyde ziyaretlerle şekillenen, ekonomi, eğitim, kültür gibi alanlarda imzalanan ikili anlaşmalarla sağlam bir zemine oturtulan istikrarlı bir seyir izlemiştir (Kazakistan- Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı, 2013: 38-51, 300-307). Bu ilişkinin geldiği noktanın önemli bir göstergesi olarak 2009 yılında Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkiye ziyareti esnasında imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması'nı gösterebiliriz (Kazakistan- Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı, 2013: 27). İkili ilişkilerin derinleştiği pek çok alan vardır, örneğin ekonomi ve eğitim sahaları öne çıkan alanlardır. Ekonomi alanında ilişkilere bakıldığında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2011 yılında 3 milyon dolara ulaştığı görülmektedir (Smailov, 2012). Yine eğitim alanında işbirliğine örnek olarak Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi ve farklı düzeylerde Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk eğitim kurumları verilebilir. Türk üniversitelerinde eğitimlerini tamamlamış ya da halihazırda öğrenim gören Kazakistanlı öğrenciler de eğitim alanındaki işbirliğinin diğer göstergeleridir (Kazakistan- Türkiye İşbirliğinin 20. Yılı, 2013: 23).

Türkiye ve Kazakistan ilişkileri çok taraflı düzeyde de gelişmiştir. Bölgesel organizasyonlar bölümünde bahsettiğimiz Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı ve Ekonomik İşbirliği Örgütü hem Türkiye hem de Kazakistan'ın üye olduğu, dolayısıyla da çok taraflı düzeyde ilişkilerini geliştirme şansı bulunduğu organizasyonlardır. Bunların dışında Türkçe konuşan ülkelerin oluşturduğu organizasyonlar da Türkiye ve Kazakistan'ın ilişkilerini geliştirdiği çok taraflı platformlardır. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asemblisi (TÜRKPA) 2008 yılında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından kurulmuştur (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asemblisi (TÜRKPA) Web Sitesi, 2013). Bir yıl sonra 2009 yılında ise Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKON) kurulmuş olup, işbirliği kapsamını ortak çıkarların olduğu her alana yaymıştır. TÜRKON, TÜRKPA, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) ve Türk Dış Konseyi gibi farklı işbirliği organları üzerinde bir şemsiye örgüt görevi görmekte ve tüm bu alanları kapsamaktadır (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKON) Web Sitesi, 2013).

Türk Konseyi'nin 2013 yılına dair ilk faaliyeti 24-25 Ocak tarihinde Bakü'de düzenlenen üye ülkelerin diaspora örgüt başkanlarının toplantısı olmuştur. Bu ilk toplantı ardından 14 Mayıs tarihinde üye ülkelerin diaspora işlerinden sorumlu başkanları ve diaspora örgütleri başkanlarının katılımıyla Ankara'da bir toplantı daha düzenlenmiştir. Toplantıda Türk dildeş ülkelerin diaspora örgütlerinin ortak faaliyetlerde bulunması için ortak bir strateji belirlenmiştir. Ortak stratejinin gelecekte kendilerini ilgilendiren önemli meselelerde ortak pozisyon almaları açısından önemi

vurgulanmıştır (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKKON) Web Sitesi, 2013; Trend, 15 Mayıs 2013). 21 Haziran tarihinde Bakü’de ise Türk dildeş ülkelerinin diaspora örgütlerinin 1. Forumu yapılmıştır (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKKON) Web Sitesi, 2013)

2013 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen TÜRKPA toplantısı için Ankara’da bulunan Kazakistan Meclisi Başkanı Nurlan Nigmatulin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’le görüşmüştür. Görüşmede Cumhurbaşkanı Nazarbayev’in TÜRKPA’nın kuruluşunda oynadığı öncü rolün altı çizilerek, bu tür platformların Türk dildeş ülkeler arasındaki işbirliğinin artırılması açısından önemi vurgulanmıştır (Kazakhstan Today, 11 Haziran 2013). TÜRKKON’un 3. Zirvesi ise dört üye ülke Cumhurbaşkanının katılımıyla 16 Ağustos tarihinde Azerbaycan’ın Kebele şehrinde gerçekleşmiştir. Toplantı sonrasında bir ortak deklarasyon imzalanmıştır. Bu zirvede üye ülkeler arasındaki mevcut ticaret hacmini arttırmaya yönelik, ulaştırma ve gümrük alanlarında yeni düzenlemeler yapılması gerektiği öncelikli olarak görüşülmüştür. Cumhurbaşkanı Gül ve Nazarbayev zirve esnasındaki ikili görüşmelerinde özellikle ticaret ve ekonomi alanında ilişkilerin geliştirilmesi hedefine dikkat çekmiştir. Türkiye ve Kazakistan ilişkileri hem ikili hem de çok taraflı düzeyde gelişmiştir. İki ülke çok taraflı ilişkilerin Türk Dünyası çerçevesinde TÜRKKON gibi organizasyonlar yoluyla kurumsallaşmasında da öncü olmuştur (Dala Men Kala, 16 Ağustos 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan dış politikasını simgeleyen en önemli özellik “çok-vektörlülük” olmuştur. Kazakistan’ın jeo-politik öncelikleri göz önüne alındığında bu politikanın uzun vadede değişmeyeceği ve devam ettirileceği öngörülebilir. Nazarbayev sonrası dönemde de Kazakistan’ın bu politikasında çok büyük bir değişiklik olması beklenmemektedir. Bu türlü bir politikanın sonucu olarak Kazakistan hem bölgesel hem de küresel aktörlerle sürdürdüğü ılımlı ve dengeli ilişkileri korumak isteyecektir. Ancak bu noktada özellikle küresel aktörleri birbirlerine karşı dengelemekte zaman zaman güçlükler yaşanabilir. Rusya, Avrasya Birliği ve bu çerçevede özellikle Gümrük Birliği yoluyla bölge ülkeleri üzerinde hakimiyetini pekiştirmek istemektedir. Hatta bu hedef doğrultusunda bölge ülkelerini bu girişime adeta zorlamaktadır. Bu türlü bir işbirliği içine girmenin Kazakistan için uzun vadede getirileri ve kayıplarının ne olacağı ülke gündeminde uzun süre tartışılacaktır. Ayrıca 2014 sonrası ABD güçlerinin Afganistan’dan çekilmesi ardından bölgede ABD etkisinin daha da azalabileceği ve Rusya ile Çin’in ise nüfuzunun artacağı da ihtimaller dahilindedir. Özellikle ŞİÖ şemsiyesi altında bölgenin 2014 sonrası güvenliğine dair toplantıların yapılıp, politikaların üretilmekte olması bizlere Rusya

ve Çin'in bölgede uzun vadeli hakimiyetlerini pekiştirme arzusunu göstermektedir. Bu bağlamda daha yoğun bir Rusya ve Çin çekişmesi de yaşanabilir. Kazakistan Türkiye ile ilişkilerini ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanlarda geliştirecektir. Özellikle TÜRKON ve TÜRKPA gibi kurumlar çerçevesinde iki ülkenin işbirliği ve öncü rolleri ilişkilerinin olumlu seyrine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Allison. Roy, "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy", *International Affairs*, Cilt: 80, No: 2, 2004.
- Aras, Bülent & Hakan Fidan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination", *New Perspectives on Turkey*, No: 40, 2009.
- Aydin, Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2004.
- Bobokulov, Inomjon, "Central Asia: Is There an Alternative to Regional Integration?", *Central Asian Survey*, Cilt: 25, Sayı: 1-2, 2006.
- Clarke, Michael, "Russia and Central Asia", Emilian Kavalski (Ed.), *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, (Singapore : World Scientific, 2010).
- Cummings, Sally, "Eurasian Bridge or Murky Waters between East and West? Ideas, Identity and Output in Kazakhstan's Foreign Policy", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt: 19, Sayı: 3, 2003.
- Fumagalli, Matteo, "The United States and Central Asia", Emilian Kavalski (Ed.), *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, (Singapore : World Scientific, 2010).
- Goldman, Minton F., *Rivalry in Eurasia: Russia, the United States, and the War on Terror*, (Santa Barbara, Calif.: Praeger Security International, 2009).
- Hanks, Reuel, "'Multi-vector Politics' and Kazakhstan's Emerging Role as a Geo-strategic Player in Central Asia", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2009.
- İpek, Pinar, "The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West?", *Europe-Asia Studies*, Cilt: 59, Sayı: 7, 2007.
- İzzet, I., "Diaspora Organizations of Turkic-speaking Countries Sign Joint Action Strategy", *Trend*, 15 Mayıs 2013, (<http://kazworld.info/?p=29661Diasporaorganizati onsofTurkic-speakingcountriessignjointactionstrategy>).

- Kuryatov, Vladimir, “Kazakhstan-China: Strong Foundation of Partnership”, *Kazpravda*, 9 Nisan 2013, (<http://kazworld.info/?p=28830>).
- Laruelle, Marlene & Sebastien Peyrouse, *Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development*, (New York: M.E Sharpe, 2012).
- Lillis, Joanna, “Central Asia: China Flexes Political and Economic Muscle”, *EurasiaNet*, 12 Eylül 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67498>).
- Marat, Erica & Asel Murzakulova, “The CSTO Seeks to Build New Sub-Structures”, *Central Asia- Caucasus Analyst*, 03 Ekim 2007, (<http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/11490-field-reports-caci-analyst-2007-10-3-art-11490.html>).
- Rickleton, Chris, “Central Asia: Can Chinese Cash Glue the Region?”, *EurasiaNet*, 10 Ekim 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67614>).
- Sasley, Brent E., “Turkey in Central Asia: Turkish Identity as Enabler or Impediment”, Emilian Kavalski (Ed.), *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, (Singapore: World Scientific, 2010).
- Smailov, A. A., “Kazakhstan v 2011 Godu”: Statisticheskii Ezhegodnik”, *Annual Report*, (Astana: Agenstvo Respubliki Kazakhstan po Statistike, 2012).
- Smith, Simon J., & Emilian Kavalski, “NATO’s Partnership with Central Asia: Cooperation à la Carte”, Emilian Kavalski (Ed.), *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*, (Singapore: World Scientific, 2010).
- Suzdaltsev, Andrei, “Politics Ahead of the Economy: Risks and Prospects of the EurA-SEC Customs Union”, *Global Affairs*, 9 Nisan 2010, (http://eng.globalaffairs.ru/number/n_14783).
- Taran, Oleg, “SCO Anti-Terrorist Exercise Has Been Carried Out in Kazakhstan”, *Kazpravda*, 14 Haziran 2013, (<http://kazworld.info/?p=30303>).
- Werner, Cynthia & Kathleen Purvis-Roberts, “After the Cold War: International Politics, Domestic Policy and the Nuclear Legacy in Kazakhstan”, *Central Asian Survey*, Cilt: 25, Sayı: 4, 2006.
- Winrow, Gareth, “Turkey’s Relations with the Caucasus and the Central Asian Republics”, *Perceptions*, Cilt: 1, Sayı: 2, Mayıs-Haziran 1996.
- “Avrasyyalık Ekonomikalık Odak-Tavelsizdikke Töngen Kater!”, *Zhas Alash*, 27 Ağustos 2013, (<http://www.zhasalash.kz/sayasat/10388.html>).
- “BTC: Kazakhstan Finally Commits to the Pipeline”, *EurasiaNet*, 18 Haziran 2006, (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav061906.shtml>).

- “CSTO Collective Security Strategy in Development, 2013”, *Kazinform*, 5 Aralık 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2611463>).
- “CSTO Leaders Assemble for an Informal Summit”, *Kazpravda*, 29 Mayıs 2013, (<http://kazworld.info/?p=29950>).
- “Dostık Denekeri”, *Dala Men Kala*, 22 Ağustos 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/28649>).
- “In the Spirit of Good Neighborliness and Alliance”, *Kazworld*, 11 Temmuz 2013, (<http://kazworld.info/?p=30750>).
- “Indications Kazakhstan’s Attorneys Worried About Nazarbayev’s Possible Indictment in James Giffen Case”, *EurasiaNet*, 7 Nisan 2003, (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav040803.shtml>).
- “Joint Statement of Second Kazakhstan-United States Strategic Partnership Dialogue”, *Kazworld*, 12 Haziran 2013, (<http://kazworld.info/?p=30921>).
- “Kazakhstan-Russia: Constructive and Mutually Beneficial Cooperation”, *Kazworld*, 12 Şubat 2013, (kazworld.info/?p=27068).
- “Kazakhstan is Fully Committed to Eurasian Integration”, *Kazinform*, 23 Aralık 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2616193>).
- “Kazakstandık Bitimgerşiler ‘Dala Kıranı-2013’oku-jatıguvında Şeberliklerin Şındavda”, *Kazinform*, 10 Ağustos 2013, (<http://www.inform.kz/kaz/article/2580962>).
- “Kazakstanga Rızaşılığımı Bildiremin!”, *Dala Men Kala*, 22 Haziran 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/24804>).
- “Kazakstan-Kıtay: İntumaktın Jana Satısı”, *Dala Men Kala*, 8 Nisan 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/22548>).
- “Kazakstan-Resey: Karım-katınas Karıştı Damp Keledi”, *Dala Men Kala*, 11 Temmuz 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/25847>).
- “Kazak-Turik Katınastarına Janaşa Serpilis Kajet”, *Dala Men Kala*, 16 Ağustos 2013, (<http://www.dmk.kz/kz/news/view/28368>).
- “Majilis Töragası N.Nıgmatulin Turkiya Prezidenti Abdolla Gulmen Kezdesiti”, *Kazakhstan Today*, 11 Haziran 2013, (<http://today.kz/kz/news/kazakhstan/2013-06-11/41877>).

- “Program of National Reconciliation in Afghanistan not Effective Enough-CSTO”, *Kazinform*, 12 Aralık 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2612939>).
- “SCO Summit Focuses On Afghanistan, Economic Cooperation”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 13 Eylül 2013, (<http://www.rferl.org/content/shanghai-cooperation-organization-summit-bishkek/25104495.html>).
- “Shanghai will Host CICA Summit in May 2014”, *Kazinform*, 27 Aralık 2013, (<http://www.inform.kz/eng/article/2616991>).
- “Türk Keneşi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanlarının 2. Toplantısı Ankara’da Yapıldı”, *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKKON) Web Sitesi*, 2013, (<http://www.turkkon.org/icerik.php?no=233>).
- “Türkdildeş Diaspora Örgütleri 1. Forumu Bakü’de Gerçekleşti”, *Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (TÜRKKON) Web Sitesi*, 2013, (<http://turkkon.org/icerik.php?no=254>).

EKONOMİ

Yrd. Doç. Dr. Işık Kuşçu³

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
kuscu@metu.edu.tr*

Ekonomik Yapı

Yaklaşık 2.725.000 km² yüzölçümü ve 17 milyon nüfusu ile Kazakistan Cumhuriyeti, bağımsızlığını ilan ettiği Aralık 1991'den bu yana, sahip olduğu kaynaklarını öncesine göre daha etkin kullanan bir ekonomik yapıya sahiptir. Sovyetler Birliği çatısı altında kendisine verilen ekonomik rol buğday üreticiliği ve ağır sanayi ürünlerine yönelik hammadde temini (metalürji ve mineral çıkarımı) olan Kazakistan, şu anda petrol, doğalgaz ve çok çeşitli minerallerden oluşan doğal kaynaklarını verimli ve etkili bir şekilde kullanan, uluslararası ticaret imkanlarını değerlendiren ve artan oranlı büyümeyi hedeflemiş bir market ekonomisidir (Alagöz, Erdoğan, Saçık, 2011: 49).

Karayla çevrili bir ülke olması ihracatta Kazakistan'ı dışa bağımlı hale getirmektedir (Alagöz, 2012: 473). Petrol ve doğalgaz üretimini içeren enerji sektörü ülkenin öncü sektörü olup; doğal mineral çıkarımı ve işlenmesi ile tarım ve hayvancılık sektörleri de diğer önemli ekonomik faaliyetleridir.

ABD Enerji Enformasyon İdaresi verilerine göre 2013 yılı itibariyle ülkede 30 milyar varil petrol ve 85 trilyon fit küp doğalgaz rezervi bulunmaktadır (Laruelle & Peyrouse , 2012: 136). Büyük ölçüde petrole dayalı bir ekonomisi olan Kazakistan'ın ihracatının %60'ı ve devlet gelirlerinin %40'ı petrolden karşılanmaktadır (Laruelle & Peyrouse , 2012: 136).

Tarım ve hayvancılığa imkan veren arazi yapısı sayesinde, Kazakistan'da buğday başta olmak üzere tarım ve hayvancılık sektöründe hem üretim hem de ihracat faaliyetinde bulunmaktadır. Uranyum, kömür, krom, demir, bakır, kurşun çinko,

³ Ekonomi bölümünü yazmamda önemli fikirleri ve katkılarıyla yardımcı olan iktisat uzmanı Hilal Gözütok'a teşekkürlerimi sunarım.

altın, gümüş ve alüminyum gibi zengin mineral çıkarımı ve bunlara ait sanayi ülkenin önemli gelir kalemlerindedir. Ferro mineral (demir içeren mineral) rezervi dünya ferro mineral rezervinin %8'i kadar olup; manganez ve uranyum rezervinde dünyada ikinci, demir rezervinde 8., kömür üretimde ise 9. sırada yer almaktadır. Dünya krom rezervinin yaklaşık sekizde biri de Kazakistan topraklarında bulunmaktadır (Laruelle & Peyrouse, 2012: 190-191). Hizmet sektöründe de bağımsızlık öncesindeki duruma göre çok ilerleme kaydetmiş olan Kazakistan, bölgenin finans merkezi olma yolunda ilerlemektedir (Laruelle & Peyrouse, 2012: 289).

Bağımsızlık sonrası fiyatların bürokratlarca değil arz ve talep tarafından belirlenmeye başlanması ve özel mülkiyet hakkı ekonomik yapının değişmesine olanak sağlamıştır. Bağımsızlık öncesi ekonomik yapı modern ve yeni teknolojiye kapalı olduğu için yatırım ve ekonomik performans market ekonomilerine göre düşük, sermaye birikimi ise çok eskiydi. Yine GSYİH'de tarımın payı gelişmiş ülkelerde olması gerekenden yüksekken, hizmet sektörününki gelişmiş ülkelere göre düşüktü. Bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılı sonunda sektörlerin GSYİH'deki payları sırasıyla tarım %29, sanayi %28 ve hizmet %43 olarak gerçekleşmiştir (Larsson, 2009: 16). 2011 yılı CIA verilerine göre ise bu dağılım tarım %5,2 sanayi %37,9 ve hizmet %56,9 olarak gerçekleşmiştir. Son veriler Kazakistan'ın geçen 20 yıllık sürede gelişmiş bir ülke yapısına yaklaştığını göstermektedir.

Ekonomi Politikası

1991 yılı sonunda bağımsızlığını kazanan Kazakistan, piyasa ekonomisine geçmek için özelleştirme ve fiyat liberalizasyonu başta olmak üzere 1992 yılından itibaren hızlı bir reform sürecine girmiştir. Fiyat serbestleşmesinin önemli bir kısmı 1992 yılında yapılmış; ancak ekonomide Sovyet döneminden kalma tekelleri yapı, fiyat liberalizasyonunun aşırı fiyatlanma ile sonuçlanmasına ve enflasyona sebep olmuştur (World Bank Country Study, 1993).

Sovyetler Birliği çatası altındaki rolünden kaynaklanan tarım ve hammadde üretimi ağırlıklı ekonomik yapısı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla azalan hammadde talebi ve Sovyet mali yardımlarının kaybedilmesi gibi sebepler ülkenin bağımsızlığının ilk yıllarında yüksek enflasyonla beraber ekonomik durgunluk yaşamasına da yol açmıştır (Alagöz, Erdoğan, Saçık, 2011: 51). Bağımsızlığın hemen sonrasında yaşanan bu durgunluk ve bununla birlikte artan bütçe açıkları yüksek enflasyonun kontrolünü zorlaştırmıştır.

1992 yılından itibaren uygulanmaya başlanan sıkı maliye politikasına, 1993 yılında Ruble bölgesinden çıkılıp ulusal para birimine geçilmesi ile olanaklı hale gelen

para politikası eklenmiştir. Uygulanan bu istikrar (stabilizasyon) politikaları ile enflasyonun düşürülmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması hedeflenmiştir.

Bütçe denliğini sağlamaya yönelik olarak maliye politikası, fiyat reformuna bağlı olarak birçok malda fiyat desteğinin kaldırılması, kamu harcamalarının azaltılması gibi gider azaltıcı politikalara ek olarak 1992'de katma değer vergisi tabanlı vergi sistemine geçilmesi; kurumlar vergisi ve gelirler vergisi alınmaya başlanması ve 1995'de uluslararası standartlara uygun yeni vergi kanununun uygulanmaya başlanması gibi gelir arttırıcı politikalar uygulanmıştır (Larsson, 2009: 17).

Ruble bölgesinden çıkılarak ulusal para Tenge'ye 1993 yılında geçilmesi bağımsız para politikasına olanak sağlamıştır. Hiper enflasyonla mücadele için gerekli olan sıkı para politikası 1994 yılında Kazakistan Merkez Bankası tarafından uygulamaya koyuldu. Bununla beraber, 1994 yılında IMF desteğiyle uygulamaya konulan istikrar programının ana hedefleri fiyat serbestleşmesine devam edilmesi, dış ticaret serbestleşmesi ve özelleştirmelerdir (Alagöz, 2012: 473).

Para politikasını destekleyici reform hareketleri olarak, 1993-1994 yıllarında uygulamaya konulan kamu sektörü kredi politikası ile Kazakistan Merkez Bankası'nın bağımsızlaşması ve bununla beraber özerkliğinin artırılmasını sayabiliriz (Larsson, 2009: 17-26). Dış ticaret vergilerine ilişkin 1991-1992 yıllarında yapılan düzenlemeler de bağımsızlığın ilk yıllarında kamu gelirlerini arttırmaya yönelik reform hareketleridir.

Bu reform uygulamaları 1991-1995 arasında başarı gösterememiş, ekonomi küçülmüş ve enflasyon çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. İstikrar politikasına karşı güvenin artmasıyla birlikte 1996 yılında, bağımsızlıktan sonra ilk defa ekonomik büyüme gerçekleşmiş, enflasyon önemli oranda düşmüş ve Kazakistan ekonomisinde istikrar yakalanmaya başlanmıştır (Larsson, 2009: 29-32).

1998'deki Rusya Krizi istikrar ortamını bozsa da 1999'daki Tenge devalüasyonunu içeren yeni politika sayesinde krizin etkileri çabuk atlatılmıştır. Daha önceki politikaların etkisini göstermesi ve Tenge devalüasyonu ile malların yabancı mallar karşısındaki rekabet gücünün artışına yüksek petrol fiyatlarının eşlik etmesi ekonomide hızlı bir yükseliş dönemine girilmesinin önünü açmıştır (Pomfret, 2005: 859-860).

Uluslararası Para Fonu (IMF) desteği ile 2000-2002 yılında yeni bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Programın hedefi serbest döviz kuru ortamında dikkatli para politikası izlemek, kamu finansmanını konsolide etmek ve yapısal reformların devamını sağlamaktır. Bu program ekonomik istikrarın sürdürülmesine ve makroekonomik hedeflerin tutturulmasına katkı sağlamıştır (Alagöz, 2012: 480).

2003 yılında ekonominin petrole olan aşırı bağımlılığının kırılması ve diğer sektör yatırımlarının arttırılmasını hedefleyen ve 2003-2013 dönemin kapsayan “Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı” uygulanmaya koyulsa da, şu ana dek programın çok başarılı olduğu söylenemez (Alagöz, Erdoğan, Saçık, 2011: 53).

Ekonomik Performans

Planlı ekonomiden market ekonomisine geçişin ilk yılları olan 1992-1995 dönemi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin ekonomik performans açısından en düşük olduğu zaman dilimidir. Bunun başlıca nedenleri, geçiş sürecinin getirdiği olumsuzluklar, Sovyet çatısı altındaki piyasanın çökmesi ile yaşanan talep yönlü sıkıntılar, Sovyet mali yardımlarının sonlanması, vergi gelirlerinin çökmesi, nitelikli nüfusun azalması ile kaynakların verimsiz kullanımı olarak sıralanabilir (Alagöz, Erdoğan, Saçık, 2011: 70).

1992'den itibaren çok yüksek oranlarda seyreden enflasyon, uygulanan politikaların etkilerinin ancak görülmesiyle 1996 yılına gelindiğinde düşürülebilmiş ve yine 1996 yılına kadar küçülen ekonomi bu yıldan itibaren büyümeye başlamıştır.

Tablo 1: Kazakistan'ın Bazı Makroekonomik Göstergeleri (1992-1999)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Nüfus (milyon)	17,048	16,9	15,8	15,676	15,481	15,18	14,95	14,9
GSYİH (milyar \$)	2,875	5,152	11,882	16,64	21,026	22,16	22,13	16,87
Büyüme Oranı	n/a	-9,2	-12,5	-8,264	0,515	1,6	-1,9	2,7
Kişi Başı GSYİH (\$)	168,6	304,8	752	1061,4	1358,8	1459,3	1480	1132,1
Yatırımlar (% GSYİH)	40,9	26,8	28,7	19,8	20,5	19,6	20,4	13,7
Enflasyon (%)	n/a	1662,27	1401,98	176,275	39,129	17,44	7,29	8,4
İşsizlik Oranı (% Toplam İşgücü)	n/a	n/a	10,1	10,98	12,95	13	13,11	13,46
Cari Hesap Dengesi (milyar \$)	-1,48	-0,445	-0,91	-0,21	-0,74	-0,77	-1,19	-0,03
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon \$)		1,271	1,931	2,895	4,032	5,354	6,505	7,977

Kaynak: “World Outlook Database”, IMF, Nisan 2013, (n/a): Veri bulunamadı.

1996 ve 1997 yıllarında büyüyen Kazak ekonomisi, 1997 yılı sonunda ortaya çıkan Güney-Doğu Asya krizinin etkisiyle kötüleşmiş; temel ihracat malları olan petrol ve demir dışı metal fiyatlarındaki düşüşle; Kazakistan'ın makroekonomik göstergeleri olumsuz etkilenmiştir (Alagöz, 2012: 479). 1998 yılındaki Rusya ekonomik krizi ve takiben Ruble'nin çökmesi Kazakistan ekonomisini oldukça etkileyen bir negatif şok

olmakla beraber; hemen ardından uygulanan politikalar ve yüksek seyreden petrol fiyatlarının da olumlu etkisiyle, 1999 sonrasında ülke ekonomisi büyüme eğilimine girmiştir (Pomfret, 2005: 862).

Bağımsız para biriminin ilanı, borsanın oluşumu ve modern bankacılık sektörünün geliştirilmesi gibi reform hareketlerinin etkilerinin görülmeye başladığı 1990'ların sonunda petrol fiyatları artıp, istikrar sağlandıkça Kazak ekonomisi, sıklıkla iki basamaklı büyüme rakamlarını gören ve dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri haline gelmiştir (Larsson, 2009: 27).

Tablo 2: Kazakistan'ın Bazı Makroekonomik Göstergeleri (2000-2006)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nüfus (milyon)	14,86	14,85	14,86	14,81	14,95	15,07	15,21
GSYİH (milyar \$)	18,29	22,15	24,63	30,83	43,15	57,12	81
Büyüme Oranı	9,8	13,5	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7
Kişi Başı GSYİH (\$)	1230,4	1491,6	1657,1	2073,9	2886,1	3789,4	5322,4
Yatırımlar (% GSYİH)	18,5	29,7	33,8	28,8	26,26	30,07	33,33
Enflasyon (%)	13,33	8,3	5,8	6,45	6,88	7,54	8,57
İşsizlik Oranı (% Toplam İşgücü)	12,75	10,43	9,33	8,77	8,4	8,1	7,8
Cari Hesap Dengesi (milyar \$)	0,54	-1,19	-1,02	-0,27	0,33	-1,05	-1,99
Doğrudan Yabancı Yatırımları (milyon \$)	10,078	12,917	15,464	17,587	22,376	25,607	32,879

Kaynak: "World Outlook Database", IMF, Nisan 2013

2000'li yıllardaki bu hızlı büyümenin itici gücü petrol ve doğalgaz sektörleri ile bu sektörlere yapılan doğrudan yabancı yatırımlardır. Yüksek doğrudan yabancı yatırımları, yüksek büyüme oranları ile paralel bir yapı göstermektedir. (Tablo 2, Tablo 3)

Tablo 3: Kazakistan'ın Bazı Makroekonomik Göstergeleri (2007-2012)

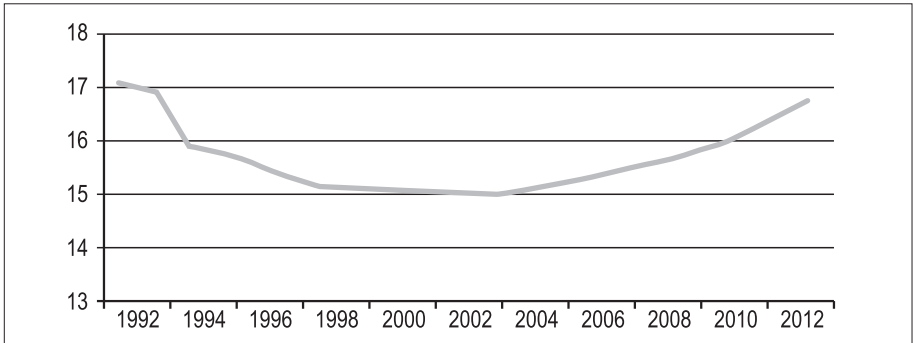
Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Nüfus (milyon)	15,39	15,57	15,77	16,03	16,35	16,68
GSYİH (milyar \$)	103,14	135,22	115,3	148,04	183,1	196,41
Büyüme Oranı	8,9	3,2	1,18	7,2	7,5	5
Kişi Başı GSYİH (\$)	6698,9	8684,3	7308,8	9232,1	11194,5	11772,9
Yatırımlar (% GSYİH)	36,11	27,14	30,43	26,34	22,78	22,77
Enflasyon (%)	10,78	17,14	7,29	7,12	8,32	5,11
İşsizlik Oranı (% Toplam İşgücü)	7,2	6,6	6,5	5,7	5,4	5,4
Cari Hesap Dengesi (milyar \$)	-8,32	6,32	-4,11	1,75	13,6	8,97
Doğrudan Yabancı Yatırımları (milyon \$)	44,59	59,035	71,846	82,648	95,426	106,92

Kaynak: "World Outlook Database", IMF, Nisan 2013

Kazak ekonomisindeki yüksek hızlı büyüme trendi, 2008 yılında yine bir dış şokla, 2008 global krizi ile sekteye uğramıştır. Bankacılık sektörünün, sınır ötesi kredilerini problemli Avrupa bankalarından sağlamış olması ve farklı kaynak bulma sıkıntısı yüzünden kredi-sıkılaştırma politikasına maruz kalan Kazak ekonomisinin toparlanma hızı oldukça yavaşlamıştır (Alagöz, 2012: 482). Yükselen petrol fiyatları 2010 yılından itibaren Kazak ekonomisinin tekrar yükseliş eğilimine geçişine olanak vermiştir (Tablo 3).

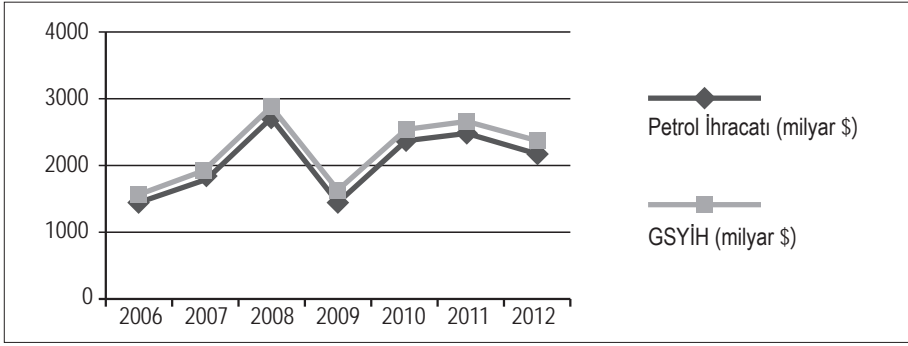
Ekonomik Performans

Nüfus: Kazakistan nüfusu, bağımsızlığın ilanından hemen sonraki dönemden başlayarak 2002 yılına kadar azalmış, sonrasında yükselişe geçmiştir (Grafik 1).

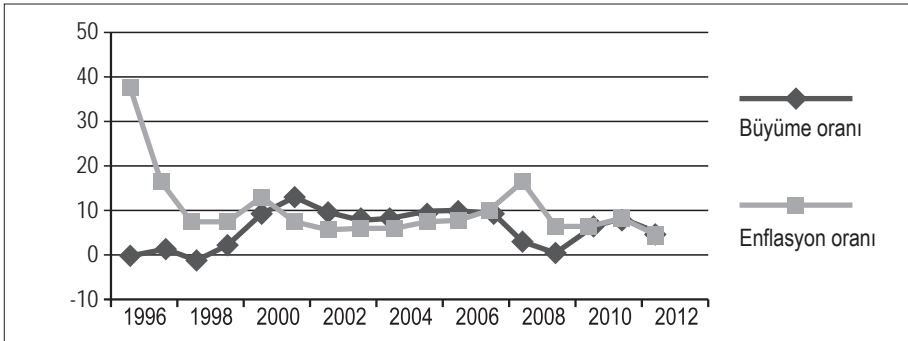

Nüfusun bu dönemdeki azalışının sebebi ağırlıklı olarak Rus ve Alman nüfusunun bir bölümünün göçüdür. İyi eğitilmiş ve yetişmiş işgücünde azalma anlamına gelen bu göçleri önemli beyin göçü olarak değerlendirebiliriz. Bu bakımdan, vasıflı işgücündeki azalma ekonomik düşüş ile eşleşmektedir (Pomfret, 2005: 859-861).

GSYİH: Bağımsızlığın ilk yıllarında küçülen ekonomi hem uygulanan reformlar ve politikalar hem de yüksek petrol fiyatları sayesinde yüksek hızla büyümüştür. 1996 yılından sonra GSYİH’de yaşanan düşüşler genelde petrol fiyatlarının düşmesine yol açan dış şoklardan kaynaklanmıştır. Kazakistan, GSYİH’sinin gelişimi petrol ihracatı ile yüksek oranda ilişkilidir (Grafik 2).

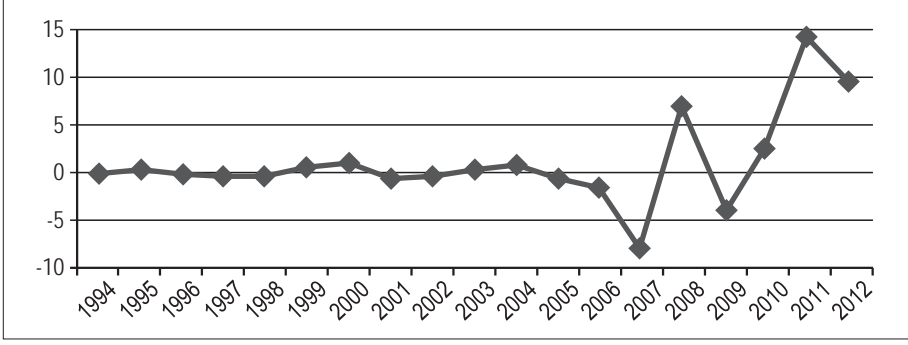

Enflasyon: Bağımsızlığın ilk yıllarında hızlı fiyat liberalleşmesi ile çok yüksek seviyelere ulaşan enflasyon, sıkı para politikası uygulamaları ile 1996 yılından itibaren kontrol altında tutulmuştur. Yüksek enflasyon ekonomiyi olumsuz etkilemekte ve büyümeyi yavaşlatmaktadır (Grafik 3).

Cari Hesap Dengesi: Kazak ekonomisi bağımsızlık sonrası istikrarlı bir trend içinde olmuş, 2006 yılına kadar zaman zaman düşük oranlarda cari açık vermiştir.

2006 sonrasında ise cari hesap dengesi dalgalı bir seyir izlemiştir. 2007 ve 2009 yıllarında ekonomik dinamiklere bağlı olarak cari açık gözlemlenmiştir. 2009 sonrası ise petrol gelirlerinin de artmasına bağlı olarak ekonomi cari fazla vermeye başlamıştır.

Ekonomik Sektörler

Ana sektörlerin GSYİH'deki payları 1991 yılında, sırasıyla tarım %29, sanayi %28 ve hizmet %43 olarak gerçekleşmiş (Larsson, 2009: 16); 2011 yılına gelindiğinde bu dağılım tarım %5,2 sanayi %37,9 ve hizmet %56,9 olarak gerçekleşmiştir (CIA The World Factbook, 2013).

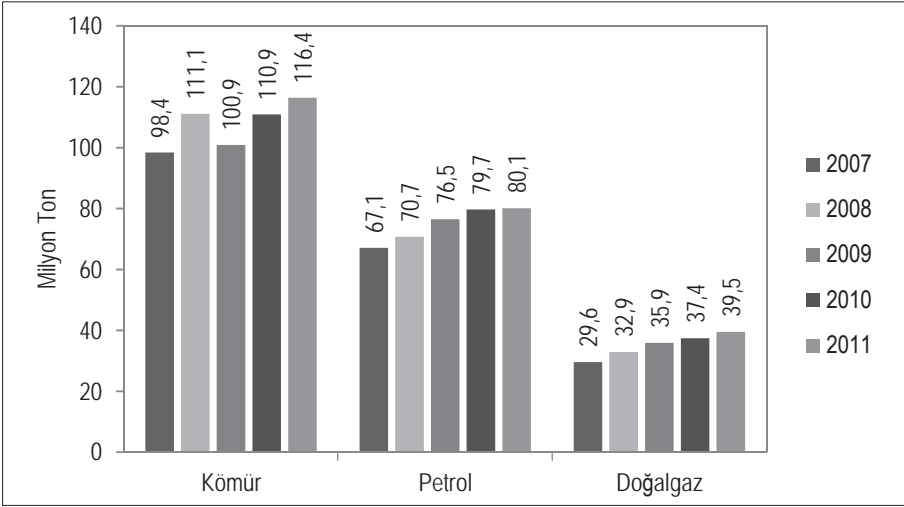
Sektörlerin GSYİH içindeki paylarında oransal olarak en fazla artış sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Kazakistan İstatistik Kurumu verilerine göre, 2011 yılı sanayi üretimi toplam değeri yaklaşık 16 trilyon tenge olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Kazakistan'ın Sanayi Üretimi (Milyar Tenge)

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sanayi Üretimi	7.856	10.194	9.121	12.105	15.929	16.851

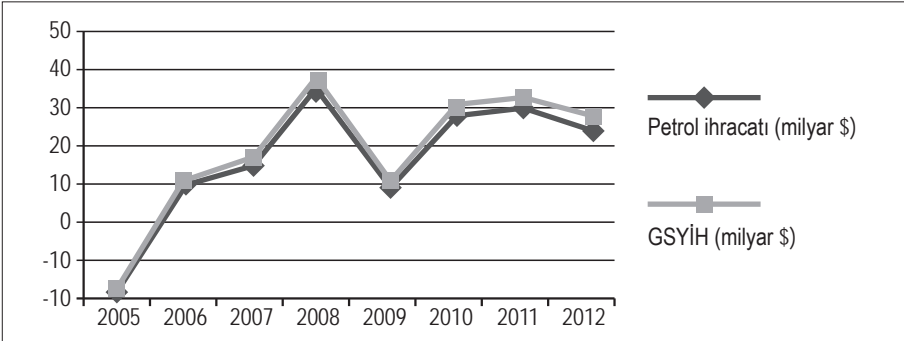
Kaynak: "Volume of Industrial Production of the Republic of Kazakhstan by Types of Economic Activity", Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, (<http://www.stat.gov.kz/getImage?id=WC16200030474>).

Sanayi üretimi içinde petrol, doğalgaz ve kömür üretimleri en fazla paya sahip alt sektörlerdir. Grafik 5'de alt sektör üretim miktarlarının gelişimi yıllar itibarıyla gösterilmiştir.

Kaynak: “Output of Basic Industrial Products in the Republic of Kazakhstan”, Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, (<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=WC16200030476>).

Bağımsızlık sonrası ülkenin en önemli ekonomik faaliyeti ve ihracatı, ekonomik büyüme faktörleri içinde ilk sırada yer almaktadır.

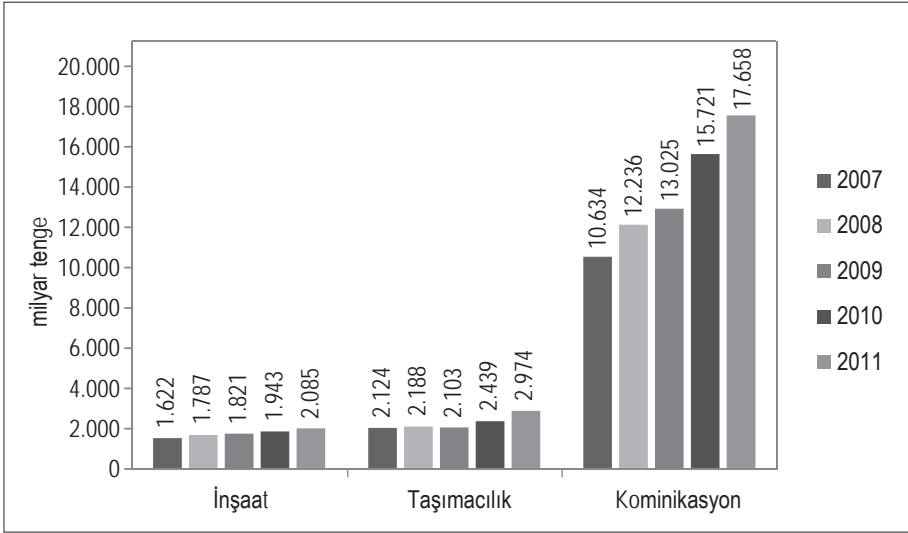

Doğal gaz üretimi Kazakistan'ın önemli başka bir sanayi koludur. Kazakistan'ın doğalgaz üretimi, dünya doğalgaz üretiminin %1,1'ine tekabül ettiği halde; önemli bir miktarı yurt içi tüketimde kullanıldığı için petrol kadar yüksek ihracat geliri getirmemektedir (Larsson, 2009: 174).

Kazakistan İstatistik Kurumu verilerine göre, 2011 yılı (Ocak-Aralık) maden sanayi üretim değeri 67,1 milyar olup; demir alaşımları, bakır, demir, kömür ve altın ihracatı tüm ihracat kalemleri içinde oldukça önemli bir paya sahiptir (Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2013).

Tarım sektörü, bağımsızlık öncesine göre GSYİH'daki oransal önemini yitirmiş olmakla beraber Kazak ekonomisi içerisinde hale etkin bir sektördür. 1980'lerde 10 milyon ton buğday ve 300 bin ton et ihracatı ile GSYİH'nin yaklaşık üçte biri tarım sektöründen elde edilmekteydi. 2011 yılı verilerine göre tarım sektörünün GSYİH'deki payı %5,2 olmakla birlikte; sadece buğday ihracatının toplam ihracat içindeki payı %17,5'dir (UN Data, 2013).

Bu bakımdan tarım sektörü ihracat gelirleri açısından hâlâ önemli bir yere sahiptir. Hizmet sektörünün önemli alt sektörleri olarak inşaat, ulaştırma ve iletişim sektörlerini sayabiliriz. Tüm alt sektörlerde yıldan yıla sürekli artan bir seyir izlenmektedir (Grafik 7).

Kaynak: "Kazakhstan in Figures: 2011", Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2013, s. 20, (<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=WC16200004210>).

Dış Ticaret

Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra dünya piyasalarına entegre bir yapı kazanmak için pek çok reform hareketinde bulunmuş; dış ticaret imkanlarını geliştirmeye çalışmıştır. Tablo 5'de Kazakistan'ın son yıllara ait dış ticaret değerleri verilmiştir.

Tablo 5: Kazakistan Dış Ticareti (Milyon Euro)

Yıllar	İthalat	İhracat	Denge
2008	26.034	50.031	23.997
2009	20.547	31.752	11.205
2010	18.438	44.295	25.857
2011	15.599	58.497	42.898
2012	35.604	50.428	14.824

Kaynak: "Trade", European Commission, (<http://trade.ec.europa.eu/doclib>).

İhracat: Petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere, ihracat gelirlerinin Kazakistan makroekonomisine etkileri oldukça büyüktür. Birleşmiş Milletler verilerine (UN Data) göre 2012 yılı itibariyle Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülkeler; toplam ihracatının %40'ı ile AB ülkeleri, %20,5'i ile Çin ve %9,7'si ile Rusya'dır (UN Data, 2013).

Kazakistan ihracat toplamında en fazla değere sahip 10 ürün ve yıllar itibariyle gelişimi sırasıyla şöyledir:

Tablo 6: Kazakistan'ın İhraç Malları (Milyon \$)

Yıllar	2010	2011	2012
Petrol	36982	55174	56442
Petrol Gazları	1677	3820	3620
Demir Alaşımları	1825	3370	3893
Rafine Bakır ve Bakır alaşımları	1866	2874	3427
Ham olmayan Petrol	1755	2433	3226
Radyoaktif elementler	2093	2164	2752
Demir	1189	2745	2416
Kömür	476	1849	967
Buğday	911	609	1599
Altın	865	975	862

Kaynak: UN Comtrade Database, 2013, ([http://comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=4856&type=country pages](http://comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=4856&type=country%20pages))

İthalat: Kazakistan'ın ithal ettiği başlıca ürünler makine ve taşımacılık ekipmanları, taşıma araçları, bor ve hava taşıma araçlarıdır. Birleşmiş Milletler verilerine (UN Data) göre 2012 yılı itibarıyla Kazakistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler; toplam ithalatının %40'ı ile AB ülkeleri, %20,5'i ile Çin ve %9,7'si ile Rusya'dır (UN Data, 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Kazakistan'ın geçmiş 22 yılına baktığımızda kriz dönemleri dışında petrol fiyatlarına bağlı olarak genelde olumlu bir makroekonomik görüntü görmekteyiz. Aloysius Ajab Amin ve Dariya Ainekova'nın yapmış olduğu Kazakistan'ın uzun dönem büyüme oranını tahmin etmeye yönelik çalışma (geçmiş 10 yılın verileri kullanılarak yapılmıştır), petrol ve gaza bağımlı istikrarlı (steady state) bir büyüme öngörmekte ve uzun dönem büyüme oranını %3 dolayında tahmin etmektedir (Amin & Ainekova, 2012: 45-56).

2012'de %5 olarak gerçekleşen GSYİH büyüme oranı, Economist Intelligence Unit tarafından Ocak 2014 raporunda, 2013 için %5,7 olarak tahmin edilmiştir. Bu artış, Ocak-Haziran döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %1,8'lik büyüme gösteren sanayi üretimi ile %2,2 büyüyen madencilik (hidrokarbonlar dahil) sektöründen çok; tüketici harcamaları ve hizmet sektörü büyümesinden ileri gelmektedir. Economist Intelligence Unit Ocak 2014 raporunda Ocak-Ekim dönemi büyüme etkenleri olarak tüketim harcamaları ve yatırımlar gösterilmiştir. Raporun 2014 yılı tahminlerinde, hane halkı gelirinin tüketimle aynı oranda artmamasına bağlı olarak, tüketim harcaması artış oranının düşme eğiliminde olduğu belirtilmiş; büyüme de 5.4 olarak tahmin edilmiştir (Economist Intelligence Unit, 22 Ocak 2014).

Economist Intelligence Unit tarafından yapılan 2013-2018 dönemine yönelik çalışmada bazı makroekonomik göstergelerin tahmini gelişimi Tablo 7'de verilmiştir. Ekonomik büyümenin 2013-2014 yıllarına göre çok az daha fazla olacağı görülmektedir.

Tablo 7: Tahmini Göstergeler

Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Reel Büyüme(%)	5,7	5,4	6,1	5,9	5,6	6,0
İşsizlik(%)	5,3	5,2	4,9	4,6	4,6	4,6
Enflasyon(%)	5,8	5,9	6,6	6,6	6,8	6,7
Cari Hesap Dengesi (milyar\$)	-1,9	-2,9	-1,4	1,0	-2,3	-3,6

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Report: Kazakhstan, London, 22 Ocak 2014.

KAYNAKLAR

- Alagöz, Mehmet, Savaş Erdoğan, Sinem Yapar Saçık, “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992-2008”, *Avrasya Etüdüleri*, Cilt: 39, Sayı:1, 2011.
- Alagöz, Mehmet, “Bağımsızlığının 20. Yılında Kazakistan Cumhuriyeti’nin Makro Ekonomik Performansı: 1992-2011”, M. Savaş Kafkasyalı (Der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, (Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi 2012).
- Amin, Aloysius Ajab & Dariya Ainekova, “The Long Run Growth Rate of the Kazakhstan’s Economy”, *Eurasian Journal of Business and Economics*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2012.
- Larsson, Johan Fredborn, “The Transition in Kazakhstan from Command to Market Economy”, Lund University Minor Field Study-Master Thesis, Ekim 2009.
- Laruelle Marlene & Sebastien Peyrouse, *Globalizing Central Asia: Geopolitics and the Challenges of Economic Development*, (New York: M. E. Sharpe, 2012).
- Pomfret, Richard, “Kazakhstan’s Economy since Independence: Does the Oil Boom Offer a Second Chance for Sustainable Development?”, *Europe-Asia Studies*, Cilt: 57, Sayı: 6, Eylül 2005.
- “Country Report: Kazakhstan”, *Economist Intelligence Unit*, London, 22 Ocak 2014.
- “Industry”, *Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan*, 2013, (<http://www.stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsOper/homeNumbersIndustry>).
- “Kazakhstan”, *CIA The World Factbook*, 2013, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>)
- “Kazakhstan”, *UN Comtrade Database*, 2013, ([http://comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=4856&type=country pages](http://comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=4856&type=country%20pages))
- “Kazakhstan”, *United Nations Data*, 2013, (<http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Kazakhstan>).
- “Kazakhstan in Figures: 2011”, *Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan*, 2013, (<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=WC16200004210>).
- “Kazakhstan: The Transition to a Market Economy”, *World Bank Group*, Ağustos 1993.
- “Output of Basic Industrial Products in the Republic of Kazakhstan”, *Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan*, 2013, (<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=WC16200030476>).

“Trade”, *European Commission*, 2013, (<http://trade.ec.europa.eu/doclib>).

“Volume of Industrial Production of the Republic of Kazakhstan by Types of Economic Activity”, *Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan*, 2013, (<http://www.stat.gov.kz/getImg?id=WC16200030474>).

“World Outlook Database”, *IMF*, 2013, (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/02/pdf/c1.pdf>).

SOSYAL DİNAMİKLER

Doç. Dr. Nursulu Çetin

*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak
Üniversitesi Öğretim Üyesi
nursulu@yesevi.edu.tr*

Nüfus

Avrasya'nın kalbinde yer alan Kazakistan, yüzölçümü bakımından dünyada en büyük dokuzuncu ülke, Müslüman ve Türk devletlerinin arasında ise yüzölçümü bakımından en büyük ülke olmasına rağmen, nüfus açısından dünyada 62. sıradadır. Kazakistan'ın 1 Aralık 2013 tarihi itibarıyla nüfusu 17.146.000 kişidir (Kazakistan Respublikası Statistika Agentliği, 2014: 6).

Kazakistan'ın bu denli geniş bir coğrafyaya rağmen az bir nüfusa sahip olmasının tarihsel nedenleri söz konusudur. 15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nı kuran ve 18. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusyası'nın himayesi altına girmeye başlayan Kazakların tarihinde 20. yüzyıl çok zor bir dönem olmuştur. 1870 Rus İmparatorluğu'nun resmi kayıtlarına göre Kazakların nüfusu 2,4 milyon idi ve Kazaklar arasında hızlı bir nüfus artışı görülüyordu. Nitekim, aradan 30 yıl geçmeden, 1897 nüfus sayımı verilerine göre, Kazak nüfusu 3,392 milyona ulaştı. Kazakistan topraklarında Kazakların oranı da %81,8 idi, Rusların nüfusu ise yalnızca 454,4 bin kişi olup, nüfusun %11'ini teşkil ediyordu. Ancak 1926'da yapılan nüfus sayımına göre, Kazakistan'da yaşayan 3.627.600 Kazak, nüfusun %58,5'ini teşkil ediyordu, 1.275.100 Rus ise nüfusun %20,6'sını oluşturuyordu. Bu verilere yakından bakıldığında, 1897-1926 yılları arasında Kazak nüfusun doğal artışının yalnızca 234.800 kişi (%7) olduğu ve Kazakların oranının da %81,8'den %58,5'e kadar düştüğü görülmektedir. Aynı dönemde Rus nüfusun oranının ise çarpıcı bir şekilde arttığı ve %11'den %20,6'a kadar yükseldiği görülmektedir (İstoriya perezisi naseleniya, 2009).

Kazaklarda doğal artışın az olmasının ve toplam nüfus içindeki oranlarının azalmasının sebepleri ise, daha ziyade 1914-1938 arası yaşanan siyasal olaylarla yakından ilgilidir. Kazakların Rus İmparatorluğu bünyesinde Birinci Dünya Savaşı'na katılmaları, 1916 yılında İmparatorluğa karşı ayaklanmaları, bağımsız Alaş Kazak Devleti'ni kurmaları ve 1917 Devrimi gibi siyasal olaylar sırasında çok sayıda Kazak'ın ölmesi Kazak nüfusun artışını önlemiştir.

Sovyetler Birliği döneminde de Moskova'nın uyguladığı politikalar Kazak nüfusunun artışı önemli ölçüde engellemiş ve toplam nüfus içindeki Kazak oranı giderek daha da azalmıştır. 1926'da Kazakistan'da yaşayan 3.627.600 Kazak, toplam nüfusun %58,5'ini oluştururken, 1937 nüfus sayımına göre Kazakların nüfusu azalarak 2.181.520'e ve toplam nüfus içindeki oranları da %42,6'ya düşmüştür. 1937 nüfus sayımı verileri Rus nüfusunun artış göstererek 1.917.673'e ulaştığını, toplam nüfus içindeki oranlarının da %37,4'e yükseldiğini göstermektedir. 1937 nüfus sayımı ayrıca Ukraynalılar'ın 549.859 kişilik nüfuslarıyla toplam nüfusun %10,7'sini oluşturduğunu göstermekte, bu yönüyle ülkedeki Slavik nüfus artışına işaret etmektedir (İstoriya perepisi naseleniya, 2009).

Tablo 1: 1926, 1939 ve 1959 Nüfus Sayımlarına Göre Kazakistan'ın Etnik Dağılımı

	1926		1939		1959	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Toplam Nüfus	6.198.467	100	6.093.507	100	9.309.847	100
Kazak	3.627.612	58,5	2.313.674	38,0	2.794.966	30
Rus	1.275.055	20,6	2.449.128	40,2	3.974.229	42,7
Ukraynalı	860.201	13,9	656.676	10,8	762.131	8,2
Alman	51.094	0,8	92.379	1,5	659.751	7,1
Tatar	79.758	1,3	106.943	1,8	191.925	2,1
Özbek	129.399	2,1	103.240	1,7	136.570	1,5
Beyaz Ruslar	25.584	0,4	31.309	0,5	107.463	1,1
Uygur	63.432	1,0	35.354	0,6	59.840	0,6
Koreli	42	0,0	95.903	1,6	74.019	0,8
Diğer	86.290	1,4	208.902	3,3	926.845	9,9

Kaynak: Departament statistiki Pavlodarskoy oblasti, İstoriya perepisi naseleniya, 2009, (http://oblstat.pavl.kz/rus/census_history)

Demografik dağılımdaki bu tablo Sovyet rejiminin Kazaklara karşı uyguladığı politikanın bir sonucudur. 1931-1933 yıllarında Moskova tarafından Kazaklara karşı uygulanan politika sonucunda ortaya çıkan "Goloşekin Açlığı" süresinde Kazakların nüfusu %48 oranında azalmıştır, bu rakam açlıktan ölenleri ve açlıktan ülke dışına kaçmak zorunda kalanları kapsamaktadır (Tatimov, 1989: 124). Ayrıca "sanayileştirme" ve "kolhozlaştırma" politikasının bir sonucu olarak Rusya ve Ukrayna'dan onbinlerce kişi Kazakistan'a yerleştirilmiştir. 1937 nüfus sayımı üzerinden yalnızca iki yıl geçtikten sonra Sovyet yönetimi 1937 nüfus sayımının sağlıklı olduğunu düşünerek yeni bir nüfus sayımı yapmış, bu nüfus sayımında da Kazakların oranının düştüğü

gizlenememiştir. Hatta 1939 nüfus sayımı verileri Kazakların son iki yılda nüfuslarının artış göstermesine rağmen toplam nüfus içindeki oranlarının daha da düştüğünü ve %38 düzeyine gerilediğini, buna karşın Rus nüfusun %40,2'ye yükselerek ilk defa yerli nüfusu geçtiğini göstermiştir.

Bu tablodan Kazakların kendi topraklarında azınlık konumuna düştüğü ve Sovyet yönetiminin Kazakistan'ı bir "sosyal laboratuvar" olarak kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Kazakistan topraklarının Sovyet devletine daha hızlı "entegre olması" için yürütülen kolonizasyon politikasının bir sonucu olarak Rusya ve Ukrayna'dan on binlerce aile Kazakistan'a yerleştirilmeye devam etmiştir. Bu nedenle toplam nüfus içindeki Kazak nüfusu düşmeye devam etmiş ve 1959 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Kazakların nüfusu artmakla birlikte (2.794.966), nüfus içindeki oranları %30'a gerilemiştir. 1970'li yıllarda Rus ve Ukraynalıların Kazakistan'a yerleştirilme politikası kısmen hız kesmiş, bu nedenle - ve Kazakların Slavik nüfusa oranla doğum oranlarının oldukça yüksek olması nedeniyle - nüfus içindeki Kazak oranı zamanla artış göstermiştir. Ancak bu artışa rağmen Kazakistan bağımsızlığına kavuşmadan önce 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülkedeki 16.464 milyon kişiden yalnızca %39,7'sini Kazaklar oluştururken, %37,8'sini Rus, %5,8'ini Alman, %5,4'ini ise Ukraynalılar teşkil etmiştir (Statistiçeskiy Ejegodnik, 1991: 29).

Tablo 2: Kazakistan'da Etnik Dağılım (1989-2013) (Bin Kişi)

	1989	1999	2009	Nisan 2013
Toplam Nüfus	16.199	14.981	16.009	16.967
Kazak	6.497	8.011	10.097	11.058 (%65,2)
Rus	6.062	4.481	3.794	3.698 (%21,8)
Özbek	331	371	457	511 (%3)
Ukrayna	876	547	333	306 (%1,8)
Uygur	181	210	225	243 (%1,4)
Tatar	321	249	204	203 (%1,2)
Alman	947	353	178	182 (%1,1)

Kaynak: Kazakistan: reformalar jame damu. 1991-2007, Astana, 2008, s. 76; Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, 2009 jilgi Kazakistan Respublikası Halık Sanağının Kortındısı Turalı, 12 Kasım 2010 (www.stat.gov.kz); "2013 jili elimizdegi Kazaktardın sanı 11 milyonga jetti", 15 Mayıs 2013, (http://Kt.Kz/Kaz/A8/2013_Zhili_Elimizdegi_Kazaktardin_Sani_11_Milliongaz_Zhetti_1153572196.Html).

Bağımsızlık sonrası dönemde ülkedeki Slavik nüfusun hızlı göçü nedeniyle ülke nüfusu çarpıcı bir düşüş yaşamıştır. Kazakların doğum oranlarındaki net artışa rağmen ülkenin toplam nüfusu ancak 2010 yılında 1989 nüfus sayımındaki toplam nüfusu aşabilmiştir. 2013 yılı itibariyle Kazakistan nüfusu 16.909.776 kişidir. 2013 yılının on bir ayında Kazakistan nüfusu 236,5 bin kişi (%1,4) artmış olup, 1 Aralık 2013 itibariyle nüfusu 17.146.000 kişiye ulaşmıştır (Kazakistan Respublikası Statistika Agentliği, 2013: 6).

Kazakistan'da günümüzde toplam 131 etnik grup yaşamaktadır. 2013 verilerine göre toplam nüfus içinde başlıca etnik grupların dağılımı, Kazaklar %65,2, Ruslar %21,8, Özbekler %3, Ukraynalılar %1,8, Uygurlar %1,4, Tatarlar %1,2, Almanlar %1,1, Türkler ise %0,6 oranındadır. Kazakistan'da Kazakların oranı 1989-2013 yılları arasında %39,7'den %65,2'ye kadar artmıştır ve Tatarlar dışındaki diğer Türk halkları da hem sayısal olarak hem de nüfus içindeki oranları itibariyle artış göstermiştir.

Kazakistan'da kent-kır dağılımı dengelidir ve nüfusun 9.436.900'i kentlerde (%55), 7.708.800 kişi (%45) ise kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Ocak-Kasım 2013'te nüfusun doğal artış hızı 1000 kişiye 15,2'dir. 2012'de bu rakamın 14,5 düzeyinde olduğu düşünülürse yükselme olduğu görülmektedir (Aygerim Tukuşeva, Bnews., 15 Ocak 2014).

2013 verilerine göre Kazakistan nüfusunun %48,25'i erkek ve %51,75'i kadındır. Kazakistan'daki ortalama hayat süresi (2012 verilerine göre) 69,6 yıldır. Cinsiyet temel alındığında, erkeklerin ortalama hayat süresinin 64,8 yıl, kadınların ortalama hayat süresinin ise 74,3 yıl olduğu görülmektedir (Kazakistan 2012 jılı Statistikalık Jılnameği, 2013: 19).

Ülkede nüfus yoğunluğu her bölgede eşit şekilde dağılmamıştır. Nüfus yoğunluğu açısından ülke ortalaması km² ye 6,2 kişi iken, bölgelere göre büyük oranda değişiklikler göstermektedir. Örneğin, en düşük nüfus yoğunluğu 2,66 Aktöbe Eyaleti'nde görülürken, en fazla nüfus yoğunluğu ise Güney Kazakistan bölgesinde km²'ye 22.97 kişi olarak gözlenmektedir.

Kazakistan nüfusu nispeten gençtir; nüfusun %26,7'sini 0-15 yaş grubu oluşturmakta, nüfusun %63'ünü ise 16-62 yaş arasında olan çalışabilir nüfus teşkil etmektedir (Kazakistan 2012 jılı Statistikalık Jılnameği, 2013: 17). CIA The World Factbook'a göre, Kazakistan'da nüfusun ortalama yaşı 29,5 (erkeklerde 28,1, kadınlarda 30,9)'dur. Nüfusun yaş aralıkları itibariyle dağılımı 0-14 yaş arası %24, 15-24 yaş arası %16,9, 25-54 yaş arası %42,6, 55-64 yaş arası %8,9, 65 yaş ve üzeri %6,8'dir (CIA The World Factbook, 2013).

Ocak-Kasım 2013'te Kazakistan'da 363.145 doğum gerçekleşmiş olup, ülkedeki doğum oranı 1000 kişiye 23,29 doğum olmuştur 2012'nin aynı döneminde 354.600 doğum gerçekleşmiş olup, doğum oranı 1000 kişiye 23,07 idi (Kazakistan Cumhuriyeti Statistika Agentliği, Aralık 2013).

Ocak-Kasım 2013'te Kazakistan'da 11 aylık dönemde ölüm sayısı 126.681 kişi olup, geçen senenin aynı dönemine göre %4 oranında bir azalma söz konusudur (Ocak-Kasım 2012'de 131.659 kişi ölmüştür). Ülkedeki ölüm oranı, 1000 kişiye 8,12'dir (2012'de aynı dönemde 8,56). Ölümün oransal olarak kalp-damar rahatsızlıkları %30,2, kansere bağlı ölümler %12,2, kazalar ve zehirlenme sonucu ölümler %11,5 ve solunum yolları hastalıkları %6,8'ini oluşturmaktadır (Kazakistan Cumhuriyeti Statistika Agentliği, Aralık 2013).

Ocak-Kasım 2013'de Kazakistan'da 155.285 resmi evlilik kaydedilmiştir; 2012 yılının aynı dönemine göre (152.959) %1,5 artış gözlenmektedir. Bununla birlikte 2013'te 47.340 aile boşanmıştır ve bu sayı 2012'nin aynı dönemine göre (45.138) %4,9 bir artış göstermektedir (Kazakistan Cumhuriyeti Statistika Agentliği, Aralık 2013).

Tablo 3: Nüfusun Doğal Hareketliliği

	Kişi		1000 Kişiye	
	Ocak-Kasım 2012	Ocak-Kasım 2013	Aralık 2012	Aralık 2013
Doğum	354.617	363.145	23,07	23,29
Ölüm	131.659	126.681	8,56	8,12
Doğal Artış	222.958	236.464	14,3	14,8
Evlilik	152.959	155.285	9,95	9,96
Boşanma	45.138	47.340	2,94	3,04

Kaynak: "Kazakistan Cumhuriyeti'nin İktisadi-ekonomik durumu", Halık Sanı, Astana Aralık 2013, s. 8.

2013 Ocak-Kasım ayları arasında bebek ölümlerinde de (4066 bebek) önceki yıla göre %15,5'lik bir azalma (4810) ortaya çıkmaktadır. Bebeklerin ölüm nedenleri arasında, prenatal (gebelikte 28 haftadan itibaren doğum sonrası 168 saat arası dönem) dönemdeki olaylara bağlı olarak ölümler %57,2; doğuştan anomaliden ölümler %18,4, solunum yolları hastalıklarından ölümler %6,8 ve kaza ve zehirlenme sonucu ölümler ise %5 düzeyinde gerçekleşmiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Statistika Agentliği, Aralık 2013).

Kazakistan Müslümanları Sünni-Hanefi mezhebindedir. Büyük kısmı Müslüman olan Kazaklarda dindarlık derecesi bölgelere göre değişmektedir. Kazakların ço-

ğunlukta bulunduğu (Güney ve Batı Kazakistan) bölgelerinde dini inanç daha güçlü olup, Kazakların azınlık durumuna düştüğü bölgelerde ise dini inanç zayıftır. Kazakların -Sovyet döneminde uzun yıllar azınlıkta kalmasının bir sonucu olarak - Orta Asya halkları arasında dindarlık düzeyi en düşük seviyede bir halk olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde İslami ve milli örf ve adetler canlılığını devam ettirmektedir.

Tablo 4: 2009 Nüfusa Göre Dini Dağılım

Din	Sayı (Bin Kişi)	Nüfus Oranı (%)
Müslüman	11.237,9	70,2
Hristiyan	4.190,1	26,17
Budist	1.4,6	0,09
Yahudi	5,3	0,03
Diğer Dinler	30,1	0,19
Dinsiz	450,5	2,81
Cevaplamayanlar	81,0	0,51
Toplam	16.009,6	100,00

Kaynak: “Kazakistan Respublikasının 2009 Jülği Ulttik Halık Sanağının Korıtındıları. Taldamalı Esep”, Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, Astana, 2011, s. 25.

International Religious Freedom Report 2012’e göre, Kazakistan’da 17 farklı din ve mezhebe bağlı olarak 3088 dini organizasyon faaliyet göstermektedir (U.S. Department of State, Aralık 2013). Kazakistan’da Mayıs 2013 itibariyle 2.320 mevcut caminin yanı sıra 50 yeni cami inşa edilmektedir (Nur.kz, Mayıs 2013). Bununla birlikte, Kazakistan’da 280 Ortodoks, 100 Baptist, 79 Katolik kilise mevcuttur (Kazakistan Din İsteri Agenttiği, Aralık 2013).

Göç

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Kazakistan’ın bağımsızlığına kavuşması, eski SSCB coğrafyasında göç süreçlerinin canlanmasına neden olmuştur. Yeni devletlerin kurulması, geleceğin belirsizliği ve etnik grupların kendi topraklarında yaşama arzusu sonucunda 1970’li yıllarda başlayan, ama nüfusun doğal artışı nedeniyle pek belli olmayan Kazakistan’dan ülke dışına göç hareketi 1990’lı yıllarda zirveye ulaşmıştır. 1992 yılına kadar Kazakistan nüfusu yavaş da olsa artmaktayken, bu yıldan itibaren nüfus azalışı olgusu çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmış ve ancak 2012 yılında tekrar 1992’deki nüfusa ulaşabilmiştir.

Tablo 5: 1989-2013 Yıllarında Kazakistan'da Nüfus Hareketliliği

Yıllar	Nüfus Oranı	Genel Artış	Doğal Artış	Göç Dengesi
1989	16.199.154	153.800	255.900	-102.100
1990	16.297.981	140.933	233.505	-92.572
1991	16.358.222	161.164	218.850	-57.686
1992	16.451.711	43.833	200.094	-156.261
1993	16.426.478	-59.613	159.412	-219.025
1994	16.334.865	-261.394	145.285	-406.679
1995	15.956.667	-131.026	107.469	-238.495
1996	15.675.819	-88.391	87.147	-175.538
1997	15.480.635	-189.170	72.218	-261.388
1998	15.188.174	-134.973	68.066	-203.039
1999	14.955.106	-53.465	70.162	-123.627
2000	14.901.641	-36.031	72.276	-108.307
2001	14.865.610	-14.551	73.611	-88.162
2002	14.851.059	15.778	77.790	-62.012
2003	14.866.837	84.363	92.669	-8.306
2004	14.951.200	123.567	120.778	2.789
2005	15.074.767	144.524	121.856	22.668
2006	15.219.291	177.587	144.546	33.041
2007	15.396.878	174.628	163.666	10.962
2008	15.571.506	205.817	204.700	1.117
2009	15.982.343	222.274	214.772	7.502
2010	16.203.036	237.342	221.877	15.465
2011	16.440.124	233.433	228.331	5.102
2012*	16.673.077	236.872	238.300	-1.428
2013	16.909.776			

Kaynak: “Demografiyalık korsetkişterdin dinamikası 1990-2011”, Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, Resmi Statistikalık Akparat. Halık. (www.stat.gov.kz)

*Kazakstanın statistikalık jılmalığı, 2013, s. 25.

Bağımsızlığın ilk 10 yılında Kazakistan nüfusu 1,5 milyon civarında azalmıştır. Bunun nedenleri Kazak olmayan bazı etnik grupların, özellikle de Rusların kendi tarihî vatanına göç etmesi, yüksek ölüm oranı ve düşük doğum oranına bağlıdır. 1990-1999 yıllarında ülke dışına yaklaşık 2.873.000 kişi göç etmiş, aynı dönemde Kazakistan'a yaklaşık 939.000 göçmen yerleştirilmiştir, böylece bu dönemdeki negatif göç dengesi -1.934.000 kişi olmuştur. Göç dengesi ancak 2002 yılında pozitif hale gelebilmiştir. Ülke dışına çoğunlukla Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar ve Almanlar göç etmişlerdir. Nüfus sayımı tablosunda görüldüğü gibi, bu dönemde ülkedeki Almanların nüfusu %63,1, Rusların nüfusu %28,6, Ukraynalıların nüfusu %38,9, Tatarların nüfusu %24,1, Beyaz Rusların nüfusu %38,7, Polonyalıların nüfusu %21,1 ve Azerilerin nüfusu ise %13,1 azalmıştır.

Öte yandan, Kazakistan hükümeti azalan nüfusu takviye etmek için tarih sürecinde ülke dışında değişik coğrafyalarda yerleşmiş olan Kazakların ülkeye dönmelerini teşvik eden bir politika izlemiştir. Bu dönemde ülkenin toplam nüfusu içinde Kazakların nüfusu %22,1 oranında artış göstermiştir. Dışa yönelik göçler özellikle Slav halklarının yaşadığı ülkenin Rusya sınırındaki kuzey ve merkez bölgelerinde görülür ve bu bölgelerdeki nüfus azalırken, çoğunlukla Kazakların yaşadığı güney ve batı bölgelerinde nüfus artışı gözlenmiştir. Demografik açıdan farklılığı doğuran bir diğer unsur da, Slav halkları arasında doğum oranlarının, Müslüman halklara göre çok düşük olmasıdır.

İlk göç dalgasının ardından ekonominin düzelmesi ile 2000'li yıllardan sonra ülke dışına göç hareketi azalmaya başlamıştır. 2000-2009 yılları arasında ülke dışına yaklaşık 765 bin kişi göç ederken, 576 bin kişi de dışarıdan gelerek ülkeye yerleşmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Göç Komitesi verilerine göre, 1991-2008 yılları arasında ülke dışına gidenler arasında etnik açıdan %65 Rus, %11,7 Alman ve %8,1 Ukraynalılar başta gelmektedir (Tokmaganbetova, 2013).

Son yıllarda göç hareketlerinin daha yavaşladığı ve Kazakistan nüfusunun yeniden artmaya başladığı görülmektedir. 2010 yılında ülke dışına gidenlerin sayısı (26.531 kişi), 2000 yılına göre (155.749 kişi) neredeyse 6 kat azalmış olup, 2010 yılında Kazakistan'a yerleşenlerin sayısı (42.057 kişi) ise, 2000 yılında gelenlerin sayısından %11 (47.442 kişi) oranında azalış göstermiştir (Kazakistan Respublikası Statistika Agentliği, Aralık 2013).

2012 yılında Kazakistan'a gelenlerin %67,7'sini Kazaklar, %12,3'ünü Ruslar, %2,4'ünü Özbekler, %1,1'ini ise Tatarlar oluştururken; aynı yıl Kazakistan'dan dışarıya göç edenlerin %74,2'si Ruslar, %7,2'si Ukraynalılar, %5,9'u Almanlar, %3,4'ü Kazaklar, %2,3'si de Tatarlardır (Kazakistanın Demografiyalık Jılnamalığı, 2013: 786).

2013 Ocak-Kasım ayları arasında Kazakistan'a gelenlerin sayısı geçen senenin aynı dönemine göre %16,6 azalmış olup, 22.124 kişidir. Kazakistan'dan göç edenlerin sayısında da %19,2 oranında bir azalma görülmüş ve 22.618 kişi olmuştur. Göçler çoğunlukla BDT ülkeleri ile gerçekleşmektedir. 2013 Ocak-Kasım arasında 18.642 kişi BDT ülkelerinden gelmiş, 21.015 kişi ise BDT ülkelerine gitmiştir, yani gelenlerin %84,3'ü ve gidenlerin %93'ü BDT ülkeleriyle alakalıdır (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, Aralık 2013: 9).

Tablo 6: Etnik Gruplara Göre Dış Göçler (%)

	Gelenler (%)		Gidenler (%)	
	Ocak-Kasım 2012	Ocak-Kasım 2013	Ocak-Kasım 2012	Ocak-Kasım 2013
Kazaklar	67,8	66,3	3,4	4,2
Ruslar	12,5	12,3	74,3	70,5
Özbekler	2,4	2,3	0,3	0,3
Ukraynalılar	1,0	1,1	7,3	7,8
Tatarlar	1,1	1,0	2,3	2,4
Almanlar	0,9	0,9	5,7	6,7
Diğerleri	14,3	16,1	6,7	8,1
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: "Kazakistan Respublikasının Ālumettik-Ekonomikalık Damuvı", Astana, Aralık 2013. s.

Eğitim

Kazakistan'da okuryazarlık oranı %100'dür. Kazakistan'da 11 yıllık eğitim zorunludur. Resmi devlet dili Kazak Dili olup, Rusça da resmi dil statüsüne sahiptir. Kazakistan'da kabul edilen "Kazakistan-2050 Stratejisi"ne göre, 2025 yılına kadar Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi planlanmaktadır, ancak ülkedeki gelişmeler bu sürecin belirlenen tarihten daha önce tamamlanacağını göstermektedir. Kazakistan-2050 Stratejisi'nde eğitime ilişkin diğer bir husus da, halkın üç dili (Kazakça, Rusça ve İngilizce) iyi derecede bilmesi hedeflenmektedir. Bununla ilgili, 2009 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, nüfusun %94'ü Rusça'yı anlamakta, %84,8'ü Rusça okuyup yazabilmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında oldukça düşük olan Kazakça bilme oranı ise devletin yürüttüğü politikalar sonucu önemli oranda artmış ve nüfusun %74'ünün anladığı, %62'sinin de okuyup yazabildiği bir dil haline gelmiştir (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, 2011: 23-24).

Kazakistan'da okul öncesi eğitim ve ilk, orta ve yükseköğretim Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'na bağlıdır. 2012 yılı itibarıyla okul öncesi 8590 kurumda 644,3 bin çocuk eğitim ve bakım görmektedir. Bu veriler 2011 yılı verileriyle karşılaştırıldığında kurum sayısının %6,1 oranında arttığı ve öğretim gören çocuk sayısının ise %9,6 oranında artış gösterdiği görülmektedir. 2011 yılında ise 3-6 yaş arası çocukların %65,4'ü eğitim kurumuna ve %90,4'ü de anaokuluna gitmişken bu oranlar 2012 yılında %71,5 ve %96 olarak gerçekleşmiştir (Kazinform, 03 Temmuz 2013).

2012 yılı itibarıyla 7698 orta öğretim kurumunda 2.536.680 öğrenci eğitim görmektedir ve 292.064 öğretmen çalışmaktadır. 2011 yılına göre kurum sayısı %0,02, öğrenci sayısı %0,08 ve öğretmen sayısı da %2 oranında artış göstermiştir. Eğitimin teknolojik düzeyinin artışı konusunda da ciddi bir mesafe alınmıştır. 2011 yılında 16 öğrenciye 1 bilgisayar düşerken, 2012 yılında ise 13 öğrenciye bir bilgisayar düşmektedir (Kazakistan 2012 yılı. Statistikalık Jılname 2013: 41).

Kazakistan'da yükseköğretim kurumlarının sayısı ülke nüfusuna göre çok olduğundan, devlet üniversite sayılarını azaltarak kaliteyi artırmayı hedeflemektedir. 2011-2012 öğretim yılında 149 yükseköğretim kurumu varken, 2012-2013 öğretim yılında bu sayı 133'e düşmüş, yani %10,8 oranında azalmıştır. Kazakistan'da 53 devlet üniversitesi, 9 milli statüde üniversite, 2 uluslararası statüde üniversite ve 13 de özel üniversite bulunmaktadır. Üniversite öğrenci sayısı 2012 yılı itibarıyla 571.691'dir, yüksek lisans programlarında 27.149 öğrenci, doktora programlarında ise 1.588 öğrenci eğitim görmektedir. Kazakistan yükseköğretim kurumlarında toplam 41.224 öğretim elemanı çalışmaktadır (Kazinform, 03 Temmuz 2013).

Kazakistan Cumhuriyeti nitelikli personel yetiştirilmesine büyük önem vermektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren ihtiyaç duyulan alanlarda yurt dışında uzman yetiştirmek amacıyla "Bolaşak" adlı bir program başlatılmıştır. Bu program ile yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim, tıp ve mühendislik alanlarında eğitim görülmesi amaçlanmaktadır. 20 yıllık dönemde bu program çerçevesinde 9.959 burs verilmiş, bu güne kadar da 5.788 öğrenci eğitimlerini başarıyla tamamlayarak ülkeye dönmüştür. Eylül 2013 itibarıyla "Bolaşak" programıyla halen 2.436 öğrenci, 33 ülkede dünyanın ilk 200 üniversitesi içine giren eğitim kurumlarında eğitim görmektedir (Kazinform, 13 Eylül 2013).

Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olan Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin bağımsızlığının ilk yıllarından günümüze kadar eğitim alanında büyük destekler vermiştir. 1992 yılında iki devletin kararıyla Türkistan şehrinde kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Kazakistan'da uluslararası statüye sahip ilk üniversite olmuştur.

Günümüzde Kazakistan'da Türklerin katılımıyla Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Özel Süleyman Demirel Üniversitesi, Özel Yabancı Diller ve Kariyer Üniversitesi'nin yanı sıra ilki 1992 yılında kurulan ve orta eğitim düzeyinde ülkede en kaliteli eğitimi veren 28 Türk-Kazak Lisesi bulunmaktadır.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde Türk dünyasının 30 halkına mensup öğrenci eğitim görmekte olup, bu açıdan Türk dünyası öğrencilerini bir arada toplayan tek üniversitedir. Türkiye ve Kazakistan Hükümetleri tarafından büyük destek alan üniversite, 133 yükseköğretim kurumunun bulunduğu Kazakistan'da üniversite sıralamasında bölüm ve kriterlere göre 10. ve 16. sıraları arasında yer almaktadır (Bilim Beru Sapasın Kamsızdandıru Tavelisz Kazakstandık Agenttigi, Aralık 2013; Kazakistan Janalıkları Halıkaralık Akparat Agenttigi, Aralık 2013).

Sağlık

Kazakistan'da devletin izlediği politika ve aldığı önlemler sonucunda çocuk ve anne ölümleri giderek azalmaktadır. Ocak-Ağustos 2013 döneminde, 2012 yılının aynı dönemine göre anne ölümleri %24, çocuk ölümleri ise %17 oranında azalmıştır. Kazakistan'daki doğum oranlarında da artış söz konusudur. 2011'de doğum oranı 22,5 (1000 kişiye 22,5) iken, 2012 yılında 22,7, 2013 yılı itibariyle bu oran 23,1 olarak gerçekleşmiştir (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttigi, Ocak 2014).

Sağlık alanında yapılan harcamalarda da bir artış gözlenmektedir. 2011 yılında sağlık için yapılan harcamalar toplam olarak 638,5 milyar tenge iken, bu miktar 2012 yılında 738,7 milyar tengeye yükselmiş, 2013 yılı için ise bütçeden 795,9 milyar tenge ayrılmıştır ki bu da %15,7 artış anlamına gelmektedir (Kayırbekova, 18 Şubat 2013).

Ocak 2013 itibariyle Kazakistan'da toplam 64.400 doktor (10.000 kişiye 38,4 doktor), 168.700 yardımcı personel (hemşire vs.) (10.000 kişiye 100,4 kişi) çalışmaktadır. Ülkede mevcut olan 990 hastane 113 bin yatak kapasitesine sahiptir ve bu verilere göre 10.000 kişiye 66,8 yatak düşmektedir. Bunun dışında halka genel sağlık hizmeti sunan 3651 poliklinik, kadın ve çocuk hastalıkları alanında ise 1462 tıp kurumu mevcuttur (Kazakistan 2012 yılı Statistikalık Jılmalığı, 2013: 30).

Son yıllarda Kazakistan'da 16 kardiyolojik merkez ve 20 insult (beyin kanama hastalığı) merkezi açılmıştır, 2013'de ise 28 merkez açılması planlanmıştır. Tıpta yüksek teknolojilerinin kullanımı için 2009 yılında bütçeden 7 milyar tenge ayrılmışken 2012 yılı itibariyle bu oran 6 kat artış göstererek 42 milyar tenge düzeyine yükselmiştir. Aynı dönemde onkoloji polikliniklerindeki hastaların tedavisi için bütçe ödeneği 2,2 kat artmış olup, 2010 yılında 317.800 kişi tedavi görebilirken, bu sayı

2012 yılında 800.000 hastaya ulaşmıştır (Kayırbekova, 18 Şubat 2013). Ayrıca, 2012 yılında Kazakistan'da ilk defa kalp nakli gerçekleşmiş, böylece Kazakistan bu ameliyatı gerçekleştiren Almanya ve ABD'den sonra dünyanın ilk 3 ülke arasına girmiştir.

Ulaşım, İletişim ve İnternet

Büyük yüz ölçümüne ve düşük nüfus yoğunluğuna sahip olan ve bu nedenle sanayi merkezlerinin birbirinden oldukça uzak olduğu Kazakistan için ulaşım oldukça önem taşımaktadır. Ülkenin dünya merkezlerinden uzak olması bu önemi daha da artırmaktadır. Haziran 2013 itibarıyla demiryolu ağı 17 bin kilometre uzunlukta olup, bunun 1700 km'sinin 2013 yılında kullanıma açılmış olması demiryolu ulaşımında son yıllarda alınan mesafeyi göstermektedir (Kazakistan Temir Jolu, 01 Mayıs 2013).

Kazakistan'ın komşularıyla demiryolu ulaşımı birbirine bağlı olup, Kazakistan demiryolları 16 noktada (11 Rusya, 2 Özbekistan, 1 Kırgızistan, 2 Çin ile) komşu ülkelerinin demiryolları ile birleşmektedir. Ocak 2013 itibarıyla Kazakistan demiryollarında 1.865 lokomotif, 127.695 yük taşıma vagonu, 2.302 yolcu taşımacılığında kullanılan vagon ve 55 bagaj vagonu mevcuttur. Yine Ocak 2013 verilerine göre son bir yılda 294,8 milyon ton yük taşınmıştır. Ayrıca 2012 yılında 24,4 milyon yolcu demiryollarını kullanmıştır (Kazakhstan Segodnya, 2013: 36).

2013 Ocak-Aralık aylarında 2012 yılının aynı dönemine göre demiryolları ile gerçekleşen navlun cirosu %99,5 oranında artış göstermiştir. Ocak-Kasım 2013 döneminde genel yolcu cirosunda da Ocak-Kasım 2012 göre %116,4'lük bir artış görülmüştür (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği Aralık 2013: 44).

Halen ülkede değişik bölgelerde (Cezkazgan-Beynev, Arkalık-Şubarköl, Jetigen-Horgos, Özen-Türkmenistan sınırı) demiryolu çalışmaları yürütülmektedir (Kazakistan Temir Jolu, 05 Mayıs 2013).

Ocak 2013 itibarıyla Kazakistan karayollarının uzunluğu 97.418 km'dir, kayıtlara göre 428.862 yük taşıma aracı, 97.268 otobüs, 3.642.826 araba vardır. Ocak 2013 itibarıyla son bir yılda karayolları ile 2.718,4 milyon ton yük taşınmış olup navlun cirosu 132,3 milyar ton-km'ye ulaşmıştır. Yine aynı dönemde 18.380,2 milyon yolcu taşımacılığı gerçekleşmiş olup yolcu cirosu 184.869 milyon yolcu-km'ye ulaşmıştır. 2013 Ocak-Kasım aylarında 2012 yılının aynı dönemine nazaran karayolları navlun cirosu %101,7, aynı dönem yolcu cirosu ise %110,3 oranında artış göstermiştir (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği Aralık 2013: 44).

2009 yılında başlatılan Batı Avrupa-Batı Çin otoban projesinin 2.787 km'si Kazakistan topraklarından geçmektedir, bunun için de yolun 2452 kilometresinin yeni-

lenmesi gerekmektedir. 2011 yılında 215 km yol yapılmış, 2012 yılında 700 km'lik yol yenilenmiştir. 2013 yılında 1.854 km yol çalışması yapılmış olup, 806 km kullanıma açılmıştır. Bu projenin 2015 yılında tamamlanması planlanmaktadır (Kazinform, 04 Kasım 2013).

Geniş bir coğrafyaya sahip olan Kazakistan için havacılık çok önemlidir. Kazakistan'da 23 büyük havaalanı mevcuttur, bunlardan 15'i uluslararası havaalanı niteliğindedir. Nisan 2013 itibarıyla 698 sivil hava yolcu taşıma aracı bulunmaktadır (Transport v Respublike Kazahstan, 2013: 71). Ocak 2013 itibarıyla son bir yılda hava yolları ile 20 bin ton yük taşınmış olup, navlun cirosu 60 milyon ton-km olmuştur. Aynı dönemde 4,5 milyon yolcu taşınmıştır. (Kazakhstan Segodnya. 2013: 36).

Basın ve Medya

Nisan 2013 itibarıyla Kazakistan'da toplam 2.111 basın ve medya organı mevcut olup, bunların 439'u devlete ait, 1.727'si ise özeldir. Bunlardan 344'ü sadece Kazak dilinde, 758'i sadece Rus dilinde, 727'si iki dilli olarak (Kazakça ve Rusça), 282'si ise başka dillerde yayın yapmaktadır (Kazakistan Respublikasının Akparat Jane Mädeniyet Ministrliğı, 15 Mart 2013).

Kazakistan'daki toplam 1860 basılı yayın organından 1.357'si gazete, 503'ü ise dergi olarak yayımlanmaktadır. Ülkede 328 resmi gazete ve 1.029 özel gazete, 172 resmi dergi ve 331 özel dergi yayımlanmaktadır. Gazete ve dergilerin çoğu Rus dilinde yayımlanmaktadır (362 gazete Kazak dilinde, 528 gazete Rus dilinde, 369 Kazak ve Rus dillerinde yayımlanmaktadır; 104 dergi Kazak dilinde, 215 Rus dilinde ve 103 dergi Kazak ve Rus dilinde yayımlanmaktadır) (Kazakistan Respublikasının Akparat Jane Mädeniyet Ministrliğı, 15 Mart 2013).

Kazakistan'ın resmi devlet basın organı olan Egemen Kazakistan gazetesi 1919 yılından itibaren yayımlanmakta olup, bugünkü tirajı 201.715'tir. Kazakistan'daki dijital 238 basının 51'i televizyon kuruluşları, 48'i radyo kuruluşları, 133'ü kablo TV operatörleri, 6'si ise uydu operatörlerine aittir. 9 devlet ve 42 özel televizyon kuruluşunun sadece 1'i tamamen Kazak dilinde, diğer 50'si Kazak ve Rus dillerinde yayın yapmaktadır. 6 devlet ve 42 özel radyonun tamamı iki dilde yayın yapmaktadır. 6 uydu'nun 1'i devlete ait olup, 5'i özeldir. Kazakistan'daki 13 haber ajansının 1'i devlete ait, 12'si ise özeldir; bu ajanslardan 3'ü sadece Rusça, 3'ü Kazakça ve Rusça, 7'si ise Kazakça, Rusça ve başka dillerde yayın yapmaktadır (Svedeniya Ministerstva Kulturi i informatsii RK o SMİ, 15 Mart 2013).

İletişim – İnternet

Ocak 2013 itibariyle Kazakistan'da 100 kişinin 180 cep telefon, 9,5 internet aboneliği mevcuttur. Kazakistan'da evlerin %90'ında telefon hattı, %96,5'inde cep telefonu, %42,1'inde kablolu TV, %41,5'inde uydu TV, %57,4'inde bilgisayar, %14,6'ünde dizüstü bilgisayar mevcuttur (Razvitie svyazi i informatsionno-kommunikatsionnih tehnologiy v Respublike Kazahstan, 2013: 22).

Ocak 2013 itibariyle devlet kurum ve kuruluşlarının %66,9'u bilgisayar kullanmaktadır ve %58,4'ü de internete bağlıdır. Ancak ülkedeki kurum ve kuruluşların sadece %5,8'inin web sitesi vardır (Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği, Aralık 2013).

KAYNAKLAR

- Nazarbayev, Nursultan, *Kazakistan 2050 Stratejisi*, Ankara, 2013.
- Tatimov, M. B., *Sotsialnaya obuslovlennost' demografiçeskih protsessov*, Alma-Ata, 1989.
- Tokmaganbetova, R., "Migratsionnie protsesi v Respublike Kazahstan. Vestnik KazNTU", 02 Mart 2010), (www.vestnik.kazntu.kz/?q=ru/node/487).
- Tukuşeva, Aygerim, "Naselenie Kazahstan za prošlyy god viroslo na 1,4%", *Bnews.kz*, 15 Ocak 2014, (<http://bnews.kz/ru/news/post/180992>).
- CIA *The World Factbook*, 2013, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>).
- Istoriya perepisi naseleniya*, 2009, (http://oblstat.pavl.kz/rus/census_history).
- Kazakistan 2012 jılı Statistikalık Jılnamehı*, Astana, 2013.
- Kazakistan: Reformalar jane damu. 1991-2007*, Astana, 2008.
- Kazakistan Respublikasının Âleumettik-Ekonomikalık Damuvı*, Astana, Eylül 2013.
- Kazakistan Respublikasının Âleumettik-Ekonomikalık Damuvı*, Astana, Aralık 2013.
- Kazakistan Respublikasının Âleumettik-Ekonomikalık Damuvı*, Astana, Ocak 2014.
- Kazahstan Segodnya*, Astana, 2013.
- Statistiçeskiy Ejegodnik*, Alma-Ata, 1991.
- Transport v Respublike Kazahstan 2008-2012*, Astana, 2013.
- "2013 Jılgı Kantar-karashağı Kazakistan Respublikasının Demografiyalık Ahualı Turalı", *Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiği*, Astana, Aralık 2013.
- "Bapsa Jâne Elektrondık BAK Salasındağı Statistikalık Akparat", *Kazakistan Respublikasının Akparat jane Mâdeniyet Ministrliği*, 15 Mart 2013.

- “Batus Europa-batus Kitay Dälizinin Congı Uçaskesinin Merdigeri Belgilendi”, *Kazinform*, 04 Kasım 2013, (<http://www.inform.kz/kaz/article/2602552>).
- “Bolaşak” Bağdarlaması Boyınşa 2436 Stipendiat Âlemnin 33 Elindegi 200 Üzdik Universitette Okıp Jatır”, *Kazinform*, 13 Eylül 2013, (<http://www.inform.kz/kaz/article/2589115>).
- “Country Reports”, *U.S. Department of State*, Aralık 2013, (<http://www.state.gov/j/drl/irf/rpt/index.htm>).
- “Deystvuyuşih v Kazahstane po sostoyuanıyü na Svedeniya”, *Ministerstva Kulturi i informatsii RK o SMI*, 15 Mart 2013, (http://mki.gov.kz/rus/komitety/komitet_informacii_arxivov/upravlenie_pechatnyh_smi/statistika_otrasli/).
- “Kazahstan zanimayet pervoe mesto po koliçestvu meçetey”, *Nur.kz*, Mayıs 2013, (<http://news.nur.kz/263087.html>).
- “Kazakistan Respublikasının 2009 Jılğı Ultık Halık Sanağının Kortındıları, Taldamalı Esep”, *Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiğı*, Astana, 2011.
- “Kazakistan Respublikasının Negizgi Âleumettik-ekonomikalık Korsetkişteri Tablosu: Negizgi Korsetkişterdin Serpini”, *Kazakistan Respublikası Statistika Agenttiğı*, Ocak 2014.
- “Kazakstannın En Üzdik Joğarı Oku Orındarının 2013 Jılğı Ultık Reytingisi”, *Bilim Beru Sapasın Kamsızdandıru Tavelsiz Kazakstandık Agenttiğı*, Aralık 2013, (<http://www.nkaoko.kz/rankings/rating-2013/vuzy.php>).
- “Obşaya protıyajennost novih jeleznih dorog Kazahstana sostavlyayet okolo 1700 km.”, *Kazakistan Temir Joli*, 01 Mayıs 2013, (<http://railways.kz/ru/node/4559>).
- “Razvitie svyazi i informatsiyonno-kommunikatsionnih tehnologiy v Respublike Kazahstan. 2008-2012”, *Statistiçeskiy sbornik*, Astana, 2013.
- “Religioznie obedineniya v Respublike Kazahstan, proşedşie pereregistratsiyu”, *Kazakistan Din İsteri Agenttiğı*, Aralık 2013, (http://www.din.gov.kz/rus/religioznye_obedineniya/?cid=0&rid=596).
- “Religioznie obedineniya v Respublike Kazahstan, proşedşie pereregistratsiyu (2013)”, *Kazakistan Din İsteri Agenttiğı*, (http://www.din.gov.kz/rus/religioznye_obedineniya/?cid=0&rid=596).
- “Reytinf Vuzov Kazahstana -2013”, *Kazakistan Janalıkları Halıkaralık Akparat Agenttiğı*, Aralık 2013, (<http://newskaz.ru/comment/20130716/5321408.html>).
- “Statistikalık Jinak”, *Kazakstannın Demogrıyalık Jılnamalığı*. Astana, 2013.
- “Ultın Bilim Aluvı”, *Kazinform*, 03 Temmuz 2013, (<http://www.inform.kz/kaz/article/2571438>).

KIRGIZİSTAN

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Kırgızistan siyasal sistemi Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in etkin olduğu bir görünüm arz etmekle birlikte, teknokrat bir Başbakanın liderliğinde üç partinin birleşimi ile oluşmuş bir koalisyon hükümeti tarafından yönetilmektedir. Muhalif parti liderleri ve gruplar ise ülkenin yüz yüze olduğu ekonomik sorunları meydanlara taşıyarak siyasal sistemde etkinlik sağlamaya çalışmaktadır. 2013 yılında öne çıkan en önemli siyasal gelişme, Kırgız ekonomisinde önemli yeri olan Kumtör Altın Madeni konusunda yaşanan tartışmalar ve madenin devletleştirilmesini talep eden siyasal oluşumların protestoları olmuştur. Bu gösteriler ve hükümet binasını ele geçirme teşebbüsü sebebi ile Ata-Jurt Partisi lideri ve iki milletvekili gözaltına alınmıştır. Olayların devam etmesi ve ülkenin kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan ana yol olan Bişkek-Oş yolunun kapatılması sonucu Ata-Jurt Partisi lideri ve milletvekilleri serbest bırakılmıştır. Diğer önemli bir gelişme de, 20 Kasım 2013 tarihinde yine Ata-Jurt Partisi liderlerinden ve eski Parlamento Başkanı Akmatbek Keldibekov'un yolsuzluk iddiasıyla tutuklanmasıdır. Muhalefet Keldibekov'un tutuklanmasının siyasi bir hareket olduğunu ve Kumtör Altın Madeni ile ilgili anlaşmaya karşı çıkmasından kaynaklandığını iddia etmiştir.

2013 yılında uluslararası ilişkileri alanında öne çıkan gelişme ise Manas üssü konusunda yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Atambayev bölgedeki etkin aktörler olan Rusya ve Çin'in talepleri doğrultusunda, ABD'nin kullandığı geçiş merkezinin sözleşmenin biteceği Temmuz 2014 tarihinde kapatılacağını ve bu konuda ABD ile pazarlık yapılmayacağını ilan etmiştir. Diğer önemli bir gündem maddesi de, Rusya'nın önderliğindeki Gümrük Birliği'ne Kırgızistan'ın üyeliği konusudur. Kırgızistan; Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında oluşturulan ve 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşecek olan Gümrük Birliği'ne girmek istediğini ilan etmiş ve girme konusunda hazırlıklara başlamıştır.

Kırgızistan ekonomisi hem üretim hem de istihdam açısından tarım ve ticaret sektörlerine dayanmaktadır. Liberal ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve tarım ve sanayi üretiminde ciddi azalmaların sonucunda hizmet sektörünün özellikle de ticaretin önemi artmıştır. Özellikle, bölgede dış ticaret konusunda en liberal ülke olduğu için Çin'den daha ucuza gelen malların diğer Orta Asya ülkeleri ve Rusya'ya

yeniden ihracatı (re-export) önemli boyutlara ulaşmıştır. İnşaat sektörü son dönemlerde yeni konut ve inşaatlara artan talep doğrultusunda canlanma göstermektedir. Sözkonusu sektörde çalışan işgücü oranı 2013 yılı verilerine göre ticaret ve tarımdan sonra en büyük paya sahiptir. Nüfus artış hızı oranında yeni istihdam alanlarının oluşturulamaması işsizlik oranını artırırken, gelir adaletsizliği ile birlikte fakirliği de artırmaktadır. Ülkedeki istihdam yetersizliğinden dolayı resmi verilere göre yurt dışına, ağırlıklı olarak da Rusya'ya çalışma amacıyla 500 bin civarında Kırgızistan vatandaşı gitmiştir. İşgücünün yurt dışına, daha çok Rusya ve Kazakistan'a çalışma amacıyla göç etmesi, ülkede işsizlik sorununu bir nebze olsun hafifletmektedir.

Kırgızistan'ın sosyal dinamikleri göz önüne alındığında ülke nüfusunun, doğum oranındaki artış ile ölüm oranındaki azalma nedeniyle artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Nüfusun çoğunluğu, Kazakistan sınırına yakın Çüy Vadisi'nde, Özbekistan sınırındaki Fergana Vadisi'nin Kırgızistan topraklarında kalan kısmında, Narın ve Talas Vadileri'nde ve Issık-Göl havzasında yaşamaktadır. Kırgızistan nüfusunda okul çağındaki çocukların ve gençlerin sayısının yüksek bir oran teşkil etmesi ve Sovyetler Birliği döneminden bu yana eğitime önem veren bir anlayışın devam ediyor olması sebebi ile ülke nüfusunun dörtte biri - yaklaşık 1,5 milyon insan - öğrenci ve çalışan olarak eğitim sisteminin içindedir. Kırgız Cumhuriyeti'nin sosyalist planlı ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçmesinden en çok etkilenen sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Devletin imkânlarının yetersiz olması, sağlık sektöründe hizmet veren birçok çalışanın, özellikle doktorların ve sağlık teknisyenlerinin ülkeyi terk etmesine, sağlık hizmetlerinde kalitenin düşmesine, eldeki teknolojinin yenilenmemesi sebebi ile sağlık hizmetlerinde aksamaların olmasına yol açmaktadır.

İÇ POLİTİKA

Dr. Altynbek Joldoshev

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
mebaltynbek@yahoo.com*

Siyasal Arka Plan

Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, günümüze kadar diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı bir siyasal yol izleyerek, önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Bu farklılık daha bağımsızlığından önce ortaya çıkmış ve kendisi Komünist Parti'nin üst düzey yönetiminde yer almamasına rağmen Askar Akayev'in Cumhurbaşkanı olmasıyla başlamıştır. Diğer bir deyişle, diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde Komünist Partisi Birinci Sekreteri görevini üstlenmiş olan kişiler ülkelerinde Cumhurbaşkanı görevine seçilirken, Kırgızistan'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri oldukça tartışmalı geçmiş ve ülkede az bilinmesine ve siyasette yeni olmasına rağmen akademisyen Askar Akayev sürpriz bir şekilde Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Abazov, 2002: 508).

Akayev'in seçilmesi Kırgızistan'da diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı bir iktidar ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Akayev Komünist Parti'nin üst düzey yönetiminde yer almadığı ve parti örgütü içinde yükselerek Cumhurbaşkanı olmadığı için, kendinden daha güçlü ve farklı ittifakların her zaman oluşabileceği, dengeleyici yetkilere sahip bir Parlamentoyla iktidarını paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum farklı yerel ilişki ağları ile şekillenmiş güç dengeleri içinde, o dengelerin parçası olan bir siyasal liderlik yapısını ortaya çıkarmıştır (Alkan, 2011: 218).

Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı olarak ilk defa Kırgızistan'da bir halk ayaklanmasıyla 24 Mart 2005 tarihinde iktidar değişmiştir. 27 Şubat 2005 tarihinde yapılan Parlamento seçimleri Akayev döneminin son bulmasına varacak olayları tetiklemiş ve muhalefetin Beyaz Saray ve devlet televizyonlarını işgal etmesi yeni bir süreç başlamasına neden olmuştur. "Lale Devrimi" olarak adlandırılan bu iktidar değişimiyle 15 yıllık Akayev dönemi sona ererken, Kurmanbek Bakiyev dönemi başlamıştır.

Bakiyev iktidar ilişkisi bakımından Akayev'den çok farklı bir tutum sergilememiştir. Bu dönemde ülke kaynakları Bakiyev ailesine tahsis edilmiş, medya ve internete yasaklamalar getirilmiş, rüşvet ve adam kayırmacılık olayları artmıştır. Dolayısıyla “Lale Devrimi” ile Kırgızistan’da ideolojik veya stratejik değişimden ziyade, politik aktörlerin yer değişimi söz konusu olmuştur.¹ Nitekim beklenen değişimler gerçekleşmeyince Bakiyev iktidarı ancak 5 yıl sürebilmiş ve 7 Nisan 2010 tarihinde meydana gelen halk ayaklanmasıyla Bakiyev yönetimi devrilirken, Geçici Hükümet kurulmuştur.

Geçici Hükümet rejim değişimi konusunda oldukça radikal davranmış ve Kırgızistan’da başkanlık sistemini kaldırarak yerine parlamenter sistemin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu çerçevede 27 Haziran 2010 tarihinde yeni anayasa kabul edilmiş ve buna ek olarak Roza Otunbayeva’nın Cumhurbaşkanlığı (bir buçuk yıl süreyle) onaylanmıştır. Gerek Geçici Hükümet’in parlamenter sistemin kurulmasına yönelik adımları, gerekse geçiş dönemi Cumhurbaşkanı olarak Roza Otunbayeva’nın seçilmesi diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde görülmeyen bir gelişme olmuştur. Çünkü diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden hiçbirinde bugüne kadar ne başkanlık sistemi kaldırılabilmiş ne de bir kadın siyasetçinin ülkenin en üst yönetimine seçilmesi sağlanabilmiştir. Bütün bu gelişmeler Kırgızistan’ın diğer Orta Asya ülkelerinden farklı bir siyasal yol takip ettiğini göstermektedir.

Siyasal Gelişmeler

Mikhail Gorbaçov SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak göreve başladıktan kısa bir süre sonra ülkede var olan sosyo-ekonomik sorunları çözmek amacıyla bir reform hareketinin gerekliliğini savunmaya başlamıştır. Önce ekonomik reform politikasını ifade eden “Perestrojka” (yeniden yapılanma) kavramı ile Sovyet ekonomisinin onarılması amaçlanırken, daha sonraları bu kavrama siyasal reform ihtiyacını da çağrıştıran “Glasnost” (açıklık) kavramı eklenmiştir. Ancak Gorbaçov’un Perestrojka ve Glasnost politikaları diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan’a da oldukça geç yansımıştır. 1990 yılına kadar Kırgızistan’da Komünist Parti’nin dışında yasal yollarda faaliyet gösteren herhangi dikkate değer bir siyasi oluşum görülmemiştir (Mamytova, 2001: 214-215).

Gorbaçov’un izlediği reform çalışmalarının bir parçası olarak Kırgızistan’da oluşturulan Cumhurbaşkanlığı makamına liberal görüşleriyle tanınan Akayev seçilmiş ve Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında rahatsız olmasına rağmen ülkeye egemen olan

¹ Akayev ile Bakiyev yönetiminin Kırgızistan’da uyguladığı politikaların birbirine benzerliği nedeniyle Kırgız toplumunca ilginç bir tespit yapılmıştır. Buna göre, 24 Mart 2005’de gerçekleşen “Lale Devrimi”yle Kırgızistan’da hiçbir şey değişmemiştir. Değişen sadece iki harf olmuştur, yani A(Akayev) yerine B(Bakiyev) geçmiştir.

Kırgızistan Komünist Partisi'yle birlikte çalışmak zorunda kalmıştır (Huskey, 2002: 82). Ancak Akayev'in liberalleşme ve demokratikleşme adıyla uyguladığı birbirini takip eden ekonomik ve siyasal reformlar Kırgızistan'da kamu otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Akayev bu reformları liberal ve milliyetçi siyasi seçkinlerin desteğiyle gerçekleştirmiştir (Joldoshev, 2009: 121). Ancak 1993 yılından sonra daha önce Akayev'i destekleyen ve iktidarının yanında yer alan Kırgızistan Demokratik Hareketi gibi ittifaklar dâhil olmak üzere tüm demokratik ve milliyetçi partiler de Akayev yönetimine karşı olmaya başlamışlardır. Bu partiler yozlaşma, yolsuzluk ve akraba kayırma gibi muhtelif nedenlerle Akayev ve hükümetini eleştirmeye başlamış ve bu dönemden sonra muhalefetin yanında yer almışlardır. Kırgızistan Komünist Partisi ve Kırgızistan Demokratik Hareketi, Akayev yönetimiyle karşı karşıya gelme ve eleştirme konusunda Parlamento'yu kullanmışlardır. Bu nedenle Parlamentodaki desteğini de kaybeden Akayev yönetimi ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Kırgızistan Komünist Partisi, Akayev yönetimini eski sistemin avantajlarını hiç düşünmeden terk etmekle eleştirmiştir (Anderson, 2000: 81).

Ayrıca Eylül 1994 tarihinde Akayev yönetimine karşı olan 143 milletvekili Parlamento çalışmalarına katılmayı reddetmişlerdir. Böylece ülkede "Parlamento Krizi" başlamıştır. Parlamento krizi karşısında Akayev oldukça zor durumda kalmıştır. Akayev yönetimi ilk kez bu dönemde bazı muhalefet gazetelerini kapatmış ya da üzerinde baskı kurmuştur. Ayrıca Akayev Parlatmentonun dağıtılması ve erken Parlamento seçimlerinin yapılması kararını onaylamıştır. Ancak asıl önemli olan Akayev'in anayasa değişikliği önerisini referanduma sunma kararıdır. Bu referandum aracılığıyla gerek sayısal gerekse biçimsel yönden Kırgızistan Parlatmentosunun yapısı değiştirilmiştir. Artık Akayev'e ciddi muhalefet eden eskisi gibi 350 kişilik dev bir Parlatmentonun yerine 105 kişilik ve iki kameralı küçük bir Parlamento kalmıştır (Abazov, 2003: 546). Nitekim bu tarihten itibaren Cumhurbaşkanlığı otoritesinin güçlenmesi ve Parlatmentonun da zayıflatılması yönünde uygulamalar başlamıştır.

Şubat 1995 yılında yapılan Parlamento seçimleri Akayev'in istediği gibi siyasi güçlerin parçalanması ve yeniden yapılanması sürecinde gerçekleşmiştir. Ardından yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri her ne kadar Batılı basın tarafından özgür ve adil olarak nitelendirilse de, bu seçimlerde usulsüzlükler yapıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, bu seçimlerde oyların satın alındığı ve kabile ve etnik kanallar kullanılarak seçimlere hile karıştırıldığı Akayev tarafından bile kabul edilmiştir (Bingöl, 2007: 8-9). Nitekim bu seçimlerden sonra bölgecilik ve kabilecilğe dayalı patron-müşteri ilişkileri ülkeye egemen olmaya başlamıştır. Öte yandan Akayev'in Cumhurbaşkanlığı seçimlerini yeniden kazanması kendisine gerekli güveni vermiş ve ülkede önemli

değişikler yapılabilecek ortam oluşmuştur. Bu çerçevede Akayev Şubat 1996'da yeni bir anayasa değişikliğini referanduma sunmuştur. Referandum sonucunda Akayev'in yetkileri önemli ölçüde genişletilmiştir.² Böylece yeni anayasa değişikliği yürütmenin (Cumhurbaşkanının) yetkilerini genişletirken yasamanın (Parlamentonun) yetkilerini sınırlandırmış ve yargının bağımsızlığını yürütmenin (Cumhurbaşkanının) lehine değiştirmiştir (Abazov, 2003: 33).

Kırgızistan'da Şubat 2000 tarihinde gerçekleşen Parlamento seçimleri öncesinde muhalefete yapılan baskılar ve seçimler esnasında yapılan usulsüzlükler öylesine yaygın ve kanıtlanmış bir hal almıştır ki, hükümet yanlısı elitler bile yapılanları kınamıştır (Abazov, 2001: 133). Parlamento seçimlerinden sonra gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimleri de daha başlamadan tartışmalı bir sürece girmiştir. Bir taraftan Akayev'in tekrar Cumhurbaşkanlığına aday olup olamayacağı tartışılırken,³ diğer taraftan da Akayev kendisine yönelik muhalefeti etkisiz kılmak amacıyla önlemler almaya başlamıştır. Örneğin Cumhurbaşkanlığına aday olanların Kırgızca dil sınavından geçmesi gerekliliği kural olarak getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en güçlü adaylardan biri olarak görülen eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Milli Güvenlik Bakanı Feliks Kulov'un adaylığı bu şekilde engellenmiştir (Abazov, 2003). Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Akayev büyük farkla kazanmasına rağmen bunun bedeli ağır olmuştur. Çünkü hem Parlamento hem de Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında yaşanan usulsüzlükler Akayev'in Batılılara vermeye çalıştığı demokrat ve Kırgızistan'ın "Orta Asya'nın demokrasi adası" imajını zedelemiştir. Bu da Akayev'in Batıdan sağlamakta olduğu kredilerin kesilmesine yol açmıştır.

Öte yandan 2000 yılında gerçekleşen Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan hile ve usulsüzlükler muhalefet cephesinin de birleşmesine neden olmuştur. Ekim 2000 tarihinde ülkedeki bütün muhalefet partileri "Ulusal Vatanserver Hareketi" adıyla bir muhalefet bloğu oluşturarak Akayev yönetimine karşı birlikte hareket edeceklerini açıklamışlardır. Bu çerçevede muhalefet Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişliğini ve Parlamentonun güçsüzlüğünü eleştirmiştir. Ayrıca ülkede çözülmeyen sosyo-ekonomik sorunlara nüfusun çoğunluğunda yaşam standartlarının

2 Akayev yeni Anayasa değişikliği ile Parlamentonun (Halk Temsilcileri Toplantısı) onayıyla Başbakan ve Başbakanın önerisiyle Bakanlar, Parlamentonun onayıyla Başsavcı, Merkez Bankasının Başkanı v.s., atama yetkisi verilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı devletin başı ve en yüksek resmi kişi sıfatıyla yalnızca yürütme gücüyle değil devletin bütün iktidarıyla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle Cumhurbaşkanı devlet iktidarının birliğini ve devamlılığını sağlamakta ve devlet kurumlarının koordine edilmesi ve birbirleriyle uyumlu çalışmasını temin etmektedir (Elebaeva & Pukhova, 2001-2002: 105).

3 1993 Anayasasında bir kişinin arka arkaya iki kereden fazla Cumhurbaşkanı olması engellenmiştir. Akayev de iki kere arka arkaya Cumhurbaşkanı seçilerek bu hakkı kullanmış olduğundan yeni seçimlerde Cumhurbaşkanlığına aday olamayacağı düşünülmüştür. Ancak Akayev Anayasa Mahkemesinin kararıyla bu durumu çözerek kendi adaylığının yolunu açmıştır (Dukenbaev & Hansen, 2003: 31).

gerilemesi de eklenince ülke siyasi krize sürüklenmiştir. Kriz Kırgızistan'ın güneyindeki Celalabad vilayetinin Aksı ilçesinde yaşanan olaylarla patlak vermiştir. Akayev yönetiminin, Çin Halk Cumhuriyeti ile yapılan sınır anlaşmasını eleştiren muhalefetin önde gelenlerinden ve bölgenin milletvekili Azimbek Beknazarov'u hapse attırması bölge halkını kızdırmıştır. Sokaklara dökülen bölge halkı ile güvenlik güçleri arasındaki gerilim yavaş yavaş yükselmiş ve güvenlik güçlerinin göstericilere karşı ateş açması sonucunda 6 kişi ölmüş ve 60'tan fazlası da yaralanmıştır (Radnitz, 2005: 405–424). Bu olay Kırgızistan'da Akayev yönetiminin kendi halkına karşı yaptığı ilk kanlı müdahale olmuştur. Olayların büyümesinden sonra Mayıs 2002 tarihinde Kurmanbek Bakiyev'in Başbakanlığındaki hükümet istifa etmiş ve yeni hükümete Başbakan olarak Nikolay Tanayev atanmıştır. Akayev yönetimi kriz durumundan çıkmak için muhalefet ile görüşmeyi uygun bulmuştur. Muhalefete karşı tavizler verilmiş, tutuklanan bazı muhalefet liderleri serbest bırakılmış, Akayev yönetimi, muhalefeti diyaloga davet etmiş ve kendi hatalarını kabul etmiştir. Diyalogu kabul istemeyen muhalefet liderleri bile yeni bir anayasa hazırlığı için iktidarla masaya oturmak zorunda kalmıştır. Ancak Akayev'in muhalefet ile beraber hazırlanan anayasa taslağını önemli ölçüde değiştirerek 3 Şubat 2003 tarihinde referanduma sunması Akayev'e karşı muhalefeti kızdırmış ve Akayev yönetiminin barışçı yoldan çekilmeyeceği, bu nedenle devrimin gerekliliği konusunda muhalefette kanaat oluşmaya başlamıştır. Ayrıca Akayev yönetiminin Aksı olaylarını örtbas etmeye çalışması halk nezdinde de itibar kaybına yol açmıştır. Böylece Kırgızistan'da 27 Şubat 2005 tarihinde yapılan Parlamento seçimleri Akayev döneminin son bulmasına varacak olayları başlatmıştır. Protestoların yaşandığı süreçte güvenlik güçlerinin aşırı şiddet içeren müdahaleleri muhalefetin haklı olduğu düşüncesini güçlendirmiş ve ülkenin ikinci büyük şehri Oş ve Celalabad'da hâkimiyetin muhaliflere geçmesine yol açmıştır. Akayev Kırgızistan'ın güney bölgelerinin kaybedildiğini anlamış, ancak kuzey bölgelerinde güçlü olduğunu düşünerek protestolara karşı durabileceğine inanmıştır. Ancak güneydeki protestoların Bişkek'e de sıçraması sonucu Akayev ve ailesi Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır.

Kırgızistan'da yaşanan Lale Devrimi ile birlikte iktidardan düşen Akayev'in yerine Kurmanbek Bakiyev getirilmiş ve böylelikle Bakiyev dönemi başlamıştır. Temmuz 2005 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Bakiyev resmi olarak Cumhurbaşkanı makamına oturmuştur. Bakiyev kendi iktidarını sağlamlaştırmak için belli başlı muhalefet liderlerini önemli görevlere atayarak muhalif girişimlerin önünü kesmeye çalışmıştır. Ancak 2006 ilkbaharından itibaren muhalefetin Bakiyev karşıtı gösterileri artmaya başlamıştır. Bakiyev'in söz verdiği anayasal reformları yapmamasından hoşnutsuzluk duyan muhalefet cephesi Ömürbek Tekebayev, Almazbek Atambayev ve Roza Otunbayeva liderliğinde gösteriler düzenlemişlerdir. Muhalefet

Cumhurbaşkanının merkezde olduğu bir yönetim modeli yerine Parlamento ağırlıklı bir yönetim modelini gerçekleştirmek için anayasal reformlar yapılmasını talep etmiştir. Gösteriler Kasım 2006 da doruk noktasına ulaşmış ve binlerce göstericinin Beyaz Saray önünde toplanması sonucu Bakiyev, muhalefetin bazı isteklerini kabul ederek yeni anayasayı onaylamak zorunda kalmıştır. Ancak çok geçmeden Aralık 2006 tarihinde Bakiyev'in zorlaması ve manevrası ile Parlamento, anayasada Bakiyev'in konumunu güçlendirecek değişiklikler yapmıştır. Şubat 2007 tarihinde Kulov Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Bakiyev, muhalefeti bölmek ve zayıf düşürmek için bu kez muhalefet liderlerinden Atambayev'i Başbakan olarak atamıştır. Ne var ki, Atambayev'in Başbakanlığı da kısa sürmüş ve Bakiyev yeni bir hamle ile Rus asıllı Igor Çudinov'u Başbakanlığa getirmiştir (Sarı, 2010: 37).

Aralık 2007 tarihinde gerçekleşen Parlamento seçimlerinde geçerli oyların %49'unu alan Bakiyev liderliğindeki Ak Jol Partisi birinci, %9 oranında oy alan Tekebayev liderliğindeki Ata Meken Partisi ikinci parti olmuştur. Ancak Ata Meken tüm bölgelerden yüzde yarım oy toplama koşulunu yerine getiremediği için Parlamenteoya üye sokamamıştır. Böylece Bakiyev'in partisi Ak Jol, 90 üyeli yeni Parlamenteoda 71 sandalye elde ederken, Sosyal Demokrat Parti 11, Komünist Parti ise 8 üyelikle Parlamenteoda temsil edilmeye hak kazanmışlardır (Alkan, 2010: 23). Ak Jol Partisi'nin hileli ve açık olmayan seçimler sonucu Parlamenteoda mutlak çoğunluğu sağlaması, Bakiyev'in iktidarını pekiştirmesine yol açmış ve muhalefet ile diyalog yolu aramak yerine onlara karşı baskı politikası izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede Ocak 2009 tarihinde eski Savunma Bakanı İsmail İsakov'un muhalefete katılması üzerine yolsuzluk ile suçlanarak 8 yıl hapis cezasına çarptırılması, muhaliflerin açlık grevine başlamasına sebep olmuştur. Ayrıca aynı tarihte hem Akayev'in hem de Bakiyev'in Cumhurbaşkanlığı İdaresinin Başkanı olarak görev yapan Medet Sadırkulov istifa etmiş ve teklifleri kabul etmeyerek muhalefet tarafına geçmiştir.⁴ Temmuz 2009 da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Bakiyev, Atambayev ve Sariyev'e karşı rahat bir şekilde kazanmıştır. Ancak seçimlerin özgür ve bağımsız bir ortamda yapılmadığı, açık olmadığı ve seçim hilelerinin yapıldığı uluslararası gözlemciler tarafından dile getirilmiştir.

Kırgızistan'da Bakiyev'in başa gelmesiyle birlikte değişen yegâne unsur bürokrasinin önemli basamaklarında artık kuzeyli Kırgızların değil Bakiyev gibi güneyli Kırgızların atanması olmuştur (Marat, 2006: 117). Bu çerçevede iktidara gelişle Akayev'den çok farklı bir tutum sergilemeyen Bakiyev, ülke kaynaklarını ailesine tah-

⁴ Hem Akayev hem de Bakiyev'in gizli bilgilerine sahip olduğuna inanılan Sadırkulov 13 Mart 2009 tarihinde şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir.

sis etmekten çekinmemiş, medya ve internete yasaklamalar getirmiş, rüşvet ve adam kayırmacılık olayları bu dönemde daha da artmıştır. Kısacası Bakiyev dünyaya tam bir nepotizm⁵ örneği göstermiştir ki, iktidarını kaybetmeden kısa süre önce oğlu Maksim Bakiyev'i Yatırım, Inovasyon ve Kalkınma Ajansı'nın, küçük kardeşi Janybek Bakiyev'i ise Ulusal Güvenlik Servisi'nin başına atamıştır. Böylece Kırgızistan'daki Temmuz 2009 tarihinde yapılan seçimlerle Bakiyev'in tekrar başa geçerek muhalefet üzerindeki baskıyı arttırması ve Şubat 2010 tarihinde su, elektrik ve gazı yapılan zamlar Bakiyev döneminin sonunu getiren olayların başlangıcı olmuştur. Muhalefet liderlerinin serbest bırakılması için 7 Nisan 2010 tarihinde yapılan gösterilerde polisle göstericiler arasında çatışmaların çıkması iktidara karşı yeni bir halk ayaklanmasını başlatmıştır. Ne yazık ki, Mart 2005'teki "Lale Devrimi"nin aksine 7 Nisan'da patlak veren halk ayaklanması acımasız bir şekilde bastırılmaya çalışılmış, göstericiler ile polis arasındaki çatışmada en az 90 kişi hayatını kaybetmiş ve 1500'den fazla kişi de yaralanmıştır. Olaylar karşısında Bakiyev Kırgızistan'ın güney şehirlerinden Oş ve Celalabat'a giderek görevinin başında olduğu ve istifa etmediği yönünde açıklamalarda bulunurken, muhalefet partileri Otunbayeva'nın önderliğinde yeni bir Geçici Hükümet kurarak güvenlik güçlerini de yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak ülke iç savaşa doğru sürüklenmeye başlayınca Bakiyev ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır.

Bakiyev'in devrilmesinin ardından Kırgızistan'da Geçici Hükümet rejim değişimi konusunda başlangıçta oldukça radikal davranış sergilemiş ve bu çerçevede Kırgızistan'da başkanlık sistemini kaldırarak yerine parlamenter sistemin kurulması yönünde adımlar atmıştır. Eski rejimin ürünü sayılarak Anayasa Mahkemesi feshedilmiş ve yeni Anayasa çalışmaları başlatılmıştır. Yeni anayasa çalışmalarının tamamlanmasıyla 27 Haziran 2010 tarihinde yeni anayasa ve buna ek olarak Otunbayeva'nın Cumhurbaşkanlığı referandumuna sunulmuştur. Daha önce Kırgızistan'da gerçekleşen referandumlarla karşılaştırıldığında, bu referandumda halk yoğun ilgi göstermiştir. Çünkü Kırgızistan'ın güneyinde Mayıs ayında başlayıp 11-14 Haziranda kontrolden çıkan etnik çatışmalar Kırgızistan halkını endişelendirmiş ve ülkenin istikrarı için sandık başına koşmalarına neden olmuştur (Sarı & Asanbayeva, 2012: 99-139). Bu çerçevede gerçekleşen referandum ile Kırgızistan'da parlamenter yönetim modeline dayalı yeni anayasa kabul edilmiş ve bir buçuk yıl süreyle Otunbayeva'nın Cumhurbaşkanlığı onaylanmıştır.

Kırgızistan'da 10 Kasım 2010 tarihinde gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinin Kırgızistan ve diğer Orta Asya ülkeleri açısından bir dönüm noktası oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bu bölgede ilk defa olarak Batılı standartlara yakın ve göreceli

5 Nepotizm, yakın akrabaları kayırmaya dayalı yönetim anlayışıdır.

olarak adil bir seçim gerçekleştirilmiştir. Bu görüşü destekleyen unsur olarak Ata Jurt Partisi'nin seçimlerde en çok oyu alan parti olması gösterilebilir. İktidarda olan güçlerin (yani Geçici Hükümet'in) istememesine rağmen devrik lider Bakiyev'e yakın olan siyasetçilerin kurduğu Ata Jurt Partisi seçimlerde en çok oy alan parti olmuştur. Diğer bir deyişle Ata Jurt Partisi %8,7, Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi %7,8, Ar Namıs Partisi %7,57, Respublika Partisi %6,93 ve Ata Meken Partisi %5,49 oyla barajı geçerek Parlamento'ya girmiştir (The Kyrgyz Committee for Human Rights, Kasım 2010).

Parlamento seçimlerinin ardından Kırgızistan'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerine 16 aday katılmış ve seçime katılan adaylardan Almazbek Atambayev %63.24 oy alırken, Adahan Madumarov %14.77 ve Kamçıbek Taşiyev ise %14.32 oy almıştır (Sarı, 2012: 11). Böylece Cumhurbaşkanlığı seçiminin galibi Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi lideri Başbakan Atambayev olmuştur. Ancak Parlamento seçimleriyle karşılaştırıldığında Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları tartışmalı olmuştur. Bütün Kırgızistan Partisi Lideri Madumarov, seçim sonuçlarını kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtirken, Ata Jurt Partisi lideri Taşiyev de düzenlediği basın toplantısında, seçim sonuçlarını kabul etmeyeceğini, kendisini destekleyen yüz binlerce vatandaşın sokaklara döküleceğini söylemiştir (Barakelde, 31 Ekim 2011). Böylece seçimlere itiraz eden Taşiyev taraftarları güçlü oldukları güney bölgelerinde protestolar düzenlemişlerdir.

3 Ekim 2012 tarihinde muhalefetteki Ata Jurt Partisi'nin lideri Taşiyev, parti yönetiminden Sadır Caparov ve milletvekili Talat Mamidov, Kırgızistan'ın altın rezervini işleyen "Kumtör Altın Madeni'ni" işleten şirketinin devletleştirilmemesini protesto etmek için Başkent Bişkek'in Ala-Too Meydanı'nda miting düzenlemişlerdir. Protestocuların bir kısmı Ala-Too Meydanı'ndan yön değiştirerek Parlamento'yu ele geçirme girişiminde bulunmuşlar ancak güvenlik güçleri tarafından bu girişim engellenmiştir. Hükümeti devirme girişimi iddiasıyla Taşiyev ve Caparov istihbarat birimi tarafından gözaltına alınmış ve yaklaşık 6 ay tutuklu kalmıştır.

"Kumtör" meselesi Kırgızistan'ın iç siyasetinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Mayıs 2013 tarihinde Kırgızistan'ın Isık Göl vilayetinde "Kumtör Altın Madeni'nin" devletleştirilmemesini hedef alan protestolar son dönemlere kadar devam etmiştir. Özellikle 31 Mayıs 2013 tarihinde Ata Jurt Partisi'nin başkanı Taşiyev'in taraftarları Celalabad Valisi'ne müdahale ederek kendi istedikleri Medet Usenov'u göreve getirmişlerdir. 1 Haziran akşamı istihbarat birimi tarafından Usenov gözaltına alınmıştır. Bu olaylar üzerine Taşiyev taraftarları ülkenin kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan ana yolu olan Bişkek-Oş yolunu kapatmışlar ve Taşiyev'in serbest bırakılması şartıyla tüm protesto ve yol kesme olaylarının son bulacağını bildirmişlerdir. Bu talepler doğrultusunda hükümet gözaltına alınan Ata Jurt Partisi lideri Taşiyev'i ve di-

ğer milletvekillerini serbest bırakmıştır. Bu adımla yönetim, muhalefetin girişimlerini engellemeye çalışmıştır; ancak “Kumtör Altın Madeni” üzerindeki tartışmalar 2013 yılının sonbaharında da devam etmiştir. 20 Kasım 2013 tarihinde yine Ata Jurt Partisi liderlerinden ve eski Parlamento Başkanı Akmatbek Keldibekov yolsuzluk iddiasıyla tutuklanmıştır. Ancak Keldibekov tutuklanmasının siyasi bir hareket olduğunu ve “Kumtör Altın Madeni” ile ilgili anlaşmasına karşı çıkmasıyla ilişkilendirmektedir (Azattyk, 21 Kasım 2013). Sonuçta Hükümet ile “Kumtör Altın Madeni’ni” işleten “Centerra Gold Inc” arasında yapılan mutabakat zaptı günümüze kadar Parlamento tarafından onaylanmamıştır.

Anayasa, Kurumlar ve Yönetim

31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgızistan bağımsızlığını kazandığı zaman 1978 tarihli Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası uygulanmaktaydı. Bağımsızlığın ilanından sonra ilk Anayasa 5 Mayıs 1993 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle 5 Mayıs Kırgızistan’da “Anayasa Günü” olarak kutlanmaktadır.

1993 Anayasasının 1., 2., 3. ve 4. maddelerini kapsayan birinci ana bölümünde “genel ilkeler” düzenlenmiştir. Buna göre “Kırgız Cumhuriyeti egemen, üniter, demokratik, laik ve hukuk temeline dayalı bir cumhuriyettir” (1.Md.). Kırgız Cumhuriyeti’nin “egemenliği ülke topraklarını kapsar ve bu topraklar içinde sınırlanamaz” (2.Md.). “Kırgız Cumhuriyetinde devlet iktidarının yegâne kaynağı ve egemenliğinin sahibi Kırgızistan halkıdır” (3.Md.). “Halk, iktidarı doğrudan doğruya veya devlet organları aracılığıyla ve yasalar uyarınca gerçekleştirir. Halk adına konuşma hakkı sadece halk tarafından seçilen Parlamenteoya, milletvekillerine ve Cumhurbaşkanına tanınmıştır” (4.Md.) (Kırgız Respublikasının Konstitusiyası, 1994). Görüldüğü gibi 1993 Anayasası ile Kırgızistan’da Batı tipi liberal demokratik sisteme geçişin hukuki temeli oluşturulmuştur. Nitekim “devlet yönetiminde yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden bağımsız ve uyum içinde çalışır” (7.Md.) ifadesiyle Batılı liberal demokratik sistemin en önemli özelliklerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasada önemle vurgulanmıştır. Ancak ne yazık ki, anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesi önemle vurgulanmakta ise de uygulamada Cumhurbaşkanlığının Parlamento, hükümet ve yargı kararlarının üzerinde etkili olduğu bilinen bir gerçektir (Akçalı, 2007: 122).

Bu çerçevede 2003’teki anayasa değişikliklerine kadar 1993 Anayasası ile benimsenen siyasal model yaklaşık on yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. Ancak 1996, 1998 ve 2002 yıllarında 1993 Anayasası’na değişiklik ve eklemeler yapılmıştır. Daha 1993 Anayasası’na yapılan değişiklikler ve eklemeler sonucunda Cumhurbaşkanı’nın yetki alanı Parlamenteonun yetki alanı aleyhine genişlemeye başlamıştır. Özellikle

1996 yılında yapılan anayasal değişim referandumu ile Cumhurbaşkanının yetkileri önemli ölçüde genişletilmiş ve Parlatentonun yetkileri ise sınırlandırılmıştır. Şubat 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı Akayev'in manevrasıyla ve tartışmalı referandum sonucunda kabul edilen anayasa değişikliği Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlamıştır. Ancak buna karşılık Cumhurbaşkanının yetkilerini düzenleyen 53. madde kendisine ve ailesine Cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da geniş bir dokunulmazlık ve imtiyaz tanımıştır (Iba, 2009, 51).

24 Mart 2005 tarihinde gerçekleşen "Lale Devrimi" sonrası Bakiyev yönetimi tarafından beklenen anayasal reform yapılmayınca, muhalefet tarafından 2 Kasım 2006 tarihinde "Reformlar İçin" adı altında bir protesto gösterisi düzenlenmiştir. Gösterilerin oluşturduğu baskı sonucunda Cumhurbaşkanının (Bakiyev'in) gücünü büyük çapta sınırlayan yeni bir anayasayı Cumhurbaşkanına imzalatmışlardır. Ancak yeni anayasanın, ne Cumhurbaşkanına ne de eski Seçim Kanunu'na göre seçilen Parlatmentoya yeni hükümeti kurma izni vermemesi nedeniyle kriz yaşanmıştır. Bunun üzerine anayasa tekrar değiştirilerek 30 Aralık 2006 tarihinde Kırgızistan Parlatmentosu, Cumhurbaşkanına hükümeti kurma, vali ve kaymakamları atama yetkisi veren anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Anayasanın tekrar değiştirilerek 22 Ekim 2007 tarihinde referanduma sunulduğu gün, Kırgızistan Parlatmentosu Bakiyev tarafından feshedilmiştir (Iba, 2009, 52-53).

Şu anda Kırgızistan'da yürürlükte olan Anayasa, 7 Nisan Devrimi'nden sonra 27 Haziran 2010 tarihinde gerçekleştirilen bir halkoylaması sonucu kabul edilmiştir. 2010 Anayasası'nın 3. maddesinde çok net bir şekilde güçler ayrılığı ilkesi "en temel ilkelerinden biri" olduğu ifadesiyle önemle vurgulanmaktadır (3. md.). Ayrıca hiç bir partinin, örgütün ve kişinin devletin sınırları içerisinde siyasal gücü tek elde toplayamayacağı belirtildikten sonra bunun "en ağır suçlardan biri olduğu" ilan edilmektedir (5. md.). Bu bağlamda Cumhurbaşkanının görev süresi altı yıllık tek bir dönemle sınırlandırılmaktadır. Nitekim açıkça aynı kişinin Cumhurbaşkanlığına birden fazla seçilemeyeceği belirtilmektedir (61. md.). Yeni anayasada ayrıca Parlatmento (Jogorku Keneş) Cumhurbaşkanını görevden azletmeye ve sağlık gerekçesi ile görevden erken ayrılmasına yönelik karar almaya yetkili kılınmaktadır (66. md.). Görevden azledildikten sonra Cumhurbaşkanı hakkında yasal işlem başlatılması da artık mümkündür (67. md.). Cumhurbaşkanına Parlatmento seçimlerini erkene alma ya da hükümeti düşürme yetkisi verilmemektedir (68. md.). Cumhurbaşkanının yasama sürecini başlatma yetkisi de yoktur (79. md.). Benzer şekilde, Cumhurbaşkanı yasaları veto edemez; ancak 14 günlük kısıtlı bir süre için (bütçe ve vergiler konusundakiler hariç) yasa tasarılarını yeniden görüşülmek üzere Parlatmentoya gönderebilir (82. md.). Öte

yandan yeni anayasaya göre Parlamento, nispi temsil yöntemi ile beş yıllığına seçilmiş 120 milletvekilinden oluşmaktadır (70. md.). Parlamento Cumhurbaşkanlığı seçimlerine karar verme ve anayasayı değiştirme yetkisine de sahiptir (74. md.) (Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası, 2010).

Görüldüğü gibi 2010 Anayasası, Cumhurbaşkanının yetkilerini önemli ölçüde kısıtlaması nedeniyle yarı parlamenter bir sistemin temellerini atmaktadır. Yeni anayasada en temel siyasal konunun, yürütme erkinin gücünü sınırlamak ve bu gücün özellikle Cumhurbaşkanının elinde toplanmasını engellemek için gerekli yasal çerçeve oluşturmak olduğu görülmektedir. Tüm bu gelişmelerin uzun dönemde Kırgızistan'ın parlamenter bir sistem içerisinde daha demokratik bir siyasal yapıya kavuşmasının önünü açıcı etkisi olabilir. Ancak bu süreçte Kırgızistan'ın kendine özgü tarihsel, kültürel ve ekonomik koşullarının da dikkate alınması gerekmektedir (Akçalı, 2012: 197-198). Nitekim Cumhurbaşkanının stratejik yetkilerinin önemli ölçüde sınırlandırıldığı anayasada, Cumhurbaşkanının seçimle belirlenmesi, yetkili ama zayıf bir Parlamento ile yetkisiz ama güçlü popüler desteğe sahip bir Cumhurbaşkanı arasında meşruyet krizi doğurabilecek bir kurumsal yapı oluşturulmaktadır (Alkan, 2011: 287).

Siyasal Aktörler

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve bağımsızlık sonrası dönemde gerçekleşen liberalleşme rüzgârlarıyla birlikte Kırgızistan çok partili hayata ayak basmıştır. Bu çerçevede Kırgızistan'da faaliyet sürdüren siyasal partilerin sayısı gün geçtikçe artmış ve siyasal gündem zenginleşmiştir. Ancak Kırgızistan'da siyasal partilerin hızlı bir şekilde sayısal olarak artmasına karşın, partilerin çoğunluğu topluma doğrudan etki edebilecek niteliğe sahip olamamıştır. Bu nedenle, Kırgızistan'da yeni kurulan siyasal partiler pek çok sorunla birlikte anılmaktadırlar. Bir kere, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da uygulanan sosyo-ekonomik politikalar sonucunda halkın siyasete olan güveni azalmıştır (Koichuyev, 2002: 15-16). 1990'lı yıllarda artan ekonomik kriz karşısında, halk geçim kaygısına düşmüş ve ülkeye egemen olan kriz ortamının uzun sürmesi, halkın siyasetten uzaklaşmasına ya da siyasal mücadelenin yapısının değişmesine neden olmuştur. Piyasa ekonomisinin yarattığı bölgesel eşitsizlikler Kırgız toplumunun farklı bölümleri arasındaki siyasal mücadelenin ideolojik temelden (komünistlere karşı demokratlar) çoğunlukla bölge ya da kabile bağları temelinde patron-müşteri ilişkilerinin kurulmasına neden olmuştur (Joldoshov, 2013: 101-133). Bu da Kırgızistan'da yeni gelişmeye başlayan siyasal partileri ulusallaşamama ve kurumsallaşamama sorunuyla karşı karşıya getirmiştir.

Ayrıca Cumhurbaşkanı Akayev'in partilere karşı mesafeli duruşu ve 1995 yılı itibarıyla yetkilerini genişleterek "Süper Başkanlığa" doğru evrilmesi (Ishiyama &

Kennedy, 2001: 1177–1191), Kırgızistan’da siyasal partilerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum ideolojik prensiplere dayalı siyasal kampanyaların öneminin azalmasına ve parti menfaatlerinden daha önemli olan ve merkezde bulunan şahısların kendi aralarındaki rekabetçi eylemlerinin öneminin artmasına neden olmuştur (Mamytova, 2000: 4). Böylece siyasal partiler, sadece seçim dönemlerinde aktif faaliyet yürütse de başka zamanlarda ülkenin siyasal ve sosyal gelişmelerine etki edemez duruma gelmişlerdir (Koichuyev, 2002: 15-16). Dahası Kırgızistan’da Akayev döneminde kurulan tüm partiler ideolojik hedef ve programlarının belirsizliği, kadrolarının darlığı ve örgüt yapılarının gelişmemişliği ile dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu durum ülkede siyasal partilerin sayısındaki bolluğa rağmen, kâğıt üzerinde adı olan ancak halkın adını bile duymadığı, halk desteğinden yoksun ve çoğunlukla değişen kişisel koalisyonlardan oluşan bir dizi “sahte” partilerin türemesine yol açmıştır ((Ishiyama & Kennedy, 2001: 1177).

Akayev yönetiminin devrilmesiyle iktidara gelen Bakiyev yönetimi ise, siyasal partilere yönelik biraz daha farklı bir yol izlemiştir. Akayev siyasal partilere karşı mesafeli durmuş ve kendi otoritesini oluşturmada herhangi bir siyasal partiyi aracı olarak kullanmamıştır. Buna karşılık Bakiyev, Rusya’da Vladimir Putin ve Kazakistan’da Nursultan Nazarbayev’in izlediği yolu takip ederek kendi siyasal partisini oluşturmuş ve bu parti aracılığıyla iktidarını merkezileştirmiştir. Diğer bir deyişle Bakiyev, “Lale Devrimi” sonrasında yaşanan siyasal mücadeleyi kendi “iktidar partisini” oluşturarak ve Parlamentoda çoğunluk sağlayarak kazanmıştır. Bu çerçevede kendi yetkilerini genişletmeyi ve otoriter bir rejim kurmayı başarmıştır. Ancak ne yazık ki, 7 Nisan 2010’da meydana gelen olaylar Bakiyev’in kurduğu “iktidar partisinin” halk desteğinden ne kadar yoksun olduğunu ve seçim hileleriyle Parlamentoda çoğunluk sağladığını göstermiştir.

Ancak 10 Kasım 2010 tarihinde gerçekleştirilen Parlamento seçimleri Kırgızistan’da siyasi partilerin gelişimi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Daha önceki Parlamento seçimlerinden farklı olarak bu seçimler göreceli olarak adil gerçekleştirilmiş ve Ata Jurt Partisi, Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Ar Namis Partisi, Respublika Partisi ve Ata Meken Partisi olmak üzere beş partinin Parlamentoda yer almasıyla sonuçlanmıştır. Bu çerçevede diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı olarak her ne kadar halkın partilere yönelik ilgisizliği söz konusu olsa da Kırgızistan gerçeği Parlamenteoya yansımıştır.

İnsan Hakları ve Demokrasi

Sovyet sonrası Kırgızistan’daki demokratikleşme süreci, kimlik krizleri, ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerin erozyonu ve kamu alanının daraltılması gibi sü-

reçleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Sovyet sonrası süreç, demokratikleşme süreci olmaktan çok iç ve dış politikada kimlik sorunlarının politik gündemi belirlediği bir dönem olmuştur. Bağımsızlık süreci, ulusal kimliklerin restore edildiği ve milliyetçiliğin devletin ana meşruiyet kaynağı haline getirilmeye çalışıldığı projelerin egemenliği altında gelişmiştir. Örneğin, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da Kırgız kimliğinin öne çıkarılması, Kırgız halkının ulusal kültür ve dilinin geliştirilmesi ve ulusal yeniden doğuşu olarak algılanmış ve Kırgızlar tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık Kırgızistan'da yaşayan diğer halklar açısından bu gelişmeler büyük bir psikolojik baskı olarak algılanmış ve büyük bir göçün gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Sovyetler Birliği döneminden beri Kırgızistan'da yaşayan Rus, Ukraynalı, Alman, Yahudi gibi Avrupa kökenli vatandaşlar ülkeyi terk etmeye başlamışlardır (Abazov, 1999: 237). Yüksek vasıflı meslek sahiplerinin ve işçilerin bu şekilde ülkeyi terk etmeleri büyük bir “beyin göçü” sonucunu doğurmuştur. Ülkede kaliteli tıp doktoru, mühendis ve yönetici sayısı yetersiz kalmıştır. Buna ek olarak, Kırgızistan'da kırsal nüfusun kentlere göç etme süreci yaşanmıştır ki, bu göç süreci ülke sınırlarını aşarak Rusya ve Kazakistan'a sıçramıştır. Ekonomik krizin Kazakistan ve Rusya'ya nazaran çok daha ağır yaşandığı Kırgızistan'da insanlar bu iki ülkeye çalışmak üzere göç etmişlerdir. Bu şekilde 1990'dan sonra Kırgızistan'da yaşanan ekonomik şok hızlı bir şekilde demografik şoka dönüşmüş ve toplumu temelden etkileyen sonuçlar doğurmuştur.

Kırgızistan'da uygulanan ekonomik reformlar ve özelleştirmeler, servetin ve sermayenin belirli ellerde toplanmasına ve gelir dağılımının şiddetli bir şekilde bozulmasına neden olmuştur. Dahası uygulanan bu reformlarla Kırgızistan'da sosyal devlet çökmüş, toplum zengin ve yoksul tabakalara ayrılmış ve eşitsizlik had safhaya çıkmıştır. Ayrıca bu süreç kuzey ve güney arasındaki bölgesel eşitsizlik sorununu beraberinde getirmiş ve Kırgızistan'ın güney bölgeleri kuzey bölgelerine göre daha fazla yoksullaşmıştır. Nitekim bu süreç, gerek kentsel gerekse kırsal alanda zengin ile yoksul arasında eşitsizliği artırarak büyük sosyo-ekonomik tabakalaşmayı ortaya çıkarmıştır. Kırgızistan'da insan hakları ihlalleri ile ilgili eleştiriler, özellikle Haziran 2010 tarihinde Kırgızistan'ın güneyinde meydana gelen etnik çatışmalarda bariz bir hal almıştır. Human Rights Watch gibi Kırgızistan'ın güneyinde meydana gelen etnik çatışmayı araştıran bağımsız komisyonlar kendi raporlarında bu konuya dikkat çekmişlerdir (Çotayev, 2012: 86). Bu koşullar altında Kırgızistan'da insan haklarının korunduğunu iddia etmek bir yana, insan hakları ihlalleri ülkede yaşanan “kaos”un bir parçası olarak alışılmış bir hal almıştır. Dolayısıyla Sovyet sonrası dönemde Kırgızistan'da toplumsal-siyasal eşitsizlikler tırmanırken, bu sürecin doğal bir sonucu olarak insan hakları ihlalleri de devam etmektedir.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Sovyet sonrası Kırgızistan'daki demokratikleşme süreci, bir demokratikleşme süreci olmaktan çok, demokratik ya da anti-demokratik yollarla, liberal reformcu güçlerin iktidara taşınması ve iktidarda tutunması ile sınırlı kalmıştır. Gerek Akayev ve gerekse Bakiyev yönetimi Kırgızistan'da liberal Batı demokrasisinin bazı biçimsel kurumlarını yerleştirmiş gibi görünse de, gerçek anlamda liberal Batı demokrasisi modelindeki siyasal bir yapıyı işler kılamamıştır. Yani, Kırgızistan'daki mevcut demokrasi, liberal demokrasinin bugünkü biçimlerine yönelik bir kurumsallaşmayı bile gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle Sovyet sonrası Kırgızistan'daki biçimsel demokrasi sürekli ve kalıcı olamamış ya da temel toplumsal, siyasal ve özellikle de ekonomik sorunları çözememiş ve “düşük yoğunluklu demokrasi” rejiminin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Joldoshev, 2010: 173-204).

Öte yandan, Batılı liberal demokrasi modeliyle karşılaştırıldığında oldukça sorunlu olan Kırgızistan'daki demokrasi düzeyini ancak kendi bölgesinde değerlendirmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle, Kırgızistan'ın demokrasi düzeyi diğer Orta Asya cumhuriyetleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde kuşkusuz önemli gelişmelerden söz etmek mümkündür. İlk olarak, diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden farklı olarak Kırgızistan'ın yönetim şeklinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmeye başladığı görülmektedir. Oysa diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde kuvvetler ayrılığından ziyade “kuvvetler birliği” mevcuttur ki burada Cumhurbaşkanının kişisel yönetimi söz konusudur. Kırgızistan'da ise 2010 Anayasasıyla Cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlandırılması ve Parlatonun yetkilerinin genişletilmesi girişimiyle “Parlatenter Demokrasi” sisteminin kabul edilmesi bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak, Kırgızistan'daki siyasal parti ve sivil toplum örgütleri kısmen halk desteğinden yoksun iseler de diğer Orta Asya cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığında Kırgız toplumunun siyasete olan katılımını daha iyi yansıtmaktadır. Oysa diğer Orta Asya cumhuriyetlerindeki siyasal partiler “iktidar partisi” niteliğinde olup, bu ülkelerin iktidarları tarafından kendi otoritelerini pekiştirmek üzere oluşturulan sahte yapılardan ibarettir. Dolayısıyla Kırgızistan'da 2010 yılında gerçekleştirilen Parlatento seçimleriyle, beş partinin Parlatentoya girmesi ve seçimlerin göreceli olarak adil gerçekleştirilmesi, katılımcı demokrasi alanında atılan olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.

Ancak yine de demokrasi, siyasal bilincin tam olarak yerleşmediği toplumlarda sakıncalı ve tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle Kırgızistan'da öncelikle insanlar arasındaki ekonomik eşitsizliğin mümkün olduğunca ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu eşitsizlikler kaldırıldıkça insanlar için topluluk halinde karar almak mümkün olmaya başlayacak ve gerçek anlamda katılımcı bir demokrasinin kurulması olanaklı olacaktır. Gerçek anlamda halkın aktif katılımına dayalı bir demokrasinin ku-

rulabilmesi için Kırgızistan'da taban örgütlenmeleri desteklenmeli ve bu bağlamda seçim sistemleri ve sivil toplum kurumları geliştirilmelidir. Zaten demokrasi, toplumun bütün bireylerinin siyasal açıdan eşit olduğu, halkın sürekli olarak seçilenleri izlediği ve seçilen temsilcilerin sürekli olarak halka hesap verdiği varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla Kırgızistan'da gerçek anlamda katılımcı bir demokrasinin kurulabilmesi için yurttaşların gözetiminde bir değişimin gerçekleşmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abazov, Rafis, "The Parliamentary Elections in Kyrgyzstan, February 2000", *Notes on Recent Elections/Electoral Studies*, Sayı: 22, 2003.
- _____, "The Political Culture of Central Asia: A Case of Kyrgyzstan," *Political Culture Case Studies-Conflict Studies Research Centre*, 2003.
- _____, *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*, (Lanham Maryland and London: Scarecrow Press, 2003).
- _____, "Bağımsız Kırgızistan: Geçiş Politikaları", Çev. B. Öngel, *Türkler*, Cilt: 19, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- _____, "Bağımsız Kırgızistan: İpek Yolunda 10 Zor Yıl", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 20, Özel Sayı-Yaz, 2001.
- _____, "Economic Migration in Post-Soviet Central Asia: The Case of Kyrgyzstan", *Post-Communist Economies*, Cilt: 11, Sayı: 2, 1999.
- Akçalı, Pınar, "Kırgızistan'da Parlamenter Sisteme Geçiş: Genel Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, Yaz 2012.
- _____, "Orta Asya'da Siyasal İstikrar ve Demokrasi Dengesi: Kırgızistan Örneği", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 34, Aralık 2007.
- Alkan, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).
- _____, *Kırgızistan: Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İstikrarsızlık*, (Ankara: SDE Analiz, 2010).
- Anderson, John, "Creating a Framework for Civil Society in Kyrgyzstan", *Europe-Asia Studies*, Cilt: 52, Sayı: 1, 2000.
- Azattyk, 21 Kasım 2013, (<http://www.azattyk.org/archive/ky-news/20111031/828/828.html?id=24376400>).

- Barakelde, 31 Ekim 2011, (<http://www.barakelde.org/news:20765/>).
- Bingöl, Yılmaz, “Kırgızistan’ın Renkli Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi? Küresel Rekabet mi?”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2007.
- Çotayev, Zakir, “Kırgızstanda Etnostuk Azçılıktardın Ukuktarın Korgoonun Ukuktuk Aspekteri”, *Kırgız Respublikasında Adam Ukuktarı Boyunça 2011 Ar Cıldık*, 2012.
- Dukenbaev, Askat & William W. Hansen, “Understanding Politics in Kyrgyzstan”, *DEMSTAR Research Report*, Sayı: 16, 2003.
- Elebaeva, Aynura & Margarita Pukhova, “Kırgızistan’daki Siyasi Değişimin Özellikleri”, *Avrasya Dosyası*, Çev: E. Borombaeva, Cilt: 7, Sayı: 4, Kazakistan-Kırgızistan Özel, 2001-2002.
- Hanks, Reuel R., “Crisis in Kyrgyzstan: Conundrums of Ethnic Conflict, National Identity and State Cohesion”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2011.
- Huskey, Eugene, “An Economy of Authoritarianism? Askar Akayev and Presidential Leadership in Kyrgyzstan”, Sally Cummings (Der.), *Power and Change in Central Asia*, (New York: Taylor&Francis Group, 2002).
- İba, Şeref, “Kırgızistan’ın Anayasa Serüveni ve Jogorku Keneş”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 36, 2009.
- Ishiyama, John & Ryan Kennedy, “Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan”, *Europe-Asia Studies*, Cilt: 53, Sayı: 8, 2001.
- Joldoshov, Altynbek, “Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, 2013.
- _____, “Kırgızistan’da Demokrasi Sorunu”, *Praksis*, Sayı: 23, Şubat 2010.
- _____, *Kırgızistan’da Toplumsal Dönüşüm ve Demokrasi Sorunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009).
- Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası*, (Bişkek: Uçkun, 1994).
- Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası*, (Bişkek: UNDP, 2010).
- Koichuyev, Turar, *Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma: Teori, İdeoloji ve Realiteler*, Çev. S. Çevik ve C. Osmonaliev, (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2002).
- Mamytova, Elmira, “Problemı Stanovleniya Politiceskoy Oppozitsii v Kırgızstane”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Cilt: 4, Sayı: 10, 2000.

- _____, “Političeskaya Borba v Kirgızstane v 1916–1999 Godah”, *Političeskaya İstoriya Kirgızstana*, (Bişkek: KGNU, 2001).
- Marat, Erica, *The Tulip Revolution: Kyrgyzstan One Year After*, (Washington, D.C: The Jamestown Foundation, 2006).
- Radnitz, Scott, “Networks, Localism and Mobilization in Aksy, Kyrgyzstan”, *Central Asian Survey*, Cilt: 24, Sayı: 4, 2005.
- Sarı, Yaşar & Çınara Asanbayeva, “1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan’daki Etnik Çatışmalar: Nedenler, Benzerlikler ve Farklılıklar”, M. Turgut Demirtepe (Der.), *Orta Asya’da Siyaset ve Toplum, Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, (Ankara: USAK Yayınları, 2012).
- Sarı, Yaşar, “Kırgızistan’da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev’in Düşüşü”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2010.
- _____, “Kırgız-Özbek Çatışmasının Nedenleri Üzerine Bir Analiz”, *Avrasya Analiz*, Sayı: 1, Sonbahar 2010.
- _____, *Kırgızistan’da Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Türkiye ile İlişkilerine Etkisi*, (Ankara: ORSAM Rapor, 2012).

DIŞ POLİTİKA

Doç. Dr. Yaşar Sarı

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
ysari@yahoo.com*

Kırgızistan gerek uluslararası ve gerekse Orta Asya bölgesindeki standartlara göre küçük ÷lke olarak tanımlanmaktadır. Küçük olmasının göstergeleri olarak y÷zölçümü, nüfusu ve ekonomik veriler gösterilebilir. Fakat Kırgızistan'ın gerek küresel aktörler gerekse de Orta Asya için stratejik değeri çok daha önemlidir. Bunun da temelde iki sebebi vardır: Varolan uluslararası sistemdeki temel sorunlu alanlara yakın olması (Afganistan gibi) ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin bulunduğu bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya çalışan büyük devletlerin etkilemeye çalıştığı yeni devletlerden birisi olması (yaklaşık 150 yıl Rus egemenliği altında kalmış olması, ABD'nin askeri Geçiş Merkezinin burada bulunması ve Çin ile komşu olması). Bunların dışında Kırgızistan, diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak, devrimle iktidarların el değiştirdiği ve bölge ÷lkeleri arasında demokratik deneyimi en fazla ÷lke olarak farklılık oluşturmakta ve uluslararası ilgiyi de çekmektedir.

İkili ve Çok Taraflı İlişkiler

Kırgız dış politikasını üç temel döneme ayırabiliriz: Birincisi, 1991'den Mart 2005'e kadar süren Akayev dönemi dönemdir. 1990'lı yılların ilk yarısında Rusya'nın dış politika tercihi olarak Batı'ya yönelmesi ve ABD'nin ise Kırgızistan'ı gerek ekonomik ve gerekse de stratejik olarak önemli bir ÷lke olarak görmemesi, Kırgızistan'ın çok yönlü dış politika takip etmesini kolaylaştırdı. 1990'ların ikinci yarısında ise, Rusya'nın ilan ettiği askeri ve dış politika doktrinleri ile Orta Asya'yı etki alanı olarak görmeye başlaması Kırgızistan ile Rusya arasındaki ilişkilere de etki etti. Aynı zaman diliminde, Özbekistan İslami Hareketi örgütünün silahlı elemanlarının Kırgızistan topraklarından geçerek Özbekistan'a saldırması ve Kırgız askeri birliklerinin bu gruplara karşı başarı sağlayamaması, Kırgızistan'ın güvenlik açısından zayıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Moldaliyev, 2000: 54). Diğer önemli gelişme ise, 11 Eylül 2001 saldırısından sonra ABD'nin Rusya'nın da onayını alarak Bişkek Uluslara-

rası Manas Havaalanı'nda lojistik geçiş üssü kurmasıdır (Çotaev, 2002: 503). Böylece, Kırgızistan 1990'lı yılların yalnız fakat bağımsız dış politika çizgisinden daha güvenli fakat bağımlı bir dış politikaya doğru yönelmek zorunda kalmıştır.

İkinci dönem ise, 2005-2010 yılları arasındaki Bakiyev dönemidir. Bakiyev yönetiminin dış politikası, önceki Akayev yönetiminin dış politikasından farklı bir politika değildi (Sarı, 2011: 70). Bu dönemin temel dış politika karakteri, Kırgız dış politikasında Rusya'nın ve bölgesel örgütler olarak Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ile Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) ağırlığının artmasıdır. Temmuz 2005 tarihinde Astana'da yapılan ŞİÖ zirve toplantısında alınan Orta Asya'daki Amerikan üslerinin kapanması isteğine Bakiyev de onay verdi (Demirtepe, 2008: 192). Kırgızistan'daki üs, ABD ile Kırgızistan arasında pazarlık konusu oldu. Zirvenin hemen ardından ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in ve Ekim 2005'de Dışişleri Bakanı Condolezza Rice'in Kırgızistan'ı ziyaretleri ile üs konusundaki sorun bir süreliğine çözüldü (The New York Times, 11 Ekim 2005). Böylece temelde Rusya ağırlıklı fakat ABD ve Çin ile de ilişkilerin korunduğu bir dış politika takip edilmiştir (Sarı, 2012: 143). Fakat, 2009 yılında Kırgızistan dış politikasında birbirinden zıt iki gelişme yaşandı. Bakiyev Moskova'da yaptığı açıklamada ABD'nin Haziran 2009'a kadar Kırgızistan'daki üssü kapatmasını talep etti. Talebin Moskova'da yapılması ve Bakiyev'in Rus liderler ile yaptığı görüşmeler ve imzalanan anlaşmalar, Kırgızistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin geldiği aşamayı gösteren önemli bir gösterge idi. İkinci gelişme ise, Kırgız-Rus ilişkisinin Bakiyev'in Temmuz 2009'daki Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması ve Amerikan üssünün devam etmesi konusunda ABD ile yeni bir anlaşma imzalaması ile bozulması idi. Bu da Bakiyev'in iktidarda kalabilmek için dayandığı dış desteklerden birisini kaybetmesi anlamına geliyordu (Eurasianet, 5 Nisan 2010).

Üçüncü dönemi, 7 Nisan 2010 halk ayaklanması ile Bakiyev'in iktidardan düşmesi sonucu geçici yönetimin Cumhurbaşkanı olan Roza Otunbayeva'nın ve 30 Ekim 2011'de yapılan seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı olan Almazbek Atambayev'in izlediği dış politikalar oluşturmaktadır. Hem Otunbayeva ve hem de Atambayev, Rusya'nın Kırgızistan iç ve dış siyaseti üzerindeki gücünü bildiklerinden, Rusya ile ilişkilerinde çok dikkatli olmaya çalıştılar. Otunbayeva, Kırgızistan'ın Oş ve Celalabad vilayetlerinde Kırgız ve Özbekler arasında çıkan çatışmaları durdurmakta geçici hükümetin gücünün yetmemesi üzerine Rusya'nın liderliğindeki KGAÖ'den müdahale etmesini istedi. Çatışmaların olduğu dönemde bu örgüte üye olan ülkelerin devlet başkanları Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te toplantı halindeydi. Rusya bu çağrını geri çevirdi. Otunbayeva döneminin dış politikasının temel özelliği, ülke içindeki is-

tikrarsızlığı gidermek için dışarıdan destek aramak oldu. Otunbayeva, Rusya, ABD, Çin gibi devletler ve Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve KGAÖ gibi örgütleri ülkede istikrarın tekrar yerleştirilmesi için aktif olmaya davet etti. Bunu yaparken de, hiçbir ülkeyi karşısına almadan ve hiçbir uluslararası ve bölgesel örgütü dışarıda bırakmadan yapmaya dikkat etti.

Otunbayeva'nın yerine gelen Cumhurbaşkanı Atambayev'in dış politika önceliği, bölgedeki etkin aktörler olan Rusya ve Çin'in talepleri doğrultusunda, ABD'nin kullandığı geçiş merkezinin, sözleşmenin biteceği Temmuz 2014 tarihinde kapatılacağını ve bu konu da ABD ile pazarlık yapılmayacağını ilan etmesi oldu (De Facto, 29 Mart 2013). Diğer önemli konu ise, Kırgızistan'ın Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında oluşturulan ve 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşecek olan Gümrük Birliği'ne girmek istediğini belirtmesi olmuştur (Solofo Kırgızstana, 31 Mayıs 2013).

Komşularla İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu Birlik Cumhuriyetleri arasındaki birbirine sıkı sıkıya bağlı, merkezin yani Moskova'nın kontrolü altındaki ekonomik ve siyasi sistem, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bağımsızlığını kazanan Birlik Cumhuriyetleri arasında sınır problemlerin ve ekonomik kaynaklarının nasıl paylaşılacağı konusunda sorunların çıkmasına sebep oldu.

Kazakistan İle İlişkiler

Kırgızistan'ın komşuları arasında en yakın ilişkiye sahip olduğu ülke Kazakistan'dır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan ile ilişkilerini müttefikliğe ve stratejik ortaklığa dayanan iki kardeş ülke arasındaki ilişki olarak tanımlamaktadır (Açık Sayasat, 8 Kasım 2013).

Her ne kadar bu ilişki diğer komşu ülkelerle olanlara göre iyi olsa da Kazakistan ile Kırgızistan arasında bazı sorunlar da vardır. Bu sorunların en önemlileri olarak; su sorunu, Kırgız göçmenler ve sınır sorunları sayılabilir. Bunların yanında Nazarbayev'in Avrasya Birliği projesine Kırgızistan'ın bakışı ve Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne üyelik talebi iki ülke arasındaki ilişkilerde gündeme gelen konulardır.

İki ülke arasındaki su sorununu, Kırgızistan'dan doğup Kazakistan toprakları üzerinden Aral Gölü'ne birleşerek dökülen Çu ve Talas Irmakları'nın paylaşımı konusu oluşturmaktadır. 2013'ün Temmuz ayında Kırgızistan'ın Talas vilayetine bağlı Kara Burada yaşayan Kırgızistan vatandaşların Kazakistan'a giden suyunu kesmesi ile Kırgız-

gıztan ile Kazakistan arasında kriz meydana geldi. Krizin temel sebebi, Kazakistan ile Kırgızistan arasında 15 Aralık 2001 tarihinde imzalanan sınırların belirlenmesi ve çizilmesine dair antlaşmayı bölgede yaşayan halkın kabul etmemesidir. Kırgızistan'ın Sınır Güvenliğinden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Tokon Mamytov'un bölge ziyareti ve Kazak hükümetinin protestosu sonucu, köylülerin taleplerinden vazgeçmesi ile kriz kısa süreliğine de olsa çözülmüştür (Alibi, 27 Temmuz 2013).

Su sorunu ile bağlantılı olan diğer sorun ise, Kazakistan ile Kırgızistan arasındaki sınır sorunlarıdır. İki ülke arasındaki sınırın belirlenmesi ve çizilmesi ile ilgili antlaşma 2001 yılında imzalanmasına rağmen, Kırgızistan Parlamentosu (Cogorku Keneşi) tarafından tartışmalar sonrasında 26 Nisan 2008 tarihinde onaylandı (Ministerstvo Inostrannih Del Kırgızskoi Respubliki, 2004). Son olarak Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne girmeyi taahhüt etmesi ile iki ülke arasındaki sınır geçişlerinde ortak gümrük kontrolünün Kırgızistan'ın Ak-Jol ve Kazakistan'ın Kordai geçiş noktalarında oluşturulmasına karar verildi (Trend, 23 Eylül 2013).

Diğer önemli bir konu Kazakistan'da yaşayan ve çalışan Kırgız vatandaşları ve onların sorunlarıdır. Kazakistan zaman zaman ülkesinde çalışan Kırgızları toplu olarak ülkeden çıkarmaktadır (Marat, 2009: 25). Kazakistan bu konuda 6 Eylül'den itibaren göçmen işçi alımlarındaki yasal süreci kolaylaştıracak adımları atacağını ilan etti (Tengri News, 6 Eylül 2013). Bu da Kazakistan'da kaçak olarak çalışan binlerce Kırgız işçinin yasal işçi statüsünü almasını kolaylaştıracak ve ülkeden çıkarılmasını engelleyecektir.

Gerek Kırgızistan gerekse de Kazakistan dış politika anlayışı olarak çok yönlü politika izlediklerini iddia etmekte ve iddialarını bölgesel ve uluslararası örgütlere üye olarak göstermektedirler. Bu bağlamda, üye oldukları örgütlerdeki işbirliği (örneğin Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi'nde) ve genişleme çabalarını (örneğin Gümrük Birliği ve ŞİÖ çerçevesinde) desteklemektedir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev, Nazarbayev'in Türkiye ve Rusya'yı da içine alan Avrasya Birliği düşüncesini desteklemektedir.

Özbekistan İle İlişkiler

Kırgızistan'ın komşuları arasında en sorunlu ilişkiye sahip olduğu ülke Özbekistan'dır. Bu ilişkilerin sorunlu olmasının en önemli sebebi, iki ülke arasındaki gerek sınırların ve gerekse (özellikle de güney Kırgızistan) iki ülke toplumlarının birbiri ile olan yakın ilişkileri ve ortak tarihleridir. Toplumların birbirlerine yakınlığının ve ortak tarihlerinin ülkeler arasındaki ilişkileri kolaylaştırması beklenirken, Kırgızistan ve Özbekistan siyasal elitlerinin farklı politikalara ve beklentilere sahip olması

bu iki ülke ve toplumları arasında gerilimlerin olmasına hatta şiddete dayanan çeşitli çatışmalara sebep olmaktadır.

Bugün varolan Kırgızistan-Özbekistan sınır sorunlarının üç sacayağı vardır. Birincisi, varolan sınırlarınönemli bir bölümü üzerinde anlaşma sağlanamamıştır. Bu sebeple 2013 yılında sınırın sorunlu bölümlerinde ölüm ile sonuçlanan çatışmalar çıkmış ve her iki ülke de birbirlerini sınırları ihlal etmekle suçlamıştır (Alibi, 29 Ekim 2013). İki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi çalışmaları devam etmektedir. İkincisi, Kırgızistan toprakları ile çevrili Özbekistan'ın mülkiyetinde olan topraklar ve buralarda yaşayanlar ile ilgili sorunlardır. Özellikle Soh bölgesinin Kırgızistan'ın yedi vilayetinden biri olan Batken şehri yolu üzerinde olması, bu bölge ve çevresinde çatışmaların çıkmasına sebep olmaktadır. Benzer çatışmalar 2013 yılında birçok defa meydana gelmiş, bölgede yaşayanlar arasındaki gerginlik iki devlet arasında da gerginliğe sebep olmuştur (Maiydan, 13 Şubat 2013). Bir de Özbekistan içinde az sayıda Kırgızın yaşadığı Barak köyü ile ilgili olarak da sorunlar zaman zaman yaşanmaktadır. Üçüncü olarak, Özbekistan hükümetinin Kırgızistan hükümeti ile anlaşma imzalamadan sınırın bazı bölgelerine mayın döşemesi ve mayınlı arazilerin haritalarının paylaşılmaması sebebi ile can ve mal kayıplarının olması ilişkileri gerginleştirmektedir (Alibi, 8 Şubat 2013).

Kırgızistan ve Özbekistan devletleri arasındaki diğer önemli sorun su ve suyun paylaşılması sorunudur. Kırgızistan sınırları içindeki dağlardan doğan Narın, Karaderya ve Akbura nehirlerinin önemli bir kesimi Özbekistan içinde olan Fergana Valisi'nin can damarlarıdır (Fabula, 10 Ağustos 2012). Bu nehirler, özellikle su kullanımını yüksek olan pamuk ve diğer tarım ürünlerinin üretilmesinde kullanılmaktadır. Bu sebeple Özbekistan için hayati öneme sahiptirler. Kırgızistan'ın güney vilayetleri de Özbekistan'dan gelen doğalgaza ihtiyaç duymaktadırlar. Kırgızistan, Özbekistan ile su ve doğalgaz değişimine dayanan bir anlaşma yapmaya çalışırken Özbekistan buna yanaşmamaktadır. Kırgızistan da ekonomik olarak kullanışlı gördüğü nehirler üzerine barajlar yaparak elektrik enerjisini dışarıya satmayı planlamaktadır. Özellikle de son yıllarda Özbekistan ile arası iyi olmayan Rusya'nın başta Kambarata-2 olmak üzere barajların yapımı ve elektrik üretimi konusunda Kırgızistan'a yatırım yapmaya eğilimli olması Özbekistan hükümetini endişelendirmektedir. Özbekistan lideri İslam Kerimov, Orta Asya'daki su sorununun savaş sebebi olabileceğini ileri sürerek Kırgızistan'a gözdağı vermektedir. Eylül 2013'teki ŞİÖ zirve toplantısında Kerimov, Putin'i Orta Asya ülkeleri arasındaki gerilimi artırmak ile suçlamıştır (Delo No, 18 Eylül 2013; Vecherniy Bişkek, 13 Eylül 2013).

Tacikistan İle İlişkiler

Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki ilişkiler, bu iki ülkenin diğer komşuları ile olan ilişkilerine göre daha az sorunludur. Tacikistan ile sorunlarından biri Afganistan'da üretilip önemli bir kısmı Tacikistan üzerinden yapılan narkotik trafiğidir. Bu narkotik trafiğinin önemli bir kısmı, 1980'li yıllarda Afganistan'daki Sovyetler Birliği işgal güçlerine lojistik destek vermek amacı ile Kırgızistan'ın Oş şehrinde Tacikistan'ın Afganistan ile sınırı olan Gorno Badahşan vilayetine ve en önemli şehri olan Khorog'a yapılan yol üzerinden yürütülmektedir. Bugün bu yol narkotik örgütlerin kullandığı yollardan biridir. Ayrıca Afganistan'da siyasal istikrarın ve güvenliğin sağlanamaması Tacikistan üzerinden gelecek tehlike konusunda Kırgız yetkililerini endişelendirmektedir (Arena, 30 Mayıs 2013).

Tacikistan ile Kırgızistan arasındaki diğer bir konu ise, sınır sorunudur. Sınır bölgesinde yaşayan Kırgızistan vatandaşları ile Tacikistan vatandaşları arasında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar genellikle yerel yöneticilerin inisiyatifi ile geçici olarak çözülmektedir.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

Rusya İle İlişkiler

Rusya ile Kırgızistan arasındaki ilişkileri de önemli yere sahip olan konulara baktığımızda, siyasal, ekonomik ve güvenlik ilişkileri, Kırgızistan'daki Rus azınlığı, Rusya'daki Kırgız işgücü, Kırgızistan'daki ABD'nin geçiş merkezi ve Rusya'nın liderliğini yaptığı bölgesel ve güvenlik örgütlerinde Kırgızistan yer alması gibi konular görülmektedir. Son olarak Kırgızistan iç politikasındaki Rusya'nın ağırlığı da ilişkileri etkilemektedir.

Rusya'nın bugün Kırgızistan'da yaşayan Rus azınlık üzerinden hatta ondan da önemli olarak Rusça konuşan ve düşünen Kırgız eliti üzerinden Kırgızistan üzerinde etkisi devam etmektedir. Nitekim bugün Kırgızistan Orta Asya'da Rusçayı devletin resmi dillerinden biri olarak kabul eden ülkelerden biridir.

Kırgızistan-Rusya ilişkilerinde diğer önemli konu ise, Rusya'da çalışan Kırgız işgücüdür. Rusya'nın ekonomik olarak daha gelişmiş olması, ücretlerin Kırgızistan'a göre daha yüksek olması ve Kırgızistan'da iş imkanının kısıtlı olması gibi sebepler ile yaklaşık 800.000 kişiye yakın Kırgızistan vatandaşı Rusya'da çalışmaktadır. Kırgız işçilerin ülkelerine gönderdiği para 2012 verilerine göre yaklaşık 2 milyar dolar olup, Kırgızistan toplam milli gelirinin %30'unu oluşturmaktadır (The World Bank Migration and Development Brief 21, 2 Ekim 2013). Rusya'daki Kırgız işgücünün önemli

bir bölümü kayıt dışı çalıştığı için çeşitli zorluklar ile karşılaşmakta, zaman zaman gruplar halinde ülkeden çıkarılmakta ve Rus ırkçı gruplarının saldırılarına uğramaktadır (De-Facto, 25 Ekim 2013).

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev, Rusya ile ilişkilerine dikkat etmekte, Rusya'nın tepkisi çekecek politikalardan kaçınmaktadır (De-Facto, 31 Mayıs 2013). Özellikle Bakıyev'in Rusya'ya söz verip sonra vazgeçtiği ABD geçiş merkezini kapatma konusunda Atambayev, bu merkezin faaliyetinin 2014 yılında sonlandırılacağını söyleyerek ve gerekli adımları atarak Bakıyev'in hatasına düşmeden Rusya'yı memnun etmiştir (Fabula, 11 Temmuz 2013). Rusya da Kırgızistan'ın borcunu silmekte, başta enerji alanı olmak üzere yatırım yapma konusunda söz vermektedir. Kırgızistan'a dünya piyasa fiyatının altında petrol vermekte ve Kırgızistan'da yaygın olarak bulunan Gazprom aracılığı ile ülkedeki petrol ticaretini kontrol altında tutmaktadır (Megapolis, 2 Ağustos 2013).

Rusya'nın kuruluşunda önderlik ettiği ve faaliyetlerinde etkin olarak yer aldığı bölgesel, güvenlik ve ekonomik nitelikteki örgütlere Kırgızistan'ın da üye olduğu görmekteyiz. Kırgız hükümeti her ne kadar çok yönlü dış politika uyguladığını iddia etse de, ülkenin giderek güvenlik ve ekonomik alanlarda Rusya şemsiyesinin altına girdiği söylenebilir. Bağımsız Devletler Topluluğu, Rusya'nın önderlik yaptığı diğer uzmanlanmış örgütlerin kurulmasına öncülük etmiştir. Bugün BDT çalışmalarına devam etmektedir fakat etkinliği azalmıştır. Güvenlik alanında askeri ittifak olarak Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü, ekonomik alanda da kurulması planlanan Avrasya Ekonomik Birliği önplana çıkmıştır. Kırgızistan KGAÖ üyesidir, Gümrük Birliğine girmek için de müracaat etmiştir.

Çin İle İlişkiler

Kırgızistan ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin temelini, iki ülkenin birbirleri olan sınırları belirlemektedir. İki ülke arasında varolan sınır, Kırgızistan'ı Çin'in Orta Asya'ya açılan kapısı yapmıştır. Bu anlamda Çin için ürettiği mamül malların Orta Asya ve Batı pazarlarına geçişi için Kırgızistan önemli bir kara yolu alternatifidir (Açık Satsat, 18 Ocak 2013). Diğer yandan Kırgızistan'ın sahip olmadığı fakat komşusu Özbekistan'ın ve Türkmenistan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının Çin'e geçiş noktalarından bir tanesi de Kırgızistan'dır.

Kırgızistan'ın üyesi olduğu Şangay İşbirliği Örgütü ile Çin, Orta Asya devletleri ile güvenlik ilişkisi oluşturmaya çalıştı. Son yıllarda, özellikle de Eylül 2013 tarihinde Bişkek'te yapılan Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olan devletlerin devlet başkanlarının katıldığı zirve toplantısında yeni Çin lideri ortak bir kalkınma bankası kurulmasını

ve örgütün ekonomik konularında da aktif olmasını önerdi (Dengi & Vlast, 13 Eylül 2013).

Bişkek'teki zirve toplantısı öncesinde, yeni Çin lideri Tacikistan hariç diğer Orta Asya ülkeleri liderleri ile ikili görüşmeler yaparak ve anlaşmalar imzalayarak Kırgızistan başta olmak üzere bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Kırgızistan ile imzalanan anlaşmaya göre Çin, Kırgızistan'a 3 milyar dolara yakın bir yatırım yapmayı planlamaktadır (Ayat, 12 Eylül 2013). Çin'in, Kara Balta şehrinde inşa etmekte olduğu rafineri, Kırgızistan'ın Narin vilayetindeki Kırgızistan-Çin sınırı olan Torugat'tan Bişkek'e inşa etmekte olduğu yol ile güney Kırgızistan'da Oş vilayetindeki Kırgızistan-Çin sınırı olan Sarı Taş'tan Özbekistan'ın Andican şehrine yapmakta olduğu yol ve yapmayı planladığı demiryolu gibi büyük boyutlu altyapı yatırımları bu girişimlerden bazılarıdır (Veçernii Bişkek, 19 Temmuz 2013).

ABD İle İlişkiler

1990 yıllarda iki ülke arasındaki ilişki Kırgızistan'ın hem uluslararası sistem içinde yerini alması hem de ekonomisini dünya şartlarına uyum sağlayabilmesi için ABD'nin devlet olarak ve etkin olduğu uluslararası finans kurumları aracılığı ile yaptığı yardımlar çevresinde olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında güvenlik eksenine kaymıştır. Afganistan'a yakın olması sebebi ile ABD, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Uluslararası Manas Havaalanı içinde bir hava ikmal üssü kurmuştur. Aralık 2001 tarihinde kurulan bu üs Kırgızistan-ABD ilişkilerinin de ana teması olmuştur. Bunun yanında ABD, demokratikleşme ve insan hakları söylemi ve politikaları çerçevesinde Kırgızistan devleti ve sivil toplum örgütleri ile yakın ilişkide bulunmaktadır. Bugün Bişkek'te çok sayıda ABD kökenli sivil toplum kuruluşlarının (örneğin, International Republican Institute, National Democracy Institute ve Freedom House gibi) Orta Asya bölgesel ofislerinin yanında Amerikan Üniversitesi-Orta Asya faaliyette bulunmaktadır. Çok sayıda "Barış Gönüllüsü" de ülkede faaliyette bulunmaktadır. USAID'in desteklediği önemli sayıda proje de halen devam etmektedir.

ABD'nin Güney ve Orta Asya ilişkilerinden Sorumlu Müsteşar Yardımcısı Robert O. Blake'in 16-17 Ocak 2013'te yaptığı ziyaret ve üst düzey görüşmeler, Kırgız liderlerinin ABD'nin kullandığı geçiş merkezinin kapatılması fikirlerini değiştirmeye yetmemiştir (Press.Kg, 17 Ocak 2013). Son olarak, Atambayev'in ABD geçiş merkezinin 2014 yılındaki biten sözleşmesinin yenilenmeyeceğini sürekli ifade etmesi ve Kırgızistan Parlamentosu'nun geçiş merkezi hakkında 2014 sonrasında sözleşmenin uzatılmaması hakkındaki kararı ile geçiş merkezinin kapatılması kesinleşmiştir (Aybat, 15 Kasım 2013). Fakat geçiş merkezinin daha önce yapıldığı gibi yapısının ve

işleyişinin değiştirilerek sivil ihtiyaç için kullanılacağı ve Amerikan elçiliğinde çalışan diplomatların sayısının artırılması yoluyla ülkede etkin olmaya çalışacağı gibi konularda çeşitli iddialar ortaya atılmaktadır (Veçernii Bişkek, 12 Kasım 2013).

Bölgesel ve Uluslararası Organizasyonlar ile İlişkiler

Kırgızistan bağımsızlığını kazanmasından bugüne kadar, gerek bölgesel ve gerekse uluslararası teşkilatlara katılmayı dış politikasının değişmez ilkesi olarak benimsemiştir. Bu politikaya dayanarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne geçici üye seçilmek için başvurmuştur (Security Council Report, 21 Eylül 2011). 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk BDT üyesi olmuştur.

Kırgızistan son yıllarda birçok bölgesel organizasyonun ev sahipliğini yapmıştır. Örneğin, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin 2012 Zirve Toplantısı 23 Ağustos'ta Bişkek'te yapılmıştır. Bu zirvede Türk Akademisi'nin kurulması ve Konsey'in mali yapısı ile ilgili kararlar alındı. Bişkek Deklarasyonu'na imzalar atıldı (Veçernii Bişkek, 24 Ağustos 2012).

ŞİÖ'nün 2013 Zirve Toplantısı da 13-14 Eylül tarihlerinde Bişkek'te yapıldı. Bu toplantıdan önce Dışişleri Bakanları, sonrasında da Savunma Bakanları Bişkek'te bir araya gelmişlerdir (Slovo Kırgızstana, 28 Haziran 2013). Eylül'deki ŞİÖ Zirvesi'nde, teşkilatın kalkınma ve finans konularında da aktif olması, ABD ve NATO askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi sonucu bölgede ortaya çıkabilecek tehditler ve Suriye'deki savaş konusunda teşkilat üyesi ülkelerin yaklaşımları gündeme gelmiştir. Zirveye örgütün üyesi olan devletlerin devlet başkanlarının yanı sıra, İran, Moğolistan ve Afganistan gibi gözlemci devletlerin devlet başkanları da katılmıştır (Delo No, 18 Eylül 2013).

ŞİÖ Zirvesi'nin bitiminden birkaç gün sonra 16-20 Eylül tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Atambayev Brüksel'e resmi bir ziyarette bulundu. Brüksel'de NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen ile görüştü. NATO'da yaptığı basın toplantısında Kırgızistan'ın KGAÖ ile NATO arasındaki işbirliğini desteklediğini, Kırgızistan olarak NATO ile işbirliğine devam edeceklerini söyledi (SuperInfo, 18 Eylül 2013; Fabula, 20 Eylül 2013). Atambayev Brüksel ziyaretinde, Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ve Avrupa Birliği Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy ile de görüşmelerde bulundu. Avrupa Birliği Kırgızistan'a 30 milyon euro kredi vermeyi, ayrıca 13,5 milyon euro da demokratik sistemin geliştirmesi için yardımda bulunmayı kabul etmiştir (Veçernii Bişkek, 20 Eylül 2013).

Kırgızistan için önemli olan teşkilatlardan bir tanesi de KGAÖ'dür. Kant şehrinde bu örgüte bağlı ama daha çok Rusya'ya ait savaş uçaklarının ve Rus askerlerinin

bulduğu bir askeri üs bulunmaktadır. Bu üs 2003 yılında açılmıştır. 27-28 Mayıs 2013 tarihlerinde Bişkek'te KGAÖ'nin resmi olmayan zirvesi toplanmıştır. Bu zirveye başta Putin olmak üzere, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan liderleri katılmıştır. Bu zirvede, uluslararası güçlerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra alınacak tedbirlerin neler olacağı, hızlı müdahale gücünün oluşturulması, radikal akımlara ve narkotik trafiğine karşı alınabilecek ortak tedbirler konuşulmuştur (Maydan.kg, 29 Mayıs 2013).

Ocak 2010 tarihinden itibaren Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında oluşturulan Gümrük Birliği'ne Kırgızistan üye olmak istediğini Ekim 2011'de ilan etti (De-Facto, 3 Kasım 2011). 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşmesi planlanan Gümrük Birliği, 1 Temmuz 2011 tarihinde üye ülkeler arasında gümrüklerin kaldırılması ile başladı. Kırgızistan'ın en sıkı ekonomik ilişkiler içinde olduğu ülkeler -Çin hariç- Gümrük Birliği üyeleri olan Rusya ve Kazakistan'dır. Bu sadece ticari bir ilişki değildir. Rusya'da ve Kazakistan'da çalışan yüz binlerce Kırgız'ın varlığı, Kırgızistan'ın ihtiyacı olan petrol ve doğalgazı sağlayan ülkeler olması, Kırgızistan'da varolan Rus ve Kazak yatırımları gibi diğer ekonomik faktörler de Kırgızistan'ın Gümrük Birliği'ne girmek istemesinin nedenleri olarak sayılabilir. Ekonomik faktörler dışında siyasi ve güvenlik faktörleri, geçmişin mirası olarak adlandırabileceğimiz aynı imparatorlukların parçası olmuş olmaları, Rus eğitimi almış Rusça konuşan Kırgız elitinin talepleri ve bunlara ek olarak da mevcut iktidarın ayakta kalabilmek için Rusya'nın onayına ihtiyaç duyması da Kırgızistan'ın söz konusu birliğe ilgi duymasının sebepleri arasında gösterilebilir.

Türkiye İle İlişkiler

Kırgızistan ve Türkiye ilişkileri, 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye'nin Kırgızistan'ı ilk tanıyan, ilk büyükelçilik açan ve üst düzeyde (zamanın Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ve Başbakanı Süleyman Demirel) ilk ziyaretleri gerçekleştiren ülke olması üzerine kurulmuştur. Kırgızistan ile kurulan sıcak ilişkilerin ürünü olarak başta Manas Üniversitesi, Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Oş ve Araşan İlahiyat Fakülteleri ve diğer eğitim kurumları açıldı. Binlerce Kırgız öğrenciye de Türkiye'de eğitim almaları için burs verildi (Ormuşev, 2012: 69-85).

Otunbayeva'nın Cumhurbaşkanlığı ve Atambayev'in Başbakanlığında Türkiye ile sıkı ilişkiler geliştirildi. Kırgızistan'ın güneyindeki olaylardan sonra Kırgızistan'a ilk yardım eli; uzatan devletlerden biri de Türkiye'dir. Atambayev'in 7 Nisan 2010 olayları sonrası, Başbakan olarak 15 Nisan 2010'da Moskova'dan sonra Ankara'yı ziyaret etmesi, daha sonra da Cumhurbaşkanı olarak sık sık Türkiye'yi ziyaret etmesi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kırgızistan'a

yaptığı ziyaretler iki ülke arasındaki sıcak ilişkilerin seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Son olarak, 18 Haziran 2013 tarihinde Atambayev'in ve 10 Nisan 2013'da da Erdoğan'ın karşılıklı ziyaretleri gerçekleşmiştir (De-Facto, 21 Haziran 2013; Ke-rege.Kg, 10 Nisan 2013). Bütün bu ziyaretlerde imzalanan belgeler, Atambayev ve hükümetinin Türkiye ile yakın işbirliği içinde olmak arzusunun ve Türk liderlerin de Atambayev'e karşı sempatilerinin göstergesidir.

Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler iki temel esas üzerinde devam etmektedir. Birincisi, Kırgızistan'daki Türk yatırımcıların, servis sektörü ağırlıklı olmak üzere gerçekleştirdiği yatırımlar; diğeri de eğitim alanında yapılan yatırımlardır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticaret 250 milyon dolar gibi ne Türkiye ne de Kırgızistan standartları için yüksek olmayan bir düzeydedir (Karımşakov, 2012: 7-24). Son yıllarda Kırgızistan'da artan inşaatlar ve açılan alışveriş merkezleri ile Türkiye merkezli inşaat şirketleri de Kırgızistan piyasasında önemli bir yer edinmiştir.

Türkiye kökenli (devlet ve özel) en önemli ve uzun dönemde Türk-Kırgız ilişkilere etkileyen ve etkileyecek olan yatırımlar eğitime yapılan yatırımlardır. Bu yatırımları iki gruba ayırabiliriz. Birincisi, Türk devletinin yaptığı eğitim yatırımları: Bu yatırımlar arasında Türkiye Bursları ile Türkiye'de farklı eğitim kurumlarında eğitim alan Kırgız öğrenciler ve başta Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Oş Devlet Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi, Anadolu Kız Meslek Lisesi ve İlköğretim Okulu sayılabilir.

İkinci olarak, başta Sebat Eğitim Kurumları'nın Kırgızistan'ın bütün oblastlarındaki (vilayetlerinde) liseleri, ortaokulları, Bişkek'teki üniversitesi ve diğer eğitim kurumları yanında diğer özel girişimcilerin kurmuş olduğu Araşan'daki İlahiyat Fakültesi ile yetim yurtları ve medreseler sayılabilir.

Kırgızistan ile Türkiye ilişkilerini etkileyen diğer önemli faktörler; uluslararası, bölgesel ve her iki ülkedeki iç siyasal gelişmelerdir. Kırgızistan'daki Manas transit merkezinin geleceği konusunda Türkiye'nin aktif olarak ABD'yi desteklediği ve Kırgız hükümetinden transit merkezinin süresini uzatması istediği iddia edilmiştir. Bu iddiayı Başbakan Erdoğan kendisine soru olarak yönelten Kırgız gazeteciye verdiği cevapta yalanlamıştır.⁶ Bu tip haberlerin temel mantığı Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde ABD politikası ile paralel hareket ettiği, hatta bir bakıma ABD'nin taşeronu olduğu imajını vermektir.

6 17 Mayıs 2013 tarihli Janı Ordo gazetesinin birinci sayfasında Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev ile Türkiye Başbakanı Erdoğan ellerinde bir belgeyi görülmekte, arkalarında da Bişkek'teki Transit Merkez'deki Amerikan askeri kargo uçakları ve Transit Merkezi hakkında hayali Atambayev ve Erdoğan'ın diyalogları yazılı bulunmaktadır.

Bir diğer gazete haberinde muhalefetteki Ata Yurt Partisi'nin milletvekili olan Ömürbek Bakirov'un Türkiye'nin Suriye politikasını eleştirmesi, Türkiye üzerinden Suriye'ye savaşmaya giden Kırgız mücahitleri ile ilgili yapılan bir mülakata konu olmuştur (Uçur, 22 Mayıs 2013). Bakirov, Türkiye'nin Suriye politikası yüzünden ve Türkiye'nin teşviki ile Kırgız gençlerin Suriye'ye savaşmaya gittiğini ileri sürmektedir. Bu gençlerin Türkiye sınırından Suriye'ye geçmelerinin engellenmediğini iddia etmektedir. Ayrıca, muhalefet liderlerinden bazıları Atambayev'i Türkiye'ye yakın olmakla ve Türkiye'yi de Atambayev'i desteklemekle suçlamışlardır.⁷

Sonuç olarak, Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler, uluslararası ve bölgesel sistemde meydana gelen hem yapısal hem de konjonktürel değişimlerden etkilenmektedir. Kırgızistan'daki muhalefet ve Türkiye'nin Kırgızistan'daki etkisini artmasını istemeyen diğer ülkeler Atambayev'in Türkiye ile gerçekleştirdiği yakınlaşmayı bir siyasal saldırı aracı haline dönüştürmektedir.

Sonuç

Kırgızistan'ın uluslararası ilişkileri ve güvenliği hem içeride istikrarlı bir yönetimin olmasına hem de dış ilişkilerinde dengeli bir politika izlemesine bağlıdır. Kırgızistan, özellikle son on yılda ekonomik ve güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Bağımlı hale gelmesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi, uluslararası ve bölgesel konjonktürün Rusya'nın bölgede nüfuzunu ve etkinliğini artırmasına uygun olmasıdır. ABD'nin son yıllarda Irak'ta ve Afganistan'da girmiş olduğu savaşlardan dolayı yıpranmış olması, dünya ekonomik krizinin ABD ve Avrupa Birliği üyesi devletler üzerindeki negatif etkisi, artan petrol ve doğalgaz fiyatlarının Rusya'ya sağladığı ekonomik avantajlar gibi sebeplerden dolayı Rusya'nın gücü ve etkisi artmıştır.

Diğer sebepler ise, Kırgızistan iç politikası ile ilgilidir. 2005 ve 2010 halk isyanları ve iktidarın devrilmesi sonucu, Kırgızistan'da tek adama dayanan iktidarlar yerine, güç odakları arasındaki koalisyonlar sonucu iktidarın oluşması, ülkenin ekonomik olarak dış kredi ve yardımlara muhtaç olması Kırgızistan'ın dış ilişkilerini de etkilemektedir. Son yıllarda Kırgızistan'da artan ve belli alanlarda monopolleşen Rus yatırımları, iç siyasette güç odaklarının Rusya'yı bir denge unsuru olarak görmeye başlaması ve dolayısıyla Rusya'nın etkisi ve çıkarlarını göz önüne alan politikalar belirlemeleri, Kırgızistan'ın çok yönlü dış politika yerine tek yönlü dış politikaya doğru gittiğini gösteren önemli göstergelerdir.

⁷ Bu haber Kırgızca basılan Arena gazetesinin 23 Mayıs 2013 sayısının ikinci sayfası ile Janı Ordo gazetesinin 24 Mayıs 2013 sayısının sekizinci sayfasında yayımlandı.

KAYNAKLAR

- Akunov, Akıl, “Çek Ara Boyunca 5 Sunuş”, *Alibi*, 8 Şubat 2013.
- Amanova, Dana, “Russiya-Drug no GSM Doroje”, *Megapolis*, 2 Ağustos 2013.
- Arakeev, Baratbay, “Eki Azaptın Birin Tanda Degen Bar”, *Fabula*, 11 Temmuz 2013.
- Balbakov, Ernis, “Borbor Aziyanın Boloçoktogu Kojoyonu Kırgızstan”, *Fabula*, 10 Ağustos 2012.
- Berdibek Uulu, Jakşılık, “Kara-Baltadağı Dşunda Munaydı Kayra İştetüü Zavodu Kılmıdın Şanılgı”, *De-Facto*, 5 Temmuz 2013.
- Brinkley, Joel, “Rice Reaches Agreement to Maintain Airbase in Kyrgyzstan”, *The New York Times*, 11 Ekim 2005, (http://www.nytimes.com/2005/10/11/international/asia/11cnd-rice.html?_r=0).
- Çotaev, Zakir, “Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Dış Politikasına Genel Bakış”, *Türkler*, Cilt: 19, 2002.
- Demirtepe, M. Turgut, “Bakiyev Dönemi Kırgızistan Dış Politikası Yapım Sürecinde İç Politik Faktörlerin Rolü”, M. Turgut Demirtepe (Der.), *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, (Ankara: USAK, 2008).
- Düşönbaev, Mirlan, “Russiya Migranttarsız Danazası Küçtüü, Birok Düynölük Taasiri Tömön Ölkögö Aylanat”, *De-Facto*, 25 Ekim 2013.
- Elebaev, Nurbek, “Bağı Soyuzuna Kirüünün Küngöy-Teskeleri”, *De-Facto*, 3 Kasım 2011.
- Esekeev, Nurgazi, “Evropa Birimidiginen Emnelerdi Kütöbüz?”, *De-Facto*, 20 Eylül 2013.
- İsabaeva, Begimay, “Kitay-Kırgızstan-Özbekstan Temir Joluna Karşı Çıguu Tuurabı?”, *Açık Sıysat*, 18 Ocak 2013.
- Karımşakov, Kamalbek, “Rol i Vospriyatiye Turtsii v Tsentralhoi Azii: Faktu iz Ekonomiki Kırgızstana”, *Rol i Vospriyatiye Turtsii v Kırgızstana*, (Bışkek: Friedrich Ebert Stiftung, 2012).
- Kasimbekov, Azamat, “Uhodya, Tı Octaneşsya”, *Veçernii Bışkek*, 12 Kasım 2013.
- Keldibekov, Azizbek “Sammitten Gambitke, je Emne Üçün JKKUnun Sammitinen Son Kırgız Prezidenti Kızmatınan uçun Ketet?”, *Asman Press*, 30 Mayıs 2013.
- Kenjebaev, Askul, “Atambaevdi Putin Koldoy Turganı Dayın Boldu”, *De-Facto*, 31 Mayıs 2013.
- Kureneva, Viktoria, “NPZ v Kara-Balte Stroyat Kitaytsı, Kotorım ne Vıdayot Raboçiye Vızı”, *Veçernii Bışkek*, 19 Temmuz 2013.

- Manas, Pamir, “Türkiyanın Küç Tüzümdörü Kırgız Şarandarının İşine Koş Kônül Mamine Jasadı”, *Uçur*, 22 Mayıs 2013.
- Marat, Erica, *Labor Migration in Central Asia: Implications of the Global Economic Crisis*, (Washington, D.C.: Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Paper, 2009).
- Meymanov, Dayırbek, “Konşu Korduk... Kotur Taş”, *Alibi*, 29 Ekim 2013.
- Moldaliev, Aliya, “Predsedatelstvo Prinyali”, *Slovo Kırgızstana*, 24 Ağustos 2012.
- Moldaliyev, Orozbek, “Strannaya Voyna v Doline yada Batken 1999”, *Central Asia and the Caucasus: Journal of Social and Political Studies*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2000.
- Muras, Kerim, “AŞA ayttı. AKŞ ne Deyt?”, *Uçur*, 17 Ocak 2013.
- Nasirdinov, Rasul, “Köküröktü Öyügön Kök-Say”, *Alibi*, 27 Temmuz 2013.
- Nazarov, Jumaş, “Blaketin Kelişinen Kırgızstan Emne Tabat?”, *Press.Kg*, 17 Ocak 2013.
- Ormuşev, Asan, *Kırgız-Türk Kızmattastığı*, (Bişkek: Altın Print, 2012).
- Saralaeva, Leyla, “ŞOS v Bişkeke- Effektniy i Effektivhny”, *Delo No*, 18 Eylül 2013.
- Sarı, Yaşar, “Foreign Policy of Kyrgyzstan under Askar Akayev and Kurmanbek Bakiyev”, *Perceptions*, Cilt: 17, Sayı: 3, Sonbahar 2012.
- _____, “Kırgızistan’da İktidarın El Değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev’in Düşüşü”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Yaz 2010, 2010.
- _____, “Kyrgyz & Uzbek Foreign Policies (2005-2010)”, *The Journal of Central Asian Studies*, Cilt: 20, Sayı:1, 2011.
- Temir, Elvira, “Evrosoyuz Pomojet Nam”, *Veçernii Bişkek*, 20 Eylül 2013.
- Toktocunov, Oljobay, “Kırgız-Kazak Bir Tuuganbı?”, *Açık Sayasat*, 8 Kasım 2013.
- Trilling, Daniel & Chingiz Umetov, “Kyrgyzstan: Is Putin Punishing Bakiyev?” *Eurasianet.org*, 5 Nisan 2010, (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav040610a.shtml>).
- Verhoturov, Dmitriy, “Kitay Gotovitsya Bolşoy Suhoputhoy Voyne v Sentralnoy Azii”, *Dengi & Vlast*, 13 Eylül 2013.
- “Atambayevdi Batış Kadırlap Küttü”, *Fabula*, 20 Eylül 2013.
- “Bişkektegi JKKU Jıyımına Lukaşenko Emnege Kelgen Jok?”, *Maydan.kg*, 29 Mayıs 2013.
- “Çek Araçılardın Ölümünö Kim Künöölü?”, *Janı Agım*, 24 Ağustos 2012.
- “El Adilettü Şayloo Menen Kelgen Biylikke gana İşenet”, *SuperInfo*, 18 Eylül 2013.
- “Erdogan Keldi”, *Kerege.Kg*, 10 Nisan 2013.

- “Gastarbayerov v Kazakhstane Namereni Legalizovat”, *Tengri News*, 6 Eylül 2013, (http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/gastarbayerov-v-kazakhstane-namereni-legalizovat-241129).
- “İnitsiativa Kirgizstana Podderjana: İtogi Zasedaniya Vishevo Evraziyskovo Ekonomicheskovo Soveta”, *Slovo Kirgizstana*, 31 Mayıs 2013.
- “Joint Customs Control Put on Kazakh-Kyrgyz Border”, *Trend*, 23 Eylül 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/kazakhstan/2193224.html>).
- “Kirgizistan jana Kazakstan: Dostuktun jana Inak Şulaştıktın Çek Aracı”, *Ministerstvo Inostrannih Del Kirgizskoi Respubliki*, Bişkek, 2004, (<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/zentralasien/50119.pdf>).
- “Kirgiz-Kıtay Kızmattaşığı Bekemdelet”, *De-Facto*, 13 Eylül 2013.
- “Kremln Manastığı Tranzittik Borbordı Çıgaruu Uçun Kirgiz Biyliğine Karata Şantajdoo Sayasatın Başladı”, *De Facto*, 29 Mart 2013.
- “Migration and Remittance Flows: Recent Trends and Outlook, 2013-2016”, *The World Bank Migration and Development Brief 21*, 2 Ekim 2013.
- “Prezident Almazbek Atambayev Türkiyanın Prezidenti Abdullah Gül Menen Joluguştu”, *De-Facto*, 21 Haziran 2013.
- “Sammit Oborontşikov”, *Slovo Kirgizstana*, 28 Haziran 2013
- “Sokh Satılat, Alasınhzıbı?”, *Maiydan*, 13 Şubat 2013.
- “Special Research Report No:4: Security Council Elections 2011”, *Security Council Report*, 21 Eylül 2011, 8(<http://www.securitycouncilreport.org/special-research-report/lookup-c-glKWLeMTIsG-b-7741609.php>).
- “Tajikistanga cakın Afgandık Provintsiyalarda Boevikter Toptolo Başladı”, *Arena*, 30 Mayıs 2013.
- “Teper i Kirgızı Trebuyot u Kazakhstana Svoi Zemli”, (http://total.kz/politics/2013/07/10/teper_i_kirgizy_trebuyut_u/#begin_st).
- “Tranzit Borbor Boyunca Nota AKŞ Elçisine Tapşırıldı”, *Aybat*, 15 Kasım 2013.
- “Türk Dünyösünün Tündüğün Bekemdeşti”, *Kirgiz Tuusu*, 24 Ağustos 2012.
- “Türk Mamlketlerinin Jakındaşuusuna Çon Kadam Jasaldı”, *Erkin Too*, 24 Ağustos 2012.
- “Turkskaya İdeya: Gorod Djul Doljen Bit Raskopan”, *Veçernii Bişkek*, 24 Ağustos 2012.

EKONOMİ

Yrd. Doç. Dr. Kamalbek Karımşakov

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
kamalbek.karymshakov@manas.edu.kg*

Ekonomik Yapı

Eski SSCB'nin ekonomik sisteminde Kırgızistan ekonomisi, sanayi ve tarım sektörünün önemli paya sahip olduğu bir yapıdaydı. Diğer SSCB ülkeleri ile olan ilişkilerine çok bağlı olan Kırgızistan ekonomisi, komünist sistemin yıkılması ile zorluklar yaşamaya başlamıştır. Yeni siyasi ve ekonomik yapı oluşturma çabası ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Birçok geçiş ekonomisinde olduğu gibi Kırgızistan'da da ekonomik reformlar hızlı (radikal) formda yapılmaya çalışılmıştır. Ekonomik reform programları çerçevesinde Orta Asya ülkelerinde ilk olarak kendi para birimi *soma* geçilmiş, devletin fiyatları kontrolü kısa süre içinde kaldırılmış, dış ticarete serbestleştirmeye gidilmiş ve geniş çaplı özelleştirme çalışmaları yapılmıştır.

1993 Mayıs ayında Kırgızistan kendi para birimini kullanıma sokmuştur ve para politikası yürütme imkânına sahip olduktan sonra IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlardan enflasyon oranının düşürülmesine yönelik ekonomi politikasının yürütülmesi, bütçe açığının kapatılması ve ekonominin farklı sektörlerinde reformların yapılması için büyük maddi destekler almıştır. Dış ticarete yapılan serbestleştirme çabaları ile Kırgızistan, 1998 yılında, eski SSCB ülkeleri arasında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan ilk devlet olmuştur.

Ekonomide özel mülkiyet yapısının oluşması ve özel sektörün ağırlık kazanması amacıyla yürütülen özelleştirme programı geniş çaplı olmuş ve hızlı bir şekilde 1998 yılına kadar gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme, ekonominin tüm sektörlerinde yer alan devlet mülkiyetinde olan işletmeleri kapsamıştır. Stratejik öneme sahip olan şirketler ise (enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki şirketler gibi) günümüzde de devlet mülkiyetinde bulunmaktadır.

1990'lı yıllarda ekonomik reform programlarının hızla yürürlüğe girmesiyle Kırgızistan'da özel mülkiyet ortaya çıkmış ve piyasa ekonomisinin çalışması için koşullar sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 2000'li yıllardaki ekonomik büyüme performansı istikrarlı olmamıştır.

Günümüzde Kırgızistan ekonomisinin yapısı hem üretim hem de istihdam açısından tarım ve ticaret sektörlerine dayanmaktadır. 1991 yılında tarım sektörü GSYİH'nin %34'ünü ve sanayi sektörü de %30'unu oluşturmaktaydı (Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013a). Liberal ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve tarım ve sanayi üretiminde ciddi azalmaların sonucunda hizmet sektörünün özellikle de ticaretin önemi artmıştır. Özellikle, bölgede dış ticaret konusunda en liberal ülke olduğu için Çin'den daha ucuza gelen malların diğer Orta Asya ülkeleri ve Rusya'ya yeniden ihracatı (re-export) önemli boyutlara ulaşmıştır. Ticareti de kapsayan genel olarak hizmet sektörü günümüzde GSYİH'nin %50'sini oluşturmaktadır. Son dönemlerde oransal olarak değeri daha da azalan tarım sektörü, 2012 yılı verilerine göre GSYİH'nin %19'unu oluşturmasına rağmen, işgücünün %30'dan fazlası tarımda istihdam edilmektedir. Sanayi sektörünün GSYİH'daki payı 2012 yılı itibarıyla %31 olmuştur (Natsionalniy Bank Kırgızskoy Respubliki, 2013a).

Dolayısıyla, önceden hem sanayi hem de tarım sektörüne dayanan Kırgızistan ekonomisi, günümüzde daha çok tarım ve ticaret sektörlerine dayanmaktadır.

Ekonomi Politikası

Ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ile beraber Kırgızistan Devleti tarafından genel olarak izlenen ekonomi politikası, özel sektörün gelişmesine yönelik ve devletin daha çok altyapı yatırımlarına yöneldiği liberal bir politika olarak nitelendirilebilir. Son dönemlerde yapılan reform çabaları devletin özel sektör üzerindeki düzenleyici yükünün azaltılmasına yönelik olmaktadır.

Maliye politikası açısından devlet bütçesi toplam gelirleri artış göstermektedir (bkz. Tablo 1). Vergi gelirlerinde KDV, tüketim vergisi ve gümrük vergileri gibi dolaylı vergilerin payı büyüktür. IMF (2013) verilerine göre kurumlar vergisi ve gelir vergisi toplam olarak vergi gelirlerinin %23'ünü, KDV ise %32'sini oluşturmaktadır (IMF, 2013: 28). Vergi gelirleri devlet bütçesinin önemli kaynağı olsa da, vergi dışı gelirler ve uluslararası kuruluşlardan ve diğer ülkelerden sağlanan hibelerin de GSYİH'a oransal olarak ele aldığımızda devlet bütçesi için önemli gelir kaynakları olduğu görülmektedir. Özellikle reform programları ve yatırım projeleri ağırlıklı olarak uluslararası kuruluşlar ve diğer ülke hükümetleri desteği ile gerçekleştirilmekte olan Kırgızistan'da, yurt dışından sağlanan hibe ve krediler devletin yatırım politikalarında

ve ekonomik reform programlarında önemli rol oynamaktadır. Toplam harcamalarda da sürekli artış eğilimini gözlemlemek mümkündür.

2010 yılında yaşanan siyasi olaylar sonucunda ülkede halkın sosyal durumuna yönelik harcamalar artış göstermektedir. Sağlık ve eğitim sektörlerinde çalışanların ücretleri ve emeklilik maaşlarında yapılan artışlar devletin sosyal amaçlı harcamalarını yükseltmiştir. Genel olarak ele alındığında yatırım harcamaları devlet bütçesinin toplam harcamaları içinde %20'lik bir payı aşmamaktadır. Üstelik sosyal amaçlı transfer harcamalarının artışı ile yatırım harcamalarının çoğunluğu yurt dışı kaynaklar tarafından finanse edilmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi 2012 yılında yatırım harcamalarının %66'sı yurt dışından temin edilen krediler ve %20'si de yurt dışı hibeler ile finanse edilmiştir. Dolayısıyla, Kırgızistan devlet bütçesi harcamaları ağırlıklı olarak sosyal sektöre yönelik olmakta ve devlet yatırım harcamalarının büyük kısmı yurt dışı kaynaklarla finanse edilmektedir.

2010 yılından itibaren daha da yüksek rakamlara ulaşan bütçe açığı, yukarıda değinildiği gibi kamu harcamalarındaki artış ve 2010 yılında kamu gelirlerinin azalması ile açıklanmaktadır. Meydana gelen bütçe açığı daha çok yurt dışından sağlanan finansal kaynaklar ile kapatılmaktadır. Yurtiçi kaynaklardan devletin borçlanması sınırlı kalmıştır. Ancak 2011 yılında Avrasya Kalkınma Bankası'ndan planlanan 106 milyon dolarlık kredi temin edilemediğinden yurt içi borçlanmada küçük bir sıçrama yaşanmıştır (bkz. Tablo 1). Kırgız Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tahminlerine göre bütçe açığının orta vadede azalması beklenmektedir. 2014 yılında bütçe açığının GSYİH'nın %4,4'ü, 2015 yılında ise %3,2'si olacağı tahmin edilmektedir. Tahminlere göre 2016 yılında devlet bütçesi toplam harcamaları GSYİH'nın %31,8, toplam gelirleri de %28,6'sı olacaktır (Ministerstvo Finansov Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 27).

Tablo 1. Kırgızistan Devlet Bütçesi Göstergeleri (2008-2012)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam gelirler ve hibeler (GSYİH'ya %olarak)	29.9	32.1	30.5	31.8	34.5
Vergi gelirleri	23	23.2	22.3	23.1	26
Vergi dışı gelirler	5	4.5	5	5.5	5.7
Hibeler	1.9	5.1	2.8	3	2.6
Toplam harcamalar (GSYİH'ya %olarak)	29.3	35.6	36.4	36.4	40.3
Bunlardan (toplamın %olarak)					
Cari harcamalar	86	86	85	85	81

Yatırım harcamaları	14	14	15	15	19
Yurtiçi kaynaklardan finanse edilen	56	46	28	16	14
Yurtdışı krediler ile finanse edilen	19.5	30	52	53	66
Yabancı hibeler ile finanse edilen	24.5	24	20	29	20
Bütçe açığı (GSYİH'ya %olarak)	0	-3.5	-6.3	-4.6	-5.4
Bunlardan (toplamın %olarak)					
Yurtdışı kaynaklardan finanse edilen	0	100	49	72	94
Yurtiçi kaynaklardan finanse edilen	0	0	6	28	6
Kırgızistan Kalkınma Fonu	0	0	43	0	0
Toplam Devlet Borcu (GSYİH'ya %olarak)	49.2	58	60.3	50.1	48.9

Kaynak: IMF, Kyrgyz Republic: Request for Disbursement under the Rapid Credit Facility Kyrgyz Republic, IMF Country Report No. 10/336, Ekim 2010; IMF, Kyrgyz Republic: 2011 Article IV Consultation and Request for a Three-Year Arrangement Under the Extended Credit Facility, IMF Country Report No. 11/155, Haziran 2011; IMF, Kyrgyz Republic: 2013 Article IV Consultation and Fourth Review Under the Three-Year Arrangement Under the Extended Credit Facility, Request for Waiver of Nonobservance of a Performance Criterion, and Request for Modification of Performance Criteria, IMF Country Report No. 13/175, Haziran 2013.

Devlet borcu toplam oranı kritik değer altında denilebilir. 2012 yılı itibarıyla Kırgızistan'da devlet borcu GSYİH'nın %50'lik sınırının altındadır. 2011-2012 yıllarında yapılan ikili görüşmeler sonucunda Kırgızistan'ın daha önce Türkiye'den aldığı 51 milyon ABD doları borcu silinmiş, Rusya'ya olan 489 milyon dolarlık borcunun da on yıllık süre içinde silinmesine dair anlaşma imzalanmıştır (Ministerstvo Finansov Kırgızskoy Respubliki, 2013a). Bu ülkelere olan borçların silinmesi devletin toplam borç stoğunu ve borç hizmeti yükünü azaltarak ülkede yeni yurt dışı kredi ve hibe yardımı ile altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Genel makroekonomik gösterge olarak devlet borcu yükünün kabul edilebilir oranda olmasına rağmen, yatırım harcamaları sınırlı olan devlet bütçesi için borç ödeme (servisi) yükü etkili olabilmektedir. Örneğin, 2012 yılı sonucuna göre devlet borcu servisi için yapılan devlet harcamaları GSYİH'nin %3,8'ini oluşturmuştur (Natsionalny Bank Kırgızskoy Respubliki, 2013b).

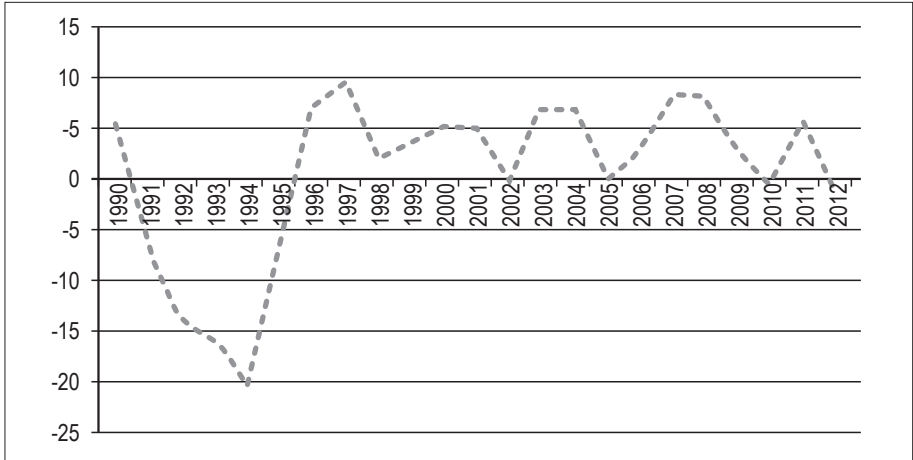
Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın faaliyetinde temel amaç kanuni olarak fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu bağlamda Merkez Bankası tarafından yürütülen para politikası ekonomide fiyatların aşırı dalgalanmasını önlemek amacıyla gerçekleştirilmektedir. İklim koşullarından dolayı tarım sektöründe üretim miktarının değişmesi, ithal edilen ürünlerin fiyatında değişiklik ve devlet harcamalarında artışlar, ekonomi-

de enflasyonun yükselmesine neden olan temel parasal ve parasal olmayan faktörler olarak gösterilebilir. 2012-2014 yılları için oluşturulan para politikasının stratejik amaçlarında enflasyon oranının %8'den fazla olmamasının beklendiği belirtilmiştir (Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki, 2013b: 93). 2012 yılında enflasyon oranı %7,49 olmuştur. Genel olarak enflasyon oranı 2000'li yıllarda bazı yıllar haricinde tek haneli bir değer göstermiştir.

Ekonomik Performans

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası ekonomik büyüme performansı dalgalı bir seyir izlemektedir. Geçiş döneminin ilk beş yılında yaşanan ekonomik kriz, ekonominin üretim performansını önemli ölçüde azaltmıştır. 1995 yılındaki GSYİH miktarı 1990 yılındaki GSYİH'nın ancak %50'si kadardı. 1995 yılından sonraki dönemlerde ise pozitif büyüme değerinin yakalanması ile beraber 1998 yılında Rusya'da ekonomik kriz, 2002 ve 2012 yılında ülke ekonomisinde önemli role sahip olan Kumtör Altın Madencilik İşletmesi'ndeki üretimin azalması, 2005 ve 2010 yıllarında meydana gelen siyasi istikrarsızlıklar, büyüme oranlarının dalgalanmasına sebep olmuştur. Bu durum küçük ve dış ticaret rejimi liberal olan Kırgızistan ekonomisinin yapısal olarak dış şoklara ve altın üretimi sektörüne çok duyarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Kırgızistan Ekonomisi Büyüme Performansı (1990-2012)

Kaynak: "Kyrgyz Republic", *World Development Indicators*, The World Bank, 2013.

Dolayısıyla 1990'lı yıllardan itibaren uygulanmakta olan piyasa ekonomisine geçişe yönelik reform programlarının, ekonomik büyüme açısından dikkate değer bir pozitif etkisinin olmadığı görülmektedir. Tablo 3'de görüldüğü gibi makroekonomik istikrar unsurlarından biri olarak enflasyon oranı 1990'lı yıllarda önemli boyutlara

ulaşırken, 2000’li yıllarda tek haneli rakam seviyesine inmiştir. Toplam yatırımlar 2005 yılından sonra artış göstererek 2012 yılında GSYİH’nın %26’sını oluşturmuştur (IMF, Haziran 2013). Uzun dönemde ülke ekonomisi için stratejik olarak önemli olan ve yabancı yatırımcılar için de cazip olabilecek enerji ve madencilik gibi sektörlerin bulunmasına rağmen, birtakım yapısal sorunlar yabancı yatırımın artışını yavaşlatmaktadır. Yatırım seviyesindeki yetersizlikler Kırgızistan ekonomisinin ihracatçı sektörlerinin gelişme potansiyelini de azaltmakta ve cari açığın artışına sebep olmaktadır.

Kişi başına düşen milli gelir açısından ele aldığımızda 2012 yılı itibarıyla Kırgızistan ekonomisi 1990 yılının seviyesine ulaşmamış durumdadır. Daha önce de belirtildiği üzere, geçiş dönemi krizi sonucunda kişi başına düşen milli gelir 1995 yılında 1990 yılının ancak yarısı kadardır. Böyle bir ortamda ülkede fakirlik oranının artışı ve gelir dağılımında farklılığın büyümesi beklenen bir durumdu. 2000’li yıllarda ülkede fakirlik oranında azalma gözlemlenmesine rağmen 2010 yılından itibaren tekrar bir artış yaşanmıştır. Nüfus artış hızı oranında yeni istihdam alanlarının oluşturulamaması işsizlik oranını artırırken, gelir adaletsizliği ile birlikte fakirliği de artırmaktadır. Ülkedeki istihdam yetersizliğinden dolayı resmi verilere göre yurt dışına, ağırlıklı olarak da Rusya’ya çalışma amacıyla 500.000 bin civarında Kırgızistan vatandaşı gitmiştir (Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 2013b). İşgücünün yurt dışına, daha çok Rusya’ya çalışma amacıyla göç etmesi, ülkede işsizlik sorununu bir nebze olsun hafifletmektedir.

Tablo 3. Kırgızistan Temel Ekonomik Göstergeleri (1990-2012)

Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (SGP’ne göre, 2005 fiyatları ABD doları ile)	2523.49	1231.99	1506.62	1721.341	2026.371	2121.098	2076.597
Enflasyon (% olarak)	n/a	32.09	9.57	4.92	18.93	5.71	7.49
Toplam yatırım (GSYİH’ya %olarak)	n/a	18.34	20.01	21.64	23.81	24.06	26.66
Cari açık (GSYİH’ya %olarak)	n/a	-15.72	-4.32	2.79	-6.38	-5.99	-12.69
İşsizlik oranı	n/a	5.7	7.5	8.1	8.6	7.9	7.7
Nüfus, milyon	n/a	4.59	4.92	5.18	5.47	5.53	5.58
Fakirlik oranı	n/a	49	52	43.1	33,7	36,8	n/a
Gini katsayısı (gelire göre)	n/a	n/a	0.449	0.433	0,371	0,382	n/a

Kaynak: “Kırgızistan v tsşfrah”, Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 1996; “Sotsialno-Ekonomicheskie Tendentsii v Kyrgyzskoi Respublike”, Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, (1998, 2001 ve 2006 sayıları); “Kyrgyzstan: Social Protection in a Reforming Economy”, World Bank, 1993.

Ekonomik Sektörler

Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (KCMİK) 2011 yılı verilerine göre tarım sektöründe toplam üretimin %50,4'ü tahıl ve meyve-sebze üretimine, %47,6'sı hayvancılığa, kalan kısmı ise ormancılık, avcılık ve tarımsal hizmetlere aittir (Natsionalniy Statisticheskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2012). Tarım sektöründe üretim özel sektöre ait çiftliklerde ve ağırlıklı olarak ailelere ait küçük tarlalarda yapılmaktadır. Devletin payı çok sınırlıdır. İmalat sanayi ise GSYİH'da %15,1'lik payı ile sınırlı bir gelişme sergilemektedir. Sanayi sektöründe ülke ihracatında altın üretimi ile tekstil ve konfeksiyon ürünleri önemli yere sahiptir.

Ülkede birçok doğal madenin ve su kaynaklarının bulunması, ekonominin kalkınma perspektifinde madencilik ve elektrik üretimi potansiyellerinin büyük olduğunu göstermektedir. Özellikle büyük su kaynakları hidro enerji için elverişli ortam yaratmaktadır. Ancak elektrik enerjisi sektöründe bağımsızlıktan sonra büyük yatırımların yapılmaması ve teknik altyapının yenilenmesi, hem ülke içi artan enerji tüketimini karşılama hem de ihracatın genişletilmesi için yeni hidro enerji santrallerinin yapılması konusunu gündeme getirmiştir. Bugüne kadar madencilik sektöründe gerçekleşen yatırım projelerinden Kumtör Altın Üretimi İşletmesi etkili tek proje olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer değerli metal kaynaklarının işletilmesi için yeni büyük yatırımların yapılması ülke ekonomisinin gelişmesi için önemli faktörlerden olmaktadır ve bu durum yatırım ikliminin elverişli olması gerektiğini gündeme getirmektedir.

Coğrafi olarak Kırgızistan denizyoluna çıkışı olmayan bir ülkedir. Demiryolu ülkenin sınırlı bir coğrafi alanını kapsamaktadır. Ülkenin kendi coğrafi durumundan faydalanarak Avrasya'da ekonomik ilişkilerde aktif bir şekilde katılabilmesi için taşımacılık sektörünün gelişmesi yönünde gereken koşulların sağlanması, ekonomi politikası açısından önem arz etmektedir. Cep telefonu ve internet alanındaki dinamik gelişmeler sayesinde telekomünikasyon sektörü işgücü istihdamı için cazip konuma gelmektedir. Günümüzde karayolları ve havayolunun geliştirilmesine yönelik devlet girişimleri ile sözkonusu sektörlerin uzun dönemde ekonomide daha da ağırlık kazanması mümkündür.

Bağımsızlık sonrası dönemlerde duraklamaya giren inşaat sektörü son dönemlerde yeni konut ve inşaatlara artan talep doğrultusunda canlanma göstermektedir. Sözkonusu sektörde çalışan işgücü oranı 2012 yılı verilerine göre ticaret ve tarımdan sonra en büyük paya sahiptir. Ancak günümüzde inşaat sektörünün büyüme hızı konut talebini karşılamamaktadır. Özellikle halkın orta ve düşük gelirli kesimleri için konut edinme konusunda yetersizlikler görülmektedir. Bu durum aynı zamanda ikinci el konut piyasasında yoğunluğa ve fiyatların yükselmesine sebep olabilmektedir.

Tablo 4. Ekonomik Sektörlerin GSYİH'da ve İstihdamda Payı

	GSYİH'da Payı	Toplam İstihdamda Payı
Ticaret, otomobil ve diğer esyalar tamiri	19.0	15.4
Tarım, avcılık, ormancılık	19.0	31.2
İmalat sanayi	15.1	7.7
Ulaşım ve iletişim	10.1	6.6
İnşaat	6.5	11.1
Elektrik, gas ve su üretimi ve dağıtımı	6.4	1.7
Devlet yönetimi	5.9	4.6
Gayrimenkul ile işlemler ve diğer hizmetler	4.8	2.5
Eğitim	4.0	7.9
Sağlık ve sosyal hizmetler	3.5	3.5
Diğer toplumsal ve bireysel hizmetler sunumu	2.1	2.5
Otel ve restoran	1.8	3.9
Madencilik	1.1	0.7
Finans	0.6	0.8

Kaynak: “Byulleten Natsionalnogo Banka Kirgizskoy Respubliki”, Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki, 12 (203); “Chislenost Zanyatogo Naselenia po Vidam Ekonomicheskoi Deyatelnosti”, Natsionalny Statisticheskoy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 2013, (<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/trud/1070002.pdf>).

Ekonomik sektörlerin gelişmesinde finansal kaynakların temini önemli rol oynamaktadır. Kirgizistan'da finans sektörü temel olarak ticari bankalardan, mikro finans ve mikro kredi kurumlarından oluşmaktadır. Bunun dışında finans sektöründe menkul kıymetler piyasası, sınırlı sayıda sigorta şirketleri ve döviz büroları faaliyet göstermektedir. 2012 yılı itibariyle Kirgiz Cumhuriyeti Milli Bankası verilerine göre 23 ticari banka, 320 mikrofinans kurumu ve 183 mikro kredi kurumu faaliyet göstermektedir (Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki, 2013a: 105).

Bankalar tarafından verilen krediler ağırlıklı olarak ticaret gibi hızlı geri ödeme ve daha çok kısa ve orta vadede geri ödeme imkanı olan sektörlerle yönelik olmaktadır. Kirgiz Cumhuriyeti Milli Bankası verilerine göre ticari bankaların 2012 yılı ortalama faiz oranları krediler için %19,9, mevduatlar için ise %4,1 olmuştur. Bankacılık sektörünün işlem hacmine neredeyse eşit bir işlem hacmine ulaşan mikrofinans kurumlarının ortalama faiz oranı ise %34,9 olmuştur (Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki, 2013a: 110). Faiz oranlarının yüksek olması, kredilerin daha çok kısa ve orta vadeli olması ve sanayi sektörlerine ağırlık verilmemesi, finans sektörünün ekonomik gelişmeyi desteklemesini sınırlamaktadır.

Coğrafi özelliklerinden dolayı doğa ve iklim koşulları Kırgızistan'da turizm sektörünü de ekonominin büyümesine büyük katkıda bulunabilecek potansiyel sektör olarak öne çıkarmaktadır. Turizmin çeşitli türlerine imkan verebilecek iklim koşullarının olmasına rağmen, günümüzde sözkonusu sektörün gelişmesi sınırlı olmaktadır. Servis hizmetlerinin gelişmesi ve elverişli altyapının oluşturulması bu sektörün gelişmesi için gündemde olan konulardandır.

Ticaret (İthalat-İhracat vs.)

Kırgızistan dış ticaretinde ilk 10 ülke Tablo 5'de gösterilmiştir. İhracatta İsviçre, Kazakistan, Rusya ve Özbekistan toplam ihracatın %80'ini oluşturmaktadır. Türkiye ile Çin yaklaşık aynı oranlara sahip olmaktadır. İthalat açısından ele alındığında da ilk dört ülke; Rusya, Çin, Kazakistan ve ABD toplam ithalatın yaklaşık %70'ni oluşturmaktadır. Dolayısıyla dış ticaretin coğrafi açıdan çok çeşitlendirildiğini söylemek mümkün olmamaktadır. Özellikle Rusya ve Kazakistan hem ihracat hem de ithalat açısından önemli ülkeler olmaktadır. Örneğin, Rusya Kırgızistan'ın ihracatında %13'lük paya sahip iken, ithalatında %33,2'lik paya sahiptir; Kazakistan ihracatta %24,1, ithalatta %9,7'lik bir paya sahip olmaktadır (bkz. Tablo 5). Dış ticaretin dağılımı ihracat ve ithalata konu olan ürünlere bağlı olmaktadır.

Tablo 5. Kırgızistan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2012 Yılı)

İhracat			İthalat		
1	İsviçre	32.6	1	Rusya	33.2
2	Kazakistan	24.1	2	Çin	22.5
3	Rusya	13.0	3	Kazakistan	9.7
4	Özbekistan	11.3	4	ABD	4.7
5	Çin	3.6	5	Japonya	4.0
6	Türkiye	3.0	6	Almanya	3.7
7	Türkmenistan	2.4	7	Türkiye	3.3
8	Afganistan	1.5	8	Belarus	3.0
9	Almanya	1.0	9	Ukrayna	2.6
10	Birleşik Arap Emirlikleri	1.0	10	Güney Kore	1.7

Kaynak: "Byulleten Natsionalnogo Banka Kırgızskoy Respubliki", Natsionalny Bank Kırgızskoy Respubliki, 12 (203).

Kırgızistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında İsviçre'nin birinci olmasının nedeni üretilen altının bu ülkeye ihraç edilmesidir. Altın üretimi Kırgızistan ekonomisi için önemli olmakla beraber, ülke ekonomisinin büyümesi genel olarak altın üretimindeki dalgalanmalara duyarlı kalmaktadır. Tarım sektörü ürünleri ve

elektrik ihracatı Kazakistan'a yapılmaktadır. Özellikle Kırgızistan'da üretilen et ve süt ürünleri, patates, elma gibi bitkisel ürünler kategorisindeki mamüller ağırlıklı olarak Kazakistan'a ihraç edilmektedir. Genellikle Çin ve Türkiye'den ithal edilen tekstil parçaları Kırgızistan'da tekstil ve konfeksiyon ürünleri olarak üretilerek Rusya'ya ve Kazakistan'a ihraç edilmektedir. Ancak tekstil ürünleri haricinde, Kırgızistan'ın ihracat yapısı nihai mal halinde değil, daha çok hammaddeden oluşmaktadır.

Tablo 6. Başlıca İthalat ve İhracat Ürünleri

İhracat Kalemleri			İthalat Kalemleri		
1	Değerli metaller	33.8	1	Mineral ürünler (enerji dahil)	22.4
2	Mineral ürünler (enerji dahil)	14.9	2	Ulaşım araçları ve parçaları	13.3
3	Tekstil ürünleri	12.2	3	Makine ve teçhizat	11.8
4	Bitkisel ürünler	8.8	4	Kimyasal ürünler	9.0
5	Ulaşım araçları ve parçaları	8.3	5	Gıda ürünleri	7.9
6	Diğer metaller ve ürünleri	4.4	6	Diğer metaller ve ürünleri	7.7
7	Makine ve teçhizat	4.2	7	Tekstil ürünleri	7.0
8	Kimyasal ürünler	3.4	8	Plastik ürünler	4.2
9	Gıda ürünleri	2.5	9	Bitkisel ürünler	3.4
10	Hayvan ve hayvancılık ürünleri	2.0	10	Ahşap ve ahşap ürünler	2.5

Kaynak: "Byulleten Natsionalnogo Banka Kırgızskoy Respubliki", Natsionalny Bank Kırgızskoy Respubliki, 12 (203).

İthalat yapısında mineral ürünler %22'lik bir paya sahip olmaktadır. Bu grup ürünler petrol ürünlerini kapsamaktadır. Kırgızistan petrol ürünlerini ağırlıklı olarak Rusya'dan ithal etmektedir. 2012 yılında Rusya'dan yaklaşık 1,7 milyar dolarlık ithalatın 1 milyarı petrol ürünlerinden oluşmuştur (Natsionalny Bank Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 69). Kırgızistan dış ticaretinde önemli ülkelerden birisi de Çin'dir. Çin'den ithal edilen ürünler et veya çeşitli kimyasal ürünlerden oluşan tüketim mallarından, kumaş gibi tekstil üretimi için ara mallardan ve üretim için çeşitli makinelere oluşmaktadır. Almanya ve Japonya'dan daha çok ikinci el arabalar ithal edilmektedir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın bu ülkelerle dış ticaret ilişkisinde ulaşım araçları ürünleri grubu ağırlıklıdır. Görüldüğü gibi ülke içinde sanayi sektörünün az gelişmiş olmasından dolayı genel olarak sanayi sektörü ürünleri temel ithalat kalemlerini oluşturmaktadır.

Türkiye ile yapılan dış ticaret ilişkilerinde dış ticaret oranı Türkiye lehine gerçekleşmektedir. Kırgız Cumhuriyeti Milli Bankası 2012 yılı verilerine göre Kırgızistan Türkiye'ye 50 milyon dolarlık ihracat ve Türkiye'den 178 milyon dolarlık ise ithalat

yapmıştır. Temel ihracat ürünleri fasulye ve ceviz gibi gıda ürünleridir. Kırgızistan'ın Türkiye'den ithalatı ise gıda ürünleri, ilaç, plastik ürünler, temizlik ürünleri gibi kimyasal ürünler, kağıt, kumaş, makine ve teçhizatlar gibi üretim için ara malları ve sanayi sektörleri için yatırım mallarından oluşmaktadır (Natsionalny Bank Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 77).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Gelecek orta döneme ilişkin tahminlere göre siyasi istikrarın sağlanması ve yabancı yatırımlar için cazip koşulların sağlanması durumunda Kırgızistan ekonomisinin performansı artacaktır. 2013-2017 yılları için planlanan Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'ne göre bu yıllarda ekonomik büyümenin %7'den az olmayacağı ve kişi başına düşen milli gelirin 2,500 dolar düzeyinde olacağı tahmin edilmektedir. Enflasyon oranının 2015 yılından itibaren %7'yi geçmemesi ve devlet borcunun GSYİH'nin %40'ı civarında olması amaçlanan temel makroekonomik göstergelerdir (Strategiya Ustoychivego Razvitia Kırgızskoy Respubliki Na Period 2013-2017 Gody, 2012: 92). Devlet ülkenin coğrafi konumunu dikkate alarak altyapı yatırımlarını gerçekleştirmeyi ve diğer reformların yapılması suretiyle Kırgızistan'ı bölgesel ulaştırma-lojistik merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Stratejinin uygulanması sonucunda fakirlik oranının %25'e kadar azalması beklenmektedir (Strategiya Ustoychivego Razvitia Kırgızskoy Respubliki Na Period 2013-2017 Gody, 2012: 93).

Ancak söz konusu performansın sağlanabilmesi için programda belirtilen projelerin gerçekleştirilmesi ve diğer idari ve hukuki reformların yapılması önemli olmaktadır. Özellikle elektrik enerjisi gibi stratejik önem taşıyan sektörlerde yabancı yatırımların gelmesi programın gerçekleşmesi için büyük önem taşımaktadır. Rusya ile imzalanan anlaşma çerçevesinde Kambar Ata 1 Hidroelektrik Santrali ve Naryn nehrinde yeni dört hidroelektrik santralinin inşa edilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Ülkenin güney ve kuzeyini Özbekistan ve Kazakistan topraklarından geçerek bağlayan mevcut hat yerine, ülke topraklarını doğrudan bağlayan Datka-Kemin elektrik hattının kurulması çalışmaları devam etmektedir ve bu hattın 2015 yılında tamamlanması planlanmaktadır (Strategiya Ustoychivego Razvitia Kırgızskoy Respubliki Na Period 2013-2017 Gody, 2012: 91). Enerji sektöründe devam etmekte olan ve planlanan çalışmaların tamamlanması durumunda ülkede enerji güvenliğinin sağlanacağı tahmin edilmektedir.

Gelecek döneme ilişkin planlanan önemli faaliyetlerden biri de Kırgızistan'ın Belarus, Kazakistan ve Rusya tarafından oluşturulan ve 2015 yılından itibaren Avrasya Ekonomik Birliği olarak çalışmaya başlaması planlanan Gümrük Birliği'ne üye olmak için yaptığı çalışmalardır. Kırgızistan söz konusu birliğe üye olma niyetini bildirmiştir

ve gerekli düzenleme faaliyetlerinin yapılması için ülkelerarası komisyon çalışmaları başlatılmış durumdadır. Söz konusu Gümrük Birliği'ne Kırgızistan'ın üye olmasının olumlu veya olumsuz etki yaratabileceği tartışılmaktadır. Muhtemel üyelik bir yandan, dış ticaret ve işgücü hareketleri dikkate alındığında bu ülkelerle hiçbir sınırlama olmadan ihracat ve ithalat yapabilme, Rusya'da çalışan Kırgız vatandaşlar için yasal sınırlamalar olmadan çalışma koşullarına sahip olma ve yatırım artışı gibi olumlu etkiler yaratabilir. Diğer yandan sanayi üretimi gelişmemiş olan Kırgızistan'ın Birlik üyesi ülkeler ile rekabet edememe, ekonomi politikalarını belirleme ve uygulamada bağımsızlığını yitirme ve ürün fiyatlarının aşırı yükselmesi gibi olumsuz etkileri de olabileceği belirtilmektedir. Bu durumlar dikkate alındığında ekonomik performans açısından kısa ve uzun dönemde söz konusu üyeliğin etkisi farklı olabilecektir.

KAYNAKLAR

- “Byulleten Natsionalnogo Banka Kirgizskoy Respubliki”, *Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki*, 12 (203), 2013a.
- “Chislennost Zanyatogo Naselenia po Vidam Ekonomicheskoi Deyatelnosti”, *Natsionalny Statisticheskiiy Komitet Kirgizskoy Respubliki*, 2013, (<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/trud/1070002.pdf>).
- “Kyrgyz Republic: 2013 Article IV Consultation and Fourth Review Under the Three-Year Arrangement Under the Extended Credit Facility, Request for Waiver of Nonobservance of a Performance Criterion, and Request for Modification of Performance Criteria”, *IMF Country Report*, No. 13/175, Haziran 2013.
- “Kyrgyz Republic: 2011 Article IV Consultation and Request for a Three-Year Arrangement Under the Extended Credit Facility”, *IMF Country Report*, No. 11/155, Haziran 2011.
- “Kyrgyz Republic: Request for Disbursement under the Rapid Credit Facility Kyrgyz Republic”, *IMF Country Report*, No. 10/336, Ekim 2010.
- “Kyrgyzstan: Social Protection in a Reforming Economy”, *World Bank*, 1993.
- “Platyeynyi Balans Kirgizskoy Respubliki 2012”, *Natsionalny Bank Kirgizskoy Respubliki*, Bişkek, 2013b.
- “Provodit raboty po sokrasheniyu vneshnego dolga putem provedenia peregovorov so stranami – kreditorami”, *Ministerstvo Finansov Kirgizskoy Respubliki*, 2013a, (<http://minfin.kg/ru/novosti/mamlekettik-karyz/tyshky-karyz/ministerstvo-finansov-kr-provodit-rabotu-po-sokras.html>).

- “Selskoe Hozyaistvo v Kirgызskoy Respublike 2007-2011”, *Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki*, Bişkek, 2012.
- “Srednesrochnyi Prognoz Byudjeta na 2014-2016 Gody”, *Ministerstvo Finansov Kirgızskoy Respubliki*, Bişkek, 2013b.
- “Strategiya Ustoychivego Razvitia Kirgızskoi Respubliki Na Period 2013-2017 Gody”, Bişkek, 2012, (<http://kabar.kg/upload/file/СТРАТЕГИЯ%20УСТОЙЧИВОГО%20РАЗВИТИЯ1.pdf>).
- “Vneshnyaya Migratsia Naselenia v 2012 godu”, *Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki*, 2013b, (http://stat.kg/images/stories/docs/Yearbook/Demo/3.%20vneshn.migraci9_.pdf).
- “VVP Po Otraslennomu proishojdeniyu v tsenah predydushego goda”, *Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki*, 2013a, (<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010004%20%28%D0%9E%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A5%29.pdf>).
- “Zanyatost i Bezrobotitsa”, *Natsionalny Statisticheskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki*, 2013.

SOSYAL DİNAMİKLER

Yrd. Doç. Dr. Nurlan İsmailov

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi Öğretim Üyesi
ism_nurlan1973@mail.ru*

Nüfus

Kırgız Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu, Kırgız İstatistik Kurumu verilerine göre, bir önceki yıla göre %2 oranında artış göstererek, 1 Ocak 2013 tarihinde 5 milyon 663 bin kişiye ulaşmıştır. 2011 yılındaki nüfus artışı ise nispeten önceki yıllara göre daha az gerçekleşerek %1,4 düzeyinde olmuştur (Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 45). Nüfusun doğal artışının önemli bir nedeni, doğum oranındaki artış ile ölüm oranındaki azalmadır. Yüksek doğum oranını destekleyen önemli faktörlerden biri de geleneklerdir. Kırgız halkının geleneğine göre nüfusun en saygın duyulan kişileri büyük bir aileye sahip olanlardır. Bu tür ailelerde, çocukların genellikle çalışkan, nazik, sevecen, özverili büyüyeceğine inanılır.

1 Ocak 2013 tarihinde kent nüfusu 1 milyon 900 bin kişiye ulaşmış, bir önceki yıla göre artış %0,8 (15,800 kişi) olarak gerçekleşmiştir. Kırsal nüfus ise 3 milyon 763 bin kişiyi bulmuş, bir önceki yıla göre %2,6 (95,400 kişi) artmıştır (Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 44). Nüfus artışı, ülke nüfusunun önemli bir miktarda dışarıya göç vermesi sonucu dengelenmektedir. Bu göçler daha ziyade kırsal kesimden gerçekleşmektedir. Yaşanan gelişmelerin bir neticesi olarak, Kırgızistan'da kentsel nüfusun oranı 2012 yılında %33,9 iken 2013 yılında %33,6'ya gerilemiştir. Kırsal kesimde ise aksine 2012 yılının başında %66,1 olan nüfus oranı 2013 yılının başında %66,4'e yükselmiştir (Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 45).

Nüfusun yoğunluğu, Kazakistan sınırına yakın Çüy Vadisi'nde, Özbekistan sınırındaki Fergana Vadisi'nin Kırgızistan topraklarında kalan kısmında, Narın ve Talas Vadileri'nde ve Issık-Göl havzasında yaşamaktadır. Ortalama nüfus yoğunluğu 1 km²'de 28 kişidir (Natsionalnyy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 20). Ancak, şehir ile karşılaştırıldığında kırsal nüfusun artış nedeni, sadece kırsal ke-

simde yaşayanların yüksek doğum oranıyla ilgili değil, aynı zamanda 13 kentin köyler kategorisine dahil edilmesiyle de alakalıdır.

Nüfusun çoğunluğunu (3 milyon 378 bin kişi) 15 yaş ve üzeri insanlar oluşturmaktadır. Demografik dağılım açısından bakıldığında, Kırgızistan nüfusu oldukça gençtir. 2013 yılının başında toplam nüfusun %40,6'sını çocuk ve ergenler, %52,7'sini çalışma çağındaki yetişkin insanlar ve %6,7'sini de yaşlılar oluşturmaktadır (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013a: 46).

Gençler genellikle şehirlerde yaşamaktadır. Gençlerin diğer yaş gruplarına göre kentlerde yoğunlaşmasının ana nedeni, gençlerin önemli bir kesiminin çalışma ve eğitim hayatlarına şehir ve kasabalarda devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

Ülke nüfusunun çekirdeğini %72,2 oranıyla Kırgızlar oluşturmaktadır. Kırgızlar ülkenin her bölgesinde yaşamaktadır (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 20). Kırsal kesimde çoğunluğu oluşturmaktadır. Kırgızlardan sonra en yüksek nüfusa %14,3 oranıyla Özbekler sahiptirler (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 20). Özbekler başta Oş ve Celalabad şehri olmak üzere ülkenin güney vilayetlerinde (Oş, Celalabad ve Batken) yaşamaktadırlar.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde önemli bir nüfusa sahip olan Slav kökenli halklar (Rus, Ukraynalı ve Beyaz Ruslar), Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile özellikle de 1990'lı yıllarda büyük gruplar halinde Kırgızistan'dan ayrılmışlardır. 1989 Sovyet nüfus sayımında Bişkek (o zaman ki adı ile Frunze)'te nüfusun çoğunluğu Rus idi. Şimdi ise Kırgızlar çoğunluktadır. Bugün Ruslar nüfusun %6,9'unu oluşturmaktadır (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 20).

19. yüzyılın sonunda, Çin'in merkezi hükümeti tarafından Dungan isyanının bastırılmasından sonra Kuzeybatı Çin'den Kırgızistan'a binlerce Dungan (etnik Çinli Müslümanlar) göç etmiştir. Geleneksel olarak, Kırgızistan'da Dunganlar iyi çiftçi ve bahçıvanlar olarak bilinmektedir. “Dungan” kelimesi çoğunlukla Rusya ve eski SSCB ülkelerinde kullanılmaktadır, Çin'de ise “Hue” olarak adlandırılmaktadır. Kırgızistan resmi istatistik rakamlarına göre Dunganların toplam nüfus içindeki oranı %1,1'dir (Kokaysl, Saparbekova, Mihalek, 2008): 241).

19. yüzyılda Kırgız topraklarına bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti topraklarından göç etmiş diğer etnik grup ise Uygurlardır. Uygurların bir kısmı 19. yüzyılın ilk yarısında, bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan bölgesi olarak anılan Uygurların ana vatanları olan Doğu Türkistan'dan gelmişlerdir. İkinci dalga, 20. yüzyılın ikinci yarısında Çinli komünistlerin Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni yıkması sonrası kaos

döneminde kaçarak Kırgızistan'a yerleşmiştir. Bugün, daha çok Bişkek ve varoşlarında ve aynı zamanda Oş ve Celalabad şehirlerinde toplam 43.700 Uygur yaşamaktadır ve halkın %0,9'unu oluşturmaktadır (Kokaysl, Saparbekova, Mihalek, 2008): 243).

19. yüzyılın ikinci yarısında, bugünkü Kırgızistan topraklarının Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmesi sonucu, Rus ve Ukraynalı topraksız köylüler bölgenin verimli topraklarına yerleştirilmeye başlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin kurulması ile de eğitimi yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak için yeni bir Slav dalgası bölgeye gelmiştir. Ukraynalılar (Belaruslar ile birlikte), bugün genellikle Çüy bölgesindeki başta Bişkek olmak üzere şehirlerde ve şehirlere yakın köylerde yaşamaktadırlar. Yaklaşık olarak nüfusun %0,3'ünü Ukraynalılar oluşturmaktadır (Kokaysl, Saparbekova, Mihalek, 2008): 243).

Ülkede sayıları çok azalmış olsa da, Almanlar da yaşamaktadır. Almanlar ilk defa 1880'li yıllarda bölgeye gelmişlerdir. İlk gelen grup Mennonitlerden olup, yaşadıkları dini ayrımcılık ve zulümden kaçmışlardır. Almanlar Kırgızistan'a Ukrayna'dan gelmişler ve genel olarak Talas bölgesine ve Çüy bölgesindeki Kant şehri çevresine yerleşmişlerdir. Halkın yaklaşık olarak %0,2'sini Almanlar oluşturmaktadır (Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 20). Bugün, Kırgızistan'da yaklaşık 51.000 Tatar asıllı Kırgızistan vatandaşı yaşamaktadır. Tatarların çoğunluğu şehirlerde yaşarken, son yıllarda Rusya'ya göç etmeleri nedeniyle sayıları azalmaya devam etmektedir ve bu da daha önce güçlü olan Tatar diasporasının zayıflamasına neden olmaktadır.

Çüy ve Talas vilayetlerinde, Kazakistan sınırına yakın olarak yaşayan ve hayvancılık ve ticaret ile uğraşan 43.000 Kazak bulunmaktadır. Bazıları bölgenin yerli sakinleridir, bazıları da 1930'lu yıllarda özellikle bugünkü Kazakistan topraklarından Sovyetler Birliği'nin uyguladığı kolektifleştirme politikası sırasında Kırgızistan topraklarına göç edenlerdendir (Kokaysl, Saparbekova, Mihalek, 2008): 243).

Eğitim

Kırgızistan nüfusunda okul çağındaki çocukların ve gençlerin sayısının yüksek bir oran teşkil etmesi ve Sovyetler Birliği döneminden buyana eğitime önem veren bir anlayışın devam ediyor olması sebebi ile ülke nüfusunun dörtte biri, yaklaşık 1,5 milyon insan, öğrenci ve çalışan olarak eğitim sisteminin içindedir. Ülkede 75.000 öğretmen çalışmaktadır. 741 kreş ve 2204 genel eğitim kurumu (ilk, orta ve lise eğitimi kapsayan) mevcuttur (Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2013b: 42-43). Bütün bu okullarda, 1.015.172 öğrenci okumaktadır. Bu okullardan 93'ü Bişkek'te, 2.111'i ise taşradadır (Bibliteka, 14 Nisan 2012).

Kamu eğitim kurumlarına ek olarak, özel ve karma (kamu-özel) eğitim kurumları da vardır. Özel kurumların çoğu genel eğitim kurumları ve liseler biçiminde faaliyette bulunmaktadır. Yabancı dilde eğitim veren devlet okullarının yanında, yabancıların açmış olduğu okullar da Kırgızistan'ın en iyi okulları olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bunlar dışında Uluslararası Sebat Eğitim Kurumları'na ait Kırgızistan'ın farklı vilayetlerine dağılmış 14 lise, 4 ilköğretim okulu ve Bişkek'teki Uluslararası İpek Yolu Okulu bulunmaktadır (Sebat, 2012: 2). Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından kurulan ilköğretim okulu, lise ve meslek lisesi eğitim vermektedir.

Kırgızistan'daki genel eğitim şu aşamaları içerir: İlkokul (1.-4. sınıflar), temel zorunlu eğitimin ilk devresini oluşturur ve altı yaşına girmiş çocuklar okullara kabul edilmektedir. Orta eğitim (5.-9. sınıflar), temel eğitimin ikinci devresidir. Böylece temel zorunlu eğitim Kırgızistan'da toplam 9 yıldır. Ayrıca, yüksek eğitime geçiş sağlayan liseler ve mesleki teknik eğitim veren teknik liselerde eğitim süresi iki yıldır.

Kırgızistan'ın iki resmi dilinin olması (Kırgızca ve Rusça) ve Sovyetler Birliği'nden kalma yerel eğitimde ana dili kullanma politikası çerçevesinde ilk ve orta eğitim kurumlarının bazılarında resmi dillerin dışındaki dillerde de eğitim verilmektedir. İlköğretim ve orta okullarında genellikle eğitim dili Rusça ve Kırgızcadır. Bunların dışında Haziran 2010 tarihinde Oş ve Celalabad'da Özbekçe eğitim veren okullar açılmıştır. Az sayıdaki bazı orta eğitim kurumlarında dersler Türkçe, Tacikçe ve Dunganca dillerinde de verilmektedir. Son olarak Sebat Eğitim Kurumları'nda ve bazı yabancılar tarafından kurulmuş olan az sayıda okullarda da dersler İngilizce olarak okutulmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti'nin yüksek öğrenim sisteminde, 33 kamu ve 21 özel kurum dahil olmak üzere 54 kurumda eğitim verilmektedir. Kırgızistan yükseköğretim sistemi, üniversiteler, meslek yüksekokullar-kolejler, enstitüler ve akademiler gibi kurumlardan oluşmaktadır. Her geçen gün özel yükseköğretim kurumlarında eğitim alan üniversite öğrencilerinin sayısı artmaktadır ve 2012-2013 eğitim-öğretim yılında, Kırgızistan Milli Tempus Ofisi'nin verilerine göre, toplam üniversite öğrenci sayısının %27,5'i özel kurumlarda eğitim görmektedir (National Tempus Office in Kyrgyzstan, 24 Şubat 2012).

Bugün Kırgızistan'da yabancılar tarafından kurulmuş ve eğitime devam etmekte olan üniversiteler vardır. Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenen, Soros Foundation ve Open Society Institute tarafından mali destek sağlanan Amerikan Üniversitesi-Orta Asya; Rusya Federasyonu'nun desteği ile kurulan Boris Yeltsin adındaki Rus-Kırgız Slav Üniversitesi; Türk özel teşebbüsü tarafından kurulan Plato Dizayn ve İşletme Üniversitesi, Sebat Eğitim Kurumları'na ait Uluslararası Atatürk-Alatoo Üni-

versitesi; Kırgızistan'ın Tokmok şehrinde Tavyanlı Hıristiyan bir misyoner zengin tarafından kurulmuş olan Uluslararası Orta Asya Üniversitesi ile Kırgızistan ve Türkiye devletlerinin birlikte kurdukları Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi; son olarak da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Akademisi adında siyaset ve kalkınma konularında Orta Asya'nın farklı ülkelerinden gelen öğrencilere lisanüstü eğitim veren yüksek eğitim kurumunu yabancılar tarafından kurulan yükseköğrenim kurumları arasında sayabiliriz.

Kırgızistan'da üniversiteler tanım ve fonksiyonları itibari ile geniş uzmanlık yelpazesi ile yüksek eğitim ve yüksek lisans programları sunan yükseköğretim kurumlarıdır. Üniversitelerin dışında akademiler ve enstitüler de bilimsel faaliyette bulunan yüksek eğitim ve yüksek lisans programları sağlayan yükseköğretim kurumlarıdır. Meslek yüksekokulları ve kolejler, belli alanlarda ihtiyaç duyulan uzmanların yetişmesi ve sanayi başta olmak üzere ülkenin ekonomisini oluşturan sektörlerde ara eleman gücünün yetiştirilmesini sağlayan kurumlardır. Kırgızistan'da mesleki eğitim sistemi, temel mesleki eğitim, orta mesleki eğitim ve yüksek mesleki eğitim gibi üç seviyeden oluşmaktadır.

Sağlık

Kırgız Cumhuriyeti'nin sosyalist planlı ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçmesinden en çok etkilenen sektörlerden biri de sağlık sektörüdür. Devletin imkânlarının yetersiz olması, sağlık sektöründe hizmet veren birçok çalışanın, özellikle doktorların ve sağlık teknisyenlerinin ülkeyi terk etmesine, sağlık hizmetlerinde kalitenin düşmesine, eldeki teknolojinin yenilenmemesi sebebi ile sağlık hizmetlerinde aksamaların olmasına neden olmuştur.

Sağlık hizmetlerinde koruyucu hekimlik uygulaması Sovyetler Birliği'nde yaygındı. Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte koruyucu hekimliğin dayandığı devlet destekli sosyal güvenlik sistemi de çökmüştür. Bu da, özellikle yaşlılara, çocuklara, kadınlara ve dar gelirli vatandaşlara verilen sağlık hizmetlerine yansımıştır. Yaş ortalamasının gittikçe düşmesi ile de çocuk ve bebeklerin sağlık hizmetlerine yönelik talepleri artmıştır. Gerek devlet destekli sağlık hizmetinde yaşanan sıkıntılar ve gerekse de nüfus artışının getirdiği talep artışı 1990'lı yıllarda sağlık sektöründe büyük sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan bu sıkıntıların giderilmesi için 2000'li yılların başlarında uluslararası kuruluşların yardımı ile sağlık reformu yapılmaya çalışılmıştır. Sağlık reformu ile zorunlu sağlık sigortası ve aile hekimliği projeleri uygulamaya sokulmuştur. Devletin garantörlüğünde, tıbbi hizmetlerin satın alınmasından sorumlu olan Zorunlu Tıbbi Sigorta Fonu oluşturularak, “tek ödeme” sistemi kurulmuştur. Tıbbi hizmetler “talep edenler” ve “sunanlar” olarak

iki temel grupta toplanmaktadır. Ayrıca son yıllarda, bütçeden sağlık hizmetleri için ayrılan payda bir artış gözlenmiştir. Örneğin, 2006 yılında bütçeden sağlık sektörü için ayrılan pay %10,6 olup, 2010 yılında ise bu oran %13 oranına yükselmiştir, böylece bir önceki yılın GSYİH'na göre %2,4 bir artış olmuştur. 2011 yılında ise sağlık sisteminin toplam harcaması 9 milyar 458 milyon somdur ve sağlık için oluşturulan özel fonlardan 328 milyon 500 bin somluk bir kaynak aktarılmıştır (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 2013b: 98; Japarova, 2011). Bugün ülkedeki mevcut 141 sağlık kuruluşunda 26.000 yatak bulunmaktadır. Geçen yıl, Kırgızistan'da yataklı hastanelerde 850.000 hasta tedavi edilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın istatistiklerine göre 2012 yılında, 12.701 doktor (2011 yılında 12.614 doktor) çalışmıştır. Bu da her 10.000 kişiye 24 doktor (2011 yılında, 22,7 doktor) düşüğünü göstermektedir. Doktor dışındaki sağlık personeli sayısı 30.981 (2011 yılında 30.148)'dir. İstatistiksel olarak, 10,000 kişiye 57 uzman düşmüştür (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 2013b: 98). 2012 yılında ise, sağlık sisteminde yaklaşık 13.400 doktor ve 32.300 hemşire çalışmıştır (Natsionalniy Statistiçeskiy Komitet Kirgizskoy Respubliki, 2013a: 302).

Kırgızistan devletinin sağlık sistemi ve politikalarını belirlerken, Kırgızistan vatandaşlarının tıbbi hizmetlerinin karşılanması için gerekli altyapının oluşturulması, yönetimin yerelleştirilmesi ve sağlık kurumlarının idari ve mali özerkliğinin artırılması hedeflenmektedir. Devlet olarak herkesin sağlık hizmetlerine ulaşması için aile hekimliğinin ve koruyucu hekimlik sisteminin yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için de, yeni finansman yöntemleri uygulamaya konulmuş ve sağlık personeline ödenen ücretler yapılan işin kalitesine göre belirlenmeye başlanılmıştır.

Ulaşım İletişim ve İnternet

Kırgızistan, Orta Asya ulaştırma koridorundan geçen yolların kesişme noktalarından biri olduğu için yük ve yolcu taşıma için önemli bir transit ülkedir. Bunun en güzel örneği olarak, Afganistan'daki uluslararası koalisyon güçlerinin Bişkek'teki Uluslararası Manas Havaalanı'nı Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan gelen asker ve malzeme için transit merkezi olarak kullanması gösterilebilir. Ayrıca, Çin'in Kırgızistan'a yaptığı ulaşım yatırımları ve başta Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın ulaşım projelerine verdikleri önem ve destekten de ülkenin ulaşım konusundaki önemi anlaşılabilir. Kırgızistan'ın karayolu taşıtları, varolan demiryolu bağlantıları ve artan hava trafiği Avrupa ile Asya kıtalarındaki gelişmekte olan ülkeler arasında bağlantı kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Karayolları

Karayolları Kırgız Cumhuriyeti ulaştırma sisteminin en önemli unsurudur. Yük ve yolcu nakliyatının önemli bir kısmı karayolları üzerinden yapılmaktadır. Kırgızistan'ın yaklaşık %90'ı dağlık olduğu ve dağların da yüksek olması sebebi ile karayollarını birbirine bağlayan hayli fazla sayıda dağ geçidi bulunmaktadır. Bu geçitler arasına döşenen yollar, dağların birbirinden ayırdığı ekonomik bölgeleri bağlayan temel ulaşım kaynağıdır. Bu yollar, ülkeyi Orta Asya ülkelerine ve Çin'e bağlamakta, komşu ülkeler üzerinden de Rusya ve Avrupa ülkelerine ve Pakistan ve Hindistan'a giden karayolları ağının parçası haline gelmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti karayollarının toplam uzunluğu, yaklaşık 34.000 km'dir. Şehirlerarası yolların uzunluğu yaklaşık 18.810 km'dir, kalan 15.190 km ise şehirlerin, köylerin, tarım, sanayi ve diğer işletmelerin yollarıdır. Uluslararası öneme sahip yollar 4.160 km, ülke içi öneme sahip yollar 5.680 km ve yerel öneme sahip yollar 8.970 km uzunluğundadır. Asfalt yollarının uzunluğu 7.230 km, çakıl satırlı yollar 9.960 km ve toprak yollar ise 1.620 km'dir (Davletkeldiev, 2008: 55).

Yük ve yolcu nakliyatının yaklaşık %88'i ülkenin ulaştırma sektörünün temelini oluşturan karayolları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Demiryolu taşımacılığı %1, iç suyolları taşımacılığı %10,8, havayolları taşımacılığı ise %1,3 oranındadır (Natsionalnıy Statistiçeskiy Komitet Kırgızskoy Respubliki, 2012: 284).

Kırgızistan için karayollarını genişletme konusunda en büyük engel, ülkenin dağlık olmasıdır. Bu durum karayolu ağının geliştirilmesini ve bakımını zorlaştırmaktadır. Çin gibi dünya ekonomisinin büyümesinin motoru olan bir ülke ile komşu olan ve bu ülkede üretilen mamul malların karayolu ile Batıya geçişinde uluslararası öneme sahip olan Kırgızistan'da karayolu ağının sürekli genişletilmesi ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Başta Çin ve Türkiye gibi devletler ve uluslararası ve bölgesel kalkınma bankalarının verdiği krediler sonucunda son yıllarda karayollarında önemli iyileşmeler sağlanmıştır (International Road Transport Union, 2013: 25).

Hava Ulaşımı

Hava ulaşımı, Trans-Avrasya ulaşım merkezinde yer alan Kırgızistan için geleceği olan ve öncelik taşıyan transit türüdür. Kırgızistan, Avrupa ile Japonya ve Güney-Doğu Asya ile Rusya arasındaki iki hava ulaşım ağının ortasında bulunmaktadır. Kırgızistan, bu merkezler arasındaki uçuş olarak, uçaklar için en kısa yoldur. Bişkek'teki Uluslararası Manas Havaalanı'nın, uçakların yakıt ikmali, yüklerin kargo terminallerinde saklanması amacıyla bir transit üs olarak iki hava ağı için bir bağlantı unsuru olarak kullanımı yalnızca hava taşıtlarının gelişmesi yönünde değil, bütün Kırgız eko-

nomisinin gelişmesi yönünde büyük öneme sahiptir. Bu konuda Türk Hava Yolları son yıllarda bazı girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'den Moğolistan'a giden uçakların Manas Havaalanı'na uğraması, Türk Hava Yolları'nın Bişkek'e olan seferlerini artırması ve Oş şehrine de haftada üç gün uçuşa başlaması Kırgızistan'ın havayolu ulaşımında dünyaya açılmasının örnekleri olarak görülebilir (Kabar, 1 Mart 2013). Son olarak Pegasus Havayolları'nın İstanbul-Bişkek ve Bişkek-Oş arasındaki uçuşlara başlaması önemli gelişmeler olarak sayılabilir.

Kırgızistan'ın mevcut 11 havaalanından 3 tanesi uluslararası havaalanı statüsüne sahiptir: Manas, Oş ve Issık-Göl. Yolcu sayısının yeterli olmaması nedeniyle düzenli seferler Manas, Oş ve Issık-Göl havaalanları dışında sadece 3 yerel havaalanından (Celalabad, Batken ve Isfana kentlerinden) yapılabilmektedir. Bugün Kırgızistan'da kayıtlı 16 havayolu şirketi bulunmaktadır: Kırgızistan, Avia Traffic Company, Kyrgyz Airways, Air Manas ve İtek Air şirketler başlıcalarıdır. 2012 yılında, havayolu şirketleri kendi hava filolarını yenilemiştir. Örneğin, Kırgız Airways şirketi, Airbus-320, Boeing 737-300 ve Boeing 737-400 uçaklarını filosuna katmıştır (Kabar, 1 Mart 2013).

Düzenli uluslararası uçuşlar Birleşik Arab Emirlikleri'nin Dubai; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Urumçi ve Şangay; Kazakistan'ın Almatı; Özbekistan'ın Taşkent; Rusya'nın Ekaterinburg, Kazan, Krasnoyarsk, Moskova, Novosibirsk, Omsk, Rostov ve St. Petersburg; Tacikistan'ın Duşanbe; Türkiye'nin İstanbul şehirlerine yapılmaktadır.

Demiryolları

Rus Çarlığı'nın başlattığı ülkenin doğusunu başkent St. Petersburg ve Moskova'ya bağlayan Trans Siberya gibi projeler Sovyetler Birliği zamanında devam etmiştir. Bu projeler sonucunda Kırgızistan'ın kuzeyi Kazakistan üzerinden, güneyi de Özbekistan üzerinden Moskova'daki merkeze bağlanmıştır. Fakat Özbekistan'ın uyguladığı politikalar sebebi ile güney demiryolu faaliyette değildir. Kuzey hattı ise günümüzde Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya arasında yük ve yolcu taşınmasında kullanılmaktadır. Çünkü demiryolları, uzak mesafeli yüklerin taşıma masrafının düşük olması, yüksek taşıma kapasitesi ve yıl boyunca hava koşullarına bakılmaksızın iş düzenliliği sebepleri ile tercih edilmektedir. Demiryolunun işletmesi, Ulaştırma ve İletişim Bakanlığı'na bağlı "Kırgız Demiryolu Şirketi" tarafından yapılmaktadır.

Şu anda Kırgız Cumhuriyeti demiryollarının toplam uzunluğu 424,6 km'dir. Demiryolları ağı, coğrafi olarak kuzey (323,4 km) ve güney (101,2 km) olmak üzere iki kesime ayrılmış olup birbirinden ayrı ve birbirine bağlı olmayan hatlardan oluşmaktadır. Kırgızistan demiryolları kuzeyde Kazakistan ve güneyde de Özbekistan de-

miryolları ile bağlantılıdır (Central Asia Business Project of Kyrgyzstan and Kazakhstan, 22 Ekim 2013).

Yolcu trenleri, özellikle Bişkek - Moskova, Bişkek - Ekaterinburg, Bişkek - Novosibirsk hatlarında yolcu taşımaktadır. Bu hatlarda çalışan Kırgız Demiryolu, Kazakistan'daki Taraz, Çimkent, Almatı, Kızıl - Orda, Rusya'daki Orenburg, Samara, Penza ve Yekaterinburg şehirlerine de uğramaktadır.

Telefon İletişimi

2010 yılında yerel telefon şebekesinin abone sayısı 489.052, 2011 yılında, 502.020, 2012 yılında ise 488.853 kişidir. Bunlardan 478.178'i yani toplam abone sayısının %97,8'i dijital telefon istasyonuna bağlıdır (Biblioteka, 26 Nisan 2013). Sabit ağların abone sayısının azalması, mobil hizmetlerinin gelişmesi ve genişlemesi ve Wi-Max, 3G, LTE gibi yenilikçi kablosuz teknolojilerin uygulanmasıyla ilişkilidir.

Kırgızistan'da görünürdeki doygunluğa rağmen telefon ulaşım pazarı gelişmeye devam etmektedir. Kırsal bölgelerde ise sabit telefon ulaşım hizmetine duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Şu anda 122 yerleşim yeri telefon hizmetinden yoksun durumdadır. Bu hizmet sektöründe, devlet şirketi olan "Kyrgyztelekom" hakim konumdadır. Özel operatörler bu pazara girmek için yüksek kalite, geniş hizmet yelpazesi sağlayan teknolojik yeniliği (radyo erişim, hizmetlerin integrasyonu, CDMA - 450) kullanarak pazar paylarını artırmaya çalışmaktadır. Özel operatörler olarak Bişkek ve Çüy bölgelerinde faaliyet gösteren "Saima Telekom", LLC, "Vinlayn" işletmeleri gösterilebilir.

Şu anda Kırgızistan'da 6 operatörün 6,8 milyon abonesi bulunmaktadır. Bu sayı Kırgızistan nüfusunun %122,4'üne tekabül etmektedir. Başlıca mobil operatörleri: Fonex, Beeline, Nexi, Katel, O! ve Megakom'dur.

Mobil operatörlerin sunduğu hizmetler ve bu hizmetlerin kullanıcı sayısı her geçen gün artmaktadır. 2011 yılında 13 milyar 817,3 milyon somluk (yaklaşık 5 milyar 500 milyon TL) bir iş hacmi sözkonusu iken, 2012 yılında bu hizmetlerin hacmi 15 milyar 674 milyon som (yaklaşık 6 milyar 250 milyon TL) olmuştur (Kabar, 31 Ekim 2012).

Sonuç olarak, toplam mobil abone sayısındaki artış, sabit hatlardaki abone sayısının düşüşünü de açıklamaktadır. Bunun temel sebebi de, mobil hizmetler yelpazesinin gelişmesi ve genişlemesi ve WiMax, 3G, LTE gibi yenilikçi kablosuz teknolojilerin uygulanmaya konulmasıyla açıklanabilir.

İnternet Hizmetleri

JSC “Kırgıztelekom” en büyük ISP sağlayıcısıdır. 2003 yılında JSC Kırgıztelekom, tarife politikası dahil olmak üzere ülke genelinde internet erişim hizmetlerini vermek ve düzenlemek ile görevlendirilmiştir. Bu durum, taşra sakinleri 2003 yılına kadar internet imkanlarına sahip olmadığı için internet sistemine kırsal alanları da bağlamak açısından bir fırsat yaratmıştır. 2003 yılından bugüne kadar Kırgızistan’da internet ve internete bağlı diğer iletişim servislerinin kullanımı çok hızlı bir şekilde artmıştır.

İnternet erişimi sadece kullanan ile kullanıcıya internet sağlayan şirketler için değil aynı zamanda internet hizmetlerinin ülkeye gelmesini sağlayan yerli ve yabancı internet sağlayıcıları için de önemli ve büyük bir sektördür. 2012 yılında yabancı operatörlerin sunduğu hizmet ile birlikte, sistemin modernizasyonu ve internete erişimin genişletilmesi sonucunda önemli ölçüde internet kanallarının kapasitesi artmış ve ortak alanlarda internete ücretsiz erişim sağlayan bir Wi-Fi alanı açmak için 2012 yılı içinde bir proje başlatılmıştır. İlk aşamada Bişkek şehri çevresinde, sonradan da ülkenin tüm bölgelerine yayılması amaçlanmaktadır. 2012 yılında Kırgızistan’da halkın %90’ı internet erişimine sahip olmuştur (Kırgıztelekom, 2012).

Kırgızistan’da internet servisi sağlayan başlıca şirketler Kırgıztelekom, Megaline, ElCat, AsiaInfo, ve Aknet’tir. Bu şirketlerin sağladığı veri aktarma hızı, Avrupa ülkelerinde standart olarak kabul edilmiş düzeydedir. Nüfusun kullanıcı sayısına göre oranında, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında Kırgızistan lider konuma sahiptir. Kırgızistan hükümeti bu sektörde piyasayı geliştirici bazı adımlar atmaktadır. Bu adımların amacı, internet servis sağlayıcılarının hızlı bir şekilde artırılması ve internete erişmek için yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasıdır. Ticari internet servisi sunanlar dışında, kar amacı gütmeyen ve sivil toplum kuruluşlarına, bilim ve eğitim kurumlarına ve kitle iletişim araçlarına internet erişimi sağlayan KyrNet ve FreeNet şirketleri de hizmet sunmaktadır (Ya.Kg, 11 Haziran 2013).

KAYNAKLAR

Davletkeldiev, A. A. (Ed.), “Vtoroe Natsionalnoe Soobşeniye Kırgızskoy Respubliri po Ramoçnoy Konvensii OON ob İzmenenii Klimata”, 2008, (<http://unfccc.int/resource/docs/natc/kyrnc2r.pdf>).

International Road Transport Union, *Road Transport in Kyrgyzstan-2013*, (Bişkek, 2013).

- Japarova, Damira, “Reforma v Sfere Zdravohraneniya: Problemi i Perspektivi”, *International Conference on Eurasian Economies*, 2011, (<http://www.eecon.info/papers/368.pdf>).
- Kokaysl, Petr; Saparbekova, Cibek; Mihalek, Pavel, *Kirgizistan i Kirgızı*, (Pleznı: Zapadoceska Üniversitesi, 2008).
- National Tempus Office in Kyrgyzstan, *Vışsee Obrazovaniye v Kirgızstane*, 24 Şubat 2012, (www.tempus.kg/ru/kg_review_he.doc).
- Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki, *Kirgızstan Tsıfralar-da: Statistikalik Jiynak*, (Bişkek, 2013a).
- Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki, *Sosyalniye Tendensii Kirgızskoy Respubliki*, (Bişkek, 2013b).
- Natsionalny Statistiçeskiy Komitet Kirgızskoy Respubliki, *Kirgız Respublikası-nın Statistikalik Cıldığı 2007-2011*, (Bişkek, 2012).
- Uluslararası Sebat Eğitim Kurumları 20. Yıl Kitapçığı*, (Bişkek: Sebat, 2012), s. 2.
- “Gosudarstvo Kotoroe Ekonomit na Şkolah Zakrıvaet Şkoli v Buduşem Budet Stroıt Tyurmi”, *Biblioteka*, 14 Nisan 2012, (<http://library.kat.kg/?p=2077>).
- “İnternet Provyderı v Kirgızstane”, *Ya.Kg*, 11 Haziran 2013, (<http://www.ya.kg/internet/226-razvitie-interneta-v-kyrgyzstane>).
- “Kirgıztelekom Godovoy Oyçet za 2012 God”, *Kirgıztelekom*, 2012, (http://kt.kg/about_us/documents_and_tender/financial_statements/2012.pdf).
- “Obem Uslug Mestnoy Telefonnoy Seti v Kirgızstane za 3 Goda Snizılsya na 15 %Sostaviv 459,6 mln Somov”, *Biblioteka*, 26 Nisan 2013, (<http://library.kat.kg/?p=8198>).
- “Pegasus Reignites its Kyrgyzstan Venture Plans Despite Blacklist”, *Kabar*, 1 Mart 2013, (<http://www.kabar.kg/eng/society/full/6487>).
- “Review of Transportation Market in Kyrgyzstan”, *Central Asia Business Project of Kyrgyzstan and Kazakhstan*, 22 Ekim 2013, (http://www.centralasia-biz.com/cabiz/eng/kyrgyz_eng/transport_kg_eng/abt_transport_kg_eng.htm).
- “V Kirgızstane Dohodı Sotovıh Operatorov s Naçala 2012 Goda Vırosli na 1,1 mlrd Somov”, *Kabar*, 31 Ekim 2012, (<http://www.kabar.kg/rus/economics/full/43101>).

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

KUZEY KIBRIS
TÜRK CUMHURİYETİ

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Kıbrıs Lozan Konferansı'ndan bir yıl sonra İngiltere'nin Taç Kolonisi haline geldi. Londra Konferansı ile birlikte Lozan Antlaşması'ndan 32 yıl sonra Türkiye Kıbrıs'a müdahil oldu ve 1959-60 Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Üç yıl sonra toplumlarası çatışmalar baş gösterdi ve bunu izleyen 11 yıl sonra da Albaylar Cuntasının darbesi sonrası garantör ülke Türkiye'nin müdahalesi gerçekleşti. 15 Kasım 1983'de bağımsızlığını ilan ederek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu. Kıbrıs iç siyasetinde çok partili bir siyasal hayat vardır. KKTC Cumhurbaşkanı halk 5 yılda bir seçimle seçmektedir ve halen halk tarafından referandumla kabul edilen 1985 Anayasası yürürlüktedir.

KKTC sadece Türkiye tarafından tanınmaktadır. KKTC'nin küresel aktörlerle ilişkileri özellikle Kıbrıs sorunu üzerinden ve bizzat KKTC Cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır. Bunun bir norm haline gelmiş olmasının temel nedeni ise KKTC Cumhurbaşkanı'nın seçilir seçilmez "toplum liderliği" statüsünü de otomatik olarak kazanmasından kaynaklanmaktadır. KKTC'nin seçilmiş Cumhurbaşkanı Kıbrıs Türklerinin toplum lideri olarak BM platformlarında kabul görmektedir.

Kıbrıs Türk toplumu, 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dışında kalmasının ve 1974 yılında adanın *de-facto* bölünmesinin ardından yaşanan birçok zorluğa rağmen ekonomik gelişme ve kalkınma açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak makroekonomik göstergelerde yıllar arasında görülen istikrarsızlık ve bunun yarattığı belirsizlik, bugüne kadar ekonomik büyümenin büyük ölçüde kamu sektörüne dayalı gelişmiş olmasına, dış mali yardımlara bağımlılığa, sürdürülebilir bir ekonomik yapının oluşturulamayışına işaret etmekte, reform ve yeniden yapılanmayı gerekli kılmaktadır. KKTC, küçük ada ekonomilerinin karşılaştığı tipik zorluklarla mücadele etmek durumundadır. İç piyasanın yetersizliği, doğal ve finansal kaynakların sınırlı oluşu ve ölçek ekonomilerinin oluşturulamaması bu ekonomileri dış ticaret ve

dış sermaye kaynaklarına bağımlı kılmakta, dış kaynaklı şoklara karşı savunmasız bırakmaktadır. Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğü ve KKTC'nin uluslararası arenada tanınan bir devlet olmaması, KKTC'nin ekonomisinin şekillenmesinde esas belirleyici etken olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış kaynak akışı da sadece Türkiye üzerinden sağlanabilmiş, kamu sektörüne dayalı büyümenin doğurduğu devamlı bütçe açığı ve cari açıklar ancak Türkiye'den gelen hibe ve yardımlarla karşılanabilmiştir.

1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda adada Kıbrıs Türk nüfusu 104,320'di. 1977'de 145,000 civarında tahmin edilen nüfus, adanın de-facto bölünmesinin ardından 2006 yılında yapılan ilk kapsamlı nüfus ve konut sayımında 256,664 kişi olarak tespit edilmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde en son Aralık 2011'de yapılan nüfus sayımında ise sürekli ikamet eden nüfus (*de-jure* nüfus) 286,257 olarak belirlenmiştir. Buna göre 2006'da yapılan bir önceki nüfus sayımına göre nüfus %11,5 oranında artmıştır. Devlet Planlama Örgütü verilerine göre 2010 yılında KKTC'de okullaşma oranı okul öncesinde %92, eğitimin yasal olarak zorunlu olduğu ilkökul ve ortaokul seviyelerinde %100, lise düzeyinde %79 ve üniversite düzeyinde ise %78 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, sağlık hizmetleri büyümekte olan nüfusun taleplerine yeterince cevap verememektedir. Sağlık sisteminde köklü bir reform ihtiyacı toplum genelinde kabul edilen ve dile getirilen bir gerçektir. Etkin bir planlama ve reformun önündeki en büyük engellerden biri kamu sağlığıyla ilgili kapsamlı ve sistematik verilerin olmayışıdır. Etkin bir kamu sağlığı politikasının oluşturulabilmesi için hastalıklar yanında trafik kazaları, iş kazaları, çevre kirliliği, kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet gibi sorunların da ciddiyetle ele alınması, risk faktörlerinin ve gerekli önlemlerin saptanması gerekmektedir.

İÇ POLİTİKA

Prof. Dr. Mehmet Hasgüler

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
mehmethasguler@yahoo.com*

Doç. Dr. M. Bülent Uludağ

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
mehmetbulentuludag@yahoo.com*

Siyasal Arka Plan

Kıtasa Hudutların Çakışma Noktası ve Tarihsel Rekabet-Çekişme Alanı Olarak Kıbrıs

Akdeniz'in en doğusunda yer alan Kıbrıs adası Batı ile Doğu, başka bir deyişle Avrupa-Asya-Afrika arasında bir kesişme ve geçiş noktası olarak mütalaa edilebilir. Bu nedenle çok eski çağlardan beri bölgesel güçler arasında bir çatışma konusu olagelmıştır. Ada üzerinde eski çağ tarihinde kayıtlı belli başlı çatışmalar Hitit-Mısır, Fenike-Helen-Pers, Helenistik Krallıklar olan Ptolemaios-Seleukos Krallıkları arasında olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ada, bütün Helenistik krallıklar üzerinde egemenliği tesis eden Roma İmparatorluğu ve halefi Bizans devletinin uzun süre boyunca (MÖ 62 - MS 647) egemenliğinde kalmıştır.

Orta Çağ'da Kıbrıs üzerinde İslam-Hıristiyan devletlerin bölgesel çekişmeleri yaşanmıştır. 647'de Hz. Osman zamanında, daha sonra Emevi Halifesi de olan Muaviye'nin Şam valiliği döneminde düzenlediği seferle, Hz. Muhammet'in vefatından 15 yıl sonra, Kıbrıs İslam egemenliğine girdi. Arap-İslam devletindeki iç karışıklıklardan fazla etkilenmeyen adada, Müslüman idarecilerin müsamahası sayesinde Hıristiyan halk barış içinde yaşadı. Abbasi Halifeliği'nin zayıflayıp parçalandığı bir dönemde Asya'ya doğru yeniden başlayan Doğu Roma-Bizans istilaları sonucunda İmparator Nikaphoros Phokas döneminde, 964 yılında Kıbrıs tekrar el değiştirerek

Hıristiyan egemenliğine girdi. Bu tarihten itibaren uzunca bir süre ada üzerinde İslam hâkimiyeti kurulamadı. 1191'de 3. Haçlı Seferi'nde İngiltere Kralı Richard Kıbrıs'ı işgal etti ve adadaki Bizans egemenliğinin yerini Haçlı kralları aldı. Richard Kudüs Krallığı'nı kaybeden Guy de Lusignan'a Kıbrıs'ın idaresini verdi. Katolik kökenli bu hanedan altında Kıbrıs'ın Ortodoks Hıristiyan halkı baskı gördü.

Mısır Memluk Devleti 1425-1426 yıllarında, bazı korsan faaliyetlerinin öcünü almak amacıyla Kıbrıs'a bir sefer düzenledi ve Kıbrıs Kralını mağlup ve esir etti. Kısa süre için Kıbrıs Krallığı Memlukların himayesine girdi ve onlara yıllık düzenli vergi ödemek durumunda kaldı. 1489'da başlayan Venedik yönetimi altında da aynı yıllık vergi Mısır'a ödenmesine devam edildi ve Osmanlıların 1517'de Mısır'ı fethinden sonra da bu vergi Osmanlı hazinesine gelmeye başladı. 1521'de de 8000 Duka altınından 10.000 Duka altına çıkartıldı.

Akdeniz'de tam bir Türk egemenliği kurulabilmesi için ele geçirilmesi şart olan Kıbrıs'a 1570-71 yıllarında sefer tertip edildi ve yeni bir Haçlı seferini göğüslemek pahasına ve 50.000 şehit verilerek fetih tamamlandı. 7 Mart 1573 barış anlaşmasıyla da Venedik bu durumu kabul etti. Böylece asırlar sonra ada üzerinde İslam hakimiyeti yeniden tesis edilmiş oldu. Bu durum 1878 Osmanlı-İngiltere Anlaşması'na kadar fiilen, 5 Kasım 1914'de İngiltere'nin adayı ilhak etmesine kadar da hukuken devam etti ve bu statü de 1923'de Lozan Antlaşmasıyla onandı. 10 Mart 1925'den itibaren Kıbrıs İngiltere'nin "Taç Kolonisi" haline geldi.

Kıbrıs'ın Bağımsızlığı ve Bölünmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda baş gösteren sömürgelerin tasfiye süreciyle birlikte Kıbrıs'ta da başını Rumların çektiği EOKA öncülüğünde, nihai hedefi Yunanistan'a ilhak olan bir "bağımsızlık" mücadelesi baş gösterdi. Bu ilhakin siyasi anlamda tekabül ettiği karşılık Rumlar arasında ENOSİS olarak ifade edilmekteydi. Özellikle Enosis mücadelesine karşı İngiliz sömürge idaresi başlarda toleransla yaklaştı. Sonrasında ise bu işin önünün alınamayacağı anlaşıldığında ise içerde zaten baskı altına alınmak istenen Kıbrıs Türkleri de sürece katıldı. Bu arada Türkiye'nin 1955 Londra Konferansı'na kadar Kıbrıs konusunda net ve belirli bir politikası yoktu (Hasgüler, 2006: 54). Bu "politikasızlık" daha çok NATO çerçevesinde müttefik olduğu İngiltere ile ilişkileri zedelememek adına ortaya çıktı. Londra Konferansı ile birlikte Lozan Antlaşmasından 32 yıl sonra Türkiye Kıbrıs'a müdahil oldu ve 1959-60 Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyetin kurucu Cumhurbaşkanı Makarios olurken kurucu Cumhurbaşkanı Yardımcısı da Dr. Fazıl Küçük seçildi.

Yeni kurulan devlet hiçbir oryantasyona tabi tutulmadan iki halkın temsilcilerinin doğrudan sömürge sonrası yönetim görevlerine getirilmesi ciddi anlaşmazlıkları beraberinde getirdi. Kıbrıs Anayasası'na laiklik konusunda ciddi hükümler getirilememişti. Bu sayede Kıbrıslı Rumlar tarafından adeta bir “aziz” olarak görülen Başpiskopos Makarios, kilise görevlerine ve mevkiine hiçbir hanel gelmeksizin Kıbrıs Cumhurbaşkanı olabildi. Bu din adamı ve politikacı dünya politikasında çok sempati topladı, neredeyse Papa'dan bile çok daha fazla tanınır hale gelen ve etkili bir noktaya ilerleyen bu din adamını Kıbrıslı ve Türkiyeli Türkler küçümsüyorlardı. Bir papazın idaresindeki bir devletin daha başlangıçta Kıbrıs Türkleri ve Türkiye üzerinde ciddi güvensizlikler oluşturması kaçınılmazdı. Makarios 1962'de TSK'ne ait bir uçakla Türkiye'yi ziyaret etti. İnönü hükümeti onu iyi ağırladı, ama kısa süre sonra başlayacak olaylar bu güvensizlik problemini daha da derinleştirdi. Adeta Rumlar açısından bir “kutsal Hıristiyan devleti” görüntüsü arz eden bu patolojik yapı sürdürülebilir değildi ve kısa zamanda çıkacak krizlere gebeydi.

Özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ikinci yılında vergi konusunda başlayan anlaşmazlıklar ve tartışmalar 21 Aralık 1963'e gelindiğinde Türklerce “Kanlı Noel” olarak adlandırılan topluluklararası çatışmalara dönüştü. Bunun ardından Temsilciler Meclisi'nden, hükümet üyeliklerinden ve kamu kurumlarından Kıbrıslı Türk yöneticiler çekildi. O dönemde Temsilciler Meclisi'nde görev yapan Kıbrıs Türk milletvekilleri can güvenliği sorunuyla karşı karşıya kaldı. Artan çatışmalarla birlikte konu BM Güvenlik Konseyi'ne taşındı. BM Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964 tarihli ve 186 sayılı kararıyla Kıbrıs'a Barış Gücü gönderme kararı aldı (Hasgüler, 2007: 98). Kararın alınmasıyla birlikte iki cemaatli devlet fiilen Rum devletine dönüştürüldü. Bu süreçte Kıbrıs Türkleri topluluklararası çatışmalarla birlikte yerlerini terk etmek zorunda kaldılar. Kıbrıs Cumhuriyeti'nden ayrılan Kıbrıs Türkleri 21 Aralık 1963'ten 28 Aralık 1968'e kadar Koordinasyon Komitesi ile yönetildi. Özellikle 1968'de ilki Lübnan'da yapılan topluluklararası müzakereler süreci başladı. Bu tarihten sonra cemaatler arasında yeniden ilişkiler başladı. Lakin devlet yapısından dışlanan (dışarıda bırakılmak istenen) Kıbrıs Türkleri için devleti ele geçiren Kıbrıs Rum elitleri fiilen tek cemaatli, hukuken “iki cemaatli” devleti bir tür işgal ettiler.

Yunanistan'da 21 Nisan 1967'den itibaren “Albaylar Cuntası” görevdeydi ve Makarios ile Atina'daki Albaylar arasındaki ilişkiler sorunluordu. Bu dönemde Yunan Genel Kurmayı'nın komutanları tarafından yönetilen Rum Milli Muhafız Ordusu 15 Kasım 1967'de Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırı düzenledi. Bu saldırılar sırasında şehit edilen 28 Kıbrıslı Türkün ailelerine ödenmesi gereken tazminat ödenmedi. Türkiye Hükümeti Yunanistan'a ultimatom verdi. Olayların ardından 27 Aralık

1967’de 1960 Anayasasına en uygun olacak şekilde “Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi” kuruldu. Temsilciler Meclisi ve Türk Cemaat Meclisi seçimleri 5 Temmuz 1970’de yapıldı ve Geçici Türk Yönetimi Meclisi 30 üyesiyle 18 Temmuz 1970’de göreve başladı. Yaklaşık 18 ay sonra 27 Aralık 1971’deki oturumunda “geçici” statü kaldırıldı ve Kıbrıs Türk Yönetimi dönemi başladı (Aydoğdu, 2005: 22-24).

Makarios’un 1961’de Belgrad zirvesinde Kıbrıs’ı Bağlantısızlık Hareketinin kurucu üyesi haline getirmesi ve NATO konusundaki olumsuz tutumları Albaylar Cuntası tarafından tasvip edilmedi (Hasgüler, 2007: 110). Makarios’un hem Cumhurbaşkanı olarak siyasi görevinin hem de ruhani olarak Başpiskoposluk statüsünün devam etmesi kendisine hegemonya kurma ve Atina’dan bağımsız davranma imkanını verdi. Bu sorunlu ilişkiler 15 Temmuz 1974’de Makarios’a Albaylar Cuntası maharetiyle bir darbe yapılması sonucunu getirdi. Makarios darbeden canını kurtararak Kıbrıs’tan ayrıldı. Türkiye garantör ülke olarak TBMM’de konuyu karar altına alarak 20 Temmuz 1974’de Kıbrıs’a çıkarma yaptı. Çıkarma iki aşamalıydı. İlki 20 Temmuz 1974’de, ikincisi ise 14 Ağustos 1974’de yapıldı.

Yeni koşullar altında 26 Ağustos 1974’de Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi dönemi başladı. Çıkarma sonrası Kuzey’de kalan Rumlar ile Güneyde kalan Türkler için 1975’de Nüfus Mübadelesi Antlaşması yapıldı. Böylece Rumlar Güneye Türkler Kuzeye geçti. Ardından Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yürütme Kurulu ile Meclisi aldığı bir kararla yerini 13 Şubat 1975’de Kıbrıs Türk Federe Devleti’ne bıraktı. Halk oylaması ile kabul edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti Anayasası sonrası 20 Haziran 1976’da ilk genel seçim yapıldı. Böylece yeni koşullar altında Kıbrıs Türkleri kendi kurumları ile idare edilmeye başladı. Kıbrıs Rumları kendi bölgelerinde “yasal” ve “tanınan” devletleri altında yollarına devam etti. Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi’nde Ulusal Birlik Partisi (UBP) 30, Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) 6, Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) 2 ve Halkçı Parti (HP) 2 milletvekilliği kazandı. Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) Meclisi 40 vekilden müteşekkildi. Böylece Mecliste çoğunluğu elde eden UBP Genel Başkanı Nejat Konuk KTFD’nin ilk Başbakanı olarak hükümeti kurdu (Aydoğdu, 2005: 27-28).

Çözüm Çabaları ve KKTC’nin İç Siyasal Gelişmeleri

Kıbrıs konusu 1974-1983 arası dönemde BM Genel Sekreterliği gözetiminde müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulmak istendi. Bu çerçevede 1977’de Denктаş-Makarios Doruk Antlaşması imzalandı. Makarios’un ölümü sonrası seçilen Kipriyanou ile müzakereleri müteakiben 1977 Anlaşması’nı da içeren 1979 Denктаş-Kipriyanou Doruk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmalar Kıbrıs sorununu çözüme götürmeye yetmedi. 12 Eylül 1980’de Türkiye’de askeri rejimi getiren ve demokrasiyi askıya alan

bir müdahale oldu. Bu gelişme nedeniyle Türkiye'nin AET ve Avrupa Konseyi ile ilişkileri bozulurken, Yunanistan 1981'de AET'ye tam üye oldu. 1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra ayrıldığı NATO'nun askeri kanadına, ABD'nin Rogers Planı'nı Türkiye'deki askeri idarenin kabul etmesi neticesinde hiçbir kazanım olmaksızın NATO Konseyi'ndeki vetosunu kullanmamasıyla geri döndü. Bu gelişmelerin ardından müzakereler devam ederken Rumların hem Bağlantısızlık Hareketi hem de Avrupa devletleri üzerindeki gayretlerinin etkisiyle Türkiye ve Kıbrıs Türkleri aleyhine 13 Mayıs 1983'de BM Genel Kurulu'nda ağır ifadeler içeren bir karar alındı.

Bu kararın yanı sıra içerde de Kıbrıs Türk muhalefeti oylarını artırdı. Kıbrıs Türk Federe Devleti'nde (KTFD) 28 Haziran 1981 seçimleriyle Meclis aritmetiği Denктаş'ın aleyhine değişime uğradı. Yeni tabloya göre UBP 18, TKP 13, CTP 6, Demokratik Halk Partisi 2 ve Türk Birlik Partisi 1 milletvekilliğiyle Mecliste temsil edildi (Aydoğdu, 2005: 95-96). Buna ek olarak Denктаş açısından KTFD Anayasası'ndaki Cumhurbaşkanı seçilebilme hakkının iki dönem ile sınırlandırılmış olması kritik bir sorun oldu. İkinci kez 1981'de seçilen Denктаş'ın bundan sonraki seçimlerde aday olması anayasal olarak mümkün değildi.

Dışarıda BM'nin ağır kararı, içerde Denктаş gibi bir liderden mahrum kalma ihtimali ve nihayetinde 12 Eylül askeri idaresinin Batı tarafından insan hakları ihlallerinden ötürü suçlanması, Türkiye'nin Kıbrıs üzerinden bir çıkış yapma şansını güçlendirdi. Böylece 15 Kasım 1983'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Meclisi Bağımsızlık Bildirisi oy birliğiyle onayladı. Ardından KTFD Meclisi 2 Aralık 1983'de Kurucu Meclisi oluşturma kararını aldı. KTFD'nden seçilen 40 vekil ile sivil toplum örgütlerinden atanan 30 kişiyle Kurucu Meclis oluşturuldu. 70 üyeli Kurucu Meclis'in hazırladığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası 5 Mayıs 1985'de referanduma götürüldü ve geçerli oyların %70,1 ile kabul edildi. Ardından 9 Haziran 1985 tarihinde KKTC'de ilk seçim Cumhurbaşkanlığı için yapıldı. On beş gün sonra 23 Haziran 1985'de ise ilk kez %8'lik baraj ile milletvekilliği genel seçimleri yapıldı. Baraj konusu doğrudan Türkiye'deki 12 Eylül anlayışının "düşük yoğunluklu demokrasi" standardının bir kopyasıydı. KKTC'deki ilk genel seçimlerle birlikte UBP 24, CTP 12, TKP 10 ve Yeni Doğu Partisi 4 milletvekilliği ile Mecliste temsil edildi (Aydoğdu, 2005: 97). Bu seçim sonuçlarıyla Kıbrıs Türklerinin ilk koalisyon hükümeti KTFD döneminde 1981'de göreve gelmişti. İkinci koalisyon hükümeti, bu kez KKTC döneminde UBP Genel Başkanı Dr. Derviş Eroğlu ile TKP Genel Başkanı İsmail Bozkurt arasında 18 Temmuz 1985 tarihinde imzalanan Koalisyon Protokolüyle göreve başladı. Cumhurbaşkanı Denктаş bu hükümeti 19 Temmuz 1985'de onayladı.

KKTC'deki iç siyasal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle 6 Mayıs 1990'daki genel seçimler gergin ve çekişmeli bir atmosferde gerçekleşti. Seçimlerin sonucunda UBP %54,7 oy ve 34 milletvekili ile önemli bir çoğunluk elde etti. Üç partinin ittifakıyla şemsiye haline gelen Demokratik Mücadele Partisi (DMP) 16 vekil çıkardı. DMP adı ile seçimlere katılarak kazanan 16 vekilden ikisi istifa ederek Yeni Doğuş Partisi'ne döndü (Hasgüler, 2007: 323). Geriye kalan 14'ü ise seçimlere müdahale edildiği gerekçesiyle yemin etmedi ve Meclis 36 vekil ile başladı. Sonradan 14 vekilden 2'si daha Mecliste yemin etti ve vekillığe döndü. KKTC Meclisi, 12 Haziran 1990'daki toplantısına katılmayan 12 vekilin "Milletvekilliklerinin Düşürülmesi" konusunda hazırlanan raporu 4'e karşı 34 oyla kabul etti. Düşürülen vekillerin yerine 13 Ekim 1991'de "ara seçimler" yapıldı ve UBP %67 oyla 11 vekil, Hür Demokrat Parti %13,9 oyla 1 vekil çıkardı. Ara seçimlerin sonucunda UBP'nin 45 vekil ile temsil edildiği bu dönemde iç tartışmalar ve bölünme süreci de başladı. UBP'de iç bölünme süreci, 9'lar olarak adlandırılan ve Hakkı Atun başkanlığındaki grubun Demokrat Parti'yi (DP) Temmuz 1992 kurmalarıyla başladı. UBP'den ayrılan 9 vekilin ayrılma nedeninin, esas itibarıyla, ara seçimlerde başkanın vekilleri kendisine yakın adaylar arasından belirlemesi olduğu iddiası önemlidir.

UBP'den kopuşlar ve Meclis dışında kalan CTP ve TKP'nin özellikle uluslararası alanda yarattığı olumsuz görüntü erken genel seçim yapılmasını kaçınılmaz kıldı. 12 Aralık 1993'de milletvekilliği genel seçimi yapıldı. Erken seçimler sonucunda UBP %29,9 ile 17, DP %29,2 ile 15, CTP %24,2 ile 13 ve TKP %13,3 ile 5 vekil çıkardı (Hasgüler, 2007: 324). Bu sonuçlar hiçbir partiye tek başına hükümet kurma olanağı tanımadı ve Cumhurbaşkanı Denктаş hükümet kurma görevini DP Genel Başkanı Hakkı Atun'a verdi. DP ile CTP arasında varılan mutabakat sonunda DP Genel Başkanı Atun ile CTP Genel Başkanı Özker Özgür 1 Ocak 1994'de kabineyi Cumhurbaşkanının onayına sundular. Koalisyon Hükümeti Hakkı Atun'un Başbakanlığında kurularak göreve başladı. Bu kabinede DP'den Dışişleri Bakanı olan Atay Ahmet Raşit ile Milli Eğitim ve Kültür Bakanı olan Mehmet Ali Talat milletvekili değilken dışarıdan atanan bakanlardı. Kabinede Ekonomi ve Maliye Bakanı olan Onur Borman KKTC'nin ilk kadın bakanı oldu (Aydoğdu, 2005: 49).

Koalisyon hükümetindeki ilk büyük kriz Demokrat Parti tarafından Meclis'e sunulmaya hazırlanan "İskan, Topraklandırma ve Eşdeğer Değişiklik Yasa Tasarısı (İTEM)" ile başladı ve 23 Şubat 1995'de bu durum kamuoyuna yansıdı. İki gün sonra ortaklar basın yoluyla birbirini suçladı ve 25 Şubat 1995'de hükümet istifasını yazılı olarak sundu. Cumhurbaşkanı Denктаş 15 Mart 1995 tarihinde UBP Lefkoşa milletvekili Olgun Paşalar'a hükümeti kurma görevini verdi. Denктаş'ın UBP Genel Başkanı

Derviş Eroğlu'na görevi vermemesinde, 15 Nisan 1995'de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Eroğlu'nun aday olmasının etkisi olduğu aşikardı. Paşalar görevi iade etti ve Denктаş 19 Mart 1995'de yeniden hükümeti kurma görevini DP Genel Başkanı Hakkı Atun'a verdi. Araya 15 Nisan 1995'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri girdi ve hükümet kurma görevi seçimler sonrasına bırakıldı. Bu seçimlerde hiçbir aday yeterli oyu alamadığından en çok oyu alan 2 aday olan Denктаş ve Eroğlu 2. tura gittiler. İkinci tur 22 Nisan 1995'de yapıldı ve Denктаş en çok oyu alarak seçildi. Cumhurbaşkanı Denктаş'ın 2. kez görevi verdiği Atun, CTP Genel Başkanı Özgür ile 22 Mayıs 1995'de 2. DP-CTP Koalisyon Hükümetini kurdu.

CTP Genel Başkanı Özker Özgür parti içi anlaşmazlıklardan ötürü 30 Ekim 1995'de Başbakan Yardımcılığından istifa etti. Özgür'ün ardından CTP'li Sağlık Bakanı Ergin Abdullah İlkaç ve Tarım, Doğal Kaynaklar ve Enerji Bakanı Ferdi Sabit Soyer'in istifaları izledi. Başbakan Atun istifayı "parti içi tasarruf" olarak değerlendirdi ve kabul etti. CTP Genel Sekreteri Alpay Afşaroğlu 31 Ekim 1995'de CTP Merkez Yönetim Kurulu toplantısında partilerinin DP-CTP Koalisyon Hükümet protokolüne bağlı olduklarını basına açıkladı. Özgür'ün yerine Başbakan Yardımcılığına kaydırılan Mehmet Ali Talat'ın ise "seçilmiş bir vekil" olmamasından ötürü Başbakan'a vekalet edemeyeceği görüşü ortaya kondu. Vekalet sorunu kabine içindeki diğer seçilmiş bakanlar arasından yapılacağı tezi ile uzlaşma sağlandı. Başbakan Atun 11 Kasım 1995 tarihinde yeni bazı gelişmeler üzerine istifa etti. Denктаş 27 Kasım 1995'de hükümeti kurma görevini yine Atun'a verdi ve 11 Aralık 1995'de 3. DP-CTP Koalisyon Hükümetini kurdu (Hasgüler, 2007: 324).

Özellikle Kıbrıs sorunu konusunda baş gösteren uyumsuzluk başta olmak üzere her iki partinin tabanlarının tepkisiyle 3 Temmuz 1996'da 3. Atun Hükümeti istifa etti. Bu sefer Denктаş hükümet kurma görevini UBP Genel Başkanı Eroğlu'na verdi ve UBP-DP Koalisyon Hükümeti 16 Ağustos 1996'da kuruldu. Yaklaşık 2 buçuk yıl sonra 6 Aralık 1998'de genel seçimler yapıldı. Bu seçimler sonucunda UBP %40,4 ile 24, DP %22,6 ile 13, TKP %15,3 ile 7 ve CTP %13,4 ile 6 vekil kazandı (Aydoğdu, 2005: 55). Bu seçimlere kadar yükselişe geçen CTP keskin bir düşüş yaşadı. Özgür'ün ve arkadaşlarının partiden ayrılması ve koalisyon hükümetindeki başarısızlıklar CTP'nin dördüncü parti olmasında büyük rol oynadı. Bu sonuçlarla 6. Eroğlu Hükümeti UBP-TKP koalisyonuyla 30 Aralık 1998'de kuruldu. UBP-TKP Koalisyon Hükümeti dış politika ve iç güvenlik gerekçeleriyle 8 Haziran 2001'de yerini UBP-DP Koalisyonuyla 7. Eroğlu Hükümetine bıraktı.

UBP-DP koalisyonu 14 Aralık 2003'deki genel seçimlere kadar görev yaptı. Bu seçimlerde KKTC'de olağanüstü değişiklikler yaşandı ve 5 yıl önce dördüncü parti

olan CTP bu kez CTP-Birleşik Güçler (BG) ittifakıyla birinci parti oldu. CTP %35,17 ile 19 vekil, UBP %32,89 ile 18 vekil, DP %12,92 ile 7 vekil ve Barış ve Demokrasi Partisi %13,20 ile 6 vekil kazandı (Aydoğdu, 2005: 57). Bu seçim sonuçları da hiçbir partiye tek başına hükümet kurma olanağını tanımadı. Denktaş hükümet kurma görevini CTP-BG Genel Başkanı Mehmet Ali Talat'a verdi.

Seçimler Kıbrıs konusunda Annan Planı ve onun artçı etkilerinin gölgesi altında yapıldı. Kıbrıs Türkleri Türkiye'de göreve yeni gelen AK Parti'nin de yeni Kıbrıs yaklaşımından son derece etkilendi. Bu şartlar altında 13 Ocak 2004 tarihinde CTP-DP koalisyon ortaklığında ve Talat'ın Başbakanlığında oluşan kabineyi Cumhurbaşkanı'na sundular. Kurulan koalisyon hükümetinin en önemli yanı, Başbakan, Başbakan Yardımcısı ve bir bakan dışında kalan 8 kabine üyesinin Parlamento dışından görevlendirilmesiydi. Bu KKTC tarihinde bir ilkti. Yeni Bakanlar Kurulu ilk toplantısını 17 Ocak 2004'de yaptı ve bu kabineyi "Toplumsal Uzlaşma ve Çözüm Hükümeti" olarak açıkladı.

Kurulan hükümet için en önemli gündem maddesi BM Planının Referandumu konusu oldu. Büyük uğraşlarla 5. kez revize edilen Annan Planı 24 Nisan 2004 tarihinde eş zamanlı olarak iki halkın onayına sunuldu. Kuzey Kıbrıs'ta %65 oranında evet oyuyla plan kabul edildi. Güney Kıbrıs'ta ise %76 hayır oyuyla reddedildi. DP'den ve CTP'den istifalarla kurulan CTP-DP Koalisyon Hükümetinin sandalye sayısı 24'e indi. Yeni hükümet arayışları başarılı olamayınca 20 Şubat 2005'de erken genel seçim yapıldı. CTP oy patlaması yaparak %45 ile 24 vekil kazandı. Bu seçimlerden iki ay, Annan Referandumu'ndan yaklaşık bir yıl sonra 17 Nisan 2005'de KKTC Cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. İlk turda geçerli oyların %55,6'sını alan Mehmet Ali Talat KKTC'nin 2. Cumhurbaşkanı seçildi (Hasgüler, 2007: 327). Haziran 2006'da Talat'ın seçilmesi ve UBP Genel Sekreteri Salih Miroğlu'nun ölümü ile boşalan 2 sandalye için ara seçim yapıldı. Her iki milletvekilliğini de CTP kazandı. 2005'de kurulan CTP-DP Koalisyon Hükümeti olağanüstü siyasi gelişmelerle değişti. 8 Eylül 2006'da UBP Genel Sekreteri Turgay Avcı ve Erdoğan Şanlıdağ ile DP'den Ergün Serdaroğlu ve Mustafa Gökmen partilerinden istifa ettiler. İstifa eden vekiller Özgürlük ve Reform Partisi (ÖRP) adıyla bir parti kurup 5 Ekim 2006'da da CTP ile koalisyon kurdular. Böylece Serdar Denktaş'ın DP'si saf dışı edilmiş oldu.

Şaibe ve çeşitli iddialar altında kurulan bu koalisyon hükümeti 19 Nisan 2009'daki CTP Merkez Yönetim Kurulu kararıyla erken genel seçime gitti. Bu seçimlerde CTP-ÖRP Koalisyon Hükümetinin oy kaybı büyüktü. UBP tek başına iktidar olacak %43,97'lik oranla 26 vekil çıkardı. CTP ise %29,34 ile 15, DP %10,64 ile 5 ve Toplumcu Demokrasi Partisi %6,87 ile 2, Özgürlük ve Reform Partisi ise %6,20 ile 2

vekil kazandı (Kıbrıs Gazetesi, 20 Nisan 2009). UBP, Eroğlu başkanlığında 8. hükümetini kurdu. Bir yıl sonra 18 Nisan 2010'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Eroğlu ilk turda %50,38 ile kazandı. Talat ise %42,85 ile ikinci sırada tamamladı (Kıbrıs Gazetesi, 19 Nisan 2010). Eroğlu'nun Cumhurbaşkanı seçilmesiyle UBP Genel Sekreteri ve 1960'da Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Dr. Fazıl Küçük'ün kardeşinin oğlu olan İrsen Küçük, vekâleten yürüttüğü genel başkanlığa, olağanüstü kurultayda bu defa seçilerek gelmiş oldu. İrsen Küçük 17 Mayıs 2010 ile 13 Haziran 2013 arasında Başbakanlık görevini yürüttü.

Anayasa, Kurumlar ve Yönetim

KKTC'nin kuruluşuna kadar olan tarihsel evrim siyasi gelişmeler başlığı altında anlatıldığından ötürü burada sadece halen yürürlükte ve geçerli olan 1985 Anayasası üzerinden değerlendirme yapılacaktır. 1878-1960 arası dönemde İngiliz Sömürgesi olması hasebiyle Kıbrıs hukuk sistemi Birleşik Krallık hukuk sisteminin etkisi altında kalmıştır ve halen bu etkiler sürmektedir (Necatigil, 1988: 1). Özellikle Kıbrıs'ta sömürgeci bağımsızlığa geçiş 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın kabulüyle oldu. Bu süreç Aralık 1963'de akamete uğrayıp toplumlararası çatışmalar baş gösterince Cumhuriyetin kurucu ögesi Kıbrıs Türkleri anayasal kurumlardan ayrılmıştı. KKTC Anayasası 5 Mayıs 1985'de halkoylamasına sunuldu ve seçmenlerin %70 "evet" oyuyla kabul edildi. Bu Anayasa 7 Mayıs 1985 gün ve 43 sayılı Resmi Gazete'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girdi.

Anayasanın 1. maddesinde devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Cumhuriyet rejimi Anayasada düzenlenen şekliyle Parlamenter sistemin baskın olduğu bir yapıdır. Bununla beraber Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi ve anayasal yetkileriyle birlikte aslında fiilen Yarı Başkanlık sistemine sahiptir. Cumhurbaşkanı devletin başı, Başbakan ise hükümetin başıdır. Siyasal olarak çok partili sisteme sahiptir. Yasama yetkisi hükümet ile birlikte KKTC Meclisi'ne aittir. Lakin güçler ayrılığı katı olmak yerine yumuşak bir biçimde düzenlenmiştir ve Anayasal organlar arasında yetki ve görev dağılımı da bu esri içinde yapılmıştır. Yargı organı, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Yüksek Adliye Kurulu'nda, Cumhurbaşkanı ve Meclisin gönderdiği birer üye görev yapmaktadır. Anayasanın 1. maddesinde ayrıca devletin, demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan laik bir Cumhuriyet olduğu yazılmaktadır. Egemenliğin somut bir yansıması olarak devletin yetkileri 3 ayrı organda toplanmıştır: Yasama yetkisinin KKTC Meclisi tarafından; yürütme yetki ve görevinin, Anayasa ve yasalara uygun olarak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından; yargı yetkisinin de, halk adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı 4., 5., ve 6. maddelerde yazılmıştır.

Cumhurbaşkanı ülkenin en üst makamıdır. Anayasaya saygının korunması ve kamu yönetiminin kesintisiz ve düzenli olarak yürütülmesi ile ülkenin devamından sorumludur. Cumhurbaşkanı gerek gördüğünde Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık edebilir, fakat oy verme hakkına sahip değildir. Cumhurbaşkanı Meclisten geçen kanunları geri çevirmeye veya onaylayarak Resmi Gazete’de ilan etmeye yetkilidir. KKTC’de Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin seçimleri, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm ilkelerine uygun olarak yapıldığı 8. maddede ifadesini bulmuştur. KKTC Cumhurbaşkanı 5 yıllık bir dönem için halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanının Kıbrıs kökenli olması şarttır. Seçilebilmesi için 5 yıl kesintisiz KKTC’de ikamet etmesi. 30 yaşın üstünde olması ve üniversite mezunu olması gerekir. KKTC Anayasasına göre seçilecek Bakanlar Kurulu’nun Başbakan ve Bakanlardan oluşması gerekir. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Meclisi’ndeki milletvekilleri arasından atanır. Kabine üyesi bakanların anayasaya göre milletvekili olma zorunluluğu yoktur. Bakanlar, Başbakan’ın önerisiyle Cumhurbaşkanı tarafından göreve atanır.

KKTC Cumhuriyet Meclisi, yasama yetkilerini kullanmak üzere 5 yılda bir yapılan seçimler sonucu seçilmiş 50 milletvekilinden oluşmaktadır. Meclisin yasa oluşturma, Bakanlar Kurulunu ve Bakanları sorgulama, denetleme, bütçe ile ilgili yasa tasarılarını görüşme ve onaylama, genel ve özel af çıkarma, mahkemeler tarafından verilen ölüm cezalarının uygulanıp uygulanmaması ile uluslararası antlaşmaları onaylama yetkisi vardır.

KKTC’de yargı bağımsızdır ve bu yapısı yasalarla güvence altına alınmıştır. KKTC Anayasası’nın 136. ve 157. maddeleri arasındaki toplam 22 madde yargının düzeni ve işleyişine ayrılmıştır. Yüksek Mahkeme, KKTC’nin en yüksek yargı kurumudur. Yüksek Mahkeme, Anayasa, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi olarak idare edilir ve KKTC Anayasası’nın emrettiği tüm konularda nihai kararı vermekle yükümlü tek mahkeme hüviyetindedir. Başsavcılık, bağımsız bir kamu kurumudur ve başkanlığını bir Başsavcı yürütmektedir. Başsavcılık hiçbir bakanlığa veya kuruma bağlı değildir. Başsavcı Yardımcısı, Başsavcının yokluğunda kendisine vekalet etmekle yükümlüdür.

KKTC Belediye Başkanı ve Belediye Meclis üyeleri de seçimle belirlenmektedirler. Köy ihtiyar heyetleri de seçimle göreve gelmektedir. Bu konular 5/1976 sayılı Seçim ve Halkoylaması Yasası uyarınca belirlenmiştir.

Anayasa toplam 164 madde ve 13 geçici maddeden oluşmaktadır.

KKTC’de Siyasal Aktörler

Kıbrıs iç siyasetinde Kıbrıs sorunu üzerinden ideolojik bir konumlanma olduğu açıktır. Kıbrıs’ta 1974 sonrası baş gösteren hem KTFD hem de KKTC dönemlerinde

sol-sağ ayrımı siyasal partilerin Kıbrıs meselesindeki duruşları üzerinden yapılmaktadır. Kıbrıs'ta sol çözümden yana bir tutum alarak kendini konumlarken, sağ ise çözümün aslında 1974'le birlikte oluştuğunu iddia ederek kendisini konumlamaktadır. Zaman içerisinde özellikle 2003-2004 döneminde Türkiye'de AK Parti'nin Kıbrıs açılımı ve Annan Planı oylamasıyla bu durum biraz daha netlik kazanmaya ve iç aktörler arasındaki makas kapanmaya başladı. Özellikle Nisan 2009 genel seçimleriyle birlikte KKTC iç siyaseti normalleşmeye başladı ve rasyonel şartlar altında siyaset yapım sürecine girildi.

Cumhuriyetçi Türk Partisi-Birleşik Güçler (CTP-BG)

Kıbrıs Türklerinin iç siyasetinde siyasal anlamda ilk parti 27 Aralık 1970'de kurulan Cumhuriyetçi Türk Partisi'ydı. CTP'nin kuruluşunda Kıbrıslı Türk aydın, esnaf ve işadamları yer aldı. CTP'nin kuruluşunda ana saik Cumhuriyeti savunan Kıbrıs Türklerinin partisi olma iddiasıydı. CTP'nin sol düşünceyle ciddi anlamda tanışana kadar Genel Başkanlığını Ahmet Mithat Berberoğlu yürüttü. Berberoğlu 1970'den 1976'ya kadar CTP'nin Genel Başkanı'ydı. Bu süreçte partinin sola açılması hususunda en kritik rolü Genel Sekreter Naci Talat Usar oynadı. Partinin kuruluşu sonrası özellikle 12 Mart 1971'de Türkiye'de öğrenim gören ve toplumsal anlamda kendisini sol-sosyalist dünya görüşüne yakın görüp yetiştiren gençlerin Kıbrıs'a gelmeye başlayıp partiye girmesi ile CTP'nin sol düşünce sahibi üyelere açık hale gelmesi söz konusudur. Bu süreçle birlikte sol düşünce ile hareket etmeyi kendisine rehber edinen CTP Genel Başkanlığına 1976'da Özker Özgür geldi. Özgür'ün CTP Genel Başkanlığı 20 yıl sürdü ve özellikle 1990 sonrası reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte iç tartışmalar başladı. Bu tarihsel evrim 12 Eylül 1980'le birlikte en yüksek noktaya erişiyordu.

CTP Türkiye'nin keskin politik ortamından bir biçimde kaçarak Kıbrıs'a yerleşen ve hayat kurmak isteyen gençlere kapısını açtı. CTP'li olmak o günlerde "Rumcu" "komünist" ithamıyla karşı karşıya kalmaya yeterdi. CTP 1970-1990 dönemi sol düşüncenin doktrine ettiği ve SSCB'yi merkez alan bir politik referans içinde hareket ediyordu. Elbette bu yıllarda AKEL ile ilişkiler de evrensel sol düşünceyle kuruluyordu. CTP, AKEL'in önderliğini kabul edip etmeme hususlarını o günkü Soğuk Savaş yıllarında politik anlamda çokça tartışmıştı. AKEL-CTP ilişkileri özellikle başta SSCB olmak üzere Doğu Bloku ülkelerine gençlerin yükseköğrenim yapmak üzere burslarla gönderilmesi konusunda kendini net olarak gösteriyordu. Kıbrıs Türk gençlerine belli miktarlarda burs verilmesi CTP ve onun sendika kolu olarak hareket eden Dev-İş Sendikası üzerinden yapılmaktaydı. Bu durum özellikle 1990 yılında reel sosyalizmin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle daha açık konuşulmaya başlandı. Özgür'ün 1990 sonrası başlayan yeni gelişmelere ayak uydurmakta zorlandığı ve partinin taze kana ihtiyaç duyduğu tezleri tartışılmaya başlandı.

Özellikle CTP'nin 1993 erken seçimlerinde görülen bu değişimi partide öncelikle flamanın renginin kırmızıdan yeşile dönme kararıyla başladı. CTP 1993 seçimlerinde “yeşil” kitap yayınladı ve “artık her şey daha güzel olacak” sloganını öne çıkardı. Ardından DP ile koalisyon hükümetinde ortaklık yaptı. Hükümet dönemindeki icratlar CTP'de “kırmızıcılar-yeşilciler” üzerinden parti içi bir yarış ve mücadeleyi getirdi. Bu süreçte özellikle Nisan 1995 seçimlerinde ilk kez milliyetçi şarkıların ve bayraklı mesajların da kullanıldığı bir kampanya yürütüldü. CTP'deki bu değişim süreci 1995 Kurultayı'nda Özgür'e karşı Genel Sekreter olan Ferdi Sabit Soyer'in adaylığını getirdi ve az bir oy farkıyla Özgür parti başkanlığını kazandı. Bu durum parti içerisindeki tartışmaları sona erdirmeyi ve 14 Ocak 1996'da olağanüstü kurultay yapıldı ve Mehmet Ali Talat genel başkan seçildi. Ardından CTP tüzük-program kurultayına gitti ve tüzüğündeki “emekçi halkın kitle partisi” ibaresi “sosyalist” olarak değiştirildi. Tüzük ve program kurultayında Özgür'ün başını çektiği grupla parti yönetimi arasında anlaşmazlık çıktı. Ardından 20 yıllık parti başkanı Özgür partiden atıldı ve onu destekleyen pek çok CTP üyesi de partiden istifa ettiler. Bu süreç CTP'nin merkez sola oturmak arzusu doğrultusundaki arayışlarına şahit oldu. 1998 seçimlerinde büyük oy kaybına uğramasına rağmen ardından yeniden toparlanma başladı ve ondan sonraki ilk seçimlerde oylarını artırdı. Önce Aralık 2003 seçimlerinde Mehmet Ali Talat Başbakan oldu. CTP bu seçimlerden önce geniş kitlelere erişmek ve seslenmek amacıyla partinin ismine Birleşik Güçler ibaresini ekledi. Ardından da Nisan 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Talat CTP adayı olarak %55 oyla ilk turda seçildi (Hasgüler, 2007: 305).

CTP'nin Mevcut Durumu

CTP 20 Mayıs 2013'de KKTC Meclisi'nde İrsen Küçük Hükümeti'ne karşı gensoru verilmesi konusunda öncü rol oynadı ve 5 Haziran 2013'de Küçük Hükümeti yeterli çoğunluk sağlanarak düşürüldü. KKTC Meclisi'nde alınan bir diğer karar ise 28 Temmuz 2013'de erken genel seçim yapılmasıydı. Bu arada DP, TDP ve UBP'den ayrılan bir grup vekil CTP'li Sibel Siber Başbakanlığında 13 Haziran 2013'de geçici hükümeti kurdular ve Cumhurbaşkanından onay aldılar. Sibel Siber KKTC'nin ilk kadın Başbakanı olarak tarihe geçti ve bu görevini 31 Ağustos 2013'e kadar sürdürdü. KKTC Meclisi'nin aldığı kararla 28 Temmuz 2013'de erken genel seçim yapıldı ve CTP %38,38 ile birinci parti oldu ve 21 vekil kazandı (Kıbrıs Gazetesi, 29 Temmuz 2013). Böylece CTP Genel Başkanlığı'nı yürüten Özkan Yorgancıoğlu 2 Eylül 2013'de DP Genel Başkanı Serdar Denktaş ile kurduğu koalisyon hükümetinin Başbakanı oldu. Temmuz seçimlerinden sonra oluşan vekil dağılımı ışığında KKTC Meclis Başkanı görevini de yine CTP'li Sibel Siber yürütmektedir.

Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) ve Toplumcu Demokrasi Partisi (TDP)

CTP'nin dışında sol alanda kendisini başından beri sosyal demokrat olarak ifade eden Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) vardır. TKP 18 Mart 1976 tarihinde Halkçı Parti'li üyeler tarafından kurulan ve 3 Haziran 2007'de kendini feshederek Toplumcu Demokrasi Partisi'ne katılan bir siyasi partidir. TKP'nin ilk genel başkanlığını Alpay Durduran (1976-1983) yaptı. TKP özellikle bu dönemde öğretmen ve memur sendikaları arasında popüler olan bir partiydi. KKTC'nin kuruluş sürecinde parti içinde başlayan tartışmalar TKP'nin düşüşüne neden olan en önemli etkindir. Özellikle 1981 seçimlerinde büyük başarı gösteren TKP o dönemde Türkiye'deki askeri yönetimin hiddetini çekti. Çoğunluğu elde etmesine rağmen hükümet kurma görevinin kendisine verilmemesi bunun en açık örneğidir. TKP'nin bu süreçte genel başkanlığına İsmail Bozkurt geldi. Bozkurt 1983-1987 döneminde görev yaptı. Ardından Lefkoşa Belediye Başkanlığı başarıyla yürüten Mustafa Akıncı 1987-2001 döneminde parti başkanlığı yaptı. Lakin bunların hiçbiri TKP'nin yükselmesine ciddi bir katkı yapmadı. Akıncı liderliğinde belli bir yükseliş ivmesi kazanmış olsa da CTP'nin özellikle merkeze yerleşme konusundaki iddialı çıkışı TKP'nin gerilemesinde rol oynadı. Ardından Hüseyin Angolemlı 14 Ekim 2001 ile 3 Haziran 2007 arasında TKP'nin adeta "bitkisel hayattaki" liderliğini yürüttü. Nihayetinde TKP kendisini fesh ederek yeni kurulan TDP'ye iltihak etti. TKP'nin yerel yönetimler konusunda Lefkoşa başta olmak üzere Girne'de de önemli başarıları oldu. Ancak parti içi kısır tartışmalar yüzünden yerel yönetimlerdeki başarısını genel politikaya yansıtmakta başarılı olamadı.

Toplumcu Demokrasi Partisi (TDP), Mayıs 2007'de Toplumcu Kurtuluş Partisi, Halk Partisi, Barış ve Demokrasi Hareketi'nin birleşmesiyle oluşmuş bir partidir. Eski merkez sol partilerden olan TKP'nin güvercin ve zeytin dalını kendilerine amblem seçtiler. Kurucu genel başkanı Mehmet Çakıcı'dır.

28 Temmuz 2013'deki erken genel seçimlerden sonra parti başkanı Mehmet Çakıcı başkanlıktan istifa etti. TDP 4. Olağan Kurultayı'nı 17 Kasım 2013'de yaptı ve oybirliğiyle genel başkanlığa Cemal Özyiğit'i seçti. TDP'nin de solda örgütlülük ve cazibe merkezi olma hususunda sıkıntıları vardır. Özellikle partinin kişiler üzerinden hareket etmesi ve örgütlerini kurup etkin kılamaması kitleselleşememesinde önemli bir paya sahiptir. Ayrıca halkın yakıcı ve güncel sorunları hususunda inandırıcı söylemler ve çözüm önerileri geliştirmede başarısız kaldığı söylenebilir. Halen KKTC Meclisi'nde 28 Temmuz erken genel seçimindeki sonuçlara göre 3 vekil ile temsil edilmektedir.

Yeni Kıbrıs Partisi (YKP) ve Birleşik Kıbrıs Partisi (BKP)

Sol aktörler arasında TKP'nin ilk genel başkanı olan Alpay Durduran ve benzer düşüncedeki gruplar partilerinden ayrılarak Yeni Kıbrıs Partisi'ni 30 Ekim 1989'da kurdular. YKP 1990 seçimlerine katıldı ve o seçimlerde ise temel slogan olarak “kırmızı pasaport” söylemini dile getirdi. Barajı aşacak desteği göremediğinden ötürü kendisini daha çok Meclis dışı muhalefet olarak konumladı. YKP, Kıbrıs konusunda çözüm ısrarında bulunan, AB söylemlerini halkın duygu ve düşüncelerine kulak asmadan ifade eden ve partiden çok fikir kulübü görüntüsü olan bir siyasal partidir. Diğer bir sol aktör ise CTP'den Özker Özgür ile birlikte ayrılan grubun 2002'de kurduğu ve radikal çözüm yanlısı bir parti olan Birleşik Kıbrıs Partisi (BKP)'dir.

YKP 1990 genel seçimlerinden beridir seçimleri boykot etmekte ve seçimlere katılmamaktadır. BKP ise 28 Temmuz 2013 seçimlerinde %5 barajına takıldığından KKTC Meclisi'nde sandalyesi yoktur. Her iki parti de “radikal sol” sınıflandırması içinde bulunmaktadır.

Ulusal Birlik Partisi (UBP)

Kıbrıs Türklerinin siyasal yaşamının sağ cenahında ise hem KTFD'nin hem de KKTC'nin kuruluşunda rol oynayan Ulusal Birlik Partisi (UBP) öne çıkmaktadır. UBP 11 Ekim 1975'de Rauf Denktaş tarafından kuruldu. Rauf Denktaş 11 Ekim 1975'den 3 Temmuz 1976'ya kadar UBP Genel Başkanlığı'nı yaptı. UBP özellikle “milliyetçi” ve “liberal” bir parti olarak kendini ifade etmektedir. Kıbrıs'ta en geniş örgütlülüğü olan ve merkez sağın en büyük partisi olan UBP'nin Genel Başkanlığı'nı 1976-1983 arası dönemde önce Nejat Konuk, ardından Osman Örek ve nihayetinde 7 Ocak 1979'dan 30 Kasım 1983'e kadar da Mustafa Çağatay yaptı. Kırılması zor bir rekorla 18 Aralık 1983'den 2006 sonuna kadar partinin başkanlığını Dr. Derviş Eroğlu yürüttü. Bu döneme UBP açısından Birinci Eroğlu Dönemi demek mümkündür. İkinci Eroğlu Dönemi ise kısa ama verimli bir dönem oldu: Kasım 2008'den Nisan 2010'a kadar olan dönem. İkinci dönemde bir yıl içinde 19 Nisan 2009'da Eroğlu UBP'yi tek başına iktidar yaptı. Bir yıl gibi kısa bir süre sonra da 18 Nisan 2010'da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde UBP'nin adayı olarak ilk turda seçimi kazandı.

UBP'nin özellikle Nisan 2010'dan sonra İrsen Küçük döneminde ortaya çıkan ve yüzeye vuran en büyük sorunu kendisini yenilemek konusundaki hantallığı oldu. UBP büyük ve etkili bir parti olmasına rağmen küreselleşme sürecine kendisini uyumlaştırmada sıkıntıları vardır. İrsen Küçük'e göre genç ve dinamik bir isim olan Hüseyin Özgür'ün UBP genel başkanlığına Temmuz 2013 seçimlerinden sonra geldi. Özgür'ün UBP'nin yeni şartlara uyması için partiye yön vermesi konusunda yeni

atılımlar yapması beklenmektedir. UBP halen KKTC Meclisi'nde 14 sandalye ile ana muhalefet görevini yürütmektedir.

Demokrat Parti (DP)

Demokrat Parti UBP içinden 30 Temmuz 1992'de kopan ve adlarına 9'lar denen grubun kurduğu bir partidir. Kurulduğu tarihte DP'nin ilk Genel Başkanı Hakkı Atun'du. Atun'un 1995'de istifa etmesiyle yerine kısa bir süre genel başkan olarak Salih Coşar geçti. Coşar'dan sonra 1996'daki kurultayda Serdar Denktaş parti genel başkanı seçildi. Demokrat Parti kendisini merkez sağda tarif eden bir partidir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı Denktaş'ın da etkisiyle 1993 seçimlerinde sağda UBP ile yarışmaktaydı. Girdiği ilk seçimlerde bunu sağlamış olsa da sonrasındaki seçimlerde sürekli oy kaybetti. Buradaki esas sebebin partinin örgütlenme ve yönetilme sorunları olduğu söylenebilir. DP daha çok kişi partisi görüntüsündedir. Örgütleri konusunda son derece dağınık bir partidir. 28 Temmuz 2013 seçimlerinden önce UBP'den kopan 8 vekilin katılımıyla atılım yapmış bir partidir. Bu atılımların sonucunda DP-Ulusal Güçler(UG) şeklinde bir değişikliğe gidildi.

Son seçimlere kadar ciddi bir varlık gösterme sorunu yaşayan DP ancak 28 Temmuz 2013 seçimlerinde UBP'den ayrılan vekillerin katılımıyla ciddi bir oy artışı sağladı. Halen CTP ile 2 Eylül 2013'de kurulan koalisyon ortaklığına devam etmektedir. KKTC Meclisi'nde 12 sandalye ile temsil edilmektedir.

KKTC'de 2013 Yılı Siyasal Gelişmeleri

Başbakan İrsen Küçük'ün gerek hükümet etme biçimindeki, gerekse partiyi idare etmedeki yetersizlikleri yüzünden 2012 sonlarındaki UBP Kurultay'ında karşısına kabinede Sağlık Bakanı olan Dr. Ahmet Kaşif ikinci aday olarak çıktı. Kurultayı birkaç oy farkla İrsen Küçük kazandı ancak parti tüzüğü bu koşullar altında ikinci tur yapılmasını emrediyordu. Tüzüğe uymayan Divan Başkanı, İrsen Küçük'ü seçilmiş ilan etti. Bu duruma itiraz eden Kaşif ve arkadaşları konuyu Lefkoşa Kaza Mahkemesi'ne götürdü. Durumu görüşen mahkeme Kurultay Divan Başkanlığı'nın kararının UBP tüzüğüne aykırı olduğuna hükmetti. Mahkeme UBP Genel Başkanlığı'na seçilen Küçük'ün başkanlık yetkilerine ihtiyati tedbir kararı aldı. Bir anlamda parti yetkileri mahkeme kararıyla elinden alındı. Kıbrıs Türklerinin siyasi tarihine "trajik-komik" bir durum olarak geçen bu süreç hükümeti adeta çalışamaz hale getirdi.

Öte yandan 11 Ocak 2013'te Lefkoşa Belediye Başkanı Cemal Bulutoğluları görevinden istifa etti. Bir yılı aşkın süredir Lefkoşa Belediyesi mali kriz içerisinde bulunmakta ve çalışanların maaşları ödenememekteydi. Başkent Lefkoşa uzun bir süre çöpler altında kalmıştı. Bulutoğluları ayrılırken Başbakan İrsen Küçük'ü suçlayarak

“Bu saatten sonra belediyeyi kendisi yönetsin” demişti. UBP'den Belediye Başkanı seçilmiş olan Bulutoğulları'ndan boşalan Lefkoşa Belediye Başkanlığı ve Belediye Meclis üyelikleri için 7 Nisan 2013'de ara seçim yapıldı. Lefkoşa Belediye Başkanlığını UBP kaybederken CTP'nin adayı olan Kadri Fellahoğlu kazandı. UBP'nin Lefkoşa Belediyesi'ndeki krizi yönetememesi ve ara seçimlere gitmesiyle elindeki en büyük belediyeyi de kaybetmiş oldu. Lefkoşa Belediyesi'nin kaybı Başbakan İrsen Küçük'ün genel başkanlığını daha da tartışılmalı hale getirdi.

Bütün bu tartışmalar üzerine Küçük Hükümeti aleyhine 20 Mayıs 2013'de gen-soru önergesi Mecliste görüşülmeye başlandı ve 5 Haziran 2013'de de yeterli çoğunluk (27 kabul, 21 ret ve 1 oy geçersiz) bulunarak düşürüldü. Bu arada yine Meclisten 28 Temmuz'da erken seçim yapılması kararı alındı. Küçük Hükümeti'ni düşüren CTP, DP, TDP ve bu partilerin Meclis aritmetiğine ek olarak UBP'den ayrılan milletvekilleri Sibel Siber Başbakanlığında 13 Haziran 2013'de geçici hükümet kurdular ve Cumhurbaşkanının onayını aldılar. Böylece Sibel Siber KKTC'nin ilk kadın Başbakanı olarak tarihe geçti ve bu görevini 31 Ağustos 2013'e kadar sürdürdü.

KKTC Meclisi'nin aldığı kararla 28 Temmuz 2013'de erken genel seçim yapıldı. CTP %38,38 ile birinci parti oldu ve 21 vekil kazandı. UBP %27,33'lük oy oranıyla tarihinin en düşük oyuyla 14 vekil kazandı. DP %23,16 ile 12 vekil ve Toplumcu Demokrasi Partisi ise %7,41 ile 3 vekil elde etti (Kıbrıs Gazetesi, 29 Temmuz 2013). 5 Haziran 2011'de CTP Kurultayı'nda 334 oyla parti başkanı seçilen Özkan Yorgancıoğlu 2 Eylül 2013'de DP Genel Başkanı Serdar Denктаş ile kurduğu koalisyon hükümetinin başbakanı oldu. Bu seçimlerin alabildiğine renkli sonuçları oldu. İlk olarak kısa bir süre öncesine kadar KKTC Başbakanlığını 3 yıl sürdüren ve UBP Genel Başkanı olarak seçime birinci sırada iştirak eden İrsen Küçük Lefkoşa'dan milletvekili seçilemedi. Bunun yanı sıra seçimlerdeki bir diğer sürpriz ise KKTC Meclis Başkanı ve UBP Girne milletvekili Hasan Bozer'in de Girne'den vekil seçilememesiydi. Bu seçimlerde aslında bariz üstünlük sağlayan bir parti olmadı. Lakin sağ partiler olarak UBP ve DP kendi tabanları arasında oyları ve vekilleri neredeyse paylaştı. Bununla birlikte CTP, Yorgancıoğlu başkanlığında girdiği seçimde Nisan 2009 seçimlerine göre vekil sayısını 15'den 21'e çıkardı. DP'nin, toplam vekil sayılarınının 26 olması itibarıyla güvenoyu alabilecek bir hükümeti, aynı tabanı ve sağ eğilimi paylaştığı UBP ile değil de CTP ile kurması, KKTC siyasetinin Türkiye'den farklı bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. KKTC politikasında sağ ve sol partiler arasında ciddi “kan uyuşmazlıkları” gözlenmektedir.

CTP'nin 24. Olağan Kurultayı, seçilmiş 1118 delegenin katılımıyla 8 Aralık 2013'de yapıldı. Kurultayda 1015 delege oy kullandı. Neredeyse %10 seçilmiş dele-

ge kurultaya katılmadı. Kurultayda 18 oy geçersiz çıktı ve 555 oy alan mevcut başkan Yorgancıoğlu ikinci dönem CTP Genel Başkanı olarak seçildi. Aralık 2013'de 24. Olağan Kurultay'da Yorgancıoğlu ile başkanlık yarışına giren Genel Sekreter Asım Akansoy ise 442 oy aldı. Kurultay ilk kez fazlasıyla ilkeler yerine isimlerin yarıştığı bir atmosferde geçti.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Kıbrıs siyasetinde yakın dönemde en önemli değişikliğin siyasal partilerin ve onların siyasi elitlerinin “zihniyetlerinde” olması beklenmektedir. Özellikle Türkiye’de AK Parti ile birlikte başlayan halka hizmet anlayışlı siyaset KKTC’de de etki kurmaya başladı. Bu trendi yakalayan partilerin orta dönemde KKTC siyasetinde hegemonya tesisinde başarılı olacaklarını söylemek mümkündür. KKTC’nin uzun yıllardan beri devam eden Kıbrıs uyuşmazlığından ötürü tüm kurumlara nüfuz etmiş olan belirsizlik siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayat üzerinde derin yaralar açmaktadır. Bu belirsizliğin yanı sıra Kıbrıs Türklerine başta Avrupa olmak üzere Türkiye haricinde uygulanan her türlü tecridin de hayatı etkilediğini söylemek mümkündür. Bu tecrit meselesi ağır sorunlar oluşturmakla birlikte işin belli bir kısmını da psikolojik bir kaçış olarak görmek gerekmektedir. KKTC’nin seçilmiş Cumhurbaşkanı ve toplum lideri önderliğinde yıllardır süren müzakerelerin halkta yarattığı yorgunluk ve bıkkınlık da önem arz etmektedir. Kıbrıs Türklerinin istikbal endişesi önceki dönemlere göre çok ağır olmasa da yine belirsizliğin bir toplumsal endişe ve kaygı yarattığını da söylemek gerekmektedir.

KKTC iç siyasetinde Rumlarla anlaşma ve çözüme ulaşma meselesi, siyasal elitler ve partiler için sürekli bir temel gündemdir. Her bir parti iktidar imkanlarından yararlanmayı ve patronaj avantajlarına sahip olmayı kendi örgütleri için “gizli” amaç olarak kurgulamış olmalarına karşın, iş çözüm konusuna geldiğinde hemen hepsi ağızbirliği etmişçesine Rumların engelleyici pozisyonlarından dem vurmaktadır. Bu söylemin geçerliliği Talat-Hristofiyas sürecinde test edilmiş ve Rumlar konusundaki algılamalar açısından bu test pozitif çıkmıştır. Hayatlarını çözüme adadıkları söylenen iki sol lider uzlaşmayı gerçekleştirememiştir. Rumlar yeni bir devlet kurma seçeneği yerine, yıllardır ellerine geçirmiş oldukları devleti muhafaza etme taraftarındırlar, içlerindeki en sol Marksist AKEL ve Hristofiyas bile bu fikrin ötesine geçememiştir. 1960 Cumhuriyeti’nden vazgeçmek adeta “ihamet” olarak görülmektedir. Buna karşın KKTC solunun görünümü 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlı “Jön Türk snopizmini” andırmaktadır. O dönemin Osmanlı münevverlerine göre tüm meselelerin kaynağı Sultan II. Abdülhamit idi ve o gidince, 1876 Kanun-u Esasi’si yeniden uygulamaya konulunca her şey düzelecekti. Kıbrıs solu da uzun yıllar boyunca tüm meselenin “Türkiye

işgali ve bunun uzantısı UBP iktidarları” olduğuna inanmış, en nihayetinde de AB ile bütünleşmeyi Kıbrıs sorununun çözümü olarak algılamıştı. Fakat, nasıl 1908 ihtilali sonrası Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konması Osmanlının hiçbir sorununu halletmediyse, devletin çöküşünü hızlandırmış, sürekli toprak kayıpları ile özellikle merkezkaç ulusçuluğu Türk-olmayan Osmanlı halkları içinde tırmandırdıysa, KKTC solu da Avrupalılar ve Kıbrıs Rum solu konusunda ciddi hayal kırıklıkları yaşamışlardır. Bu süreç artık geride kalmıştır ve ileriki dönemlerde hiçbir sol KKTC politikacısı ve partisi bu Avrupa ve “proleter kardeşlik” meselesini ciddiye alınır bir tez olarak ileriye süremeyecektir. KKTC iç politikası yakın gelecekte, hayallerden ve temelsiz vaatlerden ziyade, siyasetçilerin ve siyasi partilerin kalitesi ve başarısına göre biçimlenecektir. 2009 ve 2013 seçimlerinin bu sürecin ilk adımları olduğu söylenebilir.

Gelecek açısından Kıbrıs müzakerelerinin devamına mukabil, Kıbrıs Türklerinin dış bağlantılarını BM ve AB dışındaki çevrelerde de - Türkiye'nin de desteği ile - güçlendirmeleri beklenebilir. Böyle bir politika hem Kıbrıs Türklerinin kendilerine olan özgüvenini güçlendirebileceği gibi, Kıbrıs müzakereleri açısından da karşı tarafın oyalama politikasına bir uyarı oluşturabilir. 1988'de Filistin Devleti'nin kuruluşunun Filistin Ulusal Konseyi'nce ilanı, ya da 2008'deki Kosova bağımsızlık ilanı gibi hadiseler KKTC açısından da avantajlı durum oluşturmaktadır. Çözumsuzlük durumunda böylesi seçeneklerin daha yüksek ve caydırıcı baskı yöntemleri olarak gündeme getirilmesi beklenebilir. Türkiye'nin cesaretlendirmesiyle Yeşil Hat üzerindeki bazı sınır kapılarının serbest geçişlere açılmasının geleceğe yönelik uzun vadeli çok yapıcı sonuçları olacağı düşünülebilir. Kıbrıs sorununun çözumsuzlüğünde BM'nin yaklaşımındaki kısırlık, statiklik ve bürokratik katılığın da payı olduğunu belirtmek gerekmektedir. KKTC'nin 24 Nisan 2004 sonrasında BM'nin Annan Planını kabul eden taraf olması, uluslararası statüsünde küçük bir değişiklik bile getirmemiştir. Bu konuda BM'den “alacaklı taraf” olma gibi bir iddianın önümüzdeki dönemlerde daha sıkça gündeme getirilmesi gibi bir duruma tanık olunabilir.

Türkiye'nin bölgesel politikalarında özellikle 11 yıldan beri yükselen etki kurma ve yumuşak güç kullanma becerisinin Kıbrıs Türklerinin uluslararası alanda daha fazla görünür kılınmasına etkisi aynı oranda olmamıştır. Bu konuda Türkiye ve KKTC karar vericilerinin geniş bir vizyon içerisinde soruna çözüm bulmayı ısrarla hayata geçirmedeki kararlılık gibi Kıbrıs Türklerinin daha fazla görünür kılınma hususunda da hayata geçirilebilecek belli politikaların belirlenip uygulanmasında büyük fayda vardır. Türkiye'den tatlı su getirme projesinin 600 milyon doların üzerinde bir maliyeti olmasına karşın, Mart 2014'de tamamlanması öngörülen bu girişimle KKTC'nin tarım, şehircilik ve turizm konusunda büyük bir rahatlamaya kavuşacağı söylenebilir.

Yazları tabii çevresi ile bir çöl görünümünü alan KKTC bu sayede yeşillenecek ve zenginleşebilecektir. İleriki dönemlerde yine denizaltından kurulacak elektrik bağlantılarıyla KKTC'nin enerji konusundaki sorunları da ciddi olarak aşılabilecektir.

BM, AB ve diğer uluslararası örgütlerde, Kıbrıs Türklerinin seçilmiş cumhurbaşkanının liderliğinin kabul edilmekte olması hususuna daha çok vurgu yapılmasına da tanık olunabilir. Filistin, Tayvan, Kosova, Abhazya, Güney Osetya gibi “tanınan” başka örneklerin Türkiye ve KKTC yöneticileri tarafından daha ciddi değerlendirmelere tabi tutulması da beklenebilir. Böylesi etkin bir politikanın uygulanması tanımlanmış BM parametrelerinin daha etkin hayata geçmesine katkı sunabilir. Avrupalılar nezdinde de Kıbrıs Rum elitleri üzerinde bir baskıyı getirebilir. Bu noktada Türkiye-AB ilişkilerindeki tıkanıklığın aşılmasının, Kıbrıs konusunda da ilerleme getireceği söylenebilir. AB'deki durgunluk ve daralmaya koşut olarak Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının ekonomik krizleri, Türkiye ve KKTC açısından kısa süreli avantajlar da getirebilir.

DIŞ POLİTİKA

Prof. Dr. Mehmet Hasgüler

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim yesi
mehmethasguler@yahoo.com*

Doç. Dr. M. Bülent Uludağ

*İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim yesi
mehmetbulentuludag@yahoo.com*

KKTC'nin Türkiye dışında resmi olarak tanınmamasından ötürü olağan bir BM yesi ülkenin dış ilişkileri ve dış politikası söz konusu değildir. Dış ilişkiler doğrudan Kıbrıs sorunu üzerinden kurulmakta veya sorunun türevi olan izolasyon/ambargo gibi temalar üzerinden yürümektedir. Bununla birlikte Türkiye KKTC ilişkileri 15 Kasım 2013'de 30. yılını doldurmuştur. KKTC'nin kuruluş ortamında Türkiye, bir yandan Soğuk Savaş koşulları, öte yandan askeri yönetimden demokratik seçimlere geėiŐ süreci yaŐıyordu. Doğuş koşulları ve kurulan münasebetlerde bir biçimde bu koşulların izlerini taŐımaktaydı. Zaten KKTC'nin bağımsızlık ilanından 3 gün sonra BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Kasım 1983 tarih ve 541(1983) sayılı kararı da tanımayı yasaklayan bir karardı. Bu karar bile tek başına KKTC konusunda uluslararası toplumun algısını inşa eden nitelikteydi.

Bu kararın sonrasında Türkiye'nin de bir biçimde eli kolu bağlanmış durumdaydı. Böyle olmasının üzerine 10 yıl sonra 1994 yılında Rumların başvurusu zerine AT Adalet Divanı'nın aldığı bir kararla başlayan KKTC limanlarından ihraç edilecek ürünlere ilişkin bazı izolasyon tedbirlerinin yarattığı kuŐatmayla da durum biraz daha aėırlaŐtı. Bu nedenle KKTC'nin uluslararası ilişkileri herhangi bir bölgesel ve uluslararası örgüte ye olamamasından ötürü daha baştan farklı ve özel bir hususiyet doğurmaktadır. Bu vesileyle Kıbrıs Rum toplumuyla 1968'den beri süren müzakereler hususuna da değinmekte fayda vardır. Kıbrıs uyuşmazlığına çözüm üretme yolu olarak BM gözetimindeki müzakereler KKTC'nin uluslararası ilişkiler, savunma

ve güvenlik ayakları bakımından önem arz etmektedir. Özellikle 28 Şubat 2013’de Güney Kıbrıs’ta yapılan başkanlık seçimlerinde Demokratik Seferberlik Partisi (DİSİ) adayı olan Nikos Anastasiadis %58’lik oy oranıyla Rum Cumhurbaşkanı seçildi (Kıbrıs Gazetesi, 29 Şubat 2013). BM, iki tarafa eşit mesafede yaklaşma adına Türklerin ve Rumların seçilmiş cumhurbaşkanlarını “Cemaat Lideri” olarak kabul etmekte ve uluslararası toplum adına onların iradelerine saygı göstermektedir. Bu çerçevede seçilen cumhurbaşkanları hakkında BM’nin neredeyse 45 yılı aşkın bir süredir bu şekilde bir norm oluşturduğu ve Kıbrıs uyuşmazlığına çözüm üretme konusunda böyle bir doktrine sahip olduğu söylenebilir.

Görüldüğü üzere KKTC sadece Türkiye tarafından tanınmaktadır. KKTC, BM Güvenlik Konseyi kararıyla ve çağrısıyla tanınması bir anlamda “sakıncalı” bulunmuş bir cumhuriyettir. Özellikle BM Güvenlik Konseyi 18 Kasım 1983’de 541 sayılı aldığı kararla bağımsızlık kararını kınadı ve BM üyesi devletlere tanımama çağrısı yaptı (Hasgüler & Uludağ, 2010: 256). Bu konuda Türkiye ve KKTC kararda geçen ifadeye göre son kararın üye ülkelerde olduğu görüşünü savunmaktadır. KKTC’nin başkenti Lefkoşa’da bu ülkeyi tanıyan tek ülke olan Türkiye’nin büyükelçiliği vardır. Birleşik Krallık ve ABD’nin temsilcilikleri ve diplomatik konutları vardır. Bunların yanı sıra AB üyesi Almanya’nın ve Commonwealth üyesi Avustralya’nın temsilcilikleri bulunmaktadır. Fransız Kültür Derneği ve AB Destek Ofisi de Lefkoşa’da yabancı misyon şeflikleri arasındadır. Elbette bunların olması bu devlet ve örgütlerin KKTC’yi tanıdıkları anlamına gelmemektedir. KKTC’nin resmi olarak Türkiye’de büyükelçiliği ve konsoloslukları bulunmaktadır. Ankara Büyükelçiliği’nin yanı sıra İstanbul, Mersin ve İzmir Konsoloslukları faaldir. KKTC’nin başta Londra olmak üzere, Brüksel, Washington, New York, İslamabad, Abu Dabi, Bakü, Roma, Katar da resmi olmayan temsilcilikleri bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Bişkek’te Ekonomi ve Turizm Ofisi vardır.

Bölgesel Organizasyonlar ile İlişkiler

Bu başlık altında KKTC’nin incelenmesinde diğer ülke ve devletlere göre ciddi güçlükler bulunmaktadır. Bu bakımdan incelemeyi politik, sportif, bilimsel ve kültürel-turistik şeklinde yapmak doğru olacaktır. İlk olarak politik anlamda KKTC’nin gözlemci statüsüne sahip olarak bünyesinde yer aldığı bölgesel örgütler şöyledir: KKTC, İslam Konferansı Örgütü’nde gözlemci devlet statüsünde temsil edilmektedir. KKTC Meclisini temsilen İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamentolar Birliği’ne gözlemci statüsünde temsilci gönderilmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde (AKPM) KKTC temsil edilmektedir. AKPM çalışmalarına 2004 tarihinde 2 seçilmiş Kıbrıslı Türk Temsilci katılmaktadır. Seçilen 2 vekil Genel Kurul çalışmalarına katılmakta ve söz alıp konuşabilmektedir. Bunların yanı sıra KKTC milletvekilleri AKPM’ye

katılan farklı ülke milletvekillerinin siyasi görüşleri doğrultusunda oluşturulmuş olan siyasi gruplara da iştirak edebilmektedirler. Bu çerçevede UBP'li vekil Avrupa Demokrat Grubu'na, CTP milletvekili Sosyalist gruba üyedir. 24 Nisan 2004'deki Annan Planı'na göre Avrupa Parlamentosu'nda 2 vekille Kıbrıs Türkleri temsil edilecekti. Lakin plan geçerli olmayınca iki vekil de Rumlar tarafından temsil edilmektedir. Buradaki büyük haksızlık Avrupalılarca dikkate alınmamaktadır. En azından Rumlardan bu koltukların boş bırakılmasını isteyebilirlerdi. Ama Yunanistan'ın baskı ve şantajı nedeniyle bunu bile yapamamışlardır. Bununla birlikte KKTC Meclisi'nden 3 vekil lobi çalışmaları yapmak üzere parlamento çalışmalarına katılmaktadırlar. KKTC, Türk Dili ve Lehçeleri Konuşan Ülke ve Bölgelerdeki Yerel Yönetimler Birliği'nin (TDBB) üyesidir. Kuzey Kıbrıs, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde de gözlemci statüsünde temsil edilmektedir.

Sportif alanda ise Dünya Badminton Federasyonu ve Avrupa Badminton Konfederasyonu'nun gözlemci üyesidir. Kuzey Kıbrıs Bilardo Federasyonu, Avrupa Bilardo Federasyonu'nun üyesidir. Aynı zamanda Uluslararası Bocce Birliği'nin üyesidir. Uluslararası EasyKart Federasyonu üyeliği de bulunmaktadır. Son olarak Uluslararası Futbol Tenisi Federasyonu üyeliği vardır. Bunların yanı sıra yakın zamanda Kıbrıs Futbol Federasyonu Kıbrıs Futbol Birliği (KOP) ile bir taslak antlaşma imzaladı ve FIFA'da temsil edilme yolunun açılacağı iddiası da söz konusudur.

Bilimsel alanda ise Avrupa Ülkeleri Biyolojiciler Birliği üyeliği bulunmaktadır. KKTC'de kurulmuş olan Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Yakın Doğu Üniversitesi Avrupa Üniversite Birliği'nin üyesidirler. Kültür ve turizm alanında ise Ulusal Turist Bürosu Birliği Temsilcileri'nin üyesidir. KKTC aynı zamanda TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) üyesidir.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

KKTC'nin küresel aktörlerle ilişkileri özellikle Kıbrıs sorunu üzerinden ve bizzat KKTC Cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır. Bunun bir norm haline gelmiş olmasının temel nedeni ise KKTC Cumhurbaşkanı'nın seçilir seçilmez "toplum liderliği" statüsünü de otomatik olarak kazanmasından kaynaklanmaktadır. KKTC'nin seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın Kıbrıs Türklerinin "toplum liderliği" statüsü BM platformlarında başta BM Genel Sekreteri olmak üzere onun adına hareket eden tüm uluslararası diplomatlar açısından kabul görmekte ve çözüme yaptıkları katkılar son 12 yıldır ısrarla vurgulanmaktadır. 24 Nisan 2004 öncesi BM Genel Sekreterleri nezdinde Kıbrıs Türk liderliğinin uyuşmazlığa çözüm üretme konusundaki karnesi kıyas kabul etmez biçimde olumluya dönmüştür. Bu çerçevede her yıl BM Genel Kurulu'nun açılışına KKTC Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı katılmakta ve orada üye devletlerin Cum-

hurbaşkanları, Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarıyla görüşmektedirler. Bunların yanı sıra Güneyde diplomatik olarak görev yapan ABD, Çin, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa gibi BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin Büyükelçi ve Yüksek Komiserleri KKTC Cumhurbaşkanı başta olmak üzere Başbakan, Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanlarıyla resmi görüşmeler yapmaktadırlar.

Türkiye ile İlişkiler

KKTC açısından Türkiye ile ilişkiler diğer Türk devletlerine göre *sui generis* bir durum arz etmektedir. Uluslararası uyuşmazlık halini 40 yıla yakındır sürdüren Kıbrıs bir biçimde öncelikle uluslararası antlaşmalardan ötürü Türkiye ile paralel savunulan bir meseledir. Elbette adanın Türkiye'ye diğer Türk devletlerine göre fiziksel yakınlığı ve stratejik konumlanışı da bu meseleye ayrı bir hüviyet kazandırmaktadır. Bu ön şartlar ışığında 15 Kasım 1983'de kurulan KKTC'yi dünyada tanıyan yegâne ülke Türkiye'dir. Bu özel durumdan ötürü de KKTC'nin Türkiye ile ilişkileri olağanüstü önem arz etmektedir.

Türkiye-KKTC ilişkileri 15 Kasım 2013'de 30. yılına girmiş durumdadır. Özellikle 2003-4 döneminde Türkiye ile KKTC, Annan Planı referandum sürecinde önemli bir sınav vermişti. Bu sınav öncelikle hem Türkiye'yi hem de KKTC'yi çözüm istemeyen taraf olmaktan kurtarmıştır. Sonrasında da önceki tüm hükümetlerde olduğu gibi KKTC'ye her türlü destek verilmiş ve verilmeye devam etmektedir. Küreselleşme sürecinin önemli bir bileşeni olan kamu reformu başta olmak üzere KKTC'nin yeniden organize edilmesi konusunda da Türkiye-KKTC hükümetleri ortak protokol yapma yoluyla ekonomik güvenlik meselesine derinlik kazandırmaktadırlar.

Türkiye-KKTC ilişkilerinde zaman zaman koordinasyon eksikliğinden ötürü bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Koordinasyon zafiyetinin de Kıbrıs Türklerinin içine kapanık olmaları ve güven duygusu sorunu yaşamalarının yarattığı sıkıntılardan ortaya çıktığı aşikârdır. Kardeşlik temelinde derinlik kazanan ilişkilerin, özellikle gelecek açısından önemi her geçen gün artan Doğu Akdeniz güvenliği ve istikrarına bağlı olarak yeniden ele alınarak düzenlenmesinde büyük fayda vardır. Türkiye'nin 12 yıl öncesine göre ekonomik yönelimli dış politikasının yarattığı dinamizmin Kıbrıs Türkleri tarafından daha iyi anlaşılması konusunda ısrarlı çabalar ve karşılıklı diyaloga önem vermek elzemdir.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

KKTC'nin 2014 yılında müzakereler üzerinden geliştireceği çözüm yaklaşımı, geleceği kurgulamak açısından önem arz etmektedir ve 2014'ün bu açıdan kritik bir yıl olması beklenmektedir. Özellikle Güney'deki Rum karar vericilerinin doğalgaz ve

enerji konusunda geliştirecekleri yaklaşımlara ilişkin yeni hamleleri Kıbrıs çözümünü etkileyebilir. Öte yandan Kıbrıs Rumlarının 2012'den beri içine düştükleri finansal ve ekonomik krizin Kıbrıs sorununa çözüm üretme açısından çok yönlü fırsatlar yarattığını düşünmek mümkündür. Ancak Kıbrıs Rum siyasi elitinin uzun yıllardan beridir çözüm konusunda sürdürdükleri “maksimalist” yaklaşımlar önlerindeki en önemli psikolojik engeli oluşturmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte normal şartlarda Mayıs 2013'de KKTC Cumhurbaşkanı Eroğlu ile Kıbrıs Rum Cumhurbaşkanı Anastasiadis arasında başlaması beklenen müzakereler Güney Kıbrıs'taki finansal kriz gerekçesiyle ertelendi. Ocak 2014'de iki lider arasında müzakerelerin başlaması hususunda BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Danışmanı Alexander Downer'in girişimleri de sonuç vermemiştir. Son 3 aydır Anastasiadis müzakerelere başlamak için iki liderin ortak bir açıklama yapma ön şartını getirmesinden ötürü müzakereler tıkanmış durumdadır. Son günlerde BM Genel Sekreteri Ban'ın Güvenlik Konseyi'nin devreye girmesi konusunu gündeme getirme ihtimali tartışılmaktadır.

Kıbrıs Rum devletinin 1974'ten itibaren kurguladıkları güvenlik devleti siyaseti çözümün önündeki bir diğer önemli engeldir. Yaşayabilir ve iki taraftaki siyasi gerçekler ışığında Birleşik Kıbrıs 2014 yılı açısından bir beklenti olarak durmaktadır. Lakin bölgesel düzeyde yaşanmakta olan gelişmelere bakıldığında Kıbrıs'ın “iki kapılı” durumunun devamının da mümkün olduğu söylenebilir. Mevcut durum her halükarda kimseye zarar vermediğine göre onun devamı da yine en geçerli seçenektir.

KKTC'nin 2014'de çözüm olmadığı takdirde Türkiye ile birlikte yeni bir zirve yapması gerekmektedir. Özellikle Kıbrıs Türklerinin belirsizlikten kurtulması ve uluslararası ortamda daha görünür kılınması konusunda çok bileşenli bir yaklaşım belirlenmesi ve uygulanması önem arz etmektedir. KKTC'nin Türkiye'nin etkisinin yüksek olduğu uluslararası bölgesel örgütlerde daha görünür yer almasının yolları ve yöntemleri düşünölmeye başlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Aydoğdu, Ahmet, *Tarihsel Süreçte Kıbrıs Türk Seçimleri ve Yönetimleri*, (Ankara: 2005).

Hasgüler, Mehmet ve Mehmet Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe-Organlar-Belgeler-Politikalar*, Güncellenmiş 4. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2010).

Hasgüler, Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, Güncellenmiş 5. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007).

_____, *Kim ve Akis Dergilerinde Kıbrıs: 1954-1968*, 2. Baskı, (Ankara: Nobel Yayınevi, 2006).

Necatigil, M.Zaim, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Anayasa ve Yönetim Hukuku*, (Lefkoşa: Rüstem Kitabevi Hukuk Yayınları, 1988).

Kıbrıs Gazetesi, 20 Nisan 2009

Kıbrıs Gazetesi, 19 Nisan 2010.

EKONOMİ

Yrd. Doç. Dr. Ömür Yılmaz

*Doğu Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
omury.cy@gmail.com*

Ekonomik Yapı

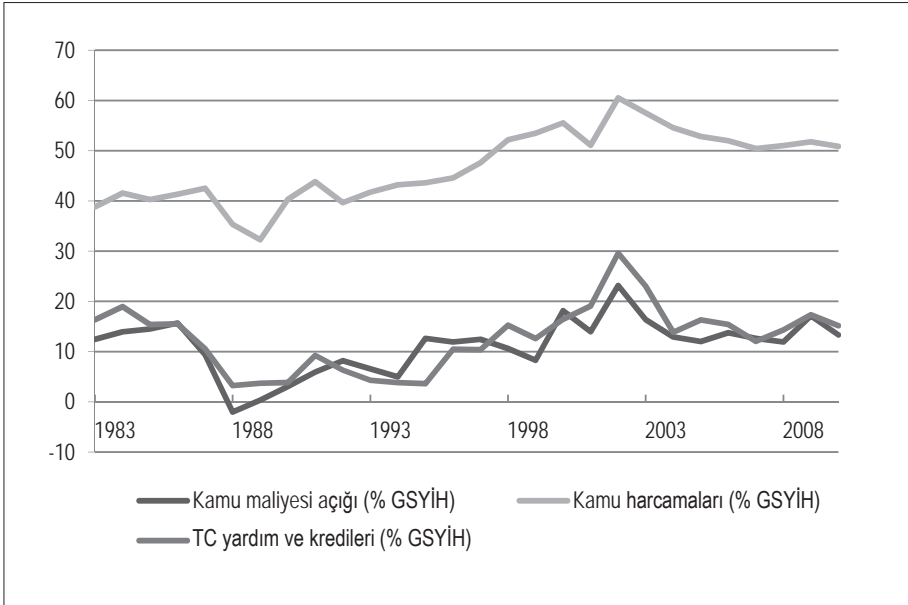
Kıbrıs Türk toplumu, 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dışında kalmasının ve 1974 yılında adanın *de-facto* bölünmesinin ardından yaşanan birçok zorluğa rağmen ekonomik yapılanma ve kalkınma açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Dünya Bankası 2006 yılında yayınladığı raporda, Kıbrıs Türk ekonomisinde yakalanan kişi başına düşen gelir düzeyinin birçok yeni AB üyesi ülkeyle benzeştiğini ve bunun Avrupa Birliği'ne uyum için gereken kaynak ve gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak değerlendirilebileceğini tespit etmiştir (Dünya Bankası, 2006a: 2). Ancak makroekonomik göstergelerde yıllar arasında görünen istikrarsızlık, bunun yarattığı belirsizlik, bugüne kadar ekonomik büyümenin büyük ölçüde kamu sektörüne dayalı gelişmiş olması ve dış mali yardımlara bağımlılık, sürdürülebilir bir ekonomik yapının oluşturulamadığına işaret etmekte, reform ve yeniden yapılanmayı gerekli kılmaktadır.

KKTC, küçük ada ekonomilerinin karşılaştığı tipik zorluklarla mücadele etmek durumundadır. İç piyasanın yetersizliği, doğal ve finansal kaynakların sınırlı oluşu ve ölçek ekonomilerinin oluşturulamaması bu ekonomileri dış ticaret ve ve dış sermaye kaynaklarına bağımlı kılmakta, dış kaynaklı şoklara karşı savunmasız bırakmaktadır (Armstrong et al., 1996; Armstrong ve Read, 2003; Briguglio, 1995; Easterly ve Kraay, 2000; UNCTAD, 1997). Uluslararası ticaret açıklığı bu tür ekonomilerin büyümesinde kritik bir rol oynarken, Kıbrıs sorununun çözümsüzlüğü ve KKTC'nin uluslararası arenada tanınan bir devlet olmaması, KKTC'nin ekonomisinin şekillenmesinde esas belirleyici etken olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış kaynak akışı da sadece Türkiye üzerinden sağlanabilmiş, kamu sektörüne dayalı büyümenin doğurduğu devamlı bütçe açığı ve cari açıklar ancak Türkiye'den gelen hibe ve yardımlarla karşılanabilmiştir.

Ekonomi Politikası

KKTC, uluslararası mal ve sermaye piyasalarına erişimini engelleyen ekonomik ambargolarla başedebilmek için Türkiye Cumhuriyeti ile özel bir ekonomik ilişki kurmak zorunda kalmıştır (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2009). Para birimi olarak Türk Lirası (TL) kabul edilmiş, ancak Türkiye ile ticaret yoluyla sağlanan kaynaklar mali açığı daraltmak için yeterli olmamıştır. Grafik 1, 1983-2010 yıllarında gerçekleşen kamu harcamaları, kamu maliyesi açığı ve T.C. yardım ve kredilerinin ilişkisini göstermektedir. Burada da görüleceği gibi, özellikle 1990'ların ortalarından itibaren kamu harcamalarında gerçekleşen büyümeye paralel olarak kamu maliyesi açığı da genelde büyüme trendi göstermiş, bu açık T.C. yardım ve kredileriyle karşılanmıştır. 2007 yılında KKTC ve T.C. arasında imzalanan protokolle uygulamaya konan "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yapılandırma ve Destek Programı" ile cari bütçe açığına rakamsal bir sınırlandırma getirilmiştir. Bunun sonucunda hem kamu harcamalarının hem de kamu maliyesi açığının ve T.C. finansmanının GSYİH'deki oranlarında belli bir istikrar sağlandığını söyleyebiliriz.

Grafik 1: Kamu Maliyesi ve Türkiye Finansmanı

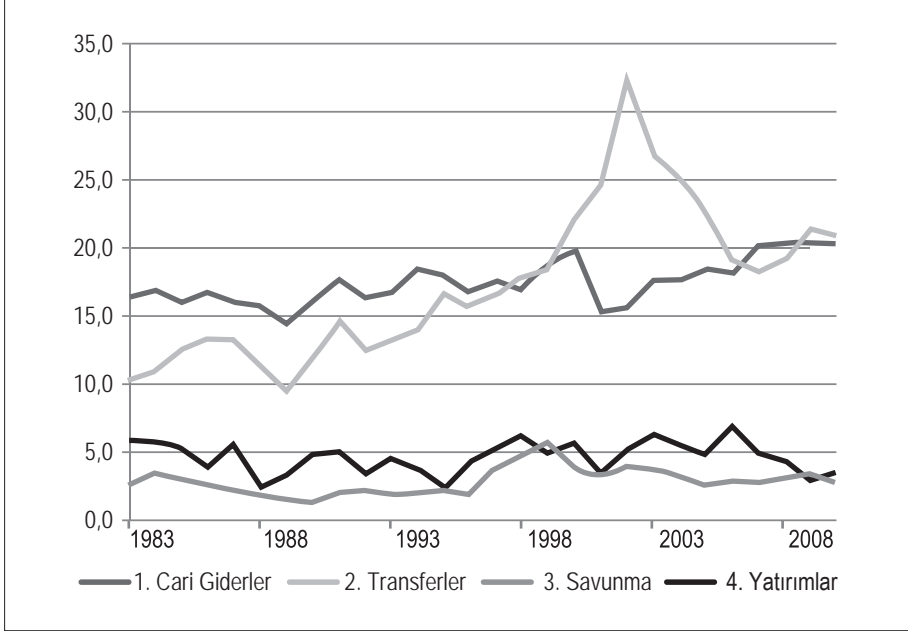
Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Para birimi olarak TL'nin kullanılması, bir yandan KKTC ekonomisini Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik çalkantılara karşı korumasız bırakırken, diğer yandan

kendi para politikasını geliştirmesinin de önünü kapatmıştır. Bu bağlamda, “doğru” maliye politikalarının geliştirilmesi daha da büyük önem kazanmıştır (Dünya Bankası, 2006).

Kuzey Kıbrıs'ta uzun yıllar kamu sektörüne dayalı bir büyüme politikası uygulanmıştır. Dış ticaret ve dış talep yaratma olanakları sınırlı olduğu için, kamu sektörünü şişirme ve özellikle kamu sektöründe uygulanan yüksek maaş politikası yoluyla iç talep mümkün olduğu kadar yüksek tutulmaya çalışılmıştır (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2009: 9). Kamuya akan kaynaklar özel sektörün gelişimini teşvik edecek ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin altyapısını oluşturacak yatırımlar için değil, kamu sektörünün devamlılığını sağlamak için kullanılmıştır. Özel sektörün alanı daraltılmış, emek piyasası tahrif edilmiş, ekonomi kamu sektöründen gelen yardımlara bağımlı kılınmıştır (Dünya Bankası 2006b: 11).

Grafik 2: Merkezi Bütçe Giderleri

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2'de görülebileceği üzere, devlet bütçe giderlerinin büyük kısmını cari giderler ve transferler oluştururken, yatırımların oranı oldukça düşük olmuştur. 1983-2010 yıllarında, cari giderlerin ortalama %85'ini personel giderleri oluşturmuştur. Emekli maaşlarını içeren sosyal transferler ise genel transferlerin ortalama %72'sini

temsil etmiştir.¹ Bu süre içinde, her yıl devlet bütçe giderlerinin ortalama %15'i T.C. yardımlarıyla karşılanmış olsa da, bu yardım bütçe açığı oluşmasını engelleyememiş, 2010 yılında devlet bütçe açığı GSYİH'nin %10'u olarak gerçekleşmiştir. Bu açık büyük çoğunlukla yine T.C.'den alınan kredilerle karşılanmaktadır.

Bu kredi ve hibeler, imzalanan ekonomik işbirliği protokolleri çerçevesinde kabul edilen ve neoliberal ilkeler çerçevesinde hazırlanan yapısal düzenleme programlarının uygulanması şartıyla verilmektedir. Bir diğer deyişle, maliye politikaları da büyük ölçüde T.C. tarafından veya T.C. ile istişare içinde belirlenmektedir. Bunun sonucunda, ortaya hem para hem mali politikasını şekillendirme gücünü kaybetmiş, belli çıkar gruplarının orantısız etkisi altında kalmış bir “rantiye devlet” çıktığını söyleyebiliriz (Beblawi ve Luciani, 1987; Mahdavy, 1970). Bu durum, sürdürülebilir ve kendi ayakları üzerinde durabilen ekonomik bir yapı oluşturulabilmesi için gereken reformların yapılabilmesini de zorlaştırmaktadır.

2010-2012 döneminde uygulanan “Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı”nın temel hedefi “kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılarak, sürdürülebilir bir büyümeyi teminen özel sektöre dayalı, rekabet gücü yüksek bir ekonomik ortamın yaratılması” olarak tarif edilmişti. T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı bu dönem sonunda yaptığı değerlendirmede “mali disiplinde önemli aşama kaydedildiği; büyümenin reel sektör tarafından sağlanmasının başarıldığı; finansman maliyetlerinin kısmen aşağı çekildiği, ancak temel girdileri üreten sektörlerdeki kamu şirketlerinden kaynaklanan verimsizliğin ve yüksek maliyetlerin çözülemediği ve bürokratik engellemelerde artan korumacılık duyguları ile daha da geriye gidildiği” sonucuna varmıştır. Programın uygulanmasındaki en önemli sorunu ise toplumun önemli bir kesiminin programı sahiplenmemesi ve “ekonomik dönüşüme karşı direnç gösteren bir ilişkiler ağının varlığı” olarak tespit etmiştir (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 5). T.C. ile imzalanan protokollere dayalı bu programların toplum tarafından sahiplenilmemesi büyük ölçüde toplumun ilgili politikaları dışardan “dayatma” olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Hükümetler arasındaki müzakerelerin katılımcı ve şeffaf olmaması bu algıyı desteklemektedir.

Uygulanan programlar kamu harcamalarının kısılması ve özelleştirme gibi politikalara odaklanırken, kamu gelirleri açısından belirleyici olan vergi politikaları konusunda aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Tespit edilmesi ve ölçülmesi zor olmakla birlikte, kayıtdışılık toplumun çeşitli kesimleri tarafından KKTC ekonomisi için cid-

¹ 2000 yılında yaşanan Bankalar Krizi karşısında hükümetin T.C.'den gelen özel bir kaynak ile mudilerin mevduatlarını taksitlere bölerek ödemesi ve tüm bankalardaki mevduatları güvence altına alması ile, 2001 yılından itibaren transferlerde büyük bir artış olmuş, sosyal transferlerin oranı ise geçici olarak düşmüştür. 2005 yılından itibaren, toplam transferlerin “sosyal transferler” ve “diğer transferler” arasındaki dağılımı DPÖ verilerinde mevcut değildir.

di bir sorun olarak kabul edilmektedir. Vergi kaçakçılığı KKTC’de kayıtdışılığın en önemli boyutunu oluşturmaktadır, beyan edilmeyen ve dolayısıyla vergi kaçakçılığımıza tabi gelirler resmi Gayri Safi Milli Hasıla’nın yüzde 40-50’sine varmaktadır (Besim, 2004; Saydam et al., 2012). Kayıtlı vergi yükümlülerinin yaklaşık %40’ı yıllık vergi beyanında bulunmakta, bunların da ancak yine %40’ı vergi ödemekte, geriye kalanlar ise çeşitli vergiden kaçınma yöntemlerinden faydalanmaktadır (Saydam et al., 2012: 16). Kayıtdışı istihdam da hem bütçe açıkları hem de çalışanların hak ve güvenceleri açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kayıtsız çalışan yerel işgücünün yanı sıra, KKTC’de 20.000 civarında kaçak işgücü çalıştırıldığı tahmin edilmektedir (Saydam et al., 2012: 20).

Ekonomik Performans

KKTC ekonomisinde 2002-2006 yıllarında %15’e varan oranlarda büyüme gerçekleşmiş, ancak 2007’den sonra ekonomi daralmaya başlamıştır. 2010’dan itibaren yeniden iyileşme sürecine girilmiş, 2013 yılında GSYİH’da reel bazda %2,2 oranında bir büyüme kaydedilmiştir (bkz Tablo 1).² GSYİH \$4.025 milyon olarak gerçekleşmiş, kişi başına düşen milli gelir \$15.126 olmuştur. Bir önceki yıla oranla tarım sektörü %9 daralırken, sanayi ve inşaat sektörlerinde mütevazı bir büyüme kaydedilmiştir. Turizm sektörü %7,5, üniversite sektörünü içine alan serbest meslek ve hizmetler sektörü %4,5 oranlarında büyürken, hizmetler sektörü toplamda %3,6 büyüme göstermiştir (DPÖ, 2013: 8). GSYİH’nin %39’u oranında bir dış ticaret açığı oluşurken, turizm ve üniversite sektörlerinin yarattığı para akışıyla cari işlemler dengesindeki açık daralmış, GSYİH’nin %2,8’i (\$111.2 milyon) olarak gerçekleşmiştir (DPÖ, 2013: 25).

Tablo 1: Bazı Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	2009	2010	2011	2012	2013
GSYİH (Milyon \$)	3.477	3.727	3.767	3.894	4.025
GSYİH Büyüme Hızı (%)	-5,5	3,7	3,6	2,8	2,2
Kişi Başına Milli Gelir (GSYİH, Dolar)	13.830	14.611	14.567	14.821	15.126
Cari İşlemler Dengesi / GSYİH (%)	-1,9	-7,4	-5,1	-3,8	-2,8
Enflasyon Oranı (%)	5,7	3,3	14,7	3,6	8,0
İşsizlik Oranı (%)	12,4	11,9	9,7	9,9	9,7

Kaynak: DPÖ, Mayıs 2013.

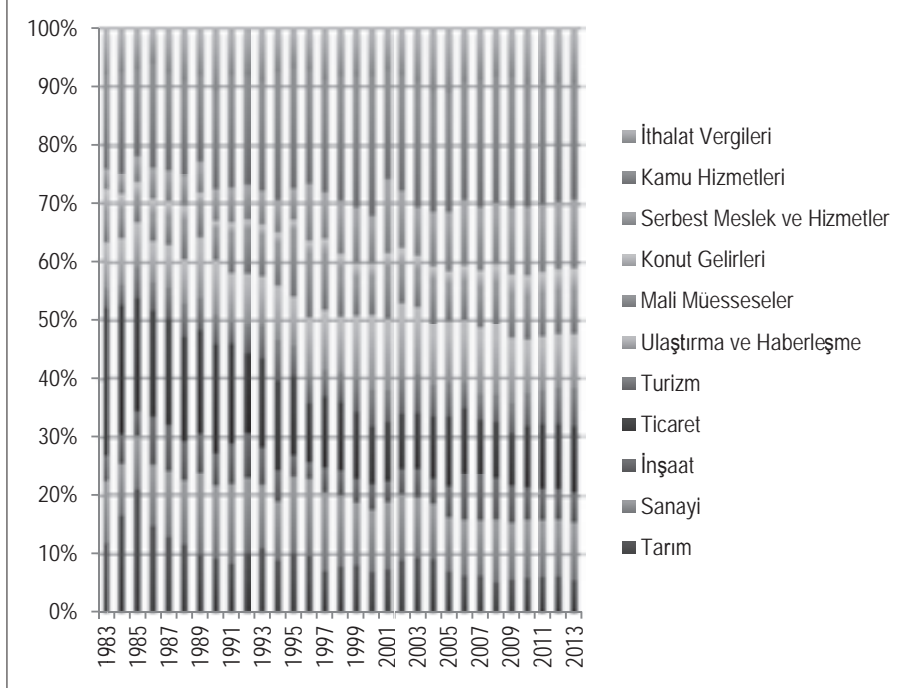
² Devlet Planlama Örgütü’nün Eylül 2013’te yayınladığı “Dünya ve KKTC Ekonomisine Bakış” raporunda 2011-2015 verileri tahmini olarak verilmiştir.

Ekonomik Sektörler

Farklı sektörlerin ekonomiye yaptıkları katkıya bakıldığında, kamu hizmetlerinin %20 ile birinci sıraya yerleştiğini; üniversite sektörünü de içine alan serbest meslek ve hizmetler (%12), ticaret (%11), sanayi (%10) ve ulaştırma-haberleşme (%9) sektörlerinin ise sırasıyla bunu takip ettiğini görüyoruz. Turizm sektörünün katkısı ise %7'yi geçememiştir (DPÖ, 2013).

1983-2013 yıllarında GSYİH'nın sektörlere göre dağılımını gösteren Grafik 3'e baktığımızda, özellikle tarım, kamu hizmetleri ve ticaret sektörlerinde çarpıcı trendler ortaya çıkmaktadır. 1985 yılında GSYİH'nın %21'ini oluşturan tarım sektörü hemen her geçen yıl daralarak 1990'lı yılların başlarında %10, 2010'lu yıllarda ise %6 oranına düşmüştür. Bu sektörün çalışan işgücünün sektörel dağılımdaki oranı da 1985 yılında %34 iken, 2010 yılında %6'ya düşmüştür (DPÖ, 2012). Ticaret sektörü 1983 yılında GSYİH'nın %25'ini temsil ederken, hemen her geçen yıl daralarak 2000'den itibaren %10 civarında seyretmeye başlamıştır. Diğer yandan kamu sektörünün GSYİH'daki oranı 1980'li yıllarda %16-18 arasında iken, 2000'li yılların sonuna kadar %20-22 oranlarına ulaşmıştır. Kamu sektöründe istihdam %20 civarında seyretmiştir.

Grafik 3: GSYİH'nın Sektörlere Dağılımı

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

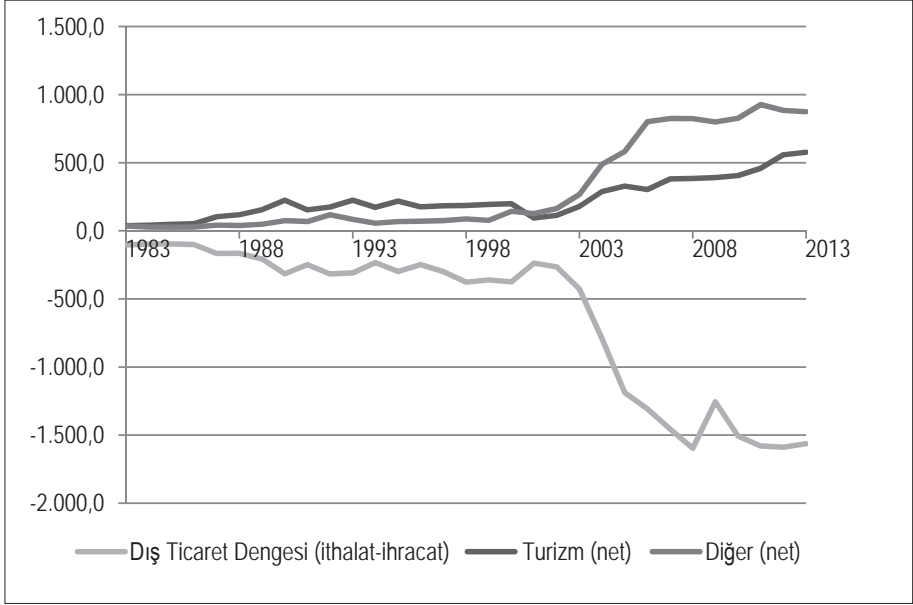
Ticaret

1974'ten sonra Avrupa Topluluğu'na üye bazı ülkelere özellikle patates, naren-ciye ürünleri ve tekstil gibi alanlarda ihracat bir süre devam etmiş olsa da, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın (sonradan Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın) 1994 ve 2000 yıllarında aldığı kararlar ile Avrupa'ya ihracat pratikte imkansız hale gelmiştir (Aran, 2006).³ Bu durumda ihracat sadece Türkiye ile ve Türkiye üzerinden yapılabilmiş, ithalat harcamaları ve ihracat gelirleri arasındaki açık gittikçe büyümüştür. 1983 yılında ihracat \$41 milyon, ithalat \$145 milyon değerinde gerçekleşirken, 2010 yılında ihracat \$96 milyona, ithalat ise \$1.604 milyona yükselmiştir. 1983 yılında tarımsal ürünler ihracatın %77'sini, sanayi ürünleri ise ihracatın %22'sini oluştururken, 2010 yılında bu oranlar sırasıyla %38 ve %54 olarak değişmiştir; işlenmiş tarım ve gıda ürünleri bugün ihraç edilen sanayi ürünlerinin yaklaşık %75'ini temsil etmektedir (DPÖ, 2012).

Tanınmamışlık ve uluslararası direkt uçuşlara izin verilmemesi, KKTC'nin ekonomik kalkınmasında büyük potansiyele sahip olan turizm sektörünün gelişimini de sekteye uğratmıştır. 2000'li yıllarda büyümeye başlayan üniversite sektörü önemli bir dış para kaynağı haline gelmiş, büyümekte olan cari işlemler açığını daraltmaya yetmemiştir. Grafik 4, toplam mal ihracat ve ithalatı arasındaki açığı temsil eden dış ticaret dengesini, net turizm gelirini ve üniversite sektörünü de içeren diğer net dış para gelirini göstermektedir. Kıbrıs sorununda çözüme en çok yaklaşılan Annan Planı sürecinin yaşandığı 2003-2004 dönemi belirgin bir dönüşüme işaret etmektedir. 2003'ten itibaren kişi başına düşen milli gelirin de üç kat büyüdüğü 10 yıllık süreç içerisinde, mal ithalatı hacminde dolar bazında %250 artış yaşanmıştır; aynı zamanda mal ihracatı %140 artmış ancak ithalat hacminin %7'sini aşamamıştır (DPÖ, 2013).

3 Söz konusu yasal süreç, 1983'te KKTC'nin tek taraflı ilanı üzerine Kıbrıs Cumhuriyeti hükümetinin Avrupa Topluluğu Ortaklık Anlaşması çerçevesinde yapılacak ticarete uygulanacak mühürleri değiştirmesiyle başlamıştır (Aran, 2006).

Grafik 4: Mal ve Hizmet İthalat-İhracat Dengeleri

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Zaman zaman güven artırıcı önlemler kapsamında gündeme gelen Maraş bölgesinin açılması, Ercan Havaalanı'na uluslararası uçuşların izin verilmesi ve Mağusa Limanı'nın Avrupa Birliği ile direk ticarete açılması gibi girişimlerin gerçekleşmesi durumunda bu dengeleri ciddi anlamda değiştirme potansiyeli taşımaktadır.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ve özellikle Türkiye ekonomisinde yaşanan daralma ile eş zamanlı olarak durgunluk sürecine giren KKTC ekonomisi, 2010 yılından itibaren toparlanmaya başlamıştır (bkz Tablo 2). Bu trendin önümüzdeki iki yılda da devam ederek, 2014 ve 2015 yıllarında ekonominin %4 civarında bir büyüme göstermesi beklenmektedir (DPÖ, 2013). Buna rağmen işsizlik oranında önemli bir düzelme tahmin edilmemektedir. Özellikle turizm ve üniversite sektörünün katkısıyla cari işlemler açığının ekonomideki payının düşmesi beklenmektedir. Ancak bu gelişmeler büyük ölçüde döviz kurları ve petrol fiyatları gibi dışsal faktörlere dayanan ve yıllar arasında büyük farklılık gösteren enflasyon oranından etkilenmektedir.

Tablo 2: Temel Ekonomik Göstergelerde Gelecek Döneme Dair Öngörüler

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
GSYİH Büyüme Hızı (%)	-2,9	-5,5	3,7	3,6	2,8	2,2	4,0	3,8
Cari İşlemler Açığı / GSYİH (%)	-9,9	-1,9	-7,4	-5,1	-3,8	-2,8	-2,3	-2,3
İşsizlik Oranı (%)	9,8	12,4	11,9	9,7	9,9	9,7	9,6	9,5
Enflasyon Oranı (%)	14,5	5,7	3,3	14,7	3,6	8,0	4,3	3,9

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (2013).

2013-2015 döneminde uygulanması karara bağlanan “Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Planı”nın temel hedefleri ve beklenen sonuçları şöyle tarif edilmiştir:

Program döneminde; kamu hizmetinin kalitesinin artırılması, insan kaynaklarının etkin kullanılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi, girdi maliyetlerinin düşürülmesi ve katma değeri yüksek ihracat odaklı mal ve hizmet üretiminin geliştirilmesi, AR-GE ve yenilikçiliğin geliştirilmesine yönelik programların hazırlanarak etkin bir biçimde uygulanması, enerjide arz güvenliğinin sağlanması ve kayıt dışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele edilmesi hedeflenmiştir.

Kamu sektörünün çeşitli alanlarda özel sektör ile rekabet eder durumu ortadan kaldırılarak, devletin düzenleme, denetim ve gözetim fonksiyonları yaygınlaştırılmak suretiyle, iki sektörün birbirini tamamlayıcı rol üstlenmesi sağlanacaktır. Özel sektörün rekabet gücünü, kamu yönetiminde etkinliği ve verimliliği artıran yapısal dönüşüm politikaları uygulamaya konacaktır.

Ancak T.C. Yardım Heyeti Başkanlığı'nın 2012 raporunda tespit ettiği sahiplenme ile ilgili sorun ve yeniden yapılanmaya karşı direnç bu programın uygulanmasında da engel teşkil etmeye devam edecektir. Eylül 2013'te kurulan koalisyon hükümetinin uyumu ve istikrarı da bu bağlamda önemli bir faktör olacaktır. Özellikle kamu maliyesinde tasarrufu ve disiplini amaçlayan politikaların ve özel sektörde rekabet ortamını güçlendirecek politikaların uygulanmasında siyasi iradenin oluşması belirleyici olacaktır. Özelleştirme konusunda toplumun hassasiyetleri de dikkate alınarak, programın daha katılımcı ve şeffaf bir yöntemle yeniden değerlendirilmesi programa karşı direncin kırılmasında etkili olacaktır. Özellikle KKTC ekonomisinin boyutu ve kapasitesi düşünüldüğünde, Elektrik Kurumu ve Telekomünikasyon Dairesi gibi kurumların özelleştirilmesinin rekabet fırsatı yaratmak yerine tekelleşmeye yol açacağı endişesi toplum genelinde yaygındır. Elektrik üretiminin kısmen özelleştirilmesi sü-

recini inceleyen KKTC Sayıştay Başkanlığı'nın aynı sonuca varmış olması ve yapılan anlaşma ve uygulamaların elektrik fiyatlarının şişirilmesine sebep olduğuna işaret etmesi bu endişeyi güçlendirmektedir.

Diğer yandan Kıbrıs'ta çözümsüzlük ve KKTC'nin uluslararası tanınmamışlığı adanın kuzeyinde sürdürülebilir ekonominin oluşumuna büyük bir engel teşkil etmeye devam etmektedir. Dış ticaret, turizm ve yüksek öğrenim gibi sektörleri yapısal olarak sınırlandıran, yabancı sermaye akışına izin vermeyen bir ortamda, kamu sektörünü daraltmaya dayalı neoliberal programların özel sektörü güçlendirmesini ve sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmayı teşvik etmesini beklemek gerçekçi görünmemektedir.

KAYNAKLAR

- Aran, Latif, "Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Kararları Işığında Kıbrıs Sorunu", TEPAV, 2006.
- Armstrong, Harvey W. et al., "The Economic Performance of Micro-States", *Report for the UK ODA (DfID)*, 1996.
- Armstrong, Harvey W. & Robert Read, "The Determinants of Economic Growth in Small States", *The Round Table*, Vol. 92, No. 368, 2003.
- Beblawi, Hazem & Giacomo Luciani (Ed.), *The Rentier State*, (London: Croom Helm., 1997).
- Besim, Mustafa, "Measuring the Underground Economy in a Small Island Economy: The Case of Turkish Republic of Northern Cyprus", PhD Thesis, The University of Birmingham, UK, 2004.
- Briguglio, Lino, "Small Island Developing States and Their Economic Vulnerabilities", *World Development*, Vol. 23, No. 10, 1995.
- Devlet Planlama Örgütü, "Dünya ve KKTC Ekonomisine Bakış", Eylül 2013.
- Devlet Planlama Örgütü, "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler", 2012, (<http://www.devplan.org/Ecosos/EXCEL-TUR/SEG-TUR.zip>)
- Easterly, William & Kraay Aart, "Small States, Small Problems? Income Growth and Volatility in Small States", *World Development*, Vol. 28, No. 11, 2000.
- Günçavdı, Öner & Suat Küçükçifçi, "Economic Growth under Embargoes in North Cyprus: An Input-Output Analysis", İstanbul Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2009.

- Mahdavy, Hussein, “The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, M. A. Cook (Ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Oxford: Oxford University Press, 1970).
- Saydam, Göksel et al., “KKTC’de Kayıtdışı Ekonomi: Tanımı, Nedenleri, Yarattığı Sorunlar ve Çözüm Yolları”, Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 2012.
- T.C. Yardım Heyeti Başkanlığı, “KKTC 2012 Ekonomi Durum Raporu”, 2013, (<http://www.yhb.gov.tr/2012ekonomidurumraporu/index.html>).
- _____, “Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı”, 2010, (http://www.yhb.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=253).
- _____, “Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı 2013-2015”, 2013, (<http://yhb.gov.tr/files/2013-2015program.pdf>).
- UNCTAD, “The Vulnerability of Small Island Developing States in the Context of Globalisation: Common Issues and Remedies”, Report Prepared for the Expert Group on Vulnerability Index, 1997.
- World Bank, “Sustainability and Sources of Economic Growth in the Northern Part of Cyprus: Volume 1: Economic Assessment”, 2006a.
- _____, “Sustainability and Sources of Economic Growth in the Northern Part of Cyprus. Volume 2: Technical Papers”, 2006b.

SOSYAL DİNAMİKLER

Yrd. Doç. Dr. Ömür Yılmaz

*Doğu Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi
omury.cy@gmail.com i*

Nüfus

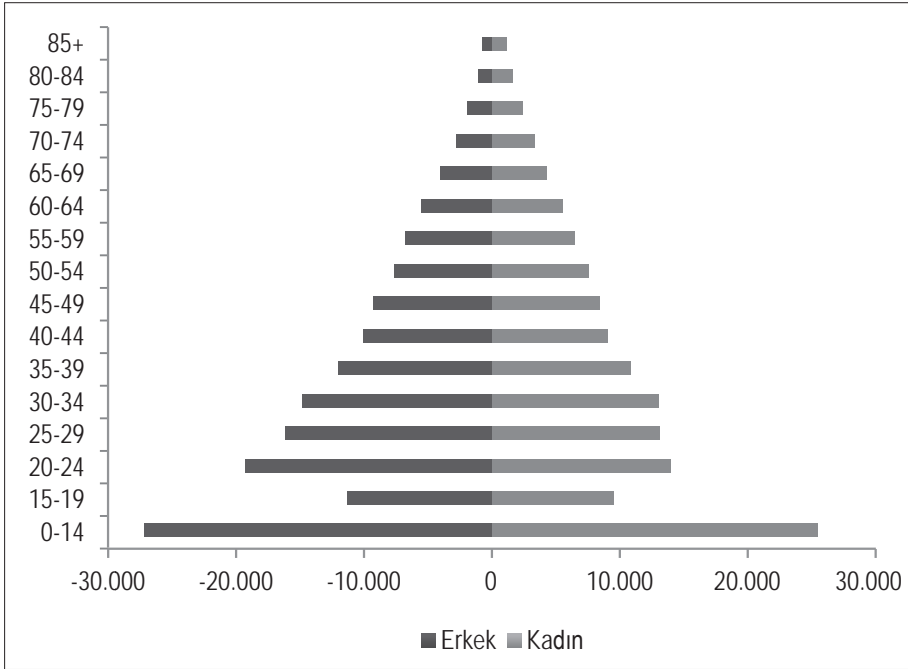
1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda adada Kıbrıs Türk nüfusu 104.320 idi. (Hatay, 2007). 1977 yılında 145.000 civarında tahmin edilen nüfus, adanın de-facto bölünmesinin ardından 2006 yılında yapılan ilk kapsamlı nüfus ve konut sayımında 256.664 kişi olarak tespit edilmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde en son Aralık 2011'de yapılan nüfus sayımında ise sürekli ikamet eden nüfus (*de-jure* nüfus) 286.257 olarak belirlenmiştir (DPÖ, 2012a). Buna göre 2006'da yapılan bir önceki nüfus sayımına göre nüfus %11,5 oranında artmıştır. Bu yıllarda doğal nüfus artış hızının %0,8 ve %0,9 oranlarında gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, bu büyümenin kısmen göçmen akışından ve göçmen nüfusun dinamiklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2011 verileri uyruk bazında değerlendirildiğinde, Kuzey Kıbrıs'ta sürekli ikamet eden nüfusun %67'sinin tek veya çift uyruklu KKTC, %28'inin Türkiye Cumhuriyeti (TC), %1'inin ise Birleşik Krallık vatandaşı olduğu görülmektedir. Geriye kalan nüfusun çoğunluğunu özellikle çocuk/yaşlı bakımı ve ev hizmetleri gibi sektörlerde çalışan Türkmenistan vatandaşları ve Nijerya, İran ve Pakistan gibi ülkelerden gelen üniversite öğrencileri oluşturmaktadır.

Nüfusun yaşlara göre dağılımına baktığımızda (Grafik 1), demografik geçiş kuramı bağlamında doğum ve ölüm oranlarının yüksek olduğu birinci evreye benzer bir yapı görünmektedir. Ancak 0-14 yaş grubu nüfus piramidinde oldukça geniş bir taban oluştururken, 15-19 yaş grubunda çelişkili bir daralma göze çarpmaktadır. Bu yaş grubundaki daralmayı orantısız dış göç veya ölüm gibi etkenlerle açıklamak mümkün değildir. Aynı zamanda 0-14 yaş grubunun genişliğini de 1998 yılından bu yana 1.8 ve 1.9 arasında seyreden doğurganlık hızıyla açıklamak güçtür. Bu bağlamda, özellikle genç nüfus yapısının 2000'li yıllarda ülkeye gelen göçmen nüfusun

yapısından ve dinamiklerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Adaya çoğunlukla işgücü olarak gelen TC uyruklu nüfusun 20-40 yaş grubunda önemli bir oran teşkil ettiği düşünülürse, 0-14 yaş grubundaki genişlemenin bu göçmen nüfusun doğurganlığına bağlı olduğu sonucuna varabiliriz. Bu durumda KKTC vatandaşı nüfusun daha çok dördüncü evreye benzeyen ve 30'lu yaşlardan sonra tabana doğru daralan bir trend göstermekte olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 1: Kuzey Kıbrıs'ta Sürekli İkamet Eden Nüfusun Yaşlara Göre Dağılımı, 2011

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

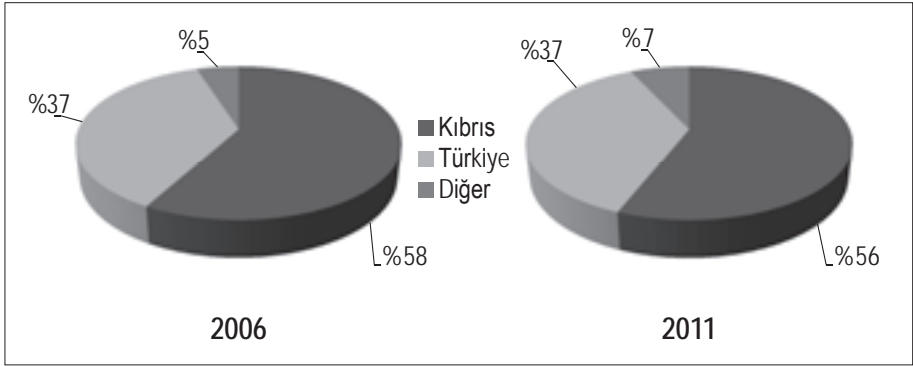
Göç

Kıbrıs adası coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca yoğun nüfus değişiklikleri yaşamıştır. 1963 yılında adada iki toplum arasında başlayan şiddet olayları ve 1974'te adanın *de-facto* ikiye bölünmesinin ardından Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşanan göç, Kıbrıs sorunu ve olası bir çözüm bağlamında en tartışmalı meselelerden biri haline gelmiştir. 1974'ün hemen ardından, Kıbrıslı Türklerin adanın kuzeyinde Kıbrıslı Rumlar'dan bağımsız bir politik ve ekonomik sistem kurabilmelerini kolaylaştırmak için Türkiye'den adaya göç özellikle teşvik edilmiştir. Bu dönemde adaya gelen TC

vatandaşlarına kuzeyde kalan Kıbrıslı Rumlar'a ait taşınmaz mallardan dağıtılmış, çok kısa sürede KKTC vatandaşlığı almaları sağlanmıştır. Bu politika 1982 yılına kadar devam etmiştir. Bu kadar sistematik olmasa da Türkiye'den Kıbrıs'a göç özellikle işgücü olarak devam etmiş, 1974-2003 arasında toplam 45.689 TC vatandaşına KKTC vatandaşlığı verilmiştir (Hatay, 2007). Kıbrıs'ın güneyinde yaygın politik görüş, bu farklı gruplar arasında herhangi bir ayırım yapmadan Türkiye'den adaya gelen herkesi yasadışı "yerleşik" (settler) olarak tanımlamakta ve herhangi bir çözüm durumunda adadan geri gönderilmelerini talep etmektedir. Kıbrıs'ın kuzeyindeki sol politik görüş de çoğunlukla Türkiye'den gelen göçmenleri Kıbrıslı Türklerin kültürel yapısına ve siyasi iradesine karşı bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bugün Kıbrıs'ın kuzeyinde göçmen nüfusa karşı ayrımcılık toplumsal barışın önünde önemli bir engel teşkil etmektedir.

2006 ve 2011 nüfus sayımı sonuçlarına baktığımızda (Grafik 2), Kıbrıs doğumlu nüfusun Kıbrıs'ın kuzeyinde sürekli ikamet edenlerin sırasıyla %58 ve %56'sını oluşturduğunu görüyoruz. Türkiye doğumlu nüfusun oranı her iki yılda da %37 iken, diğer ülkelerden gelen nüfusun oranı %5'ten %7'ye yükselmiştir. 2011'de bu ülkeler arasında Birleşik Krallık %2 ile birinci sırayı almış; sırasıyla Bulgaristan, Türkmenistan, Nijerya, İran, Pakistan, Azerbaycan, Moldova, Almanya ve Rusya takip etmiştir (DPÖ, 2007; DPÖ, 2012a). Birleşik Krallık dışındaki ülkelerden gelen nüfusun büyük çoğunluğu geçici işgücü ve üniversite öğrencisi olarak adada bulunmaktadır.

Grafik 2: Kuzey Kıbrıs'ta Sürekli İkamet Eden Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

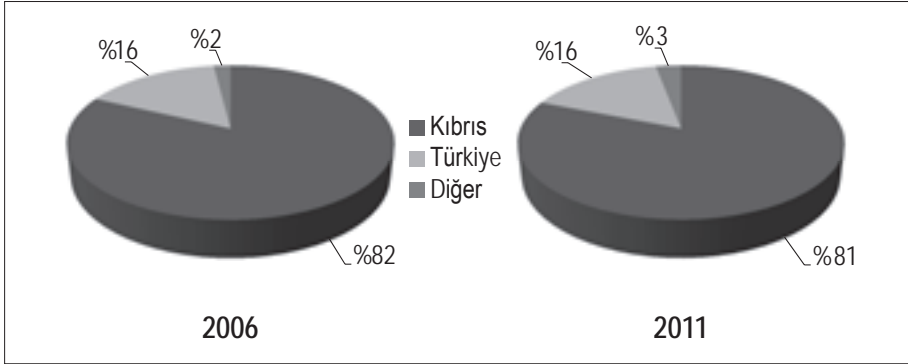

Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

2011 yılında Kıbrıs'ın kuzeyinde sürekli ikamet edenler arasında KKTC uyruğuna sahip olan nüfusun doğum yerine göre dağılımına bakıldığında ise %81'in Kıbrıs, %16'nın Türkiye, %3'ün ise diğer ülkelerde doğmuş olduğunu görüyoruz. Kıbrıs do-

ğumlu vatandaşların arasında ikinci ve üçüncü nesil göçmen aile çocukları da mevcuttur. Birleşik Krallık doğumlu KKTC vatandaşı nüfusun önemli bir kesimini ise Birleşik Krallık'a göç etmiş anne-babaların Kıbrıs'a dönüş yapmış çocukları oluşturmaktadır.

Grafik 3: Kuzey Kıbrıs'ta Sürekli İkamet Eden KKTC Vatandaşı Nüfusun Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşanan dış göç ile ilgili verilere ulaşmak daha zordur. Kıbrıslı Türkler'in en fazla göç ettiği Birleşik Krallık ve Avustralya nüfus verileri, 2001 yılında bu ülkelerde bulunan Kıbrıs doğumlu nüfusu sırasıyla 77.156 ve 19.482 olarak göstermektedir. Bu nüfusun Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler arasındaki dağılımı birçok nüfus bilimci tarafından adadaki nüfus oranlarını yansıtabilecek şekilde 4'e 1 olarak tahmin edilmektedir. Bu rakamlar, özellikle Kıbrıslı Rum otoritelerin ortaya koyduğu 1974'ten bu yana Kıbrıs Türk toplumunda gerçekleşen dış göç tahmininin (57.000) gerçekçi olmadığını işaret etmektedir (Hatay, 2007: 40, 41).

Eğitim

Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verilerine göre 2010 yılında KKTC'de okullaşma oranı okul öncesinde %92, eğitimin yasal olarak zorunlu olduğu ilkökul ve ortaokul seviyelerinde 100%, lise düzeyinde %79, üniversite düzeyinde ise %78 olarak gerçekleşmiştir. Ancak kayıt altında olmayan ve ikamet izni alamayan işçi ailelerin çocuklarının orta ve lise düzeyindeki okullara yazılmalarının önünde yasal engeller olduğundan, özellikle de ortaokul için verilmiş oranın adada sürekli ikamet eden nüfus için gerçekçi olmadığını söyleyebiliriz. Nüfus sayımı verilerine göre okuryazarlık oranı 15 yaş ve üzeri erkek nüfusta %99 iken, aynı yaş grubunda kadınlar arasında %95'tir. Özellikle 65 ve üzeri yaş grubundaki okuryazarlık oranlarına bakıldığında (kadınlarda %77, erkeklerde %93), temel eğitim düzeyinde çok önemli bir ilerleme

kaydedildiği kesindir.⁴ KKTC'de üniversitelerin kurulması ve sayılarının çoğalmasıyla 1983'te %22 olan yükseköğretim okullaşma oranı ise 20 yıl içinde %70'lere çıkmıştır. Ancak bu üniversitelerde eğitim almak üzere adaya gelen ve *de-jure* nüfusun parçası kabul edilen yabancı öğrencilerin de bu hesaplama dahil edildiğini unutmamak gerekir. Kuzey Kıbrıs'ta ikamet eden 25 yaş ve üzeri grupta üniversite mezuniyet oranı %17'dir (DPÖ, 2007).

Aynı ilerleme özel eğitim alanında kaydedilememiştir. Okuryazarlık oranı engelli nüfus arasında %76 iken (kadınlarda %70, erkeklerde %81), bir eğitim kurumundan mezun olanların oranı %63'tür (kadınlarda %54, erkeklerde %69) (DPÖ, 2007). 2010 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi KKTC hukukunun parçası olarak kabul edilmişse de, engellilerin eğitimi ve rehabilitasyonu konusunda gerekli adımlar henüz atılmamıştır. Var olan özel eğitim kurumlarının kapasiteleri çok sınırlıdır, engellilerin bu okul ve hizmetlere erişebilirliği azdır ve eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi ilgili daire ve bakanlıkların koordinasyon içinde çalışmasını sağlayacak bir özel eğitim yasası henüz mevcut değildir.

Sağlık

1963'e kadar Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler tarafından ortak kullanılan kamu sağlık hizmetleri, toplumlar arasında başlayan çatışmalar ve bölünme sonrasında çoğunlukla Rum kesiminin kontrolünde kalmıştır. 1964 yılında Lefkoşa'da eski bir sigara fabrikasının sınırlı imkanlarla genel hastaneye dönüştürülmesinden bu yana kamu sağlık hizmetlerinde önemli bir gelişme sağlanmıştır. Bugün dört büyük şehirde genel devlet hastaneleri ve 17 küçük şehir ve köyde ise ayakta hizmet veren sağlık merkezleri ve sağlık ocakları bulunmaktadır. Ancak devlet sağlık hizmetleri büyümekte olan nüfusun taleplerine cevap verememektedir. Sağlık harcamaları devlet bütçesinin %7'sini, Gayri Safi Milli Hasıla'nın ise %3'ünü oluşturmaktadır (DPÖ, 2012b).

Devlet hastanelerinde gerekli uzman hizmetlerin mevcut olmadığı durumlarda, hastalar Türkiye Cumhuriyeti (TC) ile KKTC arasında imzalanan protokoller çerçevesinde TC kamu hastanelerinden ücretsiz hizmet alabilmektedirler. Bunun yanında, kesin istatistikler bulunmamakla birlikte, Kıbrıslı Türk nüfusun önemli bir kısmının özel hastane ve kliniklerden hizmet almayı tercih ettiği bilinmektedir (Rahmioğlu, Naci ve Cylus, 2012). Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşlığı da bulunan nüfusun bir kısmı, 2003 yılında Kuzey ve Güney arasında geçişlere izin verilmesinin ardından Güneydeki kamu hizmetlerinden faydalanmış, ancak 2012 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nde

⁴ Okuryazarlık oranları 2006 nüfus sayımı sonuçlarından alınmıştır. 2011 nüfus sayımıyla ilgili bu bilgi henüz kamuya paylaşılmamıştır.

yaşanan mali kriz sonrasında Kıbrıslı Türklere verilen ücretsiz sağlık hizmetleri durdurulmuştur.

Kıbrıs'ın Kuzeyinde toplam doğurganlık hızı 1970'li yılların sonunda 2,9 iken, 2000'li yıllarda 1,8'e düşmüştür. Bir yandan doğurganlık düşerken, diğer yandan bebek ölümleri her bin canlı doğumda 26'dan 13,6'ya düşmüştür. Ülkelerin en önemli gelişmişlik göstergelerinden biri olan beklenen yaşam süresi erkeklerde 70'ten 72'ye, kadınlarda ise 72'den 76,7'ye yükselmiştir (DPÖ, 2012b). Bu rakamlar Kıbrıs Cumhuriyeti ile karşılaştırıldığında (erkeklerde 79,3, kadınlarda 83,1) hâlâ oldukça düşüktür. Bu farklılığın bir açıklaması bebek ölüm oranlarındaki farktır. Bugün her bin canlı doğumda ölüm oranı Avrupa Birliği ülkeleri genelinde 3,9, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde ise 3,1'dir (Eurostat, 2013).

Sağlık sisteminde köklü bir reform ihtiyacı toplum genelinde kabul edilen ve dile getirilen bir gerçektir. Örneğin Eylül 2013'te Kıbrıs Türk Serbest Çalışan Hekimler Birliği tarafından Sağlık Bakanlığı'na sunulan "Ulusal Sağlık Planlamasında Öncelikli 25 Hedef" önerisi, tüm halkın sosyal güvenlik imkanlarından faydalanabilmesi için genel sağlık sigortası fonu oluşturulması, devletin herkese temel sağlık hizmetlerini ulaştırabilmesi için gereken adımların atılması, koruyucu hekimliğin devlet politikası haline getirilmesi, halk ve çevre sağlığı için trafik ve iş kazaları ve çevre kirliliği gibi konularda gereken önlemlerin alınması, ilk basamak hekimlik hizmetleri verecek muayenehanelerin teşvik edilmesi, kamuya ve özele ait mobil sağlık hizmetlerinin standartlaştırılması ve koordineli çalışmalarının sağlanması gibi maddeler içermektedir.⁵

Etkin bir planlama ve reformun önündeki en büyük engellerden biri kamu sağlığıyla ilgili kapsamlı ve sistematik verilerin olmayışıdır. Sağlık Bakanlığı'nın 2002 yılından beri yayınladığı sağlık istatistikleri sadece kamu hastaneleri ve sağlık merkezlerinde verilen hizmetleri içermektedir. Özel hastane ve kliniklerden hizmet alan hastalarla ilgili verileri bir araya getiren herhangi bir veri tabanı mevcut değildir. Bu durumda etkin kamu sağlığı politikalarını geliştirebilmek için gerekli olan nüfus genelini yansıtan hastalık ve ölüm oranlarına ulaşmak mümkün değildir. Etkin bir kamu sağlığı politikasının oluşturulabilmesi için hastalıklar dışında trafik kazaları, iş kazaları, çevre kirliliği, kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet gibi sorunların da ciddiyle ele alınması, risk faktörlerinin ve gerekli önlemlerin saptanması şarttır.⁶ Geliştirilecek politikaların bugün kamu sağlık ve sosyal hizmetlerinden faydalanamayan kayıt dışı göçmen aileleri ve çocuklarını da kapsamaları gerekmektedir.

5 www.ktschb.com.

6 Bu bağlamda, 1976 yılında başlatılan Talasemi Önleme Programı başarılı bir örnek teşkil etmektedir: Toplumsal bilinçlendirme programları, tarama ve genetik danışmanlık, doğum öncesi erken tanı ve talasemi hastalarının tedavilerini içeren dört ana başlıktan oluşan bu program sayesinde 1970'li yıllarda her 158 doğan çocuğun birinde görülen bu hastalığın oranı bugün sifıra indirilmiştir (Bozkurt, 2007; Rahmioğlu, Naci ve Cylus, 2012).

Ulaşım, İletişim ve İnternet

Tablo 1, 2006 Genel Nüfus ve Konut Sayımı sonuçlarına göre hane halkının kullanımında bulunan bazı kolaylıkların toplam sayılarını ve hane sayısına oranlarını göstermektedir. Bu tabloda ortaya çıkan en çarpıcı sonuçlardan birisi mevcut kolaylıkların hanelere dağılımında belirgin bir eşitsizlik olmasıdır. Devlet Planlama Örgütü'nün verilerine göre hane başına düşen araba sayısı 1,06 iken, araba sahibi olmayan hanelerin oranı %28'dir. Bunun ışığında, Kıbrıs'ın Kuzeyinde toplu taşıma hizmetlerinin oldukça sınırlı olması toplumun yaklaşık üçte biri için önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kullanılan en yaygın iletişim aracı olan cep telefonu sayılarına baktığımızda da benzer bir durum söz konusudur: Hane başına düşen cep telefonu sayısı 1,9 iken, toplam hanelerin %12'sinde cep telefonu mevcut değildir.

Tablo 1: Hane Halkının Kullanımındaki Bazı Kolaylıklar

	Toplam Kullanım Kolaylığı Sayısı	Kullanım Kolaylığı Olan Hane Sayısı	Toplam Hane Sayısına Oranı %
Araba	76,901	52,524	72
Bilgisayar	33,691	29,218	40
Cep Telefonu	138,405	64,200	88
İnternet	16,018	15,700	22
Sabit Telefon	56,157	51,525	71
Televizyon	102,842	70,960	98
Uydu Anteni	59,717	51,201	71

Kaynak: Devlet Planlama Örgütü, (<http://nufussayimi.devplan.org/Konut-ozellikleri-index.html>).

Yüksek hızlı internet hizmetlerine erişimin mümkün olmamasına ve yüksek internet ücretlerine rağmen 2006 yılında toplam hane sayısının %22'sinin internet bağlantısına sahip olduğu görülmektedir. Aynı yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan bir araştırmada, anket katılımcılarının %39'unun internet erişimi olduğu tespit edilmiştir (UNDP, 2007). 2006 yılından bu yana hızlı internet, telefon ve diğer hizmetleri bir arada verebilecek Yeni Nesil Şebeke sisteminin kurulabilmesi için Avrupa Birliği'nin de desteğiyle önemli yatırımlar yapılmış, ancak proje henüz sonuçlanamamıştır (Kalfaoglu, 2013). Ancak 2006 yılında sadece telefon hatları üzerinden çevirmeli erişim (*dial-up*) mümkünken, bugün genişbantlı (*broadband*) internet, ADSL ve üçüncü jenerasyon (3G) mobil teknolojiyle de erişim mümkündür. Bu durumda, bugün internet erişiminin ülke genelinde daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Bozkurt, Gülsen, “Results from the North Cyprus Thalassaemia Prevention Program”, *Hemoglobin*, No. 31, 2007.
- Devlet Planlama Örgütü, “KKTC Nüfus ve Konut Sayımı 2011: Kesin Sonuçlar İkinci Aşama”, 2013, (http://devplan.org/Nufus-2011/nufus%20ikinci_.pdf).
- _____, “KKTC Nüfus ve Konut Sayımı 2011: İlk Kesin Sonuçlar”, 2012a, (http://devplan.org/Nufus-2011/nufus%20son_.pdf).
- _____, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler”, 2012b, (<http://www.devplan.org/Ecosos/EXCEL-TUR/SEG-TUR.zip>).
- _____, “KKTC 2006 Genel Nüfus ve Konut Sayımı Toplu Kesin Sonuçları”, 2007, (<http://nufussayimi.devplan.org/Nufus-nitelikleri-index.html>).
- EUROSTAT, “Infant Mortality Statistics”, 2013, (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&rcode=tps00027>).
- Hatay, Mete, “Is the Turkish Cypriot Population Shrinking?”, *PRIO Cyprus Centre Report*, 2007.
- Kalfaoğlu, Osman, “KKTC’de Telekomünikasyon Skandalı: Sistemi Fareler Yedi”, *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Ekim 2013.
- Rahmioğlu, Nilüfer, Hüseyin Naci, Jonathan Cylus, “Improving Health Care Services in Northern Cyprus: A Call for Research and Action”, *The European Journal of Public Health*, Vol. 22, No. 6, 2012.
- UNDP, “E-Readiness in the Turkish Cypriot Community”, *Survey Report*, Partnership for the Future Programme, 2007.

ÖZBEKİSTAN

ÖZBEKİSTAN

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Özbekistan Sovyetler Birliği'nin çözülüşünü müteakip bağımsızlığını ilanından bu yana geçen 22 yıl zarfında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Siyasi alanda, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov süreç içinde gücünü giderek konsolide ederek ülke siyasetinde ana belirleyici aktör konumuna yükselmiştir. Başlangıçta varolan sistem içi muhalefet zamanla tasfiye edilme ve muhalif grupların fragmentasyonu nedeniyle etkisiz hale gelmiş, buna paralel olarak rejim karşıtı radikal İslamcı grupların yürüttüğü muhalefet ivme kazanmış, ancak bu tehdit de 2001 sonrası süreçte kontrol altına alınmıştır. Bununla birlikte devlet kadrolarının homojen bir yapı arz etmediği, geçmişi Sovyet dönemine giden grup dayanışmasına dayalı farklı klik/klanların sistem içinde yer aldığı, Kerimov'un "havaç ve sopa politikası" aracılığıyla farklı klik/klanları birbirine karşı kullanarak yönetimini pekiştirdiği görülmektedir. 2007 Aralık ayında yeniden Cumhurbaşkanı seçilen Kerimov'un süresi 2015'de dolacaktır. Ancak, yeniden göreve devam edip etmeyeceği sorusu yaşı nedeniyle (75 yaşında) muğlaklığını devam ettirmektedir. Kerimov'un başkanlığı bırakması (kendi isteği ya da ölümü nedeniyle) durumunda hali hazırda üstü örtülü olarak düşük yoğunluklu devam eden klikler/klanlar arası mücadelenin ülkede istikrarsızlık doğurma potansiyeli söz konusudur.

Özbekistan'ın dış politikada ise genel olarak çok-vektörlü bir politika takip ettiği, küresel ve bölgesel aktörlerin tümüyle ilişkilere sahip olduğu ve denge politikası izlediği görülmektedir. Öte yandan Taşkent'in bu aktörlerle ilişkilerinde zaman zaman güvenlik ve jeopolitik kaygılarla tercihlerinin farklılık gösterebildiği de gözlenmektedir. Özbekistan bağımsızlık sonrası önce Batıya yaklaşmış, bu ilişkiler 2001 sonrası giderek daha çok ivme kazanmış, fakat 2005'deki Andican olayları sonrası ABD ve AB ile ilişkileri kopma noktasına gelmiş ve dış politika yörüngesini Rusya-Çin hattına yönlendirmiştir. Ancak, Taşkent son yıllarda Kremlin'in eski Sovyet coğrafyasında yeniden hegemon güç

olma arzusundan rahatsızlık duyarak Rusya'dan kısmen uzaklaşmış ve Moskova'nın enstrümanı olarak düşündüğü Rusya önderliğindeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ndeki üyeliğini askıya almış ve Gümrük Birliği'nden de uzak durmuştur. Buna paralel olarak bölgesel güvenlik kaygıları ile (insan hakları ve demokrasi konusundaki eleştirilerini pratikte askıya alan) ABD ve AB ile ilişkileri yeniden yoğunlaşmıştır. 2014'de NATO'nun Afganistan'dan çekilişi sonrası ABD ve AB ile ilişkilerinin daha da artacağı öngörülmektedir.

Özbekistan ekonomisi bağımsızlığın ilk yıllarında piyasa ekonomisine geçişin tüm sıkıntılara maruz kalsa da, ilerleyen yıllarda düzenli bir büyüme eğilimi göstermiştir. Kerimov'un "Özbek modeli" olarak tanımladığı ekonomik yaklaşım, kademeli olarak yapılan reformlar yoluyla sosyal odaklı piyasa ekonomisine evrimci bir geçişi öngörmektedir. Bağımsızlık sonrası süreç genel olarak değerlendirildiğinde; sürdürülebilir yüksek ekonomik büyüme, denk bütçe, pozitif ticaret dengesi, üretim ve ihracat yapısında görülen olumlu gelişmeler, sosyal odaklı piyasa ekonomisini inşa etmede ve iyi yaşam koşullarının oluşturulmasında önemli mesafe alındığını göstermektedir. Ülke ekonomisinde sektörel dağılım göz önüne alındığında tarım hâlâ önemli bir paya sahip olmakla birlikte son yıllarda sanayi ve hizmet sektörünün payında çarpıcı bir artış görülmektedir.

Özbekistan bağımsızlık sonrası dönemde sosyal dinamikler açısından önemli değişim yaşamıştır. Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi olan Özbekistan'ın nüfusu bağımsızlıktan bugüne kadar yarı yarıya artış göstermiş ve 30 milyona ulaşmıştır. Ülkenin etnik yapısı zaman içinde değişerek Özbek konsolidasyonu artmıştır. Genç nüfus yoğunluğuna sahip olan ülkede özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında eğitim ve sağlık sektöründe ciddi sorunlar yaşanmasına rağmen bugün itibariyle bu sorunlarda önemli ölçüde azalma gözlemlenmektedir. Son yıllarda yaşanan GSMH'daki artış oranını yakalayamasa da Özbekistan'ın insani gelişim endeksinde kısmi de olsa ilerleme görülmektedir ve BM İnsani Gelişim Endeksi raporuna göre Özbekistan orta sınıf insani gelişim kategorisindeki ülkeler sınıfında yer almaktadır.

İÇ POLİTİKA

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Çolpan Kavuncu

*Inönü Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi
ayse.kavuncu@inonu.edu.tr*

*“Kuchli davlatdan – kuchli
fukarolik jamiyati sari!”*

I. Karimov

Siyasal Arka Plan

Özbekistan, İpek Yolu üzerinde olması ve Avrasya ile Orta Asya'nın kalbinde yer almasından dolayı, tarihi çok eskilere kadar uzanan bir ülkedir. Bu köklü tarih, beraberinde güçlü bir devlet teşkilatı yapısı ve siyasal gelenek yaratmıştır. Özbek siyasal tarihinde en önemli dönem, tüm Orta Asya ülkelerinin tek bir devlet çatısı altında toplanabildiği Timur zamanıdır (1370-1405). Timur'dan sonra bölünmeler baş göstermiş ve 1520 yılıyla beraber tüm Özbek kabileleri Orta Asya'da parça parça hakimiyet kurmaya başlamışlardır. 19. yy başlarında bölgede üç önemli Hanlık vardı: Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları (Allworth, 1990).

Hanlıklar Dönemini takip eden Rus Çarlığı'nın sömürge yılları, Özbekistan'ın toplumsal ve ekonomik hayatında olduğu kadar siyasal hayatında da derin izler bırakmıştır. 1867 yılında yukarıda adı geçen üç hanlıkla da anlaşmaya varan Rusya bölgeyi imparatorluğuna katmış ve bu üç hanlığa da sınırlı derecede özerklik vermiştir. Çarlık rejimi bölgede sömürgeci faaliyetlerini artırırken, “modern ulus” algısını Orta Asya halkında güçlendirmeyi amaç edinen “Ceditçiler” (yenilikçiler) hareketi de Orta Asya'da gerek Çarlık gerekse Sovyet dönemi siyasi güç dengelerini uzun süre etkileyen bir akım olarak kalacaktır.

Bolşevik Partisi, Moskova'da güçlendikten ve hâkimiyetini kurduktan sonra, 1924'te, bugünkü Tacikistan ve Özbekistan'ı kapsayan Özbek Sovyet Sosyalist

1 Güçlü devletten güçlü sivil topluma

Cumhuriyeti'ni kurmuştur. 1929'da Tacikistan ayrı bir cumhuriyet haline dönüştürülmüştür (Alimova, 1999: 112). Yaklaşık 70 yıl süren Sovyet hakimiyeti, Özbekistan'ın bugünkü siyasal yapısının, modern idari teşkilatının ve hatta ulus kimliğinin ortaya çıktığı bir dönemdir. 1930'lara kadar Sovyet rejiminin Özbek siyasal hayatını etkileyen iki olgusu söz konusudur. Birincisi, kolektivizasyonun gerçekleştiği bu dönem, Özbekistan da dâhil tüm Sovyet coğrafyasında, büyük kolektif tarım arazilerinin oluşturulduğu yıllardır. Özbekistan gibi tarımın ekonomik hayata damgasını vurduğu bir ülkede özel mülkiyetin kalkması ve kolektif tarım alanlarının ortaya çıkması siyasal hayattaki güç ilişkilerini doğrudan etkileyen bir etken olarak günümüze kadar devam edecektir. Yine aynı yıllar, aslında Rusya'da Bolşeviklerin muhalif gruplara karşı verdiği mücadeleyi içeren iç savaş yıllarıdır. Bu iç savaş, Orta Asya'da bir anlamda Basmacılar ile Bolşevikler arasında gerçekleşmiştir. 1930'ların sonunda Stalin, ilk Özbek komünist lider Fayzullah Hocayev'i ve onun tüm ekibini tasfiye etmiş ve yerlerine Rus kökenli liderler yerleştirmiştir (Roy, 2000: 151). Bundan sonra, Özbekistan'da ekonomik, politik hatta kültürel hayatın Ruslaştırılması 1970'lere kadar devam etmiştir.

1970'lere gelindiğinde, Moskova kontrolünün bölgede giderek zayıfladığı görülmektedir. Dönemin Özbekistan Komünist Partisi lideri olan Şeref Raşidov birçok eski dostunu ve Moskova karşıtı olanları yönetimde güçlü yerlere yerleştirmeye başlamıştır. 1980'lerin ortasında Moskova tekrar Özbekistan Komünist Partisi içerisinde tasfiye işine girişmiş, ancak giderek büyüyen Özbek milliyetçi kesim, Moskova'nın birçok politikasına, özellikle Özbekistan ekonomisini tek pamuk üretimine dayandırmasına ve İslami gelenekleri yok etmesine karşı direniş göstermiştir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde ise, liberal rüzgarların estiği Gorbaçov dönemiyle beraber Özbekistan'daki muhalif grupların üzerindeki baskı da ortadan kalkmış ve bu kesim güçlenmeye başlamıştır. 1989'da ortaya çıkan etnik iç savaş sonucunda, İslam Kerimov Özbek Komünist Partisi'nin başına getirilmiştir (Saray, 1996: 321).

Özbekistan, 1 Eylül 1991 tarihinde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmıştır. 1992'de kabul edilen Özbekistan Anayasası'na göre, Özbekistan Cumhuriyeti laik, demokratik bir yönetim sistemine sahip olup, anayasal düzeni hukukun üstünlüğü ile din, vicdan ve ifade özgürlüğüne dayanmaktadır. Anayasa 128 maddeden oluşan 6 bölüme sahiptir. Özbekistan Devleti'nin, 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra yaşadığı dönüşümün ana çerçevesi Sovyet dönemi şekillenen ulusal kimliğine dayalı bir ulus-devlet inşasıdır. Ulus-devletin dayanacağı yurttaşlık bilincini “Özbekçilik” prensibi üzerinde somutlaştırmayı seçen Özbek rejimi, kısa süre içerisinde bu doğrultuda birçok adım atmıştır. En kısa haliyle *Özbekçilik* “iyi ve ideal Özbek yurttaşı” olarak tanımlanabilir. Ulus devlet yapısını inşa ederken bu yurttaşlığın üç

temel mihenk taşı söz konusudur: (a) geleneksel ve ataerkil bir *Özbekçilik*, bu anlamda siyasal ve toplumsal alanda milliliğe dayalı bir demokrasi anlayışı; (b) radikal dini gruplardan uzak, laik, daha da önemlisi milli bir İslami algıya dayanan *Özbekçilik* ve; (c) serbest piyasa ekonomisine adım adım geçerken, girişimcilik kültürünü özümsemiş ve eskisi gibi devletten her şeyi bekleme alışkanlığından kurtulmuş bir *Özbekçilik*.

Bu noktada Özbek siyasal hayatında kesinlikle devlet merkezli bir toplum inşası söz konusudur. Bu noktada siyasal hayatın kendisi daha da önemli hale gelmektedir. Nitekim Özbek rejiminin bağımsızlıktan sonraki en büyük söylemi “*Kuchli davlatdan – kuchli fukarolik jamiyati sari*”dir. Yani güçlü bir toplumsal yapı ancak güçlü devlet ile sağlanır. Özbek rejimi için öncelikli olan devletin güçlü olmasıdır. Aksi takdirde Özbek toplumunun kendisi de güçlenemez. Bundan dolayı Özbekistan rejiminin yukarıda söylenen ana hedeflerinin tamamı, Özbek devletinin güçlenmesi ön şartı ile sağlanması gereken hedeflerdir.

Anayasal Düzen ve Siyasal Rejim

Özbekistan'ın yönetim şekli başkanlık sistemi olup, Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olan İslam Abduganiyevič Kerimov, Aralık 1991'de ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Başkanlık sistemine sahip olan Özbekistan'da 2004 yılına kadar tek yasama organı, 250 milletvekilinden oluşan “*Oli Majlis*” (Yüksek Meclis) idi. 2002'deki anayasa değişikliği ile iki meclisli sistem getirilerek *Oli Majlisin* ilk kanadı “*Qonunchilik Palatasi*”nın üyeleri 120'ye düşürülmüştür. Yeni Anayasa değişikliği ile beraber 76. maddeye göre, ikinci Meclis olarak kurulan Senato'da ise 120 üyenin 16'sı doğrudan devlet başkanı tarafından atanırken, 6'şar üye ikincil derecedeki yargı organlarınca (12 vilayet, Taşkent ve Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti) seçilmektedir. Bu 14 idari birimin nüfusu ise, seçimle gelen “*Qonunchilik Palatasi*”ndaki temsilciler aracılığıyla temsil edilmektedir. Olağanüstü haller dışında, her üç ayda bir toplanarak gündemindeki yasa tasarılarını görüşen *Oli Majlis* üyeleri 5 yıllığına seçilmektedir. *Oli Majlis* Başkanı Meclis üyeleri tarafında gizli oyla seçilmektedir ve Meclis genel kurulları üçte iki çoğunluk sağlanarak gerçekleştirilmektedir (The Governmental Portal of the Republic of Uzbekistan, 2013).

Başkanlık sisteminin yürürlükte olduğu Özbekistan'da yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'ndadır. Diğer bir deyişle Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'nun da başkanıdır. Bakanlar Kurulu üyelerinin atamaları Cumhurbaşkanı tarafından Meclis dışından yapılır ve Meclis tarafından onaylanır (Pashkun, 2003: 5). Bakanlar Kurulu'nda Başbakan, 7 Başbakan Yardımcısı, 10 Bakan ve 6 Devlet Komitesi Başkanı olmak üzere 24 kişi vardır. Ayrıca Karakalpakistan Cumhurbaşkanı da Özbekistan Bakanlar Kurulu'nun üyesidir. Başbakan Yardımcılarının tamamını atayan Cumhurbaşkanı

neredeyse tüm yürütme yetkisini kendinde toplamaktadır. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini belirlemek dışında, Senato'nun 16 üyesini ve bölge yönetimlerinin başını (*Viloyat Hokimlari*) atamaktadır. Ayrıca tüm yargı organlarında² görev alacakları da Cumhurbaşkanı belirlemektedir. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda ulusal güvenlik hizmetinin de başıdır. 2006 yılında yapılan değişiklik ile Anayasa'nın 89. maddesinde Cumhurbaşkanı, "Özbekistan'ın yürütmesinin başı ve devletin bütün kurum ve işleyişine hakim" olarak tanımlanmıştır (Karaağaçlı, 17 Ocak 2012). 2002'de gerçekleştirilen referanduma kadar görev süresi 5 yıl olan Cumhurbaşkanı'nın görev süresi 7 yıla çıkarılmıştır (Library of Congress, 2007). Özbekistan'da bugün, yasama organı olan *Oli Majlis*'in kanunlarının yanında Cumhurbaşkanı'nın fermanları ve kararları da en az kanunlar kadar önemlidir. Anayasal güvence ile teoride güçler ayrılığı benimsenmesine karşın, diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi pratikte, devlet başkanı, yasama, yürütme ve yargı organlarının tamamının gücünü elinde tutmaktadır (Kaushik, 2006: 43).

Yönetimsel Yapı

Özbekistan'ın idari teşkilatı, Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti ile 12 vilayet, 123 şehir ve 156 ilçe (*tuman*) yönetiminden oluşmaktadır. Ayrıca, şehir yönetimleri içinde Taşkent Şehri ayrıcalıklı bir konuma sahip olup, idari yapı içinde tıpkı bir vilayet gibi temsil olmaktadır (Pashkun, 2003: 13). Vilayet, şehir ve *tumanların* yönetim birimlerine "*Hokimiyat*" adı verilmektedir. Her üç kademenin yönetiminin organları "*hokim*" denilen başkanlar ile "Halk Meclisleri"nden oluşmaktadır. Vilayet *hokimleri*, Cumhurbaşkanı tarafından atanır, Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınır ve bu atama, ilgili vilayetin Halk Meclisi tarafından onaylanır. Şehir ve *tuman hokimleri* ise, vilayet *hokimi* tarafından atanır ve bu atamalar da ilgili meclisler tarafından onaylanır. Halk Meclisleri³ ise ilgili yönetim biriminin sınırları dahilinde yaşayan seçmenler tarafından doğrudan seçimle oluşturulur. Bu yerel yönetimler de tıpkı *Oli Majlis* gibi beş yıl için görev yaparlar (Epstein, 2004: 34; Husanov, 1996; Bektemirov & Rahimov, 2001). Merkezi bakanlıkların taşra teşkilatları bu yapı içerisinde hem bağlı buldukları bakanlıklar doğrultusunda Bakanlar Kurulu'na sorumlu olurken hem de şehirlerindeki *hokimiyatlere* karşı da sorumludurlar (Earle, 2003: 54). Yerel Yönetim Kanunu'na göre, *hokimiyat* ölçeğinde yetki ve görevler açısından düzeyler arası her-

2 En üst yargı organı olan Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri 5 yıllığına atanmaktadır. Ülkedeki yargı kuruluşları, "Yargı Kuruluşları Hakkında Kanun" uyarınca örgütlenmiştir. Yargı organlarının isimleri şunlardır: Anayasa Mahkemesi, Oli Mahkeme, Oli Ekonomik Mahkeme, Karakalpakistan Cumhuriyeti Medeni ve Ceza Mahkemeleri, Vilayetler ve Taşkent Şehir Medeni ve Ceza Mahkemeleri, İlçe ve Şehir Medeni Mahkemeleri, İlçe Ceza Mahkemeleri, Karakalpakistan Ekonomik Mahkemesi, Vilayet ve Taşkent Şehir Ekonomik Mahkemeleri, Askeri Mahkemeler.

3 Bu meclislerin en önemli görevleri, atanmış hokimleri onaylamak, yerel bütçeyi hazırlamak ve onaylamak, önemli yerel kararları almaktır. Yılda en az iki kere hokimin çağrısıyla toplanan yerel meclislerin sürekli olan alt komiteleri söz konusudur. Bu komiteler çoğu zaman, bütçe, çevre, tarım, endüstri, ulaşım ve sosyal meselelerle ilgilidir (Husanov, 1996, 44; Bektemirov & Rahimov, 2001: 38).

hangi bir fark yoktur. Yine aynı kanun, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında sağlık, eğitim, kent planlaması, topluluk hizmetleri gibi fonksiyonlar arasında da bir işbölümünden bahsetmemektedir (Epstein, 2004: 42; Robertson & Kangas, 2003). Fonksiyonların yerel yönetimlerle merkez arasındaki bölünmesi incelendiğinde ilk göze çarpan özelliğin, sosyal politikaların, ekonomik politikalara ve politik fonksiyonlara göre daha fazla yerle aktarılması olduğu görülmektedir (Pomfret, 1997: 17).⁴

Vilayet, şehir ve *tuman* ölçeğindeki bu yerel yönetim yapıları esasında özerk yerel yönetim olmaktan çok, yürütme organlarının atama yolu ile gelmesi ve Halk Meclisleri'nin üyelerinin bir kısmının bir alt ölçekteki atama ile gelmiş *hokimlerden* oluşmasından dolayı bir tür merkezin taşra teşkilatı olarak görülebilirler. Bu noktada Özbekistan'da anayasal güvence ile tek özerk yerel yönetim (self-government) ilan edilmiş mahalleler, esasında Özbekistan'da hem en küçük sosyo-mekansal birimler hem de en küçük yönetim birimleridir. Bugün özerk yerel yönetim ilan edilen mahalleler Özbekistan için basit bir yerel yönetim olmaktan çok daha fazla anlama sahiptir. Bağımsızlık sonrası kurulmaya başlanılan ulus-devletin inşasında, serbest piyasa ekonomisine geçişte girişimci kültürü güçlendirmede, toplumsal kontrolü sağlamada ve birçok sosyal politikayı uygulamada mahalleler anahtar rollere sahiptir. Kısaca, Özbekistan rejiminin şiarı olan “*Kuchli davlatdan – kuchli fukarolik jamiyati sari*” ifadesinin en önemli sembolüdür. Devlet mahalle yönetimlerine dayanarak demokratik bir sivil toplum yaratmayı hedeflemektedir. Bundan dolayı, 1992'den beri Özbekistan Devleti, mahalleleri, yönetim yapısının içine almak için birçok düzenleme yapmıştır. Anayasanın 105. maddesi ve diğer yasalar mahalleyi “özerk bir yerel yönetim birimi”⁵ olarak kabul etmiştir. 1993'te kabul edilen ve 1999'da yeniden gözden geçirilen “Topluluk Özerk Yönetimleri Kanunu”, topluluk özyönetimlerini şu şekilde tanımlamıştır; “Özbekistan Anayasası tarafından yapısı garanti edilen, ulusal gelenekler ve yerel alışkanlıklar kadar, yerel önemdeki meselelerin çözümü için yurttaşların bağımsız aktivitelerini temsil eden yönetimler”dir. (Pashkun, 2003: 52; Husanov, 1996: 47).⁶

4 Bundan dolayı, yerel düzeyde yer alan finansla ya da vergiyle ilgili kurumların hokimlerle olduğu kadar bakanlıkların taşra örgütleri ile de eşit derecede ilişkili olduğu görülürken, yerel sağlık ya da eğitim kurumları daha fazla hokimin yetki alanına girmektedir. Bakanlıklar, tüm alt birimler tarafından uyulması gereken siyasaları ve teknik kriterleri ulusal çapta koymaktadır.

5 Resmi açıklamalara göre, şu anda Özbekistan'da 10.000'den fazla mahalle vardır. Özbekistan'da tüm yerleşim birimlerinin temelinde tek bir tane mahalle bulunmaktadır. Mahalle, temel yönetsel birimdir ve onun üstünde, ilçeler (tumanlar), ya da şehirler ve bunların üzerinde vilayetler ve son olarak da ulus devlet yer almaktadır. Herkes teknik olarak bir mahallenin üyesidir, en azından her yurttaş bir mahalleye bağlıdır.

6 Mahalle organlarına baktığımızda ilk olarak mahallelerin başında “Mahalla Kengaş”ının olduğunu görmekteyiz. Mahalla Kengaş, aksakal, sekreter, bazı alanlardaki uzmanlar olmak üzere yaklaşık 15 üyeden oluşmaktadır (Bektemirov & Rahimov, 2001: 482). Özbekistan Anayasası'na ve “Topluluk Özerk Yönetimleri” Yasası'nın 20. maddesine göre mahalle reisleri 30 aylığına mahalle halkı tarafından seçilmektedir (Pomfret, 1997: 37; Pashkun, 2003: 57).

Yukarıdaki tüm açıklamalarda görüldüğü gibi, Özbekistan'da başkanlık sisteminin etkisi ile idari teşkilatlanmanın her aşamasında yürütme organı liderleri siyasal hayatta baskın bir role sahiptir. Her ne kadar 1992 Anayasası'na göre Özbekistan'da güçler ayrılığı ilkesi yer alsın da yürütme erkinin başı olan Cumhurbaşkanı, tartışılmaz bir şekilde hem yasama hem de yargı erki üzerinde güçlü etkilere sahiptir. Ayrıca Cumhurbaşkanı sadece bu erkler üzerinde güç sahibi olmasının ötesinde Özbekistan toplumsal ve ekonomik hayatında da belirleyici en büyük güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yasama organı olan *Oli Majlis*'in çıkardığı kanunlar kadar Cumhurbaşkanı'nın fermanları ve kararları Özbekistan siyasal ve sosyo-ekonomik hayatında etkilidir.

Merkezi yönetimde yürütme erkinin bu gücü diğer idari kademelerde de aynı şekilde söz konusudur. Diğer bir deyişle, Özbekistan devlet yapısında gerek merkezi, gerekse de yerel yönetimler anlamında dikkati çeken ortak özelliklerden biri ve en önemlisi aslında, yürütme organlarının yasama ve yargıya göre çok daha etkin olmasıdır. Bu cümleden hareketle, vilayet ve şehir *hokimleri* de bir nevi kendi yetki sınırları dahilinde en önemli siyasal aktörlerdir.

2013 Yılında Siyasal Gelişmeler

2013 yılında Özbekistan'da gerçekleşen önemli siyasal olayların özetleneceği bu bölümde öncelikle 2009'da yapılan son seçim sonucu yasama ve yürütme erkinin durumu özetlenecek, diğer bir deyişle siyasal yapının temsiliyet formunda yaşanan değişimler incelenecek; ardından siyasal erkin toplumsal ve ekonomik yaşamda 2013 yılında gerçekleştirdiği önemli politikalar, söz konusu ülkenin siyasal hayatını derinden etkileyen meseleler ve özellikler çerçevesinde özetlenecektir.

Özbekistan'da son genel seçim⁷ 2009 yılında gerçekleştirilmiştir. Ülkede kayıtlı seçmenin %90'a yakınının oy kullandığı belirtilmiştir. 120 milletvekiline sahip Meclis'e ilk kez 150 milletvekilinin seçilmesi öngörülmüş ve 15 üyenin Özbekistan Ekoloji Hareketi'nden olması kabul edilmiştir (Yılmaz, 4 Ocak 2010). Bugün Özbekistan'da *Oli Majlis*'te milletvekili olan siyasal partiler, Özbekistan Halk Demokratik Partisi, Özbekistan Liberal Demokratik Partisi, Özbekistan Milli Kalkınma Partisi, Adalet Sosyal Demokratik Partisi ile Özbekistan Ekoloji Hareketi'dir. Özbekistan Cumhuriyeti Halk Demokratik Partisi (*O'zbekiston Respublikasi Xalq Demokratik Partiyasi*) en büyük parti olup 1 Kasım 1991'de Taşkent'te kurulmuş ve ilk lideri İslam.Kerimov olmuştur.

7 Özbekistan'da partilere kayıt olmaktan bağımsız aday olmaya kadar seçimlerle ilgili her tür düzenleme, Özbekistan Anayasası'nın 117. maddesi uyarınca, hükümete bağlı "Merkezi Seçim Komisyonu" tarafından belirlenmekte ve denetlenmektedir. Eğer %50'den fazla seçmen seçime katılırsa ve adaylar %50'den fazla oy alabilirlerse seçimler yasal olarak gerçekleşmiş kabul edilmektedir. Parlamento seçimleri beş yılda bir yapılmakta ve seçimlerde ilk aşamada %50 katılım sağlanmazsa ikinci bir seçim yapılmaktadır.

Özbekistan'da bugün Halk Demokratik Partisi'nin üyeleri 450.000 civarındadır. Yine önemli bir diğer parti, Adalet Sosyal Demokratik Partisi (*O'zbekiston Respublikasi Adolat Sotsial-Demokratik Partiyasi*), 1995 Şubat ayında kurulmuş ve bugün toplam 147 şehir ve ilçede teşkilatı olup, üyelerinin sayısı 35.000'den fazladır. 1992 yılının Mart ayında kurulan Milli Kalkınma Partisi de (*Vatan Taraqqiyoti Partiyasi*) önemli siyasal partilerdendir. Bunlar dışında ayrıca, *O'zbekiston Milliy Tiklanish Demokratik Partiyasi*, *O'zbekiston Respublikasi Fidokorlar Milliy Demokratik Partiyasi* gibi partiler de vardır (Uzprogress, 2013). *Milli Tiklanish Partisi'nin* üyelerinin %48'i kadınlardan oluşmaktadır, bu oran Özbekistan için dikkat çekicidir (Uzreport, 14 Ekim 2013).

Özbekistan'da 1994, 1999, 2004 ve 2009'da gerçekleştirilen *Oli Majlis* seçimlerinde birbirlerinden farklı birçok siyasal parti aday göstermiştir. Bu partilerin bir kısmı günümüze kadar aktif olarak Özbekistan siyasal hayatında var olmaya devam ederken bir kısmı da kapanmıştır. Kapanan partilere örnek olarak Sovyetler yıkılırken varolan iki büyük parti, “Erk” ve “Birlik” partileri (başkanları Muhammed Salih ve Abdurrahim Polat), verilebilir. Özbekistan için İslami bir devlet tarzı öneren İslami Rönesans Partisi bağımsızlığın hemen ardından kapatılmıştır ve liderleri hakkında kısa sürede Özbek hükümeti tarafından tutuklama kararı çıkarılmıştır (Hanks, 2007: 212).

2013 yılı, Özbekistan'daki siyasal partiler açısından önemli bir yıl olmuştur. Nisan ayında Özbekistan Halk Demokratik Partisi'nin eski lideri Latif G'ulomov'un yerine Xotamjon Ketmonov gelmiştir. Mayıs ayında Milli Tiklanish Partisi'nin başına Sarvar Otamuradov seçilmiştir. Son olarak da Haziran ayında Adalet Partisi'nin lideri Nariman Umarov olmuştur. 2 Aralık'ta Özbekistan Liberal Demokratik Partisi'nin 2005'ten beri lideri olan Teshabayev Muhammadyusuf toplanan kurultay sonucu görevinden ayrılmış ve yerine Turdiyev Sodiqjon gelmiştir (Gazeta.uz, 4 Aralık 2013). Böylece 2013 yılında kayıtlı siyasi partilerin çoğunun liderleri değişmiş oldu.

Yine Özbekistan'da siyasal hayatın gündelik pratiklerinde en çok karşılaşılacak durum, önemli siyasal aktörlerin sık sık değiştirilmesidir. Bunu bakanlardan, üst düzey yöneticilere, hatta alt yönetici sınıf ile *hokimlere* kadar görmek mümkündür. 2013 yılı da farklı olmamıştır. 13 Aralık'ta İçişleri Bakanı Bahodir Matlubov'un emekliye ayrılması sonucu, Suç ve Terörizmle Mücadele Bölümü eski Başkanı ve İçişleri Bakanı'nın birinci yardımcısı olan Adham Ahmedboyev, Cumhurbaşkanı fermanı ile yeni İçişleri Bakanı olarak atanmıştır (Gazeta.uz, 16 Aralık 2013). Ayrıca, 12 Kasım'da Cumhurbaşkanı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü eski Müdürü olan Javlon Vaxobov Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak atanmıştır (Uzreport, 13 Kasım 2013). Dahası yılda en az birkaç kez çeşitli vilayet ve şehirlerin *hokimlerinin*, Cumhurbaşkanı tarafından görevden alındığı ve yeni birinin atandığı haberlerini Özbekistan'da sık sık duymak

mümkündür. Örneğin Nisan ayında Taşkent vilayet *hokimi* R. Halmatov görevinden alınmış yerine eski Andican vilayet *hokimi* olan Ahmad Tugilovich Usmanov atanmıştır. Yine 27 Eylül'de Cumhurbaşkanı fermanı ile Kaşkadya vilayet *hokimi* T. I. Jo'rayevni görevden alınmış ve yerine Turobjon Ikromovich Jo'rayev getirilmiştir. Son olarak 19 Aralık'ta Cumhurbaşkanı fermanı ile Surhandarya vilayet *hokimi* N. A. Choriyevni görevden alınmış yerine E. T. Jo'rayevni atanmıştır (Jahon News, 20 Aralık 2013).

Özbekistan'da önemli bir diğer konu, insan hakları ihlalleri ile ilgili dış dünyanın özellikle Batı ülkelerinin Özbekistan devletine yönelik baskılarıdır. Özbekistan, bu problemi yine kuruluş felsefesinde yer alan millilik yani “Özbek modeli” ile meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Gerek demokratikleşme konusunda gerekse muhalif siyasal hareketlerin üzerinde baskı kurma noktasında sık sık eleştiriye uğrayan Özbekistan devleti “milli demokrasi” ya da “doğu tipi demokrasi” söylemini öne sürmektedir. Liberal ve bireyci anlayışa dayalı Batı tipi demokrasilerin, cemaatçi ve ataerkil olan Özbek toplumsal yapısına uygun olmadığını savunan Kerimov'a göre, Özbekistan kendine has milli bir demokratik anlayışa sahiptir. Özbekistan 2013 yılında gerek insan hakları, gerekse demokratikleşme konusunda bazı adımlar atmıştır. Örneğin Şubat ayında *Oli Majlis'te* görüşülen önemli bir konu, Özbekistan ile ilgili insan hakları ihlali meselesi olmuştur. Yine 11 Aralık günü Bakanlar Kurulu devlete bağlı “İnsan Hakları Hakkında Milli Merkez”i güçlendirme amacıyla bir karar çıkarmıştır. Ayrıca devletten 309 milyon som para aktarılmasına karar verilmiştir (Gazeta.uz, 17 Aralık 2013).

22 Ekim tarihinde Özbekistan Liberal Demokratik Partisi'nin öncülüğünde Parlamentoda demokratik toplum yaratılması doğrultusunda siyasi partilerin mahalle yönetimlerinde eşit rekabet hakkından yararlanmasına yönelik teklifler önerilmiştir (Uzreport, 23 Ekim 2013). Bu doğrultuda Kasım ayında, *Oli Majlis'in* Genel Kurulu'nda ise, yeni bir kanun tasarısı görüşülerek, mahalle yönetimlerinin mahalle sınırları içerisindeki konut alanlarındaki dönüşümlerle ilgili yetkilerinin sınırlı olduğu vurgulanmış ve çeşitli yasalarla mahalle yönetimlerinin kent planlaması ve kentsel dönüşüm konularında yetkilerinin artırılarak halkın kendi yaşam alanlarında söz hakkı, en azından kontrol mekanizması, olabilmemesinin önünün açılması gerektiği vurgulanmıştır (Uzreport, 29 Kasım 2013). Yine 2013 Eylül ayında *Oli Majlis* tarafından alınan karar doğrultusunda Kasım ve Aralık aylarında tüm ülke çapında *mahalla kengaş* seçimleri gerçekleştirildi.

Ancak 2013 yılı, demokratikleşme ve insan haklarından ziyade Özbekistan'da ekonomik hayata dair düzenlemelerin daha fazla yaşandığı bir yıl olmuştur. Sebebi ise Özbekistan'da bir siyasal gelenek olarak, her yılın bir konuya adanmasıdır ve bu noktada 2013 yılı da “*Obod Turmush Yili*” olarak ilan edilmiştir. Buna göre, Özbekistan'da

her bireyin yaşam tarzı ve standartlarının maddi ve manevi anlamda yükselmesinin amaçlandığı 2013 yılı, esasında bir anlamda toplumsal yaşamın daha kaliteli hale gelmesini ifade etmektedir. Bu anlamda 2013 yılının düsturuna uygun olarak Özbekistan Devleti'nin gerçekten de eski yıllara nazaran bu yıl çok daha fazla işsizlik ile mücadele ettiği görülmektedir. Bu amaçla öncelikle emeklilik yaşı ile ilgili yeni bir düzenleme getirilerek birçok kişi emeklilik hakkı kazanırken, birçok işsiz genç de istihdam edilmiştir. Yazının başında açıklanan Özbekistan Devleti'nin kuruluş felsefesi hatırlanacak olursa, bir anlamda 2013 yılı aşlında Özbekistan Devleti'nin millilik etrafında oluşturduğu “Özbekçilik” ya da Özbek modelinin ekonomik sacayağını güçlendirmek amacı üzerinde durduğu bir yıl olarak tanımlanabilir. Bundan önce kimi yıllar, “aile”, “mahalle” gibi konulara adanarak toplumsal ve siyasal yaşamda Özbek modeline uygun olarak milli bir demokrasi vurgusunun güçlendirilmesi amaçlanırken bu sene Özbek modelinin özellikle girişimci kültürü kazanmış yurttaşlar ilkesinin önemsendiğine tanık olunmaktadır. Bu doğrultuda, Özbek modeli için 2013 yılında pazar ekonomisine sağlıklı bir geçişte Özbek milli örf-adetleri, ülkenin demografik durumu⁸, Özbekistan'ın iklimi ve tabiat koşulları (tarıma elverişli olduğu için tarımın güçlendirilmesi) ve sosyal psikoloji meselesinin⁹ önemsenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bu doğrultuda 2013 yılında, *Oli Majlis* toplantılarında, Cumhurbaşkanının fermanlarında ve konuşmalarında genellikle iktisadi meseleler ile ilgili konular ele alınmıştır. 2013 yılı boyunca Cumhurbaşkanı ve diğer üst düzey yönetim birimlerinde aile şirketlerinin durumlarından milli enerji politikasına kadar ekonomik kalkınma ile ilgili her tür konu ele alınmıştır. Bu anlamda ilk olarak üzerinde durulan konulardan biri, ekonomik sektörlerde monopoli olma tehlikesine karşı ne gibi önlemler alınabileceğidir. Monopoli ile mücadele çerçevesinde örneğin, Ağustos ayında, *Oli Majlis*, küçük ve orta ölçekli firmaları korumaya yönelik tedbirler üzerine kararlar almıştır. Özbekistan, ekonomik olarak komşularına göre daha sınırlı enerji kaynaklarına sahip olması dolayısıyla politik tercihini aşamalı bir şekilde pazar ekonomisine geçmekten yana yapmıştır. Bu doğrultuda ekonomik hayatta devlet kontrolünün devam ettiği ve çoğu zaman devletin mikro krediler yoluyla büyük ölçekli yatırımlardan çok, küçük ve orta ölçekli yatırımcıları desteklediği görülmüştür. 2013 yılı da bundan farklı olmamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Kerimov'un 6 Aralık 2013 tarihinde Özbekistan

8 Şu anda Özbekistan'da nüfusun %60'dan fazlası kırsal alanlarda yaşamaktadır. Özbekistan Devleti'ne göre, bu nüfusun kentlere göç edip, iş bulması oldukça zordur. Bu yüzden, kırsal nüfusu istihdam alanlarına çekmekten ziyade; yeni iş alanlarını kırsal mekanlara aktarmak gerekmektedir. Bunun için ise, özellikle kırsal alanlarda küçük ölçekli firmalar ve küçük ölçekli ailevi fabrikalar kurulması gerekmektedir.

9 Bu açıdan iki nokta üzerinde durulmaktadır. Birincisi Özbeklerin, eski dönemden kalma alışkanlıklarından biri olan ülkedeki tüm mülkiyetin devlete ait olduğu inancını değiştirmek ve özel mülkiyet bilincini arttırmak gerekmektedir. İkincisi ise yine eski alışkanlıklardan biri olan her şeyi devletten bekleme algısı yerine yurttaşların girişimcilik bilincini arttırmak gerekmektedir.

Devleti'nin Anayasası'nın kabulünün 21. Yılı sebebi ile gerçekleştirilen törende yaptığı konuşmadan bunu açıkça görmek mümkündür. Kerimov konuşmasında, “ekonomik hayatımızda demokratik bir yapı ve serbest piyasa ekonomisini gerçekleştirmek için, öncelikle özel mülke verilen önem artırılmıştır, küçük ölçekli girişimcilik desteklenmiş ve özel sektör ile tarım sektöründe düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Biz devlet politikası olarak öncelikle ekonomik gelişimimizi bu yolla gerçekleştirmeyi ve işsizlikle bu şekilde mücadele etmeyi seçtik” açıklamasında bulunmuştur.

Cumhurbaşkanı, Özbekistan ekonomisinin bağımsızlıktan buyana 4,1 oranında arttığını, aynı dönemde nüfusun artış oranının 3,3 civarında olduğu düşünülürse ekonomideki çarpıcı gelişmenin açık olduğunu ifade etmektedir (Jahon News, 6 Aralık 2013).

Adalet Partisi Kasım ayı itibari ile devlet kuruluşlarının bazılarının özelleştirilmesi teklifinde bulunmuştur (Uzreport, 25 Kasım 2013). Daha sonra Aralık ayındaki *Oli Majlis* Genel Kurulu'nda görüşülen bu konu ile ilgili Ekoloji Hareketi üyeleri de destek vermiş ve özelleştirme ilkelerini güçlendirmek ve potansiyel girişimcileri bu doğrultuda teşvik etmek gerektiğini ifade etmişlerdir. Özbekistan'da özelleştirme, 1991'de kabul edilen devlet tasarruflarını özelleştirme hakkındaki kanuna ve 80'den fazla normatif-hukuki belgeye dayanmaktadır (Uzreport, 5 Aralık 2013).

Ekonomik kalkınma konusunda Özbekistan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı bir diğer önemli problem de işsizliktir. 2013 yılının ilk 9 ayında ülke genelinde toplam 833.400 iş alanı yaratılmıştır. Bunların 488.300'ü kırsal alanda olmuştur. En büyük ilerleme sektörel olarak inşaat, ticaret ve ulaşım alanında gerçekleşmiştir (Uzreport, 18 Kasım 2013). Dahası aynı dönemler içerisinde halkın gelir düzeyi %15,9 oranında artış göstermiştir. İşsizlik problemi ile ilgili olarak 26 Nisan'da *Vazirlar Mahkemesi* (Bakanlar Kurulu) 2013-2014 eğitim yılında, meslek liselerinden mezun olmuş iş arayan gençlerin kaydının yapılması ve her birinin çeşitli devlet müesseselerinde işe yerleştirilmesi kararını almıştır. Yine Kasım ayında Adalet Sosyal-Demokratik Partisi'nin toplantısında 2014 yılında 983.600 yeni iş alanı yaratılması gerektiği kaydedilmiştir. Özellikle küçük girişimciliğin devlet tarafından desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir (Uzreport, 25 Kasım 2013).

Bağımsızlıktan sonra tüm Sovyet ülkelerinde belki de yaşanan en büyük sıkıntılardan birisi, eski Sovyet rejiminde güçlü bir şekilde yer alan iş güvencesi meselesidir. Özbekistan gün geçtikçe sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak iş güvencesi, emeklilik hakkı gibi konularda sağlıklı düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Temmuz ayında Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu emekliler, yaşlılar, engelliler gibi toplumun zayıf kesimlerine yönelik devlet tarafından sağlanan mad-

di yardımların miktarını artırma kararı almıştır. Yine 15 Ağustos'tan itibaren, asgari ücret miktarı 91.530 soma çıkarılmıştır. Emekli maaşı 179.020 som, engelli yurttaşlara verilen aylık da aynı şekilde 179.020 soma çıkarılmıştır. 3 Aralık 2013 tarihinde de çıkan Cumhurbaşkanı fermanına göre, 15 Aralık'tan itibaren tüm ülke genelinde memurların, emeklilerin ve devletten yardım alan yurttaşların yardımlarının 1,05 oranında artırılmasına karar verilmiştir. Buna göre, maaşlar asgari düzey olarak aylık 96.105 som (100 dolardan az) olmuştur (Jahon News, 3 Aralık 2013). Öte yandan, Özbekistan'da ekonomik sıkıntılar karşısında kendi taleplerini dile getirebilecek memur ya da işçi sendikalarının varlığından söz etmek mümkün değildir.

Özbekistan iç politikasında 2013 yılında ortaya çıkan gelişmelerden belki de en önemlisi genel af ilanıdır. 12 Aralık 2013 yılında gerçekleştirilen *Oli Majlis Senatinin* 13. Genel Meclisi'nde önemli bir karar olarak ülke genelinde genel af ilanı görüşülmüş ve karara bağlanmıştır (Jahon News, 12 Aralık 2013). Özbekistan'da sık sık genel af ilanı verilmesine rağmen 2013 yılındaki genel af kapsamı açısından önem arz etmektedir. Özbekistan'da en kapsamlı genel af ilanı, radikal İslami hareketlere katılmak ve destek vermektan tutuklu bulunan 400 kişinin serbest bırakıldığı 2003 yılındaki genel af ilanı idi. Bu tarihten sonraki yine büyük kapsamlı genel af ilanı 2013 yılında olmuştur. Genel af ilanı kararının çıktığı *Oli Majlis Senatinin* 13. Genel Meclisi'ndeki görüşmelerde sık sık insan hakları vurgusu yapılmasından (Uzreport, 13 Aralık 2013) hareketle bugün birçok Özbek entelektüel ve yurttaş tutuklu bulunan birçok siyasi suçlunun serbest bırakılacağını düşünmektedir. Özellikle 10 yıldan fazla süredir tutuklu bulunanların, yine siyasi fikrinden vazgeçtiğini rapor eden tutukluların, yaşı ileri olan tutukluların yüksek ihtimal serbest bırakacağı düşünülmektedir.

2013 yılında Özbekistan'ın iç politikasında güç dengelerini değiştirmesi muhtemel olan bir başka önemli gelişme ise, bir dönem Başbakan Yardımcılığı için de adı geçen ve ekonomik olarak bugün Özbekistan'da güçlü bir konumda olan Cumhurbaşkanı Kerimov'un kızı Gülnara Kerimova ile uzun senelerdir bürokraside yer alan ve Taşkent klanından olan Özbekistan İstihbarat Servisi Başkanı Rüstem İnatov arasında yaşanan şiddetli gerilimdir. Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'dan sonra yerine kimin geleceği tartışmalarında her ikisinin de adı geçmekteydi. Son yaşanan gelişmeler doğrultusunda görüldüğü kadarı ile İslam Kerimov'un, kızına karşı İnatov tarafında yer aldığı görülse de, Özbekistan'da iç politikadaki güç dengelerini etkileyen klanlar arası rekabet ve gerilim ile Başbakan, İçişleri Bakanı, Taşkent *Hokimi* gibi diğer güçlü siyasal aktörlerin stratejilerinin ne yönde gelişeceği de, Gülnara Kerimova ile Rüstem İnatov arasındaki gerilimin sonucunu belirleyici etkenlerden biri olacaktır.

Son olarak ifade etmek gerekirse, Özbek siyasal hayatında radikal İslam ile mücadele konusu her zaman gündemdeki yerini korumuştur. Özbek hükümeti özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında Erk ve Birlik gibi muhalif milliyetçi-liberal oluşumları ciddi bir tehdit olarak algılamakta, daha sonraki dönemde Özbekistan İslami Hareketi ve Hizb-ut Tahrir gibi radikal dini grupları rejim güvenliğine yönelik birincil tehdit olarak değerlendirmiştir. Özbek hükümeti bu çerçevede güvenlikli politikalara ağırlık vermiş, bu örgütleri ve yayılma imkanlarını önleyebilmek konusu rejimin en önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Özellikle Afganistan'dan 2014 sonunda ABD askerlerinin çekilmesi ile bir güvenlik boşluğu doğabileceğinden endişelenen Özbek hükümeti radikal İslami gruplara yönelik teyakkuzunu artırmıştır. Öte yandan, 22 Ağustos'ta Özbekistan İslami Hareketi'nin eski lideri Tahir Yoldaş'ın kayınbabasının Pakistan'da öldürüldüğü haberi Özbek yetkilileri açısından oldukça rahatlatıcı olmuştur (BBC O'zbek, 22 Ağustos 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Eski Sovyet ülkelerinden ve bugün Türk Dünyası'nın en önemli ülkelerinden olan Özbekistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra ulus-devlet inşası sürecine girmiştir. Özbek rejimi bu ulus-devlet inşasında temel olarak, geleneksel bir Özbek kimliği, aşamalı olarak serbest piyasa ekonomisine geçiş (ki devlet kontrolü dahilinde bir açık piyasa ekonomisine geçiş anlamına gelmektedir) ve Sovyetlerin çöküşünün yarattığı ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan yoksulluk ve işsizlik sorunları ile baş ederek sosyal uyum meselesini koruyabilmek ve sürdürebilmek için çaba sarf etmektedir. Tüm bu süreçler boyunca Özbek rejimi, siyasal hayatında 1991'den günümüze kadar iki büyük baskıyı üzerinde sürekli hissetmiştir. Bunlardan birincisi, Batı'nın, yani ileri kapitalist ülkelerin, demokratikleşme ve sağlıklı bir piyasa ekonomisi yaratma beklentisi ve bu doğrultuda Özbek rejimini eleştirmeleri. Bir diğeri de, halihazırda ciddi bir destekçi kitlesi olmamakla beraber toplumsal açıdan destek alma potansiyeline sahip radikal İslami gruplardan rejime yönelik tehdit. Her iki duruma karşı da Özbek rejimi kendisini koruyabileceği söylem olarak "millilik" söylemine dayanmıştır. "*O'zimizqa mos – O'zimizqa hos taraqqiyat yoli*" olarak özetlenebilecek bu millilik algısının temelinde hem Batıya karşı kendi "milli demokrasi" anlayışı hem de radikal İslami gruplara karşı "milli İslam" anlayışı üretilmiştir.

Özbekistan rejimi bu noktada, seçtiği bu strateji ile beraber hem dış siyasette kendini koruyabilecek adımları atmaya, hem de iç siyasette muhalif grupların destek bulmasını engellemeye yönelik elverişli koşullar yaratabilmiştir. Ancak bununla beraber, bugün merkezden çevreye her toplumsal ve siyasal grup giderek oturan güç ilişkileri içerisinde eski politik davranış yatkınlıkları ile pozisyonlarını belirle-

mektedirler. Sonuçta İslam Kerimov bu tür bir mekanizma ile muhalif güçleri yok etmeye çalışırken, çeperde ve yerel ölçekte daha küçük bölüşüm sorunlarının ve güç ilişkilerinin formu altında bireyler ve gruplar kendi siyasal pozisyonlarını kaybetmek için yeni stratejiler ve yeni devlet politikalarına göre kendi pozisyonlarını belirlemektedirler. Bu tür stratejiler ise aslında -yani yurttaşların refahın bölüşümünden pay alabilmek için en küçük ölçüğe kadar devlete göre kendilerini konumlandırmaya çalışmaları- Sovyet geçmişinden Özbek toplumsal yapısına taşınan en önemli yaşam stratejilerinden biridir. Ancak unutulmaması gereken bir durum ise Özbek devletinin toplumsal yapısı ile arasında kurduğu bu eski ilişki formunun açık bir dünya sistemine entegre olunan bir dönemde uzun müddet sürdürülemeyeceğidir. Çünkü bu tür bir ilişki, rejimin kendi meşruiyetini sağlamlaştırabilme adına tam da kendi meşruiyetinin temel sacayakları olan “millilik” vurgusunun öğelerini zedeleme riski taşımaktadır. Bu anlamda 2013 yılının “*obod turmush yılı*” olarak ilan edilmesi manidardır. Bu yüzden 2013 yılı, toplumsal kesimler arası refahın bölüşümünde yeni düzenlemelerle ekonomik hayatta gerçekleştirilen gelişmelere gebe olmakla beraber, bu doğrultuda yukarıda bahsettiğimiz gibi ülkedeki farklı toplumsal kesimlerin iç politikadaki güç dengelerinde saflarını değiştirmesine, netleştirmesine, sıkılaştırmasına sebep olacaktır. Son yaşanan Gülnara Kerimova-Rüstem İnatayov çatışması bu durumu ispatlayan bir olgudur.

KAYNAKLAR

- Alimova-Isxakov, *O'zbekiston Tarixining Dolzarb Muammolariga Yangi Chizgilar*, (Toshkent: Sharq Nashriyoti, 1999).
- Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks: from the Fourteenth Century to the Present*, (California: Hoover Institution Press, 1990).
- Baykal, Asli, *From Bolsheviks to Busheviks: The Uzbek Political Elite*, Institute for Human Science, Austria, 2006.
- Bektemirov, Kuvatbay & Eduard Rahimov, “Local Government in Uzbekistan”, Igor Munteanu & Victor Popa (Ed.), *Developing New Rules in the Old Environment (Local Governments in Eastern Europe, in the Caucasus and Central Asia)*, Vol. 3, Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, 2001.
- Earle, Fozilhujaev, “Community Development in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan”, INTRAC, Occasional Series Papers, 2006, No: 40.

- Epstein, Winter, "Assessment of Intergovernmental Relations and Local Governance in The Republic of Uzbekistan", The Urban Institute, USA, 2004.
- Hanks, Reuel R., "Dynamics of Islam, Identity, and Institutional Rule in Uzbekistan: Constructing a Paradigm for Conflict Resolution", *Communist and Post Communist Studies*, Vol. 40, No. 2, 2007.
- Husanov, Ozod, *Mustaqillik va Mahalliy Hokimiyat*, (Toshkent: Sharq Nashriyoti, 1996).
- ICG (International Crisis Group), "The Failure of Reform in Uzbekistan: Ways Forward for the International Community", Osh/Brussels, No: 76, 11 March 2004.
- Karaağaçlı, Abbas, "Özbekistan'ın Siyasal Sistemi", *Bilgesam*, 17 Ocak 2012, (http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2001:oezbekistann-siyasal-sistemi&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149).
- Kaushik, Devendra, "Political Change and Leadership Succession in the Post-Soviet Central Asian Republics", Nagendra V. Rao & Mohammad M. Alam (Ed.), *Central Asia: Present Challenges and Future Prospects*, (Knowledge World International, 2005).
- Kavuncu, Orhan, *Güzel Türkistan*, (İstanbul: Doğu Türkistan, 2010).
- _____, *Türk Dünyası: İki Yüzyılın Arasında*, (Ankara: Türk Ocakları, 2005).
- Pashkun, Dimitry, "Structure and Practice of State Administration in Uzbekistan", Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, 2003.
- Pomfret, Richard, "Reform Paths in Central Asian Transition Economies", Paper Prepared for the United Nations University/World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER) Project, Austria, 1997.
- Robertson, Lawrence & Roger Kangas, "Central Power and Regional and Local Government in Uzbekistan", Daniel R. Kempton and Terry D. Clark (Ed.), *Unity or Separation: Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*, (London: Praeger, 2002).
- Roy, Oliver, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000).
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1996).
- Yılmaz, Meşküre, "Umutlandıran Özbekistan Seçimleri", 21. Yüzyıl Enstitüsü, 4 Ocak 2010, (<http://www.21yyte.org/arastirma/ozbekistan/2010/01/04/3162/umutlandiran-ozbekistan-secimleri>).
- "Amalga oshirayotgan islohotlarimizni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati qurish yorug kelajagimizning asosiy omilidir", *Jahon News*, 6 Aralık 2013, (http://www.jahonnews.uz/uzb/news/politics/amalga_oshirayotgan_islohotlari).

mizni_yanada_chuqurlashtirish_va_fuqarolik_jamiyati_qurish_yorug_kelajagimizning_asosiy_omilidir.mgr).

“Country Profile: Uzbekistan”, Library of Congress, Şubat 2007, (<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Uzbekistan.pdf>).

“Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz davlat tomonidan qo'llab-quvvatlandi”, *Gazeta.uz*, 17 Aralık 2013, (<https://www.gazeta.uz/uz/2013/12/17/inson-huquqlari-boyicha-milliy-markaz-davlat-tomonidan-qollabquvvatlandi/>).

“Javlon Vaxobov Tashqi ishlar vaziri o'rinbosari etib tayinlandi”, *Uzreport*, 13 Kasım 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_113627.html).

“Mahalla institutining vakolatlari kengaytirilmoqda”, *UzReport*, 29 Kasım 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_114319.html).

“Mahalliy kengash deputatlarining vakolatlari”, *UzReport*, 22 Ekim 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_112700.html).

“Milliy Tiklanish partiyasi a'zolarining 48 foizini xotin-qizlar tashkil qilmoqda”, *Uzreport*, 14 Ekim 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_112433.html).

“O'zbekiston respublikasi oliy majlisi senatining on uchinchi yalpi majlisi togrisida axborot”, *Jahon News*, 12 Aralık 2013, (http://www.jahonnews.uz/uzb/news/politics/ozbekiston_respublikasi_oliy_majlisi_senatining_on_uchinchi_yalpi_majlisi_togrisida_axborot_00.mgr).

“O'zbekistonda xususiylashtirish vositalari kengaymoqda”, *UzReport*, 5 Aralık 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_114480.html).

“O'zbekistonda amnistiya to'g'risida qaror qabul qilindi”, *Uzreport*, 13 Aralık 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_114790.html).

“O'zLiDePga yangi rais saylandi”, *Gazeta.uz*, 4 Aralık 2013, (<http://www.gazeta.uz/uz/2013/12/04/ozlidep/>).

“Partiyalar va jamoatchilik birlashmalari”, *UzProgress*, 2013, (<http://www.uzprogress.narod.ru/Partiyalar.htm>).

“Tohir Yo'ldoshning pokistonlik qaynotasi o'ldirilgan”, *BBC O'zbek*, 22 Ağustos 2013, (http://www.bbc.co.uk/uzbek/uzbekistan/2013/08/130822_takhir_yuldash_father_in_law.shtml).

“Xususiylashtirish shartlari va usullariga o'zgartishlar”, *Uzreport*, 25 Kasım 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_u_114105.html).

DIŞ POLİTİKA

Doç. Dr. Yaşar Sarı

*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Öğretim Üyesi
ysari@yahoo.com*

Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerini anlayabilmek için uluslararası ilişkiler teorilerinde kullanılan analiz düzeylerinden yararlanabiliriz. Bir ülkenin uluslararası ilişkilerini anlamak için coğrafi konumu ve dış parametreler yeterli değildir. Ülkenin iç politikasına ve ülkeyi yöneten aktörlerin kişilikleri ve önceliklerine de bakmak gerekir. Bireysel analiz düzeyinde, bağımsızlıktan bugüne ülkeyi yöneten İslam Kerimov'un kişiliği ve tercihleri Özbekistan dış politikasını önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle Özbekistan gibi bağımsızlığını çok da uzak bir tarihte kazanmamış ve bağımsızlıktan bugüne kadar aynı lider tarafından yönetilmiş bir ülke için bu durum daha da geçerlidir. Nitekim Kerimov, ülkenin kurucu iradesine sahip bir lider olarak, iç istikrarın korunması ve potansiyel bölgesel sorunların çatışmaya dönüşmesinden en çok Özbekistan'ın iç politikasının etkileneceği düşüncesi ile dış politikasında zaman zaman stratejik değişiklikler yapmaktadır. Örneğin, Mayıs 2005 Andican olayları sonrasında ABD ile ilişkilerini dondurup Rusya-Çin eksenine doğru yönelmesi bu strateji değişikliğinin en somut örneğidir.

Özbekistan'ın diğer devletler ve bölgesel örgütler ile kurduğu ilişki ve yaptığı işbirlikleri de önemli bir göstergedir. Bu ilişkileri geliştirmek için ortaya koyduğu doktrinler de önemlidir. Örneğin, 2012 Ağustos'unda Özbekistan Meclisi yeni "Özbekistan Cumhuriyetinin Dış Politika Konseptini" kabul etti. Yeni konsept, Özbekistan'ın 1996 yılında kabul ettiği "Dış Politika Prensipleri"nde önemli farklılıklara sahiptir. 1996'daki konsept daha çok uluslararası örgütler ve diğer devletler ile işbirliğine vurgu yaparken, yeni konsept daha çok bağılantısızlığa, ülkede üs kurulmasına izin verilmeyeceğine ve milli çıkarlara vurgu yapmaktadır. Nitekim konseptte paralel olarak Özbekistan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nden (KGAÖ) çekildiğini ilan etmiştir (Legislative Chamber of Oliy Majlis of Uzbekistan Official Website, 6 Ağustos 2012).

Uluslararası sistemin yapısı ve sistemi etkileyen küresel aktörler ile ilişkileri de Özbekistan'ın bugünkü uluslararası ilişkileri açısından önemli olan diğer bir göstergedir. Bütün bu analiz düzeylerine dayanan göstergeler Özbekistan'ın içinde bulunduğu coğrafya ve tarihi de göz önüne alarak değerlendirilirse, Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur (Anceschi, 2010: 143-158; Spechler & Spechler, 2010: 159-170; Sarı, 2011: 61-75; McGlinchey, 2012: 262-267).

İkili ve Çok Taraflı İlişkiler

Özbekistan tarihsel olarak bölgeye hükmetmiş devletlerin (Timur İmparatorluğu) ve hanlıkların (Buhara, Hiva ve Hokand) merkezlerinin bulunduğu, coğrafi olarak Orta Asya'nın ortasında ve bütün Orta Asya devletleri ile sınırı olan tek bölge ülkesidir. Ayrıca Özbekistan Orta Asya bölgesinde nüfusu en kalabalık (30 milyon civarında) ve nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ülkedir ve tarımsal olarak da bölgenin en verimli ovası olan Fergana Ovası'nın büyük kısmına sahiptir. Diğer bütün Orta Asya devletlerinde hatırı sayılır bir Özbek azınlığı yaşadığı gözönüne alınırsa bu coğrafya için Özbekistan'ın önemi açıkça görülür. Bu özellikler dışında, uluslararası sistemin en önemli sorunlardan biri olan Afganistan sorunu ile de yakından ilgilidir. Özbekistan'ın güney komşusu olan Afganistan, Özbekistan'ın güvenlik politikalarını etkileyen en önemli parametrelerden biridir.

Komşular ile İlişkiler

Bağımsızlığın ilk yıllarında bölgesel sorunları komşu ülkelerle birlikte çözmek yerine tek başına çözmek için politikalar üreten Özbekistan'ın bu yaklaşımı sorunların çözümsüzlüğünde önemli bir faktör olmasına rağmen, özellikle 1990'ların ortasından itibaren bu anlayışın terk edilmesiyle problemlerin çözümüne yönelik umutlar artmıştır. Fakat yapılan görüşmeler sonucunda günümüze kadar Özbekistan'ın Kazakistan dışındaki komşuları ile sınır problemleri tam olarak çözülememiş ve Özbekistan'ın komşu devletler ile (özellikle de Kırgızistan ve Tacikistan ile olan) sınır sorunları günümüzde son derece ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda Tacikistan'daki iç savaş, 2005 ve 2010 yıllarında Kırgızistan'da yaşanan devrimler ve hepsinden önemlisi Afganistan'daki gelişmeler ve etkileri Özbekistan'ın komşuları ile ilişkilerini belirleyen en önemli faktörlerdir. Ayrıca, Taşkent'in bazı sınır bölgelerini 2000 yılında mayınlamış olması da komşularıyla varolan sorunlarına bir yenisini daha ekledi. Özbekistan'ın uyuşturucu kaçakçılığı ve terör sorunları nedeniyle sınırlarını korumaya yönelik bu politikası, Tacikistan ve Kırgızistan'dan pek çok insanın ölmesine neden olmuştur.

Afganistan

Afganistan'ın kuzeyinde Özbek azınlığın yaşaması, ortak sınırlarının olması ve Afganistan'daki gelişmelerin Özbekistan'ı da etkilemesi sebebiyle, Özbekistan hükümeti Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. 1996 yılında Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi üzerine Taliban rejimi ile ilişkiler kurulmuştur. Taliban rejimi ile başta iyi ilişkiler kuran Taşkent yönetimi, Taliban rejiminin, Özbekistan'da Kerimov rejimine karşı silahlı mücadele veren Özbekistan İslami Hareketi'ni (ÖİH) desteklemesi sonucu politikasını değiştirmiş ve Kuzey Afganistan'da yaşayan ve Kuzey İttifakı'nın önde gelen savaş ağalarından biri olan Özbeklerin lideri Raşid Dostum'a hem askeri hem de ekonomik yardım da bulunmuştur. Nitekim 11 Eylül 2001 saldırıları sonucu ABD'nin bölgeye müdahale etmesini desteklemiş ve Afganistan sınırına yakın Karşı-Hanabad'da ABD askeri ikmal üssünün kurulmasına izin vermiştir (Nogayeva, 2011: 197). ABD'nin Afganistan'a yönelik hava saldırılarının ardından Kuzey İttifakı'na ait birliklerin operasyonları neticesinde ÖİH'nin liderinden Cuma Naman-gani başta olmak üzere birçok militan öldürülmüştür. Kalan üyelerinin önemli bölümü Afganistan ile Pakistan'ın Afganistan sınırındaki bölgelerde mücadelelerine devam etmişler, ancak liderlerinden Tahir Yoldaşov'un 2009 yılında öldürülmesi ile giderek etkilerini kaybetmişlerdir.

Özbekistan, çoğu ABD askerleri olan NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi sonucu oluşabilecek güvenlik riskine karşı ABD, Rusya ve Afganistan ile ikili temaslar kurarak ve üyesi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü'nde konuyu gündeme getirerek tedbir alınmasını talep etmektedir. Özbekistan ile Afganistan arasındaki ilişki sınırlıdır. Kerimov Afganistan'daki rejimin NATO güçleri çekildikten sonra tek başına ayakta duramayacağı, Afganistan'daki istikrarsızlığın başta Özbekistan olmak üzere bölge ülkelerine yayılacağına inanmakta, bu sebeple de uluslararası toplumun ve özellikle de büyük devletlerin ortak tedbirler almasını talep etmektedir (Chayes, 8 Ağustos 2012; Stein, 2012: 75-81).

Kazakistan

Özbekistan'ın Kazakistan ile ilişkileri başlangıçta, diğer ülkeler ile olan ilişkileri gibi gelgitli olmasına rağmen, son dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler istikrarlı bir biçimde gelişmektedir. Her iki ülkenin de Orta Asya bölgesinde liderliğe oynaması ve iki ülkenin bağımsızlığa kavuştuktan sonra sınırlarının net olmaması bazı sorunlar yaratmıştır. Sınırların tespitinin tamamlanması ve güvenlik ve su gibi bölgesel konularda benzer yaklaşımlara sahip olması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.

Son gelişmelere baktığımızda, 14 Haziran 2013 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Taşkent'e resmi bir gezi yaptı. Bu gezi sırasında Özbekistan ile Kazakistan arasında Stratejik İşbirliği Antlaşması imzalandı. İmzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki siyasi, askeri, ekonomik, ulaşım, iletişim, enerji, çevresel ve kültürel konularda işbirliğinin ana ilkeleri belirlendi (Uzreport, 24 Aralık 2013).

Kırgızistan

Özbekistan ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler temel olarak iki konu etrafında şekillenmektedir: sınır ve suyun paylaşılması sorunlarıdır. Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınırların çizilmesi tamamlanamıştır. Bu yüzden sınır boyunca yaşayan yerel halklar ve her iki ülkenin sınır muhafızları arasında ölümlere neden olan sınır çatışmaları olmaktadır. Özbekistan'ın Kırgızistan ile olan sınırlarına mayın döşemesi ve döşediği mayınlar ile ilgili olarak Kırgız makamları ile bilgi paylaşımını reddetmesi iki ülke arasındaki gerginliklerin diğer bir sebebidir. Sınır problemini daha da zorlaştıran Özbekistan'a ait fakat Kırgızistan toprakları ile çevrili adacıkların olmasıdır. Kırgızistan ve Özbekistan temsilcileri sınır sorunları konusunda kesin çözüm üretemeseler de, çıkan sorunların büyümemesi konusunda işbirliğine devam etmektedirler (Dengi & Vlast, 25 Ekim 2013).

Bölge ülkeleri arasındaki su kaynaklarının paylaşımı Sovyet Birliği döneminde yapılan bir planlama ile birlik cumhuriyetleri arasında paylaştırılmıştı. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile yeni bağımsız devletler arasındaki paylaşım ve merkezin gözetiminde birbirine bağımlı ekonomik sistem de çöktü. Bu sistemde, Özbekistan Kırgızistan'ın güneyine doğalgaz verirken, Kırgızistan da Özbekistan'ın Fergana Vadisi içinde gerekli olan suyun akışına izin veriyordu. Özbekistan'ın verdiği doğalgaz için nakit talep etmesi ile bu durum değişti. Son yıllarda Kırgızistan'ın Özbekistan'a giden Naryn nehri üzerine barajlar yapmak için girişimlerde bulunması iki ülke arasında gerginliklere neden olmaktadır. Nitekim, Özbekistan lideri İslam Kerimov, Orta Asya'daki su sorununun savaş sebebi olabileceğini ileri sürerek Kırgızistan'a gözdağı vermektedir (Janı Ordo, 21 Eylül 2012).

Tacikistan

Özbekistan ile Tacikistan arasındaki ilişkiler, iki ülkenin bağımsızlığını kazandıkları 1990 yıllarının başından bugüne kadar zaman zaman başgösteren problemlerden kaynaklanan sorunlu ilişkiler sürecidir. İki ülke arasındaki sorunların temeli ise, hemen her açıdan birbirine bağlı, benzer ve muhtaç olmalarından kaynaklanmaktadır.

Özbekistan ile Tacikistan arasındaki sorun alanları şunlardır: Kullandığı doğalgazın önemli bölümünü Özbekistan'dan temin eden Tacikistan, zaman zaman

Özbekistan'ın doğalgazı kesmesi sebebi ile zor durumda kalmaktadır; Özbekistan'ın Tacikistan ve Türkmenistan'a seyahat eden vatandaşları için çıkış vizesi talep etmektedir, bu da özellikle sınır oblastlarındaki (vilayetlerindeki) akrabalar arasındaki iletişimi engellemektedir; Özbekistan'ın komşuları ile olan sınırlarını mayın ile döşemiş olması can kayıplarına ve maddi hasarlara sebebiyet vermektedir. Tacikistan kimliğinin simgeleri olan ve tarihî şehirleri olarak kabul ettiği Buhara ve Semerkand'ın Özbekistan'a ait olması da iki ülke arasındaki gerilim konularından biridir. Son olarak Tacikistan'ın enerji ihtiyacını karşılayacağına ve ekonomik bağımlılığını azaltacağına inandığı Rogun Barajı, Özbekistan tarafından bir tehdit olarak görülmektedir. Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı her iki ülke arasında ilişkiler gergin olmuş ve olmaya devam etmektedir (World Policy, 2 Nisan 2013; Jacoby, Central Asia Policy Brief, Mayıs 2013).

Türkmenistan

Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki ilişkiler Saparmurad Niyazov'un Türkmenistan Cumhurbaşkanlığı döneminde sorunlu idi. Niyazov, Özbekistan'ın kendisini devirmek isteyen muhalefete destek verdiğini iddia ediyordu. Nitekim Kasım 2002 tarihinde Niyazov'a darbe girişiminde bulunduğu iddia edilen Türkmenistan Dışişleri eski Bakanı Boris Şikhmuradov'un Aşkabad'daki Özbekistan Büyükelçiliği'nde saklandığı iddiası iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Niyazov'un Aralık 2006'da ölmesinden sonra yerine gelen Gurganguli Berdimuhamedov ise komşuları ile ilişkilerini düzeltme çabası içine girdi (Pannier, RFE/RL, 18 Ekim 2007).

Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov Türkmenistan'a sahip olduğu enerji kaynakları ve ülkeyi batıya bağlayan geçiş ülkesi olması sebebi ile önem vermekte ve ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Son olarak, 1-2 Ekim 2012 ve 25-26 Kasım 2013 tarihlerindeki Kerimov-Berdimuhamedov zirve toplantılarında iki ülke arasında ekonomik ve insani konulara dair antlaşmalar imzalandı. Ayrıca, iki liderin görüşmelerinde Orta Asya'daki su sorunu gündeme geldi. Özbekistan ve Türkmenistan manşap ülkeler olarak kaynak ülkelerden (Kırgızistan ve Özbekistan'dan) gelecek suya bağımlıdırlar. Kırgızistan'da ve Tacikistan'da inşa edilmeye devam eden barajlar her iki ülkeyi de endişelendirmektedir. Bu görüşmede diğer önemli konu da Çin'den başlayan demiryolunun Türkmenistan üzerinden İran'a bağlanması idi. Kerimov bu demiryolunun inşa edilmesine önem vermekte, çünkü Özbekistan bu demiryolunu hem geçiş ülkesi olarak hem de kendi ürettiği malların dünya piyasasına açılması açısından bir fırsat olarak görmektedir (Sadykov, Eurasianet, 3 Aralık 2013).

Bölgesel Organizasyonlar ile İlişkiler

Özbekistan'ın 1990'lı yıllarda bölgesel örgütlenmelere gösterdiği ilgi zamanla yerini şüpheye bırakmış ve daha önce üye olduğu bölgesel örgütlerin bazılarında çekilmiş (GUUAM'da olduğu gibi), Kolektif Güvenlik Antlaşmasını 1992'de imzalamış, 1999'da antlaşmadan çekilmiş, 2006'da KGAÖ'ye katılmış ve 2012 itibari ile örgütten ayrılmıştır, bazı örgütlerde ise pasif üyeliği (BDT olduğu gibi) tercih etmiştir (Sarı, 2011: 74). Bölgesel örgütler dışında, son yıllarda Özbekistan ile NATO ve AB arasındaki temaslar ve işbirlikleri de artmıştır.

Özbekistan için bölgesel örgütler içinde Şanghay İşbirliği Örgütü önemli bir yere sahiptir. Çünkü Özbekistan hükümeti tarafından ŞİÖ diğer bölgesel örgütlerden farklı olarak iki güçlü devletin (Rusya ve Çin'in) birbirlerini dengeleyebileceği bir platform olarak görülmektedir. 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın dahil olduğu Şanghay Beşlisi oluşturulmuş, Özbekistan ise, 2001'in Temmuz ayında amacı etnik, ayrılıkçı ve radikal tehditlere karşı ortak hareket etmek, ticaret ve yatırımları artırmak olan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) katılmıştır (Demirtepe & Erdoğan, 2013: 85).

Bölgesel sorunları çözmek ve ticareti geliştirmek amacıyla 1999'da kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne ilk katılanlar arasında Özbekistan'ın olmamasının temel sebebi söz konusu katılmanın ABD ile ilişkilerine zarar vereceği düşüncesidir. Daha sonra radikal militanlardan gelen tehditler karşısında yalnız kalması ve bölgede bir izolasyona uğradığını hissetmesi sebebiyle Özbekistan birliğe katılmaya karar vermiştir.

Özbekistan devleti, bu örgütün terörizmle ve aşırı uçlarla da savaşması gerektiği fikrini desteklemekteydi. Bu birliğin diğer bir amacı da, yabancı güçlerin Orta Asya ülkelerine girmelerini ve etkin hale gelmelerini önlemektir. Bu görüş özellikle Rusya ve Çin tarafından savunulmasına rağmen, Afganistan'a yönelik ABD müdahalesiyle tartışılır bir hale gelmiştir. Zaten, Özbekistan gibi o dönemde ABD yanlısı ülkeler de bu görüşe sıcak bakmıyorlardı. Özbekistan karar vericilerine göre, bu birliğin temelinde, birlikte güvenliği sağlamak yatmalıydı. Bu fikir, 2005 Andican olayları sonrasında ABD ve diğer Batılı ülkelerden gelen eleştiriler sonrasında değişti. Andican olayları sonrasındaki ilk zirve toplantısında ABD'nin bölgede olan askeri üslerden çıkması talep edildi. Özbekistan da ABD askeri üsünün kapatılması için ABD'ye süre verdi ve çok geçmeden Hanabad'daki askeri üs kapatıldı (Telatar, 2013: 44-45). Özbekistan diğer bölgesel örgütlerin üyeliğinden ayrılmayı, dondurmaya ya da örgüt içinde pasif kalmayı tercih ederken, ŞİÖ'de aktif olmaya devam etmektedir. ŞİÖ'ye bağlı Bölgesel Anti-Terör Ofisi Taşkent'te kuruldu. Son olarak, Kerimov, ŞİÖ'nün Eylül 2013'de Bişkek'teki zirve toplantısına katıldı. Toplantıda, bir yandan Rusya'nın Orta Asya'ya

yönelik yaklaşımını eleştirirken diğer yandan Rusya'nın Suriye politikasını desteklediğini ifade etti (Tolipov, Central Asia-Caucasus Analyst, 13 Kasım 2013; ICG Asia Report, 27 Şubat 2013).

Orta Asya bölgesinde güvenlikle ilgili en önemli bölgesel örgütlerden biri de Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'dür (KGAÖ). Bu örgüt, NATO gibi bir askeri ittifaktır. Temelde de Rusya'nın liderliğinde olan bir örgüttür. Örgütün temeli 1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi ülkelerin 1992 yılında Taşkent'te imzaladıkları Kollektif Güvenlik Antlaşması'na dayanmaktadır. Özbekistan bu antlaşmaya hem evsahipliği yaparak hem de imzalayarak taraf olmuştur. Antlaşmanın imzalanmasına öncülük eden Özbekistan 1999 yılında Rusya'nın kendi ülkesinde asker konuşlandırmasına izin veren antlaşmadan çekilmiştir. Aynı yıl, Rusya'nın eski Sovyet topraklarındaki siyasal ve askeri etkisini sınırlamaya yönelik olarak GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ülkelerinin oluşturduğu örgüte katılmıştır. Fakat bu örgütten de 2005 yılında ayrılmıştır. Kollektif Güvenlik Antlaşması (KGA) 2002 yılında örgüt haline gelmiş, böylece KGAÖ oluşmuştur (Çernov, 2009: 76-77). Özbekistan başlangıçta Rusya'nın liderliğinde olduğu için uzak durduğu örgüte 2005 Andican olayları sonrası ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine üye olmuştur. 2009'da Rusya'nın KGAÖ'yü işlevsel hale getirmek için yapmak istediği değişikliklere karşı çıkarak önce örgüt ile ilişkilerini dondurmuş ve Haziran 2012'de de KGAÖ üyeliğinden çekildiğini ilan etmiştir (Purtas & Mammadov, 2013: 115-117). Böylece KGAÖ Orta Asya'da önemli bir üyesini kaybetmiş oldu. Özbekistan'ın üyelikten ayrıldığı'nın ilan edildiği dönem, başta ABD askeri birlikleri olmak üzere uluslararası güçlerin Afganistan'dan 2014 yılı itibari ile askeri güçlerini çekeceklerini ilan ettikleri tarihe denk gelmiştir. Bunun temel nedeni ise, Özbekistan'ın Orta Asya'da oluşacak güvenlik risklerine, Rusya'nın liderliğindeki bir bölgesel güvenlik ittifak sistemi yerine Batılı devletler (özellikle de ABD) ve kurumlar ile geliştirmeyi planladığı güvenlik ilişkileri ile karşı koymayı planlamasıdır. Bu sebeple Özbekistan hükümeti, Özbekistan'da NATO Orta Asya İrtibat Ofisi'nin Taşkent'te açılmasına izin vermiştir.

Özbekistan'ın üye olmadığı, fakat sıkı ilişkiler içinde olduğu Batılı güvenlik teşkilatı NATO'dur. Özbekistan'ın NATO ilişkileri inişli çıkışlı olarak 1990'lı yıllardan beri mevcuttur. Özbekistan, Barış için Ortalık programına dahil olmuş ve NATO ile çeşitli işbirlikleri yapmıştır. Bu işbirliklerden en önemlisi NATO askerlerinin ve lojistik malzemelerinin bir kısmının Kuzey Koridor üzerinden yani Özbekistan üzerinden Afganistan'a taşınmasıdır (Akhmadov, Central Asia-Caucasus Analyst, 20 Mart 2013). Son bir iki yıl içinde bu ilişkiler daha da gelişmiştir. Kerimov'un 2011'de NATO'nun Brüksel'deki ana karargahını ziyaret etmesi, 2012 yılı içinde Özbekistan Dışişleri ve

Savunma Bakanlarının ziyareti, son olarak da 2013 yılında NATO'nun Orta Asya İritbat Bürosu'nun Taşkent'e taşınmasına karar verilmesi bu ilişkilerin geldiği boyutu göstermektedir. Özbekistan hükümeti NATO'dan Afganistan'dan çıkarılacak silah, araç-gereç ve mühimmatın kendisine verilmesi için girişimde bulunmuştur (Kramer, New York Times, 31 Ocak 2013). Bu talep Rusya'nın KGAÖ üyesi olan Kırgızistan ve Tajikistan'a yaklaşık 1 milyar 200 milyon dolar değerindeki askeri malzeme vereceğini taahhüd ettiği zamana denk gelmiştir (Kommersant, 6 Kasım 2012).

Özbekistan'ın 1991 yılından beri üye olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu hem örgüt olarak fonksiyonelliğini yitirmesi, hem de Özbekistan'ın, BDT üyeliği devam etmesine rağmen örgütün aktivitelerinin dışında kalması sebebi ile Özbekistan için eski öneme sahip değildir. BDT'nin askeri ve ekonomik misyonlarını, KGAÖ ve Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın üye olduğu, yakın zamanda Ermenistan ve Kırgızistan'ın üye olması beklenen Gümrük Birliği almıştır.

Küresel Aktörler İle İlişkiler

Özbekistan'ın küresel aktörler ile ilişkilerine baktığımızda iki önemli politika izlediğini görmekteyiz. Birincisi, ülkede var olan rejimin devam etmesine destek veren ülkelere yaklaşmasıdır. İkincisi de bölgede etkin olan küresel güçler arasında denge politikası güderek hem bir küresel gücün etki alanı haline dönüşmemek hem de bölgedeki gelişmelere karşı güvenliğini tesis etmeye çalışmaktır.

Amerika Birleşik Devletleri

Özbekistan, ABD'yi Rusya'nın Orta Asya'daki etkisini ve ağırlığını azaltacak bir güç olarak gördüğünden 1990'li yıllarda ABD'ye yaklaşmaya başlamıştır. Örneğin 1999 yılında Amerika tarafından teşvik edilen ve desteklenen Gürcistan, Ukrayna ve Azerbaycan ve Moldova tarafından kurulan GUAM grubuna katılarak Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kullanarak korumaya çalıştığı bölge üzerindeki etkisini azaltmaya çalışmıştır (Nogayeva, 2011: 213-214).

11 Eylül saldırılarından önce de Orta Asya'da etkin olmaya çalışan ABD bu hedefini daha çok Özbekistan üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede yapılan anlaşmalardan en önemlisi ABD'nin Karşı-Hanabad üssünün kullanımına sahip olması karşılığında Özbekistan'a Taliban'ın olası bir müdahalesine yönelik ABD yardımını öngören anlaşma olmuştur. ABD'nin Afganistan'a yönelik müdahalesi 11 Eylül'ün ardından gündeme gelince Orta Asya ülkeleri ABD için özel bir anlam kazanmaya başlamışlardır. Güvenlik bağlamında Rusya ve Çin eksenli bir politika izleyen Özbekistan açısından ise 11 Eylül ve sonrasında önemi, ülkenin ABD ve Batı ile yakınlaşma fırsatını ortaya çıkarması olmuştur. Nitekim, Afganistan operasyonu ABD ve

İngiltere'yi bölgede müttefik arayışına iterken Özbekistan bu boşluğu dolduran ülke olmuştur (Telatar, 2013: 44-45).

Bu durum Gürcistan'daki Gül Devrimi'ne kadar devam etmiştir. ABD yönetiminin kendilerine yakın fakat Rusya ile dengeli politika gütmeye çalışan Şevardnadze'nin devrilmesine yardım etmesi, yerine ABD'ye daha yakın ve bağımlı Saakaşvili yönetimini getirmesi Kerimov rejimini tedirgin etmiştir. Bu çerçevede ABD kaynaklı sivil toplum örgütlerinin ülkedeki faaliyetlerine son vermiştir. Mayıs 2005 Andican olayları sonrasında ABD ve Batının cılız eleştirisine rağmen Özbekistan'daki üssün kapatılmasını talep etmiştir (Telatar, 2013: 44-45). Sonrasında ABD ile Özbekistan arasındaki ilişkiler uzun dönem düşük düzeyde devam etmiştir. Fakat son üç yıldır, iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar canlanmıştır. ABD Özbekistan'a askeri malzeme vermeyi kabul etmiştir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, ABD'nin Pakistan üzerinden Afganistan'daki birliklerine yaptığı lojistik desteğin zora girmesi alternatif yolların aranmasına neden olmuştur; ikinci olarak da Özbekistan'ın Rusya ile bölge politikası konusunda ters düşmesi Özbek hükümetini yeni bir arayışa itmiştir. Bu sebeplerden dolayı her iki ülke son yıllarda işbirliğini yoğunlaştırmıştır. NATO birliklerinin 2014 yılı içerisinde Afganistan'dan çekilecek olması, Özbekistan'ı hem NATO kuvvetlerinin Afganistan'da kullandıkları silahları talep etmesine hem de çekilme sonrası bölgenin güvenliği konusunda işbirliğine itmektir (Feiser, Asian Times, 12 Temmuz 2013; Tolibov, Central Asia-Caucasus Analyst, 20 Mart 2013).

Rusya Federasyonu

Özbekistan bağımsızlığını kazanmasından bugüne Rusya ile gelgitli ilişkilere sahiptir. Özbekistan-Rusya ilişkilerinin gelgitli olmasının iki temel sebebi vardır: Birincisi, Özbekistan ile Rusya, Orta Asya'daki bölgesel sorunlar ile ilgili olarak farklı tutumlara sahiptir; ikincisi, Özbekistan Rusya'yı bölgede rakip olarak görmektedir. Fakat, iki ülkenin farklı tutumları ve beklentilerine rağmen, benzer politikalara sahip oldukları konularda işbirliği yaptıkları, yani tamamen birbirlerinden vazgeçmediklerini de söyleyebiliriz. Nitekim, Özbekistan Rusya'nın liderliğini yaptığı bölgesel örgütlerden ya tamamen çekilir ya da pasif üyelik tercih ederken, ikili ilişkilere en üst düzeyde devam etmekte, belli konularda da Rusya ile aktif işbirliği yapmaktadır. Ayrıca, Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerini belirlemede önemli bir güce sahip olan ülkenin lideri İslam Kerimov'un Rus lider ile olan kişisel ilişkisi de Rusya ile ilişkilere etki etmektedir.

Dimitri Medvedev'in Devlet Başkanlığı, Özbekistan-Rusya ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bunda, Medvedev ile Kerimov arasındaki ikili ilişkinin soğuk olmasının da etkisi vardır. Putin'in tekrar Rusya Devlet başkanı olması ile liderler ara-

sında soğukluk kalkmış, ikili ilişkilere de canlılık gelmiştir. Bu gelişmede Kerimov'un Putin'i Rusya lideri olarak iş yapabilecek lider olarak görmesinin de etkisi vardır (Eurasianet, 15 Nisan 2013). Son olarak, Kerimov, Bişkek'teki ŞİÖ Zirvesi'nde Putin'in Suriye konusunda gündeme getirdiği öneriyi desteklenmiş, fakat Rusya'nın özellikle Orta Asya'daki su sorunu konusunda aldığı tavrını da eleştirmiştir (Uznews, 15 Eylül 2013). Her ne kadar iki ülke arasında son dönemde ikili ilişkiler gelişmiş olmasına rağmen, Özbekistan'ın KGAÖ'den çekilmesi, Rusya'nın Özbekistan'ın sorunlu komşuları olan Kırgızistan ve Tacikistan'a 1 milyar dolarlık askeri yardım vereceğini ilan etmiş olması, Kırgızistan ve Tacikistan'da yapılan barajlara destek verebileceğini açıklaması ve Özbekistan'ın ABD ile geliştirdiği yakın askeri ilişkiler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelgit yaşamasına neden olmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti

Son yıllarda Çin ile Özbekistan arasındaki ikili ziyaretler ve imzalanan antlaşmaların sayısı ve önemi artmaktadır. Örneğin, Haziran 2012'de Kerimov'un Pekin ziyaretinde imzalanan Stratejik Ortaklık Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkilerin geldiği seviyeyi göstermesi açısından önemlidir (Xinhua Ajansı, 6 Haziran 2012). Bu antlaşma ve sonrasında yapılan karşılıklı üst düzey ziyaretler her iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmayı kolaylaştıran temel faktörler olarak, her iki devletin içişlerine karışmama prensibini benimseyen, benzer tehdit algısına sahip ve otoriter karakterli devletler olmasının da etkisi vardır.

Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping 9 Eylül 2013 tarihinde Orta Asya ülkelerine yaptığı ilk gezide geldiği Özbekistan'da birçok antlaşmaya imza attı. Bu anlaşmalardan biri olan "Özbekistan ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasındaki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya geldi. İki ülke arasında bundan önce imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Mayıs 2005 Andican olaylarından hemen sonra 25 Mayıs 2005'da imzalanmıştı (Uzbekistan National News Agency, 10 Eylül 2013). Jinping'in imzaladığı diğer antlaşmalar ise ticari ve ekonomik antlaşmalardır. Bu antlaşmaların en önemlilerinden biri ise, 15 milyar dolarlık petrol ve doğalgaz antlaşmasıdır (Xinhua Ajansı, 9 Eylül 2013).

Bugün Çin ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi 4 milyar dolara yakındır. Bu açıdan Çin, Özbekistan'ın ticari ilişkilerinde Rusya ve Avrupa Birliği'nden sonra üçüncü sırada gelmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Özbekistan ile ekonomik ilişkileri sadece petrol ve doğalgaz ile mamul mallar ticaretine dayanmamaktadır. Çin Özbekistan'ın Jizzak vilayetinde (oblastında) oluşturulan özel ticari bölgede yüksek teknoloji ürünleri ile yapı malzemesi üretecek sanayi tesisleri açmayı taahhüd etmiştir. Çin, Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinden Kırgızistan'ın güneyinden geçerek

Özbekistan'ın Fergana vilayeti Andican şehrine kadar gelecek olan demiryolu inşa projesi ve Çin'in Özbekistan içinde demiryolu yapımına verdiği destek iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini etkileyecektir. Kısacası, yeni Çin liderinin son gezisinde imzalanan antlaşmalar ile Çin ile Özbekistan arasındaki ekonomik ilişkilerin kısa bir zaman diliminde hızla artması beklenmektedir (RIA Novosti, 29 Kasım 2013).

Türkiye İle İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya ülkeleri sosyal, politik ve ekonomik kriz içine düştüler. Kriz ortamından çıkabilmek için, kendileri için örnek olabilecek ve yardım edecek ülkeler arayışına girdiler. Bu sebepten dolayı 1990'lı yılların başlarında Özbekistan ile Türkiye arasında yakın ilişkilerin kurulduğunu görmekteyiz. Bu dönem kısa sürmüştür. Gerek Özbekistan iç siyasetindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkiye'ye yansması ve gerekse de 1990'lı yılların sonunda bölgedeki gelişmeler ve 11 Eylül 2001 olaylarının bölgeye yansması ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Muhalefet lideri Muhammed Salih'in bir süre Türkiye'de yaşaması, Özbek hükümetinin radikal olan ve olmayan bütün İslami hareketlere karşı yürüttüğü baskı politikasının sonuçları ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Resmi ve özel Türk okullarının kapatıldığı, Özbek öğrencilerin geri çağırıldığı, büyükelçilerin geri çekildiği gergin bir dönem yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylar sebebi ile iki ülke ilişkilerinin durağanlaştığı bir ortam oluşmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ticaret ve Türkiye'nin Özbekistan'a yapmış olduğu sınırlı askeri yardımlar çerçevesinde devam etmiştir (Alimukhamedov & Akçay, 2013).

Son olarak üst düzey görüşme 28 Eylül 2012'de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov arasında New York'ta yapılmış ve Ekim ayının sonunda Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay Taşkent'i ziyaret etmiştir. Davutoğlu görüşme sonrası Türkiye'nin Özbekistan ile ilişkilerini iyileştirmek istediklerini, iki ülke arasında yeni bir sürecin başlayacağını ifade etmiştir. Nitekim Türk ve Özbek diplomatların yaptıkları istişare toplantısı sonucunda ticaret, turizm, ulaştırma ve tarım alanında işbirliği yapılması konusunda mutabık kalınmıştır. Ancak, Davutoğlu'nun Özbekistan'a yapması beklenen ziyaret henüz gerçekleşmemiştir (Demirtepe, Analist, Aralık 2012; Dünya Bülteni, 29 Eylül 2012).

Sonuç

Kerimov rejiminin ayakta kalma politikası, ülkenin uluslararası ilişkilerine şekil veren temel faktördür. Ayrıca Özbekistan'ın komşuları olan diğer Orta Asya devletlerinde (Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) siyasal, ekonomik ve güvenlik konularında meydana gelen değişiklikler Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerini ve güvenliğini yakından etkilemektedir.

Diğer önemli faktör ise, Özbekistan'ın coğrafi konumudur. Orta Asya'nın merkezinde olması, Afganistan gibi uluslararası sorunlu bir ülke ile komşu olması, enerji kaynaklarına sahip olan ve ihtiyaç duyan ülkeler arasında bulunması ve bölgenin en önemli ülkelerinden birisi olması hasebi ile uluslararası güç mücadelesinden doğrudan etkilenmektedir. Başta ABD olmak üzere, bölgede hâlâ en büyük etkiye sahip olan Rusya ve yükselen süper güç ama aynı zamanda bölge ülkesi olarak Çin'in dikkatini çeken bir ülke konumundadır. Özellikle, 11 Eylül 2001'den sonra Orta Asya'nın dünyanın en önemli güç mücadelelerinin yapıldığı merkezlerden biri olması ve Özbekistan'ın da bu bölgenin merkezinde yer alması, ülkeyi de potansiyel olarak uluslararası ilişkilerin merkezine yerleştirmektedir.

KAYNAKLAR

- Akhmadov, Erkin, "NATO to Transfer Military Equipment from Afghanistan to Uzbekistan", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 20 Mart 2013, (<http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12684-nato-to-transfer-military-equipment-from-afghanistan-to-uzbekistan.html>).
- Alimukhamedov, Farkhad & Engin Akçay, "Redefining the Contemporary Relations between Turkey and Uzbekistan", *Dumplupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 36, Nisan 2013.
- Anceschi, Luca, "Integrating Domestic Politics and Foreign Policy Making: The Cases of Turkmenistan and Uzbekistan", *Central Asian Survey*, Cilt: 29, Sayı: 2, 2010.
- Chayes, Sarah, "A Forgotten Player in a Post-2014 Afghanistan: Uzbekistan", *The Diplomat*, 8 Ağustos 2012, (<http://thediplomat.com/2012/08/a-forgotten-player-in-a-post-2014-afghanistan-uzbekistan/>).
- Çernov, Vladimir, *ODKB: Kak Institut Mejsosudarstvennoy Voenno-Politiçeskoj İntegratsii na Postsovetkom Prostranstve*, Bişkek, Maksima, 2009.
- Demirtepe, M. Turgut & İbrahim Erdoğan, "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (Der.), (Ankara: USAK, 2013).
- Demirtepe, M. Turgut, "Özbekistan-Türkiye İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç Umudu", *Analist*, Aralık 2012, (<http://www.usakanalist.com/detail.php?id=209>).
- Feiser, Jonathan, "Uzbekistan and US: Strange Bedfellows", *Asian Times*, 12 Temmuz 2013, (http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/EG12Ag01.html).

- International Crisis Group (ICG), *China's Central Asia Problem*, ICG Asia Report No:244, 27 Şubat 2013, (<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/north-east-asia/244-chinas-central-asia-problem.pdf>).
- Jacoby, Volker, "If Only It was Only Water... The Strained Relationship between Tajikistan and Uzbekistan", *Central Asia Policy Brief*, No: 9, Mayıs 2013, (http://037eabf.netsol-host.com/wordpress/wpcontent/uploads/2013/10/Policy_Brief_9_May_2013.pdf).
- Kasymov, Shavkat, "Dammed or Damned: Tajikistan and Uzbekistan Wrestle over Water-Energy Nexus", *World Policy*, 2 Nisan 2013, (<http://www.worldpolicy.org/blog/2013/04/02/dammed-or-damned-tajikistan-and-uzbekistan-wrestle-over-water-energy-nexus>).
- Kramer, Andrew E., "As NATO Prepares for Afghan Withdrawal, Uzbekistan Seeks War's Leftovers", *New York Times*, 31 Ocak 2013, (<http://www.nytimes.com/2013/02/01/world/asia/uzbekistan-wants-natos-leftovers-from-afghanistan.html>).
- Lillis, Joanna, "Uzbekistan: More Energy Deals as China's President Tours Central Asia", *Eurasianet*, 9 Eylül 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67477>).
- McGlinchey, Eric, "Foreign Policy and Aging Central Asian Autocrats", *Demokratizatsiya*, Cilt: 20, Sayı: 3, Yaz 2012.
- Nogayeva, Ainur, *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).
- Pannier, Bruce, "Uzbekistan: President Makes Landmark Visit to Turkmenistan", *RFE/RL*, 18 Ekim 2007, (<http://www.rferl.org/content/article/1078981.html>).
- Purtaş, Fırat & Halid Mammadov, "Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Orta Asya Cumhuriyetleri", M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (Der.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Ankara: USAK, 2013).
- Sadykov, Murat, "Turkmenistan & Uzbekistan: Cold Leaders, Warm Ties", *Eurasianet*, 3 Aralık 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67828>).
- _____, "Uzbekistan: Putin Welcomes Karimov, Stresses Security Ties", *Eurasianet*, 15 Nisan 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66827>).
- Sarı, Yaşar, "Kyrgyz & Uzbek Foreign Policies (2005-2010): A Comparative Study", *The Journal of Central Asian Studies*, Cilt: 20, No: 1, 2011.
- Spechler, Dina R. & Martin C. Spechler, "The Foreign Policy of Uzbekistan: Sources, Objectives and Outcomes: 1991-2009", *Central Asian Survey*, Cilt: 29, Sayı: 2, 2010.
- Stein, Matthew, "Uzbekistan's View of Security in Afghanistan After 2014", *Military Review*, Sayı: 75, Mayıs-Haziran 2012, (<http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/Uzbekistans-view.pdf>).

- Telatar, Gökhan, “Sınırlı Çıkarlardan Askeri Angajmana ABD’nin Orta Asya Politikası”, M. Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (Der.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, (Ankara: USAK, 2013).
- Tolipov, Farkhod, “Will the U.S. and Uzbekistan Revisit Their Strategic Partnership”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, 20 Mart 2013, (<http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12683-will-the-us-and-uzbekistan-revisit-their-strategic-partnership.html>).
- _____, “What Does It Mean for Uzbekistan and China to be Strategic Partners?”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, 13 Kasım 2013, (<http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12858-what-does-it-means-for-uzbekistan-and-china-to-be-strategic-partners?.html>).
- “China to Provide Uzbekistan \$350M for Crucial Rail Tunnel”, *RIA Novosti*, 29 Kasım 2013, (<http://en.ria.ru/world/20131129/185138561.html>).
- “China, Uzbekistan Forge Strategic Partnership”, *Xinhua*, 6 Haziran 2012, (http://www.chinadaily.com.cn/china/2012-06/06/content_15479028.htm).
- “Chinese President Tables Five-Point Proposal on Cooperation with Uzbekistan”, *Xinhua*, 9 Eylül 2013, (<http://english.peopledaily.com.cn/90883/8394407.html>).
- “Davutoğlu: Orta Asya’nın Eksik Halkası Özbekistan”, *Dünya Bülteni*, 29 Eylül 2012, (<http://www.dunyabulteni.net/haber/228911/davutoglu-orta-asyanin-eksik-halkasi-ozbekistan>).
- “Deputies Approved to Concept of Foreign Policy of the Country”, *Legislative Chamber of Oliy Majlis of Uzbekistan Official Website*, 6 Ağustos 2012, (<http://www.parliament.gov.uz/en/events/chamber/7280>).
- “Islam Karimov Shares Russia’s Position on Syria”, *Uznews*, 15 Eylül 2013, (http://www.uznews.net/news_single.php?lng=en&cid=30&nid=23753).
- “Kırgızıyu i Tajikistan Voorujat Rossiskimi Dengami”, *Kommersant*, 6 Kasım 2012, (<http://kommersant.ru/doc/2060903>).
- “Su Uçun Soguş Çıkabı? Je Özbek Biyligi Neden Çoçulayt?”, *Janı Ordo*, 21 Eylül 2012.
- “Taşkent Predlagaet Bişkeku Obmen Terriroriyami”, *Dengi & Vlast*, 25 Ekim 2013.
- “Uzbekistan and Kazakhstan Have Become Strategic Partners”, *Uzreport*, 24 Aralık 2013, (http://politics.uzreport.uz/news_e_115095.html).
- “Uzbekistan, China Aim for New Horizon of Strategic Partnership”, *Uzbekistan National News Agency*, 10 Eylül 2013, (<http://uza.uz/en/politics/3758/>).

EKONOMİ

Jamshid Karimov

Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Öğrencisi

keepintouch_uz@yahoo.com

Ekonomik Yapı

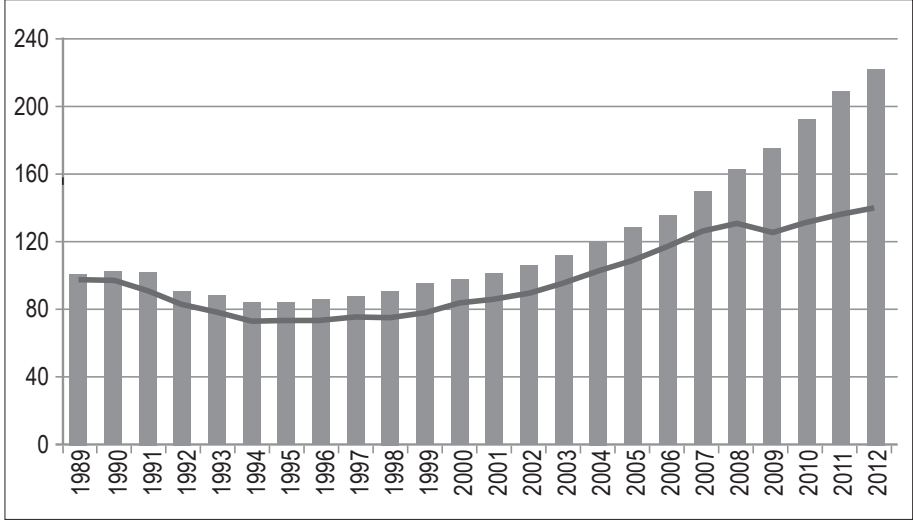
Özbekistan, Avrasya'nın ortasında yer almaktadır. Özbekistan Orta Asya cumhuriyetlerinin alanına göre en büyük üçüncü ve nüfusa göre en hızlı oranda büyüyen birinci ülkesidir. Sovyetler Birliği döneminde merkezi planlama ekonomisi ile yönetilen Özbekistan 1991'de bağımsızlığını elde ettikten sonra yapısal reformların gerçekleştirilmesiyle piyasa ekonomisine kademeli geçiş yaklaşımını benimsemiştir. Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarında geçiş döneminde gelişmiş ülkelerin ekonomik modelini inceleyerek, kendine özgü bir kalkınma modeli oluşturmuştur. "Özbek Modeli" olarak bilinen sosyal odaklı piyasa ekonomisine geçiş modeli; ekonominin önceliği, devletin ana reformcu unsur olması, hukukun üstünlüğü, güçlü bir sosyal politika ve piyasa ilişkilerine adım adım geçiş gibi beş temel ilkeye dayanmaktadır (Karimov, 1992).

Bu bağlamda ülkede ekonominin liberalizasyonu çalışmaları çerçevesinde özelleştirme¹⁰ ve serbest bölge¹¹ programları uygulanmaktadır. Bağımsızlık yıllarında bu programlar kapsamında üretimde yapılan modernizasyon ve teknolojik yenilenme, GSYH'nin yüksek ve istikrarlı büyüme oranlarına ulaşmasını ve satın alma gücü paritesinin 3,4 kat artmasını sağlamıştır (Özbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, 2013). Bağımsızlıktan 2012 yılına kadar GSYH artış miktarları Şekil 1'de verilmiştir.

¹⁰ Özelleştirme projeleriyle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz., Gosudarstvennogo Komiteta Respubliki Uzbekistan (www.gki.uz).

¹¹ Serbest bölge ile ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz., Navoi Free Industrial Economic Zone, (www.fiez.uz).

Şekil 1: Yıllara Göre GSYH Artış Miktarı (%) (1989-2012)

Kaynak: *European Bank of Reconstruction and Development, "Transition Report 2012 Integration Across Borders", 2012, s. 159*

Yüksek ve istikrarlı büyüme oranları sonucunda 2008 yılındaki küresel ekonomik krizin ülke ekonomisine etkileri büyük ölçüde önlenmiştir. Son yıllarda Özbekistan yıllık %8,8 ekonomik büyüme oranı ile hızlı büyüyen ülkeler arasında yer almıştır (European Bank of Reconstruction and Development, 2012: 159).

Bağımsızlık yıllarında, yakıt ve enerji, altın madenciliği, metalurji, makine mühendisliği, kimya, petrokimya ve madencilik gibi sanayi sektörleri geliştirildi. Nevai ve Almalık madencilik ve eritme şirketleri, Bekhabad metalürji şirketi, tarım makineleri üreten işletmeler ve çimento fabrikaları gibi Orta Asya'nın büyük fabrikaları modernize edildi.

Ekonomide yapılan yapısal dönüşümler ve ihracatın çeşitlendirilmesinin somut bir sonucu olarak, otomobil üretimi, petrol-gaz-kimya, petrol ve gaz mühendisliği, kağıt hamuru ve kağıt, elektrik, demiryolu mühendisliği, inşaat malzemeleri gibi yüksek teknoloji sektörleri oluşturulmuştur. Örneğin, Shurtan gaz-kimya kompleksi, Buhara petrol rafinerisi, Kungrad soda tesisi, Dekhanabad potasyum gübre, Özbek-Amerikan ortak girişim GM Özbekistan ve Semerkand otomobil fabrikası kurulmuştur ve başarılı bir şekilde faaliyet göstermektedir (Center for Economic Research, 2011).

Bağımsızlığını kazanmasından bu yana, hava ve kara koridorları oluşturulması da dahil olmak üzere dış pazarlar ile ülke bağlantılarını sağlayan ulaştırma ağları

ve iletişimin gelişimine öncelik verilmiştir. Bu bağlamda Angren-Pop yolunun yeni Qamçıq tüneli ile beraber, Beyneu-Kungrad-Buhara-Semerikand-Taşkent-Andican otobanının 2 ve 4 şerit inşaatı ve teknik yapılandırma çalışmaları Fergana Vadisi ile ülkenin güney bölgeleri arasında ulaşımı geliştirmiştir. Taşgüzar-Boysun-Kumkurgan ve Nevai-Uçkuduk-Sultanuizdağ-Nukus demiryolunun tamamlanması ile güney bölgelerinin ekonomik gelişiminin hızlanması ve Afganistan'a ulaştırma koridorunun sağlanmış olması planlanmaktadır (Center for Economic Research, 2011).

Bağımsızlık yıllarında tarım sektöründe yapılan reformlar sonucunda tarım sektörünün üretim yapısında niteliksel değişiklikler elde edilmiş olup önemli ölçüde verimlilik artmıştır. Tarımsal üretimin toplam yapısında ana belirleyici olan ham pamuk üretimi oranı 1990 yılında %47,7'den 2012 yılında %11,1'e kadar gerilemiştir. Böylece tarım sektöründe diğer ürünlerin oranı artmış ve dengeli bir dağılım sağlanmıştır. Bağımsızlık öncesi dönemde, başta buğday olmak üzere tahıl üretiminin %85'i dış pazarlardan temin edildiği için tahılsal açıdan yüksek düzeyli bir bağımlılık söz konusu iken, günümüzde Özbekistan, tahılı kendi kendine yetecek miktarda üretmeyi başarmıştır. Buğday son 20 yıllık dönemde ithalat kalemleri içinde 2 kat azalmış ve 2012 yılında toplam verim 6,5 milyon tona ulaşmıştır (1991 yılında sadece 0,6 milyon ton idi) (Özbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, 2013).

Hizmet sektörü de ekonominin en umut verici ve hızla büyüyen bir sektörü haline gelmiştir. 20 yıldır hizmet hacmi 2,4 kat artmıştır. 2006-2010 Hizmetler Kalkınma Devlet Programı sonucunda, GSYH içinde 1990 yılında %33,8 olan hizmet sektörünün payı 2010 yılında %49'a yükselmiştir (Özbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, 2013). Hizmet sektörünün yapısı zamanla gelişerek bankacılık sistemi, sigorta, leasing, internet ve cep telefonu hizmetleri gibi farklı alanlarda sektörel çeşitlilik sağlanmıştır.

Ekonomi Politikası

Makroekonomi Politikası

Özbekistan'ın 1991'de bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması sonrasında hükümet tarafından benimsenen ekonomik politika modeli, ekonominin kademeleli olarak dönüşümüne dayanıyordu. O dönemde hükümetin nihai hedefi üretimde keskin bir düşüşü, insanların gelirlerinde azalmayı ve işsizlik oranlarının büyümesini önlemektir. Özel mülkiyetin genişlemesine kapsamlı destek, küçük ve orta ölçekli şirketlerin ve konut ve sosyal sektörlerin özelleştirilmesi ve küçük ölçekli özel işletmelerin geliştirilmesi, ekonomik dönüşümün ana unsurları olarak belirlendi (Center for Economic Research, 2011).

Ekonomi politikalarının doğrudan araçlarının geniş kullanımı ile ithal ikameci politikaların uygulanması kısa ve orta vadede ihracatta döviz kur değişiminden az etkilenen ürünlerin oranının artması gibi belli sonuçları elde etmeye imkan verdi. Sonuç olarak, yeni döviz rejiminin uygulamaya girmesinden sonra ilk yıl içinde, toplam ithalattaki yatırım mallarının payı önemli ölçüde artmıştır. Enerji ve buğdayda kendi kendine yeterlilik ve yeni sektörler (örneğin, otomobil endüstrisi) ve şirketlerin ortaya çıkması gibi başarılar bu politikanın olumlu sonuçları olarak düşünülebilir.

Son on yıl içinde maliye politikası, denk bütçenin sağlanması ve işletmeler üzerindeki vergi yükünün azaltılmasına odaklanmıştır. Örneğin 2000 yılından başlayarak, %31 olan şirketler için kurumlar vergisi oranı kademeli olarak 2004 yılında %18, 2006 yılında %12 ve 2010 yılında ise %9'a indirilmiştir (United Nations Department for Social and Economic Affairs, Mart 2011). Bireysel gelir vergisi oranı, 2000 yılında %40'dan 2009 yılında %22'ye, birleşik vergi oranı ise %37 den %25'e düşürülmüştür. Sosyal vergi oranı %37 iken 2006 yılında %25'e indirilmiştir. Ayrıca, tüzel kişiler ve temettü ve faiz gibi vergiye tabi gelir elde eden bireyler için, ilgili gelir vergisi oranları, 2007 yılında %15 ve %10'a indirilmiştir (Center for Economic Research, 2011).

Özbekistan ihracatı artırma ve ihraç mallarını çeşitlendirmeye yönelik bir ihracat politikası ve başta tahıl ürünleri olmak üzere ithalatı ikame etmeye ve azaltmaya yönelik bir üretim politikası gütmektedir. Özbekistan'ın ana ihraç ürünleri pamuk, tekstil ara mamul ve tekstil mamulleri, petrol, doğalgaz, makine ekipmanı, gıda ürünleri, kıymetli metaller ve kimyasal ürünlerdir. Ana ithal malları ise makine ve ekipmanları, gıda ürünleri ve kimyasal ürünlerdir (Center for Economic Research, 2011).

Ekonomik Performans

Özbekistan Bakanlar Kurulu'nun 2013 yılı ilk yarısına ait sosyal-ekonomik gelişme sonuçlarına ilişkin yapılan açıklamada, yılın Ocak-Haziran aylarında ekonomik rekabet gücünü artırmak için entegre programların uygulanması sonucunda ülkenin gayri safi yurt içi hasılasının %8 oranında arttığı belirtilmiştir (Özbekiston Respublikası İqtisodiyot Vazirligi, 2013). Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine; düşük enflasyon, GSYH'nın %0,1 oranında bütçe fazlası vermesi ve pozitif ticaret dengesi (442.400.000 dolar) ile karakterize edilen makroekonomik istikrar eşlik etmiştir. Bu dönemde sanayi üretiminin %8,2, tarım üretiminin ise %7,3 oranında büyüme gösterdiği kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda Özbekistan ekonomisinin 2013 yılı temel göstergeleri verilmiştir.

Tablo 1: Özbekistan Ekonomisinin Temel Göstergeleri

	Milyar Sum	Milyon \$ ¹	Yüzde Olarak 2012 Yılı'nın Aynı Dönemine Göre
GSYH	118986,9	54001.74277	108,0
Sanayi Üretimi	61105,8	27732.63017	108,8
Tarım Üretimi	30849,4	14000.88046	106,8
Yatırımlar	27557,3	12506.77365	109,8
İnşaat	15080,8	6844.36255	116,6
Yük Taşıma (milyon ton)	1387,3	X	104,4
Yolcu Taşıma (milyon ton)	6988,0	3171.476679	104,2
İhracat	X	15087,2	110,9
İthalat	X	13798,8	107,7

Kaynak: Özbekiston Respublikası Davlat Statistika Qo'mitasi, "İqtisodiyot Raqamlarda", 2013, (<http://www.stat.uz/en/economy/187/>)

Yerli tüketim malları üretimini teşvik etmek amacıyla bankalar işletmelere üretim ekipmanları satın almak için ve işletme sermayesi olarak 2013 yılında bir önceki yıla göre 1,3 kez daha fazla kredi verdiler. Sonuç olarak, gıda ürünleri de dahil olmak üzere tüketim malları hacmi 14,4 oranında (% 7,9 gıda ve %19,8 gıda dışı) artmıştır. Televizyon, enerji tasarruflu lamba, çorap, tereyağı ve bitkisel yağ, süt ürünleri, konserve meyve ve sebze, tahıl üretimi önemli ölçüde artmıştır. Yılın ilk yarısında yerli üretimi artırma stratejisinin bir parçası olarak 2013 yılında bir önceki yıla göre %36,1 oranında yerli üretim alanında bir artış sağlanmıştır (Özbekiston Respublikası İqtisodiyot Vazirligi, 2013).

Hizmet sektörünü geliştirme stratejisi çerçevesinde hizmet alanında altyapı gelişimine yönelik 6 milyar dolardan fazla kredi verilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı yeni hizmetlerin getirilmesi sonucunda iletişim ve bilgi hizmetleri %21,5 oranında büyümüştür. Finansal aracılık kuruluşlarını geliştirme ve tüketici kredilerini artırmak için alınan önlemler finansal hizmetler hacmini %28,5 oranında artırmıştır. Genel olarak, 2012 yılının ilk yarısı ile karşılaştırıldığında hizmet hacmi %12,1 oranında artmıştır. Sonuç olarak, GSYH içindeki hizmetlerin payı 2013 yılının ilk yarısında %52,4 oranında yükselmiştir (Özbekiston Respublikası İqtisodiyot Vazirligi, 2013).

Hükümetin açıklamasında, 2013 yılının Ocak-Eylül döneminde ülkede ihracat hacminin %21,4, yatırım hacminin ise %8 oranında arttığı kaydedilirken, bu dönemde ülkeye 2,3 milyar dolarlık yabancı yatırım geldiği, ülke genelinde üretime yönelik

828 yeni işletmenin faaliyete başladığı ifade edilmiştir. Yılın bu döneminde enflasyon oranının öngörülen parametreleri aşmadığı kaydedilen açıklamada, KOBİ'lerin GSMH'deki payının geçen yılın aynı dönemindeki %48,5'ten %50,5'e yükseldiği açıklanmıştır. Bu yılın ilk yarısında ekonomide yatırımların toplam hacmi ise, 2012 yılının aynı dönemine göre %10,5 oranında artış göstermiştir (Özbekiston Respublikasi İqtisodiyot Vazirligi, 2013).

Ekonomik Sektörler

Tarım

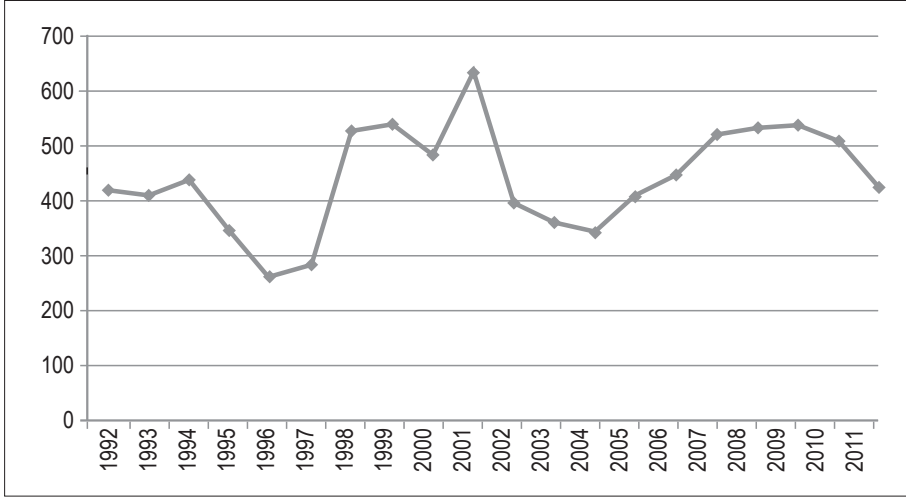
Özbekistan'da tarım hâlâ ulusal ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Tarım sektörü GSYH'nın üretim payında yaklaşık %27 oranında bir yer kaplamaktadır. Ayrıca toplam işgücünün %36,2'sine iş imkanları sunmaktadır (Özbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi, 2013). Tarım ürünleri ekonomi için döviz gelirinin ana kaynaklarıdır. Pamuk döviz kazancı için stratejik bir ürün olarak önemli kalmıştır. Özbekistan döviz gelirlerinin yaklaşık üçte birini pamuk ihracatı yoluyla kazanmaktadır.

Hükümetin sanayileşme politikası Özbekistan ekonomisinin yapısını değiştirmiş ve sanayinin payı son on yılda yaklaşık 10 puan artarak GSYH'nın %24'üne ulaşmıştır (Center for Economic Research, 2011). Bu noktada sanayi sektöründeki belli alanları daha ayrıntılı incelemek yararlı olacaktır.

Petrol ve Doğalgaz

Özbekistan'da petrol ve doğalgaz sanayi ekonominin en büyük sektörlerden birini teşkil etmektedir. Özbek ekonomisinin lokomotifi doğalgaz ihracatıdır. Bu bağlamda yabancı yatırımların %60'ından fazlası petrol ve doğalgaz endüstrisi alanındadır. Bu, özellikle Özbekistan'ın doğalgaz ihracatı kapasitesini güçlendirmeye, doğalgaz, petrol ve petrokimya endüstrisi alanında buna bağlı teşebbüslerin artmasına, verim arttırıcı faaliyetlerin gelişmesine yaramaktadır. BP'nin doğal kaynaklar üzerine istatistikleri, ülkenin doğalgaz rezervinin 1.58 trilyon metreküp civarında olduğuna işaret etmektedir. Üretilen doğalgazın %40'ı ihraç edilmektedir (U.S. Energy Information Administration, 2013). Özbekistan'ın en çok doğalgaz ihracatı yaptığı ülkelere Rusya ve Çin'dir. Eskiden ana doğalgaz hattı Rusya'dan geçse de şimdilerde doğuya doğru bir kayma yaşanmaktadır. Özbekistan'ın 1992-2011 yıllarındaki doğalgaz net ihracat bilgileri Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Özbekistan'ın 1992-2011 Yıllarındaki Gaz İhracatı (milyar kübik feet)

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, "Country Analysis", 2013, (<http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=UZ#ng>).

Otomotiv

Ülkede otomotiv sektöründeki 20 işletme JSC Uzavtosanoat şirketi altında birleştirilmiştir. Şirket açıldığı 1992 yılından bu yana yaklaşık 682 bin araç üretmiştir. Bu üretimin özellikle son yıllarda çarpıcı bir artış gösterdiği, 2013 yılının ilk 6 ayında özel araç olarak 88.100 ve yük taşıyıcı araç olarak ise 13.000 adet üretim ile açığa çıkmaktadır (The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, 2013).

Madencilik

Özbekistan'da 2800'den fazla maden ocağı vardır ve ileriye dönük kullanılabilir doğal kaynaklar tespit edilmiş durumda olup, 100'den fazla mineral bulunmaktadır. Bağımsızlık yıllarında Özbekistan mineral ve hammadde kaynakları üretimini artırarak dünya pazarında giderek yükselen bir pay almıştır. Özbekistan altın, bakır, molibden, gümüş, çinko ve uranyum gibi önemli maden rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nun Mineraller İnceleme Yıllığına göre, 2009 yılı itibariyle, Özbekistan dünyanın dokuzuncu en büyük altın üreticisi konumundadır. Ülke altın kaynakları itibariyle dünyanın beşinci büyük rezervine sahip olup, altın rezervi tahmini 5.300 tondur. Altın rezervlerinin çoğu (3.200 ton) Kızılkum bölgesinde bulunmaktadır. Özbekistan dünyanın en büyük tek açık ocak madeni, Nevai Maden ve Metalurji Kombinesinin bir parçası olan Muruntau bölgesine ev sahipliği yapmaktadır. Muruntau 1958 yılında keşfedilmiş ve bugüne kadar 1.600

tonun üzerinde altın üretilmiştir. Muruntau rezervlerinin yaklaşık 2032 yılına kadar sürmesi beklenmektedir. Özbekistan'ın ikinci en büyük madencilik şirketi Almalık Madencilik ve Metalurji Fabrikası olup bu fabrika bünyesinde bakır, altın, gümüş, kurşun ve çinko gibi madenler üretilmektedir (U.S. Geological Survey, Eylül 2012).

Tekstil

Özbekistan dünyadaki pamuk üretiminde 6. ve ihracatta 3. büyük ülkedir. Tekstil sektörünün gelişimi hükümetin öncelikli politikalarından biridir. Bu sektörün işletmeleri pamuk ipliği, pamuklu kumaşlar ve giyim ürünleri üretmekte ve ihraç etmektedir. Sektörün sürdürülebilir bir hammadde temeli vardır. Özbekistan'da yılda ortalama 4 milyon ton pamuk üretilmektedir (National Cotton Council of America, 2013) ve ancak bu üretimin yalnızca %40'i işlenebilmektedir (The Governmental Portal of the Republic of Uzbekistan, 19 Ekim 2013).

Turizm

Özbekistan, tarihi İpek Yolu üzerinde, zengin bir kültürel ve doğal mirasa sahip ve dolayısıyla önemli bir turizm potansiyeli barındıran bir ülkedir. Bağımsızlıktan sonra Özbekistan turizm sektörünü yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Bunun sonucunda çoğu ulusal ekonomiyi ve özellikle de ulaşım ve turizm sektörünü vuran küresel mali krize rağmen, Özbekistan'da kamu-özel turizm ortaklıkları tarafından belirlenen strateji sonucu gelen turist sayısında çarpıcı bir büyüme sağlanmıştır.

Ticaret (İthalat-İhracat)

Özbekistan'ın ihracat/ithalat politikası ithal ikamesine dayanmaktadır. Özbekistan'ın geleneksel ticaret ortakları Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye olan ülkeler olup, bunlar arasında özellikle Rusya, Ukrayna ve Kazakistan öne çıkmaktadır. BDT dışı en aktif olan ortakları Avrupa Birliği, Çin, Güney Kore, Almanya, Japonya ve Türkiye'dir. Özbekistan IMF, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve İmar ve Kalkınma için Avrupa Bankası gibi birçok uluslararası ticaret örgütlerine üye olup, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nde de gözlemci üye statüsü vardır ve resmi düzeyde DTÖ'ye tam üye olma niyetini açıklamıştır. Ayrıca Özbekistan Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü üyesi olup, Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sözleşmesi, Sınai Mülkiyet, Ticari Markaların Korunması Madrid Anlaşması, Patent İşbirliği Antlaşması ve Paris Sözleşmesi gibi birçok uluslararası ticari anlaşmaları imzalamıştır.

Modern ekipmanlar, teknolojilerin rekabetçi sektörlere getirilmesi ve uygulanması önemli ölçüde ihracat yapısını değiştirmiştir. Örneğin ihracat içinde pamuğun

payı bağımsızlığın ilk yıllarında %59,7 iken günümüzde %11,3'e kadar gerilemiştir. Aynı zamanda, katma değeri yüksek ürünlerin payı artmıştır. Son 10 yıl süresince ihracat makine ve ekipmanların payı %3,4'den %5,5'e, kimyasal ve petrokimya sanayi %2,9'dan %5,1'e, gıda ürünleri %5,4'den %9,7'ye büyümüştür (Center for Economic Research, 2011).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Bağımsızlıktan buyana geçen 22 yılda izlenen ekonomi politikalarını genel olarak değerlendirdiğimizde; sürdürülebilir yüksek ekonomik büyüme, denk bütçe, pozitif ticaret dengesi, reel sektör üretimindeki büyük ölçekli modernizasyon, üretim ve ihracat yapısında görülen olumlu değişiklikler, sosyal odaklı piyasa ekonomisini inşa etmede ve iyi yaşam koşullarının oluşturulmasında önemli mesafe alındığını göstermektedir. Devlet öncülüğünde yatırım ve iç tüketim kaynaklı GSYH'nin büyüme oranının 2014 yılında %7,8 olacağı tahmin edilmektedir (Economist Intelligence Unit, Ocak 2014).

Economist Intelligence Unit tarafından yapılan gelecek döneme (2014-2018 yıllar) ilişkin tahmini bazı makroekonomik göstergeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. *Özbekistan Ekonomisinin Gelecek Döneme İlişkin Tahmini Makroekonomik Göstergeleri*

	2014	2015	2016	2017	2018
Reel Büyüme(%)	7,8	7,9	6,5	6,4	6,2
Tarım	5.5	5.3	6.1	5.5	5.4
Sanayi	6.8	5.9	6.2	6.0	5.8
Hizmetler	9.5	10.0	6.9	7.0	7.0
Ihracat (milyon \$)	16,776	17,666	18,326	19,367	20,226
İthalat (milyon \$)	-14,040	-15,630	-16,740	-17,910	-19,150
Cari Hesap Dengesi (milyon \$)	2,988	2,667	2,399	2,714	2,483

Kaynak: *Economist Intelligence Unit, "Country Report Uzbekistan", Ocak 2014, s. 8.*

Tabloda da görüldüğü üzere reel büyüme oranlarında zaman içinde kısmi bir azalma görülmekle birlikte genel trendin ihracatta büyüme ve cari hesap dengesinde azalma olacağı öngörülmektedir. Ayrıca sanayi ve hizmet sektörleri ekonomik büyümenin ana unsurları olmaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Gosudarstvennogo Komiteta Respubliki Uzbekistan, (www.gki.uz).
- Karimov, I. A., *O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li*, Toshkent, 1992.
- Navoi Free Industrial Economic Zone, (www.fiez.uz).
- "2010 Minerals Yearbook- Uzbekistan [Advance Release]", *U.S. Geological Survey*, Eylül 2012.
- "Almanac Uzbekistan 2011", *Center for Economic Research*, Tashkent, 2011.
- "Assessing Development Strategies to Achieve the MDGs in the Republic of Uzbekistan", *United Nations Department for Social and Economic Affairs*, March 2011
- "Cotton and Textile Industry of Uzbekistan: New Market Outlook", *The Governmental Portal of the Republic of Uzbekistan*, 19 Kasım 2013, (<http://www.gov.uz/en/press/economics/16047>).
- "Country Analysis", *U.S. Energy Information Administration*, 2013, (<http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=UZ#ng>).
- "Country Report Uzbekistan", *Economist Intelligence Unit*, Ocak 2014.
- "Country Statistics", *National Cotton Council of America*, 2013, (<http://www.cotton.org/econ/cropinfo/cropdata/country-statistics.cfm>).
- "Iqtisodiyot Raqamlarda", *O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi*, 2013, (<http://www.stat.uz/en/economy/187/>).
- "Key Indicators for Asia and the Pacific 2013", *Asian Development Bank*, Ağustos 2013, (<http://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2013>)
- "O'zbekiston Respublikasini 2013-yilning birinchi yarmida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari to'g'risida", *O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi*, 2013, (<http://www.mineconomy.uz/uz/node/365>).
- "Production Statistics" *The International Organization of Motor Vehicle Manufacturers*, 2013, (<http://www.oica.net/category/production-statistics/>).
- "Transition Report 2012 Integration Across Borders", *European Bank of Reconstruction and Development*, 2012.

SOSYAL DİNAMİKLER

Kerim Has

Moskova Devlet Üniversitesi
Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi
kerimhas@gmail.com

Nüfus

Özbekistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra nüfusu sürekli artış gösteren Orta Asya ülkesi olarak öne çıkmaktadır. 1991 yılında nüfusu 20,6 milyon olan Özbekistan, geçen 22 yıl içerisinde nüfusunu yarı yarıya artırmıştır.¹² Özbekistan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi yetkililerinin son verilerine göre, 2013 yılı itibariyle Özbekistan'ın nüfusu 30,2 milyona yaklaşmış bulunmaktadır (Gazeta.uz, 4 Eylül 2013). Orta Asya'nın en kalabalık ülkesi Özbekistan, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında ise Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir.

Tablo 1: Yıllara ve İdari Yapılara Göre Özbekistan Nüfusu (Bin Kişi)

	1991	1995	2000	2005	2010	2013
Karakalpakistan Cumhuriyeti	1270,6	1393,5	1503,0	1569,9	1632,0	1711,8
Taşkent Şehri	2130,2	2097,4	2142,3	2135,7	2234,3	2340,9
Andican Eyaleti	1789,0	1987,0	2186,2	2342,7	2549,1	2756,4
Buhara Eyaleti	1195,1	1310,7	1419,3	1507,6	1612,5	1729,7
Cizzak Eyaleti	792,2	885,5	974,8	1043,3	1116,8	1205,0
Fergana Eyaleti	2214,6	2432,6	2664,4	2840,9	3074,6	3329,7
Harezm Eyaleti	1066,0	1195,9	1323,9	1432,8	1561,6	1653,8
Kaşkaderya Eyaleti	1694,4	1914,6	2166,8	2378,5	2616,1	2831,3
Namangan Eyaleti	1551,8	1735,2	1924,3	2073,2	2258,5	2458,7
Navoy Eyaleti	682,0	731,6	783,3	810,2	851,6	888,4

¹² "Demograficheskie dannie-postayannoye sredneye chislo naseleniya" (Demografik Veriler-Ortalama Nüfus), Gosudarsvennyy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, (<http://www.stat.uz/demographic/>).

Semerkand Eyaleti	2200,9	2423,0	2670,3	2867,1	3119,0	3380,9
Sirderya Eyaleti	559,1	602,9	642,2	672,2	714,4	750,6
Surhanderya Eyaleti	1332,0	1531,9	1736,7	1894,9	2075,0	2260,6
Taşkent Eyaleti	2129,8	2219,8	2350,2	2452,3	2585,9	2695,7
Toplam Nüfus	20607,7	22461,6	24487,7	26021,3	28001,4	29993,5

Kaynak: 2013 yılı verileri yılbaşındaki verilerdir. “Demograficheskije dannie-postayannoye sredneye chislo naseleniya” (Demografik Veriler-Ortalama Nüfus), Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, (<http://www.stat.uz/demographic/>).

12 eyalet, 1 şehir ve 1 özerk cumhuriyetten oluşan Özbekistan’ın şehir ve kırsal nüfus dengesinde ise 2006 yılından bu yana şehirleşme oranlarında görülen artış trendinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda 2013 yılında Özbekistan’ın şehir nüfusunun kırsal yerleşim yerlerinde yaşamını sürdüren nüfustan fazla olduğu görülmektedir. 15,4 milyon kişinin (nüfusun %51,2’si) şehirlerde yaşadığı Özbekistan’da 14,7 milyon kişi (nüfusun %48,8’i) kırsal yerlerde yaşamını sürdürmektedir (Gazeta.uz, 4 Eylül 2013).

Başkent Taşkent şehri ve Fergana, Semerkand, Andican, Kaşkaderya gibi oblastlar (eyaletler) nüfusun yoğun olduğu bölgelerdendir. Özbekistan’ın ortalama nüfus yoğunluğu son 30 yıl içerisinde iki katına çıkmış ve kilometrekare başına düşen kişi sayısı 66,5’e ulaşmıştır (Analiticheskiy Doklad, 2013: 24). Ancak nüfusun ülke içerisindeki dağılımı bölgeden bölgeye oldukça farklılık arz etmektedir. Bunun temel nedenleri arasında bölgeler arası iklim şartlarının farklılığı, sanayi işletmelerinin dağılımı, ulaşım ve iletişim altyapısı sayılabilir (Analiticheskiy Doklad, 2013: 24). Ülke yüzölçümünün %1’i kadar bir alana sahip Andican eyaletinde ülke nüfusunun %9’u yaşarken, bu eyalette kilometrekare başına düşen kişi sayısı 514,5’e varmıştır. Taşkent eyaletinde ise nüfus yoğunluğu kilometrekarede 279,3 olarak tespit edilmiştir (Newsland.com, 21 Ocak 2012).

Özbekistan nüfusunun artış hızında ise yine son yıllarda farklı bir olgu gözlenmektedir. 1990-2010 yılları arası dönem beşer yıllık periyotlar dâhilinde incelendiğinde, 1990 yılından 2005 yılına kadar hem şehir nüfusunun hem de kırsal nüfusun artış hızında sürekli düşüş yaşandığı görülmektedir (Analiticheskiy Doklad, 2013: 25). 2005 sonrası dönemde ise nüfusun artış hızı hem şehirlerde hem de kırsal yerleşim yerlerinde artmıştır. Örneğin, 1990-1995 arası dönemde şehirlerde %2,79, kırsalda ise %1,33 olan nüfus artış hızı, 2005 yılı itibariyle şehirlerde %1,16’ya, kırsalda ise %0,52’ye kadar düşmüştür. 2005-2010 yılları arasında ise artış hızı yükselişe geçmiştir ve şehirlerde nüfusun artış hızı %1,27, kırsalda ise %0,86 olarak gerçekleşmiştir

(Analiticheskij Doklad, 2013: 25). Günümüzde ise nüfusun artış hızındaki bu trendin devam ettiği öngörülmektedir.

Öte yandan yetkililer, Özbekistan'ın nüfusunun %60'a yakını 25 yaş ve altı genç kesimin oluşturduğunu ifade etmektedirler (Newsland.com, 21 Ocak 2012). Ülkenin hâlihazırda genç bir nüfus yapısına sahip olduğu görülmekle beraber toplam nüfus içerisinde son yıllarda 0-14 yaş arası grubun payının azaldığı, 60 yaş ve üstü kesimin payının ise kısmen de olsa artışa geçtiği dikkat çekmektedir. Ülke nüfusunda 0-14 yaş arası grubun payı 2002 yılında %35,73 iken, 2012 yılı itibarıyla %28,9'a kadar düşmüştür (World Health Organization, 2013). Yine, 60 yaş ve üstü grubun ülke nüfusu içerisindeki oranı 2009 yılında %6,11 iken 2012'de %6,38'e yükselmiştir (World Health Organization, 2013). Bu rakamlardan da anlaşılabilir gibi, Özbekistan'da çalışabilir nüfus oranı %60'ların üzerinde ve hayli yükseklerde seyretmektedir ki bu durum birçok uzmana göre ülkenin ekonomik gelişimi için bir fırsat oluşturmaktadır (Gazeta.uz, 26 Şubat 2013).

Nitekim The World Factbook'un yaş aralıkları ve nüfusun cinsiyet dağılımına göre 2013 yılı verileri de yukarıdaki verilerle örtüşmektedir. Ayrıca, Özbekistan'ın nüfusunda her bir yaş aralığı için erkek-kadın oranlarının birbirine yakın olduğu da görülmektedir. Yine, 2013 yılı için erkeklerde ortalama yaşın 26,1, kadınlarda ise 27,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (CIA The World Factbook, 2013).

Tablo 2: Özbekistan Nüfusunun Yaş Aralığı ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2013)

Yaş Aralığı	Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı (%)	Erkek Sayısı (Bin Kişi)	Kadın Sayısı (Bin Kişi)
0-14	25,3	3718,8	3539,4
15-24	21,1	3062,4	2990,3
25-54	42,5	6043,9	6128,2
54-64	6,4	861,6	965,6
65 ve üstü	4,7	576,9	774,4

Kaynak: "Age Structure", CIA The World Factbook, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2010.html>).

130 civarında farklı etnik grubun yaşadığı Özbekistan yerel nüfusun niceliği bakımından ise diğer Orta Asya ülkelerine göre daha homojen bir yapıya sahiptir. Ülke nüfusunun %80'ini Özbekler oluştururken, Ruslar (%5,5), Tacikler (%5), Kazaklar (%3), Karakalpaklar (%1,5) ve Tatarlar (%1,5), Özbekistan'daki diğer büyük etnik gruplar arasında yer almaktadırlar. Dini mensubiyet açısından ise, Özbekistan nüfusunun %88'ini

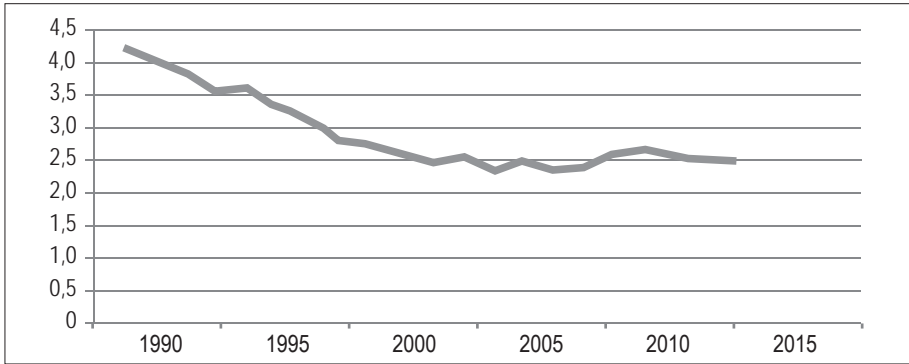
Müslümanlar (büyük ölçüde Sünni mezhep) oluştururken, ikinci en büyük dini grup olarak Ortodoks Hristiyanlar (%9) öne çıkmaktadır (CIA The World Factbook, 2013).

Doğum Oranları

Özbekistan'da hâlihazırda yıllık doğum sayısı 1990'lı yılların başına göre düşük seviyelerde olsa da 2000'li yılların başları ile mukayese edildiğinde yükseklerde seyretmektedir. 1991 yılında 723.420 çocuk dünyaya gelirken, 2003 yılında bu rakam 508.457'ye kadar düşmüştür. Ancak daha sonra çeşitli dalgalanmalar yaşansa da yıllık doğum sayısında netice itibarıyla günümüze kadar artış yaşanmış ve 2012 yılında 625.106 çocuk dünyaya gelmiştir. Doğum oranlarının en fazla gerçekleştiği yerler nüfusun yoğun olduğu bölgelerdir. 2012 yılında en çok doğumun olduğu Semerkand Eyaleti'nde 74.134 çocuk doğarken, bu rakam Fergana Eyaleti'nde 66.989, Kaşkaderya Eyaleti'nde 65.225, Andican Eyaleti'nde ise 58.277 olarak gerçekleşmiştir (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013). Öte yandan 2012 yılında Özbekistan'da 299.000 civarında evlilik gerçekleşirken, 18.000'e yakın boşanma yaşanmıştır (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013). Bununla beraber, evlilik oranları Özbekistan bağımsızlığını kazandığından beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Kadın başına düşen doğum oranına bakıldığında ise bu oranın, nüfusun kendini yenileyebilmesini sağlayacak bir seviyede olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların başlarındaki 4,2 seviyesi ile karşılaştırıldığında bir hayli düşük olsa da Dünya Bankası verilerine göre, Özbekistan'da kadın başına düşen doğum oranı hâlihazırda 2,5'tir (The World Bank, 2013). BM istatistiklerine göre ise 2010-2015 yılları arası Özbekistan'da kadın başına düşen ortalama çocuk sayısının 2,3 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (United Nations Statistics Division, 2013).

Tablo 3: Yıllara Göre Özbekistan'da Kadın Başına Düşen Doğum Oranları

Kaynak: "Uzbekistan: Fertility Rate, Total (Births per woman)", The World Bank, 2013, (http://www.quandl.com/WORLDBANK-World-Bank/UZB_SP_DYN_TFRT_IN-Uzbekistan-Fertility-rate-total-births-per-woman).

Ölüm Oranları ve Nedenleri

2012 yılında Özbekistan'daki ölüm oranları bağımsızlığın kazanıldığı tarihten beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2000'li yıllar boyunca genelde 130 binler seviyesinde seyreden ülkedeki ölüm oranları son yıllardaki artış ile beraber 2012 yılında 145.988 kişiye varmıştır (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013). Nüfusun doğal artışı içerisinde gerçekleşen bir durum olarak da değerlendirilebilecek bu olgu henüz ülkede demografik kriz oluşturabilecek seviyenin oldukça uzağındadır.

Ülkedeki temel ölüm nedenlerine bakıldığında ise kan dolaşım sisteminden kaynaklanan hastalıkların %61,7'lik pay ile ilk sırada geldiği görülmektedir. Daha sonra ise sırasıyla %7,6 ile kanser gibi neoplazmadan kaynaklanan rahatsızlıklar, %6,1 ile solunum yolları hastalıkları, %6,1 ile kaza, zehirlenme ve çeşitli travmaların yol açtığı rahatsızlıklar ve %5,8 ile sindirim yolları hastalıkları belli başlı ölüm nedenleri arasında gelmektedir (Gazeta.uz, 18 Şubat 2013).

Özbekistan'da 15-60 yaş arası yetişkinlerdeki ölüm oranında ise 1990'lı yıllardan günümüze azalma gözlemlenmektedir. 1990 yılında bu yaş grubundaki erkeklerde ölüm oranı %25 iken 2011 yılında %21,3 olarak gerçekleşmiştir. Kadınlarda ise bu oran erkeklere nispeten daha düşük bir seviyededir. 1990-2011 arası dönemde 15-60 yaş arası gruptaki kadınlarda ölüm oranı %14,4'ten %13,2'ye düşmüştür (World Health Organization, 2013: 57). Özbekistan'da kadınların ortalama ömür sürelerinin erkeklere göre kısmen yüksek olduğu gerçeği bu oranlarda da kendisini göstermektedir.

Çocuk Ölümleri

Özbekistan'da 1990 yılında %6,2 olan 1 yaş ve altı çocuklardaki ölüm oranı zaman içerisinde azalma trendi izlemiş ve 2011 yılı itibarıyla %4,2'ye kadar düşmüştür (World Health Organization, 2013: 57). 2012 yılı istatistiklerinde ülkedeki 1 yaş ve altı çocukların ölüm oranlarına bakıldığında, 6.600 çocuğun hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bu rakam içerisinde ise %47,4'lük pay ile doğum dönemi sırasında yaşanan rahatsızlıklar, ölümlere en fazla yol açan hastalıklar içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Solunum yollarında yaşanan hastalıklar (% 35), doğuştan gelen anomali rahatsızlıkları (% 7,3), bulaşıcı ve parazit hastalıklar (% 4,5), çocuk ölümlerinin en önemli diğer nedenleri arasındadır (Gazeta.uz, 18 Şubat 2013).

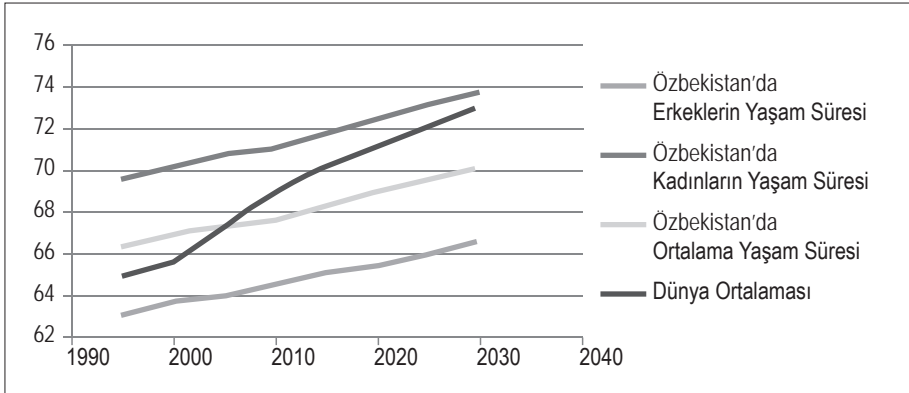
5 yaş altı çocuklardaki ölüm oranı ise önceki yıllara göre düşüş gösterse de hâlâ yüksek düzeylerde seyretmektedir. 1990 yılında %7,7 olan 5 yaş altı çocuklardaki ölüm oranı 2010 yılı itibarıyla %5,2'ye düşmüştür. Bu oranla Özbekistan, düşük insa-

ni gelişim endeksine sahip ülkeler kategorisinde yer almaktadır (UNDP International Human Development Indicators, 2013).

Yaşam Süresi

Özbekistan'da 1995 yılında 66,4 yıl olan ortalama yaşam süresi sürekli artış göstererek 2013 yılı itibariyle 68,6 yıla yükselmiştir (UNDP Human Development Report, 2013). 2005-2010 dönemi BM istatistiklerine göre dünyada ortalama yaşam süresi 68,7 yıl olarak tespit edilmiştir (Demoskop Weekly, 19 Ağustos-1 Eylül 2013). Bu açıdan, Özbekistan'da yaşam süresinin dünya ortalamasını yakaladığı söylenebilir. Ancak Özbekistan'da ortalama yaşam sürelerinde erkekler ve kadınlar arasında fark bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı son verilere göre, diğer birçok eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da kadınların ortalama yaşam süreleri (71), erkeklerin ortalama yaşam sürelerinden (66) fazladır (World Health Organization, 2013: 56).

Tablo 4: Yıllara Göre Özbekistan'da ve Dünyada Ortalama Yaşam Süreleri

Kaynak: "World Population Prospects: The 2012 Revision", United Nations – Department of Economic and Social Affairs, (<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>).

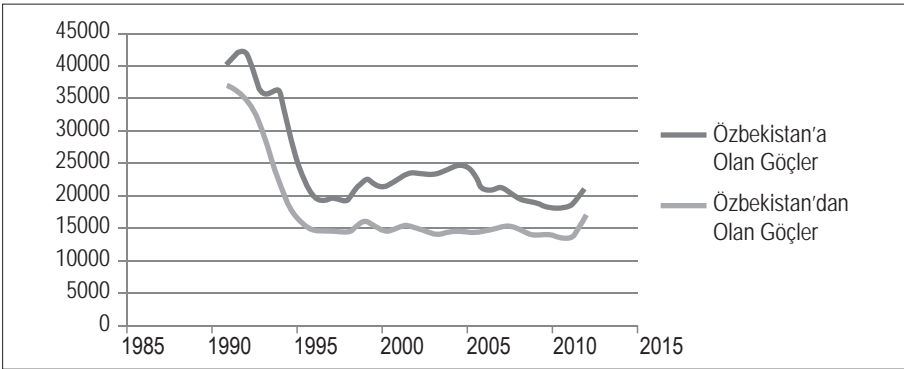
Öte yandan, diğer bütün Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde olduğu gibi Özbekistan'da da önümüzdeki on yıllarda ortalama yaşam süresinin artacağı tahmini yapılmaktadır. Bu artışın ise dünyadaki ortalama yaşam süresinin artmasıyla paralellik arz edeceği düşünülmektedir. Ancak artış hızının genel dünya ortalamasına göre daha yavaş gerçekleşeceği ve hatta 2020-2025 yılları sonrası Özbekistan'daki ortalama yaşam süresinin şimdikinden yüksek olmakla birlikte dünya ortalamasından hayli düşük kalacağı öngörülmektedir (Demoskop Weekly, 19 Ağustos-1 Eylül 2013).

Göç

Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından beri varlığını ciddi ölçüde sürdüren olgulardan biri olarak göç, Özbekistan'da toplumsal hayatın en önemli dinamikleri arasında yer almaktadır. Ülke içerisindeki göç daha çok kırsal yerleşim yerlerinden şehirlere doğru gerçekleşmektedir. Bu şekilde gerçekleşen göç ile Özbekistan'ın şehir nüfusu son yıllarda kırsal nüfus oranını geçmiş bulunmaktadır (Gazeta.uz, 4 Eylül 2013). Diğer yandan ülke, 1991 yılından beri sürekli dışarıya göç veren bir ülke konumundadır. Ülke dışına verilen göç oranı şu ana kadar diğer ülkelerden Özbekistan'a gerçekleşen göç rakamlarını geçmiştir (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013).

Yıllara göre göç rakamlarına bakıldığında ise hem diğer ülkelerden Özbekistan'a hem de Özbekistan'dan diğer ülkelere gerçekleşen göç rakamlarının en fazla yaşandığı dönemin 1990'lı yılların başları olduğu görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşen göçlerin daha çok politik motivasyonlu göçler olduğu görülmektedir. Zira 1990'lı yılların başında daha çok ülkedeki Rus nüfus, SSCB'nin yıkılması sonrası kendi anavatanları olarak gördükleri Rusya'ya göç ederlerken, diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki Özbek nüfusun da Özbekistan'daki ulus inşa süreçlerine paralel olarak kendi ülkelerine döndükleri gözlenmektedir. Ancak 2000'li yıllardaki göçlerin ise daha çok Özbekistan'daki hayat şartlarının yeterince iyi olmamasından kaynaklanan ve yerel nüfusun iş bulma amaçlı gerçekleştirdikleri ekonomik motivasyonlu göçler olduğu söylenebilir. Bu göçlerin ise hem ekonomik nedenler, hem coğrafi yakınlık, hem de ortak Rusça dilinin yaygınlığından dolayı daha çok Rusya'ya gerçekleştiği bilinmektedir.

Tablo 5: Yıllara Göre Özbekistan'ın Göç Rakamları

Kaynak: "Demograficheskie dannie-chislo priyehavshih v 1991-2012 godi-chislo uyehavshih v 1991-2012 godi", Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013, (<http://www.stat.uz/demographic/>).

Rusya Federal Göçmen Servisi yetkililerinin verdikleri bilgilere göre, 2013 yılı itibariyle ülkede 10,2 milyon yabancı ülke vatandaşı yaşamaktadır. Bu rakam içerisinde en büyük payı ise %23'lük oran (2,3 milyon) ile Özbekistan vatandaşları oluşturmaktadır. Bu göçlerin önemli bir kısmı iş bulma amaçlı gerçekleşmektedir. Yine Rusya'daki 2,3 milyon göçmen Özbekistan vatandaşının 900 bin kadarı Rusya'da hâlihazırda kaçak olarak kalmaktadır. Bu oran ile de Özbekistan, Rusya içerisinde kaçan kalan göçmen işçilerin ülkeleri sıralamasında ilk sırada yer almaktadır (Regnum, 28 Şubat 2013).

Rusya Merkez Bankası verilerine göre ise Rusya'daki Özbek işçilerin ülkelere transfer ettikleri döviz miktarı hâlihazırda yıllık 6 milyar doları geçmiş bulunmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında Rusya'dan yurt dışına en fazla döviz transferinin gerçekleştiği ülke olarak Özbekistan ilk sırada yer almaktadır. Bu ülkedeki Özbek işçiler 2012 yılında kendi ülkelerine 6,241 milyar dolar döviz transferi gerçekleştirmişlerdir. Rusya'dan Özbekistan'a 2010 yılında 3,834 milyar dolar, 2011 yılında ise 4,692 milyar dolar döviz transferi gerçekleştiren Özbek işçilerin önceki dönemlere göre son yıllarda döviz transferlerinde ciddi artışlar gözlenmektedir (Tsentralniy Bank Rassiysskoy Federatsii, 2013).

Öte yandan tabloda da görüleceği üzere, dışa göç oranları artsa da dışarıdan Özbekistan'a gerçekleşen göçlerde de son yıllarda artış gözlemlenmektedir. 2012 yılında 210.653 kişi yurt dışına göç ederken, 169.701 kişi Özbekistan'a dönmeyi tercih etmiş ve dış göç açığı son yılların en yüksek seviyesi olan -40.952'ye çıkmıştır (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013).

Başka ülkelere Özbekistan'a göç edenlerin önemli bir kısmının ülkenin ekonomik olarak diğer bölgelerine nispeten daha iyi olduğu yerlere geldikleri görülmektedir. 2012 yılında başka ülkelere Özbekistan'a gelenlerin %36,4'ü (61.829) Taşkent Eyaleti ve şehrine yerleşmişlerdir. Öte yandan, ülke dışına en çok göç veren yerlerin de yine bu iki bölge olduğu dikkat çekmektedir. Taşkent Eyaleti ve şehirden diğer ülkelere göç edenlerin oranı tüm dışa göçün %30,5'ini (64.197) oluşturmaktadır (Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike, 2013). Bu bölgelerde nüfusun fazla olması da göç rakamlarına etki eden faktörlerdendir.

Eğitim

Özbekistan'ın eğitim sisteminin benzer ekonomik gelişmişliğe sahip birçok ülkeye göre daha iyi bir seviyede olduğu görülmektedir. Eğitime bütçeden ayrılan payın hayli yüksek olmasının yanı sıra, öğrenci-öğretmen oranı gelişmiş ülkelerin oranına yaklaşmakta ve özellikle ilköğretimde kız-erkek öğrenci sayıları birbirine oldukça yakın seyretmektedir (The World Bank, 2013: 9).

Okul öncesi eğitimin 6-7 yaşlarına kadar sürdüğü Özbekistan'da eğitim temelinde üç aşamalı bir sistemden oluşmaktadır. 1-4 (ilkokul) ve 5-9. (ortaokul) sınıfları kapsayan genel ortaöğretim denilen ilk aşama zorunlu ve ücretsizdir. 10-11. sınıfları kapsayan profesyonel ortaöğretim ise eğitimde ikinci aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci aşamadaki eğitim, normal okullarda alınabileceği gibi akademik liseler veya profesyonel eğitim veren kolejlerde de alınabilmektedir. 2009 yılında alınan karar gereği profesyonel eğitimin süresi 3 yıla çıkarılmıştır. Ancak bu alanda henüz geçiş süreci devam etmektedir. Zorunlu ve ücretsiz eğitimin süresinin de 12 yıla çıkarıldığı eğitim sistemine devletin yeni yatırımları sürmektedir. Eğitim sistemindeki üçüncü aşama ise üniversite veya enstitülerde alınan lisans ve lisansüstü eğitimi içeren yükseköğretimden oluşmaktadır. Test usulü yapılan sınavlardan geçen öğrenciler yükseköğretim kurumlarında okumaya hak kazanmaktadırlar. Doktora eğitimine ise lisansüstü eğitim başarıyla tamamlandıktan sonra devam edilebilmektedir (Zakon Respubliki Uzbekistan ob obrazovani, 2013).

Özbekistan Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2012-2013 eğitim yılında ülkede bulunan okul sayısı toplamda 9.765'tir. Bu okulların 68'inde okul öncesi, 9.536'sında 9 yıllık, 73'ünde 11 yıllık ve 88'inde ise uzmanlık eğitimi verilmektedir. Yine, bu okullarda toplam 4.468.101 öğrenci eğitim almaktadır. Kız-erkek oranının birbirine yakın olduğu okullarda toplam öğrenci sayısının %48,4'ü kız çocuklarından oluşmaktadır (Ministerstvo Narodnova Obrazovaniya Respubliki Uzbekistan-Informatsionny-Obrazovatelny Portal, 2013).

Devletin resmi dilinin Özbekçe olduğu ülkede farklı dillerde eğitim alınabilmektedir. Bazı okullarda sadece bir dilde eğitim verilebilirken, bazılarında birden fazla dilde eğitim yapılabilir. Vatandaşların ister ortaöğretim isterse yükseköğretim seviyesinde hangi dilde eğitim alacakları ise kendi tercihlerine göre belirlenmektedir. Toplamda 410.654 öğretmenin görev yaptığı okulların 8.742'sinde Özbekçe, 848'inde Rusça, 417'sinde Kazakça, 377'sinde Karakalpakça, 256'sında Tacikçe, 60'ında Kırgızca, 43'ünde ise Türkmençe dillerinde eğitim verilmektedir. Öğretmenlerin %71'inin kadın olduğu Özbekistan'da herhangi bir yükseköğretim kurumundan mezun olan öğretmenlerin oranı ise %75'i bulmaktadır (Ministerstvo Narodnova Obrazovaniya Respubliki Uzbekistan-Informatsionny-Obrazovatelny Portal, 2013).

Öte yandan, Özbekistan'daki yükseköğretim kurumlarının sayısı bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılından beri iki katına çıkmıştır. Ülkede hâlihazırda lisans ve lisansüstü eğitimin verildiği 58 yükseköğretim kurumu (2 akademi, 20 üniversite, 36 enstitü), 11 adet bu kurumların şubesi ve 6 adet de yabancı üniversitelerin Özbekistan'daki şubeleri bulunmaktadır. Bu yükseköğretim kurumlarındaki öğretim üyesi

sayısı 22.000 civarındadır. 242.298 öğrencinin lisans seviyesinde eğitim aldığı bu kurumlardaki lisansüstü öğrenci sayısı 13.417 ve ikinci öğretimdeki öğrencilerin sayısı ise 310'dur (UzReport, 30 Eylül 2013).

2011 yılında Devlet Başkanı İslam Kerimov'un onayladığı kararname ile yükseköğretim kurumlarının maddi-teknik açıdan modernleştirilmesine yönelik 5 yıllık program kabul edilmiştir. Programda özellikle yeni yükseköğretim kurumlarının açılması ve ülkedeki eğitim koşulları, düzeyi ve kalitesinin uluslararası standartları yakalaması açısından yeni öncelikler belirlenmiştir. Yükseköğretimin en önemli hedefleri arasında yer alan kaliteli uzman yetiştirmeye yönelik program sayesinde yeni adımlar atılmaktadır (Press-Slujba Prezidenta Respubliki Uzbekistan, 20 Mayıs 2011).

Sağlık

BM İnsani Gelişim Endeksi-2013 Raporu'na göre Özbekistan, 187 ülke arasında 114. sıraya yerleşerek orta sınıf insani gelişim kategorisindeki ülkeler sınıfında yer almaktadır. Özbekistan, yıllık gayri safi milli hâsılasının %2,8'ini sağlığa harcamaktadır (UNDP International Human Development Indicators, 2013). Son yıllarda yaşanan kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasındaki artış oranını yakalayamasa da Özbekistan'ın insani gelişim endeksinde az da olsa ilerleme gözlemlenmektedir (UNDP Human Development Report, 2013).

Yeni istatistik verileri olmamakla beraber ülkedeki ölüm nedenlerine bakıldığında bulaşıcı olmayan hastalıkların Özbekistan'da diğer hastalık çeşitlerine göre payının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir. 2008 yılında ölümlere yol açan bütün hastalık çeşitleri içerisinde bulaşıcı olmayan hastalıklardan ölenlerin oranı %85 civarında gerçekleşmiştir. Bunların içerisinde ise en yaygın hastalık çeşidi olarak kalp-damar hastalıklarından dolayı ölenlerin payı %73 civarındadır (World Health Organization, 2013: 75-76).

Bununla beraber Özbekistan, ölüm oranlarının azaltılması ve hastane şartlarının iyileştirilmesi noktasında birçok projeyi hayata geçirmeye çalışmaktadır. Kırsal kesimde yatırımı teşvik eden programların yanı sıra su kaynaklarının verimli ve doğru kullanılmasına yönelik projeler, bu konuda öne çıkan bazı çalışmalarındandır. Yine, kanalizasyon altyapısının güçlendirilmesi ve enerji verimliliğinin sağlanmasına yönelik atılan adımlar da bu bağlamda değerlendirilebilir (The World Bank, 2013: 9). Bu konuda özellikle Dünya Bankası'nın Özbekistan'ın sağlık sektörüne yardımları önemli boyutlarda devam etmektedir. En son 2012 yılında kırsal bölgelerdeki hastane şartları ve klinik hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik Dünya Bankası'nın 93 milyon dolarlık finans desteği ile Özbekistan'ın sağlık sektörüne ciddi yatırımlar öngören proje hayata geçirilmeye başlanmıştır (The World Bank Press Release, 18 Temmuz 2013).

Ulaşım, İletişim ve İnternet

Denize çıkışı olmayan Özbekistan, diğer ülkelerle olan dış ticaretinin önemli bir kısmını komşuları üzerinden yapmaktadır. Özbekistan'ın uluslararası ulaşım ağı özellikle Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Türkmenistan üzerinden sağlanan 8 önemli kara koridorundan oluşmaktadır (Ministerstvo Vneshnih Ekonomicheskikh Svyazey, Investitsiy i Torgovli Respubliki Uzbekistan, 2013). Deniz taşımacılığının da bu koridorlar üzerinden sağlanması Özbekistan'ı ulaşım noktasında komşularına oldukça bağımlı hâle getirmektedir. Bu yüzden de kara ve demiryolları taşımacılığı Özbekistan için hayati öneme sahip bulunmaktadır.

2010 yılı sonunda 2011-2015 dönemini kapsayan ulaşım ve iletişim altyapısını güçlendirmeye yönelik Devlet Başkanı Kararnamesi kabul edilmiştir. Bu proje sonunda yapılacak olan yatırımların miktarının 6,9 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir (Uzinfoinvest, 2013). Projede öncelikli olarak yeni otomobil ve demiryollarının inşası ve modernizasyonu, köprü ve hızlı tren inşaatları ele alınmaktadır.

Günümüzde Özbekistan'da 997'si şehir içlerinde, 2485'i banliyölerde, 632'si ise şehirlerarasında olmak üzere toplamda 4114 adet otomobil yolu bulunmaktadır. Bütün bu otomobil yollarının toplam uzunluğu ise 202.435 km'yi bulmaktadır (Uzbekskoye Agentstvo Avtomobilnaya i Rechnaya Transporta, 2013). Bağımsızlık kazanıldığından beri Özbekistan'da 175 köprü ve 3.700 km'den fazla yeni yol inşa edilmiş ve modernizasyonu yapılmıştır. Ülkedeki yolcu taşımacılığının %90'dan fazlası, yük taşımacılığının ise %80'den fazlası karayolları ile sağlanmaktadır (12News.uz, 21 Ekim 2013). Hava yolları ulaşımında ise Uzbekistan Airways ülkenin tek havayolu şirketi olarak faaliyet göstermektedir. Dünyada 40'tan fazla şehre uçan havayollarının 25 ülkede temsilciliği bulunmakta ve bünyesinde 14 bin civarında kişi çalışmaktadır (Fly.ru, 2013).

Hâlihazırda Özbekistan'daki demiryolu hatlarının uzunluğu ise 7.000 km'den fazladır. Demiryolları ile yıllık taşınan yük miktarı 70 milyon ton civarındadır. Bu rakamın ise %35 kadarını ihracat-ithalat ürünleri ve transit yük taşımacılığı oluşturmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen büyük projelerden bazıları olarak 341 km'lik Navoi-Nukus ve 220 km'lik Toşguzar-Kumkurgan yeni demiryolları hatları gösterilebilir. Açılan bu hatlarla birlikte Özbekistan'ın kuzey-güney hattında kesintisiz ulaşım sağlanması amaçlanmıştır. Yine, Afganistan üzerinden Hint Okyanusu'na ve İran üzerinden de Basra Körfezi'ne açılmayı hedefleyen yeni ulaşım hatlarının hayata geçirilmesi de Özbekistan'ın öncelikleri arasında yer almaktadır (Uzinfoinvest, 2013).

Özbekistan'ın iletişim sektöründe ise telefon önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Ülkede 2 milyona yakın sabit hat kullanıcısı ve 20,3 milyon cep telefonu kullanıcı

cısı bulunmaktadır (CIA The World Factbook, 2013). Yine Özbekistan'da hâlihazırda Beeline, Ucell, Perfectum Mobile ve UzMobile olmak üzere 4 adet telefon operatörü faaliyet göstermektedir. Son yapılan araştırmalarda Beeline'in iletişimdeki pazar payı %54 iken, Ucell'in %41, Perfectum Mobile'in %3, UzMobile'in ise %1 olarak çıkmıştır (Ministerstvo Narodnova Obrazovaniya Respubliki Uzbekistan-Informatsionny-Obrazovatelny Portal, 30 Nisan 2013). Ülkede geçtiğimiz aylarda en güçlü telefon operatörlerinden Rusya sermayeli MTS firmasının faaliyetlerini durdurmasına rağmen, yine bir başka Rus operatörü Beeline'in pazar payının oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir.

Bir diğer iletişim aracı olarak internet ise Özbekistan'da henüz yeterli kullanım yaygınlığına erişememiştir. Gallup Araştırma Şirketi'nin 148 ülkede yapmış olduğu son ankette Özbekistan, dünyada internet erişiminin düşük olduğu ülkeler sınıfında yer almıştır. Ülkede yaşayanların sadece %10'u evlerinde internete bağlanabildiklerini ifade etmişlerdir. Dünya nüfusunun ortalama olarak %32'sinin evden internet erişimi sağladığı göz önüne alındığında, Özbekistan'ın bu konuya daha fazla ağırlık vermesi gerektiği anlaşılmaktadır (Gallup, 14 Ocak 2013). Ancak ülkede internet fiyatlarının yüksekliği, hızının oldukça düşük olması ve sıklıkla yaşanan elektrik kesintileri de internet erişiminin önündeki engeller arasında yer almaktadır (Ozodlik Radiosi, 17 Ocak 2013).

KAYNAKLAR

CIA *The World Factbook*, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2177.html#uz>).

"Demograficheskie dannie-chislo rojdennih", *Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike*, 2013, (<http://www.stat.uz/demographic/>).

"Demograficheskie dannie-chislo priyehavshih v 1991-2012 godi-chislo uyehavshih v 1991-2012 godi", *Gosudarstvenniy Komitet Respubliki Uzbekistan po Statistike*, 2013, (<http://www.stat.uz/demographic/>).

"European Region: Uzbekistan Statistics Summary (2002 – Present)", *World Health Organization*, 2013, (<http://apps.who.int/gho/data/node.country.country-UZB>).

"Ekspertı nazvalı darogı Uzbekistana samimi bezapasnımı v regione", *12News.uz*, 21 Ekim 2013, (<http://www.12news.uz/news/2013/10/21/эксперты-назвали-дороги-узбекистана/>).

- “Home Internet Access Still Out of Reach for Many Worldwide”, *Gallup*, 14 Ocak 2013, (<http://www.gallup.com/poll/159815/home-internet-access-remains-reach-worldwide.aspx#3>).
- “Informatsiya o passajirskih avtomobilnih marshrutah”, *Uzbekskoye Agentstvo Avtomobilnaya i Rechnaya Transporta*, 2013, (http://www.autotrans.uz/online_services/information_on_passenger_road_routes/).
- “Karimov: naseleniya Uzbekistana dastignet 30 mln chelovek”, *Newsland.com*, 21 Ocak 2012, (<http://newsland.com/news/detail/id/871353/>).
- “Lichniye perevodi iz Rassii v strani SNG”, *Tsentralny Bank Rossiyskoy Federatsii*, 2013, (http://www.cbr.ru/statistics/CrossBorder/print.asp?file=Personal_Remittances_CIS.htm&pid=svs&sid=ITM_14138).
- “Lish 10 protsentov uzbekov imeyit Internet doma”, *Ozodlik Radiosi*, 17 Ocak 2013, (<http://www.ozodlik.org/content/article/24825037.html>).
- “Naseleniye Uzbekistana za polugodie uvelichilos na 190 tisich”, *Gazeta.uz*, 4 Eylül 2013, (<http://www.gazeta.uz/2013/09/04/population/>).
- “Naseleniya Uzbekistana za 2012 god viroslo na 439,2 tisichi chelovek”, *Gazeta.uz*, 18 Şubat 2013, (<http://www.gazeta.uz/2013/02/19/population/>).
- “Naseleniye Uzbekistana za polugodie uvelichilos na 190 tisich”, *Gazeta.uz*, 4 Eylül 2013, (<http://www.gazeta.uz/2013/09/04/population/>).
- “O merah po ukrepleniyu materialno-tehnicheskoy bazi vısshih obrazovatelnykh uchrejeniy i kardinalnomu uluchsheniyu kashestva podgotvki visokokvalitsirovannykh spetsialistov”, *Press-Slujba Prezidenta Respubliki Uzbekistan*, 20 Mayıs 2011, (http://www.press-service.uz/ru/news/show/postanovleniya_prezidenta/o_merah_po_ukrepleniyu_materialno-tehnic/).
- “Ojidayemaya prodoljitelnost jizni budet rasti vo vseh stranah SNG, no znachitelniye razlichiya mejdu nimi sahranyatsya”, *Demoskop Weekly*, Sayı: 563-564, 19 Ağustos-1 Eylül 2013, (<http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/barom05.php>).
- “Osnovniye pokazateli Ministerstva narodnaya obrazovaniya Respubliki Uzbekistan na 2012-2013 uchebnyy god”, *Ministerstvo Narodnaya Obrazovaniya Respubliki Uzbekistan-Informatsionny-Obrazovatelny Portal*, (<http://eduportal.uz/rus/info/information/docs/20122013/>).
- “Osushestvlen analiz rınka uslug mobilnoy svyazi”, *Ministerstvo Narodnaya Obrazovaniya Respubliki Uzbekistan-Informatsionny-Obrazovatelny Portal*, 30 Nisan 2013, (<http://eduportal.uz/rus/info/article1050.html>).

- “Pered Uzbekistanom otkrivayetsya ‘demograficheskoye okno vazmojnestay’”, *Gazeta.uz*, 26 Şubat 2013, (<http://www.gazeta.uz/2013/02/26/demography/>).
- “Razvitiye transportnih koridorov kak klyuchevoe napravleniye vneshneekonomicheskoy deyatelnosti Respubliki Uzbekistan”, *Ministerstvo Vneshnih Ekonomicheskikh Svyazey, Investitsiy i Torgovli Respubliki Uzbekistan*, 2013, (http://www.mfer.uz/rus/transport_i_logistika/mejdunarodnie_transportnie_koridori/).
- “The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World“, *UNDP Human Development Report 2013*, (<http://hdrstats.undp.org/images/explanations/UZB.pdf>).
- “Transportnaya Sistema”, *Uzinfoinvest*, 2013, (http://www.uzinfoinvest.uz/rus/ob_uzbekistane/transportnaya_sistema/).
- “Urbanizatsiya v Tsentralnoy Azii: vızıvı, problemi ı perspektivi”, *Tsentr Ekonomicheskikh Isledovaniy, Analiticheskiy Doklad*, 2013, (<http://www.unescap.org/esd/suds/urbanization-governance-infrastructure-in-central-asia/documents/Urbanization-in-CA-RUS.pdf>).
- “Uzbekistan”, *World Statistics Pocketbook – United Nations Statistics Division*, 2013, (<http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=UZBEKISTAN#Social>).
- “Uzbekistan Airways”, *Fly.ru*, (<http://fly.ru/airline/uzbekistanairways.html>).
- “Uzbekistan – Communications”, *CIA The World Factbook*, 2013, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>).
- “Uzbekistan Country Profile: Human Development Indicators”, *UNDP International Human Development Indicators*, 2013, (<http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UZB.html>).
- “Uzbekistan: Fertility Rate, Total (Births per woman)”, *The World Bank*, 2013, (http://www.quandl.com/WORLDBANK-World-Bank/UZB_SP_DYN_TFRT_IN-Uzbekistan-Fertility-rate-total-births-per-woman).
- “V Uzbekistane v sisteme narodnova obrazovaniya rabotayut boliye 410,6 ts. uchitel’ya”, *UzReport*, 30 Eylül 2013, (http://society.uzreport.uz/news_r_111934.html).
- “World Bank Financing to Help Uzbekistan Citizens Access Sustainable Health Services”, *The World Bank Press Release*, 18 Temmuz 2013, (<http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2013/07/18/world-bank-financing-to-help-uzbekistan-citizens-access-sustainable-health-services>).
- “World Bank Group – Uzbekistan Partnership: Country Program Snapshot”, *The World Bank*, Ekim 2013, (<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Uzbekistan-Snapshot.pdf>).

“World Health Statistics 2013”, *World Health Organization*, (http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/81965/1/9789241564588_eng.pdf).

“Zasidilis v Rassii”, *Regnum*, 28 Şubat 2013, (<http://www.rg.ru/2013/02/27/migranti-site.html>).

TÜRKİYE

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

Türkiye, 1980'lerden günümüze siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Vesayet rejimi, tasfiye edilerek demokratikleşme ve sivilleşme istikametinde önemli adımlar atılmaktadır. Büyük bir değişim yaşanırken, bu değişimin bütün mevzuatta, kurumlarda, siyasi partilerde, siyasi hareketlerde, toplumsal kesimlerde, fikir gruplarında ve vatandaşlarda aynı şekilde ve hızda yaşanması mümkün olmadığı için yaşanan süreç tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle AK Parti hükümetleri döneminde eski rejimin tasfiyesi ve yeni bir rejim kurma çabası farklı sosyal-siyasal kesimlerden ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Muhalefetin eski rejimin korunması ve güç odaklarının yeniden tahkimi ile sınırlanan siyaset anlayışı toplumda yaşanan değişimi anlayabilmekten oldukça uzaktır. İktidarı sorun alanlarında reform yapmaya teşvik edecek ve zorlayacak demokratik bir muhalefetin yokluğu demokratikleşme yönünde yaşanan sıkıntıları aşmada ciddi bir engel teşkil etmektedir. 2013 yılında öne çıkan tüm siyasal gelişmeler - müzakere sürecinden yeni anayasa çalışmalarına, Gezi olaylarından demokratikleşme paketine kadar - siyasal alanda iktidar ve muhalefet güçlerinin toplumdaki bu değişimi anlama noktasındaki farklılığına ve bu algı farkının doğurduğu gerilime işaret etmektedir.

Dış politika alanında hükümetin genel itibariyle Türk dış politikasının geleneksel çizgisini muhafaza ettiği, Türkiye'nin bölgesinde lider ülke olma yönünde özellikle yumuşak güç politikalarına ağırlık verdiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde, sorunların çözümünde arabuluculuk rolü oynamaya gayret etmiş, bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi sayesinde komşularından başlamak üzere yakın ve uzak havzalarda "barış alanları oluşturmayı ve karşılıklı işbirliğine dayalı anlayışı geliştirmeyi" hedeflemiştir. Bu amaçla, "Komşularla Sıfır Sorun", "Pro-aktif Diplomasi", "Çok Boyutlu Dış Politika" gibi temel kavramları, kendi dış politikasını tanımlamak için ifade eden AK Parti hükümetinin dış politika eylemleri, konjonktürel gelişmeler karşısında zaman zaman

tartışma konusu da olmuştur. Ancak buna rağmen Türkiye'nin 2013 yılında oldukça aktif ve girişken bir dış politika takip ettiği, sorunlara çözüm bulma noktasında aktif diplomasi izlediği ve komşuları, yakın havza ülkeleri ve küresel aktörler ile çok yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Türk ekonomisi uzun yıllar koalisyon hükümetleriyle özdeşleşen siyasal istikrarsızlıkla beraber çok başlı bir ekonomi yönetimi ve bunun olumsuz sonuçlarından muzdarip olmuştur. 2002 sonrası tek parti iktidarı döneminde bu sorun aşılarak yol haritası niteliğinde, mali hedef ve politikalarından oluşan orta vadeli programlar hazırlanmış ve bu çerçevede temel ekonomik gelişme eksenleri belirlenerek ana sektörlerin iyileştirilmesi, büyümede devamlılık ve ekonomik istikrarın sürekliliği hedeflenmiştir. 2002-2014 döneminde izlenen ekonomi politikaları, Türkiye ekonomisinin pozitif bir büyüme trendini yakalamasını sağlamış ve Türkiye'yi dünyanın 17. ekonomisi haline getirmeyi başarmıştır. 2008 küresel ekonomik krizinde gelişmiş olan ülkeler ağır bir ekonomik kriz yaşarken, Türkiye 2002-2008 dönemindeki doğru ekonomik uygulamaları ve analizleri sayesinde makroekonomik göstergelerini 2013'e kadar dengede tutabilmiştir.

Türkiye siyaset ve ekonomide olduğu gibi sosyal ve kültürel alanlarda da önemli değişimlere sahne olmaktadır. Demografik eğilimlerde görülen değişim - yıllar itibariyle doğan çocuk oranlarının düşmesi, buna karşılık annenin ortalama yaşının yükselmesi ve ölüm oranlarının azalması vb. - ülkede yaşanan sosyo-ekonomik değişim (özellikle de kadınların statü ve imkânlarının artışı) ile yakından ilintilidir. Bu değişim sürecine koşut olarak eğitim alanında son yıllarda hızlı gelişmeler yaşanmakta, ancak temel eğitim ve yükseköğretim alanlarında görülen nicel gelişmelere karşın tartışmalar eğitimin kalitesi ve içeriği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Başta eğitim olmak üzere sosyo-kültürel alana ilişkin yürütülen tartışmalar toplumdaki ayrışmanın gölgesi altında gelişmekte, bu yüzden sorunların çözümüne odaklı rasyonel arayışlardan ziyade ideolojik bir hüviyet arz etmektedir.

İÇ POLİTİKA

Dr. Murat Yılmaz

*Stratejik Düşünce Enstitüsü
İç Politika ve Demokratikleşme Koordinatörü
muratyilmaz67@yahoo.com*

Siyasi Arka Plan

Türkiye özellikle son yıllarda büyük bir değişim yaşamakta, vesayet rejimi tasfiye edilerek demokratikleşme ve sivilleşme istikametinde önemli adımlar atılmaktadır. Kat edilen mesafe arttıkça demokrasi, sivillik ve özgürlük değerlerine toplumun daha çok sahip çıktığı da görülmektedir. Yeni bir Türkiye kurulmakta ve bu yeni Türkiye'nin kuruluşunda STK'ların, aydınların ve vatandaşların rolü giderek artmaktadır. Toplum ve vatandaşlar demokrasiyi, sivilleşmeyi ve özgürlüğü keşfederken siyasetin alanı ve tabanı da genişlemektedir.

Sadece siyasi rejim değil, siyasi söylem ve siyasi kültür de değişmektedir. Otoriter ve yarı totaliter bir resmi ideoloji ve devlet düzeninin, vatandaşların siyaseti algılama ve siyaset yapma tarzını tayin eden siyasi kültürdeki kodları ve kalıntıları da ayıklanmaktadır. Hukuku ve kurumları değiştirmek fevkalade mühimdir fakat ehemmiyetli olan onları hayata geçirecek insanların, ruhun ve kültürün değişimidir. Büyük bir değişim yaşanırken, bu değişimin bütün mevzuatta, kurumlarda, siyasi partilerde, siyasi hareketlerde, toplumsal kesimlerde, fikir gruplarında ve vatandaşlarda aynı şekilde ve hızda yaşanması mümkün değildir. Hatta böyle bir beklenti değişimin, toplumun ve siyasetin tabiatına aykırıdır.

Bu itibarla değişimin, tartışma ve reaksiyon doğurması kaçınılmazdır. Bir bakıma, buradaki ihtilaflardan siyasi ve demokratik bir bereket dahi beklenebilir. Bu bereketi elde etmek için, ihtilafın çözülebileceği veya devam edebileceği asgari müşterek bir mutabakat çerçevesine ihtiyaç vardır. Bu mutabakat çerçevesi de, ancak demokratik hukuk devleti olabilir. Bazı tartışma ve reaksiyonların, bizzat bu çerçeveyi ortadan kaldıran vesayet rejimini ve hatta darbe rejimlerini savunmaya matuf olduğu görülünce, buradan bir anlaşma çıkması zor görünüyor. Bu yüzden temel meselelerde çıkan anlaşmazlıklarda, bürokrasinin değil seçmenin hakemliğine başvurmak, ihtilafi

demokratik bir mecraya sokarak çözümünü orada aramak, daha tercihe şayan bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmaktadır.

Vesayet rejimi, toplumun ve vatandaşların kendi özgür irade ve tercihleriyle değişmelerini ve kendilerini yönetmelerini engellemek üzere kurulmuştur. Böylece, merkezi iktidar aygıtını veya devleti ele geçiren bir zümrenin, toplumu ve vatandaşları kontrol etmesi, değiştirmesi veya dondurması; ama her halükarda kendi isteğiyle değişmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Tek parti diktatörlüğü ve darbe rejimleri dışında çok partili hayat içerisinde, bu kontrol ve değiştirme anayasa marifetiyle yapılmaya çalışılmıştır. 1961 sonrasındaki anayasa tartışmaları, Turan Güneş'in ifadesiyle bir "anayasa dini" tartışmalarına veya savaşlarına dönüşmüştür. Esasen bu zihniyet, Osmanlı modernleşme ve hürriyet hareketlerinde, Osmanlı bürokratlarının hürriyet vaat ederken vatandaşlar üzerindeki kontrol sistemlerini güçlendiren düzenleme geleneğinin devamlılığını göstermektedir. 2007'deki Cumhurbaşkanlığı tartışmalarıyla Türkiye siyaseti yeniden bir anayasa krizi ve anayasa savaşlarına dönmüştür.

Vesayet rejimine direnen, çoğunluğu teşkil eden toplum kesimleri ve onların siyasi temsilcileri ise, bu anayasaları değiştirmek için uğraş vermişlerdir. Lakin darbe döneminde yapılan anayasalar, değiştirilmesi ve demokratikleştirilmesi hukuken ve fiilen zor, katı anayasalardır. Değiştirilmesi ancak yüksek nitelikli çoğunlukla ve siyasi cesaretle mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan yüksek nitelikli çoğunluğun oluşmadığı zamanlarda, değişiklik teklifinin halkoyuna sunulması sadece anayasanın değil, bir bütün olarak siyasetin ve toplumun dondurulması ihtimalini bertaraf edecektir. Bu yol ayrıca siyaseti, demokratik ve sivil değişimi mümkün kılan da bir yoldur.

Türkiye uzun bir süredir yeni, sivil ve özgürlükçü bir anayasa tartışmasının içindedir. Ancak demokratikleşme anayasa sürecini aşıyor. Bu süreci anlayabilmek için Türkiye'nin tarihine ve siyasi geleneklere yönelmek gerekir. Bu durumda ise ister istemez merkez-çevre tartışmalarına, bürokratik vesayete ve siyasi kültüre bakmak yerinde olacaktır.

I. Demokratik Açılım: Siyasi Merkezi Değiştirme Çabasının Tarihi

Galilei, "Güneş dünyanın merkezidir" dediği için 1616'da Engizisyon tarafından lanetlendi. Engizisyon bu söze Galileicileri aforoz edecek kadar kızmıştı. Çünkü merkezin değişmesi yerleşik düzenin alt-üst olması demektir. Türkiye'nin geleneksel "merkez" tartışması da bu türden bir kızgınlığa ve Engizisyon'a yol açmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Milli Mücadele'nin liderleri arasındaki mücadeleleri hatırlayalım. Merkez-çevre dengesini daha demokratik ve liberal bir şekilde tanzim etmek isteyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan 5 ay sonra tasfiye edilmişti. Halk Fırkası bu şekilde asker-sivil bürokrasinin temsilcisi olarak İttihatçıların bıraktığı merkeze oturdu. Gazi Paşa'nın 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kuruluşunda Fethi Bey'e "Siz CHP'nin biraz solunda durursunuz" sözü, bu merkezin muhalefete çizdiği sınırın çevreye mesafesini göstermektedir. Fakat halk SCF'ye çevrenin partisi rolünü atfedince merkezin senaryosu iflas etmiştir.

Demokrat Parti (DP) de, milli şef İsmet Paşa'nın çizdiği merkezî sınırlar içerisinde tutulmaya çalışıldı; ancak halk DP'yi de çevrenin partisi olarak gördü. DP ise tıpkı SCF'deki Fethi Okyar gibi "İttihatçı çelik çekirdek"ten gelen merkez-i umuminin mutemet temsilcisi Celal Bayar'ı liderlerinden biri olarak bünyesinde taşıdı. Buna rağmen DP, nüfusun ekseriyetini köylerde sabitleyen CHP'nin merkez-çevre dengesini, nüfusun %5'ini şehirlerle yani merkeze taşıyarak sarstı. Bu değişikliklere ve demokratikleşmeye tahammül edemeyen merkez, 27 Mayıs darbesi ve 1961 Anayasası ile DP'yi tasfiye ederek merkezin çevre üzerindeki kontrolünü tahkim etti. Ancak DP ile başlayan ve somut olarak her beş yılda %5 artan şehirleşme oranı ve birçok iktisadi, toplumsal ve kültürel değişikende müşahade edilen değişme, ister istemez merkez-çevre ilişkilerini de etkilemiştir.

Adalet Partisi (AP), merkez-çevre ilişkisini değiştirecek bir iktisadi kalkınma dönemini sürdürürken, idam edilen Başvekil Adnan Menderes ve iki bakanının gölgesinde merkezi gözetmeye çalıştı. Ancak artık harekete geçen Türkiye dinamikleri, AP dışında çevrenin yeni aktörlerini de Ankara'ya taşıdı. Bunların başında Milli Nizam Partisi ile başlayan Milli Görüş Hareketi geldi. Tavanıyla merkez, tabanıyla çevre hassasiyetleri gösteren ve zamanla Türk-İslam ülküsü adıyla bir denge inşa etmeye çalışan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de bu vadiye sayılabilir. Türkiye İşçi Partisi tecrübesi ise merkezdeki elitlerin bir kısmının CHP şemsiyesi dışına çıkma cesareti olarak anlamlıdır; ancak kısa zamanda başarısızlıkla sonuçlanmıştır ve CHP dışına çıkanların büyük çoğunluğu bir cuntayla merkezi ele geçirmeyi denemiştir. Merkez-çevre ilişkilerini sarsan büyük dönüşüm, merkezdeki hiizipleri de birbirine düşürdü. Merkez artık sadece çevreyi değil, kendi içinde sarsılan güç dengesini de kontrol etmek zorundaydı.

1970'lerde CHP içerisinde yaşanan değişimin sonucunda genel başkanlık yarışını İsmet Paşa'nın karşısında kazanan Bülent Ecevit, partinin merkezî karakterini değiştirecek bir başarı sergileyemedi. Komünizm korkutmacasıyla sağda AP şemsiyesinde sağlanmaya çalışılan Milliyetçi Cephe ise, merkezde arzu edilen karşılığı bu-

lamadı. 12 Eylül darbesi, 27 Mayıs ve 12 Mart'a nispetle merkezin topluma sert bir müdahalesi olarak tarihe geçti. Ancak tuhaf bir şekilde siyasetin ve hukukun kontrol altına alındığı bu dönemde, merkezin gücünün içini boşaltacak uzun vadeli piyasa dinamikleri hayata geçti.

Dönemin önce iktisadi, sonra da siyasi aktörü olarak önemli olan Turgut Özal, bu dönüşüm gücüyle “oynak merkez” teorisini gündeme taşıdı (Bora, 1994). Siyasi sistemin merkezini değiştirmek ve halka göre yeni bir merkez tayin etmek için çevrenin ve piyasanın yanında, küresel aktörlerin de devreye sokulması bakımından Özal dönemi, eskiden bir kopuştur. Daha önce genellikle çevreyi kontrol etmek ve basturmak için küresel merkezleri kullanan Türkiye'deki merkezî güçler, Özal'dan sonra bu dinamikler karşısında giderek güç kaybettiler. Özal'ın ardından Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel ilk beyanatında “Devlette dengeler yerine oturmuştur” diyerek, bundan sonra merkezin değil partilerin rol oynayacağını işaretini verdi. Böylece merkez, kazandığı bu mevziyle bir on sene daha siyasi alanda hegemonyasını devam ettirebildi. Böylece “oynak merkez”in yerini alan “oynak partiler” giderek çevreden koşturdu ve merkezin ajanı konumuna gelerek güç kaybettiler. Giderek daralan merkez ise bir kriz odağına dönüştü.

Siyasi merkezin tahkimatına meydan okuyan ve merkezin toplumsal kürede belirlenmesini isteyen aktörler, artan temsil kabiliyetlerini – Refah Partisi (RP) örneğinde olduğu gibi – siyasi kürede sergileyemediler. Siyasi merkez, özellikle de “devletli” elit ve sermaye, bu yeni aktörleri dışladı. Bu, sadece siyaseten olgunlaşmamış bir tavır değil, iktisaden siyasi merkez olmadan ayakta duramayacak kesimlerin şedid bir savunma refleksinin ifadesiydi.

27 Mart 1994 mahalli idareler seçimiyle başlayan “devlet ve rejim sorunu” tartışması, 24 Aralık 1995 genel seçimiyle pişti ve Refah-Yol koalisyonuyla servise hazır hale geldi. Böylece 28 Şubat 1997'deki post-modern darbeye siyaset zemini giderek daraltıldı ve “merkez”e hapsedildi. Bu, siyasetin çevre kökeninden kopartılarak devşirilmesi veya devletleştirilmesi olarak da okunabilir. Bu sürecin son dönemdeki başlangıç noktası Susurluk olayına kadar inmektedir. Dönemin Başbakanı Susurluk olayını ve bu olaya gösterilen tepkileri “fasa fiso” diyerek “ben bilmem merkez bilir” şeklinde siyaset yapmama iradesini beyan etti. “Aydınlık için bir dakika karanlık” eyleminde ifadesini bulan tepkiler ise, bir anda RP karşıtı bir nitelik kazanarak siyasi bel kemiği olmayan ve manipülasyona açık olmaktan da öte, teşne tavrıyla “merkezî” bir karakter kazandı. Olaya hararetle müdahil olmak isteyen ANAP ise Mesut Yılmaz ve Eyüp Aşık'ın şahsında hafiyeliğe soyunarak Susurluk'u siyaset dışı bir alana hapsettiler.

18 Nisan 1999 seçimleri, bu çerçevede “siyaset dışı” bir mahiyet arz etti. Ana partiler “siyaset” yapmazken, reel politiği en iyi okuyup tatbik eden, Ecevit’in DSP’si ve ziyadesiyle MHP oldu. Bunda MHP’nin bir yandan merkezde reel politiğe, “siyaset dışı siyaset”e uygun profil çizmesinin, diğer yandan teşkilatların özellikle taşrada bir bedevi asabiyetiyle seçime “siyasi” müdahalesinin katkısı olmuştur. Ancak bedevi enerjisiyle bir imparatorluk kurulabilir ama imparatorluk bedevilikle yönetilemez. Bu yüzden daha önce RP’nin karşılaştığı handikap, MHP’nin de önüne çıktı. MHP liderliğinin merkez vurgusu, işte bu problemi konsolide ederek zamanla aşma stratejisini yansıtmaktaydı. Fakat problem, MHP’yi de içine alan siyasi sistemden kaynaklanmaktaydı. Sadece MHP değil, herkes merkezdeydi. Herkesin merkezde olduğu bir yerde sahiden merkezden bahsetmek mümkün müdür? Çevreyi kim temsil edecektir?

Reel politiği başarılı bir şekilde okuyan Ecevit ailesinin DSP’si, başarılı olmasını aslında parti diyebileceğimiz bir zatiyet içermemesine ve siyaset dışı kalabilmesine borçluydu. Ecevit “bu düzen değişecek” isyankarlığından “bu düzen değişmeyecek” noktasına gelerek tövbekâr olmuş bir derviş edasıyla artık Türk siyasetinin “merkez efendisi” unvanını almaya hak kazanmıştı. CHP ise ne merkeze ne çevreye yaranabildi ve tecrit durumunda bir stratejik açmazın içinde merkezin yedek kulübesinde sırasını bekledi.

Siyasi partilerin merkez ile çevre arasındaki ilişkileri yeniden tanzim etmek, çevrenin meselelerini merkeze taşımak yerine, merkezin, çevre üzerindeki bir kontrol aracına veya ajanına dönüşmesi bir temsil krizi yarattı. Partiler, bu surette ideolojilerden soyutlanarak salt maddi kaynak dağılımına veya sembolikleştirilmiş-dondurulmuş kimlik kovukları olmaya yöneldiler.

Bu genel tablo içinde iktisaden ve siyaseten çığırından çıkan siyasi merkez ve bu merkezin partileri peş peşe gelen krizlerle çöktü. Çevreden gelerek siyasi merkezdeki boşluğu doldurmaya başlayan AK Parti 3 Kasım 2002’de tek başına iktidara geldi ve on yıldır bekleyen reformları yapmaya başladı. Merkez ise krizlerin yaşandığı Ecevit döneminden beri siyasi sistemi yeniden kuşatacak darbe teşebbüsleriyle meşguldü. Basına aksettiği kadarıyla en son AK Parti’nin kapatılması davasına kadar yedi darbe teşebbüsü, siyasi merkezdeki krizin derinliğini anlatmaya başlı başlına yeterlidir.

AK Parti hem lideri hem de kadrosuyla merkez sağın profesyonel siyasetçilerine göre, tabanın organik bir devamı olarak dikkat çekmektedir. Tıpkı Özal gibi merkezi değiştirmek için çevreyi, piyasayı ve küresel aktörleri motive etmeyi başaran bir performans gösteren AK Parti, özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve sivil anayasa teşebbüsüyle, Galilei gibi merkezi yeniden tayin etmeye yöneldi. Bunun sonucunda da Engizisyon’la karşı karşıya kaldı. Merkezin siyasi komiseri olan CHP Genel Baş-

kanı Deniz Baykal'ın "Anayasa'yı ancak idamı göze alarak değiştirebilirsin" sözü, bu bakımdan manidardır.

II. Asker Sivil Bürokratik İttifakın Kuruluşu ve Dağılışı

Türkiye gibi imparatorluk bakiyesi ülkelerde ve gecikmiş ulus-devletlerde bürokrasi, siyaseten ağırlık kazanmaktadır. Ancak durmuş oturmuş demokrasilerde dahi, devlet faaliyetlerinin genişlemesi, bürokrasinin iktidar yolunu açmaktadır. 20 yüzyıl başında yükselen otoriter ve totaliter rejimler aynı zamanda bürokrasinin yükselişi olarak okunabilir. Bu dönemde liberal demokrasileri savunan Ludwig Von Mises, Bürokrasi adlı eserinde (Mises, 2000) tehdidin bürokrasinin büyümesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Görüldüğü üzere bürokrasinin, siyaset üzerindeki tahakkümü insanlığın paylaştığı evrensel sorunlardan birisidir.

Bürokrasi, bir bütün değildir. Siyasete müdahale konusunda bilhassa dikkat edilmesi gereken ayırım, asker ve sivil bürokrasi arasındaki ayırımdır. Askeri bürokrasinin yönetmediği ve denetlendiği ülkeler, her halükarda medeniyet seviyesi daha yüksek ülkeler sınıfında yer almışlardır. Bürokratik karakteri ağır basan bir yönetim içinde dahi, bürokrasinin hangi kanadının ağır bastığı tayin edici ehemmiyettedir. Osmanlı İmparatorluğunda III. Selim'le başlayan ve II. Mahmut'la devam eden reform süreci bu bakımdan anlamlıdır. Askeri kurumların ıslah edilmesini de içine alan reform sürecinde sivil bürokrasi, bilhassa da dışişleri bürokrasisi hâkim konumdadır. 1976'daki darbe sonrasında, Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesinden sonra da Sadrazam Mithat Paşa'nın dolayısıyla sivillerin yeniden duruma hâkim olmasıyla bu durum II. Meşrutiyet'e kadar böyle devam etmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi de, Bab-ı Ali baskısıyla gerçekleşen darbeye kadar demokratik meşruiyet kaygısının ön planda olduğu bir dönemdir. Bab-ı Ali baskısıyla gerçekleşen askeri darbe sonrası ise askeri bürokrasi boğazına kadar siyasete batmıştır. Esasen II. Meşrutiyet döneminin başından beri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde yer alan subayların siyasetteki varlıkları tartışılıyordu. Nitekim bu subayların varlığı orduya kısa zamanda siyaset sokmuş fırka ve hiziplere bölünen ordu emir-komuta hiyerarşisini kaybetmiştir. Ordunun eğitim, sevk ve idaresinden sorumlu subayların siyasete bulaşması neticesinde Balkan Savaşlarında ağır hezimetler yaşanmıştır. Bab-ı Ali baskınından sonra muhalif subayları tasfiye eden veya etkisiz yerlere getiren İttihatçı subaylar ordunun kesin hâkimi olmuşlardır. Ordunun hâkimiyetini ele geçiren İttihatçı subaylar kısa zamanda İttihat ve Terakki Fırkası'nı da II. Meşrutiyet rejimini de haki renklerine boyamışlardır. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının da etkisiyle militarist bir karakter kazanan rejim, yenilgiyle çökmüştür.

Bu rejim üzerine gelişen Milli Mücadele esnasında yeniden İttihatçı subayların hâkim olmasından kaynaklanan korkular, kongreler ve Kuva-yı Milliye dönemlerinde hissedilmiştir. Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal Paşa'nın üniformasıyla katılmasının istenmemesi bu dönemin hassasiyetini temsil etmektedir. İttihatçıların mesela Emin Sazak gibi sivil unsurların da, hatıralarında yer aldığına göre bu hassasiyetleri paylaşmaktadırlar. Ancak II. Meclis'in toplanması ve Halk Fırkası'nın kurulmasıyla beraber, bürokrasinin hâkimiyeti yeniden hissedilir olacaktı. Nitekim Halk Fırkası'nın ilk programını teşkil eden 9 umdenin arkasında memurları korumanın yer alması bu bakımdan kayda değerdir. Liberal Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra fiilen başlayan tek parti rejiminde bürokratik karakter açıkça hâkimdir. Hatta öyle ki, bürokrasi partiyi dahi teslim alacak kadar güçlenmiştir ve milletvekili olmaktansa yüksek bürokrat olmak tercih edilir olmuştur.

1927'den sonra şeklen dahi denetlenemeyen askeri bürokrasi bu tarihten itibaren fiilen özerk oldu. Cumhurbaşkanı'nın Mustafa Kemal Paşa ve Başbakanın İsmet Paşa olması dolayısıyla hissedilmeyen ve problem teşkil etmeyen bu fiili özerklik ancak 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle sarsılabildi. Milli Mücadeleyi yapan komutanların ordudan ayrılmasını sağlayarak ordunun tek hâkimi olan Mustafa Kemal Paşa döneminde ordu ayrıca açıkça siyasete girmemiştir. Mamafih Mustafa Kemal kritik zamanlarda ordu komuta kademesinin ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın görüşlerini almayı ihmal etmemiştir. Bu dönem zarfında yol siyasetinden iktisada askeri zihniyetin birçok alanda etkisini görmek mümkündür.

Askeri bürokrasinin yeniden siyaset sahnesine çıkışı Atatürk'ün ölümünü takiben İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi sürecinde gerçekleşti. İsmet İnönü dönemin II. Dünya Savaşı ve devletçilik anlayışı dolayısıyla, bürokratik zihniyetin ve tatbikatın kemal devresini ifade etmektedir. Dünyada yükselen otoriter ve totaliter dönemin planlama ve müdahale anlayışı içinde büyüyen bu bürokrasi, savaş şartlarında vatandaşlardan farklı imtiyazlara sahip olmuştur. Karneden savaş şartlarında bütçenin önemli bir kısmını teşkil eden lojmanlara kadar ayrı bir kolonide yaşayan bürokratlar giderek halktan kopmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı şartlarında Ankara'da inşa edilen devasa Saraçoğlu lojmanlarına tahsis edilen kömür miktarının Eskişehir vilayetine tahsis edilen kömürden fazla olması dönemi resmetmektedir. Bu dönem asker-sivil bürokrasinin tam bir ittifakla tamamlandığı saadet dönemidir.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda dünyadaki gelişmelerin de zorlamasıyla çok partili hayata geçen Türkiye'nin temel tartışma konusu da tahsildar ve jandarma zulmüyle kendisini gösteren memur tahakkümü olmuştur. Çok partili hayata geçilmesiyle kısmen liberalleşmek zorunda kalan rejimdeki her değişiklik, asker-sivil bürokrasinin

imtiyazlarını kaybetmesi anlamına gelmiştir. Böylece çok partili hayata geçişe, liberalleşmeye ve demokratikleşmeye direnen bürokrasi 1946'da seçimlerde yaptıkları yolsuzluklarla neler yapabileceğini daha o zamandan ortaya koymuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP'nin kaybederek DP'nin kazandığının belli olmasıyla seçimi iptal etmeyi ve bir tür darbeyi düşünen asker-sivil bürokrasi, DP döneminde zaman içinde giderek gerilemiştir.

14 Mayıs'la yaşanan demokratik devrim, asker-sivil bürokrasinin tahakkümünü sarsmış ve bürokrasi içerinden yeni demokratik duruma intibak eden yeni bir elit meydana getirmiştir. Ancak asker-sivil bürokrasi direnişe devam etmiş ve onun siyasi ajanı olarak siyaset yapan CHP ile beraber 27 Mayıs 1960 askeri darbesini organize etmiştir. Darbe sonrası yapılan 1961 Anayasası ile kendi imtiyazlarını anayasa teminatı altına alarak, parlamentoyu bürokratik bir vesayet altına almaya çalışmıştır. Bu dönemden sonra demokratik çoğunlukla mücadele etmek ve icap ederse yeniden bir darbe yapmak için asker-sivil bürokrasinin kurduğu ittifak 28 Şubat 1997 müdahalesine kadar devam etmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında en güçlü haliyle anayasaya giren asker-sivil bürokrasi arasındaki ittifak, askeri bürokrasinin kaba ve nobran tavırlarıyla ciddi yara almıştır. Bilhassa dışişleri bürokrasisi ile ekonomi bürokrasisinin dünyayı askeri bürokrasiden farklı okumasıyla çatırdayan ittifak 28 Şubat'ta marjinalleşmiştir. Bu dönem zarfında sergilenen ideolojik taassup emniyet ve istihbarat bürokrasisini de askeri bürokrasiden ayırmıştır. YÖK'teki değişiklikten sonra yargı bürokrasisi ile baş başa kalan askeri bürokrasi artık değil toplum üzerinde hegemonya kurmak bürokrasi içinde ittifak kurmadığı gibi kendi içinde de homojenliğini kaybetmiş durumdadır.

III. Siyasi Gelenekler ve Toplumsal Tabanlar

Türkiye'de siyasi partilerin, siyaset felsefesiyle ilişkisi Osmanlıdan beri zayıf olagelmıştır. Bu zayıflığı, Cumhuriyet döneminde ve bugün de gözlemleyebiliyoruz. Batıda ortaya çıkan fikir ve kurumlar, teşekkül sebepleri ve aktörleri anlaşılmadan, Türkiye'ye aktarıldığından, bu aktarma nominalizmle sınırlı bir çerçevede kalmaktadır. Bu nominalizmin sebebi ise, aktarmayı akleden ve tatbik eden bürokrat seçkinlerin toplumsal değişikliklerden korkan "tutucu" tavırlarıdır. Şerif Mardin, Jöntürklerin bu durumunu Karl Mannheim'ın "bürokratik tutuculuk" kavramıyla açıklamaktadır. Tek parti dönemi de, esas itibarıyla aynı toplumsal tabana dayandığından bürokratik tutuculuğu devam ettirmiştir. Muhafazakârlık, bu düşünceye sahip olan toplumsal gruba göre farklılaşmakta, hatta birbirlerine rakip olabilmektedir. Bu ayrımı ifade edebilmek için bürokratik muhafazakârlığı "bürokratik tutuculuk" şeklinde adlandırmayı tercih ediyorum. Esasen bugün Türkiye'de tayin edici siyasi bölünme, bu temele oturmaktadır: Orta sınıflara ve taşra burjuvazisine

dayanan AK Parti'nin muhafazakâr demokrattığı ve muhafazakâr reformculuğu karşısında, bürokratik tutuculuğu temsil eden CHP ve Ulusalçılar.

Bürokrasi, mevcut toplumsal düzeni ve hiyerarşiyi hukukun rasyonalitesi içinde anlamakta ve bu şekilde kendi hâkim konumunu korumaya çalışmaktadır. Kavramın mucidi Mannheim, bürokratik tutuculuk düşüncesini şöyle anlatıyor:

“Tüm siyasal sorunları yönetimle ilgili sorunlara dönüştürmek. Tüm siyasal sorunları yönetim örgüsü altında gizlemek, memurun eylem alanını yalnızca halihazırda formüle edilmiş yasalarn sınırları içinde varolduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Dolayısıyla hukukun genesisii veya gelişmesi onun eylem alanının dışında kalmaktadır. Toplumsal olarak sınırlı ufkunun bir sonucu olarak görevli, yapılmış her yasanın arkasında özgül bir toplumsal olarak biçimlendirilmiş dünya görüşünün bulunduğu- nu görememektedir.”

CHP'nin programı yerine uzun bir süre kullanılan 9 umdeden birinin, memurların korunup kollanmasına ilişkin olması bu bakımdan manidardır. CHP, tek parti döneminde ve daha sonra da esas itibarıyla bürokrasiye ve taşrada da eşrafa dayanmıştır. CHP'ye muhalefet eden partilerin önceliği de bürokrasinin sınırlanması olmuştur. Bugün “sahici Türk solu”nun büyük isimleri de bürokrasiye karşı olan isimlerden müteşekkildir: Mustafa Suphi'den Mehmet Ali Aybar'a, Turan Güneş'ten İdris Küçükömer'e, Toplumcu Düşün Dergisi'nden Birikim Dergisi'ne...

CHP ideolojisinde de, Jöntürklerden beri Türk aydınları üzerinde etkisi görülen pozitivist espri görülmektedir. Pozitivizm bir yönüyle de Fransız Devrimi'ne, onun düzensizliğine karşı duyulan tepkiyi ifade etmektedir. O yüzden de pozitivizmin motosu İttihat ve Terakki'ye de adını verecek olan “düzen ve ilerleme” olmuştur.

Türk bürokratik tutuculuğunun ilerlilik iddiası, Türk modernleşmesine karşı gelişen reaksiyonlarla temellendirilmiştir. Niyazi Berkes bu reaksiyon hareketinin toplumsal tabanını, “geleneksel bilgi ve üretim tekniği”yle iktidar ve refahlarını koruyabilecek yeniçeri, ulema ve esnaf arasındaki büyük koalisyonda görmüştür. Berkes, böylece muhafazakârlığı, modernleşme hareketleri karşısında güç ve itibar kaybedenlerin reaksiyonerliğiyle tanımlamaktadır.

Berkes ve bürokratik tutucu düşüncenin açıklayamadığı husus, Türk modernleşmesini kabul ederek geliştirmeye yönelik muhafazakârlıktır. Bu bağlamda Kemal Karpat'ın çalışmaları izah edici olmaktadır. Karpat, modernleşme sürecinde yükselen, güç ve itibar kazanan toplumsal kesimlerin muhafazakârlığına işaret etmektedir. Bu üst orta sınıflar din, müteşebbislik ve iktisadi dürtüleri içeren bir muhafazakâr modernleşmeyi arzulamaktadırlar (Karpat, 1959).

Karpat'ın işaret ettiği çerçevenin 1959 yılında yazıldığı hatırlanırsa, esas olarak Demokrat Parti tecrübesini ele aldığı anlaşılabilir. Ancak modernleşmeyi de içeren bir anlamda muhafazakârlığı, devlet adamı ve tarihçi Cevdet Paşa'ya kadar götürmek mümkündür. İkinci Meşrutiyet döneminin terminolojisiyle söylersek “muhafazakâr ve inkılâpçı” iki ismi burada hatırlamak temanın ne kadar derinlere kök saldığını gösterecektir: Bunlardan birisi milli şair Mehmet Akif Ersoy, diğeri “milli mütefekkir” Ziya Gökalp'tir.

Bu bakımdan hem Gökalp hem de Mehmet Akif'in fikirlerinden çizgiler taşıyan Mümtaz Turhan ve Erol Güngör, bürokratik muhafazakârların mecburi kültür değişmelerinin toplumda yarattığı direnişe karşılık, muhafazakâr reformcuların serbest kültür değişmelerinin asıl toplumsal değişmeyi yarattığını şöyle açıklamaktadırlar: “Teknolojik medeniyetin” Türkiye'ye büyük bir hızla girişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Bu yıllarda birkaç büyük iktisadî devlet teşekkülü kurulmuştur. Teknolojik değişimi, bunlarla birlikte ve belki de daha ziyade bunların dışında gerçekleştirmiş olan kadrolar, “Avrupacı” tiplerden çok yerli tiplerden oluşmaktadır. Bunlar kısmen liberalleşen siyasî havadan faydalanan, pratik, pragmatik, iktisadî işleri iktisat kuralları çerçevesinde ele alan, lafçılıktan ve ideolojiden uzak, farklı kesim ve görüşlerde olmakla beraber esas olarak merkezde ve sağda yer alan kimselerdir.

Türkiye'de muhafazakâr kesimin ihtirasla sanayileşmeyi istemeleri bazı çevreleri şaşırtmaktadır. Bu şaşkınlık sosyal ve kültürel yapı ile iktisadî yapı arasındaki ilişki hakkında edindikleri yanlış fikirlerin sonucudur. Özellikle Marksizmin etkisi altında oluşan yanlış kanaate göre, sanayileşmenin tedirgin ettiği birtakım zümreler, toplumda sarsılan yerlerine duydukları özlemle eski düzeni isterler. Gerçekten sanayileşmenin tedirgin ettiği bazı zümrelerin, özellikle büyük sermaye karşısında tutunamayan esnaf ve zanaatkârların, muhafazakâr siyasî hareketlere katıldıkları doğrudur, “ancak muhafazakârlık ile sanayileşmenin birbirine zıt istikametleri temsil ettiği söylenemez.” Aksine sanayileşmenin öncüleri, sanayi öncesi toplumda şu veya bu sebeplerle kenara düşmüş olan gruplardır. Max Weber'in “misafir halk” dediği bu grupları “etnik azınlıklar, kendilerini cemiyetin tam içinde saymayan dinî gruplar veya diğer zümreler, kısacası cemiyetin geleneksel hayatına tam intibak etmemiş fert ve gruplar” teşkil etmektedir. Cumhuriyet inkılâpları ile merkezin dışında, kenarda kalan muhafazakârlar, sanayileşme marifetiyle toplumsal ilişkiler ağını ve hiyerarşiyi değiştirmek istemektedirler. Türk iktisadi zihniyetini ve dinle ilişkisini inceleyen Sabri Fehmi Ülgener, bu değişime işaret etmektedir.

1946'dan sonra Türk siyasî hayatı, ana hatlarıyla bürokratik tutuculukla, orta sınıfların muhafazakârlığı arasındaki mücadeleye geçmiştir. Geleneksel Cumhuri-

yet burjuvazisinin, 1970'lere kadar bürokratik tutucuları ve onların siyasi temsilcisi CHP'yi desteklemiş olması, taşra burjuvazisinin desteklediği DP ve AP'nin, geniş kitlelerce orta sınıfların partileri olarak kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. 1950'den sonra sanayi, tarım, ulaştırma ve ticarete yaşanan hızlı ve büyük değişim, bürokratik muhafazakâr elitleri fevkalade rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın sebebi, bürokrat elitin halk üzerindeki kontrol ve iktidarlarını kaybetmesidir. Bu rahatsızlık, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine, bürokratların seçilmişlerin iktidarlarını paylaştıkları 1961 Anayasasına ve iktisadi gelişmelerin kontrol altına alındığı planlama uygulamalarına yol açmıştır.

AP ise bürokratik elitte siyasi alanda açık bir çatışmaya girmeden kültürel sahada sembolik, iktisadi alanda önemli mücadelelerde bulunmuştur. Ancak AP de yeni burjuvazi içindeki farklılaşma ile iktisadi gelişmelere intibak edemeyen esnaf ve zanaatkârı içine alacak bir hegemonya kuramadığı gibi, bu kesimin temsilcilerini de dışlamıştır. Bunun neticesinde TOBB içindeki mücadeleyi takiben Necmettin Erbakan ve arkadaşları Milli Nizam Partisi'ni kurdular. Daha sonra da Ferruh Bozbeyle ve arkadaşları AP'den koparak Demokratik Parti'yi kurdular. Bu gelişmelerden önce, 27 Mayıs sonrasının ilk Meclis'inde bir AP'li milletvekilinin, 19 Mayıs törenlerindeki kız öğrencilerin kıyafetini eleştirmesi üzerine, Partiden derhal ihraç edilmesi muhafazakârlığın siyaseten bir varlık göstermesinin ne kadar zor olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. AP'nin bu zorluğu aşamaması, daha sonra önemli gelişmeler doğurmuş, yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1970'ler boyunca AP ve Süleyman Demirel, kuramadığı ideolojik hegemonyayı, selefi DP'yi hatırlatacak tarzda antikomünizm, otoriterlik ve milliyetçilik vurgusuyla sağ patronajı altına alarak kurmak stratejisini izledi. Stratejinin diğer ayağı da sola karşı, bürokratik elitlerle ittifakın yolunu açmaktı. Bu güzergâhı, sadece siyasetçiler değil, muhafazakâr aydınlar da kullanmıştır. Türk muhafazakârlığının en önemli dergilerinden Demokrat Parti döneminde neşredilen "Türk Düşüncesi Dergisi"nin macerası bunun tipik bir örneğidir. Bu stratejiye, 12 Eylül ve sonrası dönemde ANAP ve DYP, hatta bir ara RP de başvurmuştur. 12 Eylül sonrası Turgut Özal ve ANAP, özellikle iktisadi liberalizm ve kısmen de siyasi liberalizm istikametinde reformlar yaparak bürokratik elitin iktidar sahasını iyice daraltmıştır. Bu reformlara dünyada esen liberalizm dalgası yardım ederken, silahlı bir şiddet hareketine dönüşen Kürt sorunu etrafında, 12 Eylül'ün mirası olan otoriter milli güvenlik rejimi engel olmuştur.

1990 sonrası Türkiye'sinde yaşanan sorunlar karşısında, geleneksel siyasi parti ve resmi kurumların çözüm üretemeyişi, üstelik her sahada dönemin etkin aktörü Demirel'in deyişiyle "rutin dışı"na çıkan uygulamalar sonucunda 3 Kasım 2002 se-

çimlerinde, Birikim dergisinin ifadesiyle “muhafazakâr demokrat inkılâp” (Birikim, 2002) meydana geldi. AK Parti, tek başına iktidar olduktan sonra AB’ye uyum istikametinde reformlara yönelirken, CHP ve bürokratik elitler ise bu reform sürecine muhalefet ettiler. Bürokratik elitin direnişi ve tutuculuğu hâlâ devam etmektedir.

IV. Siyasi Kültürümüzde Demokratik Açılım: Sembolik Savaştan Sembolik Barışa

Türkiye, birçok partinin semboller etrafında yaptığı “açılımları” tartışmaktadır. Bunlardan belki en çok tartışılanı CHP’nin çarşaf ve Kuran kursu açılımları oldu. Türkiye’nin 11 Temmuz seçimleri öncesinde ve sonrasında yaşadığı siyasi krizin başörtüsü yasakları etrafında geliştiği hatırlanırsa, CHP’nin bu açılımlarının neden çok tartışıldığı da anlaşılabilir. CHP’nin samimiyeti bir yana bu açılımlar, sembolik bir harbe dayanan dışlayıcı ve ayrımcı bürokratik tahakküm rejiminin sonunu işaret etmektedir. Bu rejimin sonunu getiren ise 1999’da Ecevit koalisyon hükümetiyle başlayıp, 2002’den sonra AK Parti hükümetleriyle devam eden reform sürecidir. Aslında Türkiye, Ali Bayramoğlu’nun isabetle belirttiği gibi “kurucu yıllar ve tartışmalar” yaşıyor (Bayramoğlu, Yeni Şafak, 13 Ocak 2009). Demokratik bir hukuk rejiminin kurulması, eski rejimin dışlayıcı ve ayrımcılığının yerine semboller üzerinden eşit ve katılımcı bir barış inşası çabasına dayanmaktadır. Bu çabalar, ister istemez bir takım semboller, sembolleşen kişiler ve nominalizm üzerinden yürütülmektedir. Buradaki sembolizm ve nominalizmin tarihî ve kültürel köklerine inmeden siyasi kültür kavramına kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Siyasî kültür, siyaset bilimine daha önce hâkim olan anayasa ve kamu hukukundan gelme kurumsal yaklaşımın eksikliklerini giderme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Kurumların ve yapıların sadece varlığına bakarak siyasetin işleyişini anlayabilmek mümkün değildir. Siyasetin işleyişini ve gerçek mahiyetini anlayabilmek için yapı ve kurumların varlık kazandığı toplumsal zemine bakmak gerekmektedir. Siyasetin bu toplumsal zemini aynı zamanda toplumun kültürünü de siyasî tahlile katmaktadır.

Kültür, sosyal bilimlerin en muhataralı alanlarının başında yer almakla beraber kültür değişimleri sosyal bilimlerin temel dikkat noktasıysa, siyasî kültür değişimleri de siyaset bilimi için aynı kıymettedir. Siyasî kültür değişmelerinden bahsetmek ise farklı siyasî kültür tiplerine göre anlam kazanabilecektir. Bu şekilde kurum ve yapı değişiklikleri ile yapılmak istenen siyasî değişikliklerin toplumsal zeminde kazandığı derinliğin ölçülebilmesi arzulanmaktadır. Ayrıca siyasî rejime uygun siyasî kültür tipi de tespit edilmektedir. Bu şekilde siyasî kültür, değişme kavramıyla beraber istikrar kavramıyla da kullanılan bir boyut kazanmaktadır.

Siyaset biliminde siyasî kültür kavramının kullanılması çok eskilere gitmemektedir. Kavramın önemini ilk olarak 1956'da yazdığı bir makaleyle ortaya koyan bu sahanın kurucularından sayılabilecek Gabriel Almond'dur (Almond, 1956: 391-409). Siyasî kültür kavramı olarak birçok anlamda kullanılmakla beraber, konunun bu yönüne geçmeden önce siyasî kültür kavramının kültür kavramıyla ilişkisine değinmek yerinde olacaktır.

Siyasî kültür yaklaşımının temel varsayımlarından biri, toplumun kültürünün farklı unsurlarıyla bir bütün oluşturduğu ve siyasî kültürün de bu bütünün içinde yer aldığıdır. Buna göre, bir siyasî kültür ait olduğu toplumun genel kültür ve tarihî dışında anlaşılabilir. Bu varsayım ise, esasta başka bir varsayım, bir toplumun bütünü temsil eden bütüncül bir kültürel sistemin varlığına ve toplumu temsil edecek bir yaygınlıkta olduğuna dayanır.

Siyasî kültür kavramı, birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Mesela, bir ülkenin veya milletin tarihî tecrübe ve gelenekleri siyasî kültür olarak nitelendirilebilmektedir. Kimi yerde devlet veya siyasî kurumların kuruluş ruhları, bir milletin diğerlerinden farklı siyasî üslubu, yerleşik önyargıları, iyi-kötü anlayışları, hoşgörü derecesi, dinî, coğrafi özellikleri, farklı milletlere bakışı, bir millete atfedilen karakter, askerlikle ilişkisi, uyum kabiliyeti, muhafazakârlığı, göçebeliliği-yerleşikliği, şehirlileşme oranı, tüccarlığı siyasî kültür olarak tanımlanabilmektedir.

Farklı siyasî kültür tipleri, toplumlarda saf halde bulunmazlar. Başka bir ifadeyle, her toplumda farklı siyasî kültürler mevcuttur. Ağırlık ve bileşkelerine göre biri diğerlerinin önüne geçebilir. Siyasî rejime uygun düşmeyen bir siyasî kültür baskın çıkarsa, siyasî rejimin istikrarlı bir şekilde yaşayabilmesi için siyasî kültürün niteliği fevkalâde önemlidir. Tamamen birbiriyle uyum için bir siyasî rejimle siyasî kültür söz konusu değilse de, farklılıklar büyüdükçe siyasî rejimin işleyişi tehlikeye düşebilir.

Siyasî kültür yaklaşımı 1990'larda yeniden gündeme gelmiştir. Siyasî kültürün yeniden gündeme gelişi, 1989'da başlayan Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist bloğun çözülüşüyle yakından ilişkilidir. Soğuk Savaş boyunca devam eden ideolojik kutuplaşmanın ortadan kalkışıyla kültürel ayrımların gündeme geleceğine ilişkin beklenti ve tahminler ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhuru siyaset bilimci Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezidir (Huntington, 1996). Bu tez ve tartışmalar siyasî kültüre ilişkin ilgiyi canlandırmıştır.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında ABD – SSCB çatışması demokrasi ile totaliterliğin bir mücadelesi olarak görüldüğünden, totaliter düzeni temsil eden Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını takiben ABD'nin temsil ettiği demokrasinin bü-

tün dünyada yayılacağı beklenmiştir. Francis Fukuyama “Tarih’in Sonu” adlı çalışmasında liberal demokrasinin nihai zaferi kazandığını ve artık tarihin sona erdiğini iddia etmiştir. Fakat bu dönemde ortaya çıkan ırkçı ve dinî milliyetçilikler ve bölgesel savaşlar demokrasinin istikrarı için tehdit oluşturmuştur (Fukuyama, 1992). Bu durumda yeniden siyasî kültür araştırmaları önem kazanmıştır. Türkiye’de “sessiz devrim” olarak da adlandırılan reform sürecinde mevzuatta ve kurumsal yapıda meydana gelen değişikliklere rağmen, demokratik hayatı tehdit eden tehlikelerin mevcudiyeti siyasi kültüre bakmayı icap ettirmektedir.

Türkiye siyasi kültürü, toplumun siyasi problemlerini resmi bir filtre içinde toplumsallaştırmaktadır. Böyle olunca da, yüz yıldır var olan meseleler toplumun karşısına ancak bir sembol, söz veya şiddet hareketiyle gelince, toplumsallaşmasını ve siyasallaşmasını bu resmi filtreden edinen kesimler sorunla yüzleşmek, sebep-sonuç ilişkisi aramak, tartışmak, dinlemek ve çözüm aramak yerine resmi ezberi yüksek sesle söylemek ve farklı olanları da susturmak üzere bir vatan elden gidiyor cephesi yaratmaktadırlar.

Bu cephenin yaratılmasında, resmi siyasi kültürün yanında bu kültürün tuşlarına basan belli odakların rol sahibi olduğu Türkiye siyasi tarihine vakıf olanların bedahat derecesinde sahip oldukları bir bilgidir. Bu bilgi bize bu tarihle yüzleşmedikçe sivil yani, hem resmi olmayan hem de medeni olan bir siyasi kültür ve üslup inşa etme imkânını vermiyor. Böylece “kamusal alanlar” bir anda laikçi ve şoven milliyetçi sembol, söylem ve figürlerin eline geçmektedir. İşte bu resmi siyasi kültürün tuşlarına basabilmek için kanlı olayları tertipleyen veya zaten bu kültürü içselleştiren muhalif örgütlerin döktüğü kanı vesile sayan odaklar, böylece bir kriz yaratarak bürokrasinin tahakkümünü devam ettirmek istemektedirler. Bu durum bürokratların muhalifi olma iddiasındaki muhalif şiddet örgütlerine de, üzerlerinde yükseldikleri sorunların üzerinde tek söz sahibi konum elde etmelerini sağlayacak bir “savaş” iklimi yaratmaktadır. Böylece siyaset, ikna etme eksenine değil zor kullanma eksenine kayarak kaybolmaktadır. Siyasetin ortadan kalkması ise, Teneke Trampet eşliğinde sıradan faşizmi sokağa, ekrana, hâsılı her yere taşımaktadır. Türkiye’nin resmi kültürünü içselleştiren ve konumunu kaybetmekten korkan orta sınıfların reaksiyonu bu ana mecrayı teşkil etmektedir. 22 Temmuz 2007 seçimleri öncesi ve sonrasında gerçekleşen “terör karşıtı” gösterileri bu orta sınıfa eklenmeye hazır milliyetçi lümpenliği de motive etmeyi başarabilmiştir.

Türkiye, III. Selim’den bu yana Batıyı örnek alarak değişmeye ve dönüşmeye çalışmaktadır. Bu değişim ve dönüşümün ivmesi arttıkça kırımlar ve tartışmalar da artmaktadır. Bir tür medeniyet değişimi anlamına gelen kırıma, aynı toplumun için-

de farklı medeniyet anlayışlarını mümkün kılmaktadır. Bu sürecin giderek birtakım semboller çevresinde bir kutuplaşmayla neticelendiği de gözlerden kaçmamaktadır.

Osmanlı sisteminde de mevcut kadim sert yöneten–yönetilen ayırımına paralel gelişen millet nizamı da, esasen bu sembolikleşmeye güçlü bir damar sunmuştur. Millet nizamının tasfiye olarak vatandaşlık hukukuna geçilmesine ve yöneten–yönetilen ayırımını yumuşatması beklenen demokratikleşme hareketlerine rağmen, bu sembolizm, siyasi kültür kodlarında devam etmiştir. Osmanlı modernleşmesinden itibaren bu değişime hakim olan bürokrasi, gerçekten eşitliğe dayanan vatandaşlık hukukundan, yöneten–yönetilen ayırımının demokratik bir karakter kazanmasından ve cemaatlerin müşterek hareketinden korkmuştur. Bu korku bir takım semboller marifetiyle bu sürecin manipüle edilmesine yol açmıştır. Bürokrasinin gerçek modernlik yerine koyduğu sembolik modernliğe şu veya bu sebeple uyum sağlayamayan halk kesimleri “makbul vatandaşlar” olarak kabul edilmemişlerdir. Bu ikinci sınıf vatandaşların demokratik tercihleri bürokratik kurumlar marifetiyle denetlenirken, vatandaşlar arasında farklılıklarını muhafaza eden kesimlerin hak talepleri ve her türlü müşterek hareketleri, zaten varolan sembolik farklılıklar kutuplaşma ve çatışma istikametinde tahrik edilerek bertaraf edilmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Samuel Huntington tarafından Soğuk Savaş'ın yerini alacağı düşünülen Medeniyetler Savaşı tezi, bu konuyu uluslararası bağlamda tartışmaya açmıştır. Bu vadede Türkiye'yi medeniyetle savaşının yaşandığı bir muharebe alanı olarak gören Huntington, elitlerinin Batı halkın İslam medeniyetini tercih etmesi yüzünden “bölünük ülke” olarak nitelendirmiştir. Huntington'un tezi bir yana bırakıldığında dahi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, dondurulmuş birçok problemle yüzyüze kalmıştır. Otoriter tek parti döneminden ve askeri müdahalelerden kalan bu problemler de giderek kangrene dönen semboller etrafında tecessüm eden problemlerdir. Siyasetin dar alana hapsedilerek temsili karakterini, toplumsal talep ve şikâyetleri taşıma ve sorun çözüme kabiliyetini kaybetmesi de, semboller etrafında segmentlere ayrılmış toplumsal kesimlerin, siyaset marifetiyle çözüm üretmesini zorlaştırmıştı. Türkiye'de yaşanan, medeniyetler savaşının ötesinde Tanıl Bora'nın ifadesiyle bir “medeniyet kaybı”ydı.

1999'da Ecevit koalisyon hükümetiyle başlayan reform süreci 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra kurulan AK Parti hükümetleriyle hızlanarak devam etmiştir. Ancak bu reform sürecinin 2006'dan sonra yavaşlaması, reform sürecinin tamamlanmamasının yarattığı endişe ve umutlar, toplumda semboller etrafındaki kutuplaşmayı yeniden gündeme getirmiştir. Bu kültürel kutuplaşma, darbe amacıyla psikolojik harp ve terör aleti olarak tahrik edilmesiyle siyasi kutuplaşma ve kırımlar şiddetlenmiştir.

Ergenekon Davası ve darbe tartışmaları ise bu tahriklerin etkisini kırmış ve amaçları ifşa etmiştir. Bu sürecin bir parçası olarak AK Parti'ye yönelik kapatma davasının amacına ulaşmaması da, yeni arayışların önünü açmıştır. Reformlar karşısındaki reaksiyoner cephe, AK Parti'nin 2002'den sonra yapmaya çalıştığı mevzuat değişiklikleri ve kurumsal reformların zihniyet dönüşümüne yetmediğini göstermiştir. Bu zihniyet dönüşümünü temin etmek için siyasi kültürümüzde ciddi bir demokratikleşme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Şimdi her gün bir yenisiyle karşılaştığımız sembolik jestler, bu anlayışın bir tezahürüdür. Bütün bu jestlerin tek tek sağladığı faydadan daha ehemmiyetli olan husus, siyasi kültürün demokratikleşme yönünde bilinçli müdahalelerle değiştirilebileceğini göstermiş olmasıdır. Böylece reformlar, toplumsallaşmış ve güçlü bir kültürel zemine oturmaktadır. Sembolik açılımlar ve jestler, belli bir kesime yönelikmiş gibi görünse de, Türkiye'nin içindeki geçirmez bölmeleri kaldırarak bir toplumu meydana getirmektedir. Bu sivil siyasi kültür, en az sivil anayasa kadar kurucu kıymettedir.

Sonuç

Açılımlar, bir devlet politikası veya projesi olarak takdim etmeye ve algılamaya imkân verdiği ölçüde siyasi karakterini örten bir yanılısamaya yol açmaktadır. Aynı zamanda devletli muhalefetin, açılımların dış boyutunu abartarak en hafifinden dış telkinle hazırlanan proje olarak takdimi, milli/yerli muhalefet hissiyatına kuvvet vermektedir. Açılımları hayata geçiren AK Parti için ise böyle bir takdim ve algı, üstleneceği riski "devlet"le paylaşma yoluyla sert muhalefet karşısında ferahlatılabilir. Bununla beraber açılımın devlet tarafından da desteklendiği vurgusu, açılımın muhataplarını ciddiyet konusunda ikna ederken açılım sürecini sabote etmek isteyebilecek çevreleri de caydırabilecektir. Ancak Kürt açılımını bir devlet politikası olarak takdim etmenin AK Parti'ye getireceği bu avantajların yanında, dezavantajlar da vardır. Her şeyden önce AK Parti, devlet politika veya projelerini hayata geçiren bir aktör olmayı kabul ederse misyonunu kaybediyor demektir. Çünkü AK Parti, siyaseti ve demokrasiyi ortadan kaldıran bu devlet politikası anlayışına muhalefet eden sivil bir siyasi parti olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır.

3 Kasım 2002 seçimleriyle başlayan demokratikleşme süreci, Kürt meselesini de kapsayacak yeni bir safhaya girdi. Tabiatıyla çok hararetle tartışmaları da beraberinde getirdi. Esasen bu tartışmaların Sünnî dindarların, Alevilerin, gayrimüslimlerin sorunları ele alınırken yaşanan tartışmalarla beraber düşünülmesi gerekmektedir. Bu bakımdan demokratikleşme sürecine kısaca bakmakta fayda var. Eski rejim yıkılmakta ve yerine yeni bir rejim kurulmaya çalışılmaktadır. Demokratikleşme süreciyle bir yandan bürokratik vesayet mekanizmasının Sünnî, Alevi, gayrimüslim, Kürt, sosyalist

diyerek dışladığı ve en temel insan haklarından dahi mahrum ettiği toplumsal kesimler ve kimlikler “demos”, yani halk içine dâhil olurken, “krasi” yani iktidar da yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye’de demostan çıkan krasinin sınırlandırılması demek olan liberal demokrasiden farklı olarak, demokrasiye oligarşik cumhuriyet anlayışı içinde bir deli gömleği giydirmeye çalışan bürokratik vesayet rejimi hâkim olagelmıştır. Türkiye’nin bürokratik vesayetçi rejiminde demostan çıkan iktidarın bürokrasi tarafından sınırlandırılması, denetlemesi esas alınmıştır. 27 Mayıs darbesiyle başlayan ve Türkiye tarihinde kökleri olan bu rejimin inşa faaliyeti, diğer bütün darbelerin de ortak paydasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda yasama ve yürütmeden, dolayısıyla demokratik meşruiyetten uzak kimi bürokratik kurumların ve yargı erkinin “bağımsızlık” adı altında yasama ve yürütme karşısındaki tarafgir işleyişi bu rejimin temel karakteridir. Asimile edilmediği sürece dışlanan bu toplumsal kesimleri ve kimlikleri, yekdiğerine karşı tahrik eden istihbarat ve güvenlik kuruluşları içine yuvalanmış illegal yapılanmalarla da, sivil ve özgürlükçü bir siyasetin boy vermesi engellenmiştir.

Bürokratik vesayetlin geriletilmesi ve siyasetin alanının genişlemesiyle demokratik açılım(lar)ın siyasi zemini ortaya çıkmıştır. Eski rejime dönülmedikçe, demokratik açılımın sona ermesi mümkün değildir. Artık siyasi meseleler bürokrasi tarafından değil, seçilmiş siyasiler tarafından kamuoyunun önünde tartışılarak karara bağlanacaktır.

Siyasal Gelişmeler

Bu bölümde 2013 yılında öne çıkan siyasal gelişmeler kronolojik çerçevede “Kabine Revizyonu Üzerine”, “Erdoğan’ın Anayasa Çıkışı”, “PKK’nın Silah Bırakma Müzakereleri”, “Anayasa, Kürt Meselesi, Başkanlık ve Ortadoğu”, “Türkiye’den Dünya Sahnesine: Müzakere İlerliyor, Muhalefet Geriliyor”, “Gezi Olayları: Türkiye Demokrasisine ve Yumuşak Gücüne Karşı Yeni Asimetrik Mücadele”, “AK Parti Hükümetinin 30 Eylül “Demokratikleşme Paketi” ve “Paralel Devlet”in Özerlik İlanı” başlıkları altında incelenecektir.

I. Kabine Revizyonu Üzerine

Kamuoyunda bir süredir tartışılan ve Başbakan Erdoğan’ın “her an her şey olabilir” deyişinden sonra beklenen kabine revizyonu 25 Ocak 2013’te gerçekleşti (Hürriyet, 25 Ocak 2013). Başbakan Erdoğan dört bakanın yerine yeni isimler atadı. Bu siyasi tasarruf, ister istemez önümüzdeki döneme ilişkin bir yeni yön mü ifade ediyor sorularını ve spekülasyonlarını beraberinde getirdi.

İçişleri Bakanı Idris Naim Şahin yerine Muammer Güler, Sağlık Bakanı Recep Akdağ yerine Mehmet Müezzinoğlu, Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer yerine Nabi Avcı, Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay yerine Ömer Çelik atandı. İçişleri Bakanı Idris Naim Şahin'in değişmesi 2012'deki terörle mücadele dönemini takiben PKK'nın silah bırakmasını temin etmeye yönelik İmralı sürecinin bir devamı olarak yorumlanabilir. Idris Naim Şahin belediye döneminden itibaren Başbakan Erdoğan'ın çevresinde ve mülki idare sınıfından gelen bir isimdi. Kamuoyuna aksayan kimi gafflarına ve sorunlu ifadelerine rağmen mülki idarede sevilen ve başarılı bulunan bir isimdi. Bunun yanında 2012'de PKK'nın final yılındaki başarısızlık dikkate alındığında, bakanlık dönemi başarılı olarak görüldü. Ancak Idris Naim Şahin kullandığı dil itibarıyla 90'ların çatışmacı dilinden kurtulamamış ve Türkiye'nin yaşadığı değişimden habersiz bir siyasetçi olarak bu dönemin adamı olmadığını göstermişti. Yeni İçişleri Bakanı Muammer Güler ise, Şahin'den farklı olarak yeni döneme intibak eden bir dil kullanabilmekteydi. Güler'in ileride de tartışılacak problemi İstanbul Valiliği sırasında Hrant Dink'in katledilmesi ve bu katlin ardındaki istihbarat skandalıdır.

Sağlık hizmetleri, AK Parti'nin iddialı ve başarılı olduğu temel alanlardan biridir. AK Parti'nin ilk hükümetinden itibaren Sağlık Bakanlığını yürüten Recep Akdağ'ın görevden alınması bu bakımdan şaşırtıcıydı. 10 yılı aşkın süredir bakanlık yapan Akdağ'ın değişmesi bir başka açıdan ise isabetliydi. Çünkü 10 yıl bir bakanlık için uzun bir süre. Bürokratik yozlaşmaya ve siyasi körlüğe yol açabilir. Bakan Akdağ'ın isminin Adıyaman cemaatiyle anılması ve Bakanlık'ta bu cemaatin ağırlığından bahsedilmesi de bu cümledendir. Akdağ'ın yerine gelen Mehmet Müezzinoğlu, AK Parti İstanbul İl başkanlığı yapmış partinin çekirdek ekibinden bir isimdir.

Mili Eğitim Bakanlığı da AK Parti hükümetinin iddialı olduğu alanlardan biridir. 28 Şubat sürecinde büyük bir tahribat yaşanan eğitim sektörü özel bir ilgiyi hak ediyordu. AK Parti iktidarları boyunca sağlık ve eğitime ayrılan bütçe imkanları hızla arttı. Ancak eğitimde ideolojik devlet anlayışını sona erdirecek ve niteliği arttıracak reformlar, bürokratik vesayet rejiminin 2010'da tasfiye edilebilmesi yüzünden gecikti. Ömer Dinçer son 10 yılın reform sürecine Başbakan Danışmanı, Başbakanlık Müsteşarı ve bakan olarak ciddi katkılar veren bir isim olarak ortaya çıktı: Ömer Dinçer Milli Eğitim Bakanlığı'nda da bu reformcu çizgisini devam ettirdi. Ancak Dinçer'in reformculuğu bir siyasetçinin reformculuğu gibi değildi. Kamuoyu desteğini ve taleplerini ihmal ettiği ölçüde AK Parti çeperlerinden merkezine sirayet eden bir memnuniyetsizlik dalgası yarattı ve bu dalga bakanlıktan alınmasına yol açtı. Dinçer'in yerine gelen Nabi Avcı da Belediye Başkanlığı döneminden beri Başbakan Erdoğan'ın danışmanlığını yapan bir isimdi. Avcı'nın, Dinçer'in eksik bıraktığı kamuoyu desteğini sağlayacağı düşünüldü.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda ise, 2007'den itibaren bakanlık görevini sürdüren Ertuğrul Günay görevden alındı. Günay uzunca bir süredir belki de alınmasını geciktirmek için Başbakan Erdoğan ve AK Parti'den farklı bir siyasi çizgide olduğunu hissettirecek çıkışlar yaptı. Fakat gariptir bu çıkışlar Bakanlar Kurulu'nda değil, hiçbir bakanın olmadığı ortamlarda gazetecilere yapıldı. Günay ayrıca bürokratik vesayet sisteminin tasfiye sürecinde yaptığı isabetli çıkışlarla görev süresini uzattı. Bu siyasi çıkışlar dışında Günay'ın bilhassa turizm sektöründe Mumcu döneminde yapılanların üzerine neredeyse hiçbir şey koymadığı söylenebilir. Günay'ın yerine atanan Ömer Çelik, Erdoğan'ın Belediye Başkanlığı günlerinden danışmanlığını yapan ve 10 yıllık reform sürecine kurmay olarak katkı veren isimlerden.

II. Erdoğan'ın Anayasa Çıkışı

Başbakan Erdoğan'ın Anayasa Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmalarını Mart 2013'e kadar bitirmese yeni anayasa için Uzlaşma Komisyonu dışında bir yol aracağını ve AK Parti'nin kendi anayasa teklifini sunacağını söylemesi (Radikal, 30 Ocak 2013) yeni tartışmalara yol açtı. Kimileri Başbakan Erdoğan'ın çıkışını uzlaşmadan hatta yeni anayasadan vaz geçme işareti olarak görürken kimileri de AK Parti'nin kendi anayasasını hatta başkanlık sistemini dayatması olarak takdim ettiler. Halbuki Başbakan Erdoğan'ın muhtelif açıklamalarında da Anayasa Uzlaşma Komisyonu üyesi Mustafa Şentop'un açıklamalarında da Komisyonunda bir uzlaşma yakalanabilirse, AK Parti'nin Başkanlık sisteminde ısrar etmeyeceği açıkça ifade edilmişti.

Komisyonu'nun süresinin neden sınırlandırılması gerektiği sorusunun cevabı Türkiye'nin siyasi takvimi, PKK'nın silahsızlandırılması müzakereleri ve Suriye başta olmak üzere Arap baharının etkilediği Ortadoğu dinamikleri dikkate alınmadan verilemez. Her şeyden önce AK Parti ve diğer siyasi partiler de hem 2007 seçimlerinde hem de 2011 genel seçimlerinde seçmene yeni bir anayasa vaat ettiler. Anayasa Uzlaşma Komisyonu, 2011 seçimlerinden sonra TBMM'de grubu bulunan dört siyasi partiyi temsilen üçer üyeden eşit temsil, tam mutabakat çerçevesinde ve 2012 Aralık ayında çalışmalarını tamamlamak amacıyla kuruldu. Komisyon 2012 sonunda anayasa yazım çalışmasını tamamlayamadı ve bu süreye ilaveten üç ay daha süre verildi. Bu açıdan bakıldığında Başbakan Erdoğan'ın Komisyonun süresini kısaltmadığı, yalnızca Komisyonun görev süresi içinde yeni anayasa yazılamazsa olabilecekleri hatırlattığı söylenebilir. Herhangi bir Komisyonun süresinin sonsuz olamayacağı açıktır. Kaldı ki Türkiye, 2014 Mart'ında Mahalli İdareler Seçimleri ve 2014 Ağustos'unda Cumhurbaşkanlığı Seçimleri takvimiyle karşı karşıyaydı. TBMM 2013 Temmuz'unda tatile ve sonbahardaki yeni yasama yılında da seçim sürecine girecekti. Bu durumda yeni anayasanın 2013 Mart'ıyla Temmuz ayı arasında TBMM'den geçmemesi halinde yeni anayasanın yapılmasını beklemek siyasi açıdan gerçekçi değildi.

Yeni anayasa 2013 ilkbaharı ile yazı arasında yapılabilirse PKK'nın silah bırakma müzakereleri ve Kürt sorununun demokratik reformlarla aşılması bakımında katalizör görevi görmesi mümkündü. Yeni anayasa bir yandan vatandaşlık tanımı, mahalli idarelerin güçlendirilmesi ve devletin ideolojilerden arındırılmasıyla Kürt sorununun demokratik yollarla aşılmasını mümkün kılarken diğer yandan da din ve vicdan hürriyeti, ordunun demokratik denetiminin sağlanması, bürokratik vesayetin tamamen tasfiyesi ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınmasıyla genel demokratikleşmenin önünü açabilirdi. Bütün bunların eş anlı olarak yeni anayasa çerçevesinde yapılabilmesi, Kürt sorununun genel demokratikleşme dalgası içindeki reformlarla çözülmeye çalışılması hem içerideki reaksiyonları azaltabilir hem de Kürt sorununun etrafındaki siyasi hareketi ikna edebilirdi.

Yeni anayasanın 2013'te tamamlanmasının Ortadoğu'daki değişim ve Avrupa Birliğindeki sıkışma dönemine denk gelmesi Türkiye'ye dışarıda da ciddi bir alan açacaktı. Suriye, Irak ve İran'daki kaos ihtimaline ve güvenlik riskine karşı Kürt sorununu, din ve vicdan hürriyetini, bürokratik vesayeti aşmış daha nitelikli bir demokrasiye sahip olmuş bir Türkiye'nin esnekliği ve problem çözme kabiliyeti siyaset, sivil toplum, ekonomi ve devlet düzeyinde artmış olacaktı. Sıkışmış AB'ne stratejik bir derinlik, ekonomik canlılık ve yeni ufuklar vaat eden demokratik anayasa yapmış bir Türkiye güçlü bir ortak olabilecekti. Obama'nın ikinci dönemini yaşayan ABD için ise iç meselelerini halletmiş, bölgede problem çözen ve yumuşak gücü artan bir Türkiye tercihe şayan olacaktı. Bu açıdan Başbakan Erdoğan ve AK Parti için yeni anayasa, siyasi hesaba ve akla uygun kârlı bir siyasi teşebbüstü. Başbakan Erdoğan'ın Komisyona 2013 Mart'ını hatırlatması bu bakımdan anayasada uzlaşmayı zorlaştıran değil, mümkün kılacak bir zorlama olarak görüldü. Ancak Uzlaşma Komisyonu süreç içinde bekleneni veremedi ve dağıldı.

III. PKK'nın Silah Bırakma Müzakereleri

Kürt meselesi ve onunla iltisaklı şiddet meselesi, İmralı'da hükümlü olarak hapisanede yatan PKK'nın kurucu lideri halen Önderlik makamını temsil eden Abdullah Öcalan üzerinden başlayan müzakerelerle yeni bir mecraya girdi. Daha önce de muhtelif defalar yapılan fakat başarısızlığa uğrayan müzakerelerde yeni bir teşebbüs yaşandı.

Normal şartlar altında Türkiye'nin demokratik standartlarındaki yükselme ve Kürt sorununun tamamen siyasallaşarak her boyutuyla tartışılabilmesi imkanı karşısında sona ermesi gereken PKK şiddetinin 2011-2012'de artması dikkat çekiciydi. Bu durum bir defa bir örgüt ortaya çıktı mı, onun kendini devam ettireceği gerçeğinin yanında, Irak ve bilhassa Suriye'deki durumun verdiği cesaretle de ilgili olarak değer-

lendirildi. Artan şiddete ve PKK ile çevresindeki siyasi hareketin söyleminin sertleşmesine rağmen, 2012 yılı bu siyasi çizgi açısından açık bir başarısızlıkla sonuçlandı.

PKK hayata geçirmeye çalıştığı “devrimci halk savaşı stratejisi”nde başarısızlığa uğradı. PKK, militanlarının %20’sinin üzerinde bir kısmını kaybetti. KCK operasyonları dolayısıyla şehirlerdeki kitlesel eylem kabiliyetini yitirdi. Türkiye’nin artan gücü karşısında Türkiye dışındaki hareket alanı daralmaya başladı. BDP, marjinal sol gruplar hariç Türkiye kamuoyuna açılmadı. Mesela MHP’nin Kürt etnik kökenli seçmenlerden alabildiği %3 oya karşılık, BDP Türk etnik kökeninden gelen seçmenlerden oy almayı başaramadı.

Bu başarısızlık karşısında PKK ve BDP çevreleri karşılaştıkları açmazı aşmak için Önderliğe yani Öcalan’a döndüler. Öcalan ise, çatışma çizgisinin dışında bir pozisyon belirlemişti. Öcalan bu pozisyonun verdiği rahatlıkla gerçek anlamda Önderlik makamını temsil ettiğini göstererek PKK’nın silah bırakmasını temin edecek bir irade ortaya koymaya çalıştı.

AK Parti Hükümeti ve Başbakan Erdoğan ise, bu durum karşısında yeni bir risk üstlenerek Öcalan’ın PKK’yı önce yurt dışına çıkarma ve bilahare silah bıraktırmaya ikna etme teklifine bir şans vermeye yöneldi. Böylece Öcalan üzerinde yeni bir müzakere süreci başlamış oldu. Daha önceki müzakerelerden edinilen tecrübelerle daha dikkatli bir şekilde yürütülen süreç, Karataş’ta bir karakol baskını denemesi (Sabah, 9 Ocak 2013) ve Paris’te içlerinde PKK’nın kurucu kadrolarından Sakine Cansız’ın da yer aldığı 3 PKK’lı kadının öldürülmesiyle (Yeni Şafak, 10 Ocak 2013) mecrasından çıkarılmaya çalışıldı. Bu tahriklere rağmen, müzakere süreci aksasa da süreci bozacak bir psikolojik iklimin oluşmasına izin verilmedi. Bunda tarafların yanında, bilhassa basının Habur’da olduğu gibi provokatif yayınlarda bulunmamasının da ciddi rolü oldu. Müzakere süreci başladığında Aydın Doğan’ın ve Fethullah Gülen’in sürece destek mesajlarının faydaları bu şekilde devşirilmiş oldu. Bir takım yeminli AK Parti düşmanı eski solcu çevrenin PKK ve BDP çevrelerini tahrik eden yayınları dışında medya genel olarak sürece destek verdi.

Sürece BDP içinden yükselen bazı söylemler dışında açıkça MHP karşı çıktı. Ancak MHP bu sefer, Öcalan’la müzakerelere misilleme olarak Silivri’de darbecilik ithamı yüzünden tutuklu bulunan eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ’u ziyaret kararı alarak (Hürriyet, 14 Ocak 2013), kendi tabanını bir arada tutabilecek bir meselede Başbuğ ziyaretiyle içten içte devam edecek tartışmaların önünü açmış oldu. MHP bu ziyaretle aynı zamanda yeni denklemin dışına da çıkmış oldu. Benzeri iç tartışmalar sürece destek veren Kemal Kılıçdaroğlu’nun CHP’sinde de devam etti. TBMM’de devam eden anadilde savunma hakkı tartışmalarında partinin ulusalcı kanadından

Birgöl Ayman Güler'in Kürt karşıtı olarak tescil edilebilecek sözleri yüzünden Adıyaman milletvekili Salih Fırat CHP'den istifaya etti (Star, 24 Ocak 2013). CHP Tunceli milletvekili Hüseyin Aygün'ün Paris'te öldürülen Dersimli PKK'luların ailesine taziyeye ziyareti CHP'nin parti yönetimi ve ulusalcı kanadında sert karşılık buldu (Milliyet, 15 Ocak 2013).

PKK Başkanlık Konseyi sözcüsü Murat Karayılan, Önderlik makamındaki Öcalan'ın kendilerini temsil ettiğini ve onun vereceği karara uyacaklarını söyleyerek sürece çok güçlü bir destek vermiş oldu.

IV. Anayasa, Kürt Meselesi, Başkanlık ve Ortadoğu

Bir yandan yeni anayasa tartışmaları diğer yandan PKK'nın silah bırakması istikametine gelişen müzakere süreci, Türkiye'nin siyaseten yeniden kurulması anlamına geliyor. 2013 yılı itibarıyla bu tartışmalar AK Parti'nin Başkanlık sistemi önerisi ve Suriye, Irak ve İran hattında yaşanan büyük gerginliğin eşliğinde yaşandı. Bu bakımdan Türkiye'nin yeniden kuruluşu, Ortadoğu'nun yeniden kurulma tartışmalarına da denk geldi. Başbakan Erdoğan bu vasatta yeni anayasa bahsinde önemli açıklamalar yaparak sürecin hızlanmasını istemişti. Bunu İmralı'yla başlayan ve yeniden hızlanan müzakere süreci takip etti. Suriye'nin durumunun yaza doğru değişme istidadı göstermesi 2013'ün çok sıcak geçeceğini gösterdi.

Muhalefetin siyasi aklının ve siyasi olgunluğunun test edildiği bir başka konu da PKK'nın silah bırakılması amaçlı müzakere süreciydi. Müzakere sürecinin başarısı değil varlığı bile Türkiye'deki siyaseti baştanbaşa değiştirebilecek bir dinamiği ifade ediyordu. MHP'nin muhalefeti anlaşılabilir ve tahmin edilebilirdi. CHP ise hem süreci destekleyeceğini açıklayıp hem de MHP'den de sert muhalefetiyle artık siyasette ana muhalefet partisi hüviyetini giderek kaybettiğini gösterdi. Bu sert muhalefet, AK Parti'nin başlangıçtaki risk nispetini arttırdı, hatta cesaretini kırdı. Bu yüzden AK Parti anayasayı da müzakereleri de devletin kurucu partisi CHP ile yürütmek istedi. CHP bunu kabul etmeyince AK Parti'nin anayasa ve çözüm sürecindeki iradesi gecikerek ortaya çıktı. Süreç ilerledikçe Türkiye'deki muhalefet problemi daha da iyi anlaşıldı.

V. Türkiye'den Dünya Sahnesine: Müzakere İlerliyor, Muhalefet Geriliyor

PKK'nın silahlı mücadeleden vazgeçmesi ve siyasi mücadeleyi tercih etmesi şeklinde özetlenebilecek bir müzakere süreci yaşandı. Bu sürecin başarısından bağımsız olarak, müzakere süreci Türkiye'deki yerleşik siyaset anlayışını cepheden sarstı. Bir sel gücüyle eski Türkiye'nin ve eski Türkiye'nin siyasi kimlik ve kültürünün altını oyan bu gelişmeler Mayıs 2013'de dünya ölçeğindeki siyasi güç merkezlerince algılanmaya başlandı.

Mayıs 2013’de Reyhanlı saldırısı (Hürriyet, 11 Mayıs 2013), Başbakan Erdoğan’ın ABD ziyareti (Sabah, 17 Mayıs 2013) ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun aynı tarihlerdeki Avrupa ziyaretleri (Haber7, 15 Mayıs 2013) Türkiye’deki büyük değişimin dünya güç merkezlerindeki algılanmasını ifşa ediyordu. Reyhanlı saldırısı bu değişimin Türkiye sınırları dışına taşan bölgesel boyutuna karşı verilen vahşi bir tepkiyi ifade ediyordu. 40 yıllık PKK şiddetinden kurtulmaya çalışan Türkiye’ye yönelik bu saldırı, muhtemelen öngörülemeyen bir şekilde müzakere sürecinin ne kadar isabetli olduğuna Türkiye kamuoyunu bir kez daha ikna etmiş oldu. Ayrıca Reyhanlı saldırısına verilen tepki Türkiye’nin müttefikleri ve uluslararası kurumlarla beraber davranma eğilimini gösterdi ve maceracılıktan uzak tavrıyla Türkiye dışında itibar topladı.

Başbakan Erdoğan’ın ABD ziyareti, 10 yılı aşan AK Parti iktidarının ABD nezdinde artan itibarını sembolik jestlerle de gösterme imkanını verdi. Böylece ABD Soğuk Savaş sonrasında müttefiklerinden daha özerk hareket eden ve içeride demokratik bir değişim geçiren Yeni Türkiye’yi kabul ettiğini ve bu Yeni Türkiye ile müttefik olmak istediğini dünyaya göstermiş oldu. ABD önceliğini Doğu Asya ve Pasifik odağına kaydınca Ortadoğu’daki ağırlığını azaltıyordu ve bu boşluğu doldurabilmek için Türkiye’nin yumuşak gücüne ihtiyaç duyuyordu. Keza İsrail de bu boşluk karşısında Türkiye’nin artan değerini keşfetmeye başladı. İsrail’in Mavi Marmara gemisine yönelik katliam dolayısıyla ABD Başkanı Obama’nın araya girmesiyle Türkiye’den özür dilemesi (Hürriyet, 24 Mart 2013) bu bağlamda anlam kazanıyordu.

Başbakan Erdoğan’ın ABD’deki prestijli gezisi sırasında Avrupa Birliği çıkarması yaparak Erdoğan’ın karizmasını çizmeye çalışan Kılıçdaroğlu’nun başına gelenler, planlanan aksine Erdoğan’ın güç ve itibarını öngörülmez bir şekilde arttırdı. Tam bugünlere denk gelen Türkiye’nin uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının bir ikincisi tarafından yatırım yapılabilir seviyede not artırımının açıklanması (Habertürk, 27 Mart 2013) ve Türkiye’nin IMF’ye borçlarının tamamını ödeyerek IMF’ye borç veren bir ülke haline gelmesi (Habertürk, 14 Mayıs 2013) bu güç ve itibarın arkasındaki iktisadi değişmeyi vurguluyordu.

Kılıçdaroğlu’nun böyle bir dünya konjonktürü okuması yerine Reyhanlı saldırısı dolayısıyla Başbakan Erdoğan’a “katil” demesi ve Erdoğan’ı Suriye tek parti yönetiminin babadan iktidarı devralan seçimsiz lideri Esed’e benzetmesi siyasi akılla bağdaşmayan bir örnek olarak tarihe geçti. Kılıçdaroğlu bu hatayı Türkiye’deki 10 yıllık değişmeyi ister istemez yakından takip eden AB Parlamentosu Sosyalist Grup Başkanı Hannes Swoboda yanında yapınca, bu gaf siyasi bir skandala dönüştü (Haber7, 15 Mayıs 2013). Çünkü AB Sosyalist Grubu CHP’den farklı olarak otoriter bir tek parti

yönetiminden gelen ve partisi tarafından “değişmez milli şef” olarak adlandırılan bir kişinin el çabukluğuyla sosyal demokrat kisvesi giyen bir siyasi heyetten oluşmuyordu.

Bir takım prensipler, usuller üzerinden bir araya gelen Sosyalist Grubu temsil eden Swoboda, Kılıçdaroğlu bu sözleri geri almazsa kendisiyle görüşmeyeceğini açıkladı ve Kılıçdaroğlu sözlerini geri almayınca da kendisiyle görüşmedi. Böylece CHP ve Kılıçdaroğlu'nun müzakere süreciyle içeride yaşadığı hezimetin bir benzeri AB nezdinde yaşanmış oldu. İçeride BDP ve Kürt seçmenine, dışarda AK Parti'nin otoriterliği propagandasıyla AK Parti karşıtlığına odaklanmış siyasi hesaplar bu şekilde çökmüş oldu.

MHP ve MHP'nin çeperlerindeki milliyetçi grupların çözüm süreci karşıtlığı üzerinden “titreyip kendilerine dönmeleri” miting, bildiri ve yemek gibi sosyal faaliyetler dışında siyasi dengeleri değiştirecek hamleler olarak zikredilemez. Akil adamlar karşısındaki artan sertlik ise süreç ilerledikçe anlamını kaybetti.

VI. Gezi Olayları: Türkiye Demokrasisine ve Yumuşak Gücüne Karşı Yeni Asimetrik Mücadele

Taksim Gezi Parkında başlayan olaylar başlama gerekçesinin ve ölçeğinin ötesinde iki hafta süreyle devam eden hükümet karşıtı bir sokak kampanyasına yol açtı (Akşam, 12 Haziran 2013). Sokaktan, meydandan başlayan Yeniçeri isyanlarından 27 Mayıs'a kadar tertiplerin aldığı mahiyeti bilen kolektif şuur altı olaylardan derin bir endişe duydu. Olayların 10 yıllık AK Parti'nin başarısının zirve yaptığı ve ABD'de Başbakan Erdoğan'ın gördüğü itibarı ve ana muhalefetin Avrupa Birliği'nde bozgun yaşadığı Mayıs 2013 tarihini takip etmesi kayda değerdir.

Olaylar başlangıçtaki idarenin ve polisin kimi hatalarına yönelik tepki çerçevesini çok aşan ve giderek AK Parti iktidarına karşı yeni tür asimetrik bir mücadele karakterine ulaşan bir boyut kazandı. Polisin ve AK Parti'nin kimi hataları tertibe hazırlıklı oldukları anlaşılan kesimlere umduklarının ötesinde bir imkan vermiş olabilir, ancak Gezi olayları ile PKK'nın 2012'de hayata geçirmeye çalıştığı devrimci halk savaşı stratejisinin, bu kez silahsız ve Türkiye'nin batusını hedef alan bir yeni bir versiyonu ortaya çıktı. PKK'nın amacı, Türkiye'nin son on yıldaki demokratikleşmesini ortadan kaldıracak bir şiddet ortamı yaratmaktır. Bu şiddetle AK Parti yönetemez hale getirilecek, devlet yeniden salt güvenlikçi ve otoriter devlet haline getirilecekti. Böylece AK Parti ve devletin meşruiyeti tartışılacak ve PKK'ya yeni bir hareket alanı açılacaktı. PKK'nın bu stratejisi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Bu yenilgiyi takiben siyasi aklın devreye girmesi ve Abdullah Öcalan'ın devreye sokulmasıyla PKK'nın silah bırakmasını sağlayacak müzakere süreci başladı.

Müzakere süreci, Türkiye'yi gerçekten bir model haline getirdi ve Türkiye'nin yumuşak gücünü fevkalade artırdı. Bu durum, Türkiye'nin Mayıs 2013'te zirvesine ulaştığı ekonomik başarısı ve dış politikada artan etkinliğiyle Türkiye'yi her açıdan birinci ligde ve birinci sınıf ülke olma eşğine getirdi. Bu eşik ülkeyi aynı zamanda bir hedef haline de getirdi. Türkiye'yi terör, klasik bir savaş, içeride muhalefet partileri veya darbelerle istikrarsızlaşma imkanı kalmayınca yeni bir asimetrik mücadele yöntemi denendi.

Bu yöntem, PKK'nın gayrinizami harbinden farklı olarak Türkiye'nin yumuşak gücünü hedef alıyordu. On yıldır devam eden ve bir on yıl daha devam edecek istikrar ve büyüme dönemi hedef alındı. Turizm sezonunda ve Türkiye'nin nerdeyse yüz milyar avroyu bulan büyük yatırımlar öncesinde bir ekonomik kriz korkusu yaymak amaçları arasındaydı. Bu bakımdan Türkiye'nin dünyada zirve yapan itibarı temel hedefti. Bu yüzden yabancı basının savaş muhabirleriyle gösterdiği ilgi, ekranlarla Türkiye'nin yumuşak gücünü ve artan itibarını hedef tahtası haline getirmek olarak da okunabilir.

Bu yeni asimetrik mücadelenin, her asimetrik mücadele gibi konvansiyonel güçleri ve kurumları zorlayacağı açıktı. Nitekim bu zorluklar, hatalar, eksiklikler, intikal güçlüğü, şaşkınlık, aşırı reaksiyonlar verme şeklinde görüldü. Ancak bu şaşkınlık, kısa sürede aşılmaya başlandı. Bu asimetrik mücadelenin esası içeride güvenlik kuvvetleriyle halkın bir kesimi arasında duygusal bir kopuş yaratmak ve dışarıda büyük propagandalarla hükümeti ve güvenlik kuvvetlerini hareket edemez hale getirmektir. Bu iklimde AK Parti'nin artık Türkiye'yi yönetecek güç olmadığı propagandasıyla müzakere sürecini bozmak ve olayları Alevi – Sünni, Kürt – Türk çatışması havasına sokarak diktatörlük ve yolsuzluk kampanyasıyla 2014 mahalli idareler seçimlerinden başlamak üzere AK Parti'yi sandıkta yenmekti.

AK Parti bu asimetrik mücadeleye polisiye tedbirler ve stratejinin teşhiri amaçlı psikolojik harbin ötesinde siyasi bir karşılık vermesi gerekiyordu. Bu siyasi karşılık, her kesime yönelik kucaklayıcı bir demokratikleşme paketi hazırlamak oldu.

VII. AK Parti Hükümetinin 30 Eylül “Demokratikleşme Paketi”

Türkiye'de yeni bir siyasi rejim kurulması sürecinde karşılaşılan problem ve krizler karşısında kadim otoriter yöntemlere mi, cedidi demokratik yöntemlere mi başvurulacağı sorusu hayati ehemmiyet kazanıyor. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin sona erdiği, bir otoriterleşme sürecinin başladığı iddialarının içeride ve dışarıda tartışıldığı bir vasatta AK Parti Hükümetinin Demokratikleşme Paketi (Hürriyet, 30 Eylül 2013) ve AB'nin ilerleme raporunun açıklanması (Sabah, 16 Ekim 2013) bu sorulara verilen cevaplardır.

Daniel Pipes, AK Partinin başarılı olma sebebini eski rejimin 1.0'lık yazılımını AK Parti'nin 2.0'lık yeni yazılımla aştığı şeklinde izah eder (Daniel Pipes, Jerusalem Post, 25 Kasım 2009). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 30 Eylül 2013 tarihinde açıkladığı Demokratikleşme Paketi eski rejimin 1.0'lık yazılımın sona erdiğini bir kez daha göstermiş oldu. Gezi-Taksim olaylarıyla eski rejimin 3.0'lık yazılımıyla yeniden yolunun açılacağı endişeleri, AK Parti Hükümetinin Demokratikleşme Paketini takiben Balyoz mahkumiyet kararıyla da giderilmiş oldu. Eski rejimin 3.0'lık yazılım denemesine kısa bir süre sonra 4.0'lık yeni yazılımla cevap verilmiş oldu. Eski rejimin tasfiyesi kesinleşti, artık anayasal demokrasi ekseninde yeni rejimin ve Yeni Türkiye'nin önünde bir engel kalmadığı yeniden deklare edildi.

30 Eylül 2013'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bir basın açıklamasıyla yeni bir Demokratikleşme Paketini açıkladı. Paketin muhtevası kadar istikameti ve zamanlaması da ehemmiyetliydi. Demokratikleşme paketiyle Türkiye'nin kadim meselelerinin, artık kadim yöntemlerle; yani, otoriter rejim, resmi ideoloji ve olağanüstü halle değil değil siyasetle, demokratik ve sivil bir şekilde çözeleceği ilan edilmiş oldu. Bu bakımdan paketin büyüklüğü veya muhtevasından daha önemlisi yeni paradigmayı teyid etmesiydi.

Başbakan Erdoğan, 30 Eylül 2013 tarihli konuşmasında Demokratikleşme Paketi'nde şu vaatlerde bulundu (Hürriyet, 30 Eylül 2013):

- Roman Dil ve Kültür Enstitüsü kurulacak,
- Mor Gabriel, diğer adıyla Deyrulumur Manastırı arazisi manastır vakfına iade edilecek,
- İlkokullardaki öğrenci andı uygulamasını kaldırılacak,
- Kılık kıyafet yönetmeliği değiştirilerek, kamu kurumlarında başörtü yasağını kaldırılacak,
- Nevşehir Üniversitesi'nin ismini Hacı Bektaşî Veli Üniversitesi olarak değiştirilecek,
- Köy isimlerinin değiştirilmesinin önündeki yasal engelleri kaldırılacak,
- Özel okullarda farklı dil ve lehçelerde eğitimin önü açılacak,
- Demokratikleşme paketiyle farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda imkanı getirilecek,
- Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde hükümet komiseri uygulamasına son verilecek, yükümlülükler düzenleme kurulları tarafından yerine getirilecek,

- İlçede teşkilatlanma için beldelerde teşkilat kurma zorunluluğu kaldırılacak,
- Siyasi Partiler Kanunu değiştirilerek, devlet yardımı için yüzde 7 olan mevcut oranı yüzde 3'e çekilecek,
- Tüzüklerde yer almak ve 2 kişiden fazla olmamak kaydıyla partilere eş genel başkanı sistemini uygulama imkanı getirilecek,
- Belirli suçlar, kişinin, dili, ırkı, milliyeti, rengi, cinsiyeti, engelliliği, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini veya mezhebi nedeniyle işlenirse, cezası daha da ağırlaşacak,
- Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurulu kurulacak,
- Yaşam tarzına saygı TCK ile güvence altına alınacak,
- Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin süreleri uzatılacak.

AK Parti Hükümeti Demokratikleşme Paketindeki vaatlerin idari tasarruf kısmını gecikmeden tamamladıktan sonra, yasama faaliyeti icap eden, seçim sistemi dışındaki, kısmını TBMM'ne sundu.

Türkiye 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında kurulan AK Parti Hükümetleriyle tedricen bürokratik vesayetin legal ve illegal ayaklarını tasfiye etti. 12 Eylül 2010 Referandumu bürokratik vesayetin bel kemiğini anayasal düzeyde kırdı. Ergenekon, Balyoz, 28 Şubat davaları da bürokratik vesayetin illegal ayaklarını kırdı. Demokratikleşme Paketi ile de yeni Anayasal Demokrasi ve Yeni Türkiye kurulmaya çalışılıyordu.

VIII. “Paralel Devlet”in Özerlik İlanı

Türkiye siyaseti iyi çalışılmış ve planlanmış bir gayrinizami harple karşı karşıyadır. Gayrinizami harbin esası, küçük güçle büyük güce yanlış yaptırmak, büyük ve meşru gücü gerçek gücünü kullanamayacağı bir alana hapsetmek ve düşünmesini engellemektir

17-25 Aralık'ta siyasete müdahale amaçlı yolsuzluk soruşturmaları, en son Hatay'da yaşanan TIR operasyonu ile beraber taktik değil, stratejik bir müdahalenin konseptini ele veriyor. Bu konsept, bir tür gayrinizami harple “çifte egemenlik ve paralel hükümet oluşumu” marifetiyle içeride ve dışarıda “yönetemeyen AK Parti” imajı vermektedir.

AK Parti hükümetini içeride diktatör ve yolsuzluğa bulaşmış, dışarıda terörist ve haydut gösterme amacına matuf bu strateji, bir ekonomik krizi de tetikleyerek büyü-

meysi düşürmek ve AK Parti etrafındaki %50'lik seçmen bloğunu çözerek başka siyasi kombinasyonların önünü açmak çabasıdır.

Bu stratejik konseptin ilk örnekleri, bilhassa yabancı medya ve yabancı dilde yayın yapan medyada, Başbakan Erdoğan'ın otoriter ve giderek diktatörleşen bir kişilik olarak takdim edildiği psikolojik harp yayınlarıyla ortaya çıkmıştı. Bu durum daha sonra Türkiye'deki artan siyasi kutuplaşmanın sebebi olarak takdim edilmeye başlandı. Gezi olaylarının ilk üç gününden sonra ortaya konan siyasi dizayn amaçlı gayrinizami harbin hedefi de Başbakan Erdoğan'a yöneldi. Gezi olayları sırasında ve sonrasında ısrarla adeta "Başbakan Erdoğan olmasa bu tür eylemler olmazdı, bütün problemler Erdoğan'ın üslubundan çıkmaktadır" şeklinde bir kanaat oluşturulmaya çalışıldı. Hatta bu dalga öyle bir noktaya geldi ki, "Türkiye'nin önündeki siyasi sorun olarak Tayyip Erdoğan" şeklinde özetlenebilecek siyasi analizler (Cemal, T24, 7 Ağustos 2013) yazılabildi.

Gezi olaylarını takiben bunun devamının sonbaharda geleceği ve sıcak bir sonbaharın Türkiye'yi beklediği kehanetiyle (Balbay, Cumhuriyet, 12 Ağustos 2013) herkes yeni Gezi olayları beklemeye başladı. Üniversitelerin açılması ve ODTÜ yolu tartışmalarında istenilen katılım olmayınca "beklenen" olmayacak denilerek tam rahatlanmıştı ki, 17-25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları başladı.

Böylece gayrinizami harbin temel kurallarından biri olan beklenmeyen yerden saldırı kuralı uygulandı. Yeni gayrinizami harp hamlesi, bu sefer Gezicilerden farklı bir toplumsal kesimden Gülen Cemaatinden ve onların yargı ve emniyet içindeki uzantılarından geldi. Bu hamle 30 Mart 2014 tarihinde Mahalli İdareler Seçimlerine, üç ay sonra da Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine gidecek Türkiye'nin kayıtsız kalmayacağı düşünülen yolsuzluk iddialarına dayanıyordu.

2009 Mahalli İdareler Seçimlerinde Kılıçdaroğlu aracılığı ile denenen yolsuzluk iddiasına dayanan seçim stratejisi bu sefer yargı ve emniyet eliyle uygulanmaya çalışıldı. Bu aslında öteden beri varlığı bilinen ve yığınak yapılan "paralel devlet" in meydan okuyucu bir şekilde ortaya çıkışıydı. Bu bakımdan bu operasyonu dershanelerle veya kızgınlıkla izah etmek doğru değildir. Her gayrinizami harp bir "özerk bölge" ilan ederek otoriteyi meşruluk krizine sokmak ve artık ülkenin tamamını yönetemediğini göstermek ister. PKK'nın ve benzeri örgütlerin devrimci halk savaşıyla yapmak istedikleri budur. Ancak bu hedef şiddet kullanan örgütlerle sınırlı değildir. Şimdi yapılan topografik bir bölgede değil, erkler arasında yargıda ve yürütme içinde de emniyette bir tür "özerklik" ilan edilmesiydi.

Gene Sharp'ın otoriter rejimlerle şiddet içermeyen mücadelelerin konseptini oluşturduğu “Diktatörlükten Demokrasiye” çalışması (Sharp, 2010) sadece Gezi’de siyaset mühendisliğinin değil, 17-15 Aralık müdahalesinin de referans noktasıdır. “Duran adam” eylemi gibi “çifte egemenlik ve paralel hükümet oluşumu” da politik direniş eylemi olarak 198. son eylem olarak sınıflandırılmıştır. Bu bakımdan yolsuzluk soruşturması ve en son Hatay’daki tır operasyonu bir tür özerklik ilanıdır. Özerklik ilanı otoriteyi sarsmak ve dış müdahaleyi mümkün kılmak için yapılır. Burada dış müdahaleden kastedilen Türkiye’nin Batı ülkelerinden tecrit edilmesi hatta kendi ifadeleriyle söylersek “İran uluslararası sisteme entegre olurken, Türkiye’nin sistem dışına çıkması” propagandasıdır. Bu propagandanın amaçlarından biri de beklenen ekonomik krizi tetiklemesidir.

Sonuç olarak ifade edilecek olursa, Türkiye siyaseti 2013 yılı itibarıyla iyi çalışmış ve planlanmış bir gayrinizami harple karşı karşıya kaldı. Gayrinizami harbin esası, küçük güce büyük güce yanlış yaptırmak, büyük ve meşru gücü gerçek gücünü kullanamayacağı bir alana hapsedmek ve düşünmesini engellemektir. Bütün gayrinizami harplerin siyasi gerekçeleri, hedefleri ve müttefikleri vardır. Bu bakımdan gayrinizami harbe sadece polise, idari ve hukuki tedbirle karşılık vermek en büyük ve meşru güç olan siyasetten vazgeçmek anlamına gelecektir. Bu gayrinizami harbin temel varsayımı, Türkiye’nin demokratik olmadığı ve otoriterleştiğidir. Bu nedenle bu yaklaşıma karşı siyaseten verilecek cevap bunun böyle olmadığını göstermektir, Gezi’den sonra “Demokratikleşme Paketi”yle gösterildiği gibi.

KAYNAKLAR

- Almond, Gabriel, “Comparative Political Systems”, *The Journal of Politics*, Vol. 18, No. 3, 1956.
- Balbay, Mustafa, “Sıcak Sonbahar”, *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 2013, (http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/439108/Sicak_Sonbahar_.html).
- Bayramoğlu, Ali, “Ergenekon’un Politik Perde Arkası”, *Yeni Şafak*, 13 Ocak 2009, (<http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/alibayramoglu/ergenekonun-politik-perde-arkasi8230-14779>).
- Bora, Tanıl, “Türk Sağının İdeolojik ve Siyasal Bunalımı, ‘Oynak Merkez, Merkezlessiz Oynaklık’”, *Birikim*, Sayı: 64, 1994.
- Bila, Fikret, “Kılıçdaroğlu Aygün’e Disiplini Hatırlattı”, *Milliyet*, 15 Ocak 2013, (<http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-aygun-e-disiplini-hatirlatti/siyaset/siyasetyazar-detay/15.01.2013/1655530/default.htm>).

- Cemal, Hasan, “Demokrasinin Önünde Artık ‘Asker Sorunu’ Yok, ‘Sivil Sorun’ Var!”, *T24 Haber Sitesi*, 7 Ağustos 2013, (<http://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/demokrasinin-onunde-artik-asker-sorunu-yok-sivil-sorunu-var,7177>).
- Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, (Free Press, 1992).
- Huntington, Samuel, *The Clash of Civilisations and The Remaking of World Order*, (New York: Simon & Schuster, 1996).
- Karpat, Kemal, *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*, (New Jersey: Princeton University Press, 1959).
- Mises, Ludwig Von, *Bürokrasi*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2000).
- Sharp, Gene, *Diktatörlükten Demokrasiye: Kurtuluş İçin Teorik Bir Çerçeve*, 4. Baskı, The Albert Einstein Institution, 2010, (https://docs.google.com/file/d/0B2_zha-UqWVI-ZXIPMW1PZ095SUE/edit?pli=1).
- Pipes, Daniel, “Islamism 2.0”, *Jerusalem Post*, 25 November 2009, (<http://www.danielpipes.org/7770/islamism>).
- “AB İlerleme Raporunu Açıkladı”, *Sabah*, 16 Ekim 2013, (<http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/10/16/turkiye-ilerleme-raporu-kabul-edildi>).
- “Adıyaman Milletvekili Fırat CHP’den İstifa Etti”, *Star*, 24 Ocak 2013, (<http://haber.star.com.tr/politika/adiyaman-milletvekili-salih-firat-chpden-istifa-etti/haber-722123>).
- “Bahçeli Başbuğu Ziyaret Etti”, *Hürriyet*, 14 Ocak 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22358644.asp>).
- “Başbakan Erdoğan Demokratikleşme Paketi’ni Açıkladı”, *Hürriyet*, 30 Eylül 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24817460.asp>).
- “Başbakanın ABD Ziyaretinden Detaylar”, *Sabah*, 17 Mayıs 2013, (<http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/05/17/basbakanin-abd-ziyaretinden-detaylar>).
- “Brüksel’de Kılıçdaroğlu’na Büyük Şok”, *Haber 7*, 15 Mayıs 2013, (<http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1026916-brukselde-kilicdarogluna-buyuk-sok>).
- “Çukurca’da Karakola Saldırı”, *Sabah*, 9 Ocak 2013, (<http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/01/08/cukurcada-karakola-saldiri>).
- “Muhafazakar Demokrat İnkılap: 1946-1983 ve Sonunda 3 Kısım”, *Birikim*, Sayı: 163-164, 2002.
- “Gezi Parkı Olayları Nedir? Nasıl Başladı, Neler Yaşandı? Gün Gün Gezi Eylemleri”, *Akşam*, 12 Haziran 2013, (<http://www.aksam.com.tr/guncel/gezi-parki-olaylari-nedir-nasil-basladi-neler-yasandi-iste-gun-gun-gezi-eylemleri/haber-212253>).

- “İsrail Türkiye’den Özür Diledi”, *Hürriyet*, 24 Mart 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22876115.asp>).
- “Kabine’de Değişiklik”, *Hürriyet*, 25 Ocak 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22435722.asp>).
- “Mart’a Kadar Bitmezse, Yeni Anayasa Referandumuna Gider”, *Radikal*, 30 Ocak 2013, (http://www.radikal.com.tr/politika/marta_kadar_bitmezse_yeni_anayasa_referandumuna_gider-1119221).
- “Paris’te 3 PKK’lı Kadına İnfaz”, *Yeni Şafak*, 10 Ocak 2013, (<http://www.yenisafak.com.tr/dunya/pariste-3-pkkli-kadina-infaz-454178>).
- “Reyhanlı Cehenneme Döndü”, *Hürriyet*, 11 Mayıs 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23257089.asp>).
- “Türkiye’nin IMF’ye Borcu Kalmadı”, *Habertürk*, 14 Mayıs 2013, (<http://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/844362-turkiye-isi-tek-tusla-bitirdi>).
- “Türkiye’nin Kredi Notu Yükseldi”, *Habertürk*, 27 Mart 2013, (<http://www.haberturk.com/ekonomi/ekonomi/haber/831132-turkiyenin-kredi-notu-yukseldi>).

DIŞ POLİTİKA

Prof. Dr. Ertan Efeğil

Sakarya Üniversitesi

İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

eefeğil@hotmail.com

Kuruluşundan itibaren Türk dış politikasının temel ilkelerini, “BatılılaŐma” ve “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” kavramları oluşturmuştur. Zaman zaman bu temel ilkelere sapıldığı yönünde eleştiriler, Türk siyasi hayatında dile getirilmiŐse de, günümüzde bu ilkeler, Türk dış politikasının temelini oluşturmaya devam etmektedir. Bu ilkeler ışığında, diğer devletler ile ilişkilerinde, demokrasi, laiklik, insan hakları ve karşılıklı ilişkilerde egemenlik kavramına sayđı gibi evrensel ilkelere dayalı bir anlayışı benimseyen Türkiye, stratejik çıkarlarını dikkate almasına rağmen, halen bu anlayışını dış politikasında sürdürmektedir. “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesiyle, devletlerarası ilişkilerinde uluslararası hukuk ilkelerinin ve evrensel ahlak anlayışının hâkim olmasına dikkat eden Türkiye, yine devletler arasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle çözümlenmesine öncelik vermektedir. Güç kullanımına baŐvurulmasının ise, ancak Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 51. maddesinde ifade edilen meşru müdafaa kavramı içerisinde gerçekleştirilmesini savunmaktadır.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Türk dış politikasının geleneksel çizgisini muhafaza etmiştir. AK Parti hükümeti, demokrasi, insan haklarına sayđı, işleyen liberal ekonomi gibi evrensel değerlere sahip çıkarak, yumuşak güç unsurlarını güçlendirmeye çalıŐmıŐtur. Uluslararası ilişkilerde, sorunların çözümlenmesinde arabuluculuk rolü oynamaya gayret etmiştir. Devletler arasında karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesine destek vermiştir. Bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi sayesinde komşularından başlamak üzere yakın ve uzak havzalarda “barış alanları oluşturmayı ve karşılıklı işbirliğine dayalı anlayışı geliştirmeyi” hedeflemiştir. Bu amaçla, “Komşularla Sıfır Sorun”, “Pro-aktif Diplomasi”, “ok Boyutlu Dış Politika” gibi temel kavramları, kendi dış politikasını tanımlamak için ifade eden AK Parti hükümetinin dış politika eylemleri, zaman zaman eleştiri konusu da olmuştur.

Nitekim, 2013 yılında da Türk dış politikasının işleyişine yönelik farklı düzeylerde tartışmalar yaşanmıştır. Hükümetin uyguladığı dış politikayı eleştirenler, Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın geçerliliğini yitirdiğini, mezhepçilik temelinde hareket edildiğini ve ilkeli davranış sergileme pahasına uluslararası sistemde yalnız kaldığını ifade etmektedirler. Bu görüş sahipleri hükümetin müdahaleci dış politikayı ideolojik ve ütopyik bir perspektiften uyguladığını ifade etmektedirler (Erol Kurubaş, 22 Ağustos 2013; İhsan Dağı, 13 Ağustos 2013). Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, konjonktürel gelişmeler nedeniyle dış politikada sıkıntılar yaşanmakla birlikte Komşularla Sıfır Sorun Politikası'nın halen geçerliliğini sürdürdüğünü belirtmektedir. Başbakan Erdoğan'ın danışmanı Yalçın Akdoğan, Türkiye'nin romantik dış politika götüğünü kabul etmemekte ve eleştirilerin temel amacının, Türkiye'yi kendi kabuğuna kapatmak olduğunu öne sürmektedir (Internethaber, 21 Ağustos 2013).

Bu tartışmalara rağmen, Türkiye, 2013 yılında oldukça aktif ve girişken bir dış politika izlemiştir. Komşularıyla, yakın havza ülkeleri ve küresel aktörler ile çok yakın ilişki içerisinde olmuştur. Sorunlara çözüm bulma noktasında aktif diplomasi izlemiştir.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri

2013 yılı içerisinde Türkiye-ABD ilişkilerinde olumlu yönde bir gelişme gözlenmektedir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Ortadoğu'daki gelişmeler ve Filistin sorunu konularını görüşmek üzere Türkiye'ye geldi. Ziyareti sırasında, Kerry, ikili stratejik işbirliğinin geliştirilmesine ve Türkiye'nin bölgesel sorunlarda oynayabileceği stratejik role vurgu yaptı (NTVMSNBC, 7 Nisan 2013).

Mayıs ayı içerisinde ise, Başbakan Erdoğan, Washington'a gitti. Ziyaret sırasında, taraflar, ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve daha istikrarlı hale getirilmesi, yönetilebilir işbirliği modelinin geliştirilmesi ve bölgesel sorunlarda işbirliğinin gerçekleştirilmesi konularında görüş birliğine vardılar. Başkan Obama ile Başbakan Erdoğan arasındaki görüşmelerde şu konular ele alındı: Ortadoğu'da nükleer silahlar, karşılıklı yatırımları ve ticareti teşvik etme, karşılıklı güveni artırma ve benzeri. (NTVMSNBC, 16 Mayıs 2013; Kılıç Buğra Kanat, 15 Mayıs 2013).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nda onuruna verilen yemeğe katılan Başbakan Erdoğan, iki ülke arasında kadim ittifak ilişkilerinin mevcut olduğunu ve her iki ülkenin barış ve demokrasiyi savunduğunu ifade etti (NTVMSNBC, 16 Mayıs 2013).

Kasım ayında Washington'a giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Kerry ve Savunma Bakanı Chuck Hagel ile görüştü. Savunma Bakanı Hagel ile Suriye, Afganis-

tan ve İran gibi bölgesel sorunları görüşen Davutoğlu, Kerry ile görüşmesinin ardından, ABD ile birçok konuda ortaklaşa çalıştıklarını açıkladı ve Washington'la model ortaklığın ılelebet süreceğini belirtti. ABD ile işbirliğine sadece güvenlik temelinde bakmadıklarını ifade eden Davutoğlu, iki ülkenin küresel toplum için ekonomik refah ve demokrasi alanında da işbirliği yaptıklarını söyledi. Washington'la istişareye ihtiyaç olduğunu ve dış politika konularında koordinasyonun gerektiğini vurgulayan Davutoğlu, ziyaret esnasında, Suriye ve Mısır konularında geçmiş aylarda yaşanan bazı sıkıntuların giderildiğini açıkladı (TRTHaber, 17 Kasım 2013).

Rusya Federasyonu

Nisan ayında, Başbakan Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüştü. Bu görüşmede, iki lider, ikili ilişkileri, Suriye ve Mısır konularını tartıştı. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Ankara'ya gelerek, Türkiye'ye stratejik bir ziyaret gerçekleştirdi (Faruk Akkan, 5 Nisan 2013; NTVMsNBC, 16 Mayıs 2013).

Kasım ayında, Türkiye-Rusya 4. Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı, St. Petersburg'da yapıldı. Toplantıda, enerji işbirliği, ticaret, Yukarı Karabağ Sorunu ve Suriye konuları gündeme geldi. Gümrükler, enerji ve resmi haber ajanları arasında işbirliği konularında beş antlaşma imzalandı. Toplantı sırasında açıklama yapan Erdoğan, Putin'e Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye kabul edilmesi yönündeki talebini ilettili. Erdoğan, Avrasya Birliği ile serbest ticaret antlaşması imzalamak istediklerini vurguladı (Habergazete, 22 Kasım 2013).

Çin Halk Cumhuriyeti

2013 yılında, Çin'de Türk Kültür Yılı'nın Açılış Galası yapıldı. Pekin'e giden Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik, bu ülkede, Yunus Emre Kültür Merkezi'ni açmak istediklerini ve bu sayede karşılıklı kültürel ilişkilerin geliştirilmesini arzuladıklarını açıkladı (dtv.org.tr, 21 Mart 2013).

Avrupa Birliği Kurumları ve Üyeleri ile İlişkiler

Avrupa Birliği ile ilişkiler, istenilen düzeyde gelişme gösteremedi. 2012 Türkiye Raporu'nu açıklayan Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin siyasi kıstasları yerine getirme konusunda yeterli irade göstermediğini ifade ederek, demokratikleşme yönünde Türk makamlarının daha kararlı adımlar atmasını talep etti (Selçuk Gültaşlı, 9 Ocak 2013). Türkiye konusundaki eleştirilerine rağmen, AB, dinamik ekonomisi, stratejik konumu ve önemli bölgesel rolü nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediğini raporunda belirtti (Dogurehberi.com, 22 Şubat 2013).

Avrupa Birliği Komiseri Stefan Fulle'nin Gezi Parkı olayları karşısında hükümetin yaklaşımını eleştirmesi üzerine, Birlik yetkililerini ağır bir dille eleştirse bile, Türk yetkililer, AB ile üyelik müzakerelerinin yeniden canlandırılmasını istediklerini belirttiler. AB Bakanı Egemen Bağış da bir yandan üyelik müzakerelerinin hızlandırılması için Birlik'in farklı düşünce yapısına ihtiyaç duyduğunu ifade ederken, diğer yandan Türkiye'nin üyeliğinin Birlik'i daha güçlü kılacağını söyledi (Internethaber.com, 8 Haziran 2013; NTVMSNBC, 27 Şubat 2013).

Kasım ayında Fulle, iki günlük ziyaret için Türkiye'ye geldi. Fülle, temaslarının ardından, Türkiye'deki demokratikleşme paketinin AB standartları ile uyumlu olduğu değerlendirilmesinde bulundu (Zaman Gazetesi, 8 Kasım 2013). Aralık ayında AB ile Türkiye, Türk vatandaşlarının 3 yıl sonra AB ülkelerine vize olmaksızın seyahat etmesini öngören Vize Diyalogunun Başlatılması Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla, Türk vatandaşları, yaklaşık 3 yıl sonra AB ülkelerine vize almaksızın seyahat edebilecek. Yine aynı günlerde Dışişleri Bakanı Davutoğlu, AB ülkelerinin Ankara'daki büyükelçileri ile bir araya geldi. 2013 yılında bir faslın açılmasından duyduğu memnuniyeti dile getiren Davutoğlu, Vize Diyalogu'nun başlatılmasını tarihi bir adım olarak nitelendirdi. Türkiye'nin Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'na dâhil olmak istediğini belirten Davutoğlu, AB ile stratejik diyaloga büyük önem verdiklerini açıkladı (Haber3.com, 20 Aralık 2013). Son olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu toplantısı gerçekleştirildi.

2005 yılında iktidara gelen Almanya Şansölyesi Angela Merkel, 2013 yılında üçüncü kez Türkiye'yi ziyaret etti. Gezisinin amacı, Türkiye'nin altyapı yatırımları ve enerji pazarında Alman şirketlerinin daha fazla pay sahibi olmalarını sağlamaktır. Ankara da Almanya'dan PKK ve diğer terör örgütlerine karşı Alman makamlarının gerekli tedbirleri almasını istedi (Ali Yurttagül, 24 Şubat 2013).

Aralık ayında Davutoğlu, Atina'ya giderek, Başbakan Samaras ve Dışişleri Bakanı Venizelos ile görüştü. Temaslarının ardından açıklama yapan Davutoğlu, iki ülke arasında kültürel ve ticari bağların güçlendirilmesi gerektiğini vurguladı. Ticaret ve insani ilişkilerin geliştirilmesini isteyen Davutoğlu, iki ülkenin Doğu Akdeniz'de barış istediğini, ortak bir görüşe varmaları halinde Kıbrıs Sorunu'nun kısa sürede çözüleceğini ve Annan Planı temelinde bir çözümün bulunabileceğini söyledi (Milliyet Gazetesi, 13 Aralık 2013).

Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler

İsrail

İsrail hükümetinin, Barack Obama'nın Kudüs ziyareti sırasında, Başbakan Erdoğan'dan Mavi Marmara konusunda özür dilemesi neticesinde ikili ilişkilerin yeniden iyileşeceği yönünde umutlar yeşerdi.¹ Hatta Türk ve İsrail heyetleri, özrün ardından, tazminat konusunu görüşmeye başladılar. Fakat İsrail, Gazze'ye ablukanın kaldırılması konusuna sıcak bakmadı (Yeni Şafak Gazetesi, 8 Mart 2013; NTVMSNBC, 5 Mayıs 2013; NTVMSNBC, 22 Mart 2013).

Diğer taraftan, Başbakan Erdoğan'ın, Gazze'ye gitme düşüncesi diplomatik sıkıntıya neden oldu. Gerek Amerikan gerekse Batı Şeria'daki Filistin yönetimleri, Erdoğan'ın doğrudan Gazze'ye gitmesine karşı çıktılar (NTVMSNBC, 23 Nisan 2013).

Ayrıca Erdoğan'ın, Viyana'da düzenlenen Medeniyetler İttifakı toplantısında sarf ettiği "Siyonizm, anti-Semitizm ve faşizm gibi İslamofobi'nin kaçınılmaz olarak insanlığa karşı suç sayılabileceği" sözü diplomatik krize neden oldu. Bu görüş, Amerikalı ve İsraili yetkililerce hemen reddedildi (NTVMSNBC, 1 Mart 2013).

Eylül ayında Gazze'deki fiili yönetimin Din İşleri ve Evkaf Bakanı İsmail Radwan ile görüşen Davutoğlu, Türkiye ile İsrail ilişkilerinde ilerlemenin söz konusu olduğunu belirtti. İsrail'in ikili ilişkileri normalleştirmek için üzerine düşeni yapmadığını vurgulayan Davutoğlu, İsrail'i Gazze'ye ablukayı kaldırmamakla suçladı (Zaman Gazetesi, 27 Haziran 2013).

Mısır

Arap Baharı sonrası Mısır'daki Müslüman Kardeşler yönetimi ve Cumhurbaşkanı Mursi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan Türkiye, Genelkurmay Başkanı Sisi tarafından gerçekleştirilen askeri darbeye en sert tepkiyi veren ülke oldu. Türkiye, Sisi'nin Savunma Bakanı olduğu yeni hükümeti tanımadığını açıkladı ve Cumhurbaşkanı Mursi'yi halen daha meşru gördüğünü ifade etti. Mısır'da meşru yönetimin yeniden işbaşına gelmesi, demokratik sürecin yeniden inşa edilmesi konusunda atılacak her türlü adıma katkı yapacağını da açıkladı (NTVMSNBC, 24 Temmuz 2013).

Kasım ayında, Mısır, Türk büyükelçisini istenmeyen adam ilan ederek, Büyükelçinin Kahire'den ayrılmasını istedi. Bunun üzerine açıklama yapan Davutoğlu, Mısır'da hiçbir grubu desteklemediklerini ve Mısır halkının tercihine saygı gösterdiklerini belirterek, demokratik seçimlerin ardından işbaşına gelecek yönetim ile ilişkileri yeniden geliştirmeyi arzuladıklarını açıkladı (Akşam Gazetesi, 23 Kasım 2013).

¹ Fakat daha sonra Senato bu konuda olumsuz tavrını açıkça ortaya koydu.

Suriye

Ortadoğu konusunda Türkiye'yi en çok meşgul eden sorun, Suriye'dir. Suriyeli muhaliflere açıkça diplomatik ve insani destek veren Türkiye, soruna barışçıl yollarla çözüm bulunması konusunda ortaya atılan diplomatik çözüm önerilerine (İkinci Cenevre Konferansı gibi) sıcak baktı. Bu dönemde Türkiye, Suriye Halkının Dostları Grubu Dışişleri Bakanları toplantısını İstanbul'da düzenledi. Toplantıda, katliamların durdurulması için çabalara devam edilmesi ve uluslararası toplumun harekete geçirilmesi yönünde karar alındı (NTVMSNBC, 21 Nisan 2013; NTVMSNBC, 15 Aralık 2013).

Suriye Kürtleri konusunda olumsuz tavır takınan Türk yetkililer, zamanla PYD lideri Salim Müslim ile İstanbul'da temaslarda bulundu. Türkiye, önceleri PYD'yi, Devlet Başkanı Esad ile işbirliği yapmakla ve PKK'nın Suriye'deki uzantısı olmakla suçluyordu (NTVMSNBC, 28 Temmuz 2013).

Suriye yönetiminin sivil halka karşı kimyasal silah kullanması üzerine harekete geçen Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Suudi Arabistan'a giderken, İranlı yetkililer ile görüştü (Sentezhaber.com, 22 Ağustos 2013; NTVMSNBC, 12 Ağustos 2013). Amerikan, Fransız ve İngiliz birliklerinin katılacağı olası bir askeri operasyona muharip birlikler verebileceğini açıklayan Türkiye, yine de Rusya'nın ortaya attığı diplomatik öneriyi kabul etti.

Sii Hizbullah örgütü, muhaliflerin elindeki kendi militanlarını kurtarabilmek amacıyla Lübnan'da THY pilotlarını kaçırdı. Türkiye'nin diplomatik girişimleri sonucunda pilotlar Türkiye'ye geri döndü. Fakat bu olay üzerine, Türkiye, Lübnan'daki Birleşmiş Milletler Geçici Barış Gücü'ndeki 250 askeri personelini geri çekme kararı aldı (NTVMSNBC, 12 Ağustos 2013).

25 Eylül günü İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague ile görüşen Davutoğlu, BM Güvenlik Konseyi'nde ele alınan taslak metin hakkında bilgi aldı. Davutoğlu, tasarrının güçlü ve caydırıcı bir içerik taşıması gerektiğini belirtti. Aynı günlerde Suriyeli muhalifler ile yeniden bir araya gelen Davutoğlu, 30 Eylül'de Cenevre'de düzenlenen Suriyeli Sığınmacılara Ev Sahipliği Yapan Ülkelerle Dayanışma ve Yük Paylaşımı Toplantısı'na katıldı.²

Ekim ayının hemen başında, TBMM, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi için hükümete yetki veren tezkerenin süresini bir yıl uzattı. Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Volkan Bozkır, tezkerenin, savaş tezkeresi olmadığını,

² Yine de Türkiye, öneriyi zaman kazanma tuzağı olarak nitelendirdi. Türkiye'ye göre amaç, kimyasal silahlara odaklanarak, ülkedeki katliamları perdellemek ve rejim değişikliğini engellemektir.

etkin bir caydırıcılığın sağlanması ve gerektiği hallerde caydırıcılığın sergilenmesi için alındığını savundu. Tezkerenin ardından Davutoğlu, Suriye Kürt Ulusal Konseyi temsilcileri ile görüştü. Ancak PYD'nin etkin olduğu Suriye Kürt Yüksek Konseyi'ne ise mesafeli tavır takındı.

20 Ekim'de Londra'da düzenlenen ve ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Katar, Mısır, BAE, Suudi Arabistan ve Ürdün Dışişleri Bakanları ile Suriye Ulusal Koalisyonu'nun katıldığı toplantıya iştirak etti. Görüşmelerde, gelecekte Esad'ın yeni yönetiminde yer almaması ve görüşmelerin açık uçlu bir şekilde sürdürülmemesi yönünde kararlar alındı (Rotahaber.com, 22 Ekim 2013).

Irak Merkezi ve Irak Kürt Federe Yönetimleri

Türkiye, Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi ile ilişkilerini daha da geliştirdi. Ağustos ayında Başbakan Neçirvan Barzani, Ankara'ya gelerek, Türk yetkililer ile enerji başta olmak üzere, çeşitli işbirliği alanları üzerinde görüştü. Artan şiddet ve terör olaylarından duyulan endişelerini belirten taraflar, bütün ve demokratik yeni bir Suriye istediklerini açıkladılar (NTVMSNBC, 30 Temmuz 2013).

Ekim ayında Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari Ankara'ya geldi. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Erdoğan ve Davutoğlu ile görüşen Zebari, iki ülke ilişkilerinin son zamanlarda sıkıntılı bir süreçten geçtiğini belirterek, yeni bir sayfa açma zamanının geldiğini söyledi. Gül de iki ülke arasında artan karşılıklı ziyaretlerden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne, siyasi istikrarına ve güvenliğine büyük önem verdiğini açıkladı. Gül, Türkiye'nin Irak'taki her kesime karşı eşit mesafede bulduklarını söyledi (Dışişleri Bakanlığı, 24 Ekim 2013).

Kasım ayında Davutoğlu, Irak'a bir resmi ziyaret gerçekleştirdi. Irak Merkezi Hükümeti ile görüşen Davutoğlu, bölgedeki Sünni âlimlerin türbelerini ziyaret etti, Şii liderler Ayetullah Ali Sistani ve Mukteda el Sadr ile fikir alışverişinde bulundu. Temaslar sırasında Davutoğlu ve Zebari, Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi toplantılarına yeniden başlama kararı aldılar. Bölgede mezhep çatışmasını engellemenin yolunun, Türkiye-İran ve Türkiye-İrak ilişkilerinin geliştirilmesine bağlı olduğunu belirten Davutoğlu, Erbil ile ilişkilerin, Irak'ın çıkarlarına zarar vermeyeceğini vurguladı. Irak'ta tüm mezheplerin katıldığı bir siyasi oluşumun, mezhep çatışmasına son vereceğini söyleyen Davutoğlu, ulaşım ve enerji gibi projelerin gündemde olduğunu açıkladı (CNNTürk, 11 Kasım 2013).

17 Kasım'da Kürt Federe Devleti Başkanı Mesud Barzani, Diyarbakır'a geldi. Petrol ve ticari konularda işbirliği kararı alan Erdoğan ve Barzani, iki yeni sınır kapısının açılmasını kabul etti. Barzani, Kürt açılımına desteğini yineledi (Hürriyet Gazetesi, 16

Kasım 2013). On gün sonra ise, Erdoğan, Başbakan Barzani ile Ankara'da bir araya gelerek, Irak'ta ayırım gözetmeksizin her kesimle ilişkileri geliştirmeye çalıştıklarını söyledi. Aralık ayında, Irak Türkmen Cephesi Başkanı Erşad Salih ile görüşen Davutoğlu, Iraklı Türkmenlerin, güvenliklerinin sağlanmasını, siyasal hayata katılmalarını, ekonomik olarak müreffeh konumda bulunmalarını ve Irak siyasetinin ayrılmaz parçaları haline gelmelerini istedi (Dışişleri Bakanlığı, 6 Aralık 2013).

İran

İran ile ilişkileri daha fazla geliştirmek amacıyla, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, İran'a giderek, yeni Cumhurbaşkanı Ruhani'nin yemin törenine katıldı. Temasları sırasında, her iki devlet adamı da, karşılıklı ilişkilerin önemine vurgu yaptı (President. ir/en/70339, 21 Eylül 2013).

Davutoğlu ile Gül, İran Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif ile Türkiye'de görüştü. Görüşmeden sonra açıklama yapan Davutoğlu, Batı'nın uyguladığı yaptırımların kaldırılması durumunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin 100 milyar dolara ulaşacağını söyledi. ABD ile imzalanan geçici antlaşmayı destekleyen Türkiye, antlaşmanın karşılıklı güven ortamının oluşturulması için önemli olduğunu vurguladı (Dışişleri Bakanlığı, 1 Kasım 2013).

Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri

Ağustos ayının sonunda Suudi Arabistan'a giden Davutoğlu, Dışişleri Bakanı Prens Saud Al Faisal bin Abdulaziz al Saud ile ikili ilişkilerin yanı sıra, Suriye, Mısır ve diğer bölgesel sorunları görüştü.

23 Ekim'de Umman'ı ziyaret eden Davutoğlu, Ummanlı yetkililer ile iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konusunu ele aldı ve güncel bölgesel sorunlar hakkında fikir alışverişinde bulundu (Abdülkadir Selvi, 24 Ekim 2013). 24 Ekim günü Kuveyt'e geçen Davutoğlu, Türkiye-Kuweyt İşbirliği İçin Ortak Komite Toplantısı'na katıldı. Toplantıda, siyasi, ekonomik, ticari, kültürel ve sektörel işbirliği konuları ele alındı. Sekiz anlaşma imzalayan yetkililer, ekonomik ve mali konularda daha fazla işbirliği yapma kararı aldı (Türkiye Gazetesi, 24 Ekim 2013).

Kasım ayında Katar'a giden Davutoğlu, Dışişleri Bakanı Halid bin Muhammed el Atiyye ile ticaret hacminin artırılması konusunda mutabakata vardı. Suriye Sorunu'nun barışçıl yöntemlerle çözülmesi konusunda görüş birliğine varan iki bakan, Mısır'da demokratik rejimin yeniden inşa edilmesini ve İran nükleer meselesinde nihai anlaşmaya varılmasını istedi (Haber7.com, 24 Kasım 2013).

Bahreyn'de düzenlenen Asya İşbirliği Diyalogu'nun toplantısına katılan Davutoğlu, Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed bin Muhammed el-Halife ile görüştü ve iki ülkenin tarihî ve stratejik ortak olduğunu vurguladı. İki ülke arasında ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirmeyi arzuladıklarını söyledi (Dışişleri Bakanlığı, 24 Kasım 2013).

Aralık ayının başında Katar'a giden Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin büyükelçilik binasını hizmete açtı. İki ülkenin bölge barışı için ortaklaşa çalıştığını vurgulayan Erdoğan, Katar'da Yunus Emre Kültür Merkezi'ni açmak istediklerini açıkladı (Esra Kaya, 5 Aralık 2013).

Kıbrıs

Türkiye, bu yıl içerisinde Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne yönelik olarak yeni önerilerde bulundu. Çözüm konusunda Davutoğlu, doğal kaynakların kullanımı konusunda Rum tarafına üç alternatifli öneride bulundu: ilk olarak, çözüm sonrasında Birleşik Kıbrıs'ın kurulması ve doğal kaynakların birlikte kullanılması; ikincisi, çözüm süreci içinde müzakereler sürerken, ortak bir komitenin kurulması ve doğal kaynakların bu komitenin kontrolünde işletilmesi ve üçüncüsü, iki devletli çözüm (NTVMSNBC, 28 Mart 2013).

BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un Kıbrıs Özel Temsilcisi Alexander Downer ile Nisan ayı içerisinde görüşen Davutoğlu, Rumları, müzakereleri başlatma konusunda isteksiz davranmakla suçladı (Zaman Gazetesi, 29 Nisan 2013).

Ekim ayı içerisinde KKTC Dışişleri Bakanı Özbil Nabi ile bir araya gelen Davutoğlu, iki toplumun temsilcilerinin karşılıklı olarak Ankara ve Atina'ya gitmelerini ve ilgililere görüşlerini aktarmalarını önerdi (Dışişleri Bakanlığı, 14 Aralık 2013).

Balkan Ülkeleri ile İlişkiler

Ekim ayının başında Davutoğlu, Hırvatistan, Karadağ ve Arnavutluk'u ziyaret etti. 3 Ekim günü, Hırvatistan'ın başkenti Dubrovnik'e giden Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Ivo Josipovic tarafından kabul edildi. Davutoğlu, Hırvatistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri ve Avrupa Birliği Bakanı Vesna Pusiç'le de ikili bir görüşme yaptı. Temasları sırasında Davutoğlu, ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılması gereken adımların yanı sıra, Bosna-Hersek'teki gelişmeleri ve diğer bölgesel sorunları ele aldı (Dışişleri Bakanlığı, 3 Ekim 2013).

Hırvatistan'a ziyaretinin ardından Davutoğlu, Karadağ'a geçti. Karadağ Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri ve AB Bakanı Igor Luksic ile görüştü. Görüşmenin ardından açıklama yapan Davutoğlu, ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda kararlı olduklarını

belirterek, ticaret hacmini arttırmayı, bölgesel işbirliğini geliştirmeyi ve Balkanlar'da tüm bölge ülkelerinin yararına geniş ölçekli projeler üretmeyi planladıklarını söyledi (Dışişleri Bakanlığı, 4 Ekim 2013).

Son olarak, Arnavutluk'a geçen Davutoğlu, meslektaşı Ditmir Buşati ile görüştü. İki bakan, karşılıklı işbirliğine önem verdiklerini açıkladı (Sabah Gazetesi, 6 Ekim 2013).

Aralık ayında, Cumhurbaşkanı Gül, Moldova Cumhurbaşkanı Nicolae Timofti'yi kabul etti. Görüşmede, iki cumhurbaşkanı, ikili ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılması yönünde mutabakata vardı (HaberTürk, 18 Aralık 2013).

Başbakan Erdoğan ise, Macaristan Başbakanı Victor Orban ile birlikte, Macaristan-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısına Ankara'da katıldı. Toplantıda, eğitim, enerji, kültür, ulaştırma, ormancılık, su işleri, çevre, medya gibi alanlara ilişkin olarak 29 antlaşma imzalandı (Haberler.com, 18 Aralık 2013).

Afrika Açılımı

Afrika Açılım Politikası kapsamında Başbakan Erdoğan, 6-11 Ocak 2013 tarihlerinde, Gabon, Nijer ve Senegal'e resmi ziyarette bulundu. Temasları sırasında, Erdoğan, bu ülkelerle ekonomik ve siyasi antlaşmalar imzaladı (İbrahim Kalın, 14 Ocak 2013).

Afrika Birliği'nin 50. kuruluş yıldönümü etkinlikleri dolayısıyla Ankara'da bir araya gelen Afrikalı büyükelçiler, Afrika halklarının ve yöneticilerinin, Türkiye'yi dost ülke olarak gördüklerini ve Türkiye'yi güçlü ekonomisi ve bölgesel gücüyle umut vadeden ülke olarak algıladıklarını ifade ettiler (Zaman Gazetesi, 27 Mayıs 2013). Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 2 Eylül tarihinde gerçekleştirilen "Afrika Stratejileri Sektörel Değerlendirme Toplantısı"na katıldı. Toplantıda bir konuşma yapan Davutoğlu, bütün Afrika kıtasını serbest ticaret alanı yapmayı planladıklarını söyleyerek, Afrika açılımının felsefesini "Afrika insanının kaderini paylaşmak. Onlarla birlikte ortak gelecek planlamak" olarak açıkladı (CNNTürk, 3 Eylül 2013).

Orta Asya ve Kafkasya Devletleri ile İlişkiler

Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan

Orta Asya ile ilişkiler kapsamında, Cumhurbaşkanı Gül, 28-29 Mayıs tarihlerinde Türkmenistan'ı ziyaret etti. Ziyareti esnasında Gül, iki ülke arasında ticari, ekonomik ve siyasi ilişkilerin önemi üzerinde durdu. Gül'ün temasları sırasında iki ülke yetkilileri, 12 uluslararası antlaşma imzaladı (Habervaktim, 31 Mayıs 2013).

Başbakan Erdoğan da 8-9 Nisan tarihlerinde Kırgızistan'a gitti. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin 2. Oturumu'na katılan Erdoğan, Kırgızistan ve Türkiye'de yetişen Kırgız öğrencilerin, ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli katkılarının olduğunu ifade ederek, iki ülke arasında Karma Ekonomik, Kara Ulaştırma Komisyonları ile İş Konseyi mekanizmalarının kurulmasını önerdi. Sağlık, eğitim, altyapı, tarım ve sulama alanlarında işbirliğine büyük önem verdiklerini vurgulayan Erdoğan, hidroelektrik santrallerinin kurulması konusunda Türk müteahhitlerinin belirleyici rol oynayabileceğini söyledi. Temaslar sırasında, hava ulaşım, turizm, ormancılık, yatırım alanlarında işbirliği antlaşmaları imzalandı (Haber7.com, 10 Nisan 2013).

26 Nisan günü de, Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Afganistan konulu İstanbul Süreci Bakanlar Konferansı'na katılmak üzere Kazakistan'a gitti. Resmi temasları sırasında, Davutoğlu, Kazakistan'daki Türk vatandaşları ile görüştü (Zaman Gazetesi, 26 Nisan 2013).

İstanbul'da DEİK/Türkmen-Türk İş Konseyi'nin girişimleri sonucunda, ilk kez 5. Türkmenistan Uluslararası Yatırım Forumu düzenlendi (Sabah, 5 Mart 2013). Diğer taraftan Türki Amerikan Birliği, ABD'de Türki-Amerikan Kongresi'ni düzenledi. Kongreye 400 civarında katılımcı katılırken, Türk cumhuriyetleri, Türkiye ile ABD arasındaki işbirliği olanakları tartışıldı (Ali H. Aslan ve İhsan Denli, 14 Mart 2013).

Kültürel alanda da ilişkilerde gelişme gözlenmektedir. 21 Mart günü, Türkiye'nin Taşkent Büyükelçiliği'nde, resmi olarak ilk defa Nevruz kutlamaları gerçekleştirildi. TİKA, Orta Asya bölgesinde Türk eserlerinin korunma altına alınması ve çıkarılması için yapılan çalışmalara destek verdi (Cihan Haber Ajansı, 20 Ağustos 2013). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın desteği ile Kırgızistan'a ikinci büyük cami inşa edildi. Denizli Belediyesi, TRT ve Denizli Valiliği, ortaklaşa olarak Uluslararası Türkçe Sözlü Müzik Festivali düzenledi. Festivale, 21 ülkeden ses sanatçıları katıldı (focushaber.com, 15 Eylül 2013).

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan

Erdoğan, Gürcistan'ın yeni Başbakanı Bidzina Ivanışavili'yi kabul etti. Ziyaret sırasında, iki ülke yetkilileri, şu konuları ele aldılar: Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerini normalleştirme çabaları, NATO üyeliği, Gürcistan'daki Türk işadamlarına yapılan baskılar, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin hızlandırılması, ekonomik işbirliği ve güvenlik alanında işbirliği (Elşan İzzetgil, 16 Şubat 2013).

Bakü'de "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Stratejik Diyalog" başlıklı Dünya Ekonomi Forumu düzenlendi. Foruma, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız

katıldı. Yıldız, SOCAR'ın Türkiye'ye 17 milyar dolar yatırım yapmayı planladığını açıkladı (Zaman Gazetesi, 7 Nisan 2013). Bu forumdan önce, 16. Avrasya Ekonomi Zirvesi, İstanbul'da düzenlendi. Zirvede, savunma ve güvenlik konuları başta olmak üzere, ekonomik ve ticari işbirliği olanakları üzerinde duruldu (Habertakip.com, 21 Mart 2013). Son olarak, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin diasporadan sorumlu kurumlarının birinci toplantısı Bakü'de gerçekleştirildi. Toplantıya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye ve Kırgızistan'dan temsilciler katıldı. Toplantı sırasında, kurumlar arası koordinasyon ve işbirliği konuları görüşüldü (Zaman Gazetesi, 24 Ocak 2013).

Kasım ayında, Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Toplantısı, Ankara'da yapıldı. Toplantıda, Azerbaycan, Türk işçilerinden alınan harç bedelinin 50 dolara düşürülmesini önerdi. Ayrıca, işadamları, akademisyen ve öğrencilere vize muafiyetinin uygulanması yönünde ortak karara varıldı. TANAP'ın temelini de 2014 yılında atılması öngörüldü. Yukarı Karabağ konusunda, Türkiye, Azerbaycan'a verdiği desteğini yineledi. Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'e "Devlet Nişanı" takdim etti (Ahmet Gencehan Babiş, 15 Kasım 2013).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Toplantısı için Erivan'a giden Davutoğlu, burada Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbandyan ile görüştü.³ Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi ve Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi halinde, bölgede kalıcı barışın inşa edilebileceğini öngören Davutoğlu, Türkiye'nin teklif ettiği Kafkasya Barış ve İstikrar Havzası projesinin halen gündemde olduğunu vurguladı (Dışişleri Bakanlığı, 13 Aralık 2013).

Güney Asya ve Latin Amerika Ülkeleri ile İlişkiler

17 Eylül günü Pakistan Başbakanı Navaz Şerif, Başbakan Erdoğan'ın davetlisi olarak, Ankara'ya geldi. Bu ziyaretin ardından 23 Aralık günü Başbakan Erdoğan, Pakistan'a gitti. Temasları sırasında Erdoğan, Türk işadamlarının bu ülkeye yatırım yapmasını ve karşılıklı ticari ilişkilerin geliştirilmesini istedi (Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2013).

5-7 Ekim tarihleri arasında, Hindistan Cumhurbaşkanı Mukherjee, Cumhurbaşkanı Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye geldi. Kabulü esnasında bir konuşma yapan Gül, "Hindistan ile Türkiye'nin dünya tarafından gıptayla bakılan iki ülke" olduğunu belirterek, iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkartılacak sinerjinin önemine vurgu yaptı (Yirmidört TV, 7 Ekim 2013).

³ Bosna-Hersek'te, TİKA, 4 tesisin restorasyonu projesine mali ve teknik destek sağladı. Bu projeler şunlardır: Aliya İzzetbegović'in doğduğu evin restorasyonu, Karagöz Bey Medresesi'nin restorasyonu, Saraybosna Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin tadilatı ve sağlık merkezinin açılışı.

Meksika Cumhurbaşkanı Enrique Peña Nieto Türkiye'ye geldi. Temasları sırasında, Meksika Cumhurbaşkanı, eğitim, ekonomi, turizm ve siyasi alanlara ilişkin olarak 16 antlaşma imzaladı. Nieto, iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine çıkarılacağını açıkladı (Haber7.com, 17 Aralık 2013).

Bölgesel Örgütler ile İlişkiler

BM Genel Kurulu Yıllık Toplantısı

Cumhurbaşkanı Gül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 24 Eylül-4 Ekim 2013 tarihleri arasında New York'ta gerçekleştirilen BM Genel Kurulu'nun 68. açılış toplantısına katıldı. Genel Kurul toplantısı sırasında, Cumhurbaşkanı Gül, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon ve Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hudeyr Huzai ile görüştü. Gül, Ban Ki-Moon ile görüşmesinde, Suriye'ye çözüm bulunması için kapsamlı bir siyasi stratejinin gerekli olduğunu söyledi. Türkiye'nin Kıbrıs'ta kapsamlı çözümden yana olduğunu açıklayan Gül, Filistin müzakerelerine ise açık destek verdi (Cumhurbaşkanlığı, 19 Eylül 2013).

Davutoğlu da, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ile bir araya gelerek, Suriye'de kimyasal silahların imhasına yönelik karar metnine, askeri seçenek dâhil olmak üzere yaptırımların eklenmesini istedi.

Davutoğlu, Oydaşma İçin Birlik Grubu'nun Bakanlar Toplantısı'na katıldı. 2014 yılında BM Güvenlik Konseyi'ni ele alan bir toplantının düzenlenmesini öneren Davutoğlu, toplantıyı, küresel yönetim alanında işbirliğini öngören yeni oluşum olarak nitelendirdi.

İslam İşbirliği Teşkilatı Jammu-Keşmir Temas Grubu toplantısına katılan Davutoğlu, Türkiye'nin Pakistan'a olan desteğini yineledi. Davutoğlu, Türkiye ile Finlandiya'nın ortak girişimi sonucu oluşturulan Arabuluculuk Dostlar Grubu'nun Türk Evi'ndeki kahvaltılı toplantısına katıldı. Yemen'in Dostları Grubu Dışişleri Bakanları toplantısına iştirak eden Davutoğlu, Türkiye'nin Yemen halkına desteğini tekrarladı.

Davutoğlu ve Kerry'nin eş başkanlığında, Terörizmle Mücadele Küresel Forumu toplantısı 26 Eylül'de gerçekleştirildi. Davutoğlu, Kerry'nin açıkladığı Şiddete Varan Aşırılıkla Mücadele Küresel Fonu'na ilke olarak destek verdi. Aynı zamanda Davutoğlu, BM Kalkınma Programı Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Bölgesel Merkezi'nin İstanbul'a taşınmasına ilişkin anlaşmayı imzaladı.

Medeniyetler İttifakı Dostlar Grubu toplantısına katılan Davutoğlu, İttifakın giderek genişleyen bir yelpazede etkin işler gösterdiğini ve tüm dünyada hoşgörü ve anlayışın yerleşmesi için önemli bir rol üstlendiğini belirtti.

Davutoğlu, New York'ta Yunanistan Dışişleri Bakanı Venizelos ile bir araya geldi. Adada müzakerelerin bir an önce başlatılmasını ve sonlandırılmasını öneren Davutoğlu, Venizelos ile karşılıklı ticaretin ve yatırımların artırılması, terörle mücadele alanında işbirliği, Ege konularına ilişkin görüşmelerin seyri ve turizm alanında işbirliği konularını görüştü.

Filistin'e yardımlar konusunda Uluslararası Temas Komitesi'ne iştirak eden Davutoğlu, Filistin devletinin yapısının güçlendirilmesine yönelik Türkiye'nin desteğini yineledi (Dışişleri Bakanlığı, 26 Eylül 2013).

Diğer Örgütler ile İlişkiler

BM Genel Kurulu toplantısı nedeniyle Washington'da bulunan Davutoğlu ve NATO Genel Sekreteri Rasmussen, bir araya gelerek, NATO-AB ilişkileri, Kıbrıs Sorunu ve Suriye başta olmak üzere bölgesel sorunları ele aldılar. Yaptığı açıklamada, Davutoğlu, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğine yönelik taahhütlerini ve bu çerçevede aldığı önlemleri takdirle karşıladıklarını ve Türkiye'nin Avrupa-Atlantik coğrafyasına olan katkısının devam edeceğini vurguladı. Kasım ayı içerisinde, NATO Parlamenterler Asamblesi heyeti Ankara'ya gelerek, Davutoğlu ve meclisteki üyeler ile görüştü. Son olarak aralık ayında düzenlenen NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılan Davutoğlu, NATO-Rusya Konseyi Toplantısı'na da iştirak etti (İHA, 3 Aralık 2013).

5-6 Aralık günü Kiev'de düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde sınır aşan tehditlerle mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, hoşgörü ve ayırım gözetmeme ve enerji ile bağlantılı faaliyetlerin çevresel etkileri gibi konular ele alındı. Zirvede Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan üçlü mekanizmasının kurulma kararı alındı. Üçlü mekanizma, siyasi, ekonomi ve diğer alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesi için dışişleri bakanları düzeyinde bir yapının oluşturulmasını öngörmektedir (Zaman Gazetesi, 5 Aralık 2013).

46. Güneydoğu Asya Uluslar Topluluğu Dışişleri Bakanları Toplantısı'na, ASEAN Bölgesel Forumu'na ve Bakanlar Düzeyinde Doğu Asya Zirvesi'ne katılmak üzere Davutoğlu, 29 Eylül'de Brunei'ye gitti. 27 Kasım'da ise, Davutoğlu, Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Tahran'daki zirvesine katıldı. Ermenistan'ın daveti üzerine, 12 Aralık'ta Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Erivan Zirvesi'ne katılan Davutoğlu, Ermenistan Dışişleri Bakanı ile görüştü. Zirvede, Ankara'nın öncülüğünde hazırlanan 20. Yıl Vizyon Belgesi değerlendirildi (Dışişleri Bakanlığı, 13 Aralık 2013).

4-5 Eylül tarihleri arasında St. Petersburg'da düzenlenen G-20 Zirvesi'ne, Başbakan Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Davutoğlu katıldı. Zirve sırasında, Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin, Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, BM Genel Sekreteri Ban Ki-

Moon, Almanya Şansölyesi Angela Merkel ve Afrika Birliği Dönem Başkanı Hailemariam Desalegn ile görüştü. Hollande ile görüşmesinde, Erdoğan, Suriye'nin kimyasal silah kullandığına dair bilgileri Fransız yetkililere aktardı (Sabah Gazetesi, 5 Eylül 2013).

İslamabad'da 19 Aralık günü düzenlenen D-8 16. Bakanlar Konseyi Toplantısı'na katılan Davutoğlu, "ticaret hacminin artırılmasının herhangi bir ekonomik işbirliği modelinin en önemli unsuru olması gerekliliğini" vurguladı (Dışişleri Bakanlığı, 20 Aralık 2013).

Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler (AGİK/CICA) II. Gayri Resmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na (Türkiye Gazetesi, 26 Eylül 2013) katılan Davutoğlu, ardından Myanmar'daki Müslüman azınlığın durumuna ilişkin temaslarda bulunmak üzere, İslam İşbirliği Teşkilatı Rohingya Temas Grubu üyeleriyle birlikte Arakan'daki kampanı ziyaret etti (TRTHaber.com, 14 Kasım 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Tüm eleştirilere rağmen, 2013 yılında oldukça aktif dış politika izleyen Türkiye'nin bu aktifliğini 2014 yılında da sürdüreceği tahmin edilmektedir. Özellikle Suriye konusu başta olmak üzere, Orta Doğu'daki gelişmelere fazlasıyla müdahil olması beklenmektedir. Avrupa Birliği ile yeni fasılların açılmasını arzu eden Türkiye'nin Rusya ve ABD ile stratejik ilişkilerini geliştirmesi olağan karşılanmalıdır.

Bölgesel sorunların çözümü konusunda arabuluculuk rolünü fazlasıyla oynamak isteyen Türkiye, Orta Asya ve Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya piyasasına sunma konusunda enerji köprüsü olma politikasını hayata geçirmek için var gücüyle çalışmaya devam edecektir.

Sonuçta, dış dünyada yaşanan konjonktürel sorunlara rağmen, Türkiye'nin aktif ve etkin dış politika anlayışını devam ettireceği öngörülebilir.

KAYNAKLAR

- Babiş, Ahmet Gencehan, “Değişmeyen Gelenek: Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Türkiye Ziyareti”, *Türksam*, 15 Kasım 2013.
- Cumhurbaşkanlığı, “Birleşmiş Milletler (BM) 68. Genel Kurulu Nedeniyle ABD’yi Ziyaretleri”, 19 Eylül 2013.
- Dağı, İhsan, “İtirazı Olanlar Hâlâ ‘Hain’ mi?”, *Zaman Gazetesi*, 13 Ağustos 2013.
- Denli, İhsan & Aslan, Ali H. “Washington’da Türkiye Rüzgarı”, *Zaman Gazetesi*, 14 Mart 2013.
- Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Bahreyn’de”, 24 Kasım 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu BM Genel Kurulu Kapsamındaki Resmi Temaslarına Başladı”, 26 Eylül 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Hırvatistan’da”, 3 Ekim 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Irak Türkmen Cephesi Başkanı Erşad Salihî ile Görüştü”, 6 Aralık 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu İslamabad’da düzenlenen D-8 Toplantısına Katıldı”, 20 Aralık 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Karadağ’da”, 4 Ekim 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu KEİ Dışişleri Bakanlığı Konseyi Toplantısı’na Katıldı”, 13 Aralık 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu KKTC’de”, 4 Aralık 2013.
- _____, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Irak’ta”, 11 Kasım 2013.
- _____, “Irak Dışişleri Bakanı Zebarî Ankara’ya Geldi”, 24 Ekim 2013.
- Gültaşlı, Selçuk, “Avrupa Parlamentosundan Kürt Sorunu Müzakerelerine Destek”, *Zaman Gazetesi*, 9 Ocak 2013.
- İzzetgil, Elşan, “Yeni Gürcistan Başbakanı’nın Türkiye Ziyareti”, *Yurtgündemi.com*, 16 Şubat 2013.
- Kalın, İbrahim, “Türkiye ve Afrika: Yeni bir Stratejik Ufka Doğru”, *Zaman Gazetesi*, 14 Ocak 2013.
- Kanat, Kılıç Buğra, “Değişen Küresel Sistem ve Türk-Amerikan İlişkileri”, *Zaman Gazetesi*, 15 Mayıs 2013.
- Kaya, Esra, “Erdoğan, Katar’da Şeyh Hamad’la Görüştü”, *Hürriyet Gazetesi*, 5 Aralık 2013.

- Kurubaş, Erol, “Türk Dış Politikasında “İlkeli Duruş””, *Ankara Strateji Enstitüsü*, 22 Ağustos 2013.
- Selvi, Abdülkadir, “Davutoğlu ile Umman’da”, *Yeni Şafak*, 24 Ekim 2013.
- “İsrail Özür Dilemedikçe İlişkiler Donacak”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 8 Mart 2013.
- “Avrupa’nın Kaderi Türkiye Olmadan Yazılamaz”, *NTVMSNBC*, 27 Şubat 2013.
- “Aynı Fikirde Değiliz, Karşı Çıkıyoruz”, *NTVMSNBC*, 1 Mart 2013.
- “Dağ Dağa Kavuşmaz...”, *NTVMSNBC*, 16 Mayıs 2013.
- “Esad’ın Elini Sıkmaktansa İstifa Ederim”, *NTVMSNBC*, 15 Aralık 2012.
- “Suriye Konusunda Mutabakat”, *NTVMSNBC*, 16 Mayıs 2013.
- “AB Komiseri Fülle: Hayal Kırıklığına Ugradım”, *Internethaber.com*, 8 Haziran 2013.
- “AB Komiseri Fülle, Türkiye’den Memnun Ayrıldı”, *Zaman Gazetesi*, 8 Kasım 2013.
- “AB Raporu: Türkiye Dinamik Ekonomisiyle AB İçin Kilit Ülke”, *Doğurehberi.com*, 13 Şubat 2013.
- “ABD Dışişleri Bakanı Kerry İstanbul’da”, *NTVMSNBC*, 7 Nisan 2013.
- “Afrikalı Büyükelçiler, Türkiye’nin Kıtaya Açılımdan Memnun”, *Zaman Gazetesi*, 27 Mayıs 2013.
- “Ahmet Davutoğlu Katar’da”, *Haber7.com*, 24 Kasım 2013.
- “Ahmet Davutoğlu Londra’da”, *rotahaber.com*, 22 Ekim 2013.
- “Ahmet Davutoğlu New York’taki Konferansa Başkanlık Etti”, *Türkiye Gazetesi*, 26 Eylül 2013.
- “Ahmet Davutoğlu Washington’da”, *TRTHaber.com*, 17 Kasım 2013.
- “Ahmet Davutoğlu, AB Büyükelçileriyle Bir Araya Geldi”, *Haber3.com*, 20 Aralık 2013.
- “Akdoğan’dan Dış Politika Eleştirilerine Yanıt”, *Internethaber.com*, 21 Ağustos 2013.
- “Bakan Çelik: Ortak Tarihimizi Bir Arada Yaşamalıyız”, *dtv.org.tr*, 21 Mart 2013.
- “Barzani ile gündem: Suriye ve Süreç”, *NTVMSNBC*, 30 Temmuz 2013.
- “Barzani ve Perver Diyarbakır’da”, *Hürriyet Gazetesi*, 16 Kasım 2013.
- “Başbakan Erdoğan Pakistan’da”, *Anadolu Ajansı*, 23 Aralık 2013.
- “Başınız Sıkıştığında Türk’e Güvenin”, *HaberTürk.com*, 18 Aralık 2013.
- “Davutoğlu AGİT Toplantıları için Kiev’de”, *Zaman Gazetesi*, 5 Aralık 2013.
- “Davutoğlu Suriye İçin İran’ı Aradım”, *Sentezhaber.com*, 22 Ağustos 2013.

- “Davutoğlu, Arnavutluk'ta”, *Sabah Gazetesi*, 6 Ekim 2013.
- “Davutoğlu, Myanmar'da”, *TRTHaber.com*, 14 Kasım 2013.
- “Davutoğlu: “Afrikalı Bize Bakıtında Fırsatçıları Görmeyecek”, *CNNTürk.com*, 3 Eylül 2013.
- “Davutoğlu: Ashton'ın Mısır'da Mursi İle Görüşmesi Önemli Bir Adım”, *Cihan Haber Ajansı*, 30 Temmuz 2013.
- “Davutoğlu: Ya Çözüm Ya Taksim”, *NTVMSNBC*, 28 Mart 2013.
- “Davutoğlu'ndan G20'de Yoğun Suriye Trafiği”, *Sabah Gazetesi*, 5 Eylül 2013.
- “Davutoğlu'ndan Mali Çıkışı”, *TRTHaber.com*, 18 Ocak 2013.
- “Davutoğlu'ndan Mısır Açıklaması”, *Akşam Gazetesi*, 23 Kasım 2013.
- “Davutoğlu'ndan Yunan Meslekdaşına Düello Gibi Teklif”, *Milliyet Gazetesi*, 13 Aralık 2013)
- “Davutoğlu'ndan Yunanistan'a Petrol Resti”, *NTVMSNBC*, 7 Ocak 2013.
- “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Kuveyt'te”, *Türkiye Gazetesi*, 24 Ekim 2013.
- “Ekonominin Öncü Sektörleri, 16. Avrasya Ekonomi Zirvesi'nde Buluşacak”, *Haber-takip.com*, 21 Mart 2013.
- “Erdoğan G-20 Zirvesinde Konuştu”, *Sabah Gazetesi*, 5 Eylül 2013.
- “Erdoğan ile Putin 50 Dakika Görüştü”, *NTVMSNBC*, 5 Ağustos 2013.
- “Erdoğan İsrail'in Özrünü Kabul Etti”, *NTVMSNBC*, 22 Mart 2013.
- “Erdoğan: Kırgızistan ile Gönül Birliği Yaptık”, *Haber7.com*, 10 Nisan 2013.
- “Erdoğan: Susanlardan Olmayacağız”, *NTVMSNBC*, 24 Şubat 2013.
- “Erdoğan'dan Kerry'ye Yanıt: Gazze'ye Gideceğim”, *NTVMSNBC*, 23 Nisan 2013.
- “Hindistan ile 11 Anlaşma İmzalandı”, *Yirmidört TV*, 7 Ekim 2013.
- “İsrail'le İkinci Tur Görüşmeler Yarın”, *NTVMSNBC*, 5 Mayıs 2013.
- “Macaristan Başbakanı Viktor Orban: AB Sürecini Destekliyoruz”, *Haberler.com*, 18 Aralık 2013.
- “Muslim: Türkiye'nin PYD'ye Bakışı Değişti”, *NTVMSNBC*, 28 Temmuz 2013.
- “NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı Başladı”, *IHA*, 3 Aralık 2013.
- “President Rouhani Confers with Turkish Foreign Minister”, *president.ir*, 21 Eylül 2013.
- “Suriye'nin Dostları İstanbul'da Toplandı”, *NTVMSNBC*, 21 Nisan 2013.
- “TIKA, Orta Asya Tarihini Koruma Altına Aldı”, *Cihan Haber Ajansı*, 20 Ağustos 2013.

“Türk Konseyi'nin Diaspora Toplantısı Bakü'de Yapıldı”, *Zaman Gazetesi*, 24 Ocak 2013.

“Türkçevizyon'da 21 Ülke Sanatçısı, Türkçe Şarkı Söyledi”, *focushaber.com*, 15 Eylül 2013.

“Türkiye Askerini Lübnan'dan Neden Çekti?”, *NTVMSNBC*, 12 Ağustos 2013.

“Türkiye ile Meksika Arasında Stratejik Ortaklık”, *Haber7.com*, 17 Aralık 2013.

“Türkiye-Rusya 4. Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı Petersburg'da Yapıldı”, *Habergazete.com*, 22 Kasım 2013.

“Türkmenistan'la 70 milyar \$'lık Zirve”, *Sabah*, 05 Mart 2013”

EKONOMİ

Prof. Dr. Erdal Tanas Karagöl

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

erdalkaragol@hotmail.com

Türkiye'nin siyasi geçmişine hakim olan koalisyon hükümetleri siyasi istikrarsızlıkla beraber çok başlı bir ekonomi yönetimine sebep olmuştur. Karar birliğinin sağlanamamasından dolayı, devamlı bir çatışma ortamının, ortak hedeflerden çok günü kurtaran uygulamaların benimsendiği bir ekonomik yöntem izlenmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda iktidar olan kısa süreli koalisyon hükümetleri, güçsüz ve müdahaleye açık siyasi irade, ekonomiyi iç ve dış şoklara karşı duyarlı ve kırılgan bir yapıya dönüştürmüştür. Yüksek enflasyon ve dış borç, bütçe açığının milli gelirden artan oranı ve sürdürülemeyen cari açık gibi makroekonomik göstergeler, o dönemdeki ekonominin zayıflığını göstermektedir. Tüm bu sorunlara çözüm üretebilecek siyasi iradenin boşluğu, tablonun daha da kötüleşmesine yol açmıştır.

2000 öncesi dönemde kamu açıklarının fahiş düzeyde artması, bankacılık sektöründeki kural dışılık ve denetimsizlik, döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve yüksek faiz giderleri dönemin ekonomik görüntüsünü açıklamaktadır. Kısa dönemli çözümlerle ertelenen sorunlar 2001 kriziyle patlak vermiş ve Türkiye tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşamıştır. Krizin olumsuz etkilerini hafifletmek adına Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) ve Dünya Bankası'ndan alınan kredilerle Türkiye ağır bir fatura ödemek zorunda kalmıştır. 2001 krizinin ardından yapılan 2001 genel seçimlerinde ortaya çıkan sonuç, dibe vuran bir ekonominin düzeltilmesi umudunu göstermektedir. İlk kez seçime girmesine rağmen aldığı yüzde 34,28'lik oy oranıyla seçimden birinci parti olarak çıkan AK Parti yalnızca siyasi taleplerin karşılanacağı bir parti olarak değil, ekonomik dengeyi sağlayacak bir parti olarak görülmüştür.

2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti beklentileri karşılayacak şekilde ekonomik ve siyasi alanda reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, bankacılık sisteminde yeni düzenlemeler yapılarak bu sektördeki kural dışılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Uzun yıllar özelleştirmelere mesafeli duran Türkiye ekonomisi, AK Parti

iktidarında özelleştirmelere hız vermiştir. Ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek amacıyla Uzak Doğu, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika ile temaslarda bulunarak ihracat pazarını genişletmeye çalışmıştır. Ayrıca, maliye politikasında sıkı ve kararlı bir yöntem izlenmiş ve kamu maliyesinde sağlam temeller atılmıştır. Bu şekilde Türkiye'nin 1990'lı yıllarda milli gelirinin büyük bölümünü ayırdığı faiz-borç sarmalına sıkışması engellenmiştir. Böylelikle Türkiye'de bütçe ve borç göstergelerinin Maastricht kriterleriyle uyumlu olması sağlanmıştır. Diğer yandan, Türkiye ekonomisinde uzun süre kronik sorun hainle gelmiş olan yüksek enflasyon uygulanan sıkı para politikasıyla kontrol altına alınarak 2004 yılında tek haneli rakama indirilmiştir. 2005'de paradan altı sifırın atılmasıyla kasa işlemleri, muhasebe ve istatistik kayıtları, ödeme sistemleri gibi hem devletin mali hesaplamaları hem de günlük yaşamdaki hesaplamalar kolaylaştırılmıştır.

Uzun yıllar siyasal arenada hakim olan istikrarsızlık, Türkiye'nin uzun dönemi kapsayan plan ve program yapmasına engel oluşturmuş, uygulanan politikalar kısa dönemi kapsamıştır. Anlık olaylarla değişen siyaset, günü kurtaran ekonomi uygulamalarına kapı aralamıştır. 2002 sonrası Türkiye ekonomisinde ise izlenen yol, bugünle birlikte uygulananların geleceği şekillendirmesi amacını taşımaktadır. Yol haritası niteliğinde, mali hedef ve politikalarından oluşan Orta Vadeli Program'ların hazırlanması bu misyonu taşımaktadır. Yıllık olarak hazırlanan bu programlar kapsamında izlenecek üçer yıllık makroekonomik politikalar yer almaktadır. Bu şekilde temel ekonomik gelişme eksenleri belirlenerek ana sektörlerin iyileştirilmesi, büyümede devamlılık ve ekonomik istikrarın sürekliliği hedeflenmiştir.

2002-2014 döneminde yapılan bu uygulamalar, Türkiye ekonomisinin pozitif bir büyüme trendini yakalamasını sağlamış ve Türkiye'yi dünyanın 17. ekonomisi haline getirmeyi başarmıştır. 2008 küresel ekonomik krizinde gelişmiş olan ülkeler ağır bir ekonomik kriz yaşarken, Türkiye 2002-2008 dönemindeki doğru ekonomik uygulamaları ve analizleri sayesinde makroekonomik göstergelerinin dengede tutabilmiştir. Küresel ekonomik krizin etkisinin en fazla hissedildiği 2009 yılı haricinde büyümeye devam eden Türkiye, ileriye yönelik daha büyük ve kalıcı hedefler belirlemiştir. Gelinen noktada Cumhuriyetin 100. kuruluş yıl dönümü olan 2023 yılı hedeflerin gerçekleşeceği yıl olarak kabul edilmiş ve çalışmalar 2023 vizyonuna göre yürütülmektedir. Bu nedenle, 2023 yılı için birçok siyasi, ekonomik ve sosyal hedefler belirlenmiştir (Karagöl, 2013).

Bu çalışmada, öncelikli olarak Türkiye ekonomisi tarihsel süreci 1980 öncesi, 1980 sonrası ve 2002 sonrası olmak üzere 3 ayrı dönemde incelenecektir. Sonraki bölümde, ekonomik büyüme, enflasyon, kamu maliyesi ve sosyal devlet makroekonomik koşulları değerlendirilecektir. Devamında uluslararası kuruluşlarla olan ilişkiler

ve dış ticarete yaşanan dönüşüm ele alınacaktır. Son olarak ise geçmişten günümüze Türkiye ekonomisinin genel bir değerlendirmesi yapılarak gelecek beklentilerine yer verilecektir.

1980 Öncesi Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisinin tarihsel süreci incelendiğinde, 1950'li yıllara kadar kendi içinde var olan ve kendine yetmeye çalışan dışa kapalı bir ekonomik yapının hakim olduğu görülmektedir. 1950 sonrasında ise liberal sayılabilecek bir ekonomik yapı benimsenmiş, bunun gereği olarak da yatırım harcamaları ve ithalat miktarı artmıştır. Özelleştirmeler ön plana çıkmış, özel sektörün kredi imkanları genişletilmiş ve yabancı yatırımların Türkiye'ye gelmesi için teşvikler verilmiştir. Ancak, 1950'lerin ikinci yarısında büyüme oranların düşmesi ve artan dış borçlar, uluslararası kuruluşlardan borçlanma yöntemini beraberinde getirmiştir. IMD ile stand-by anlaşmalarının gündeme geldiği bu dönemde, 1958 İstikrar Tedbirleri olarak bilinen öneriler oluşturulsa da bu görüşmeler olumlu sonuçlanmamıştır. Bu nedenle, 1950-1960 döneminde uluslararası borç ötelemelerinin yoğun olduğu bir süreç yaşanmıştır.

1960 yılına gelindiğinde ise, Türkiye ekonomisinin gündemi siyasal darbe ile şekillendiğinden dolayı, 1950'lerin liberal ekonomi politikaları değişikliğe uğramıştır. Liberal ekonomik uygulamalarının bir kenara bırakılarak ithal ikamecilik uygulaması başlatılmıştır. Başlangıçta ithal ikameciliğin ithalatı azaltarak yerli üretimi teşvik edeceği beklentisi gerçekleşmemiştir. 1973-1974 dönemindeki petrol krizleri dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlemler açığının artmasına sebep olmuştur. Döviz kontrolleri arttırılarak ithalatın baskılanmaya çalışılması, yerli ara ve yatırım malı üretimi yapan sanayi dallarının kurulamamasıyla amacına ulaşamamıştır. Böylelikle, Türkiye ekonomisi 1970'lerin sonuna geldiğinde büyük bir dış ödemeler açığıyla karşı karşıya kalmıştır.

İthalata bağımlılığın artması sonucunda döviz sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Mevcut döviz arzının talebi karşılayamaması, Türkiye ekonomisinde döviz darboğazının yaşanmasına sebep olmuştur. 1978 ve 1979 yıllarında OECD tarafından verilen kredilerin gecikmesi, Türkiye'nin borç ödeme krizini daha da derinleştirmiştir. Türkiye'nin 1923'den günümüze toplam 15 borç ödemesi yaptığı ve bu borç ötelemelerinin altısının 1978-1982 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleştiği dikkate alındığında, problemin ciddiyeti ortaya çıkmaktadır.

İthal ikameciliğin belirlediği ekonomi yönetimi, 1980 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Dışa kapalı ve rekabetçi bir piyasanın hakim olduğu 1980 öncesi dönemde, sanayileşme stratejisiyle yapılan üretim iç pazarlarda satışa sunulmuştur. Döviz sıkıntısından dolayı ara ve yatırım mallarının ithalatı sekteye uğramış, bunun

sonucunda üretim azalarak işsizliğe sebep olmuştur. Göreli olarak dışa kapalı bir ekonomik modelin benimsendiği bu dönemde Türkiye ekonomisinin, dış konjonktürün oluşturduğu kriz ve durgunluktan etkilenmesi ise izlenen yöntemin yanlışlığını göstermektedir. Tüm bu olumsuz gelişmelerin yoğunlaştığı 1970'li yılları takiben, 24 Ocak 1980 tarihinde "24 Ocak Kararları" olarak Türk ekonomisinin tarihine geçen ve liberalleşme ekseninde birtakım yapısal dönüşümler içeren bir program uygulamaya konulmuştur.

1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi

24 Ocak 1980 kararları, ekonomide devlet müdahalesinin en aza indirilmesini ve piyasa ekonomisine işlevlik kazandırılmasını amaçlamıştır. Devletten boşalan yerin özel kesimle doldurularak, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine fiyat mekanizmasının geçerli olduğu bir yapı hedeflenmiştir.

24 Ocak kararları değerlendirildiğinde, kısmen kısa vadeli amaçların belirlendiği ancak uzun vadeli hedeflere odaklanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, enflasyonu kontrol altına alınması, yabancı finansman açığının kapatılması, dışa dönük ve piyasa odaklı bir ekonomik sistemin kurulması birincil hedefler olarak öne çıkmıştır. Bu kararlar çerçevesinde, ihracata dayalı büyümenin teşvik edilmiş ve Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmıştır. Bunlar için de TL'nin reel olarak değer yitirmesi göz ardı edilmiştir.

Bunun yanı sıra 1980 yılında başlatılan ekonomik program, ihracat sübvansiyonları, yüksek oranda devalüasyon ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarında artış yapılmasını öngörmüştür. Başlangıçta, döviz kurlarında, faiz oranlarında ve hükümetçe belirlenen kamu ürünleri fiyatlarında görülen yüksek artışlara, hızla uygulamaya konulan ihracatı teşvik amaçlı politikalar eşlik etmiştir. Borç rahatlatma operasyonu ile birlikte, IMF stand-by ve Dünya Bankası uyum kredileri hızla takvime bağlanmış ve ödemeleri gerçekleştirilmiştir (Öztürk & Özyakışır, 2005).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, yüksek faiz-borç kaskacından dolayı Türkiye'nin iç borç faiz ödemeleri artmıştır. Popülist ve günübirlik politikaları bütçe açıklarını beraberinde getirmiş ve 1990'lı yıllarda bütçe açığının GSYH içindeki payı yüzde 6,2 ye yükselmiştir. Siyasal otoriterinin zayıflığı, alınan borçların etkin kullanılmayışi, yapısal reformların hayata geçirilemeyişi, özelleştirmelerin engellenmesi gibi birçok sorun ekonomik krizlerin gerekçelerini oluşturmuştur. 1994 yılındaki krize karşı alınan önlemler, kamu yatırımlarına ayrılan payı azaltarak Türkiye'nin üretim potansiyelini durdurmuştur.

2001 ekonomik krizi ise Türkiye'nin yaşadığı en ağır ekonomik krizdir. Tüm yapısal sorunların, günöbirlük çözümlerin ve popölist yaklaşımların sebep olduğu krizde, kamu bankalarının likidite ihtiyacının karşılanamaması ödemeler dengesini çıkmaza sokmuştur. Banka sistemindeki çöküşü engellemek amaçlı geçilen dalgalı kur rejimi, TL'nin daha da değer kaybetmesine yol açtı. Yabancı bankalar tarafından vadesi gelmeyen kredilerin çekilmesiyle bankalar arası gecelik para faizi yüzde 6200'lere çıktı. Tam bir çöküş döneminin yaşandığı 2001 ekonomik krizinin faturası, artan vergi oranları, işsizlik, gelir eşitsizliği aralığının açılması ve yatırımların durması şekline öлкеye yansımıştır.

2002 Sonrası Türkiye Ekonomisi

2001 kriziyle dibe vuran Türkiye ekonomisi, 2002 yılında tek parti iktidarının sağladığı siyasal güvenle ekonomik köklü ve yapısal ekonomik reformları kararlılıkla uygulamaya başlamıştır. 2000'li yıllara geçmişinde tecrübe ettiği siyasal ve ekonomik krizlerin yüküyle giren Türkiye, tek parti iktidarının tek elden yönetiminin avantajlarını iyi kullanarak yeni bir ekonomi yapısı inşa etmiştir. Özellikle kamu maliyesinde uygulanan sıkı politikalar, uzun yıllar negatif seyreden makroekonomik göstergeleri pozitif yönlü revize etmiştir.

2002 sonrasında uygulanan politikalarla dünyanın 17. Ekonomisi olan Türkiye, bu dönemde karşılaştığı müdahalelerle rağmen ekonomik yapısını şoklardan korumayı başararak yüksek bir performans göstermiştir. Avrupa ölkelerinde yaşanan ekonomik krizi hafif etkilerle atlattığı, bölgedeki siyasal çatışmalara rağmen ölkedeki siyasal istikrarı koruması, 2023 hedeflerine ulaşmak için belirlenen yol haritasına sadık kalması, 2002 yılı sonrası Türkiye'nin ekonomik ve siyasal gelişme yönünde aldığı yolu göstermektedir.

Ekonomik Büyüme ve Kişi Başı Gelir

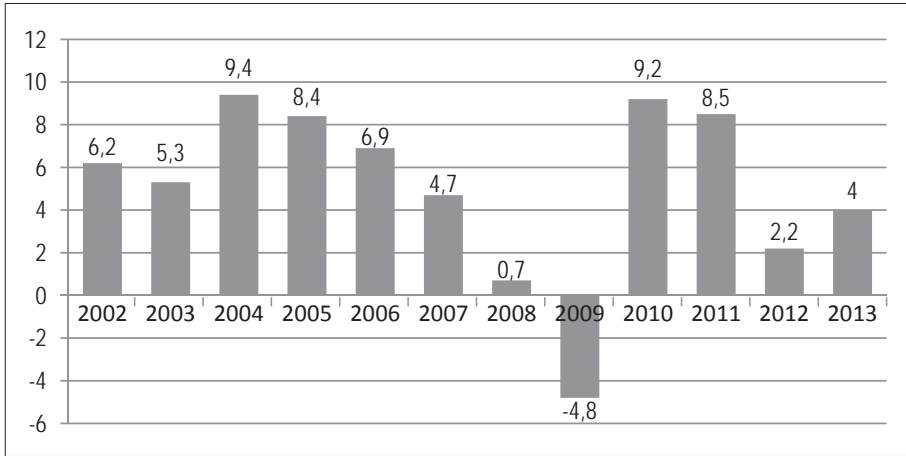
2000'li yıllara kadar zaman zaman gelişme ve iyileşme gösteren Türkiye ekonomisi, genellikle ağır ekonomik krizlerin yaşandığı ve ekonomik verilerin olumsuz olduğu bir performans göstermiştir. 1990-2002 döneminde ekonomik büyümenin stabil olmadığı, dalgalı bir seyir izlediği, yüksek borç miktarlarının ve dolayısıyla yüksek enflasyonun hakim olduğu görölmektedir. Dönemin en önemli yapısal sorunlarından biri olan kamu maliyesi alanında gerekli reformların yapılamaması, kamu açıklarının artmasına ve makroekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Gerekli önlemlerin zamanında alınmaması nedeniyle, sermaye giriş çıkışları kontrol edilememiş ve bu durum ekonomide kırılğanlıklar yaşanmasına gerekçe oluşturmuştur. Yine bu dönemdeki makroekonomik istikrarsızlık ortamı, firma ve bireylerin kısa vadeli ka-

rarlar almasına, ekonomide kaynak ve gelir dağılımında bozulma yaşanmasına ve üretim kapasitesinin düşmesine yol açmıştır. Problemlere çözüm üretecek hükümetlerin koalisyon hükümetleri olması ise durumu daha da kötüleştirmiştir. Yaşananlardan ders alınmadığı gibi, popülist bir politika anlayışıyla aynı yanlışların tekrar edilmesi Türkiye'yi ekonomik olarak kısır bir döngüye hapsedmiştir.

Dönemin en ağır darbelerinden biri olan 2001 ekonomik krizi sonrası yapısal önlemlerin alınması gerektiğinin farkına varılmış ve bu anlamda koalisyon hükümetlerine olan güven sarsılmıştır. 2002 seçimleriyle iktidara gelen AK Parti, ekonomik reformlara öncelik vererek, geçmişte yaşananların tekrar edilmemesi adına bu reformları kararlılıkla hayata geçirmiştir. Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin de katkısıyla uygulanan reformlar, ekonomik göstergelerin olumlu yönde değişmesini sağlamıştır.

Yapılan reformlar çerçevesinde, finans sektörünün kuralı bir yapıyla sağlamlaştırılması, özel sektörün desteklenmesi ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması gibi uygulamalar makro istikrar ortamını oluşturmuştur. Oluşan makro istikrar ortamı yatırım ortamının iyileşmesini, özelleştirmelerin artışı, ülke risk priminin düşmesini beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlamıştır (MÜSIAD, 2010).

Grafik 1: Yıllara Göre GSYH Büyüme Oranı (%)

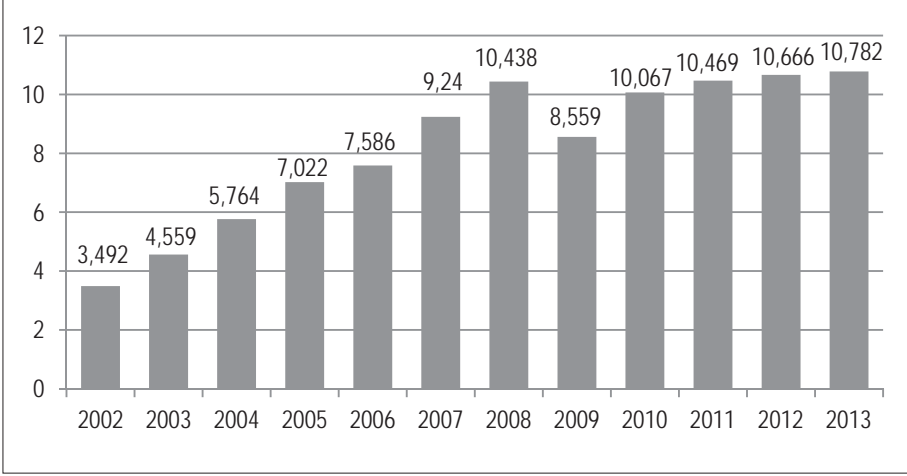

Kaynak: TÜİK, 2014

2001 krizi sonrası dönemde uygulanan politikaların sonucu olarak Türkiye ekonomisi 2002-2007 döneminde ortalama yaklaşık yıllık yüzde 7 oranında bir büyüme hızına ulaşmıştır. Bütün dünyayı etkisi altına alan 2008 ekonomik küresel krizinden Türkiye ekonomisi de etkilenmiş, ancak sadece 2009 yılında negatif ekonomik

büyüme oranıyla bu krizi atlattığını başarmıştır (Grafik 1). 2000'li yıllardan sonra ülke ekonomisinde sağlanan bu büyüme performansı, kişi başı GSYH rakamlarına da yansımıştır. Kişi başı GSYH miktarı 2002 yılında 3.492 dolar iken, bu miktar 2013 yılında 10.782 dolar seviyesine çıkmıştır (Grafik 2).

Grafik 2: Yıllara Göre Kişi Başı GSYH Miktarı (ABD Dolar)

Kaynak: TÜİK, 2014

2008 yılında kişi başı gelirin 10.438 Dolar olmasıyla başlayan kişi başı gelirin 10.000 gelir bandına sıkışması, 2013 yılı itibarıyla devam etmektedir. Türkiye gerçekleştirdiği büyüme performansı ile orta gelir ekonomiler ülke seviyesine yükselmiş, ancak 2008-2013 yılları arasında bu geliri yüksek gelirli ekonomiye dönüştürememiştir. Orta gelir tuzağı olarak adlandırılan bu durum, Türkiye'nin yüksek gelirli ekonomiler ülke sınıflamasına dahil olabilmesi için aşması gereken önemli bir sorundur. Dünya Bankası tarafından yapılan ülke sınıflamasına göre kişi başı 1.005 Dolar ve altında geliri olanlar "düşük gelirli", 1.006-3.975 Dolar arası gelire sahip olanlar "alt orta gelirli", 3.976-12.275 Dolar arası gelire sahip olanlar "üst orta gelirli" ve 12.276 Dolar ve üzerinde gelire sahip olanlar da "yüksek gelirli" ülke grupları olarak adlandırılmaktadır (Tablo 1) (World Bank, 2012).

Tablo 1: *Ekonomilerin Kişi Başı Gelire Göre Sınıflandırılması*

Ekonomilerin Sınıflandırılması	Kişi Başına Yıllık Ortalama Gelir
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.005 Dolar ve Altı
Orta Gelirli Ekonomiler	1.006 – 12.275 Dolar Arası
• Alt Orta Gelirli Ekonomiler	1.006 – 3.975 Dolar Arası
• Üst Orta Gelirli Ekonomiler	3.976 – 12.275 Dolar Arası
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.276 Dolar ve Üzeri

Kaynak: *World Bank, 2014.*

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı orta gelir tuzağında sıkışmak istemeyen Türkiye, bu durumu oluşturan problemlerin çözümüne odaklanarak gelişmiş ülke ekonomilerinin içinde bulunduğu yüksek gelirli ekonomiler arasına girmeyi hedeflemektedir. Çözüm olarak, katma değeri yüksek ürünlerin üretimine yoğunlaşılması, yatırımlar için gerekli olan sermayenin tasarruf oranlarının artırılarak karşılanması ve rekabet gücü yüksek sektörlere önem verilmesi gerekmektedir.

Enflasyon ve İstikrar

1990'lı yıllarda kısa süreli koalisyon hükümetlerinin başlıca problemi yüksek enflasyon olmuştur. Bu dönemde hükümetler enflasyon oranını sürdürülebilir bir orana indirebilmek için çaba göstermiş; fakat siyasal belirsizliğin hakim olduğu bir ortamda uzun vadede uygulanması gereken enflasyonla mücadele programları süreklilik gösterememiştir. Gerekli mali disiplinin kurulamaması ise, enflasyonla mücadele girişimlerini başarısız kılan diğer bir faktördür.

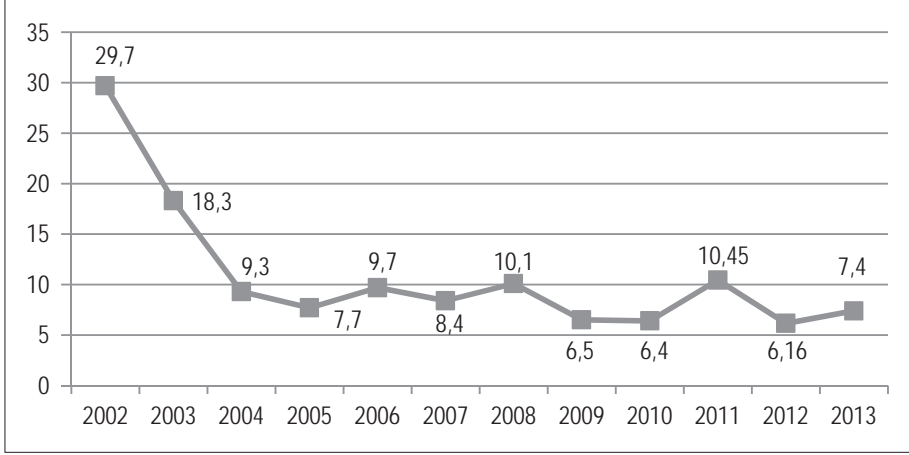
2001 ekonomik krizinden sonra uygulanmaya başlanan 'Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı' ile enflasyon hedeflemesi rejimi sayesinde hedefler önceden belirlenerek, bu hedeflerin kamuoyuna açıklanması başlanmıştır. Kronikleşen yüksek enflasyon sorununa çözüm olarak uygulanan bu yöntem, Türkiye'de 20 yılı aşkın bir süre yüksek enflasyona sebep olan makroekonomik yapının değişmesini sağlamıştır.

Yüksek enflasyonun neden olduğu en önemli problemlerden biri de paranın aşırı değer kaybına uğraması olmuştur. 1980'lere kadar ekonomideki nakit ihtiyacı kısa vadelerle tedavüle çıkartılan üst değerde yeni banknotlarla karşılanmıştır (Alagöz, 2005: 39-56). Bu durum, ekonomik değerlerin milyon, milyar, trilyon ve katrilyon ile ifade edilmesine ve mali hesaplamalarda karışıklığa ve zorluğa neden olmuştur. 1990'lı yıllarda gündeme gelen paradan altı sıfırın atılması uygulaması, koalisyon hükümetlerinin anlaşmazlığından dolayı hayata geçirilememiştir. Bol sıfırlı rakamların sebep olduğu teknik sorunların ortadan kaldırılması, kayıt ve işlemlerde kolaylık sağ-

lanmasının yanı sıra asıl amaç, enflasyonda tek haneli rakamlara ulaşma isteğidir. 1 Ocak 2005 yılında 6 sıfır atılarak yeni para biriminin kullanılması kararının arkasında ise, siyasi kararlılık, kamuoyu desteği ve ekonomide sağlana istikrar bulunmaktadır (Al, 2007).

Ekonomik istikrar adına atılan bu önemli adımla birlikte enflasyon oranlarında iyileşme yaşanmıştır. 2002 yılında yüzde 29,7 olan enflasyon oranı, 2004’de ise ilk kez tek haneli rakama inerek yüzde 9,3 olarak gerçekleşmiştir. 2013 enflasyon oranının yüzde 7,4 olduğu dikkate alınır, enflasyonla mücadelenin kısmen başarılı olduğu ve bu mücadele kullanılan enstrümanların doğru yönetildiği açıkça görülmektedir (Grafik 3).

Grafik 3: Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Kaynak: TÜİK, 2013.

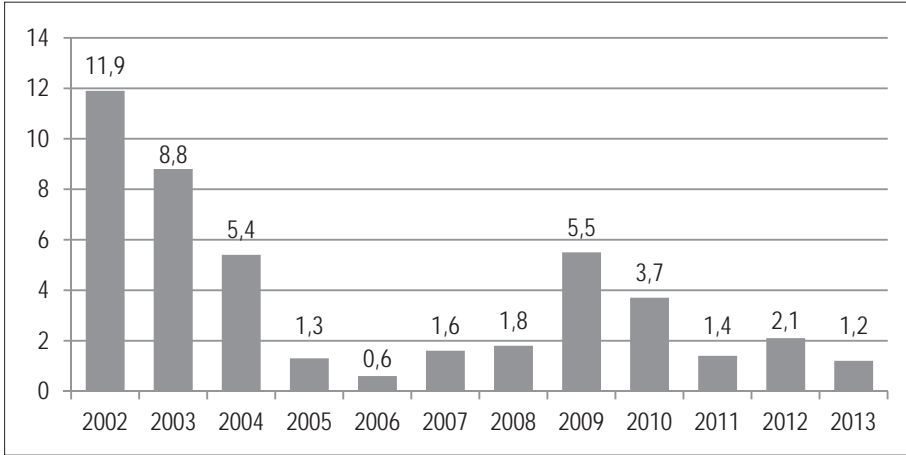
Kamu Maliyesi

1990’lı yıllarda kamu maliyesinde disiplin sağlanamaması birçok problemi beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında yüksek dış borç miktarı gelmektedir. Yıllarca biriken ve ödenemeyen borçlar, ülke ekonomisinde yaşanan ağır krizlerin tetikleyicisi olmuştur. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin ana sebepleri; bütçe açığı, dış borç ve cari açık üçlüsüdür (TÜSİAD, 1995). 1990-2002 döneminde kamu kesimi borçlanma gereksiniminde yaşanan artışlar, mevcut hükümetlerin ekonomik kalkınma adına yapacaklarının önünü kesmiştir. Özellikle 2001 ekonomik kriz öncesi kamu kesimi borçlanma gereksiniminde gerçekleşen belirgin artışlar, borçlanmaların ana kalemlerinden biri olan bütçe ve cari açığı sürdürülemez noktaya getirmiştir. Kamu borçlanmasının artarak devam ettiği 1990’lı yılların maliyetini kriz olarak öde-

yen Türkiye, hükümetlerin birbirine devrettiği borçlarla kronik bir sorun haline gelen dış borçlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Kamu borç stokunun milli gelirin tamamına yakın seyrettiği, vergi gelirlerinin tümünün borç-faiz ödemelerine gittiği bir ekonomide acil yapısal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda koalisyon hükümetleri devrini kapatan AK Parti, devraldığı dış borç miktarının GSYH içerisindeki oranını azaltmayı başararak, borçların geri ödenmesini ve çevrilebilirliğini sağlamıştır. 2002 yılından itibaren uygulana politikalar sayesinde GSYH’de ve dolayısıyla ihracatta meydana gelen artış borç göstergelerinde iyileşmeleri beraberinde getirmiştir (Karagöl, Ağustos 2010). Kamu kesiminde kronikleşen borçlanma oranı önemli oranda düşürülerek, kamunun devlet malı olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Başlayan yeniden yapılanma sürecinde, kamuda mali disiplin sağlayarak bütçe açığı azaltılmış, buna bağlı olarak kamu mali dengesinde iyileşme gerçekleşmiştir. 2002 yılında yüzde 11,9 olan bütçe açığının GSYH’ye oranı, 2013 yılında yüzde 1,2 seviyelerine kadar inmiştir (Grafik 4).

Grafik 4: Türkiye’de Yıllara Göre Bütçe Açığı/GSYH Oranı (%)

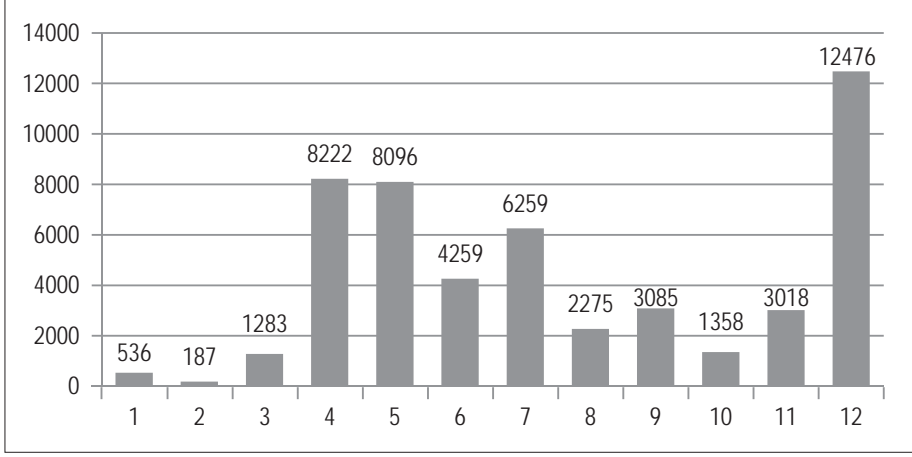

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO), 2014.

2002 yılında iktidara gelen AK Parti Türkiye ekonomisinde, 2002-2013 yılları arasında hazırlanan bütçelerin şeffaf ve öngörülebilir nitelikte olunmasına dikkat edilmiştir. Özellikle yapısal reformlarla desteklenen bütçe, süreç içerisinde olumlu göstergelerle anılmaya başlamıştır. Bütçe açıklarının azaltılması adına, yapısal reformlardan biri olan vergilerin tabana yayılması gerçekleştirilmiş ve vergi affı ile mükellef sayısı artırılarak kaynak yaratılmıştır. Ayrıca küreselleşen dünyada gerçekliğini yitiren tüm eleştirilere rağmen Türkiye ekonomisi adına önemli projelerden biri olan özelleştirme-

ye önem verilmiş ve bu uygulama hükümetin temel politikaları arasında yerini almıştır. Özelleştirme politikaları kararlılıkla uygulanarak, kamudaki ağır yükün ve sürekli artan borçlanma ihtiyacının önüne geçilerek ekonomik verimlilik sağlanmıştır (Karagöl, 2010). Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KIT) gruplandırılarak uygun stratejiler çerçevesinde ivedilikle özelleştirilmiş, bu şekilde önemli bir kaynak elde edilmiştir (Grafik 5).

Grafik 5: Yıllara Göre Özelleştirme Gelirleri (Milyon Dolar)

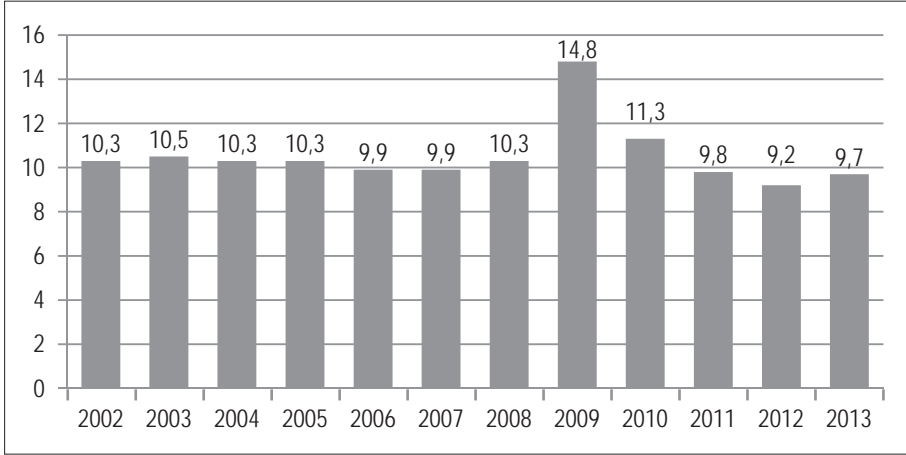
Kaynak: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2014.

Sosyal Devlet ve Refah

Türkiye için 1990'lı yıllar, yalnızca ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönem olarak değil, hak ihlallerinin fazlasıyla olduğu, siyasal kaos ortamının ekonomik alanının yanı sıra sosyal alana da hakim olduğu dönem olmuştur (Altun, Sabah, 28 Aralık 2013). Gerilimlerin yön verdiği, kaos ve karışıklıklarla şekillenen ülke gündeminde, devletin sosyal devlet olma gerekliliğine yer verilmemiş olması kaçınılmaz bir durumdur. 1994 ve 2001 krizleriyle beraber halk daha da fakirleşirken, sosyal devletin görevlerini yerine getirmemesi refah kaybına sebep olmuştur. Ekonomik göstergelere yansıyan refah kaybı sosyal çatışmaları da tetikleyen bir unsur olmuştur. Önemli ekonomik göstergelerden olan tarım sektöründe artan makineleşme, azalan sübvansiyonlar ve düşük ücretler nedeniyle, kırsal alanlardan kentlere göç artmış ve bunun sonucunda da işsizlik oranları yükselmiştir (Karagöl & Akgeyik, Mayıs 2010. Ayrıca yüksek enflasyon oranı, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, 1994 ve 2001 krizlerinin oluşturduğu kaos ortamı işsizlik oranlarını daha da kötüleştirmiştir.

AK Parti bu anlamda işsizliği azaltmak veya makul bir seviyeye düşürmek için uzun vadeli hedefler belirlemiş ve yeni üretim kapasitelerinin geliştirilmesi için politikalar oluşturulmuştur. Ancak, 2001 yılından itibaren gerçekleşen sürekli büyümeye rağmen, işsizliğin düşürülmesinde aynı istikrar yakalanamamıştır (Rodrik, 2009). Küresel ekonomik kriz nedeniyle işsizlik oranı 2009 yılında yüzde 14,8'e yükselmiştir (Grafik 6). 2013 yılında işsizlik oranı yüzde 9,7 iken, 2014 yılının ilk üç ayında açıklanan işsizlik oranları sırasıyla 10,1, 10,2 ve 9,7 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014). Özellikle, 18 Ağustos 1997'de yürürlüğe giren 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim, birçok sektörün nitelikli ara eleman ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Mesleki eğitimin neredeyse yok edildiği bu dönemin maliyeti, ne yazık ki uzun dönemde işsizlik rakamlarına yansiyarak hem üretim miktarını hem de işgücü verimliliğini azaltmıştır.

Grafik 6: Türkiye'de Yıllara Göre İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, "İşgücü İstatistikleri", 2014.

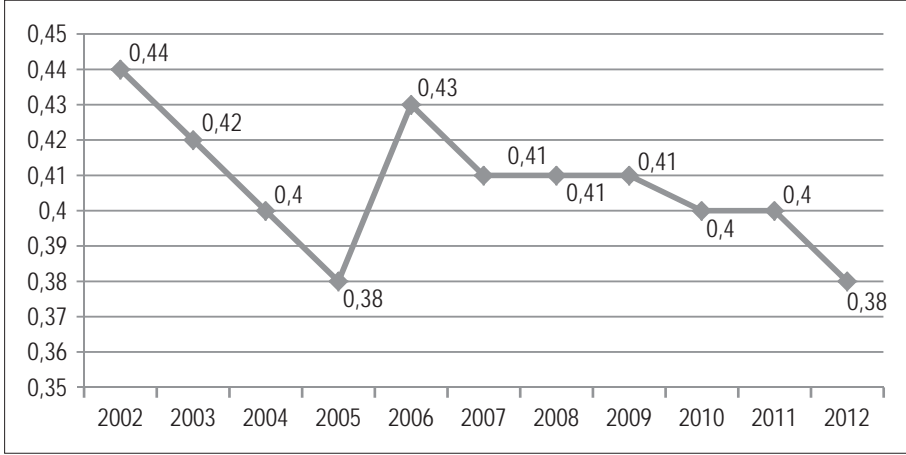
Sosyal refah devletinin başlıca görevi, sosyal koruma ağının toplumun tüm kesimlerini kapsayan, dezavantajlı grupların karşılaştığı veya karşılaşması olası engelleri ortadan kaldırarak bu grupların topluma entegrasyonunu sağlayan, dil, din, ırk, etnisite, kültür gibi özelliklerinden dolayı bireyin toplumdaki dışlanmasına izin vermeyen, sosyal dışlanmayı engelleyen ve yoksulluk riskini en aza indiren bir hizmet yapısı oluşturmaktır. 1990'lı yılların karanlığı ve karmaşası, bireysel hak ve özgürlüklerin göz ardı edildiği, sosyo-ekonomik özelliklerden dolayı sosyal dışlanmanın ciddi boyutlara vardığı bir sürecin yaşanmasına öncülük etmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 2009: 46-47). 1994-2001 arası dönemde gelir dağılımı

eşitsizliği artmış, dolayısıyla yoksulluk derinleşmiştir. Sonuç olarak, sosyal refah kapsamında halkın durumu giderek kötüleşmiştir (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2009). Bu nedenle, 2000'li yıllara kadar sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar alanına gereken önem verilmemiştir. Sosyal yardım politikalarının uygulanmasında ilgili kuruluşlar arasında etkin bir işbirliği sağlanamamış olması ve nitelikli personel sıkıntısı gerçek ihtiyaç sahiplerine istenen düzeyde hizmet sunulamamasına neden olmuştur (Bilge, Mayıs 2009). 2002 yılına kadar sosyal politika alanında ilerleme kaydedilmezken, sosyal refah ve eşitlik göstergeleri olumsuz performans göstermiştir.

Sosyal yardım sistemi çok sayıda kurum ve kuruluşlarla oluşturulmuş, sosyal yardım ihtiyacının belirlenmesi, ihtiyacı olanlara sosyal yardımların ulaştırılması ve etkinliğinin değerlendirilmesi çok başlı bir yönetim tarafından gerçekleştirilmiştir. 1986 yılında kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu, 2004 yılına kadar Başbakanlığa bağlı olarak Fon Genel Sekreterliği tarafından koordine edilmiştir. 2004 yılında 5263 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında kanun kapsamında Fon Genel Sekreterliği, Başbakanlığa bağlı Genel Müdürlük olarak kurumsal yapıya kavuşmuştur. 2011 yılında kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) bünyesinde faaliyet gösteren Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, sosyal yardımların işleyiş mekanizmasını tek bir çatı altında toplamıştır. Yürütülen kapsamlı sosyal yardım programlarıyla, sosyal yardım sisteminin değişen koşullara cevap verebilmesine ve kaynakların etkin kullanılmasına yönelik çalışmalara hız kazandırmıştır.

2001 ekonomik kriziyle artan gelir dağılımındaki adaletsizlik, toplumsal ve bireysel yaşamda yalnızca ekonomik açıdan değil sosyal sorunlara da yol açmıştır. Toplumun küçük bir bölümü toplam gelirden yüksek miktarda pay alırken, çoğunluğu oluşturan alt ve orta gelir grubundakilere gelir dağılımında düşük bir oranın karşılık gelmesi sosyal ve ekonomik eşitsizliği göstermektedir. Gini katsayısının 0'a yaklaşması, o ülkenin gelir dağılımında alt, orta ve yüksek gelirli arasında eşitsizliğin azaldığı ve gelir dağılımının adaletli olduğu anlamına gelmektedir (Bozdağ & Güneşer Bozdağ, 17-19 Haziran 2009). Türkiye, son 10 yılda izlediği politikalarla toplumun her katmanında yaşanan veya yaşanabilecek her türlü eşitsizlikle mücadele etmeye çalışmıştır. Bu nedenle, gelirin sosyo-ekonomik gruplara adil bir şekilde dağılımının sağlanması öncelikli hedeflerden biri olmuştur. Uygulanan kalkınma programları, teşvik sistemlerinde bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak adına yapılan düzenlemeler gibi uygulamalarla 2002 yılında 0,44 olan Gini katsayısı, 2012'de 0,38'e gerilemiştir (Grafik 7).

Grafik 7: 2002-2012 Dönemi Gini Katsayısı, Türkiye

Kaynak: *International Human Development Indicators, 2013.*

Sosyal devletin sağladığı başlıca hizmet olan eğitim alanında da Türkiye 2002 yılından sonra ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. İşgücüne gereken becerileri kazandırarak üretim potansiyelini arttıran eğitim alanında, 1997 yılında yürürlüğe giren 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim mesleki eğitimi ciddi anlamda sekteye uğratmıştır. 1996-1997 eğitim-öğretim yılında meslek lisesine kayıt yapan öğrenci sayısı yüzde 49,4 iken, bu oran 2000-2001 döneminde yüzde 34,4'e kadar düşmüştür (Gür & Çelik, Ekim 2009). İstihdam oranlarının tüm çabalara rağmen istenilen düzeyde olmamasının arkasındaki gerekçe 10 yılı aşkın süren bu ideolojik tavrın işgücü üzerindeki etkisidir. 2003 yılından itibaren katsayı eşitsizliğinin çözüleceğine dair beklenti, meslek liselerine olan talebi artırmaya başlamıştır. 2004-2005 eğitim-öğretim döneminde meslek liselerinden mezun olan öğrenci sayısı 1.102.394 iken, bu sayı 2013-2014 döneminde 2.513.887'ye ulaşmıştır. Yüzde 100'ü aşan bu artışta, artan okul sayısı, okullaşma oranının yükselmesi, eğitimi engelleyen şartların ortadan kaldırılması gibi faktörler etkin rol oynamıştır. Ayrıca, bütçeden eğitime ayrılan pay artmış ve bu şekilde tüm kademelerde okullaşma oranı yükselmiştir. Ayrıca okulların teknolojik ve fiziki altyapısı, öğretmen sayısı, sınıfların büyüklüğü, öğretmen/öğrenci oranları konularında ciddi bir reform süreci başlatılmıştır.

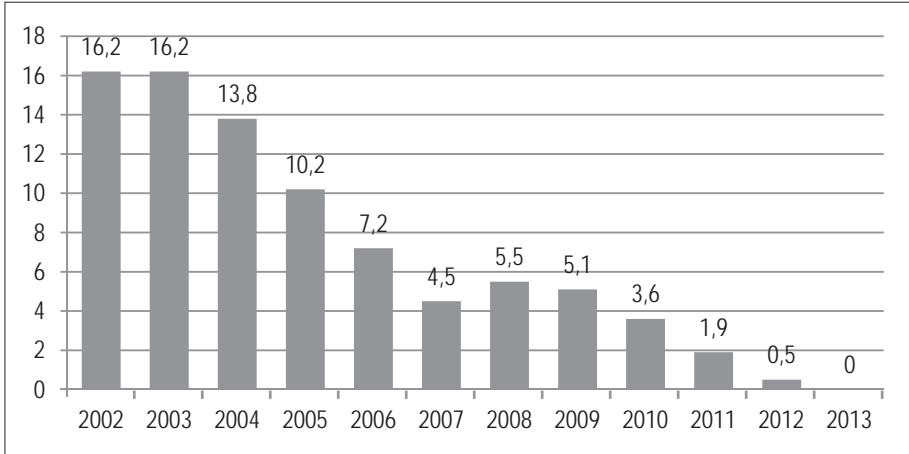
Diğer yandan, 2003-2004 yılından itibaren ilköğretim okullarında; 2006-2007 yılından itibaren de ortaöğretim okullarında öğrencilere ders kitapları ücretsiz olarak verilmektedir. 2005- 2006 yılından itibaren liselerin eğitim süresi dört yıla çıkarılmıştır (Gür, 2011). Eğitime yönelik en kapsamlı reformların gerçekleştiği 2012

yılında, üniversitelerin birinci öğretim lisans düzeyinde ile yüksek lisans ve doktora programlarında harçlar kaldırılmıştır. Zorunlu eğitim 4+4+4 kademeli sistemiyle 12 yıla çıkarılırken, öğrencinin talep ve tercihlerine öncelik veren bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalar, uzun dönemde Türkiye'nin belirlediği hedeflere ulaşması konusunda ayrıntı ve belirleyici etmenler olarak görev yapacaktır.

Uluslararası Kuruluşlar: IMF ve Derecelendirme Kuruluşları

1961 yılında imzalanan stand-by anlaşması ile başlayan Türkiye ve IMF ilişkileri, 2008 yılında son bulan 19. stand-by anlaşması ile bitmiştir. 50 yıllık süreçte IMF tarafından Türkiye'ye 50 milyar Dolar'a yakın kaynak sağlanmıştır (Karagöl & Bingöl, Mayıs 2013). Bu süre içerisinde mali destek alan 64 ülke arasında en çok kredi çeken ülke olan Türkiye, yaşanan her ekonomik krizde çare olarak IMF'ye başvurmuştur. 2001 ekonomik krizinin ardından 2002 yılının Şubat ayında imzalanan anlaşmayla IMF'ten alınan 10 milyon SDR'lik kredi, Türkiye ekonomisinde alınan en yüksek kredidir. 2002 yılından itibaren hem siyasal hem de ekonomik istikrar yakalayan Türkiye, makroekonomik göstergelerdeki iyileşme trendini borç ödemesinde de sürdürmüştür. 2002 yılında IMF'ye 23.5 milyar Dolar olan kredi borcu yaklaşık 11 yıllık süre içerisinde tamamen ödenerek 2013 yılının Mayıs ayında bitirilmiştir (Grafik 8) (Karagöl & Bingöl, Mayıs 2013).

Grafik 8: Yıllara Göre Uluslararası Para Fonuna (IMF) Borçlar (Milyar SDR)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (1SDR= 1,54 Dolar), 2014

İç ve dış müdahalelere karşı siyasal iradenin kararlı ve güçlü duruşu ekonomik göstergeleri olumlu yönde revize ederken, Türkiye'nin yatırımcı açısından kredibilitésini de yükseltmiştir. 2002 yılından sonra ülkeye gelen yabancı yatırım miktarındaki artış, gerçekleştirilen yapısal reformlarla desteklenerek devamlılık göstermiştir.

Ekonomide yakalanan yüksek performans ve başarılı bütçe göstergeleri ekonominin küresel piyasalara entegrasyonunu güçlendirerek rekabet gücünü arttırmıştır. Bu ilerlemede AB'ye üyelik süreci aşamasında yapılan reformlar büyük rol oynamıştır. Bu reformların etkinliğin en fazla hissedildiği alan olan finans sektöründe gerçekleşen yenilikler, sektörün verimliliğini arttırmıştır.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, yabancı yatırımcıların tercihlerini yönlendiren kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunda takındığı tavır makul ve objektif olmaktan uzaktır. Türkiye ekonomisinde gerçekleşen iyileşmeler göz ardı edilerek ısrarla Türkiye'nin hakkı olan kredi notu verilmemektedir. Bu duruma gerekçe olarak gösterilen Türkiye'deki politik riskin var olduğuna dair vehimsel açıklamalar, bu kurumların güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır (Karagöl & Mihçioğur, Eylül 2012).

Değişen Küresel Ekonomi: Türkiye ve Dış Ticaret

2008 yılında ABD'de başlayan finans sektörü kriz, kısa sürede küresel bir etki oluşturarak mali ve reel sektör krizine dönüşmüştür. Özellikle Avrupa ülkeleri krizden ciddi anlamda etkilenmiş, Yunanistan ve Portekiz gibi AB ülkeleri büyük bir ekonomik çöküş yaşamıştır. Avrupa ülkelerindeki olumsuz durum, Türkiye'nin dış politikasını ekonomi ile uyumlu olarak yürütmesine yol açmıştır. Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olan Avrupa'daki kriz ortamı, Türkiye'yi yeni pazar arayışında Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yöneltmiştir. Bu şekilde küresel ekonomik krizin etkisini hafifleten Türkiye, alternatif ihracat pazarlarına odaklanarak bu ülkelerle hem siyasal hem de ekonomik işbirliğini geliştirmiştir. AB ülkelerinin ekonomik toparlanma sürecine girmesiyle birlikte ihracat miktarında da yeniden artış görülmektedir. 2012 yılındaki ihracat miktarı 59,398 milyon Dolar iken bu rakam 2013 yılında 63,055 milyon Dolarla yükselmiştir (Tablo 2) (Karagöl & Karahan, Ocak 2014).

Tablo 2: Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret Miktarı (Milyon Dolar) ve Dağılımı (%)

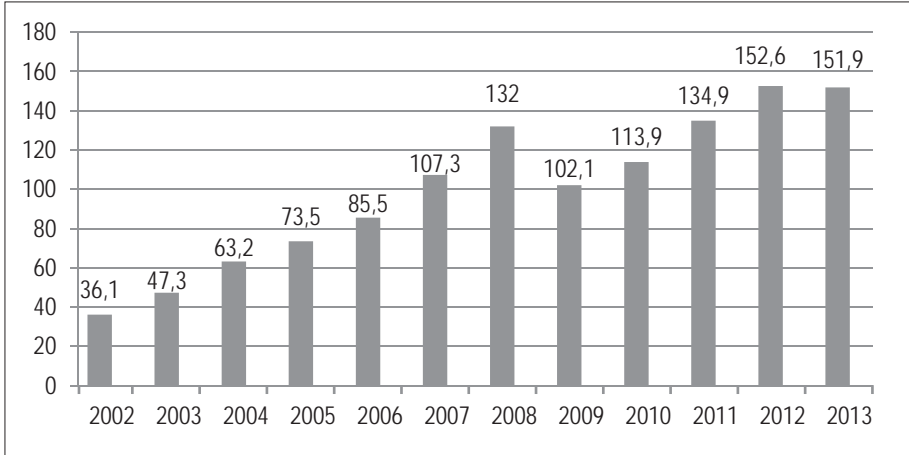
	2012	Yüzde-Pay	2013	Yüzde-Pay	Değişim
Avrupa Birliği Ülkeleri (28)	59 398 377	39	63 055 329	41,5	6,2
Türkiye Serbest Bölgeleri	2 294 934	1,5	2 413 019	1,6	5
Diğer Ülkeler	90 768 426	59,5	86 400 202	56,9	-4,8
Diğer Avrupa	14 166 917	9	14 226 667	9,4	0,4
Afrika	13 356 851	8	14 158 642	9	6
Kuzey Afrika	9 443 604	6,2	10 047 333	6,6	6,4
Diğer Afrika	3 913 246	2,6	4 111 309	2,7	5

Amerika	9 623 267	6,3	9 696 460	6,4	0,8
Kuzey Amerika	6 662 554	4	6 563 551	4,3	-1,5
Orta Amerika ve Karayip	769 630	0,5	1 004 394	0,7	30,5
Güney Amerika	2 191 084	1,4	2 128 515	1,4	-2,9
Asya	53 025 802	34	47 630 695	31,4	-10
Yakın ve Ortadoğu	42 451 153	27,8	35 597 349	23,4	-16
Diğer Asya	10 574 649	6,9	12 033 346	7,9	13,8
Avustralya ve Yeni Zelanda	490 339	0,3	538 563	0,4	9
Diğer Ülkeler ve Bölgeler	105 250	0,1	149 176	0,1	41,7
Ihracat Genel Toplam	152 461 73	100	151 868 55	100	-0,4

Kaynak: TÜİK, 2014.

Ayrıca dış ticaret hacmi 2008 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış gösterirken, küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında düşmüştür. Buna rağmen Türkiye, güçlü ve dayanıklı ekonomi yapısıyla 2010 yılında toparlanma sürecine girerek dış ticaret hacminin kaynağı durumunda olan ihracat miktarını artırmaya devam etmiştir. 2011 yılında 134,9, 2012 yılında 152,6 milyar, 2013 yılında ise 151,9 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracatın 2012 yılındaki artışı 2013 yılına göre daha yüksek olarak kaydedilmiştir (Grafik 9) (Karahan & Karagöl, Ocak 2014).

Grafik 9: Yıllara Göre İhracat Miktarı (Milyar Dolar)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), 2014.

Sonuç olarak, 2002 yılı sonrasında AK Parti iktidarıyla yönetilen Türkiye ekonomi yönetimi anlamında yapısal bir dönüşüm geçirirken, dış politikada atacağı adımları da ekonomiyle eşgüdümlü olarak belirlemiştir. Dış piyasalarla olan ilişkilerini her anlamda geliştiren Türkiye, bu çalışmalarının karşılığını artan ticaret hacmiyle so-

mutlaştırmıştır. 2012 yılında en yüksek seviyesine ulaşan ihracat, 2013 yılı büyüme oranının yüzde 4 olmasına da önemli katkı yapmıştır. 2014 yılı ilk çeyrek büyüme oranının yüzde 4,3 olarak gerçekleşmesinde de başlıca etken artan ihracat miktarı olmuştur. AB ülkelerinde başlayan ekonomik toparlanmanın süreceğine yönelik beklentiler, 2014 yılı ihracat miktarının artacağına ve olumlu performansını sürdüreceğine yönelik tahminleri güçlendirmektedir. İhracatta gözlemlenen pozitif ivme, 500 milyar dolar olarak belirlenen 2023 ihracat hedefi için de büyük önem taşımaktadır (Karahana & Karagöl, Ocak 2014).

Türkiye ekonomisi, 2013 yılının ilk üç çeyreğinde pozitif bir seyir izlerken, son çeyrekte iç ve dış etkilere maruz kalmıştır. Amerika Merkez Bankası'nın (FED) likidite azaltımına gideceği yönündeki açıklamaları, yabancı sermayeyle yatırımlarını finanse eden Türkiye için risk unsuru oluşturmuştur. 2008 küresel krizin derinden etkilediği Avrupa ülkelerinden gelişmekte olan ülkelere yönelene yabancı yatırımlar, yurt içi tasarruf oranları düşük olan Türkiye gibi ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Ocak 2014'de FED'in tahvil alımlarını 75 milyar dolara indirmesiyle yabancı sermayenin azalacağı olasılığını artırmıştır. 2013 yılı Mayıs ayının sonunda başlayan Gezi eylemleri ise, Türkiye'nin olumlu imajını negatif bir algıya dönüştürme çabasına aracılık etmiştir. Ulusal ve uluslararası destekle oluşturulmaya çalışılan Türkiye'de siyasal ve ekonomik kaosun hakim olduğu algısı, ekonomik göstergelerde karşılık bulamamış ve 2013 yılında yüzde 4'lük büyüme oranı gerçekleşmiştir. Hedeflerin üzerindeki yüzde 4'lük büyüme oranı, Türkiye'nin eski kırılgan ve dayanıksız ekonomik yapısından kurutulduğunu açıkça göstermektedir.

Türkiye 2002 yılından itibaren sürdürdüğü kamu maliyesi performansını 2013 yılında da devam ettirerek hedeflediği belirlenen mali hedeflere ulaşmayı başarmıştır. Küresel ekonomilerdeki belirsizlikler ve gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu yüksek borç miktarları göz önüne alındığında, Türkiye içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin kamu maliyesi göstergelerine göre başarılı bir performans sergilemiştir. Bunun yanı sıra, 2008 küresel ekonomik krizini başarıyla yöneten eve birçok Avrupa ülkesine kıyasla makroekonomik göstergelerinde pozitif ayrışma gösteren Türkiye, 2009 yılı son çeyrekte 2014 yılı ilk çeyreğe kadar büyüme trendini sürdürmeyi başarmıştır. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ekonomiyle uyumlu olarak yapılandırması, büyüme oranına en büyük katkıyı yapan ihracat miktarındaki artışa sebep olmuştur. 2008-2012 döneminde sürekli değişkenlik gösteren ekonomik ve siyasal dengeler Türkiye'nin dış ticaret politikasında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaret pazarları içindeki payı azalırken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın oranı artış göstermiştir. Ancak 2013 yılında

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki siyasi belirsizlikler ticaret hacmini azaltmış, Avrupa Birliği ülkelerinde meydana gelen kısmi toparlanma süreci ise bu ülkelerle başta ihracat olmak üzere dış ticaret hacminin genişlemesini sağlamıştır.

Ekonomik büyümeyle birlikte artan cari açık, Türkiye'nin geçmişten gelen ve çözmesi zorunluluk halini alan yapısal bir sorundur. Cari açığın sürdürülebilirliğini sağlamak adına, büyümede fren yapılması kısa dönem için bir çözüm olarak görülse de, büyüme dinamizmini devam ettirmek isteyen ve 2023 yılında dünyanın ilk 10 ekonomisine girmeyi hedefleyen Türkiye için daha kapsamlı uygulamalara ihtiyaç vardır. Cari açığın en yüksek kalemini oluşturan enerji ithalatını azaltmak adına Türkiye alternatif politikalar üretmektedir. TANAP ve TAP olarak bilinen projelerdeki etkinliğini zamanla artıran Türkiye, Kuzey Irak'la yürüttüğü ticari ilişkileriyle uluslararası gündemde bir numaralı konu olan enerji alanında gücünü artırmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'nin enerji kaynaklarına yakın olması uzun vadede Türkiye için önemli fırsatları da beraberinde getirecektir. Enerji kaynaklarından yoksun olan Avrupa ile enerji kaynaklarına sahip olan Asya ve Ortadoğu ülkeleri arasında bir köprü görevi görmesi ve Türkiye'nin bölgede enerji konusunda üstleneceği rol Türkiye'yi bir enerji üssü yaparak stratejik bir ülke olmasına katkı sağlayacaktır.

2002-2014 yılları arasında birçok kez iç ve dış müdahalelerle uğraşmak zorunda kalan Türkiye, tüm bunlara rağmen 2002 yılıyla başladığı değişim ve dönüşüme devam etmektedir. Artan GSMH, pozitif ve istikrarlı büyüme oranları, azalan borç miktarı ve düşük enflasyon gibi ekonomik göstergelerinin yanı sıra, artan okullaşma oranı, gelir dağılımı arasındaki farkın azalması, her alanda karşılaşılan fırsat eşitsizliğine yönelik yaptırımlar, eğitim ve sağlığa erişimin kolaylaşması gibi sosyal ve siyasal reformlar Türkiye'yi 2023 hedefine yaklaştırmaktadır.

Endüstri İlişkileri ve Çalışma Hayatı⁴

Endüstri ilişkileri ve çalışma hayatında 2013'te meydana gelen tüm gelişmeleri değerlendirmek çalışmanın kapsamını aşacağı için bu bölümde yalnızca öne çıkan gelişmelere değinilecektir. Endüstri ilişkileri ve çalışma hayatında önemli sayılan gelişmeler; sendikal örgütlenme ve sendikal gelişmeler, Çalışma Meclisi'nin toplanması, 1 Mayıs'ta yaşananlar ve toplu iş sözleşmeleri başlıkları altında değerlendirilecektir.

4 Çalışmanın "Endüstri İlişkileri ve Çalışma Hayatı" alt başlıklı bölümü Tarkan Zengin tarafından yazılmıştır.

Sendikal Örgütlenme ve Sendikal Gelişmeler

Sendikal örgütlenme alanında 2013 yılının en önemli gelişmelerinden biri sendikalı işçi sayısının artması oldu. İşçi sendikalarına ilişkin istatistikler yasaya göre yılda iki defa olmak üzere Ocak ve Temmuz aylarında yayımlanmaktadır (6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 41. Madde 5. Fıkra). Ocak 2013 itibariyle SGK verileri esas alınarak yayımlanan istatistiklerde işçi sendikalarının üyelerindeki değişimin yanı sıra grev, lokavt, resmi arabulucu, toplu iş sözleşmeleri ve benzeri birçok istatistik de yer almaktadır. Bilindiği üzere daha önce işçi sendikalarının bildirdiği üyeler Çalışma Bakanlığı tarafından dikkate alınır ve istatistikler yayımlanırdı. Bu durum “naylon üye” tartışmalarına neden olurdu. Birçok sendika olmayan üyeleri sayesinde toplu iş sözleşmesi yapma yetkisini kullanırdı. SGK kayıtları esas alındığından itibaren üç istatistik yayımlandı. Bunlar işçi sendikalarının gerçek üyelerini gösteren veriler olduğu için sendikal yaşama dair sağlıklı analiz yapmak da mümkündür.

Ocak 2013 ile 2014 sendika istatistiklerinin sendikacılık açısından en önemli sonucu örgütlenmenin bir yıl içinde 95 bin kişi artmasıdır. Ocak 2013'te 1 milyon olan sendikalı işçi sayısı Ocak 2014'te 1 milyon 96 bin olmuştur (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014 Ocak Ayı İstatistiği). Bir yıl içinde sendikalı işçi sayısı küçümsenmeyecek oranda %10 artmıştır. İşçi sendikalarının yıllardır sürekli üye kaybettiği bir ortamdan %10 üye artıracak bir düzeye gelmesi önemlidir. Örgütlenmeyi artıran bu sonucun ortaya çıkmasında Çalışma Bakanlığı'nın yeni yasal düzenlemelerinin yanı sıra Çalışma Bakanının sosyal taraflarla olumlu diyalogunun etkisinin de olduğunu belirtmeliyiz. Ayrıca bu sonucun ortaya çıkmasında ülkenin ve çalışma hayatının demokratikleşmesinin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Örgütlenmenin artmasını yasal olarak sağlayan şey 6356 sayılı yasa ile getirilen işçi sendikalarına üyeliğin e-devlet üzerinden olmasına imkan verilmesidir. Zira yeni yasa sendikalara üyelik için noter şartını kaldırmış, yürürlük tarihini ise bir yıl sonrası olan 7 Kasım 2013 olarak düzenlemişti (6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, Geçici Maddeler).

E-devlet üzerinden sendikalara üye olmanın kolay ve ücretsiz olması kısa sürede örgütlenmeyi artırmıştır. Bir yıl içinde örgütlenmede alınan bu mesafe önümüzdeki dönemde artarak devam edecek gibi görülmektedir. Bu durum aynı zamanda çıkan yasayı eleştiren ve örgütlenmeye herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyenlerin yanlış olduğunu da göstermektedir. Ocak 2014 istatistiklerine göre yeni 7 kurulan işçi sendikası ile toplam işçi sendikası sayısı 115'e ulaşmıştır. Üç işçi konfederasyonuna üye 46 sendika ile 1 bağımsız sendika olmak üzere toplam 47 sendika barajı aşarak toplu iş sözleşmesi yapma yetkisini almıştır. Toplu iş sözleşmesi yapma yetkisi alamayan (%)

1 işkolu barajını aşamayan), dolayısıyla kağıt üzerinde kurulu kalan sendika sayısı ise 68'dir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014 Ocak Ayı İstatistiği).

Memur sendikalarının üye sayıları ve sendikalılık oranları ise, memurlara örgütlenme hakkı veren 4688 sayılı yasanın çıktığı 2001 yılından ve ilk istatistiklerin yayınlandığı 2002'den beri sürekli artmaktadır. 2013 yılında Türkiye'de sendika üyesi olabilecek toplam kamu görevlisi sayısı 2 milyon 134 bin 638 kişi, sendika üyesi olan kamu görevlisi sayısı 1 milyon 468 bin 21 kişi, sendikalılık oranı ise %68,77'dir (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2013 Temmuz Ayı İstatistiği). Sendikalara üye olabilecek kamu görevlileri arasında yüz çalışandan yaklaşık 70'inin sendikalı olması sendikal örgütlenmenin son derece yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışma Meclisi'nin Toplanması

Çalışma Meclisleri Ak Parti iktidarları döneminde iki kez toplandı. Birincisi 15-16 Eylül 2004'te istihdamın artırılması, kayıt dışı istihdamla mücadele ve kıdem tazminatı fonu yasa tasarısı taslağı gündemiyle, ikincisi ise 9 yıl aradan sonra 26-27 Eylül 2013'te Ankara'da kıdem tazminatı, alt işverenlik, özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi gündemiyle toplandı. Toplantıya çalışma hayatının tüm tarafları katılmakta ve kendi görüşlerini açıklamaktadır.

Çalışma Meclisi toplantılarında yapılan panellere katılan sosyal taraflar ile akademisyenler; belirlenen gündemle ilgili sunumlar yaparak, mevcut sorunlar ve çözüm önerileri hakkındaki görüşlerini katılımcılar ile paylaşmaktadırlar. Çalışma Meclisine üniversitelerden, kamu kurum ve kuruluşlarından, sendika ve konfederasyonlardan, meslek örgütlerinden, derneklerden ve ilgili diğer kurumlardan taraflar ve uzmanlar katılmaktadır. Son yapılan Çalışma Meclisi'nin gündeminde olan üç konu da çalışma hayatı açısından önümüzdeki dönemin temel tartışma alanları olmaya devam edecektir. Özellikle taşeronlaştırma olarak bilinen alt işverenlik sorunu ülkemizin uzun yıllar tartışacağı bir alandır. Çünkü taşeron olarak çalışanların çalışma şartları ve ücretleri insan onuruna yaraşır bir hayat sürmelerine engel olmaktadır. Özellikle kamu işyerlerinde aynı iş ortamında çalışıp farklı ücret almaları nedeniyle taşeron firmalarda çalışanlar büyük rahatsızlık duymaktadırlar. Bu durum çalışma barışını bozmakta, verimliliği düşürmekte ve çalışanların adalet duygularını zedelemektedir. Bu soruna ilişkin Çalışma Bakanlığı'nın yasal düzenlemeler yapacağı belirtilmişti. Bu çalışmaların hızlandırılması ve taşeron firmalarında çalışanların ücretlerinin ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi ivedilik arz etmektedir.

10. Çalışma Meclisi Sonuç Bildirgesi Hazırlama Komisyonu, her üç panel boyunca gerçekleştirilen oturumlarda yapılan tartışmalar ile sosyal taraf temsilcilerinin

görüş ve önerileri doğrultusunda birtakım değerlendirmelere yer vermiştir. Özellikle ülkemizin endüstri ilişkileri ve çalışma hayatı açısından gelecekte de önemli gündem maddeleri olacak taşeron (alt işveren) sistemi, kıdem tazminatı ve özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurmaya ilişkin Çalışma Meclisi'ne katılan sosyal taraflarca önemli tespit ve önerilerde bulunulmuştur (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 10. Çalışma Meclisi, 2013).

2013'te 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü Tartışmaları

Çalışanların bayramı olan 1 Mayıs, dünyanın birçok yerinde barışın, özgürlüğün ve dayanışmanın günü olarak kutlanırken Türkiye'de inatlaşmaların ve gerginliklerin yaşandığı gün olmuştur. 1 Mayıs, 2009'da resmi tatil ilan edilerek çalışanların önemli bir talebi yerine getirilmiştir. 2009 yılının 1 Mayıs'ında Taksim uzun yıllar sonra ilk defa kutlamalara açılmıştır. Ülkemizde 1 Mayıs, Osmanlı sosyalistleri döneminde kutlanmış, Cumhuriyetin ilan edildiği yıl kutlanması yasaklanmış, Adnan Menderes ile birlikte ücretli resmi tatil yapılmış, darbeler döneminde kutlanması yeniden yasaklanmış ve nihayet Başbakan Erdoğan Hükümeti tarafından yeniden resmi tatil ilan edilmiştir.

1 Mayıs eylemleri bazı ideolojik fraksiyonların kendilerini gösterme aracıdır. Çünkü binlerce insanın katıldığı bir eylemde çok küçük gruplar bile açtıkları flamların arkasındaki kitleyi kendi taraftarları olarak gösterirler. Geniş kitlelerin alanlarda olduğu bu zaman dilimleri bu fraksiyonlar için kaçırılmayacak fırsat olarak görülmektedir. İdeolojik sendikalar, odalar ve baroların son yıllarda AK Parti karşıtı bir söylemle 1 Mayıs'ı araçsallaştırarak şiddete yöneldiği görülmektedir. Bazı örgütler 1 Mayıs çağrılarında “savaş dili” kullanmakta ve bildirimlerde “AKP'ye karşı üniversiteliler isyanda, 1 Mayıs'ta alanlarda”, “AKP'ye gününü göstereceğiz”, “Komünistler, sendika militanlarının yetişmesi için var güçleriyle işçi yataklarında, fabrika ve işliklerde uzun erimli bir savaşımın içinde, görevlerinin başındadır”, “Liseliler Alanlarda Savaşmaya Hazır” gibi ajitatif bir şiddet retoriği benimsemektedir. Emekçilerin haklarını dile getirmek ve sorunlarına çözüm bulmak (ölen tersane işçileri, madenlerde can verenler, hâlâ cenazesine ulaşılamayan enerji işçileri, kamu çalışanlarının sorunları, sefalet ücretiyle çalışmak zorunda kalanlar gibi konu ve sorunlar) yerine provakatif eylemliliklerde bulunulması sendikal çevrelerde ciddi olarak eleştirilmektedir (Tarkan Zengin, Star, 20 Temmuz 2013). Bazı sendikaların çalışanların alın teri üzerinden iktidar devşirdiği, çalışanları çağın gerisinde kalan ideolojiler uğruna kullandığı ve sendikaların ideolojik bir aygıtla dönüştürüldüğü eleştirileri sıklıkla gündeme gelmektedir.

Çalışma hayatında 2013 yılının en önemli gündem maddelerinden biri de 1 Mayıs kutlama alanının nerede olacağı konusuydu. 1 Mayıs kutlamaları 2010, 2011

ve 2012 yıllarında da Taksim’de yapılmıştır. 2013’te ise Taksim alanındaki inşaat çalışmaları nedeniyle İstanbul Valiliği tarafından başka bir yer gösterilmiştir. Türk-İş, Hak-İş, Memur-Sen ve Türkiye Kamu-Sen başka alanlarda kutlamalar yaparken, DİSK ile KESK Taksim’de kutlama yapma ısrarını sürdürdüler. Temsil noktasında en fazla üyeye sahip iki işçi (Türk-İş ve Hak-İş) ve iki memur sendikası (Memur-Sen ve Kamu-Sen) 1 Mayıs kutlamalarını barışçıl gösterilerle alanlarda kutlamışlardır. 1 Mayıs’ın her yıl tartışılır hale getirilmesi diğer konfederasyonları ve emekçileri rahatsız etmektedir. Bazı sendika ve birliklerin (DISK, KESK, TMMOB ve TTB) 1 Mayıs’ı Taksim’de kutlama ısrarları ile bazı sendikaların gerginlik politikası gütmesi yaygın olarak sorgulanmıştır. 1991 yılından 2006 yılına kadar Taksim’de 1 Mayıs kutlamaları yapmayan DISK ve KESK’in bu ısrarı ile İstanbul güvenlik bürokrasi arasında yaşanan gerilim istenmeyen görüntülerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışanların %90’ını temsil eden sendikal örgütlerin şölen havası içinde barışçıl kutlamalar yaptığı 1 Mayıs’ta bazı sendikaların yer konusundaki ısrarı gölge düşürmüştür. Sonuç olarak 1 Mayıs 2013 İstanbul hariç tüm ülkede ruhuna uygun biçimde kutlanmıştır.

İşçi ve Memurların Toplu Sözleşmeleri

Türkiye’de kamu işçileri iki yılda bir ve tekli yıllarda (2013) toplu iş sözleşmeleri yapmaktadır. Memurlar ise her yıl toplu görüşme yaparken, 2012’de 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikalar Kanunu’nun değişmesiyle birlikte iki yılda bir ve tekli yıllarda toplu iş sözleşmesi yapma imkanı getirildi. Dolayısıyla 2013 hem kamu işçileri hem de kamu görevlileri açısından toplu iş sözleşmesinin yapıldığı yıl oldu.

14 Ağustos 2013 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “Kamu Görevlilerinin Geneline ve Hizmet Kollarına Yönelik Mali ve Sosyal Haklara İlişkin 2014 ve 2015 Yıllarını Kapsayan 2. Dönem Toplu Sözleşmesi” imzalandı (Resmi Gazete, 14 Ağustos 2013). Yaklaşık 2,5 milyon kamu görevlisini kapsayan toplu sözleşme iki yıl için geçerli olacaktır. Yapılan anlaşma ile 2014 yılında kamu görevlilerinin maaşlarına 122,77 TL net seyyanen zam yapılmıştır. Genelde yılda iki defa altı aylık dilimlerde belirlenen ücret zamları 2014 için yıllık olarak ve seyyanen belirlenmiştir. Ayrıca; öğretmenlerin eğitim öğretim tazminatına Ocak ayından itibaren her ay 74,43 TL, Temmuz ayından itibaren her ay 74,43 TL net, toplamda ise 148,86 TL net zam yapılmıştır. Kamuoyunda 4/C li olarak bilinen geçici personeller, yapılan toplu sözleşmeyle ücretleri en fazla artan kamu çalışanları olmuştur. Bu personele ücretlerinde yapılan artış yanında aile ve çocuk yardımı da verilmiştir (Evlü ve bir çocuk için aile ve çocuk yardımı tutarı 183 TL) (Resmi Gazete, 14 Ağustos 2013).

23 Temmuz 2013 tarihinde Türk-İş ile Hükümet arasında imzalanan çerçeve sözleşme yaklaşık 200 bin kamu işçisini kapsamaktadır. Kamu işçilerinin 2013 için

ücretlerine yüzde 4+4 zam yapılmıştır. Ayrıca ücretleri 1850 TL'nin altında olanlar için seyyanen 200 TL artış yapılması sağlanmıştır. 2014 için ise işçi ücretlerine yüzde 3+3 zam uygulanacaktır. Ücretlerin enflasyonun altında kalması halinde işçilere enflasyon farkı ödenecektir. Düşük maaşlı işçilere yüzdelerle birlikte 200 TL seyyanen zam verilmiştir. Hükümet ile Türk-İş'in vardığı uzlaşma ile kamu işçilerinin seyyanen ve oransal zamlara ilave olarak, 155 TL olan sosyal yardımları 180 TL'ye çıkılmıştır. Bunun dışında doğum, evlenme yardımları, giyim yardımı, yemek yardımı ile prim ve tazminatlar da ücretlere yapılan oransal artışlar kadar artırılmıştır (Türk-Harb-İş Sendikası Web Sitesi, 23 Temmuz 2013).

KAYNAKLAR

- Al, İbrahim, "Parasal Reformlar Kapsamında Türkiye'deki Paradan Sıfır Atılması Operasyonu Üzerine Bir Araştırma", *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon, Haziran 2007.
- Alagöz, Mehmet, "Paradan Sıfır Atmanın Gerekçeleri, Sonuçları ve Türk Lirasına İfade-i İtibar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, 2005.
- Altun, Fahrettin, "1990lar Ruhü ve Siyaset Karşıtlığı", *Sabah*, 28 Aralık 2013, (<http://www.sabah.com.tr/Perspektif/Yazarlar/fahrettinaltun/2013/12/28/1990lar-ruhu-ve-siyaset-karsitligi>).
- Bilge, Orhan, "Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri", *T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü*, Ankara, Mayıs 2009.
- Bozdağ, Nihat & Emre Güneşer Bozdağ, "Ülkeler Arası Kişi Başına Gelir Karşılaştırmasında Bozdağ Nüfus Etkinliği Katsayısı ve Endeksi-Yeni Bir Yaklaşım", *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde Sunulmuş Tebliğ*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye, (<http://www.nihatbozdag.net/pdf/ulkeler.pdf>).
- Gür, Bekir S., *2000'li Yıllar Türkiye'de Eğitim*, (İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2011).
- Gür, Bekir S. & Zafer Çelik, "Türkiye'de Milli Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler", *SETA Rapor*, Ekim 2009, (http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126140909_setaturkiyede_milliegitim_sistemi.pdf).
- Karagöl, Erdal Tanas & Hatice Karahan, "Türkiye'de İhracat:2013 Yılı Değerlendirmesi", *SETA Perspektif*, Ankara, Ocak 2014.
- Karagöl, Erdal Tanas & Ahmet Semih Bingöl, "Türkiye-İMF İlişkilerinde Yeni Dönem", *SETA Analiz*, Ankara, Mayıs 2013.

- Karagöl, Erdal Tanas & Ülkü İstiklal Mihçioğru, "Kredi Derecelendirme Kuruluşları: Alternatif Arayışlar", *SETA Analiz*, Ankara, Eylül 2012.
- Karagöl, Erdal & Tekin Akgeyik, "Türkiye'de İstihdam Durumu; Genel Eğilimler", *SETA Rapor*, Ankara, Mayıs 2010.
- Karagöl, Erdal Tanas, "AK Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi", *SETA Rapor*, Ankara, Şubat 2013.
- _____. "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar", *SETA Analiz*, Ankara, Ağustos 2010.
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Deneği (MÜSIAD), *Türkiye Ekonomisi Raporu 2010*, İstanbul, Mayıs 2010.
- Öztürk, Salih & Özyakışır, Deniz, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", *Mevzuat Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 94, Ekim 2005, (<http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>)
- Resmi Gazete*, 14 Ağustos 2013, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130814-10.pdf>).
- Rodrik, Dani, "The Turkish Economy After the Crisis", Turkish Economic Association, *Discussion Paper*, November 2009.
- T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Araştırma-Geliştirme ve Tanıtım Daire Başkanlığı, *Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*, Ankara, 2009.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, *Türkiye'de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kişilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve Sosyal Yardımların Genel Olarak Değerlendirilmesi, Bu Hizmetlerin Düzenli ve Verimli Şekilde Yürütülmesinin ve Geliştirilmesinin Sağlanması Hakkında Araştırma Raporu*, Sayı: 2009/4, Ankara, 2009.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014 Ocak Ayı İstatistiği, (<http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/csqb.portal?page=uye>).
- _____, 2013 Temmuz Ayı İstatistiği, (http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csqb/dosyalar/istatistikler/4688_istatistik_2013).
- _____, 10. Çalışma Meclisi, 2013, (http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csqb/slogan/calismameclisi_kitap)

Türk-Harb-İş Sendikası Web Sitesi, 23 Temmuz 2013, (<http://www.harb-is.org.tr/tr/news.asp?id=837>).

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), *1995 Yılına Girerken Dünya ve Türkiye Ekonomisi Raporu*, İstanbul, Ocak 1995.

World Bank, “Country Classification”, 2012, (<http://wdronline.worldbank.org/worldbank/a/incomelevel>).

Zengin, Tarkan, “Yaşam Tarzı’ Sendikacıları”, *Star*, 20 Temmuz 2013, (<http://haber.star.com.tr/acikgorus/yasam-tarzi-sendikacilari/haber-774067>).

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6356.doc>)

SOSYAL DİNAMİKLER

Arda Akçiçek

*Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi
ardaakcicek@hacettepe.edu.tr*

Nüfus

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre 2013 yılı itibariyle Türkiye nüfusu 76,6 milyondur. Genel Nüfus Sayım istatistiklerine bakıldığında Türkiye'nin 1965'teki nüfusu toplamda 31,3 milyonken aradan geçen yaklaşık elli yıllık bir sürede nüfusun yaklaşık 2,5 kat arttığı gözlenmektedir. Bugün Avrupa genelinde Türkiye, Almanya'dan (yaklaşık 82 milyon) sonra en kalabalık nüfusa sahiptir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013).

1965 yılında 31,3 milyonluk Türkiye nüfusunun yaklaşık 10,8 milyonu şehirlerde 20,5 milyonu ise köylerde yaşamaktayken, 2000 yılında yapılan Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye'nin 67,8 milyonluk nüfusunun 22,4 milyonun şehirlerde, 23,7 milyonun ise köylerde yaşadığı ve kent-köy nüfuslarının birbirine yaklaştığı görülmektedir. 2013 yılı itibariyle ise 76,6 milyonluk Türkiye nüfusunun 70 milyon il/ilçe merkezlerinde, 6,6 milyonun ise belde ve köylerde yaşadığı tespit edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013). Bu da göstermektedir ki Türkiye nüfusunun %91,3'ü il ve ilçe merkezlerinde yoğunlaşmış ve kentlerde yaşayan nüfus oranı önemli bir artış göstermiştir. Bugün kent nüfusu, Türkiye nüfusunun yaklaşık %72'sini oluşturmaktadır. 2011 yılı itibariyle Türkiye %72'lik kentli nüfusuyla Dünya ortalaması olan %52'nin oldukça üstündedir ve AB ortalaması olan yaklaşık %74'lik orana oldukça yaklaşmıştır.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye Nüfusu (Milyon)⁵

1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2007	2008	2009
31,3	35,6	40,3	44,7	50,6	56,4	67,8	70,5	71,5	72,5
2010	2011	2012	2013						
73,7	74,7	75,6	76,6						

⁵ Türkiye, 2007 yılında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine geçmiş ve bu yıldan itibaren nüfus istatistiklerinin her yıl edinilebilmesi mümkün olmuştur. Genel Nüfus Sayımı uygulaması bu yıl kaldırılmıştır.

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, Türkiye nüfusu yıllar itibariyle ciddi artışlar göstermiştir. Örneğin 2007-2013 yılları arasındaki artış baz alındığında nüfusun her yıl yaklaşık 1 milyon arttığı gözlenmektedir.

Türkiye'de nüfusun en yoğun olduğu bölge Marmara Bölgesi ve nüfusu en fazla olan şehir 14.1 milyonla İstanbul'dur. İstanbul'u 5 milyonluk nüfusuyla Ankara ve 4 milyonluk nüfusuyla İzmir takip etmektedir. Keza bu üç il aynı zamanda Türkiye'nin en fazla göç alan üç ilidir. Örneğin yalnızca 2012-2013 yılları arasında İstanbul'a yaklaşık 438 bin, Ankara'ya 187 bin ve İzmir'e 113 bin kişi göç etmiştir. Yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında, 2013 yılında Türkiye ortalaması binde 13,7 iken, İstanbul binde 21,8, Ankara binde 15,9 ve İzmir binde 13,9 ile Türkiye ortalamasının üzerinde kalmışlardır. Bu üç il aynı zamanda nüfusun en yoğun olduğu illerdir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013).

2013 yılı itibariyle 30-34 yaş aralığındaki kesim %8,5'lik oranla (6,5 milyon) en büyük nüfus grubunu oluşturmaktadır. Bu yaş grubunu, %8,4 oranıyla (6,4 milyon) 15-19 yaş arasındaki ve %8,3 (6,3 milyon) oranıyla 10-14 yaş aralığındaki kesim takip etmektedir. Türkiye'nin yaklaşık 37,5 milyonluk nüfusu 0-29 yaş aralığındadır. Bu durum Türkiye nüfusunun yarısından fazlasının genç kesimden oluştuğunu göstermektedir. Ne var ki 1965'ten bu yana elde edilen veriler ışığında 0-14 yaş aralığındaki nüfus artışının giderek düştüğü görülmektedir. Örneğin 0-14 yaş aralığındaki nüfusun 1965'teki artış hızı %41,9 iken, bu rakam her yıl azalarak 2000'de %29,8'e ve 2013'te %24,6'ya gerilemiştir. Bu da ülkedeki doğum oranlarının her geçen yıl düştüğünü göstermektedir.

Tablo 2: 2013 Yılı İtibariyle Yaş Grubuna Göre Nüfus

Yaş Grubu	Nüfus (Milyon)	(%)
0-14	6,2	8,1
5-9	6,2	8,2
10-14	6,3	8,3
15-19	6,4	8,4
20-24	6,2	8,1
25-29	6,2	8,2
30-34	6,5	8,5
35-39	5,8	7,6
40-44	5,3	6,9
45-49	4,7	6,2
50-54	4,2	5,5

55-59	3,5	4,6
60-64	2,7	3,6
65-69	2,0	2,7
70-74	1,5	2,0
75-79	1,0	1,4
80-84	0,8	1,1
85-89	0,3	0,4
90+	0,09	0,1

Kaynak: “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları”, TÜİK, 2013

20 ila 64 yaş aralığına bakıldığında, ülke nüfusunun yaklaşık 45 milyonu, yani yaklaşık %59’u çalışabilir konumdadır. Bu rakama 15-19 yaş aralığında ve 64 yaş üzerinde çalışabilecek nüfusu da eklediğimizde oldukça büyük bir nüfusun çalışabilir olduğu kabul edilebilir. Türkiye’nin işgücü verilerine bakıldığında toplam işgücünün 2013 yılı sonu itibariyle 27 milyon gözüktüğü, toplamda 24,6 milyon kişinin istihdam edildiği ve işsizlik oranının %9 olduğu gözlemlenmektedir.

Sağlık

BM İnsani Gelişim Endeksi-2013 Raporu’na göre Türkiye, 186 ülke arasında 90. sıraya yerleşerek yüksek insani gelişim kategorisindeki ülkeler sınıfında yer almıştır (United Nations Development Programme in Turkey, 04 Haziran 2014). Türkiye, 2012 yılı itibariyle sağlık harcamalarına GSYH’nın %5,4’ü oranında (76,3 milyon TL) pay ayırmıştır. Bu, GSYH’nın büyüklüğü de dikkate alındığında yıllar itibariyle en büyük miktar olsa da GSYH’dan ayrılan pay oranlarının 1999’dan 2012’ye kadar ortalama %5 civarında olduğu düşünüldüğünde, bu miktar yıllar ortalamasına yakındır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013).

2012 yılı itibariyle Türkiye’de toplamda 29.960 sağlık kurumu ve 200.072 yatak vardır. Türkiye’de 1000 kişiye düşen yatak sayısı 2,65’tir. 2000 yılına kadar Türkiye’deki sağlık kurumu sayısı 1.171 iken 2000 yılında bu kurumların sayısı 10.747’ye çıkmıştır. Bu kurumların en fazla arttığı ikinci dönem 2010 yılı olmuş ve sağlık kurumlarının sayısı bu yıl 15.205’ten 26.993’e çıkmıştır. 2012 yılı itibariyle Türkiye’de hekim başına 583 kişi düşmekte, bu sayı ise 1928’den beri tarihinin en düşük seviyesinde bulunmaktadır. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013). BM İnsani Gelişim Raporu-2013’e göre (United Nations Development Programme in Turkey, 04 Haziran 2014) Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye 2012 yılında insani gelişim açısından önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir.

TÜİK'in temel demografik göstergelerine göre (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013), Türkiye'nin 2013 yılındaki ölüm hızı oranı binde 4,9'dur. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre (World Health Organisation, 2013). Türkiye'de ortalama hayat beklentisi 75'tir. Türkiye'de 5 yaş altı ölümler 1990'lardan bu yana binde 60'lardan binde 20'lere kadar düşmüş ve Avrupa ortalamasını yakalamıştır.

Doğum Oranları

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre 2013 yılı itibariyle toplam doğurganlık hızı 2,07 düzeyindedir. 2001 yılından itibaren bu oran düzenli bir azalış göstererek 2,38'den, 2,07'ye düşmüştür. 2013 yılında Türkiye'nin kaba doğum hızı binde 16,9 çıkarken, toplamda 1,2 milyon bebek dünyaya gelmiştir. Annenin ortama yaşı 2001'den (26,2) bu yana artış göstererek 2013'te 27,7 olmuştur. Türkiye'de 2013 yılı itibariyle kaba doğum hızının binde 16,9'luk oranına karşılık, bebek ölüm hızı binde 10,8'dir. Bu yıl doğan 1,2 milyon bebeğin 13.900'ü ölmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013).

Türkiye'de doğum oranlarında 2001'den bu yana istikrarlı bir azalmanın olduğu söylenebilir. Örneğin 2001'de binde 20,3 olan doğum hızı azalarak 2013 yılında binde 16,9'a gerilemiştir. Buna karşılık kaba ölüm hızında da istikrarlı bir gerileme söz konusudur. Örneğin 2009'da binde 5,1 olan ölüm hızı 2013'te binde 4,9'a gerilemiştir. Yıllar itibariyle doğan çocuk oranlarının düşmesi, buna karşılık annenin ortalama yaşının yükselmesi ve ölüm oranlarının azalışının, Türkiye'de kadınların statü ve imkânlarının değişmesinin ve ülkede yaşanan sosyo-ekonomik gelişmenin sonucu olduğu söylenebilir.

Ölüm Oranları ve Nedenleri

Dünya Sağlık Örgütü'nün tespitlerine göre (World Health Organisation, 2013). 2012 yılı itibariyle Türkiye'nin doğumda beklenen yaşam süresi 75'tir. Türkiye bu süreyle Avrupa bölgesi ortalamasını yakalamıştır.

Türkiye'nin 2013 yılı kaba ölüm hızı binde 4,9 ve bu yıl ölüm sayısı 372.094'tür. "Türkiye'de ölüme sebep olan ilk altı hastalık grubu sırasıyla; dolaşım sistemi hastalıkları (%39,8), iyi huylu ve kötü huylu tümörler (%21,3), solunum sistemi hastalıkları (%9,8), endokrin, beslenme ve metabolizmayla ilgili hastalıklar (%5,6), dışsal yaralanma nedenleri ve zehirlenmeler (%5,5) ile sinir sistemi ve duyu organları hastalıkları (%4,1) olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013)."

TÜİK'in 2013 yılı ölüm verileri (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013) incelendiğinde ölümlerin %47,1'nin 75 yaş ve üzerinde gerçekleştiği gözlenmektedir. En düşük

ölüm oranı ise 2013 yılında %0,5 ile “5-9” ve “10-14” yaş gruplarında görülmektedir. Ölümler yaş grubu ve cinsiyete göre incelendiğinde, yaş grupları arasındaki cinsiyet farklılığının belirgin olduğu ve en yaşlı kuşak olan 75 ve daha yukarı yaş grubu dışındaki bütün yaş gruplarında erkek ölüm sayısının, kadın ölüm sayısından daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

2013 yılında Türkiye’de bebek ölüm hızı binde 10,8 çıkmıştır. Başka bir deyişle bu yıl Türkiye’de doğan 1000 bebekten 10,8’i ölmüştür. Bu oran 2012 yılında 11,6 iken, oranın 2009 yılından beri istikrarlı bir düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir.

Tablo 3: Bebek Ölüm Hızının En Yüksek ve En Düşük Olduğu 10 İl (2012-2013)

2012				2013			
En yüksek iller	Bebek ölüm hızı (%)	En düşük iller	Bebek ölüm hızı (%)	En yüksek iller	Bebek ölüm hızı (%)	En düşük iller	Bebek ölüm hızı (%)
Malatya	19,5	Kırklareli	6,0	Kilis	25,1	Tunceli	5,3
Ağrı	17,7	Bayburt	6,2	Batman	17,2	Rize	5,8
Bingöl	17,6	Kırşehir	7,1	Gaziantep	17,2	Kırşehir	6,3
Siirt	17,4	Gümüşhane	7,4	Van	17,1	Bartın	6,5
Şırnak	16,7	Edirne	7,8	Ağrı	16,8	Gümüşhane	6,6
Ardahan	16,6	Burdur	8,3	Elazığ	15,6	Yalova	6,7
Gaziantep	16,2	Yozgat	8,4	Erzurum	15,6	Amasya	6,7
Şanlıurfa	15,8	Ankara	8,5	Şanlıurfa	15,5	Yozgat	7,1
Kilis	15,6	Yalova	8,5	Hakkari	15,3	İzmir	7,1
Isparta	15,4	Bursa	8,5	Siirt	15,2	Karabük	7,2

Kaynak: TÜİK, 04 Haziran 2012.

Göç

TÜİK’in göç istatistiklerine (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013) bakıldığında 2012-2013 yılları arası Türkiye’de en fazla göç alan iller sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir olmuştur. Bu dönemde İstanbul’a yaklaşık 438 bin, Ankara’ya yaklaşık 187 bin ve İzmir’e 113 bin kişi göç etmiştir. Yine aynı iller en çok göç veren iller olmuş, bu doğrultuda İstanbul yaklaşık 372 bin, Ankara 154 bin ve İzmir 100 bin kişilik göç vermiştir.

2012-2013 döneminde illerin nüfusları ve göç alma-verme rakamları hesaba katıldığında, bu dönem göç hızı en büyük olan il Gümüşhane olmuştur. Gümüşhane yaklaşık 142 bin kişilik nüfusuna ilaveten, yaklaşık 17 bin kişilik göç almış ve buna karşılık yaklaşık 12 bin kişilik göç vermiştir. Bu sayılar orantılandığında bu dönem Gümüşhane %39,78'lik göç hızı oranıyla ilk sırada yer almıştır.

Nüfusu, aldığı ve verdiği göç oranları göz önünde bulundurulduğunda, 2012-2013 döneminde göç hızı en düşük il %-32,99 oranıyla Tokat olmuştur. Tokat, yaklaşık 599 bin kişilik bir nüfusa sahipken, yaklaşık 27 bin kişilik aldığı göçe karşılık 47 bin kişilik göç vermiştir.

2012-2013 yılları arasında Türkiye içinde yaklaşık 2 milyon 535 bin kişi göç etmiştir. Bunların yaklaşık 1 milyon 251 bini erkekken, 1 milyon 284 bini kadındır. Yaş grupları itibariyle bakıldığında bu dönemde en fazla göç eden yaş grubu yaklaşık 509 bin kişiyle 20-24 yaş aralığındaki grup olmuştur. En az göç eden yaş grubu ise yaklaşık 49 bin kişiyle 60-64 yaş aralığındaki gruptur. En fazla göç eden yaş grubu olan 20-24 aralığındaki gruptan en fazla göç alan il yaklaşık 89 bin ile İstanbul olurken, bu ili 35 bin ile Ankara ve 22 binle İzmir izlemektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013).

Bitirilen eğitim düzeylerine göre göç edenlerin yapısına bakıldığında en fazla göç eden kesimin lise ve dengi okul mezunu olduğu görülmektedir. 2012-2013 döneminde lise ve dengi okul mezunu 750 bin kişinin ülke içinde göç ettiği gözlemlenmektedir. Bu sayıyı 455 bin ile yüksekokul veya fakülte mezunu kesim takip etmektedir.

Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi tarafından hazırlanan çalışmada ifade edildiği üzere “bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde 1960 yılların başında hızlanan dışgöçle başlayan sürecin bir sonucu olarak 4,5 milyonun üzerinde Türkiye kökenli göçmenin ve aile fertlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan dört milyona yakını Avrupa’dadır. Yaklaşık 250 bin Türkiye kökenli göçmen ve çocuklarının Kuzey Amerika’da, 100 bin kadınının Avustralya’da yaşadığı bilinmektedir. Ayrıca 150 binin üzerindeki göçmen işçinin Orta Doğu ve BDT ülkelerinde bulunduğu tahmin edilmektedir” (Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, 2013).

Eğitim⁶

Türkiye’de son yıllarda eğitim politikalarında yaşanan hızlı gelişmeler 2013 yılında da devam etmiştir. Temel eğitim ve yükseköğretim alanlarında son on iki yıldır yaşanan nicel gelişmelerle birlikte, Türkiye’de eğitimin niteliği üzerine tartışmalar

6 Çalışmanın “Eğitim” alt başlıklı bölümü Bekir S. Gür, Zafer Çelik, İpek Coşkun ve Müberra Görmez tarafından yazılmıştır. Bu bölüm, 2013’te Eğitim başlıklı SETA Analiz kısıltularak oluşturulmuştur. Bkz., (http://file.setav.org/Files/Pdf/20140114203307_2013te-egitim-pdf).

özellikle 2013 yılında yoğunlaşmıştır. Buna ilaveten, 4+4+4 eğitim reformu gibi geniş çaplı eğitim düzenlemesinin daha etkin uygulanması için çeşitli revizyonlar yapılmıştır. Ayrıca eğitimde demokratikleşme adına en çok adımın atıldığı yıl olarak da Türkiye eğitim tarihine not düşülmüştür.

Milli Eğitimde Yaşanan Gelişmeler

2013 yılı eğitim gündemi, Ocak ayında yapılan kabine değişimi ile başlamıştır. 24 Ocak 2013'te dört bakanın değiştirildiği kabine revizyonunda dönemin Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer de görevini Nabi Avcı'ya devretmiştir. Yaklaşık bir buçuk yıl Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Ömer Dinçer, hem bakanlık merkez teşkilatını köklü bir reforma tabi tutmuş hem de 4+4+4 eğitim reformunu uygulamıştır. Yeni Bakan Avcı, 2013 yılında en temelde 4+4+4 eğitim reformundaki revizyonlar, kademeler arası geçiş sistemindeki değişiklik ve dershanelerin dönüşümü ile meşgul olmuştur.

4+4+4 eğitim reformu ile birlikte eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılarak 28 Şubat sonrasında eğitim sistemini baskı altına alan ve toplumsal talepleri dışlayan birçok uygulama sona erdirilmiştir. Bu düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir: Kesintisiz zorunlu sekiz yıllık eğitim uygulamasına son verilmiş; ilköğretim dört yıl ilkökul, dört yıl ortaokul olarak kademelendirilmiş; imam-hatip ortaokulları tekrar açılmış; ortaokul ve liselere seçmeli ders olarak Hz. Muhammed'in Hayatı ve Kur'an-ı Kerim dersi konulmuştur. Kanununun kabulünden sonra MEB yaptığı düzenleme ile birlikte ortaokullarda Yaşayan Diller ve Lehçeler adı altında haftalık iki saatlik seçmeli ders eklemiştir. Buna ilaveten, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) okula başlama yaşını 66 aya çekmiş ve haftalık ders saatleri ortaokullarda 36-37 saate yükseltilmiştir (Gür, Özoglu, Coşkun & Görmez, 2013). Özellikle MEB'in okula başlama yaşı ve haftalık ders saati uygulaması çok eleştirilmiştir. 2013 eğitim-öğretim yılı başlarken MEB, sahadan gelen bu ve benzeri eleştirileri dikkate alarak okula başlama yaşını yeniden düzenlemiştir. Buna göre, 66-69 aylık çocukların okula başlamasının ertelenmesi için sağlık raporu uygulaması kaldırılmış ve velisinin talebinin yeterli olması sisteme esneklik kazandırmış ve kamuoyunda memnuniyet ile karşılanmıştır. Uygulamaya yönelik yapılan izleme değerlendirme çalışmasında da ikili öğretim yapan okullarda haftalık ders saatinin 5. sınıflarda 36 saat olmasının önemli sorunlara neden olduğu görülmüştür. Bu tür okullarda öğrencilerin okula ya çok erken geldiği ya da çok geç saatlerde okuldan çıktığı; kışın ise öğrencilerin ve ailelerin zorlandığı ifade edilmiştir (Çelik, Boz, Gümüş & Taştan, 2013: 34). Bu eleştiriler sırasında Talim Terbiye Kurulu Mayıs 2013 tarihinde aldığı bir kararla ortaokullardaki haftalık ders saatini 35; imam hatip ortaokullarında ise 36 saat olarak yeniden düzenlemiştir.

MEB'in 2013 yılında değişikliğe gittiği bir diğer düzenleme kılık kıyafet yönetmeliğinde olmuştur. 27 Kasım 2012 tarihinde MEB'e bağlı okullarda öğrencilerin kılık ve kıyafetlerine dair yönetmelik Bakanlar Kurulu kararı ile Resmi Gazete'de yayımlanmıştı. Bu yönetmelik ile birlikte devlet okullarında forma yasaklanmış; özel okullarda ise velilerin çoğunun talebi ile forma giyilebileceği ifade edilmiştir. Serbest kıyafet uygulaması kamuoyunda oldukça tartışılmış ve aileler ile okul yönetimleri ve öğretmenler bu kararı eleştirmişlerdir (Hürriyet, 30 Mart 2013). MEB bu eleştirileri dikkate alarak Temmuz 2013'de ilgili yönetmelikte değişikliğe gitmiştir. Buna göre okullarda yapılacak veli anketi sonucunda serbest kıyafetin uygulanıp uygulanmamasına karar verilmiştir. Okulların web sitesi üzerinden yapılabilen anket sonucunda velilerin büyük çoğunluğu üniformayı tercih etmiştir (Star, 24 Ekim 2013). Bu sonuç, MEB'in kılık kıyafet düzenlemesini yeniden ele almasının olumlu bir adım olduğunu göstermiştir. Ancak aynı yönetmelikte, başörtüsüne sınırlama getirilmesi ve başörtüsünün yalnızca imam hatip okullarında ve Kuran-ı Kerim derslerinde serbest olması, inanç özgürlüğü ve kıyafet serbestliğini sınırlamaktadır. İsteyen öğrencilerin başörtüsü takmasına izin veren bir düzenleme yapılması, söz konusu sınırlılıkları ortadan kaldıracaktır.

Türkiye'de eğitim sisteminin tartışmalı önemli başlıklarından birisi öğretmen yetiştirme ve atama rejimidir. Bu alanda 2013 yılında yeni bir adım atılmıştır. Daha önce tarafımızdan önerilen öğretmenler için alan sınavı uygulaması⁷, ilk defa 2013 yılında 16 alanda hayata geçirilmiştir. Alan sınavının öğretmen yeterliliğini nasıl etkilediğini değerlendirmek için henüz erkendir, ancak bu tarz bir uygulamanın iyileştirilerek sürdürülmesinin öğretmen kalitesini ve dolayısıyla eğitim kalitesini artırması beklenmektedir. Dahası, kapsam geçerliğinin artırılması durumunda alan sınavının, üniversitelerde verilen eğitime de ışık tutma potansiyeli vardır.

2013 yılında eğitim gündeminin bir diğer önemli maddesi ortaöğretime geçişte yapılan değişikliktir. MEB 2013 Haziran ayında ortaöğretime geçiş için uygulanan Seviye Belirleme Sınavı (SBS)'ni son kez yapacağını 2010 yılında duyurmuştu. 2013 Haziran'ında sınav son kez yapılmış ve yerine konulacak modelin ne olacağı yaz ayları boyunca çeşitli alanlarda tartışılmış ve paneller düzenlenmiştir. Bu tartışmalar ve çalıştaylar sonucunda 4 Eylül 2013 günü Bakan Avcı'nın açıklamalarıyla, SBS'nin yerine yeni Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sistemi kamuoyuna sunulmuştur. Birçok yeniliği içermekte olan TEOG, okullarda yapılan sınavların bir kısmının merkezi bir şekilde yapılmasından elde edilecek puanlar ile okul başarı puanının birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Yeni sistemde, 6 dersten (Türkçe, Matematik,

7 Bkz. Murat Özoğlu, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları, SETA Analiz, Ankara, Şubat 2010, s. 24.

Fen ve Teknoloji, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Atatürkçülük ve İnkılap Tarihi, Yabancı Dil) her bir dönemde merkezi bir sınav yapılması planlanmıştır. Başka bir ifade ile bir öğretim yılında altı dersten her dönem iki yazılısı olan derslerden birincisi, üç yazılısı olan derslerden ise ikincisi olmak üzere toplam 12 ortak yazılı yapılması kararı alınmıştır. Yeni sistemdeki en önemli yeniliklerden biri telafi imkânı sağlamasıdır. Sınavın ilk uygulaması Kasım 2013'te telafi sınavları ise Aralık 2013'de yapılmıştır. Her bir dersten adaylara 20 soru sorulmuş, soruları yanıtlamak için ise 40 dakika süre verilmiştir. Öğrenciler sınava genellikle kendi okullarında ve hafta içi girmişlerdir.

2013 yılında eğitime ilişkin en önemli düzenlemelerden bazıları Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından 30 Eylül'de açıklanan Demokratikleşme Paketi'nde yer almıştır. Bu pakette andımızın kaldırılacağı, özel okullarda anadilde eğitim verilebileceği ve kamu kurumlarında başörtülü çalışmaya yönelik yasağın kaldırılacağı ifade edilmiştir. Paketin açıklanmasından bir hafta sonra 8 Ekim tarihinde yapılan yönetmelik değişiklikleri ile andımız kaldırılmış ve kamuda başörtüsü yasağına son verilmiştir (Resmi Gazete, 8 Ekim 2013).

2013 yılının son iki ayında yoğun bir şekilde dershanelerin dönüşümü konusu tartışılmıştır. MEB'in öğretim yılı sonunda dershaneleri ve etüt merkezlerini kapatacağı konusunda haberler gündemi belirlemiştir. Bakanlık tarafından yapılan açıklamalarda iddiaların asılsız olduğu, dershaneleri kapatma projesinin olmadığı, asıl amacın dershaneleri dönüştürmek olduğu belirtilmiştir. Açıklamalarda dershanelerin dönüşümüne ilişkin en çok ön plana çıkan husus, dershanelerin özel okula dönüştürülmesidir. Hükümeti dershanelere yönelik bir düzenleme yapmaya iten en temel neden, dershanelerin haklı bir gerekçeyle yola çıkmasına rağmen, öngörülemeyen olumsuz sonuçlar üretmesidir. Telafi eğitimi verme hedefi ile kurulmuş dershanelerin zamanla milli eğitim sistemine paralel ya da gölge bir sistem halini almış olması; aileler için önemli maddi yük oluşturması; öğrencileri okuldan ve sosyal yaşamdan uzaklaştırması gibi nedenler dolayısıyla dershaneler hakkında yoğun bir şikâyet söz konusuydu. Hükümet bu şikâyetleri dikkate alarak, çocukların telafi ve destek eğitim taleplerini karşılayacak bir mekanizma tesis ederek, dershaneleri dönüştüreceğini vaat etmiştir (Gür, Star, 26 Kasım 2013).

2013 yılının bir diğer önemli olayı ise Aralık ayında OECD, PISA⁸ 2012 sonuçlarını açıklamasıdır. Türkiye, 2003 yılında ilk kez katıldığı PISA'da Matematik, Okuma ve Fen Bilimleri alanında OECD ortalamasının altında kalmıştı. 2012 yılına da bakıldığında Matematik, Fen Bilimleri ve Okuma alanlarının tamamında Türkiye'nin OECD ortalamasının altında yer aldığı görülmektedir. PISA 2012'de de Türkiye'nin

8 Programme for International Student Assessment (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) üç yılda bir ülkelerin 15 yaş öğrencilerine matematik, fen ve okuma alanlarında OECD tarafından yapılan uluslararası bir değerlendirmedir.

ortalama başarıları, OECD ortalamalarının hâlâ altında olmasına rağmen geçen 9 yılda oldukça önemli bir ilerleme göstermiştir. Türkiye PISA 2003'ten PISA 2012'ye kadar, yıl bazında skorlarını ortalama olarak Matematikte 3,2, Fen Bilimlerinde 6,4 ve Okumada 4,1'lik puan artırmıştır. PISA verilerine göre Türkiye'de son on yılda en alt sosyo-ekonomik grupta yer alan öğrencilerin başarılarında önemli bir ilerleme görülmüştür. En alt ve en üst sosyo-ekonomik çeyrekte yer alan öğrenci başarıları arasındaki fark matematik testinde 30 puan azalmıştır. Bu sonuçlar, tüm alanlarda temel yeterlilik düzeyinin altındaki öğrenci oranlarının azaldığını göstermektedir.

Yükseköğretimde Gelişmeler

2013 yılında yükseköğretim sistemi, önceki yıllarda olduğu gibi genişlemeye devam etmiştir. 2013'te yedisi vakıf, biri devlet üniversitesi olmak üzere toplam sekiz yeni üniversite kurulmuştur. Üniversiteye olan yüksek talep artarak devam etmiş ve üniversite giriş sınavına başvuran aday sayısında geçen yıla göre yaklaşık yüzde 3,5 artış ile 1.924.550 kişi sınava başvurmuştur. 2013'te birinci yerleştirme sonuçlarına göre, sınava girip tercih yapan 1.112.447 adaydan 877.784'ü bir yükseköğretim programına yerleştirilmiştir. Yükseköğretim sisteminde her yıl yaşanan bu genişleme beraberinde yükseköğretimde nitelik tartışmalarını getirmiştir.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 2012 yılında yoğun bir mesai harcayarak, çeşitli çalıştay ve toplantılar sonucunda bir yükseköğretim yasa taslağı hazırlamış ve bunu 2012 Kasım ayında kamuoyuyla paylaşmıştır (Yeni Yükseköğretim Yasasına Doğru, <http://yeniyasa.yok.gov.tr>). Gelen eleştiri ve önerilerle 2013 Ocak ayında YÖK'ün son şeklini verdiği taslak, MEB'e iletilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, taslak ile birlikte eleştiri ve önerileri Başbakanlık'a gönderdiklerini belirtmiş, Başbakanlıkta konu ile ilgili bir çalışma grubu oluşturulacağını ve tüm paydaşların görüş ve önerileri değerlendirilerek taslağa çok bağlı olmayan yeni bir tasarı hazırlanacağını açıklamıştır. Ancak yapılan açıklamalarda YÖK'ün hazırlamış olduğu taslağın hangi noktalarının sorunlu bulunduğu açıkça belirtilmemiştir. Taslak gündemden düşmüş ve 2013 yılında, bunca çalışma ve talebe rağmen yükseköğretim reformu gerçekleşmemiştir.

2013'de tartışılan önemli hususlardan biri de pedagojik formasyon meselesidir. Nisan ayında Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı'nın katılımı ile yapılan YÖK Genel Kurulu toplantısında üniversitelerde bir sene öncesinde durdurulmuş olan Fen ve Edebiyat Fakültesi öğrencileri için pedagojik formasyona devam kararı alınmıştır (Anadolu Ajansı, 18 Nisan 2013). Ardından, adaylardan gelen talep üzerine YÖK, pedagojik formasyon programlarında merkezi bir yerleştirme sistemine geçilmesine karar vermiştir. 21 Kasım 2013'te toplanan YÖK Genel Kurulu, ALES puanının yüzde 60'ı, diploma notunun ise yüzde 40'ından alınacak ortalama ile adaylardan tercih

yapmalarını istemiş, pedagojik formasyon programlarının ücretlerine de bir tavan sınırı getirilerek en fazla 2.054 TL olabileceği kesinleştirilmiştir. Daha önce 2,50 olan asgari not ortalamasına bu defa herhangi bir sınır getirilmezken 2013-2014 pedagojik formasyon kontenjanı 15 binden 20 bine çıkarılmıştır. Fen ve Edebiyat Fakültelerine tanınan pedagojik formasyon sertifikası hakkı, öğretmen havuzunun çeşitlenmesi açısından önemlidir. Mevcut atama bekleyen aday sayıları dikkate alındığında, bu karara ilaveten, öğretmen atamasında başka politikalara da ihtiyaç olduğu açıktır.

Yükseköğretim alanında yapılan önemli değişikliklerden biri de 8 Kasım 2013'te Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Öğrencilerin Yabancı Ülkelerdeki Öğrenimleri Hakkındaki Yönetmelik ile gerçekleşmiştir. Yönetmelikte, daha önce başvurularda asgari 2,75 olarak belirlenen lisans not ortalamalarının 4 üzerinden 2,50, 100 üzerinden ise en az 65 olmasına karar verilmiştir. Bu yıl değerlendirmeye, lisans diploma notu ve ALES puanı dışında sözlü sınav eklenmiştir (Resmi Gazete, 8 Kasım 2013). Öğrenci seçimi için elde edilecek puan hesaplanırken, ALES puanının %40'ı, mülakat puanının %40'ı ve lisans diploma notunun %20'si dikkate alınacağı belirtilmiştir. Yeni yönetmelikle birlikte, yurt dışına burslu öğrenci seçiminde mülakatın değerlendirme kriterlerine eklenmiş olması, bazı objektif değerlendirme kaygılarını beraberinde getirirse de sadece bir sınava göre değerlendirme yerine, birden çok kriterle motivasyonu yüksek öğrencilerin belirlenip yurt dışında lisansüstü eğitim almalarını sağlamak olumlu bir yaklaşımdır.

2013 yılının en tartışmalı yükseköğretim kararı ise İlahiyat Fakültelerine ilişkin olmuştur. İlahiyat Çalışma Grubu'nun hazırlamış olduğu rapora binaen YÖK'ün 15 Ağustos'ta gerçekleştirdiği toplantıda bütün İlahiyat Fakültelerinin ismi "İslami İlimler Fakültesi"ne dönüştürülürken, ders çizelge tablolarından da Felsefeye Giriş ve Felsefe Tarihi dersi çıkartılmıştı. YÖK'ün İlahiyat Fakültelerine ilişkin aldığı bu kararlar, kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olurken, kararın alındığı YÖK Genel Kurulu'nda da görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Birçok yazar ve akademisyen de karara tepki göstermiş, İlahiyat müfredatı için akli-felsefi alanların vazgeçilemez ilimler olduğunu; bunlar olmadan (özellikle dil felsefesi ve mantık ağırlıklı Tefsir, Kelâm, Fıkıh Usulü, Tasavvuf gibi) temel İslâmî ilimlerin bile üst düzeyde anlaşılamayacağını ifade etmişlerdir (Özdenören, Yenişafak, 1 Eylül 2013; Kaplan, Yenişafak, 6 Eylül 2013). Kararın alınmasının üzerinden geçen bir aylık sürede gelen tepkileri değerlendiren YÖK Başkanı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, YÖK Genel Kurulu'na teklif götüreceğini ifade etmiştir. Ardından, YÖK Genel Kurulu 19 Eylül'de yaptığı toplantıda geri adım atarak kararın yürürlükten kaldırıldığını ilan etmiştir (Radikal, 19 Eylül 2013).

YÖK'ün 31. yıldönümü olan 6 Kasım 2013'de YÖK Başkanı Çetinsaya Türkiye yükseköğretiminde bir ilke imza atarak Akademik Özgürlükler Bildirisi yayınlamıştır. Her yıl aynı tarihlerde YÖK karşıtı eylemlere sahne olan Türkiye'de benzer protestolar sokaklarda ve üniversitelerde yaşanırken Çetinsaya'nın özgürlükleri vurgulayan açıklaması bir hayli şaşırtıcı olmuştur (Coşkun, Hürriyet Daily News, 11 Kasım 2013). Akademik Özgürlükler Bildirisi'nin yayınlanmasından bir gün sonra 7 Kasım 2013'te Yükseköğretim Disiplin Yönetmeliğinde bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapılan değişikliklerle birlikte, yükseköğretim kurumu içinde izinsiz olarak bildiri dağıtan, afiş ve pankart asan kişilere kınama cezası getirilmiştir. Ayrıca suç sayılan eylemleri işleyen veya bir kimseyi veya grubu, cebir veya tehditle suç sayılan bir eylemi düzenlemeye veya böyle bir eyleme katılmaya zorlayan kişilere soruşturmacıların uygun gördüğü takdirde okuldan uzaklaştırma cezası verilebilmesi hükmü yönetmelikte yer almıştır (Resmi Gazete, 7 Kasım 2013). Kararla ilgili olarak bir gazeteye konuşan YÖK Başkanı Çetinsaya, disiplin yönetmeliğindeki bu değişikliğin YÖK'ten değil üniversitelerden gelen yoğun talep üzerine alındığını ifade etmiştir. Zaten, bahsi geçen yönetmelik değişikliği, - bildiri dağıtma hariç - öğrencilerin eğitim ortamlarında güvenliklerini sağlamaya yönelik ve akademik özgürlüklerin rahatça uygulanabilmesi amacına matuftur ve dünyada birçok saygın ülkede de üniversitelerin misyonunu ve öğrencilerin öğrenme ortamını korumaya yönelik benzer düzenlemeler söz konusudur (Bowen, 2013).

Medya⁹

Türkiye'de medya, 1831'de Takvim-i Vekayi'nin basılmaya başladığı günden beri devlet-toplum ilişkilerinde her zaman önemli bir yer tutmuştur. Kimi zaman toplumun modernleş(tiril)mesinin bir aracı, kimi zaman da "dördüncü kuvvet" olarak görülen yazılı ve görsel medya, siyasal alanın çekim gücünden pek kaçmamış, aksine çoğu zaman bu çekim gücüyle beslenmiştir. Siyasal alanla olan bu çok boyutlu ve karmaşık ilişkisi medyayı her zaman eleştirilerin odağına oturtmuş; medyanın inandırıcılığı, şeffaflığı, tarafsızlığı ve demokratikliği her fırsatta sorgulanır olmuştur. Son yıllarda yaşanan İnternet devrimi ve müteakiben ortaya çıkan sosyal medya araçları ile bu durum daha karmaşık bir hal almış, meselenin derinliği artmıştır.

Bu çalışmada, 2013 yılında geleneksel medya ve sosyal medya bağlamında Türkiye'de genel hatlarıyla neler yaşandığı ve büyük resmin nasıl olduğu veri, olay ve istatistikler üzerinden analiz edilmektedir. Geleneksel medya bölümünde Türkiye'deki televizyon ve gazetelerin 2013 yılı değerlendirmesi yapılmaktadır. Sosyal medya değerlendirmesinde ise sosyal medya araçlarıyla İnternet medyasının kısa analizleri

9 Bu çalışmanın "Medya" alt başlıklı bölümü Hakan Çopur tarafından yazılmıştır.

yer almaktadır. Çalışmada yer alan bilgi, veri ve istatistikler 2013 yılını kapsamakta, dolayısıyla okurun değerlendirmesini bu çerçevede yapması beklenmektedir.

Türkiye’de Geleneksel Medya

Esasen geleneksel medya nitelemesi, daha çok İnternetin ve sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle ortaya çıkıp anlam kazanan bir kavramsallaştırma değildir. 1844’te telgrafın, 1876’da telefonun, 1907’de radyonun, 1923’te televizyonun ortaya çıkışı elbette insanlık için önemli ve büyük adımlardır. Ancak hiçbiri 1960’larda ortaya çıkıp 1980-90’larda yaygınlaşan İnternet kadar keskin, derin ve büyük sonuçlar doğurmamıştır. Bu yeni “hız çağı”nın araçlarına kıyasla televizyon, gazete, radyo ve dergi gibi kitle iletişim araçları artık “geleneksel” kalmaktadır.

Türkiye’de 2013 yılında yaklaşık 6.800 ulusal ve bölgesel düzeyde yayın yapan gazete ve dergi bulunmaktadır. Yayımlanan gazete ve dergilerin yaklaşık %35’i ulusal, %60’ı yerel ve %5’i bölgesel yayın yapmaktadır. 24’ü ulusal, 17’si bölgesel ve 205’u yerel olmak üzere toplam 246 karasal yayın yapan televizyon kanalı bulunmaktadır. Uydudan ise 293 kanal yayın yapmaktadır. Ayrıca toplam 1.059 radyo kanalı da yayın hayatına devam etmektedir (Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2013). Bu rakamlar, 76 milyonluk büyük bir ülke olan Türkiye’nin zengin sayılabilecek bir geleneksel medya sofrasına sahip olduğunu göstermektedir.

Büyük resme bakıldığında televizyonun diğer araçlara göre çok daha etkili bir medya/ortam olduğu net biçimde söylenebilir. İşitsel ve diğer medya araçlarına kıyasla görsel medyanın gücü kuşkusuz öne çıkmaktadır. Sosyal medyanın dinamizm ve hızının, televizyon ve gazetelerin etkinliğini azaltacağı yönündeki yaklaşım kayda değer olmakla birlikte, haberciliğin doğası ve niteliği göz önüne alınınca televizyon ve gazetelerin hâlâ çok önemli olduğu tespiti yapılabilir. Radyo ile dergi yayıncılığının ise bir zamanlar sahip oldukları etkinliğe artık sahip olmadıkları söylenebilir.

Medya sahipliği açısından, genelde televizyon kanalına sahip olanların aynı zamanda gazete sahibi de oldukları düşünülürse habercilik çizgisi açısından daha rahat tasnif ve kıyaslamalar yapmak mümkündür. Son yıllarda medyada yaşanan mülkiyet değişimleri, hem televizyon hem de gazeteler için daha heterojen bir yapı anlamına gelmeliydi; ancak siyasal alanla iç içe olma hali ve Türk siyasetindeki yapısal hareketlilikler medyanın “iktidara yakın-iktidara uzak” gibi bir makasa sıkışmasına neden olmuştur.

Televizyon Yayıncılığı

1923'te insanoglunun hayatına giren televizyonun bu denli büyük bireysel ve toplumsal etkiler doguracagini muhtemelen o gunlerde kimse ongoremezdi. Bugun dunyanin her bir kosesinde hayatın vazgeçilmez bir parçasi gibi duran bir "eğlence kutusu", tüm yaşamsal alanlarımıza dokunarak adeta görsel bir sihir üretmektedir. Bir başka ifadeyle, "İnternette önce modern insanın kutsal kasesinin televizyon olduğunu" söylemek, televizyonun hayatımızdaki yeri ve rolüne bakıldığında pekâlâ mümkündür.

İlk televizyon yayınına 1952 yılında İTÜ'de başlanmış olmasına karşın Türkiye'de televizyon yayıncılığı (radyo yayıncılığına kıyasla) daha yavaş ilerlemiştir. 1964'te kurulan TRT televizyonu ise yayınlarına 1968'de başlamış; 1990'da Star 1 ile başlayan özel televizyonculuk süreci bugün devasa boyutlara ulaşmıştır. Türkiye'de 2013 yılı itibariyle yaklaşık 18 milyon haneye ulaşan televizyon yayınları, çok kanallı yapısıyla izleyicilere farklı alternatifler sunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de 24'ü ulusal, 17'si bölgesel ve 205'i yerel olmak üzere toplam 246 televizyon kanalı karasal yayın yapmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de 293 kanal uydudan yayın yapmaktadır. Yerel televizyon kanallarının ulaştığı sayı, ülkemizin her bölgesinde insanların kendi şehirlerini yansıtan kanalları takip ettiklerini göstermektedir. Ayrıca 246 kanalın 15'inin TRT kanalları olduğu da not edilmeli, son yıllarda kurulan farklı dillerdeki kanalların (TRT Arapça ve TRT Şeş) önemi vurgulanmalıdır.

2013 yılında ulusal televizyon kanallarının toplam izlenme oranlarına (% olarak) bakıldığında şu tablo ile karşılaşılmaktadır:

Kanal D: 10.21
ATV: 10.03
Show: 6.04
Star: 9.88
FOX: 8.08
STV: 5.08
Kanal 7: 3.54
TRT1: 3.95

Medya grupları açısından bakıldığında ise Doğan Grubu kanallarının%13, Doğuş Grubu'nun %11.5, Turkuvaz Grubu'nun %10.95, News Corp.'un %7.8, Samanyolu Grubu'nun %6.5, Çukurova Grubu'nun %6 ve Kanal 7'nin %3.5 toplam izlenme payına sahip oldukları görülmektedir (Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2013). Türkiye'de iktidar-medya ilişkisi üzerinden geliştirilen negatif

söylem söz konusu olduğunda medya gruplarındaki sermaye sahipliği ile televizyon ve gazetelerinin sayısı ve büyüklüğü gibi konulara bir kez daha bakmakta fayda olduğu çok açıktır.

Kamu ve özel televizyon ve radyo kuruluşlarının kablolu yayınları Türksat A.Ş. tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında Çukurova Grubu'na ait Digiturk (3.3 milyon aboneli mevcut) ve Doğan Grubu'na ait D-Smart (1.7 milyon aboneli mevcut) ise dijital yayıncılık hizmeti vermektedir. Ayrıca kablolu televizyonun 1.2 milyon analog, 130 bin de dijital aboneli bulunmaktadır. Dijital yayıncılığın televizyon yayıncılığına önemli bir içerik zenginliği getirdiği aşikârdır. Ayrıca son yıllarda Times Warner, News Corp., El-Cezire ve GB Times gibi uluslararası medya kuruluşlarının Türk medya sektörüne yaptıkları yatırımlar¹⁰, Türkiye'de televizyonculuğun hâlâ değerli bir kit- le iletişim aracı olarak işlevini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'de televizyon yayıncılığının 2013 yılına bakıldığında, önceki yıllarda olduğu gibi, dizilerin bu alana rengini verdiği görülmektedir. Yılda ortalama 80-100 arası dizi yayına girmekte, bunların bir bölümü kısa zaman içinde yayından kaldırılmakta, ancak az bir bölümü birkaç sezona yayılan bir performans yakalayabilmektedir. Büyük prodüksiyonlu dizilerin bir bölümü yurt dışına açılmakta, 60 milyon dolar civarında gelir getirmekte, iyi veya kötü Türkiye'nin uluslararası sesi olmaktadır.

Reklam gelirleri bakımından da 2013 yılında televizyon kanalları, toplam 2.5 milyar dolarlık reklam pastasının %57'sine sahip olup bu alanda %22'lik paya sahip gazete ve %8'lik İnternet mecrasındaki rakiplerinden açık ara önde görünmektedir.

Televizyon yayıncılığının izleyici tarafında ise biraz daha farklı bir süreç söz konusudur. İzleyici ile televizyon ve radyolar arasında köprü görevi gören Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, bu alanı yasaların kendisine verdiği yetki ve sorumluluklar çerçevesinde düzenlemektedir. 2013 yılında RTÜK'e 38.270'i telefon, 77.822'si web sayfası ve 2.322'si ise e-posta yoluyla olmak üzere toplam 118.414 şikâyet gelmiştir. Bu şikâyetlerin %21'i "Kişilik haklarını ihlal ve iftira-hakaret", %18'i "Program kaldırıl-sın" başlıklarıyla incelenmiş; bu başlıklardan sonra en çok %8 ile "Genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırılık", "Çocuk ve gençlerin gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek programlar" ve "Reklamın niteliği" başlıkları şikâyet konusu olmuştur (Radyo Televizyon Üst Kurulu, 2014). Kişilik haklarıyla ilgili oranın çok yüksek olması, Ramazan ayında yayınlanan bir programda hamile kadınlarla ilgili söylenen

¹⁰Yabancı medya kuruluşlarının Türkiye'de yatırım yapması ile ilgili 2011 yılında çıkarılan 6112 sayılı RTÜK Kanunu, özel medya kuruluşlarında yabancı sermaye oranının maksimum %50'ye çıkarılmasına izin vermiş, böylece mezkur sermaye hareketinin önü açılmıştır. Kanununun AB standartları gözetilerek hazırlanmış olduğu not edilmelidir. Detaylı bilgi için, bkz. 6112 Sayılı RTÜK Kanunu, RTÜK Web Sitesi, (http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=5a3cac1e-b6d9-4b23-bc7a-8dcd671fceb4).

bir sözün RTÜK'e şikâyet olarak iletilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu örneği, hem televizyonun toplumsal/kitlesel etkileşim hızı hem de Türkiye'de son yıllarda yoğun biçimde gördüğümüz "politik kutuplaşmanın" bir yansıması olarak okumak mümkündür. Bununla birlikte önceki yıl %23 olan "Genel ahlaka ve ailenin korunması ilkesine aykırılık" başlıklı şikâyetlerin sadece bir yılda %8'e düşmesini açıklamak oldukça zor görünmektedir. Eğer televizyon kanallarımız bir yılda bu konudaki tüm eksiklerini gidermediler ise bu verilerden yola çıkarak 2013 yılında Türk toplumunun televizyon ile ilişkilerine dair sağlıklı bir analiz yapmak zor olacaktır.

2013 denince yıllar sonra bile hatırlanacak iki büyük konu, Gezi Parkı eylemleri ile 17 Aralık sürecidir. Türkiye'deki özellikle haber kanalları için her iki sürecin de ciddi birer test olduğu söylenebilir. Taraflılık/tarafsızlık ile politik destekçilik/politik muhaliflik eksenlerinde sürekli kaymalar yaşayan Türk medyası için bu iki tarih süreci, adeta bir turnusol kâğıdı işlevi görmüştür. Öteden beri rejimin çizdiği ana eksen de hareket eden ve varlığını bu çizgiyle özdeşleştiren "merkez medya", iktidar alanı belki de ilk kez bu denli sahici bir biçimde el değiştiren (2002'den bu yana) görece muhalif bir çizgi benimsemiş, 2013 yılında ise hem Gezi hem de 17 Aralık sürecinde bu pozisyonunu net bir şekilde sergilemiştir.

Medya Takip Merkezi'nin 25 Mayıs 2013-31 Mayıs 2014 tarihleri arasında kapsayan araştırmasına göre Gezi olaylarına en fazla zamanı ayıran ve en fazla haber yapan ilk 10 kanal şu şekilde sıralanmaktadır (Medya Takip Merkezi, 4 Haziran 2014):

- CNN Türk: 1.845.965 sn. – 6.649 haber
- A Haber: 1.602.182 sn. – 4.719 haber
- Ülke TV: 1.522.431 sn. – 4.364 haber
- Habertürk: 1.439.235 sn. – 5.237 haber
- Kanal 24: 1.437.280 sn. – 4.227 haber
- Kanal B: 1.366.684 sn. – 5.474 haber
- Sky Türk360: 1.318.921 sn. – 4.595 haber
- STV Haber: 1.015.996 sn. – 5.836 haber
- NTV: 968.268 sn. – 5.688 haber
- Kanal A: 968.553 sn. – 2.941 haber

Tabloya bakıldığında Gezi eylemleri sürecinde muhalif bir perspektife sahip olan kanallar kadar muhalif olmayan kanalların da listede üst sıralarda yer aldığı; haber sayıları açısından bakıldığında ise ilk üçte CNN Türk, STV Haber ve NTV'nin yer aldığı görülmektedir.

Televizyon yayıncılığı ve habercilik açısından bakıldığında Türkiye'deki politik makasın açıklığının yansımaları görülebilir; ancak bunun üzerinden bir medya okuması yapmak yeterince sağlıklı değildir. Zira, örneğin, 2013 yılında hangi gerekçelerle hangi televizyon kanallarına müeyyide uygulandığına bakıldığında durumun, bazı televizyon ve gazetelerde anlatıldığı halinden daha farklı olduğu görülmektedir. Televizyon kanallarının aldıkları cezalar (özellikle Gezi ve 17 Aralık süreçlerinde) aynı çerçevede siyasi sebeplerle ilintilendirilmekte; iktidarın, RTÜK'ü cezalandırıcı bir kurum gibi kullandığı iddiası muhalif medya organlarında sıkça dile getirilmektedir. Rakamlara bakıldığında ise RTÜK'ün geçen yılki en büyük müeyyide kaleminin toplumun sağlığını bozabilecek bitkisel ürünlerle ilgili yayımlar olduğu söylenebilir; 2011 yılında (1 bendinden) hiç ceza verilmemişken 2012 yılında 32, 2013 yılında ise 416 cezanın verildiği görülmektedir.

Bu konuda genel istatistiklere bakıldığında RTÜK'ün 2013 yılında 753 müeyyide kararı aldığı (2011'de 217, 2012'de 257) görülmektedir. 6112 sayılı RTÜK Kanunu'nun 8. maddesindeki "Yayın Hizmetleri İlkeleri"ne göre verilen bu müeyyide kararlarında, 2013 yılında, bitkisel ürün reklamlarıyla ilgili olarak (1 bendi) verilen 416 ceza öne çıkmaktadır. İkinci sırada ise haksız rekabetle ilgili (j bendi) olarak 74 ceza verildiği görülmektedir. Mesela 17 Aralık sürecinde çok tartışılan ve cezaların kaynağı olarak belirtilen "mahkemece suçlu sayılmamış kişilerin haberlerde suçlanmasıyla" ilgili hükümden (i bendi) 2013 yılında sadece 8 ceza verilmiştir. Yine çok tartışılan "İnsan onuruna ve özel hayatın gizliliğine saygılı olma ilkesine aykırı olamaz, kişi ya da kuruluşları eleştiri sınırları ötesinde küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliğinde ifadeler içeremez" şeklindeki ç beninden 2013 yılında 69, son üç yılda ise toplam 186 müeyyide uygulandığı görülmektedir.

Birkaç örnek üzerinden konu incelendiğinde mezkûr söylemin gerçekte örtüşmeyen bir bakış açısının ürünü olduğu görülmektedir. Örneğin 13 ve 17 Nisan 2013 tarihlerinde 4207 sayılı kanunun 3. Maddesinin 6. Fıkrasında yer alan ve "tütün ürünlerinin gösteriminin yasak olmasıyla" ilgili hükmü ihlal eden Halk TV'ye 29 Mayıs 2013 tarihinde idari para cezası verilmiş, ancak konu medyada "Gezi eylemleriyle ilişkili ceza" şeklinde lanse edilmiştir. Gezi eylemlerindeki şiddet görüntülerini kullanan bazı kanallara ise ş bendindeki "Yayın hizmetleri şiddet özendirici ve kanıksatıcı olamaz" hükmüne aykırılıktan müeyyide uygulanmıştır.¹¹

Benzer şekilde 17 Aralık sürecinde de medya-siyaset ilişkileri gerilmiş, hükümetin karşılaştığı sıkıntıların izdüşümü, medyanın hemen her yerinde yaşanmıştır.

¹¹ Bu çerçevede Halk TV, Cem TV ve Em TV'ye 1'er kez uyarı, 1'er kez idari para cezası, Ulusal TV'ye ise 2 kez idari para cezası verilmiştir.

2013'ün son günlerinde yaşanan yolsuzlukla ilgili operasyonlar ve bunların televizyonlara yansıma biçimi, meselenin habercilikten çok politik pozisyonlarla ilişkili bir biçimde ele alındığı sonucuna götürmektedir. Bu süreçte müeyyide uygulanan kanalların aldıkları cezalara bakıldığında 6112 sayılı kanunun 8/1-i maddesindeki "Suçlu olduğu yargı kararıyla kesinleşmedikçe hiç kimse suçlu ilan edilemez" şeklindeki hükmün ihlali öne çıkmaktadır. Bu çerçevede EM TV, Sokak TV, Kanal Türk, Bugün TV, Halk TV, ve +1 TV'ye 1'er kez uyarı; Kanal Türk ve Ulusal 1 TV'ye 1'er kez idari para cezası; Samanyolu Haber TV'ye ise 7 kez idari para cezası verildiği görülmektedir. 2013 yılında tüm televizyon kanallarına toplam 911 uyarı cezası, 2 program durdurma ve 2.679 para cezası ile toplamda 3.592 müeyyide uygulanmıştır. Bu noktadaki mantıklı tutum, müeyyidenin doğru ve siyasi olup olmadığı kadar yapılan yayının da hukuk ihlali yapıp yapmadığını kamuoyunda tartışmaktır.

2013 yılının televizyon kanalları açısından nasıl geçtiğiyle ilgili genel bir değerlendirme yapılırsa, önce Türkiye'nin televizyon izleme oranı bakımından (günde ortalama 6 saat ile) dünyada ikinci olduğu gerçeği bir yere not edilmelidir. Tek başına bu veri bile Türk insanının iletişim araçları ile olan "çok yakın" ilişkisine dair çok şey anlatmaktadır. Türk insanının dizi, siyaset ve sporla fazlasıyla ilgili olduğu ve zaman sermayesinin büyük bölümünü bu tür programlara harcadığı tespiti yapılabilir. Bu kadar çok televizyon izlenen bir ülkede halen frekans tahsislerinin yapılamamış olması¹² ise televizyon yayıncılığı açısından ilginç bir durum olarak karşımızda durmaktadır.

Gazetecilik

1727'de İstanbul'da kurulan ilk Türk matbaası ve 1831'deki ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi ile başlayan yolculuk, yıllar içerisinde yavaş yavaş şekil değiştirerek bugün devasa bir iletişim alanına dönüşmüştür. Bu alanda büyük medya grupları, İnternet mecrasını da içerecek şekilde, kıyasıya rekabet etmekte, gazete tirajları yüksek olmasa da ülke gündemine etki etme anlamında her bir gazete belli bir rol oynamaktadır. Esasen gündem belirleme anlamında televizyon, İnternet haberciliği ve sosyal medya ile birlikte düşünülmesi gereken gazetecilik, tüm bu alanlar içerisinde mesleki derinlik anlamında en önemli katkıyı sağlamaktadır.

Türkiye'de 2012 yılında toplam 7.109 gazete ve dergi yayımlanmakta, bunların da günlük toplam 2.3 milyonun biraz üzerinde tirajı bulunmaktadır. Bu tirajın ise %92.9'unu gazeteler sağlamaktadır. Gazetelerin toplam tirajının %87.8'ini ise günlük gazeteler oluşturmaktadır. 4.105 dergiye mukabil 3.004 gazete yayın hayatına devam

¹² 1995 yılında başlayan karasal radyo ve televizyon yayıncılığı frekans ihalesi süreci, birçok hukuki ve siyasi bariyere takılarak 2013 yılına kadar gelmiştir. 2013 Nisan ayında yapılan frekans tahsisi sıralama ihalesinin yürütmesi, Temmuz ayında idare mahkemesi tarafından durdurulmuştur.

etmektedir. Gazetelerin 2.717'si yerel, 102'si bölgesel ve 185'i ulusal olma özelliği taşıırken bu rakamlar dergilere göre sırasıyla 1.443, 320 ve 2.342 şeklindedir.¹³

Medya sahipliği bakımından bugün gazetecilikte Türkiye'deki durum aşağıdaki gibidir (Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2013: 34-65):

Doğan Medya Grubu: Hürriyet, Posta, Radikal, Hurriyet Daily News, Fanatik
Turkuvaz Medya Grubu: Sabah, Takvim, Sabah Avrupa, Yeni Asır, Fotomaç
Demirören Grubu: Milliyet, Vatan
Feza Yayın Grubu: Zaman, Today's Zaman
Star Medya Grubu: Star
Ciner Yayın Holding: Habertürk
Albayrak Grubu: Yeni Şafak
İhlas Yayın Holding: Türkiye
Koza İpek Holding: Bugün
Cumhuriyet Gazetesi

Diğer Yaygın Gazeteler: Anayurt, Aydınlık, Birgün, Dünya, Evrensel, Hürses, Milat, Millî Gazete, Sol, Sözcü, Şok, Ortadoğu, Taraf, Yeni Asya, Yeni Akit, Yeni Çağ, Yurt, Yeni Mesaj

Bu tabloya bakıldığı zaman bugün gelinen noktada iktidar-medya sahipliği ilişkisi bakımından iktidar karşıtı negatif bir söylemin zemininin pek de sağlam olmadığı görülmektedir. Kendisini yayın çizgisi bakımından iktidara yakın olarak gören medya sahipleri ve gazeteler kadar (hatta belki daha fazla) kendisini iktidara uzak ve/veya muhalif bir yayın çizgisinde gören medya sahipleri ve gazeteler bulunmaktadır. 2013 yılında başta Gezi olayları ve 17 Aralık süreci olmak üzere medyada geniş yankı bulan olay ve süreçlerde bu gerçeği akıldan tutmakta fayda olduğu aşikârdır. Her iki süreçte de iktidara yakınlık-uzaklık ekseninde farklı haberler yapan gazetelerin tirajlarında ciddi bir değişim olmadığı görülmektedir. Sosyal medyada ciddi değişim olduğu gözlemlene imkanı varken televizyon izleme ve gazete okuma alışkanlıkları bakımından Türk insanının çok da büyük bir fark yaratmadığı sonucu çıkarılabilir. Haziran ayına damgasını vuran Gezi olaylarıyla ilgili medya analizi yapmak daha mümkün iken yılın son günlerinde vuku bulan 17 Aralık sürecinin medyatik görünümünü 2013 yılı marjı içinde analiz etmek pek kolay gözükmemektedir.

¹³ Bu konuda, 2013 yılı rakamları henüz açıklanmadığı için TÜİK'in 2012 yılı resmî verileri baz alınmıştır. 2013 yılına ait farklı kaynaklardaki veriler arasında tutarlılık olmadığı için bu veriler kullanılmış, 2013 yılı verilerinin de genel olarak bu düzeyde olduğu yaklaşımı benimsenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yazılı Medya İstatistikleri 2012, TÜİK, 2 Eylül 2013, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13576>).

Bu perspektifle, Gezi olayları sürecinde gazetelerin performansına bakıldığında en fazla haberin Cumhuriyet'te (3.589 haber) çıktığı, en fazla alanın ise Milliyet'te (1.069 tam sayfalık alan) ayrıldığı görülmektedir. Gezi olayları ile ilgili en fazla haber yapan ilk 10 gazete ve haber sayıları şu şekildedir (Medya Takip Merkezi, 4 Haziran 2014):

Cumhuriyet: 3.598
Milliyet: 3.239
Hürriyet: 3.140
Habertürk: 2.204
Birgün: 2.150
Evrensel: 1.876
Sol: 1.775
Sözcü: 1.761
Yurt: 1.734
Yeni Akit: 1.725

Bu tablo, Gezi olaylarının özellikle iktidara görece uzak sayılabilecek gazetelerde çok daha fazla yer aldığını göstermektedir. İçerik analiz yapmaya gerek olmaksızın bu haberlerdeki Gezi olayları perspektifini genel olarak gözlemek, kısa bir arşiv taramasıyla mümkündür.

Tutuklu Gazeteciler Meselesi

Türkiye'de en çok tartışılan konulardan biri de tutuklu gazeteciler meselesidir. Tutuklu yargılaması süren veya mahkûmiyet kararı alarak hapiste yatan gazetecilerin sayısı konusunda ihtilafların ortaya çıkmasının temel nedeni, tutuklanan kişinin gazetecilik faaliyeti sebebiyle mi yoksa gazetecilik dışında bir eylemi nedeniyle mi hapiste olduğudur. Örneğin Gazetecileri Koruma Komitesi'nin (CPJ) rakamlarına göre Türkiye'de 2013 yılında toplam 40 gazeteci (2012'de 49) "meslekî faaliyetlerinden dolayı" hapis yatmaktadır. Aynı rapora göre Suriye'deki tutuklu gazeteci sayısı 12, Mısır'da ise 5'tir (BBC Türkçe, 18 Aralık 2013). Bu rakam, Freedom House adlı uluslararası izleme örgütü tarafından aynen alınıp 2013 Basın Özgürlüğü-Türkiye bölümünde kullanılmıştır (Freedom House, 2013). Buna mukabil Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK), yaptığı basın açıklamasıyla, Adalet Bakanlığı verilerine göre tutuklu gazeteci sayısının son tahliyelerle birlikte 15'e düştüğünü, Türkiye'nin dünyada en fazla gazeteci hapisteye olan ülke olduğu iddiasının gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir (Habertürk, 30 Nisan 2014). CHP'nin hazırlamış olduğu 2013 Tutuklu Gazeteciler Raporu'na göre ise Türkiye'de gazetecilik faaliyetinden dolayı tutuklanmış ve hüküm giymiş gazeteci sayısı 67'tir. Rapora göre 117 gazeteci yargılanmakta, 20'si hüküm giymiş 67 kişi ise gazetecilik faaliyetinden dolayı hapis yatmaktadır. Cezaevinde olanların 47'si KCK, 9'u

DHKP-C, 7'si ise Ergenekon davaları kapsamında tutuklanan kişilerdir (CHP Cezaevleri İnceleme ve Araştırma Komisyonu, 23 Temmuz 2013).

Bu sayı karmaşasının temelinde yatan konu, cezaevindeki kişilerin gazeteci olup olmadıklarının nasıl tespit edildiği ile ilgilidir. Örneğin CPJ raporu kişilerin beyanlarına dayanırken KDK ise sarı basın kartına sahip olmayıp silahlı veya yasadışı terör örgütüne üye olma gibi kriterler çerçevesinde tutuklu gazeteci sayısına ulaşıldığını belirtmektedir. Bir başka örnek olarak Tutuklu Gazeteciler Dayanışma Platformu'nun 24 Nisan 2014 tarihinde açıkladığı raporunda Türkiye'de 44 gazetecinin cezaevinde olduğu bilgisi verilmektedir. Bu rapora istinaden bir açıklama yapan Adalet Bakanlığı, bakanlık kaynaklarına binaen 2 Mayıs 2014 günü itibarıyla 18 kişinin hüküm giydiği, 11 kişinin yargılamasının tutuklu olarak devam ettiği, 14 kişinin değişik zamanlarda tahliye olduğu ve 11 kişinin ise cezaevlerinde kaydına rastlanmadığı bilgisini vermektedir (CNNTürk, 5 Mayıs 2014). Bu kısa istatistik turu bile, Türkiye'deki "tutuklu gazeteciler" meselesinin daha çok konuşulacak bir sorun olduğunu göstermeye yeterlidir.

Türkiye'de Sosyal Medya

Sosyal medya, geleneksel medyadan farklı olarak İnternet dünyasının ürünü sayılmakta ve kimi zaman "yeni medya", "alternatif medya" gibi isimlerle de nitelendirilmektedir. Tüm dünyada İnternet kullanımının artması, interaktif kullanıma izin veren Web 2.0 teknolojisinin hayatımıza girmesi ve mobilitenin artması gibi faktörler, başta Facebook ve Twitter olmak üzere sosyal medya araçlarının hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Gelenen noktada sosyal medya ve İnternet medyası, ulaştığı etkinlikle haberciliğin yönünü ve ülke gündemini belli ölçülerde etkileme gücüne sahip olmuştur.

2013 verilerine göre Türkiye'de 36.2 milyon İnternet kullanıcısı bulunmaktadır. Nüfusun neredeyse yarısına karşılık gelen bu rakam, 32 milyon Facebook kullanıcısı ve 11 milyon Twitter kullanıcısı ile daha da anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte 2013 yılında Türkiye'de mobil İnternet kullanıcı sayısının 25 milyonu aştığı da belirtilmelidir. Sosyal medyanın neden bu kadar yoğun bir şekilde kullanıldığını anlamak için bu veri önemlidir. Yapılan bir araştırma, insanların %76'sının akıllı telefonları olmadan evden çıkmadığını göstermektedir (MaxusTurkey, 13 Ocak 2014). İnternetin bu denli yaygın kullanımı sosyal medyayı güçlendirirken Türkiye'deki tüm medya sektörü de payına düşeni almaktadır.

Sosyal Medya

Yeni iletişim teknolojileri sosyal medya araçlarını hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Artık Facebook ve Twitter'sız yapamayan, cep telefonsuz gezemeyen bir kuşak söz konusudur. Artıları ve faydaları kadar maliyetleri de olan bu

hızlı dönüşüm süreci, tüm medya sektörlerini ve haberciliği doğrudan etkilemiştir. Televizyon ve gazete gibi geleneksel medya araçlarına göre daha hızlı, çift yönlü, ulaşılabilir, ucuz ve görece çoğulcu olan sosyal medya araçları, buna mukabil daha kural-sız, kaotik ve dezenformasyona açık yönleriyle dikkat çekmektedir.

2013 yılsonu verilerine göre Türkiye’de 32 milyon Facebook (dünyada 6.) ve 11 milyon Twitter (dünyada 11.) kullanıcısı olduğu düşünülürse ülkenin her iki araç konusunda da listenin üst sıralarında yer aldığı söylenebilir. Bu dinamik toplumsal durum ve sosyal medyanın ülke gündemini etkileme gücü, insanların en az televizyon ve gazeteler kadar sosyal medyayı da bilgi/haber kaynağı olarak gördüklerine işaret etmektedir. Bununla birlikte Facebook, daha genç yaşta insanların sosyalleştikleri, paylaşımlarda buldukları ve eğlendikleri bir platform olarak kodlanırken Twitter daha çok ülke ve dünya gündemini takip eden her kesimden insanın bulunduğu bir ortam özelliğini taşımaktadır.

Türkiye’de sosyal medya anlamında 2013 yılına damgasını vuran olaylar (gele-neksel medyada olduğu gibi) kuşkusuz Haziran ayındaki Gezi Parkı eylemleri süreci ile 17 Aralık süreci olmuştur. Mayıs ayının son günlerinde başlayan ve Haziran ayının ilk yarısında zirve yapan Gezi Parkı olayları, sosyal medyada inanılmaz bir hareketliliğin yaşanmasına neden olmuştur. Gezi Parkı olayları, kısa süre içinde Taksim’den çıkıp Türkiye’nin birçok şehrine yayılan kitlesel eylemleri tetiklemiş; ancak sosyal medya, kopan fırtınanın şiddetini artıran güçlü bir etken olmuştur. 17 Aralık sürecin-de de Youtube ve Twitter üzerinden oluş(turul)an algı, ülke gündemini baştan aşağı etkileyen, hatta belirleyen bir nitelik kazanmıştır.

Gezi Parkı Olayları

29 Mayıs 2013 günü sabah saatlerinde Gezi Parkı’nda kurulan çadırlara müda-hale edilmesiyle başlayan süreç kabaca Haziran ayının sonuna kadar devam etti. Gezi olaylarının ilk 10 gününde Twitter’a bağlanan farklı kullanıcıların sayısı şu şekildedir:

29 Mayıs: 1.819.403
30 Mayıs: 2.875.435
31 Mayıs: 3.874.144
1 Haziran: 4.775.473
2 Haziran: 5.512.087
3 Haziran: 6.122.647
4 Haziran: 6.709.327
5 Haziran: 7.240.546
6 Haziran: 7.769.427

7 Haziran: 8.233.243

8 Haziran: 8.690.022

9 Haziran: 9.156.847

10 Haziran:9.548.503

Günden güne artıp 10 milyon barajına ulaşan aktif Twitter kullanıcı sayısının yanında günlük atılan tweet sayısının da ciddi rakamlara ulaştığını belirtmek lazım. Gezi olayları öncesinde Türkiye’de ortalama 8 milyon tweet atılırken bu rakam 31 Mayıs-11 Haziran arasında 13.5 milyona yükselmiştir. 31 Mayıs-6 Haziran arası baz alınarak yapılan bir araştırmaya göre toplam 91 milyon tweet atılmış olup 1 Haziran günü 18.8 milyon tweet ile bir rekor kırıldığı görülmektedir. Bu süreçte 200’e yakın etiket kullanılmış olup öne çıkan etiketler ise #direngeziparki (2.1 milyon kullanım), #direngeziparki (1.6 milyon kullanım), #direnankara (1.1 milyon kullanım), #occupygezi (850 bin kullanım) şeklinde devam etmektedir. Etiket kullanımıyla ilgili şu bilgi not edilebilir: 31 Mayıs günü TT olan 10 etiketin 9’u Gezi olayları ile ilgiliydi (Özutku, 2014).

Twitter’da Gezi olayları ile ilgili dezenformasyona açık çok sayıda paylaşım yapıldığı ve bu paylaşımların önce İnternet medyasında, ardından televizyon ve gazetelerde haberleştirip kullanıldığı görülmektedir. Özellikle polisin şiddet kullanımını ve bazı göstericilerin hayatlarını kaybetmeleriyle ilgili çok sayıda sosyal medya kampanyası düzenlenmiş, bunlardan bazılarında masumiyet alanı kaybolmuş ve insanları şiddete teşvik eden paylaşımlar dahi yapılmıştır. “TOMA aracının bir genci ezdiği”, “polislin zehirli gaz kullandığı”, “polislin hayatını kaybeden gencin cenaze törenine müdahale ettiği”, “polislin gerçek mermi kullandığı” ve “sosyal medyaya erişimin engellendiği” gibi iddialar, Gezi eylemlerinden akılda kalan başlıklar arasında yer almıştır.

17 Aralık

Yolsuzluk iddialarıyla gündeme gelen operasyonlar ve akabinde iktidar kanadında yaşanan gelişmeler, Youtube ve Twitter üzerinden gerçekleştirilen sosyal medya paylaşımları dikkat çekici düzeydeydi. Her ne kadar 17 Aralık sürecinin sosyal medyadaki asıl etkisi Ocak ayından itibaren ortaya çıkmış olsa da konu sosyal medyada ilk günden itibaren yoğun olarak tartışıldı. Kasım 2013’te Twitter’ı ziyaret eden kullanıcı sayısı 8 milyon düzeyinde iken bu rakam Aralık ayında 11.9 milyona çıkmıştır. Benzer şekilde Youtube’da video izleme sayıları da özellikle Ocak ayında tavan yapmıştır. Türkiye’de Ocak ayında Youtube’u 27.8 milyon farklı kullanıcı ziyaret etti. O günlerde ses kaydı yayınlayan iki hesabın yayınladığı ses kayıtlarının Ocak ayında 20 milyona yakın dinlendiği belirtilmektedir (Hürriyet, 11 Mart 2014). Bu rakamlar, sosyal medyada kaynağı belirsiz şekilde yayınlanan ses kayıtlarının toplumun (ister

olumlu ister olumsuz) hemen her kesiminde merak uyandırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

İnternet Medyası

Türkiye’de 36.2 milyon İnternet kullanıcısı olduğu belirtilmişti. Tek başına bir anlam ifade etmeyen bu rakam, insanların %75’inin İnterneti haber alma amaçlı kullandığı bilgisiyle birleşince anlamlı hale gelmektedir. Dolayısıyla haber alma bakımından İnterneti yoğun olarak kullanan genç ve dinamik Türkiye’de kuşkusuz İnternet medyası da oldukça önemlidir. Günlük tirajı 400 bin civarında olan bir gazetenin İnternet versiyonunun 10 kat daha fazla okunduğu bir dönemde İnternet medyası kuşkusuz gündem belirleyici bir nitelik kazanmıştır. Hal böyle olunca medyanın web tabanlı yatırımları da günden güne artmaktadır.

İnternet medyası deyince aklımıza ilk olarak matbu gazetelerin İnternet siteleri ve İnternet üzerinden yayın yapan haber siteleri gelmektedir. Bunlara genel olarak haber portalı da denmektedir. 2013 Aralık ayı verilerine göre Türkiye’de İnternette en çok okunan ilk 10 gazete ve haber sitesinin gerçek kullanıcı sayıları şu şekildedir:¹⁴

hurriyet.com.tr: 7.037.270
haberler.com: 5.414.552
sabah.com.tr: 4.503.638
haberturk.com: 4.130.874
stargazete.com: 3.939.333
internethaber: 3.526.585
radikal.com.tr: 3.149.834
sozcu.com.tr: 3.047.169
ensonhaber.com: 2.852.112
haber7.com: 2.437.142

Bu tablonun işaret ettiği gerçek, Türkiye’de matbu gazete tirajları 400-500 binlerde seyrederken İnternet gazeteleri ve haber sitelerinin 10 kat daha fazla takip edildiğidir. Akıllı telefon ve tablet kullanımının sürekli artması, Türk insanının haber alma alışkanlıklarını kökünden değiştiren bir husus olarak not edilmelidir.

¹⁴ Bu bölümdeki rakamlar IAB İnternet Ölçümleme Araştırması, Gemius’un Aralık 2013 verilerine dayanmaktadır. 2013 yılının ortalamasını kabaca yansıması bakımından tek bir ayın verilerinin metinde kullanılması tercih edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. “Hangi Site Ne Kadar Tıklanıyor: Aralık Ayı Gemius Verileri”, ConnectedViki, 27 Ocak 2014, (<http://www.connectedviki.com/hangi-site-ne-kadar-tiklaniyor-aralik-ayi-gemius-verileri/>).

Sonuç Yerine: Algı, “Gerçek”ten Önemlidir!

İnsan ürünü olan hiçbir çalışma mutlak hakikati gösterme gücüne sahip değildir; bilakis bir bakış açısı ve perspektifin ürünüdür. Bu çalışmadaki bakış açısı ve perspektif, “yeni Türkiye” mottosuyla hayatımızda yer eden ve daha demokratik, evrensel standartlara daha yaklaşmış, vesayet unsurlarının eski ağırlıklarından kurtulmuş ve dünya liginde üst sıraları hedefleyen bir Türkiye idealinin izdüşümüne tekabül etmektedir.

2013 yılı Türk medyası açısından iki büyük kırılma ile hatırlanacaktır. Gezi parkı olayları ve 17 Aralık süreci, görsel ve yazılı medyada olduğu kadar İnternet medyası ile sosyal medyada da fırtınalar kopmasına neden olmuştur. Toplumsal algıları en az geleneksel medya kadar etkileyen bir İnternet çağında yaşanıldığı açıktır. Medyatik gerçekliğin çok daha hızlı erozyona uğradığı bir alan olan İnternet ortamı, sosyal medya araçları üzerinden inşa edilen algı kalıplarının yuvası olarak birçok fırsatla birlikte tehdidi de bir arada getirmektedir. Günde ortalama 6 saatini televizyon izleyerek, 1 saatini de sosyal medyada geçiren Türk insanının, buna mukabil ifade edilmeye ihtiyaç duyulmayacak derecede az okuması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Gerçek bilgiye ulaşabilmek için İnternetin giderek daha fazla kullanıldığı bir dünyada Türkiye de bu durumun dışında değildir. Dolayısıyla 2013 yılı için medya ile ilgili konuşulan birçok konu, 2014 yılının da ana konuları olarak gündemde yerini alacaktır. Medya-siyaset ilişkileri çerçevesinde bu yeni trendi iyi okumak ve bu perspektifle medya okumaları/analizleri yapmak gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akademik Özgürlükler Bildirisi, 6 Kasım 2013, (<http://www.yok.gov.tr/web/guest/ozgurluk>).
- Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Bir Bakışta Türk Medyası*, (Ankara: BYEGM Yayınları, 2013).
- Bowen, William G., *Higher Education in the Digital Age*, (New Jersey: Princeton University Press, 2013).
- Coşkun, İpek, “Turkey’s First Academic Freedom Declaration”, *Hürriyet Daily News*, 11 Kasım 2013, (<http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-first-academic-freedom-declaration.aspx?pageID=449&newsID=57702&NewsCatID=396>).
- Çelik, Zafer; Boz, Nevel; Gümüş, Sedat; Taştan, Fatih, *4+4+4 Eğitim Reformunu İzleme Raporu*, (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları, 2013).

- Freedom of the Press - Turkey, *Freedom House*, 2013, (http://www.freedomhouse.org/report/freedom-press/2013/turkey#.U5PvLnJ_vwl).
- Gür, Bekir S., “Paralel Eğitimden Telafi Eğitimine”, *Star*, 26 Kasım 2013, (<http://haber.stargazete.com/yazar/paralel-egitimden-telafi-egitimine/yazi-809880>).
- Gür, Bekir S.; Özoglu, Murat; Coşkun, İpek; Görmez, Müberra, *2012’de Eğitim*, SETA Analiz, No. 58, Aralık 2012, (http://file.setav.org/Files/Pdf/20130104114533_seta_analiz_2012egitim.pdf).
- Kaplan, Yusuf, “İlahiyatlardan Felsefe Derslerinin Kaldırılması Cinayettir!”, *Yenişafak*, 6 Eylül 2013, (<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/YusufKaplan/il%C3%A2hiyatlardan-felsefe-derslerinin-kaldirilmasi-cinayettir/39424>).
- Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, 2013, (<http://www.mirekoc.ku.edu.tr>).
- Özdenören, Rasim, “YÖK’ten Tuhaf Bir Karar”, *Yenişafak*, 1 Eylül 2013, (<http://yenisafak.com.tr/yazarlar/RasimOzdenoren/yokten-tuhaf-bir-karar/39353>).
- Özoglu, Murat, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Sisteminin Sorunları*, SETA Analiz, Ankara, Şubat 2010.
- Özutku, Fatih vd., *Sosyal Medyanın ABC’si*, (İstanbul: Alfa Yay., 2014).
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, *Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu*, (Ankara: RTÜK Yayınları, 2014).
- Tutuklu Gazeteciler Raporu, *CHP Cezaevleri İnceleme ve Araştırma Komisyonu*, 23 Temmuz 2013, (<http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/2013/07/tutuklu-rapor-baski-270530131.pdf>).
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2013, (<http://www.tuik.gov.tr>).
- United Nations Development Programme in Turkey, 2013, (<http://www.tr.undp.org>).
- World Health Organisation, 2013, (<http://www.who.int>)
- Yazılı Medya İstatistikleri 2012, *TÜİK*, 2 Eylül 2013, (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13576>).
- Yeni Yükseköğretim Yasasına Doğru, 2013, (<http://yeniyasa.yok.gov.tr>).
- “6112 Sayılı RTÜK Kanunu”, *RTÜK Web Sitesi*, (http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=5a3cac1e-b6d9-4b23-bc7a-8dcd671fceb).
- “Adalet Bakanlığı’ndan Tutuklu Gazeteciler Açıklaması”, *CNN Türk*, 5 Mayıs 2014, (<http://www.cnntrk.com/haber/turkiye/adalet-bakanligindan-tutuklu-gazeteciler-aciklamasi>).

- “Cezaevlerinde Bulunan Gazeteci Sayısı 15’e Düşmüştür”, *Habertürk*, 30 Nisan 2014, (<http://www.haberturk.com/gundem/haber/943991-cezaevlerinde-bulunan-gazeteci-sayisi-15e-dusmustur>).
- “Dijital Dünyaya Bakış-Yılbaşı Özel Sayısı”, *MaxusTurkey*, 13 Ocak 2014, <http://maxusglobal.com.tr/blog/author/93>).
- “Felsefesiz İlahiyat Kararı Geri Çekildi”, *Radikal*, 19 Eylül 2013, (http://www.radikal.com.tr/politika/felsefesiz_ilahiyat_karari_geri_cekildi-1151649).
- “Gezi Olaylarının Bir Yıllık Medya Serüveni”, *Medya Takip Merkezi*, 4 Haziran 2014, (<http://www.medyatakip.com.tr/gezi-olaylarinin-bir-yillik-medya-seruveni/devami/>).
- “Hangi Site Ne Kadar Tıklanıyor: Aralık Ayı Gemius Verileri”, *ConnectedViki*, 27 Ocak 2014, (<http://www.connectedvivi.com/hangi-site-ne-kadar-tiklaniyor-aralik-ayi-gemius-verileri/>).
- “İstanbul’un Tercih Ünlü”, *Star*, 24 Ekim 2013, (<http://haber.stargazete.com/egitim/istanbulun-tercihi-unlu/haber-800228>).
- “İşte Serbest Kıyafetle İlgili Araştırma Sonuçları”, *Hürriyet*, 30 Mart 2013, (<http://www.hurriyet.com.tr/ankara/22928305.asp>).
- “Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, No. 28789, 8 Ekim 2013, (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008.htm>).
- “Tutuklu Gazeteciler Listesinde Türkiye Yine Birinci”, *BBC Türkçe*, 18 Aralık 2013, (http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/12/131218_cpj_turkiye.shtml).
- “Türk Öğrencilerin Yabancı Ülkelerde Öğrenimleri Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, No. 28815, 8 Kasım 2013, (<http://www.resmi-gazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131108.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131108.htm>).
- “Youtube’da Ses Kayıtları 20.6 Milyon Kez Tıklanmış”, *Hürriyet*, 11 Mart 2014, (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25981020.asp>).
- “YÖK’ten Formasyon Müjdesi”, *Anadolu Ajansı*, 18 Nisan 2013, (<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/163289--yokden-formasyon-mujdesi>).

“Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, *Resmi Gazete*, No. 28814, 7 Kasım 2013, (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131107.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131107.htm>).

TÜRKMENİSTAN

TÜRKMENİSTAN

ÖZET

İÇ POLİTİKA

DIŞ POLİTİKA

EKONOMİ

SOSYAL DİNAMİKLER

ÖZET

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan, Sovyet sisteminden kalan birçok zorluğu devralmış bir ülkedir. Ekonomik açıdan Sovyet sistemine bağımlılık, ülkedeki yönetsel kurumların görece zayıflığı, uluslararası sisteme entegre olmayı zorlaştıran kapalı coğrafya ve kırsal nüfus yapısı ile sivil toplum alanının zayıflığı bu zorlukların başlıcalarıydı. Türkmenistan, geleneksel dinamiklerinin de etkisiyle bu sosyoekonomik ve siyasal arka planda lider merkezli bir siyasal kurumsallaşma ve ekonomik reform politikasına yönelmiştir. 1991-2006 yılları arasında eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) kişiliğinde somutlaşan bu dönemde Türkmenistan üç ayağa oturan bir gelişme stratejisi izlemiştir: İçeride liderin kontrolüne sıkı sıkıya bağlı tek partili bir rejim, Abadancılık Programı ile çerçevesi çizilen bir kalkınma politikası ve küresel ve bölgesel aktörler karşısında daha rahat hareket edebilme beklentisinin belirleyici olduğu Daimi Tarafsızlık Statüsü. Bu strateji, 2006 yılına gelindiğinde, içeride nomenklatura tarzı muhalefetin oluşmasına neden olan otoriter bir sistem, doğalgaz dışsatımı pazarlıklarının belirleyici olduğu değişken bir dış politika, ekonomik sorunların çözümünde ise belli mesafe kat etmiş bir ülke doğurmuştur. 2006 yılında ülke yönetimine gelen Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov, bir dizi reform süreci başlatmak suretiyle Türkmenistan'ın sosyoekonomik ve siyasal kurumsallaşmasını yeni bir aşamaya taşıma iradesini ortaya koymuştur. 2009 yılında Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattının faaliyete geçmesiyle kendine dış politikada daha rahat hareket alanı sağlayan Türkmenistan yönetimi, Hazar'da Azerbaycan ile arasındaki sorunların çözümünde önemli adımlar atmış, ülkede siyasal kurumsallaşmanın daha modern bir yapıya kavuşturulması yönünde anayasal değişiklikleri gerçekleştirmiş ve çok partili bir sistemin kurulması yönünde bir reform sürecini başlatmıştır. Bu kapsamda 2013 yılında ülkede yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesinde öne çıkan unsur Berdimuhamedov döneminde yaşanan reform sürecinin ne yönde gelişeceği olmuştur.

2013 yılında siyasal açıdan en önemli gelişme, ülkede çok partililiğe geçmeyi mümkün kılan yasal değişmelerin somut sonuçlarının alınması olmuştur. Yıl içinde yapılan Meclis ara ve genel seçimlerine yeni kurulan Sanayici ve Girişimciler Partisi'nin katılımı sağlanmış ve Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov, anayasal açıdan tarafsızlık statüsünü gerekçe göstererek Ulusal Demokratik Parti liderliğinden ayrılmıştır. Paralel olarak 2013 yılı kurumsal reformlar konusunda önemli düzenlemelerin yapıldığı veya gündeme getirildiği bir yıl olmuştur. Ülkede çoğu ilk kez düzenlenen birçok alanda yeni yasalar çıkarılmış ve yeni kamu kurumları oluşturulmuştur. Ekonomik alanda da 2011-2030 yıllarını kapsayan ulusal kalkınma programı kapsamında enerji sektörü dışındaki alanlarda özelleştirme programı uygulamaya konulmuş, konut alanında özel mülkiyete geçişi mümkün kılacak yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Uluslararası piyasalarda doğalgaz ve petrol fiyatlarının düzeyi, 2013 yılı içinde de kamu harcamaları yolu ile reform programının hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında ise geleneksel olarak, doğalgaz dışsatımını artırma ve alternatif rotalarla dış piyasalara ulaşma amacı belirleyiciliğini korumuştur. Rusya, Çin, ABD, Türkiye, İran, Pakistan ve Hindistan'ın yanı sıra 2013 yılı içinde Japonya, Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ukrayna gibi ülkelerle doğalgaz dışsatımı ve ortak yatırım konularında önemli anlaşmalara imza atılmıştır. Avrupa Birliği düzeyinde de Türkmen doğalgazının Avrupa'ya transferi konusunda girişimler sürdürülmüştür. 2013 yılı içinde, 2003 yılından bu yana ilişkilerin gergin olduğu Özbekistan'a Berdimuhamedov'un gerçekleştirdiği ziyaret de diğer bir önemli gelişme olmuştur. Ayrıca, Türkmenistan'ın son dönemde Daimi Tarafsızlık Statüsü'ne yeni bir anlam vererek bu statüsünü özellikle Birleşmiş Milletler faaliyetleri içinde aktif bir rol alma amacıyla kullanmaya yöneldiği gözlenmektedir.

İÇ POLİTİKA

Prof. Dr. Haluk Alkan

*Marmara Üniversitesi
İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi
halukalkan@hotmail.com*

Siyasal Arka Plan

27 Ekim 1991 tarihli referandum ile bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan, eski Sovyet sisteminden kaynaklanan birçok sorunu devralmak zorunda kalmıştır. Bağımsızlık aşamasında ülke, sosyoekonomik göstergeler açısından Orta Asya'nın en geri kalmış ülkesi konumundaydı. Eski sistemin en olumsuz mirası ülkedeki kurumsallaşmanın zayıflığıydı. Pamuk ve doğalgaz üretimi temelinde şekillendirilmiş bağımlı ilişkiler, bağımsızlığa aktarılacak kurumsal bir alt yapının oluşumunu siyasal ve ekonomik alanda oldukça sınırlamıştı. Türkmenistan'da bağımsızlığa geçiş, ne lider kadrosunda, ne de siyasal kurumlar açısından herhangi bir değişiklik yaşanmadan gerçekleşti. 1985 yılında Türkmenistan Komünist Partisi (TmKP) Genel Sekreterliği ve Hükümet Başkanlığı görevlerine atanan Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), 1990 yılında gerçekleştirilen seçimlerle ülkenin lideri oldu. TmKP Aralık 1991'de feshedilerek, adı Türkmenistan Ulusal Demokratik Partisi'ne (TUDP) dönüştürüldü. Bu parti 2012 yılına kadar ülkenin resmi olarak kaydedilmiş tek partisi olarak kalmıştır.

Türkmenistan'da 1991-2006 yılları arasında yukarıdaki arka plan ışığında siyasal değişime ağırlığını koyan isim Niyazov oldu. 1991 tarihli parti kongresinde Niyazov TUDP'nin de başkanlığı görevine getirildi. Parti programında TUDP'nin ülkenin temel partisi olacağı ve gelecekte muhalefeti de şekillendireceği belirtilmişti. 1992 yılında ikinci bir parti olarak Köylü Adalet Partisi'nin kurulması kararı alındıysa da bu karardan kısa bir süre sonra vazgeçildi (Bedertinov, 2002: 380).

Aynı dönemde anayasal kurumsallaşma açısından ülkenin dört temel devlet organı altında yapılandırıldığı görülmektedir. Ülkede yürütmeyi temsil eden Cumhurbaşkanı, yasamayı temsil eden Meclis ve yargıyı temsil eden Yüksek Mahkemelerin yanı sıra, bu kurumların üstünde Türkmenistan Halk Maslahatı adıyla bir üst siyasal kurum daha oluşturulmuş bulunmaktaydı. Anayasal olarak siyasal kurumlar içinde

Halk Maslahatı'nın konumu öne çıkartılmıştı. Köken olarak M.Ö. 3000'li yıllara götürülen Maslahat Cumhurbaşkanı, milletvekilleri, Bakanlar Kurulu, Yüksek Mahkeme, Yüksek Hocalık Mahkemesi Başkanları, il ilçe idare başkanları ve her ilçeden seçilen bir halk temsilcisinden oluşmaktaydı. Hiç bir üyenin ücret almadığı Maslahat'ın görev süresi beş yıldır. Halk Maslahatı ülkedeki diğer siyasal kurumların üzerinde ve üye bileşimi yönüyle siyasal birliğin en üst organı olarak sivrilmişti. 2008 yılındaki anayasa değişikliklerinden önce Maslahat'ın geniş yetkileri bulunmaktaydı. Değişikliklerden önceki Anayasa'nın 50. maddesine göre Halk Maslahatı, anayasal düzenlemeler yapmak, referanduma karar vermek, ekonomik ve sosyal gelişme stratejilerin belirlemek, devletin sınırlarında ve yönetsel dağılımında değişiklikler yapmak, uluslararası antlaşmaları onaylamak, savaş ilanı gibi konularda kararlar vermekle yetkilendirilmişti. Bu kararlar Cumhurbaşkanı, Meclis ve diğer devlet organlarıncaya yerine getirilmekteydi. Görüldüğü gibi, ülkenin önde gelen bütün siyasal ve yargısal kurumlarını içinde barındıran Halk Maslahatı, bu kurumlara direktif verme yetkisine de sahipti. 2003 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ile Maslahat'ın yetkileri daha da genişletildi. Resmi olarak tanınan birçok sivil toplum kuruluşundan temsilciler Maslahat'a üye yapıldı. Maslahat'a Meclis'i fesih yetkisi verildi. Maslahat vatana ihanet suçu ilan etmek, üst mahkemelerin verdiği kararları onaylamak gibi yetkilerle donatıldı. Anayasal statüsü nedeniyle Maslahat oldukça kalabalık bir üye yapısına sahip bulunmaktaydı. 2003 yılında yapılan değişikliklerle üye sayısı 2500'ün üzerine çıkmıştı. Anayasa Maslahat'ın yılda en az bir defa zorunlu olarak toplanmasını öngörüyor, diğer toplantılar olağanüstü toplantıya çağırma üzerine yapılabiliyordu (Alkan, 2011: 339-345). Bu haliyle Maslahat, pratikte Cumhurbaşkanının politikalarına meşruiyet sağlayan bir organ olarak eleştirilmiş ve kurumun ülkedeki kuvvetler ayrılığını fiilen ortadan kaldırdığı ileri sürülmüştür.

1991-2006 yılları arasında Türkmenistan Meclisi, yasal olarak 2008 yılına kadar, 65 üyeli, Maslahat'ın altında ikincil bir organ görünümündeydi. Birçok konuda Maslahat'a ve Cumhurbaşkanına bağımlı olarak yetkilerini kullanabiliyordu. Bu arka planda 1994 yılından başlayarak, 2013 yılındaki ara seçimlere kadar yapılan bütün Meclis seçimlerine TUDP adayları katıldılar. 1999 yılında TUDP çatısı altında çok adaylı seçimlerin yapılmasına imkan tanındı. Ancak çok partili bir sisteme geçiş mümkün kılacak bir reform gerçekleştirilemedi.

Aynı dönemde ülkede kurumsal bir muhalefetin gelişemediğini de belirtmek gerekmektedir. Bunun yerini, yönetsel kadrolar içinden kopmalarla şekillenen, toplumsal tabanı zayıf, program üretmekten çok, iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen bir muhalefet anlayışı güç kazanmıştır. Özellikle Kasım 2003'te eski Cumhurbaşkanı

Niyazov'a yapılan suikast girişimi sonrasında yaşananlar bu eğilimin bir yansımasıdır (RFE/RL, 4 Ocak 2003).

2006 yılında Saparmurat Niyazov'un vefatı, Türkmenistan için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Yeni Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov, ülke yönetiminde en zor görevlerden biri olarak nitelenen Devlet Başkanı Yardımcılığı görevini beş yıl gibi uzun bir süre yerine getirmiş, geçiş sürecini birçok etkili yöneticinin desteğini alarak başarılı bir biçimde yönetebilmiş bir isim olarak öne çıkmıştır. Bu nitelikleri ona ülkede yeni bir reform sürecinin mimarı olabilme konumunu vermektedir. Berdimuhamedov yönetime geldikten sonra, Hazar'da kötüleşen Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerini hızla restore ederek iyileştirmiş, Rusya ile doğalgaz konusunda ülke çıkarları doğrultusunda bir dizi anlaşmayı hayata geçirebilmiştir. 2009 yılında Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattının açılmasını sağlayarak, bölgesel ilişkilerde ülkenin konumunu güçlendirmiştir. 2007 yılında ülkede internet kafelerin açılmasına onay vermesi, emeklilerin yararına bir dizi reformu hayata geçirmesi, Niyazov döneminde kapatılan Bilimler Akademisi'nin yeniden açılması, bale ve tiyatro etkinliklerinin yeniden başlatılması ve Ağustos 2007'de, siyasi nedenlerle tartışmalı şekilde daha önce ceza almış 11 kişi hakkında af kararnamesi çıkarması, Cumhurbaşkanı'nın ülkede bir reform süreci başlattığı izlenimini güçlendirmiştir (Eurasia Insight, 11 Şubat 2008).

Yeni dönemin en önemli gelişmelerinden biri de 2008 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri olmuştur. Bu değişikliklerle Halk Maslahatı'nın yetkilerinin Cumhurbaşkanı ve Meclis'e devredilmesidir. Değişikliklerle, Halk Maslahatı iç ve dış politika, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda görüş bildiren istişari bir organa dönüştürüldü. Buna karşılık, Cumhurbaşkanı, ülkedeki tüm bölge, şehir ve diğer alt yönetsel birimlerin yöneticilerini ve seçim komisyonu üyelerini doğrudan atama yetkilerini üstlenirken, üye sayısı 65'ten 125'e çıkartılan Meclis'e, yasaları kabul etme, anayasa değişikliklerini gerçekleştirme, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tarihini belirleme, mali denetim, uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi yetkileri verildi. Ayrıca, Cumhurbaşkanı tarafından önerilen Yüksek Mahkeme yargıçları, Başsavcı, Adalet ve İçişleri Bakanlarının da Meclis onayı ile atanması uygulamasına geçildi. Anayasa metnine ülkede ekonomik kalkınmanın piyasa ekonomisi temelinde gerçekleştirileceği ve ayrıca ülkenin çok partili sisteme dayalı demokrasi olarak nitelendiği eklemeler yapıldı (Alkan, 395-396). 14 Aralık 2008 tarihinde yapılan erken Meclis seçimlerine sivil toplum örgütlerinin aday gösterebilmeleri sağlanmıştır. 2012 yılı Ağustos ayında ülkede yeni bir partinin kurulması ve bu partinin kayıt başvurusunun kabul edilmesi diğer bir önemli gelişme olmuştur. 27 Ağustos 2012 tarihinde Aşgabat'ta toplanan

Sanayici ve Girişimciler Birliği, kendi isimlerini taşıyan bir siyasal parti kurma kararı aldılar. Partinin kuruluşunda Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov'un yakın arkadaşı A. Dadayev'in aktif rol oynaması, bu girişimin Cumhurbaşkanı'nın ülkede çok partili hayata geçilmesi konusunda başlatmış olduğu reformun bir uzantısı olduğu izlenimini güçlendirmektedir (State News Agency of Turkmenistan, 22 Aralık 2012).

Siyasal arka plan ışığında Türkmenistan'da siyasal gelişmenin iki önemli unsuru içerdiği söylenebilir. Bunlardan ilki kurumsal ve bürokratik reform boyutudur. İkinci unsur ise buna paralel olarak yürütülen çok partili bir sisteme geçiş çabasıdır. 2013 yılında ülkede yaşanan siyasal gelişmeleri bu iki boyutu dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Siyasal Gelişmeler

2013 yılı, 2008'den beri ülkenin gündeminde olan ve yukarıda belirtildiği gibi kurumsal ve demokratikleşme olmak üzere iki boyut içeren reform sürecinin paralelinde bazı önemli gelişmelere sahne olmuştur. Kurumsal reformlarla ilgili ilk gelişme 19 Ocak 2013 tarihinde ülkenin Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği ile ilgili çalışmaları yürütmek üzere bir hükümet komisyonunun kurulmasıdır. Komisyon Şubat ayında Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak çalışmalarına başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov Ocak ayı başında bazı sektörleri içeren bir özelleştirme programının hayata geçirileceğini açıklamıştır. Programın ilk aşamada ulaşım, inşaat ve haberleşme sektörlerini kapsaması ve 2013-2016 yıllarını kapsayan bir plan çerçevesinde hayata geçirilmesi hedeflenmektedir (EurasiaNet's Weekly Digest, 30 Ocak 2013). Bu iki gelişmenin siyasal açıdan potansiyel iki sonucu bulunmaktadır. Bunlardan ilki; ülkedeki reformlar konusunda dışa karşı duyarlılığı artırması, ikincisi; reformların hayata geçirilmesi konusunda izlenecek kadro politikasını önemli kılmasıdır. Yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, özelleştirmeler sonucunda serbest piyasa alanının oluşumunu ve uluslararası işbirliği için istikrarlı ve konularında uzman bir bürokratik yapının oluşturulması zorunluluğunu da beraberinde getirecektir.

Ocak ayında Adalet Bakan Yardımcısı, Türkmenistan Devlet Pamuk Kurumu Başkan Yardımcısı, Mari Elektrik Santrali Müdürünün de aralarında bulunduğu birçok üst düzey bürokratin görevlerinden alınması ve bazılarının görev yerlerinin değiştirilmesi bu paralelde değerlendirilebilecek bir gelişmedir. Bazı uzmanların, yapılan değişiklik ve atamalarda uluslararası değerlendirme indekslerinde Türkmenistan'ın sıralamalarındaki yeri konusunda duyulan memnuniyetsizliğin rolünün bulunduğunu ileri sürmeleri dikkat çekicidir (Turkmenistan News Brief, 17 Ocak 2013). Bu yorumlar dikkate alınrsa, yapılan atamalar Türkmen yönetiminin uluslararası beklentiler

konusunda daha duyarlı bir tutuma yönelmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 2013 yılı içerisinde başka üst düzey atamalar da yapılmıştır. Nisan ayında İçişleri Bakan Yardımcısı görevden alınmış, Nisan ayında enerji sektöründe önemli pozisyonlarda görev değişikliklerine gidilmiş, yine Temmuz ayında aralarında İmar Bakanı, Karayolları Kurumu, Petrol Kuruluşu, Jeoloji Kurumu ve Balıkçılık Komitesi Başkanlarının da bulunduğu birçok üst düzey yetkili görevden alınarak yerlerine yeni isimler atanmıştır.

Ocak ayı başında yeni Basın Yasası'nın yürürlüğe girmesi de kurumsal reform süreci açısından üzerinde durulması gereken bir gelişmedir (Sherstoboeva, 2013). Ülkedeki medya kuruluşları ile ilgili temel hakları ve etik ilkeleri düzenleyen yeni yasada hiç kimsenin, hukuki sınırlar içinde bilgi edinme hakkından mahrum edilemeyeceği açık bir biçimde yer almaktadır. Bu paralelde üzerinde durulması gereken diğer bir gelişme Şubat ayı içinde Türkmenistan Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Departmanlar Arası Komisyonu'nun Aşgabat'ta gerçekleştirdiği ve ilgili bakanlar, milletvekilleri ve çok sayıda bürokratin katıldığı toplantıdır. Toplantıda insan hakları alanında 2012 yılında yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeler ışığında politikaların revize edilmesi hedeflenmiştir (Turkmenistan News Brief, 7 Şubat 2013). Yapılan değerlendirmelerde, insan hakları alanında uluslararası örgütlerle işbirliğinin artırılması, ortak raporların hazırlanması gibi önerilerin dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bu değerlendirmelerin insan hakları alanında ülkeye uluslararası çevrelerden gelen eleştirilere karşı daha duyarlı bir yaklaşımın güç kazanmaya başlamasının bir yansıması olduğu belirtilebilir.

Yukarıda ifade edilen özelleştirme programı kapsamında 14 Mart'ta yeni Konut Yasası'nın yürürlüğe girmesi de kurumsal reform süreci ile ilgili bir gelişmedir. Yeni yasa ile devlet mülkiyetinde bulunan ve vatandaşlara kiralanmış olan konutların özelleştirme kapsamında kiracıların mülkiyetine geçirilmesine izin verilmektedir (House Code of Turkmenistan, 2013). Bazı durumlarda mülkiyet devri doğrudan mümkün olabilirken, bu koşulların gerçekleşmediği durumlarda da vatandaşların oturdukları evleri satın almalarına imkan tanınmaktadır. Bu, özelleştirme programının sosyal yönünü oluştururken, aynı zamanda ülkede özel mülkiyete dayalı bir konut piyasasının gelişmesine imkan tanınması yönüyle de önemli bir gelişmedir.

2013 yılı eğitim alanında bir dizi düzenlemenin hayata geçirildiği bir yıl olmuştur. Mart 2013'te Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Türkmenistan'da zorunlu eğitim 10 yıldan 12 yıla çıkartılmıştır. Kararname ile ülkede ilköğretim 6 yaşında başlayacak ve 4 yıl sürecek, toplam sekiz yıl olacak orta öğretimin son iki yılı seçimli derslere ayrılacaktır (Interfax News, 3 Mart 2013). 2013 yılı içinde paralel bir diğer gelişme

Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı bünyesinde Entelektüel Sermaye Bürosu adı altında yeni bir birimin kurulmuş olmasıdır (Turkmenistan News Brief, 6 Mart 2013). Bu birimin görevi, ülkedeki entelektüel sermayenin niteliğinin uluslararası standartlara çıkartılmasına yönelik bir reform programının hazırlanarak yürütülmesi olacaktır. Eğitim alanında yıl içinde gerçekleştirilen diğer bir yenilik yeni eğitim yasa tasarısının Meclis'e sunulmasıdır (Law of Turkmenistan About Education, 2013). Tasarıda eğitimin temel bir anayasal hak olarak yeniden düzenlenmesinin ve bu doğrultuda ülkedeki eğitim sisteminin modernizasyonunun amaçlandığı belirtilmektedir. 2013 yılı içinde eğitim alanındaki diğer bir gelişme ise Eylül ayında Türkmenistan Devlet Kültür Enstitüsü'nün sanat eğitimi dışında Rusçanın kullanılmasına kısıtlama getirmesidir (Cronicles of Turkmenistan, 12 Eylül 2013). Sovyet sonrası bölge ülkelerinde eğitim alanında en önemli sorunların başında Rusçanın baskın konumu gelmektedir. Ders kitaplarının çoğunun Rusça olması ülkelerin ulusal dillerinin kullanımını sınırlamakta, aynı zamanda ders kitaplarının yeniden yazılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kararlar Türkmenistan'da eğitim alanında Türkmen dilinin kullanılmasının yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Ağustos ayında yayınlanan orta öğretim kurumları müfredatında, önceki Cumhurbaşkanı Niyazov'un Türkmen halkının ruhsal kalkınması amacıyla kaleme aldığı "Ruhname" adlı çalışması ile ilgili derslere yer verilmemiş olması da bu açıdan belirtilmesi gereken bir gelişmedir (Cronicles of Turkmenistan, 1 Ağustos 2013). Bu esere 2002 yılında alınan bir kararla her düzeydeki eğitim kurumlarının müfredatında yer verilmişti.

Haziran ayında Vatandaşlık Yasası tasarısı Meclis'in gündemine getirilmiştir. Tasarıda bireylerin ülkelerine bağlılığını ifade eden vatandaşlığın kişilerin temel hakları ve görevleri ile birlikte bir bütün oluşturduğu ifadesine yer verilmektedir. Meclis'te tasarı üzerinde yapılan konuşmalarda bu yeni düzenlemenin Türkmenistan'ın uluslararası alanda prestijini güçlendireceği ve hukukun modernleştirilmesi açısından önemli bir adım olacağı özellikle vurgulanmıştır (Trend News Agency, 24 Haziran 2013).

Ülkedeki siyasal gelişmelerin ikinci boyutu, belirtildiği gibi, çok partili bir sistemin kurumlaşmasına yönelik uygulama ve reformlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu açıdan da 2013 yılı içinde Türkmenistan'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 14 Ocak'ta Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov, Türkmenistan Meclisi üyelerini yasama sürecinde yeterince aktif olmadıkları gerekçesi ile eleştirdi. Cumhurbaşkanı, yasaların içerik olarak taşıdığı boşluklar nedeniyle uygulamada yetersiz kaldığı, bu nedenle Meclis komisyonlarının sayısının ve etkinliğinin artırılmasına yönelik reforma ihtiyaç bulunduğunun altını çizmiştir (Turkmenistan News Brief, 24 Ocak 2013). 2008 tarihli anayasa değişiklikleri ile belirtildiği gibi, Meclis'in yetkileri artırılmıştı. Bu açık-

lamalarla ülkede yasama iktidarının fonksiyon olarak daha etkin rol oynayabilmesi için yeni adımlar atılacağı anlaşılmaktadır.

16 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov ülkenin Bayrak Günü dolayısıyla bir af kararnamesi yayınladı. Kararnamenin yayınlamasından kısa bir süre sonra 2006 yılından beri hapiste olan iki aktivist ve 2011 yılından beri hapiste olan iki sanatçı serbest bırakılmıştır. Bu çerçevede 22 Mayıs'ta gözaltına alınan ve bu nedenle uluslararası çevrelerce eleştiri alınan bir gazetecinin kısa bir süre sonra serbest bırakılması da yıl içinde yaşanan diğer bir gelişmedir (RFE/RL, 22 Mayıs 2013). Ağustos ayında 1166 mahkumu kapsayan ikinci bir af kararnamesi daha yayınlanmıştır. 2013 yılı içinde son olarak 27-28 Ekim Bağımsızlık Günü kutlamaları çerçevesinde 1002 mahkumu kapsayan bir af kararnamesi çıkartılmıştır. Bu kararnameler yargılandıkları dönemde tartışmalı şekilde ceza alan isimlerin serbest kalmaları açısından önem taşımaktadır. Af kararnameleri, Cumhurbaşkanı tarafından tartışmalı yargı kararlarının düzeltilmesinde bir araç olarak kullanılabilir.

Nisan ayında Türkmenistan'da Halk Maslahatı ve yerel meclis seçimleri gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan Merkezi Seçim Komisyonu bölgesel olarak katılım oranlarını Ahal'da %85; Balkan'da %84,5; Daşoğuz'da %87; Lebap'ta %85; Mari'de %85 olarak açıklamıştır (Trend News Agency, 15 Nisan 2013). Seçimler partiler düzeyinde yapılmadığı için gerek Maslahat, gerekse yerel meclis seçimleri ile ilgili bir yorum yapabilmek güçtür. Seçimlerin tüm maliyeti devlet bütçesinden karşılanmıştır.

2013 yılında ülkede çok partili bir sisteme geçilmesi açısından, şüphesiz en önemli gelişme 10 Haziran'da Meclis'de boşalan beş üyelik için yapılan ara seçimlerde ilk kez TUDP dışında ikinci bir partinin aday göstermesine imkan tanınmasıdır. Seçimlerde 2012 yılında kurulan ve kaydedilen Sanayici ve Girişimciler Partisi (SGP) katılmış ve Parti Başkanı Ovezmammed Mammedov Lebap bölgesinden seçimleri kazanarak Meclis'e girmiştir (RFE/RL, 10 Haziran 2013). Böylece ülkede bağımsızlıktan beri ilk kez Meclis'de ikinci bir partinin temsil edilmesinin yolu da açılmış oldu. 24 Haziran'da yapılan diğer bir açıklama ile ülkede Meclis için genel seçimlerin 15 Aralık'ta yapılacağı ilan edilmiştir.

2013 yılında yaşanan siyasal gelişmeler açısından dikkat çekici diğer bir olay, eski Cumhurbaşkanı Niyazov döneminde hapse girmiş olan iki üst düzey bürokratin Haziran ayında sağlık sorunları nedeniyle hayatlarını kaybetmeleri sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Ölümler üzerine Türkmen Vatandaşlarını İşkenceden Korumaya Komitesi adlı bir sivil toplum kuruluşu bir bildiri yayınlayarak, ülke genelinde barışçıl protesto eylemleri yapılması çağrısında bulundu. Komite, Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov'un doğum günü kutlamalarının yapılacağı 29 Haziran'da vatandaş-

ların etkinliklere katılmayarak, kutlama etkinliklerinin televizyonda yayınlandığı saatlerde insanların evlerinden çıkarak caddelerde dolaşmaları ve araç sahiplerinin araçlarının ışıklarını yakıp söndürmeleri gibi pasif eylemler yapılmasını istedi (Cronicles of Turkmenistan, 24 Haziran 2013). 29 Haziran'da bu çağrıya ne oranda karşılık verildiği yeterince açık olmamakla birlikte, Türkmen güvenlik güçlerinin olaya soğukkanlı yaklaşımı dikkat çekicidir. Bu olay ülkede yaşanan siyasal gelişmelere paralel olarak bir sivil toplum alanının oluşumuna da işaret etmektedir.

Ağustos ayında gerçekleştirilen TUDP 7. Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov, parti başkanlığı görevinden ayrıldığını resmen ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı, anayasanın garantörü olan bir makamın, parti başkanlığı gibi bir görevle bir arada yürütülemeyeceğini kararına gerekçe olarak göstermiştir (Trend News Agency, 17 Ağustos 2013). Kasımgülü Babayev'in TUDP başkanlığına getirilmesi ile sonuçlanan Kongre, 2006 yılından beri dile getirilen ve 2012 yılından itibaren somut politikalara dönüşen ülkede çok partiliğe geçiş sürecinin önemli bir aşaması olarak görülebilir. Tek partili bir sistemden çok partili bir sisteme geçişte Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan liderin aynı zamanda parti başkanlığını da yürütmesi, yeni partilerin kendilerini ifade edebilmelerini sınırlamaktadır. İstifa ile Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov, geçiş sürecindeki hakemlik rolünü güçlendirmiş, aynı zamanda yeni partilerin daha rahat hareket edebilecekleri siyasal bir zeminin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkmenistan'da ilk çok partili genel seçimler 15 Aralık 2013 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Merkezi Seçim ve Referandum Konseyi seçimlere katılım oranını %91,3 olarak açıklamıştır. Ülkedeki beş vilayeti kapsayan 125 seçim bölgesinde dar bölge iki turlu çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlere 283 aday katılmıştır. Adayların 99'u TUDP, 21'i SGP, 89'u sendikalar, 37'si Kadınlar Birliği, 22'si Gençlik Birliği ve 15'i vatandaşlık gruplarınınca aday gösterilmiştir (Eurasianet, 16 Ekim 2013). 2008 yılında çıkartılan Siyasi Partiler Kanunu'na göre yapılan seçimlerde adaylardan ülkede en az on yıl süre ile ikamet etmeleri şartını sağlamaları istenmiştir. Sandık bölgelerinin 2000 kişiyi aşmayacak şekilde düzenlendiği seçimler üyelerinin tamamı Cumhurbaşkanınca atanan ve 14 üyeden oluşan Merkezi Seçim ve Referandum Konseyi ve ona bağlı alt seçim komitelerinin denetiminde gerçekleştirilmiştir. Seçimlerde belli koşullar altında adayların kampanya yürütmelerine ve televizyonda propaganda yapmalarına da izin verilmiştir (OSCE/ODIHR, 2013: 7-9). Açıklanan sonuçlara göre 125 üyeli Türkmenistan Meclisi'nde, TUDP 47, Sendikalar 33, SGP 14, Kadınlar Birliği 16, Gençlik Birliği 8 sandalye elde etmiş, vatandaşlık gruplarınınca gösterilen 7 aday da seçimleri kazanmıştır.

Anayasa, Kurumlar ve Yönetim

Yukarıda belirtildiği gibi, Türkmenistan'da bugünkü anayasal yapı 2008 yılında, 1992 tarihli anayasada yapılan kapsamlı değişikliklerle şekillenmiştir. 2008 yılında yapılan devlet organlarından biri olmaktan çıkartılmış, Meclis'in statüsü güçlendirilmiş ve bu paralelde sistem başkanlık sistemine uygun hale getirilmiştir. İkinci olarak bu değişikliklerle çok partili bir sisteme geçiş noktasında kurumsal bir zemin oluşturulmuştur.

Anayasal açıdan Türkmenistan, demokratik, laik bir hukuk devleti olarak başkanlık sistemi ile yönetilen bir devlettir. (Md.1). Anayasanın 4. maddesinde kuvvetler ayrılığının benimsendiği ve yasama, yürütme ve yargının birbirlerinden bağımsızlığı esasının kabul edildiği belirtilmektedir. Türkmenistan'da başkanlık rejimi ile yönetilen üniter bir devlet modeli bulunmaktadır. Anayasanın 9. maddesinde mülkiyet hakkının dokunulmaz bir hak olduğu ifade edilmektedir. Türkmenistan üretim araçlarında, toprakta, tüm diğer maddi ve manevi değerlerde özel mülkiyet hakkını tanımaktadır. Kamulaştırma ancak bedelin ilgiliye ödenmesiyle mümkün olacaktır.

Türkmenistan'ın devlet dili "Türkmen Dili"dir (Md. 14). Ülkede yaşayan vatandaşlar ve diğer tüm insanlar, Türkmen Anayasa ve yasalarına uymak ve milli örf ve adetlerine saygı göstermekle yükümlüdürler (Md. 40).

Anayasanın 31. ve 32. maddeleri Türkmen vatandaşlarına katılım, seçme ve seçilme haklarını tanımıştır. Ancak, devletin anayasal yapısını zorla değiştirmeyi amaçlayan, faaliyetlerinde zor kullanmayı meşru gören, hak ve hürriyetlere karşı çıkan, savaş, cinsiyet, millet, sosyal, din düşmanlığı güden, halkın sağlığına ve ahlaki değerlerine ihanet eden siyasal parti ve diğer örgütlerin kurulması ve faaliyette bulunması yasaktır.

Anayasanın 48. maddesine göre, Türkmenistan'da devlet iktidarı Türkmenistan Devlet Başkanı, Türkmenistan Meclisi, Türkmenistan Bakanlar Kurulu ve Türkmenistan Yüksek Mahkemesi tarafından kullanılmaktadır. Devletin ve yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı, Türkmenistan'ın en yüksek makamıdır. Bağımsızlığın, ülke bütünlüğünün, anayasa ve uluslararası anlaşmaların yerine getirilmesinin kefilidir. Cumhurbaşkanı, Türkmenistan doğumlu, kırk yaşına ulaşmış ve yetmiş yaşından büyük olmayan, devlet dilini bilen, son on beş yılını devamlı Türkmenistan'da yaşayan, devlet organlarında, toplumsal birliklerde, işletmelerde, kurumlarında ve örgütlerde çalışabilen Türkmen vatandaşları arasından halk tarafından seçilir. Görev süresi beş yıldır ve tekrar aday olabilmek için herhangi bir sınır getirilmemiştir. Cumhurbaşkanı, yemin ederek göreve başlar.

Cumhurbaşkanı, anayasa ve yasaları uygulamak, temsili görevlerinin yanı sıra silahlı kuvvetlerin başkomutanı olarak gerekli düzenlemeleri yapmak ve ordunun kullanılmasına karar vermek gibi yetkilere sahiptir. Devlet Güvenlik Kurulu'nu ve Seçim ve Referandum Merkezi Komisyonu'nu kurar ve başkanlık eder. Meclis'in onayı ile Yüksek Mahkeme Başkanı, Başsavcını, İçişleri Bakanını, Adalet Bakanını, göreve atar ve görevden alır. Güvenlik gerekçesiyle olağanüstü hal ilan edebilir. Meclis'den çıkan yasaları iki hafta içinde tekrar Meclis'e gönderme yetkisi bulunmaktadır. Bu durumda Meclis, tasarıyı üçte iki çoğunlukla değiştirmeden kabul ederse Cumhurbaşkanı yasayı onaylamak zorundadır. Cumhurbaşkanı, Meclis'i zamanından önce toplanmaya çağırabilir. Cumhurbaşkanının özel ve genel af çıkartma yetkisi bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'nun başkanıdır. Kurul, Cumhurbaşkanının, göreve başlamasından itibaren bir ay içinde oluşturulur. Bakanlar Kurulu ülkedeki tüm idari birimlerin tam yetkili yönetim organıdır. Cumhurbaşkanı isterse, Bakanlar Kurulu toplantılarına ülkedeki yerel yönetim merkezi organlarının başkanlarını davet edebilir. Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'nda bulunmak üzere bakanlar dışında devlet başkanı yardımcılarını atayabilir. Ülkedeki vilayet, şehir, ilçe *akimleri* Cumhurbaşkanınca atanır ve görevden alınır. Bu kuruluşların yöneticileri Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludurlar. Ülkede yerel yönetim birimleri, şuralar ve bölgesel yönetim organlarından oluşmaktadır. Vatandaşlarca beş yıl süre ile seçilirler. Şuralar kendi üyeleri arasından belediye başkanını seçer. Şura üyeleri ücret almazlar (Md. 88).

Türkmenistan'da seçme yaşı 18'dir. Devlet ve toplum hayatıyla ilgili önemli konularda genel veya yerel referandumlar yapılabilir. Referanduma gitme, Meclis'in en az üçte ikisinin istemi veya seçme hakkına sahip 250 bin seçmenin teklifi ile mümkün olmaktadır. Yerel düzeyde de referandum yapılabilir. Meclis seçimlerine üye olabilmek için 25 yaşını doldurma şartı aranmaktadır. Milletvekilliklerine adaylık, siyasal partiler aracılığı ile olabileceği gibi, dernek, vatandaş toplulukları da seçimlerde aday gösterebilirler.

Anayasanın 59. maddesine göre artık, ülkede yasama yetkisini kullanan en yüksek temsil organı Türkmenistan Meclisi'dir. Meclis genel oy ve beş yıl süre ile seçilen 125 milletvekilinden oluşmaktadır. Anayasanın 61. maddesi, Meclis'in fesih nedenlerini düzenlemektedir. Türkmenistan Meclis'i referandum ile veya üye tam sayısının üçte iki çoğunlukla alacağı kararla kendini feshedebilir. Cumhurbaşkanının da Meclis'i fesih yetkisi bulunmaktadır. Buna göre, altı ay içinde Meclis organları oluşturulamazsa, Cumhurbaşkanı Meclis'i fesih kararı verebilir. Yasa önergesi sunma yetkisi Cumhurbaşkanına, Meclis üyelerine, Bakanlar Kurulu ve Yüksek Mahkeme'ye aittir.

Meclis'in yetkileri 63. maddede, 13 alt madde altında düzenlenmiştir. Anayasal değişiklikler, anayasanın yorumlanması, Cumhurbaşkanı ve Meclis seçimlerini, Halk Maslahatları ve yerel seçimlerini belirlemek, Yüksek Mahkeme Başkanı, Başsavcı, İçişleri ve Dışişleri Bakanlarını Cumhurbaşkanının önerisiyle atamak ve görevden almak, bütçeyi onaylamak, devlet organlarının uygulamalarının anayasaya uygunluğunu denetlemek, Meclis'in görev ve yetkileri arasındadır. Meclis sonradan onaylamak koşuluyla Cumhurbaşkanı bazı konularda yasa çıkarma yetkisini devredebilir. Ancak bu yetkisini, anayasa değişikliklerinde, ceza hukuku, idari mevzuat ve yargı alanında kullanamaz.

Ülkede yargı iktidarı önceden Yüksek Mahkeme, Yüksek Hocalık Mahkemesi, askeri mahkemeler ve diğer alt mahkemelerce yürütülmekteydi. 2008 yılında bu yetki için yalnızca Yüksek Mahkeme'nin ismi anayasada geçmektedir. Mahkeme hakimleri Cumhurbaşkanınca atanırlar. Türkmenistan'da savcılara geniş bir denetleme yetkisi tanınmıştır (Md. 110). Savcılar yasaların, Cumhurbaşkanınca kararnamelerinin, Bakanlar Kurulu düzenlemelerinin yerine getirilmesini denetlemekle görevlidirler. Başsavcı dışındaki savcılar doğrudan Cumhurbaşkanınca, Başsavcı ise, Meclisin onayı alınarak yine Cumhurbaşkanınca atanır.

Siyasal Aktörler

Türkmenistan'da ülke siyasetinde etkili olan siyasal aktörlerin başında hiç şüphesiz Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov ve ülkenin hakim devlet partisi konumundaki Türkmenistan Ulusal Demokrasi Partisi kadroları gelmektedir. Bağımsızlıktan 2012 yılına kadar ülkede tek partili bir sistem bulunduğundan siyaset içinde aynı zamanda Partinin de başkanı olan Cumhurbaşkanı ile UDP kökenli bakanların ve yüksek bürokrasinin siyasetin temel aktörleri olduğu söylenebilir. Bu durumun en önemli sonucu ülkede siyasal farklılaşmada da yönetsel kadroların ve UDP'nin belirli bir rolünün bulunmasıdır.

Ülkede yakın geçmişte iki önemli muhalif oluşumdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, 1994 yılında ülke dışına çıkan ve burada Türkmenistan Kurumunu oluşturan, daha sonra da bünyesinde Sosyal Demokratlar, Komünist Parti ve diğer küçük grupları toplayan bir şemsiye örgüt olarak Birleşik Türkmenistan Muhalefet Hareketi'ni (BTMH) kuran Abdi Kuliye; diğeri de 1999'dan sonra Niyazov ile yollarını ayıran ve Türkmenistan Toplumcu Demokratik Hareketi (TTDH) çevresinde öne çıkan Boris Şihmuradov liderliğindeki, Eski Merkez Bankası Müdürü Hudaverdi Orzov, Eski Büyükelçi Nurmuhammed Hanamov gibi isimlerdir. Abdi Kuliye'in 2007 yılında ölmesiyle birinci grubun konumu zayıflamıştır. Her iki grup da, siyasal geçmiş olarak birbirlerine çok benzemektedirler. Öncelikle, bu iki örgütün başındaki isimler eski Cumhurbaşkanı Niyazov'un en yakın çalışma arkadaşlarıydılar. Her ikisi de, Baş-

kan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi, ülke yönetiminde Cumhurbaşkanı'ndan sonraki en stratejik konuları işgal etmiş isimlerdir (Ochs, 1997: 323). Yukarıdaki arka planda ülkede muhalefet lideri olarak anılan isimler, toplumsal bir tabanı olan siyasal oluşumların liderleri olmaktan çok Sovyet tipi bir muhalefet geleneğinin temsilcileridir. Demokratik yöntemlerden daha çok hükümet darbesi yolu ile sonuç almaya yatkın olan bu eğilim, ülkede çok partililiğe dayalı demokratik kurumsallaşmanın hayata geçirilmesini engelleyen diğer bir faktördür. 2003 yılında eski Cumhurbaşkanı Niyazov'a düzenlenen suikast girişiminden sonra, bu girişimden kısa bir süre önce ülkeye girdiği tespit edilen ve yakalanan Şihmuradov suikast girişiminden suçlu bulunarak hapis cezası almıştır. Aynı yargılamalar sonucunda ülke dışında bulunan Orazov ve Hanamov da giyaplarında hapis cezası almışlardır. 2012 yılında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov'un dışarıdaki muhalif liderleri ülkeye davet etmesine rağmen, bu iki isim daveti inandırıcı bulmadıkları gerekçesiyle çağrıya olumsuz cevap vermişlerdir (RFE/RL, 12 Temmuz 2011). Orazov ve Hanamov halen yurt dışında bulunmakta ve sonradan kurdukları Vatan Bloku ve Türkmenistan Cumhuriyet Partisi liderliklerini yapmaktadırlar.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Türkmenistan, bağımsızlığa Sovyet sisteminden devralınan birçok kurumsal, sosyoekonomik ve siyasal sorunla geçmiş bir ülkedir. Bu çerçevede ülkedeki siyasal gelişmenin yönetsel yapının kurumsallaşmasına dönük çabalarla, tek parti sisteminin çok partililiğe geçişi sağlayacak bir reform sürecinin çevresinde şekillendiği görülmektedir. Ülke bağımsızlıktan bugüne lider merkezli bir değişim süreci izlemektedir. Dolayısıyla kurumsal ve siyasal reform sürecinde Cumhurbaşkanlığı makamında bulunan isimlerin kararlılıkları ve sorunlara yaklaşım biçimleri belirleyici olmaktadır. 2006 yılında eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) vefatı sonrasında yaşanan lider değişimi, bu arka planda yeni Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov'un ülkedeki değişim sürecine yaklaşımını önemli kılmaktadır.

Türkmenistan'da özellikle 2008 yılındaki Anayasa değişikliklerinden sonra yaşanan gelişmeler kurumsal ve çok partililiğe geçiş yönündeki reformlara ağırlık verileceği izlenimini güçlendirmektedir. Ülkede son dönemde daha etkin bir devlet yapılanmasının gerektirdiği kurumsal reformlara ve bunun alt yapısını oluşturan yeni yasal düzenlemelere hız verilmiştir. Ülkede birçoğu daha önce hiç düzenlenmemiş konularda yeni yasalar Meclis'in gündemine getirilmektedir. Yasalaşma faaliyetinin siyasal açıdan en önemli sonucu ülkedeki yönetsel uygulamalar konusunda bir referans noktası ve değerlendirme kıstası oluşturmasıdır. Dolayısıyla oluşturulacak yasal ve kurumsal alt yapı Türkmenistan'da yaşanacak siyasal gelişmenin de zeminini oluşturacaktır.

Paralel olarak 2012 ve 2013 yıllarında çok partiliğe geçiş yönündeki kararlılık ülke siyasetinde belirleyici olmuştur. Bu konuda atılacak adımlar zamanla, ülkede bir sivil toplum alanının oluşmasına, siyasal partilerin toplumsal talepler etrafında örgütlenen oluşumlar olarak işlev görmelerine ve ülke dışındaki muhalefetle Türkmenistan yönetimi arasında bir güvenin oluşmasına yardımcı olabilir. Ancak Türkmenistan'ın henüz yolun başında olduğu unutulmamalıdır. Ülkede 2012 yılında Sanayiciler ve Girişimciler Partisi'nin kurulmasına onay verilmesi, 2013 yılında bu partiden bir temsilcinin ara seçimler sonucunda Meclis'de üyelik kazanması ve Cumhurbaşkanının TUDP liderliğinden istifa etmesi ve 2013 yılının sonunda gerçekleştirilen çok partili genel seçimler Türkmenistan için önemli gelişmelerdir. Seçim süreci ve sonuçları dik-kate alındığında Türkmenistan'da yaşanan değişimin kişi merkezli otoriter bir sistemden, liderin denetimi altında ve ona bağımlı daha geniş tabanlı bir temsil yapısının oluşturulmasına doğru evrildiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Alkan, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).
- Bedertinov, Sabirzyan, "Turkmenistan", *Transition 2001*, (New York: Freedom House, 2002).
- Berdyeva, Aisha, "Turkmenistan: Berdymukhamedov Marks First Year as President", *Eurasia Insight*, 11 Şubat 2008, (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav021108.shtml>).
- Blua, Antoine, "Turkmenistan: Observers Denounce Sentencings as Pretext for Crack-down", *RFE/RL*, 4 Ocak 2003, (<http://www.eurasianet.org/departments/rights/articles/eav010403.shtml>).
- Hasanov, H., "Bill on Citizenship Discussed in Turkmenistan", *Trend News Agency*, 24 Haziran 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/turkmenistan/2164412.html>).
- _____, "Local Authority Elections to be Summarised in Turkmenistan", *Trend News Agency*, 15 Nisan 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/turkmenistan/2139000.html>).
- _____, "Berdimuhamedov off Duty as Chairman of Democratic Party Turkmenistan", *Trend News Agency*, 17 Ağustos 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/turkmenistan/2180385.html>).

- House Code of Turkmenistan*, 2013, (<http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=58462>).
- Law Of Turkmenistan About Education*, 2013, (<http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=598081>).
- Moore, Natallia “Turkmenistan Domestic Developments”, *Turkmenistan News Brief*, 17 Ocak 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66421>).
- _____, “Turkmenistan Domestic Developments”, *Turkmenistan News Brief*, 7 Şubat 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66518>).
- _____, “Turkmenistan Domestic Developments”, *Turkmenistan News Brief*, 6 Mart 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66650>).
- _____, “Turkmenistan Domestic Developments”, *Turkmenistan News Brief*, 24 Ocak 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66442>).
- Ochs, Michael, “Turkmenistan: The Quest for Stability and Control”, K. Dawisha ve B Parrott (Der.), *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*, (Glasgow: Cambridge University Press, 1997).
- Sadykov, Murat “Turkmenistan: Ashgabat Talks Privatization and WTO, Surprising Observers”, *EurasiaNet’s Weekly Digest*, 30 Ocak 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/66473>).
- _____, “Turkmenistan: Ashgabat Stages First-Ever ‘Multi-Party’ Vote”, *Eurasianet*, 16 Ekim 2013, (<http://www.eurasianet.org/node/67874>).
- Sherstoboeva, Elena, “New Law on Mass Media”, *IRIS*, 2013-3/29, (<http://merlin.obs.coe.int/iris/2013/3/article29.en.html>).
- Turkmenistan Parliamentary Elections*, 15 December 2013, (Warsaw: OSCE/ODIHR).
- “Address by the Committee for Protecting Persecuted Citizens of Turkmenistan”, *Cronicles of Turkmenistan*, 24 Haziran 2013, (<http://www.chrono-tm.org/en/2013/06/address-by-the-committee-for-protecting-persecuted-citizens-of-turkmenistan/>).
- “Detained RFE/RL Turkmen Correspondent Released”, *RFE/RL*, 22 Mayıs 2013, (<http://www.rferl.org/content/rferl-turkmen-correspondent/24993898.html>).
- “Potential of Entrepreneurship is Increasing”, *State News Agency of Turkmenistan*, 22 Aralık 2012, (http://www.turkmenistan.gov.tm/_eng/?id=1701).
- “Teaching in Russian Banned”, *Cronicles of Turkmenistan*, 12 Eylül 2013, (<http://www.chrono-tm.org/en/2013/09/teaching-in-russian-banned/>).

- “The Rukhnama is Gone Forever”, *Cronicles of Turkmenistan*, 1 Ağustos 2013, (<http://www.chrono-tm.org/en/2013/08/the-rukhnama-is-gone-forever/>).
- “Turkmen Children will Attend School for 12 Years During “Era of Might and Happiness”, *Interfax News*, 3 Mart 2013, (<http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=400085>).
- “Turkmen Opposition Leader Says Jail Terms Prevent Dissidents’ Return”, *RFE/RL*, 12 Temmuz 2011, (http://www.rferl.org/content/turkmen_opposition_leader_says_jail_terms_prevent_dissidents_return/24262906.html).
- “Turkmenistan Gets First Legislator From ‘Alternative’ Party”, *RFE/RL*, 10 Haziran 2013, (<http://www.rferl.org/content/turkmenistan-first-opposition-deputy/25012876.html>).

DIŞ POLİTİKA

Yrd. Doç. Dr. Fikret Birdişli

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi
fbirdisli@ksu.edu.tr*

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra geniş enerji kaynakları, hammadde ve yeni pazar olanakları nedeniyle Orta Asya cumhuriyetleri gelişmiş ülkelerin mücadele alanı haline gelmiştir. Özellikle Sovyet sonrası dönemde kendi periferisi üzerinde yeniden etki tesis etmeye çalışan Rusya Federasyonu ile yeni pazar olanakları ve enerji tedariki konusunda kendine alternatif yaratmaya çalışan Avrupa ülkeleri ve ABD bu mücadelenin en önemli taraflarıdır.

Piyasa ekonomisini ve demokratik kurumları Orta Asya'da yayarak etki alanını genişletmeye ve daha önce kendisine kapalı olan bu alanlara girmeye çalışan ABD, küresel rekabet konusunda yakın bir tehdit olarak algıladığı Çin'i çevrelemek, Ortadoğu'daki çıkarlarını garanti altına almak ve Güney Asya'yı kontrol edebilmek amacıyla Orta Asya cumhuriyetleriyle yakından ilgilenmektedir (Walt, 2011).

Sovyetler Birliği sonrası tutarlı bir yönetim ve sürdürülebilir bir ekonomi tesis ederek bağımsızlıklarını güçlendirme çabası içine giren Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden biri olan Türkmenistan ise sahip olduğu geniş doğalgaz rezervleri nedeniyle bölgede stratejik bir öneme sahiptir (Shishkin, 2013). Fakat bu stratejik potansiyeli ekonomik ve siyasal değerlere dönüŐtürmekte yeterince başarılı olamayan Türkmenistan sosyoekonomik ve politik bakımdan bölge ülkelerine kıyasla geride kalmıştır (Alkan, 2011: 325).

Türkmenistan'ın bu başarısızlığının tarihsel ve konjonktürel nedenleri vardır. Soğuk Savaş yıllarında bile sistematik baskı altında kalarak Sovyet sistemi içinde fazla yer verilmeyen Türkmenler arasında siyasal, askeri ve politik alanda eğitimli ve tecrübeli kadrolar yetişmemiŐtir. Bu durum bağımsızlık sonrası yapılanma sürecine olumsuz yansımış ve Türkmenistan Sovyet sonrası dönemde kendini bölgede güvensiz hissetmiştir (Alkan, 2011: 328). Bu nedenle güvenlik kaygısı Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası uluslararası ilişkilerini biçimlendiren temel motivasyon olmuştur.

Türkmenistan'ın jeopolitik konumu, iç dinamiklerinin yetersizliği ve sosyopolitik nedenlere dayalı güvenlik kaygısı Saparmurat Niyazov'u rasyonel bir tercihe yöneltmiştir. Bu bağlamda Türkmenistan Niyazov döneminde BM'ye başvurarak "Daimi Tarafsızlık Statüsü" elde etmiştir. Böylelikle dış politikasına uluslararası bir saygınlık kazandırmayı amaçlayan Türkmenistan bağımsız devlet statüsü nedeniyle Orta Asya'nın İsviçre'si olarak adlandırılmaktadır (Purtaş, 2005: 210).

Türkmenistan'ın dış ilişkilerinde enerji kaynakları ise önemli bir katalizör olarak öne çıkmaktadır. Çevre ülkeler ve Batı için doğalgaz temininde alternatif bir ülke olarak önemli yere sahip olan Türkmenistan, enerji kaynaklarını stratejik bir pazarlık unsuru olarak kullanmaktadır.

Nitekim bağımsızlık yıllarından başlayarak günümüze kadar geçen süre içinde doğalgaz dışsatımı ve alıcı ülkeler için alternatif rotaların oluşturulması arayışı Türkmenistan'ın Batı ile olan ilişkilerinde belirgin bir rol oynamıştır. Fakat bu kez Batı ve Rusya'nın beklentileri arasında zaman zaman kendini baskı altında hisseden Türkmenistan, çözüm olarak uluslararası alanda tarafsızlığına katkı sağlayacak pozisyonlar elde etmeye çalışmaktadır. Örneğin dış dünya ile barışık ve tarafsız kalma çabasının sonucu olarak Başkent Aşkabat'ta BM'ye bağlı "Orta Asya Önleyici Diplomasi Bölge Merkezi" açılmıştır. BM Genel Sekreteri'nin atadığı özel temsilciyle yönetilen bu merkezin, bölgede barış ve güvenliğin devam ettirilmesi başta olmak üzere pek çok konuda ülkeler arasındaki işbirliğine önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Buna ilave olarak Mart 2012'de, yine Aşkabat'ta, BM'ye bağlı iklim değişikliği ile ilgili bölgesel bir merkezin açılmasına yönelik görüş alışverişinde bulunulmuş ve bu yönde çalışmalar halen devam etmektedir (Kula, 2012).

Özetle Türkmenistan'ın uluslararası alanda yürüttüğü temel politikayı, tarafsızlık statüsünden yararlanarak enerji jeopolitiğinin neden olacağı baskı ve risklerden korunmak ve doğalgaz dış satımıyla kalkınmayı finanse etmek biçiminde ifade edilebilir.

İkili ve Çok Taraflı İlişkiler

Türkmenistan'ın uluslararası alanda kurmaya çalıştığı ikili ve çok taraflı ilişkiler, öncelikle bölgesinde bağımsız bir devlet olarak varlığını korumaya yöneliktir. Bağımsızlığını destekleyecek güçlü bir ekonomik yapı ve kalkınma için enerji kaynaklarını uluslararası alanda pazarlamak amacıyla uluslararası ittifaklar arayışı içindedir.

Bu nedenle Türkmenistan'ın diğer ülkelerle olan ilişkilerinde uluslararası ticaret öne çıkmaktadır. Fakat küresel ekonomik sistemle uyumlu olmayan politik ve ekonomik yapısı nedeniyle Türkmenistan uluslararası ticarete umut ettiği noktayı hâlâ yakalayabilmiş değildir.

Ekonomik kalkınmayı daha çok tek bir kaynak üzerinden ve kamusal yatırımlarla sağlamaya çalışan Türkmenistan hiç olmazsa ticari partnerlerini çeşitlendirerek avantaj sağlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle Türkmen gazının en önemli alıcısı konumunda olan Rusya'nın dışında Avrupa, Orta ve Güney Asya ülkeleri, Türkmenistan için potansiyel ticaret ortakları olarak stratejik önem taşır.

Türkmenistan dünyanın en büyük dördüncü gaz rezervine sahip ülkesi olarak Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak bir konumda olmasına rağmen yönetim yapısı nedeniyle Batılı ülkeler ile olan ilişkilerinde güçlükler yaşamaktadır.

Bu nedenle Türkmenistan kendisi için alternatifler oluşturacak başka ittifak arayışı içindedir. Bu bağlamda Şubat 2013'de Türkmenistan ve Ukrayna arasında bir yakınlaşma olmuş ve iki ülke arasında National Joint-Stock Company Naftogaz of Ukraine ile Devlet Türkmengaz arasında işbirliğini içeren bir momerandum imzalanmıştır. Enerji alanında Ukrayna ile yapılan işbirliğinin kapsamı güvenlik alanını da içererek genişlemiş ve 2013 Haziran ayında Türkmenistan ordusunun modernize edilmesi için Türkmenistan ve Ukrayna arasında askeri alanda bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Hasanov, 21 Ağustos 2013).

Türkmenistan'ın uluslararası işbirliği çabalarının yöneldiği diğer bir alan da Asya Pasifik bölgesidir. Bu bağlamda Devlet Başkanı Berdimuhamedov Ağustos 2013'de Güney Kore'de büyükelçilik açılması için talimat vererek gerekli hazırlık çalışmalarına başlanmasını sağlamıştır. Aslında Güney Kore ve Türkmenistan arasındaki karşılıklı diplomatik ilişkiler 1992 yılının Şubat ayında başlamış ve 2007 yılında Güney Kore Türkmenistan'da bir büyükelçilik açmıştır. Fakat buna karşın Türkmenistan'ın Güney Kore'de büyükelçiliği bulunmamaktaydı. 2008 yılında Türkmenistan Devlet Başkanı Güney Kore'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirerek iki ülke arasındaki diyalogu hızlandırmaya çalışmıştır. Bu çabalar sonucu Türkmenistan'da Korea Gas Corporation, LG International ve Hyundai Engineering Co. LTD gibi bir kaç Güney Kore şirketi faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu şirketler Türkmenistan'ın en büyük gaz rezervlerinin bulunduğu Galgınış bölgesinde hidrokarbon üretiminin geliştirilmesi alanında çalışmaktadırlar. Türkmenistan ve Güney Kore arasında hızlandırılan karşılıklı ilişkiler kapsamında söz konusu şirketlerin 2015 yılı Mayıs ayı içerisinde Türkmenbaşı vilayetinde yaklaşık 534 milyon dolarlık bir petrol rafineri projesine başlaması beklenmektedir (Hasanov, 17 Ağustos 2013).

Türkmenistan'ın başlıca ihracat ürünü doğalgaz olmasına rağmen ham petrol, petrol ürünleri, tekstil ve pamuk da ihracat portföyünde yer almaktadır. Bu ürünleri Ukrayna, Almanya, ABD, Çin, İran, BAE ve Türkiye'ye pazarlayan Türkmenistan ihracatını çeşitlendirmeye çalışmaktadır.

2011 verilerine göre Türkmenistan'ın en büyük ihracat partneri %59,2 ile Çin'dir. Çin'i %5 ile Türkiye, %4,7 ile İtalya ve %4,3 ile Birleşik Arap Emirlikleri takip etmektedir. Bu ülkelerle olan ilişkiler kapsamında Türkmenistan'da ithalatın 2013 yılında 10.43 milyar dolar civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. 2013 yılı verilerine göre ise Türkmenistan'ın en büyük ithalat partneri Türkiye'dir.

Türkmenistan'ın uluslararası alanda yaptığı ikili ve çok taraflı anlaşmaların başında doğalgaz boru hatları için yapılan anlaşmalar gelmektedir. Türkmenistan doğalgazını genellikle Rusya üzerinden pazarlamaktadır. Fakat 2010 yılında Petrol Bakanlığı tarafından açıklanan stratejik plana göre 2030 yılına kadar Türkmenistan'da gaz üretiminin her yıl yaklaşık 230 milyar kübik metre artırılması ve bu doğrultuda ihracat seçeneklerinin yeni gaz nakil hatlarıyla çeşitlendirilmesi öngörülmüştür.

Hâlihazırda CAC (Central Asia Center) -1, CAC -2, CAC -4 ve CAC -5 doğalgaz boru hatları Türkmenistan'ın Amu Derya havzasında bulunan gazı Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaştıran ana arter işlevini görmektedir. Bunun dışında Körpezh-Kurt Kui boru hattı Türkmen gazını İran'ın kuzey bölgesine ulaştırırken Orta Asya-Çin (Central Asia-China) boru hattı ise Türkmen gazını Özbekistan üzerinden Batı Çin'e taşımaktadır. 2009 yılında faaliyete geçen bu boru hattından taşınan gazın 2015 yılına kadar yıllık 30 milyardan 60 milyar kübik metreye çıkartılması planlanmaktadır. İran sınırına doğru Körpezh-Kurt Kui hattına yakın bir alan olan Keymir'de yılda 1 milyar metreküp doğalgaz depolama kapasitesine sahip bir doğalgaz kompresör istasyonu inşa edilmiştir. Bu tesis Türkmenistan'dan İran'a yapılan doğalgaz ihracatını artıracaktır. Maliyeti 135 milyon doları bulan proje Türkmenpetrol Kurumu ile İngiltere'nin GP Global Equipment şirketi tarafından ortaklaşa hayata geçirilmiştir (Yakın Doğu Haber, 21 Mart 2013).

Türkmenistan, Pakistan, Afganistan ve Hindistan'ı kapsayan bir boru hattı projesi ise 2010 yılında imzalanmasına karşın yapımı halen devam etmektedir ve bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle geleceği konusunda bir belirsizlik taşımaktadır. İyimser bir tahminle bu hatın 2016'da Pakistan'a, 2018'de ise Hindistan'a tedarik sağlayabileceği düşünülmektedir (Business Recorder, 2012).

Türkmenistan'ın ikili anlaşmalar kapsamında diğer bir girişimi de doğalgaz konusunda Japonya ile olan işbirliği arayışlarıdır. Bu kapsamda 20 Ağustos 2013'de Japonya'yı ziyaret eden Türkmenistan'ın hükümet temsilcileri, yakın bir tarihte Japonya ile doğalgaz ve petrol konusunda bir işbirliği antlaşması imzalayacaklarını duyurmuşlardır (Hasanov, 20 Ağustos 2013).

Çin ise coğrafi yakınlık ve doğalgaz kaynakları nedeniyle Türkmenistan'la ilişkiler geliştirmeyi amaçlayarak bölgede, özellikle Rusya'nın en önemli rakibi olarak yer almaktadır (Peyrouse vd, 2012: 7).

Türkmenistan enerji sektörü dışında da pek çok ülkeyle karşılıklı anlaşmalar imzalamış ve işbirliğine gitmiştir. Özellikle ulaştırma alanında yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar ile bölge ülkeleri arasında erişim olanakları geliştirilmeye ve bir ulaşım ağı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda Kuzey-Güney ulaşım koridoru projesi için Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu ile Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan demiryolu önemli bir girişimdir. 2013 yılında bu projenin Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu etabının ilk aşamaları tamamlanmış ve projenin diğer etabı olan Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan demiryolunun yapımına ise başlanmıştır (Türkiye-Türkmenistan, 16 Temmuz 2013).

Türkmenistan'ın ikili ilişkilerde en çok sorun yaşadığı ülkelerden biri olan Özbekistan'la olan ilişkileri ise 25 Kasım 2002'de Türkmenbaş'ına yönelik suikast girişiminden sonra giderek gerginleşmişken 2011 yılından itibaren gözle görülür bir iyileşme sürecine girmiştir. Daha önce Türkmenistan'a ziyaretlerde bulunmuş olan Özbekistan Devlet Başkanı'na mukabil olarak 25 Kasım 2013'de Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov Özbekistan'a giderek koalisyon güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi sonrası bölgede yaşanabilecek gelişmeler konusunda görüş alışverişinde bulunmuştur (Haberler.com, 25 Kasım 2013). Bu ilişkilerin gelişmesinde Özbekistan'ın yaşadığı su sorunu ve Türkmenistan'ın bölgede güven ve istikrar arayışı etkili olmuştur.

Küresel ve Bölgesel Organizasyonlar İle İlişkiler

Sovyet sonrası dönemde güvenlik kaygısı taşıyan Türkmenistan, küresel ve bölgesel organizasyonlarla ilişkilerini geliştirerek bağımsızlığını güçlendirme hedefi taşımaktadır. Fakat daimi tarafsızlık statüsü gereği uluslararası kolektif güvenlik örgütlenmelerine katılmayan Türkmenistan, birçok bölgesel ve küresel organizasyona katılarak uluslararası alanda konumunu pekiştirme gayreti içindedir. Bu bağlamda BM ve İslam İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olan Türkmenistan BM nezdinde pek çok sosyoekonomik örgütlenmenin içinde yer almıştır.

18 Haziran 2013'de BM Genel Kurul toplantısının 68. oturumunda Başkan Yardımcılığı yapmak üzere seçilen Türkmenistan bu görevi Eylül ayında yerine getirmiştir. Daha önce 62. ve 64. dönem başkanlığı yapmış olan Türkmenistan üçüncü kez BM Genel Kurul toplantısının yönetilmesinde yer almıştır (Haber 7, 18 Haziran 2013).

IMF ve Dünya Bankası'yla da ilişkileri olan Türkmenistan'ın liberal bir ekonomik yapıdan uzak olması nedeniyle uluslararası kredi kuruluşlarıyla bir anlaşması ise bulunmamaktadır. Güvenilir sosyoekonomik verilere ulaşma güçlüğü, otoriter bir siyasal yapılanma ve ekonomi üzerindeki devlet denetiminin ağırlığı Türkmenistan'ı uluslararası yatırımcılar için güvenilir bir pazar olmaktan çıkartmaktadır. Fakat doğalgaz kaynakları nedeniyle Türkmenistan'ın özellikle Avrupa için taşıdığı stratejik önem Türkmenistan'ın bütünüyle de göz ardı edilmesinin önüne geçmektedir. Nitekim 7-8 Nisan 2013'de Bakü'de yapılan Dünya Ekonomik Formu'nda dünyanın en önemli rezervlerinden birine sahip olan Türkmenistan'da doğalgazın Avrupa'ya taşınması konusunda yaşanan gelişmelerin oldukça yavaş seyrettiği eleştirel bir tonla dile getirilerek Avrupa'nın Türkmenistan'a duyduğu ilginin stratejik nedenlerden dolayı hâlâ devam ettiği bir kez daha gözler önüne serilmiştir (World Economic Forum, 2013).

Bu ilgi nedeniyle Türkmenistan uluslararası kuruluşlar tarafından sürekli gözlemlenerek farklı açılardan değerlendirilen ülkeler arasındadır. Örneğin Heritage Organisation tarafından yayımlanan 2013 Ekonomik Özgürlük İndeksi'ne göre Türkmenistan, tüm ülkeler içinde 169'ncu sırada yer alarak 42,6 skoru ile ekonomik özgürlüğün düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Üstelik bir önceki yılla karşılaştırıldığında 2013 verilerindeki eğilim 1,2 puan daha gerilemiştir. Rapora göre Türkmenistan iş çevrelerinde rüşvet ve kurnalsızlık kronik hale gelmiş, yetersiz yasal düzenlemeler girişimcilere güven vermediği için Türkmen ekonomisi içinde özel sektör gelişmeden kalmıştır.

Dünya Bankası 25 Temmuz 2013'de yaptığı açıklamada ise Türkmenistan'la olan ilişkilerin normalleştirilebilmesi için hükümetin daha önce duyurulan reformları bir an önce hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fakat daha önce yapılan değerlendirme ve uyarılara rağmen Temmuz ayı itibarıyla gözle görülür bir ilerleme sağlanamaması nedeniyle Dünya Bankası, Türkmenistan stratejisinin revize edilmesi gerektiğini duyurmuştur (HRW, 24 Temmuz 2013).

Dünya Bankası ve IMF tahminlerine göre Türkmenistan'da büyümenin 2013'de %9 2014'de ise %8 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir. Nitekim bu beklentilerle uyumlu olarak 2013 yılının ilk altı ayı içinde Türkmenistan'da GSYİH'da %9,4 oranında artış yaşandığı Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov tarafından açıklanmıştır (Türkiye-Türkmenistan, 16 Temmuz 2013).

Türkmenistan 2000 yılından itibaren Asya Kalkınma Bankası (AKB) üyesidir. Aynı zamanda AKB kapsamında oluşturulan Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı'nın (CAREC) on üyesinden biri olan Türkmenistan, 24 Ekim 2013'de yapılan 12'nci CAREC Bakanlar Toplantısı'na katılmıştır. Bu toplantıda Orta Asya ülkele-

rini Çin'e bağlayacak olan yeni karayolu ve demiryolu projesi onaylanmış bu alanda 2020 yılına kadar yapılacak olan 38.8 milyar dolarlık yatırım programının ortaklarından biri de Türkmenistan olmuştur (ADB Asian Development Bank, 24 Ekim 2013).

Türkmenistan BM bünyesinde yer alan diğer birçok organizasyonun üyesidir. Bunlardan biri olan Coordinating Committee on Hydrometeorology and Pollution Monitoring of the Caspian Sea (CASPCOM)'nin 2013 yılı 18. Oturumu için başkanlık yapmak üzere seçilmiş ve hazırlık toplantısı 10 Eylül 2013'de Aşkabat'ta yapılmıştır (Turkmenistan: The Golden Age, 2013). CASPCOM Hazar Denizi ve havzasını ekolojik ve hidrolojik açıdan gözlemek amacıyla Dünya Meteoroloji Örgütü tarafından kurulmuş bölgesel bir organizasyondur. Bu bağlamda Türkmenistan'ın her vesileyi kullanarak bölgesel sorunlar konusunda çevre ülkelerle sıkı ilişkiler geliştirmeyi bir dış politika olarak benimsediği fark edilmektedir.

Bağımsızlık sonrası AGIT konferanslarına da katılan Türkmenistan'da 18 Ekim 2013 tarihinde "AGIT Perspektifinde Enerji Güvenliği ve Sürdürülebilir Kalkınma" konulu uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Enerji alanında alt yapısını ve bölgesel işbirliğini geliştirme çabası gösteren Türkmenistan AGIT üyesi ülkelerden üst düzey temsilcileri ağırlayarak teknik ve diplomatik birikimini geliştirme imkânı aramıştır (Turkmenistan: The Golden Age, 2013).

Küresel ve bölgesel organizasyonlar nezdinde itibarını artırmaya çalışan Türkmenistan kendileri açısından bir ilki gerçekleştirerek 15 Aralık 2013'de yapılan parlamento seçimlerine AGIT'i gözlemci olarak davet etmiştir (Haberand, 4 Aralık 2013).

Türkmenistan uluslararası alanda çekiciliğini artırmak ve ilişkilerini geliştirmek amacıyla turizmden de yararlanmayı düşünmektedir. Uluslararası konferanslara ev sahipliği yaparak tarafsızlık statüsünü bir değere dönüştürmeye çalışan Türkmenistan'ın doğal güzellikleri, turizm açısından önemli bir potansiyeli barındırmaktadır. Bu nedenle Türkmenistan, doğal zenginliklerine dikkat çekmeyi amaçlayan ulusal ve uluslararası etkinlikler de düzenlemektedir. Örneğin Türkmenistan Bilim Akademisi ve Eğitim Bakanlığı tarafından 22 Mart 2013'de Aşkabat'da "Barış ve İnsanlığın Bayramı-Nevruz" konulu Uluslararası Nevruz Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansa BM Genel Sekreter Yardımcısı, Afganistan, Tacikistan, Pakistan, Tataristan Devlet Başkanları, İran Cumhurbaşkanı, Azerbaycan Başbakan Yardımcısı, Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Kırgızistan Turizm Bakanı, Kazakistan Parlamento Başkan Yardımcısı ve Rusya Federasyonu'ndan üst düzey temsilciler katılmıştır.

Küresel Aktörlerle İlişkiler

Türkmenistan'ın küresel aktörlerle olan ilişkilerinde daimi tarafsızlık statüsü önemli bir konumlandırıcıdır. Bu bağlamda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na üye olmayan Türkmenistan BDT toplantılarına *de-facto* olarak katılmaktadır.

Türkmenistan'ın Rusya ile ilişkilerinde ise daha çok ekonomi ön plandadır. Türkmen gazının Avrupa'ya pazarlanması konusunda Rusya'nın boru hatlarına bağımlı olan Türkmenistan, bölge ülkeleri arasında Rusya'nın siyasi, güvenlik ve toplumsal varlığının en az hissedildiği ülkedir (Has, Ekim 2013). Rusya ise Türkmenistan'ın doğalgaz boru hatları konusundaki bağımlılığının devam etmesi adına Trans-Hazar hattı gibi alternatif projelere sıcak bakmamaktadır (Ertan, 2013). Türkmenistan-Azerbaycan arasında Hazar Denizi'ndeki petrol yatakları konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle kısa ve orta vadede alternatif projelerin hayata geçmesi zor görüldüğünden Türkmenistan ve Rusya arasındaki ihtiyatlı diplomasi varlığını korumaya devam edecektir.

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan ile yakından ilgilenmeye başlayan ABD ise Afganistan'da yürüttüğü operasyon kapsamında Türkmenistan'ı her zamankinden daha fazla önemsemektedir. Bu bağlamda son olarak 16 Ocak 2013'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Blake Türkmenistan'ı ziyaret ederek ABD'nin Türkmenistan ile karşılıklı ilişkilerine verdiği önemi dile getirmiştir (Zaman, 16 Ocak 2013).

Rusya gibi Çin de Türkmenistan'ın enerji kaynaklarıyla yakından ilgilenmektedir. İthalat partnerlerini çeşitlendirmek isteyen Türkmenistan da bu ilgiyi karşılıksız bırakmamaktadır. Nitekim 2006 yılında Cumhurbaşkanı Niyazov Çin'deki meslektaşları Hu Jintao ile görüşerek 2013 yılından itibaren 30 sene boyunca Çin'e her sene 40 milyar metre küp doğalgaz tedarik etme konusunda gerekli belgeleri imzalamıştır. Sonraki yıllarda bu rakam 2015 yılına kadar 50, hatta 65 milyar metre küp olması kararı alınmıştır. Türkmenistan 2011 yılında Trans-Asya Gaz Boru Hattı'ndan Çin'e 25 milyar metre küp, Özbekistan ise 5 milyar metre küp doğalgaz tedarik etmiştir. 2012 yılında Çin yaklaşık 42 milyar metre küp doğalgaz ithalatına ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda yapılan projeksiyon sonucu Türkmenistan 2016 yılında Çin'e yaklaşık 45 milyar, 2020 yılında da 50 milyar metre küp doğalgaz ihraç etmeyi planlamaktadır (Mominkulov, 2013).

Türkiye İle İlişkiler

Türkmenistan-Türkiye arasındaki ilişkiler ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere çok boyutludur. Türkmenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra hızla ivme kazanan ikili ilişkiler öncelikle ekonomik alanda büyük mesafe kat ederek

Türkiye'nin Türkmenistan'ın en önemli ithalat partneri haline gelmesine neden olmuştur.

Türkmenistan'ın uluslararası ticareti, daha çok doğalgaz ve petrole dayalı olduğundan geçen zaman içinde uluslararası piyasalarda yaşanan olumsuz gelişmelerden çok çabuk etkilenebildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle ekonomisini çeşitlendirmek zorunluluğu hisseden Türkmenistan'ın enerji sektörü dışındaki yatırımları inşaat, taşımacılık, toptan ve perakende ticaret alanı gibi sektörler içermektedir. Bu kapsamda Türkmenistan-Türkiye ilişkileri oldukça iyi bir düzeye ve artarak gelişen bir potansiyele sahiptir.

Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ticari ilişkilerde tekstil ve inşaat sektörleri Türkmenistan hükümetinin özel girişimi desteklediği en önemli ve ayrıcalıklı alanlar olarak ortaya çıkmaktadır ve Türkmenistan'da en büyük girişimciler Türk sanayici ve müteahhitleridir.

Bu bağlamda Türkmenistan ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2011 yılında %31 oranında artarak 1.494 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılında her iki ülke arasındaki ticaret hacminde %5,4 oranında düşüş yaşanmış buna rağmen 2013 yılında da Türkiye Türkmenistan'ın en büyük ithalat partneri olmaya devam etmiştir.

Konut ve hizmet binası inşaatlarının yanı sıra Türkmenistan'da enerji ve taşımacılık alanında yapılan yatırımların önemli bir kısmını da Türk müteahhitler üstlenmişlerdir. 2012 yılını 80 proje ve 5 milyar dolarlık bir iş hacmi ile kapatan Türk girişimciler, 2013 yılında ise en az 7 milyar dolarlık iş hacminin gerçekleşmesi beklentisi içindedirler. Bu kapsamda Türkmenistan'da inşaat sektörü 2013 yılının ilk altı ayında %17,7 oranında büyüme kaydetmiştir (Türkiye-Türkmenistan, 2013).

Bu projeler içinde başkent Aşgabat'ın da içinde bulunduğu Akhal vilayeti ile Balkan, Mary, Lebap ve Daşoğuz'da yapımı süren sosyal konutlar ve kamusal tesisler yer almaktadır.

Türkmenistan'da inşaat sektöründe yapılan yatırımlar içinde enerji santralleri büyük önem taşır. Türkmenistan'da çok sayıda doğalgazla çalışan enerji santrali bir Türk firması olan Çalık Holding tarafından yapılmış, 2013 yılında ise yine iki elektrik santralinin yapımı ve elektrik dağıtım sisteminin modernizasyonu aynı firma tarafından üstlenilmiştir (Çalık Enerji, 2013).

19 Ağustos 2013'de ise Hazar Denizi kıyısında uluslararası bir deniz limanının yapımına başlanmıştır. 2017'de bitmesi planlanan bu limanın yapım işi Çalık Holding'e bağlı GAP İnşaatçılık tarafından üstlenilmiştir. Feribotlar, yolcu gemileri

ve yük gemileri için kullanılacak olan bu liman Türkmenistan için büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca bir gemi bakım ve onarım tesisinin yer alacağı bu limanda yılda 20-30 geminin tamir ve bakım görmesi planlanmaktadır. Yapım aşamasında yıllık yirmi bin ton çeliğin tüketileceği hesaplanan limanın inşası sırasında doğal çevrenin korunması için uluslararası standartlara uyulmaktadır (Jafarova, 2013).

Türkmenistan-Türkiye arasındaki ticaret ortaklığı 2000'li yıllar sonrası enerji alanındaki projeleri kapsayarak genişlemiştir. Türkmenistan doğalgazının dünyaya pazarlanması konusunda oluşturulan alternatif projelerden biri de Trans-Kafkas doğalgaz boru hattıdır. Bu hat Türkmenistan'ın Türkmenbaşı şehrinden başlayarak Bakü, Tiflis, Erzurum hattına bağlanan ve Avrupa'ya gaz tedarikinde Rusya ve İran'a alternatif oluşturması planlanan stratejik bir hatır. Birkaç defa akamete uğrayan bu proje 2012 yılında Türkiye-Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yapılan anlaşmalarla yeniden canlandırılmıştır (Socor, 2013).

Hazar Denizi suyunun arıtılarak içme ve sulama suyu olarak kullanmayı planlayan Türkmenistan'ın bu projeyi Türk müteahhitlere vermesi beklenmektedir. Su sıkıntısı nedeniyle tarım alanlarını yeterince kullanamayan Türkmenistan için bu proje ekonomik kaynakları çeşitlendirme bakımından büyük önem taşımaktadır (Dünya Bülteni, 19 Aralık 2013).

Türkiye ve Türkmenistan arasında yürütülen çok boyutlu ikili ilişkilerin geliştirilmesinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TIKA)'nın önemli rolü vardır. TIKA'nın girişimleri ve Türkmenistan hükümetinin işbirliği sayesinde 2013 yılında pek çok proje hayata geçirilmiştir. Bu projeler daha çok iki ülkenin kaynaşmasını sağlayan küçük ve orta boy ekonomik projeler ile bilimsel ve kültürel işbirliği içeren faaliyetlerdir. Ayrıca siyasal ve bürokratik kadrolarının yetiştirilmesi konusunda da Türkiye diğer pek çok Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkelerine olduğu gibi Türkmenistan'a da önemli destekler vermektedir. Örneğin 17-28 Haziran 2013 tarihleri arasında TIKA'nın koordinasyonunda, Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürlüğü ve Türkmenistan İçişleri Bakanlığı işbirliğiyle Türkmen emniyet güçlerine Çevik Kuvvet polis eğitimleri verilmiştir.

25 Mayıs 2013 tarihinde ise TIKA tarafından Türkmenistan'da Turizm Meslek Lisesi'ne Türk Dili Sınıfı, Lingafon Odası ve Kitaplığı yaptırılarak okulun modern eğitim araç gereç ve kitaplar ile donatılması sağlanmıştır. Ayrıca TIKA- Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğinde hazırlanan ve Türkiye'nin farklı şehirlerindeki turizm meslek liselerinden seçilerek Türkmenistan'da görevlendirilen 14 turizmcinin işbaşı

eğitimleri ise 15 Nisan–06 Haziran 2013 tarihleri arasında tamamlanmıştır (TIKA, 2013).

Türkiye ve Türkmenistan arasındaki işbirliği tarihin ve kültürün zenginliklerini kapsayacak biçimde de gelişmektedir. Bu konuda ilginç projelerden birisi de “Ahalteke Atlarının Genetiklerinin Korunması Projesi”dir. Türkmenistan’da at, milli kültürün önemli bir parçasıdır. Bu nedenle 9 Eylül 2013 tarihinde 4 kişilik Türkmenistanlı veteriner hekimlerden oluşan heyete proje kapsamında Türkiye’de eğitim programı düzenlenmiştir.

Türklere Anadolu’nun kapılarını açan Sultan Alpaslan’ın mezarının aranması ve türbe inşa edilmesi ise iki ülke arasındaki ortak tarihsel kökleri geliştirmeye yönelik tarihsel projelerden birisidir. Bu kapsamda 09 Eylül 2013’de fizibilite çalışmaları ve proje ile ilgili ön görüşmeler yapmak üzere TIKA’nın katkılarıyla uzman bir heyet Aşkabat ve Merv’e giderek çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca Merv’de bulunan Hakem el-Gifari ile Bureyde el-Aslami adlı iki sahabeye ait türbelerin TIKA tarafından yapılan yenileme çalışmaları ise halen devam etmektedir.

Türkiye-Türkmenistan arasında bilimsel alanda da işbirliği yapılarak teknolojik ve bilimsel bilgi birikiminin geliştirilmesine, ortak değerlere yönelik farkındalığın artırılmasına çalışılmaktadır. Bu kapsamda 24 Eylül 2013’de TIKA ve Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Uluslararası İlişkiler Enstitüsü işbirliğinde başkent Aşkabat’ta “Felsefe-Bilim Geleneğinin Kadim Kökleri: Türkmenistan ve Türkmen Kökenli Bilgiler” konulu akademik konferans gerçekleştirilmiştir. Yine TIKA koordinesinde, Türkiye ve bölge ülkeleri arasında karşılıklı olarak ekonomi ve dış ticaretinin tanıtılması amaçlayan işbirliği protokolü kapsamında 14 Haziran 2013’de Türk Cumhuriyetleri Eğitim Programı’nın altıncısı düzenlenmiştir. Bu programa Türkmenistan’la birlikte Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Makedonya, Moldova, Kosova ve Irak’tan toplam 27 temsilci katılmıştır. Program kapsamında katılımcılar Türkiye’de önemli kamu kurumları ve ticaret merkezlerini ziyaret ederek çalışmaları yerinde izlemişlerdir.

Türkmenistan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler de her vesileyle geliştirilmeye çalışılmaktadır. 5-6 Aralık 2013’de Kiev’de düzenlenen AGİT Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye-Azerbaycan ve Türkmenistan üçlü bir toplantı yapmış ve üç ülke arasında işbirliği süreci başlatılması ve ilk toplantının da Türkmenistan’da yapılması kararlaştırılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2013).

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Türkmenistan, siyasal şuuraltının kaygıları ve geleceğe yönelik özlemleri arasında uluslararası alanda kendine yol bulmaya çalışan bir ülkedir.

Sovyetler Birliği döneminin otoriter alışkanlıkları ve mili niteliklerinin baskılanmasına özbilinçsel bir tepki nedeniyle Türkmenistan, bağımsızlık sonrası siyasette tutucu bir yol izlemiştir. Bu bağlamda Saparmurat Niyazov tarafından hazırlanan, kültürel ve ahlaki boyutları ağır basan bir rehber kitap olarak “Ruhname”, Türkmenistan’ı Sovyet döneminde mahrum kaldığı değerlerle birlikte geleceğe taşımayı amaçlamıştır. Fakat otoriter bir yönetimin hamiliğini yüklediği bu değerlerin Türkmenistan’ı geleceğe taşıyamayacağı anlaşıldığından 1 Eylül 2013’den itibaren Ruhname eğitim müfredatından çıkartılmıştır. Hukuki, ahlaki, tarihî, dini ve edebi nitelikleriyle bir dönem Türkmenistan’da Kuran’dan sonra ikinci kitap kabul edilen Ruhname’nin bir anlamda rafa kalkması Türkmenistan’ın geleceğe ilişkin yeni vizyonu hakkında bir fikir vermektedir.

Türkmenistan, sahip olduğu fosil kaynakları ekonomik ve politik bir değere dönüştürmek istediğinden ikili ve çok taraflı ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Aksi takdirde hali hazırda çoğunlukla Rusya üzerinden gerçekleştirdiği doğalgaz dış satımı Türkmenistan’ı yeniden bir bağımlılığa sürükleyebilir. Türkmenistan’ın Batı ile olan ilişkilerini geliştirebilmesi için ise hem ekonomisini hem de siyasal sistemini liberalleştirilmesi gerekmektedir. Fakat karizmatik lider kültü ve otoriteye olan saygı geleneği nedeniyle Türkmenistan’da liberal alışkanlıkların gelişmesi zaman alacaktır. Bu bağlamda en azından yakın bir gelecek boyunca Çin kapitalizmine benzer bir görüntüyü Türkmenistan’da gözlemlemek olasıdır.

Ağırlıklı olarak fosil kaynaklara dayalı ekonomisini çeşitlendirmek isteyen Türkmenistan’ın özellikle tarım ve turizm alanlarına yatırım yapmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu yatırımlara Türkiye’nin katkısı ise artarak devam edecek ve Türkmenistan’ın kalkınmasından da Türkiye önemli bir pay alacaktır.

Yurt kalkınmasını dengeli bir dış politika ile teminata almayı düşünen Türkmenistan’ın bu tutumu özellikle Batı ve Rusya ile olan ilişkilerine doğrudan yansımaktadır. Komşuları ile ilişkilerini de geliştirmeye çalışan Türkmenistan, geçmişte en çok sorun yaşadığı Özbekistan ile 2012 sonrası uyum ve uzlaşma sürecine girmiştir. Bu durumda Türkmenistan’ın yakın ve orta vadede Hazar kaynaklarının paylaşımı dışında bölge ülkeleri ile bir ihtilaf yaşamaması beklenmemektedir.

Türkmenistan’ın Avrupa ile olan ilişkisi ise yavaş yavaş gelişmektedir. 2013’de yapılan Parlamento seçimlerine AGİT’in gözlemci olarak davet edilmesi ve Avrupa’ya

olan uçuş noktalarının sayısının her geçen gün artması Türkmenistan'ın bu konuda istekliliğinin somut göstergesidir (Zaman, 21 Aralık 2013).

Türkiye açısından Türkmenistan, Orta Asya ülkeleri arasında en güvenli bölge sayılır. Ermeni-Azeri sorunları nedeniyle Orta Asya'da arzu ettiği açılımları Azerbaycan üzerinden yapamayan Türkiye, bu açmazı Türkmenistan ile geliştireceği ilişkiler yoluyla ikame edebilir. Sosyo-politik ve ekonomik açıdan Türkiye'ye karşı hiçbir çekince yaşamayan Türkmenistan'ın ise bu ilişkileri geliştirmeye açık ve istekli olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Alkan, Haluk, *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, (Ankara: USAK Yayınları, 2011).

Ertan, Fikret, "Rusya-Türkmenistan İlişkileri", *Zaman*, (http://www.zaman.com.tr/fikret-ertan/rusya-turkmenistan-iliskileri_535099.html).

Has, Kerim, "Türkmenistan-Rusya İlişkilerinde Temkinli Diplomasi", *Analist*, Ekim 2012, ([http://www.usakanalist.com//images_upload/files/sayi20/files/analist%2020_say%C4%B1_001\(7\).pdf](http://www.usakanalist.com//images_upload/files/sayi20/files/analist%2020_say%C4%B1_001(7).pdf)).

Hasanov, H. "Ukraine and Türkmenistan Expand Military-Technical Cooperation", *Trend*, 21 Ağustos 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/Turkmenistan/2181350.html>).

_____, "Türkmenistan Plans to Open Embassy in South Korea", *Trend*, 17 Ağustos 2013, (<http://en.trend.az/regions/casia/Turkmenistan/2180314.html>).

_____, "Türkmenistan Prepares Agreements with Japan on Cooperation in Oil and Gas Sphere", *Trend*, 20 Ağustos 2013, (<http://en.trend.az/capital/energy/2181026.html>).

Jafarova, Aynur, "Türkmenistan to Launch International Sea Port in 2017", *Azernews*, 19 Ağustos 2013, (<http://www.azernews.az/region/58289.html>).

Kula, Adem, "Türkmenistan Diplomatik Gücünü Artırıyor", *Türkiye-Türkmenistan*, 2012, (<http://www.turkiye-turkmenistan.com/?p=3930>).

Mominkulov, Canat, "Çin ve Türkmenistan'ın Enerji İlişkileri", *ORSAM Dış Politika Analizleri*, 11 Nisan 2013, (<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4399>).

- Peyrouse, Sebastien; J. Boonstra; M. Laruelle, “Security and Development Approaches to Central Asia The EU Compared to China and Rusia”, *EUCAM Working Paper*, Finland, 2012.
- Purtaş, Fırat, *Bağımsız Devletler Topluluğu*, (Ankara: Platin Yayınları, 2005).
- Shishkin, Philip, “Central Asia’s Crisis of Governance”, *Asia Society/ Central Asia Report*, Ocak 2012, (http://asiasociety.org/files/pdf/120215_central_asia_crisis_governance.pdf).
- Socor, Vladirmir, “Turkey Sees Opportunity in Trans-Caspian Pipeline Project” *Eurasia Daily Monitor*, 11 Eylül 2012, (http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=39826&tx_ttnews%5BbackPid%5D=27&cHash=ada165e292483d300_783a33604ab1ddf).
- Walt, Stephen, “The End of the American Era”, *National Interest*, 25 Ekim 2011, (<http://nationalinterest.org/article/the-end-the-american-era-6037?page=show>).
- “ABD Türkmenistan İle İlişkilerini Geliştirecek”, *Zaman*, 16 Ocak 2013, (http://www.zaman.com.tr/dunya_abd-turkmenistan-ile-iliskilerini-elistirecek_2041466.html).
- “ABD’nin İran Ambargosunda 11 Delik”, *Yakın Doğu Haber*, 21 Mart 2013, (http://www.ydh.com.tr/HD9999_abdnin-iran-ambargosunda-11-delik.html).
- “August-2013: Flowing the Course of Foreign-policy Initiatives”, *Turkmenistan The Golden Age*, 2013, (http://www.turkmenistan.gov.tm/_eng?id=2688).
- “CAREC to Support Key New Routes to Boost Regional Trade”, *ADB Asian Development Bank*, 24 Ekim 2013, (<http://www.adb.org/news/carec-support-key-new-routes-boost-regional-trade>).
- “Dışişleri Bakanı Davutoğlu AGIT Bakanlar Konseyi Toplantısına Katıldı”, *TC Dışişleri Bakanlığı*, 2013, (<http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-agit-bakanlar-konseyi-toplantisina-katildi.tr.mfa>).
- “General Census of Population and Housing Finishes in Türkmenistan”, *Turkmenistan.Ru*, 26 Aralık 2012, (<http://www.Turkmenistan.ru/en/articles/16990.html>).
- “Neden Türkmenistan?”, *Türkiye-Türkmenistan*, 2013, (http://www.turkiye-turkmenistan.com/?page_id=61).
- “Official News”, *Türkmenistan Official Page*, 5 Nisan 2012, (<http://www.Turkmenistan.gov.tm/?id=775>).
- “The International Energy Forum has Closed in Ashgabad”, *Turkmenistan The Golden Age*, 2013, (http://turkmenistan.gov.tm/_eng?id=2833).

- “Türkmenistan Ekonomisi %9,4 Büyüdü”, *Türkiye-Türkmenistan*, 16 Temmuz 2013, (<http://www.turkiye-turkmenistan.com/?p=8615>).
- “Türkmenistan Fransa’ya Uçuyor”, *Zaman*, 21 Aralık 2013, (http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkmenistan-fransaya-ucuyor_2186704.html).
- “Türkmenistan Hazar Suyunu Artacak”, *Dünya Bülteni*, 19 Aralık 2013, (<http://www.dunyabulteni.net/haberler/283768/turkmenistan-hazar-suyunu-aritacak>).
- “Türkmenistan İlk Çok Partili Seçime Hazırlanıyor”, *Haberand*, 4 Aralık 2013, (<http://www.haberand.com/turkmenistan-ilk-cok-partili-secime-hazirlaniyor-h-384399.html>).
- “Türkmenistan ve Özbekistan Liderleri Taşkent’te Görüştü”, *Haberler.com*, 25 Kasım 2013, (<http://www.haberler.com/turkmenistan-ve-ozbekistan-liderleri-taskent-te-5350098-haberi/>).
- “Türkmenistan’da BM Sevinci”, *Haber7*, 18 Haziran 2013, (<http://www.haber7.com/avrupa/haber/1040020-Turkmenistanda-bm-sevinci>).
- “Türkmenistan’da Turizm Meslek Lisesi Bünyesindeki TİKA Türk Dil Sınıfları Hizmete Açıldı”, *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*, 2013, (<http://www.tika.gov.tr/haberler/4>).
- “World Bank: Emphasize Public Participation in Türkmenistan”, *Human Rights Watch*, 24 Temmuz 2013, (<http://www.hrw.org/news/2013/07/24/world-bank-emphasize-public-participation-turkmenistan>).
- “World Economic Forum Strategic Dialogue on the Future of the South Caucasus and Central Asia at the Confluence of Change”, *WEF (World Economic Forum)*, 2013, (http://www3.weforum.org/docs/BAKU13/WEF_BAKU13_Report.pdf).

EKONOMİ

Prof. Dr. Muhsin Kar

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

mkar@konya.edu.tr

Türkmenistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile bağımsızlığını ilan eden ülkeler arasında planlı ekonomik yapıdan piyasa ekonomisine geçişe en geç başlayan ve performansı en zayıf olan ülkelerden biridir. Kırgızistan ve Kazakistan gibi piyasa ekonomisine geçiş tercih etme yerine; Türkmenistan, ithal ikameci bir ekonomik arka plana dayanan ve "Kalkınmanın Ulusal Yolu (National Way of Development)" olarak adlandırılan Sovyet modelini benimsemeye devam etmiş ve ekonomik yapısını modernize edememiştir (Bendini, 2013: 4). Aralık 2006'da göreve gelen Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhamedov, 2008 yılından itibaren piyasa ekonomisine geçmesi için girişimleri hızlandırmıştır.

Türkmenistan, 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Orta Asya'daki diğer ülkeler göre, en fakir ülke konumundadır (Lubin, 1999: 62). Coğrafi olarak en büyük ülkelerden bir tanesi olsa da, en az sınırlı kaynağa sahip olan ülkelerden bir tanesidir. Ülkenin %80'i çöldür ve bağımsızlık öncesi dönemde SSCB'nin enerji ve pamuk bakımından hammadde kaynağı olarak işlev görmüştür.

Ülkenin temel gelir kaynağı olan doğalgaz ihracatı 1990'lı yılların sonuna kadar tek bir boru hattından yapılmış olup, bu hat da Rusya'nın kontrolünde idi. Rusya'nın mevcut boru hattından üçüncü ülkelere doğalgaz transferine izin vermemesi ve doğalgaz fiyatlarını düşük tutması, Türkmenistan'ın doğalgaz gelirlerinin 2000'li yıllara kadar düşük seyretmesine neden olmuştur. 1997 yılında Türkmenistan ve İran arasında açılan küçük bir doğalgaz boru hattı ile birlikte doğalgaz ihracatını çeşitlendirmeye başlayan ülke, 2009 ve 2010 yıllarında yapımları tamamlanan yeni boru hatları ile hem İran hem de Çin ile uzun dönemli doğalgaz ticaret anlaşmaları yapma imkanına kavuşmuştur. Aynı zamanda ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle enerji sektörüne yönelmektedir ve bu yatırımların büyük bir çoğunluğu Çin kaynaklıdır. 2011 yılının Kasım ayında yapılan bir anlaşma ile, inşa edilecek yeni boru hatları vasıtasıyla Çin'e yapılacak sevkiyatın artırılması planlanmaktadır.

2000'li yılların başında ekonomide dış borç ve bütçe dengesizliklerinden kaynaklanan ciddi makroekonomik dengesizlikler yaşanmıştır. Yaşanan ekonomik olumsuzluklar dünya enerji fiyatlarının artması, yeni boru hatlarının açılması ve ihraç edilen doğalgaz miktarının artması ile birlikte tersine dönmüştür (Pomfert, 2006). Bunun sonucu olarak, doğalgaz ve petrol ihracatından elde edilen gelirler ülkenin önemli gelir kaynakları arasında yer almaya başlamış ve bu sektörlerin ekonomi içerisindeki payı giderek artmıştır. 2007 yılında endüstriyel üretimin %52,8'i yakıt ve enerji üretiminden oluşurken, 2011 yılında bu oran %76 seviyesine çıkmıştır (DB, 2013). Türkmenistan'ın ihracatında enerji ürünlerinin payı oldukça yüksek olup enerji ihracatının toplam ihracata oranı 2012 yılında %93 olarak gerçekleşmiştir.

Türkmenistan tüm geçiş ekonomileri arasında en az reform yapmış ülke konumundadır. Ekonomik yapıyı modernize etmek ve piyasa ekonomisine geçiş için reform sürecine 2007 yılında başlanmıştır. Halen ülkede kamuya ait şirketlerin piyasalar üzerindeki etkinliği yüksektir ve piyasalara devlet müdahaleleri olağan kabul edilmektedir. 2010 yılının Mayıs ayında Türkmenistan hükümeti "Türkmenistan'ın Sosyoekonomik Gelişimi İçin Ulusal Program 2011-2030" adlı ulusal programı uygulamaya koymuştur. Program çerçevesinde özelleştirmelerin gerçekleştirilmesine öncelik verilmesi planlanmıştır. Nitekim 2013 yılının Mart ayında devlete ait bazı alışveriş merkezleri ve gıda işleme fabrikaları özelleştirilmiştir (Economist Intelligence Unit, 2013: 8). Ülkede özelleştirilmelerin devam etmesi ile birlikte ölçeklerinin küçük çaplı olması beklenmektedir. Zira enerji ile ilgili sektörlerin özelleştirilmesi program kapsamında değildir. Ayrıca ulaşım ve telekomünikasyon sektörleri özelleştirme dışında tutulmuştur. Devlet şirketleri halen petrol, doğalgaz ve diğer hammadde ihracatlarını yürütmektedir (Bertelsmann Stiftung, 2012). Yine devlet pamuk ve tahıl gibi tarım ürünlerinde fiyat kontrolleri yapmak suretiyle tarım sektöründe de tekelci bir politika uygulamaktadır. Özel sektörün ülkenin GSYİH'ye katkısı 2010 yılında sadece %25 seviyesindedir (EBRD, 2010).

Türkmenistan ekonomisine dair yapısal problemlerden biri de finans ve bankacılık sektörünü ilgilendirmektedir. Finansal sektörde devletin ağırlığı halen devam etmektedir. Sektörde verilen kredilerin %95'i kamuya verilirken, özellikle küçük ve orta ölçekli kuruluşların finans sektöre erişimi mümkün değildir. Özel ticari bankacılığın sektördeki payı %25'tir. Finansal sektörün iyileşmesi amacı ile 2008 yılının Mart ayında ulusal para biriminin konvertibilitesi ile ilgili düzenlemeler yapılmış, mevcut ikili kur yapısı değiştirilerek tek bir kur belirlenmiştir. 2009 yılının hemen başında da para biriminde yeni düzenlemeye gidilerek 5000 eski manat değerinde yeni manat tedavüle sürülerek 1 Amerikan dolarının 2,9 Manat'a eşit olduğu kontrollü sürünen

döviz kuru (crawling exchange rate) uygulaması devam etmektedir. 2012 yılında IMF dalgalı kura geçişi önerse de Türkmenistan Hükümetinin ekonominin herhangi bir alanındaki kontrol gücünü kaybetmek istememesi bu önerinin geri çevrilmesine neden olmuştur (Economist Intelligence Unit, 2013: 10). Bankacılık sistemini iyileştirmek ve sektörü uluslararası raporlama standartları ile uyumlu hale getirmek amacı ile 2010 yılının Ağustos ayında bankacılık ve döviz düzenlemelerine ilişkin kanunlar Parlamente'ya getirilmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen devletin finansal sektördeki baskınlığı halen devam etmektedir.

Ekonomi Politikası

Türkmenistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçeceğini beyan etmiştir. Ancak piyasa ekonomisine geçiş için gerekli olan reformları 2000'li yıllarda hayata geçirmeye başlamıştır. Ülkede para politikalarının uygulanmasında yetkili Merkez Bankası da 1997 yılında yürürlüğe giren stabilizasyon programı çerçevesinde özerkliğini kazanmıştır. Devlet başkanına doğrudan bağlı olan Türkmenistan Merkez Bankası'nın başlıca görevleri; banka kurma ve dış operasyon lisansı izni verme, bankaların mevzuat kapsamında hareket etmelerini denetleme, döviz kurunu ve faiz oranlarını belirlemedir.

Türkmenistan Merkez Bankası hükümetin harcamalarının finansmanında aktif görev almaktadır. Ayrıca ülke içerisinde para ve sermaye piyasalarının oluşmaması nedeniyle kamu borç kağıtlarının alınıp satılacağı bir piyasa da oluşmamıştır. Bu durum etkin bir para politikasının yürütülmesini engellemektedir (BMD, 2012). Ülke içerisinde yapılan ekonomik işlemlerin çoğunun yabancı döviz üzerinden yapılması, merkez bankasının yurt içi para arzı üzerindeki etkinliğini de zayıflatmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında gelecek dönemde uygulanan para politikalarının ilkel ve Merkez Bankası'nın enflasyonu kontrol etmek için kullandığı araçların sınırlı kalacağı söylenebilir (Economist Intelligence Unit, 2014: 9).

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Türkmenistan'da uygulanan maliye politikalarının otoriter rejimden etkilendiği söylemek mümkündür. 2000'li yıllara gelindiğinde piyasa ekonomisine geçiş çabalarının artmasına rağmen ülke içerisinde fiyat kontrollerinin halen uygulanmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Aralık 2006'da Gurbanguli Berdimuhamedov'un devlet başkanı olmasından sonra hükümet politikalarının daha liberal bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. 2008 yılından itibaren ülke içerisindeki üretim yapısının doğal kaynaklara ve pamuğa dayalı bir yapıdan çıkarılarak çeşitlendirilmesi için sübvansiyon programı uygulamaya konulmuş, böylece yeni iş ve istihdam alanlarının oluşması planlanmıştır. 2012 yılındaki seçimlerden sonra Gurbanguli Berdimuhamedov sanayileşme amacını tekrarlamış,

2013 yılının Mart ayında daha yüksek miktarda yabancı sermayeyi enerji dışı sektör-
lere yönlendirmek amacı ile özelleştirme programı başlatılmıştır. Bu çerçevede 2020
yılına kadar enerji dışı devlet kurumlarının %70'inin özelleştirilmesi planlanmaktadır.

27 Aralık 2013 tarihinde Berdimuhamedov devlet mülklerinin özelleştirilmesi
ve devri ile ilgili bir kanun imzalamıştır. Buna göre enerji sektörü, ormancılık, su
ve havacılık sektörlerinde özelleştirmelere izin verilmeyeceği, bunun dışında özellikle
pamuk, kimyasal, üretim ve altyapı sektörlerinde yabancı sermayeyi çekmek için
özelleştirme girişimlerinde bulunulacağı bildirilmiştir (Economist Intelligence Unit,
2014: 8).

Türkmenistan'da doğalgaz ve petrol satışının devlet tekelinde olması nedeniyle
bu kaynakların satış miktarında ya da uluslararası piyasa fiyatlarında yaşanan bir
değişikliğin devlet bütçesini doğrudan etkileyeceği aşikardır. Nitekim 1990'lı yılların
sonuna kadar Türkmenistan'ın Rusya'nın kontrolünde olan tek bir doğalgaz boru hat-
tına sahip olması ve Rusya'nın fiyat ve miktar konusundaki politikası, ülkenin bu kay-
naktan yeterince gelir elde edememesine neden olmuştur. 2000'li yıllara kadar bütçe
açıkları ile boğuşmakta iken özellikle boru hatlarının tamamlanması ile Çin ve İran
ile doğalgaz ticaretinin başlaması ve dünya enerji fiyatlarındaki hızlı artış 2012 yılına
gelindiğinde açığın yerini bütçe fazlasına bırakmıştır. 2012 yılında gaz satışlarındaki
artış, bütçe gelirlerinin %59,3 fazla gerçekleşmesine ve harcamaların ise hedeflendiği
gibi oluşmasına neden olmuştur (Economist Intelligence Unit, 2013: 9). Bütçe gelirle-
rinin artmasına paralel olarak hükümet harcamalarının da arttığı görülmektedir. 2013
yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre hükümet harcamalarında
%67 artış yaşanmıştır. Hükümetin yatırım harcamaları ise %40 artmıştır ki çoğunluğu
çimento gibi yapı malzemeleri üretimine yöneliktir. Oluşan bütçe fazlasındaki artışın
önümüzdeki dönemde kamu harcamalarındaki artış ile birlikte azalacağı ve GSIYH'nin
2013-2014 döneminde düşeceği, uzun vadede ise %1,8'i civarında oluşacağı beklen-
mektedir (Economist Intelligence Unit, 2014: 9). Zira hükümet Ekim 2012 tarihinde
sosyal içerikli harcamalara daha çok pay ayıracağını duyurmuş ve Ocak 2013'te kamu
personeline ve emeklilere ödenen maaşlara zam yapmıştır.

Türkmenistan'ın piyasa ekonomisine geçişi için gerekli düzenlemeler ancak
son yıllarda yapılmıştır. Ülkeye ithal edilen mallara uygulanan gümrük vergi oran-
ları oldukça yüksektir. Ayrıca ülkede tarife dışı engeller de mevcuttur. Bunlardan en
önemlisi Ticaret Anlaşması ve Yatırım Projeleri kayıt zorunluluğudur. Belediye Ofisi
Vergi Müfettişliği ve bazı sektörel bakanlık birimlerine kayıt yaptırılması zorunluluğu
bulunmaktadır. Bu kuruluşların yetkilileri tarafından işletmelere yapılan sık dene-
timler ticarete engellere neden olmaktadır. 2008 yılının Mart ayında yabancı yatı-

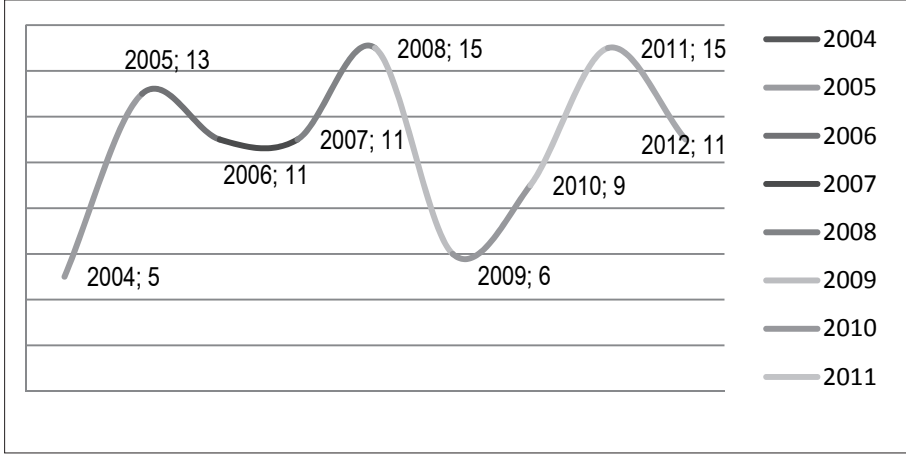
rımları teşvik etmek için yeni bir yatırım kanunu yürürlüğe girmiş ve bu çerçevede ilerleyen yıllarda ihracat ve ithalat vergilerinde indirimle gidilmiştir. Böylece ülkede yatırım süreçleri iyileştirilmiş ve kurumsal yapılar uluslararası ticarete daha yakın hale getirilmiştir (Bertelsmann Stiftung, 2012). Dış ticaret politikasında yaşanan bu gelişmelere rağmen, liberalizasyonun yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Zira ülke içinde yeni gelişen endüstriler ileri seviyede korunmaktadır. Ayrıca daha önce de belirtildiği üzere doğalgaz, petrokimyasal ürün, pamuk ve tahıl ürünlerinde devlet tekeli süregelmektedir.

Uygulanan ithalat tarifelerine bakıldığında Türkmenistan'ın tarımsal ürünlerde daha korumacı olduğu görülmektedir. Dünya Bankası'nın "2009/2010 Dünya Ticaret Göstergeleri" raporuna göre Türkmenistan'da tarımsal ürünlere ortalama %12,8 oranında tarife uygulanırken, tarımsal olmayan ürünlere tarife %3,9 seviyesindedir (WB, 2010).

Ekonomik Performans

Türkmenistan ekonomisi 90'lı yıllarda oldukça kötü bir büyüme performansı göstermiş ve ancak 2002 yılından itibaren sürekli olarak pozitif büyümüştür (Grafik 1). Türkmenistan, 2011 yılında %14,7 büyüyerek, dünyada en hızlı büyüyen ülke olmuştur. 2012 yılında ise büyüme oranı %10 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılı itibariyle GSYİH'nin sektörel dağılımına bakıldığında en büyük payın %69,9 ile hizmet sektörüne ait olduğu, sanayi ve tarım sektörlerinin GSYİH içerisindeki payının ise sırasıyla %21,8 ve %8,3 olduğu görülmektedir (CIA, 2013). Dünya Bankası verilerine göre Türkmenistan'ın 2012 yılı sonu itibariyle GSYİH'si 35,16 milyar Amerikan doları seviyesindedir.

Grafik 1. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranı (%)

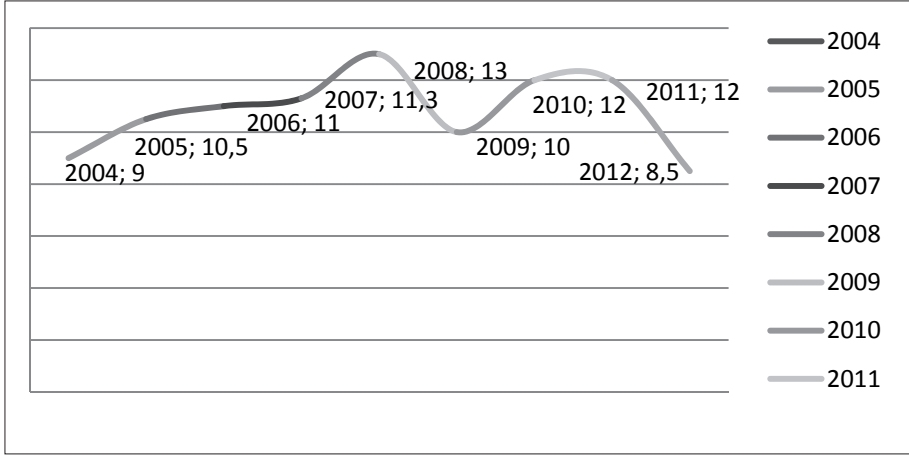

Kaynak: Dünya Bankası Veri Bankası, 2013.

Şüphesiz Türkmenistan ekonomisindeki hızlı büyümenin temelinde doğalgaz ve petrol üretimi ve satışındaki artış bulunmaktadır. Enerji sektörüne yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları da ekonomik büyüme oranının artmasına katkı vermiştir. Enerji sektörüne yapılan yatırımların artması ve Çin'deki büyüme trendinin devam etmesi ile artan talebin karşılanması planlanmaktadır. Bu çerçevede 2009 yılında Çin'e gaz sevkiyatı 10 milyar kübik metre (bcm) iken, 2020 yılının sonunda doğalgaz sevkiyatının 65 bcm olması planlanmaktadır (Economist Intelligence Unit, 2013: 11). Ayrıca Temmuz 2013'te açılan dünyanın en büyük ikinci doğalgaz gaz çıkarım alanı olan Galkınış doğalgaz alanı doğalgaz üretiminin artmasına neden olmuştur. Böylece 2013 yılı sonu itibarıyla doğalgaz üretiminin 76,9 bcm ve gaz ihracatının 43,9 bcm seviyesine çıkması sağlanmıştır (Economist Intelligence Unit, 2014: 10). Tüm bu açıklamalar ışığında ekonomik büyümenin ilerleyen dönemde tek haneli ve fakat %10 seviyesine çok yakın devam edeceği öngörülmektedir (DB, 2013). Türkmenistan İstatistik Komitesi 2013 yılının ilk dokuz ayında ekonominin %10 büyüdüğünü rapor etse de 2013 yılının tamamında reel GSMH'nin %8 büyüdüğü tahmin edilmektedir (Economist Intelligence Unit, 2014: 10). Küresel doğalgaz fiyatlarındaki yüksek seviyenin 2013-2014 yıllarında da süreklilik göstereceği öngörülmektedir. Bu da Türkmenistan'ın doğalgaz gelirlerinin yüksek seyredeceğine dair öngörüyü güçlendirmektedir. Enerji gelirlerinin hükümet tarafından yatırım amaçlı kamu harcamalarında, ücret ve transfer harcamalarında kullanması ile iç talebin tetiklenmesi de büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. İç talepteki büyüme ise inşaat, perakende satış ve ulaşım sektörlerinde hızlı bir büyüme trendinin yaşanmasına neden olmaktadır.

Türkmenistan ekonomisine yönelik veriler geçmişte devlet sırrı olarak nitelendirilmiştir (KASIAD, 2012: 5). Bu yüzden son yıllara kadar Türkmenistan ile ilgili sağlıklı istatistiksel verilere ulaşmak oldukça güçtür. Gurbanguli Berdimuhamedov'un yönetime gelmesi sonrasında kurulan istatistik kurumu ülke ile ilgili istatistiklerin toplanmasına başlamıştır. Bu nedenle ülkeye ait geçmiş dönem enflasyon verileri bazı tahminlere dayanmaktadır. Buna göre CIA Factbook tarafından sağlanan Türkmenistan ekonomisine ait fiyatlar genel seviyesi verileri Grafik 2'de gösterilmektedir.

Grafik 2. *Türkmenistan Ekonomisinde Enflasyon Oranının Gelişimi (%)*

Kaynak: CIA Factbook, 2013.

Grafik 2'de görüldüğü üzere enflasyon oranı %10 seviyesinde seyretmektedir. 2013 yılının ilk üç çeyreğinde ekonomide %0,5 oranında bir deflasyon yaşandığı Ulusal İstatistik Kurumu tarafından bildirilmektedir (Economist Intelligence Unit, 2014: 10). Bu düşüşün geçici olduğu, artan devlet yatırımlarının ve sosyal harcamaların fiyatlar genel seviyesini arttıracığı beklenmektedir. Buna göre 2013 yılında enflasyonun %9, 2014 yılında ise %11 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir (Economist Intelligence Unit, 2013: 9).

Türkmenistan ekonomisinde resmi olarak ilan edilmiş bir işsizlik oranı bulunmamaktadır (Federal Research Division, 2007: 8). Zira devlet her vatandaşına iş garantisi vermektedir. Bununla birlikte gerçekte ülke içerisinde %60 oranında bir işsizliğin mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Mevcut işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında ilk sırada %48,2 ile tarım sektörünün bulunduğu, hizmetler sektörünün toplam istihdamın %37,8'ini, sanayi sektörünün ise %14'ünü oluşturduğu görülmektedir (BMD, 2012). İşgücünün çok büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilir.

ken, tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının düşük olması sektördeki verimsizliği yansıtmaya açısından dikkat çekicidir.

Türkmenistan'da özellikle enerji sektörü, yabancı yatırımcılar için önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu sektörde bile ülkeye giren yabancı sermaye oldukça kısıtlı kalmaktadır. Bu durumun başlıca sebepleri yatırım ortamının yetersizliği ve komşu ülkelerdeki daha cazip yatırım olanaklarıdır (KASAD, 2012: 10). Ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye net olarak bilinmese de Rusya, Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından petrol ve doğalgaz alanlarında yatırımların yapıldığı bilinmektedir.

Ekonomik Sektörler

Tarım sektörü 2000'lerin hemen başına kadar Türkmenistan hükümeti tarafından desteklenmiş, tarımsal üretime yönelik teşvik politikaları uygulanmıştır. Verilen desteklerle sektörün GSYİH içerisindeki payı yüksek seyretmiştir. Bununla birlikte doğalgaz boru hatlarının kurulması ile birlikte doğalgaz üretiminin ve ticaretinin artması tarımın GSYİH içerisindeki payını düşürmüştür.

Sovyet döneminden son yıllara kadar tarım alanlarının çok büyük bir kısmı pamuk üretimine ayrılmıştır. Berdimuhamedov'un devlet başkanı olması ile birlikte Türkmenistan'ın gıda konusunda kendine yeter bir hale gelmesi için ürün çeşitliliği artırılmıştır. Sovyet dönemi ile karşılaştırıldığında tahıl ekilen alan tam üç kat artış göstermiştir (Federal Research Division, 2007: 7). Bununla birlikte tarım alanlarının verimliliği genel olarak düşüktür ve sulamaya ihtiyacı vardır. Türkmenistan'ın sulama altyapısı ve su kullanım politikaları bu amaca etkin bir şekilde hizmet etmemektedir. Örneğin ülke içerisinde su kullanımının ücretsiz olması su israfını artırmaktadır.

Tarım alanlarının sulanmasında Karakum Kanalı aracılığı ile Amu Derya Nehri'nin suyu kullanılmakta iken 2005 yılında Dostluk Barajı'nın açılması ülkedeki sulu tarım oranını yükseltmiş, tarımda etkinliği artırmıştır. Tarım genel olarak devlet eli ile yapılırsa da özel sektör olarak nitelendirilebilecek çiftçiler ülkede üretilen meyve ve sebzenin çoğunluğunu üretmektedirler. Tahıl ve pamuk üretiminin tamamına yakını ise devlet kontrolündedir (Federal Research Division, 2007: 7).

Türkmenistan'da dikkate değer bir ormancılık sektöründen bahsetmek mümkün değildir. Balıkçılık da yeterince gelişmemiş olup, Hazar Denizi'nden önemli miktarda çabalığı yakalanmaktadır (Federal Research Division, 2007: 7). Türkmenistan ekonomisinde hakim olan petrol ve doğalgazdan başka ülke içerisinde tuz, jips ve bentonit mineralleri çıkarılmaktadır.

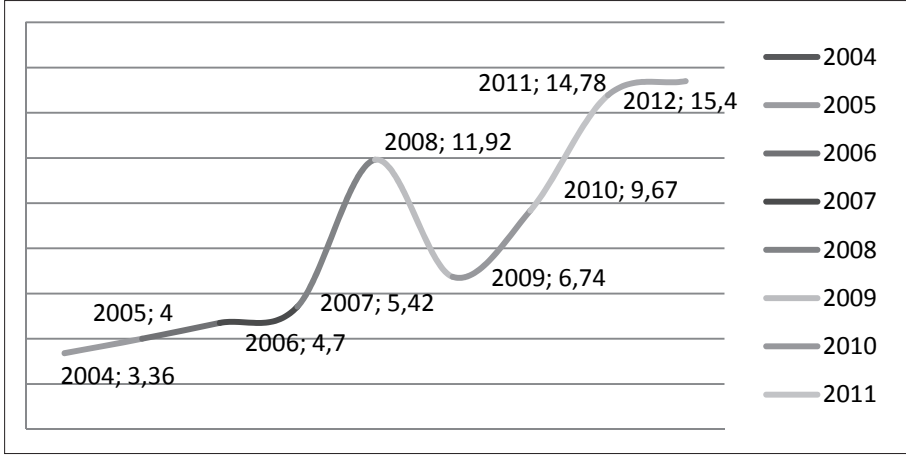
Sovyet sonrası dönemde imalat sanayi, petrokimya ve pamuk işleme endüstrilerinden oluşmuştur. 2000'li yılların başında devletin uygulamış olduğu sübvansiyon programı ile birlikte gıda işleme, makine ve metalürji endüstrilerine yatırımların yapılması ve böylece Türkmenistan'ın üretim çeşitliliğinin artırılması amaçlanmıştır. Son yıllarda özellikle Türkiye menşeli firmalar çimento, gübre, mobilya, plastik boru ve mermer imalatı yatırımları yapmıştır (KASİAD, 2012: 7). Yine de imalat sanayinde halen petrokimya ve pamuk işleme endüstrilerinin etkin olduğu ve kuruluşların genel olarak kamuya ait olduğu, özel sektörün imalat sanayindeki payının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Ülkede inşaat sektöründe de kamu yatırımlarının yoğun olduğu görülmektedir. Zira sektörün temeli hükümetin inşaat projelerine dayanmaktadır. Çünkü özel konut yapımının payı oldukça düşüktür (Federal Research Division, 2007). Hükümet daha çok büyük projelerin inşasına öncelik vermektedir. İnşaat sektörü yabancı firmaların faaliyet gösterdiği bir alandır. İnşaat sektörünün son yıllardaki gelişimi ile birlikte sektörün GSYİH'deki payının %10'a kadar çıktığı bildirilmektedir (KASİAD, 2012: 8).

Ticaret

Grafik 3'te görüldüğü üzere 2007 yılından itibaren ihracat gelirleri hızlı bir artış trendine girmiştir. 2009 yılında Rusya ile yaşanan kriz sonucunda ihracat gelirlerinde düşüş yaşansa da 2009 ve 2010 yıllarında yeni boru hatlarının açılması üzerine İran ve Çin ile doğalgaz ticareti başlamış, 2005 yılında 4 milyar Amerikan doları seviyesindeki toplam ihracat 2012 yılında 15 milyar Amerikan dolarının üstüne çıkmıştır. İhracatın 2013 yılı sonu itibarıyla 17,5; 2014 yılında ise, 21,6 milyar Amerikan dolarına ulaşacağı öngörülmektedir. Türkmenistan'ın ihracat sektöründeki en büyük ortağı Çin'dir. 2012 yılında Türkmenistan'ın toplam ihracatında Çin'in payı %67 olarak gerçekleşmiştir (DB, 2013). Diğer ihracat ortakları ise, Rusya, İran, Türkiye, Ukrayna ve İtalya'dır.

Grafik 3. Yıllar İtibariyle İhracat Tutarlar (Milyar \$)

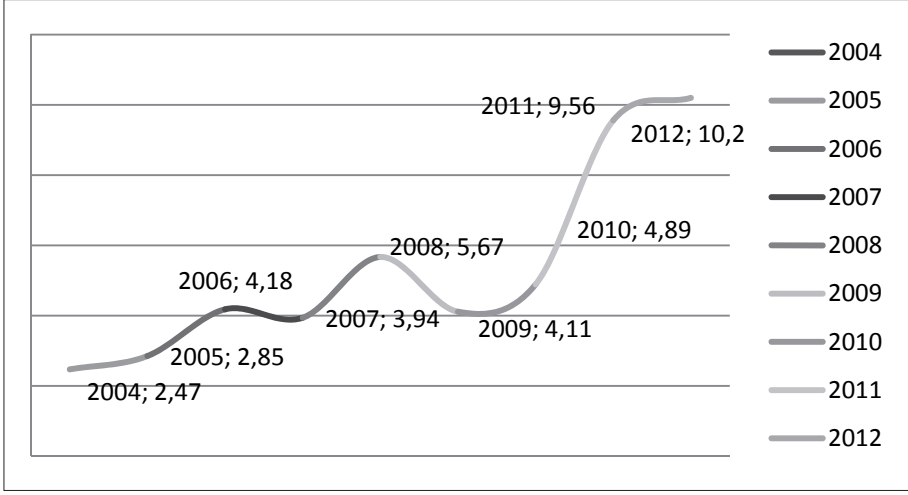
Kaynak: CIA Factbook, 2013.

Not: 2012 yılına ait veri Economist Intelligence Unit tahminine dayanmaktadır.

Ülke ihracatının %90'ı doğalgaz ve petrole dayanmaktadır. Pamuk ise ülkenin bir diğer önemli ihracat kalemidir. 1990'lı yıllarda pamuk ihracatı toplam ihracatın %10'u seviyesinde iken 2008 yılı itibariyle sadece %1'i seviyesindedir. Ülkenin doğalgaz ihracatını gerçekleştirdiği Çin, Rusya ve İran ile uzun süreli ticaret anlaşmaları yapılmıştır. Çin ile mevcut doğalgaz ticaretinin hacmi yaklaşık 20 bcm iken, içinde bulunduğumuz on yılın sonunda 65 bcm seviyesine çıkması planlanmaktadır. 2012 yılında İran ile fiyat konusundaki anlaşmazlıklara rağmen, Mart 2013 tarihinde yapılan yeni anlaşma ile İran'ın doğalgaz ticaretinden oluşan borcunun mal olarak ödenmesi konusunda mutabakata varmıştır.

Yıllar itibariyle ithalat tutarlarındaki değişime bakıldığında ekonomideki büyümeye ve doğalgaz gelirlerindeki artışa paralel bir gelişimin olduğu görülmektedir (Grafik 4). Bu artışın nedeni ise, ülke içerisinde yapılan yatırımlar için gerekli makine teçhizatın yurt dışından getirilmesidir. Türkmenistan'ın ithalatında önde gelen malların başında sermaye malları gelmektedir. 2011 yılı itibari ile ithalatın %21'ini makine, %11'ini tekstil aksamı, %11'ini ulaşım araçları, %9'unu metal ürünler ve %7'sini kimyasal ürünler oluşturmaktadır.

Grafik 4. Yıllar İtibariyle İthalat Tutarları (Milyar \$)

Kaynak: CIA Factbook, 2013.

Not: 2012 yılına ait veri Economist Intelligence Unit tahminine dayanmaktadır.

2013 yılının ilk dokuz ayına bakıldığında ihracatın aksine ithalatta %16'lık bir artış olduğu görülmektedir. Yıl sonu itibariyle 12,6 milyar Amerikan doları tutarında ithalatın yapılacağı öngörülmektedir. Bunun birincil sebebinin Galkınış gaz alanına yapılan inşaatlar için yapılan yatırım mali ithalatlarının olduğu belirtilmektedir (Economist Intelligence Unit, 2014: 11). 2014 yılında ise 14,4 milyar Amerikan doları civarında olması beklenmektedir. İthalatta da ticaret ortaklarının başında Çin gelmektedir. Toplam ithalatın %20'si Çin'den yapılmaktadır. İkinci büyük ortak Türkiye'dir ve Türkiye'den yapılan ithalatın toplam ithalata oranı 2012 yılında %17,5'tur. Sonrasında sırası ile Rusya (%13), Birleşik Arap Emirlikleri (%6,9), Almanya (%4,8) ve İngiltere (%4,4) gelmektedir.

Gelecek Döneme İlişkin Öngörüler

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra, serbest piyasa ekonomisine geçiş için adımlar atılmamış ve planlı ekonomik sistemden kalan politikalara büyük ölçüde devam edilmiştir. Bu çerçevede ekonomide kamunun baskın rolü uzun süre devam etmiştir. Halen görevde bulunan Devlet Başkanı Berdimuhamedov piyasa ekonomisine geçiş doğrultusunda bir dizi reformlar gerçekleştirmiş ve bu kalkınma ve gelişme dönemi programı çerçevesinde her alanda yatırımlar hızlandırılmıştır (IGEME, 2011). Benimsenen liberal ekonomi politikaları çerçevesinde küçük ve orta ölçekli girişimlerin desteklenmesi planlanmış olsa da küçük ve orta ölçekli işletmelerin finans sektörü

hizmetlerine erişimi noktasında önemli güçlükler yaşanmaktadır. Çünkü finansal sistem devletin kontrolündedir. Özel ticari bankaların cazip hale getirilmesi sektördeki likiditenin ve etkinliğin artırılmasını sağlayacaktır.

Türkmenistan'ın doğal kaynaklara olan aşırı bağımlılığının azaltılması ve ekonominin modernize edilmesi önemli politik önceliktir. Bu amaca yönelik olarak özel sektörün daha farklı sektörlerle çekilmesi önemlidir.

Enerji altyapısına yönelik olarak son dönemde sektöre yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelecek için önem arz etmektedir, fakat sektörde düzenlemeye ihtiyaç vardır. Ayrıca ülkeye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının farklı sektörlerle çekilmesi gerekmektedir. Hidrokarbon gelirlerinin etkin yönetimi de büyüme ve makroekonomik istikrar için elzemdir.

Kamu sektörü yönetimi oldukça parçalanmış ve şeffaf değildir. Ülke Dünya Bankası'nın 2007 Genel Yönetim Endeksi'nde (2007 Governance Overall Index) 203 ülke arasında 197. olmuştur. Bu endekste yolsuzluk olayları, piyasalar ile ilgili düzenlemeler ve bilgiye ulaşım kolaylıkları dikkate alınmaktadır.

Ekonomide halen devlet tekelleri baskın bir rol oynamaktadır. Devlet başkanının özelleştirme programı için yapmış olduğu çağrıya rağmen 2013-2016 döneminde de sıkı devlet kontrolünün devam edeceği öngörülmektedir.

KAYNAKLAR

- Bendini, Roberto, "Turkmenistan: Selected Trade and Economic Issues", European Parliament Policy Department, (Brussels, Belgüüm: European Union, 2013).
- Lubin, Nancy, "Energy Wealth, Development and Stability", *Energy Wealth and Development in Central Asia and the Caucasus*, Cilt:10, Sayı:3, 1999.
- Pomfert, Richard, *Central Asian Economies Independence*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2006).
- DB Deutsche Bank, *Frontier Country Report*, 29 Mayıs 2013, (<http://www.dbresearch.com>).
- "Country Report Turkmenistan 3rd Quarter 2013", *Economist Intelligence Unit*, (London: Economist Intelligence Unit, 2013).
- "Country Report Turkmenistan 1st Quarter 2014", *Economist Intelligence Unit*, (London: Economist Intelligence Unit, 2014).

- “BTI 2012 – Turkmenistan Country Report”, *Bertelsmann Stiftung*, (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung).
- “Strategy for Turkmenistan”, *EBRD Report*, (United Kingdom: European Bank for Reconstruction and Development Publication, 2010).
- “Türkmenistan Ülke Raporu Mart 2012”, *BMD*, (<http://birlesmismarkalar.org.tr/images/UF/file/hedef-ulke-raporlari/Turkmenistan.pdf>).
- “Turkmenistan Trade Brief: World Trade Indicators 2009/2010”, *WB World Bank, Country Trade Briefs*, (Washington DC: World Bank, 2010).
- CIA World Factbook, 2013, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>).
- “Türkmenistan Ülke Raporu”, *KASAD*, Kocaeli, 2012.
- Federal Research Division, *Country Profile: Turkmenistan*, 2007, (<http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkmenistan.pdf>).
- “Türkmenistan Ülke Raporu”, *İGEME (İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi)*, Ankara, 2011.

SOSYAL DİNAMİKLER

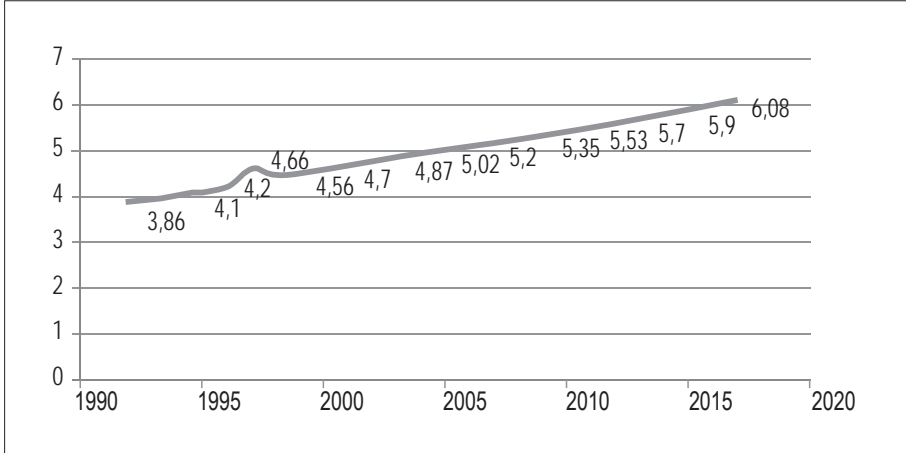
Kerim Has

Moskova Devlet Üniversitesi
Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi
kerimhas@gmail.com

Nüfus

Bağımsızlığını kazandıktan beri 1997-1998 dönemi hariç genelde hızlı bir nüfus artışı sağlayan Türkmenistan'ın 2013 yılı itibariyle toplam nüfusu 5,7 milyon kişidir. 20 yıl içerisinde nüfusunu yaklaşık %50 oranında artıran Türkmenistan, dünya sıralaması içerisinde nüfus açısından hâlihazırda 107. sırada gelmektedir. Yine 2017 yılı itibariyle Türkmenistan'ın nüfusunun 6 milyon olacağı tahminleri yapılmaktadır (Economy Watch, 2013).

Tablo 1: Yıllara Göre Türkmenistan'ın Nüfusu (milyon kişi)

Kaynak: "Turkmenistan Population Statistics", Economy Watch, (<http://www.economywatch.com/economic-statistics/Turkmenistan/Population/>).

Türkmenistan nüfusunda kadın-erkek oranı birbirine çok yakın seyretmektedir. Kadınlar, ülke nüfusunun %50,1'ini oluştururken, bu oran şehir ve kırsal yerleşim

birimlerinde aynı seviyede bulunmaktadır (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013). Öte yandan, idari açıdan başkent Aşkabat'ın yanı sıra Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Mary olmak üzere 5 vilayetten oluşan Türkmenistan'ın nüfusunun %50,8'i şehirlerde yaşamaktadır (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013). Bu oranla Türkmenistan, orta düzeyde kentleşme eğilimi gösteren ülkeler sınıfında yer almaktadır.

Kentleşme oranı ise bölgeden bölgeye ciddi oranlarda farklılık göstermektedir. Başkent Aşkabat dışında kent nüfusu kırsal kesim nüfusundan fazla olan tek bölgenin Balkan vilayeti olması dikkat çekmektedir. Balkan vilayetinde kentleşme oranı %82,6 civarında seyretmektedir. Diğer bölgelerde ise kırsal kesimlerde yaşayanların sayısı kent nüfusundan oldukça fazladır. Mary vilayeti %66,8'lik oran ile kırsal nüfus bakımından ilk sırada gelen bölge iken onu, Daşoğuz (% 62,7), Ahal (% 58) ve Lebap (% 53,1) vilayetleri takip etmektedir. Ülke nüfusunun bölgesel dağılımına bakıldığında ise Mary vilayetinin %22,7'lik oranla birinci sırada geldiği görülmektedir. Mary vilayetini sırasıyla Daşoğuz (% 21,1), Lebap (% 20,5) ve Ahal (% 14,5) vilayetleri, Aşkabat şehri (% 12,7) ve Balkan vilayeti (% 8,5) takip etmektedir (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013).

Ülke nüfusunun yaş ortalamasınının 25 yaş olduğu Türkmenistan, nispeten genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahiptir. 15 yaş altındaki nüfusun oranı %29 iken, 60 yaş üstü nüfusun oranı %6'larda seyretmektedir (World Health Organization, 2013).

Nüfusun etnik dağılımı açısından Türkmenistan'ın nüfusuna bakıldığında takdirde ise diğer Orta Asya ülkelerine göre oldukça homojen bir yapı karşımıza çıkmaktadır. 50'ye yakın etnik grubun yaşadığı ülkede Türkmen nüfusun oranı %83,6 civarındadır. Ülkedeki diğer belli başlı etnik gruplar ise sırasıyla Özbekler (% 9,3), Ruslar (% 2,6), Beluciler (% 0,9), Kazaklar (% 0,7), Azeriler (% 0,5), Ermeniler (% 0,4) ve Tatarlar (% 0,4)'dir (Asgabat.net, 22 Nisan 2012). Bağımsızlığını kazandığından beri Rusya ile oldukça mesafeli politikalar izleyen Türkmenistan'daki Rus nüfusun azlığı diğer Orta Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında dikkat çekmektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı sıralarda Türkmenistan nüfusunun %9,5'ini (334 bin) oluşturan Rusların sayısında sürekli azalma gözlenmiş ve günümüzde ülkedeki Rus nüfus 100-140 binlere kadar düşmüştür (Stoletie, 13 Ağustos 2010). Yine, bu Rus nüfusun yarısından fazlası hâlihazırda başkent Aşkabat'ta yaşamaktadır. Rusların nicelik açısından ikinci etnik grup olduğu Aşkabat'ta Türkmenlerin oranı %85, Rusların oranı ise %7,7 civarındadır (Asgabat.net, 22 Nisan 2012).

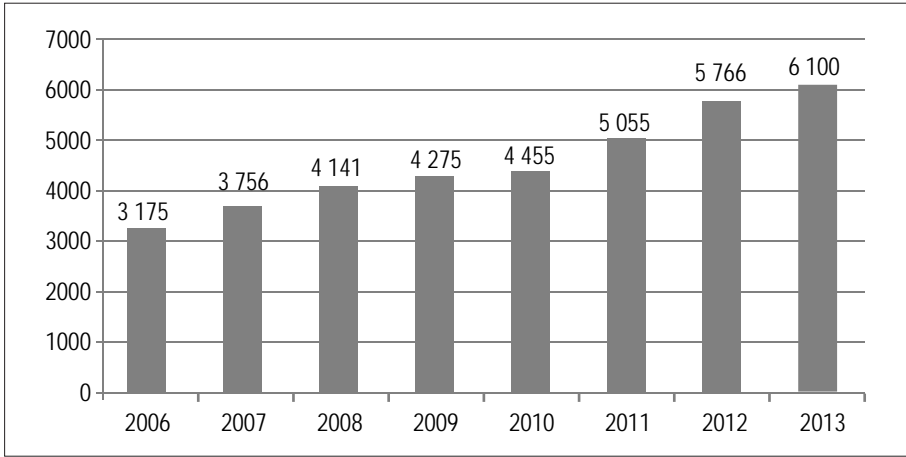
Bununla beraber Türkmenistan, dini açıdan da Müslüman nüfusun daha yoğun olduğu bir Orta Asya ülkesidir. Ülke nüfusunun %94,5'ini Sünni ve %0,5'ini

Şii Müslüman nüfus oluştururken, Ortodoks Hristiyan nüfusun oranı %4,3, Katolik Hristiyanların oranı ise %0,2 civarındadır (Aşgabat.net, 22 Nisan 2012).

Doğum Oranları

Bağımsızlığını kazandığından beri Türkmenistan'da kadın başına düşen doğum oranlarında sürekli bir azalma gözlemlenmektedir. Dünya Bankası istatistiklerine göre, 1991 yılı başında 4,34 olan kadın başına doğum oranı, 2012 yılı itibariyle 2,36'ya kadar düşmüştür (The World Bank, 2013). Bu oranla Türkmenistan, Orta Asya ülkeleri arasında kadın başına düşen doğum oranında son sırada yer almaktadır (The World Bank, 2013).

Tablo 2: Yıllara Göre Türkmenistan'da Kadın Başına Düşen Doğum Oranları

Kaynak: "Turkmenistan: Fertility Rate, Total (Births per Woman)", The World Bank, 2013, (http://www.quandl.com/WORLDBANK-World-Bank/TKM_SP_DYN_TFRT_IN-Turkmenistan-Fertility-rate-total-births-per-woman).

Öte yandan, Türkmenistan'da kadın başına düşen doğum oranlarındaki düşüş trendinin önümüzdeki yıllarda da devam edeceği tahminleri yapılmaktadır. BM istatistiklerine göre, 2010-2015 yılları arasında Türkmenistan'da kadın başına düşen doğum oranı ortalama 2,3 olarak gerçekleşecektir (World Statistics Pocketbook, 2013), Yine oranlardaki bu düşüş korunduğu takdirde yapılan ortalama tahminlere göre, Türkmenistan'da kadın başına düşen doğum oranı 2020 sonrası nüfusun kendini nicelik olarak yenileyebilmesi için gerekli olan 2,15'in altına düşecektir. Uzun bir süre bu düşüşün korunacağı öngörülmekte ve 2055 sonrası 1,79 oranına kadar ineceği tahminleri yapılmaktadır. Bu tarihten sonra ise kısmi de olsa Türkmenistan'da kadın başına düşen doğum oranlarında yükseliş yaşanacağı sanılmaktadır (Factfish.com, 2013).

Türkmenistan'da kaba doğum hızına bakıldığında ise benzer durumun bu göstergede de yaşandığı görülmektedir. 1990 yılında kaba doğum hızı %3,64 iken, ilerleyen yıllarda bu oran sürekli düşüş eğilimi göstermiş ve günümüzde %2,2'ye kadar inmiştir. Yine, kaba doğum hızında görülen bu düşüş eğiliminin uzun bir süre daha devam edeceği öngörülmektedir. Bununla beraber, kadın başına düşen doğum oranında azalma yaşanmasına rağmen, ülkedeki toplam doğum sayısında son on yılda çok ciddi bir değişiklik gözlemlenmemiştir. 2000 yılında 108.556 doğumun gerçekleştiği Türkmenistan'da 2010 yılındaki doğum sayısı 108.180 olarak tespit edilmiştir (Factfish.com, 2013). Yapılan tahminlere göre, ülkedeki toplam doğum sayısında 2015 yılına kadar kısmi bir yükseliş yaşanacağı, ancak sonrasında doğum sayısında azalma trendine gireceği öngörülmektedir.

Ölüm Oranları ve Nedenleri

Türkmenistan'da 1990'lı yıllardan günümüze 15-60 yaş arası yetişkinlerde ölüm oranlarında artış gözlemlenmektedir. 1990 yılında Türkmenistan'da bu yaş dilimindeki erkeklerde ölüm oranı %30,1 iken, bu oran 2011 yılı itibarıyla %37,5'e kadar yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde kadınlardaki ölüm oranı da artış gösterirken, bu artış oranının erkeklerinkine göre daha az olması dikkat çekmektedir. 1990 yılında 15-60 yaş arası kadınlardaki ölüm oranı %19,2 iken, 2011 yılına gelindiğinde bu oran %20,1'e yükselmiştir (World Health Organization, 2013: 57). Bununla beraber, Türkmenistan'da kaba ölüm hızı nispeten yükseklerde seyretmektedir ve en son 2011 yılında %8,7 olarak tespit edilmiştir (World Health Organization, 2013: 163). Ülkedeki ortalama yaşam süresinin düşük olduğu gerçeğini de doğrulayan bu veriler, hâlihazırda Orta Asya ülkeleri arasında Türkmenistan'ı bu yaş grubundaki hem kadınlarda hem de erkeklerde ölüm oranlarının en yüksek olduğu ülke konumuna sokmaktadır.

Türkmenistan'daki ölüm nedenlerine bakıldığında ise bulaşıcı olmayan hastalıkların oranının (% 81), bulaşıcı hastalıkların (% 13,2) ve çeşitli yaralanmalar sonucundaki hastalıkların (% 5,8) oranından oldukça yüksek olduğu görülmektedir (World Health Organization, 2013: 74). Ölümlerin çoğunun bulaşıcı olmayan hastalıklar neticesinde gerçekleşmesi iyi bir gösterge olmasına rağmen ülkedeki ortalama yaşam süresinin düşük olması dikkat çekicidir. Yine Türkmenistan'da bulaşıcı olmayan rahatsızlıklar olan kanser ve kalp-damar hastalıklarından dolayı ölenlerin oranı, ülkedeki bütün ölümlerin %69'a yakınına oluşturmaktadır (World Health Organization, 2013: 75).

Bu bağlamda, Türkmenistan'daki ölüm nedenleri arasında sağlıklı içme suyunun azlığı ve içme suyuna erişimde yaşanan zorluklar önemli bir rol oynamaktadır.

Özellikle kırsal yerleşim yerlerinde bu sorun, ölüm nedenleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Diğer yandan, kırsal yerleşim bölgelerinde son yıllarda sağlıklı içme suyuna erişim imkânı ciddi oranda düşüş göstermiştir. Dünya Bankası verilerine göre, Türkmenistan'da 2003 yılında kırsal bölgelerde içme suyuna erişim oranı %64,9 iken, bu oran ilerleyen yıllarda azalma eğilimi göstermiş ve 2011 yılı itibariyle %53,7'ye kadar düşmüştür (The World Bank, 2013a).

Çocuk Ölümleri

Türkmenistan'da çocuk ölümlerinde bağımsızlığın kazanıldığından beri iyileşme görülmesine rağmen, bu oran hâlâ oldukça yükseklerde seyretmektedir. 1990 yılında 1 yaş altı çocuklarda ölüm oranı %7,5 iken, bu oran 2000 yılında %5,9'a, 2011 yılında ise %4,5'e kadar inmiş bulunmaktadır. Ülkede 5 yaş altı çocuklardaki ölüm oranında da geçen süre içerisinde iyileşme görülmüştür. Ancak bu oranın 1 yaş altı çocuklardaki ölüm oranından kısmen daha yüksek olduğu görülmektedir. 1990 yılında 5 yaş altı hemen hemen her 10 çocuktan biri (% 9,4) ölüncen, 2000 yılına gelindiğinde bu yaş dilimindeki çocuklarda ölüm oranı %7,1'e inmiştir. 2011 yılı itibariyle ise ülkede 5 yaş altı çocuklardaki ölüm oranı %5,3 olarak tespit edilmiştir (World Health Organization, 2013: 57). Bütün bu oranlar göz önüne alındığında, çocuk ölümleri açısından Türkmenistan'ın düşük insani gelişim endeksine sahip ülkeler kategorisinde yer aldığı görülmektedir (UNDP International Human Development Indicators, 2013). Genel olarak bu alanda Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ortalamasından daha yüksek bir orana sahip olan Türkmenistan'ın 2015 yılı için 5 yaş altı çocuk ölümlerini azaltma konusundaki hedefi ise bu oranın %3 olarak gerçekleşmesi şeklindedir (UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation, 2013: 24).

5 yaş altı çocuklardaki ölüm rakamlarına bakıldığında ise sayısal açıdan ilerlemenin kaydedildiği daha net olarak gözlenmektedir. 1990 yılında 5 yaş altı 12 bin çocuk hayatını kaybederken, 2012 yılına gelindiğinde bu sayı 6 binlere kadar düşmüştür (UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation, 2013: 25). Bu sayının ise büyük bir kısmının 1 yaş altındaki çocukları kapsadığı görülmektedir. Zira 1990 yılında Türkmenistan'da 1 yaş altı 10 bin çocuk yaşamını yitirirken, 2012 yılı itibariyle bu rakam 5 bine inmiştir. Doğum sırasında ve hemen sonrasında hayatını kaybedenlerin sayısı ise 1990 yılında 4 bin iken, 2012 yılında 2 bine düşmüştür (UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation, 2013: 25).

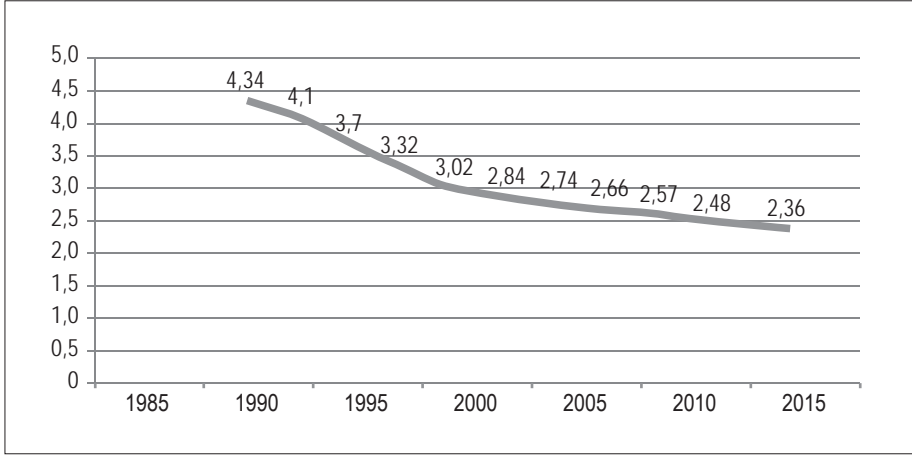
Öte yandan, Türkmenistan'daki çocuk ölümlerinde erkek çocukların oranının kız çocuklarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 1990 yılında ülkedeki 5 yaş altı erkek çocuklarda ölüm oranı %10,1 iken bu oran 2012 yılına gelindiğinde %6 olarak tespit edilmiştir. Aynı zaman diliminde kız çocuklarının ölüm oranı ise

%7,9'dan %4,5'e kadar inmiştir (UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation, 2013: 25). Hem erkek hem de kız çocuklarında ölüm oranlarında azalma görülsede cinsiyetler arası ölüm oranlarındaki farkın korunduğu gözlenmektedir.

Yaşam Süresi

Yüksek orta gelire sahip ülkeler sınıfında yer alan Türkmenistan'da ortalama yaşam süresi ekonomik açıdan kendine denk ülkelerin ortalamasına göre hayli düşük seviyelerde bulunmaktadır. Orta Asya ülkelerinin ortalamasına göre de yaşam süresi oldukça kısa olan Türkmenistan'da uzun yıllardır bu konudaki çabalar yetersiz kalmış ve ortalama yaşam süresinin artırılmasında ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır (The World Bank, 2013). Son BM verilerine göre, Türkmenistan'da 1990 yılında 62,8 yıl olan ortalama ömür, geçen süre içerisinde kısmi bir artış ile 2012 yılında ancak 65,2 yılı çıkarılabilmektedir (UNDP Human Development Report, 2013). Bu konuda ülkede yeterli güvenilir ve istatistikî verilerin bulunmaması ise farklı kaynaklardaki göstergelerin birbirinden ayrışmasını netice vermektedir.

Tablo 3: Yıllara Göre Türkmenistan'da ve Dünyada Ortalama Yaşam Süreleri

Kaynak: "World Population Prospects: The 2012 Revision", United Nations – Department of Economic and Social Affairs, 2013, (<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013 yılı raporuna göre, Türkmenistan'daki ortalama yaşam süresi 1990 yılında 62 yıl iken, 2011 yılında sadece 63 yıla yükselmiştir. Raporla ülkedeki kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklerinkinden fazla olduğu da görülmektedir. Türkmenistan'da kadınların ortalama yaşam süresi 1990 yılında 65 yaş iken, 2011 yılında 67 yaşa yükselmiştir. Ancak aynı dönem içerisinde erkeklerin ortalama yaşam sürelerinin ise sadece 1 yıl artış ile 60 yıla çıkabildiği tespit edilmiştir

(World Health Organization, 2013: 56). Bütün bu göstergelerde Orta Asya devletleri arasında ortalama yaşam süresinin en az olduğu ülkenin Türkmenistan olduğu gözlenmektedir.

Öte yandan yine BM istatistiklerine göre, Türkmenistan'daki ortalama yaşam süresinin ülkedeki hem kadın hem de erkek nüfus için kısmi de olsa artış göstereceği, ancak daha uzun bir süre dünya ortalamasının altında seyredeceği öngörülmektedir. Bununla beraber, Türkmenistan'daki kadın ve erkek nüfusun ortalama yaşam süreleri arasındaki farkın da yine uzun bir süre daha korunacağı tahminleri yapılmaktadır (United Nations–Department of Economic and Social Affairs, 2013).

Göç

Türkmenistan'da diğer birçok alanda olduğu gibi göç konusunda da resmi istatistikî veriler bulunmamaktadır. Daha çok uluslararası kuruluşların ve yerelde çalışan uzmanların gözlem ve tahminleri neticesinde Türkmenistan'daki göç olgusu hakkında bulgulara rastlanmaktadır. Uzmanlar, Türkmenistan'da kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsılanın Orta Asya ülkelerinin ortalamasına göre nispeten yüksek olduğunu ifade etmekle beraber, ülkede Niyazov döneminden beri süregelen yönetim şeklinden dolayı bu zenginliğin halka tam olarak yansımadığını ve dolayısıyla yapısal işsizlik ve fakirlik faktörünün Türkmenistan'da göç olgusunu ciddi bir şekilde etkilediğini vurgulamaktadırlar (Rossisyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam, 2013: 8-9).

Yapılan araştırmalara göre, Türkmenistan'da özellikle son yıllarda ülke dışına göç oranları artış göstermiştir. Daha çok ülkedeki hayat şartlarının zorlaşması nedeniyle iş bulma amaçlı gerçekleşen bu göçlerin önemli bir kısmı ise uzun süreli olmaktadır. Türkmenistan Devlet Göçmenler Dairesi yetkilisinin verdiği bilgilere göre, 2012 yılında sadece Ocak-Eylül ayları arasında ülke dışına giden 150 bin kişinin 110 bini Türkmenistan'a geri dönmemek üzere ülke dışına göç etmiş bulunmaktadır. Sadece son bir yılda ise Lebap vilayetinden göç eden kişi sayısının 34 bin civarında olduğu ve Türkmenistan'dan ülke dışına göçlerde son yıllarda ciddi artışın gözlemlendiği yetkililerce de doğrulanmaktadır. Yine resmi yetkililerin bildirdiğine göre, kısa süreli turist vizesi alarak ülke dışına göç eden bu göçmenlerin çoğu, gittikleri ülkelerde illegal şekilde çalışmaktadırlar. 2007 yılında Berdimuhammedov'un yönetime gelmesinden sonra sınırlamaların kısmen kalktığı seyahat imkânlarıyla ülke dışına göçün de günümüze değin üç kat artış gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak hâlihazırda Türkmenistan'da yurt dışına çıkış ve girişlerde hâlâ çok ciddi kısıtlamalar bulunmaktadır (Institute for War & Peace Reporting, 8 Ekim 2012).

Türkmenistan'dan en fazla göçün gerçekleştiği ülkeler arasında ise Türkiye, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya, BDT ve Avrupa ülkeleri ilk sıralarda gelmektedir (Institute for War & Peace Reporting, 8 Ekim 2012). Diğer Orta Asya ülkelerine nispeten Türkmenistan'ın Rusya'ya daha az göç vermesi ise dikkat çekmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak ise Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığından bu yana genelde Rusya'ya karşı mesafeli durması gösterilebilir. Orta Asya'da Rusya'nın, Rusçanın ve Rusların etkisinin en az hissedildiği ülke olan Türkmenistan, diğer birçok alanda olduğu gibi göç konusunda da Rusya'ya mesafeli yaklaşmaktadır (Has, 2012: 52-55). Nitekim bu durum Rusya Merkez Bankası'nın verilerine de yansımıştır. Rusya'da çalışan BDT ülkeleri vatandaşlarının kendi ülkelerine yaptıkları döviz transferinin miktar bazında en az gerçekleştiği ülke Türkmenistan'dır. Rusya'da çalışan Türkmen işçiler ülkelere 2012 yılında sadece 27 milyon dolarlık döviz transferi yapmışlardır (Tsentralnyy Bank Rossiyskoy Federatsii, 2013). Aynı yıl Rusya'daki Özbek işçilerin kendi ülkelere yaptıkları 6,241 milyar dolarlık döviz transferi göz önüne alındığında, Türkmen işçilerin ülkelere yaptıkları döviz transferi miktarının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Ülke dışına verilen göç oranının Türkmenistan'a gerçekleşen göç oranından fazla olması ve yine yurt dışına verilen göçlerin son yıllarda artmasıyla Türkmenistan'ın net göç hızında da düşme gözlemlenmiştir. Hâlihazırda Türkmenistan'ın net göç hızı binde -1,88'dir (CIA The World Factbook, 2013). Uluslararası Göç Örgütü'nün tahminlerine göre ise bu oran 2010-2015 yılları arasında kısmen iyileşecek ve neticede bu dönem için ortalama net göç hızı binde -1 olarak gerçekleşecektir (International Organization for Migration, 2013). Yine Uluslararası Göç Örgütü'nün 2013 yılı için yaptığı tespitlere göre, Türkmenistan'daki göç oranı %4,3 (yaklaşık 223 bin kişi) olarak gerçekleşmiş ve bu rakamın da çoğunluğunu (% 53,6) kadınlar oluşturmuştur (International Organization for Migration, 2013).

2012 yılında Türkmenistan'da göç hakkında yürürlüğe giren yeni kanun ise göçleri düzenlemenin yanı sıra ülkeyi dünyadan daha fazla izole ettiğine dair ciddi eleştiriler almaktadır (Demoskop Weekly, 16-30 Nisan 2012). Yurtdışına göçleri önemli ölçüde kısıtlayan kanunun ülkeye gelen göçmenlere yönelik de keyfi uygulamaların kapısını açtığı değerlendirilmektedir (Rosbalt, 17 Haziran 2012). Kanunda seyahat özgürlüğünü kısıtlayan maddeler yer almakta ve bu durum "ulusal güvenlik çıkarları" bağlamında savunulmaktadır. Ancak özellikle kanunun 11. maddesinin 4. fıkrası ve 30. maddesinin 10. fıkrası bu konuda seyahat özgürlüğünü sınırlandırabilecek şekilde yorumlanabilmekte ve göçlere önemli sınırlamalar getirmektedir (Türkmenistan Zolotoy Vek, 31 Mart 2012).

Eğitim

Türkmenistan'ın eğitim sistemi bağımsızlığından bu yana birkaç kez değişiklik geçirmiş ve bir türlü istikrarlı bir yapıya oturtulamamıştır. Günümüzde devam eden eğitim sistemindeki reform çalışmalarının ne şekilde sonuç vereceğinin ise önümüzdeki yıllarda belli olacağı söylenebilir.

Bilindiği üzere, 1991 yılında o zamanki Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov, SSCB döneminde 11 yıl süren ülkedeki zorunlu eğitimin süresini 9 yıla indirmişti. Ancak, uluslararası standartların genelde 11-12 yıllık zorunlu bir eğitim süresini kapsamı dolayısıyla uzun bir süre Türkmenistan, uluslararası eğitim sistemine uyum sağlayamadı. Yine, Türkmenistan Bilimler Akademisi'nin faaliyetlerini durdurmasına ve üniversitelerdeki eğitim süresinin kılmasına yol açan bu durum Türkmenistan'ın eğitim sisteminde yeni bir reforma gitmesi ihtiyacını doğurdu (Novosti Bigmir, 1 Mart 2013). İşte tam da bu nedenle, 2007 yılında seçilen yeni Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un seçildikten sonra onayladığı kararlardan ilki eğitim hakkındaydı. 9 yıllık zorunlu eğitimi 10 yıla çıkaran Berdimuhammedov, yüksek öğretimin süresini ise 4 yıldan 5 yıla yükseltti.

Bu bağlamda son olarak 2013 yılı Mart ayında ise Devlet Başkanı Berdimuhammedov'un imzaladığı diğer bir kararla 2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren ülkedeki zorunlu ortaöğretim süresi 10 yıldan 12 yıla çıkarılmış bulunmaktadır (Turkmenistan.ru, 5 Mayıs 2013). Eğitim sisteminde birçok değişiklikleri beraberinde getiren bu yeni uygulama ile Türkmenistan, SSCB sonrası dönemde 12 yıllık zorunlu eğitime tamamiyle geçen Baltık ülkeleri ve Gürcistan'dan sonra beşinci eski Sovyet cumhuriyeti ve ilk Orta Asya ülkesi olmuştur (Ferghana News, 14 Ekim 2013).

Ülkedeki eğitim sisteminin hangi aşamalardan oluştuğuna bakıldığı takdirde ise bu konuda da kabul edilen yeni kanunla bir kısım değişikliklerin olduğu görülmektedir. Türkmenistan'da eğitim sistemi genel olarak 3 aşamalı bir yapıya sahiptir. İlk aşamanın okul öncesi eğitim olduğu sistemde devlet, çocuğun gelişimine dair sorumluluğu büyük ölçüde aileye yüklemiştir. Özel sektöre ve devlete ait kreşlerde verilen eğitimle aynı zamanda çocukların özellikle dil alanında belirli beceriler kazanması hedeflenmiştir. Her ne kadar niteliği tartışmalı olsa da devletin kreşlerde Türkmençe, Rusça ve İngilizce dillerinin öğretimine yönelik çalışmaları bulunmaktadır (Brestskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni A.S. Pushkina, 2013). Daha önceleri 7 yaşına kadar devam eden okul öncesi eğitim yeni kanunla artık 6 yaşa çekilmiştir.

İkinci aşamanın başladığı bu yaştan sonra ise çocuklar ortaöğretimin ilk etabı olan ilkökula başlamaktadırlar. 2007-2013 yılları arasında ilkökul, 1-3. sınıfları kap-

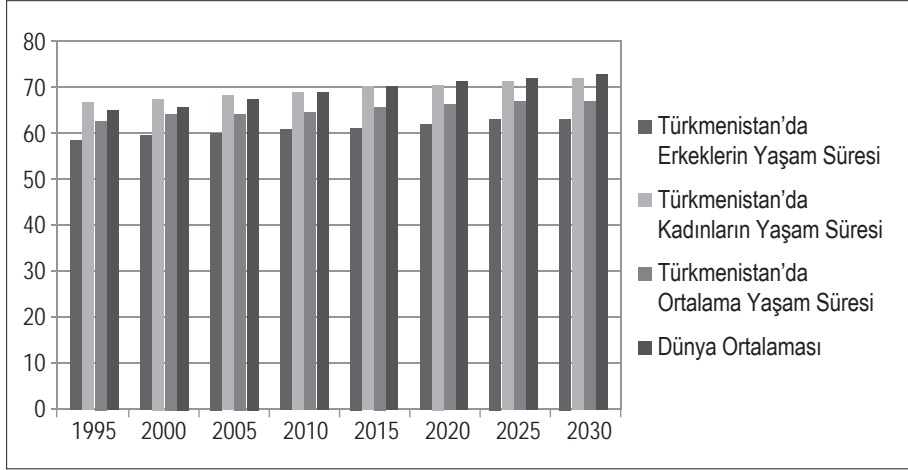
sarken, yeni dönemde ilkökul eğitiminin süresi bir yıl uzatılarak 1-4. sınıfları kapsar hâle getirilmiştir. Ortaöğretimin ikinci etabı ise daha önce 4-8. sınıflardaki eğitimi içerirken, 2013-2014 eğitim-öğretim yılı itibariyle artık 5-10. sınıflarda alınan eğitim dönemine denk gelmektedir. Son olarak ise ortaöğretimin üçüncü etabı, eski sistemde 9-10. sınıfları kapsarken, yeni dönemde 11-12. sınıflardaki eğitimi içermektedir (Brestskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni A.S. Pushkina, 2013). Zorunlu eğitimin 12 yıl olduğu yeni sistemde 6 yaşında okula başlayan çocuklar artık daha önceki yıllarda olduğu gibi 16-17 yaşlarında değil, 18 yaşında üniversite eğitimine başlayacaklardır. Yine bu çerçevede, ülkedeki üniversitelere girmeden önce daha önceleri aranan iki yıl çalışma şartının kaldırılması ve yüksek öğretime devam edenler için askerlik hizmetinin kolaylaştırılmasına yönelik bir kısım yeni düzenlemelerin yapılması da öngörülmektedir.

Öte yandan, Devlet Başkanı'nın kabul ettiği "2020 Yılı Ulusal Eğitim Programı"na göre, 848 adet okul öncesi eğitim kurumunun bulunduğu Türkmenistan'da 2020 yılına kadar bu sayının 428 adet daha artırılması hedeflenmektedir (Ministerstvo İnostrannih Del Turkmenistana, 2013). Türkmenistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın son bildirdiği verilere göre ise hâlihazırda ülkede 1760 okulun yanı sıra 64 adet başlangıç dönemi uzmanlık eğitiminin verildiği ve 37 adet de orta seviye uzmanlık eğitiminin verildiği ortaöğretim kurumu bulunmaktadır. 2013-2014 eğitim yılında ise 193.200 öğrencinin yeni kayıt yaptırdığı ülkedeki bütün ortaöğretim kurumlarında toplamda 967.500 civarında öğrencinin eğitim görmesi planlanmaktadır (Turkmenistan Zolotoy Vek, 30 Ağustos 2013). Yine, "2020 Yılı Ulusal Eğitim Programı"na göre, 2020 yılına kadar Türkmenistan'da 328 adet yeni ortaöğretim kurumunun açılması hedeflenmektedir (Ministerstvo İnostrannih Del Turkmenistana, 2013).

Bununla beraber, Türkmenistan'da zorunlu ortaöğretimi bitiren öğrenciler, ülke çapında yapılan sınavda alınan başarıya ve sonrasında da üniversitelerin yapacağı giriş sınavlarına göre eğitim sisteminin üçüncü aşaması olan yükseköğretim alanında eğitimlerine devam edebilmektedirler. 12 adet enstitü, 4 adet üniversite, 4 adet ülke güvenlik organlarına bağlı kurum, 1 adet akademi, 1 adet konservatuar ve 1 adet de yabancı bir üniversitenin şubesinin bulunduğu Türkmenistan'da toplamda 23 yükseköğretim kurumu faaliyet göstermektedir (Brestskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni A.S. Pushkina, 2013). Türkmenistan'da yükseköğretim kurumlarının sayısının yetersiz olması birçok mezunun üniversite eğitimi almak için başka ülkelere gitmesini netice vermektedir. 2013 yılında ortaöğretim kurumlarından mezun olan 98 bin öğrencinin sadece 6.100'ü ülkedeki üniversitelerde eğitimlerine devam edebilmişlerdir (InoZpress, 21 Ağustos 2013). Türkmenistan'daki üniversitelerde hâlihazırda eğitim

gören öğrenci sayısının 24 bin, yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrenci sayısının ise 10-15 bin civarında olduğu tahminleri yapılmaktadır (Ferghana News, 14 Ekim 2013).

Tablo 4: Yıllara Göre Türkmenistan'da Üniversiteye Başlayan Yeni Öğrenci Sayıları

Kaynak: Tablodaki veriler; Slavomir Gorak, "Reformu obrazovaniya v Turkmenistane: blagie namereniye, slaboye soderjaniye?" (Türkmenistan'da Eğitim Reformu: Niyetler İyi, İçerik Zayıf?), Fergana News, 14 Ekim 2013, (<http://www.ferghananews.com/articles/7907>) ve "Rasshirennoye zasedaniye Kabineta Ministrov Turkmenistana" (Türkmenistan Genişletilmiş Bakanlar Kurulu Toplantısı), Turkmenistan Zolotoy Vek, 30 Ağustos 2013, (<http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=4791>) kaynaklarından alınmıştır.

Öte yandan, ortaöğretim mezunlarının sadece %6,2'sinin ülkedeki üniversitelerde eğitimlerine devam edebilmeleri, Türkmenistan'ın yükseköğretim sisteminde daha köklü reformlar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Uzmanlar tarafından, özellikle eğitimde rüşvet ve yolsuzluğun önlenmesi, okullardaki öğretmen ve üniversitelerdeki akademisyenlerin profesyonel eğitimlerinin daha nitelikli hâle getirilmesi, diğer ülkelerle eğitim işbirliğinin artırılması ve özel sektörün eğitim alanındaki yatırımlarının teşvik edilmesi gibi konular Türkmenistan'ın bu çerçevede öncelik vermesi gereken başlıklar arasında dile getirilmektedir (Ferghana News, 14 Ekim 2013).

Bölgeler arası eğitim imkânlarının farklılık göstermesi ise Türkmenistan'daki eğitim sisteminin bir diğer ilgi çekici özelliğidir. 2011-2012 eğitim yılı istatistiklerine göre, başkent Aşkabat'ta sadece 97 ortaöğretim kurumu bulunurken, ülkedeki yükseköğretim kurumlarının 18'i bu şehirde yer almaktadır. Yine, Aşkabat'taki ortaöğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı 80,2 bin civarında iken, ülkedeki üniversite öğrencilerinin toplamda %90'ından fazlası (22,7 bin) bu şehirde eğitim görmektedir. En fazla okul (513) Daşoğuz vilayetinde yer alırken, bu vilayetteki ortaöğretim sınıflarında

okuyan öğrenci sayısı 200 bin, üniversite öğrencilerinin sayısı ise sadece 380'dir. Yine aynı eğitim dönemi istatistiklerine göre, Ahal ve Balkan vilayetlerinde ise üniversite bulunmazken, bu vilayetlerdeki okul sayıları sırasıyla 247 ve 147, öğrenci sayıları ise 132,8 bin ve 67 bindir. Nüfusun nispeten yoğun olduğu Mary ve Lebap vilayetlerinde ise üniversite öğrencilerinin sayısı sırasıyla 1014 ve 911'dir. Bu vilayetlerdeki okul sayıları ise yine sırasıyla 374 ve 363 olup, öğrenci sayıları 218,4 bin ve 202 bin civarındadır (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013). Bu noktada, son iki yıl içerisinde oransal bir değişimin gerçekleşmediği eğitim istatistiklerinde, Türkmenistan'ın bölgeler arası eğitim imkânlarındaki farklılıklar göze çarpmaktadır. Üniversitelerin büyük çoğunluğunun başkent Aşkabat'ta yer alması, ülkedeki yüksek öğretim imkânlarından daha çok belli bölgelerde yaşayan insanların faydalandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Son olarak, yabancı dilde eğitimin çok yaygın olmadığı Türkmenistan'da yeni kanuna göre devlet okullarındaki resmi eğitim dili Türkmenicedir. Türkmenistan'da bulunan yabancı ülkelerin Türkmenistan devletiyle ortak veya kendi başlarına açtıkları eğitim kurumlarının eğitim dili ise o ülke ile yapılan anlaşmalara göre belirlenmektedir (Asgabat.net, 15 Mayıs 2013). Ancak Türkmen yetkililerin yabancı ülkelerle eğitim alanındaki işbirliği konusunda oldukça çekimser davranmaları, kanunda yer alan bu maddelerin pratikte gerçekleşmesine fazla imkân tanımamaktadır.

Sağlık

Yıllık gayri safi milli hâsılasının sadece %1,5'ini sağlık harcamalarına ayıran Türkmenistan yine de Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan'dan sonra insani gelişim endeksinde ikinci sırada yer almaktadır. BM İnsani Gelişim Endeksi-2013 raporuna göre toplamda 187 ülke arasında ise 102. sırada bulunan Türkmenistan, orta sınıf insani gelişim kategorisindeki ülkeler içerisinde (UNDP International Human Development Indicators, 2013). Ancak bu kategorideki ülkelerin insani gelişim endeksleri ortalamasından da kısmen yüksek bir endekse sahiptir. Gelir artışı, eğitim seviyesi ve sağlık sektöründeki kısmi iyileşmelere paralel son yıllarda Türkmenistan'ın insani gelişim endeksinde de yükselme kaydedilmiştir (UNDP Human Development Report, 2013).

Türkmenistan'da sağlık sektörüne yapılan harcamalarda devletin ve bireylerin harcama oranlarına bakıldığında, devletin bu alandaki ağırlığının son dönemde oldukça azaldığı gözlemlenmektedir. 2000 yılında ülkedeki toplam sağlık harcamalarında devletin payı %81,8 iken, 2010 yılında %60,4'e kadar inmiş bulunmaktadır. Buna paralel olarak bireysel harcamaların payı ise aynı dönemde %18,2'den %39,6'ya yükselmiştir. Bunun yanı sıra, toplam hükümet harcamaları içerisinde sağlığa ayrılan payda da düşüş yaşanmıştır. 2000 yılında sağlık sektörü, hükümetin toplam harcama-

ları içerisinde %13,7'lik bir paya sahip iken, bu oran 2010 yılında %9,8'e kadar düşmüştür (World Health Organization, 2013). Benzer şekilde dışarıdan sağlık sektörüne ayrılan kaynaklarda da azalma yaşanmıştır. Bu durum, ülkenin sağlık sektöründe yaşanan kısmi iyileşmenin daha çok devletin yaptığı yatırımların niteliğinin değişmesiyle sağlandığını göstermektedir. Zira özel sektörün varlık gösteremediği sağlık alanında devlet, ülkedeki sağlık yatırımlarında tek aktör konumundadır.

Öte yandan, Türkmenistan'daki kısmi gelir artışına paralel, zaman içerisinde kişi başına düşen rakamlar bazında bakıldığında devletin ve bireylerin kendi sağlık harcamalarında da toplamda artış gözlenmiştir. 2000 yılında Türkmenistan'da kişi başına düşen sağlık harcaması sadece 81 dolar iken, 2010 yılında bu rakam 219 dolara varmıştır. Bu rakamın 132 dolarını ise devletin yaptığı harcamalar oluşturmaktadır (World Health Organization, 2013). Rakamın hâlihazırda düşük olmasıyla beraber bu dönem içerisindeki artış oranının yüksek olması dikkat çekmektedir.

Türkmenistan'da daha çok nüfus yoğunluğuna göre dağılan sağlık hizmetlerinde bölgeler arası fark ise varlığını korumaktadır. 2011 yılı istatistiklerine göre, nüfusun yoğun olduğu Lebap ve Mary vilayetlerinde aile doktorlarının sayısı sırasıyla 742 ve 559 olarak tespit edilmiştir (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013). Başkent Aşkabat'ta aile doktorlarının sayısı 419 iken, Daşoğuz vilayetinde 403, Ahal'da 352 ve Balkan'da 260 olarak kaydedilmiştir. Sağlık personeli sayısındaki sıralamada ise kısmi bir değişiklik bulunmaktadır. En fazla sağlık personeli Mary vilayetinde (5.000) bulunurken, onu sırasıyla Lebap (4.400), Daşoğuz (3.900), Aşkabat (3.400), Ahal (2.500) ve Balkan (2.100) vilayetleri takip etmektedir. Yine, hastane yatağı sayısında da nüfus yoğunluğunun etkisinin olduğu görülmektedir. Lebap vilayetindeki hastanelerde toplam yatak sayısı 5.300 iken, Mary'de 4.200, Aşkabat'ta 3.900, Daşoğuz'da 3.300, Balkan'da 2.100, Ahal vilayetindeki hastanelerde ise toplamda 2.000 yatak mevcuttur (Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike, 2013).

Ülkedeki sağlık hizmetlerindeki ücretlerin artması ise toplumun bu konuda bazı sıkıntılarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Gelir seviyesinin fiyatların artışı kadar yükselmemesiyle beraber Türkmenistan'da son dönemde tedavi ücretlerindeki artış halkta huzursuzluğa yol açmaktadır. Yine, Türkmenistan'da doktorların ve genel olarak sağlık sektöründe çalışan insanların gelir durumları ise çok iç açıcı değildir. Ülkede bir doktorun ortalama aylık maaşı 350 dolar iken, hemşire 270 dolar, hastabakıcı ise 220 dolar civarında bir aylıkla çalışmaktadır (Hronika Turkmenistana, 16 Nisan 2013). Buna rağmen yine de doktorluk mesleği ülkede en fazla tercih edilen ilk beş meslek arasında yer almaktadır (Turkmenportal, 30 Mayıs 2013).

Türkmenistan'daki sağlık hizmetlerinin gelişmesi ise büyük ölçüde 1995 yılında kabul edilen Devlet "Saglyk" Programı çerçevesinde ilerlemektedir. 2013 yılı için hükümet bütçesinin %10,8'i sağlık hizmetlerinin gelişimine ayrılmıştır (Turkmenistan.ru, 20 Ekim 2012). Harcamaların yapıldığı "Saglyk" programı çerçevesinde yeni hastane ve tedavi merkezlerinin açılması, hastalıkların önlenmesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması ve uluslararası sağlık merkezi ve kuruluşlarıyla işbirliği yapılmasına dair çeşitli ilerlemeler kaydedilmektedir (Infoabad.com, 2 Ocak 2013). Özellikle uluslararası alanda yeterli işbirliğine giremeyen Türkmenistan'ın, Dünya Bankası ile son dönemde birlikte giriştiği Kuş Gribine Hazırlık Projesi kapsamında ülkede sıklıkla görülen grip ve enfarktüs hastalıklarına karşı yeni önlemler alınmaya başlanmıştır (The World Bank, Nisan 2012). Yine Türkmenistan'daki hastalıkların üçte ikisine yol açan kötü ve yanlış beslenme konusundaki eksiklikleri gidermek için de Mayıs 2013'te 2013-2017 yıllarını kapsayan sağlıklı beslenme programı kabul edilmiştir. Program çerçevesinde basın yayın yoluyla toplumun konu hakkında daha da bilinçlendirilmesi, sağlıklı beslenmeye yönelik düzenlemelerin hazırlanması, ürünlerin kalite ve güvenliğinin kontrolü, bölgesel yaşam koşulları belirlenerek bu alandaki uzman eksikliğinin giderilmesi amaçlanmaktadır (Central Asia Online, 24 Mayıs 2013).

Ulaşım, İletişim ve İnternet

Orta Asya'da hem kuzey-güney hem de doğu-batı transit hatları açısından oldukça stratejik konumda bulunan Türkmenistan, ekonomik gelişimini bu coğrafi avantajını kullanarak hayata geçirmeye çalışmaktadır. Ülkede ihracata yönelik yeni boru hatlarının inşası, doğalgaz ve petrol sektörlerine yapılacak yatırımlar, yük taşımacılığında çok önemli bir yere sahip yeni demiryolları hatlarının inşası, Hazar Denizi kıyısında yeni liman inşaatları ve eskilerin modernizasyonu, yeni havaalanlarının yapımı Türkmenistan'ın son dönemde üzerine daha fazla eğildiği konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, bölgede kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerinde çeşitli ulaşım hatlarını devreye sokmaya çalışan Türkmenistan özellikle İran, Kazakistan, Çin, Türkiye, Afganistan gibi ülkelerle de işbirliğini geliştirmek istemektedir. Ülkenin bu konudaki genel stratejisi ise "Ulusal Sosyo-Ekonomik Kalkınma Programı 2011-2030" çerçevesinde belirlenmektedir.

2000-2011 yılları arasında yük taşımacılığı hacminin 1,6 kat, yolcu taşımacılığı hacminin ise 1,8 kat artış gösterdiği Türkmenistan'da karayollarının toplam uzunluğu hâlihazırda 13,7 bin km (% 90'ı asfalt) civarındadır (Mejdunarodniy Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 28). Ülkedeki yük taşımacılığının %90'ının, yolcu taşımacılığının ise %99'unun karayolları ile gerçekleştiği göz önüne alındığında, karayollarının diğer ulaşım çeşitlerine göre daha fazla tercih edildiği görülmektedir (Mejdunarodniy

Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 29). 2011 yılı itibariyle Türkmenistan'da karayolları ile yıllık taşınan yük miktarı 700 milyon ton, yolcu miktarı ise 1,4 milyar kişiye yaklaşmıştır (Mejdunarodny Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 40-44). Bu alanda uluslararası işbirliğine güzel bir örnek olarak "TRACECA" projesine dair çalışmalar Türkmenistan'da da sürmektedir. Bu bağlamda, son birkaç yılda ülkede 90 adet yeni köprü yapılmış ve 1.676 km'lik karayolu rehabilitasyonu tamamlanmıştır (Mejdunarodny Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 47). 2020 yılı itibariyle ise yeni yolların inşasıyla Türkmenistan'ın karayolları uzunluğunun 23,9 bin km'ye çıkarılması hedeflenmekte ve ek olarak 2551 km'lik yolun daha restore edilmesi planlanmaktadır (Mejdunarodny Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 47-48).

Türkmenistan'da demiryollarının toplam uzunluğu ise hâlihazırda 3.500 km'yi geçmiştir (Mejdunarodny Soyuz Avtomobilnovo Transporta, 2012: 28). Türkmenistan'ın ihracat-ithalat ve transit yük taşımacılığında demiryollarının kullanım oranı %80'den fazladır. Doğu-batı ve kuzey-güney koridorlarındaki gelişen ticarete coğrafi olarak önemli bir konumda bulunan Türkmenistan, son yıllarda transit taşımacılığın artmasına paralel ülkedeki demiryolları inşaatına daha fazla önem vermeye başlamıştır (Posolstvo Turkmenistana v Respublike Armeniya, 2013). Bu çerçevede, ülkede doğu-batı hattında en önemli demiryolu güzergâhını başkent Aşkabat'tan da geçen 1.141 km'lik Türkmenabat-Türkmenbaşı hattı oluşturmaktadır. Bu hattan ayrılarak Serahs'e giden demiryolu hattı ise Türkmenistan'ın İran'a açılmasını sağlamaktadır. Yine, 2006 yılında kuzey-güney hattında açılan 540 km'lik yeni Daşoğuz-Aşkabat demiryolu hattı da önemli güzergâhlardandır (The World Bank, Nisan 2012: 4). Son dönemde inşa süreci devam eden en önemli stratejik demiryolu hattı ise Hazar Denizi boyunca kuzey-güney hattında 930 km'lik Uzgen-Etrek-Korgan hattıdır. Hattın Türkmenistan-Kazakistan kısmı tamamlanmasına rağmen, İran kısmındaki çalışmalar devam etmektedir. Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ı demiryolu üzerinden birleştiren hat ile Rusya üzerinden Avrupa'ya ve yine Basra Körfezi'ne ulaşımın kolaylaşmasının yanı sıra doğu-batı hattı arasında da transit taşımacılığının önemli ölçüde kılacağı öngörülmektedir (Avrupa Gazete, 12 Mayıs 2013). 2014 yılında İran kısmının da tamamlanmasıyla tam olarak faaliyete geçmesi planlanan hat ile yıllık 12 milyon ton yük taşınması hedeflenmektedir (TRT Haber, 1 Mayıs 2013). Yine, 2015 yılı itibariyle inşaatına başlanması planlanan 400 km'lik Türkmenistan-Afganistan-Tacikistan demiryolu hattı da bölgesel anlamda önemli jeopolitik değişikliklere yol açabilecek bir proje olarak gerçekleştirilmeyi beklemektedir. İlerleyen yıllarda projeye Çin, İran ve Kırgızistan'ın da katılması beklenmektedir (Vestnik Kavkaza, 29 Haziran 2013).

Havayolları ulaşımında devlete ait ülkenin tek havayolu şirketi olarak “Türkmen Havayolları” faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra 12 adet yabancı havayolu şirketi de Türkmenistan’a sefer düzenlemektedir. Hâlihazırda 11 ülkede 15 şehre seferleri bulunan “Türkmen Havayolları”nın ilerleyen yıllarda sefer ve uçuş rotası sayısını artırması planlanmaktadır. Bu bağlamda, şu an için daha çok Aşkabat’tan düzenlenen uluslararası uçuşların yanı sıra Türk şirketleri tarafından 2010 yılında yapımı tamamlanan Türkmenbaşı Uluslararası Havaalanı’ndan da yeni uluslararası seferlerin başlatılması öngörülmektedir. “Türkmen Havayolları”nın 2012-2015 yıllarını kapsayan dönemde Türkmenbaşı’ndan İstanbul, Moskova ve Aktau’ya yeni seferler başlatılması planlanmaktadır. Yine, Aşkabat Havaalanı’ndan da Urumçi, Phuket, Novosibirsk, Milan, Antalya, Seul ve Kuala-Lumpur’a uçuşların başlatılması da plan dâhilindedir (Turkmenistan Zolotoy Vek, 14 Ağustos 2012).

Türkmenistan’ın deniz ulaşımında son dönemde Hazar Denizi kıyısındaki Türkmenbaşı Limanı’nı daha aktif kullandığı ve ülkenin bu en büyük limanının modernizasyonu kapsamında yeni projeler geliştirdiği bilinmektedir. Hâlihazırda limanda deniz ticareti filosu kapsamında Türkmenistan’ın 9 gemisi bulunmaktadır. Limanda toplamda 13 bin ton yük taşıma kapasitesine sahip 4 kuru yük gemisinin yanı sıra 23,6 bin ton yük taşıma kapasitesine sahip 5 tanker mevcuttur. Yakın dönemde limanı genişletme çalışmaları yapılmakta ve liman çevresinde gemi onarım tesisleri ve lojistik merkezlerinin kurulması planlanmaktadır. Türkmen yönetimi, Türkmenbaşı Limanı’nı Hazar Denizi’ndeki en büyük liman yapma hedefindedir (Turkmenistan Zolotoy Vek, 16 Mayıs 2012).

Türkmenistan’ın iletişim sektöründeki gelişim ve altyapı yatırımları ise günümüz şartlarında oldukça yetersiz kalmaktadır. İletişimde telefon bazındaki gelişmelere bakıldığında, Türkmenistan’da toplamda 575 bin sabit hat kullanıcısı ve 4 milyona yakın da cep telefonu kullanıcısının olduğu görülmektedir (CIA The World Factbook, 2013). Devlet şirketi olan “Türkmentelekom”un ülkedeki en büyük telefon operatörü olduğu sektörde liberalleşme çok yavaş ilerlemektedir. “Türkmentelekom”un yanı sıra ülkede faaliyet gösteren diğer bir operatör olarak sadece Rusya menşeli MTS firması yer almaktadır. Ancak Türkmen hükümetiyle yaşanan sorunlardan dolayı MTS firması faaliyetlerini 2010 yılında durdurmak zorunda kalmış ve sektöre ancak 2012 Eylül’ünde geri dönmüştür (Lenta.ru, 30 Ağustos 2012). 2015 yılına kadar kendi iletişim altyapısına 40 milyon dolar kadar yatırım yapma planları olan MTS, Türkmenistan’da hâlihazırda 3G ağ hizmetine geçmiş bulunmaktadır (Hronika Turkmenistana, 30 Ağustos 2013). Türkmenistan’ın coğrafi olarak %93’üne hizmet götürebilen MTS’in ülkedeki abone sayısı 2013 yılı itibarıyla 1,88 milyona, sektördeki pazar payı ise %39’a varmıştır (MTS.ru, 2013).

Türkmenistan'ın iletişim sektöründe internet imkânlarında da ciddi kısıtlamalar bulunmakta ve internet erişimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Dünya ortalamasına (% 32) göre hayli düşük seviyede bulunan Türkmenistan'da evden internete erişim olanağı Gallup Araştırma Şirketi'nin 148 ülkede yapmış olduğu son ankete göre %5 seviyesindedir (Gallup, 14 Ocak 2013). Ülkedeki internet kullanıcılarının sayısı ise toplamda 81 bin civarındadır (CIA The World Factbook, 2013). Türkmenistan'da internet kullanımı daha çok ülkede ancak 2007 yılında açılmaya başlanan internet cafelerden sağlanmaktadır. Ancak buralarda da internet hızının oldukça düşük ve fiyatının pahalı olması, internet kullanımında ciddi kontrollerin yapılması ve girilen web siteleri sayısının oldukça sınırlandırılmış olması, ülkedeki internete erişim imkânlarının önündeki belli başlı engelleri oluşturmaktadır (Fergana News, 7 Şubat 2011). Bu bağlamda, ülke nüfusunun çok büyük çoğunluğunun internet iletişiminin mahrum kalması Türkmen yetkililerin üzerine eğilmesi gereken konular arasında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Gorak, Slavomir, "Reformı obrazovaniya v Turkmenistane: blagie namereniye, slaboye soderjaniye?", *Fergana News*, 14 Ekim 2013, (<http://www.fergananews.com/articles/7907>).
- Has, Kerim, "Türkmenistan-Rusya İlişkilerinde Temkinli Diplomasi", *Analist*, Sayı: 20, Ekim 2012.
- Sergeev, V. M.; A. A. Kazantsev; V. I. Bartenev, "Sodeystviye Razvitiyu Gosudarstv Tsentralnoy Azii: Strategicheskiye Gorizonty Rossiyskovo Uchastiya", *Rossisyskiy Sovet po Mejdunarodnym Delam*, (Moskova, 2013), (http://russiancouncil.ru/common/upload/WP_Central_Asia_10_rus.pdf).
- Shustov, Aleksandr, "Russkiye Turkmenii ni nujni?", *Stoletie*, 13 Ağustos 2010, (http://www.stoletie.ru/geopolitika/russkiye_turkmenii_ne_nuzhny_2010-08-13.htm).
- "Avtomobilniy transport Turkmenistana-2012", *Mejdunarodny Soyuz Avtomobilnoy Transporta*, (Aşgabat, 2012), (http://www.iru-eapd.org/detail_publications/id.118).
- "Ekonomika i Investitsii", *Posolstvo Turkmenistana v Respublike Armeniya*, 2013, (http://turkmenistanembassy.am/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=34).
- "Fertility Rate, Total (Births per Woman)", *The World Bank*, 2013, (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>).

- “Glava migratsionnoy slujbi Turkmenii poluchil strogiy vıgovor”, *Rosbalt*, 17 Haziran 2012, (<http://www.rosbalt.ru/exussr/2012/06/07/990045.html>).
- “Home Internet Access Still Out of Reach for Many Worldwide”, *Gallup*, 14 Ocak 2013, (<http://www.gallup.com/poll/159815/home-internet-access-remains-reach-worldwide.aspx#1>).
- “Improved Water Source, Rural (% of Rural Population with Access)”, *The World Bank*, 2013a, (<http://data.worldbank.org/indicator/SH.H2O.SAFE.RU.ZS/countries/TM?display=graph>).
- “K proektu jeleznodorojnovo koridora TAT mogut prisoyedinitnya eshe tri strani”, *Vestnik Kavkaza*, 29 Haziran 2013, (<http://www.vestikavkaza.ru/news/K-proektu-zheleznodorozhnoy-koridora-TAT-mogut-prisoedinitnya-eshche-tri-strany.html>).
- “Kazakhstan – People and Society”, *CIA The World Factbook*, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>).
- “Kazakistan Türkmenistan Demiryolu İle Asya’dan Avrupa’ya Bağlantı”, *Avrupa Gazete*, 12 Mayıs 2013, (<http://www.avrupagazete.com/dunya/12838-kazakistan-t%C3%BCrkmenistan-demiryolu-ile-asya%E2%80%99dan-avrupa%E2%80%99ya-ba%C4%9Flant%C4%B1.html>).
- “Klyuchevoy mehanizm ekonomicheskoy integratsii”, *Turkmenistan Zolotoy Vek*, 16 Mayıs 2012, (<http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=1419>).
- “Levels & Trends in Child Mortality: Report 2013”, *UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation*, 2013, (http://www.childinfo.org/files/Child_Mortality_Report_2013.pdf).
- “Lichniye perevodı iz Rassii v strani SNG”, *Tsentralny Bank Rassiyskoy Federatsii*, 2013, (http://www.cbr.ru/statistics/CrossBorder/print.asp?file=Personal_Remittances_CIS.htm&pid=svs&sid=ITM_14138).
- “Life Expectancy at Birth, Total (Years)”, *The World Bank*, 2013, (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN/countries/TM-7E-XT?display=graph>).
- “Mirohozyaystvenniye svyazi i transportnaya infrastruktura Turkmenistana: vozdushniy flot”, *Turkmenistan Zolotoy Vek*, 14 Ağustos 2012, (<http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=2069>).
- “MTS vozobnovila rabotu v Turkmenii”, *Lenta.ru*, 30 Ağustos 2012, (<http://lenta.ru/news/2012/08/30/mts/>).
- “MTS-Turkmenistan razvorachivayet seti 3 pokoleniya (3G)”, *Hronika Turkmenistana*, 30 Ağustos 2013, (<http://www.chrono-tm.org/2013/08/mts-turkmenistan-razvorachivaet-seti-3-pokoleniya-3g/>).

- “Natsionalny i religiozny sostav naseleniya Turkmenistana sivodnya”, *Asgabat.net*, 22 Nisan 2013, (<http://asgabat.net/stati/obschestvo/nacionalnyi-i-religiozny-sostav-naseleniya-turkmenistana-segodnja.html>).
- “O Turkmenistane” (Türkmenistan Hakkında), *Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike*, 2013, (<http://www.stat.gov.tm/ru/content/info/turkmenistan/>).
- “O Turkmenskom zakone ‘o migratsii’”, *Demoskop Weekly*, Sayı: 507-508, 16-30 Nisan 2012, (<http://demoscope.ru/weekly/2012/0507/gazeta022.php>).
- “Obrazovanie v Turkmenistane”, *Brestskiy Gosudarstvenniy Universitet İmeni A.S. Pushkina*, 2013, (<http://www.brsu.by/Turkmenistan/obrazovanie-v-turkmenistane>).
- “Obrazovanie”, *Ministerstvo İnostrannih Del Turkmenistana*, 2013, (<http://mfa.gov.tm/ru/turkmenistan-ru/2013-05-05-11-53-6>).
- “Obzor TOP-5 professiy v Turkmenistane”, *Turkmenportal*, 30 Mayıs 2013, (<http://turkmenportal.com/compositions.php?details=37>).
- “Parlament Turkmenistana prinyal Gosudarstvenniy budjet na 2013 god”, *Turkmenistan.ru*, 20 Ekim 2012, (<http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/37942.html>).
- “Parlament Turkmenistana prinyal zakon ‘Ob obrazovanii’”, *Turkmenistan.ru*, 5 Mayıs 2013, (<http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/38561.html>).
- “Rasshirennoye zasedaniye Kabineta Ministrov Turkmenistana”, *Turkmenistan Zolotoy Vek*, 30 Ağustos 2013, (<http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=4791>).
- “Rinki prisutstviya”, *MTS.ru*, 2013, (<http://www.company.mts.ru/comp/company/countries/>).
- “Rising Emigration From Turkmenistan”, *Institute for War & Peace Reporting*, 8 Ekim 2012, (<http://iwpr.net/report-news/rising-emigration-turkmenistan>).
- “Sotsialno-ekonomicheskoye polojeniye goroda Ashkabada i velayetov za 2011 god”, *Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike*, 2013, (<http://www.stat.gov.tm/ru/content/info/turkmenistan/turkmenistan/>).
- “Sotsialno-ekonomicheskoye polojeniye goroda Ashkabada i velayetov za 2011 god”, *Gosudarstvenniy Komitet Turkmenistana po Statistike*, 2013, (<http://www.stat.gov.tm/ru/content/info/turkmenistan/turkmenistan/>).
- “The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World”, *UNDP Human Development Report 2013*, (<http://hdrstats.undp.org/images/explanations/TKM.pdf>).
- “Turkmenistan – People and Society”, *CIA The World Factbook*, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>).

- “Turkmenistan Country Profile: Human Development Indicators”, *UNDP International Human Development Indicators*, 2013, (<http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/TKM.html>).
- “Turkmenistan odumalsya i reshil uvelichit kolichestvo studentov”, *InoZpress*, 21 Ağustos 2013, (<http://inozpress.kg/news/view/id/40031>).
- “Turkmenistan Population Statistics”, *Economy Watch*, 2013, (<http://www.economy-watch.com/economic-statistics/Turkmenistan/Population/>).
- “Turkmenistan prinyal programmu zdorovova pitaniya”, *Central Asia Online*, 24 Mayıs 2013, (<http://centralasiaonline.com/ru/articles/caii/features/main/2013/05/24/feature-01>).
- “Turkmenistan: Birth Rate, per 1000 People”, *Factfish.com*, 2013, (<http://www.factfish.com/statistic-country/turkmenistan/birth%20rate>).
- “Turkmenistan: Fertility Rate, Total (Births per Woman)”, *The World Bank*, 2013, (http://www.quandl.com/WORLDBANK-World-Bank/TKM_SP_DYN_TFRT_IN-Turkmenistan-Fertility-rate-total-births-per-woman).
- “Turkmenistan”, *International Organization for Migration*, 2013, (<http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/where-we-work/europa/south-eastern-europe-eastern-eur/turkmenistan.default.html?displayTab=facts-and-figures>).
- “Turkmenistan”, *World Statistics Pocketbook–United Nations Statistics Division*, 2013, (<http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=TURKMENISTAN#Social>).
- “Türkmenistan ve Kazakistan Demiryolu İle Birleşti”, *TRT Haber*, 1 Mayıs 2013, (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/turkmenistan-ve-kazakistan-demiryolu-ile-birlesti-84465.html>).
- “Under-Five Mortality (per 1,000 Live Births)”, *UNDP International Human Development Indicators*, 2013, (<http://hdrstats.undp.org/en/indicators/57506.html>).
- “V Turkmenistane – samiy dorogoy Internet v mire. Bezlimitniy tarif – \$7000 v mesits”, *Ferghana News*, 7 Şubat 2011, (<http://www.ferghananews.com/news.php?id=16345>).
- “V Turkmenistane na dva goda uvelichili prodoljitelnost shkolnova obrazovaniya”, *Novosti Bigmir*, 1 Mart 2013, (<http://news.bigmir.net/world/679514-V-Tyrkmenistane-na-dva-goda-yvelichili-prodoljitelnost-shkolnova-obrazovaniya>).
- “Vo skolko obhoditsya operatsiya na pochke?”, *Hronika Turkmenistana*, 16 Nisan 2013, (<http://www.chrono-tm.org/2013/04/vo-skolko-obhoditsya-operatsiya-na-pochke/>).

- “World Bank – Turkmenistan Partnership Program Snapshot”, *The World Bank*, Nisan 2012, (http://siteresources.worldbank.org/INTTURKMENISTAN/Resources/Turkmenistan_Country_Snapshot_Apr2012.pdf).
- “World Health Statistics 2013”, *World Health Organization*, 2013, (http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/81965/1/9789241564588_eng.pdf).
- “World Population Prospects: The 2012 Revision”, *United Nations–Department of Economic and Social Affairs*, 2013, (<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/mortality.htm>).
- “Zakon Turkmenistana o migratsii”, *Turkmenistan Zolotoy Vek*, 31 Mart 2012, (<http://turkmenistan.gov.tm/?id=1174>).
- “Zakon Turkmenistana Ob obrazovanii”, *Asgabat.net*, 15 Mayıs 2013, (<http://asgabat.net/stati/zakonodatelstvo-turkmenistana/zakon-turkmenistana-ob-obrazovani.html>).
- “Zdravohraneniye Turkmenistana v 2012 godu”, *Infoabad.com*, 2 Ocak 2013, (<http://www.infoabad.com/zdravohranenie/zdravohranenie-turkmenistana-v-2012-godu.html>).

II.BÖLÜM

TÜRK TOPLULUKLARI

ТОБГОТӨКТӨБІ
ТӨРК

RUSYA TÜRKLERİ

Tataristan

Başkurdistan

Çuvaşistan

Sibirya Federal Bölgesi

Hakas Cumhuriyeti

Tıva Cumhuriyeti

Altay Cumhuriyeti

Saha Cumhuriyeti

Kuzey Kafkasya

ÇİN'DE TÜRK TOPLULUKLARI

Uygur Türkleri

TÜRK ASILLI AMERİKALILAR

AVRUPA'DAKİ TÜRKLER

ORTADOĞU TÜRKLERİ

Irak Türkmenleri

Suriye Türkmenleri

Lübnan Türkmenleri

MİLLETLER MESELESİ

ÇERÇEVESİNDE RUSYA TÜRKLERİ

Prof. Dr. Fırat Purtaş

*Gazi Üniversitesi IIBF Öğretim Üyesi ve
TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı
firatpurtas@hotmail.com*

Giriş

Milletler meselesi, Rusya'nın 15. yüzyılın sonlarında Moskova Knyazlığı etrafında birleşmeye başladığı tarihten itibaren aktüel olan bir sorundur. Rusya'nın 1552'de Kazan'ın ele geçirilmesi ile başlayan yayılma süreci ve alınan yeni topraklardaki yerli halklara yönelik politikaları bu sorunun kaynağını oluşturmuştur. Milletler meselesi Rus tarihinde Rus Çarlığı ve SSCB olmak üzere iki büyük imparatorluğun dağılmasında birinci derecede etken rol oynamıştır. Çok uluslu devlet yapısını sorunun kaynağı olarak gören ve bunu ortadan kaldırmaya yönelik yapılan girişimler, milletler meselesini hafifletmek bir yana daha akut bir hal almasına yol açmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında II. Aleksander'in imparatorluğun azınlıklarını Ruslaştırılmaya yönelik yürüttüğü Russifikasyon politikaları Çarlık içerisindeki memnuniyetsizliği daha da artırmış ve Bolşevik Devrimi'nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Brejnev döneminde yoğunluk kazanan "Homosovetikus" (Sovyet insanı) yaratma çabaları bu sorunu ortadan kaldıramamış, SSCB milli sınırlar temelinde parçalanmıştır. 1991'de Rusya Federasyonu'nun SSCB'nin yasal halefi sıfatıyla, Yalta düzeninin SSCB'ye sağladığı imtiyazları da alarak tarihteki en büyük ve en homojen nüfus yapısına sahip olarak ortaya çıkması da bu sorunu hafifletmemiştir.

Yeni Rusya tarihinin ilk yirmi yılında da milletler meselesi ülkenin iç ve dış politikasında belirleyici olmaya devam etmiştir. Rus siyasi elitinin bilinç altına hakim olan ve kararlarına etki eden "imparatorluk güdüsü" ile "dağılma sendromu" arasında gidip gelen yaklaşımlar Rusya'da bağımsızlık sonrasında da milletler meselesine ilişkin üzerinde uzlaşılır bir devlet politikasının yürütülmesini zorlaştırmıştır. 1991-2012 yılları arasında Rusya'da milletler meselesi ve bu konudaki devlet politikası Rusya'da üç farklı şekilde tezahür etmiştir. Yeltsin'in iktidarı boyunca "alabildiğiniz kadar ege-

menlik” ilkesi ile formüle edilen gerçek federalizm dönemi (1992-2000); Putin’in Başbakanlığı sırasında II. Rus-Çeçen Savaşı ile başlayan ve Putin’in devlet başkanlığı döneminde devam eden ayrılıkçılıkla mücadele dönemi (1999-2006); Putin’in federal cumhuriyetlerin özerkliklerinin sınırlandırıldığı ve merkeziyetçiliğin güçlendiği “yönetilebilir demokrasi” olarak nitelendirilen dönemi (2000-2012).¹

2000 yılından itibaren Rusya’nın iç ve dış politikasına yön veren en önemli kişi şüphesiz Vladimir Putin’dir. Hem üç dönem devlet başkanlığı hem de dört yıl süren hükümet başkanlığı görevi çerçevesinde Putin, Rusya’nın bir numaralı karar vericisi konumunda olmuştur. Onun Rusya’nın demokratikleşmesi, toplumsal sorunları, ekonomi politikalarına ilişkin yaklaşımları ve icraatları Rusya’da yaşayan Türk dilli halkların statüsü ve kaderinde doğrudan belirleyici olmuştur. Özellikle Mayıs 2012’de başlayan üçüncü başkanlık dönemi Putin’in milletler meselesi ve Rus kimliği üzerinde özellikle durduğu bir dönem olmuştur. 23 Ocak 2012 tarihinde o dönemde Başbakanlık görevini yürüten ve devlet başkanlığı seçimlerine hazırlanan Vladimir Putin, Rusya’nın Nezavisimaya Gazeta adlı gazetesinde “Rusya: Milletler Meselesi” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Putin’in 7 Mayıs 2012 tarihinde yemin ederek göreve başladığı gün imzaladığı ilk kararnamelerden biri ise “Milletlerarası Uzlaşmanın Sağlanması” hakkındaki karardır. Burada Putin, Hükümete 1 Aralık 2012 tarihine kadar bir Milletler Politikası Stratejisi hazırlanması doğrultusunda talimat vermiştir. Bu çerçevede Hükümetin hazırladığı “2025 RF Milletler Politikası Stratejisi” başlıklı belge ise 19 Aralık 2012 tarihinde Başkan Putin tarafından imzalanmıştır. Atılan bu adımlar Rusya’da milletler meselesine ilişkin yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir.

Rusya’da devletin yeni milletler politikası 2013 yılında iç politikada en fazla konuşulan gündem maddelerinden biri olmuştur. Yükselen Rus milliyetçiliği, artan yasadışı göçlere karşı verilen ırkçı tepkiler milletler meselesini ön plana çıkaran temel faktördür. 2013 yılı boyunca Rusya’da yaşayan Türk dilli halklara ilişkin meydana gelen gelişmeler de daha çok bu ekseninde cereyan etmiştir. Öte yandan Kuzey Kafkasya’dan sonra İdil-Ural bölgesinde özellikle Tataristan’da yükselen radikal selefi akımlar da bir başka önemli gündem konusudur. Rusya’da yaşayan Türk dilli halkların 2013 yılındaki durumu daha çok bu iki konu çerçevesinde ele alınacaktır.

1 Putin taraftarları Rusya’da Putin dönemini ülkenin yeniden ayağa kalktığı ve kendi ayakları üzerinde durduğu dönem olarak adlandıır. Yeniden ayağa kalmadan kasıt merkezi otoritenin güçlendirilmesi anlamındadır. Uluslararası arenada da etkinliğini artırdığı şeklinde yapılan yorumlar ise Rusya’nın ABD ve Batı politikalarına karşı sert duruşu ile ilişkilendirilmiştir. Rusya’nın ulusal çıkarları açısından bu politikaların getirilerinin neler olacağı uzun vadede görülecektir. Sergey Karaganov ise, mevcut durumu SSCB’nin 1970’li ve 1980’li yıllarına benzetmektedir. Brejnev’in iktidarda bulunduğu ve petrol fiyatlarının yüksekliği nedeniyle insanların refah düzeyinin arttığı bu dönemde içten içe çöküş başlamıştı. Halk inancını kaybetmişti ve kimliksizdi. Ardından petrol fiyatları düşmeye başlayınca çöküş süreci de hızlandı (Sergey Karaganov, Ekim 2013).

Rusya'da Türk Dilli Halkların Coğrafi Dağılımı ve Demografik Yapısı

Rusya'da Türk dilli halkların nüfusu 15 milyon civarında, Rusya Müslümanlarının nüfusu ise 20 milyon civarında olarak tahmin edilmektedir.² Rusya Türklerinin yaşadıkları başlıca bölgeler İdil-Ural (Povolje- İdil Boyu), Kuzey Kafkasya, Güney Sibirya ve Kuzey Doğu Sibirya'dır. Bu bölgelerde adını yerli (otoktan) Türk halklarından alan özerk cumhuriyetler bulunduğu gibi, yaşadığı bölgeye ve cumhuriyete adını vermeyen az nüfuslu Türk dilli halklar da yaşamaktadır. İdil Boyu'nda Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan; Kafkasya'da Karaçay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Dağıstan³; Güney Sibirya'da Altay, Hakas ve Tıva; Kuzey Doğu Sibirya'da ise Saha Yeri adını bölgede yaşayan Türk dilli halklardan alan özerk cumhuriyetlerdir. Bu cumhuriyetlerin dışında da başta Moskova ve St. Petersburg gibi büyük şehirlerde çok sayıda Türk dilli halk yaşamaktadır. Rusya'nın her tarafına dağılmış Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinden gelen göçmen işçiler ise Rusya'nın yerli Türk dilli halkları olmamakla birlikte sayıları günden güne artan yeni Rusya vatandaşlarıdır.

2010 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Rusya'nın nüfusu 142.856.536'dır. Bu nüfus sayımında insanlara hangi milletten olduğu sorusu da yöneltilmiş ve bu soruya 137 milyon civarında kişi cevap vermiştir. Bunlardan 111.016.896'u Rus milletinden olduğunu bildirmiştir. Bu sonuçlara göre Rusya'da Rus olmayanların sayısı 26 milyon civarındadır. 5,6 milyondan fazla kişi ise kimliğini ve milliyetini ifade etmemiştir. Kimliğini ve milliyetinin ne olduğunu sorusunu yanıtlamayanların çoğunluğunun şehirli nüfus olması dikkat çekicidir (Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki, 2010a).

Rusya'da sayıları 50 binin üzerinde bulunan 20'ye yakın farklı Türk dilli halk bulunmaktadır. Bunlar arasında en kalabalık nüfusa sahip olan grup Tatarlardır. 2010 sayımına göre Rusya'daki Tatar nüfusunun toplamı 5.310.649'dur. Sayıca az olan tipler Türk halkları ise daha çok Güney Sibirya'da yaşamaktadırlar. Bunlar arasında Hakasların nüfusu 72.000 civarındadır. Altay ulusunun nüfusu da Hakaslarınkine yakındır. 2010 sayımında 74.238 kişi Altay olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bölgede Telengit, Teleüt, Soyot, Kumandin, Tuba, Karaim, Çelkan, Tofa, Çulım gibi sayıları üç binden az olan Türk dilli gruplar da vardır. Rusya'nın Kemerova bölgesinde yoğunlukta olan Şorların nüfusu ise on beş bin civarındadır.

2 Nüfus sayısına ilişkin kesin bir rakam verilmesinin pek çok nedeni vardır. Nüfus sayımında kişilere hangi dine mensup oldukları sorusu yöneltilmemektedir. Pek çok kişi ise sayım sırasında hangi millete mensup olduğu sorusuna cevap vermeyi tercih etmektedir.

3 Dağıstan, dağlı halkların yaşadığı yer anlamındadır. Dağıstan'da dört büyük etnik grup bulunur. Avarlar, Darginler, Lezginler ve Kumuklar. Sayıları 450 bin civarında olan ve ülke nüfusunun %15'ini oluşturan Kumuklar, Türk dilli bir halktır.

Rusya'da yaşayan Türk halkları farklı dinlere mensupturlar. İdil boyunda Tatarlar ve Başkurtlar çoğunlukla Müslümandır. Bu bölgede yaşayan Çuvaşlar ise çoğunlukla Ortodokstur. Sibiry Türkleri arasında Şamanizm, Tengricilik, Budizm ve Hristiyanlık belli başlı inanç sistemleridir. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk dilli halklar diğer dağlı halklar gibi Müslümandır. Kafkasya'da ve İdil Boyunda yaşayan Türk dilli halklar açısından Müslümanlık, kimliklerinin önemli unsurudur.

İdil-Ural Bölgesi

Tataristan

Tataristan, Rusya'daki özerk cumhuriyetler içerisinde federal yetki ve ayrıcalıkları açısından özel bir konuma sahiptir. 31 Mart 1992 tarihinde imzalanan Federal Anlaşma'yı imzalamayan Tataristan, 15 Şubat 1994 yılında merkez ile ayrı bir anlaşma yapmıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Yeltsin, bu anlaşmayı Federasyonun dağılma tehlikesini ortadan kaldıran acil siyasi destek olarak tanımlamış ve tarihî önemini altını çizmiştir (Tagirov, 2008: 266). Rusya'nın ortasında yer alan coğrafi konumu, sahip olduğu zengin doğal kaynakları, nüfus yapısı gibi faktörler de Tataristan'ı Rusya'nın federal cumhuriyetleri arasında ayrı bir konuma yerleştirmektedir. 2010 nüfus sayımında Tataristan Cumhuriyeti'nde 3.780.000 kişi milliyetinin ne olduğuna cevap vermiştir. Diğer etnik gruplar bir yana 2 milyonu aşkın kişi Tatar olduğunu, 1,5 milyon civarında kişi ise Rus olduğunu ifade etmiştir (Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki, 2010b). Tatar nüfusunun 2/3'ü ise Tataristan'ın dışında Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşamaktadır. Tataristan'dan sonra en büyük Tatar nüfusu Başkurdistan'da bulunmaktadır.

Tataristan'da 1980'li yılların sonlarından itibaren Tatar milliyetçileri bağımsızlık talebiyle ortaya çıkmışlar, çeşitli toplantılar ve gösteriler düzenlemişlerdir (Devlet, 2012: 200-201). Tatar Yüksek Sovyeti 30 Ağustos 1990'da ülkenin egemenliğini ilan etmiş, 24 Ekim 1991'de ise bağımsızlık kararı almıştır. Tatar Yüksek Sovyeti'nin kararı 21 Mart 1992'de halkoyuna sunulmuş ve referandumda da çoğunluk bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır. Ancak bu karar Moskova tarafından kabul edilmemiş, federal ilişkileri düzenleyen ayrıcalıklı bir anlaşma ile Tataristan, Rusya Federasyonu içerisinde tutulmuştur. 1991'den 2010'a kadar ülkeyi 20 yıla yakın yöneten Mintemir Şaymiyev, 1990'lı yıllarda en önemli başarıyı Tataristan'da etnik gruplar arasında gerginliğe izin verilmemesi olarak görmektedir (Şaymiyev, 27 Mart 2013). Öte yandan Şaymiyev günümüzde dahi Rus gazeteciler tarafından milliyetçilikle itham edilmekte, Şaymiyev'in Arslan Maşadov ile dostluğu ve Birinci Çeçen-Rus Savaşı sırasında barış sürecinin başlatılması konusundaki çabaları Moskova üzerinde baskı kurma olarak değerlendirilmektedir (Nezavisimaya Gazeta, 28 Ekim 2013).

Mintemir Şaymiyev, ülkeyi 20 yıla yakın Cumhurbaşkanı olarak yönettikten sonra 25 Mart 2010'da görevi Rüstem Minnihanov'a devretmiştir. Tatarların "baba" olarak adlandırdıkları Şaymiyev, Cumhurbaşkanlığı görevinden emekli olduktan sonra "Miras" isimli bir vakıf kurarak, tarihi Bulgar Şehri'nin kültürel mirasının günışığına çıkarılması ve tanıtımı üzerine çalışmalar yürütmektedir.⁴

Yeni Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov ise bu göreve gelmeden önce 1998 yılından itibaren Başbakanlık görevini yürütmekteydi ve Tataristan'ın bütçesinin %40'ını sağlayan Tatneft'in başkanıydı. Ekonomist ve teknokrat kişiliği ile tanınan Minnihanov, Tataristan'ın dış ekonomik ilişkilerini geliştirmesine özel önem vermiştir. Bu çerçevede 30 Mayıs 2012 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmeler yapan Minnihanov'a özerk bir cumhuriyetin temsilcisi olmasına rağmen devlet protokolü uygulanmıştır. TÜRKSOY'un ev sahipliğinde düzenlenen Abdullah Tukay Yılı Gala Konseri'ne de katılan Minnihanov, aynı zamanda TÜRKSOY Genel Sekreterliği'ni de ziyaret etmiştir. TÜRKSOY'un çalışmaları hakkında bilgi edinen ve Türk Dünyası Kültür Başkenti uygulaması ile ilgilenen Minnihanov, bu ziyaret sırasında Kazan'ın 2014 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti olmasını teklif etmiştir. Tataristan Kültür Bakanlığı'nın da yazılı olarak yaptığı teklifin 6-8 Eylül 2012 tarihinde Başkurdistan'ın başkenti Ufa'da düzenlenen 30. Dönem TÜRKSOY Daimi KONSEYİ toplantısında uygun bulunmasıyla, Kazan 2014 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir. Rüstem Minnihanov, bu konudaki ilgisini sürdürmüş 2013 Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen Tatar Sabantoyuna katılmak üzere 1 Haziran 2013 tarihinde Eskişehir'e gelmiştir. Minnihanov aynı zamanda Eskişehir'de Tatar Kültür Evi'nin açılışını gerçekleştirmiş ve Eskişehir Sanayi ve Ticaret Odası ile görüşmeler yapmıştır.

Kazan UNIVERSİADE Oyunları

2013 yılında Tataristan'da meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmeler arasında en önemlisi 27. Yaz Universiade Oyunları'dır. 6-17 Temmuz 2013 tarihleri arasında Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenlenen Universiade'ye 162 ülkeden 10.442 sporcu katılmıştır. Universiade hazırlıkları çerçevesinde Kazan'da pek çok yeni bina, spor kompleksi ve park açılmıştır. Bunlardan biri olan İstanbul Park'ının açılışı 6 Temmuz 2013'de yapılmıştır.

Universiade sırasında güvenliğin sağlanması için 24 bin polis ve güvenlik görevlisi çalışmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşanan terör hadiselerinin benzerlerinin Tataristan'da meydana gelmemesi için olağan üstü güvenlik tedbirleri alınmıştır.

⁴ Şaymiyev'in başlattığı Uluslararası Bulgar Forumu'nun dördüncüsü Ekim 2012'de Bulgaristan'ın Varna şehrinde düzenlenmiştir.

Universiade'nin açılışını yapan Putin, konuşmasında da Rusya'nın çok kültürlüğüne vurgu yapmış, sporcuların kendilerini evlerinde hissetmeleri için her türlü tedbiri aldıklarını söylemiştir. Oyunların açılış seremonisi Rusya'nın kültürlerinin tanıtıldığı bir gösteriye dönüşmüştür. Rusya'daki tüm bölgelerin yerli halkları geleneksel kıyafetleri ve dansları ile geçit töreninde yer almıştır (Youtube, 7 Temmuz 2013).

Kazan Universiade çerçevesinde bir de Kültür Üiversiade'si düzenlenmiştir. İdil-Ural Türkleri arasında yaygın olarak kutlanan bir halk bayramı olan ve Mayıs-Haziran aylarında düzenlenen Sabantoy, Tataristan'da Universiade sırasında gerçekleştirilmiştir. Böylece sporcular ve konuklar Tatar gelenekleri ile tanışmışlardır. Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov, Sabantoy'un açılışında yaptığı konuşmada Sabantoy'un Tataristan Cumhuriyeti'nin ulusal bayramı olduğu, Tataristan'ın 55 bölgesinde ve yurt dışında 23 ülkede Sabantoy'un kutlandığı bilgisini vermiştir (Rusya'nın Sesi Radyosu, 16 Temmuz 2013).

Kazan, Rusya'da Moskova ve St. Petersburg'dan sonra üçüncü başkent olarak adlandırılmaktadır. Rusya Müslümanlarının merkezi olan görülen Kazan Universiade'den sonra ise spor başkenti olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Açılışın yapıldığı ve pek çok yarışmanın düzenlendiği Kazan-Arena Stadyumu dışında 30'dan fazla spor salonu inşa edilmiştir.

Tataristan'da Geleneksel Müslümanlık ile Selefi Gruplar Arasındaki Rekabet

Tataristan'ı Rusya için özel kılan faktörlerden bir diğeri de başkent Kazan'ın Rusya Müslümanlarının merkezi olmasıdır. İslamiyet Tatar kimliğinin en önemli unsurudur. 1552'den itibaren Rusya'nın himayesinde yaşayan Tatarlar, İslamiyet sayesinde kimliklerini korumuşlardır. Öte yandan Tatar gelenek ve göreneklerini sürdüren, Tatarca konuşan Hristiyan Tatarlar da mevcuttur. Kereşen Tatarı (Ortodoks Tatarlar, vaftiz edilmiş Tatarlar) olarak adlandırılan bu grubun sayısı 2010 sayımına göre 34.822'dir.⁵ Kereşen Tatarları Gençlik Forumu lideri Aleksandr Dolgov'un Ekim 2012'de Tatar Kurultayı'na kaydolması ve Müslüman olduğunu açıklaması ülkede uzun süre tartışılmıştır (Regnum, 27 Haziran 2013).

19 Temmuz 2012'de Tataristan Müftüsü İldus Fayzov'a suikast düzenlenmiştir. İldus Fayzov arabasına konulan bombanın patlaması girişiminden yaralanarak kurtulmuş ancak aynı gün Fayzov'un yardımcısı, Müftülüğün eğitimden sorumlu yöneticisi Valiulla Yakubov ise silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür. Tataristan'da ilk defa meydana gelen bu çapta ve türde eylem İdil-Ural bölgesinin Kuzey Kafkasya'ya dö-

⁵ Kereşenler genellikle köylerde yaşadıkları için Sovyetler dönemindeki ağır Ruslaştırma baskısından nispeten uzak kalmışlardır (Kurban, 2009: 11).

nüştüğü endişesini doğurmuştur. Yapılan değerlendirmelerde eylemin geri planında Tataristan'da geleneksel Müslümanlığın temsilcisi Müftülüğün, Selefilere karşı aldığı tavır olduğu belirtilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Müftü Fayzov 6 Mart 2013'de sağlık durumunu gerekçe göstererek görevinden istifa etmiş, yerine 17 Nisan 2013'de Kamil Samigullin getirilmiştir.

Tataristan müftüsü İldus Fayzov'un yerine 28 yaşındaki Kamil Samigullin'in geçmesinde Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov belirleyici olmuştur. Fayzov'un istifasının ardından yeni müftü adayı olarak üç isim ortaya çıkmıştır: Kazan'daki Hatır camii'nin imamı 85 yaşındaki Haris Salihziyanov, Rusya İslami Uyum Derneği Ulema Kurulu Başkanı 43 yaşındaki Farid Salman ve 28 yaşındaki Kamil Samigullin. Tataristan Cumhurbaşkanı'nın desteğini alan Kamil Samigullin genç yaşına rağmen bu göreve getirilmiştir (Kommersant, 22 Nisan 2013).

Yeni müftü Samigullin, Mahaçkale'de bulunan Kuzey Kafkas İslam Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, İstanbul'da medrese eğitimi almış, daha sonra ise Kazan'da bulunan Rusya İslam Üniversitesi'ni bitirmiştir. Rusya'nın Carnegie uzmanlarından Alexey Malaşenko, iyi eğitim almış bir din adamı olarak yeni müftünün sadece Cumhurbaşkanı'nın bir bürokratu olarak kalmayacağını, bağımsız bir ruhani lider olabilecek kapasiteye sahip olduğunu ifade etmektedir. Cumhurbaşkanı'nın Samigullin'e yönelik güveninin olmasını yeni müftünün avantajı olarak değerlendirmektedir (Kommersant, 22 Nisan 2013).

Kuzey Kafkasya'da eğitim alan Samigullin, Çeçenistan ile yakın temaslar kurmuştur. "Çeçenistan'ın Kalbi" ismini taşıyan caminin açılışının 5. yılı etkinlikleri münasebetiyle Ekim 2013'de Grozny'e gitmiştir. Ramzan Kadirov tarafından da kabul edilen Samigullin'in aktifliği Kazan'ın Rusya Müslümanlarının ruhani merkezi olması yönündeki Rüstem Minnihanov'un çabaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nezavisimaya Gazeta'da çıkan bir makalede de Minnihanov ile Ramzan Kadirov arasındaki dostluktan bahsedilmekte, İslamın gerekleri doğrultusunda hareket eden ve bunu göstermekten çekinmeyen iki liderin Rusya Müslümanlarının lideri olma konusunda ise rekabet ettikleri üzerinde durulmaktadır. Kafkasya, Rusya'ya İslamiyet'in girdiği ilk yer olarak, Tataristan ise en kalabalık Müslüman nüfusa sahip bölge olarak bu unvanı almaya çalışmaktadır (Nezavisimaya Gazeta, 28 Ekim 2013).

Haziran 2012'de Kazan'da meydana gelen saldırıların ardında Vahhabi-Selefi grubun olduğu, bu hadisenin Tataristan'da geleneksel İslam ile geleneksel olmayan İslam arasındaki çatışmayı gün yüzüne çıkardığı ifade edilmektedir. Malaşenko bu hadiseyi Idil-Ural bölgesinin Kafkasya'ya dönüşmesinin engellenebilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Malaşenko, geleneksel ile geleneksel olmayan

İslam arasındaki çatışmanın siyasi ve ideolojik nitelikli olduğunu, iki grubun da Tataristan'da mescitler, dini okullar ve toplum üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığını ifade etmektedir (Gazeta.Ru, 16 Ağustos 2012).

Malaşenko, İslami muhalefet olarak adlandırılan Vahhabilerin Tataristan'daki amaçlarını şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Geleneksel İslam karşısında üstünlüklerini kanıtlamak, 2. Dünya çapındaki radikal İslam hareketinin parçası haline gelmek, 3. Şeriat kurallarını hakim kılmak, 4. Mevcut koşullarda bu mümkün olmazsa, kendi İslam devletini kurmak suretiyle Rusya'dan ayrılmak. Malaşenko, Rusya'dan ayrılma konusunda Vahhabilerle aşırı milliyetçilerin aynı paydada buluştuklarına dikkat çekerek mevcut koşullarda kitlesel bir harekete dönüşme şansı bulunmayan aşırı milliyetçilerin Vahhabilerle dayanışma içerisine girmesinin tehdi büyüteceğine dikkat çekmektedir (Gazeta.ru, 16 Ağustos 2012).

Kuzey Kafkasya'dan İdil-Ural Bölgesine yerleşen Kafkas Müslümanları da Tataristan'da Vahhabizmin yayılmasında etkili olmaktadır. Orta Asya'dan ise özellikle Özbekistan'dan Hizb-ut Tahrir mensupları bölgeye yerleşmektedirler. Orta Asya ve Kuzey Kafkasya'dan sonra Hizb-ut Tahrir, İdil-Ural bölgesinde de güçlenmektedir. Malaşenko, radikal İslamcıların Tataristan'daki etkinliğini abartmamak ancak göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamaktadır (Gazeta.ru, 16 Ağustos 2012).

Tatar halkının çoğunluğu geleneksel Müslümanlık anlayışına sahiptir ve ülkede Selefi akımların yayılması onları da rahatsız etmektedir. Tataristan Diyanet İşleri İdaresi de ülkede geleneksel İslamın korunması ve güçlenmesi amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Gençler ve kadınlar arasında İslami bilincin artırılması amacıyla yeni internet siteleri faaliyete sokulmuştur. 19 Eylül 2013 tarihinde Kazan'ın IT Parkında Rusya'nın çeşitli bölgelerinden dini liderlerin, devlet yetkililerinin, bilim ve kültür adamlarının katılımıyla Baytalhikma (Bilgelik Evi) adlı internet medresesi, Annisa Today (Kadın Bugün) adlı kadın sitesi, Darul Kutub (Kitap Bahçesi) adlı İslami kütüphane, Halalgid adlı helal rehberi ve Namaz Time (Namaz Zamanı) adlı siteler tanıtılmıştır. Tataristan Müftüsü, tanıtım sırasında, "2013 yılı planları arasında yeni gençlik sitesi, Huzur yayınevinin resmi sitesi ve Azan (Ezan) internet radyosunun bulunduğunu açıklamıştır (Rusya'nın Sesi Radyosu, 19 Eylül 2013).

22 Ekim 2013 tarihinde Başkurdistan'ın başkenti Ufa'da düzenlenen Rusya Müslümanlarının Ruhani Merkezi'nin açılışının 225. Yıldönümü⁶ etkinliğinde konu-

6 Rusya'da ilk İslam Merkezi II. Katerina'nın kararı ile 1789'da Orenburg'da kurulmuştur. 1992 yılında ise Rusya ve BDT'nin Avrupa Ülkeleri Müslümanlarının Merkezi Ruhani İdaresi kurulmuştur. Merkezi Ufa'dadır. Başkanı Talgat Taciduddin'dir. Bu merkeze bağlı 26 birim bulunmaktadır. Bunların arasında en büyükleri St. Petersburg, Rostov, Kazan ve Orenburg'daki birimlerdir.

şan Putin, İslamiyet'i Rusya'nın kültürel kodlarının en parlak unsurlarından biri olarak nitelendirmiştir. Toplumun manevi gelişimine büyük katkıları olan İslamiyet'in Rusya'da ayrılıkçılık aracı yapılmaya çalışıldığını vurgulayan Putin, yurt dışından desteklenen radikal akımların İslamiyet'i ülkeyi zayıflatmak amacıyla kullandıklarını, buna karşı Rusya Müslümanlarının geleneklerini yaşatmak suretiyle karşı koymaları gerektiğini ifade etmiştir. Rusya Müslümanlarının her zaman devletlerine sadık ve bütünlük içerisinde olduğunu söyleyen Putin, radikal akımların Müslümanlar arasında ayrılık yaratmayı hedeflediğini ileri sürmüştür. Rusya'nın kendi İlahiyat okullarını kurması gerektiğini de belirten Putin, en önemli hedefin İslamiyet'in yeniden sosyali-zasyonu olduğunu bildirmiştir (News.ru, 22 Ekim 2013).

Başkurdistan

Güney Ural dağlarının eteklerinde adını Başkurt halkından alan Başkurdistan, Rusya'nın federal sistemi içerisinde Privoljsky (Ural Önü) Federal Okruğu içerisinde bulunmaktadır. Başkurdistan, Rusya'nın ilk ulusal otonomisi olmasına ayrı bir önem vermektedir. Başkurt yöneticiler 23 Mart 1919'da kurulan Başkurt Otonom Sovyet Cumhuriyeti'nin Rusya'da milli-kültürel otonomi fikirlerinin hayata geçirilmesi konusunda ilk adım olduğunu belirterek, Başkurdistan'ın öncü rol oynadığını ve diğer özerk cumhuriyetlere sembolik liderlik yaptığını iddia etmektedirler (İlişev, 2009: 55).

Sovyetlerin dağılması sürecinde 11 Ekim 1990'da cumhuriyet teşekkül etmiş ve Şubat 1992'de de Başkurdistan Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır. 4 milyonun üzerinde nüfusa sahip Başkurdistan'da yüzün üzerinde farklı halk yaşamaktadır. Çoğunluğu %36 ile Ruslar oluştururken, Başkurt nüfusunun toplam nüfusa oranı %30'dur. Ülkenin üçüncü büyük nüfusu %24 ile Tatarlardır. Başkurdistan'da Tatar nüfusunun yoğunluğu; aynı inancı ve kültürü paylaşmalarına rağmen Başkurtlarla Tatarlar arasında gerginlik kaynağı oluşturmaktadır. Bu konu Başkurdistan'da her dönem güncelliğini koruyan meselelerin başında gelir.⁷

Başkurdistan'da Aralık 1993'de Cumhurbaşkanlığı görevine Murtaza Rahimov seçilmiştir. Karizmatik ve güçlü bir karaktere sahip Rahimov'un erken istifasının ardından yerine 15 Temmuz 2010 tarihinde Devlet Başkanı Medvedev'in kararnamesi ile Rüstem Hamitov getirilmiştir. Bu atama Başkurdistan Parlamentosu (Kurultay) tarafından da onaylanmıştır. Hamitov'un göreve gelir gelmez yaptığı ilk iş Başkurt Parlamentosu'nu fesh etmek ve seçimleri yenilemek olmuştur. Bu adım Başkurt mil-

7 Başkurdistan'daki Tatar nüfusu üzerinde Tataristan ve Başkurdistan rekabet etmektedir. Başkurt görüşüne göre bu grup Tatar etkisi altında dil bakımından asimile olmuş Başkurt grubudur. Öte yandan Perestrojka döneminde Başkurdistan'daki Tatar milliyetçileri Tataristan'a bağlanma talebiyle ortaya çıkmışlardır. Günümüzde ise bu grup ana dilde eğitim haklarının ve kültürel faaliyetlerinin kısıtlandığı gerekçesiyle rahatsızlığını dile getirmektedir (Şahin, 2008: 51-54).

liyetçisi olarak nitelendirilen Rahimov ekibinin tasfiyesi olarak algılanmıştır. Tatar ve Başkurt bir ailenin çocuğu olan ve akademisyen kökenli Hamitov'un ülkeyi genel olarak Moskova ile çatışmamaya özen göstererek ılımlı bir çizgide yönettiği değerlendirilmektedir.

Murtaza Rahimov, 2009 yılında Başkurdistan'ın özerkliğinin 90. Yılı kutlamalarında yaptığı konuşmasında Rusya'da devletin federal yapısının karşı karşıya olduğu sorunlar üzerinde durarak, üstü örtülü bir şekilde Putin'in merkezietçi politikalarını eleştirmiştir. Rahimov'a göre; federalizm, Rusya'nın tam bir devlet olarak yaşayabilmesini sağlayan tek yöntemdir. Federalizmin özünü ise, merkezi iktidar ile cumhuriyetler, bölgeler, az ve çok sayılı halklar arasındaki uyuma kültürü oluşturmaktadır. Rahimov, federalizmi; merkezi yönetimin cumhuriyetler, bölgeler ve halkların sosyal-iktisadi ve kültürel-psikolojik menfaatlerini hesaba katarak devleti yatay bir şekilde kurması olarak tanımlamaktadır. Eğer bu ilişkilerde uyum sağlanırsa, sonuçta devlet tüm unsurları ile her açıdan sağlamlaşacak, tersine gereğinden fazla merkezileştirme devleti güçsüzleştirip, bölgelere iyilik getirmeyecektir. Rahimov'un Rusya'nın federal sisteminde açıkça eleştirdiği husus ise, Anayasa'nın öngördüğü bütçe federalizminin fiiliyatta olmamasıdır. Rahimov'a göre Rusya'da yürürlükte olan bütçe ve vergi kanunları gelirin adil bölüşümünü sağlayamamaktadır (Rahimov, 2009: 48).

Rusya'da federal cumhuriyetler ve birimler merkezi bütçeye katkı sunanlar ve merkezi bütçenin katkıları sayesinde bütçesini oluşturanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Başkurdistan, doğal kaynaklar açısından son derece zengin olduğu gibi, özellikle enerji, kimya ve makine endüstrisinin gelişmiş olduğu bir ülkedir ve merkezi bütçeye katkı sunan cumhuriyetlerden biridir. Başkurtlar arasında ülkede elde edilen gelirin yarıdan fazlasının merkezi bütçeye gittiği yönünde bir rahatsızlık söz konusudur. Yukarıda bahsedilen Rahimov'un eleştirilerinin kaynağında da bu yatmaktadır.

8 Eylül 2013 tarihinde Başkurdistan'da Parlamento (Kurultay) seçimleri yapılmıştır. 110 üyeli Kurultay'ın yarısı siyasi partilerin ülke genelinde aldığı oyla belirlenirken geriye kalan 55 milletvekili ise parti listesinden olmayan bireysel adaylar arasından seçilmektedir. Ülke genelinde oyların %76'sını alan Birleşik Rusya (Yedinaya Rossiya) Partisi 46 milletvekili çıkarırken, oyların %12'sini alan Komünist Parti de 6 milletvekili çıkarmıştır. Seçim sonuçlarına ilişkin yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanı Hamitov, ülke halkının doğru seçim yaptığını ifade etmiştir (Bashinform.ru, 13 Eylül 2013). Rusya Anayasası bölgesel partilerin kurulmasına müsaade etmemektedir. Özellikle de özerk cumhuriyetlerde bu durumun ayrılmazlığına yol açacağı endişesiyle yasaktır. Bu nedenle Başkurt Parlamentosu'nun yarısı parti dışı adaylardan oluşmaktadır.

Cumhurbaşkanı Hamitov'un süresi 2015'de tamamlanmaktadır. Başkurdistan'da 2015 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi ve BRICS (Brezilya, Rusya, İspanya, Çin ve Güney Afrika) Zirvesi düzenlenecektir. Bu kapsamda Ufa'da Kongre Merkezi ve 10 yeni otel inşa edilmektedir. Öte yandan zirvelerin Kazan, Samara ya da Ekaterinburg'a taşınacağı yönünde söylentiler de çıkmaktadır. Başbakan Yardımcısı Salavat Sagitov, bu söylentilerin asılsız olduğunu ve provokatif amaç taşıdığını açıklamıştır (Bashtribuna.ru, 15 Aralık 2013). Cumhurbaşkanı Hamitov ise ŞİÖ ve BRICS Zirvelerinin ülkenin tanıtımı açısından ve yabancı yatırımın çekilmesi açısından bulunmaz bir fırsat olduğunu ifade etmiştir (Bashinform.ru, 4 Eylül 2013). Kurultay seçimleri ve ŞİÖ Zirvesi hazırlıklarının Hamitov'un konumunu güçlendirdiği ve 2015'de yapılacak seçimlerdeki şansını artırdığı ifade edilmektedir (Kurultay Respubliki Bashkortstana, 2013).

Çuvaşistan

Çuvaşlar Rusya'da yaşayan Türk dilli halklar arasında en hızlı asimile olan gruptur. 2002 ile 2010 yılları arasında, sekiz yıl içerisinde Çuvaşların nüfusu 200 bin civarında yani %12,3 azalarak 1,436 bine inmiştir. Bu arada aynı şekilde Çuvaşça bilenlerin sayısı 2002'de 1,3 milyon iken 2010'da 1.043.000'e düşmüştür. Yine de Çuvaşlar Rusya'da Ruslar, Tatarlar, Ukrainerler ve Başkurlardan sonra en fazla nüfusa sahip olan beşinci millettir. Çuvaşistan dışında da çok sayıda Çuvaş nüfusu bulunmaktadır. Özellikle de Tataristan ve Başkurdistan gibi komşu cumhuriyetlerde çok sayıda Çuvaş yaşamaktadır. 2010 sayımına göre Çuvaşistan'daki Çuvaş'lar 814 bin civarında olup, toplam nüfusun %67'sini oluşturmaktadır. 600 binden fazla Çuvaş da Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşamaktadır.

Çuvaşistan'da diğer bölgelere oranla milliyetçi hareketler daha zayıftır. Çuvaşistan, Rusya'da 1990'lı yıllarda yaygın olan egemenlik kapma yarışına girmemiştir. Resmi retoriğe göre Çuvaş halkı hiçbir dönem agresif olmamıştır. "Fakirlik çekmiş, göçe maruz kalmış fakat yine de dilini, şarkılarını, el sanatlarını koruyup ve varlığını sürdürmüştür." (Sayt Pervogo Prezidenta Çuvaşskoi Respubliki, 3 Şubat 2005) Tabii ki bu yaklaşım hızlı asimilasyonu izah etmekte yeterli değildir. Çuvaş kimliğinin ve dilinin ortadan kalkmasında en etkili faktörlerin başında Çuvaşların Ruslar gibi Ortodoks inancına sahip olmaları gelmektedir.

Çuvaşistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan ve Moskova'ya karşı düşük profilli bir yönetim sergileyen Nikolay Fyodorov'un milletler meselesine ilişkin görüşleri dikkat çekicidir. Fyodorov, etnik faktörü bilgisayardaki sistem dosyasına benzetmekte ve etnik faktörü Rusya programını çalıştıran sistem dosyası olarak görmektedir. Etnik faktör göz ardı edilerek milletler meselesinin çözümünü mümkün görmemektedir.

“1917 Devrimi ülkedeki fakirlikten kaynaklanmadı, Çarlığın “sistem dosyasını” yani etnik sorunları görmemezlikten gelmesinden kaynaklandı. Tek millet politikası benimsedikten sonra Altın Orda 16. yüzyılda dağıldı. Çok uluslu Rusya’nın üniter bir niteliğe büründürülmesi milliyetçiliğin yer altına kayarak, her an patlayacak bir bomba dönüşmesine neden olur. Tarihî süreç içerisinde oluşmuş federal yapının terk edilmesi sorundan başka bir şey getirmez. Rusya pek çok farklı halkın ortak evidir. Ortak evde akşamları bir aile farklı bir dilde konuşuyor diye odalar arasındaki duvarı yıkmak binanın yıkımını beraberinde getirir. Rusya’da ulusun unifikasyonu daha önce çeşitli defalar denendi ve sonuç ortadadır.”.

Sibirya Federal Bölgesi

Bu bölgede Tıva, Hakas, Altay ve Buryat olmak üzere dört özerk milli cumhuriyet bulunmaktadır. Tıva, Hakas ve Altay halkları Türk dilli halklar olarak tasnif edilmektedir, Buryatlar ise Moğol asıllıdır. Öte yandan bölgenin en kalabalık Türk grubu olan Tıvalılar da hem dilleri hem de kültürleri açısından Moğollara yakındırlar. Özerk cumhuriyetler dışında Güney Sibirya’da Kemerova, Novosibirsk, Krasnoyarsk gibi bölgelerde de yerli Türk halkları yaşamaktadır.

20 milyon civarında nüfusun yaşadığı Sibirya Federal Bölgesi Rusya’nın toplam nüfusunun %13’ünü oluşturmaktadır. 400 yılı aşkın süredir bir arada yaşayan Ruslarla, Sibirya’nın yerli halklarının ortak bir kültür oluşturdukları söylenebilir. 2010 nüfus sayımında kendini Sibiryak (Sibiryalı) olarak tanımlayan küçük bir kitle ortaya çıkmıştır.⁸ Öte yandan bölgede göçler nedeniyle Rus nüfusun sürekli azalması, bununla birlikte artan işçi göçü nedeniyle Orta Asya ve Kafkasyalıların sayısının artması etnik yapıda değişikliklere yol açmaktadır. Son yirmi yılda bölgede Slav kökenli nüfus 200 bin civarında azalırken, Türk dilli halkların sayısı artmaktadır (Ekspert Sibir, 13 Ağustos 2012).

Bölgenin Turani halkları kültürel olarak pek çok unsuru paylaşmaktadırlar. Gırtlak müziği bunlar arasında ilk sırada gelmektedir. Her bir ülkede farklı isimlerle benzeri halk bayramları ve festivaller düzenlenmektedir. Altay’da El Oyun, Hakas’ta Tun Payram, Tıva’da Isıah bölge halklarının bir araya geldiği, kültürel zenginliklerini

8 2010 sayımında 4.166 kişi etnik kimliğini Sibiryak olarak ifade etmiştir. Öte yandan sayım öncesi yürütülen kampanyalarda bu sayının milyonlarca olacağı tahmin edilmekteydi. Resmi organların karşı propagandasının rakamın beklemeden az olmasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Sibiryak hareketinin öncüleri Sibirya Federal Bölgesi’nde etnik kimliğini belirtmeyen 4 milyonu aşkın nüfusun da Sibiryak olarak adlandırılabilceğini iddia etmektedir. Bkz., “Buryat Menshe chem Yakutov no Bolshe chem Sibiryakov” (http://www.perepis-2010.ru/news/detail.php?ID=7009&sphrase_id=110474). Görüşüne müracaat edilen pek çok uzman “Sibiryak” diye bir etnik tanımlamanın mümkün olmayacağını, bölgesel bir karakter olarak bu adlandırmanın mümkün olduğunu ifade etmektedirler. Bkz., “Fokus- Opros o vozmojnosti i neobhodimosti poyavleniya novoi natsionalnosti “Sibiryak”, (http://www.perepis-2010.ru/news/detail.php?ID=6390&sphrase_id=110474). Öte yandan bu durumu ülkedeki kimlik krizinin yansıması olarak değerlendirenler ve toplumsal memnuniyetsizliğin göstergesi olarak algılayanlar da vardır (Ekspert Sibir, 13 Ağustos 2012).

sundukları en önemli günlerdir. Öte yandan demografik ve kültürel açıdan her bir cumhuriyet farklı karakteristiği de bünyesinde barındırmaktadır.

Hakas Cumhuriyeti

Hakaslar, UNESCO'nun kırmızı kitabında yer alan dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesi altında bulunan halklardan biridir.⁹ Adlarını verdikleri ülkede nüfusun sadece %12'sini oluşturmaktadırlar. 2013'de 533 bin civarında hesaplanan Hakas Cumhuriyeti'nde 60 bin civarında Hakas yaşamaktadır. Ülke nüfusun %80'inden fazlası Rus kökenlidir.

8 Eylül 2013 tarihinde Hakas Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimleri bir arada gerçekleştirilmiştir.¹⁰ Seçimler sonucunda mevcut Cumhurbaşkanı Viktor Zimin oyların %63'ünü alarak görevini sürdürmüştür. Zimin, önce Hükümet Başkanı daha sonra ise Cumhurbaşkanı olarak 2008 yılından itibaren Hakas Cumhuriyeti'nin yönetiminde etkin olan bir siyasi figürdür. Seçildikten sonra Parlamento'da yapılan yemin törenindeki konuşmasında 2009-2013 yılları arasındaki icraatları ve önümüzdeki yıllardaki hedefleri arasında şunlara dikkat çekmiştir:

Zimin, Hakas Cumhuriyeti'nin 2012 yılında Rusya Federasyonu'ndaki 83 bölge arasında yaşam koşulları, istihdam, ortama ömür gibi kriterler göz önünde tutularak yapılan sıralamada en iyi 13. bölge olduğundan bahsederek, federal bütçeden aktarılan kaynakların bunda etkili olduğunu ifade etmektedir. Zimin başarıları arasında, 2009'da meydana gelen Sayan-Şuşensky hidro elektrik santrali yangını ve 2011'de meydana gelen demir yolu köprüsünün çökmesi gibi büyük krizlerin atlatılmasını, tarım ve hayvancılık alanında sağlanan gelişmeleri, halkın moralinin yükseltilmesini sıralamaktadır. Zimin'in 2020 yılına kadar belirlediği hedefleri arasında ise, Ural'ın ötesindeki en iyi havaalanının inşa edilmesi, 2012'de 125 bin civarında gerçekleşen turist sayısının 1 milyona çıkarılması gibi hususlar bulunmaktadır (Glavo Respubliki Hakasiya, 20 Aralık 2013).

Tıva Cumhuriyeti

Tıvalılar, Sibiry'a'nın Türk dilli halkları arasında Sahalarla birlikte sayıları en fazla olan halktır. Nüfusu 300 bin civarında olan Tıva Cumhuriyeti'nin %80'inden faz-

9 UNESCO'nun verilerine göre Rusya Federasyonu'nda 131 dil tehlike altındaki diller sınıfındadır. Bkz., UNESCO, (<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>).

10 RF Devlet Başkanı Putin 2004 yılında federal cumhuriyetlerin ve bölgelerin yöneticilerinin seçimle göreve gelmesini öngören düzenlemede değişiklik yapmış ve merkezden atanan adayların yerel meclisler tarafından onayı sistemini yürürlüğe koymuştu. 1 Haziran 2012'de hükümet yeni bir yasa çıkararak federal birimlerin başkanlarının doğrudan seçimle belirlenmesi düzenlemesini getirmiştir. 8 Eylül 2013 tarihinde Hakas Cumhuriyeti dahil Rusya Federasyonu'nun sekiz federal biriminde yapılan başkanlık seçimleri bu kapsamda düzenlenmiştir. Aynı tarihte Başkurdistan dahil 16 federal birimde ise yerel meclisler için milletvekili seçimleri düzenlenmiştir.

lasını etnik Tıvalılar oluşturmaktadır. Tıva dışında Moğolistan'da 12 bin, Çin'de 4 bin civarında Tıvalı yaşamaktadır (Monguş, 2007: 341). Tıvalıların çoğunluğu Budist'tir. Bu nedenle Tıva diline Moğolcadan da pek çok kelime girmiştir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan ve genellikle kırsal kesimde yaşayan Tıvalılar arasında Rusça bilmeyenlerin sayısı da oldukça fazladır. Günümüzde ülkenin en önemli sorunlarından biri de budur.

Doksanlı yıllarda yaşanan etnik gerginlikler nedeniyle ülkeden pek çok Rus göç etmiştir. 2013 itibarıyla Ruslar ülke nüfusunun %16'sı kadardır. Tıva'da 70'li yıllarda Rus nüfusun oranı %70'lerdeydi. 2002'de %20 civarına düşmüştür. Aslında Tıva'daki durum Sibirya'daki pek çok bölge için geçerlidir. Aylana Kujuhet, Rus göçünün yerel kültürü güçlendirmek, tarihi köklere dönmek sloganıyla yürütülen yanlış kültürel politikaların sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Aylana Kujuhet, Sentr Azii, 21-27 Ocak 2011). 2000'li yıllarda ise Sibirya'da yeni bir eğilim başlamıştır. Bölgede Rus nüfusu azalırken, Orta Asya ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin sayısı artmaktadır.

Tıvalıların milli bayramı Şagaa olarak adlandırılan Ay takvimine göre yeni yıldır. Ay takvimine göre Ocak sonu ile Mart başı arasında bir tarihe gelen bu bayram ülkede resmi bayramdır ve tatildir. Bu bayram süresinde ülkede içki tüketimi yasaktır. Budist anlayışa göre alkollü içecekler "şeytanın içkisi" olarak görülmektedir.

Homuz (Demir Kopuz) Sibirya Türkleri arasında Tıvalılarda ve Sahalarda yaygın bir milli müzik aletidir. Tıvalı homuz ustası ve icracısı Kujuhet Balgan'ın doğumunun 100. Yılı 11-12 Ekim 2013 tarihinde II. Uluslararası Milli Çalgılar İcrası Yarışması sırasında kutlanmıştır. Tıva Geleneksel Kültürünü ve El Sanatlarını Geliştirme Merkezi'nde düzenlenen etkinlikte Balgan'ın fotoğrafları, çalgıları, şaman kıyafetleri, ödülleri, bitkisel ilaç örneklerinden oluşan bir sergi açılmıştır (Novie Issledovaniya Tuvi, 20 Ekim 2013).

Rusya'nın siyasi hayatında doksanlı yıllardan itibaren önemli roller üstlenmiş, 2012 yılından itibaren de Savunma Bakanlığı görevini üstlenerek 3 numaralı karar verici olan Sergey Şoygu, Tıva kökenlidir. Şoygu, Tıva'nın kaderinde etkili olmuş bir siyasetçidir.

Çin Halk Cumhuriyeti, özellikle İç Moğolistan'ın kültürel yakınlığı da kullanarak Güney Sibirya'da etkinliğini artırmaktadır. Tıva Devlet Üniversitesi ile Çin İç Moğolistan ve Kuzey Doğu Pedagoji Üniversitesi işbirliği yapmaktadır. Tıva Devlet Üniversitesi'nde Çin Dili ve Kültürü Merkezi faaliyet göstermektedir.

Altay Cumhuriyeti

Altay, Rusya'nın Tibetleri olarak adlandırılan dağlık bir bölgedir. Altay Cumhuriyeti Rusya'nın Çin, Moğolistan ve Kazakistan ile sınırının olduğu bir bölgedir. Dolaşısıyla Altay halklarının uzantıları bu ülkelerde de yaşamaktadır. Ülke doğal kaynaklar açısından zengin değildir. Su ve kömür rezervleri açısından zengin olmakla birlikte bunların ekonomiye katkısı yok denecek kadar azdır. Genel olarak hayvancılık geçim kaynağıdır. Son dönemde turizmin geliştirilmesine yönelik girişimler söz konusudur.

1 Ocak 2013 itibarıyla Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu 210 bindir. Bunun %55'ini Ruslar, %35'ini Altaylılar ve %6'sını Kazaklar oluşturmaktadır. Altay nüfusunun %71'i kırsal kesimde yaşamaktadır. Altay Cumhuriyeti Rusya'da nüfus artışının devam ettiği bölgelerden biridir. Şehirli nüfus sayısındaki azlık, ülkede nüfus artışında belirleyicidir.

Altay Cumhuriyeti Başkanı (Glavo Respubliki) ve aynı zamanda Hükümet Başkanı görevini yürüten Rus asıllı Aleksandr Berdnikov 2011 yılı faaliyet raporunda ülkedeki turizm alanındaki gelişmelerin altını çizmiş, Moskova'dan Gornialtaysk'a doğrudan uçak seferlerinin başlamasıyla turist sayısında meydana gelen artışa dikkat çekmiştir. Bu çerçevede konaklama kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalardan da bahsetmiştir (Altai-Republic.ru, 2012).

Saha Cumhuriyeti

Saha Yeri, 3 milyon kilometre karelik yüzölçümü ile Rusya'nın en büyük yüzölçümüne sahip özerk cumhuriyettir. Yüzölçümü ile nüfus yoğunluğu arasında zıt bir ilişkinin bulunduğu Saha Cumhuriyeti'nde göllerin sayısı insanların sayısından fazladır. 1 milyon civarında olan Saha Yeri nüfusunun ise %50'sini Sahalar oluşturmaktadır. Özellikle 1926-1992 yılları arasında Batudan gelen göçlerle ülkenin nüfusu 4 kat artmış, 287 binden 1 milyonun üzerine çıkmıştır. 1992'den sonra ise tersine göç başlamıştır. Özellikle Slavlar bölgeyi terk etmektedir. 1989 sayımına göre Saha'da Rus nüfus 550 bin, Ukrainerin nüfusu 77 bin idi. 20 yıl içerisinde Rusların sayısı 350 bine, Ukrainerin nüfusu ise 20 bin civarına inmiştir.

Olonho Destanı ve Komus (vargan) Saha kültür ve kimliğinin en önemli unsurlarıdır. Olonho, 2005 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dahil edilmiştir. Buradan hareketle her yıl Olonho Festivalleri düzenlenmektedir. Başkent Yakutsk'da ise Komus Müzesi bulunmaktadır. 1990'da açılan bu müzenin dünyadaki ilk uzmanlık müzesi olduğu iddia edilmektedir. 2011 yılında 1334 komuzistin aynı ayda komus çalması Guinness Rekorlar Kitabı'na girmiştir. 23 Haziran 2012 tarihinde İsiyah Bayramı'nda ise 15.000'den fazla kişinin dans yapması ile Saha Cumhuriyet tekrar Guinness Rekorlar Kitabı'na girmiştir.

Güney Afrika'dan sonra en fazla elmas yataklarının bulunduğu ülkenin sahip olduğu doğal zenginlikler de sadece elmasla sınırlı değildir. Petrol, doğalgaz, altın, kömür ve elmas gibi stratejik kaynaklara sahip olan Saha Yeri'nde Rusya Federasyonu'ndaki elmasın %97'si çıkarılmaktadır. Ülkede 600 altın ocağı, 40 elmas ocağı, 44 kömür ocağı, 43 petrol ve doğalgaz yatağı faaliyet göstermektedir (Devletov, 2008).

9-10 Eylül 2012'de Vladivostok şehrinde düzenlenen APEC Zirvesi hazırlıkları çerçevesinde ve Zirve'den sonra Rusya'nın kendi uzak doğusuna ve Pasifik'e verdiği önem gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bölgeye yapılan yatırımlar arasında doğalgaz ve petrol yataklarının işletilmesi önde gelmektedir. Irkutsk Oblastı ve Yakutistan'da yeni petrol çıkarma işletmeleri kurulmuştur. Doğu Sibirya-Pasifik petrol boru hattı inşa edilmiştir. Bu boru hattının geçtiği yerlerde de alt yapı yatırımları yapılmıştır. Irkut, Saha, Amur bölgelerinden geçen bu boru hattı Habarovsk kray'da Pasifik Okyanusu'na ulaşmaktadır. Boru hattının bittiği yerde ise büyük bir petrol işleme fabrikası kurulmuştur (Soviet Federatsii Federalnogo Sobraniya Rossiyskoy Federatsii, 16 Aralık 2013).

2006 yılında Rusya'nın Uzak doğusunun kalkınmasına yönelik özel bir program yürürlüğe konulması gündeme gelmiş, uzun tartışmaların ardından Aralık 2009'da Uzak Doğu Kalkınma Stratejisi onaylanmıştır. Bu strateji doğrultusunda Kalkınma Programı ve yeni kanunlar yürürlüğe konulmaktadır. 2025'e kadar olan bir dönemi kapsayan Baykal Ötesi ve Uzak Doğu Kalkınma Programı uygulamaya 2014'den itibaren geçecektir. Bu sayede yeni istihdam imkanları ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir (Soviet Federatsii Federalnogo Sobraniya Rossiyskoy Federatsii, 16 Aralık 2013).

Bölgedeki en büyük kalkınma hamlesinin doğalgaz sektöründe olması beklenmektedir. 2017'de bölgede yılda 35 milyar metre küp doğalgaz çıkarılması hedeflenmektedir. Bu hedef gerçekleştirildiğinde elmasın ülke kalkınmasına sağladığı katkının iki katı bir ek kaynak sağlanmış olacaktır.¹¹

Kuzey Kafkasya

Kuzey Kafkasya'da bölgenin yerli halkı olarak nitelendirilen 4 büyük Türk halkı yaşamaktadır. Toplam nüfusları 1 milyonun üzerinde olan Kuzey Kafkasya'daki Türk dilli halklar arasında nüfus büyüklüğüne göre Kumuklar (550 bin), Karaçaylar (235 bin), Balkarlar (140 bin) ve Nogaylar (105 bin) ilk sıradakilerdir. Ayrıca Ahıskalı-

¹¹ Bu bilgileri 2002'de Cumhurbaşkanlığı görevine gelen ve 2006 yılında yeniden seçilen Vyaçeslav Şiturov'dan öğrenmekteyiz. Şiturov'un 2010 yılında istifasının ardından 2003-2010 yılları arasında hükümet başkanlığı görevini yürüten Saha asıllı Egor Borisov, 2010'da İl Kurultay tarafından 5 yıllığına Cumhurbaşkanlığı görevine getirilmiştir. Şiturov ise daha sonra Rusya Yüksek Meclisi (Sovet Federatsii) Başkan yardımcılığı görevine getirilmiştir. Şiturov, Moskova'nın Saha ve Sibirya'ya yönelik politikalarında etkili bir siyasi figürdür. (Soviet Federatsii Federalnogo Sobraniya Rossiyskoy Federatsii, 16 Aralık 2013).

lar, Terekemeler, Kırım Tatarları gibi az nüfuslu Türk halkları da bölgede yaşamaktadır. Kumukların çoğunluğu Dağıstan'da yaşamaktadırlar. Kıpçak grubundan olan Kumukça uzun süre bölgenin ortak iletişim dili olmuştur. Karaçaylar Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde, Balkarlar Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde, Nogaylar ise çoğunlukla Dağıstan'da ve Stavropol Kray'ında yaşamaktadırlar. Nogaylar ve Kumuklar Dağıstan'ın titüler halkları arasındadırlar.

Kuzey Kafkasya nüfusunun çoğunluğunu Müslüman ve Türk dilli halklar oluşturmaktadır. Bölgede Osetinler ve Slav dilli halklar dışında geri kalanların çoğunluğu Müslümandır. Farklı dil ve lehçelerin mevcudiyetine rağmen, Kuzey Kafkasya dağlıları pek çok açıdan tarihî ve kültürel bütünlük göstermektedirler. Kuzey Kafkasya, Rusya'nın egemenliği altına girdiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güvenlik sorunlarının eksik olmadığı, istikrarsız bir bölge olagelmıştır. Günümüzde de özellikle Dağıstan, Kuzey Kafkasya'da en sorunlu cumhuriyettir. İşsizlik ve ekonomik sorunlar bölgedeki etnik ve dini gerilimleri besleyen bataklık niteliğindedir.

Doğal kaynaklar açısından zengin olmayan Kuzey Kafkasya'da çoğu özerk cumhuriyet ve bölge, ekonomik gelişimini merkezi bütçeden aktarılan kaynaklarla sağlamaktadır. Buna rağmen bölgeden Rusya'nın içlerine yayılan etnik ve dini terör çoğu Rus vatandaşı arasında bölgeye yönelik düşmanlığı artırmaktadır. Liberal ve ırkçı Ruslar pek çok defa Moskova'da "Kafkasyayı Doyurduğumuz Yeter" (Hvatit kormit Kavkaz) yazılı pankartlarla protesto gösterileri düzenlemiştir. Aşırı sağcı "ROD Hareketi"nin başını çektiği mitingin ardından ROD Hareketinin lideri K. A. Krllov hakkında insanlığa karşı nefret suçlamasından dava açılmıştır. Krllov, Kuzey Kafkasya'ya merkezi bütçeden ayrılan kaynakların Rusların yoğun olduğu bölgelerin kalkınması için harcanması gerektiğini ileri sürmektedir. Krllov'a göre Kuzey Kafkasya Rusya'dan ayrılmalıdır. Kafkas kökenlilerin Rusya'da çalışmasına izin verilmemelidir (Praviy Vzglyad, 9 Aralık 2011). Bazı akademisyen ve uzmanlar da Moskova'nın Kafkasya'daki liderlerin Kremlin'e sadakatini satın almaya yönelik politikalarının Rusya'ya çok pahalıya mal olduğunu ifade etmektedir (Nezavisimaya Gazeta, 18 Eylül 2013).

Rusya Hükümeti 6 Eylül 2010 tarihinde "2025'e kadar Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi Stratejisi"ni benimsemiştir. Bu strateji belgesine göre bölgede tarım ve turizm ağırlıklı bir gelişme hedeflenmektedir. Yatırım için uygun koşulların bulunmayışı ve toplumsal ve siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle bölgenin doğal avantajlarının kullanılmadığının ifade edildiği belgede, Rusya'nın en az gelişmiş bölgesi olan ve işsizliğin ve suç oranının yüksek olduğu, etno-politik gerginliklerin bulunduğu Kuzey Kafkasya'da istihdam yaratmaya ve yaşam koşullarını yükseltmeye yönelik ekonomik içerikli bir ulusal güvenlik programı ortaya konulmak-

tadır (Kafkazskiy Uzel, 6 Ekim 2010). Rusya Federasyonu Devlet Başkanı'nın Kuzey Kafkas Federal Bölgesi Özel Temsilcisi Aleksandr Hloponin, bu belgenin yürürlüğe konulmasının ardından verdiği demeçte, Kuzey Kafkasya ile 20 yıldır kimsenin ciddi bir şekilde ilgilenmediğini, ihmal edilmiş ve birikmiş sorunları çözmeye yönelik adımların yeni atılmaya başladığını ifade etmiştir (Kafkazskiy Uzel, 12 Nisan 2011).

2014'de Soçi'deki Kış Olimpiyatları için Rusya, bölgeye 50 milyar dolarlık bir alt yapı yatırımı yapmaktadır. Soçi Olimpiyatları Kafkasya'nın kalkınması açısından önemli fırsatlar sunmakla birlikte, çevre sorunlarından Çerkez soykırımına, güvenlik endişelerinden maliyetine ilişkin spekülasyonlara kadar değişik tartışmalara neden olmaktadır. Rusya'nın Volgograd şehrinde 2013 yılı içerisinde Ekim ve Aralık aylarında düzenlenen üç büyük terörist eylemin Soçi Olimpiyatları ile ilgili olduğu üzerinde durulmaktadır. Soçi Olimpiyatları nedeniyle Kuzey Kafkasya'da güvenlik önlemleri en üst düzeye çıkarılmıştır.

Rusya'nın Kafkasyası, terörden köktendinciliğe, etnik milliyetçilikten örgütlü suçlara, sınır tartışmalarından işsizlik ve fakirliğe kadar çözüm bekleyen pek çok sorunu barındırmaktadır.¹² Rusya'da, ülkenin genelinde nüfus azalışı devam ederken, Kuzey Kafkasya bölgesinde sürekli nüfus artışı söz konusudur. Öte yandan göç, bölgenin bir başka gerçeğidir. Yüksek işsizlik nedeniyle bölge insanlarının çoğu Rusya'nın merkezi bölgelerinde çalışmaktadır. Kuzey Kafkasya'daki nüfus kadar Kuzey Kafkasyalı da Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşamaktadır.

Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya maliyetini ve Rusya için değerini analiz eden Sergei Markedonov, daha önce bölgesel bir problem olarak görülen Kuzey Kafkasya'nın ülke genelinde kimlik sorununa ve ulusal ikileme dönüştüğünü vurgulamakta ve Levada Merkezi'nin Ekim 2013'de 130 şehir ve kasabada yaptığı anketin sonuçlarına dikkat çekmektedir. Buna göre; ankete katılanların %71'i "artık Kuzey Kafkasya'yı beslediğimiz yeter" demektedir; %63'ü bölgeden göçün engellenmesine yönelik sıkı düzenlemeler gerektiğini savunmakta; %61,5'i ise Kuzey Kafkasyalı ya da Orta Asyalı biriyle karşılaşmışta korktuğunu ifade etmektedir (Markedenov, 2013).

Moskova ile Kuzey Kafkasyalı yöneticiler arasında her dönemde güven bunalımı devam etmiştir. Bunun en son örneği ise 15 Eylül 2013'de açılışı yapılan Dadi-Yurt Anıtı konusunda ortaya çıkmıştır. 1819'da General Yermalov komutasındaki Rus ordusunun Kafkasya'yı işgali sırasında Dadi-Yurt köyünün kadınlarının Rus askerlerine

12 Rusya Ulusal Strateji Enstitüsü tarafından Mihail Remiz'in redaksiyonunda hazırlanan raporda; Rusya'daki terörist faaliyetlerin çoğunluğunun radikal İslamcılar (ekstremistler) tarafından düzenlendiği, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Kuzey Kafkasya ve Povolje (Idil-Ural) bölgelerinde etnik milliyetçilikle İslami radikalizmin sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğu tespiti yapılmaktadır (Nezavisimaya Gazeta, 04 Haziran 2013).

karşı verdikleri kahramanca savunmayı sembolize eden ve Çeçen kadınlara ithafen yapılan Dadi-Yurt Anıtı'nın restorasyonu bizzat Moskova'nın Kuzey Kafkasya'daki en yakın müttefiki Çeçenistan Başkanı Ramazan Kadirov tarafından yaptırılmış ve Kadirov açılışa da katılmıştır. Bu olay Moskova'nın tayin ettiği yöneticiler üzerinde Kuzey Kafkasya'nın güvenliğini sağlama ve ülke bütünlüğünü koruma politikalarının kırılmağını göstermesi açısından da önemlidir (Vatchagaev, Eurasia Daily Monitor, 26 Eylül 2013).

Putin ve Milletler Meselesi

Çoğunluğu yerli halk olmak üzere 193 farklı milletin yaşadığı, 277 farklı dil ve lehçenin konuşulduğu bir devlet olarak Rusya'da milletler meselesi her dönemde gündemde olmuştur.¹³ Doksanlı yıllarda Çeçenistan Savaşı ve özerk cumhuriyetlerin egemenlik yarışı ile gündeme gelen bu sorun, 2000'li yıllardan itibaren ise günümüzde artarak devam eden Orta Asya ve Kafkasya'dan yasadışı işçi göçüne karşı yükselen ırkçılık ile yeni bir boyut kazanmıştır. Milletler meselesini kısaca Rusya'da yaşayan Rus olmayan halkların, hakları ve statüsü sorunu olarak tanımlamak mümkündür.

23 Ocak 2012 tarihinde Nezavisimaya Gazeta'da, o dönemde Başbakanlık görevini yürüten Vladimir Putin'in "Rusya: Milletler Meselesi" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır. Farklı etnik grupların ve dinlerin entegrasyonu sorununu çözme kabiliyetine sahip bir devlete ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Putin, bu makalede özetle şunlardan bahsetmekteydi: "Pek çok farklı dilin, geleneğin, etnik grubun ve kültürün yaşadığı Rusya için milletler meselesi temel meseledir. Rusya'nın varlık sebebi farklı milletlerden vatandaşları arasında uyumu sağlamaktır. Bütün dünyada farklı dinler ve etnik gruplar arasında gerginlikler artmaktadır. Milliyetçilik, hoşgörüsüzlük radikal gruplar için ideolojiye dönüşmekte, toplumları bölmekte ve devletleri zayıflatmaktadır. Milyonlarca insan daha iyi bir yaşam arayışı içerisinde yaşadıkları yerleri terk etmekte, kavimler göçü döneminde yaşanandan daha yoğun bir göç hareketi yaşanmaktadır. Demokratik gelişmişliği ile övünen ülkelerde bile göçmenlerin entegrasyonu sorunu ile milletler meselesinin bir başka vechesi olarak mücadele edilmektedir. Bu konuda asimilasyon suretiyle entegrasyonu reddeden çok kültürlülük yaklaşımları, azınlık haklarını öne çıkarıp yerli halkların haklarını geri planda tuttuğu için yavaş yavaş terk edilmektedir. Bazı ülkelerde göçmenler, asimile olmak bir yana adaptasyonu dahi kabul etmeyerek kapalı milli ve dini gruplar halinde yaşamaktadırlar. Bu durum yerli halklarda yabancı düşmanlığını körüklemekte; yerli halklar işine, refahına, çıkarlarına rakip olarak gördükleri göçmenlere karşı tahammülü kaybetmektedirler. Avrupalı say-

¹³ Bu rakamlar Strateji Belgesi'nde geçen rakamlardır.

gın siyasetçiler çok kültürlülük politikalarının çöktüğünü ileri sürmekte ve milliyetçilik yükselmektedir. Göçmen politikaları sertleşmekte, farklı kültürden gelen göçmenlerin ya çoğunluğa dahil olmaları ya da azınlık haklarına razı olmaları talep edilmektedir. Çok kültürlülük projesinin çökmesinin arka planında ulus devlet modelinin krizi bulunmaktadır. Bu tablo Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde karşı karşıya kalınan önemli bir meydan okumadır." (Putin, Nezavisimaya Gazeta, 23 Ocak 2012).

Yukarıda özetlediğimiz ifadeleri Putin'in, Rusya'nın her zaman övündüğü ve Anayasa başta olmak üzere tüm resmi belgelerde tekrarlanan çok milletli ve çok kültürlü yapısını sorun kaynağı olarak gördüğü çağrışımı uyandırmaktadır. Putin, Avrupa'nın gelişmiş demokrasilerinin uygulamalarına referans göstererek, Rusya'da da göçmenlere yönelik katı politikaların uygulanacağını sinyali vermektedir. Fakat burada en önemli nüans, Rusya'da göçmen olarak görülen ve entegrasyonu reddettiği ileri sürülen kitleler, ya Rusya'nın kendi vatandaşları ya da eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelenlerdir.

Putin, Rusya'yı tarih içerisinde oluşmuş bir devlet olarak tanımlayarak, Rusya'nın milli ve göçmen sorunlarının SSCB'nin dağılmasının ardından başladığını belirtmektedir. Putin'e göre SSCB, 18. yüzyılda oluşmuş tarihî-büyük Rusya'dır. Yirmi yıl önce RSFC milletvekilleri, birlik merkezine başkaldırarak ve kendi ulus devletini kurma sürecini başlatarak dağılmaya ve ayrılıkçılığa neden olmuşlardır. Putin, 1990'lı yıllarda Rusya'daki iç siyasi kavgaların bir sonucu olarak Yeltsin'in rakiplerine üstünlük sağlamak için özerk birimlere cumhuriyet statüsünün verildiğini, bu gelişmenin ülkeyi parçalanmanın eşiğine getiren büyük bir hata olduğunu ifade etmektedir. Putin'e göre "Kafkasları doyurduğumuz yeter diye slogan atanlarla 1991'de imparatorluğu parçalayanlar aynı kişilerdir. Bunların amacı 1991'de başladıkları işi tamamlamak ve öz vatanlarını yok etmektir." (Putin, Nezavisimaya Gazeta, 23 Ocak 2012).

Putin, Rusya'nın çok uluslu bir toplum yapısına sahip olmakla birlikte tek ve bütün bir halk olduğunu ileri sürmektedir. Buna ilave olarak Putin, Rus halkın devlet kuran bir halk olarak diğer halkları ortak kültür ve değerler etrafında birleştirme görevini yüklediğini düşünmektedir. Bu düşünceleri Putin'in icraatlarına da yansıyan ve milletler politikasını şekillendiren temel anlayıştır. Öte yandan kağıt üzerinde kalan ve idealden öteye geçemeyen ilkelerden bazıları da şunlardır: Putin'e göre milletler politikası stratejisi yurtsever vatandaşlık üzerine inşa edilmelidir. Rusya'da yaşayan hiç kimse kendi inancı ve etnik aidiyetini unutmamalı, ancak her şeyden önce Rusya vatandaşı olmalı ve bundan gurur duymalıdır. Kimse kendi etnik ve dini özelliklerini yasaların üstünde görme hakkına sahip değildir. Ancak yasalar da ulusal ve dini özellikleri göz ardı etmemelidir. (Putin, Nezavisimaya Gazeta, 23 Ocak 2012).

Putin'in öncülüğünde 2012 yılının başlarından itibaren Rusya'da yeni kimlik inşası süreci hızlanmıştır. Kendisini muhafazakar bir politikacı olarak tanımlayan Putin, kimlik konusunda da aynı yaklaşımla geleneksel değerlere, paylaşılan tarihe, dindarlığa, yurtseverliğe vurgu yapmaktadır. Putin, Eylül 2013'de düzenlenen Valdai Klübü'nün 10. yıldönümü toplantısında yaptığı konuşmasında milli kimlik konusu üzerinde durarak Rusya'nın kimiksiz olduğunu söylemiştir. Konuşmasında devletin bu konu üzerinde politika belirleyip, yürütmezse milli kimliğin kendiliğinden oluşmayacağını altını çizmiştir (Youtube, 19 Eylül 2013).

Putin, Rusya için ne liberal, ne monarşist ne de Sovyet kimliğinin uygun olmadığını düşünmektedir. Egemenlik, bağımsızlık ve bütünlük çerçevesinde bir kimlik inşası gerektiği, bu üç unsurun Rusya'nın kırmızı çizgileri olduğunun altını çizmektedir (Youtube, 19 Eylül 2013).

Nezavisimaya Gazeta'nın sahibi ve baş redaktörü Konstantin Remçokov, Rusya'nın kimliğinin (identičnost) az gelişmiş siyasi kurumlar ve rüşvetin yaygın olduğu otoriter bir devlet olduğunu ileri sürmektedir (Nezavisimaya Gazeta, 23 Eylül 2013). Sibirya uzmanı sosyolog Sergey Çernişov ise daha bilimsel bir tespit yapmaktadır: "Günümüzde devlet vatandaşlarının çoğunluğuna uygun yaşam koşulları ve güvenlik sağlamada yetersizdir. Etnik bilincin güçlenmesinin temel nedenlerinden biri de budur. Devletten beklentilerini sağlayamayan insanlar aile, aşiret, diğer yerel topluluklara, etnik kimliğine sarılarak kendini koruma altına almaya çalışıyor." (Ekspert Sibir, 13 Ağustos 2012).

2025 Milletler Politikası Stratejisi

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, 19 Aralık 2012 tarihinde "2025 Rusya Federasyonu Milletler Politikası Stratejisi" başlıklı bir kararname yayınlamıştır.¹⁴ Bu kararname doğrultusunda Hükümet 15 Temmuz 2013 tarihinde "2025'e kadar Rusya Federasyonu Milletler Politikası Stratejisi"nin hayata geçirilmesine yönelik "2013-2015 Faaliyet Planı"nı onaylamıştır.¹⁵ Rusya Federasyonu Bölgesel Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan planın amacının Strateji'nin gerçekleştirilmesinde federal yürütme organları, yerel yürütme organları ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlamak olduğu ifade edilmiştir. 82 maddelik planın gerekçeleri ve hedefleri olarak şunlar sıralanmaktadır:

14 Strateji metnini hazırlayan ekipte Valery Tişkov, Vyacheslav Mihaylov, Vladimir Zorin ve Ramazan Abdlatipov'un bulunduğu söylenmektedir.

15 15 Temmuz 2013 tarih ve No. 1226-p numaralı belge için bkz., (<http://government.ru/media/files/41d47a99d97a4ea0ebf3.pdf>).

- Rusya Federasyonu'nun milli politikasının düzenlenmesi;
- Vatandaşlar arasında eşitliğin sağlanması;
- Rusya Milleti olarak adlandırılan Rusya Federasyonu'nun çokuluslu halkının birliğini ve manevi ortaklığını güçlendirmesi;
- Rusya'da yaşayan milletler arasında barış ve huzurun sağlanması, etnik gruplar arası ilişkilerin uyumlaştırılması;
- Rusya halklarının etno-kültürel çeşitliliğinin korunması ve geliştirilmesi;
- Yeni nesillerin yurtsever vatandaşlar olarak yetiştirilmesine yönelik eğitim sisteminin geliştirilmesi;
- Rusçanın Rusya halklarının dili ve Rusya Federasyonu'nun devlet dili olarak desteklenmesi;
- Göçmenlerin toplumsal ve kültürel adaptasyonu için uygun koşulların sağlanması;

Doğal olarak hem bu hedefler hem de planlanan faaliyetler 2025 Stratejisi'nin hayata geçirilmesine yöneliktir (Dokument Opublikovan, 21 Temmuz 2013). 2025 Stratejisi, 1996 yılında kabul edilen Milletler Politikası Konsepti'nin yerini almaktadır. Strateji; Rusya'daki halkların etno-kültürel özelliklerinin korunması ve geliştirilmesine vurgu yaparken, bu halkların Rusya ulusu içerisinde konsolidasyonunu hedeflemektedir. Öte yandan Stratejinin "Rus fobisi" ile hazırlandığını, Ruslarla diğer yerli halklar arasında çatışmaların fitilini ateşlemeye yönelik bir girişim olduğunu iddia edenler de mevcuttur. 2025 Stratejisi'nin deklaratif nitelikte, soyut cümlelerden oluştuğunu ifade eden Vladimir Miloserdov, milletler meselesinin çözümünün Rusya içerisinde milli sınırların ortadan kaldırılarak bütçenin nüfusa eşit bir şekilde dağıtılması suretiyle sağlanabileceğini iddia etmektedir. Bir Rus milliyetçisi olan Miloserdov, 2025 Stratejisi'nde Kuzey Kafkasya'nın bizzat zikredilerek ayrıca değerlendirilmesine de, Rusya'da sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan Kuzey Kafkasya'dan daha sorunlu bölgeler olduğunu belirterek karşı çıkmaktadır. Miloserdov, Putin'in de kullandığı Rusların "devlet kurucu ulus olduğu" ifadesinin Strateji belgesinde yer almamasına dikkat çekerek, "Rus milleti" yerine "Rusya milleti" ifadesinin kullanılmasını "Rusofobi" olarak değerlendirmektedir (Insitut Visokogo Kommunitarizma, 2 Mart 2013).

Milletler politikasına ilişkin Putin tarafından 19 Aralık 2012'de onaylanan 2025 Stratejisi ve bunu uygulamaya koymaya yönelik Hükümet tarafından atılan adımlar Rusça temelinde birlik oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu çabaların daha önce denenmiş "Sovyet insanı" yaratmak gibi bir politika olduğu söylenebilir. Okullar-

da okutulmak üzere tek bir tarih kitabı hazırlanmasına yönelik yürütülen çalışmalar da bu olguyu destekleyen nitelikte bir gelişmedir.

Şubat 2013'de Milletlerarası İlişkiler Konseyi toplantısında Putin, Rusya tarihine ilişkin ders kitabı niteliğinde tek bir kitabın hazırlanması üzerinde durmuştur. Putin, farklı halkların tarih içerisinde Rusya'da nasıl bir birlik oluşturduğunu ve tek bir millete dönüştüğünü vurgulayan bir resmi tarih yazımı talep etmiştir. Bu çerçevede Rusya Tarih Topluluğu Başkanı Sergey Narişkin başkanlığında bir çalışma grubu kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Okullarda okutulacak yeni tarih ders kitabında nelerin olacağı ya da olmayacağı konusu, 2013 yılı boyunca çeşitli vesilelerle gündeme getirilerek tartışılmıştır.¹⁶

Yasadışı İşçiler Sorunu ve Yükselen Rus Irkçılığı

Rusya'da, eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelen göçmenler ve ülkenin Kafkasya ve Sibiryâ bölgelerinden yaşanan iç göç hareketleri 2010'lu yılların başından itibaren gündemde olan bir konudur. Bir yandan bu göçler sayesinde Rusya'da hayatın aksamadığı ve Rusya'nın bu insanlara ihtiyaç duyduğu üzerinde durulurken, bir yandan da göçmenlere karşı düşmanlık artmaktadır.

Rusya'ya artan göçler bu konuda bir yasal düzenlemeyi zorunlu kılmış ve 13 Haziran 2012 tarihinde Göçmen Politikası Konsepti yürürlüğe konulmuştur. Ancak çok geçmeden bu konseptin ihtiyacı karşılamadığı ve göçmenlere karşı daha sert tedbirleri öngören düzenlemeler gerektiği yönünde itirazlar meydana gelmiştir. Rusya'daki en tanınmış ırkçı örgütlerden 2012 yılında yasaklanan RONS örgütünün lideri, nefret suçundan dolayı hakkında tutuklama emri bulunan ve yurt dışına kaçan İgor Artemov, Putin'in göçmenler politikasının üçüncü dünyanın gelişmemiş ülkelerinden kültürsüz insanların göçünü legalize ederek Rus nüfusunun ulusal ve kültürel kompozisyonunu değiştirmeye yönelik olduğunu iddia etmektedir.¹⁷

BDT ülkelerinde Rusya'ya yönelik artan göçler, Rusya'nın bağımsızlık sonrası karşı karşıya kaldığı demografik krizin hafifletilmesi açısından da önemlidir. SSCB'nin dağılması sonucu Rusya %50'lik bir nüfus kaybına uğramıştır. Devlet, teşvik ettiği göçlerle bu kapasite kaybını telafi etmeye çalışmaktadır. Öte yandan sürekli azalan Rusya nüfusu içerisinde etnik Rusların, sayısı en fazla azalan grup olması ve dışarı-

¹⁶ Bu tartışmalar için bkz., (<http://school.historians.ru/?cat=23>).

¹⁷ Artemov, Putin'in Rus milliyetçisi olduğuna dair görüşlerin gerçeği yansıtmadığını iddia etmekte ve tam tersine Putin'i Ruslara karşı soykırım uygulamakla suçlamaktadır. Artemov bu görüşlerini, "Rus milliyetçisi olan bir insanın tüm gücünü kendi etnik grubunu ortadan kaldırmak için harcaması mümkün mü? Yeltsin ve Putin döneminde Hitlerle savaş sırasında ve Komünizm dönemindekinden daha çok etnik Rus yok olmuştur. Putin'in üçüncü döneminin ilk yılında Rusya'nın yerli halkına yönelik katı politikaları soykırma yol açmaktadır." şeklinde ifade etmektedir (Artemov, *Occidental Observer*, 17 Şubat 2003).

dan gelenlerin görünürlüğünün artması “Rusya Ruslarıdır” şeklindeki tepkileri de doğurmaktadır. Bütün uzmanlar, Rusya’nın gelişmesi için ülkeye işçi göçünün devam etmesi üzerinde uzlaşmakla birlikte, dışarıdan göçün engellenmesi yönünde eğilim giderek güçlenmektedir.

10 Ekim 2013 tarihinde Moskova’nın Biryulevo semtinde 25 yaşındaki Igor Şerbakov, kız arkadaşına sarkıntılık yapan kişiyle yaşadığı kavga sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu olayın ardından Moskova’nın Biryulevo semtinde halk yasadışı göçmenleri protesto etmek üzere sokağa dökülmüştür. Irkçı örgütlenmelerin öncü rolü üstlenmesiyle olaylar birden bire “göçmen karşıtı” şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Halk semt pazarı başta olmak üzere göçmenlerin çalıştığı iş yerlerinin camlarını kırarak, araçlarına hasar vermiştir. Putin, bu olayların yılların birikimi olduğunu ve yerel yöneticilerin insanların taleplerine kayıtsız kalmalarından kaynaklandığını söylemiştir. Etnik sorunların çözümünde “anlık” önlemlerin etkili olmadığını vurgulayan Putin, “devletin yeni ulusal politikalarına uyan sistematik yöntemler gerekli” şeklinde konuşmuştur. Putin’in açıklamalarına rağmen bu olay Rusya’da yasadışı göçmenlere karşı önlemlerin tepkisel bir şekilde artması ile sonuçlanmış; polis göçmenlerin yaşadıkları yerlere baskınlar düzenlemiş, pazarlar kapatılarak pek çok göçmen sınır dışı edilmiştir (Skorobogatıy, Ekspert, 21 Ekim 2013).

Moskova Belediye Başkanı Sergey Sobyenin, Rusya’nın Ukrayna ve Belarus dışındaki BDT ülkeleri için vize koyması gerektiğini, aksi takdirde yasadışı işçi göçünün ve bunun doğurduğu toplumsal sorunların önünün alınamayacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte Putin’in kurmaya çalıştığı Avrasya Birliği’nin, gerçekleşmesi halinde Orta Asya cumhuriyetlerinden Rusya’ya olan yasadışı işçi göçünü turmandıracağı endişesi mevcuttur.

Sonuç

Etnik çeşitliliğini göz önünde bulunduran uzmanlar Rusya’yı etnografya müzesine benzetmekte, dünyada Rusya kadar çok bölgeli, çok milletli, çok dinli başka bir federasyon olmadığını iddia etmektedirler (Atasoy, 2011: 35). Öte yandan Sovyet mirası olarak nüfusun etnik çeşitliliği çoğu BDT ülkesinin temel karakteristigidir. Örneğin Kazakistan, en az Rusya kadar çok milletli ve çok kültürlü bir nüfus yapısına sahiptir. Kazakistan’ın halkları da en az Rusya’daki kadar ortak tarihi paylaşmakta ve Rusçayı iletişim dili olarak kullanmaktadır. Ancak milletler meselesi Kazakistan için Rusya’da olduğu kadar akut bir sorun değildir. Kazakistan’ın ülkede yaşayan farklı halkları vatandaşlık bağı ile birleştirme konusunda Rusya’dan daha başarılı olduğu söylenebilir. Kazakistan’da yaşayan Alman, Koreli, Kürt, Ahıska Türkü, Terekeme, Çeçen, Grek gibi pek çok farklı halk kendini ait olduğu etnik aidiyet yanında Kaza-

kistanlı olarak nitelendirmekte ve bir Kazakistan yurtseveri olabilmektedirler. Çoğu İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından uygulanan tehcir politikası nedeniyle Kazakistan'da yaşayan bu halklar, Kazak halkının savaş döneminde zor şartlarda yurtlarını ve ekmeklerini kendileriyle paylaşmalarını minnettarlıkla hatırlamaktadırlar.

Rusya'da dış politikadan iç politikaya, federal sistemden ekonomik yapıya kadar her konuya "kendine özgürlük" prensibiyle yaklaşmaktadır. Yüzölçümü, etnik çeşitliliği, siyasi tarihi vs. ile Rusya benzersiz bir ülkedir. Ancak evrensel ilkeler, temel hak ve özgürlükleri göz ardı eden "kendine özgü bir milletler politikası"nın uzun vadede başarılı olması çok zordur. Rusya'da Türk dilli ve Müslüman halkların çoğunluğu Rusya'yı kendi vatanları ve devletleri olarak içselleştirmiş yurtsever vatandaşlardır. Öte yandan başta Müslümanlar olmak üzere Rus olmayanların kendi ülkelerinde yabancı olarak algılanmaya başladığı da bir başka olgudur. Rusya'da yükselen yabancı düşmanlığıyla birlikte Rus olmayan Rusya vatandaşları da yabancılaştırılmakta; ülke güvenliği ve bütünlüğünü tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir. Bu eğilimi güçlendiren faktörler arasında münferit vakalar ve terör hadiseleri olduğu kadar, ülke yönetiminde *siloviki* (güvenlikçi) anlayışın hakim olması da etkilidir.

Rusya'da merkezi yönetimle federal birimler, etnik Ruslarla Rus olmayan Rusyalılar arasında giderek artan bir güven problemi olduğu görülmektedir. 17 Aralık 2013 tarihinde DUMA'dan geçen ve ayrılıkçılık propagandası yapanların 5 yıl hapis cezasına çarptırılmasını düzenleyen yasa tasarısı da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Nail Gilmanov, bu girişimlerin demokratik muhalefeti korkutma girişimi olduğunu, doğal siyasi süreci engelleyen bu yaklaşımın ülkeyi parçalanmaya sürükleyeceğini ileri sürmektedir. (Instrument Ustrasheniya, 10 Aralık 2013).

Başkurt asıllı akademisyen İldus İlişev; Türk, Kafkas ve Moğol kökenli halkları Rusya'nın "Turani" unsurları olarak tanımlamakta ve Rusya'daki milletlerarası barışın ve ülkenin geleceğinin "Turani" unsurun görgü ve hareketlerine bağlı olduğunu söylemektedir (İlişev, 2009: 55). İlişev'e göre Turani halklar Rusya'da gelenekselliğin kalesi olmuşlardır ve maneviyattan yoksun modernleşmeye karşı durmuşlardır. Turani halkların geleneklerinin ve kültürel haklarının tüm Rusya halklarıyla aynı ölçüde korunması ve gözetilmesi, Rusya'nın birliğinin ve istikrarının en temel garantisidir. 2013 yılında meydana gelen gelişmeler ve yapılan tartışmalar, Rusya'da yaşayan Türk dilli halkların kimliğini ve kültürünü rahat bir şekilde ifade ederek varlığını sürdürmesi koşullarına ilişkin sorunların olduğunu göz önüne sermektedir.

KAYNAKLAR

- Artemov, Igor, “Putin’s View of Russia’s National Future: Migration Policy and Residence Registration”, *The Occidental Observer*, 17 Şubat 2003, (<http://www.theoccidentalobserver.net/2013/02/putins-view-of-russias-national-future-migration-policy-and-residence-registration/>).
- Atasoy, Emin, *Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011).
- Devlet, Nadir, “Tataristan’da Siyasal Süreç”, Erhan Büyükkakıncı ve Eyüp Bacanlı (Der.), *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu: Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012).
- Devletov, Timur B., “Saha Cumhuriyeti”, *TURANSAM*, 26 Kasım 2018, (<http://www.turansam.org/makale.php?id=48>).
- Hloponin, Aleksandr, “20 let nikto ne zanimalsya Kavkazom vseryoz, mnogoe seichas načinaem”, *Kavkazskiy Uzel*, 12 Nisan 2011, (<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/183608/>).
- İlişev, İldus, “Otonomiler Devlet Birliğinin Temelidir”, *Başkortostan Cumhuriyetinin 90. Yıldönümü Yuvarlak Masa Toplantısı Metinleri*, (Ufa, 2009).
- Karaganov, Sergey, “Why do We Need National Identity”, *Russia in Global Affairs*, Ekim 2013, (<http://eng.globalaffairs.ru/pubcol/Why-do-we-need-national-identity-16140>).
- Kujuhet, Aylana, “Tuvintsi i Russkie: Nelezya Bozvisitsia Za Şet Oskorblenia drugogo Naroda” *Sentr Azii*, N.2, 21-27 Ocak 2011, (<http://www.centerasia.ru/issue/2011/2/3731-tuvinci-i-russkie-nelzya-vozvisitsya-za.html>).
- Kurban, İktil, “Kereşen Tatarları veya Tapındırılmış Tatarlar”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, İlkbahar 2009.
- Markedonov, Sergei, “The North Caucasus: The Value and Cost for Russia”, *Russia in Global Affairs*, (<http://eng.globalaffairs.ru/number/The-North-Caucasus-The-Value-and-Costs-for-Russia-16287>).
- Miloserdov, Vladimir, O “strategii Gosudarstvennoi Natsionalnoi Politiki Rossiskoi Federatsii na Period Do 2025 Goda” i Provedenii Vsemirnogo Rosskogo Narodnogo Sobraniya”, *Insitut Visokogo Kommunitarizma*, 2 Mart 2013, (http://communitarian.ru/publikacii/russkiy_gosudarstvoobrazushchiy_narod/_o_strategii_gosudarstvennoy_nacionalnoy_politiki_rossiyskoy_federacii_na_period_do_2025_goda_i_provedenii_vsemirnogo_russkogo_narodnogo_sobraniya_02032013/).

- Monguş, M., *Vladi ot Svoih, Svoi sredi Çujih, Elektronmaya Biblioteka Muzeya Antropologii i Etnografi im. Petra Velikogo*, 2007, (http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-142-8/978-5-88431-142-8_36.pdf).
- Postnov, Gleb, “Kazan i Grozny Delyat Musulmanskuyu Obşinu na Sferi Vliyaniya”, *Nezavisimaya Gazeta*, 28 Ekim 2013, (http://www.ng.ru/faith/2013-10-28/3_kartblansh.html).
- Putin, Vladimir, “RossiyaÇ Natsionalny Vopros”, *Nezavisimaya Gazeta*, 23 Ocak 2012.
- Rahimov, Murtaza, “Tarihin Imtihanından Geçen Federalizm Hızla Geleceğe Gitmektedir”, *Başkortostan Cumhuriyetinin 90. Yıldönümü, Yuvarlak Masa Toplantısı Metinleri*, (Ufa, 2009).
- Skorobogatıy, Petr, “Bunt Narodnogo Maştaba”, *Ekspert*, No. 42 (872), 21 Ekim 2013. (<http://expert.ru/expert/2013/42/bunt-rajonno-masshtaba/>).
- Şahin, Liaisan, “Tatar-Başkurt İlişkileri: Sorunlar Gerçek mi, Yapay mı?”, Melek Özyetgin, Merthan Dündar ve İlyas Kamalov (Der.), *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, (İstanbul: 2008, Ötüken).
- Şaymiyev, Mintimer, “Eslı Prıshel vo Vlastı, ne Jdı, Chto Tebe Skajut ‘Spasıbo’ Vıstuplenıa İntervyu”, 27 Mart 2013, (<http://shaimiev.tatarstan.ru/pub/view/11102>).
- Tagırov, E. R., *Narod v Putı: İstoriya Tatarstana v Kontekste Mirovoi Sivilizatsii, İzdatelstvo Magarif*, Kazan, 2008.
- Vahıtov, Rustem, “Zachem Rossii Severnii Kavkaz?”, *Pravıy Vzglyad*, 9 Aralık 2011, (<http://pravaya.ru/look/22217>).
- Vatchagaev, Mairbek, “Monument Controversy Raises Doubt over Stability of Moscow-Grozny Relationship”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 10, No. 171, 26 Eylül 2013.
- “Broadcast: Vladimir Putin’s Speech at the Valdai Club’s Plenary Meeting”, *Youtube*, 19 Eylül 2013, (<http://www.youtube.com/watch?v=-PtsodE-ZkY>).
- “Instrument Ustrasheniya”, 10 Aralık 2013, (<http://www.irekle.org/articles/i57.html>).
- “K 100 – Letıyu Mastera Natsionalniy Instrumentov Balgana Kujugeta”, *Novıe Issledovaniya Tuvi*, 20 Ekim 2013, <http://www.tuva.asia/news/tuva/6643-balgan.html>
- “Karta Etnoreligioznıh Ugroz. Severniy Kavkaz i Povolje”, *Nezavisimaya Gazeta*, 04 Haziran 2013, (http://www.ng.ru/ng_politics/2013-06-04/9_map.html).
- “Kazan i Grozniy Delyat Musulmanskuyu Obşinu nas ferı Vliyaniya”, *Nezavisimaya Gazeta*, 28 Ekim 2013, (http://www.ng.ru/faith/2013-10-28/3_kartblansh.html).

- “Kazan’da Sabantuy”, *Rusya’nın Sesi Radyosu*, 16 Temmuz 2013, (http://turkish.ruvr.ru/2013_07_16/Kazanda-Sabantuy/)
- “Kurultay- 2013”, *Kurultay Respubliki Bashkortstana*, (<http://kurultai2013.ru>).
- “Mansi Şastlivı. İ hantu Toje”, *Ekspert Sibir*, N.32 (360), 13 Ağustos 2012 (<http://expert.ru/siberia/2012/32/mansi-schastlivyi-i-hantyi-tozhe/>).
- “Natsionalniy Sostav Nasalenya”, *Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki*, 2010a, (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf).
- “Ne Povtorit Checnyu”, *Gazeta.Ru*, 16 Ağustos 2012, (http://www.gazeta.ru/comments/2012/08/16_x_4728197.shtml).
- “Nikolay Federov: Jit v Mire, Nikomu ne Jelayu Zla” зла» (İntervyu Jurnalı “Natsional”) , *Sayt Pervogo Prezidenta Çuvaşskoi Respubliki*, 3 Şubat 2005, (http://gov.cap.ru/SiteMap.aspx?gov_id=111&rid=883606).
- “Ob Utverjdenii Plana Meropryatii po Realizatsii v 2013-2015 godah Strategii Gosudarstvennoy Natsionalniy Politiki Rossiyskoy Federatsii na Period do 2025 Goda”, *Dokument Opublikovan*, 21 Temmuz 2013, (<http://government.ru/docs/3229>).
- “Obrashenia Glavi Respubliki Hakasiya – Predsadetelya Pravitelstva Respubliki Hakasiya V.M. Zimina k Obshetvennosti Respubliki Hakasiya ot 20.12.2013”, *Glava Respubliki Hakasiya*, 20 Aralık 2013, (<http://glava.r-19.ru/messages/3420/>).
- “On Hochet Dialoga”, *Kommersant*, 22 Nisan 2013, (<http://www.kommersant.ru/doc/2160786>).
- “Otchet Glavi Respubliki Altay, Predsadtelya Pravitelstva Respubliki Altay o Rezultatah Deyatelnosti Pravitelstva Respubliki Altay za 2012 Goda”, (http://www.altai-republic.ru/docs/report_glava_2012.pdf).
- “Prezident Bashkortostana: Jiteli Respubliki Sdelali Pravilniy Vibor”, *Bashinform.ru*, 13 Eylül 2013, (<http://www.bashinform.ru/news/575897/>).
- “Putin Nazval İslam ‘Yarkim Elementom Rossiyskogo Kulturnogo Goda’”, *News.ru*, 22 Ekim 2013, (<http://www.newsru.com/religy/22oct2013/ufa.html>).
- “Rustem Hamitov: Sammiti SHOS i BRIKS – Lucshaya Reklama Ufi i Bashkrii”, *Bashinform.ru*, 4 Eylül 2013, (<http://www.bashinform.ru/news/573757/>).
- “Salavat Sagitov: Sluhi o Perenose SHOS- BRIKS v Kazan – Provokatsiya”, *Bashtribuna.ru*, 15 Aralık 2013, (<http://www.bashtribuna.ru/politika/4457-salavat-sagitov-slukhi-o-perenose-shos-briks-v-kazan-provokatsiya>)

- “Strategiya Sotsialno-ekonomičeskogo Razvitiya Severo-Kavkazskogo Federalnogo Okruga do 2025 goda”, *Kavkazskiy Uzel*, 6 Ekim 2010, (<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/175166/#1>).
- “The Official Opening Ceremony of the Summer Universiade 2013, in Kazan City, Russia”, *Youtube*, 7 Temmuz 2013, (<http://www.youtube.com/watch?v=o0u2ggp-c2o>).
- “V Plane Mentalnosti, Kulturi, Mirovozzreniya Kavkaz ‘Dreyfuet’ ot Rossii”, *Nezavisimaya Gazeta*, 18 Eylül 2012, (http://www.ng.ru/ng_politics/2012-09-18/14_mentalnost.html).
- “V Tatarstane Kryasheni Vozmusheni Postupkami Svoego Bivshego Molodojnego Lidera”, *Regnum*, 27 Haziran 2013, (<http://www.regnum.ru/news/1676952.html>).
- “Vladienyu Russkim Yazikom po Subyektam Rossiyskoy Federatsyi”, *Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki*, 2010b, (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-04.pdf).
- “Vyecheslav Shtirov: Segodnya Almazi Vajni kak Stochnik Budjetnih Dohodov, no ih Rol Shustvenno Snizilas”, *Soviet Federatsii, Federalnogo Sobraniya Rossiyskoy Federatsii*, 16 Aralık 2013, (http://council.gov.ru/structure/vice_chairman/222/news/37820).

ASİMİLASYON İLE DİRENİŞ ARASINDA ÇİN'DE TÜRK TOPLULUKLARI: UYGUR TÜRKLERİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. M. Turgut Demirtepe

*Polis Akademisi Öğretim Üyesi
turgutdem@hotmail.com*

Resmi olarak tanınan 56 etnik gruptan oluşan Çin'de beş Türk topluluğu yaşamaktadır. Çoğunluğunu Uygurların (8.399.393) oluşturduğu Türk nüfusun içinde Uygurlar ve Kazakların (1.250.458) dışındaki diğer gruplar (Kırgızlar 160.823, Özbekler 12.370 ve Tatarlar 4.890) (Qian, 2010: 28-29) 1,3 milyarı aşan Çin nüfusu içinde oldukça küçük topluluklar olarak yaşam savaşı vermektedir.

Bu gruplar arasında Kırgızlar, 19. yüzyılda Rusların Orta Asya'yı işgali sonrası bölgeye Rus göçmenlerin yerleştirilmesi üzerine Batı Çin'e yerleşmişlerdir. Çoğunluğu Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin Güney Batı kısmında Kızılsu Kırgız Otonom Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Diğer bir kısmı da Kırgızistan sınırı boyunca ve Uqturpan, Aksu, Yarkand, Yingisar, Guma, Taxkorgan, Dorbiljin, Bortala, Jing ve Gongliu kasabalarında yerleşmiştir (Kokaisl & Kokaislova, 2009: 173).

Özbekler'in bölgedeki kökeni 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Çoğunluğu Çin'in Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan sınır bölgelerindeki Yining, Tacheng, Kashi, Hetian ve Urumçi gibi şehirlerde yaşamakta ve ticaretle uğraşmaktadırlar (China Population Today, China Population Information Center, 2000: 33). Daha önceleri ciddi bir nüfusa sahip iken kültürel ve linguistik olarak Uygurlara en yakın Türk topluluğu olduğu için özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Uygurlarla karışmaları nedeniyle günümüzde kendini Özbek olarak tanımlayanların sayısı 12.370'e kadar gerilemiştir. Tatarlar ise 19. yüzyılda Volga ve Kama bölgelerindeki topraklarının Rus yerleşimciler tarafından ellerinden alınmasını müteakip bölgeden kaçarak Çin'e yerleşmiş Tatarların torunlarıdır. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde çoğunlukla Yining, Tacheng ve Urumçi şehirlerinde yaşamaktadırlar (People's Daily, 12 Ağustos 2011).

Çin'de nüfus itibarıyla ikinci büyük Türk topluluğunu oluşturan Kazaklar ise çoğunlukla Sincan Uygur Özerk Bölgesine bağlı İli, Mori, Barkel ve Aksai otonom bölgelerinde yaşamaktadırlar. Çin Kazaklarının bölgedeki varlığı Büyük ve Orta Cüz'e bağlı bazı kabilelerin 19. yüzyılın sonunda bölgeye yerleştiği döneme kadar gitmektedir. Kazakların büyük çoğunluğu geleneksel göçebe yaşam tarzını devam ettirmektedir ki, bu da onları yüzyıllar önce yerleşik düzene geçmiş Uygurlardan yaşam tarzı ve kimlik olarak farklı kılmaktadır. Ayrıca bu yaşam tarzı farklılığı, Kazakları ticaret ve sanayi sektöründe ağırlıklı olarak yer alan Han Çinlilerinden (din ve kültür farklılığının yanı sıra) sosyo-ekonomik statüleri itibarıyla da derinden farklılaştırmaktadır (Kassymova, Kundakbayeva, Markus, 2012: 148-149). 1997'de Kazak hükümetinin belirlediği diaspora Kazaklarının anavatanına göçlerini amaçlayan *Oralman* politikası çerçevesinde Çin'den bugüne kadar 65.000'in üzerinde Kazak Kazakistan'a yerleşmiştir (Tyan, 4 Şubat 2013).

Çin'deki Türk toplulukları arasında halen ya da yakın zamana kadar göçebe yaşam tarzını devam ettiren Kazakların ve Kırgızların ve anlamlı bir nüfusa sahip olmayan Özbek ve Tatarların genelde Çin rejimiyle bir sorunlarının olmadığı görülmektedir. Bu topluluklar arasında Çin'den ayrılmayı amaçlayan ya da otonomi arayışında olan bir politik hareket söz konusu değildir. Öte yandan diğer Türk topluluklarına nazaran bölgenin asli unsuru olan ve yüksek bir uygarlık geçmişine sahip Uygurların Çin ile ilişkileri her zaman çatışma ve direniş temelinde şekillenmiştir. Aşağıdaki bölümde bu çatışma ve direnişin tarihî arka planı verilerek Çin'in bölgede mutlak hakimiyet sağladığı 1949 yılından bu yana Pekin yönetiminin Uygurlara yönelik politikası incelenecek ve özellikle son yıllarda artan çatışma dinamiğinin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Uygur Sorunu

Uygurların kadim toprakları olan Doğu Türkistan'daki Çin hakimiyetinin kökleri Mançu King Hanedanlığı'nın Sincan olarak adlandırdığı Kuzey Batı bölgelerinde mutlak kontrolü sağladığı 1760'lara kadar gitmektedir. Çin bölgedeki hakimiyetini, Yakup Han liderliğindeki isyan sırasında 1864-1877 yılları arasında kısa süreli olarak kaybettiyse de, Uygurların önlerine bağımsızlık elde etme yönündeki fırsat ancak King Hanedanlığı'nın sona erdiği ve Çin, Rusya ve İngiliz İmparatorluğu arasındaki bölgesel hegemonya mücadelesinin yaşandığı konjonktürde çıkmıştır. 1933'de Kaşgar ve 1944'de de Gülce merkezli olarak Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş, ancak Çin'in bu teşebbüsleri kanla bastırması çok uzun sürmemiştir.

Çin'in 1949 sonrası Uygur Türklerine yönelik politikasını spesifik bir bölgeye yönelik politika olarak değerlendirmek yerine daha genel bir çerçevede Çin'in etnik

azınlıklarla ilişkisi bağlamında analiz etmek daha uygun olacaktır. Bu çerçevede Çin merkezi yönetimi-etnik azınlık ilişkisine dair bazı noktaların üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle belirtilmelidir ki, imparatorluk ve cumhuriyet (1912-1949) dönemlerinin tarihi mirası nedeniyle Çin Halk Cumhuriyeti etnik ayrılcılık potansiyelini başlangıçtan itibaren önemli bir sorun olarak görmüştür. Öte yandan, Pekin, etnik ayrılcılık tehdidini zaman içinde iç ve dış faktörlerin etkisine göre farklı yoğunluklarda hissetmiştir. Çin Komünist Partisi'nin izlediği politikalar entegrasyonu hedeflemek yerine baskı ve büyük oranda da asimilasyonu esas almış ve bu nedenle etnik gruplar arası gerilim ve ayrılcı eğilimleri (özellikle de Sincan ve Tibet bölgelerinde) azaltmak yerine artırıcı bir rol oynamıştır. Son olarak, indirgemeci bir perspektife dayanan, ekonomik kalkınma ve modernleşme politikalarının etnik ayrılcılığın çözümünde kilit rol oynayacağı anlayışı, sorunların çözümünü en hafif ifadesiyle ötelemiştir (Clarke, 2013: 222).

Bu genel çerçeveden yola çıkılarak Doğu Türkistan özeline inildiğinde, Pekin yönetiminin bölgeye yönelik yönetim, kültür, ekonomi ve siyaset alanlarındaki politikalarının Uygurlar arasında ciddi rahatsızlık doğurduğu görülmektedir. 1949'da bölgenin işgalinden sonra Pekin, Doğu Türkistan'ı Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak yapılandırarak Uygurlara kısmi otonomi sağlamıştır. İlk aşamada işgale karşı tepkileri azaltmak amacıyla benimsenen bu yapılanma, süreç içinde merkez-özerk bölge ilişkilerinde ağırlığın giderek merkeze kayması ile büyük oranda kağıt üzerinde kalmıştır, hatta bazı uzmanlar Pekin-Sincan ilişkisini kolonyal ilişki olarak tanımlamaktadır (Bovingdon, 2004: 3-4; Bachman, 2004: 169; Gladney, 1998: 4). 1980'lere kadar Pekin bölge üzerindeki kontrolünü merkeze bağlı Han kadrolar üzerinden sağlamış, Uygurları büyük oranda yönetim kadrolarından ve yerel parti organlarından uzak tutmuştur. Bunun istisnası 1980-1987 arası Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Hu Yaobang'ın "göreceli liberal" dönemi olmuştur. 1980'de Hu Yaobang'ın azınlıkların merkezle ilişkilerindeki yabancılaşmayı gidermek amacıyla başlattığı "yerleştirme" kampanyası çerçevesinde, idari yapı ve parti içinde Uygur kadroların oranı %60'ın üzerine çıkmış, ancak bu politika parti içinde ciddi eleştirilere uğramış ve sonuç vermesi engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle bölgedeki Han Çinlileri bu politikayı ihanet olarak değerlendirmiş ve "Doğu Türkistan'ı yaratmak ve bölgeyi Sovyetler Birliği ve Türkiye'ye teslim etmek" anlamı taşıdığını öne sürmüşlerdir (Bovingdon, 2014: 441). Nitekim 1980'lerin ortalarında bölgede patlak veren olaylardan Hu Yaobang'ın politikaları sorumlu tutulmuş, özellikle de ülke genelinde yürüten barışçıl demokrasi talepli gösteriler de Yaobang'ın "liberal" politikalarının oluşturduğu zafiyet çerçevesinde değerlendirilerek istifasına giden süreci tetiklemiştir. Yaobang'ın istifası ile yerleştirme politikalarına son verilip merkez-özerk bölge ilişkilerinde yeniden eski düzene dö-

nülmüştür (Bovingdon, 2014: 441-442). Örneğin 2009 yılında Sincan Uygur Özerk Bölgesi Yönetimi 894 idari personel pozisyonununun 744'ünü Han Çinlilerine ayırırken, 137 pozisyon için herhangi bir etnik kontenjan belirlememiş, buna karşın yalnız 11 pozisyon Uygurlar için ayrılmıştır (Hasmath, 2012: 4).

Çinli yetkililer sıklıkla etnik gruplar arasında uyum olduğu ve hükümet politikalarının pozitif ayrımcılık temelinde şekillendiği yönünde açıklamalarda bulunmaktadır, ancak bu söylem ile gerçeklik arasında yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere çarpıcı bir çelişki gözlenmektedir. Hükümetin etnik azınlıklara ilişkin sistematik bir baskı politikası izlemesinin yanı sıra Han Çinlileri ile diğer etnik topluluklar arasında da ciddi bir gerilim söz konusudur. Han Çinlileri arasında Uygur, Tibet ve Moğollara yönelik “örtülü ırkçılık” oldukça yaygındır. Han Çinlilerinin büyük çoğunluğu etnik azınlıkları “aşağı” görmekte, özellikle de Uygurların geleneklerini “primitif” olarak değerlendirerek gelişmeye engel bulmaktadır (Kaltman, 2007: 128). Bu algı büyük oranda Çinli yöneticiler tarafından da paylaşılmakta, resmi tarih anlatısı azınlıkların “primitifliği”ne karşı Han Çinlilerinin “modernliği” üzerinden kurgulanmaktadır (Gladney, 1994: 102). Merkezin etnik azınlıklar üzerinde hakimiyetinin sağlanmasında yerel kimlikler tehdit olarak görüldüğü için -derecesi konjonktürel olarak değişmekle birlikte - dil, kültür, din, ekonomi ve siyaset alanlarında Uygurlara yönelik baskı ve asimilasyon politikası izlenmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin erken dönemlerinde Uygur Türkçesi ve diğer azınlık dillerine yönelik genelde resmi düzeyde ve anayasal çerçevede destekleyici bir politika izlenirken bu yaklaşım Büyük İleri Atılım (1958-1962) ve Kültür Devrimi (1966-1976) dönemlerinde radikal bir değişime uğramıştır. Yeni dönemde Uygur dili ve yazı sistemi “feodal” ve “gerici” olarak tanımlanarak standardize edilmiş modern Çince ortak dil (putonghua) olarak dayatılmıştır (Dwyer, 2005: 8). Arap alfabesine dayalı Uygur yazı sistemi 1956'da Kirilceye, 1960'da Latinceye ve son olarak da 1978'de tekrar fakat modife edilmiş formda Arap alfabesine değiştirilmiştir (Rudelson, 1997: 101-102). Bu durum daha önceki kuşaklarda eğitim görmüş Uygurların öğrendikleri yazı sisteminin kendi çocuklarına öğretilen yazı sisteminden farklı olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle doğurduğu sonuçlar itibariyle alfabe değişimi Uygurlar tarafından Çin Komünist Partisi'nin Uygur kuşakları birbirinden ayırmak amacıyla iradi olarak uyguladığı bir politika olarak değerlendirilmektedir (Wilson, 2012: 41).

Teorik olarak, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur dilinde, iki-dilli ve Çince (Mandarin) öğretim yapan okullar olmakla birlikte Mandarin her zaman teşvik edilmiş ve Uygur Türkçesinin yerini alması hedeflenmiştir. Daha önceleri teşvik düzeyinde kalan bu politika 2000'li yılların başında Pekin hükümetinin ilköğretimin tüm

sınıflarında Çinceyi zorunlu kılmasıyla yeni bir evreye girmiştir (Bovingdon, 2010: 104). Dahası, iki dilli eğitim yapan kurumlarda pratikte eğitim dili olarak Mandarin kullanılırken, Uygur dili yalnızca müfredatın içinde “Uygur dili, kültürü ve edebiyatını öğrenme imkanının sağlandığı” bir ders olarak okutulmaktadır (Radio Free Asia, 1 Şubat 2012). Mandarin öğretimi, zaman içinde Uygur Türkçesi’ni eğitimin her düzeyinden tasfiye etmeyi amaçlayan bir eğitim politikasının ana enstrümanı işlevi görmeye başlamıştır. Mandarin, azınlık okulları da dâhil tüm okullarda ana müfredat dili hâline gelmiş ve Uygur Türkçesi’nin öğretildiği ders saatleri azaltılmış; hatta Uygur öğrencilerin okullarda kendi aralarında ana dillerini konuşması bile yasaklanmıştır (World Uyghur Congress, Şubat 2014). Bu politika, Çin Halk Cumhuriyeti Bölgesel Özerklik Yasası’nın 36. ve 37. maddeleriyle yerel Uygur otoritelerine verilmiş kendi çocuklarının eğitim dilini belirleme hakkının kaybı anlamı taşımaktadır (The People’s Republic of China Regional Ethnic Autonomy Law, Congressional Executive Commission on China).

Mandarin öğretimi ve Mandarin dilinde eğitimin gerekliliği bölgedeki yetkililer tarafından sıklıkla terörizm ile mücadeleyle de ilişkilendirilmekte, teröristlerin Mandarin bilmeyen ve bu nedenle içinde yaşadıkları toplumdan kopuk Uygurları hedef aldığı öne sürülerek dil konusundaki resmi hassasiyet meşrulaştırılmaktadır (Wilson, 2012: 46 ve 48). Ayrıca, Uygur Türkçesinin Türk dil ailesinin bir alt kolu olduğu 1996 yılına kadar ifade edilebilirken, 1996 sonrası akademik çevrelerde bile “Türk dili”, “Türk kültürü” ve “Türk halkı” gibi ifadeler Uygur kontektinde dile getirilemez olmuştur (Dwyer, 2005: 31). Dil kimliğin ana belirleyicilerinden olduğu için, Mandarin dayatması Uygurlar tarafından kendi kültür ve kimliklerine yönelik bir saldırı olarak algılanmaktadır.

Tıpkı dil gibi din de Uygur kimliğinin entegral bir parçası olduğu için Pekin tarafından etnik milliyetçiliğin ve rejime karşı muhalefetin ana unsuru olarak görülmüş (Clarke, 2010: 545; Shicor, 2005: 126) ve bu nedenle özellikle merkezi kontrolün artırıldığı, yapay bir Çin milleti oluşturma tasarısının öne çıktığı ya da rejimin güvenlik sendromu yaşadığı dönemlerde İslama yönelik baskı politikaları ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1980’li yıllardaki “göreceli liberal” dönemin dışında din öğretimi ve dini pratiklerin uygulanması her zaman tehdit konseptinde değerlendirilmiştir. Özellikle 1996’da suçlarla mücadeleyi esas alan *Yanda* kampanyası ile birlikte başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte, bu “tehdit” değerlendirmesine toplumsal yaşamın her düzeyinde görülen baskı politikaları eşlik etmiştir. Dinî eğitimden nikaha, kutsal mekan ziyaretlerinden cenaze namazlarına kadar her dinî faaliyet ve pratik yasa dışı ilan edilerek bu ritüelleri gerçekleştirenler cezai müeyyidelere çarptırılmıştır. Öğrenci

ve kamu çalışanlarının -hatta bazı durumlarda emeklilerin- oruç ve namaz gibi dini ibadetleri yerine getirmesi engellenmiş, aksi yönde hareket edenler ya işten çıkarılmış ya da ağır para cezalarına maruz kalmıştır (Guardian, 3 Ağustos 2012; Associated Press, 30 Eylül 2008; Radio Free Asia, 07 Şubat 2006; Human Rights Watch, Nisan 2005). Bu baskılara rağmen sünnet, evlilik, cenaze merasimi, Ramazan orucu, Kurban Bayramı ve helal yiyecek gibi ritüel ve uygulamalar Urumçi gibi metropollerde bile Uygur kimliğinin başat unsurları olarak devam etmiş, bu anlamda Pekin bölgede İslamın etkisini ortadan kaldırmak bir yana azaltmayı bile başaramamıştır (Finley, 2013: 236-244). Yakın dönemde Timothy Grose tarafından yürütülen bir çalışmanın da ortaya koyduğu gibi; Uygurların milli kimlik ve dine ilişkin tutumları kültürel normların belirleyicisi olarak o denli derinlere kök salmıştır ki, Çin Komünist Partisi'nin parti ideallerini içselleştirme ve bölgede bu idealleri yayma amacıyla kurduğu ve özel olarak seçilmiş “akredite Uygur öğrencilere” dört yıllık eğitim veren “Sincan Sınıfı”ndan mezun olan gençler bile, hedeflendiği üzere ortak bir Han kültürü yerine, Uygur kimliğini ve İslamı benimsemeye devam etmektedir (Grose, 2014: 1-18).

İslam ve milli kimlik konusundaki bu tutumun küresel çağın sağladığı olanaklar ile de yakından ilişkisi vardır. 1990'lerden sonra küreselleşme vasıtaları Doğu Türkistan dışından bölgeye yönelik düşünce ve duygu akışını büyük oranda artırmıştır. Modern dünyada diğer topluluklar gibi günümüz Uygurları da –Çin devletinin tüm sınırlama çabalarına rağmen- farklı kanallardan bilgiye ulaşım imkanına sahiptirler. Yurtdışından gelen İslami materyaller, Hac ve Umre ziyaretleri, Çin ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında sınır ticareti başta olmak üzere yoğunlaşan ilişkiler, yurt dışında eğitim ve alternatif medya kanallarına (Radio Free Asia ve sosyal medya vs.) ulaşım imkanı, bölge halkının İslam ve etnik kimlik konusundaki farkındalığının ve kültürel kodlara bağlılığının artmasına katkı sağlamaktadır (Finley, 2007: 642-643).

Bu noktada, İslamın özellikle son yıllarda Uygur kimliği içinde retorik ve görsel olarak öne çıkışının konjonktürel ve konumsal (situational) bağlamının altını çizmek gerekir. Bazı uzmanların da işaret ettiği üzere İslami vurgunun öne çıkışının önemli bir nedeni de, dinin Uygurların Han Çinlileri ve Pekin hükümetine karşı birçok alanda artan sosyal ve politik rahatsızlığının dışı vurumu olarak işlev görmesindedir. 1990'ların ortalarından itibaren şiddetlenen baskı politikaları paradoksal olarak Uygur kimliğinde İslamın merkezi rolünü güçlendiren bir etki yapmıştır (Zang, 2013: 2061-2062).

Çin'in özellikle 11 Eylül sonrası uluslararası atmosferi gözeterek Uygurların hak ve özgürlük taleplerini “İslamcı terörizm” ya da “radikalizm” ile özdeşleştirilmesi İslamı söylemsel düzeyde tartışmanın doğrudan merkezine yerleştirmiştir. Bölgeye yönelik

sistemli bir kolonizasyon politikası sonucu artan Han göçünün Uygurları kendi topraklarında azınlık statüsüne düşürmesi etnik gerilimi artırmakta ve bu bağlamda din gibi etnik gruplar arası ayırt edici özellikler siyasallaşarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Pekin'in bölgeyi kontrol stratejisinin bir parçası olarak 1949'dan günümüze kadar uyguladığı Han Çinlilerini bölgeye yerleştirme politikası üzerinde durmak gerekir. 1945'de Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde toplam nüfusun yalnız %6,2'sini oluşturan Han Çinlilerinin oranı, 2008'de %39,2'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde Uygurların oranı ise %82,7'den %46,1'e düşmüştür (Howell & Fan, 2011: 123). Göç dalgası iki etnik grup arasındaki gerilimi birçok açıdan artırmaktadır. İlk olarak yemek kültüründen aile ilişkilerine, zaman kavrayışından eğitim anlayışına kadar yaşamın her alanını belirleyen dini-kültürel farklar iki grup arasında derin fay hatları oluşturmakta ve Han Çinlileri ve Uygurlar arasında sosyal etkileşimi neredeyse imkansız kılmaktadır (Han, 2010: 250-252). Daha önemlisi, bölgeye yönelik göçler Uygurlar tarafından Doğu Türkistan'ı Çinileştirme ve Çin yönetiminin Uygurları Han kültürü ve toplumuna zorla asimile etme çabası olarak görülmektedir (Kaltman, 2007: 133).

2001'den sonra merkezi hükümetin bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma amacıyla yürüttüğü "Batı Kalkınma Programı" (*xibu dakaiifa*) çerçevesinde bölgede büyük çaplı alt yapı yatırımları yapılmış ve program yeni bir göç dalgasını tetiklemiştir. Han Çinlileri çoğunlukla bu yatırımların yapıldığı sosyo-ekonomik olarak gelişmiş Urumçi (%75 Han) ve Karamay (%75 Han) gibi Kuzeydeki büyük şehirlerde yoğunlaşmakta iken, Uygurlar bölgenin geri kalmış Güney bölümünde Hotan (%96 Uygur) ve Kaşgar (%90 Uygur) gibi yerleşim merkezlerinde yaşamaktadır (Li, 2009: 12). Kuzey-Güney arasındaki fark bütün ekonomik indekslerde olanca çıplaklığıyla açığa çıkmaktadır. Nitekim, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde kişi başına düşen GSMH 2010 yılı itibarıyla 25.034 yuan iken Kaşgar'da 8.748 yuan, Khotan'da ise 5.181 yuan idi (Fischer, 2013: 39). Ekonomik gelişmişlik açısından Kuzey-Güney arasındaki bu fark Uygurlar arasında ciddi rahatsızlığa yol açmaktadır. Batı Kalkınma Programı hem bölgeye Han göçünü yoğunlaştırdığı hem de ortaya çıkan zenginlikten büyük oranda Hanlılar yararlandığı için etnik gerilimi çok daha fazla derinleştirmektedir (Wu & Song, 2014: 161-162, Bhattacharya, 2003: 369).

Etnik gruplar arası gelir eşitsizliği eğitim ve sosyal mobilizasyon açısından imkanları azaltmakta, bu da Uygurların mahrumiyet ve mağduriyet algısını besleyerek mevcut sisteme yönelik karşıtlığı daha da pekiştirmektedir. Gelir eşitsizliğinin temeli olarak iş piyasasında Uygurlara karşı gösterilen ayrımcılığa vurgu yapılmaktadır. Yöneticilerin ya da müdürlerin büyük çoğunluğu Çinlilerden oluştuğu için Çinli yöne-

ticiler şovenist duygularla işçi olarak Çinlileri tercih etmekte, işten birilerinin çıkarılması gerektiği durumlarda ilk kurban Uygurlar olmaktadır (Zang, 2011: 144-145). İş piyasasındaki etnik ayrımcılık konusunda iki topluluk arasındaki eğitim farkı etkili bir faktör olmadığı gibi, Uygurların genç kuşakları daha eğitilmiş ve gelir düzeyi daha yüksek olmasına karşın, büyük ölçüde giderek artan Han şovenizmi nedeniyle önceki kuşaklara göre “Uygur olmanın maliyetini daha çok ödemektedirler” (Zang, 2012: 434). Bu noktada bazı çalışmalar Uygurların 1949 sonrası bölgeye yönelik ilk Han göçüne dair yaklaşımları ile son yıllardaki göç dalgası karşısındaki tepkileri arasında fark olduğunu öne sürerek, bunun temel nedeni olarak ilk dönemlerde yöneticiler ve yerleşimcilerin Uygur kültürü ve örf ve adetlerine saygı göstermesi ve ortama adapte olmaya çalışmasına karşın yakın dönemlerdeki yönetici ve göçmenlerin “büyük Han şovenistik davranışlarını” benimseyerek “sömürgeci efendi” gibi davrandığına işaret etmektedir (Finley, 2013: 88; Smith, 2002: 172-174).

Uygurların Pekin ile ilişkisi işgalden günümüze kadar her zaman karşıtlık ve direniş olarak ortaya çıkmıştır. Bovingdon, Uygur direnişinin dört kategoride değerlendirilebileceğine işaret etmektedir: Asimilasyonist politikaların reddi, Çin Komünist Partisi'nin etnik gruplar arası politik ve ekonomik eşitlik olduğu iddiasının reddi, Sincan'daki otonominin eleştirisi ve son olarak da bağımsızlık arzusunun açık deklarasyonu. İlk direniş biçimi Han Çinlilerinden ayrı bir Uygur kimliğinin varlığına ve bu kimliğe bağlılığa özel bir vurgu anlamı taşımaktadır. İkincisi, etnik temelde ayrılmış politik-ekonomik sistemin ürettiği eşitsizliğin köklü bir eleştirisine dayanmaktadır. Üçüncüsü, bölgesel otonomi konusunda teori ile pratik arasındaki varolan derin farka göndermede bulunmaktadır. Bu üç direniş formu Uygurlar üzerindeki Han yönetiminin kabul edilemez olduğuna dair dördüncü yaklaşımın temelini atmaktadır (Bovingdon, 2002: 46-47).

Ancak bu karşıtlık ve direnişin şiddeti Çin'in Doğu Türkistan ve Uygurlara yönelik politikalarının aldığı renk ile de doğrudan irtibatlıdır. Kültür Devrimi sonrası dönemde, özellikle 1980'li yılların “göreceli liberal” ortamında Uygurların tepkisi ve karşıtlık düzeyi daha sınırlı iken, 1990'ların ortalarından itibaren Pekin'in politikalarının “kapsayıcı çoğulculuktan” “asimilasyonist tek kültürcülüğe” yeniden dönmesi ile birlikte rejim karşıtlığı (ve beraberinde etnik gerilim) hızla ivme kazanmıştır (Zang, 2013: 2058; Dwyer, 2005: 29). Asimilasyon politikalarının yanı sıra, özellikle 1997'de başlatılan suçla mücadeleyi hedefleyen *Yanda* kampanyası çerçevesinde adeta bir terör ortamı estirilmiş, binlerce Uygur tutuklanarak değişik cezalara çarptırılmış ve 1997-2005 arası 200'ün üzerinde Uygur “devlet güvenliğine” karşı suç işledikleri gerekçesiyle idam edilmiştir (Human Rights Watch, 2005: 5). Bu gelişmelere paralel

olarak Uygurların Çin otoritelerine tepkisi zaman içinde daha çok isyan olarak patlak vermiş ve daha fazla şiddet içeren bir forma dönüşmüştür.

Çinli yetkililer ise ortaya çıkan tepkiyi anlamak yerine, -özellikle 11 Eylül sonrası yaşanan olayların gerçekliğini saptırarak İslamcı-cihadist şiddet olarak resmetmeyi tercih etmiştir. Millward'ın da haklı olarak işaret ettiği üzere, yeni retorik uluslararası kamuoyunda İslam Dünyasına yönelik olumsuz algıyı gözeterek, Sincan'daki durumu neredeyse Çeçenistan ya da Filistin'de yaşanan durum ile özdeşleştirmekte, Uygurları pazarlara ya da kamu binalarına yönelik intihar saldırısı yapmak için sıraya girmiş "teröristler" olarak imlemektedir (Millward, 2009: 348). Ancak Kendrick Kuo'nun da belirttiği gibi, olayların bir kısmı güçlü dini motiflere sahip olmakla birlikte direnişin kökleri etnik nedenlere dayanmaktadır. Uygur İslamı, Uygur kimliği ve Uygur direnişinin tarihi incelendiğinde milliyetçiliğin Çin-Uygur çatışmasını beslerken İslam'ın "pragmatik bir silah" olarak işlev yüklediği görülmektedir. Uygur toplumu içinde marjinal düzeyde Selevi-Vahhabi unsurlara rastlanmakla birlikte Uygurların benimsediği Hanefi, Sufi ve yerel geleneklere dayalı İslam formu Selevi-Vahhabiliğin tam karşıtı konumundadır. Uygur direnişinin karakteri -Çin Komünist Partisi'nin etnik politikaları ve dine yönelik baskılarına karşı cihad konseptinin retorik olarak kullanıldığı durumlarda bile- milliyetçi reflekse dayanmaktadır ve çatışmanın dinamiğini radikal İslam değil büyük oranda kültürel ve siyasal otonomi arzusu ve sosyoekonomik kaygılar beslemektedir (Kuo, 2012: 528-544).

1997'den itibaren giderek artan tepkiler münferit spontane olaylar olarak kendini açığa vurmuş, Temmuz 2009'da Urumçi'de yaşanan çatışma ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. İki Uygur'un Han Çinlileri tarafından öldürülmesinin protesto edilmesi amacıyla başlayan gösteriler, iki etnik grup arasında çatışmaya dönüşmüş ve olaylarda resmi rakamlara göre 197 kişi ölürken 1.700'ün üzerinde kişi de yaralanmıştır. Çinli yetkililer olayların Dünya Uygur Kongresi ve onun lideri Rabiya Kadir tarafından dışarıdan yönlendirildiği iddiasını öne sürerken, bölgede yaşayan Uygurlar ise olayların nedeni olarak Han Çinlilerinin provokatif saldırıları ve güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanımını göstermiştir (Millward, 2009: 349-354). İzleyen haftalarda resmi kaynaklara göre 1500'ün üzerinde Uygur tutuklanarak çoğu değişik cezalara mahkum olmuş (BBC News, 3 Ağustos 2009) ve Ocak ayına kadar 26 idam cezası uygulanmıştır (Reuters, 26 Ocak 2010).

Olayların kontrol altına alınmasını müteakip Çin hükümeti Uygur sorununu çözmek amacıyla bölgeye birçok heyet göndererek ayrıntılı raporlar hazırlatmıştır. Bu heyetler güvenlikten ekonomiye, eğitim ve kültürden dini ve etnik ilişkilere, siyasetten propagandaya kadar değişik alanlarla ilgilenen devlet kuruluşlarının temsilcilerini

(bir kısmı üst düzey yetkili olmak üzere toplamda yaklaşık 400 görevli personel) içermiştir (Li, 2009: 15). Heyetlerin hazırladığı raporlar Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş ve sonrasında 17-19 Mayıs tarihleri arasında Cumhurbaşkanı, Başbakan ve ilgili bakanların katılımıyla Uygur sorununun tüm boyutlarıyla tartışıldığı bir çalışma toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda bölge halkının talepleri ile sosyo-ekonomik gelişme arasında ciddi bir fark olduğu, bu yüzden hükümetin bölgenin ekonomik kalkınmasına odaklanması gerektiği görüşü üzerinde konsensüs sağlanmış, uzun dönemli istikrarın ancak ekonomik gelişme ile sağlanabileceğine (Wei & Cuifen, 2010: 62-63) dair son derece indirgemeci ve Uygur halkının taleplerini anlamaktan oldukça uzak bir yaklaşım benimsenmiştir.

Cumhurbaşkanı Hu toplantıdaki konuşmasında Çin Komünist Parti'sinin etnik ve din politikasının tam olarak uygulanmasına, propaganda ve ideoloji çalışmalarının güçlendirilmesine vurgu yapmış ve Uygurların “anavatan, Çin milleti, Çin kültürü ve Çin karakteristikli sosyalist kalkınma yolu” ile özdeşleşmelerini sağlayacak kapsamlı bir eğitim seferberliği çağrısında bulunmuştur (Wei & Cuifen, 2010: 65). Hu'nun konuşmasında da son derece net olarak açığa çıktığı gibi asimilasyon ve baskı politikalarının devamını öngören ve ekonomik kalkınma politikaları ile etnik gerilimin ve Çin yönetimine yönelik direnişin ortadan kalkacağını varsayan bu yaklaşımın sorunun çözümüne katkı sağlamak yerine çözümsüzlüğü şiddetlendirdiği aşikardır.

Nitekim 2009 olaylarından sonra alınan güvenlik önlemleri ve uygulanan ekonomik politikalara rağmen Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin değişik şehirlerinde birçok olay meydana gelmiş, bu olaylar Temmuz 2009'daki yaşananlara göre daha düşük düzeyli olmakla beraber etnik gerilimin ve Pekin rejimine yönelik tepkinin devam ettiğini göstermiştir. Özellikle 2013'de ev baskınları ve keyfi tutuklamaların arttığı, Uygur toplumu üzerinde sosyal ve dini yaşama dair kısıtlama ve baskıların Kültür Devrimi dönemini aratmadığı, buna paralel olarak da birçok kasaba ve şehirde değişik düzeylerde olayların patlak verdiği gözlenmektedir.

Nisan ayında Kaşgar'da güvenlik güçleri ile yerel halk arasında gerçekleşen çatışma yıl içinde meydana gelen diğer çatışmaları da tetiklemiştir. Nisan ayının ilk haftası yedi yaşındaki bir Uygur çocuğun bir Çinli tarafından öldürülmesi üzerine iki topluluk arasındaki gerilim hızla artmış, güvenlik güçleri tansiyonu düşürücü önlemler almak yerine Uygurların misilleme yapabileceği endişesiyle “potansiyel suçlu” olarak gördükleri kişilerin evlerine baskınlar düzenlemiştir. Bu baskınlar sırasında erkeklere yönelik şiddet kullanmanın yanı sıra evdeki kadınların zorla başlarını açmaları silahlı çatışma çıkmasına neden olmuş ve olayların büyümesi sonucu 15'i güvenlik görevlisi olmak üzere 21 kişi ölmüştür (Radio Free Asia, 24 Nisan 2013). Kaşgar'da yaşanan

olaya ilişkin Çin medyasının tutumu ve haberlerin dili –daha önceki olaylarda da görüldüğü üzere– Uygurlara yönelik etnik düşmanlığı artırıcı nitelikte olmuştur. Üstelik bunun yansımaları yalnız Sincan ile de sınırlı kalmamış ve ülkenin birçok yerinde nefret suçu olarak nitelenebilecek olaylarda Uygurlar Çinlilerin saldırılarına maruz kalmışlardır (Radio Free Asia, 29 Nisan 2014).

Kaşgar'daki çatışma sonrası güvenlik önlemleri daha da sertleşmiş, olaylara karıştığı ya da ayrılıkçı dini görüşleri yaydığı iddiasıyla birçok kişi tutuklanmıştır. Çinli yetkililerin sert tavrı sorunu çözmek yerine yıl içinde birçok çatışmanın patlak vermesi ve polis karakolları ve hükümet binalarına yönelik saldırılarla karşılık bulmuştur. 26 Haziran'da Lukçun'da 46 kişinin ölümü, 20 Ağustos'da Yilkiçi'de 22 kişinin ölümü, 25 Eylül'de Odanlıq'da 11 kişinin ölümü, 16 Kasım'da Kaşgar'da 12 kişinin ölümü, 15 ve 30 Aralık tarihlerinde Saybağ ve Yarkent'te 16 ve 8 kişinin ölümü ile sonuçlanan olaylar yaşanan çatışmalardan yalnızca bazılarıdır. Çin resmi kaynakları Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yıl içinde 10 terörist saldırı olduğunu belirtmektedir. Ancak Henryk Szadziwski'nin yaptığı detaylı araştırmaya göre 2013 yılında etnik çatışma, güvenlik birimlerinin baskınları ya da Uygurların saldırıları sonucu 219 kişi ölmüş, bunların büyük çoğunluğunu da Çin güvenlik güçleri tarafından öldürülen Uygur siviller oluşturmuştur (Szadziwski, Open Democracy, 15 Ocak 2014). Birçok uzman ve insan hakları kuruluşu çoğu olayda Çin politikalarına yönelik tepkinin güvenlik güçlerinin aşırı şiddet içeren uygulamalarına olan reaksiyonla birleşerek protestoya yol açtığını belirterek, bu tür durumlarda güvenlik güçlerinin terörizm tehdidi gerekçesiyle protestocuları öldürmekten kaçınmadığına işaret etmektedir (Radio Free Asia, 30 Aralık 2013).

Bölgedeki kargaşa ve isyancı terör olarak çerçevelemek yaşananların altında yatan kültürel ve ekonomik gerilimin üzerini örtmek anlamı taşımaktadır ve bu durum Uygurları sorunun kaynağı olarak kodlayarak daha da marjinalize etme sonucu doğurmaktadır. Çinli yetkililer Uygur sorunu konusunda ve bölgede yaşananlar hakkında alternatif söylemleri engellemek için, yerel unsurların seslerini dış dünyaya duyurma çabalarını şiddetle cezalandırmaktadır. Nitekim Temmuz ve Ekim aylarında yüzlerce kişi yaşanan olaylar hakkında “yanlış bilgi yaymak” suçlamasıyla tutuklanmıştır. Sosyal medyada Uygurlara yönelik dini baskıları, kültür ve dil konusundaki uygulamaları ve Han Çinlilerinin bölgeye yerleştirilmesini eleştirmek “extremizm” ve “online cihad” olarak tanımlanarak ağır cezai müeyyideler uygulanmaktadır (Uyghur Human Rights Project, 24 Temmuz 2013; Uyghur Human Rights Project, 8 Ekim 2013).

Sonuç

Ulus-devlet konteksti içinde çoğunluk-azınlık ilişkileri genel olarak değerlendirilecek olursa rejimlerin ya kontrol stratejisi doğrultusunda baskı ve asimilasyon politikaları izlediği ya da değişik düzeylerde kültürel ve siyasal otonomiye izin vererek bu ilişkileri kapsayıcı ve kuşatıcı çerçevede tanzim ettiği görülmektedir. Çin etnik azınlıklarla ilişkisinde kanlı tarihî mirasının gölgesini üzerinde hissederek etnik ayrılıkçılılık potansiyelini başlangıçtan itibaren önemli bir sorun olarak görmüş ve yaşadığı güvenlik sendromu nedeniyle resmi söylemin aksine - konjonktürel parantezler dışında - entegrasyon politikası yerine baskı ve asimilasyon temelli bir kontrol stratejisi benimsemiştir.

Bu bağlamda, Pekin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne yönelik idari, siyasi, kültürel ve ekonomik politikaları bu kontrol stratejisinin birer enstrümanı olarak kurulanmıştır. İdari özerklik büyük oranda kağıt üzerinde kalmış, merkezin periferiyi kontrolünün bir aracı olarak işlev görmüştür. Uygur kimliğinin ana belirleyicileri olan dil ve din asimilasyonun önündeki en büyük engeller olarak görüldüğü için Uygurların bu yöndeki kültürel talepleri etnik milliyetçiliğin ve rejime muhalefetin göstergeleri olarak değerlendirilmiş ve baskı politikaları ile karşılık bulmuştur.

Pekin'in kontrol stratejisinin bir diğer sütununu da, Han Çinlilerinin bölgeye yerleştirilerek demografik dağılımdaki Uygur homojenitesinin azaltulmasını hedefleyen kolonizasyon politikası oluşturmuştur. Bir yandan bu baskı ve asimilasyon politikaları yürütülürken diğer yandan ekonomik kalkınma ve modernleşme politikaları ile bölge halkının refah düzeyini artırarak memnuniyetinin sağlanmasını öngören son derece naif ve indirgemeci bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak bu kalkınma hamlesi de ürettiği kompleks sosyo-ekonomik sorunlar (etnik gruplar arası çarpıcı gelişmişlik farkları vs.) nedeniyle etnik ayrılıkçılığı daha da güçlendirdiği gibi Han Çinlileri ile Uygurlar arasındaki etnik gerilimi de besleyerek sorunu rejim-azınlık ilişkisi bağlamındaki bir sorun olmaktan etnik gruplar arası bir soruna doğru genişletmiştir.

Sonuçta Pekin'in bölge politikaları Uygurlar arasında tepki ile karşılanmış ve işgalden günümüze kadar Çin-Uygur ilişkileri karşıtlık ve direniş zemininde gelişmiştir. Bu karşıtlık ve direnişin şiddeti Pekin'in bölge politikalarındaki konjonktürel farklılıklar ile de yakından bağlantılı olmuştur. Baskı ve asimilasyona dayalı kontrol stratejisinin zayıfladığı dönemlerde Uygurların rejime yönelik tepkisi de azalmış, ancak 1997 sonrası dönemde olduğu gibi Uygurların adeta terörize edildiği zamanlarda direnişin şiddeti ve mahiyeti de farklılık göstermiştir. 2009 Urumçi olayları sonrası Pekin hükümetinin sorunun köklerine inmek ve Uygur taleplerini anlamak yerine sorunu tümüyle güvenlikleştirme yoluna gitmesi şiddet içeren spontane olayların patlak vermesine yol açmıştır.

Kontrol stratejisine dayanan baskı ve asimilasyon politikaları meşruiyet krizini artırmakta ve Uygurların rejimle arasındaki mesafeyi daha da açmaktadır. Sorunu güvenleştiren kontrol stratejisi yerine Uygurların kültürel ve sosyo-ekonomik taleplerine cevap veren kapsayıcı/kuşatıcı bir azınlık politikası izlenmediği takdirde, bu meşruiyet krizinin önümüzdeki dönemlerde de aşılamayacağı ve sorunun güvenlik boyutunun daha da derinleşeceği öngörüsünde bulunmak abartı olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Bachman, David, "Making Xinjiang Safe for the Han? Contradictions and Ironies of Chinese Governance in China's Northwest", Morris Rossabi (Ed.), *Governing China's Multiethnic Frontiers*, (Seattle: University of Washington Press, 2004).
- Bhattacharya, Abanti, "Conceptualising Uyghur Separatism in Chinese Nationalism", *Strategic Analysis*, Vol. 27, No. 3, Temmuz - Eylül 2003.
- Bovingdon, Gardner, "Xinjiang", William A. Joseph (Ed.), *Politics in China*, (New York: Oxford University Press, 2014).
- _____, *The Uyghurs: Strangers in Their Own Land*, (New York: Columbia University Press, 2010).
- _____, "Autonomy in Xinjiang: Han Nationalist Imperatives and Uyghur Discontent", (Washington, D.C.: East-West Center, 2004).
- _____, "The Not-So-Silent Majority: Uyghur Resistance to Han Rule in Xinjiang", *Modern China*, Vol. 28, No. 1, Ocak 2002.
- Clarke, Michael, "Separatism", Chris Ogden (Ed.), *Handbook of China's Governance and Domestic Politics*, (Abingdon: Routledge, 2013).
- _____, "Widening the Net: China's anti-Terror Laws and Human Rights in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 14, No. 4, Temmuz 2010.
- Dwyer, Arianne M., *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse*, (Washington, D.C.: East-West Center, 2005).
- Finley, Joanne Smith, *The Art of Symbolic Resistance: Uyghur Identities and Uyghur-Han Relations in Contemporary Xinjiang*, (Leiden: Brill, 2013).
- _____, "Chinese Oppression in Xinjiang, Middle Eastern Conflicts and Global Islamic Solidarities among the Uyghurs", *Journal of Contemporary China*, Vol. 16, No. 53, 2007.

- Fischer, Andrew Martin, “Labour Transitions and Social Inequalities in Tibet and Xinjiang: A Comparative Analysis of the Structural Foundations of Discrimination and Protest”, Trine Brox & Ildiko Beller-Hann (Ed.), *On the Fringes of the Harmonious Society: Tibetans and Uyghurs in Socialist China*, (Copenhagen: NIAS Press, 2013).
- Gladney, Dru C., “Internal Colonialism and the Uyghur Nationality: Chinese Nationalism and Its Subaltern Subjects”, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, No. 25, 1998.
- _____, “Representing Nationality in China: Refiguring Majority/Minority Identities”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 53, No. 1, 1994.
- Grose, Timothy, “(Re)Embracing Islam in Neidi: the ‘Xinjiang Class’ and the Dynamics of Uyghur Ethno-national Identity”, *Journal of Contemporary China*, Published Online: 24 Haziran 2014, DOI: 10.1080/10670564.2014.918408.
- Han, Enze, “Boundaries, Discrimination, and Interethnic Conflict in Xinjiang, China”, *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 4, No. 2, 2010.
- Hasmath, Reza, “Migration, Labour and the Rise of Ethno-Religious Consciousness among Uyghurs in Urban Xinjiang”, *Journal of Sociology*, Published Online: 3 Ekim 2012, DOI:10.1177/1440783312459101
- Howell, Anthony & C. Cindy Fan, “Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi”, *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 52, No. 1, 2011.
- Human Rights Watch, “VI. Controlling Religion in the Education System”, *Devastating Blows: Religious Repression of Uighurs in Xinjiang*, Nisan 2005, (<http://hrw.org/reports/2005/china0405/3.htm>).
- _____, “Devastating Blows: Religious Repression of Uighurs in Xinjiang”, Nisan 2005, (<http://www.unhcr.org/refworld/docid/42c3bcf20.html>).
- Kaltman, Blaine, *Under the Heel of the Dragon: Islam, Racism, Crime, and the Uighur in China*, (Athens: Ohio UP, 2007).
- Kassymova, Didar; Zhanat Kundakbayeva; Ustina Markus, “Kazakhs of China”, *Historical Dictionary of Kazakhstan*, (Plymouth: Scarecrow Press, 2012).
- Kokaisl, Petr & Pavla Kokaislova, *The Kyrgyz – Children of Manas*, (Prague: Alterra, 2009).
- Kuo, Kendrick T., “Revisiting the Salafi-jihadist Threat in Xinjiang”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 32, No. 4, Aralık 2012.

- Li, Yuhui, "Notes on the Chinese Government's Handling of the Urumqi Riot in Xinjiang", *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 7, No. 4, 2009.
- Millward, James A., "Introduction: Does the 2009 Urumchi Violence Mark a Turning Point?", *Central Asian Survey*, Vol. 28, No. 4, Aralık 2009.
- Qian, Zheng, *China's Ethnic Groups and Religions*, (Beijing: China Intercontinental Press, 2010).
- Rudelson, Justin Jon, *Oasis Identities: Uyghur Nationalism Along China's Silk Road*, (New York: Columbia University Press, 1997).
- Shicor, Yitzhak, "Blow Up: Internal and External Challenges of Uyghur Separatism and Islamic Radicalism to Chinese Rule in Xinjiang", *Asian Affairs: An American Review*, Vol. 32, No. 2, 2005.
- Smith, Joanne, "Making Culture Matter": Symbolic, Spatial and Social Boundaries between Uyghurs and Han Chinese", *Asian Ethnicity*, Vol. 3, No. 2, 2002.
- Szadziwski, Henryk, "Uyghur Rights and China", *Open Democracy*, 15 Ocak 2014, (<http://www.opendemocracy.net/henryk-szadziwski/uyghur-rights-and-china>).
- The World Uyghur Congress, "Movement for Uyghur Mother Language Based Education", Şubat 2014, (<http://www.unpo.org/downloads/814.pdf>).
- Tyan, Nikolay, "Kazakh Repatriates from China: Burden or Asset?", University of Nottingham, China Policy Institute, 4 Şubat 2013, (<https://blogs.nottingham.ac.uk/chinapolicyinstitute/2013/02/04/kazakh-repatriates-from-china-burden-or-asset/>).
- Wei, Shan & Cuifen, Weng, "China's New Policy in Xinjiang and its Challenges", *East Asian Policy*, Vol. 2, No. 3, Temmuz - Ağustos 2010, (http://www.eai.nus.edu.sg/Vol2No3_ShanWei&WengCuifen.pdf).
- Wilson, Robert Warren, *A Tear in My Eye But I cannot Cry: An Ethnographic Multiple Case Study on the Language Ecology of Urumchi, Xinjiang and the Language Practices of Uyghur Young Adults*, Unpublished PhD Thesis, University of Texas at Austin, 2012.
- Wu, Xiaogang & Xi Song, "Ethnic Stratification amid China's Economic Transition: Evidence from the Xinjiang Uyghur Autonomous Region", *Social Science Research*, No. 44, 2014.

- Zang, Xiaowei, “Major Determinants of Uyghur Ethnic Consciousness in Ürümchi”, *Modern Asian Studies*, Vol. 47, No. 6, 2013.
- _____, “Age and the Cost of Being Uyghurs in Ürümchi”, *The China Quarterly*, Vol. 210, Haziran 2012.
- _____, “Uyghur-Han Earnings Differentials in Ürümchi”, *The China Journal*, No. 65 Ocak 2011.
- “China Sentences Four More to Death for Urumqi Riot”, *Reuters*, 26 Ocak 2010, (<http://uk.mobile.reuters.com/article/worldNews/idUKTRE60P3HM20100126?ca=rdt>).
- “China Steps up Campaign against Ramadan in Xinjiang”, *The Guardian*, 3 Ağustos 2012, (<http://www.theguardian.com/world/2012/aug/03/china-restriction-ramadan-xinjiang-uyghurs>).
- “Eastern Turkestan: China Bans Officials, State Employees, Children from Mosques”, *Radio Free Asia*, 07 Şubat 2006, (http://www.rfa.org/english/uyghur/uyghur_religion-20060206.html).
- “Eight Uyghurs Die in Fresh Violence in China’s Xinjiang”, *Radio Free Asia*, 30 Aralık 2013, (<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/violence-12302013154917.html>).
- “New Internet Measures Indicate Increased Curbs on Uyghur Freedom of Speech”, *Uyghur Human Rights Project*, 8 Ekim 2013, (<http://uhrp.org/press-release/new-internet-measures-indicate-increased-curbs-uyghur-freedom-speech.html>).
- “Ramadan a Time of Repression: Chinese Muslims”, *Associated Press*, 30 Eylül 2008, (<http://www.unpo.org/article/8725>).
- “School Merger Results In Dropouts”, *Radio Free Asia*, 1 Şubat 2012, (<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/dropouts-02012012185932.html>).
- “Tensions at University in Beijing After Uyghur Student Assaulted”, *Radio Free Asia*, 29 Nisan 2013, (<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/university-04292013182905.html>).
- “The People’s Republic of China Regional Ethnic Autonomy Law”, *Congressional Executive Commission on China*, (<http://www.cecc.gov/pages/virtualAcad/index.phpd?showsingel=9507>).
- “The Tatar Ethnic Minority”, *People’s Daily*, 12 Ağustos 2011, (<http://english.people-daily.com.cn/102759/7567663.html>).

TÜRK ASILLI AMERİKALILAR ve ABD'DEKİ SOSYO-POLİTİK KONUMLARI

Mehmet Yegin

*Bilkent Üniversitesi
Siyaset Bilimi Bölümü Doktora Öğrencisi
yegin.m@gmail.com*

ABD, nüfusu göçmenler üzerine kurulu bir ülke ve farklılıklara daha açık bir anlayışa sahip. Böyle bir ülkede Türklerin diğer destinasyonlara yönelenlere göre daha hızlı toplumla kaynaşma ve entegre olması beklenir. Ancak ABD'ye giden ilk Türklerin pek azı bu tip bir entegrasyon niyeti ile gelmiş ve oldukça sınırlı bir kısmı bu sürece girmiştir. Büyük bir çoğunluğu ise ülkelere geri dönmüştür. 20. yüzyılın ortalarından itibaren ABD'ye gelen Türklerin farklı yaklaşımları ile birlikte topluma daha iyi entegre olmuş ve kendi seslerini duyurma bakımından ciddi bir mesafe kat etmişlerdir.

Bugün Türk asıllı Amerikalılar ülke çapınca saygınlığı olan bireyler yetiştirmiş, kendi haklarını koruyacak ve yaklaşımlarını duyuracak sosyal ve politik yapılar kurmuşlardır. Siyasilere ulaşabilmekte ve kampanyalarına yaptıkları katkı ile taleplerini duyurabilmektedirler. Ancak yerel seviyede seçimle işbaşına gelen Türkler söz konusu olsa da ulusal çapta yasama ve yürütmeye Türklerin rol alabildiği söylenemez. Geriye dönülüp bakıldığında ilk jenerasyon göçmen kitlesinin bilinçli ve nitelikli olması durumunda söz konusu hamlelerin çok daha önce yapılabileceği ve böylece ABD'deki Türklerin günümüzdeki konumunun çok farklı olabileceği söylenebilir. Ancak halihazırdaki çabaların devam ettirilmesi durumunda da Türk asıllı Amerikalılar yaşadıkları ülkede hak ettikleri konuma gelecektir.

Bu çalışmada geçmişten günümüze ABD'deki Türklerin gelişimi ele alınacak ve halihazırdaki tablo farklı boyutları ile ele alınacaktır. Bu hedef göz önünde bulundurularak, ilk önce ABD'ye Türk göçlerinin temel özellikleri ve göçmen profilleri ile ilgili ayrıntılı bilgi sunulacaktır. Sonrasında ise günümüzde Türk asıllı Amerikalılara ve eğitim amaçlı olarak ABD'de bulunan Türklere ait veriler paylaşılacaktır. Türk asıllı Amerikalıların toplumla entegrasyonu ve kendilerini ifade ettikleri dernekler, politik yaşamdaki aktivizimleri ve yaptıkları katkıların somut sonuçları ele alınacaktır.

19. Yüzyıldan Günümüze ABD'ye Türk Göçleri

Türklerin ABD'ye göçleri 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Anadolu'dan ABD'ye uzanan kapının aralanmasında özellikle Harput'taki Hristiyan misyonu ve daha sonra açılan Amerikan Koleji'nin önemli bir etkisi olmuştur (Acehan, 2005: 18-19). Öncelikle bu bölgelerde yaşayan gayrimüslimler ABD'ye göç etmeye başlamış, zaman içerisinde azınlıkların göçüne Müslüman tebaa da katılmıştır. Türklerin ABD'ye göç serüveni günümüze kadar devam etmiş ve hâlâ sürmektedir. Söz konusu göçün belirli dönemlerde yoğunlaştığı ve göç edenlerin sayısında büyük artışlar yaşandığı söylenebilir. Bu açıdan Türkiye'den ABD'ye göç dalgalarını üç dönemde incelemek mümkün (Kaya, 2003: 46-47). Birinci dönem, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemdir. Bu dönemde gelen Türkler genelde vasıfsız işçilerden oluşmaktadır. Bu göçler, Osmanlı yönetimini hem nüfus politikası hem de göç edenlerin sosyal seviyeleri bağlamında imaj sorununa yol açabileceği gerekçesiyle alarına geçirmiş, ancak pasaport vermeme ve diğer engellemeler göçleri durduramamıştır (Akgündüz, 1998: 104).

Bu dönemde gerçekleşen göçün en önemli sebebinin sosyo-ekonomik nedenler olduğu görülüyor. Bir bakıma Türkiye içinde uzunca bir süre İstanbul için dile getirilen “taşı toprağı altın” yaklaşımının az çok ABD'ye göç ederken de geçerli olduğu görülmektedir. Burada çalışarak kısa sürede zengin olmayı hayal eden Türklerin kalmaya niyetleri yoktur (Yalman, 1970: 137). Çoğu ilk kez köylerinden çıkmıştır ve İngilizce bilmemektedirler. ABD Federal rakamlarına göre 1910 yılında Türk göçmenlerin sadece yüzde 1'i İngilizce bilmektedir; ancak zamanla dil bariyerinin aşıldığı 1920'de bu oranın yüzde 64'e yükselmesinden okunabilir (Acehan, 2005: 64).

Türkler, ABD'ye gelen diğer göçmenlerden farklı olarak hepsi tek başına, yani bekar olarak gelmişlerdir ve aileleri geride kalmıştır (Ahmed, 1993: XVIII). ABD'ye göç eden Türklerdeki bu geçicilik duygusu neredeyse Türklerin hiçbir iz bırakmadan dönmelerine neden olacaktır (Kaya, 2003: 52). Bu durum, Türklerin burada kendilerine has yapılar inşa etmemelerinden Amerikan toplumuna kendilerini anlatmalarına kadar geniş bir bağlamda ele alınabilir. Dolayısıyla, ABD'de Hristiyanlığın ve insanlığın düşmanı olarak algılanan Türklerle ilgili “barbar”, “gaddar” ve “cahil” nitelermeleri çerçevesinde oluşan olumsuz algının bu göçler sonrasında büyük bir değişim geçirmediği görülmektedir (McCarthy, 2010: 9-13).

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında ABD'de yaşanan Büyük Depresyon döneminde ABD'ye göç eden Türklerin büyük bir kısmı vatana geri dönmüştür. Bazı kaynaklara göre geri dönme oranının yüzde 86'lara kadar ulaşması ciddi bir iz bırakmadan geri dönme argümanının geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (Halman, 1980: 994). Frank Ahmed'e göre bu konuda savaş döneminde ülkelerinin kendilerine ihtiyacı

olduğu düşüncesi ve yeni kurulan Cumhuriyet ile birlikte ülkelerinde geleceğe daha ümitle bakacakları düşüncesinin önemli bir etkisi olmuştur (Ahmed, 1993: 46). Benzeri bir süreçle ABD'ye gelen diğer etnik gruplarda bu oranda bir geri dönüş yaşanmamıştır. Örneğin Yunan asıllı göçmenlerin geri dönüş oranı yüzde 40 civarında kalmıştır (Moskos and Moskos, 2014: 45). Bu geri dönüşle birlikte ABD'ye girişler de sınırlanmıştır. 1924'te kabul edilen Johnson-Reed Göç Yasası, ABD'ye göçleri halihazırdaki milletlerin oranına göre kabul etmeyi öngörmüş ve Türkler için her yıl göç etmelerine izin verilen kota 202 ile sınırlı kalmıştır (The United States Immigration Act of 1924).

Türkiye'ye geri dönmeyen sınırlı sayıdaki göçmen, ABD'de evlenerek bu coğrafyaya yerleşmeyi tercih etmiştir. Burada evlenen Türkler genellikle Fransız asıllı Kanadalı eşleri tercih etmişlerdir (Yalman, 1970: 138). Türk göçmenlerle evlenenlerin büyük bir kısmı din değiştirerek Müslümanlığa geçmedikleri gibi Türkçe öğrenme gayreti içerisinde de olmamışlardır (Haddad ve Smith, 1994: 389). Aynı şekilde Türklerin de hemen hepsi Müslüman olarak kalmış ve din değiştirmemişlerdir. Amerikan hükümetlerine karşı genellikle ödevlerini yerine getiren Türkler, evlatlarını Amerikan ordusunda savaşmak üzere askere gönderecek kadar vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir. Ve savaşta hayatlarını kaybedenler olmuştur. Ancak bu dönemde gelen Türkler, -kalanlarda dahil olmak üzere- ABD'de Türklerin burada yaşadığını gösterecek izler ve yapılar kurmamışlardır. Türklerin göçlerle boşalttığı yerleri ise başka milletlere mensup göçmenler doldurmuştur. 1940 yılına gelindiğinde ise ABD'de 104.201 Türk yaşamaktadır (Akçapar, 2005-2006: 38).

İkinci dönem göç dalgası İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde yapılan göçler birinci dönemden farklı olarak iyi eğitilmiş ve alanlarında profesyonel kişilerden oluşmaktadır (Akgündüz, 1998: 116). Özellikle Türkiye'nin NATO üyesi olması bu göçü kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Genellikle teknik alanlarda eğitim gören kişilerin birçoğu, ABD'deki eğitimlerinden sonra ülkede tutulmuş ve kendilerine vatandaşlık verilmiştir. Türk asıllı Amerikalılar büyük oranda politikadan uzak durmuştur. Amerikan hükümetine katkıda bulunan ve vatandaşlık ödevlerini yerine getiren Türkler hükümet politikalarını geride bıraktıkları ülkeleri lehine etkilemeyi düşünmemişlerdir. Oysaki Ermeni kökenli Amerikalılar, Amerikan hükümeti üzerinden önce Osmanlı Devleti'ni, sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti'ni sıkıştırma girişimlerinde bulunmuşlardır (Aydın, 2008: 174-180). Yunan asıllı Amerikalıların Kıbrıs Harekatı sonrasında ABD Kongresi'ni etkileyerek Türkiye'ye yönelik ambargo kararı çıkarması Türklerin politik olarak uyanmalarını sağlamıştır (Ahmed, 1993: 94). Ancak Türklerin bu uyanmaları iş isten geçtikten ve bunun sonucu olarak büyük bir yenilgi aldıktan sonra olmuştur.

Bu dönemde gelenler hem sosyolojik olarak hem de bilinç seviyesi bağlamında ilk dönemde gelen göçmenlerden farklıdır. İlk dönemden farklı olarak Türkler aileleri ile göç etmiştir, ayrıca göç edenler sadece erkeklerden oluşmamıştır (Ahmed, 1993: 92). Diğer yandan Türkler buraya geçici olarak gelmediklerinin farkında olarak kültürlerini yaşayabilecekleri yapı ve kuruluşlar inşa etmişlerdir. Önceleri dini ihtiyaçlarını çay evlerinde karşılayan Türklerin kendilerine ait cami ve kültür lokalleri kurmaları ilk defa bu dönemden sonra başlamıştır (Güngör, 2011: 213). Diğer taraftan bu dönemde gelen Türklerde milliyet dinin önüne geçmiştir ve oldukça seküler bir dünya görüşüne sahiplerdir (Kaya, 2009: 619). Ayrıca bu dönemde gelen Türkler kendilerini Amerikan toplumuna ifade etme gereği de duymuşlardır. Denilebilir ki halihazırda etkin faaliyetler düzenleyen birçok Türk dernek ve kuruluşu bu dönemde gelen Türkler tarafından kurulmuştur (Kaya, 2003: 54-55).

ABD'ye Türk göçlerinin üçüncü ve son dönemi ise 1980 ve sonrasında yapılan göçleri kapsamaktadır. İlhan Kaya'ya göre bu dönemde yapılan göçler sosyolojik olarak karma bir grubu içerisinde barındırmaktadır. Bu dönemde yüksek eğitim amacı ile ABD'ye gelen kişiler ya da Türkiye'de yüksek eğitim almış uzman nitelikli kişiler göçün önemli bir parçasını oluştururken, aynı zamanda kaçak veya hukuki yollarla ABD'ye giriş yapan ama vasıfsız veya yarı kalifiye işçiler de göç dalgasının bir boyutunu teşkil etmektedir (Kaya, 2004: 297). Türkiye'nin çifte vatandaşlığa yeşil ışık yakması da göçleri teşvik etmiştir. Türkler buradaki varlıklarını daha belirgin bir şekilde ortaya koymaya başlamış ve nitekim 1984 yılından itibaren New York'ta Türk yürüyüşü yapmaya başlamışlardır (Ahmed, 1993: 95). Bu dönemde işçi olarak gelen Türkler bir süre sonra kendi işlerini kurabilmişlerdir.

ABD'de Türk Göçlerinin Tarihsel ve Coğrafi Dağılımı

Türk göçlerinin tarihsel arka planına bakıldığı zaman özellikle 1880 sonrasında kayda değer bir göçün başladığı görülmektedir. Özellikle 1900-1920 arasında göçün zirveye ulaştığı görülmektedir. Türk göçünün tarihsel akışına bakıldığı zaman bu rakama hâlâ ulaşılan bir dönem olmadığı görülmektedir. 1930-1950 yılları arasında göç neredeyse durma noktasına gelmiş ve 1000'in altına düşmüştür. 1960 sonrasında tekrar ivme kazanan göç on yıllık dönemlere ayrılarak incelendiği zaman 2000-2010 yılları arasında en yüksek göç oranının gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki kendisini takip eden 90'lı yıllarda göç rakamı 38.212 iken bu dönemde gerçekleşen göç 41.644'e ulaşmaktadır. Elimizdeki son veriler olarak 2011-2012 yılları arasındaki göçün devam etmesi durumunda bu ivmenin sürebileceği öngörülebilir.

Tablo 1. ABD'ye Türk Göçleri (1820-2012)*

Yıllar	Sayı
1820	1
1821 - 30	20
1831 - 40	7
1841 - 50	59
1851 - 60	83
1861 - 70	131
1871 - 80	404
1881 - 90	3.782
1891 - 1900	30.425
1901 - 10	157.369
1911 - 20	134.066
1921 - 30	33.824
1931 - 40	1.065
1941 - 50	789
1951 - 60	3.519
1961 - 70	10.142
1971 - 80	13.399
1981 - 90	23.233
1991 - 2000	38.212
2001 - 05	18.627
2006 - 10	23.017
2011 - 2012	8.565

Kaynak: US Immigration and Naturalization Service Statistical Yearbook (2000, 2005, 2012)

*2005 yılına kadar olan veriler Immigration, 2005 sonrası veriler Legal Perminant Resident olarak tasnif edilmiştir.

Yukarıda verilen rakamları toplam olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Çünkü bu rakamlar giriş yapan Türklerin rakamlarıdır, ABD'de kalan ve burada doğup büyüyenlerin rakamları bu tabloya yansımadağı gibi geri dönenlerin rakamları da yansımamaktadır.

Türk göçleri ile ilgili belki de en önemli nokta, belirli bir yerde yoğunlaşmak yerine ABD geneline yayılması olmuştur. Türklerin belirli eyaletlerde yoğunlaşmaması seçimlerin sonuçlarını belirleyebilecek etkili bir seçmen grubu olmalarını engellemiştir. Bu açıdan oy potansiyelinin kısıtlı olması, gerek Beyaz Saray, gerekse Kongre'de Senato veya Temsilciler Meclisi için yapılan seçimlerde siyasetçilerin Türkleri önem verilmesi ve desteği alınması gereken bir grup olarak görmemelerine neden olmuştur.

Bu sınırlı nüfusun ABD'deki bölgelere dağılımına bakılacak olursa Türklerin büyük bir oranının Kuzey Doğu bölgesinde bulunduğu görülür. Türklerin önemli bir kısmı ise Batı bölgesinde özellikle de Kaliforniya çevresinde yerleşmiştir. Ancak Türklerle ilgili rakamlar en başından beri hep tartışmalı olagelmıştır. Birleşik Devletler Census Bureau'nun 2009 yılında topladığı veriler Türklerin bölgelere göre nüfus yoğunluğu hakkında bir fikir verebilir. Buna göre Türklerin dağılımına bakılacak olursa en fazla Türk, ABD'nin Kuzeydoğu bölgesinde yaşamaktadır. Bu bölgeyi sırasıyla Güney ve Batı takip ederken, en az Türk'ün yaşadığı bölge ise Orta Batı bölgesidir.

Tablo 2. ABD'de Yaşayan Türklerin Nüfusu

Toplam	Bölgelere Göre Türk Nüfusu			
	Kuzeydoğu	Orta Batı	Güney	Batı
187.000	36.000	12.000	31.000	20.000

Kaynak: US Census Bureau, 2009, (<http://www.census.gov/compendia/statab/2012/tables/12s0052.pdf>)

Ancak bu rakamlar Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD'deki Türklerle ilgili tuttuğu istatistiklere göre oldukça düşük rakamlardır. Türkiye Cumhuriyeti devlet kuruluşlarının tahminlerine göre ABD'deki Türklerin sayıları 2000 yıllarının başında 350.000 civarında iken günümüze gelindiğinde bu rakamların 400.000'i bulduğu tahmin edilmektedir (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2013). Dolayısıyla Amerikan hükümetinin ABD'de yaşayan Türkler konusundaki rakamlarının, Türk yetkililerce tahmin edilen rakamların yarısından azına denk geldiği görülmektedir. Bunun önemli bir sebebi, ABD'deki Türk asıllı Amerikalıların hepsinin kayıtlara kendilerini Türk asıllı olarak geçirmemeleridir. ABD'de yaşayan Türklerin gerçek rakamları ile bilinmesi ve bu nüfus gücünün kullanılabilmesi için Türklerin kökenlerini dile getirmesi yönünde kampanyalar yapılmıştır. Türk olduğunu söyle anlamına gelen "Say Turk" bu kampanyalardan biridir.

ABD Vatandaşı Olmayıp ABD'de Yaşayan Türkler: Eğitim Etkileşimleri

ABD'deki Türkleri sadece vatandaşlık almış Türklerle sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Buraya halihazırda eğitim amacıyla giden ve fakat yine ABD'de Türkiye'yle ilgili faaliyetlerde rol oynayan öğrencilere de dikkat çekmekte yarar vardır. Eğitim için ABD'ye giden Türkler önemli bir potansiyele sahiptir. Somut olarak ABD'deki Türk öğrenciler, Türk asıllı Amerikalılara faaliyetlerinde büyük katkılar yapmaktadır. Örneğin, Ermeni asıllı Amerikalıların protesto için Türk Büyükelçiliği'nin önünde toplanacakları günler, özellikle öğrenciler elçilik önünde nöbet tutarak söz konusu protestoların elçilik önünde yapılmasına engel olmaktadır (Evinch, 2014). Bu durum aslında diğer etkinliklerde de potansiyel olarak yapılabilecek katkıları ortaya koymaktadır.

Rakamlara bakıldığında zaman 1990'lı yıllar ile karşılaştırıldığı zaman günümüzde öğrenci sayısının yaklaşık 3000 kadar arttığı görülmektedir. 2007 yılı sonrası trend ele alındığı zaman hemen her yıl Türkiye'den ABD'ye 12.000 civarında öğrencinin gittiği görülmektedir. Son dört yıl içerisinde bu rakamlarda küçük de olsa gerilemeler görülmüştür. 2012-2013 eğitim döneminde ABD'de eğitim gören Türk öğrenci sayısı 11.278 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'den ABD'ye Öğrenci Trafiği

Yıllar	Öğrenci Sayısı
2012-2013	11,278
2011-12	11,973
2010-11	12,184
2009-10	12,397
2008-09	12,148
2007-08	12,030
2006-07	11,506
2005-06	11,622
2004-05	12,474
2003-04	11,398
2002-03	11,601
2001-02	12,091
2000-01	10,983
1999-00	10,100
1998-99	9,377
1997-98	9,081

Kaynak: Institute of International Education, 2013 (<http://www.iie.org/~media/Files/Corporate/Open-Doors/Fact-Sheets-2013/Country/Turkey-Open-Doors-2013.ashx>)

Türkiye, 2012 yılında gönderdiği öğrenci sayısı ile dünyada ABD'ye öğrenci gönderen ülkeler arasında 10. sırada gelmektedir. Bu öğrencilerden yarısından fazlasının lisansüstü eğitim öğrencisi olması da büyük bir potansiyeli beraberinde getirmektedir. Çünkü Türkiye'den ABD'ye giden öğrenciler buradaki akademik dünya ile etkileşime geçerek, bu camiada daha doğru bir Türkiye resmi oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Burada eğitimini tamamlayarak ABD'deki üniversitelerde öğretim üyeliği yapanlar Amerikalı öğrencilerle etkileşimlerini sürdürürken, ülkelere geri dönen akademisyenler ABD'deki tecrübe ve etkileşimleri Türkiye'deki öğrencilere de aktarma fırsatına sahip olmaktadır.

Bununla birlikte profesyonel seviyede kısa süreli olarak ABD'ye giden Türkler bulunmaktadır. Genellikle ABD Hükümeti'nin organize ettiği bu programlar da etkileşimleri artırmaktadır. Genç Türkler-Genç Amerikalılar, Gönüllü Ziyaretçi Programı, Uluslararası Liderlik Ziyaret Programı, Edward R. Murrow Gazetecilik Programı ve benzeri programlar medya, akademik dünya, bürokrasi ve sivil toplum üyelerini bir araya getirerek etkileşimi kolaylaştırmaktadır. Bazı programlar sadece Türkiye'den ABD'ye ziyaretleri sağlarken, diğer bazı programlar ise her iki ülkeden insanları bir araya getirerek karşılıklı bir etkileşim oluşturmakta ve sonrasında işbirliği projeleri geliştirilebilecek bir platform görevi yapmaktadır.

Amerikan Toplumunca Kabul Görmüş Türkiye Asıllı Amerikalılardan Öne Çıkanlar

ABD'de yaşayan Türkler arasında Amerikan toplumunca bilinen ve bu ülkeye mal olmuş kişilerin sayısı daha önceleri bir elin parmaklarını geçmezken günümüze geldiğinde birçok alanda Türklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan Türk asıllı Amerikalıların geçmişe göre daha fazla iş adamı, popüler dünyaya tanınırlığı olan figürler ve düşük seviyede de olsa siyasetçi yetiştirdiği söylenebilir. Bu durum Türklerin toplumun tüm katmanlarında bulunması açısından büyük öneme sahiptir. Ayrıca bu isimler Türklerin Amerikan toplumunun geneline kendilerini ve Türkiye'yi anlatması ve tanıtması bakımından da kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

Önceki dönemlere bakılacak olursa Türk asıllı Amerikalılar arasında özellikle sembolik isimlerin başında Atlantic Records'un kurucuları Ahmet ve Nasuhi Ertegün kardeşler bulunmaktadır. Özellikle Ahmet Ertegün'ün caz müziğine katkıları Türkiye açısından bu kanaldan Amerikan halkına ulaşma fırsatı sunmuştur. Bugün Washington'daki Türk büyükelçiliği caz dinletilerine ev sahipliği yapmakta ve özellikle Afrika kökenli Amerikalı üst düzey bürokrat ve Kongre üyelerine bu yolla ulaşabilmektedir. Ahmet Ertegün dışında yine aynı şirkette de görev yapıp sonrasında kendi firmasını

kuran Arif Mardin de bu alanda kendinden söz ettirmiş Türklere aittir. Arif Mardin için “The Greatest Ears in Town: The Arif Mardin Story” adıyla bir film de yapılmıştır.

Günümüzde de Türklere arasında öne çıkan isimler vardır. Tıp alanında Şükrü Emre organ nakli konusunda, Mehmet Öz ise bir kalp cerrahisi olarak kendisini kabul ettirmiştir. Amerikan halkınca bilinen Mehmet Öz ayrıca “The Dr. Oz Show” adlı televizyon programı ile birlikte ABD’de popüler bir figür olarak bilinmektedir. Vamık Volkan, Daron Acemoglu ve Kemal Derviş akademik dünya ve düşünce kuruluşları çevrelerinde bilinen ve saygı gören kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret dünyasında ise Muhtar Kent’in dünyaca bilinen Coca Cola firmasının CEO’su olarak öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca, Hikmet Ersek (Western Union) ve Tunç Doluca (Maxim)’da ABD de öne çıkan CEO’lardandır. Ticaret dünyasında büyük şirketlere sahip olan Türklere de bulunmaktadır. Mesela Sencer Ayaslı (Hittite Microvawe Corp.), Hamdi Ulukaya (Chobani Yoghurt), Eren ve Fatih Özmen (Sierra Nevada Corp.) gibi isimler multi-milyarlık şirketlerin sahipleri olan iş adamları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca medyada Cenk Uygur, “The Young Turks” adında bir program yapmaktadır. Önce MSNBC’de program yapan Uygur’un yaptığı program internet üzerinden yapılan en büyük program olarak kabul edilmekte ve Amerika genelinde takipçileri bulunmaktadır. Müzik dünyasında ise Fahir Atakoğlu ve Ömer Faruk Tekbilek önemli besteci ve virtüözler arasında sayılmaktadır. Dolayısıyla popüler dünyada sanat alanlarında isimlerinden bahsettiren Türk asıllı Amerikalılara rastlamak mümkündür.

Siyaset ve Bürokrasi Alanı

Son dönemde Türk asıllı Amerikalılar siyaset ve bürokrasi alanında da kendilerini göstermeye başlamışlardır, ama bu alanda daha alınması gereken önemli bir yolun olduğu da görülmektedir. Henüz yerel mahkeme veya meclisler seviyesinde de olsa Türklere siyaset alanında seçilen kişiler arasına girmesi büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, Türk asıllı Jay Karahan Texas’ta Harris bölgesinde, Ali Paksoy ise Shelby Kuzey Karolayna’da yargıç olarak seçilmiştir. Bununla birlikte John Alpay California’da eğitim kuruluna seçilmiştir. (Tenthousandturks, Kasım 3, 2010). Yine Esin Bushe isimli bir Türk asıllı Amerikalı Illinois Naperville’de Mütevelli Heyeti Üyesi olarak seçilmiştir (Hürriyet, 3 Kasım 2010). Bürokrasi alanında ne yazık ki Türklere sayısı oldukça sınırlı rakamlarda kalmıştır. Örneğin Kongre üyelerinin ofislerinde görev yapan kişiler yasama süreci ile ilgili etkili olabilmekte, çalıştığı Kongre üyesini sınırlı da olsa yönlendirebilmektedir. Ancak sayıları 20.000’in üzerinde olan bu çalışanlardan sadece 3 tanesi Türk asıllı Amerikalıdır.

Ne yazık ki henüz ulusal düzeyde bir makama seçilen bir Türk bulunmamaktadır. Halbuki Yunan asıllı Amerikalılardan Spiro Agnew ülkenin 39. Başkan Yardımcısı görevini yaparken, Michael Dukakis 1988'de Demokrat Parti'nin başkan adayı olmuştur. Kongre'de ise Yunan asıllı Amerikalıların sayısı iki basamaklı sayılarla ifade edilmektedir. Türk asıllı Amerikalıların Kongre üyesi olma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kongre üyesi olmaya en çok yaklaşan Türk asıllı Amerikalılar Joseph Yusuf ve Osman Oz Bengur olmuştur. Joseph Yusuf, 1994 yılında New Jersey Eyaletinde aday olmuş ve Ermeni asıllı rakibine karşı kaybetmiştir. Diğer taraftan Osman Oz Bengur 2002 ve 2006 yıllarında Maryland Eyaletinde Kongre için yarışmış ve fakat Yunan asıllı rakibine adaylığı kaptırmıştır. Türk asıllı Amerikalıların ulusal düzeyde seçim kazanması, Türk toplumuna esin kaynağı oluşturması bakımından önemlidir.

ABD'de Türklerin Kuruluşları ve Dernekler

ABD'deki Türkler kendilerini ifade etmek ve taleplerini duyurmak amacıyla birçok kuruluşu hayata geçirmişlerdir. Son on yılda Türk asıllı Amerikalıların dernekleşme oranı zirveye ulaşmıştır. Her 1.400 Türk'e bir dernek düşecek kadar yoğun bir dernekleşme söz konusu (Özyurt, Mayıs-2014). İlk dönemlerde sadece Türkiye'ye yönelik hayırseverlik faaliyetleri amacıyla kurulan yapılar daha sonra çeşitlenmiş ve sayıları da artmıştır. Halihazırda ABD'de Türklerin kurduğu 200'ün üzerinde aktif kuruluş bulunmaktadır. Ancak Şebnem Köşer Akçapar'a göre burada bulunan kuruluşlar birlikte hareket ederek büyük bir güç oluşturacaklarına ideolojik, dini ve sınıfsal temellerde birbirlerinden ayrılmıştır (Akçapar, 2009: 174-177). Birinci grupta seküler/elitistler, ikinci grupta karma bir grup insan yer almakta, son grupta ise dindar ve belirli cemaatlere mensup yapılar bulunmaktadır.

Birinci grubun en etkili şemsiye kuruluşu olarak başta Türk Amerikan Dernekleri Assamblesi (ATAA) bulunmaktadır. Bu kuruluşun Kuzey Amerika ve Türkiye'de 60 civarında ofisi bulunmaktadır (Akçapar, 2009: 175). Washington'da bulunması ATAA'ya lobi yapma açısından büyük bir avantaj sağlamıştır. ATAA bu konumuyla aynı zamanda Türkiye konusundaki politik gelişmeleri de sıkı bir şekilde takip eden, Yunan ve Ermeni lobilerinin faaliyetlerine karşı adımlar atmaya çalışan bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır (Micallef, 2006: 236). ATAA'nın, Türkiye-ABD ilişkileri ile Ermeni, PKK ve Kıbrıs meselesi gibi Türkiye'nin tezlerini anlatma ve farkındalık oluşturma faaliyetleri bulunmaktadır (ATAA Web Sitesi, 2014). Bu açıdan kuruluşun politik faaliyetleri diğer faaliyet alanlarına göre daha ağır basmaktadır. Her ne kadar ATAA elitist olması yönüyle eleştiriliyor olsa da son yıllarda düzenlenen etkinlikler ile farklı gruplarla kaynaştığı söylenebilir. Özellikle Anadolu Futbol Kulübü aracılığı ile Türkler arasında bir diyalog başlatılmış ve farklı kesimler bir araya gelmiştir (Evinch, 2014).

İkinci grupta öne çıkan bir diğer önemli çatı kuruluş olan Türk Amerikan Dernekleri Federasyonu (TADF) ise New York'ta kurulmuştur. TADF'ın misyonunda birlik beraberlik vurgusu ağır basmakta ve ABD genelinde 47 üye derneği bünyesinde barındırmaktadır (TADF Web Sitesi, 2013). TADF toplumun bütün kesimlerine ulaşmayı amaçladığını iddia ederken, bu konuda diğer yapıları eleştiren bir tutuma sahiptir. (Akçapar, 2009: 175). New York'ta bulunduğu için Amerikan hükümetini etkilemekten çok Türk kültürünü bu önemli merkez üzerinden tanıtmaya faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte çeşitli politik faaliyetler yürütmekte ve ABD geneline olan ilgisini de sürdürmektedir.

Son olarak, 1980'lerin sonrasında ABD'de dini grupların da aktif kuruluşları ve faaliyetleri bulunmaktadır. Bu tür grupların bir kısmı cami ve kültür merkezleri çevresinde faaliyetler yürütürken, diğer bazıları da tam zamanlı ve yarı zamanlı okullar yoluyla faaliyetlerde bulunmaktadır (Güngör, 2011: 214-217; Kaya, 2004: 298). Bu grupların kurduğu kuruluşlar içinde Türki Amerikan Birliği (TAA) öne çıkmaktadır. TAA'nın 6 bölge federasyonu ve ABD'de bütün eyaletlerde bulunan 240 civarında yerel ofisi bulunmaktadır (TAA Web Sitesi, 2013). Geniş bir networka sahip olan TAA'nın faaliyetleri kendi seçmenine ulaşma yolları arayan siyasetçiler açısından da dikkat çekicidir ve bu nedenle TAA'nın düzenlediği toplantılara Kongre'den dikkate değer bir katılım olmaktadır. Örneğin 2013 yılında 8'i Senatör olmak üzere 49 Kongre üyesi toplantılara katılmıştır (TAA Web Sitesi, 2013). TAA sadece Türkiye Türklerinin değil diğer Türki devletleri de kapsayan bir şemsiye organizasyondur. Bu durum daha geniş bir nüfus kitlesi ve daha etkili bir lobi faaliyetine kapı aralamaktadır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da burada bulunan camilere atadığı imamlar bulunmakta, resmi olarak ABD'de 12 camide faaliyet göstermektedir (Akçapar, 2009: 174). Özellikle 1980'lerde ABD'ye göç eden Türklerin kurduğu Türk Amerikan Toplum Merkezi (TACC) de dini ve kültürel faaliyetleri yürütme hedefi ile kurulmuştur. TACC halihazırda içerisinde cami ve kültür merkezlerinin bulunduğu Washington ve çevresini hedef alan "Türk Amerikan Toplum Merkezi" projesini yürütmektedir.

Düşünce ve Araştırma Kuruluşları

Türkiye'de düşünce kuruluşlarının artması da hem Türkiye'nin kendisini anlatabileceği yeni kanallar açılması hem de sivil toplumlar arası bir iletişim kurulabilmesi fırsatını sunmuştur. Türkiye'de ABD'deki düşünce kuruluşlarıyla ortak projeler geliştiren ve Türkiye'nin tezlerini seslendiren kuruluşlarının faaliyetlerinin yanı sıra ABD'de ofis açan düşünce kuruluşları buradan Türkiye'yi anlatmak için bir platforma dönüşmüştür. Bu kuruluşların başında SETA bulunmaktadır ve Washington'da açılan ofisi ile faaliyet göstermektedir.

Diğer taraftan Bahçeşehir Üniversitesi, BAU International University-Washington DC adı altında bir kampus açmıştır. 2014-2015 yılında eğitim hayatına başlaması hedeflenen kampus 3000 öğrenci kapasiteli ve 2 lisans ve 3 yüksek lisans programına sahip olacaktır (Milliyet, 27 Mayıs 2013). Ayrıca bir araştırma merkezi olarak Georgetown Üniversitesi bünyesinde bulunan The Institute of Turkish Studies de Türkiye hakkında önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Enstitünün Washington'da saygın bir üniversite bünyesinde bulunması çalışmalarının ve bilimsel faaliyetlerinin etkisini artırmaktadır.

ABD'deki Türklerin Lobi Faaliyetleri

Türk asıllı Amerikalılarda son dönemde meydana gelen dönüşüm ile birlikte daha zengin ve daha fazla politikaya ilgi duyan bir toplum profili oluşmuştur. Bu değişimin politik anlamda önemli sonuçları doğmuştur. Türkiye asıllı Amerikalılar sadece aktif olarak politikada var olmaları gerektiğinin farkına varmanın ötesinde Washington'da oyunu kurallarına göre oynamaya başlamıştır. Özellikle Amerika Türk Koalisyonu (Turkish Coalition of America, TCA)'nın kurulması ile birlikte, Türk asıllı Amerikalıların Washington'da seslerinin daha fazla duyulmasının önü açılmıştır. Öyle ki on sene önce Türk lobisi diğer lobilerle karşılaştırılmazken bugüne gelindiği zaman diğerleri ile aynı lige çıktığı söylenebilir (Ornarlı, 2014).

TCA Türk asıllı Amerikalı iş adamları tarafından fon sağlanan profesyonel bir lobi kuruluşudur. Söz konusu iş adamları arasında özellikle Sencer Ayaslı öne çıkmaktadır. Ayaslı "Türk asıllı Amerikalılar açısından politik görünümü değiştiren adam" olarak anılmaktadır (TurkofAmerica, Mart-Nisan 2013). TCA Türk asıllı Amerikalıların daha etkin aktiviteler yürütmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Lobiler açısından TCA en aktif, en birleştirici ve Türkiye adına en etkili lobiyi yapan bir kuruluş olarak dile getirilmektedir. TCA, Türkiye'ye yönelik geziler düzenlemekte ve Türklerin kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri için projeler yürütmektedir. Bu bağlamda TCA akademik araştırma fonları ve burslar sağlamaktadır. TCA 2007-2012 yılları arasında 113 kişiye lisans bursu 97 kişiye ise Kongre'de staj bursu sağlamıştır. Ayrıca Utah Üniversitesi Türkiye Araştırmaları programının kurulmasına ekonomik katkıda bulunmuştur. (TCA Website, 2013)

Türkiye asıllı Amerikalılar TCA öncülüğünde Kongre üyelerinin Türkiye'ye seyahat ederek Türkiye hakkında olumlu yaklaşımlar geliştirmeleri için gayret göstermiştir. Normalde Kongre üyelerinin hediye kabul etmeleri Amerikan yasalarınca mümkün değildir. Ancak yasalar yabancı hükümetlerin finanse ettikleri gezilere izin vermektedir. Bu çerçevede son dönemde sarf edilen çabalarla Kongre üyeleri Türkiye'yi de seyahat ajandalarına almıştır. Bu çerçevede Amerika Türk Koalisyonu

2009'dan beri yaklaşık 150 Kongre üyesini Türkiye'ye getirmiştir. 2012'de Kongre gezi sponsorluğu konusunda Israel Education Foundation, The Aspen Institute ve Congressional Institute'dan sonra dördüncü sırada yer almıştır. 2013'te ise toplam 87 seyahat ile İsrail'e düzenlenen 142 ziyaretten sonra en çok ziyaret edilen ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'ye 2013'te düzenlenen bu seyahatler için 640.000 Amerikan doları harcanmıştır (Posta212, 16 Ocak 2014).

Ayrıca Türk Asıllı Amerikalılar seçim kampanyalarına katkıda bulunarak da önemli bir etki alanı oluşturmuşlardır. Burada Türk asıllı Amerikalıların Washington'daki siyaset oyununu kurallarına göre oynamaya başladıklarını ortaya koyan gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin başında Türkler tarafından seçimlerde büyük etkilere sahip olabilen PAC'lerin (Political Action Committee) kurulması gelmektedir. PAC'ler ABD'de seçimlerde bir adayın kazanması veya kaybetmesi adına hem parasal kaynakların kullanılması hem de propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi açısından tüzel kişilikler olarak etkinlik göstermektedirler. Bu tüzel kişilikler kendilerine verilen statü çerçevesinde parasal yardımlar konusunda bireylerden daha geniş hareket alanına sahiptir. Ayrıca kendilerini sadece bir siyasetçinin kampanyasına ilintili olarak tanımlamayarak seçimde tartışılan tüm konularda propaganda yapmak suretiyle Federal Seçim Komisyonu'nun (FEC) koyduğu kısıtlara tabi olmadan faaliyet gösterebilmekte ve çeşitli adayları destekleyebilmektedirler.

Bu çerçevede Türkiye asıllı Amerikalılar başta Turkish Coalition USA PAC (TC-USA PAC), Turkish PAC, TC-New Jersey PAC, TC-California PAC, TC-Midwest PAC and Turkish PAC in Texas olmak üzere PAC'ler kurmuşlardır. TC-USA PAC 2007-2008 yıllarında 134.964 Amerikan dolarını 75 aday veya komiteye aktarmıştır (TC-USAPAC Web Sitesi, 2014). 2009-2010 yılında bu rakamlar 231.950 Amerikan dolarına ve 113 aday veya komiteye yükselmiştir (TC-USAPAC Web Sitesi, 2014). Son seçim dönemi olan 2011-2012 yıllarında ise 155.050 Amerikan doları seçim kampanyalarına aktarmışlardır (TC-USAPAC Web Sitesi, 2014). Toplamda bu kuruluş beş yıl içerisinde yaklaşık yarım milyon dolar (521.964) para ile adayların seçim kampanyasına katkıda bulunmuştur (TC-USAPAC Web Sitesi, 2014).

Söz konusu parasal destek PAC'ler ile sınırlı değildir. Washington'da etki oluşturmaya çalışan bir diğer kuruluş olan TAA, PAC'ler aracılığı ile değil, toplantılarda katılımcıların bireysel katkılarının bir araya getirilmesi yoluyla parasal destek sunmaktadır. Ancak bu şekilde verilen paraların miktarını tespit etmek oldukça zordur. Buna karşın geçtiğimiz seçim döneminde TAA'nın yaklaşık birkaç yüz bin dolarlık bir para yardımı yaptığı sanılmaktadır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinden ve Balkanlardan gelen grupların da yaptığı seçim katkısı bir arada düşünüldüğü zaman Türk asıllı

Amerikalıların her seçim sezonunda yaptığı politik katkının bir milyon doları bulduğu söylenebilir. (McCurdy, 2014).

Bu faaliyetler çerçevesinde yani ABD’de iç siyasi şartlara ve dinamiklere uygun hareket edilmesi sonucunda Kongre’deki Türkiye Dostluk Grubu üyelerinde ciddi bir artış olmuştur. 2005-2006 yılında 62 kişiden oluşan Türkiye Dostluk Grubu 2012 yılında zirveye ulaşarak 157’ye yükselmiştir. Bu rakam 2013-2014 yılı yani hâlihazırdaki dönem için Ocak 2014 itibariyle bir önceki dönemden biraz gerileyerek 144 rakamına ulaşmıştır. Bu rakamlarla Türkiye Dostluk Grubu, İsrail Dostluk Grubu’ndan sonra Kongre’de ikinci en büyük grup haline gelmiştir. Ayrıca eyaletler bazında bakıldığında zaman zaman 50 eyaletten 42’sinde Türkiye Dostluk Grubu’na üye Kongre mensupları bulunmaktadır (Turkish Coalition of America Web Sitesi, 2014).

Tablo 4. Kongre’de Türkiye Dostluk Grubu Üye Sayısı

Meclisler	Üye Sayısı
109. Meclis (2005-2006)	62
110. Meclis (2007-2008)	83
111. Meclis (2009-2010)	125
112. Meclis (2011-2012)	157
113. Meclis (2013-2014)	144*

Kaynak: Amerika Türk Koalisyonu, 2014, (<http://www.tc-america.org/issues-information/turkish-american-community/turkish-american-political-activism-786.htm>)

*Ocak 2014 itibariyle

Söz Konusu Faaliyetlerin Yasama Faaliyetlerine Yansımaları

Bütün bu faaliyetlerin sonunda yukarıda da söz edildiği gibi Kongre’de Türkiye lehine çıkan yasalarda bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye aleyhinde çıkan yasalarda ise önemli sayıda azalma dikkat çekmektedir. Kongre’de hemen her yasama döneminde 1915 Ermeni iddialarını destekleyen, Kıbrıs konusunda Türkiye’yi eleştiren, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Ekümenikliğini savunan tasarılar gündeme gelmektedir. Öyle ki bu yasalar Türkiye kamuoyunca kanıksanmaya başlanmıştır. Fakat geçtiğimiz yasama döneminde (2011-2012) 23 Nisan ve 29 Ekim kutlamalarına ek olarak Rauf Denktaş’ı anan, Türkiye Dostluk Grubu’nun 10. yıldönümünü kutlayan, Türkiye’deki terör saldırılarını kınayan ve Türkiye’nin stratejik bir müttefik olduğunu hatırlatan tasarı ve kayıtlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla, ABD Kongresi artık sadece Türkiye’yi eleştiren tasarıları görüşen bir yapı değildir.

Bu açıdan, son dört yasama yılına bakıldığında Türkiye lehine çıkarılan tasarı- lar (resolution) önemli bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye aleyhine çıkan tasarı- lar da gerilemeler olmuştur. Bu çerçevede 2005-2006 yıllarında Türkiye aleyhine 19 ta- sarı çıkartılırken 2011-2012'de bu rakam 10'a gerilemiştir. Ayrıca yine 2005-2006 yıllarında Türkiye lehine sadece 2 tasarı kabul edilirken 2011-2012 yıllarına gelindi- ğinde bu rakam 8'e yükselmiştir. Burada hâlâ alınması gereken önemli bir mesafenin bulunduğu kabul edilmelidir. Ancak bu kadar da olsa değişimde rolü olan Türkiye asıllı Amerikalıların çabaları dikkate şayandır.

Tablo 5. *Türkiye Lehine ve Aleyhine Çıkarılan Yasalar*

Meclisler	Türkiye Lehine	Türkiye Aleyhine
109. Meclis (2005-2006)	2	19
110. Meclis (2007-2008)	3	15
111. Meclis (2009-2010)	2	10
112. Meclis (2011-2012)	8	10

Kaynak: Amerika Türk Koalisyonu, 2013, (<http://www.tc-america.org/issues-information/turkish-american-community/turkish-american-political-activism-786.htm>).

Ayrıca her ne kadar sonuç değişmese de ABD Kongresi'nde Dış İlişkileri Komitesi'nde görüşülen Ermeni tasarılarının red-kabul oranı da Türkler lehine de- ğişmektedir. Son tasarı oylamasında oldukça küçük bir farkla tasarı komiteden geçi- rilmiştir. Buradaki durum tabii ki beklenen seviyelerde değildir. Ancak Türkiye asıllı Amerikalıların bu işe diğer azınlık lobilerinden oldukça sonra (2000'lerin sonlarında) başladığı göz önünde bulundurulursa önemli bir başarı olduğu görülecektir.

Diğer Etnik Gruplarla İlişkiler ve Zorluklar

Türk asıllı Amerikalıların yaptıkları faaliyetleri ve aldıkları mesafeyi, kendilerinden önce ABD'ye gelmiş ve dini kültürel yakınlığın da etkisi ile Amerikan toplumu ile daha hızlı entegre olmuş Ermeni ve Yunan asıllı Amerikalılar ile yarış halinde kat ettikleri ger- çeği göz önüne alarak değerlendirmek gerekir (Pak, Mayıs-2014). Son dönemlerde Yu- nan asıllı Amerikalılar büyük oranda etkilerini kaybetmiş ve tamamen Türkler aleyhinde bir ajandayı takip etmekten vazgeçmişlerdir. Ancak Ermeni asıllı Amerikalılar halihazırda Türk asıllı Amerikalılara karşı aktif tutumlarını sürdürmektedir (Holmes, 2014).

Bu iki etnik grubun hem medya hem de siyaset alanında Türk asıllı Amerika- lıların önünde olduğu söylenebilir. Bu nedenle Türkiye lehine söylenecek sözlerin Türkiye karşıtı etnik lobilerin güçlü olduğu bir ortamda dile getirilmesinin sınırları olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu bağlamda Ermeni Asıllı Amerikalı Kim Kar-

dashian Türkler aleyhine söylediği sözleri rahatlıkla kamuoyuna iletirken, Türk asıllı Amerikalı Dr. Öz'ün bu rahatlığa sahip olmadığı söylenebilir (McCurdy, 2014).

Ayrıca hem Yunan asıllı Amerikalılar hem de Ermeni asıllı Amerikalıların nüfusları da Türklerden fazladır. Her bir topluluk Türklerin yaklaşık üç katı yani 1,5 milyon civarındadır. Ayrıca bu etnik yapıların nüfusları belirli bölgelerde yoğunlaştığı için siyasi olarak da etkililerdir. Türk asıllı Amerikalılar seçim dönemi başına yaklaşık 1 milyon dolar kampanya bağışında bulunurken Ermeni asıllı Amerikalıların bağışları 6 milyon doları bulmaktadır (McCurdy, 2014). Bu nedenle de siyasi platformda diğer etnik grupların yoğun etkileri devam etmekte ve bu durum Türk asıllı Amerikalıların faaliyet alanlarını daraltmaktadır.

Sonuç

Türk asıllı Amerikalılar bir asrı aşan bir geçmişe dayanan bir topluluktur. Ancak Türkiye'den gelenlerin büyük bir kısmının geri dönmesi ve politik olarak oldukça geç aktif olmaları süreç içerisinde bu grubu, benzeri olan Ermeni ve Yunan asıllı Amerikalıların gerisinde bırakmıştır. İlk zamanlarda ABD içerisinde kendilerini ifade edecekleri yapı ve kuruluşları bulunmayan Türkler, ikinci ve üçüncü dalga göçlerle birlikte bu araçlara da kavuşmuşlardır. Bu süreç içerisinde Türkiye asıllı Amerikalılar, Amerikan toplumu ile kaynaşmış ve ülke genelinde tanınan ve kabul gören birçok önemli isim yetiştirmiştir.

Son dönemde Türkiye asıllı Amerikalıların etkinlikleri önemli bir ivme kazanmıştır. Türklerin kurduğu dernek ve organizasyonlar, ABD genelinde ofisler açıp, geniş bir çerçevede etkinlik göstermektedir. Ancak halihazırdaki grupların birlikte hareket etme konusunda hâlâ çeşitli sorunlar yaşadığı ve ideolojik/ toplumsal statü gibi nedenlerle çeşitli ayrışmaların yaşandığı gözlemlenmektedir. Burada birer sivil toplum kuruluşları olan Türk derneklerinin bir çatı altında toplanması ve faaliyetlerini birleştirmeleri yerine birbirlerine engel olmayacakları kodlar geliştirmeleri daha uygun olacaktır. Çünkü bu derneklerin bir araya gelmeleri oldukça zor olmakla birlikte bunun devlet eliyle yapılması sivil toplum özellikleri ile çelişecektir.

Tüm bunlara ilaveten lobi faaliyetleri konusunda önemli girişimlerin özellikle son on yıl içerisinde hayata geçirildiği görülmektedir. Türkler hem seçim kampanyalarına parasal katkı bağlamında hem de kampanyaya destek bağlamında tüzel kişilikler oluşturmuş, ABD'de uygulanagelen yolları kullanmış; kısacası ABD'de "izlenmesi gereken yolu" izlemişlerdir. Ayrıca Kongre üyelerine yönelik düzenlenen Türkiye gezileri, Kongre'de Türkiye'yi ve ABD-Türkiye ilişkilerini destekleyen Türkiye Dostluk Grubu gibi oluşumlara zemin hazırlamıştır.

Geçmiş olduğunda kısa olan bu faaliyetlerin sınırlı da olsa meyvelerini vermeye başladığı söylenebilir. Bu bağlamda Kongre’de Türkiye aleyhine düzenlenen tasarı sayısında bir düşüş ve lehine düzenlenen tasarı sayısında ise yükselme gözlenmiştir. Ayrıca Türkiye lehine ekonomik işbirliği gibi daha etkili tasarıların kabul edilmesi de gündeme gelmiştir. Ancak bu kısa süreli faaliyetlerin etkileri şimdilik mütevazı bir düzeyde kalmıştır. Bu faaliyetlerin devamı ve artırılması ise Washington’da Türkiye’nin sesinin duyulması açısından büyük bir öneme sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, Türk asıllı Amerikalıların bu faaliyetleri düzenlerken tek başına olmadıkları ve güçlü bir Ermeni lobisi ile mücadele etmek durumunda kaldıklarıdır.

Sonuç olarak, Türk asıllı Amerikalılar ABD içerisinde diğer etnik gruplar arasında önemli bir mesafe kat etmiş bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayılarının az olması ve politik olarak oldukça geç faaliyete başlamaları ülke politikalarında etkili olmalarının önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Ayrıca medyada ve bilimsel dünyada henüz etkili bir yer edinememiş olmaları kendi kültürlerinin ve kendi yaklaşımlarını güçlü bir şekilde ifade etmelerine fırsat vermemektedir. Diğer taraftan daha öncesinde ABD’de bulunmuş ve uzun süredir devam eden söylem ve çalışmalarla Türkler hakkında ön yargıların oluşmasına neden olmuş grupları aşmak da kolay değildir. Bütün bu zorluklara rağmen ABD’nin oldukça dinamik bir ülke olması ve dengelerin değişebileceği gerçeğini de not etmekte yarar vardır.

KAYNAKLAR

- Acehan, Işıl, *Outposts of an Empire: Early Turkish Migration to Peabody, Massachusetts*, Unpublished Dissertation, Department of History, Bilkent University, 2005.
- Ahmed, Frank, *Turks in America: The Ottoman Turk’s Immigrant Experience*, (Greenwich, CT: Columbia International Press, 1993).
- Akçapar, Şebnem Köşer, “Turkish Associations in the United States: Towards Building a Transnational Identity”, *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 2, 2009.
- _____, “Turkish Highly Skilled Migration to the United States New Findings and Policy Recommendations”, Migration Research Program at the Koc University, Research Project 2005-2006.
- Akgündüz, Ahmet, “Migration to and From Turkey, 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-religious Dimensions”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 24, No. 1, 1998.

- ATAA Events and ATAA Reference Center, (<http://www.ataa.org/event/>, <http://www.ataa.org/reference/>)
- Aydın, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, (Istanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008).
- Haddad, Yvonne Yazbeck & Jane Idleman Smith, *Muslim Communities in North America*, (Albany: State University of New York Press, 1994).
- Güngör, Özcan, “The Process of Religious Institutionalization (Concept of Mosque) of Turkish in the US”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 8, 2011.
- Halman, Talat, “Turks”, S. Thernstrom (Ed.), *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1980).
- Kaya, İlhan, *Shifting Turkish American Identity Formations in the United States*, Unpublished Dissertation, Florida State University, 2003.
- _____, “Turkish American Immigration History and Identity Formations”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 24, No. 2, 2004.
- _____, “Identity Across Generations: A Turkish American Case Study”, *The Middle East Journal*, Vol. 63, No. 4, 2009.
- McCarthy, Justin, *The Turk in America: The Creation of an Enduring Prejudice*, (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2010).
- Moskos, Peter C. & Charles Moskos, *Greek Americans: Struggle and Success*, (New Brunswick: Transaction Publishers, 2014).
- Özyurt, Cemil, “Sayısal Artış- Siyasal Bölünme Arasında ABD’deki Türk Dernekleri”, *Analist Dergisi*, Mayıs 2014.
- Pak, Atilla, “Türk Asıllı Amerikalılar ve ATAA Hakkında Uzman Görüşü”, *Analist Dergisi*, Mayıs 2014.
- TC-USAPAC, Contributions (2007-2008), (http://www.tenthousandturks.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=7).
- TC-USAPAC, Contributions (2009-2010), (http://www.tenthousandturks.org/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=6).
- TC-USAPAC, Turkish Coalition USA Political Action Committee, (<http://www.tenthousandturks.org/index.php>).
- Türk Amerikan Dernekleri Federasyonu, “Misyonomuz”, 13 Nisan 2012. (<http://taadf.org/index.php/tr/component/k2/item/80-misyonomuz>).

The United States Immigration Act of 1924.

Turkic American Alliance, (<http://turkicamericanalliance.org>).

Turkish Coalition of America, (<http://www.tc-america.org>).

Turkish Coalition USA Political Action Committee, (<http://www.tenthousandturks.org/index.php>).

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt:1 (1888-1918), (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970).

“ABD’de Türk Üniversitesi Kuruldu”, *Milliyet*, 27 Mayıs 2014.

“ABD’deki Seçimlerde 5 Türk Adaydan İki Kazandı”, *Hürriyet*, 3 Kasım 2010, (http://www.hurriyet.com.tr/dunya/16213860_p.asp).

“Kongre Üyelerine Avanta Türkiye Tatili”, *Posta212*, 16 Ocak 2014, (<http://posta212.com/guncel/kongre-uyelerine-avanta-turkiye-tatili>).

“McCurdy: Amerikan Kongresi’nde Türk Dostluk Grubu Güçlenecek”, *TurkishNY*, 5 Kasım 2010, (<http://www.turkishny.com/special-news/56-special-news/39447-mccurdy-amerikan-kongresinde-turk-dostluk-grubu-guclenecek>).

“Selected Characteristics for Persons of Turkish Ancestry”, *United States Census Bureau*, 1998, (<http://www.census.gov/population/socdemo/ancestry/Turkish.txt>).

“Voters Elect Two Turkish Americans to Public Office”, *Tenthousandturks*, 3 Kasım 2010, (http://www.tenthousandturks.org/index.php?option=com_content&view=article&id=55%3Avoters-elect-two-turkish-americans-to-public-office&catid=19&Itemid=60).

Yazarın ATAA Eski Başkanı Günay Evinch İle Yaptığı Mülakat, 7 Nisan 2014.

Yazarın ATC Başkanı James Holmes İle Yaptığı Mülakat, 8 Nisan 2014

Yazarın TCA Başkanı Lincoln McCurdy İle Yaptığı Mülakat, 9 Nisan 2014.

Yazarın TÜSİAD Washington Temsilcisi Barış Ornarlı İle Yaptığı Mülakat, 10 Nisan 2014.

AVRUPA'DAKİ TÜRKLER

Fatma Yılmaz Elmas

*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler
Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi
fy.elmas@gmail.com*

Türklerin 1960'lı yılların başından bugüne uzanan Batı Avrupa ülkelerine göç süreci, günümüzde yaklaşık 4 milyonluk bir Türk göçmen nüfusunun ifadesine dönüşmüş durumdadır. Başlangıçta hem Batı Avrupa ülkelerinin ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak hem de kendi sosyo-ekonomik statülerini iyileştirmek amacıyla ekonomik nedenlerle Batı Avrupa ülkelerine göç eden Türkler, günümüzde sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı açısından Avrupa toplumlarının sadece edilgen değil etken birer unsurları haline gelmiştir. İlk zamanlarda büyük oranda kırsal kesimin hedefi olan ve "misafir" statüsündeki işçileri ağırlayan Batı Avrupa, bugün %50'sinden fazlası 21 yılın üzerinde olmak üzere %90'ı 11 yılı aşkın süredir ikamet eden Türk kökenli nüfusu ağırlamaktadır. Söz konusu nüfusun yarısından fazlası ise artık Avrupa Birliği vatandaşı konumundadır (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 1). Avrupa demografisine ilişkin projeksiyonlara göre, Avrupa Birliği (AB) içerisindeki Türkiye kökenli Türk nüfusun 2020 yılında 6,5 milyona ulaşması beklenmektedir (Güler, 2009: 396). Benzer şekilde yapılan araştırmalar, örneğin Almanya'da 2007 itibarıyla 72 bin olan Türk girişimci sayısının 2015 yılına kadar 140 bine ulaşacağını göstermektedir (Keskin, 2009: 554). İşçilikten girişimciliğe doğru ciddi bir aşama kaydeden Avrupa'daki Türkler, bugün sadece ekonomik alanda değil siyaseten de varlık göstermeye başlamıştır. 2013 yılı sonu itibarıyla AB ülkelerinin ulusal parlamentolarında bulunan Türk kökenli parlamenter sayısı 30'a yakındır (Romanya ve Bulgaristan hariç). Dolayısıyla geçici işgücü olarak başlayan süreç, günümüzde "Euro-Turks" (Avrupalı Türkler) tanımlanmasıyla yeni bir toplumsal oluşuma zemin hazırlamıştır.

Tarihten Bugüne Batı Avrupa'da Türkler

Tarihsel olarak Batı Avrupa'daki Türklerin serüveni, Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasında imzalanan ikili anlaşmalar özelinde başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Almanya (o dönemde Batı Almanya) ile 1961'de, Avusturya, Belçika ve Hollanda ile 1964'te, Fransa ile 1965'te ve İsveç ile 1967'de işgücü anlaşmaları imzalamıştır. Batı Almanya özelinde Türk işçilerinin gidişi ikili anlaşmanın öncesine (bireysel girişimler ve özel aracılar vasıtasıyla) uzanmakla birlikte, 1960'larda ikili anlaşmalara dayanarak devlet eliyle düzenlenen "artan işgücü ihracı" (Şahin, 2010: 34) 1970'li yıllara kadar sürekliliğini korumuştur. Örneğin, 1960 yılında Batı Almanya'da 2700 olan ve toplam yabancı nüfusun sadece %0,4'üne tekabül eden (Abadan-Unat, 2006: 54) Türk nüfusu, 1973 yılında 615.827'ye ulaşmıştır (Küçükcan ve diğerleri, 2006: 15).

1970'li yıllar, 1973 petrol krizini izleyen ekonomik çöküşe bir *cevap* olarak ve göçün hâlihazırda ortaya çıkan sosyal, kültürel ve siyasi sonuçlarının tanınması veya tanınma endişesine bir *tepki* olarak Avrupa'da işçi göçünün engellenmesine ilişkin *korumacı* yaklaşımın hâkim olduğu bir dönemdir (Collinson, 1993: 35-37). Bu bağlamda Avrupalı hükümetler işçi alımını durdurarak tersine göçü teşvik etmeye çalışmışlardır. Ancak söz konusu dönemde göçün aile birleşimi şeklinde ivme kazanarak devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1973 yılında Avrupa ülkelerindeki Türk nüfusu 770 bin civarında iken 1980'lerin başında bu rakam 2 milyonun üzerine çıkmıştır (T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, 2011: 3). 1970'lerin ortasına gelindiğinde "misafir işçi" göçü olgusunun sadece tanım düzeyinde kaldığı ortadadır. Petrol krizi ile beraber girilen yeniden ekonomik yapılanma döneminde göçmenler, beklentilerin aksine, geri dönmek yerine aile birleşimine izin verildiği ölçüde eş ve çocuklarını da yanlarına alarak kalmayı tercih etmiştir. Öte yandan Avrupalı hükümetlerin 1970'lerin kriz ortamına ve geçici işgücü alımını azaltmaya çare olarak öngördüğü "misafir işçilerin rotasyona tabi tutulması" ilkesi, Avrupalı işverenlerce de fazla benimsenmediği için uygulamada istenen düzeyde çalışmamıştır. Zira yabancı işçilerin 3-5 yıl çalıştıktan sonra ülkelerine geri gönderilmeleri ya da ülke içinde başka bölgelere gönderilmeleri ve yerlerine yenilerinin alınmasına yönelik bu uygulama, işverenlerin hâlihazırda yetişmiş, işi öğrenmiş ehil kişilerle çalışmayı tercih etmelerinden dolayı aksamıştır (Bozkurt ve diğerleri, 2006: 426). Bu bağlamda ülkelerindeki yabancı işgücünün "kalıcı" olma eğilimini fark eden Avrupalı hükümetler, yabancı işçilere sosyal hakların tanınması konusunda görüşmeler başlatmış ve günün sonunda Avrupa devletleri Türkiye ile ikili anlaşmaların yanı sıra bir dizi sosyal güvenlik anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşmalar çerçevesinde yabancı işçiler, kapsamı sağlık bakımından iş kazalarına, sakatlıktan ölüm hallerine uzanan sosyal

sigorta sahibi olup doğum ve çocuk yardımı, işsizlik ve emeklilik hakları elde etmiştir (Abadan-Unat, 2006: 62-63). 1970'li yıllar ayrıca özellikle İngiltere'ye yönelik olarak işgücü ve aile birleşiminden farklı olarak yeni bir Türk göçüne de sahne olmuştur. 1974-75 yılları arasında Kıbrıs adasındaki etnik tansiyonun açıkça çatışmaya dönüşmesi sonucu ortaya çıkan yerinden edilmeler neticesinde İngiltere, binlerce Kıbrıslıyı ağırlamak zorunda kalmıştır. 1980'lerde İngiltere'de bulunan -etnik kökenine bakılmaksızın (Rum ve Türk)- toplam Kıbrıslı sayısı 160 bini bulurken, bu kişilerin yüzde 20-25'ini Türk kökenli vatandaşlar oluşturmuştur (Küçükcan, 2009: 86).

Tablo 1. 1968-1980 Yıllarında Türk İşçilerinin Avrupa'daki Dağılımı (Sayı Olarak)

Ülke	1968	1970	1973	İşçi	Yetişkin	Çocuk	Toplam
	1969	1971	1974	1980	1980	1980	
Almanya	171.016	373.000	605.000	590.623	287.377	584.400	1.462.400
Fransa	4.000	10.000	29.600	38.000	20.695	34.077	92.772
Hollanda	13.243	16.512	46.018	47.326	38.137	36.249	121.712
Belçika	4.217	8.500	10.000	23.000	13.305	30.258	66.563
İngiltere	-	1.387	2.170	3.000	1.000	2.000	6.000
Danimarka	-	2.377	7.000	9.327	250	6.264	15.841
Diğer AET Ülkeleri	-	-	-	395	30	75	500
Toplam (AET)	192.476	411.776	699.788	711.671	360.794	693.323	1.765.788
Avusturya	5.259	12.316	29.764	30.130	17.331	17.539	65.000
İsviçre	5.227	6.502	23.158	20.119	2.143	13.604	35.857
Norveç	-	200	449	1.370	163	719	2.252
AET Üyesi Olmayan Ülkeler	12157	21.805	58.432	58.619	24.661	40.043	119.314
Toplam (Avrupa)	204.633	433.581	758.220	770.290	385.455	733.366	1.885.102

Kaynak: Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2006), s. 64.

1980'li yıllar ise daha çok göçmenlerin eğitim sorunu, getto yaşamı, örgütlenme ya da dernekleşme faaliyetleri, sığınma başvurularındaki artış, vize zorunluluğu ve geri dönüşleri özendiren yasaların gündemde olduğu bir dönemdir. Bu dönemde temel sorun, Türk işçilerin gittikleri ülkelerin dilini bilmeme, eğitim sistemlerinden yeterince faydalanamama gibi farklı bir topluma uyum göstermede yaşanan zorluklar nedeniyle içe kapanma eğilimi göstermeleridir. Entegrasyon konusundaki aksaklıklar, özellikle eğitim konusunda göçmen çocukların başarısız olmalarıyla sonuçlanmıştır.

1980 yılında Almanya, İsviçre, İsveç ve Norveç'teki Türk göçmen nüfusunun %40'ı 18 yaşından küçüklerden oluşurken, eğitim modellerindeki farklılıklar ya çocukların ebeveynlerinden ve aile ortamından uzaklaşarak yabancılaşmasına neden olmuş ya da denetim dışı kalan zorunlu eğitim nedeniyle ebeveynleri çalışırken kardeşlerine bakmakla sorumlu tutulan kız çocuklarının eğitimsiz kalmasına yol açmıştır (Abadan-Unat, 2006: 68-70).

“Göçmen” adlandırmasının “yabancı”ya dönüştüğü 1980'li yıllarda, seçim kampanyalarında yabancılar ana tema haline gelmiş ve yabancıların geriye dönüşünü özendirici yasalar kabul edilmiş, hiç değilse aile birleşimi zorlaştırılmıştır. Örneğin; Belçika'da 1984-1994 dönemi, resmi söylem ve uygulamaların oluşturduğu algıyla beraber, göçmenlerin ötekileştirildiği, eğitim ve iş alanlarında ayrımcılığın başladığı, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının turmanışa geçtiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Kaya, 2009: 278-279). Almanya'da ise yasal önlemler bu dönemde ülkedeki Türk işçi nüfusunda %5,4'lük bir düşüşe yol açmıştır. 1984 yılında yaklaşık 250 bin Türk işçi anayurda dönmüştür. Ancak buna karşılık aynı dönemde bağımsız küçük işletmeler kuran Türk göçmen işçilerinin sayısında artış yaşanmıştır. Nitekim 1985 yılında Almanya'da yaklaşık 60 bin yeni işyeri açıldığı belirtilmektedir (Abadan-Unat, 2006: 75). Hollanda özelinde ise geri dönüş teşvikleri, 1985-86 yıllarında 10 bin Türk'ün (İçduygu, 2012: 20) geri dönüşü ile sonuçlanmıştır.

1990'lar Türkiye'den göç edenlerin sayısının azaldığı yıllar olup yabancıların kimlik kazanma çabası, artan yabancı düşmanlığı, etnik ve dinsel faaliyetlerin yaygınlaşması ve Türk göçmenlerin Avrupa'da hukuksal statülerini garantileme mücadelesinin devamı niteliklerini taşır. Verilere göre, Türkiye'den göç edenlerin sayısında azalma olduğu gibi, bu dönemde öncelik de Avrupa yerine Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine kaymıştır. 1993-1997 arası dönemde Avrupa kıtası özelinde Türkiye'den göç eden işçi sayısı 26 bin civarındadır. En fazla göç alan Avrupa ülkesi Almanya, 10 bin Türk işçisini ağırlarken aynı dönemde sadece 10 Türk işçiyle en az göç alan ülke Belçika olmuştur. Yine de Türklerin 1967 yılında Almanya'daki toplam yabancı nüfus içindeki oranı %9,5 iken bu oranın 1997'de %28'e çıktığı görülmektedir. Öte yandan toplam Türk nüfus içinde istihdam oranı 1967'de %76 iken, 1997 yılında bu oran %28'e düşmüştür (Yavuz, 2013: 613-614). Türklerin istihdamdaki payının düşme nedeni, aile birleşimleri sonrası artan göçmen nüfusunun yapısı ile açıklanabilir. Zira 1960'lı yıllarda yalnızca işçi göçü söz konusu iken 1970'lerden günümüze göçmenlerin aile yaşantısı kurmasından, artan doğum oranlarından ve genç nüfusun varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca 1990'larla birlikte spesifik olarak yeni bir göç sürecinden de söz etmek mümkündür. Birinci kuşak işçilerin çocuklarının

evlenme yaşına gelmeleriyle birlikte “ithal damat” ya da “ithal gelin” olarak adlandırılan evlilik biçimiyle (Kaya, 2008: 152) ikinci kuşak göçmenlerin Türkiye’de yetişen gençler ile hayatlarını birleştirerek eşlerini yanlarına alması söz konusudur. Bugün hâlâ Avrupa’ya yönelen göçün önemli kısmı, bu tür evliliklerden kaynaklanmaktadır.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden bir diğeri, Sovyetler Birliği’nin çökmesi ve Berlin Duvarı’nın yıkılmasının ardından Almanya başta olmak üzere Avrupa’da yaygınlaşan ırkçı eğilim ve yabancı düşmanlığıdır. Söz konusu dönemde göçmenler sosyo-ekonomik yapıya ilişkin bir tehlike olarak görülürken ırkçı söylem ve hareketler de artmıştır. Avrupa, özellikle 1990’lı yılların başında işçi göçünden farklı bir göç dalgasıyla karşılaşmış; kitlesel göç ve göçmen sayısındaki artış ve görünürlük kazanan farklılıklar Avrupa halklarını rahatsız ederken aşırı sağcı bir siyaset zemininin oluşumuna da neden olmuştur. Komünizmin çöküşü ile başlayan göç dalgası, Batı Avrupa’ya milyonlarca göçmenin akın etmesi ile sonuçlanmıştır. 1970’lerin başından 1980’lerin ikinci yarısına kadar Sovyet Bloğu’ndaki ülkelerden yılda sadece 100 bin civarında göçmen alan AB (o dönemde AT) ülkeleri, yalnızca 1985-1992 yılları arasında 15 milyon göçmene ev sahipliği yapmıştır. 600 binin üzerinde göçmen ise eski Yugoslavya’da yaşanan savaş nedeniyle Batı Avrupa’ya giriş yapmıştır (Yılmaz, 2008: 102). Dolayısıyla Avrupa’nın doğusundan gelen kitlesel göç dalgası, yabancılara yönelik farkındalığı olumsuz yönde geliştirirken kimlik sorunu üzerinden yaşanan tartışmalar şiddet olaylarına varmıştır. Özellikle Almanya’da doğrudan bireyleri hedef alan saldırılar ve kundaklama girişimlerinden Türkler en başta etkilenen etnik grup olmuştur. Mayıs 1993 tarihindeki *Solingen* yangını, en bilinen örnek olup bu olayda Türk kökenli 5 kadın ve bir çocuk hayatını kaybetmiştir.

2000’li yıllara da uzanan yabancı düşmanlığı olgusunun en çarpıcı örneğini ise 2000-2006 yılları arasında medyada “dönerci cinayetleri” olarak adlandırılan ve 8 Türk’ün ölümüne neden olan seri cinayetler oluşturmuştur. “Nasyonel-Sosyalist Yeraltı” adlı aşırı sağcı terör örgütü tarafından işlenen cinayetler ise soruşturmalara yıllarca aile içi hesaplaşmalar, mafya gibi nedenler etrafında aranması nedeniyle çözülememiş, cinayetlerdeki neo-nazi bağlantısının ortaya çıkması için Kasım 2011 tarihini beklemek gerekmiştir.

Tablo 2. Yurtdışındaki Türk Göçmenler - 1995, 2005 ve 2010

Ülke	1995		2005		2010	
	# (x1000)	%	# (x1000)	%	# (x1000)	%
Almanya	2049,9	62	1912	57,9	1629,4	43,2
Toplam Avrupa	2841,3	85,9	2714,3	82,1	3052,1	81
Ortadoğu ülkeleri	127	3,8	105	3,2	162,6	4,3
Avustralya	45	1,4	60	1,8	71	1,8
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)	50	1,4	75	2,3	104,9	2,7
Diğer ülkeler	245	7,4	350	10,6	375,5	9,9
Toplam	3308,3	100	304,3	100	765,1	100

Kaynak: Ahmet İçduygu ve diğerleri, "Turkey's Migration Profile", Migration Policy Centre, Haziran 2013, (http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Turkey.pdf).

2000'li yılların başından günümüze Avrupa'daki Türkler, bir yandan Avrupa'nın ekonomik gücüne olan katkısı, girişimcilik yönü, siyasete aktif katılımı, jenerasyonlar arası sosyo-kültürel kimlik değişimi/gelişimi özelinde olumlu bir eğilim sergilerken öte yandan bir kez daha çok-kültürlülük tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Rakamlar 2000'li yıllarda Türklerin Avrupa'ya yapmış olduğu ekonomik katkıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. 2000'li yılların başlarında Avrupa'daki Türk işletmelerin sayısı 140 bine, sağladıkları istihdam ise 640 bin kişiye ulaşmıştır (Yavuz, 2013: 615). 2000'li yılların ilk on yılı geride kaldığında ise veriler önemli sayılara ulaşmıştır. Örneğin; 1987 yılında Almanya'da 25.500 olan Türk girişimci sayısı 2008'de 72.000 sayısına ulaşmıştır. Yine 2008 verilerine göre, AB ülkelerinde toplam çalışanların yüzde 0,69'unu oluşturan çalışan Türk nüfus (1.4 milyon), AB'nin cari fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına (GSYH) yaklaşık 100 milyar Euro katkı sağlamıştır. Bu rakam 1998 yılında 55 milyar düzeyinde seyretmiştir. 2000'lerin ilk on yılında AB'deki Türk işletmelerin yatırım hacimleri de, 1990'ların ikinci yarısına kıyasla, neredeyse iki katına çıkarak yaklaşık 12 milyar Euro'ya; ciroları ise 2008 itibarıyla 45,4 milyar Euro'ya ulaşmıştır (Güler, 2009: 391-395).

Dolayısıyla Türkler, Avrupa ekonomisinden kopuk, otonom ve kapalı bir ekonomik eğilim sergilemekten ziyade, Avrupa ekonomisinde hem üretici hem de tüketici yönleriyle varlık göstermektedir (Güler, 2009: 391). Kısaca, 1980'lerde bir Türk kılığına girerek pek çok işte çalışıp Türklerin dramını anlatan "En Alttaükiler" kitabının Alman yazarı Günter Wallraff'ın dediği gibi, günümüzde artık Almanya özelinde

olduğu gibi hemen tüm Avrupa'da "en alttakiler"ın sırası değişmiş durumdadır (Deutsche Welle, 18 Ekim 2005). Yerlerini daha ziyade Doğu Avrupalı işçilere bırakan Türkler, entegrasyona ilişkin tartışmalar devam etmekle birlikte, günümüzde özellikle ekonomik açıdan Avrupa'ya olan katkılarıyla epey mesafe kat etmiş durumdadır.

Avrupa'daki Türklerin Günceli: Veriler, Katkılar, Sorunlar

Günümüzde yurt dışında yaşayan 5 milyonu aşkın Türk toplumunun Batı Avrupa'da teşkil ettiği yaklaşık 4 milyonluk nüfus, Avrupa toplumlarının çoğulcu yapısına önemli katkı sunan unsurlardan biri haline gelmiştir. Batı Avrupa'daki Türklerin Avrupa'nın ayrılmaz bir parçasına dönüşmesine ilişkin önemli göstergeler mevcuttur. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi tarafından gerçekleştirilen Mart-Nisan 2013 tarihli araştırma (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 2), Avrupa'da yaşayan Türklerin buldukları ülkelerdeki yerleşiklik sürelerini baz alarak bu gerçeği somut verilerle destekler niteliktedir. Avrupa'daki Türklerin yerleşiklik sürelerine bakıldığında, 5 yıldan az süredir Avrupa'da yaşayanların oranının yüzde 3 düzeyinde kaldığı görülmektedir. Türk nüfusun yüzde 33'ü, 30 yılı aşkın bir süredir Avrupa'da bulunmakta olup Avrupa'da doğanların oranı yüzde 13'tür. Toplamda ise Avrupa'da yaşayan Türklerin yüzde 91'i ya Avrupa'da doğmuş ya da 10 yılı aşkın süredir orada yaşamaktadır.

Dışişleri, Ekonomi ve Çalışma Bakanlıklarından derlenen bilgilere göre, bugün Avrupa'da yaşayan Türklerin 3,4 milyonu Almanya'da bulunmaktadır. 15 milyonluk göçmen kökenli nüfusa sahip Almanya'da Türklerin oranı, toplam ülke nüfusunun (80,2 milyon) %4'üne tekabül etmektedir (Statistisches Bundesamt, 2013). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) verilerine göre, Almanya'daki Türkler arasında Türk vatandaşı olanların sayısı ise 1.607.161'dir (ÇSGB, Mayıs 2013: 29).

Almanya'nın ardından en fazla Türk nüfusa sahip Batı Avrupa ülkeleri ise sırasıyla Fransa (541 bin), Hollanda (385 bin), Avusturya (263 bin) ve İsviçre (116 bin)'dir (Rakamlar, Dışişleri, Ekonomi ve Çalışma Bakanlıklarından derlenmiştir). Araştırmalar, Avrupa'da yaşayan Türklerin yaklaşık yarısının buldukları ülke vatandaşlığına sahip olduklarını ve bu kitlenin yarısının ise aynı zamanda T.C. vatandaşlıklarını koruduklarını göstermektedir (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 2). Ayrıca Avrupa'daki Türklerin çoğunluğunun kalıcı amaçlarla bölgede ikamet ettikleri ortadadır. Zira araştırmalara göre, önümüzdeki 10 yıl içerisinde Avrupa'dan kesin dönüş yapmayı düşünenlerin oranı yalnızca %7'dir (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 2). Yüzde 70 civarındaki bir kitlenin ise kalıcı olmayı planladığı ya da hem anavatanı hem de buldukları Avrupa ülkesinin ikisinde birden yaşamayı tercih ettikleri görülmektedir (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 2).

Nüfus ve vatandaşlığa ilişkin 2013 özelinde en önemli gelişme, Almanya'da 22 Ekim 2013 tarihinde gerçekleştirilen federal parlamento seçimleri ardından kurulan yeni koalisyon hükümeti ile beraber yaşanmıştır. Hristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) lideri Angela Merkel'in tek başına hükümeti kurmak için yeterli çoğunluğu sağlayamaması üzerine Sosyal Demokratlar (SPD) ile büyük koalisyonu oluşturması, tarafların çifte vatandaşlık konusunda uzlaşma sağlaması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Almanya'da doğan göçmen gençleri (18 ile 23 yaşları arasında) köken vatandaşlığı ile Alman vatandaşlığı arasında tercih yapmaya zorlayan "Opsiyon Modeli" uygulamasının kaldırılması hakkında uzlaşmaya varılmıştır. "Opsiyon Modeli" kapsamında çoğunluğu Türk gençleri olmak üzere her yıl yaklaşık 7 bin genç, iki vatandaşlık arasında tercih yapmak zorunda kalıyordu. Yeni karara göre, Almanya'da doğan her çocuk doğrudan Alman vatandaşı olmakla birlikte, artık bir tercih yapma zorunluluğu kalkmış durumdadır. Bu da Almanya'da doğup büyüyen Türklerin 23 yaşına gelince mecbur bırakıldıkları vatandaşlık seçimini ortadan kaldırırken çifte vatandaş olacakları anlamına gelmektedir. Ancak uygulama, ülkeye sonradan göç edenlerin durumlarında bir değişiklik öngörmemektedir.

Bununla birlikte 2013 yılı, Almanya'daki göçmenleri, Alman vatandaşlığa geçmeye özendiren çabalara da sahne olmuştur. Haziran ayında Mannheim şehrinde göçmenlere yönelik olarak "Tabi ki Alman kimliğim var" adlı bir vatandaşlık kampanyası başlatılmıştır. Kampanya çerçevesinde belediyenin görevlendirdiği kişiler, göçmenleri broşür ve reklam afişleriyle bilgilendirip Alman vatandaşlığına teşvik etmeyi amaçlamıştır (Sabah, Haziran 2013). 3 milyondan fazla Türk'ün yaşadığı Almanya'da Mannheim şehri, Baden-Württemberg eyaletinin ikinci büyük şehri olup eyalet ise Türklerin en yoğun olarak yaşadığı yerler arasındadır. Toplam yabancı nüfusun 1 milyon 260 bin civarında olduğu belirtilen eyalette 274 bin Türk ikamet etmektedir (Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, 2013).

Siyasi Faaliyetlere Katılım

Avrupa'da 1960'lı ve 70'li yılların birinci kuşak Türkleri ekonomik sorunlarla meşgul iken ve 80'lerin ikinci kuşağı ise daha ziyade Türkiye merkezli ideolojik ve siyasi söylemi benimserken, bugün, 1990'lı yılların sonlarından itibaren söylemleri daha fazla kültürel diyalog, çok-kültürlülük ve çeşitlilik üzerine odaklanan bir Türk toplumundan bahsedilmektedir. Günümüz Türkleri Avrupa'da daha kozmopolitan bir kimliğe sahip durumdadırlar (Kaya, 2009: 398). Bu bağlamda, buldukları ülkelerdeki siyasi ve yasal yapılar elverdiği ölçüde, son dönemde daha fazla siyasi katılım eğilimi sergilemektedirler.

Sosyo-ekonomik alanda olduğu gibi Türk kökenli göçmenlerin Avrupa ülkelerindeki siyasete katılımındaki eğilimleri, uyum sürecinin gelişmesinde de temel şartlar olarak görülmektedir (Denizhan, 2009: 255). Nitekim siyasi katılım, fırsat eşitliğinin önünü açma konusunda da en önemli unsurlardan biridir.

Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden Türkler, siyasi faaliyetlerine sendikal hareketlerin içinde yer alarak başlamıştır. 1960'lı yıllarda Türk işçi dernekleri, büyük ölçüde göç alan ülkeler tarafından parasal olarak desteklenmiş ve sınırlı sayıdaki bu dernekler bir nevi dayanışma örgütü rolü oynamıştır; ancak söz konusu dernekler zamanla ideolojik kutuplaşmaya sürüklenmiştir (Abadan-Unat, 2006: 23). Geçmişte Türkiye'nin gündemiyle paralel yürütülen siyasi faaliyetler nedeniyle Avrupa'da aktif siyasette pek yer almayan Türkler için bugün durum değişmiş görünmektedir.

Farklı ve belirli sürelerdeki ikamet koşullarıyla ya da mütakabiliyet koşuluyla (İngiltere, İspanya, Portekiz ve Çek Cumhuriyeti) yabancılara ve bu bağlamda Türklerle yerel seçimlere katılma hakkı tanımaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2013). Pek çok Batı Avrupa ülkesinin ulusal parlamentolarında Türk kökenli milletvekili görev almaktadır. Batı Avrupa ülkelerinde yapılan son seçimlere göre, bu ülkelerin ulusal parlamentolarında yer alan Türk kökenli milletvekili sayıları şu şekildedir:

Ülke	Ulusal Parlamentodaki Türk Kökenli Parlamenter Sayısı	Seçim Tarihi
Almanya	11	22 Eylül 2013
Hollanda	5	12 Eylül 2012
Belçika	3	13 Haziran 2010
Avusturya	3	29 Eylül 2013
Danimarka	3	15 Eylül 2011
Yunanistan	3*	17 Haziran 2012
İsveç	2	19 Eylül 2010

Not: Veriler, farklı haber kaynaklarından derlenmiştir.

* Rodop ve İskeçe'deki Türk azınlıklar arasından seçilmiştir.

Almanya'nın 21 Eylül 2013 tarihli son federal seçimlerinde, 11 Türk kökenli parlamenterin federal meclise girmeyi başarmasının yanı sıra, ülke tarihinde bir ilk yaşanmış ve federal hükümet kabinesine Türk kökenli bir bakan atanmıştır. 17 Aralık 2013 tarihinde yemin ederek göreve başlayan yeni federal hükümette, SPD Genel Başkan Yardımcısı Aydan Özoğuz göç, mülteci ve uyumdan sorumlu devlet bakanı

olmuştur. Alman siyasetinin tarihinde hem Federal Alman Meclisi'nde aktif Türk siyasetçiler hem de eyalet meclislerinde Türk kökenli bakanlar bulunmasına rağmen, Özoğuz'un federal hükümetteki bakanlığı bir ilk niteliğindedir.

Aynı seçimlerde federal meclise girmeyi başaran Türk kökenli parlamenterlerin isimleri ve seçildikleri partiler ise şöyledir:

21 Eylül 2013 Almanya Federal Seçimleri Türk Asıllı Parlamenterler	
Cemile Giousouf	CDU
Mahmut Özdemir	SPD
Aydan Özoğuz	SPD
Metin Hakverdi	SPD
Cansel Kızıltepe	SPD
Gülistan Yüksel	SPD
Cem Özdemir	Yeşiller
Ekin Deligöz	Yeşiller
Özcan Mutlu	Yeşiller
Sevim Dağdelen	Sol Parti
Azize Tank	Sol Parti

1989 yılında Sosyal Demokrat Parti üyesi Leyla Onur, Avrupa Parlamentosu'na seçilen ilk Türk kökenli parlamenter olmuştur. 1994 yılında ise Leyla Onur ile birlikte Yeşiller Partisi'nden Cem Özdemir, Federal Alman Meclisi'ne giren ilk Türk kökenli isimlerdir. 2008 yılında Yeşiller'in eş başkanlığına getirilen Cem Özdemir, Almanya'da ilke imza atan isimler arasında yerini almıştır. Almanya'da ilk Türk kökenli bakan ise Hristiyan Demokrat Birlik Partisi tarafından 2010 yılında Aşağı Saksonya Eyaleti Sosyal İşler Bakanlığı'na getirilen Aygül Özkan olmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra ise Sosyal Demokrat Partili Bilkay Öney, Baden Württemberg Eyaleti Uyum Bakanlığı'na atanmıştır; Sosyal Demokrat Partisi üyesi Dilek Kolat ise Berlin Eyaleti Çalışma, Uyum ve Kadın Bakanlığı'na getirilerek Almanya'da bakanlık görevi verilen üçüncü isimdir.

Almanya ardından 2013 yılında Türklerin siyasetteki başarısına ilişkin bir diğer gelişme ise Danimarka'da 19 Kasım 2013 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde ortaya çıkmıştır. Önceki yerel seçimlere kıyasla (44 aday) Kasım ayında yapılan yerel seçimlerde 24'ü bayan 100 Türk kökenli aday farklı parti ve bölgelerden seçimlerde aday olmuştur. Seçim ertesinde ise 10'u bayan olmak üzere 39 Türk, Danimarka belediye meclislerine girme başarısı göstermiştir. Böylece bir önceki seçimlerde yerel

yönetimlerde söz sahibi olan Türk sayısı 33 iken, Kasım 2013 seçimlerinde bu sayı artmıştır.

2014 Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri için partilerin aday listelerini açıklamaya başladığı Hollanda'da Hristiyan Demokrat Partisi (CDA) ilk kez 2 Türk kökenli aday göstermiştir. Ülkeyi AP'de 5 parlamenter ile temsil eden CDA, Hollanda'da 22 Mayıs 2014 tarihinde yapılacak seçimler için taslak listede ilki 6. sıradan, ikincisi ise 18. sıradan olmak üzere iki Türk'ün ismini açıklamıştır. 2014 ilkbaharındaki parti kongresinde kesinleşecek olan 25 kişilik listede, partinin Merkez Karar Yürütme Kurulu Üyesi Turan Kaya Koçak ve Rotterdam Charlois Belediye Başkan Yardımcısı Alaattin Erdal'ın isimleri geçmektedir (Habertürk, 6 Kasım 2013).

Ayrıca 2013 yılı içinde Avrupa'daki Türklerin genel siyasal davranışlarını da içeren güncel bir çalışma yayımlanmıştır. "Euro-Turks Barometre 2013" başlıklı çalışmaya göre, Avrupa'da yerleşik Türk kökenlilerin yaşadıkları ülkelerdeki siyasal tercihleri ile Türkiye'deki siyasal tercihleri arasında ciddi bir farklılık bulunmaktadır. Genel olarak bu kişiler yaşadıkları ülkelerde sol, sosyalist, yeşil gibi ideolojilere sahip partileri tercih ederken Türkiye'de daha ziyade muhafazakâr merkez-sağ görüşlü partilerden yanadır. Bu durum ise Avrupa'daki Türkler açısından çelişkiden ziyade, rasyonel bir tercih olarak yorumlanmaktadır (Hacettepe Üniversitesi, 2013: 4).

Ekonomi Alanındaki Faaliyetler

Güncel ekonomik veriler, 1960'lı yıllarda Avrupa'ya "misafir işçi" statüsünde giden Türklerin işçilikten serbest girişimciliğe uzanan dönüşümünü ortaya koymaktadır. 1987-2008 yılları arasında %185 büyüme gösteren Türk girişimcilerin 2008 yılında 496 bini bulan istihdam ettiği personel sayısı (Güler, 2009: 396), günümüzde yaklaşık 640 bin kişiye ulaşmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2013). Bugün 70 bini Almanya'da olmak üzere Avrupa genelinde 140 bin civarında işletme (Dışişleri Bakanlığı, 2013) tarafından sağlanan bu istihdamın AB genelinde 2020 yılında 190 bini bulacak olan işletmelerce toplamda bir milyona ulaşacağı öngörülmektedir (Güler, 2009: 397).

Söz konusu işletmelerin yıllık toplam cirosu ise Dışişleri Bakanlığı verilerine göre 50 milyar Euro'yu aşmıştır (Almanya'da 32,7 milyar Euro). Araştırmalar, 2020 yılında bu rakamın Batı Avrupa özelinde 70 milyar Euro'ya yükseleceğini, AB genelinde ise 25 milyar Euro'luk yatırım hacmiyle birlikte toplam cironun 90 milyar Euro seviyesine erişeceğini öngörmektedir (Güler, 2009: 397).

Ayrıca 1960'lı yıllarda yaşanan işçi göçü önemli oranda tasarrufa ve bu tasarrufların anavatanda değerlendirilmesine dönük olmuştur. Günümüzde ise Avrupalı

Türkler, hem tüketim hem de tasarruf davranışlarıyla yaşadıkları toplumlara ayak uydurmuş durumdadırlar (Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, 2007: 21). 1975-78 yıllarına kadar net gelirlerinin %45'ini tasarruf eden ve bunları anavatanlarına gönderen Türklerin tasarruf eğilimleri %14'lere kadar gerilemiştir (Güler, 2009: 392). Dışişleri Bakanlığı'nca saptanan son verilere göre, bugün Batı Avrupa'daki Türklerin tüketim harcamaları 22,7 milyar Euro'dur.

Türklerin işsizlik ortalamasına bakıldığında ise yaşadıkları Avrupa ülkelerindeki toplam işsizlik oranının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu durumun Türk nüfusunun yaş ortalamasının daha düşük ve çalışan kadın oranının da Avrupa ülkelerindeki toplam nüfusa göre daha geride olmasından kaynaklandığı bilinmektedir (Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, 2007: 21). Dışişleri, Ekonomi ve Çalışma Bakanlıkları verilere göre, 2013 yılı içinde, Türklerin Batı Avrupa'daki bazı ülkelerin genel işsizlik yüzdelerine göre oranları şu şekilde derlenmiştir (Türklerin işsizlik oranı/ülkenin genel işsizlik oranı): Almanya yüzde 16/6.8, Avusturya yüzde 9.7/8.6, İngiltere yüzde 10/7.7, Danimarka yüzde 13.3/6, Fransa yüzde 17/10.9, Hollanda yüzde 16/6.4, İsviçre yüzde 11.6/4. Almanya özelinde detaylandırıldığında, Federal İstatistik Dairesi'nin verilerine göre, Almanya'da Mart 2013 tarihinde 513.943 olan yabancı işsiz sayısı içinde Türk vatandaşlarının sayısı 151.554 olarak saptanmıştır. Bir önceki yıla göre, bu sayı 6.480 kişi artmış durumdadır. İşsiz Türk vatandaşlarının 86.452'si erkeklerden, 65.102'si ise kadınlardan oluşmakta olup 25 yaş altındaki işsizlik rakamı 112.459, 25-50 yaş arası 24.074 ve 50-65 yaş arası 24.074'tür (ÇSGB, Nisan 2013: 11).

Almanya'ya özgü 2013 yılında yayınlanan bir başka rapor ise Türklerin gelir seviyesinin Alman ortalamasının altında kaldığını ortaya koymuştur. Buna göre, Almanların ortalama aylık net geliri 1500 Euro iken göçmenlerde bu rakam 1300, Türklerde ise 1200 Euro olarak belirlenmiştir. Alman kadınların aylık iş geliri 1113 Euro iken aylık 750 Euro ile Türk kadınları, aylık iş geliri sıralamasında en kötü durumda bulunmaktadır. Bu rakam eski Sovyet ülkelerinden gelen kadınlarda 1100 Euro, eski Yugoslavya ülkelerinden gelenlerde ise 1050 Euro'dur (Sabah, 3 Aralık 2013).

Sayısal verilerin dışında 2013 yılına ait ekonomi notları ve başarı göstergeleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri 3-5 Mayıs tarihleri arasında Kopenhag'da gerçekleştirilen Avrupa Türk İş Dünyası Zirvesi'dir. Zirve, Danimarka Türk İş Dünyası Federasyonu (DATİFED) ve Danimarka Ticaret Odası'nın (Dansk Erhverv) ev sahipliğinde ve SWETURK'ün de üyesi olduğu Avrupa Türk İş Dünyası Konfederasyonu'nun (UNITEE) koordinasyonunda gerçekleştirilmiştir. Zirvenin açılışı Danimarka Parlamentosu'nda gerçekleştirilen, "Ekonomik Kriz ve Etnik Ekonomi" başlıklı bir

konferansla yapılmıştır. Aralarında Türkiye'nin Danimarka Büyükelçisi Berki Dibek ve çeşitli ülke büyükelçilerinin de bulunduğu 200 kadar seçkin davetlinin katıldığı konferansa Danimarkalı yetkililer de üst düzey ilgi göstermiştir. Türk kökenli girişimcilerin vurgusu, artık işveren olarak buldukları Avrupa'nın krizden çıkmasına katkı sağlamak istedikleri yönünde olmuştur (Cihan Haber Ajansı, 30 Nisan 2013).

2013 yılı sonlarına doğru, İngiltere'nin başkenti Londra'da ülkede faaliyet gösteren Business Network (BizNet) tarafından dördüncüsü düzenlenen "En Başarılı Türkler" ödül töreni gerçekleştirilmiştir. 3 Kasım tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı Ömer Çelik'in de katıldığı törende İngiltere'de yaşayan başarılı Türk işadamları ve girişimciler ödüllendirilmiştir. İngiltere'de Türklere en çok destek veren İngiliz ödülünün de verildiği törende İngiltere'deki Türklere ödüle layık görülenler; en iyi girişimci, iş adamı/kadını, şirket ve yönetici dallarında değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır (Dünya, 4 Kasım 2013).

Sosyal ve Hukuki Gelişmeler

Avrupa'da göç ve göçmen olguları, yarım asrı aşan bir süreci ifade etse de Avrupalı hükümetlerce on yıllarca görmezden gelinen ve ihmal edilen entegrasyon politikaları nedeniyle pek çok sosyal ve hukuki sorunun yansımaları günümüze kadar uzanmaktadır. Nitekim bugün karşılaşılan entegrasyon sorunlarının merkezinde 1970'li yıllarda entegrasyon politikalarının yokluğu ya da zayıflığı olduğu gerçeği kabul görmektedir (Çakırcık ve West, 2009: 65). Bunun yanı sıra tarihsel nedenlerle geçmişten taşınan kimliksel, kültürel ve dini farklılıklar toplumun farklı kesimlerine karşı ön kabul ve önyargıları pekiştirirken, kurumsal ve sosyal bariyerler de entegrasyonun sağlıklı işlenmesini mümkün kılmamaktadır. Avrupa'daki Türkler örneğinde günümüzde yabancı düşmanlığı, hukuki davalar, vatandaşlık ve vize gibi konularda yaşanan sorunlara bakıldığında bu durum açıkça gözlenmektedir. İlk kuşak göçmenlerin toplumun geri kalanından "kopuk" yaşam biçimlerine kıyasla Avrupa'da doğan ve eğitimlerini burada gerçekleştiren üçüncü kuşak göçmenlerin sosyal uyum konusunda kat ettiği mesafeye rağmen, geçmişin önyargıları bugüne kadar iz sürmektedir. Nitekim günümüz Avrupası'nda Türklerin evlerinin hâlâ saldırıya uğruyor olması, "Nasyonel Sosyalist Yeraltı" (NSU) örgütü gibi oluşumların cinayetleri ve en önemlisi aşırı sağcı terör örgütü eylemlerinin Alman iç istihbaratı birimleriyle bağlantılı olduğu iddiaları bu alanda kat edilecek epey mesafe olduğunu ispatlamaktadır.

Bu bağlamda, Avrupa'da 2013 yılının en önemli sosyal ve hukuki olayı, Almanya'daki NSU cinayetleri davası olmuştur. "Nasyonel Sosyalist Yeraltı" (NSU) adlı aşırı sağcı örgütün 2011 yılı sonunda açığa çıkan gizli faaliyetleri, hem Almanya hem de Avrupa'da önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. 2000-2006 yılları arasında 8'i

Türk 9 yabancı esnafı ve bir de Alman polisi öldüren Neo-Nazi örgütünün çökertilmesi sonucu, basında “dönerci cinayetleri” olarak adlandırılan ve suçlunun Alman makamlarınca töre cinayeti ve Türk mafyası kapsamında arandığı olayın ırkçı-motifli olduğu ortaya çıkmıştır. Dahası örgütün hücre evinde sahte pasaportların bulunması, aşırı sağcı örgütün Alman iç istihbarat örgütleriyle bağlantılı olduğu kanısını uyandırmış ve Alman resmi makamlarının aşırı sağcı gruba göz yumup yummadığı sorusunu tartışmaya açmıştır.

Almanya’da “yüzyılın davası” olarak görülen NSU davası, 6 Mayıs 2013 tarihinde görülmeye başlanmıştır. En az 2,5 yıl sürmesi beklenen dava, olaylı başlamış ve Türk medyasına akreditasyon verilmemesi nedeniyle konu Federal Yüksek Mahkeme’ye taşınmıştır. Davaya bakan Münih Yüksek Eyalet Mahkemesi’nin bu tutumu önyargılı ve taraflı olmakla eleştirilmiş, sonrasında bu durum eşitlik hakkının ihlali olarak değerlendirilerek yabancı basının davayı izlemesine izin verilmiştir. Dava sürerken Türk kurbanları savunan avukatlara yönelik saldırılar da gözlenmiştir. 2013’de Mayıs ayı içinde Münih’in Westend bölgesinde bulunan ve NSU davasında Türk kurbanların avukatlığını yapan bir avukatlık bürosu, duvarları dışkıyla sıvanarak aşağılayıcı bir saldırıya uğramıştır. Faillerin aşırı sağcılar olabileceği kaydedilmiştir. Aynı zamanda NSU davasının başlamasının ardından Münih’te Neo-Nazi saldırılarının arttığına dikkat çekilmektedir. Dava sürerken Bayern Göçmenler Konseyi’nin merkezinin söz konusu dönemde 7 defa saldırıya uğradığı ve Neo-Nazilerin kullandığı sloganların yazıldığı bildirilmiştir (Cumhuriyet, 17 Mayıs 2013).

Almanya’da NSU cinayetlerinin tartışmaları sürerken Backnang’da Mart ayında Türk kökenli bir ailenin yaşadığı apartmanda yangın çıkmıştır. 8 Türk kökenli kişinin hayatını kaybettiği yangının ırkçı sebeplerden olmadığı anlaşılmıştır (BBC, 10 Mart 2013). Ancak geçmişteki ırkçı saldırılar, 1993 Solingen ve ardından 2005 yılında Ludwingshafen’da başlayarak Almanya’nın diğer şehirlerinde zincirleme seyreden yangınlar nedeniyle Alman kamuoyunun olaya ilgisi büyük olmuştur.

Bunun dışında Hollanda’da ise anadilde eğitim hakkında farklı bir dava açılmıştır. 2004 yılında kaldırılan anadilde eğitim uygulamasının yeniden başlaması için Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği (HTİB) konuyu yargıya taşımıştır. Lahey Mahkemesi tarafından başvurusu kabul edilen davanın ilk duruşması 30 Eylül’de görülmüştür. Sadece Türkleri değil, ülkedeki diğer azınlıklıkları da yakından ilgilendiren davaya destek için imza kampanyası da başlatılmıştır (BBC, 9 Ağustos 2013).

İngiltere’deki yeni bir düzenleme ise Türk vatandaşları özelinde olmamakla birlikte Türkleri de yakından ilgilendirmektedir. Avrupa’nın pek çok ülkesinde vatandaşlık konusu tartışılardursun, İngiltere 2002 yılında uygulamaya koyduğu “vatandaşlık

testinde” yeni düzenlemelere gitmiş ve testi zorlaştırmıştır. İngiltere’de vatandaş olma hakkı elde edenler için uygulanan ESOL adlı sınav, “2013 ESOL Reformu” kapsamında yenilenirken uygulamaya Ekim ayından itibaren başlanmıştır (ÇSGB, Ocak 2013).

Güncel Sosyo-Kültürel Gelişmeler

Avrupa’daki Türkler, siyasi ve sosyo-ekonomik yönlerinin yanı sıra güncel kültürel gelişmelere de imza atmaktadır. Özellikle sanatsal alanda elde edilen başarılar, 2013 yılında da görünür bir düzeye ulaşmış ve bazı önyargı ve ön kabullere rağmen, sosyal uyumun bir aracısı haline gelmiştir. Batı Avrupa’daki Türklere ilişkin güncel kültürel gelişmelerin yıl içinde en dikkat çekenleri, şu şekilde özetlenebilir:

2013 yılının ilk yarısı, birincisi Berlin Uluslararası Film Festivali’ne ikincisi ise çevrecilik faaliyetlerine ilişkin alınan farklı ödüller çerçevesinde kültürel gelişmelere sahne olmuştur. Bilindiği üzere Berlin Film Festivali (*Berlinale*), Venedik ve Cannes festivalleri ile beraber Avrupa’nın önde gelen film festivalleri arasında sayılmaktadır. 1951 yılından bu yana düzenlenen festival, 2013 yılında 7-17 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Festivalin ödül töreninde ise “Generation 14plus” bölümünde gösterilen ve yönetmenliğini Reis Çelik’in yaptığı “Lal Gece” filmi, “Kristal Ayı” ödülünü almıştır. Ayrıca, Festivalin forum bölümünde, yönetmenliği Emin Alper’in yaptığı “Tepenin Ardı” filmi, “Caligari” ödülüne layık görülmüştür (Belgotürk, 17 Şubat 2013). Almanya Çevre Ödülü’nün bir Türk projesine verilmesi ise ikinci gelişmedir. YVES Rocher Çevre Vakfı’nın düzenlediği “Almanya Çevre Ödülü”nün Kadınlar Kupası’nda büyük ödül, Gülcan Nitsch isimli bir Türk’ün öncülüğündeki “Yeşil Çember Projesi”ne verilmiştir. 30 proje arasından seçilerek 10 bin Euro destek sağlanan proje, Almanya’daki Türk kadınlarının çevre bilinci kazanması ve enerji tasarrufuna yönlendirilmesine ilişkin olarak hayata geçirilmiştir. 2006 yılında Berlin’de başlatılan proje, Almanya’nın 7 farklı şehrinde faaliyet göstermekte olup Almanya’da yabancılar için bir broşür ve organizasyon olmamasından yola çıkılarak başlatılmıştır (Sabah, 28 Şubat 2013).

Türklere bir ödül de edebiyat dalında Fransa’dan gelmiştir. Türk-Fransız Edebiyat Ödülü’nün 2013 yılındaki sahibi “La Nouvelle Bourgeoise Islamique, le Model Turc (Yeni İslami Burjuvazi ve Türk Modeli)” adlı akademik kitabıyla Dilek Yankaya olmuştur. Fransa’daki edebiyat ödülü, her yıl Türkiye’yi konu alan bir roman veya denemeyi kaleme alan Türk veya Fransız yazara verilmektedir (CNNTürk, 13 Kasım 2013).

16 Kasım 2013 tarihli Roma Film Festivali, Türklere Avrupa’da ödül getiren diğer bir sanat etkinliği olmuştur. Festivalde en iyi senaryo dalında Tayfun Pirseliimoğlu’nun

yazıp yönettiği “Ben O Değilim” filmi ödüle layık görülmüştür (Euronews, 17 Kasım 2013). Öte yandan Aralık ayında Avrupa Konseyi tarafından “Raoul Wallenberg Ödülü” bir Türk yönetmene verilmiştir. Ödül, her iki yılda bir, insani açıdan önemli bir eylemde bulunmuş kişilere verilmektedir. Bu bağlamda Roman kökenli Türk yönetmen Elmas Arus, özellikle Roman kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi çalışmaları ve Romanların maruz kaldığı ayrımcılığın siyasi tartışmada ön plana çıkartılmasında oynadığı rol nedeniyle bu ödüle layık görülmüştür (NTVMSNBC, 2 Aralık 2013).

Sanat ve edebiyat alanlarının yanı sıra Türkler farklı sektörlerde de adından söz ettirmeye başlamıştır. Bunun bir örneği, sağlık sektörüne ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Almanya'nın Kuzey Ren Westfalya (NRW) eyaletinde “NRW 2013 Sağlık Ödülü” Sağlık Bakanlığı tarafından Türk bir eczacıya verilmiştir. Türk hastalar için ilaçların üzerine Türkçe açıklamalar yapışturan eczacı Dr. Metin Bağlı, “önemli ve örnek alınmaya değer” olarak tanımlanan projesiyle üstün hizmet ödülünün sahibi olmuştur (Hürriyet, 27 Kasım 2013).

KAYNAKLAR

- Abadan-Unat, Nermin, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).
- Bozkurt, Enver; Mehmet Özcan; Arif Köktaş, *Avrupa Birliği Hukuku*, 3. Baskı, (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2006).
- Cakirerk, Rana and Johan West, “The Socio-Economic Position of the Turkish Community in Belgium: The Challenge of Integration”, Talip Küçükcan and Veyis Güngör (Ed.), *Turks in Europe: Culture, Identity, Integration*, (Amsterdam: Turkevi Research Centre, 2009).
- Collinson, Sarah, *Beyond Borders: West European Migration Policy Towards the 21st Century*, (London: Royal Institute of International Affairs, 1993).
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *DIYİH-Güncel*, Sayı: 23, Ocak 2013.
- _____, *DIYİH-Güncel*, Sayı: 26, Nisan 2013.
- _____, *DIYİH-Güncel*, Sayı: 27, Mayıs 2013.

- Denizhan, Atilla, “Türkiye Kökenli Göçmenler ve Siyasi Katılım: Sivil Toplum Kuruluşları Siyasi Katılıma Nasıl Katkı Sağlayabilir?”, Murat Erdoğan (Der.), *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2009).
- Güler, Ahmet, “AB ve Almanya’daki Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü”, Murat Erdoğan (Der.), *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2009).
- Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, HUGO Avrupa Kamuyu Araştırmaları, *Euro-Turks Barometre 2013*, Mart-Nisan 2013.
- İçduygu, Ahmet ve diğerleri, “Turkey’s Migration Profile”, *Migration Policy Centre*, Haziran 2013, (http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Turkey.pdf).
- İçduygu, Ahmet, “50 Years After the Labour Recruitment Agreement with Germany: The Consequences of Emigration for Turkey”, *Perceptions*, Vol. 17, No. 2, Summer 2012.
- Kaya, Ayhan, “Euro-Turks and the European Union: Migration, Islam and the Reign of Fear”, Talip Küçükcan and Veyis Güngör (Ed.), *Turks in Europe: Culture, Identity, Integration*, (Amsterdam: Turkevi Research Centre, 2009).
- Kaya, İlhan, “Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına”, *Eastern Geographical Review*, Vol. 13, No. 19, 2008.
- Kaya, Sedat, “Belçika’da Göçmenler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Murat Erdoğan (Der.), *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2009).
- Keskin, Recep, “Entegrasyonun Lokomotifi Olarak Avrupa ve Almanya’daki Türk Girişimcileri”, Murat Erdoğan (Der.), *Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum*, (Ankara: Orion Kitabevi, 2009).
- Küçükcan, Talip, “Turks in Britain: Religion and Identity”, Talip Küçükcan and Veyis Güngör (Ed.), *Turks in Europe: Culture, Identity, Integration*, (Amsterdam: Turkevi Research Centre, 2009).
- Küçükcan, Talip; Veyis Güngör; Hüseyin Kocabıyık, *Avrupa’daki Türklerin Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri: Hollanda Örneği*, (Amsterdam: Turkevi Araştırmalar Merkezi, 2006).
- Statistisches Bundesamt, “2011 Census: 80.2 Million Inhabitants Lived in Germany on 9 May 2011”, Press Release 188 / 2013-05-31.

- Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, “Rund 52 900 ausländische Einwohner mehr”, 26 Ağustos 2013, (<http://www.statistik.baden-wuerttemberg.de/Presse-mitt/2013252.asp>).
- Şahin, Birsen, *Almanya'daki Türkler: Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*, Ankara: Phoenix, 2010.
- T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, *Avrupa'da Yaşayan Türkler: Yaz Tatili Döneminde Türkiye'ye Gelen Türkler Örneği Saha Araştırması*, Ankara, Ekim 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları”, (<http://www.mfa.gov.tr>).
- Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, *Hollanda ve Avrupa Birliği'ndeki Türk Nüfus, Hane Verileri ve Girişimcilerin Ekonomik Gücü*, Essen, Nisan 2007.
- Yavuz, Sefer, “Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 26, Bahar 2013.
- Yılmaz, Fatma, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, (Ankara: USAK Yayınları, 2008).
- “Alman Kimliğim Var’ Kampanyası”, *Sabah Gazetesi (Avrupa Baskısı)*, 29 Haziran 2013.
- “Almanya'da Türk Eczacıya Hizmetinden Ötürü Büyük Ödül”, *Hürriyet Gazetesi*, 27 Kasım 2013.
- “Almanya'da Yangın: Sekiz Kişi Öldü”, *BBC Türkçe*, 10 Mart 2013, (http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/03/130310_almanya_yangin.shtml).
- “Avrupa Türk İş Dünyası Zirvesi Başlıyor”, *Cihan Haber Ajansı*, 30 Nisan 2013.
- “Berlin Film Festivali'nde Türk Filmleri İki Ödül aldı”, *Belgotürk Gazetesi*, 17 Şubat 2013, (<http://belgoturk.tv/anasayfa/berlin-film-festivalinde-turk-filmleri-iki-odul-aldi>).
- “En Alttakilerin Sırası Değişti”, *Deutsche Welle*, 18 Ekim 2005, (<http://www.dw.de/en-alttakilerin-s%C4%B1ras%C4%B1-de%C4%9Fi%C5%9Fti/a-2523563>).
- “Gelir Seviyemiz Toplumun Altında”, *Sabah Gazetesi (Avrupa Baskısı)*, 3 Aralık 2013.
- “Hollanda'da ‘Anadil Eğitimi’ Mahkemelik”, *BBC Türkçe*, 9 Ağustos 2013, (http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/08/130809_ozkan_hollanda_anadil.shtml).
- “Hollanda'dan AP'ye İki Türk Aday”, *Habertürk Gazetesi*, 6 Kasım 2013.
- “Londra'da ‘En Başarılı Türkler’ Ödül Töreni”, *Dünya Gazetesi*, 4 Kasım 2013.
- “Neo-Nazilerden Dışkılı Saldırı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 2013.

“Roma Film Festivali’nden Türk Filmine Ödül”, *Euronews*, 17 Kasım 2013, (<http://tr.euronews.com/2013/11/17/roma-film-festivali-nden-turk-filmine-odul/>).

“Türk Yönetmene Avrupa’dan Ödül”, *NTVMSNBC*, 2 Aralık 2013, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25483370/>).

“Türk-Fransız Edebiyat Ödülü Yankaya’nın”, *CNNTürk*, 13 Kasım 2013, (<http://www4.cnnturk.com/2013/kultur.sanat/kitap/11/13/turk.fransiz.edebiyat.odulu.yankayanin/730774.0/>).

“Yeşil Çember’e Birincilik Ödülü”, *Sabah Gazetesi (Avrupa Baskısı)*, 28 Şubat 2013.

ORTADOĞU TÜRKLERİ

Cemil Doğaç İpek

*Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakóltesi Araştırma Görevlisi
d.ipek@atauni.edu.tr*

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin akabinde henüz tamamlanmayan bir değişim süreci içerisine girmiş uluslararası sistemdeki bu değişimin nasıl sonuçlanacağı tam olarak analiz edilemese de bazı eğilimlerin yakın gelecekte önem arz edeceği de ortaya çıkmıştır. Sermaye hareketleri, ticari faaliyetler ve teknolojik gelişmeler supranasyonel bir nitelik kazanarak giderek yayılmaktadır. Bu yayılma ve beraberinde getirdiği yoğunlaşma aynı millet/medeniyet dairesine mensup fakat farklı sınırlarla ayrılmış toplulukları ortak kimlik ve çıkar bağları ile birbirine bağlamaktadır. Bu bağlamda Dünya Türklüğünün mütemmim cüzü olan ve özellikle son yıllarda kaotik bir görüntü arz eden coğrafyada yaşama tutunmaya alışan Ortadoğu Türkleri, üzerinde önemle durulması gereken bir topluluk haline gelmiştir. Bu alışmada Irak, Suriye ve Lübnan'da yaşayan Türkler ve yaşadıkları siyasal ve sosyal gelişmeler incelenecektir.

1) Irak Türkmenleri

a) Tarihî Veriler

Türk topluluklarının günümüzde Irak sınırları içerisinde olan bölgeye ilk intisapları 674 yılına kadar uzanmaktadır. Irak bölgesinin Emevi ve Abbasi egemenliği altında bulunduğu ilerleyen yıllarda da hem Emevi hem de Abbasi İslam ordularında Türkmenler etkin rol almışlardır. Böylece Türkmenler giderek bölgede siyasal ve askeri alanlarda etkili olmuşlardır (Saatçi, 2003: 20-21).

Türk topluluklarının Irak bölgesine ikinci büyük intisapları 1040 tarihinden sonra gerçekleşmiştir. Türkmenler 1050-1054 tarihleri arasında bölgeye diğer Oğuz boylarıyla birlikte büyük gruplar halinde intikal etmiş ve bugün Irak olarak adlandırdığımız bölgede mukim çeşitli şehirlere yerleşmişlerdir. Irak'a yönelik en yoğun Türkmen göçü ise Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. Selçuklular Irak'a hâkim olunca buradaki yerleşim birimleri Türk il beyleri tarafından idare edilmeye

başlanmıştır. Ardından bu bölgelerde Karakoyunlu Devleti kurulmuştur. Bu dönemde yoğun bir biçimde Türkmenler Kerkük, Erbil, Musul ve çevrelerine yerleşmişlerdir (Koçsoy, 1991: 126).

Karakoyunlulardan sonra 1470 yılında Musul-Kerkük bölgesine Akkoyunlular Devleti hâkim olmuştur. Kısa bir süre Akkoyunlularda kalan bu bölge 1508 yılında Safevilerin yönetimine geçmiştir. Safevilerin yönetiminde de uzun süre kalmayan Musul-Kerkük bölgesi 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Safeviler üzerine yaptığı sefer sonucunda Devlet-i 'Aliyye bünyesine katılmıştır. Bu tarihten sonra bu bölge, altı sancak altında bir eyalet merkezi olmuştur. Bu dönem Türkmenlerin Irak'a fiili yerleşme dönemi olarak kabul edilmektedir.

Bölge, Devlet-i 'Aliyye bünyesinde (1918 yılına kadar) Musul Vilayeti ile Kerkük Müstakil Mutasarrıflığı halinde idare edilmiştir. 1957 yılından günümüze kadar gelen süreç içerisinde Irak iktidarları tarafından Türklerin yerleşim bölgelerinin idari şekilleri değiştirilmek suretiyle bölgenin demografik yapısının bozulmasına gayret gösterilmiştir. 1957'de Türkmenlerin yerleştiği iller Musul, Kerkük, Erbil ve Diyala şehirleridir. Bu dönemde Bağdat'ta da neredeyse Erbil kadar bir Türk nüfusu yaşamaktadır. 1976'dan sonra Irak'taki idari yapı yeniden değiştirilmiş, yeni vilayetler oluşturularak, Irak'ın il sayısı 18'e çıkartılmıştır (Hasan, 2007: 7).

2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal ve ilhak etmiştir. Böylece Basra Körfezi ve dünya petrol rezervlerinin %19'dan fazlasının Irak'ın eline geçmesi suretiyle Orta Doğu'da güç dengesi Irak lehine bozulmuştur. Bu durum ABD'nin ve Batı Dünyasının bölgedeki ekonomik çıkarlarını ve enerji güvenliğini tehlikeye sokmuştur. ABD'nin basını çektiği koalisyon güçleri, Çöl Fırtınası Operasyonu'yla Irak'ın Kuveyt'ten çıkmasını sağlamıştır. Ardından Irak'a uygulanan ambargo, 2003 yılında rejimin devrilmesine kadar sürmüştür. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çıkardığı 688 sayılı kararla 36. paralelin kuzeyini Irak kuvvetlerine yasaklamıştır. Böylece tarihte bir ilk olarak Kürt grupları, bu bölgede Batı'nın desteğiyle fiili egemenliklerini sağlayabilmişlerdir.

2003 yılı Irak Operasyonu sonrası, Saddam ve Baas rejiminin devrilmesi ile birlikte, Kuzey Irak'ta bulunan Irak muhalefet grupları etki alanlarını genişletmiş ve Irak yönetiminin kontrolünden çıkan yeni bölgelere yayılmaya başlamışlardır. Böylece bütün gruplar yeni bir siyasi yapılanma aşamasına girmişlerdir. Kerkük, Musul, Telafer, Bağdat ve Tuzhurmatu gibi Türkmenlerin de yaşadığı bölgelerin, savaştan önceki güvenlik alanında bulunan bölgeler ile bütünleşmesiyle, Türkmenler de yeni bir siyasi yapılanma içerisine girmiştir. (Stratejik Analiz, Mart 2004: 17-36)

b) Günümüzde Irak Türkmenleri

Irak'ın kurucu unsurlarından biri olarak bilinen Türkmenler, dağınık bir coğrafya içerisinde Irak'ın en güneyindeki Basra'dan en kuzeyindeki Duhok'a kadar hemen her vilayette yaşamlarını sürdürmektedir. Türkmenler başta Kerkük olmak üzere Erbil, Musul, Selahaddin ve Diyala vilayetlerinde mukimdirler.

Kerkük'ün dört ilçesinden Havlice hariç tutulursa diğer üç ilçede (Merkez, Dibis, Tavuk) Türkmenler yoğunur. Ayrıca Kerkük'e bağlı Tuzhurmatu nahiyesinin merkezinde Türkmen nüfus baskındır. Musul'da Arapların çoğunlukta bulunmasıyla beraber şehirde yoğun bir Türkmen nüfus da bulunmaktadır. Musul'da Türkmenler Telafer, Merkez ilçe, Telkeyf ve Hamdaniye'de yoğun olarak yaşamaktadır. Diyala Vilayetinde de Arap nüfus çoğunluktadır ancak bu bölgede de Türkmen nüfus yoğun olarak bulunmaktadır. Kifri, Bakuba, Beledruz, Hanekin ve Mukdadiye Türkmenlerin bu civarda yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdir. Selahaddin vilayetinde mukim en yoğun Türkmen yerleşim yeri Tuzhurmatu'dur. Türkmenler, Tuzhurmatu merkezi ile birlikte Amirli ve Süleyman Bey nahiyesi sınırlarındaki köylerde yaşamlarını sürdürmektedir. Bağdat'ın hemen hemen her bölgesinde yaşayan büyük Türkmen ailelerin varlığından söz edebiliriz. 2010 seçimlerinde Bağdat'ta Türkmen adayların aldıkları oy sayısına göre bir hesaplama yapıldığında Türkmen kimliğinin bilincinde olan 20 bin dolaylarında kişiden bahsetmek mümkündür. (ORSAM Rapor No:33; 2011: 13) Erbil vilayetinde de hatırı sayılır oranda Türkmen yaşamaktadır. Erbil'deki Türkmen nüfusun 300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Türkmenlerin daha çok kentin etrafında mukim Tacı, Mereke ve Üç Tak Mahallelerinde yoğun olarak yaşadıkları bilinmektedir. (ORSAM Rapor No:33; 2011: 13)

c) Güncel Politik Durum

1991 yılında yaşanan Körfez Krizi'nden sonra Irak'ın kuzeyinde bir güç boşluğu meydana gelmiş ve 1991'den sonra Irak'ın kuzey bölgesinde Türkmen siyasi hareketleri taban kazanmaya başlamıştır. Bu alanda kazanılan mevziler nedeniyle Türkmen siyasi kuruluşları hedef haline gelmiştir. 2003'e kadar Türkmen siyasi kuruluşlarını doğrudan hedef alan birçok saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu duruma en net örnekler 1996, 1998 ve 2000'de Irak Türkmen Cephesi'ne (ITC) yönelik gerçekleştirilen saldırılardır (Özfatura, Türkiye, 30 Ağustos 2000). ABD ve koalisyon güçlerinin işgali altındaki topraklarda da saldırılar hız kesmemiş, dahası toplu katliamların yanı sıra ITC mensuplarına ve Türkmen liderlere yönelik münferit suikastler de işlenmeye başlamıştır. Bu saldırılar sonucu 2003'ten günümüze kadar 10'dan fazla Türkmen lider öldürülmüştür.

Türkmen siyasi hareketlerine yönelik yoğun saldırılar ve particilik kavramının Baas dönemini hatırlatması nedeniyle Türkmenler particiliğe tam anlamıyla destek vermemişlerdir. Bu nedenle Türkmen siyasi hareketleri arzu ettikleri çapta bir taban bulmakta zorlanmaktadır.

1995 yılında Türkiye'nin de desteğiyle Irak Türkmen Cephesi (ITC) kurularak, Türkmen partilerinin bir çatı altında siyaset yapmaları hedeflenmiştir. Cephe'nin kuruluş sürecinde Milli Türkmen Partisi, Türkmeneli Partisi, Türkmen Bağımsızlar Hareketi, Türkmen İslami Hareketi ile Türkmeneli Vakfı ve Türkmen Kardeşlik Ocağı bir araya getirilmiş ve ITC oluşturulmuştur.

Hem Irak içerisinde hem de uluslararası platformda Irak'ta Türkmen varlığı göz önünde tutulduğunda akla gelen ilk örgüt Irak Türkmen Cephesi'dir. ITC dışındaki Türkmen partileri Irak siyasetinde aktif rol oynayabilmekten uzak bir konumdadır.

Irak Türkmenlerinin sivil toplum çalışmalarında ön plana çıkan ilk organizasyon 2007'de kurulan Irak Türkmen Sivil Toplum Örgütleri (ITSTÖ) organizasyonudur. ITSTÖ 22 sivil toplum kuruluşunun bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir üst çatı kurum hüviyetindedir. Bütün sivil toplum örgütlerinin genel merkezi Kerkük şehrinde yer almaktadır. ITSTÖ, ITC'ye bağlı bir kuruluş olarak bilinmekte ve bünyesindeki bütün kuruluşlar ITC'den destek almaktadır. ITSTÖ, çatısı altında bulunan kurumlar arasındaki eşgüdümü sağlarken, aynı zamanda da bu kuruluşların denetleyicisi görevini de üstlenmekte ve Irak'taki diğer yerli ve yabancı sivil toplum örgütleriyle irtibatı sağlamaktadır. ITSTÖ bünyesinde; Türkmen Kadınlar Birliği, Türkmen Öğrenci ve Gençler Birliği, Türkmen Türkalın Kültür Derneği, Türkmen Hayırseverler Derneği, Türkmen Kur'an Okuyucular Derneği, Türkmen Şehit Aileleri ve Tutuklular Derneği, Türkmen İşçiler Sendikası Birliği, Türkmen Ziraat Mühendisleri Derneği, Türkmen Mühendisler Birliği, Türkmen Edebiyatçılar Birliği, Türkmen Doktorlar Birliği, Türkmen Avukatlar Birliği, Türkmen Sanatçılar Birliği, Türkmen Esnaf Birliği, Türkmen Sporcular Birliği, Türkmen Muharipler Derneği, Türkmen Göçmen İşleri Derneği, Türkmen Öğretmenler Birliği, Irak Türkmen Aşiretler ve Ayan Meclisi ve Türkmen Sağlık Memurları Birliği bulunmaktadır (ORSAM Rapor No:33; 2011: 42).

2013 yılını Türkmenler açısından değerlendirdiğimizde Irak Türkmenlerinin daha önceki yıllar gibi sıkıntılı bir yılı daha geride bıraktıklarını söyleyebiliriz. Türkmeneli yılın ilk gününü bombalı saldırılar ile karşılamıştır. Irak'ın kuzeyindeki Selahaddin iline bağlı Tuzhurmatu'da meydana gelen patlamalarda 10 kişi yaralanmıştır (Yeni Şafak, 1 Ocak 2013). Türkmenelinde; 2012 yılındaki şiddet grafiğinin devam edeceğinin bir anlamda işaret fişegi bu patlamalar olmuştur. Kerkük Polis Müdürlüğü'nün istatistiklerine göre, 2012 yılında, Kerkük'te 237 kişi terörist saldırı-

larında canlarını kaybetmiş ve 910 kişi de yaralanmıştır (Kirkuknow, 17 Ocak 2013). Türkmeneli'nde meydana gelen saldırıları Anadolu Ajansı'na değerlendiren Irak Türkmen Cephesi Başkanı Erşat Salihî Türkmen bölgelerinde son bir yılda olayların artması sonucu Türkmenlerin can güvenliğinin hedef haline geldiğini vurgulamış ve şöyle söylemiştir: “Birileri Irak'ı bölmek istiyor. Türkmenlerin de o bölgede olması bunu engelliyor. Irak Türkmenlerinin 10 yıldan beri toprak bütünlüğünü savunması Irak'ı ayakta tuttu. Tüm yıldırımlara rağmen Türkmen Cephesi geri adım atmadı. Geri adım da atmak istemiyoruz. Balkanlar'dan Türkler nasıl göç ettirildiyse Irak'tan da birileri Türkmenleri göç ettirmek istiyor. Türkmenler, ne kadar o bölgede kalırsa Irak'ın toprak bütünlüğü o kadar sağlanır. Türkmenler, olmadığı takdirde Irak bölünebilir.” (Haber7, 29 Aralık 2012).

Sıkıntılı başlayan yıl Ocak ayı içerisinde de kana ve gözyaşına tanıklık etmeye devam etmiştir. 16 Ocak tarihinde Kerkük şehir merkezinde eş zamanlı iki patlama yaşanmış, 19 kişi ölmüş ve 146 kişi yaralanmıştır. 22 Ocak'ta Tuzhurmatu'da Sağlık Müdürlüğü görevlilerinden Ahmet Salah Asker suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir. 23 Ocak'ta ise Ahmet Salah Asker'in taziye töreninde düzenlenen intihar saldırısında 42 kişi hayatını kaybetmiş, 75 kişi de yaralanmıştır. Taziye çadırında bulunan Irak Türkmen Cephesi Başkan Yardımcısı Ali Haşim Muhtaroglu ve Irak Türkmen Cephesi eski Başkanı Sadettin Ergeç ile Kerkük İl Meclisi üyesi Munir Kafili ve Salahaddin Vali Yardımcısı Ahmet Abdülvahid Koca da saldırıda yaralanmıştır (Milliyet, 23 Ocak 2013).

Bu sıcak hadiselerden sonra Irak İslam Yüksek Konseyi Başkanı Ammar El-Hekim, önde gelen Türkmen siyasetçilerle bir araya gelmiş ve görüşmede Irak'taki Türkmenlerin sorunları ele alınmıştır. El-Hekim, Türkmenlerin Irak'ın istikrarı ve halkın özgürlüğü için fedakârlıklarda bulunan ve sıkıntılara maruz kalan bir toplum olduğunu söylemiştir (Haber 7, 23 Ocak 2013).

3 Şubat tarihinde ise Kerkük Emniyet Müdürlüğü'nü hedef alan intihar saldırısında 30 kişi ölmüş, 70 kişi de yaralanmıştır (Diyarbakır Yenigün, 3 Şubat 2013). 4 Şubat tarihinde “Temsil Edilmeyen Milletler ve Halklar Örgütü” (UNPO), Avrupa Parlamentosu'na acil çağrıda bulunarak, Türkmenler için güvenli bir bölgenin oluşturulması için Irak hükümetine baskı yapılması gerektiğini bildirmiştir. Özellikle son zamanlarda Türkmenlere yönelik saldırıların arttığını belirten Genel Sekreter Marino Busdachin, Türkmenlerin can güvenliğini korumak amacıyla acil güvenlik önlemlerinin alınması için bir an önce harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. (Turkmene-linews, 8 Şubat 2013).

14 Mart 2013 tarihinde Avrupa Parlamentosu aldığı bir kararla Irak Hükümeti ve Kuzey Irak Yönetimi'nden Türkmenlerin güvenliğini sağlamalarını, bugüne kadar

cinayet ve terör yoluyla öldürülen yüzlerce Türkmen'in katillerinin bulunmasını istemiştir (Avrupa Gazete, 19 Mart 2013).

Tuzhurmatu 15 Nisan 2013 günü üç ayrı bombalı saldırı gerçekleşmiş ve saldırılar sonucu 5 kişi ölmüş ve 61 kişi yaralanmıştır. Patlamaların etkisiyle çok sayıda ev de ağır hasar görmüştür (Haberler.com, 15 Nisan 2013).

Irak Parlamentosu'ndaki Türkmen grubu 29 Nisan 2013 tarihinde yaptığı basın açıklamasında Kürt Peşmergelerinin Türkmen bölgelerinden çekilmesini istemiştir. Türkmen Cephesi Genel Başkanı Türkmen milletvekili Erşat Salihî Kerkük'ün güneybatısında bulunan Havice ilçesinde yaşanan kanlı olayları bahane edip Türkmen bölgelerine giren Kürt Peşmergelerinin yaptıkları fiilin anayasal bir suç olduğunu söylemiştir. Bu tarz önemli kararların yalnız Kerkük Valisiyle alınması ve Kerkük İl Meclis Başkanlığı görüşüne başvurmadan atılacak her adımın bölgede gerginliğe yol açacağı da ayrıca bildiride yer almıştır. Salihî, Birleşmiş Milletler'i de konuyla ilgili tavrını geç kalmadan açıklamaya davet etmiştir (Bizturkmeniz.com, 29 Nisan 2013).

İllerden Sorumlu Devlet Bakanı Turhan Müftü; Türkmen illeri ve Türkmen nüfus yoğunluğu bulunan bölgelere Peşmerge güçlerinin girmesi ile ilgili olarak 2 Mayıs 2013 tarihinde bir bildiri yayınlamıştır. Turhan Müftü bildirisinde "Her zaman Türkmen bölgelerinin özelliğine vurgu yaparak bu bölgelerin çekişmelere sürüklenmemesini istemiştik. Türkmen bölgelerine hak ettiği özelliği kazandırmak için elimizden geleni arkamıza bırakmadık. Tüm alanlarda çaba harcadık ve bu açıdan Türkmenlerin karar mercii olması için bir Türkmen Meclisi oluşturmaya destekçi olduk. Son gelişmeler Kerkük ve Kerkük'ün çevresini oldukça etkiledi. Tuzhurmatu gibi bölgelerde Türkmenlere yönelik kaçırma ve yok etme politikası uygulandı ve tamamen bir askeri boşluk yaratıldı. Bu boşluktan en iyi Peşmerge güçleri yararlandı ve bölgeye yerleşmeye başladı" ifadelerini kullanmıştır. (TurkmenSani.net, 3 Mayıs 2013).

20 Nisan 2013 günü gerçekleşen il meclis seçimleri öncesi meydana gelen terör olayları Türkmen seçmenleri yıldırılmış ve katılım düşük düzeylerde kalmıştır. Diyalâ seçimleri için adaylığını koyan Türkmen Cephesi adayı Nihat Bayatlı, Diyalâ'da Türkmen seçmenlerin sadece %30'luk bir bölümünün sandık başına gittiğini, Şii mezhebindeki Türkmenlerin kendi adaylarına değil Şii adaylara oy verdiklerini belirtmiştir. Selahaddin Vali Yardımcısı ve ITC adayı Ahmet Hoca da, seçim gününde Tuzhurmatu'da 14 patlamanın meydana geldiğini, bu nedenle çok az sayıda Türkmen seçmenin sandık başına gittiğini ve seçimlerde geniş çapta sahtecilik yapıldığını ifade etmiştir (BizTurkmeniz.com, 2 Mayıs 2013).

25 Haziran 2013 tarihinde şiddetin hedefi yine Türkmenler olmuştur. Tuzhurmatu'da düzenlenen intihar saldırısında, aralarında Irak Türkmen Cephesi Başkan Yardımcısı Ali Haşim Muhtaroglu'nun da bulunduğu 16 kişi hayatını kaybetmiş, 70 kişi de yaralanmıştır. Iraklı Türkmenlerin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ali Haşim Muhtaroglu, 2012 yılı Aralık ayında yaptığı bir açıklamada, Türkmenlerin güvenliğinin sağlanması için "Türkmen gücü" kurulması gerektiğini söylemişti. Muhtaroglu, "Irak'ta savunmasız kalan tek grup biziz. Tuzhurmatu'daki Türkmenler, soykırımın en ağırını yaşıyor" ifadeleriyle dikkat çekmişti (Sabah, 26 Haziran 2013).

Irak Bakanlar Kurulu Kurban Bayramı'ndan bir gün önce Irak Parlamentosu'na "Türkmen Haklarını Düzenleme" adlı yasa tasarısını göndermiştir. Irak Merkezi Hükümeti'nin bu tasarısı yasalarsa, Iraklı Türkmenlerin kuracağı Türkmen İşleri Yüksek Konseyi sayesinde Türkmenler başka ülkelerle doğrudan resmi temaslar kurabilecektir. Konsey Başkanı ise devlet protokolünde bakan statüsünde olacaktır (BizTurkmeniz.com, 23 Ekim 2013).

11 Eylül'de Kerkük Emniyet Müdür Yardımcısı Albay Aydın Musa Bayatlı düzenlenen silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir (Habertürk, 12 Eylül 2013). Hadise üzerine 12 Eylül'de Irak Türkmen Cephesi bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride Irak Türkmenlerine yönelik meydana gelen terör olaylarının amacının Türkmen kimliğinin ortadan kaldırılması olduğu vurgulanmıştır.

14 Eylül'de Türkmeneli Dernekler Federasyonu Yönetimi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile İstanbul'da bir araya gelmiştir. Görüşmede Federasyon Başkanı Kemal Beyatlı tarafından, Davutoğlu'na Irak ve Türkmenlerle ilgili bir dosya sunulmuştur. Dosyada Türkmenlerin son durumu, talep ve beklentileri yer almıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkmenlerin Irak'ın asli unsurlarından olduğunu ve Türkmenlerin meseleleri ile yakından ilgilendiklerini belirtmiştir. Davutoğlu, dost ve kardeş ülke Irak'a ve Türkmenlere yönelik desteklerinin süreceğini, Irak'ın istikrarı ve gelişmesinin, Türkiye'nin başlıca temennisi olduğunu vurgulamıştır (Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 15 Eylül 2013).

8 Kasım'da Kerkük'te Türkmen Hakları Düzenleme Yasası Sempozyumu düzenlenmiştir. Sempozyuma yüzün üzerinde Türkmen siyasetçi, akademisyen, kültür, sanat, spor adamı ve iş adamları katılmıştır. Yasa taslağının metnini milletvekili Jale Neftçi okuduktan sonra, Irak Türkmen Cephesi Başkanı Kerkük milletvekili Erşad Salihî kısa bir konuşma yaparak yasanın Türkmenler için öneminden bahsetmiştir (Afkarhura, 9 Kasım 2013).

2 Aralık'ta Irak Türkmenlerine uygulanan insan hakları ve mülkiyet ihlalleri konusunda Irak Türkmen Cephesi Avrupa Birliği Temsilciliğinin girişimleri ile Avrupa Parlamentosu'nda bir toplantı düzenlenerek konu tartışılmış ve Irak hükümetine konu ile ilgili baskı yapılmak üzere girişimlerde bulunulmuştur (European Turkmen Friendships Blog, 2 Aralık 2013).

5 Aralık'ta Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Irak Türkmen Cephesi Yürütme Kurulu üyelerini kabul etmiştir. Türkmenlerin, güvenlik başta olmak üzere, her türlü hak ve menfaatlerinin korunmasının, Türkiye'nin Irak politikasının vazgeçilmez bir unsuru olduğuna işaret eden Erdoğan, hem Irak merkezi hükümeti hem de Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile yapılan görüşmelerde bu hususu net bir şekilde ifade ettiklerini vurgulamıştır (Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2013).

d) Değerlendirme

2003 yılında Saddam rejiminin ortadan kalkması Türkmenler için bir umut ışığı olarak görülse de ilerleyen dönemde Irak sathında ortaya çıkan etnik ve dini ayrışma Türkmenleri olumsuz etkilemiştir. Ülkenin yeniden yapılandırılması sürecinde Türkmenlerin yok sayılması, Türkmenlerin siyasetten uzaklaşması ve hâkim grupların içinde yer alması sonuçlarını ortaya çıkarmıştır. Ancak 2010 seçimleri ve sonrasında yaşananlar Türkmenlerin Irak içerisinde yeniden bir aktör olarak yer alabileceği yolunda ümitleri arttırmıştır. Her şeye rağmen Türkmenlerin mevcudiyetlerine oranla Irak denklemine bugün oldukça düşük bir düzeyde yer aldıkları görülmektedir. Türkmenler nüfusları ile doğru orantılı bir şekilde Irak Parlamentosu'nda temsil edilememektedir. Telif hariç tutulacak olursa Türkmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde hâkimiyet Türkmen olmayan grupların elinde bulunmaktadır. Bu noktada Türk Dünyası'nın ve Türkiye'nin desteği ile Türkmen milli kimliğinin ön plana çıkarılması ve Türkmen potansiyelinin Irak yönetiminde kuvvetli temsili elzemdir. Aksi durumda Irak'ta Türkmen kimliği erimek tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

2) Suriye Türkmenleri

a) Tarihi Veriler

2011 yılı Mart ayında yoğun bir şekilde başlayıp ve hâlâ da devam eden Suriye'deki halk hareketleri Türkiye'de de ilgiyle takip edilmektedir, ancak Suriye'nin heterojen sosyal yapısı ile alakalı yeterince bilgi kamuoyu ile paylaşılmadığından yapılan analizler bir yönü ile eksik kalmaktadır.

Suriye'de mukim Türk varlığı Balkanlardaki gibi Osmanlı döneminde yerleşik hale gelen (Evlad-ı Fatihan) bir yapı değildir. Aksine Anadolu coğrafyası henüz Türk-

İslamlaşmamış iken bugün Suriye olarak tanımlanan bölgede Türk devlet ve beylikleri kurulmuştur. 7. yüzyıldan itibaren Oğuz boylarının Irak ve Suriye’de varlık gösterdiği bilinmektedir. 10. ve 11. yüzyıllarda bölgeye yoğun Türk göçünün başladığı da bilinen bir gerçektir. Suriye’ye gelen ve burada yerleşen Oğuz boylarının başlıca iki koldan ilerledikleri söylenebilir. Birinci kol; Halep, Hama, Humus ve Şam istikametinde yerleşmişlerdir ki bu boylar ağırlıkla Avşar, Bayat, Beğdili, Döğer boylarından oluşur. İkinci kol ise Lazkiye ve Trablusşam istikametinde ilerleyip Ensariye dağlarının batısındaki bölgeye yerleşmiştir (Kirişçioğlu, 1995). Bölgeye yoğun Türkmen yerleşiminin Halife Mutasım devrinde Şam ve Mısır’a vali tayin edilen Eşnas-El Türki döneminde olduğu kaydedilir. (Erol, 2009: 41) Tolunoğulları ile başlayan Türk hâkimiyeti sayesinde Türkmen göçü artarak devam etmiştir. Selçukluların 11. yüzyılda bölgeye gelişi ile birlikte Türk etkinliği belirgin bir hale gelmiştir. Bu dönemde Anadolu’nun fethi için Ahlat’tan sonra Halep bir hareket üssü işlevi görmüştür (Sevim, 2000). Yine aynı dönemde Selçuklu Sultanı Alparslan’ın komutanlarından olan Atsız, Halep’i merkez alarak Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün’ü hâkimiyeti altına almıştır. Takip eden dönemde de Türkmen boylarının bölgeyi yurt edindiğini gözlemlemek mümkündür. Nihayetinde Sultan Melikşah 1078’de bölgede Suriye Selçuklu Devleti’ni kurmasını Tutuş’a emretmiştir. Bu coğrafyadaki Türk boyları 1096 yılında Haçlı Seferleri başladığında Selahaddin Eyyubi komutasındaki kuvvetlerle ittifak ederek Haçlılara karşı bölgede büyük bir direniş oluşturmuştur. Suriye 1260 yılından itibaren Memlukler olarak bilinen resmi adı “et-Devlet’ül Türkiyye” olan Türk Devletinin hâkimiyeti altına girmiştir. Memlûk Sultanı Baybars döneminde kırk bin çadırılık büyük Türkmen toplulukları Halep’e yerleşmiştir. Yavuz Sultan Selim Han’ın 1516’da Mercidabık’ta kazandığı zaferin ardından bölge Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında bölgede Türkmen iskânı giderek hızlanmış, nihayetinde 1516’dan başlayarak 1918’e kadar Halep Vilayeti tam anlamıyla bir Türk yurdu haline gelmiştir (Orhonlu, 1987: 106-108).

Bölge, Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal’a bağlı kuvvetlerin Halep’i ele geçirmelerinin (26 Ekim 1918) akabinde Halep ve Musul Vilayetleri Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen Misak-ı Milli sınırları içinde yer almış, ancak 1920’de Fransız manda yönetimine terk edilmiştir (Okur, 2009). Halep ve Musul Vilayetleri Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen Misak-ı Milli sınırları içinde yer almış ancak Türkiye sınırlarına dâhil edilememiştir. Fransızlar Suriye’yi, Lübnan Devleti, Şam Devleti, Halep Devleti, Alevi Bölgesi ve Dürzi bölgesi şeklinde beş kısma ayırmıştır. (Gömeç, 2003: 380). Bölgedeki Türklerin, Fransızlar, ayrımcı Araplar ve Ermenilerden yoğun baskı ve zulüm gördüğü de bilinmektedir (Umar, 2002: 597). Suriye Türkmenleri Ahmet Nabğalı liderliğinde milli mücadele hareketine başlasa da Ahmet Nabğalı’nın bir Suri-

yeli ajan tarafından öldürülmesi neticesinde hareket ayrılmış, lokal direniş hareketleri üzerinden Fransız işgaline karşı durulmuştur (Öztürkmen, 2011: 48-49) Bahsi geçen dönemde tıpkı Antep, Urfa, Maraş bölgelerinde olduğu gibi Halep ve Lazkiye bölgelerinde de Türkmen direniş örgütleri işgal kuvvetlerine büyük kayıplar verdirmiştir. İlerleyen dönemde Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşma neticesinde Hatay hariç Türkiye–Suriye sınırı bugünkü haliyle kabul edilmiştir. Antlaşmanın yedinci maddesinin konuyla alakalı olarak ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu madde “Suriye Türkmenlerinin resmi dillerinin Türkçe olması ve tüm kültürel haklarının muhafaza edilmesi” hususunu içermektedir. Ankara Antlaşması incelendiğinde 7. maddenin Türkiye’ye Suriye Türkmenleri üzerinde bir garantörlük hakkı verdiği şeklinde bir yorum yapmak yanlış olmayacaktır.

1939 yılında Hatay’ın Türkiye Cumhuriyeti’ne katılma kararı alması ile Türkiye–Suriye ilişkilerinde yeni bir döneme girildiği söylenebilir. Bu dönemden sonra 1946’da Suriye Fransız mandasından çıkmış, 1958’de Mısır ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni kurmuş ve üç yıl sonra da bu birlikten ayrılmıştır. 1970 yılında ülkenin başına geçen Hafız Esed ülkeyi otuz yıl yönetmiştir. Otuz yıl içerisinde Türkiye–Suriye ilişkileri analiz edildiğinde Soğuk Savaş Dönemi etkisi ve Suriye–PKK ilişkisi nedeniyle komşuluk ilişkisinin 1998’e kadar gelişemediği görülmektedir.

1998 yılında Türkiye ve Suriye arasında imzalanan ve teröre karşı iki ülkenin işbirliğini öngören Adana Mutabakatı ilişkilerde yeni bir milat olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonra Türkiye–Suriye ilişkilerinde yaşanan iyileşme kısmen Suriye Türkmenlerini de olumlu anlamda etkilemiş, ancak bu kısmi iyileşme pek uzun sürmemiştir.

b) Günümüz Suriye’sinde Türkmenler

Suriye’de yaşayan Türkmenlerin mevcut demografik yapısına ilişkin elimizde bilimsel bir veri bulunmamaktadır, ancak hem Osmanlı dönemi salnameleri üzerinde yapılan incelemeler hem de bölgedeki Türkmenler ile yapılan görüşmeler neticesinde tahmini bir rakam vermek mümkündür. 1906 tarihli Halep Vilayeti Salmamesi içerisinde Halep ve çevresinde iki yüz bin, Lazkiye ve civarında yüz elli bin, Colan (Golan) ve yakınında yüz bin, Telkere ve civarında elli bin ve çeşitli bölgelerde de üç yüz bin civarında Türk varlığından bahsedilmektedir. Böylece yirminci yüzyılın başında Suriye’de mukim bir milyona yakın bir Türk nüfus olduğu görülmektedir (Şamil, 2003).

Suriye’de yapılan son resmi nüfus sayımına göre ülke içerisinde yirmi üç milyon insan yaşamaktadır. Suriye Türkmenleri ile yapılan görüşmelerde Türkçe konuşan

yaklaşık bir buçuk milyon civarında Türkmen olduğu ifade edilmektedir. Türkçeyi unutmuş Türkmenler ile beraber Suriye’de mukim Türkmen nüfusun üç buçuk milyon civarında olduğu söylenmektedir (Öztürkmen, 2011: 49) Burada temel nüans, büyük gruplar halinde yaşayan Türkmenler milli kimliklerini korur iken küçük gruplar halinde yaşayan Türkmen toplulukları Araplaşmıştır.

Suriye Türkmenlerinin büyük bir bölümü Hanefi mezhebine mensup olmakla birlikte aralarında az sayıda Alevi Türkmen toplulukları da bulunmaktadır. Suriye Türkmenlerinin konuştukları Türkçe; Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa ve Diyarbakır yörelerinde konuşulan Türkçeye çok yakındır (Erol, 2009: 44).

Suriye Arap Cumhuriyeti’nin azınlık politikasına göre ülkede resmi azınlık olarak sadece Ermeniler kabul edilmektedir. Bu nedenle yönetim Türkmen yahut başka bir gruba örgütlenme ve eğitim gibi alanlarda herhangi bir hak tanımamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da Suriye’de Türkmenlerin “Türkmen” adı altında herhangi bir örgütlenme kurmaları mümkün olmamıştır.

Türkmenler Suriye’de geniş bir alana yayılmıştır. Türkmenlerin yaşadıkları belli başlı bölgeleri şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür:

Türkiye’nin güney sınırı, Rakka, Halep illeri, çeşitli ilçe ve yüz kırk beş Türkmen köyünü içine alan bölge içerisinde yaşayan Türkmenleri “Halep Türkmenleri” olarak adlandırmamız mümkündür. Halep, Türklerin sayılarının en fazla olduğu bölgedir. Bu noktada Halep’in Anadolu’dan önce Türkleşen bir şehir olması etkili olmuştur. Halep gerek dil gerekse kültür olarak Güneydoğu Anadolu’nun devamı niteliğindedir. Sokaklarında Türkçe konuşulduğu gibi içerisinde birçok Türk mimari ve sanat eseri bulunur.

Türkiye’nin Hatay sınırından Lazkiye iline kadar olan alan içerisinde yaşayan Türkmen toplulukları “Lazkiye Türkmenleri” olarak adlandırılır. “Bayır–Bucak Türkmenleri” olarak da bilinirler. Hatay’ın Yayladağı ilçesinden Lazkiye içlerine kadar uzayan coğrafyada yaşayan Türkmenler aslen Karamanoğulları Türkmenlerinden olup Osmanlı döneminde bu bölgede iskân edilmiştir (Kalafat, 1996). Dağlık kesimlerinde yaşayanlara “Bayır”, ova ve sahil kesimlerinde yaşayanlara ise “Bucak Türkmenleri” adı verilir (Erol, 2009: 42). İdlib Türkmenleri de Hatay’ın Reyhanlı ilçesindeki Türkmenlerin devamı olarak değerlendirilebilir. Şehrin merkezinde, kırsalında ve Cisir Şugur ilçesine bağlı Mended, Adeniye, Sukkeriye, Selhap ve Heyte kasabalarında Türkmen varlığı yoğunudur.

Suriye’nin ortabatusında yaşayan Türkmen toplulukları Hama’dan Lübnan sınırına ulaşan ve Akdeniz kıyılarını da içine alan bölgede yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu

Türkmen topluluklarının büyük bir bölümü Türkçeyi unutmamıştır. Köylerde hâlâ Türkçe konuşulmaya devam etmektedir. Osmanlı döneminde Türkmenlerin başlıca yerleşim alanlarından birisi olan Tartus'ta ise Türkmenler ağırlıklı olarak köylerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Tartus'a bağlı Safite ilçesinde Mitras, Bisitin ve Beit Ahmet Fenus kasabalarında Türkmenler ağırlıktadır.

Rakka Türkmenlerinin kökeni Dulkadiroğulları Beyliğine dayanmaktadır. Osmanlı döneminde Budak olarak anılan bu bölgeye ve Rakka ile Halep arasında kalan Gulap bölgesine çok sayıda Türkmen boyu yerleştirilmiştir. 1679 yılı içerisinde bölgenin İskan Sorumlusu olarak görevlendirilen Feriz Bey bölgeye ağırlıklı olarak Maraş, Sivas ve Yozgat'tan olmak üzere çok sayıda Türkmen boyu getirip iskan etmiştir.

Günümüzde Rakka il merkezinden başlayarak Türkiye sınırına varıncaya dek bölgede Türkmen yerleşimi mevcuttur. Ayrıca Rakka'ya bağlı Tel Fendir, Sırt, Tel Hamam, Menara, Hamam Turkmen Garbi, Suluk, Hırbit Zirih, Doğaniye, Rucim El Cahas, Tel Mendo, El Vasita, Hamam Türkmen Şarki, Yargoy, Zaybagiye, Belva, Cubul Arus El Azize ve Biratvan kasabalarında da Türkmenler yaşamlarını sürdürmektedir.

Dera bölgesinde mukim Türkmenler ağırlıklı olarak bu bölgeye Hac yolu güvenliğinin sağlanması amacıyla Osmanlı döneminde yerleştirilmiştir. Dera'dan başlayan Türkmen yerleşimleri Ürdün içlerine kadar uzanmaktadır. Dera Türkmenlerinin kahir ekseriyeti Araplaşmış vaziyettedir. Bursa, Barak, Balay, Maraba, Neva, El Hara, El Hirak, Inhıl, Şih Mıskın kasabalarında Türkmen varlığı bulunmaktadır.

Şam'da mukim Türkmen varlığını Osmanlı bakiyesi varlıklı Türkmen aileler, Türkiye'de cumhuriyet devrimleri sırasında Şam'a göçen Türkmenler ve Colan tepelerinin işgalinden sonra bölgeden göç edip Şam'a yerleşen Türkmenler oluşturmaktadır. Muhyiddin Arabi Türbesi'nin bulunduğu Şam'ı çevreleyen Kassiyun dağı eteklerinde Türk Mahallesi olarak bilinen Muhacirun'da ciddi bir Türkmen varlığı bulunmaktadır (Durukan, 2004). Şehir merkezinde yaşayan Osmanlı bakiyesi ailelerin büyük çoğunluğu Türklüklerinin bilincinde olmalarına rağmen dil olarak Arapçayı kullanmaktadırlar (Öztürkmen, 2011: 51). Ayrıca Şam kırsalında Bily, Rihaybeh, Marah (Kaldun) ve Hatit Türkmen kasabalarında da Türkmen varlığı mevcuttur.

Günümüzde kahir ekseriyetle Şam'da yaşayan Colan Türkmenlerinin Şam ile Kudüs arasındaki bölgenin güvenliğinin tesisi için Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından olan Atsız tarafından bugün Kuneytra/Golan olarak bilinen bölgeye yerleştirildikleri söylenmektedir (Erol, 2009: 43). Osmanlı tarafından fethinden sonra Yavuz Sultan Selim'in bölgede yaşayan Türkmenlere her ne olursa olsun bu bölgeyi terk etmemeleri şeklinde bir emir verdiği hususunda bir rivayet de günümüzde

bölge Türkmenleri tarafından dile getirilmektedir. Bölgede kalan Türkmenler Suriye Devleti'nin bağımsızlığını kazanmasının akabinde yerleşik hayata geçmiş ve tarıma başlamıştır (Erol, 2009: 42). Hâlihazırda Suriye içerisinde Colan'ı terk etmeye zorlanan kırk binden fazla Türkmen bulunmaktadır. Colan'ın işgal edilmemiş kısımlarında yaşayan Türkmenler de mevcuttur (Iyd, 2004: 74). BM kontrolündeki bu bölgede yaşayan Colan Türkmenleri bu bölgede oldukça kötü hayat şartları altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışmakta ve bölgeden ancak izin kağıtları ile dışarı çıkabilmektedir (Erol, 2009: 43). Colan Türkmenlerinin konuştuğu Türkçe ağız gerek ses ve şekil özellikleri bakımından gerek söz varlığı bakımından Gaziantep ağızı ile çok yakın benzerlikler göstermektedir (Aksoy, 1945: 89, 108-119).

c) Güncel Politik Durum

Günümüzde Suriye Türkmenleri açısından en büyük problem Suriye'nin geçmişten gelen baskıcı yönetimi nedeniyle bugüne kadar herhangi bir şekilde politik örgütlenme şansı bulamamalarıdır. Örgütlü bir politik muhalefet geleneğinin bulunmaması Suriye Türkmenleri nezdinde lider/kadro problemini ortaya çıkarmıştır. 2011 yılı Mart ayında Suriye'de olayların başlamasının sonrasında Suriye Türkmenleri de Suriye içinde ve dışında örgütlenme çalışmalarına başlamıştır.

Suriye Türkmenleri içerisinde örgütlü olarak nitelendirilebilecek üç siyasal hareket bulunmaktadır. Bunlar; "Suriye Türkmen Kitleleri", "Suriye Demokratik Türkmen Hareketi" ve "Suriye Türkmenleri Platformu"dur. Çalışmanın bu bölümünde bu üç hareketin kuruluşu, yapıları ve işleyişi hakkında bir çerçeve çizilecektir.

"Suriye Türkmen Kitleleri" ağırlıklı olarak Türkiye'de yaşayan Suriye kökenli Türkmenlerin örgütlenme çabasının bir ürünüdür. 2011 yılında örgütlenme için başlatılan çalışmalar 15 Şubat 2012'de nihayete ermiş ve Yusuf Molla'nın önderliğinde kuruluşu kamuoyuna duyurulmuştur (İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği, 16 Şubat 2012).

Suriye Türkmen Kitlelerinin omurgasını Bayır-Bucak ve Lazkiye bölgesi ve bu bölgenin Türkmenleri oluşturmaktadır (Orhan, Orsam, 12 Temmuz 2012). Kitle; Bayır-Bucak bölgesinde konuşlanmış Türkmen askeri yapılar ile yakın temas içerisindedir. Lazkiye ve çevresinde mukim 12'den fazla Türkmen askeri birliğinin çatı örgütlenmesi olan "Türkmen Dağı Bölüğü" kitleye oldukça yakın duran bir tugaydır (ORSAM 2013: 10).

"Suriye Demokratik Türkmen Hareketi" Suriye Türkmen Kitleleri'nin ardından Suriye Türkmenleri için örgütlü bir politik hareket olmak iddiası ile ortaya çıkan ikinci organizasyondur. 21 Mart 2012 tarihinde Suriye Türkmen Demokratik Hareketi'nin

kuruluşu kamuoyuna ilan edilmiştir (Haberler.com, 21 Mart 2012). Hareketin kurucu kadrosunu ağırlıklı olarak Suriye Türkmen Kitlesi'nden ayrılanlar ve Türkiye'de lisansüstü öğrenim gören, ticaretle uğraşan genç Suriye Türkmenleri oluşturmuştur. Suriye Türkmen Demokratik Hareketi'nin liderliğini bir yıla yakın bir süre Abdülkerim Ağa yürütmüştür. Şu anda Hareketin genel başkanlığını Ziyad Hasan, genel başkan yardımcılığını ise Tark Sülo Cevizci yürütmektedir.

Suriye Demokratik Türkmen Hareketi ağırlıklı olarak çalışmalarını Halep merkezli olarak sürdürmektedir. Mevcut yönetimin çalışma prensibi çalışmaları sahaya kaydırmak ve sonuç odaklı yürütmek üzerinedir. Hareket bir taraftan Suriye içi ile ilişki kurarken diğer taraftan da Türkiye ve Suriye muhalefeti nezdinde diplomasi faaliyetlerini yürütmeye önem vermektedir. Hareketin çeşitli okulları, haber ajansı ve radyo istasyonu bulunmaktadır (Tarık Sülo Cevizci ile Görüşme, 14 Temmuz 2013). Suriye Türkmen Demokratik Hareketi 2 Mart 2014'te düzenlediği kongre ile partileşme kararı alarak Suriye Türkmen Milli Hareket Partisi'ni kurmuştur.

“Suriye Türkmenleri Platformu” Türkiye'de yaşayan iş ve ticaret adamlarının öncülüğünde kurulmuş bir yapıdır. Suriye Türkmenleri Platformu birinci toplantısını Başbakanlığın desteği ve Dışişleri Bakanlığının ev sahipliği ile 15 Aralık 2012 tarihinde İstanbul'da yapmıştır. Platformun düzenleme komitesi ve yönetiminde Esat Arber, Heysem Molla Ali (Muhammed Ali Bardakçı), Mehmet Silo (Türkhan), Muhammed Ceren, Mustafa Şeyh Ahmet, Muhammed Arap ve Zeki Türkmen bulunmaktadır (Gazete 5, 15 Aralık 2012).

Suriye Türkmenleri Platformu partiler üstü çalışacak bir Türkmen Meclisi için çalışma yapmış ve Meclis ilk toplantısını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye Türkmenleri Platformu Onursal Başkanı ve MHP Grup Başkanvekili Mehmet Şandır ve Suriye Ulusal Konseyi Başkanı George Sabra'nın da katılımıyla 2013 yılı Mart ayı içerisinde Ankara Dedeman Oteli'nde gerçekleştirmiştir (Zaman, 30 Mart 2013).

d) Değerlendirme

Bugün Suriye üzerinde mevcut Türkmen varlığı, Anadolu coğrafyası Türk-İslamlaşmadan önce bölgeye gelmiş ve bölgenin Türk-İslam hâkimiyeti altına girmesinde çok önemli katkılarda bulunmuştur. Türkmenlerin Suriye'de mukim ciddi bir nüfusu olmasına karşın yıllardır Suriye yönetiminin sürdürdüğü baskı politikaları nedeniyle Türkmenler Suriye siyaset düzleminde kendilerine herhangi bir alan açamamıştır. Fransız manda yönetimi ile başlayıp yıllardır süregelen asimilasyon politikaları sonucunda Türkmenlerin önemli bir kısmı dillerini kaybetmiştir.

Ortadoğu'da Tunus ile başlayıp Suriye'ye uzanan özgürlük hareketleri hiç şüphesiz ki Türkmenleri de etkilemektedir. Suriye Türkmenleri hâlihazırda muhalefet hareketi içinde yer almaktadır. 2011'in Mart ayından bu yana yüzlerce Türkmen hayatını kaybetmiştir. Lübnan sınırındaki Türkmen köyleri defalarca bombalanmıştır. Bölge Türkmenleri ve onların Türkiye'deki yakınlarının ifadelerine göre gözaltında ve kayıp olan yüzlerce Türkmen vardır. Bu noktada Türkmenler Türkiye'nin ve Türk Dünyasının kendi hakları için devreye girmesini ve destek vermesini beklemektedir. Suriye'nin çeşitli bölgelerinde yapılan muhalefet gösterilerinde açılan Türk Bayrakları ve Türkçe pankartlar da bu durumu doğrulamaktadır. Esed sonrası meydana çıkacak yeni devlet yapılanmasında Türkmenlerin etkin bir şekilde temsili için Türkiye'nin ve Türk Dünyasının gerekli hazırlıkları ve girişimleri başlatması elzemdir. Bu bağlamda; Türkmenlerin yeni anayasa içerisinde ülkenin kurucu unsurlarından birisi olarak kabul edilmesi ve Türkmenlerin Ankara Antlaşması'ndan kaynaklanan sosyal, kültürel ve eğitim haklarının devletçe tanınması önem arz etmektedir. Bu konularla ilgili olarak Türkiye'nin daha somut adımlar atması gerekmektedir. Gerçekleştirilecek somut girişimlerin Türkiye'nin ve Türk Dünyasının hukuki ve tarihî sorumluluğunu yerine getirmesi anlamına geleceği de unutulmamalıdır.

3) Lübnan Türkmenleri

a) Tarihî Veriler

Lübnan Türkmenleri konusu birkaç yıl öncesine kadar Türkiye ve Türk Dünyası kamuoyu nezdinde neredeyse hiç bilinmemekteydi. Konu birkaç yıldır Türkiye gündemine zaman zaman gelse de hakkında yeteri kadar araştırma/çalışma maalesef yapılamamıştır.

Lübnan ve bölgede mukim topluluklara dair gerçekleştirilen tarih çalışmalarında, günümüzde Lübnan coğrafyasında yaşayan Türkmen varlığının kökenlerinin on ikinci yüzyıla dayandığı vurgulanmaktadır (Ayhan, 2009). Charles Winslow, Lübnan üzerine yaptığı çalışmada dikkat çekici şu ifadeleri kullanmıştır: "Lübnan Dağı'na hâkim olan Memlûklar 12. yüzyılda Kisrivan'dan Trablusşam'a kadar olan alanı kendi içinde bölgelere ayırdıktan sonra bazı stratejik bölgelere Türkmen ailelerini yerleştirmiştir. Ancak, 1382 yılında Çerkez kökenli Berkuk Bey'in son Türk hanedanını devirmesiyle birlikte Mısır'da kurulan Çerkez yönetimi ile Lübnan'daki Türkmen aileler arasındaki ilişki kesilmiştir. 1440'lı yıllarda Türkmen Beyleri Kisrivan'ı yönetmiştir." (Winslow, 1996: 15). Lübnanlı tarihçi Kemal Salibi'nin "A House of Many Mansions" adlı çalışmasında da, 1306 yılından 16. yüzyıla kadar Kisrivan bölgesinin Türkmenlerin kontrolü altında olduğu bilgisine rastlanmaktadır (Salibi, 2005: 103).

Türkiye Cumhuriyeti, resmi olarak Lübnan Türkmenlerinden ilk kez 1989 yılında haberdar olabilmıştır. Lübnan ordusunda askerlik yapmakta olan bir Lübnan Türkmeni olan Halit Esad'ın 1989 yılında görevi sırasında Türkçe konuşurken subayı tarafından fark edilmesi ve subayın Halit Esad'ı Türkiye Büyükelçiliği'ne götürmesi ile ilk temas kurulmuştur (ORSAM 2010: 7).

b) Günümüzde Lübnan Türkmenleri

Lübnan Türkmenleri ve bölgedeki Türk varlığını beş başlık altında (Akkar, Baalbek, Girit kökenli Türkler, Beyrut'ta mukim Türkler ve göç eden Suriye Türkmenleri) incelemek mümkündür.

Lübnan Türkmenlerine ait iki köyün bulunduğu Akkar bölgesi, Lübnan'ın kuzey vilayeti sınırları içinde yer almaktadır. Akkar'da Kobayat yerleşim birimi yakınındaki Türkmen köylerine, Trablus şehrinden yaklaşık bir saatlik bir yolculuktan sonra varmak mümkündür (ORSAM 2010: 8).

Akkar bölgesinde Lübnan Türkmenlerine ait iki köyden birisi Kavaşra köyüdür. Lübnan Türkmenlerine ait iki köy arasında kimliklerini nispeten korumaları, Türkçeyi az da olsa konuşabilmeleri ve Türkiye ile bağları açısından Kavaşra'nın ön plana çıktığı söylenmektedir. Köyün nüfusu 2800 kişi civarındadır ve tamamı Sünni Türkmenlerden oluşmaktadır (ORSAM 2010: 8).

Akkar bölgesinde Lübnan Türkmenlerine ait iki köyden diğeri Aydamun köyüdür. Aydamun'a Kavaşra köyünü geçtikten sonra yaklaşık 15 dakikalık bir ulaşım ile varmak mümkündür. Köyün nüfus yapısı Kavaşra'dan biraz daha farklıdır. 3000 nüfuslu köyde yaşayanların yaklaşık %75'i Türkmen'dir, dolayısıyla Aydamun'da 2500 civarında Türkmen yaşamaktadır. Nüfusun geri kalan kısmını Hıristiyan Araplar oluşturmaktadır. Hıristiyanların %80'i Rum Ortodoks, %20'si de Marunî'dir. Türkmenlerin tamamı Sünni mezhebine mensuptur (ORSAM 2010: 9).

Türkiye'nin Baalbek Türkmenlerinin varlığından haberdar olması Akkar Türkmenleri vesilesiyle 2007 yılında mümkün olmuştur. Baalbek Türkmenlerinin Akkar Türkmenlerine göre daha dışa kapalı bir toplum olduğu ve aşiret olarak örgütlendiği görülmektedir. Baalbek Türkmenleri, Şii ve Hıristiyanların yoğun olduğu bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmektedirler. Köyler farklı din ve mezhebe mensup toplumlarla çevrelenmiş olmakla birlikte kendi içinde homojen bir yapı arz etmektedir. Duris ve Addus köyleri dışında tutulacak olursa Türkmen köylerinin tamamı Sünni Türkmenlerden oluşmaktadır. Bu bölgedeki Türkmen varlığı Baalbek şehri civarında mukim ve birbirlerine yaklaşık 15'er dakikalık mesafede bulunan beş Türkmen köyü ve Hermel şehri yakınlarında bulunan bir köyden oluşmaktadır (ORSAM 2010: 11).

Bu köyler Şeymiye, Duris, Nananiye, Addus, Hadidiye ve Al Kaa isimlerini taşımaktadır. Şeymiye Köyü bin kişiden müteşekkildir ve bu bin kişinin tamamı Sünni Türkmendir. Sekiz bin nüfuslu Duris köyünde 600 Türkmen yaşamaktadır; bunların %85'i Şii Türkmen %15'i ise Sünni Türkmendir. Nananiye köyünde yaşayan 800 kişinin tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. 800 nüfusu bulunan Addus köyünün %85'i Türkmen varlığına mensuptur. 500 nüfuslu Hadidiye'nin tamamı Türkmendir. 500 nüfuslu Al Kaa köyü de tamamen Türkmenlerin yaşadığı bir köydür (ORSAM 2010: 13).

1897 tarihinden sonra Girit Adası'ndaki Türk hâkimiyetinin sona ermesi neticesinde Giritli Türkler Rum saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. 1898 yılında Ali Bekraki liderliğinde Rumlara karşı bir ayaklanma başlatılmış ancak ayaklanma istenilen başarıyı elde edememiştir. Yoğun saldırılar akabinde Devlet-i 'Aliyye, Müslüman Türk nüfusa sahip çıkmak için gemilerle Türk nüfusu adadan tahliye etmiştir. Girit Türklerinin büyük bir kısmı İzmir ve Mersin'e yerleştirilirken bir bölümü de Trablus ve Şam'a gönderilmiştir (ORSAM 2010: 14). Şu an günümüzde Lübnan'da yaşayan Giritli Türkler, Trablus'a yerleştirilenler ve Suriye'de Hamidiye köyüne yerleştirilip daha sonra ekonomik nedenlerle Lübnan'a geçen Giritli Türklerden oluşmaktadır. Günümüzdeki nüfusları net olarak bilinmemekle birlikte 10 bin civarında Giritli Türk'ün Lübnan'da yaşadığı tahmin edilmektedir (Söylemez, Aksiyon, 6 Ekim 2008).

Beyrut'ta faaliyet gösteren Türk Derneklerinin verilerine göre Beyrut'ta 20.000 civarında Türk vatandaşı yaşamaktadır. Türk vatandaşları 1940'larda ekonomik nedenlerle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göç etmiş kişilerdir. Şu anda Beyrut'ta yaşamlarını sürdürenler 2. ve 3. nesil Türklerdir. Orta ve üstü yaştakiler iyi Türkçe konuşmaktadır. Yeni nesillerle beraber Türkçe unutulmaya başlanmıştır. Birçoğunun Türkiye ile bağlantıları devam etmektedir. Akrabaları ve mülkleri bulunmakta, iş dolayısıyla sık sık Türkiye'yi ziyaret etmektedirler (ORSAM 2010: 15).

c) Değerlendirme

İç savaş tehlikesinin her zaman analiz seviyesinin bir noktasında bulunduğu Lübnan'da Türkmenler böyle bir senaryo halinde Türkiye ve Türk Dünyasının kendilerine sahip çıkmasını beklemektedir.

Lübnan'da mukim Türk varlığının bir kısmı ile 1989 yılında, bir kısmı ile de 2007 yılı itibarıyla ilk defa haberdar olunabildiği için bölgedeki Türk varlığı ile alakalı bugüne kadar ciddi düzeyde çok fazla çalışma yapılamamıştır. Öncelikli olarak yerel ölçekte Lübnan'daki Türk varlığının hayatını kolaylaştırıcı ve onların Lübnan içerisinde temsilini mümkün kılacak çalışmalara yoğunlaşmak gerekmektedir. Sonrasında

ise Lübnan'daki Türk varlığının Türk Dünyası ile ilgili sivil ve devletlerarası örgütlerde temsilinin sağlanması ve Türk Dünyasının ilgisinin ve desteğinin bu bölgeye de yönelmesi hususunda gerekli çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı I*, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945).
- Ayhan, Veysel & Özlem Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*, (Bursa: Dora Yayınları, 2009).
- Durukan, M. Yaşar, "Sakıncalı Türkler: Ankara'ya Söyleyin Bizi Vatandaş Yapsınlar", *Aksiyon*, Sayı: 480, 16 Şubat 2004.
- Erol, Hülya Arslan, "Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağzı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2009.
- Gömeç, Sadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003).
- Hasan, Mazin, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Iyd, Muhammed Hayr, *Colan'da Türkmen Aşiretleri (Ayn El-Zaman Limen Seken El-Colan Min Aşair Et-Türkman)*, (Şam: Türkmen Matbaası (Matbaati Türkmani), 2004).
- Kirişçiöğlü, Fatih, "Suriye Türkleri", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 2, Sayı: 3, 1995.
- Koçsoy, Şevket, *Irak Türkleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991).
- Koluman, Aziz & Oytun Orhan, "Türkiye-Suriye İlişkileri", *Stratejik Analiz*, Sayı: 44, Aralık 2003.
- Okur, Mehmet Akif, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Sayı:48, Kış / 2009.
- Orhan, Oytun, "Suriye'de Son Hedef Türkmenler", *ORSAM İnternet Sitesi*, 12 Temmuz 2012, (<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3637>)
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1987).
- Özfatura, Necati, "Kuzey Irak'ta Neler Oluyor? -2", *Türkiye Gazetesi*, 20 Ağustos 2000, (<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/m-necati-ozfatura/75790.aspx>).
- Öztürkmen, Ali & Oytun Orhan, "Suriye'de Değişimin Gündeme Taşdığı Toplum: Suriye Türkmenleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 35, 2011.
- Salibi, Kamal, *A House of Many Mansions: The History of Lebanon Reconsidered*, (Londra: I. B. Tauris, 2005).

- Saatçi, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, (İstanbul: Ötüken, 2003).
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000).
- Söylemez, Haşim, “Lübnan’daki Giritli Türkler”, *Aksiyon*, 6 Ekim 2008, (<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-22802-34-lubnandaki-giritli-turkler.html>).
- Şamil, Ali, “Golan Türkmenlerinin Kaderi”, Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, Mehmet Seyfettin Erol (Der.), *21. Yüzyılda Türk Jeopolitiği*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2003).
- Şükür, Soran, “Kerkük Kerkük”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 47, Mart 2004.
- Tarık Sülo Cevzici İle Mülakat, 14 Temmuz 2013
- Umar, Ömer Osman, “Suriye Türkleri”, *Türkler*, Cilt: 20, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).
- Winslow, Charles, *Lebanon: War and Politics in a Fragmented Society*, (London and New York: Routledge, 1996).
- “Erdogan Irak Türkmen Cephesi Yürütme Kurulu Üyelerini Kabul Etti”, *Anadolu Ajansı*, 5 Aralık 2013, (<https://www.aa.com.tr/tr/haberler/259785--erdogan-irak-turkmen-cephesi-yurutme-kurulu-uyelerini-kabul-etti>).
- “Irak Türkmen Cephesi’nin Diplomatik Zaferi”, *Avrupa Gazete*, 19 Mart 2013, (<http://www.avrupagazete.com/mansetler/10939-irak-turkmen-cephesi-nin-diplomatik-zaferi.html>).
- “Irak’taki Türkmenler Bölünmek İstemiyor”, *Haber 7*, 29 Aralık 2012, (<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/971021-iraktaki-turkmenler-bolunmek-istemiyor>).
- “ITC Avrupa Birliği Temsilcisi Dr. Hassan Aydınlı”, *European-Turkmen Friendships Blog*, 2 Aralık 2013, (<http://turkmenfriendship.blogspot.com.tr/2013/12/itc-avrupa-birligi-temsilcisi-dr-hassan.html>).
- “İl Meclis Seçimlerinde Türkmen Adayları Tehdit Edildi”, *BizTürkmeniz.com*, 2 Mayıs 2013, (<http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=27538>).
- “Kerkük; Patlamaların Sesi ve Yetkililerin Sessizliği”, *Kirkuknow*, 17 Ocak 2013, (<http://kirkuknow.com/turkmen/index.php/2013/01/kerkuk-patlamların-sesi-ve-yetkililerin-sessizligi>).
- “Kerkük’te İntihar Saldırısı”, *Diyarbakır Yenigün*, 3 Şubat 2013, (<http://www.diyarbakiryenigun.com/kerkukte-intihar-saldirisi-30-olu-70-yarali.html>).
- “Kerkük’te Türkmen Subay Öldürüldü”, *Habertürk*, 12 Eylül 2013, (<http://www.haberturk.com/dunya/haber/877125-kerkukte-turkmen-subay-olduruldu>).

- “Muhafif Türkmenlerden Yardım Çağırısı”, *Anadolu Ajansı*, 20 Eylül 2013, (<http://www.aa.com.tr/tr/dunya/230373--muhafif-turkmenlerden-yardim-cagrisi>).
- “Suriye Demokratik Türkmen Hareketi Kuruluşunu İlan Etti”, *Haberler.com*, 21 Mart 2012, (<http://www.haberler.com/suriye-demokratik-turkmen-hareketi-kurulusunu-ilan-3468030-haberi/>).
- “Suriye Türkmen Kitlesi Kuruldu”, *İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği*, 16 Şubat 2012, (http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=764:suriye-tuerkmen-kitlesi-kuruldu&catid=1:haberler&Itemid=2).
- “Suriye Türkmenleri Meclisi Ankara’da Resmen Kuruldu”, *Zaman*, 30 Mart 2013, (http://www.zaman.com.tr/gundem_suriye-turkmenleri-meclisi-ankarada-resmen-kuruldu_2071936.html).
- “Suriye Türkmenleri Platformu-1 Toplantısı”, *Gazete 5*, 15 Aralık 2012, (<http://www.gazete5.com/haber/suriye-turkmenleri-platformu-1-toplantisi-15-aralik-2012-264177>).
- “Tuzhurmatu’da 3 Patlama, 5 Ölü, 61 Yaralı”, *Haberler.com*, 15 Nisan 2013, (<http://www.haberler.com/tuzhurmatu-da-3-patlama-5-olu-61-yarali-4527456-haberi/>).
- “Tuzhurmatu’da Canlı Bomba Saldırısı”, *Milliyet*, 23 Ocak 2013, (<http://dunya.milliyet.com.tr/tuzhurmatu-da-canli-bomba-saldirisi-cok-sayida-olu-ve-yarali-dunya/dunyadetay/23.01.2013/1659378/default.htm>).
- “Tuzhurmatu’da Patlama”, *Yeni Şafak*, 1 Ocak 2013, (<http://yenisafak.com.tr/dunya-haber/tuzhurmatuda-patlama-1.1.2013-442376>).
- “Türkmen Konseyi Kuruluyor”, *BizTürkmeniz.com*, 23 Ekim 2013, (<http://www.biz-turkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=28876>).
- “Türkmen Lidere Suikast”, *Sabah*, 26 Haziran 2013, (<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/06/26/turkmen-lidere-suikast>).
- “Türkmen Yörelere ve Türkmen Ağırlıklı Bölgelere Peşmerge Güçlerinin Girmesi Hususunda Bildiri”, *TurkmenSani.net*, 3 Mayıs 2013, (http://www.turkmen-sani.net/tr-tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1151:tuerkmen-yoerelele-ve-tuerkmen-arlkl-boelgelere-pemerge-gueclerinin-girmesi-hususunda-bildiri-&catid=45:irak&Itemid=124).
- “Türkmenler Irak’ın İstikrarı İçin Fedakarlık Yaptı”, *Haber 7*, 23 Ocak 2013, (<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/981033-turkmenler-irakin-istikrari-icin-fedakarlik-yapti>).
- “UNPO Genel Sekreterliğinden Irak Türkmenlerine”, *Türkmeneli News*, 8 Şubat 2013, (<http://turkmenelinews.blogspot.com/2013/02/unpo-genel-sekreterliginden-irak.html>).

III. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI KURUMLARI

TÜRK KONSEYİ (TÜRK KENEŞİ)
TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTO ASAMBLESİ (TÜRKPA)
ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI (TÜRKSOY)
ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI (TİKA)
YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ
HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ
KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ

TÜRK KONSEYİ (TÜRK KENEŞİ)

Prof. Dr. Darhan Kızıralı

*Uluslararası Türk Akademisi Başkanı
post@turkacadem.kz*

Türk Dili Konuşan Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmesinin ardından Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında ilişkiler hızla gelişmiştir. Türk Konseyi (diğer adı Türk Keneşi) Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi Türk Dili Konuşan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomi, politika, eğitim, turizm ve benzer alanları kapsayan işbirliğinin derinleştirilmesi, ortak tarihsel ve kültürel değerlere dayanan dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin geliştirilerek Türkçe konuşan halkların birbirine yakınlaşması ve ayrıca Avrasya kıtasında barış ve istikrarın korunmasına katkı sağlanması amacıyla kurulmuştur.

Türk Konseyi veya diğer adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 3 Ekim 2009'da Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi ile Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında kurulmuş olan ve BM'in amaçlarıyla ve uluslararası hukuk prensiplerine uyan uluslararası bir örgüttür. Türkmenistan ve Özbekistan tarafsızlık politikaları nedeniyle Konsey'e henüz üye olmamasına rağmen potansiyel üye adaylardır.

Konsey'in esas amaç ve temel görevlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. Türk Konseyi üyeleri arasında ticaret ve yatırım için uygun koşulların yaratılması; kültürel ilişkilerin geliştirilmesi; kapsamlı ve dengeli bir ekonomik büyüme ile sosyal ve kültürel gelişimin amaçlanması; bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi; medya ve kitle iletişim araçları arasındaki etkileşimin teşvik edilmesi; karşılıklı güvenin güçlendirilmesi; ortak amaçlara dair etkili bölgesel ve ikili işbirliğinin her alanda geliştirilmesi. Bu amaç ve görevlerin yerine getirilmesi için Türk Konseyi'ne bağlı Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Konseyi, Sekretarya gibi yapılar çalışmalarını sürdürmektedir.

Türk Konseyi'nin karar verici organı dönem Başkanlığı'nı üstlenen ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından koordine edilen Devlet Başkanları Konseyi'dir. Dönem

Başkanlığı süresi bir yıldır. Türk Konseyi'nin tüm çalışmaları İstanbul'da yerleşik ve üye devletlerin vatandaşlarından oluşan uluslararası bir kadronun çalıştığı Sekreterya tarafından yönetilir. Konseyi'n Genel Sekreteri üç yıllığına ve sıra ile atanır.

Türk Konseyi'nin Kuruluşuna Giden Yol

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Konseyi), Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi iradeyi yansıtmak ve Türk dili konuşan ülkeler arasında kapsamlı işbirliğini teşvik etmek amacıyla kurulan ve kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye olan uluslararası ve hükümetlerarası bir çatı organizasyondur.

1991 yılında dünya sahnesine beş bağımsız Türk devletinin çıkması Türkiye'nin dış politikasında yeni gündemin oluşmasına neden olmuş ve altı Türk devleti arasında yoğun görüşmelere başlanmıştır. Türk Devlet Başkanlarının Zirvelerinin düzenlenmesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin çaba ve gayretleri büyük olmuştur. Türkiye Avrasya'da oluşan yeni durumu süratle tesbit ederek Türk Devlet Başkanları Zirvelerinde bütün Türk devletlerinin Başkanlarını bir araya gelmesini sağlayabilmiştir. 1991 senesinde Türk devleti Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da oluşan yeni durumla yakından ilgilenerek bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş kardeş Cumhuriyetleri tanıyan ilk ülke olmuştur.

Yeni Türk devletleri de ortak Türk değerleri bazında kültürel yakınlaşmanın, siyasal dayanışmanın, ekonomik bütünleşmenin, ilişkileri daha sağlam temellere oturtturmanın ve uluslararası alanda hak ettikleri yeri elde etmenin gereğinin farkındaydı. Sözkonusu süreç genç devletler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile Türkiye Devlet Başkanlarının 1992 yılında bir araya geldiği Ankara Zirvesi'yle başladı. 1992'de Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın insiyatifiyle Türk devletlerinin kapsamlı işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Türk Dili Konuşan Devlet Başkanlarının 1. Zirvesi gerçekleşti. Bu Zirveyi dokuz Zirve daha takip etti ve söz konusu "Zirveler Süreci"nin sonucunda Nahçıvan Anlaşması imzalandı. İlk Zirveye Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov katıldılar. Böylece, dünyada mevcut olan tüm bağımsız Türk devletlerinin liderleri ilk kez bir araya geldi. Özal'dan sonra Devlet Başkanları düzenli bir şekilde olmasa da Zirveler Sürecini devam ettirdiler.

Turgut Özal'dan sonra Devlet Başkanları mevcut engellere rağmen Zirveler Sürecini devam ettirdiler. 2. Zirve 1994 yılında tekrar Türkiye'de, İstanbul'da yapıldı.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in inisiyatifinde düzenlenen zirveye Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov katıldılar. Daha sonra sırasıyla 1995 Bişkek, 1996 Taşkent, 1998 Astana, 2000 Bakü, 2001 İstanbul, 2006 Antalya, 2009 Nahçıvan ve 2010 İstanbul Zirveleri düzenlenmiştir. 1995'te Kırgız Cumhuriyeti'nin ev sahipliğinde Bişkek'te gerçekleşen üçüncü zirve de Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Cumhurbaşkanıları bir araya getirdi. Ev sahipliğini Özbekistan'ın yaptığı ilk ve tek zirve 1996 yılında Taşkent'te düzenlendi ve yine tüm Türk Devlet Başkanları buluştu. Bu zirve tüm Türk devletleri Cumhurbaşkanılarının eksiksiz temsil edildiği son zirveydi. Taşkent Bildirisi'nde zirvelerde alınan kararların koordinasyonu ve uygulanmasının izlenmesi için Türkçe Konuşan Devletler Zirvesi Sekreteryası oluşturulması kararlaştırıldı. 1998'de düzenlenen Astana Zirvesi'nde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanıları tarafından temsil edilmişken, Türkmenistan Meclis Başkanı düzeyinde katılım sağladı. Toplantıda Daimi Sekreteryaya Tüzüğü kabul edildi. 6. Zirve Azerbaycan'ın ev sahipliğinde ve Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Cumhurbaşkanılarının katılımıyla 2000 yılında gerçekleşti. Türkmenistan ve Özbekistan'ı ise zirvede Meclis Başkanları temsil etti. Bakü Zirvesi'nde Daimi Sekreteryanın Türkiye'de kurulmasına karar verildi. 2001 yılında İstanbul'da yapılan 7. Zirvede Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanıları ağırladı. Özbekistan zirvede Parlamento Başkanı seviyesinde temsil edildi. 8. Zirve Türk tarafının girişimleriyle ancak 2006 yılında Antalya'da gerçekleşebildi. Bu dönemde tüm Devlet Başkanlarının katılımının sağlanması beklendiği için meydana söz konusu gecikme çıktı. Sonunda ise katılanlarla yola devam etme kararı alındı. Türkiye Cumhurbaşkanı ev sahipliğini yaptığı 8. Zirveye Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev katıldılar. Bu zirveden sonraki toplantılara Özbekistan tarafı katılmadı.

Bu süreçte özellikle Nursultan Nazarbayev'in Türk devletleri ve Türk dünyasının işbirliği ve bütünleşmesi sürecine yaptığı katkısı ve gösterdiği desteğin altını çizmek gerekir. 1992'dan bu yana tüm zirvelere istisnasız bir şekilde katılmış olan tek Türk Devlet Başkanı Nazarbayev'dir. Onun zirvelere kesintisiz bir şekilde katılımı ve zirvelerde yaptığı konuşmaları Türk bütünleşmesinin devam etmesini sağlamıştır.

3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da düzenlenen 9. Zirve Türk devletleri ilişkilerinin kurumsallaştırılması bakımından büyük tarihsel öneme sahiptir. Türk Kon-

seyi, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Devlet Başkanlarının Nahçıvan Anlaşması'nı imzalamalarıyla uluslararası bir örgüt olarak kuruldu. Nahçıvan'da imzalanan "Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Anlaşma" 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girdi. Türkmenistan ve Özbekistan'ın Nahçıvan Anlaşması'nı imzalamaması onların Türk dünyasının gelecekteki bütünleşmesine katılmayacakları anlamına gelmemektedir. 2010 yılında İstanbul'da düzenlenen 10. Zirvede Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi hayata geçirildi ve İstanbul'da bulunan Sekretarya'ya Büyükelçi Halil Akıncı Devlet Başkanları tarafından Genel Sekreter olarak atandı. Zirveler sürecinin son halkası olan 10. Zirve 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ev sahipliğinde ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva ve Türkmenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gurbangulı Berdimuhammedov'un katılımlarıyla İstanbul'da yapıldı.

Türk işbirliğinin en önemli dönüm noktası şüphesiz Türk Dili Konuşan Devletler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Keneşi) kurulması olmuştur. Türk Konseyi zirvelerin doğal ve en somut sonucu olmuştur. Zirveler süreci, Türk devletlerinin liderlerini buluşturma işlevini yerine getiren yararlı bir mekanizma oldu. Türk devletlerinin kendi aralarındaki işbirliğini kurumsallaştırmaları ve somut ortak projeler üzerinde devamlı bir şekilde çalışacak Türk Konseyi'ni kurmaları için yirmi yıllık bir zaman dilimi geçti. 3 Ekim günü Konsey'in kurucu üyeleri tarafından Türk Birliği günü olarak kutlanmaktadır.

Türk Konseyi'nin Yapısı ve Kurumsal Özellikleri

Türk Keneşi'nin karar alma organı Dönem Başkanlığı'nı üstlenen ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından yönetilen Devlet Başkanları Konseyi'dir. Dönem Başkanlığının süresi bir yıldır. Devlet Başkanları Konseyi'nin altında Dışişleri Bakanları Konseyi ve Kıdemli Memurlar Komitesi bulunmaktadır. Daimi bir danışma teşekkülü olan Ak-sakallar Keneşi ise Türklerin büyüklere olan saygı ve onların engin tecrübesinden faydalanma geleneğinden ileri gelmektedir. Türk Keneşi'nin tüm faaliyetleri Nahçıvan Anlaşması gereğince İstanbul'da yerleşik Sekretarya tarafından yürütülmektedir. Sekretaryanın personeli dört üye devletin vatandaşlarından oluşmaktadır. Devlet Başkanları tarafından tayin edilen Genel Sekreter yetkilerini temsil ettiği devletlerin müşterek gücünden alır ve onların adına kullanır. Üye devletlerin arasındaki tüm işbirliği süreçlerinin eşgüdümünü yürütmek amacıyla kurulan Sekretarya çalışmalarını birtakım ilkeler ışığında gerçekleştirmektedir. Öncelikle, üye ülkeler arasında herhangi bir fark gözetilmemekte, tespit edilen ortak çıkarlara ulaşmak için gayret sarf edilmektedir.

Çalışmalar sürdürülürken her devletin hassasiyetlerine azami dikkat gösterilmektedir. Bütün bunlar yapılırken işbirliğinin hukuki ve kurumsal altyapısını oluşturmak, gelecekte gerçekleştirilebilecek işbirliği projeleri için zemin hazırlamak ve, en önemlisi, çalışmaların sürekliliğini sağlamak için gerekli tedbirler alınmaktadır. Türk Keneşi'nin genel yapı, işleyiş ve yöntemiyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da üye ülkelerin Bakan ve Kuruluş Başkanlarını sistematik bir şekilde bir araya getirip buluşturmasıdır. Zira Kurucu Anlaşmasına göre Keneş'in temel amacı ve varoluş sebebi Türk devletlerinin arasında kapsamlı bir işbirliği geliştirmektir. Genel olarak, işbirliği alanları ve zirve konuları Sekretarya tarafından belirlenip, Bakanlar ve Devlet Başkanlarının kabul ve onayına sunulur. Örneğin, bugüne kadar Keneş, üye devletlerin Ekonomi, Eğitim, Ulaştırma, Diaspora Bakanlarını, Gümrük İdareleri Başkanlarını ve farklı Bakanlık ve kurumlardan diğer üst düzey yöneticileri bir araya getirmiştir. Ortak projeler ve işbirliği meseleleri Bakanlara ve üst düzey yöneticilere sunulmadan önce ise çalışma veya temas grupları tarafından müzakere edilir ve hazırlanır.

Türk Konseyi Devlet Başkanlarının Zirveleri

Türk Keneşi'nin kurulmasıyla birlikte 10. Zirve sırasında sözkonusu üst düzey toplantıların adı Türk Keneşi Zirveleri olarak değiştirildi. Yani, Türk Konseyi'nin hayata geçirilmesinden sonra düzenlenen zirve toplantıları "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Zirveleri" olarak adlandırılmaktadır. Devlet Başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Türk Keneşi Zirvesi sırasında Devlet Başkanları bir yıllık dönemin sonuçlarını değerlendirerek gelecek senenin hedeflerini belirlerler. Bu bağlamda bugüne kadar Almatı, Bişkek ve Gebele'de üç zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Birinci Zirve 20-21 Ekim 2011 tarihlerinde Almatı'da ekonomik işbirliği temasıyla gerçekleşti. Türk Konseyi kurumsal çatısı altında düzenlenen ilk zirve olma özelliğini taşıyan Almatı Zirvesi'ne Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Roza Otunbayeva ve Türkiye'den Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ katılmışlardır. Almatı Zirvesi aynı zamanda belirli bir konu başlığı altında toplanan ilk zirve olmuş, bu çerçevede "Ekonomik İşbirliği" ele alınmıştır. Deklarasyonda ekonomik işbirliği, uluslararası projeler, güvenlik konuları, sosyal ve kültürel konular, uluslararası örgütlerde işbirliği gibi başlıklarda işbirliği yönünde kararlar alındı. Zirve kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Konseyi arasında Evsahibi Ülke Anlaşması onaylanmış; Türk Konseyi Çalışma Esasları, Türk Konseyi'nin organlarından olan Aksakallar Konseyi'nin Yönetmeliği ve Türk Konseyi Sekretaryası Personel Yönetmeliği kabul edilmiştir. Zirvenin hitamında, Birinci Türk Konseyi Zirve Bildirisi Devlet Başkanları tarafından imzalanmıştır.

22-23 Ağustos 2012'de Bişkek'te yapılan ikinci zirvenin ana konusu eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki işbirliği olmuştur. Teması “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” olan zirveye, evsahibi Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in yanısıra, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Artur Rasizade, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül katılmıştır. Zirve kapsamında toplanan Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından Türk Konseyi Sekreteryası'nın Mali Esaslarına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Millî Eğitim Bakanı Ömer Dinçer ve diğer üye ülkelerin ilgili Bakanları ise Astana'da Türk Akademisi ile Bakü'de Türk Kültür Miras Vakfı kurulmasına ilişkin anlaşmaları imzalamışlardır. Zirvenin hitamında, İkinci Türk Konseyi Zirve Bildirisi Devlet Başkanları tarafından imzalanmıştır.

15-16 Ağustos 2013'te Azerbaycan'ın Gebele şehrinde düzenlenen üçüncü zirvenin ana başlığı ise ulaştırma alanındaki işbirliği olmuştur. “Ulaştırma ve Bağlantı” temasıyla düzenlenen zirveye, evsahibi Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Türkmenistan Başbakan Yardımcısı Sapardurdi Toyliyev iştirak etmiştir. Zirve çerçevesinde, Türk Konseyi üye ülkeleri Dışişleri Bakanlıkları arasında İşbirliği Protokolü imzalanmış ve Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) 20. yıl etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Zirvenin hitamında, Üçüncü Türk Konseyi Zirve Bildirisi Devlet Başkanları tarafından imzalanmıştır. Zirvede Türk dünyasının ulaştırma ve lojistik imkanları tartışılarak tarihî İpek Yolu'nun, çağımızda geniş ulaşım hatlarıyla, enerji koridorlarıyla, doğalgaz boru hatlarıyla örülerek yeniden diriltilmesinin stratejik öncelik olması gerektiğine işaret edilmiştir. Yani, Türk medeniyetinin ihya edilmesi açısından İpek Yolu'nun çağın gerekleri çerçevesinde canlandırılmasının tarihi değeri vurgulanmıştır.

Türk Konseyi'nin Çalışma Proje ve Alanları

Temel amacı Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini geliştirmek olan Türk Konseyi bu doğrultuda birçok çalışma alanı üzerinde çalışmaktadır. Projeler, ekonomi, kültür, eğitim, ulaştırma, gümrük ve diaspora başlıkları altında altı işbirliği alanında toplanmıştır. Projelere örnek olarak Türk Üniversitelerarası Birliği'nin kurulması veya ortak tarih ders kitabının yazılması gösterilebilir. Türk Konseyi, üye ülkelerin az gelişmiş bölgelerinde ekonomik kalkınmayı teşvik edecek projeler üzerinde de çalışmaktadır. Sekreteryaya, ilgili alanlarda işbirliğini geliştirmek amacıyla üye devletlerin Ekonomi, Eğitim, Ulaştırma, Turizm Bakanlarını, Gümrük İdaresi Başkanlarını ve farklı Bakanlık ve kurumlardan diğer üst düzey yöneticileri bir araya getirmektedir. Projeler ve işbirliği meseleleri Bakanlara ve üst düzey yöneticilere sunulmadan önce

çalışma grupları tarafından müzakere edilir ve hazırlanır. En son başlatılan projelerden biri dünyanın farklı ülkelerindeki Türk Diasporalarının arasındaki işbirliğini artıracak bir mekanizmanın kurulması olmuştur. Türk Konseyi, benimsediği çalışma ilkeleri doğrultusunda, üye ülkeler arasında pek çok alanda mevcut olan ikili işbirliğini, kapsamlı işbirliği çerçevesinde çok taraflı hale dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, önce işbirliğinin önündeki mevcut ya da olabilecek engeller tespit edilmekte, müteakiben sözkonusu engellerin bertaraf edilebilmesi için girişimlerde bulunmakta, işbirliğinin ilerletilmesi için gerekli adımlar atılmakta ve beraberinde ilave işbirliği alanları açılmaktadır. Bu itibarla, Türk Konseyi bünyesinde ele alınan tüm işbirliği alanlarında üye ülke uzmanlarından oluşan bir çalışma grubu tesis edilmiştir. Çalışmaların hepsi bir belgeye bağlanmakta, belgelerdeki uygulamaya yönelik hususlar itinayla takip edilmektedir. Çalışmalar tek elden yürütülmekte ve ilave yapılar kurulmasından imtina edilmektedir.

a) Siyasi ve Uluslararası İşbirliği

Üye ülkeler arasındaki siyasi işbirliğinin temel mekanizması her yıl gerçekleştirilen Devlet Başkanları Zirveleridir. Üye ülkeler ayrıca, uluslararası konularda sahip oldukları pozisyonların eşgüdümü ve birbirlerinin adaylıklarını desteklemek suretiyle birçok uluslararası örgüt çatısı altında çok taraflı siyasi işbirliğini derinleştirmektedir. Üye ülke Dışişleri Bakanları Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında mutaden düzenlenen Dışişleri Bakanları Konseyi toplantıları vesilesiyle düzenli olarak bir araya gelmektedir. Bununla birlikte, sözkonusu Bakanlar gündemdeki konuları değerlendirmek üzere çeşitli vesilelerle ilave toplantılar gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede, 2011, 2012 ve 2013 Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısı marjında New York'ta ve 2013 Şubat ayında 12. İslam Zirvesi Konferansı marjında Kahire'de gayri resmi Dışişleri Bakanları toplantıları düzenlenmiştir. Ayrıca, 2013 yılı itibarıyla üye ülkeler arasında düzenli olarak Güvenlik İstişareleri gerçekleştirilmektedir. Güvenlik İstişarelerinin ilk turu Nisan 2013'te Bakü'de üye ülke Dışişleri Bakanlıkları Müsteşar Yardımcıları düzeyinde düzenlenmiş olup, taraflarca "Afganistan Hakkında Ortak Bir Tutum Kararı" alınmıştır. Sözkonusu karar 26 Nisan 2013 tarihinde Almatı'da düzenlenen Afganistan için İstanbul Süreci Üçüncü Bakanlar Toplantısı'nda dönem başkanı Kırgızistan'ın Dışişleri Bakanı tarafından ilan edilmiştir. İstanbul Süreci kapsamında sürdürülen işbirliğinin ilerleyen dönemlerde daha da artırılması hedeflenmektedir.

Gerektiği hallerde, Türk Konseyi ve ilgili uluslararası örgütlerin toplantıları çerçevesinde üye ülke Dışişleri Bakanlarınca ortak açıklama yapılması uygulaması, Türk Konseyi bünyesinde geliştirilen siyasi işbirliğinin somut örneklerindedir. Bu çerçevede, Afganistan'a ilişkin olarak benimsenen ortak tutumun deklare edilmesinin

yanısına, Türk Konseyi 3. Zirvesi marjındaki Dışişleri Bakanları toplantısında “Mısır’da Meydana Gelen Olaylara İlişkin Türk Konseyi Dışişleri Bakanları Konseyi’nin Ortak Bildirisi” yayımlanmıştır. Son olarak Türk Konseyi’nin Dönem Başkanı Ukrayna’nın davetlisi olarak iştirak ettiği Aralık 2013 tarihinde gerçekleştirilen AGİT Bakanlar Konseyi 20. Toplantısı’nda bir “Ortak Açıklama” yapılmıştır. Öte yandan, Dışişleri Bakanlıkları arasında Türk Konseyi 3. Zirvesi’nde imzalan İşbirliği Protokolü’nün ilgili maddeleri uyarınca, Genç Diplomatlar Ortak Eğitim Programı Türk Konseyi’nin gündemine alınmıştır. Türk Konseyi, üye ülkelerde düzenlenen seçimlerin adil, şeffaf ve demokratik bir şekilde gerçekleştirilmesini teminen seçim gözlem misyonu faaliyeti gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede, Türk Konseyi ortak gözlemci heyetleri 2011 yılında Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 2012 yılında Kazakistan Parlamento seçimlerinde ve 2013 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gözlemcilik faaliyeti gerçekleştirmiştir.

Türk Konseyi, genç bir uluslararası örgüt olarak diğer uluslararası örgütlerle işbirliğine önem vermektedir. Türk Konseyi’nin halihazırda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK) ve Birleşmiş Milletler (BM) ile ilişkileri bulunmaktadır. Türk Konseyi’nin EİT nezdinde yapmış olduğu Gözlemci Üyelik başvurusu, Ekim 2012’de Azerbaycan’ın evsahipliğinde gerçekleştirilen 12. EİT Zirvesi’nde kabul edilmiştir. Bu çerçevede, Tahran’da 2013 Kasım ayında gerçekleştirilen 13. EİT Zirvesi ile Mayıs ayında gerçekleştirilen EİT 23. Bölgesel Planlama Konseyi Toplantısı’na konuşmacı olarak katılım sağlanmıştır. EİT ile işbirliği mutabakat zaptı imzalanması çalışmalarını sürdürülmektedir.

AGİT ile mevcut işbirliği kapsamında, davet üzerine AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi ve ilgili diğer toplantılara iştirak edilmektedir. Son olarak 2013 Aralık ayında Viyana’da gerçekleştirilen AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi 20. Toplantısı’na, Dönem Başkanı Ukrayna’nın daveti üzerine katılım sağlanmıştır. Bununla birlikte 2013 Aralık ayında Viyana’da düzenlenen Daimi Konsey Toplantısı’na üçüncü kez hitap edilmiş ve bu çerçevede başta AGİT Genel Sekreteri ile olmak üzere çok sayıda ikili görüşme gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi’nin kuruluşuna dair Nahçıvan Anlaşması, BM tarafından 24 Eylül 2012 tarihinde tescil edilmiştir. BM nezdinde yapılan Gözlemci Üyelik başvurusuna ilişkin olarak 66. Genel Kurul’da başlayan müzakere süreci devam etmektedir. İlaveten, Türk Konseyi, İİT nezdinde Gözlemcilik Statüsü elde etmek üzere 27 Aralık 2012 tarihinde resmi başvuruda bulunmuştur. İİT Gözlemci Üyeligi yoluyla, üyeleri aynı zamanda İİT üyesi olan Türk Konseyi’nin İslam dünyası ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesi ve kurumsallaştırılması hedeflenmektedir.

b) Turizm, Gümrük, Ulaştırma Alanlarını İçeren Ekonomik İşbirliği

Türk Konseyi, üye ülkelerin birbirleriyle ve dünya ile olan ekonomik entegrasyonuna büyük önem atfetmektedir. Üye ülkeler arasındaki ilişkilerin özünün karşılıklı yarar esasına dayanan ekonomik işbirliğinde yattığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, “Ekonomik İşbirliği” temasıyla gerçekleştirilen ilk Türk Konseyi Zirvesi, üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğine verilen önemin somut bir göstergesi olmuştur. Ekonomik işbirliği başlığı altında Konsey’in kuruluşundan itibaren başta Ekonomi Bakanları toplantıları olmak üzere pek çok toplantı ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu alanda “Yatırım Ortamının İyileştirilmesi”; “Ekonominin Çeşitlendirilmesi” ve “Ekonomik İlişkilerin Temeli Olarak Girişimcilik” konu başlıklarında üç çalışma grubu düzenli olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Ayrıca, Türk Konseyi Ekonomi Bakanları Üçüncü Toplantısı’nda üye ülkelerin Yatırım Ajansları arasında bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Karşılıklı yatırımların artırılması ve üye ülkelerin özel sektörleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türk Konseyi bünyesinde bir “Ortak Yatırım Portalı” hayata geçirilmiştir.

Diğer yandan, Türk Konseyi bünyesinde teşkil edilen Türk İş Konseyi de ekonomik işbirliğinin ilerletilmesi yolunda gerekli çalışmalarda bulunmaktadır. İş Konseyi üye ülkelerde faaliyette bulunan girişimcileri biraraya getirmek suretiyle aralarındaki temas ve işbirliğinin tesisi ve sürekliliğinde önemli bir rol ifa etmektedir. Üye ülkelerin özel sektörleri arasındaki ilişkilerin artırılması amacıyla matuf olarak, 2014 yılı itibarıyla İş Konseyi tarafından düzenli olarak “İş Forumu” ve “İhraç Malları Sergisi” düzenlenmesi kararı alınmıştır.

Gümrük işbirliği kapsamında, 29 Ekim 2012’de İstanbul’da yapılan 5. İpek Yolu Forumu çerçevesinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Gürcistan arasında, tarafların gümrük alanında birlikte çalışma iradelerini ortaya koyan bir Niyet Mektubu imzalanmıştır. Niyet Mektubu, Türk Konseyi’nin üye ülkelerin tarihî İpek Yolu’nun ihyası kapsamında yürürlüğe koydukları ulusal projelerine (Kazakistan’ın İpek Rüzgârı ve Türkiye’nin Kervansaray Projesi gibi) verdiği desteğin altını çizmektedir. Gümrük İdareleri Başkanları İkinci Toplantısı’nda alınan ilgili karar çerçevesinde, Kervansaray Projesi ve Kuzey Hattı çalışmaları bağlamında Aktau Limanı, Karasu-Ak-tilek ve Subatai Baatyr- Chaldybar sınır geçiş noktalarına Temmuz 2013’te ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Benzer şekilde, Devlet Başkanlarının verdiği talimatlar çerçevesinde ulaştırma alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla üst düzey bir işbirliği mekanizması oluşturulmuştur. Bu kapsamda, Ulaştırma Bakanları Birinci Toplantısı 3 Temmuz 2013 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilmiştir. Anılan toplantıda Ulaştırma Bakanlarının aldığı

karar çerçevesinde, Ulaştırma Çalışma Grubu'nun ele alacağı hususlarda ortaya çıkabilecek farklı görüşlerin uyumlaştırılmasında yardımcı olmak ve üye ülkeler arasında faaliyet gösteren taşıyıcı firmaların sahada karşılaşılabilecekleri sorunlara pratik çözümler bulmak amacıyla Bakan Yardımcıları düzeyinde bir "Ulaştırma Koordinasyon Kurulu" ihdas edilmesine karar verilmiştir. Ulaştırma Bakanları Birinci Toplantısı çerçevesinde ilaveten, üye ülke Ulaştırma Bakanlıkları arasında bir "Ortak İşbirliği Protokolü" ile Bakü, Aktau ve Samsun limanları arasında "Kardeş Liman" ilişkisi tesis eden bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.

Üye ülkelerin sahip olduğu turizm potansiyelinin, devletlerarasında oluşturulmaya çalışılan çok boyutlu ve derinlikli işbirliği sürecinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle, üye ülke Devlet Başkanları Gebele'de gerçekleştirilen Türk Konseyi Üçüncü Zirvesi'nde, Türkiye'nin evsahipliğinde düzenlenecek bir 4. Zirve'nin "Turizm İşbirliği" temasıyla hayata geçirilmesi talimatını vermişlerdir. Turizm işbirliği kapsamında, üye ülkeler arasında turistik ziyaretlerin artırılmasının yanı sıra tarihî İpek Yolu'nun üzerinde yer alan üye ülkelerin tarihî ve kültürel zenginlikleri ile doğal güzelliklerinin tanıtımı ve Türk dünyasına özgü kültürel ve düşünsel değerlerin, geleneksel el sanatları ile dans ve müziklerinin dünyayla paylaşımı hedeflenmektedir. Oluşturulan Turizm Çalışma Grubu ilk toplantısı Aralık 2013'te İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Toplantıda, üye ülkelerin bireysel turizm güzergâhlarının tanıtımının desteklenmesinin yanı sıra tarihî İpek Yolu üzerinde ortak turizm güzergâhlarının belirlenmesine özel bir önem verilmiştir. Bu çerçevede, "Türk Konseyi-Modern İpek Yolu" ortak güzergâhının pilot bir proje olarak başlatılması ve sözkonusu güzergâhın ortak tur paketi aracılığıyla Türk Konseyi üye ülkeleri ve üçüncü ülkeler turizm pazarlarında tanıtılması kararlaştırılmıştır. Ortak tur paketi tanıtımına ilişkin olarak ortak bir tur rehberi hazırlanması hususunda da mutabakat sağlanmıştır. Sürecin işleyişinde kamu ile özel sektör arasında işbirliği gerçekleştirilmesinin yanı sıra bölgesel ve uluslararası uzman kuruluşlarla eşgüdüm içinde olunmasının önemi vurgulanmıştır.

c) Eğitim ve Bilim, Kültür ve Diaspora İşbirliği

Türk devletleri arasındaki ortak kültür, dil ve tarih birliği Türk Konseyi'nde tecessüm eden işbirliğinin sacayağını oluşturmaktadır. Bu hususiyet Türk Konseyi'ni diğer bölgesel işbirliği mekanizmalarından farklı kılmaktadır. Türk Konseyi İkinci Zirvesi'nin "Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği" konusuna hasredilmiş olması bu durumun somut bir göstergesidir. Anılan zirve öncesinde gerçekleştirilen Kültür Bakanları Birinci Toplantısı'nda, Türk Yazarlar Birliği ve Türk Sinemacılar Birliği'nin kurulması yolunda karar alınmıştır. Türk Konseyi'nin eğitim ve bilime verdiği önemin bir gös-

tergesi olarak, zirve öncesinde düzenlenen Kültür Bakanları toplantısının hemen ardından Türk Konseyi Eğitim Bakanları Birinci Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bakanlar eğitim alanındaki işbirliğini derinleştirmek amacıyla düzenli olarak biraraya gelme kararı almıştır. Eğitim Bakanları ayrıca, Aksakallar Konseyi'nin tavsiyeleri doğrultusunda, Ortak Tarih Kitabı ve Ortak Edebiyat Kitabı hazırlanması amacıyla bir Çalışma Grubu oluşturulmasına karar vermişlerdir.

2013 Nisan ayında düzenlenen Eğitim Bakanlıkları Kıdemli Memurlar Birinci Toplantısı'nın ardından, 2013 Kasım ayında gerçekleştirilen Kıdemli Memurlar ve Eğitim Bakanları İkinci Toplantılarında mevcut konulara ilave olarak üye ülke dillerinin seçmeli ders/kurs olarak sunulması ile üye ülkeler arasında orta öğretim/lise düzeyinde kısa süreli karşılıklı öğrenci ziyaretlerinin başlatılması, mesleki ve teknik eğitim alanında işbirliği, Türkoloji alanında çalışan lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin akademik çalışmalarının teşviki için özel burslar da dahil çeşitli imkânların sağlanması ve eğitim kurumları ile Kültür Merkezleri'nin karşılıklı olarak desteklenmesi konuları ele alınmıştır. Ortak Tarih kitabının hazırlık çalışmalarının Türk Akademisi tarafından yürütülmesi planlanmaktadır. Türk Konseyi bünyesinde üye ülkeler arasında ortak terminoloji geliştirilmesi çalışmalarını yürütmek üzere kurulan "Ortak Terminoloji Kurulu"nun ilk toplantısı Kasım 2012'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Komite, ortak terminoloji geliştirme çalışmalarında izlenecek yöntemleri, farklı uzmanlık alanlarında sözlüklerin hazırlanması konuları ile ortak terminoloji ve alfabe doğrultusunda atılacak adımları ele almıştır. Komite ayrıca bilimsel amaçlarla kullanılacak ortak Latin alfabesi-ni destekleme kararı almıştır. Toplantıda bazı ortak terimler kabul edilmiştir.

Üye ülkelerin yüksek öğretim kurumları arasında işbirliğinin artırılması amacıyla tesis edilen Türk Üniversiteler Birliği kapsamında Birlik üyesi üniversitelerin rektör/rektör yardımcılarının katılımıyla 2013 Mart ayında İstanbul'da, 2013 Mayıs ayında Bişkek'te ve 2013 Kasım ayında Eskişehir'de üç toplantı düzenlenmiştir.

İkinci toplantı sırasında üye üniversitelerin temsilcileri Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi'ni kabul etmişlerdir. Öğrenci ve öğretim görevlileri arasında değişim programlarının hayata geçirilmesinin hedeflendiği sözkonusu sürecin adı "Orhun Süreci" olarak belirlenmiştir. Birlik halihazırda 4 üye ülkede faaliyet göstermekte olan 15 üniversiteden oluşmaktadır. Yönergede yeni üye üniversite alım süreci belirtilmektedir. Yönerge, Türkiye'den Yükseköğretim Kurulu Başkanı'nın da iştirak ettiği Türk Konseyi Eğitim Bakanları İkinci Toplantısı'nda imzalanan bir karar ile onaylanmıştır. Türk Öğrenci Konseyi'nin kurulması ve Kalite Güvence Kurulu'nun ihdasına yönelik çalışmaların başlatılması Birliğin gündeminde yer alan konular arasındadır.

Türk Dünyasından üniversitelerin katılımıyla gerçekleştirilecek Birinci Türk Üniversite Oyunları için çalışmalar devam etmektedir. Modern branşların yanısıra geleneksel spor türlerini de içermesi planlanan sözkonusu spor oyunlarının ilkinin Türkiye'nin evsahipliğinde düzenlenmesi öngörülmektedir. Faaliyet kapsamında ülkelerin kültürel özellikleri ve folkloruna dair sergi ve gösterilerin de gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

Üye ülkelerin imajının uluslararası arenada iyileştirilmesi ve Türk halklarının yaşadığı ülkelerdeki kamuoyu üzerinde tesir gücüne sahip olunabilmesi hedefine yönelik çalışmalar yürütülmesi Türk Konseyi'nin temel amaçları arasındadır. Bu çerçevede, Türk dili konuşan halkların diasporaları arasında gerçekleştirilecek işbirliğinin kapsam ve niteliğini ele almak üzere bugüne kadar ikisi Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları düzeyinde; ikisi Çalışma Grubu düzeyinde dört toplantı gerçekleştirilmiştir. Mayıs 2013'de Ankara'da düzenlenen Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları İkinci Toplantısı'nda "Türk Konseyi Türk-dildeş Diasporalar Ortak Eylem Stratejisi" kabul edilmiştir. Diaspora işbirliği sürecinin hedeflerinden bir olan Türk Konseyi Birinci Diaspora Forumu Haziran 2013'de Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Forumu başta Türk Konseyi üye devletleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin diaspora işlerinden sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanları olmak üzere dünyanın 50'ye yakın ülkesinden 600'e yakın diaspora temsilcisi katılmıştır. Forumun sonucunda Bakü Bildirisi kabul edilmiştir. Forum sırasında ayrıca "Strateji"nin kamuoyuna tanıtımı yapılmıştır.

Türk Konseyi'nin İlişkili Kurumları

Türk Keneşi aynı zamanda Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Akademisi, Türk Kültürel Miras Vakfı ve Türk İş Konseyi gibi tüm işbirliği mekanizmaları için bir şemsiye kuruluş işlevi görmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk Keneşi'nin ilişkili olduğu kuruluşlar şunlardır:

1. TÜRKPA: 2008 yılında işlevsel hale gelen TÜRKPA'nın temel amacı Türk-dildeş devletler Parlamentolarının arasındaki ilişki ve işbirliğini ilerletmektir. Örgütün merkezi Bakü'dür.
2. Türk İş Konseyi: 1. Türk Keneşi Zirvesi esnasında kurulan İş Konseyi'nin temel amacı üye ülkeler iş adamları ve derneklerini bir araya getirmek suretiyle Türk devletlerinin ekonomik gelişimine katkıda bulunmaktır.
3. TÜRKSOY: Adeta bir markaya dönüşen ve Türk UNESCO'su olarak da anılan TÜRKSOY, 1993'ten beri Türk halklarının kültür ve sanatını dünyaya

başarılı bir şekilde tanıtmaktadır. Türk Keneşi ile eşgüdüm halinde çalışan TÜRKSOY, üye ülkelerin kültür, sanat alanlarındaki bağlarını güçlendirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

4. Türk Akademisi: Astana'daki Türk Akademisi'nin Kazakistan'ın ulusal bir kuruluşu olmaktan çıkarak uluslararası bir kimliğe kavuşmasına dair anlaşma Bişkek'te Devlet Başkanlarının huzurunda imzalanmıştır. Akademi'nin, Türk kültürü ve tarihinin araştırılmasında dünyada öncü bir rol üstlenmesi ve bu alanda dünyanın en iyi uzmanlarının gelip çalışabileceği bir ortam sağlaması öngörülmektedir. Türkiyatın, yani Türk tarih, dil, edebiyat, sanat, folklor ve etnolojisinin yanı sıra siyaset bilimi, ekonomi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji gibi bilim dallarında da çalışmalar yürütmesi hedeflenen Türk Akademisi, Türk halkları arasında entegrasyonun sağlanmasında bilimsel ve fikri zeminini hazırlamaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır.
5. Türk Kültür ve Miras Fonu: Bişkek Zirvesi sırasında kurulmasına dair anlaşmanın imzalandığı Fonun temel amacı, değişik faaliyet, proje ve programları desteklemek ve finanse etmek suretiyle Türk kültür ve mirasının korunması, araştırılması ve tanıtımına katkıda bulunmaktır. Türk Kültür ve Miras Fonu, faaliyetlerini TÜRKSOY ve Türk Akademisi'yle işbirliği halinde yürütmektedir.

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER PARLAMENTER ASAMBLESİ (TÜRKPA)

Dr. Kürşad Melih Sarıaslan

TÜRKPA Genel Sekreter Yardımcısı
kursad@turk-pa.org

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamentolararası Asamblesi kurulması fikri çeşitli platformlarda dile getirilmiş, en son Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından İstanbul'da ve Antalya'da yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirve Toplantıları sırasında "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamentolararası Asamblesi ve Parlamentolararası Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirve Toplantısı İlişkiler Enstitüsü" kurulması önerilmiştir. Bu önerinin hayata geçirilebilmesi için gerekli hazırlık çalışmaları 2007 yılında başlatılmış, Antalya ve Astana'da yapılan çalışma toplantıları ile olgunlaştırılan "Taslak Anlaşma Metni" "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesine Dair İstanbul Anlaşması" haline getirilerek, 21 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da Azerbaycan Millî Meclis Başkanı Oktay Asadov, Kazakistan Senato Başkanvekili Mukhambet Kopeyev, Kırgızistan Parlamento Başkanı Aytıbay Tagayev ve TBMM Başkanı Köksal Toptan'ın katılımıyla imzalanmış ve TÜRKPA hayata geçmiştir.

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi'nin (TÜRKPA) 1. Genel Kurul Toplantısı Azerbaycan'ın Bakü şehrinde 28-29 Eylül 2009 tarihleri arasında yapılmıştır. Toplantıda, TÜRKPA İçtüzüğü, Sekretarya Yönetmeliği kabul edilmiş, Sekretarya görevlilerinin seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu kararlar çerçevesinde TÜRKPA Uluslararası Sekretaryası'nın Bakü'de faaliyet göstermesi kararı onaylanmıştır.

Azerbaycan Hükümeti ile TÜRKPA Sekretaryası arasında diplomatik bağımsızlıklar ve dokunulmazlıkları kapsayan "evsahibi anlaşmasının" imzalanmasının ardından 2010 yılı Mayıs ayında ilgili anlaşma Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Sekretarya böylece uluslararası diplomatik bir kuruluş olarak akredite olmuştur.

2010 yılı Şubat ayından itibaren fiili olarak Bakü'de faaliyete başlayan TÜRKPA Sekreteryası, Asamble'nin uluslararası alanda tanınması, prestijinin yükseltilmesi, uluslararası münasebetlerinin tesis edilmesi ve geliştirilmesi yönünde önemli projeler hayata geçirmiş ve parlamentolararası ilişkilerin güçlendirilmesi için faaliyet göstermiştir. TÜRKPA'nın kuruluşu ile anlaşmaya taraf Parlamentolar aralarındaki tarih, kültür ve dil birliğine dayanarak ulusal mevzuatların yakınlaştırılması ve diğer Parlamentolararası faaliyetler konularında sıkı işbirliğini gerçekleştirmek amacını hedef edinmişlerdir. Uluslararası Sekreteryaya'da genel sekreter ve üç genel sekreter yardımcısı ile komisyon sekreterlerinden müteşekkil diplomatik personel görev yapmaktadır. Genel Sekreter rotasyon usulü ile 4 yıllığına seçilmektedir. İlk genel sekreter Ramil Hasanov Azerbaycan tarafının adayı olarak görev yapmıştır ve görevini Kazakistan adayı olan Jandos Asanov'a 2013 yılında devretmiştir.

Asamble, her ülkeden Parlamento Başkanları da dahil olmak üzere 9'ar üyeden oluşan delegasyonlarca temsil edilir. Parlamento Başkanları üye ülke delegasyonlarının başkanlarıdır. Her yıl dönem başkanı rotasyon ile değişmektedir. 2014 yılı 5. Genel Kurul Toplantısı'na kadar Asamble Başkanlığını TBMM Başkanı Cemil Çiçek yürütmektedir.

Asamble ve uluslararası sekreteryanın kurulmasının ardından Asamble bünyesinde daimi komisyonlar oluşturulmuştur. Daimi Komisyonlar şunlardır:

- *Uluslararası İlişkiler Daimi Komisyonu*
- *Sosyal, Kültürel ve İnsani Konularda Daimi Komisyon*
- *Ekonomi, Ticaret ve Finans Konularında Daimi Komisyon*
- *Hukuk İşleri Daimi Komisyonu*

Her yıl düzenlenen Genel Kurul toplantıları ile daimi komisyonlarda görüşülen raporlar ve taslak tavsiye kararları Genel Kurul gündemine taşınmakta ve burada kabul edilmektedir.

Geçen kısa zaman zarfında TÜRKPA uluslararası işbirliği kapsamında birçok başarılar elde etmiştir. TÜRKPA heyetleri Parlamentolar Arası Birlik (PAB), AGIT Parlamenterler Asamblesi, İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi, Baltık Asamblesi, GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova'nın kurduğu uluslararası kuruluş) Parlamenter Asamblesi gibi Parlamentolararası teşkilatların toplantılarına ve oturumlarına katılarak aktif faaliyette bulunmaktadır.

Geçen yıldan bu yana uluslararası sekreteryaya Türk dili konuşan ülkelerin AGITPA çerçevesinde koordinasyon süreçlerine katılmaya, aktif olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu yıl zarfında TÜRKPA üye ülkelerin heyetleri Viyana'da AGITPA üyeleriyle

AGIT kapsamında bir araya gelmiş, heyetlerin faaliyetlerine yönelik ortak eylem planı hazırlanmış ve karşılıklı faaliyetlerin güçlendirilmesi için fikir teatisinde bulunulmuştur. Söz konusu faaliyet yapılarına uygun olarak Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den milletvekilleri tarafından AGITPA kapsamında 29 Haziran-3 Temmuz tarihleri arasında İstanbul AGITPA toplantılarında karşılıklı destek vaadinde bulunulmuştur. Ayrıca AGIT Bakanlar Zirvesi'ne Asamble düzenli şekilde davet olunmakta ve burada Genel Sekreter ilgili konularda konuşmalar yapmaktadır.

Uluslararası teşkilatlarda gözlemci statüsü alınması adına Asamble 2012 yılında iki başarı elde etmiştir. Parlamentolararası Birlik (PAB) ve İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamentolar Asamblesi'nin (ISIPAB) ardından, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Teşkilatı'nda (CICA) ve KEIPA'da diyaloglar sayesinde gözlemci statüsü elde edilmiştir. Bu konularda Türkiye'nin, Kazakistan'ın, Azerbaycan'ın ve Kırgızistan'ın büyük desteği olmuştur.

Bunun yanında Avrupa Parlamentosu ile gerçekleştirilen diyaloglar sayesinde şimdiye kadar iki heyet bilgi ve deneyimleri arttırmak üzere çalışma ziyaretlerine katılmışlardır. Bürokrat değişim programları üye ülke Parlamentoları arasında da devam etmektedir. Şu ana kadar başta Türkiye Parlamentosu'na olmak üzere, ülkeler arasında değişik alanlardan Parlamento çalışanları karşılıklı çalışma ziyaretlerinde bulunmuş ve seminerlere katılmışlardır. Bir sonraki aşamada özellikle ihtisas komisyonları arasında ziyaretlere önem verilmektedir. En son Azerbaycan Parlamentosu'ndaki İnsan Hakları Komisyonu uzmanlarından oluşan heyet Türkiye Parlamentosu'nun evsahibi olduğu seminer programına katılmıştır.

Ayrıca uluslararası konferanslar da düzenlenmektedir. İstanbul'da "Devletlerarası İşbirliğini Geliştirme Sürecinde Genç Liderlerin Rolü" konulu uluslararası foruma 25 ülkeyi temsil eden genç milletvekilleri, diplomatlar, bürokratlar ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri katılmıştır. Bunun dışında Bakü Devlet Üniversitesi'nde "Parlamentoların Rolü" başlıklı bir konferans ve Azerbaycan Milli Meclisi'nde "Parlamentar Diplomasi" ve "Siyasette Lider Kadınlar" konulu konferanslar düzenlenmiştir.

2010'dan itibaren TÜRKPA'da seçimler için uluslararası gözlemci misyonunun çalışmalarına başlanılmıştır. Gözlemci misyonu Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye milletvekilleri ve TÜRKPA Sekreteryası çalışanlarından oluşmaktadır. Bunlar şimdiye kadar üye ülkelerde yapılan 6 önemli seçimi gözlemlemiş ve gözlem sonuçlarına ilişkin rapor hazırlamışlardır. TÜRKPA'nın hazırladığı nihai raporlar saygın uluslararası örgütlere gönderilmekte ve dikkatlere sunulmaktadır. Bu da uluslararası gözlemcilik çalışmalarının diğer uluslararası örgütler tarafından tanınması için önemlidir. TÜRKPA'ya üye devletlerde yapılan bu deneyim, gelecekte başka devletlerde

Cumhurbaşkanı veya Parlamento seçimlerini gözlemlemeye imkan sağlamaktadır. Nitekim başka ülkelerden davetler alınmaya başlanmıştır.

TÜRKPA diğer uluslararası kuruluşlarla da münasebetlerini etkin yürütmeye gayret etmektedir. TÜRKPA, Türk dili konuşan devletlerin işbirliği projesine dâhil olmuş ve siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyona dayalı genel maksatlara uygun olarak çalışmalar geliştirmekte, 20. yılını tamamlayan TÜRKSOY teşkilatı ve Türk Akademisi'yle işbirliği geliştirilmektedir. Bu kuruluşlarla ortak projelere karşılıklı katılma konusunda mutabakata varılmıştır. Partner kuruluşlar olarak birbirlerinin çalışmalarını yakından izlenmekte ve katılım sağlanmaktadır. Genel Kurul ve Komisyon toplantılarına diğerlerini ilgilendiren konularda katılmaya teşvik edilmektedir. Devlet başkanlarının temsil edildiği Türk Keneşi (Konseyi) ile irtibat halinde faaliyetler yürütülmektedir. Örnek olarak Türk Keneşi, Ulaştırma Bakanlarını bir araya getirmiş ve birden fazla mutabakat zaptı imzalanmıştır. Aynı şekilde ekonomi komisyonunda bu durumun yasama süreciyle katkısına yönelik olarak gündem maddesi belirlenmiş ve bu çerçevede üye ülkeler arasındaki entegrasyonda ulaştırma süreçlerinin ele alınması planlanmıştır. Ayrıca bir sivil inisiyatif olan Türk Dünyası Belediyeler Birliği ile işbirliği protokolü imzalanmış ve yerel parlamento üyelerinin seminer ve karşılıklı eğitimlere katılımının teminine yönelik çalışma yapılması planlanmıştır.

Bunların yanında Asamble Hukuk Komisyonu çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri Anayasaları ele alınmıştır. 2012 yılında son anayasa değişiklikleri ile “Türk Cumhuriyetleri Anayasaları Derleme” kitabı üye ülke lehçelerinde de basılarak bir ilk gerçekleştirilmiştir. Ayrıca “Azerbaycan ve Türkçe Parlamento Terimleri Sözlüğü” hazırlanmış, Kazak ve Kırgız dillerinde de benzer çalışmalar devam etmektedir. Türk Dünyası Parlamentolarının yakınlaşması amacıyla Meclis İktüzüklerinin üye ülke dillerinde derlenerek basılması projesinin bu yıl içinde bitirilmesi planlanmaktadır.

TÜRKPA, Türk Dünyası haklarının temsilcileri olan milletvekillerinin temsil edildiği uluslararası bir kuruluş olarak yasama boyutu ile işbirliğini yerine getirmesi yanında, üye ülke parlamentoları, dolayısıyla halkları arasında önemli bir platform olarak 5. yılını dolduran genç, fakat önemli misyonları yerine getirecek bir girişimdir.

◀ ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ TEŞKİLATI ▶ (TÜRKSOY)

Prof. Dr. Fırat Purtaş

*Gazi Üniversitesi İIBF Öğretim Üyesi ve
TÜRKSOY Genel Sekreter Yardımcısı
firatpurtas@hotmail.com*

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak, ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini araştırmak, geliştirmek, korumak ve gelecek kuşaklara aktararak kalıcı kılmak amacıyla çalışmalarını sürdüren uluslararası bir kültür-sanat teşkilatıdır.

TÜRKSOY, 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Türkiye ve Özbekistan'ın Kültür Bakanları tarafından imzalanan anlaşma ile kurulmuştur. Daha sonra, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun Özerk Cumhuriyetleri Altay, Başkurdistan, Hakas, Saha, Tataristan, Tıva ve Moldova'ya bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi TÜRKSOY'a gözlemci statüsünde üye olmuşlardır.

Örgütün en üst karar verme organı üye ülkelerin Kültür Bakanlarından oluşan Daimi Konsey'dir. Bugüne dek 30 kez düzenlenen Daimi Konsey toplantılarında alınan kararlar, TÜRKSOY Genel Sekreterliği tarafından icra edilir.

TÜRKSOY Genel Sekreterliği görevini 29 Mayıs 2008 tarihinden itibaren Kazakistan Eski Kültür Bakanı Düsen Kaseinov yürütmektedir. Genel Sekreter yardımcılığı görevinde ise, Prof. Dr. Fırat Purtaş bulunmaktadır. Teşkilatta ayrıca üye ülkelerin Kültür Bakanlıkları tarafından tayin edilen temsilciler görev yapmaktadır. 2013 yılı itibariyle Azerbaycan temsilcisi Elçin Gaffarlı, Kazakistan temsilcisi Askar Turganbayev, Tataristan temsilcisi Lilia Sattarova, Başkurdistan temsilcisi Ahat Salihov, KKTC temsilcisi Güler Fedai, Hakas Cumhuriyeti temsilcisi Timur Devletov'dur.

Türk Dünyasının UNESCO'su olarak tanımlanan TÜRKSOY, Birleşmiş Milletler, UNESCO, Avrupa Konseyi, ISESCO, MFGS (Uluslararası İnsani İşbirliği Vakfı) gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır.

Nevruz kutlamaları, TÜRKSOY'un geleneksel etkinliklerinin başında gelir. Her yıl yüzlerce sanatçının katılımıyla farklı ülkelerde düzenlenen etkinliklerle, insanlığın ortak mirası olan Nevruz geniş kitlelere ulaştırılmaktadır. TÜRKSOY tarafından üye ülkeler haricinde, UNESCO Genel Merkezi'nde, BM Genel Kurul Salonu'nda ve Washington'da büyük çaplı Nevruz kutlamaları düzenlenmiştir.

Sanatsal buluşmalar kapsamında, TÜRKSOY her yıl, Türk Dünyasından fotoğrafçıları, ressamı, opera sanatçıları, şairleri, medya mensuplarını, tiyatro gruplarını, dans ve müzik topluluklarını bir araya getirmektedir. 1997 yılından bu yana aralıksız devam eden TÜRKSOY Ressamlar Buluşmaları'nda, 16 farklı ülkeden 211 ressam bir araya getirilmiş ve TÜRKSOY koleksiyonunda yer alan eşsiz eserlerin oluşması sağlanmıştır. New York'dan, Tahran'a, Floransa'dan Rabat'a kadar binlerce kilometre yol kat ederek, 27 farklı ülke ve 100'e yakın şehri dolaşan bu eserler, Türk kültürünü farklı bir pencereden sanatseverlerle buluşturmuştur.

2013 yılına kadar, TÜRKSOY Opera Günleri 15 kez, Fotoğrafçılar Buluşması 8 kez, Heykeltıraşlar Buluşması 5 kez, Türk Dünyası Edebiyat Dergileri Kongresi 5 kez, Kaşgarlı Mahmut Hikaye Yarışması 2 kez, Somut Olmayan Kültürel Miras Seminerleri 5 kez düzenlenmiştir.

TÜRKSOY, sanatsal faaliyetlerinin yanı sıra bilimsel çalışmalara da katkı sunmaktadır. Üç dilde yayınlanan TÜRKSOY dergisi 40. sayıya ulaşmıştır. Kuruluşundan günümüze kadar 100'e yakın kitap yayınlanmıştır. Edebiyat ve sosyal bilimler alanında pek çok bilimsel toplantı gerçekleştirilmiştir.

TÜRKSOY'un girişimiyle 2012 yılından itibaren "Türk Dünyası Kültür Başkenti" uygulaması başlatılmıştır. 2012 yılında Kazakistan'ın başkenti Astana, Türk Dünyası Kültür Başkenti ünvanını taşımıştır. 2013 yılında Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir. 30 Mayıs 2012'de Rusya Federasyonu Tataristan Cumhurbaşkanı Rüstem Minnihanov TÜRKSOY'u ziyareti sırasında 2014 yılında Kazan'ın Türk Dünyası Kültür Başkenti olmasını teklif etmiştir. 7 Eylül 2012 tarihinde Rusya Federasyonu Başkurdistan Cumhuriyeti'nin başkenti Ufa'da düzenlenen TÜRKSOY Daimi Konseyi toplantısında bu teklif oy birliği ile kabul edilmiştir. 2014 Kazan Türk Dünyası Kültür Başkenti Yılı'nın açılışı 26 Nisan 2014 tarihinde gerçekleştirilecektir. Ufa'da gerçekleştirilen TÜRKSOY Bakanlar Konsey toplantısına Rusya Federasyonu Kültür Bakanı Yardımcısı Andrey Busigin de katılmıştır.

1993 yılından bu yana Türk kültür tarihinde iz bırakacak pek çok faaliyet gerçekleştiren TÜRKSOY, Türk Dünyasına hizmeti geçmiş değerli şahsiyetlerin anılması ve gelecek nesillere tanıtılması içinde çaba sarf etmektedir. 2012 yılı içerisinde, Türk

Dünyasının ilk kadın bestecisi Dina Nurpeyisova, Kazak şair Kasım Amanjolov, Tatar şair Abdullah Tukay, Azeri edebiyatçı Mirza Fatali Ahundzade, Azerbaycan halk şairi Ahmed Cevad, Karaçay Malkar halk şairi İsmail Semenov, Türkmen düşünürü Mah-tumkulu Firaki, ilk Hakas bilimci Nikolay F. Katanov gibi pek çok önemli şahsiyet TÜRKSOY etkinlikleriyle anılmıştır.

Türk Cumhuriyetlerinin Kültür Bakanlarının iradesiyle ortaya çıkan etkin bir kültürel diplomasi kurumu olarak TÜRKSOY 1993 yılından buyana bir yandan Türk halklarının kültürel ortaklığının güçlendirilmesi bir yandan da Türk kültürünün dün-yaya tanıtılması amacı doğrultusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

20. Yılında TÜRKSOY'un Öne Çıkan Etkinlikleri

Kuruluşunun yirminci yılında TÜRKSOY, Türk halkları arasında ve evrensel boyutta kültürel etkileşim doğrultusunda ulusal ve uluslararası çapta pek çok başarılı proje hayata geçirmiştir.

20. yılda Türkiye'nin 20 farklı şehrinde Nevruz kutlanmakla birlikte, Nevruz coşkusu TÜRKSOY'la İngiltere'ye kadar ulaşmıştır. Cambridge Üniversitesi ve Londra'daki Westminster Salonu'nda düzenlenen konserler hem İngiltere'de yaşayan Türk dilli halkların bir araya gelmesi hem de İngilizlerin Türk kültürü ile tanışması açısından kayda değer olmuştur.

Haziran başında Eskişehir, Ankara ve İstanbul'da düzenlenen Yunus Emre Oratoryosu konserleri ise dünya kültür tarihine not düşülecek bir çalışma olmuştur. Amerikalılardan oluşan yüz yirmi kişilik Jonathan Griffith Korosu, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası eşliğinde Yunus Emre Oratoryosu'nu Türkçe seslendirmiştir. Yunus Emre'nin evrensel hoşgörü mesajlarının tüm dünyada yankılanmasına imkan sağlayan bu proje 2012'de New York ve Washington'da gerçekleştirilen Yunus Emre Oratoryosu konserlerinin devamı niteliğinde olmuştur.

2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir, TÜRKSOY'un geleneksel faaliyetlerinden en önemlilerine de ev sahipliği yapmıştır. TÜRKSOY Ressamlar Buluşması'nın on altıncısı, on sekiz ülkeden gelen yirmi tanınmış ressamın katılımıyla 1-15 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. TÜRKSOY Gençlik Oda Orkestrası yeniden ve yeni bir repertuarla Eskişehir'de bir araya gelmiştir. 10 ülkeden 22 parlak konservatuar öğrencisi Türk Dünyası bestecilerinin eserlerinden oluşan bir repertuar hazırlayarak konserler vermiştir. Orkestranın stüdyo kaydı da yapılarak bir albüm hazırlanmıştır. TÜRKSOY'un 20. yılına ithaf edilen bu albüm Türk Dünyasının çağdaş klasik müzik bestecilerini bir arada tanıtan ilk çalışma olması açısından önemlidir.

Eskişehir'in ev sahipliği yaptığı bir başka TÜRKSOY etkinliği ise, IV. TÜRKSOY Üyesi Ülkeler UNESCO Milli Komisyonları Toplantısı olmuştur. 2-3 Eylül tarihleri arasında T.C. Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı'nın katılımıyla düzenlenen toplantıda somut kültürel miras, somut olmayan kültürel miras, dünya belleği ve eğitim başlığı altında dört paralel seminer gerçekleştirilmiştir. Gençlerin de katıldığı seminerlerde eğitim ve gençlik üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur.

2013 yılı TÜRKSOY tarafından Kazakların milli şairi ve bestekarı Mukan Tölebayev'in doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle Mukan Tölebayev Anma Yılı olarak ilan edilmiştir. Mukan Tölebayev için 11 Mart 2013 tarihinde Ankara'da Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nin tarihî salonunda bir anma toplantısı yapılmıştır. Bu etkinlik esnasında ayrıca, çalışmalarını Türk kültür ve sanat yaşamına katkıda bulunan basın mensuplarına, TÜRKSOY Basın Onur Ödülü takdim edilmiştir. Dördüncü kez gerçekleştirilen TÜRKSOY Basın Onur Ödülü Töreni, Mukan Tölebayev Yılı'nın ve TÜRKSOY'un kuruluşunun 20. yıldönümünün duyurulması açısından etkili olmuştur. Geleneksel sanat buluşmalarından TÜRKSOY Opera Günleri bu yıl Mukan Tölebayev'e ithafen düzenlenmiştir. 8-16 Haziran tarihleri arasında Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Ankara ve Girne'de gerçekleştirilen konserler de ünlü bestecinin romansları ve Bircan ile Sara Operası'ndan arylar seslendirilmiştir. Mukan Tölebayev Yılı çerçevesinde Samsun Devlet Opera ve Balesi Müdürlüğü, Bircan ile Sara Operası'nın temsilini hazırlamıştır. Temsilin galası 16 Aralık 2013 tarihinde Kazakistan'ın bağımsızlık yıldönümü kutlamaları çerçevesinde yapılmıştır.

TÜRKSOY'un 20. yılına damgasını vuran çalışmalardan bir diğeri de Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın ev sahipliğinde Ankara'da düzenlenen Gençlik Haftası kutlamaları olmuştur. TÜRKSOY üyesi ülkelerden üç yüzü aşkın genç Türkiye'deki gençlik haftası kutlamalarına katılmışlardır. Ülkelerinin halk oyunlarını, müziklerini, rengarenk milli giyimleriyle sergileyen gençler Türkiye'deki gençlerle bir araya gelerek tanışıklıklarını güçlendirmişlerdir.

TÜRKSOY ile ISESCO arasındaki işbirliği 2013'de de iki önemli proje ile devam ettirilmiştir. 20-21 Mayıs tarihlerinde Almatı'da Orta Asya Müzelerinde Gelenekler ve Yenilikler konulu; 23-24 Mayıs tarihlerinde Bişkek'te "Kültür Endüstrileri ve Yaratıcı Girişimcilerin Orta Asya Ülkelerinin Gelişimindeki Ekonomik Önemi" konulu seminerler ISESCO ile ortaklaşa düzenlenmiştir.

2013'de Azerbaycan iki önemli TÜRKSOY etkinliğine ev sahipliği yapmıştır. TÜRKSOY'a Üye Ülkeler Tiyatro Yöneticileri Toplantısı'nın ikincisi, Azerbaycan Tiyatrosu'nun kuruluşunun 160. yıldönümü kutlamaları kapsamında Bakü'de gerçekleştirilmiştir. TÜRKSOY Fotoğrafçılar Buluşması'nın yedincisi ise, 2-12 Eylül tarihleri arasında Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde düzenlenmiştir.

Kazakistan'ın Taraz, Öskömen, Karagandı şehirlerinde çok önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 24-26 Haziran tarihleri arasında Taraz'da "I. Karatav Sesi Geleneksel Müzik Festivali", Öskömen'de 22-26 Ağustos tarihleri arasında "Türk Dünyasının Altın Beşiği Altay" başlıklı uluslararası forum, Karagandı'da 28-30 Ağustos tarihleri arasında "Türk Dillerinde Ortak Terminoloji Çalışmaları Koordinasyon Toplantısı" düzenlenmiştir. Bu üç etkinlik Kazakistan'da yerel yönetimlerin TÜRKSOY çalışmalarına katılımlarının artması açısından dikkat çekicidir.

2013 yılı boyunca resim, edebiyat, tiyatro, bale, sinema dallarında Türk sanatının geliştirilmesi ve yetenekli sanatçıların teşviki amacıyla TÜRKSOY özel ödülleri verilmiştir. Haziran ayı içerisinde Bişkek ve Issık Göl'de düzenlenen OYMO-Orta Asya El Sanatları Festivali'nde, Ağustos ayı içerisinde Kırım'da düzenlenen Uluslararası Şark Pazarı Televizyon Şarkı Yarışması'nda, Eylül ayı içerisinde Kazan'da düzenlenen Altın Mimber İslam Film Festivali'nde TÜRKSOY Ödülleri verilmiştir.

2013'de TÜRKSOY yayınları arasından yeni eserler yayınlanmıştır. Üç dilde yayınlanan TÜRKSOY dergisinin 40, 41 ve 42'nci sayıları okuyucuyla buluşmuştur. Tataristan'ın Alabuga şehrinde düzenlenen Türk Dünyasında Dericilik Sanatı Sempozyumu'nun Bildiri kitabı yayınlanmıştır. Uzun vadeli bir proje olan Avrasya Türkologları Bibliyografik Sözlüğü'nün 2. cildi bu dönemde yayınlanmıştır. Rusya'da yaşayan Türk dilli halklardan olan Çuvaşların en bilinen destanı "Ulup" Türkiye Türkçesinde yayınlanmıştır.

2013 yılı boyunca düzenlenen tüm faaliyetler yirminci yıla ithaf edilmiş ve her biri ayrı ayrı kutlama niteliğinde olmuştur. Ancak 20. yıl kutlamaları arasında 15-16 Ağustos tarihleri Azerbaycan'ın Gebele şehrinde düzenlenen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi sırasında devlet başkanlarının onurlandırılmalarıyla gerçekleştirilen 20. Yıl Özel Konseri ayrı bir yere sahiptir. Zirve esnasında TÜRKSOY'un 20. yılı anısına hazırlanan "Birlikte Dirlik Vardır" mesajının verildiği anıt heykelcikler devlet başkanlarına takdim edilmiştir.

17 Eylül 2013 tarihinde Paris'te UNESCO Merkezi'nde, 19 Eylül 2013 tarihinde Avrupa Konseyi'nin bulunduğu Strazburg'da düzenlenen 20. yıl kutlamaları ise, Azerbaycanlı müzisyen Üzeyir Hacıbeyli tarafından bestelenen ünlü Arşın Mal Alan

Operası'nın TÜRKSOY üyesi ülkelerden gelen sanatçılardan kurulu karma bir toplulukla icrası ile gerçekleştirilmiştir. Arşın Mal Alan Operası'nın yazılışının 100. yılı olması ise etkinliğe ayrı bir anlam katmıştır.

20. yıl etkinlikleri arasında daha pek çok sergi, konferans, festivaller bulunmaktadır. Yirminci yıl kutlamaları, TÜRKSOY'un tanınırlılığını artırdığı gibi, Türk halklarının kültürel entegrasyonu sürecine de ivme kazandırmıştır. TÜRKSOY'un tüm çalışmaları Türk halkları arasındaki işbirliklerinin çeşitlendirilerek güçlendirilmesi yolunda önemli bir katkı sağlamaktadır.

ULUSLARARASI TÜRK AKADEMİSİ

Prof. Dr. Darhan Kıdıralı

*Uluslararası Türk Akademisi Başkanı
post@turkacadem.kz*

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 2009 yılında Azerbaycan'ın Nahçıvan şehrinde gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi'nde Türk devletlerine ortak uluslararası bilimsel araştırma merkezini kurma teklifini dile getirmiş ve bu teklif zirveye katılan diğer Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanları tarafından da onaylanmıştır. Böylece, Türk Dünyası'nın geçmişini incelemeye, günümüzdeki durumunu irdelemeye, maddî ve manevî zenginliklerini araştırmaya ve Türk medeniyetinin dünya uygarlığına yaptığı katkıları değerlendirmeye yönelik bir merkez kurma çalışmaları hız kazanmış oldu.

Nahçıvan Zirvesi'nin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Türk Akademisi 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Astana'da araştırma merkezi olarak kuruldu ve faaliyetlerine başladı. Kurumun çok sayıda saygın akademisyenlerin iştirakiyle yapılan açılış törenine Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de katıldı.

23 Ağustos 2012 tarihinde Bişkek'te düzenlenen Türk Keneşi 2. Zirvesi'nde Kazakistan'ın ulusal kurumu olan Akademiyi uluslararası bir teşkilat haline getiren "Türk Akademisinin Kuruluşuna Dair Anlaşma" imzalanmıştır. Süresiz olarak yapılan söz konusu Anlaşma üç imzacı ülkenin (Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan) onay belgelerinin Kazakistan tarafından teslim alındığı tarihi izleyen otuzuncu günde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın Parlamentoları tarafından onaylandığı için Türk Akademisi 27 Ağustos 2014 tarihinden itibaren uluslararası örgüt statüsünü kazandı ve kuruluş amaçları çerçevesinde Kurucu Anlaşmada belirlenen hususlarda uluslararası hukuki ehliyete sahip oldu.

Kurucu Anlaşmayla Taraflar, Başkanın şahsında Akademi'yi Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında Akademi'nin kurulacağı yer ve binalar konusunda Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Ev Sahibi Ülke Anlaşması yapmak konusunda yetkilendirmişlerdir.

Uluslararası Türk Akademisi'nin (Bundan sonra UTA) temel vizyonu, Türk halklarının ortak paydasını oluşturan Türk kültürünün tarihi ve manevi rolüne atıfta bulunarak, Türk devletleri ve halkları arasında dostane ilişkileri güçlendirmek için eğitim ve bilimsel işbirliğini teşvik etmek ve Türk halklarının dünya medeniyetinin gelişimine, insanlığın tarihi ve kültürel mirasına katkısını gözler önüne sermektir. Akademi bu doğrultuda, Türkiyat alanında faaliyet gösteren kurum ve kişilerin çatı kuruluşu olarak örgütlenerek, söz konusu kurum ve şahıslar arasında eşgüdüm sağlamayı ve çalışmalarını desteklemeyi hedeflemektedir. Ayrıca UTA, Türk Dünyası'nın geçmişten günümüze dek tarihi, kültürü, dil ve edebiyatı, maddî ve manevî değerlerini incelemekle beraber Türk topluluklarının dünya görüşü, ekonomik gelişme stratejileri ve uluslararası ilişkilerde aldığı pozisyonları geniş bir şekilde araştıracaktır. Bu bakımdan teşkilat Türk halklarının insanlık tarihine yapmış oldukları katkıları ve bıraktıkları izleri yeniden tespit etmenin yanı sıra dünya Türkologları arasında akademik etkileşimin canlanması açısından da önem arz etmektedir.

Bu noktadan hareketle, Akademi'nin amaç ve görevleri ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde özetlenebilir: Türk dili, edebiyatı ve kültürünün tarihsel gelişimine ilişkin çalışmaların korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına odaklanarak, Türk dili çalışmaları alanındaki araştırmaları koordine etmek ve geliştirmek; Türkiyat çalışmalarının geliştirilmesi ve bu çalışmalara ilişkin bilimsel araştırmalarda uluslararası işbirliğini artırmak; ortak Türk tarihi ve etnografyası üzerinde kapsamlı çalışmalar yapmak; Türk halklarının kültürel ve manevi mirası hakkında araştırmalar yapmak, bu halkların dünya uygarlığının gelişimine olan katkılarını ortaya koymak ve bu başarılar konusunda kamuoylarını bilgilendirmek; ortak tarihi metinler ve sözlü kaynaklar da dahil olmak üzere, Türk dillerinin tam potansiyelinden istifadeyle, tüm Türk halkları için ortak bir edebi dil yaratma yolunda çaba harcamak; tüm Türk dilleri için geçerli olacak konsolide bir alfabe oluşturmak; tarafların eğitim kurumlarında kullanılmak üzere ortak ders kitapları/öğretim materyallerinin hazırlanması amacıyla çalışmalar yürütmek; Türk Akademisi tarafından istihdam edilen araştırmacılar için farklı eğitim programları düzenleyerek Türkiyat çalışmaları alanında uzmanlar yetiştirmek.

Anlaşmaya göre Akademi, Türk Akademisi Başkanı, Başkanın bağlı bulunduğu ülkenin dışındaki diğer kurucu ülkelerden seçilen Başkan Yardımcıları ve taraflardan birer temsilcinin oluşturduğu Bilim Konseyi tarafından idare edilen uluslararası örgüt olarak faaliyetlerini yürütür. Böylece Bilim Konseyi 8 üyeden oluşmaktadır. Bilim Konseyi Başkanlığı, tarafların İngilizce resmi adlarının alfabetik sıralamasına göre ve yıllık rotasyon esaslı çerçevesinde Bilim Konseyi üyeleri tarafından üstlenilir. Akademi yönetim organlarının fonksiyonları Bilim Konseyi'nin tavsiyeleri çerçevesinde Türk

Konseyi Devlet Başkanları Konseyi tarafından atanan Akademi Başkanı tarafından icra edilir. Akademi'de kurucu ülkelerin kendi sahasında itibarlı bilim adamlarının yanı sıra dünyaca tanınmış değişik ülkelerin Türkologları da çalışabilir.

UTA'nın bilimsel araştırma alanları Bilim Konseyi tarafından belirlenir. Akademi bünyesinde faaliyet gösterecek araştırmacıların, bilimsel yetkinlikleri dikkate alınarak, belirli görevler ve amaçlara yönelik olarak sabit bir süre için sözleşmeli olarak istihdam edilmeleri öngörülmektedir.

Bilimsel Çalışmalar

Kurulduğu günden bu yana ulusal nitelik taşımasına rağmen birçok uluslararası bilimsel toplantı ve kongre düzenleyen Akademi yayınlamış olduğu bilimsel çalışmalarıyla eski Sovyetler Birliği coğrafyasında Türkoloji alanında faaliyet gösteren en etkin ve en üretken akademik kurumlardan birine dönüşmektedir. Uluslararası teşkilat statüsünü kazanan yenilenmiş Akademi bundan sonra uluslararası işbirliğini geliştirme, uluslararası toplantılar düzenleme konusundaki faaliyetlerini giderek arttırmayı hedeflemektedir.

UTA'nın çalışmaları genellikle bilimsel projeler üzerinden yapılmaktadır. Örneğin, 2014 yılı içerisinde Türk Akademisi tarafında toplam 36 bilimsel proje yürütülmektedir. 200'den fazla bilim adamı tarafından gerçekleştirilmekte olan söz konusu projelere 13 ülkenin temsilcileri katılmaktadır. Bunların başında Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkiye, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Moğolistan, Macaristan, ABD, Batı Avrupa ülkelerinin tanınmış Türkolog ve bilim adamları gelmektedir.

Dil, tarih, etnografi, folklor, arkeoloji, müzik, sosyoloji, kültür, edebiyat, kaynak yayını gibi Türkolojinin aktüel konularını içeren, bu alanlarda yeni buluşları ve görüşleri kendinde barındıran çalışmalara destek sağlanması için özen gösterilmektedir.

Türk Akademisi'nin öncelikli araştırma sahası Türk Dünyasını kapsamaktadır. Akademi sadece Türk topluluklarının akademisyenlerini bir araya getirmekle kalmayıp, dil ve kültür bakımından yakın toplulukların bilim adamlarıyla da bilimsel ilişkiler tesis etmeyi hedeflemektedir. Özellikle, Moğolistan, Güney Kore, Japonya, Macaristan, Finlandiya gibi ülkelerin akademisyenleriyle bağlantılar kurularak, ortak bilimsel çalışmaların sürdürülmesi planlanmaktadır. Bu sene içerisinde Macaristan, Moğolistan ve Güney Kore'nin bilim adamlarıyla toplantıların yapılması ve ortak çalışmalar konusunda kararların alınması bunun somut örneğidir.

Ayrıca, çok eski tarihlerden beri Türklerle komşu olan veya onlarla iç içe yaşayarak, onlarla ortak mazi ve kültürü paylaşan toplulukların bilim adamlarıyla da akade-

mik nitelikli ilişkiler kurulmaktadır. Akademi özellikle Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Avrupa ve Balkan ülkeleri, İran ve Hindistan, Orta Doğu ülkelerinin bilim adamlarıyla irtibat kurarak, ortak bilimsel çalışmalarını sürdürmeyi, söz konusu ülkelerde bulunan Türk tarihine ait tarihî kaynaklar üzerine incelemeler yapmayı, onların tenkidî metinlerini, çevirilerini ve açıklamalı çevirilerini yayınlamayı, katalog ve albümlerini hazırlamayı ve söz konusu ülkelerdeki Türkoloji merkezleriyle devamlı bilgi alış verişinde bulunmayı hedeflemektedir.

Bununla birlikte, adı geçen ülkelerde yaşamakta olan Tatarlar, Başkurtlar, Çuvaşlar, Nogaylar, Kumuklar, Karaçay-Balkarlar, Ahıska Türkleri, Altay-kijiler, Hakaslar, Tuvalar, Yakutlar vs. (Rusya), Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Salarlar, Sarı Uygurlar (Çin), Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Hazaralar, Afşarlar (Afganistan), Pakistan ve Hindistan'daki Türk toplulukları, Azeri, Türkmen, Horasan Türkleri, Afşarlar, Kaşkaylar, Halaçlar, Karapapahlar (İran) gibi yabancı ülkelerde çok eski tarihlerden beri yerli ahali olarak yaşamlarını sürdüren veya çeşitli siyasî gelişmeler sonucunda tarihî vatanları bu ülkelere dahil edilen ve buraları kendi tarihî vatanı olarak gören az ya da çok sayılı Türk topluluklarının tarihi, dili, etnografyası, folkloru, bugünkü yaşam tarzı ve demografisi üzerine de bilimsel çalışmalar sürdürmeyi planlamaktadır.

Son dönemde yapılan bilimsel faaliyetlere bir örnek olarak Altay'da sürdürülmekte olan arkeolojik kazılar gösterilebilir. Şimdiye kadar tamamlanan ön çalışmalara göre 7. yüzyıla ait bir Türk ileri geleni ve ozanının mezarı bulunmuştur. Bunu mezarlarda ortaya çıkan silahlar, giyim kuşam, kemerler, atıyla beraber gömülen komutan, çalgı aletleri, altın ve gümüş yapımı türlü süs eşyasından anlamak mümkündür. İleride de eski Oğuz iskan yerleri ve benzeri eski Türklerle meskun bölgelerde arkeolojik araştırmalar yapılması hedeflenmektedir. Buna paralel olarak Sarı Uygur (Çin), Tuva, Altay ve Hakas (Rusya) ve Kırgızistan'da dil, etnografya ve folklor yönünden alan çalışmaları yapılmıştır.

Bu tür bilimsel çalışmaların Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kosova, Romanya, Moldova, Polonya ve Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkelerinde yüzyıllardır yaşamakta olan Türk toplulukları (Balkan Türkleri, Gagauzlar, Nogaylar, Kırım Türkleri) üzerine de yapılması düşünülmektedir.

Bütün bu çalışmalar göz önünde bulundurularak, ileride "Turco-Sinica", "Turco-Iranica", "Turco-Slavica" gibi ayrı ayrı yıllık bilimsel dergilerin yayınlanması hedeflenmektedir.

Tüm bilimsel ve kültürel faaliyetlerinin topluma somut hizmetler sunması için UTA kısa bir zaman içerisinde UNESCO ve benzeri uluslararası kuruluşlarla birlikte

Türk Cumhuriyetlerinde yürürlükte olan yasalar çerçevesindeki mevcut bilimsel kurum ve kuruluşlarla geniş çaplı ilişkiler tesis etmeyi hedeflemektedir.

UTA tarafından bugüne kadar 23 bilimsel kurum ve kuruluşla çeşitli görüşmeler yapılarak birçok memoranduma imza atılmıştır. Bunların başında Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi; Kırgız Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi; Macaristan Bilimler Akademisi; Moğolistan Millî Bilimler Akademisi; Rusya Bilimler Akademisi, Başkurdistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi; Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi; İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam tarihi, kültürü ve sanatını inceleyen IRCICA Uluslararası Araştırma Merkezi ve UNESCO'ya bağlı Göçebeler Uygurluğu Araştırma Merkezi gibi kuruluşlar gelmektedir.

Bilimsel Projeler

UTA'nın esas hedeflerinden biri de Türk devlet ve toplulukları ilişkilerinin tarihi ve kültürel boyutlarının akademik açıdan incelenerek kardeş ülkelerin entelektüel işbirliğinin imkanlarını ve potansiyelini araştırmaktır. Türk topluluklarının istikrarı ve istikbalini onların ortak düşünce ve kültürel birliktelik oluşturmasında gören UTA bu konuda bilimsel toplantılar düzenlemeyi, ortak sorunların kaynak ve çözümlerini araştırmayı ve Türk dünyasının güncel sorunlarını incelemeyi öngörmektedir. Türk dünyasına ortak bilim, kültür ve eğitim alanındaki sorunların çözümünü ancak mevcut ortak değerlere dayanarak, Türk mirasının medya yayınları, eğitim, kitap, dergi vs. bilimsel etkinlikler ve çalışmalarda gören UTA, öncelikle "Türk topluluklarının Ortak Tarihi"ni ve "Ortak Türk Edebiyatı"ni inceleyen akademik çalışmaları gerçekleştirmeyi, daha sonra ise bu çalışmaların Türk ülkelerinde popülerize edilmesini amaçlamaktadır. Böylesi akademik çalışmaların tüm Türk dünyasının kültürel birliği ve entelektüel işbirliğinin derinleşmesine hizmet edeceğine, müşterek değerlerin ve ortak tarih anlatımının Türk devletlerinin bütünleşmesi için fikri bir temel oluşturacağına inanılmaktadır.

UTA, Türk halklarına ait kültürel ve tarihî mirasın incelenmesi amacıyla dünyaca tanınan Türkolog ve akademisyenlerle birlikte "Çağdaş Türk Topluluklarının Sürekli Gelişmesinin Kaynağı Olarak Türk Tarihi ve Kültürel Değerler" ve "Küreselleşme Çağında Türk Dünyasındaki Siyasi-Ekonomik ve Sosyal-Kültürel Süreçler" gibi iki büyük başlık altında akademik projelerin sürdürülmesinin koordinatörlüğünü yapmaktadır. Örneğin, UTA'nın uluslararası ve akademik projelerinde yer alan Türkolog ve akademisyenler "Ortak Türk Tarihinin Teorik ve Metodolojik Temelleri", "Doğu Göktürk Kağanlığı Tarihi", "Batı Göktürk Kağanlığı'nın Devlet Yapısı", "Türk Dillerinin Tarihi: Yeni Metotlarla Türk Dillerinin Sözlük ve Gramer Yapısının Karşılaştırmalı İncelenmesi", "Çağdaş Türk Dünyasındaki Entegrasyon Süreçleri: Sosyal ve Kültürel

İlişkiler”, “Türkçe Terimlerin Günümüzdeki İncelenmesi ve Geleceği”, “Türk Dünyası Entegrasyonunun Ekonomik ve İnsani Yönleri”, “Ortak Türk Yazısı: Latin Alfabesinin Fonetik ve Gramer Kanıtlanması ve Eğitim ve Metodolojik Modeli” gibi konularda araştırmalarını sürdürmektedir.

Tüm Türk topluluklarının ortak, objektif ve gerçekçi tarihinin yazılması Türk halklarının küresel ve uluslararası şartlarda alacağı veya alması gereken yeri belirleyecektir. Unutulan bazı tarihî gerçeklerin incelenerek Türk halklarının ortak geleceği için hizmet edecek akademik çalışmaların sürdürülmesi için tüm Türk Dünyası'nın fikri ve bilimsel gücünü birleştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle, UTA tarihçilerin çalışmalarını birleştirerek akademik camianın ilmî süzgecinden geçen bilimsel nitelikli tarih kitapları yayınlamayı öngörmektedir. UTA bu konuda sadece Türk dünyasını temsil eden tarihçi, Türkolog ve diğer uzmanların değil, aynı zamanda yabancı ülkelerdeki dünyaca ünlü tarihçilerin çalışmalarından da yararlanmayı, onların katılımlarıyla uluslararası kongre ve sempozyumlar düzenlemeyi planlamaktadır.

Böylece, tüm Türk topluluklarının kültürel mirasını kapsayan ortak yayınların yapılması hedeflenmektedir. Böyle bir faaliyetin titizlikle sürdürülmesi ise gelecekte Türk Dünyası'nın işbirliğini daha sağlam bir temele oturtmanın, kültürel, iktisadi ve siyasi yönlerden bütünleşmesinin ve birlik sağlamanın ön şartıdır. Kadim dönemlerde ve orta çağlarda birçok Türk düşünürü kendi eserlerinde Türk halklarının ortak değerlerini seslendirmiştir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında da İsmail Gaspralı başta olmak üzere, Muhammed Emin Resulzade, Ziya Gökalp, Fitrat, Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan ve diğer yüzlerce aydının bu yöndeki çabaları Türkoloji çalışmalarına ışık tutmuştur. Bu bağlamda, günümüzde de bu mirasın üzerinde Türk toplulukları ortak tarihini bilimsel çerçevede yazılması, ortak değerlerin ön plana çıkarılması, böylece bir birlik oluşturarak ortak sorunları birlikte çözmeye anlayışının geliştirilmesi hayati düzeyde önem kazanmaktadır. Türk Akademisi bu misyonu üstlenerek bugünün ihtiyaçlarından yola çıkarak ileride ortak Türk tarihi yazılması için yukarıda zikredilen adımları atmakta ve bu yönde daha ileri düzeyde çalışmalar yapmayı hedeflemektedir.

İleride kadim ve Orta Çağlara ait Çin, Arap, Fars, Türk ve diğer dillerde yazılmış Türk topluluklarının tarihi, dili, kültürü, yaşam tarzını içeren tarihî eserler, seyahat kitapları, destan, divan, sözlük, harita, menkıbe, şecere gibi birincil kaynakların açıklanması çeviri yayınlarının projeler kapsamında neşredilmesi öngörülmektedir. Bu tür projeler Türk devletçilik geleneğini yansıtan tarihî malzemeler ve arkeoloji buluntularının katalog ve albümler halinde yayımını da içermektedir. Özellikle, eski Türk askerî aletleri, kıyafet, sikke, mühür, bayrak, tuğ gibi devlet sembollerinin fotoğrafları

işbu yayımlarda yer alacaktır. Örneğin, Türk toplulukları tarihinde önemli yeri olan at ve onunla bağlantılı geleneklerle ilgili bir proje de düşünülmektedir. Özellikle, Türk atlarına dair yazılı kaynaklarda geçen bilgiler, kaya ve duvar resimleri, minyatür, taş kabartmaları, heykelcik, metal ve seramik eşyalarda yansıyan Türk at tasvirleri, arkeolojik kazılarda Türk askeriyle beraber gömülen atların mezarlarının restorasyonu, atla ilişkili gelenek ve görenekler, terimler ve tabirler, şiir ve destanlar, mitler, efsane ve masallar, rivayetler, şarkı ve koşuklar, besteler, melodi, at sporu gibi konulu çalışmalar “Türk Kültüründe At” olarak adlandırılacak projede öncelikli konulardır.

Yayımlar

Uluslararası Türk Akademisi sadece Türkoloji değil aynı zamanda Altay araştırmalarının da önemli bir merkezine dönüşmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla “Altay ve Türkoloji Araştırmaları” adında yılda 4 defa yayımlanmakta olan, ileride ise yılda 2 defa “Altay Araştırmaları” ve “Türkoloji Araştırmaları” adları altında ayrı ayrı yayımlanması planlanan dergiler bu alanlarda çalışan bilim adamlarının ilmi başarılarını bilim dünyasına tanıtmaya yöneliktir. İngiliz, Rus, Türk ve Kazak dillerinde yayımlanarak mezkur alanlarla ilişkili akademik makaleleri ve yeni kitapların tanıtımını yapmakta olan “Altay ve Türkoloji Araştırmaları” dergisinde halen dil ve tarih konuları ağırlıklı olarak incelenmekle beraber, Türk topluluklarının kültürü, sanatı, folkloru, etnografyası ve diğer özelliklerinin aydınlatılması da öngörülmektedir. Dergide Altay ve Türkoloji araştırmalarında emeği geçen, kendi çalışma alanında tanınmış ve orijinal bilimsel çalışmalar yapmış, objektif ve tarafsız çalışmalar sürdüren uzmanların yazılarının yanı sıra genç nesil akademisyenlerin makalelerine de yer verilmektedir.

Diğer taraftan UTA, Türkoloji alanındaki araştırmalarına devam etmekle beraber, aynı zamanda, Türk Dünyası'nın aktüel problemleri ve gelişme perspektifleri konusundaki araştırmaların uluslararası merkezine de dönüşmektedir. Akademinin önderliğinde çok az zaman içerisinde birçok uluslararası bilimsel konferans, sempozyum ve diğer etkinlik düzenlenmiştir. Ayrıca kurum tarafından bu yıldan itibaren “Global Türk” dergisi adıyla, günümüz Türk Dünyası'nın sosyo-kültürel sorunları ve ekonomi, uluslararası ilişkiler ve entegrasyon yönündeki gelişmelerini inceleyen ve Türk dünyasının tanınmış uzmanlarının yazılarına yer veren yeni bir dergi çıkarılmaktadır.

Geçen dört sene zarfında UTA'nın gerçekleştirdiği en önemli çalışmalardan biri de kitap ve benzeri bilimsel yayınlar olmuş, yayın teknolojisinin son gelişmelerinden yararlanılarak yayımlanan eserlerin sayısı yaklaşık 50'yi bulmuştur. Bu yayınlar arasında M. Zakiyev'in “Türk Topuluklarının Derin Etnik Kökleri” (Tataristan), V. Y. Butanayev'in “Sayan-Altay Türkleri Kültürü ve Yaşam Tarzının Özellikleri” (Ha-

kasya), N. M. Cusupov'un "Sanatsal Metinlerde Türkçe Simgeler" (Özbekistan), A. V. Kuznetsov'un "Turan Halkları Dil Birliğinde Mülakat Etiketi" (Çuvaşistan), F. Ş. Nuriyeva'nın "Altın Ordu Dönemi Yazılı Eserlerin Dil Özellikleri" (Tataristan) gibi eserleri basılmıştır. Ayrıca, Akademi tarafından Türk Halklarının Almanak ve Antolojisi de yayınlanmıştır.

Kütüphane ve Müze

Bişkek Anlaşması uyarınca UTA'nın bünyesinde Türk Dünyası Kütüphanesi ve Türk Müzesi faaliyet göstermektedir. Uluslararası Türk Akademisi'ndeki Kütüphane Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Türkiye eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından açılmıştır. UTA kütüphanesinde monografi, mecmua, katalog, albüm, almanak, dergi, süreli yayın gibi Türkolojinin tüm alanlarında yayınlanan eserleri içeren kitaplar bulunmaktadır. Özellikle, Türkoloji konulu İngiliz, Rus, Alman ve Fransız başta olmak üzere birçok yabancı dillerdeki kitapların yanı sıra hemen hemen tüm Türk topluluklarının dillerine ait eserler bu kütüphanede bir araya getirilmiştir. Bununla beraber, kütüphanede Türk dillerinde yayınlanmakta olan Türkoloji ve onunla bağlantılı konuları içeren süreli yayınlar ve dergilerin devamlı olarak temin edilmesine özen gösterilmektedir. Kütüphanede binlerce elektronik kitap ve makale elektronik ortamda bir araya toplanmıştır.

Bu faaliyetlerin dışında, özel kütüphaneler, tanınmış yazar ve bilginlerin topladığı kitaplar veya özel kütüphanelerden kitapların satın alınması planlanmaktadır. Örneğin, Macaristanlı ünlü Türkolog İştvan Kongur Mandoki'nin 16 bin kitabı içeren şahsi kütüphanesi Akademi tarafından devralınmıştır.

UTA'nın bünyesinde faaliyet gösteren Türk Müzesi de Türk halklarının kültürel özelliklerini göstermek amacıyla kurulmuştur. UTA Kazakistan'ın Merkezi Müze ve Milli Müzesi'nin desteğiyle tarihî eserlerle yenilenen Türk Müzesi'nde başta Kazak halkı olmak üzere Türk halklarının kültürüne ait tarihî Kültekin'in heykeli gibi önemli buluntular ve tarihî eserler sergilenmektedir. Mesela, Orta Çağda yaşayan Türk halklarına ait müzik aletleri, tabaklar, ibrikler, el değirmeni, deriden yapılan eşyalar, kemerler ve sandıklar gibi tarihî eserleri görmek mümkündür.

TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI (TİKA)

Ahmet Bozbey

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi Alan Çalışmaları
Doktora Öğrencisi ve TİKA uzmanı
bozbey79@yahoo.com*

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Türk Dış Politikası'nın bir uzantısı olarak ve Türkiye'nin kalkınma yardımlarını koordine etmek ve uygulamak amacıyla 1992 yılında kuruldu. TİKA yirmi yılı aşan süre boyunca çok sayıdaki faaliyetiyle Türkiye'nin dışarıya açılan yüzü olarak hem ülke içinde, hem de tüm dünya çapında büyük tanınırlığa kavuştu.

Kalkınma yardımları, nispeten gelişmiş ülkelerin çeşitli alanlarda (tarım, sanayi, kamu yönetimi, sağlık, eğitim vb.) edindikleri tecrübe ve birikimi geliştirmekte olan ülkelere çeşitli proje ve programlarla aktarmasıdır. Altyapı inşaatları, eğitim programları, ekipman bağı gibi çok sayıda yöntemle gerçekleştirilen tecrübe aktarımı ve kapasite artırımı, kalkınma yardımı yapan ülkelere dış politika ve dış ticaret gibi hayati öneme sahip alanlarda avantajlar sağlamaktadır.

Kalkınma işbirliği sektörünün tarihi 2. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin savaş yorgunu Avrupalı ülkelere ve, özellikle, gelişmiş Batılı devletlerin post-kolonyal dönemde bağımsızlığa kavuşan çok sayıdaki ülkeye teknik işbirliği paketleri yoluyla yardım yapmasına dayanır. Bu nedenle, ABD, Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülkeler uzun yıllardır kalkınma yardımları yapan konvansiyonel işbirliği aktörleri olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve OECD gibi çok sayıda uluslararası ve uluslararası organizasyon da uzun yıllardır kalkınma yardımlarının gerçekleştirilmesine yönelik politikalar üretirken Batılı konvansiyonel prensip ve aktörlerin yerini sağlamlaştırmış durumdadır.

Buna karşılık, 20. yüzyılın son yirmi yılında Çin, Hindistan, Güney Kore, Brezilya, petrol zengini Körfez ülkeleri ve Türkiye gibi önem kazanan yeni sanayileşmiş

ülkeler, hem sanayileşme ve kalkınma tecrübelerini aktarmak, hem de ekonomik ve politik işbirliği imkanlarını artırabilmek amacıyla kalkınma işbirliği alanında büyük atılımlar gerçekleştirdi ve sektörü Batılı konvansiyonel aktörlerin tekelinden çıkardı.

İşlevsel bir pazar ekonomisine sahip olan Türkiye'nin Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya'da yeni bağımsızlığına kavuşan devletlerle ortak tarihî ve kültürel mirası paylaşması kalkınma alanında Türkiye'nin tecrübelerini çok değerli kılmaktadır. Buna ek olarak, gelişmekte olan partner ülkeler için, uzun yıllar önce sanayileşmiş ve kalkınma sorunlarını geride bırakmış konvansiyonel aktörler yerine kalkınma hamlesini henüz tamamlamış Türkiye gibi yeni kalkınma aktörleri daha gerçekçi ve ortak zeminde buluşulabilir potansiyel işbirliği ortağı olarak dikkatleri çekmektedir.

Bu bilgiler ışığında, TİKA'nın özel olarak bağımsızlığına 1991 sonrasında kavuşan Türk Cumhuriyetlerine ve genel olarak tüm gelişmekte olan ülkelere yönelik çalışmalarının önemi daha rahat anlaşılabilir. Uzman görevlendirmeleri, restorasyon çalışmaları, yol ve köprü altyapı ile okul ve hastane inşaatı gibi üstyapı faaliyetleri sayesinde TİKA kalkınma tecrübesi aktarımı yoluyla partner ülkelerin işlevsel pazar ekonomisine geçişinde büyük destek oldu.

TİKA'nın faaliyetlerine kısaca bakıldığında, çok çeşitli alanlarda değişik işbirliği modaliteleri yoluyla aktif olduğu göze çarpmaktadır. TİKA okul, hastane, klinik ve kütüphane gibi eğitim ve sağlık birimleri inşa etmekte ve bu birimleri ilgili ekipman ve makinelerle donatarak partner ülkelerin vatandaşlarına sosyal hizmet sunma imkanlarını geliştirmektedir. Yol, köprü ve su şebekesi gibi altyapı inşaatları da vatandaşların hizmet alma kapasitelerine dikkate değer katkıda bulunmaktadır.

Öte yandan, partner ülke uzmanlarının Türk uzmanlarca eğitilmesini içeren uzman eğitimleri ve benzer kapasite artırım eğitim programları sayesinde partner ülke bürokrasileri daha verimli ve daha birikimli hale gelmekte, böylece bir yandan daha geniş kesimler devlet hizmetlerine erişebilmekte, diğer yandan da vatandaşlara sunulan hizmetlerin genel kalite seviyesi yükselmektedir.

TİKA'nın özel önem verdiği restorasyon projeleri, partner ülkelerin tarihî miraslarının korunması yoluyla turizm sektörüne katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, restorasyon projeleri Türkiye'nin tarihî ve kültürel bağlara sahip olduğu partner ülkelerle ilişkilerinin gelişmesine de destek olmaktadır.

TİKA'nın faaliyetleri Türk Dış Politikası'nın bir fonksiyonudur. Bu nedenle, Türkiye'nin dış politikadaki tercihleri ve değişen öncelikleri TİKA'nın faaliyetlerine yön vermektedir. Dolayısıyla, kurulduğu yıllarda Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlarda faaliyetlerini yoğunlaştıran TİKA, Türkiye'nin gelişen dış politikasına uygun olarak

faaliyetlerini bugün 100'ü aşkın ülkede sürdürmektedir. Eski Sovyet coğrafyasında kurulan TİKA ofisleri ile kalkınma işbirliği alanına giren Türkiye, bugün 35 ülkede 37 ofisle varlığını devam ettirmektedir.

2005 yılında Afrika Açılımı ile başlayan sürece paralel olarak TİKA da hızlı ama emin bir biçimde Afrika'da varlık göstermeye başlamıştır. Halen 9 Afrika ülkesinde ofisi bulunan TİKA, Somali'de aktif rol alan tek kalkınma kuruluşu olarak bu ülkenin iç savaş sonrası yeniden yapılanmasında son derece hassas ve önemli bir rol üstlenmektedir.

Mogadişu Havaalanı'nın uluslararası uçuşlara açılabilmesi ve insani yardımların güvenli şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilmesi amacıyla havaalanınının 10 km'lik beton duvar ve çitle çevrilmesi ve havaalanına çeşitli ekipman bağışlanması, çok sayıda devlet kuruluşunun hizmet binalarının inşa edilmesi, sayıları yüzbinleri aşan Somalili mültecilere sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanması ve barınma imkanı sağladığı 600.000 sığınmacı ile dünyanın en büyük mülteci kampı olan Dadaab Kampı'na gıda dağıtımı yapılması gibi kilit önem arz eden çok sayıda proje gerçekleştiren TİKA, uluslararası kalkınma aktörleri arasında kendine müstesna bir yer edinmiş durumdadır.

Diğer yandan, TİKA'nın son yıllarda Türk Dünyası'ndan Afrika ve Orta Doğu'ya kayan vurgusunu bir ilgi kayması ya da vazgeçme politikası olarak görmek doğru değildir. Öncelikle, Türk Dünyası'nın bağımsızlığının üzerinden 20 yılı aşkın bir süre geçmiş ve artık bu ülkeler "geçiş ekonomisi" etiketinden kurtulmuş ve büyük oranda devlet mekanizmalarını uluslararası çevreye uyumlu hale getirmişlerdir. Dolayısıyla, Türk Dünyası'nda devlet mekanizmasının kurulması ya da uyumlu hale getirilmesi süreci sona ermiş; yerini mevcut kapasitenin artırımı sürecine bırakmıştır. Bu nedenle TİKA bölgede uzman eğitimi ve benzer kapasite geliştirme programlarına ağırlık vermektedir. Ayrıca, TİKA halen Kırgızistan gibi zaman zaman değişik nedenlerle acil insani yardıma ve altyapı yatırımlarına ihtiyaç duyan Türk Cumhuriyetlerinde oldukça yoğun bir çalışma temposuna sahiptir.

TİKA geçtiğimiz yıl da çok sayıda proje ile Türk Dünyası'nda etkinliğini sürdürmüştür. Çok kısaca her bir ülkede gerçekleştirilen bazı projelerden bahsetmek gerekirse;

Azerbaycan'da arıcılığın geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yönelik hazırlanan ve Azerbaycan Arıcılar Birliği işbirliğinde sürdürülen "Kırsal Kalkınma Programları Kapsamında Azerbaycan'da Arıcılığın Geliştirilmesi-Güney ve Güneybatı Bölgeleri" konulu proje çerçevesinde, göçmen ve mülteci kişilerin geçici olarak iskan ettikleri ülkenin Güney ve Güneybatı Bölgelerinde toplam 100 aileye yönelik arıcılık

işletmelerinin kurulması amacıyla malzeme, ekipman ve ilaç desteği sağlanmış ve proje kapsamında 115 kişiye arıcılık eğitimi verilmiştir.

Kırgızistan'da Bişkek ve Oş şehirlerinde bulunan Onkoloji merkezlerine birer adet Dijital Mamografi Görüntüleme Sistemi ve birer Üst Düzey Renkli Doppler Ultrasonografi Cihazı hibe edilmiştir.

Kazakistan'da Almatı'da bulunan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi'nin yurt inşaatı gerçekleştirilmiş olup, bu projenin yaklaşık maliyeti 2.3 milyon ABD Dolarıdır. Ayrıca, Nazarbayev ve Türk Dünyası Belgeseli Projesi çerçevesinde Cumhurbaşkanlığı Teleradyokompleksi ile "Nazarbayev ve Türk Dünyası" konulu belgesel hazırlanması hususunda anlaşma imzalanmıştır. Belgeselin yılın ikinci yarısında tamamlanması öngörülmektedir.

Bahse konu belgesel; Türkçe, Kazakça ve Rusça dillerinde, 30 dakika süreli olacak, Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türklük ve Türk Dünyası üzerine görüş ve açıklamalarına yer verilecek, diğer Türk Devlet Başkanları ile röportaj yapılarak her iki ülkenin devlet kanallarında yayımlanacaktır. Söz konusu projenin hayata geçirilmesi ile "Türk Dünyası" mefhumunun yaygınlaşması ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesi açısından fayda sağlanacaktır.

Türkmenistan'da sürdürülen uzun soluklu projelerden Turizmin Geliştirilmesi Projesi kapsamında Türkmen turizm yetkililerine, uzmanlarına ve çalışanlarına ülkemizde uygulamalı ve teorik eğitim programları düzenlenmiştir.

Özbekistan'da bulunan Kemik İliği Nakil Merkezi'ne Kan Işınlama Cihazı Alımı, Tıbbi Donanım Malzemeleri Alımı, Tıbbi Sarf Malzemeleri ve İlaç Alımı yapılmış ve Kemik İliği Nakil Merkezi'nde görevli personele ülkemizde uzmanlık eğitimi verilmiştir.

Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinin dışında Kırım'da da ofisi aracılığıyla faaliyetlerini yürüten TİKA, bu bölgede bulunan çeşitli okulların donanım, tamirat ve tadilat ihtiyaçlarını karşılamıştır.

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

Dr. Ebubekir Ceylan

Yunus Emre Enstitüsü Başkan Yardımcısı
ceylaneb@yunusemrevakfi.com.tr

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kurucu Mütevelli Heyeti Onursal Başkanı olduğu Yunus Emre Enstitüsü 5 Mayıs 2007 tarihli ve 5653 sayılı kanunla kurulmuş olup Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın teşrifleri ile 7 Mayıs 2009'da faaliyetlerine başlamıştır. Mütevelli Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu olup Enstitü Başkanı ise Prof. Dr. Hayati Develi'dir.

Yunus Emre Enstitüsü yurt dışında kurduğu merkezlerde Türkçe eğitim ve öğretim çalışmalarının yanı sıra kültürel ve sanatsal faaliyetler yürütmekte, bilimsel araştırmalara destek vermektedir. Bugün itibariyle Yunus Emre Enstitüsü'nün 27 ülkede 34 kültür merkezi bulunmaktadır ve 2014 yılı sonuna kadar yurt dışındaki merkez sayısının 40'a ulaşması planlanmaktadır. Bu merkezlerde isteyen herkese Türkçe öğretilmektedir. Çeşitli seminerler, sempozyumlar, konferanslar ve paneller düzenlenen merkezlerde kültür ve sanat dünyasının önde gelen isimleri sanatseverlerle buluşmaktadır.

Türkçe Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Enstitü bünyesindeki Türkçe Eğitim-Öğretim Merkezi, kültür merkezlerinde Türkçe eğitim ve öğretiminin standartlaşması amacıyla müfredat hazırlanması, söz konusu müfredata uygun ders kitapları ve öğretim materyallerinin hazırlanması, ayrıca Batı Avrupa'da yaşayan Türk çocuklarına Türkçe öğretimi, Türkçenin yurt dışında seçmeli yabancı dil olarak okutulması ve ders müfredatının hazırlanması faaliyetlerini yürütmektedir.

Türkçe Eğitim-Öğretim Merkezi'nin yabancılara Türkçe öğretimi alanına standart getirmek amacıyla diğer üniversitelerden alan uzmanı akademisyenlerin katkılarıyla Avrupa Dil Portfolyosu'nu temel alarak yetişkinlere yönelik hazırladığı Türkçe Öğretim Seti ile Türkçe ve Türk kültürünün aktarılabilmesi noktasında daha başarılı sonuçlar alınmaktadır. Bugüne kadar kültür merkezlerinde yüz yüze Türkçe eğitimi

almış 10.000 kursiyer ve halihazırda kurs almakta olan yaklaşık 4.000 öğrencinin yanında, artan merkez sayısı ve gelişen öğretim standartlarıyla birlikte ilginin çok daha fazla olacağı değerlendirilmektedir.

Bosna Hersek'te yaklaşık 6000 ve Gürcistan'da 400 ortaöğretim öğrencisi 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Türkçeyi seçerek Enstitünün hazırlayıp dağıttığı ücretsiz ders kitapları aracılığıyla Türkçe eğitimi almıştır. Söz konusu ülkelerdeki başarılı uygulamalar neticesinde, Romanya ve Ürdün gibi ülkelerin de eklenmesiyle, bu kapsamdaki ülkelerin sayısı gittikçe artmaktadır.

Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS)

Yaygın dünya dillerinin ölçme değerlendirme sınavları (TOEFL, IELTS) benzeri Türkçe Yeterlik Sınavı (TYS), Türkçenin uluslararası geçerliğe sahip standart bir sınava kavuşması ve yabancı öğrenci kabulünü kolaylaştıran politikalara destek olunması amacıyla, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin dil yeterliklerini ölçmek üzere Yunus Emre Enstitüsü Sınav Merkezi tarafından geliştirilen, C1 (Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni'nde belirlenen yeterlik tanımı) düzeyinde bir muafiyet sınavıdır.

Amaç anadili Türkçe olmayanların dil bilgilerini sertifikalandırma ve Türkiye'nin uluslararası öğrenci politikasına katkıda bulunmaktır. YYS, yabancı öğrencilerin Türkiye'ye ilgisini artırmakla birlikte söz konusu öğrencilerin kabulünü kolaylaştırması ve daha sağlam bir düzlemde değerlendirilmelerini sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkoloji Projesi

Yurt dışındaki Türkoloji/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerine Türkiye'den öğretim elemanı görevlendirerek bu bölümlere eğitim-öğretim bakımından destek verilmektedir. Böylelikle, yurt dışındaki Türk dili ve edebiyatı öğretiminin nitelikli hale getirilmesi hedeflenmekte, diğer ülkelerde bulunan yabancı Türkologların hem Türkiye hem de kendi bölgelerinde bir araya gelmesi sağlanarak alana yönelik katkı verilmektedir. Hâlihazırda Türkoloji Projesi kapsamında toplam 35 ülkede 54 üniversite ile İşbirliği Protokolü imzalanmıştır.

Uzaktan Türkçe Öğretimi

Günümüzde yüz yüze eğitim yanında yaygın eğitim imkânları da gelişmiştir. İstanbul Üniversitesi ile ortak bir çalışmayla Uzaktan Türkçe Öğretimi sistemi geliştirilmektedir. Bu sistem içeriğinde zenginleştirilmiş metinlerin olduğu, animasyon, görsel ve işitsel materyallere dayalı bir öğrenme programıdır. Uzaktan Türkçe Eğitimi projesi ile dünyanın en ücra köşelerine ulaşabilir olmak hedeflenmektedir.

Kültür-Sanat Faaliyetleri

Enstitü'nün temel amaçları arasında Türkiye'nin zengin kültürel birikimini dünyaya tanıtmak ve Türkiye ile diğer ülkeler arasında kültürel bir köprü oluşturmak vardır. Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri aracılığıyla Türk kültür ve sanatını tanıtmak amacıyla birçok etkinlik düzenlemekte, ulusal veya uluslararası etkinliklerde Türkiye'yi temsil etmektedir. Ayrıca Kültür Merkezi bulunmayan ülkelerde Büyükelçilikler ile işbirliği halinde özel kültür sanat faaliyetleri yapılmaktadır.

Müzik, resim, klasik Türk sanatları, el sanatları, sinema, edebiyat, Türk mutfağı gibi birçok alanda düzenlenen etkinliklere Türkiye'den şair, yazar, akademisyen, sanatçı ve alan uzmanlarının katılımı sağlanmakta ve ilgili bölgede benzer alanlarda çalışmalar yapan katılımcılarla buluşmaları için ortak programlar hazırlanmaktadır. Enstitü, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu tarafından belirlenen anma programlarına katılmakta ve belirlenen konu çerçevesinde Kültür Merkezleri eliyle yurt dışında konserler, sergiler, bilimsel toplantılar, aydın buluşmaları, kurslar ve benzeri pek çok faaliyet düzenlemektedir.

Projeler

Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası Projesi

T.C. Merkez Bankası'nın desteğiyle yürütülen ve 1,5 milyon TL bütçesi olan proje kapsamında; Balkanlar'da 7 ülkede savaş esnasında tahrip olmuş el yazması eserlerin tamir, bakım, muhafaza, dijital ortama aktarım, kataloglama işlemleri gerçekleştirilmekte ve bu alanda çalışacak yerel uzmanlar yetiştirilmektedir.

Balkanlar'da Geleneksel Türk El Sanatlarının İhyası Projesi

Türkiye Halk Bankası'nın desteğiyle yürütülen ve 2,7 milyon TL bütçesi olan proje kapsamında; Balkanlar'da kaybolmaya yüz tutmuş ya da unutulmuş geleneksel Türk el sanatlarının ve zanaatlarının tespit edilerek yeniden canlandırılması amacıyla hüsnühat, ebru, cam eşya yapımı, ahşap işçiliği, tel kırma, sim sırma, telkari vb. alanlarda kurslar açılmakta, meslek edindirmeye yönelik eğitim ve atölye çalışmaları düzenlenmekte, yeni ustalar yetiştirilmektedir. Bu proje kapsamında Tiran, İškodra, Priştine, Prizren, İpek, Köstence, Saraybosna ve Üsküp'te açılan kurslarda yaklaşık 800 öğrenci eğitim almıştır. Temmuz 2013 itibariyle birinci dönem dersleri sona eren sanat kurslarının ikinci dönem dersleri Eylül 2013 tarihinden itibaren devam etmektedir.

100 Türkiye Kütüphanesi Projesi

Türkiye Ziraat Bankası'nın desteğiyle yürütülen ve 2,5 milyon TL bütçesi olan proje kapsamında; dünyanın farklı ülkelerinde, özellikle üniversitelerin Türkoloji Bö-

lümüleri, Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri veya Türkiye Araştırmaları Merkezlerinin bulunduğu yerlere “Türkiye Kütüphaneleri” adı altında kütüphaneler kurmaktadır.

Türkiye’yi doğru şekilde tanıtan 2500 seçkin eseri bünyesinde barındıran Türkiye Kütüphanesi, şu ana kadar 25 noktada oluşturulmuş olup 2014 yılı boyunca bu sayının 50’ye ulaşması öngörülmektedir.

Vatikan Kütüphanesi Projesi

Vatikan Kütüphanesi Projesi (BAV) ile Vatikan Kütüphanesi’nde bulunan Türkçe el yazmaları ve matbu eserler ile Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü açısından yabancı dillerde yazılmış eserlerin gün ışığına çıkarılarak bilimsel çalışmalarda bulunan akademisyenlerin hizmetine sunulması hedeflenmektedir.

2013’deki Kültür-Sanat Faaliyetleri

Japonya’nın başkenti Tokyo’da Yunus Emre Enstitüsü’nün düzenlendiği “Türkiye’nin Moda Dünyası” adlı defile büyük ilgi görmüştür. Defilede, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü ve Japon Bunka Gakuen Moda Üniversitesi’nin ortak hazırladığı kıyafetler sergilenmiştir. Türk giyim tarzının Japonlar tarafından yeniden dizaynıyla oluşturulan koleksiyonda Bursa, Elazığ, Mardin, Bodrum ve Çorum bölgelerine ait yöresel kıyafetler ile kaftanlar, oya işlemeli elbiseler, gelinlik ve abiyelerden oluşan 36 parça yer almıştır.

Piri Reis haritasının çizilmesinin 500. yılı münasebetiyle Enstitü tarafından Bilkent Üniversitesi ve Gent Üniversitesi işbirliğiyle “Haritaların Ustaları: Piri Reis ve Mercator” sergisi açılışı 26 Haziran 2013 tarihinde Brüksel’deki Solvay Kütüphanesi’nde gerçekleştirilmiştir.

Londra Yunus Emre Türk Kültür Merkezi tarafından Avrupa Komisyonu Londra Temsilciliği binasında organize edilen “Güneşimi Paylaşmak” Sergisinin açılış resepsiyonu 28 Ocak 2013 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ziyaretçiler, serginin Türkiye’nin zengin tarihî ve kültürel yapısını tanımak adına güzel bir fırsat olduğunu belirterek Türklerin farklı dinlere ait bu tarihî mekânları, kiliseleri ve yaşayan dinî azınlıkları kendinden bir parça olarak gördüğünün önemli bir ispatı olduğunu ifade etmişlerdir.

Tiflis Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, T.C. Tiflis Büyükelçiliği ve Gürcistan Kültür ve Anıtları Savunma Bakanlığı, Türkiye ve Gürcistan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlamasının 20. yıldönümü nedeniyle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Tarihî Türk Müziği Topluluğu ile “Sema” töreni düzenlemiştir.

Enstitü, Türk Dünyasına yönelik faaliyetlere özel bir önem vermektedir. Bu çerçevede 2013 yılında Türk Dünyasında bir dizi faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliklerden öne çıkan bazıları şunlardır:

Yunus Emre'nin sınırları aşan hümanizmini ve evrensel hoşgörü mesajını dünyaya duyurmak için Kazakistan T.C. Büyükelçiliği, Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ve TÜRKSOY'un işbirliğiyle organize edilen "Yunus Emre Oratoryosu" Kazakistan'ın Astana şehrinde 25 Ekim 2013 tarihinde Kongress-Hall'da sanatseverlerle buluşmuştur. İbrahim Yazıcı'nın yönettiği ve Astana Valiliği Devlet Filarmoni Senfoni Orkestrası'nın yorumladığı konsere çok sayıda Kazakistan Senatosu ve Meclis üyeleri, yabancı misyon şefleri ve pek çok sanatsever katılmıştır.

Astana'nın başkent oluşunun 15. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen "Astana Günleri" etkinliklerine Astana Yunus Emre Türk Kültür Merkezi ve T.C. Astana Büyükelçiliği işbirliği ile Türkiye'den Genelkurmay Başkanlığı Mehter Birliği katılmış, mehteran gösterisi "Astana Günleri"nin en çok ziyaretçi çeken etkinliklerinden biri olmuştur.

Yunus Emre Enstitüsü, 16 Eylül 2013 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün kurtarılmasının 95. yıl dönümünde, "Kafkas İslam Ordusu ve Bakü'nün Kurtuluşu - 95. Yıl" isimli sergi düzenlemiştir.

18 Nisan 2013 tarihinde Kazan İslam Medeniyeti Müzesi'nde Yunus Emre Enstitüsü'nün katkılarıyla "Muhammediye Sergisi" açılmıştır. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ile birlikte Hz. Muhammed hakkında yazılmış en önemli edebi eserlerden biri olarak kabul edilen "Muhammediye"nin eşsiz el yazması ve matbu örneklerinden oluşan serginin açılışına resmi yetkililerin yanı sıra çok sayıda akademisyen, sanatçı ve sanatsever katılmıştır.

Yunus Emre Enstitüsü, Türkçenin yaygınlaştırılması ve Türk kültür ve sanatının tanıtılması yoluyla Türkiye'nin başta Türk devlet ve toplulukları olmak üzere birçok ülkeyle kültürel ve sosyal konularda yakınlaşmasını sağlayacak kültürel köprüler kurmaktadır. Bu bağlamda, Enstitü, Orta Asya'daki kültür merkezlerine yenilerini eklemeyi planlamaktadır.

HOCA AHMET YESEVİ

ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nursulu Çetin

*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak
Üniversitesi Öğretim Üyesi
nursulu@yesevi.edu.tr*

Orta Asya'nın tarihi, bilim ve kültür merkezi olan Türkistan'ı canlandırmak amacıyla, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 6 Haziran 1991 tarihli ve 329 sayılı kararıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre önce Ahmet Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi kuruldu.

1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye Cumhuriyeti, eğitim alanında da Kazakistan ile ilişki kuran ilk ülke oldu. Başbakan Süleyman Demirel'in yaptığı ilk Kazakistan gezisi sırasında (29 Nisan - 1 Mayıs 1992) iki ülke arasında imzalanan "Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması" ile Türkistan Devlet Üniversitesi'nin iki ülkenin ortak üniversitesi hâline getirilmesi ve tüm Türk Dünyasına hizmet vermesi kararı alındı. 31 Ekim 1992'de Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Ankara Zirvesi'nde iki ülke hükümetleri arasında "Türkistan Şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Kurulması-na Dair Anlaşma" imzalandı. Anlaşma ve buna göre hazırlanan Üniversite Tüzüğü'nün T.B.M.M.'ce onaylanması ve 15 Ekim 1993 tarihli 21729 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmasını müteakip, üniversite yönetimi hükümetler arası oluşturulan Mütevelli Heyete devredildi. Böylece, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin uluslararası, özerk statüye sahip, ortak devlet üniversitesi oldu.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan'da açılan ilk devletlerarası üniversite olup, sonraki yıllarda ülkede açılan uluslararası üniversiteler için örnek olmuştur. Bununla birlikte, Türk Dünyasının büyük düşünürü ve ortak mirası olan Ahmet Yesevi'nin türbesinin bulunduğu Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız Kazakistan ile ilişkilerinin ilk somut adımlarından birisi olmuştur.

Üniversite temel misyonunu, Türk Devlet ve Topluluklarına mensup öğrencileri, bir çatı altında eğitmek; hür ve bilimsel düşünce gücüne, çağdaş bilgi ve beceriye, toplumsal sorumluluk duygusuna sahip, insan haklarına saygılı, hoşgörülü, millî ve ahlâkî değerlere bağlı, sorgulayan, araştıran, girişimci, demokratik ve laik devlet esaslarına bağlı, tarih ve kimlik şuuruna sahip bireyler yetiştirmek; araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile bilim ve toplum hayatına katkıda bulunmak olarak belirlemiştir. Üniversite, uluslararası standartlarda eğitim ortamı ve bilimsel ve teknolojik araştırma altyapısı sağlamayı ve rekabet gücü yüksek bir üniversite olmayı hedeflemektedir.

Üniversitenin en yüksek karar organı Mütevelli Heyeti'dir. Mütevelli Heyet, iki ülkeden eşit sayıda olmak üzere, üst düzey yöneticilerden atanan 10 kişiden oluşmaktadır. Mütevelli Heyet Başkanı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanınca bu kişiler arasından atanır. Mütevelli Heyet Başkan Yardımcısı ve dört üye ise Kazakistan Cumhuriyeti tarafından atanmaktadır. Halen Mütevelli Heyet Başkanlığını Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Osman Horata yapmaktadır.

Üniversite Rektörü Kazakistan Cumhuriyeti, Rektör Vekili ise Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurulu tarafından atanmaktadır. 2014-2015 öğretim yılında Üniversitenin Rektörlüğünü Prof. Dr. Valihan Abdibekov, Rektör Vekilliğini ise Prof. Dr. Mehmet Kutalmış yürütmektedir.

Üniversitenin Gelişimi

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi adına öğrenci alımı 1994-1995 öğretim yılında başladı ve bu çerçevede Türkiye'den ve diğer Türk Devlet ve Topluluklarından öğrenciler Kazakistan'a gönderildi.

Üniversitenin merkez yerleşkesi, Güney Kazakistan'da Türkistan şehrinde Kazakistan Cumhuriyeti tarafından tahsis edilen 300 hektarlık bir arazi üzerine kurulmuştur. Merkez yerleşke dışında, şu anda Türkistan ve Kentav şehirlerinde de eğitim binaları bulunmaktadır.

1993 yılında Çimkent Pedagoji Enstitüsü, 1999 yılında da Taraz Enstitüsü üniversiteye bağlanmıştır. 2008-2009 öğretim yılından itibaren ise Mütevelli Heyet kararıyla, Çimkent ve Taraz Enstitüleri Kazakistan Cumhuriyetine devredilmiştir.

1995-2002 yıllarında Üniversite kampüs inşaatı genel hatlarıyla tamamlanmış olup, eğitim binaları, yurtlar, kültür merkezi, öğretim üyeleri lojmanları, misafirhane, otel, spor alanları kullanıma açılmıştır.

Merkez yerleşkede, Türkistan başta olmak üzere bölge halkına hizmet veren en son teknolojik araç-gereçlerle donatılmış Tıp Fakültesi Hastanesi 1 Aralık 2008 tarihinde hizmete açılmıştır. 2009 yılında ise, yeni Rektörlük binası açılmıştır.

Bunlarla birlikte Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi bünyesinde Hizmet İçi Eğitim Enstitüsü (Hayat Boyu Eğitim Enstitüsü), Yaygın Eğitim Merkezi, Hazırlık ve Dil Öğretim Merkezi, Lisansüstü Klinik Eğitim Merkezi (Çimkent), Avrasya Araştırma Enstitüsü, Ekoloji Araştırma Enstitüsü, Türkoloji Araştırma Enstitüsü, Müze, Arkeoloji Araştırma Enstitüsü, Kültür Merkezi, Resimli Türk Dünyası Tarihi Müzesi, Arkeoloji Müzesi, Tercüme Merkezi, Kütüphane, Spor Kulübü, Bilgi İşlem Merkezi, Prodüksiyon Merkezi, Matbaa, Botanik Bahçesi, Sağlık Merkezi, 2 Tıp Hastanesi, Ahmet Yesevi Meslek Yüksekokulu gibi birimler mevcuttur.

Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Ekim 2009 tarihli Ankara resmi ziyareti sırasında imzalanan, taraf ülkelerin hak ve yükümlülüklerine açıklık getiren "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin İşleyişine Dair Anlaşma" ile, eğitim alanındaki işbirliğini daha da geliştirme iradesini ortaya koymuştur. Anlaşma ve eki Protokol devlet içi prosedürlerini tamamlayıp, 28 Mart 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2014 itibariyle Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 7 fakülte ve 1 yüksekokulda, beşeri, sosyal, idari, tıp, fen, hukuk, sanat, pedagoji ve teknik bilim alanlarında toplam 56 lisans, 29 yüksek lisans ve 9 doktora programı, 3 Tıp alanında uzmanlık ve 7 intörn programında eğitim vermektedir. Aynı zamanda Türk dili konuşan ülkeler ve toplulukları arasında bilimsel, kültürel ve manevi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir.

Üniversite, 2002 yılında başlattığı Türkiye Türkçesiyle Uzaktan Eğitim Programları (TÜRTEP) ile Türkiye'de bu alanda öncü olmuştur.

Kurulduğu yıl 332 öğrenci ile öğrenime başlayan üniversitede, bugün yaklaşık (5274'ü TÜRTEP öğrencisi olmak üzere) 5433'ü Türkiye'den, yaklaşık 650'si Kazakistan dışındaki Türk Cumhuriyetleri ile akraba topluluklarından (Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Çin, Başkurdistan, Çuvaşistan, Hakasya, Karaçay, Malkar, Karakalpakistan, Tataristan, Saha, Altay, Tuva, Dağıstan, Gagauz Yeri vb. toplam 32 Türk Topluğundan) olmak üzere 14 bin civarında öğrenci eğitim görmektedir.

Kazakistan ve Türkiye'den öğrenci alımı, ülkelerin merkezî sınavları; diğer Türk Devlet ve Topluluklarından öğrenci alımı ise özel seçme sınavları ile yapılmaktadır. Eğitim dili, Tüzükte Kazakça, Türkçe, Rusça ve İngilizce olarak belirlenmiştir. Üniversite tarafından verilen diplomaların denkliği kanunla sağlanmıştır.

2013-2014 öğretim yılı itibariyle üniversitede toplam 1077 akademik personel çalışmakta, bunun içinde 102 profesör, 312 doktor ve 224 uzman bulunmaktadır.

Ayrıca 4'ü profesör, 18'i doçent ve doktor olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı 44 personel görev yapmaktadır.

Son Gelişmeler ve Faaliyetler

Merkez Yerleşke içerisinde 6500 m² alan üzerine kurulu Kültür Merkezi içinde bulunan üniversite kütüphanesi, Kazak, Türk, Rus ve Batı dillerinde bir milyonu aşkın kitaba sahiptir. Merkez yerleşke içerisine Türkiye tarafından yapılacak 7.000 m² kullanım alanına sahip müstakil Kütüphane binasının temeli ise, 24 Mayıs 2010 tarihinde her iki ülke Cumhurbaşkanları tarafından atılmıştır.

Üniversite tarafından 1994 yılında, 100 hektarlık bir arazi üzerinde oluşturulmaya başlanan Botanik Bahçesi, Türkistan bölgesi ikliminin yumuşamasına ve çevresinin yeşillendirilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Botanik Bahçesi'nde 127 türden oluşan yaklaşık 50.000 ağaç bulunmaktadır.

Üniversite bünyesinde yaygın eğitim programlarıyla bir meslek kazandırmak ve piyasanın ihtiyaç duyduğu alanlarda meslek elemanı yetiştirmek amacıyla Yaygın Eğitim Merkezi kurulmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla sürekli çalışmalar yapılmakta olup, yurt dışı bilim merkezleriyle sıkı irtibatlar sağlanmıştır. Türkiye, Mısır, Çin, Polonya ve BDT ülkeleri başta olmak üzere Avrupa ve Asya'da 25 yüksek öğretim kurumu ile işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Hacettepe, Gazi, İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere toplam 8 Türkiye Üniversitesiyle İşbirliği Protokolleri imzalanmıştır. Bu protokoller gereği, üniversite öğrencileri Türkiye'de bir dönem veya bir yıl süreli eğitim görebilmekte ve staj yapabilmekte, Türkiye öğretim üyeleri Türkistan'a uzun süreli ve kısa süreli olarak ders ve konferanslar vermeye gönderilmekte, Kazak öğretim elemanları ve doktorlar bilgi görgü ve dil kursları için Türkiye'ye gelmektedirler.

2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren üniversitede uzman yetiştirme yetkilerine ve ihtisaslıklarına dayalı bir gelişme programı kabul edilmiştir. Dünya QS sıralamasına göre ilk 100'e giren üniversitelerin müfredat programları incelenerek tüm uzmanlık alanlarında eğitim planları yeniden hazırlanmıştır.

Üniversitenin bilimsel çalışmalarından en önemlisi, bütün Türk Dünyasının araştırma faaliyetlerine büyük katkıda bulunan 2002 yılından itibaren Türkistan'da başlatılan Türkojoloji Kongreleridir. Olağan 5. Kongre Nisan 2013'te düzenlenmiş; kongre çalışmalarına Almanya, Japonya, Polonya, Macaristan, Çin, Rusya, Mısır, ABD, İran, Moğolistan, Gürcistan ve bütün Türk dünyası ülkelerinden toplam 600 civarında bilim adamı katılmıştır.

2013 yılında üniversitenin akademik personeli tarafından hakemli dergilerde 49 makale yayınlanmış, 6 uluslararası konferans ve sempozyum düzenlenmiş, devlet bütçesi kaynaklarından 15 bilimsel proje yapılmış, 49 öğretim üyesi ve bilim adamı ulusal ödül almaya layık görülmüş, 3 bilimsel araştırma laboratuvarı uluslararası standartlara uygun bir şekilde akredite edilmiş, 45 öğretim üyesi ve bilim adamı yurt dışında hizmetiçi eğitim kurslarına katılmış veya mesleki ihtisaslıklarını arttırmıştır. Ayrıca, üniversitenin Mütevelli Heyeti Başkanlığı'nca SSCI ve birçok uluslararası indeks tarafından taranan Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi *Bilig* çıkarılmaktadır.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi sporda da büyük başarılar imza atmıştır. Sidney Olimpiyatları (2004) Şampiyonu Bekzat Sattarhanov, Sidney Olimpiyatları (2004) gümüş madalya sahibi Muhtarhan Dildabekov, London Olimpiyatları (2012) bronz madalya sahibi Akjürek Tanatarov sadece üniversitenin değil, bütün Kazakistan ve Türk Dünyasının gururudur. 2012 yılından bu yana dünya şampiyonalarında 3 madalya, Asya şampiyonalarında 33 madalya elde edilmiştir. Üniversitenin kızlar basketbol takımı birinci ligde oynamaktadır.

İki devlet tarafından desteği sağlanan üniversiteyi Mayıs 2010'da Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ziyaret etmişlerdir. Mayıs 2012'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan üniversitede mezuniyet törenine katılarak dereceye giren öğrencilere diplomalarını vermiştir. 2013 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu üniversiteyi ziyaret etmiş ve bir konferans vermiştir.

Sonuç olarak, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türk-Kazak dostluğunun sembol eğitim kurumu olarak dünya eğitim standartlarına uygun bütün Türk Dünyası öğrencilerine eğitim vermekte ve her geçen gün başarılı gelişimine devam etmektedir; yanı sıra tüm Türk Dünyası arasındaki eğitim, kültürel ve bilimsel ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır.

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ¹

Doç. Dr. Yaşar Sarı

*Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Öğretim Üyesi
ysari@yahoo.com*

Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ) 30 Eylül 1995 tarihinde zamanın Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz ile Kırgızistan Başbakan Yardımcısı Osmanakun İbrayimov'un imzaladıkları antlaşma ve bu antlaşmanın her iki ülkenin Parlamentolarının onaylanması ile kurulmuştur. Üniversite 1997-1998 eğitim ve öğretim yılında fiilen faaliyete geçmiştir. Üniversitenin kurulmasında zamanın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve bir önceki Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Askar Akayev'in önemli katkıları olmuştur. Üniversitenin kurulmasının temel amacı, iki ülke arasındaki eğitim ve kültürel ilişkileri geliştirmek ve benzer amaçlarla kurulan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi gibi Türkiye ile Türk Dünyasının yeni bağımsızlıklarına kavuşan devletleri arasında ortak tarih, kültür ve medeniyet çerçevesinde işbirliğini sağlamaktır.

KTMÜ, Kırgızistan'da açılan ilk uluslararası üniversite olup, sonraki yıllarda ülkede açılan uluslararası üniversiteler için örnek olmuştur. Bugün Kırgızistan'da faaliyette bulunan Amerikan Üniversitesi-Orta Asya, Kırgız-Rus Slavik Üniversitesi, Orta Asya Üniversitesi, Uluslararası Orta Asya Üniversitesi, Uluslararası Atatürk Alatoov Üniversitesi, Uluslararası Plato Üniversitesi, AGİT Akademisi gibi uluslararası bağlantıları olan üniversiteler içinde KTMÜ ayrı bir yere sahiptir. KTMÜ Kırgızistan'ın hali hazırda kampüsü olan ve aynı zamanda bütün öğrencilerin bedava okuduğu tek üniversitesidir. Üniversite için Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı bütçe ülkedeki bütün diğer üniversiteler ile karşılaştırıldığında en büyük bütçeye sahiptir. Kırgızistan

¹ Üniversite ile ilgili olarak verilen istatistikî bilgiler, üniversitenin internet sayfasındaki "Sunumlar" kısmında "Rektörlük" başlığı altındaki "KTMÜ Sunum 2013-2014" powerpoint sunusundan özetlenerek, tablolar değerlendirilerek alınmıştır.

devlet gazetesi olan Erkin Too Gazetesi ile Fabula Gazetesi'nin "2013 Yılın En İyileri" yarışmasında KTMÜ "kuruluşundan günümüze kadar eğitim alanına büyük katkı sağlayan, modern teknolojilerin yardımıyla öğrencilerin gelişimini artıran, halk arasındaki saygınlığı ve güvenilirliği yüksek olan, altyapısıyla, teknolojiyle, eğitim-öğretim kalitesiyle 2013 Yılı'nın En İyi Üniversitesi" seçilmiştir.

Üniversite, başta Kırgızistan ve Orta Asya'daki Türk ve Akraha Toplulukları olmak üzere eğitimin sürekliliğine ve insanları birbirine yakınlaştıracığına ve böylece dünya barışına katkıda bulunacağına inanan önce gençler olmak üzere her kesimden bireylerin barış içinde bir arada yaşama ve paylaşma düşüncesini geliştirmek için küresel dünyanın evrenselleşen değerlerine Türklerin değerlerini de dahil etmeyi amaç edinen toplumsal sorumluluk sahibi, uluslararası rekabet ortamında ayakta kalabilecek bireyler yetiştirmek ve böylece Türk medeniyeti değerlerine ve dünya bilimine katkıda bulunmayı üniversite temel misyonu olarak görmektedir.

Üniversitenin en büyük karar organı Mütevelli Heyeti'dir. Mütevelli Heyet, iki ülkeden eşit sayıda olmak üzere, üst düzey yöneticilerden atanan 8 kişiden oluşmaktadır. Kırgızistan tarafından Mütevelli Heyeti'nde Başbakan, Başbakan Yardımcısı, Eğitim ve Bilim Bakanı ve Bişkek Belediye Başkanı'nın olması Kırgızistan'ın üniversiteye verdiği değeri göstermesi açısından dikkate değerdir. Mütevelli Heyet Başkanı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nca bu kişiler arasından atanır. Halen Mütevelli Heyet Başkanlığını Kalkınma Bakanlığı Müsteşarı Kemal Madenoğlu yapmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında gözden geçirilip yenilenen ve 26 Nisan 2011 tarihinde her iki ülkenin Eğitim Bakanları tarafından imzalanan ve TBMM tarafından onaylanan fakat Kırgızistan Jogorku Keneşi tarafından henüz onaylanmamış olan antlaşmaya göre Üniversite Rektörü Türkiye, Rektör Vekili ise Kırgızistan tarafından atanmaktadır. 2013-2014 öğretim yılında Üniversitenin Rektörlüğünü Prof. Dr. Sebahattin Balcı, Rektör Vekilliğini ise Prof. Dr. Asılbek Kulmırzaev yürütmektedir.

Üniversitenin Gelişimi

1997-1998 Eğitim-Öğretim yılında Fen-Edebiyat Fakültesi Türkoloji ve Tarih Bölümleri, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü ile Mühendislik Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü ve Modern Diller Yüksekokulu Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Hazırlık Bölümleri olmak üzere 3 Fakülte, 4 Bölüm, 1 Yüksekokulda 86 lisans öğrencisi, 10'u İdari, 21'i Akademik olmak üzere toplam 31 personel ile KTMÜ eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

2007 yılına kadar İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat ve Maliye bölümleri, Mühendislik Fakültesi'nde Çevre Mühendisliği Bölümü, Yapı Öğretmenliği Bölümü, Gıda Mühendisliği Bölümü, İletişim Fakültesi'nde Halkla İlişkiler Bölümü, Radyo-TV ve Sinema Bölümü ve Gazetecilik Bölümü, Turizm Otelcilik Meslek Yüksekokulu bünyesinde Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programı, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, Turizm Rehberliği Programı, Modern Diller Yüksekokulu'nda Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Kırgız Türkçesi Türkiye Türkçesi Programı, Türkiye Türkçesi-İngilizce Programı, Türkiye Türkçesi-Rusça Programı, 2000-2001 eğitim-öğretim yılında Sosyal Bilimler, 2006-2007 yılında da Fen Bilimler Enstitüleri açılmıştır. 2001-2002 eğitim-öğretim yılında Üniversite 87 öğrenci olmak üzere ilk mezunlarını vermiştir. Yine bu dönemde, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi ve Türk Uygurluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi açılmıştır.

2007-2008 eğitim-öğretim yılında Fen-Edebiyat Fakültesi, Fen Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi olmak üzere iki fakülteye ayrılmıştır. Fen Fakültesi Uygulamalı Matematik ve Enformatik Bölümü ile eğitim-öğretime başlamıştır. Edebiyat Fakültesi'nde Rus Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümleri, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mühendislik Fakültesi'nde Kimya Mühendisliği Bölümü açılmıştır. Bunun yanı sıra Meslek Yüksekokulu açılmış, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu ise kapatılarak yerine Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu açılmıştır. 2007-2008 eğitim-öğretim yılında 1.865 lisans öğrencisi, 246 İdari, 222 Akademik olmak üzere toplam 468 personelle faaliyetlerini devam ettirmiş ve 248 öğrencisini mezun etmiştir.

2010 yılından günümüze kadar, İlahiyat Fakültesi ile birlikte 4 Araştırma Merkezi (Orta Asya Araştırmaları Merkezi, Bioteknolojik ve Bioçeşitlilik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sürekli Eğitim Merkezi, Uzaktan Eğitim Merkezi) daha açılmıştır.

Üniversite 19 yıl içinde önemli aşamalardan geçmiş, Kırgızistan'da kampüsü ve varolan fiziksel altyapısı ile diğer üniversitelerden farklı bir statüye ulaşmıştır. Üniversite günümüzde iki kampüs içeren 861.800m² açık alan, 18 bina, 42 daire, 34 Eğitim-Araştırma Laboratuvarı, 17 Bilgisayar Laboratuvarı, 1 TV Yapım ve Eğitim Stüdyosu, 108 Derslik, 4 Toplantı Salonu, 3 Konferans Salonu, VIP toplantı, Seminer ve Çalıştay Salonu, 1500 kişi kapasiteli 2 katlı Sosyal Tesis, 3 Yemekhane, 5 Kantin, 1 Açık Spor Tesisi, 3 Kütüphane ve Öğrenme Merkezi, toplam 64. 538 m²'lik kapalı alana sahiptir. 2013-2014 eğitim ve öğretim yılında hizmete giren 688 öğrencinin kaldığı yeni Öğrenci Yurdu ile toplam 1326 öğrenciye üniversite kampüsünde barınma imkanı sağlanmaktadır.

Türkiye'den öğrenci alımı, ÖSYM yaptığı üniversite sınavı; Kırgızistan'dan ise Manas Üniversitesi'nin yaptığı özel sınav (az sayıda bazı bölümler için Kırgızistan'daki merkezi üniversite sınavı ile de öğrenci alınmaktadır) ile; diğer Türk Devlet ve Topluluklarından öğrenci alımı ise özel seçme sınavları ile yapılmaktadır. Eğitim dili, Tüzükte Kırgızca ve Türkçedir. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Uluslararası İlişkiler Bölümünde seçmeli derslerin bazıları İngilizce dilinde verilmektedir. Ayrıca başta Arapça ve Çince olmak üzere yaşayan ve tarihî değeri olan diller de öğretilmektedir. Üniversite mezunlarına Türkiye ve Kırgızistan diplomaları vermektedir.

2013-2014 öğretim yılı itibarıyla üniversitede toplam 517 akademik personel çalışmakta, bunun içinde 47 profesör, 47 Doçent, 33 Yardımcı Doçent, 108 Öğretim Görevlisi, 43 Okutman, 6 Uzman, 54 Araştırma Görevlisi bulunmaktadır. Üniversitesinin idari personel kadrosunda da 410 kişi çalışmaktadır. Bunun 50'si Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve diğer kalan 360'da Kırgız Cumhuriyeti vatandaşıdır.

Son Gelişmeler ve Faaliyetler

10 Nisan 2013 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı toplu açılış töreni ile üniversiteye 36 milyon doların üzerinde değere sahip Teknoloji Merkezi, TV Stüdyosu, Laboratuvar ve Atölyeler, Araştırma ve Uygulama Merkezleri, Sağlık Merkezi, Sosyal Tesisler, Lojmanlar, Öğrenci Evi ve Merkez Kütüphane hizmeti veren binalar açılmıştır.

Üniversite'de Ekim 2013 itibarı ile toplam 4894 öğrenci okumakta, bu öğrencilerin 4537'si lisans düzeyinde, 357'si de yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim almaktadır. Lisans eğitimi alan öğrencilerin, 3850'si Kırgızistan vatandaşı, 480'i Türkiye vatandaşı ve 207'si de diğer ülkelerin vatandaşıdır. Lisansüstü eğitim alanların 236'sı Kırgızistan vatandaşı, 105'i Türkiye vatandaşı ve 16'sı da diğer ülkelerin vatandaşıdır. Kırgızistan'ın henüz tam anlamı ile Bologna Sürecine dahil olmaması, eski Sovyet akademik sistemi devam ettirmesi özellikle lisansüstü eğitimde bazı problemlerin çıkmasına sebep olmaktadır. Son olarak doktora eğitimi Manas Üniversitesi ve Türkiye'deki üniversitelerde almış olan akademisyenlerin diploma denkliklerin tanınması, Yardımcı Doçent ünvanı alabilmeleri gibi sorunlar yeni çözülmüştür.

Bugüne kadar 3559'u önlisans ve lisans, 487'si de lisansüstü olmak üzere 4046 kişi mezun olmuştur. Mezunlar 28 farklı ülkede çalışmaktadır. Yanısına yakını mezun olduğu alanlarda çalışırken, yüzde 25'i eğitim aldığı alanların dışında iş bulmuştur. Mezunların yüzde 13'ü ise lisansüstü eğitimlerine devam etmektedir.

Üniversitede yapılan bilimsel çalışmalarda son üç yılda hızlı bir artış olmuştur. 2010 yılına kadar Atıf İndeksine giren ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan

akademik makale sayısı tek rakamlı iken, Ocak 2013 verilerine göre 2012'de yayınlanan makale sayısı 36 olmuştur. Üniversite mensubu akademisyenlerin yazdıkları kitapların sayısında da artış olmuştur. 2012 verilerine göre 48'e ulaşmıştır. Böylece KTMÜ akademik üretkenlik açısından toplamda Kırgızistan Bilimler Akademisi'nden sonra gelmekte, diğer bütün üniversiteleri geride bırakmaktadır.

Üniversitenin halen inşaatı devam eden 40 milyon dolara yakın maliyeti olan fakülte binaları ve spor kompleksi inşaatları bittiğinde fiziksel altyapısının önemli bir kısmının tamamlanacağı beklenmektedir. Eğitim ve öğretime yapılan yatırımların sonuçlarının uzun bir zaman sonra alınacağı düşünülürse Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin Kırgızistan ve Orta Asya'daki etkisini ve Türk – Kırgız ilişkilerine olan katkısını ölçmek için önce insana yapılan yatırımlara bakmak ve bu yatırımlar sonucunda ortaya çıkan sonuçları değerlendirmek gerekmektedir. Bunu da, ilk mezunların verildiği yıldan ancak bir nesil yani en az bir 25 yıl sonra objektif olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.

YAZARLAR

M. TURGUT DEMİRTEPE (EDİTÖR)
MURAT YILMAZ (EDİTÖR)ALTYNBEK
JOLDOSHOV
ARDA AKÇİÇEK
AYŞE ÇOLPAN KAVUNCU
BEKİR S. GÜR
CEMİL DOĞAÇ İPEK
DARHAN KIDIRALI
EBUBEKİR CEYLAN
ERDAL TANAS KARAGÖL
ERTAN EFEGİL
FATMA YILMAZ ELMAS
FIRAT PURTAŞ
FİKRET BİRDİŞLİ
GÜNER ÖZKAN
HALUK ALKAN
IŞIK KUŞÇU
İPEK COŞKUN

İZZET AHMET BOZBEY
JAMSHİD KARİMOV
KAMALBEK KARIMŞAKOV
KAMER KASIM
KERİM HAS
KÜRŞAD MELİH SARIARSLAN
MEHMET BÜLENT ULUDAĞ
MEHMET HASGÜLER
MEHMET YEGİN
MUHSİN KAR
MÜBERRA GÖRMEZ
NURLAN İSMAİLOV
NURSULU ÇETİN
ÖMÜR YILMAZ
TARKAN ZENGİN
VÜSAL GASIMLI
YAŞAR SARI
ZAFER ÇELİK

M. Turgut Demirtepe (Editör)

Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra YÖK bursuyla İngiltere Sheffield University'de yüksek lisans, Manchester University'de de doktora eğitimini tamamladı. Bir süre Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nda çalışan Demirtepe halen Polis Akademisi'nde öğretim üyesi olarak akademik hayatını sürdürmektedir. İlgili alanları, Uluslararası Politika, Demokratikleşme, Ulus-Devlet ve Milliyetçilikler, Orta Asya ve Kafkasya konularında yoğunlaşmaktadır.

E-posta: turgutdem@hotmail.com

Murat Yılmaz (Editör)

Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi mezunu. "Ahmet Ağaoglu'nun Milliyetçilik ve Liberalizm Anlayışı" konusunda yüksek lisans, "SCF'dan Sonra CHP'nin Yeniden Yapılanması" konusunda doktora yaptı. Siyaset Bilimi, Siyasal Düşünceler Tarihi, Türk Siyasi Hayatı, Sosyolojiye Giriş dersleri verdi. Türkiye siyasi tarihi ve Türkiye fikir tarihi üzerine yayınlanmış makaleleri ve edite ettiği kitapları vardır. Medeniyetler Çatışması (Vadi Yayınları), Liberalizm (İletişim Yayınları), Din ve Vicdan Hürriyeti (Liberte Yayınları), Cemil Meriç (Kültür ve Turizm Bakanlığı), Erol Güngör (Kültür ve Turizm Bakanlığı), Sabri Fehmi Ülgener (Kültür ve Turizm Bakanlığı), Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü (Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları), Yeni Anayasa, Demokratik Konsolidasyon, Siyasal Partiler ve Seçim Rejimi (Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayınları) bu yayınlarından bazılarıdır. Halen Stratejik Düşünce Enstitüsü İç Politika ve Demokratikleşme Koordinatörlüğünü yürütmektedir.

E-posta: muratyilmaz67@yahoo.com

Altynbek Joldoshov

1999 yılında Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu ve 2002 yılında Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalında yüksek lisans derecesini aldı. 2009 yılında yine Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalında "Kırgızistan'da Toplumsal Dönüşüm ve Demokrasi Sorunu" başlıklı teziyle doktora derecesi aldı. Doktora tezinde Kırgızistan'da sosyal ve siyasal aktörlerin devlet güdümündeki demokrasi içinde nasıl davrandıkları analiz edildi. Dr. Joldoshov Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir ve araştırma alanları Kırgızistan'da milliyetçilik, demokrasi ve kimlik konularını içermektedir.

E-posta: mebaltynbek@yahoo.com

Arda Akçiçek

Lisans öğrenimini 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamlayan Akçiçek, aynı yıl Hacettepe Üniversitesi'nde siyaset bilimi doktora-sına başladı. Doktora çalışmasını Hayekyen gelenekte kültür ve sosyal düzen üzerine yürüten Akçiçek, aynı zamanda Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Liberal Düşünce Topluluğu'nun akademik kurulu üyesi olan Akçiçek, Liberal Düşünce Dergisi'nin yardımcı editörlüğünü yürütmekte, aynı zamanda Hürfikirler ve The Global Entrepreneur adlı internet yayınlarında yazarlık yapmaktadır.

E-posta: ardaakcicek@hacettepe.edu.tr

Ayşe Çolpan Kavuncu

Lisans diplomasını 2002 yılında Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden alan Kavuncu, yüksek lisans çalışmasını 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2012 yılında ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden doktora derecesini aldı. Doktora tezi Özbekistan'da yerel siyaset üzerinedir. Özbekistan'da akademik çalışmalarda bulunan Kavuncu halen Yardımcı Doçent olarak İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile Uluslararası İlişkiler bölümlerinde dersler vermektedir. Uluslararası Politikada Orta Asya, Orta Asya Siyasal ve Toplumsal Yapısı üzerine dersler vermekle birlikte, kent siyaseti ve yerel yönetimler uzmanıdır.

E-posta: akavuncu@mail.com

Bekir S. Gür

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Matematik Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, yüksek lisansını Florida State Üniversitesi'nde öğretim sistemleri üzerine tamamladı. Doktorasını, Utah State Üniversitesi'nde öğretim teknolojisi alanında yaptı. Halen Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Çeşitli ulusal ve uluslararası dergi ve kitaplarda makaleleri yayımlanmıştır. Eğitimle İmtihan (2004-2013) (SETA, 2014) ve "Matematik Belası" Üzerine: Matematik Felsefesinde Köşe Taşları (Nesin Matematik Köyü Yayınları, 2012) adlı kitapların yazarıdır. Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz (SETA, 2009), Yükseköğretimde Kalite Güvencesi (SETA, 2010) ve Türkiye'nin Gençlik Profili (SETA; 2012) adlı kitapların ortak yazarıdır. Ayrıca, Matematik Felsefesi (Kadim, 2011) ve 2000'li Yıllar: Türkiye'de Eğitim (Meydan, 2011) başlıklı derlemeleri yayımlanmıştır.

E-posta: bsgur@ybu.edu.tr

Cemil Doğaç İpek

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı (2009). Yüksek lisans derecesini Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'ndan "Frankofoni: Fransızca Konuşan Ülkeler Topluluğu" isimli tezle aldı (2011). Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında 2012 yılında başladığı doktora programına halen devam etmektedir. Uluslararası Örgütler, Türk Devlet ve Toplulukları, Türk-Fransız İlişkileri başlıca çalışma alanlarıdır. Ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde çeşitli çalışmaları yayınlanmıştır. Atatürk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

E-posta: cd.ipek@atauni.edu.tr

Darhan Kıdralı

Almatı'daki El-Farabi Devlet Üniversitesi'nde Filoloji ve İstanbul'daki Marmara Üniversitesi'nde Tarih eğitimi aldı. 1996-1998 yılları arasında Ege Üniversitesi'nde yüksek lisans, 1998-2001 yılları arasında ise İstanbul Üniversitesi'nde doktora yaptı. Mustafa Çokay ve Türkistan Muhtariyeti, Türkistan Türklerinin Milli Mücadele ve Bağımsızlık Tarihi, Cedidçilik ve Yenileşme, Türk Dünyasının Meseleleri gibi değişik konularda yayınlanmış 12 kitabı, 200'den fazla bilimsel makalesi mevcuttur. Kazakistan Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi olan Kıdralı, Devlet Nişanı sahibidir. 2001-2004 yılında Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde Tarih Bölüm Başkanı ve Üniversite Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır. Daha sonraki yıllarda Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Kültür Merkezi'nin Başkan Yardımcısı, Kazakistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakan Danışmanı, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Müfettişi, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın Basın Danışmanı gibi görevler üstlenmiştir. 2010 yılından itibaren Astana'daki Avrasya L. Gumilev Milli Üniversitesi'nde Profesör olarak görev yapmaktadır. 2012 yılında Bişkek Zirvesi'nde Devlet Başkanları tarafından Türk Konseyi'nde Genel Sekreter Yardımcısı olarak atanmış ve 2014 yılında Bodrum'da gerçekleşen Devlet Başkanları Zirvesi'nde Uluslararası Türk Akademisi Başkanı olarak tayin edilmiştir.

E-posta: post@turkacadem.kz

Ebubekir Ceylan

Lisans diplomasını 1997 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden alan Ceylan, yüksek lisans programını 1998 yılında Manchester Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, doktora eğitimini ise 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde başarıyla tamamladı. TÜBİTAK ve Turkish Cultural Foundation desteği ile 2009 ve 2010 yıllarında yurt dışında post-doktora çalışması yaptı. Yaklaşık 15 yıl öğretim üyesi olarak çalışan Ceylan'ın ilgi alanları Irak tarihi başta olmak üzere, Osmanlı Arap coğrafyası, son dönem Osmanlı/Türk Tarihi ve Modern Ortadoğu Tarihidir. "The Ottoman Origins of Modern Iraq" adlı kitabı ve farklı konularda yayınlamış birçok makalesi bulunmaktadır. Yunus Emre Enstitüsü'nde 2013 yılında Başkan Yardımcısı olarak göreve başlayan Ceylan halen görevine devam etmektedir. İyi derece İngilizce bilen Ceylan, orta seviyede Almanca ve akademik seviyede Arapça bilmektedir.

E-posta: ceylaneb@yunusemrevakfi.com.tr

Erdal Tanas Karagöl

1992'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden derece ile mezun oldu. Yüksek lisansını ABD'de Connecticut Üniversitesi'nde, doktorasını İngiltere'de bulunan York Üniversitesi'nde, 2002 yılında "Dış Borçlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi ve Dış Borç Öteleme Riski" adlı teziyle tamamladı. Karagöl'ün çeşitli gazete ve dergilerde dış borçlar, cari açık, ekonomik büyüme, savunma harcamaları, enerji, işsizlik, kamu harcamaları, yoksulluk ve sosyal yardım alanlarında yazıları, makaleleri ve araştırma raporları bulunmaktadır. Birçok makalesi uluslararası dergilerde ve "Social Science Citation Index" (SSCI)'de taranan dergilerde yayımlandı. Bu çalışmalarından dolayı, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve TÜBİTAK tarafından birçok defa yayın teşvikine layık görüldü. Karagöl, TÜBİTAK tarafından Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) asosiye üye olarak seçildi. Halen Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan Karagöl, aynı zamanda SETA ekonomi bölümünde çalışmalar yapmaktadır.

E-posta: erdalkaragol@hotmail.com

Ertan Efeğil

Lisans ve yüksek lisans derecelerini Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Doktora eğitimini Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında tamamladı. Doğu Akdeniz, Çankaya ve Beykent Üniversitelerinde tam zamanlı olarak çalıştı. Halen Sakarya Üniversitesi IIBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Dış Politika Analizi, Kıbrıs Sorunu, Türk Dış Politikası, Orta Asya ve Orta Asya'da Çatışma Bölgeleri üzerine ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Dış Politika Analizi, Annan Planı, Türk Dış Politikası üzerine yayımlanmış tek yazarlı ve derleme kitapları mevcuttur.

E-posta: eefegil@hotmail.com

Fatma Yılmaz Elmas

2006 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans, 2008'de ise Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını tamamladı. Hâlihazırda Ankara Üniversitesi'nde AB çalışmaları alanında doktora tezini yürüten Elmas, tez çalışmaları kapsamında 2012 yılında University of Pittsburgh, European Union Center of Excellence/European Studies Center (EUCE/ESC)'de misafir araştırmacı olarak bulundu. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı konusunda kitabı ve alanında yayımlanmış makale ve uluslararası tebliğleri bulunan Elmas'ın ilgi alanları; Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı, İslamofobi, AB'de Dış Politika-Göç İlişkisi, AB'de Sivil Özgürlükler-Güvenlik Dengesi ve Türkiye-AB ilişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunudur.

E-posta: fy.elmas@gmail.com

Fırat Purtaş

1994 yılında Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1995 yılında aynı bölümde asistan olarak çalışmaya başladı. Yüksek lisansını 2000 yılında Rusya Federasyonu'nda St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi'nde, doktorasını 2004 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2014 yılında profesör oldu. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyeliği yanında, 28 Nisan 2008 tarihinden itibaren Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Genel Sekreter Yardımcısı görevini yürütmektedir. Akademik çalışmaları ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu ve Türk Cumhuriyetlerinin siyasi tarihi ve güncel sorunları ile ilgilidir.

E-posta: purtas@gazi.edu.tr

Fikret Birdişli

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde dersler vermektedir. Lisans diplomasını 2004 yılında Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden aldı. Yüksek lisans ve doktora eğitimini İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Yönetimi alanında tamamladı. Değişik zamanlarda Geel/Belçika ve Prag/Çek Cumhuriyeti'nde Türk Dış Politikası üzerine kısa süreli dersler verdi. 2013 yılında ise Coventry Üniversitesi'ne misafir araştırmacı olarak davet edildi, "Eleştirel Güvenlik" ve "Çatışma Çözümü" üzerine çalışmalara katıldı. İsrail, Pakistan ve Afganistan'da alan tecrübesine sahiptir. Ulusal ve uluslararası kongrelerde tebliğleri, çeşitli dergilerde makaleleri ve uluslararası güvenlikle ilgili yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır. Halen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. olarak Dış Politika ve Uluslararası Güvenlik alanında dersler vermekte ve çalışmalar yapmaktadır.

E-posta: fbirdisli@ksu.edu.tr

Güner Özkan

1994 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Eğitiminin sonraki aşamalarına yurt dışında devam eden Özkan, 1998 yılında İngiltere'de Sheffield Üniversitesi Siyaset Bölümü'nde Uluslararası İlişkiler yüksek lisansı yaptı. İngiltere'de aynı üniversitede doktora eğitimine devam eden Özkan, buradan 2004 yılında mezun oldu. Güner Özkan 2005-2012 döneminde Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalıştı. 2012 yılı ikinci yarısından itibaren Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Özkan, uluslararası ilişkiler genel konuları dahil olmak üzere Kafkasya, Orta Asya, Trans-Hazar ve Ortadoğu bölgelerinde güvenlik ve dış politika konularıyla ilgilenmektedir. Özkan'ın Avrasya ve diğer uluslararası ilişkiler alanlarında birçok akademik ve yorum niteliğinde makale, kitap ve rapor çalışması bulunmaktadır.

E-posta: gunerozkan005@yahoo.com

Haluk Alkan

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı (1992). Yüksek lisans derecesini İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalından (1995), doktora derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalından aldı (1998). Karşılaştırmalı siyaset alanında çalışmalarını sürdürmekte, ağırlıklı olarak Sovyet sonrası coğrafyada siyasal sistemlerin dönüşümü üzerinde durmaktadır. 2003 yılında YÖK bursu ile Kazakistan ve Kırgızistan'da bir araştırma projesinin yöneticiliğini yürütmüştür. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde görev yapmış ve halen Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

E-posta: haluk.alkan@marmara.edu.tr

Işık Kuşçu

Işık Kuşçu Indiana Üniversitesi Orta Asya Çalışmaları Bölümü'nde 2004 yüksek lisans, 2008 yılında ise doktora derecesini aldı. Yazar aynı üniversiteden yüksek lisans derecesini 2004 yılında almıştır. Işık Kuşçu halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Uluslararası İlişkilere Giriş, Uluslararası Örgütler, Barış ve Çatışma Çalışmalarına Giriş, Sovyet Sonrası Siyasete Giriş ve Avrasya'da Devlet ve Ulus İnşası derslerini vermektedir. Araştırma ilgi alanları, Göç, Diaspora Siyaseti, Etnik Geri Dönüş Göçü, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Ulus ve Devlet İnşası ve Barış ve Çatışma Çalışmalarını kapsamaktadır. Bu alanlarda çeşitli ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

E-posta: kuscu@metu.edu.tr

İpek Coşkun

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü'nden 2010 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyoloji bölümünde yan dal yaptı. Yüksek lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde eğitimde eşitsizlikler üzerine yazdığı yüksek lisans teziyle tamamladı. Halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktora eğitimine özel öğrenci olarak devam etmekte, SETA Vakfı'nda Toplum ve Eğitim araştırmacısı olarak çalışmaktadır.

E-posta: ipek86coskun@gmail.com

İzzet Ahmet Bozbey

Koç Üniversitesi'nde işletme lisans eğitimini tamamladı. 2004 yılında Sabancı Üniversitesi'nde geç dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet tarihi üzerine yüksek lisans tezini sundu. Halen, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Kırım'a geri dönüş süreci sonrası Kırım Tatarları arasında İslami hareketler üzerine doktora tez çalışmalarını sürdürmektedir. Türk İşbirliği ve Kalınma İdaresi Başkanlığı'nda (TIKA) uzman olarak görev yapmakta olup, Güney ve Orta Afrika bölgelerinden sorumludur.

E-posta: bozbey79@yahoo.com

Jamshid Karimov

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora öğrencisidir. Lisans diplomasını 2002 yılında Londra Greenwich Üniversitesi İşletme Bölümü'nden aldı. Yüksek lisans çalışmasını Almanya Coburg Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde 2004 yılında tamamladı. Çalışma alanları Finans, Bankacılık ve Özbekistan Ekonomisidir.

E-posta: keepintouch_uz@yahoo.com

Kamalbek Karımşakov

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü'nden 2004 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans programını tamamladı. 2010 yılında Yeditepe Üniversitesi'nde doktora derecesini aldı. 2010-2011 yıllarında Free University of Berlin'de post-doktora çalışması yaptı. 2010 yılından bu yana Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Finans ve Bankacılık Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Post-Sovyet Ülkelerinde Kurumsal İktisat, Göç ve Kalkınma, Ekonomik Entegrasyon ve Bankacılık sektörü üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

E-posta: kamalbek.karymshakov@manas.edu.kg

Kamer Kasım

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanıdır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 1993'de mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora öğrenimini İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde tamamladı. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2000 yılında göreve başladı. Aynı zamanda 2001-2003 yıllarında Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nde çalıştı. 2004'de Doçent unvanını aldı. 2010'da Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Profesör ve bölüm başkanı oldu. 2011'de misafir öğretim üyesi olarak ABD'de Michigan State Üniversitesi'nde bulundu. Halen çalışmaları Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Kafkasya ve Orta Asya alanlarında yoğunlaşmaktadır. Başta "Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya" adlı kitap olmak üzere Türkçe ve İngilizce birçok yayını vardır.

E-posta: kamerkasim@yahoo.com

Kerim Has

Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler disiplininde "Türkiye ve Rusya'nın 1991-2013 Dönemi Orta Asya Dış Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi" isimli teziyle 2011 yılında başladığı doktorasını tamamlamak üzeredir. Daha öncesinde aynı yerde "Yeni Jeopolitik Koşullarda Türkiye ve Rusya'nın Karadeniz-Hazar Bölgesi Politikaları" isimli teziyle 2011 yılında yüksek lisansını bitirmiştir. Has, Ekim 2012-Ocak 2013 dönemi arasında ise Carnegie Moscow Center'da araştırma asistanı olarak akademik çalışmalarını ilerletmiştir. İleri seviyede İngilizce ve Rusça ve orta seviyede Ermenice bilen Has'ın belli başlı ilgi alanları, Rusya'nın İç ve Dış Politikası, Orta Asya ve Kafkasya, Ermenistan Dış Politikası, Avrasya'da Enerji ve Güvenlik Politikaları, Uluslararası Güvenlik ve Türk Dış Politikasıdır.

E-posta: kerimhas@gmail.com

Kürşad Melih Sarıarslan

Lisans eğitimini, Moskova Devlet Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek lisans derecesini Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve Doktora derecesini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalında tamamladı. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde asistan, daha sonra özel sektörde yönetici olarak çalıştı. Daire Başkanı olarak Uluslararası TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) Teşkilatı'nda görev yaptı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalıştığı esnada, TÜRKPA Genel Sekreter Yardımcılığı görevine teklif edildi. 2010 yılı itibari ile Bakü'de faaliyet gösteren Uluslararası Sekreteryâ'da TÜRKPA Genel Sekreter Yardımcısı olarak vazifesini sürdürmektedir.

E-posta: kursad@turk-pa.org

Mehmet Bülent Uludağ

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 1989'da mezun oldu. 1990'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında lisansüstü öğrenime başladı. 1994'de yüksek lisansı, 2000 yılında da doktora'yı aynı kurumda tamamladı. 2003'de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF'de Yrd. Doçent olarak göreve başladı. 2011'de Siyasi Tarih alanında doçent ünvanını aldı. Mayıs 2013'de İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü kadrosuna atandı. Çalışma ve uzmanlık alanları Genel Dünya Tarihi, Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, Antik Çağ Tarihi, Dinler Tarihi, Sosyoloji, Politoloji ve Türk Siyaseti üzerinedir. Bölge çalışmaları bağlamında Orta Doğu, Orta Asya, Kafkasya, Rusya özel ilgi alanıdır. İngilizce ve Gürcüceyi iyi derecede, Rusçayı orta derecede bilmektedir.

E-posta: mehmetbulentuludag@yahoo.com

Mehmet Hasgüler

Mağusa doğumlu Dr. Mehmet Hasgüler doktora'sını 1998 yılında Ankara Üniversitesi SBF'de tamamladı. Halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Profesör olarak görev yapmaktadır. Mehmet Hasgüler'in "Kıbrıslılık", "Kıbrıs'ta Taksim ve Enosis Politikalarının Sonu", "Coğrafyasına Teslim Olan Ada: Kıbrıs", "Kim ve Akis Dergilerinde Kıbrıs", "Uluslararası Örgütler (Mehmet Uludağ ile Birlikte)", "Kıbrıs'ta Metamorfoz ve Paradigma Değişimi (Murat Özkaleli ile birlikte)", "Kıbrıs'ın Turuncusu" gibi kitaplarının yanı sıra Middle East Quarterly, İdare Dergisi, Punch, İstanbul SBF Dergisi, İktisat Dergisi, Ankara Bar Review gibi dergilerde ve derleme kitaplarda Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanmış çok sayıda bilimsel makalesi bulunmaktadır.

E-posta: mehmethasguler@yahoo.com

Mehmet Yegin

Lisans derecesini 2006 yılında İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Yüksek lisans eğitimini ise University of Cincinnati'de Amerikan Politikası alanında "Amerikan Halkının ABD'nin Askeri Güç Kullanımına Yaklaşımı" konulu teziyle tamamladı. Halihazırda Bilkent Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi alanında doktora çalışmalarını sürdürmektedir. Doktora tezi Türkiye'nin ABD liderliğindeki askeri koalisyonlara yönelik politikası üzerinedir. Mehmet Yegin'in ilgi alanları; ABD İç ve Dış Politikası, Türkiye-ABD İlişkileri, Askeri Koalisyonlar ile Kamuoyu ve Dış Politikadır.

E-posta: yegin@bilkent.edu.tr

Muhsin Kar

Lisansını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde (1992), yüksek lisansını Leicester Üniversitesi (İngiltere) İktisadi Kalkınma alanında (1995), doktorasını ise Loughborough Üniversitesi (İngiltere) Ekonomi alanında (2000) tamamladı. Reel sektör- finansal sektör etkileşimi ana uzmanlık alanıdır. Ayrıca iktisadi kalkınma, geçiş ekonomileri ve Avrupa ekonomik bütünleşmesi konularında da çalışmaları bulunmaktadır. 2011 yılında YÖK bursu ile Amerika'da University of Southern California'da Misafir Araştırmacı olarak bulundu. Kahramanmaraş Sütcü İmam ve Çukurova Üniversiteleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümlerinde görev yaptı. Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanlığı ile bu fakülte'deki İktisat Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir.

E-posta: mkar@konya.edu.tr

Müberra Görmez

2012 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. Ayrıca aynı üniversitenin tarih bölümünde yan dal yaptı. Halen Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisansına devam etmektedir. Aynı zamanda, SETA'da Toplum ve Kültür Direktörlüğü Eğitim Biriminde araştırma asistanı olarak çalışmaktadır.

E-posta: muberragormez@gmail.com

Nurlan İsmailov

1995 yılında Türkiye'de Polis Akademisi'nden mezun oldu. Hukuk konusundaki yüksek lisans ve doktora çalışmalarını Kırgızistan-Rusya Slavik Üniversitesi'nde tamamladı. Başta Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olmak üzere, Kırgızistan-Rusya Slavik Üniversitesi ve Bişkek Polis Okulu'nda dersler verdi. Halen Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü'nde Hukuk dersleri vermektedir. Birçok uluslararası dergide yayınları, uluslararası konferanslarda sunuşları vardır ve birçok uluslararası projede bulunmuştur. Hukuk konusunda yayınlanmış dört kitabı vardır. İsmailov, Anayasa Hukuku, Uluslararası Hukuk, Din-Devlet ilişkileri gibi konularda çalışmalar yapmaktadır.

E-posta: ism_nurlan1973@mail.ru

Nursulu Çetin

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 1995 yılında mezun oldu. 1998 yılında aynı üniversitede yüksek lisans programını tamamladı. 2003 yılında Kazakistan Milli Bilimler Akademisi Tarih ve Etnoloji Enstitüsü'nde "Kazakistan ve Türkiye Arasında Eğitim, Bilim ve Kültürel İlişkiler" konulu tezi ile doktorasını aldı. 2006 yılında doçent oldu. 1995 yılından itibaren Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde çalışan Çetin, Bölüm Başkanı ve Fakülte Dekanlığı gibi görevlerde bulundu. Türkiye Cumhuriyeti Almatı Büyükelçiliğinde çalıştı. Yabancı Diller ve Kariyer Üniversitesi'nde Tarih Fakültesi Dekanlığı yaptı. Halen Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı'nda Rektörlük Temsilcisi olarak çalışan Çetin'in Türkiye, Kazakistan ve Hollanda'da yayınlanan 3 kitabı ve 30'un üzerinde makalesi vardır. Araştırma alanları, Genel Türk Tarihi, Türk Dünyası Kültürel ve Bilim İlişkileri, Orta Asya Tarihi'dir. Ayrıca Bilig dergisinin Rusça özetlerinden de sorumludur.

E-posta: nursulu@yesevi.edu.tr

Ömür Yılmaz

University of Kansas'ta Siyaset Bilimi ve Çevre Bilimi bölümlerinde lisans eğitimini tamamladı. 2007 yılında aynı üniversitede güç paylaşımı kurumları ve sivil savaş sonrası rejim konsolidasyonu üzerine tezini tamamlayarak Siyaset Bilimi alanında doktorasını aldı. 2008-2013 yılları arasında Türkiye ve Kıbrıs'ta çeşitli sivil toplum örgütlerinde araştırmacı ve proje koordinatörü olarak görev aldı. Kuzey Kıbrıs merkezli Toplumsal Cinsiyet ve Azınlıklar Enstitüsü'nde sivil toplum, toplumsal cinsiyet politikaları, insan hakları, çatışmalı politikalar ve müzakere süreçleri konularında araştırma çalışmalarını sürdürmektedir. Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi bölümünde ders vermektedir.

E-posta: omury.cy@gmail.com

Tarkan Zengin

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler bölümünde tamamladı (1998). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans yaptı (2002). Halen aynı bölümde Doktora çalışması devam etmektedir. Sendikal Hareketler, Sendikal Hak ve Özgürlükler, Uluslararası Sendikacılık, Çalışma hayatı ve Endüstri İlişkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Sendikalarda Danışman olarak görev yapmaktadır. Çalışma hayatı ve sendikacılığa ilişkin yayınlanmış 7 kitabı ve çok sayıda makalesi vardır.

E-posta: tarkanzengin25@hotmail.com

Vüsal Gasımlı

Azerbaycan Ekonomi Üniversitesi'nden 1997 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini 2004 yılında Gürcistan Halkla İlişkiler Üniversitesi'nden aldı. 2009 yılında Bakü Bilimler Akademisi Ekonomi bölümü doktora programından mezun oldu. 2005-2007 arası ANS-Press Yayınevi Başkanı oldu ve 2009-2010 arasında Avrupa Birliği'nde uzman olarak çalıştı. 2013 yılında Kore Uluslararası Politika Enstitüsü'nde çalışmalarda bulundu. Gasımlı, halen Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Himayesinde Stratejik Araştırmalar Merkezi Küreselleşme ve Ekonomi Şubesi Başkanı'dır. Çalışmaları Ekonomik Kalkınma, Rekabet, Kalkınmacı Modernlik ve Tarım Ekonomisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Gasımlı, 10 kitap ve 500'den fazla makale yayımlamış ve 20'den fazla akademik araştırmada yer almıştır. Gasımlı'nın son kitabı "Kaynak Zengini Ülkeler: Modernleşmesi ve Çeşitlendirilmesi" 2013 yılında German Academic Publishing House tarafından basılmıştır. Dr. Vüsal Gasımlı 2012 yılında Astana Ekonomik Forumu tarafından yaptığı çalışmalar nedeniyle ödüle layık görüldü.

E-posta: vusal.gasimli@sam.gov.az

Yaşar Sarı

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 1993 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Amerika Birleşik Devletlerindeki Old Dominion Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yaptı. Virginia Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden 2008 yılında Dış Politika alanında doktora derecesini aldı. 2002 yılından bugüne kadar Orta Asya'da farklı üniversitelerde dersler verdi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Aynı zamanda, halen Bışkek'teki Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde dersler vermektedir. Çeşitli uluslararası ve ulusal akademik dergilerde Orta Asya, Kafkasya ve Rusya konusunda makale ve kitap bölümleri yayınlamıştır. Çalışma alanı olarak, Dış Politika Analizi, Uluslararası İlişkiler Teorileri, bölgesel alan olarak da Orta Asya, Kafkasya ve Rusya üzerine çalışmaktadır.

E-posta: yasarsari@gmail.com

Zafer Çelik

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Yüksek Lisansını, aynı bölümde, doktorasını Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. Chemnitz Teknoloji Üniversitesi'nde değişim programları çerçevesinde doktora öğrencisi olarak, Berlin Humboldt Üniversitesi Karşılaştırmalı Eğitim Merkezinde ise misafir araştırmacı olarak bulundu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığında grup başkanı olarak çalıştı. Halen, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

E-posta: zafre77@gmail.com